הרב יצחק אלחנן גיבלטר

יסור יסרני

שביבי אור
על מסירות נפש עילאית
בקיום התורה ובשמירת השבת
בגטו קובנה

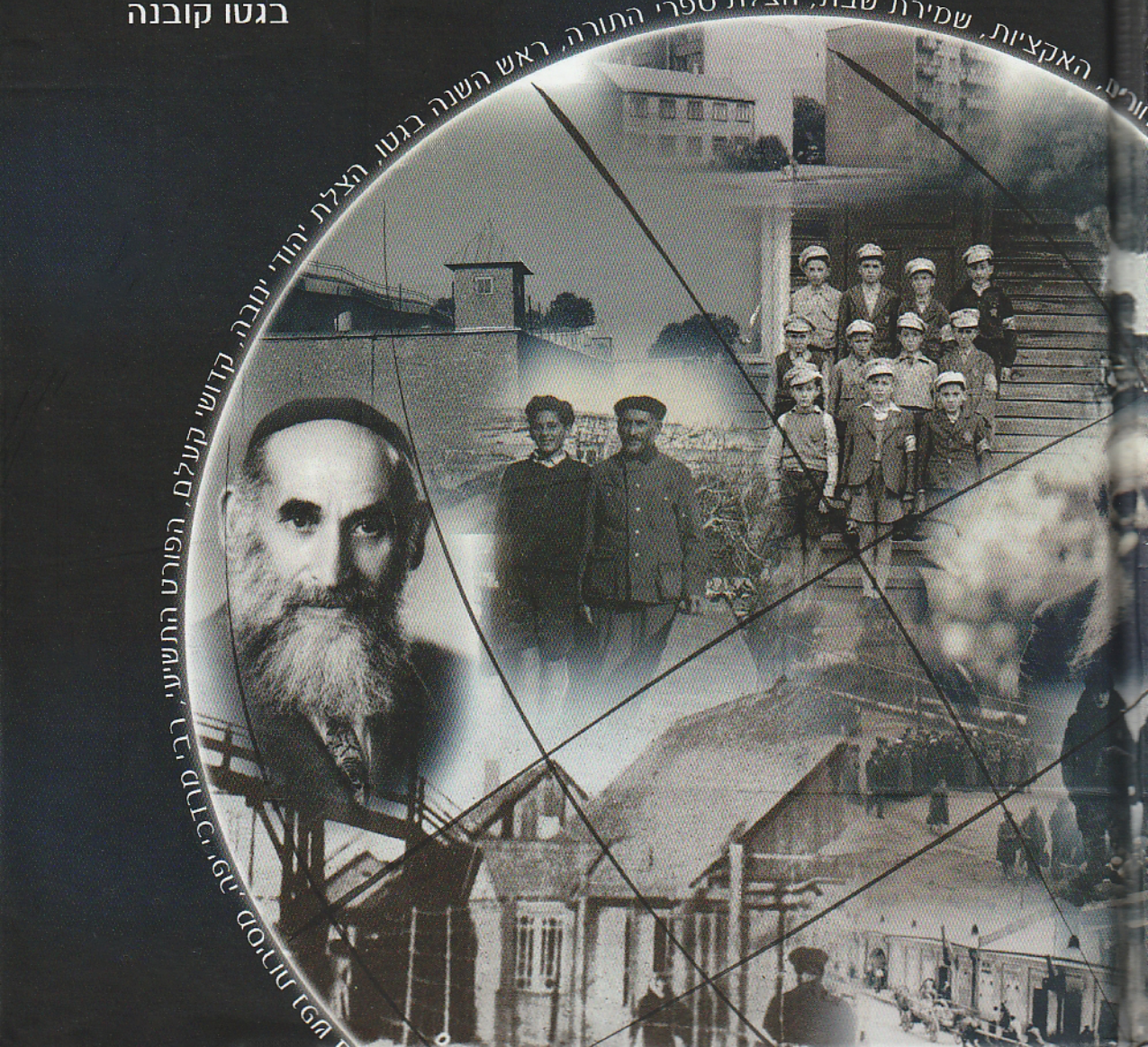

ספר

"יסור יסרני...

ולמות לא נתנני"

חלק ב'

שביבי אור על מסירות נפש עילאית בקיום התורה ובשמירת השבת בגטו קובנה

מפי אוד מוצל מאש גטו קובנה

הרב יצחק אלחנן גיברלטר שליט"א

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

בני ברק תשע"ג

יסור יסרני

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

© כל הזכויות שמורות

יצחק אלחנן גיברלטר
רח' ראב"ד 5, בני ברק
טל': 03-6188360

עיצוב ועימוד:
ספרינט, נ. שאר-ישוב
054-2285331

עריכה לשונית:
מ. כהן 0548472298

תוכן העניינים

הקדמה 13

יסור יסרני | ולמות לא נתנני | החיים - הקדש | בזכות יוצאי חלצי

מבוא 19

בקרובי אקדש | חיים במסירות נפש

ליטא טרם פרוץ מלחמת העולם השניה 27

קורותיה של מדינת ליטא עד מלחמת העולם השנייה | תכניתו השטנית של סטלין להשלטת הקומוניזם בליטא | הפקדת היהודים על ניהול המדיניות הקומוניסטית | החרמת הרכוש | הגזרה להלאמת האדמות | נאומי התעמולה בעד הקומוניזם | הפיכת האדמות לקולחוזים | הקמת מחתרת ע"י הליטאים לפני פרוץ המלחמה

פרוץ המלחמה תש"א - 1941 41

אווירת מלחמה טרם בואה | נהירת חצי מליון חיילים רוסיים לקו הגבול | סיון תש"א (יוני 1941) - המלחמה התחילה | זהותם האמיתית של הגרמנים ימ"ש | הבריחה הגדולה | "אני מוכן למות על קידוש ד'" | דודי רבי שבתי כגן זצ"ל | דודי רבי מרדכי כגן זצ"ל | הבריחה - מוות בטוח | כניעת הרוסים | החיילים הרוסיים בשבי | כניסת החיילים הגרמנים לליטא | איסור שיבה אל הבתים | שומר הבית - מר מלינובסקי

הפוגרומים בקובנה ובסלבודקה 58

החטיפות מהרחובות ומהבתים | פרטיזן ליטאי - שליח הצלה | השחיטה והפוגרום בסלבודקה | מחפשים מחבואים | החיים במרתף | בדירת שומר הבית | השבוע השני לפרוץ המלחמה | השחיטה בבית המדרש הישן בקובנה | צעדת הגאון הקדוש רבי אלחנן וסרמן הי"ד לעקידה - עדות ראיה | הגאון הקדוש רבי אלחנן וסרמן הי"ד | השיחה האחרונה של הגאון הקדוש רבי אלחנן וסרמן הי"ד | ברכת הצדיק | מקום הריגתו של הגאון הקדוש רבי אלחנן הי"ד | הצלת ספרי הקודש

יודען-ראט – הנהלת הגטו 83

ביקור איש הגסטאפו אצל הגאון רבה של קובנה רבי אברהם דוב שפירא זצ"ל | בחירת אנשי המשלחת | "גטו הוא לטובתכם!" | תקרית מצערת | הפגישה עם הגנרל הליטאי בובאליס ימ"ש | לא לגור בכפיפה אחת | פגישה עם ראש הכמורה בליטא | הפגישה בבוקר אצל רבה של קובנה | פעליו של הרב דוד איצקוביץ | חיי הקהילה בקובנה לפני המלחמה | פריחת חיי הקהילה לאחר היבחרו של הועד החדש | המצב הרוחני בקובנה לאחר הקמת הועד החדש | סיבת אי בחירתו של הרב איצקוביץ לחבר במשלחת

ההכנות לכניסה לגטו 107

הסיבה להפסקת הרציחות בקובנה ובערים הגדולות | טרם ההעברה לגטו | ציוויים חדשים ליהודי קובנה | בחירת יושב ראש ל"יודען-ראט" | התחלת הפעילות של הנהלת הגטו

גטו קובנה 116

המעבר לגטו | משפחתנו עוברת לסלבודקה | הגטו הקטן | הכנת צרכי מזון | האקציה הראשונה בגטו - אקציית אנשי האינטליגנציה | הפקודה לקצץ חלק מרחובות הגטו | הקורבן הראשון בגטו | ביקורו של דודי רבי מרדכי כגן בתחילת ימי הגטו | דודי רבי צבי זוסמן הי"ד | בן דודי ר' אהרן יוסף זוסמן

המחיה בתחילת הגטו 138

גזילת הרכוש | הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל | ברכת צדיק | החבאת החליפות | הכלכלה בגטו | מוסדות הגטו | העבודה המפרכת בשדה התעופה באלקסוט

האקציות 154

האקציה הנסיונית בגטו הקטן | חילוץ המכונית שנתקעה בחול | ראש השנה הראשון בגטו בשנת תש"ב 1941 | חלום בליל ראש השנה | האקציה הראשונה בגטו הקטן | ה"שקט" בגטו | האקציה | מחילה בלב שלם | הרוגי האקציה הראשונה | איה הרב? | משפחת הרב בנימין אזינסקי | יום כיפור תש"ב

חיסול הגטו הקטן 168

ליל שבת אחר יום כיפור תש"ב | התכונה בטרם בוא הצרה | אמירת וידוי לפני המיתה | עלינו לשבח | קידוש ה' בגיא ההריגה | ההתאספות לקראת מעבר לגטו הגדול | רשיון

חיים - יורדן שיין | הרב סנייג משיג רשיונות חיים | חכמת נשים | נס ההצלה בדרך לפורט התשיעי | בצל המוות פעם נוספת | שריפת בית החולים | גורלם של יהודי הגטו הקטן בפורט התשיעי

המעבר לגטו הגדול 181

רשיון החיים – כרטיס כניסה לגטו הקטן | חמישים ק"ג קמח עבור השאלת רשיון חיים | אכילת כזית פת בסוכה | שאלת שתית מים בשבת | הרעב שבא על סיפוקו | חיפוש מקום מגורים | חג הסוכות בגטו | בעיית הבישול ביו"ט | המעבר לבית הדודה | חסד עם כל הלב | השריפה בגטו | מי יזכה בעצים? | פתרונות יצירתיים לחסרון העצים בגטו | לא נשארו גדרות בגטו | שחיטת בשר כשר בגטו | מטעמים מחתיכת בשר | שק קמח שיפון - הצלה מרעב | גניבת האוכל | סחר- מכר בין היהודים לליטאים

פסקי הלכה בגטו 203

פסקי הלכה | המה כותבים ואנוכי כותב | פסק הדין באקציה הגדולה בגטו הגדול - ז' במר חשון תש"ב - 28.10.1941 למניינם | דבריהם – סילופם | שוב יום אחד לפני מיתתך | שאלה מוסרית | פרשת אקציית הילדים והזקנים | "ואם תתן את רשימת הילדים - אתה תהיה הרוצח!" | במי לבחור? את מי לדחות? | "מבחור שלמד בישיבת 'וילקומיר' אני מצפה יותר..." | "לך לגאון, ומה שיפסוק - אעשה"

האקציה הגדולה 218

האקציה הגדולה במגרש הדמוקראטים ביום שלישי | "אני מוסר נפשי, ונפש ילדי" | ההצלה מהאקציה | המתים במגרש | קדושי האקציה | פתיחת בית ספר בגטו | אקציית הפרוות

הצלת שרידי יהודי ינובה 240

דין ממונותיהם של הנרצחים | גדר יהודי בגטו: חי או מת? | פסק הדין לגבי הצלת יהדות ינובה | רצח רבה של ינובה בעל "מקור ברוך" | חמישה עשר אלף מארק | חששו של רבי מרדכי | מעיל לר' מרדכי | בדעת בעלה | גדר התיל בגטו – שכינה אופפת אותו

הימים הקשים שלנו בגטו 256

צו פינוי | גניבת האוכל בעורמה | התרמית | מסירות נפשו של אחי דוב להבאת אוכל | נפילה בנהר הויליי ביום חורף קשה | מכירת סיגריות בגטו | עבודתי במשרד הגטו כנער שליח

חברי הנהלת הגטו 276

המועצה וההנהלה | מרגוליס מכבד לומדי תורה | מנהל מחלקת העבודה של עובדי שדה התעופה | בית המשפט בגטו | התביעה | משפט שני | חוק היתר עגונות | המחלקה בה עבדתי - מחלקה לבעלי מקצוע | פלוגות עבודה בגטו קובנה | מעמדו האמיתי של ליפצער | פרשת כספי | ד"ר הויאר | עבודת הנשים בגטו | שאלת חכם | החלום הנורא

הקמת התעשיה הקלה - הוורקשטטים 313

ביקורת גרמנית בוורקשטטים | המכבסה התעשיתית | מחלקת העור | מחלקת הרהיטים | הוורקשטטים הקטנים | סנדל מסומר | לימוד מקצוע בגטו | חיפוש מועמד לשליחות הנגריה | פרשיית התרופות | עבודתו של אחי רפאל בוורקשטטים

תפארת בחורים 340

התארגנות תפארת בחורים לנערים בגטו קובנה | "רבי איצלה מחלק" | מורי ורבי הגאון הרב אפרים אושרי זצ"ל | תפילה בתפארת בחורים בגטו | הלימודים בתפארת בחורים בגטו

האקציה לריגה 353

לקיחת האנשים לבית הסוהר | תפיסת האח דב | מרדכי כץ - שליח ההצלה | קפיצה מן הרכבת | איפה קובנה? | בשורה טובה תדשן עצם | מה בין גטו למחנה?

חיי בני התורה בגטו 365

אקציית ספרי הקודש | תפילת שבת בדרך לעבודה | עבודה בשבת בשדה התעופה | העבודה אצל ר' בערל פרידמן | התחמקות ממלאכות שבת

הרעב בגטו 375

פיקוח נפש | סריגת הגרביים | המים בבית קפאו והפכו לקרח | להמנע בכל מחיר מאכילת קטניות | ליל הסדר בתש"ב

המעבר לבית ברחוב לינקובה 386

צמצום הגטו ופינוי משפחות | "מת מהלך" | העברת החפצים | מכירת מזון בגטו | חיפוש אחר בעלי החנויות | אפיית לחם בגטו | סריגת הגרביים | גידול ירקות בגטו | בישול אוכל לכבוד שבת קודש | יצור מטפחות ראש לנשים בגטו | המשלוח השני

לריגה | משלוח עצים לבישול ולחימום בגטו, אוקטובר 1942 | רצח השוטר קופל גוטמן | מצפים לגאולה | הצלתו של דודי - אח אימי ר' מרדכי כגן | עיצוב פרוות השועל

החיים הרוחניים בגטו 423

בר מצווה בגטו, סיון תש"ב | הלימוד של אבא בגטו | תפילה בציבור בראש השנה השני בגטו | תפילת תשליך בראש השנה בגטו | חג סוכות בשנה השניה בגטו | שמחת תורה בגטו | ישיבת קלם | עלייתם של יהודי קלם על המוקד | הלימוד ב"תפארת בחורים" בליל שבת חורפי

חורף תש"ג בגטו 442

עמידה בנסיון ההלשנה | מיתה בתליה בגטו | החזקת נשק בגטו | מחסור בעצים

פטירת ה"דבר אברהם" 448

ה"דבר אברהם" בגטו | מגפי לבד עבור הגאון רבה של קובנה | פטירת ה"דבר אברהם" | רצח בנו חיים נחמן שפירא | פטירתו של רבה של שאנץ - הרב שמוקלר | חג הפסח השני בגטו, שנת תש"ג | הקיץ השני בגטו

במשרדו של רטנר 457

עבודתי במשרד העבודה כנער שליח | רבי מרדכי יפה | בניית סוכה עבור ר' מרדכי יפה | פירושו הנפלא של ר' מרדכי יפה | הקמת מקהלה לקונצרטים בגטו | עבודה חדשה לאחי דוב

מחנה עבודה בזזמר 473

הקמת המחנה בשאנץ | החבאת הילדים בבתי האיכרים | הכנת מחבוא | יום תפילה בגטו | תפילת ראש השנה תש"ד בגטו קובנה

המשלוח לאסטוניה 492

משפחת גליקמן | החטיפות למשלוח | מספר הנשלחים לאסטוניה | הזכות להינצל

מחבואים – מלינות ובונקרים 509

בניית מחבואים - מלינות | בניית מלינה | ביקור איש הס.ס. בביתנו

המעבר לבית משפחת קלווריסקי 518

צו הגרמנים לצמצום שטח הגטו | השלמת בניית בנין C | בית המרחץ | חיפוש מקום מגורים | אבא בעבודה | ביקורו של איש הס.ס. מהגסטפו בדירת המרתף | שכנות עם משפחת קלווריסקי | חיי התורה בגטו

הצלת ספרי תורה 538

הצלת שלוש מאות ספרי תורה בגטו קובנה | שריפת כתבי תורה | האמת שמאחורי הצלת ספרי התורה | הנותרים בשטח המפונה | למסור את הנפש להצלת הספרים | הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל | מקום המסתור החדש של ספרי התורה | היעלמותם של ספרי התורה | העברת ספר תורה נוסף בגטו קובנה | סיפור מגטו וילנא | שישים ספרי התורה שנמצאו לאחר השחרור בוילנא

הפרטיזנים 555

פרטיזנים ביערות ליטא | חיים ילין הפרטיזן | הקבוצה הפרטיזנית הראשונה נמלטת אל היער | תפיסת הפרטיזנים | עדות ראיה על יציאת הפרטיזנים

גיא צלמוות – הפורט התשיעי 568

גיא צלמוות - הפורט התשיעי | שריפת הגופות | שריפת הגופות בפונאר | העובדים בפורט התשיעי | הפרטיזן – בן ישיבה

אקציית הזקנים והילדים 589

אקציית הילדים, הזקנים והחולים | נס הצלתי מהאקציה | סיפורה של משפחת שרשבסקי | תוצאות האקציה | סופם הקדוש של ילדי האקציה | תפיסתם של שוטרי הגטו | הריגתם של בכירי המשטרה | מפקדים חדשים במשטרה | אשתו של מפקד המשטרה | חטיפת הילדים וההורים | האיום על המפקדים החדשים | הרישום המדוקדק בגטו | אומנות פרוות השועל | רדיפה אחר אנשי מחתרות | מאמצים להצלת גורפינקל וגולדברג | המשך עבודתי בגטו | מתן הירקות לגרמנים

חיסול הגטו 621

חיסול גטו קובנה - יולי 1944 | הצורך ביהודים במחנות | הפחד ממאבק בגרמנים | הכניסה למחבוא - מלינה | תפיסת הגאון ר' אברהם גרודז'ינסקי | המלינה סגורה | הפחד במלינה | תפיסת המלינה שלנו | גבורת נפשו של אחי רפאל | היציאה מהגטו | יחס 'מיוחד' ל'חשובי' הגטו

תוכן הענינים

שריפת הגטו 649

שריפת הגטו | מן הנשרפים בגטו | קבורת הנשרפים | נסיון קבורה לאחר חמישים שנה

הניצולים מהגטו 658

ניצולי המלינות | הצלתו של הגאון רבי מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל | הפח נשבר והצדיק נמלט

שבים אל הבית - לקובנה 667

הקשיים במגורים בליטא | מליטא לפולין ומפולין לצרפת | הצדיק רבי אברהם יצחק וינקלשטיין אחרי המלחמה

חתימה 674

בהוקרה וברכה

לאחי יקר היקרים
אציל המידות ופאר המעשים

ר' **דוב** הי"ו

אשר פתח את ידו הרחבה בעין יפה
בהשתתפותו בהוצאת גם חלק זה לאור עולם

והציל את כל המשפחה בימי הזעם מספר פעמים
תוך מסירות נפש וסיכון חייו

יתן ה' שעוד ינובון בשיבה
באריכות ימים ושנים
בבריאות, אושר ושמחה כל הימים

נר זכרון

לעילוי נשמת בני היקר האהוב והבלתי נשכח

כביר המעש, איש חי ורב פעלים

לשמו ולזכרו תאוות נפש

הרה"ג ר' שרגא פייבל גיברלטר זצ"ל

שכולו היה שלהבת אש ולב למען התורה ולומדיה

מלא וגדוש בשמחת חיים אין סופית

יושב אהלים משחר נעוריו

גריס באורייתא תדירא

ומנשמת אפו החיה לרבים

לדמותה של שלהבת קודש

נלב"ע ו' תמוז תשס"ח

הקדמה

"שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה" כשבידי הכרך השני מבין שלושת ספרי "יסור יסרני", אודה לה' בכל ליבי שהביאני לרגע הזה. ההדים הרבים והמשוב העצום שקיבלתי לאחר הוצאת ספרי הראשון המריצוני להוצאת הספר הזה, אשר בידי. יסור יסרני חלק ב' הינו שלב שני במסכת חיי, בו מתאר אני את אשר עברנו מאז תחילת המלחמה בגטו קובנה עד השלב הנורא במחנות בגרמניה.

מרגיש אני חובה מיוחדת להעלות את קורות הימים ההם. הגם שיצאו לאור ספרים רבים על החיים בגטו, אך בשונה מן הספרים שהוצאו, אין בספרי זה חבויה מטרה של כתיבת אוטוביוגרפיה גרידא, אלא למען ידעו דור אחרון על מסרות נפש עצומה שחיו בה היהדות החרדית בגטו, למען יקראו ויפנימו הבנים, את ההשקפה הצרופה, ההכנעה המלאה לדעת גדולי ישראל בגטו, דקדוק ההלכה בכל צעד ושעל בקורות אותנו בימים ההם. בתור ילד ונער בגטו, העליתי על הכתב את תמצית דמי וחיי הדברים מדוייקים כאילו חוויתי אותם היום. דומע ליבי ורותחות עיני כשאני נזכר במראה גדולי ישראל המובלים לעקידה.

יסור יסרני

בתוך חודשיים נרצחו, רוב יהדות ליטא והושארו כמה אלפים למילוי צרכיהם של הגרמנים ימ"ש. את הנשארים קיבצו בשלושה גטאות: גטו וילנא, גטו קובנא וגטו קטן בעיר שבלי. לא עברו חודשים ספורים וגם יהודי הגטאות הללו הומתו ונותרו בהם מעטים.

מכל יהדות ליטא המפוארת נותרו בחיים עד לשחרור ולהצלה כשני אחוז בלבד! 98 אחוז נרצחו במשך המלחמה במיתות נוראיות לפני הגטו, בגטו, ובמחנות האכזריות בגרמניה.

לשם השוואה, ההיסטוריונים כותבים, שמיהדות פולניה נותרו כתשעה אחוז ברחמי שמיים מרובים. אולם מיהדות ליטא נותרו רק כשני אחוזים בלבד.

האיך ניתן להבין זאת? האם קיימת סיבה בנתונים העצובים הללו? האם גדולי ישראל התייחסו לסוגיה מבהילה זו?

בנוסף סבלה יהדות ליטא במיוחד. וכמו ששמעתי מהגאון הצדיק הרב אליהו דסלר זצ"ל בשיחתו הראשונה בישיבת מאה שערים בירושלים, שאמר שהעונש הגדול ביותר, המזעזע והקשה מכל שעבר על עם ישראל הוא לקיחת רוב גדולי הדור. העונש הרוחני באבדן תלמידי החכמים העצומים גדול יותר מן העונש הגופני האכזרי.

הנצליח בשכל אנוש להשיג את השאלה הכואבת הזו: מדוע יהדות ליטא שתתה את כוס התרעלה עד תומה יותר מכל יהדות העולם?

ליטא הייתה מקום תורה, עשיית מצוות וחסדים לעין שיעור, מסירות נפש בתכלית השלמות. מדוע קיבלה יהדות ליטא את המכה הגדולה ביותר?

תשובה לא נוכל לקבל על שאלה מהדהדת זו עד ביאת גואל צדק, אך שביבים של תשובה חלקית אביא בקצרה:

מורתי מיבנה, הצדקנית הרבנית מרת הדסה לוין ע"ה בספרה "בת-עמי" מביאה את השאלה הנ"ל, וכותבת שבזמן המלחמה בעת נידודיה שאלה את גדולי התורה את שאלה זו, והם ענו לה, שזה עונש מן השמיים כתביעה ליהדות החרדית, שלא נלחמו מלחמת חורמה במשכילים עוקרי התורה שהשתלטו על יהדות ליטא. כי אם היו נאבקים איתם בתחילה ביתר שאת כמו בארצות אירופה השונות, היו מונעים במעט את השפעתם ויתכן שהעונש היה נפחת.

ולמות לא נתנני

השאלה על שפתי מתחדדת ביתר שאת - מדוע דוקא משפחתי זכתה להינצל, להיבחר על ידי הקב"ה להימנות על שני האחוזים של הניצולים? במה זכינו להיוותר בחיים עם שארית הפליטה? איזו זכות עמדה לנו להמשיך לעבוד את ד' בעולם הזה?

שאלה זו ניקרה במוחו של אבי יומם ולילה, והיה שואל אותה בקול לכל הסובבים אותו. בכל יום בגטו ובמחנות האיומים בגרמניה היה אבא הולך ושואל, הולך וחושב איך זכיתי אני וילדי לניסים כאלו?

אבא היה מביא, את דברי חז"ל, שאדם העובר ליד קיר נטוי או חרב וניצל - איבד את

כל זכויותיו. אבא היה אומר, נניח שהיו לי זכויות גדולות בתחילת המלחמה, אך לאחר ההצלה בפעם הראשונה, כבר איבדתי את כל זכויותיי, ואם כן איך אזכה לרחמים ולניסים ביום הבא.

אגב, שמעתי בעניין זה מהגאון רבי מאיר גריינימן שליט"א בשם החזו"א שכשאדם נכנס לסכנה כמו לחורבה וניצל הוא איבד את כל זכויותיו, אך אם הסכנה באה מאיליה וניצל - לא איבד את זכויותיו.

תשובות מועטות אוכל לומר.

לפני כל אקציה בגטו היו מגלים לאבא מן השמיים בחלום שעת צרה קרובה, למחרת היום היה אבא צם וכל היום עומד בתפילה, וכשאמא הצדקנית ע"ה הייתה רואה כן, הבינה מייד שחלום רע חלם אבא ושעת צרה היא ועמדה גם היא בצום ובתפילה. אבא היה עורך פדיון נפש לכל בני המשפחה ומחלק את הכסף לצדקה.

החיים - הקדש

זכות נוספת. אבא זצ"ל היה תלמיד חכם עצום בסדר גודל בלתי מצוי, ויחד עם זאת ידע להצניע את עצמו, אולם כשניצל מן המלחמה בניסים גלויים העמיד את עצמו לציבור מתוך מסירות נפש יומם וליל למען שמו יתברך.

לאחר המלחמה כשהגענו לאיטליה בדרך להעלותינו לארץ ישראל, באו ובקשו מאבא שיקבל עליו את עול הרבנות באיטליה (כמובן ללא תשלום) כדי שיורה להם את הדרך אשר ילכו בה, אבא עמד בפני דילמה קשה מאד, שהלא כל ימי ימיו היה בורח מכבוד הרבנות, ומעולם לא רצה להנות מכבוד התורה אשר למד, אולם את בקשה זו הפנו אליו בני ישיבות ותלמידי חכמים, התחננו שיקבל על עצמו את ההכרעות ההלכתיות הקשות בימים ההם. אז שמעתי את אבא אומר לעצמו, יתכן שניצלתי רק בשביל נטילת הרבנות באיטליה, ואם כן חובתי ליטול על עצמי את הרבנות. אולם התנה עם המבקשים שביום שיבוא אדם גדול בקיא בהלכה לאיטליה, מיד הוא פורש מן הרבנות. בספרי בחלק שלישי אפרט על כך יותר.

בזכות יוצאי חלצי

זכות נוספת שחשבתי: הנביא אומר (ישעיהו פרק כ"ט, פסו' כ"ב) **"כה תאמר לבית**

יעקב אשר פדה את אברהם" מפרש רש"י: "מאור כשדים". שאברהם אבינו ניצל מ"אור כשדים" בזכות יעקב ובניו. מבהיל לחשוב שאברהם אבינו, שמסר נפשו על קידוש ה', לא זכה להינצל **אלא** בזכות יעקב ובניו.

כך חושב ומרגיש אנוכי בכל יום, שמלבד זכות אבותי, צדיקי עולם בתורה וביראה, עמדה לי זכות יוצאי חלצי, העמלים בתורה וביראת ד', זכיתי בחסדי שמיים גדולים להינצל מן התופת. בסייעתא דשמיא זכיתי לאשה יקרה מרת רחל תחי' בת הרב ישראל זכריה שטרן זצ"ל. ולבנות עמה בית בכרם ה'.

זכינו יחד לגדל בנים וחתנים חכמים ונבונים: בני בכורי הרב אריה משה שליט"א, שזכה עם רעייתו מרת שושנה תחי' לבנים וחתנים תלמידי חכמים כולם אוהבי ד' באמת. ובני הרב שרגא פייבל זצ"ל, שנלקח מעמנו באיבו ביום ו' בתמוז תשס"ט, וזכה באשה חשובה כל כך מרת דבורה תחי', המגדלת את נכדינו, ילדיה במסירות לאהבת תורה ולירא שמים. ירד דודי לגנו ללקוט שושנים, ולקח את בני הרב שרגא זצ"ל, שהעניק את כל כוחו ומאודו למען הרבות עובדי ד'. ברמת השרון הקים שתי ישיבות, לימד תלמידים ועסק כל ימיו בחסד. ושימש בקודש אצל הגאון הגדול רבי יעקב אדלשטיין שליט"א.

חתני האהובים עלי כבנים: הגאון רבי ניסן גולדברג שליט"א מגיד שיעור בישיבה הגדולה "אור ישראל" בפתח תקווה, מרביץ תורה ומזכה הרבים בכל כוחו בשיעוריו ובדרשותיו, וזכה עם בתי מרת פרומה תחי' לבנין וחתנין רבנן. אודה לו בכל ליבי שמסר נפשו להוצאת ספר זה. עזר וייעץ לי בהבנתו הרבה מאד בהוצאת ספרי.

לחתני הגאון רבי משה פרג שליט"א, מגיד שיעור מעולה בישיבת "בינת חיים", תלמיד חכם עצום, שקוע בתורה הקדושה יומם וליל. וזכה עם בתי מרת מרים תחי' לדור ישרים מבורכים תלמידי חכמים מופלגים. והודאה רבה על עזרתו ועצתו בהגהת הספר.

לנכדי היקר לי, עדיו לגאון ולתפארת, הרב ישראל גולדברג שליט"א שעזר לי ביותר בהוצאת ספרי, בחכמתו ובינתו הרבה ובכישרונותיו הברוכים. שאלמלא הוא לא היה ספרי יוצא לאור. יבורך ביחד עם רעייתו תחי' מן השמים בכל מילי דמיטב.

וכן לנכדתי היקרה לי, כלילת המעלות, הגב' פסיה אנגל, שעזרה בעריכת הספר, עמלה כיד ה' הטובה עליה. וביד אמונה הדריכה וכיוונה בהוצאת הספר. ברכה מקרב ליבי שתזכה עם בעלה הרה"ג ר' שמואל שליט"א לרב נחת מכל יוצאי חלציהם.

אודה גם לנכדי היקר לי, האברך החשוב הרב יהודה גיברלטר שליט"א על עזרתו ועצתו בהגהת הספר.

טרם אצא מן ההקדמה אזכיר בערגה את אחַי היקרים.

אחי הבכור הרב יוסף זצ"ל, שניצל מגיא ההריגה והיה כל זמן המלחמה בשוויץ וזכה להקים בארץ משפחה לתפארת עם אשתו מרת מלכה תחי', בנים נכדים ונינים עובדי ד'.

אחי האהוב לי במאוד ר' דוב הי"ו, שהיה לנו למשען ולעוגן הצלה בימי הגטו כפי שיותאר בספר זה בהרחבה - וזה רק מעט מזעיר. חייבים אני הורי ואחי לו את חיינו וחיי כל משפחותינו לעד! יבורך משמים על נדיבותו הגדולה בהוצאת ספרי זה. יתן ה' לו אורך ימים ושנים מתוך בריאות ושמחה.

אחי היקר ר' רפאל זצ"ל שנלקח מעמנו לא מכבר, אחי ובשרי עמו חוויתי את כל מאורעות השואה, תמיד היה כשמו כן הוא- מלאך מושיע, מביא רפואה ומרפא, נפש זכה, אצילה וענווה. היה לי למורה דרך לגבורה אמיתית, לטוב לב נדיר ולאמונה תמימה. נחמתי, שהקים עם אשתו מרת טובה תחי' בית לתפארה, ילדים נכדים ונינים הולכים בדרך ה'.

בצאתי, בידיים רועדות ולב נמס אפרוש כפי לד' יתברך בקידה, הלל ותודה על החסד שגמלני בלא גבול להיוותר אוד מוצל מאש התופת, להיות מאותם יחידי יחידים שניצלו מן הגיהינום הנורא, ועוד לזכות להקים בית בישראל ולראות בנים ובני בנים ההולכים בדרך ד', המפארים את עולם התורה. ואני תפילה לבורא עולם שלא יסור רחמיו וחסדיו מאתנו ומיוצאי חלצי שאזכה עם אשתי היקרה מרת רחל שתחי' לאריכות ימים ושנים לראות מהם גדולי תורה ויראה ונזכה לנבואה "שמחנו כימות עיניתנו" ויתקיים דברי הנביא באחרית הימים "הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום".

החותם בשברון לב ומצפה לישועה
אלול תשע"ג
יצחק אלחנן גיברלטר

התודה והברכה לאותם אלו שפתחו בפנינו את אוצרותיהם ושבחו את ספרי ח"א וח"ב בתמונות ומסמכים מיוחדים.

ה"ה הרבנים החשובים. רבי אליהו אליעזר דסלר שליט"א. רבי דוד קמנצקי שליט"א. רבי משה זעירא שליט"א. רבי דוב אליאך שליט"א. רבי אהרן וגשל שליט"א. רבי אריה לופיאנסקי שליט"א. רבי שמעון יוסף מלר שליט"א. רבי בצלאל דבלצקי שליט"א

ולהרב אריאל צסטר שליט"א המקרב לבבות ישראל שבעיר קובנה לאביהם שבשמים, שהמציא לידינו תמונות עדכניות מעיר קובנה, ומארכיון עירית קובנה.

ולגב' נ' קנופף תחי', ולגב' ש' פירסט תחי'.

הודאה מיוחדת להרה"ג הנעלה ר' אהרן אילן שליט"א על עזרתו הגדולה ומסירותו העצומה להוצאת הספר.

ולארכיון 'יד ושם', וארכיון בית התפוצות על התמונות שצילם צבי קדושין בגטו קובנה.

מבוא

הרמב"ם פ"א בהלכות תענית (הלכה א-ג) כותב: **"מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הציבור, שנאמר: 'על הצר הצורר אתכם והרעתם בחצוצרות וגו'' ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו וידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם, ככתוב 'עונותיכם הטו...' וזה הוא שיגרום להסיר הצרה מעליהם, אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם ארע לנו וצרה זו נקרה נקרית, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים ותוסיף הצרה צרות אחרות".**

דברי הרמב"ם אלו, הם אשר דרבנו אותי לכתוב על הקורות אותנו, לזעוק את אשר ארע לנו על ידי הצר הצורר הנורא. הלא דורות רבים - לא היה להם כצרה הזאת, ואם נחריש ולא נתבונן ונספר לדור אחרון את אשר גרמנו בעוונותינו ואת אשר עשה לנו ה' יתברך - הרי זו דרך אכזריות, כפי שאומר הרמב"ם.

לכן, על אף הקושי לעורר מחדש מראות אשר הלב מייחל להשכיחם, עומדת החובה לזעוק ולהריע, להתבונן ולהתעמק, כדי שח"ו לא נהיה מההולכים בקרי. מי יתן ותהיה בסיפורי הזכות לעורר הלבבות ושנזכה לחסדי ה' בברכה וישועה לכלל ולפרט.

חובה נוספת ראיתי לספר לדור אחרון את אשר הרעו לנו חיות האדם הנאצים ימ"ש כשלוחי המקום: לראות ולהתבונן כעדות ה' נאמנה מחכימת פתי איך מתקיים דבר ה' יתברך בתורה הקדושה. בפרשת האזינו - שירת הנצח המקפלת בתוכה את דברי ימי העולם עד הגאולה - בה מגלה התורה את צפונות העתיד ומעידה על אשר יתרחש בכל ימות עולם.

הרמב"ן בפירושו חותם את שירת האזינו ואלה דבריו: "והנה השירה הזאת אשר היא בנו לעד אמת ונאמן... אין בשירה הזאת תנאי בתשובה ועבודה רק היא שטר עדות שנעשה הרעות ונוכל, ושהוא יעשה בנו בתוכחות חימה. אבל לא ישבית זכרונו וישוב ויתנחם ויפרע מן האויבים בחרבו הקשה הגדולה והחזקה, ויכפר על חטאינו למען שמו. אם כן, השירה הזאת הבטחה מבוארת בגאולה העתידה על כרחן של מינין. וכן הזכירו

בספרי "גדולה שירה זו שיש בה עכשיו, ושיש בא לשעבר, ויש בה לעתיד לבוא, ויש בה לעולם הזה, ויש בה לעולם הבא". ולזה רמז הכתוב שאמר "ויבוא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם", הזכיר "כל" להגיד שהיא כוללת כל העתידות למו." ומוסיף הרמב"ן: "ואילו היתה השירה הזאת מכתב מאחד החוזים בכוכבים שהגיד מראשית אחרית כן, היה ראוי להאמין בה מפני שנתקיימו כל דבריה עד הנה לא נפל דבר, ואף כי אנחנו נאמין ונצפה בכל לב לדברי אלוקים מפי נביאו הנאמן בכל ביתו, אשר לא היה לפניו ואחריו כמוהו עליו השלום".

ראיתי כחובה להעביר לדור הבא את אשר חזיתי בעיני - את המאורעות הנוראים, את חרון האף ואת קיום עדות ה' במלואה אחת מהם לא נעדרה. וכשם שרואים את קול ה' בהדר - כן ראינו את קול ה' בכח, קול ה' שובר ארזים. ככל שהזמן חולף כך רואה אני יותר ויותר את יד ה' בכל המקרים שקרו לעם ישראל בכלל, ולנו בפרט.

מרגיש אני שעלי להגיד ולספר לדור אחרון כצווי התורה "שאל אביך ויגדך זקנך ויאמרו לך" - להעביר את עדות ה' לבני משפחתי ולדור האחרון את קיום עדות ה' ככל הכתוב בתורה הקדושה. וכבר ראינו שכשם שכל היעודים הטובים התקיימו - יציאת מצרים, בנין המקדש וכו' - כן מתקיים העדות של חרון אף ה', להביא עלינו את כל הרעה הכתובה בספר זה.

ראשית דברי אפתח בכמה פסוקים בפרשת שירת האזינו - העדות אשר אירע לנו - ואוכל להוכיח איך התקיימו הדברים במלואם.

הסיבה הראשונה לחורבן הנורא היא: **"הם קנאוני בלא א-ל כעסוני בהבליהם".**

כפי שכתבתי בספרי בחלק הראשון, התרחשה ירידה נוראה בעם ישראל, כאשר אחד מעיר ושנים ממשפחה נשארו דבוקים בה' יתברך, רבים נפלו שדודים בלא א-ל עד שבעירות שלימות כמעט שלא היה בנמצא בן תורה אחד, כך בליטא וכך בפולין בערים הגדולות וורשא ולודז', רובם הסירו מעליהם עול מלכות שמים ובמיוחד בגרמניה, עד שניבא מרן רבי מאיר שמחה זצ"ל על תקופה זו בספרו 'משך חכמה' בפרשת בחוקותי (כ"ו מ"ד): "מה יעשה חפץ האדם העשוי להתגדר ולחדש יבקר ברעיון כוזב, את אשר הנחילו אבותינו ישער חדשות, בשכוח מה היה לאומתו, בהתנודדו בים התלאות וכו'. והישראלי בכלל ישכח מחצבתו, ויחשב לאזרח רענן יעזוב לימודי דתו, ללמוד לשונות לא לו, יליף ממקלקלתא ולא יליף מתקנתא, יחשוב כי ברלין היא ירושלים, וכמקולקלים שבהם עשיתם וכמתוקנים שבהם לא עשיתם **ואל תשמח ישראל אל גיל**

כעמים. אז יבוא רוח סועה וסער יעקור אותו מגזעו יניחהו לגוי מרחוק אשר לא למד לשונו וכו'".

נבואתו הנוראה של רבי מאיר שמחה כעשרים שנה קודם השואה, כאשר כבר ראה את ברלין שממנה יצאה ההשכלה הארורה ו"יחפשו חדשות ויעזבו למודי דתו", אכן התקיימה, ואזי "יבוא רוח סועה וסער יעקור אותו מגזעו יניחהו לגוי מרחוק אשר לא למד לשונו".

דברי ה'משך חכמה' מסתיימים בפסוק מן התוכחה בפרשת כי תבוא (כח' מט') "ישא ה' עליך גוי מרחוק כאשר ידאה הנשר גוי אשר לא תשמע לשונו גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן ונער לא יחן".

ראינו בעינינו איך מתקיים הפסוק כמשמעו. המהירות של בוא הגוי עז הפנים כאשר ידאה הנשר. הנאצים בשלושה ימים כבשו את כל ליטא ותוך ימים ספורים השמידו את רוב הצבא הרוסי מיליוני חיילים להריגה ולשבי "כאשר ידאה **הנשר**" (הסמל של הנאצים הוא נשר). ראינו איך מתקיים המשך הפסוק: "גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן". לת"ח ראשונה ואח"כ על הנערים...

כפי שכתבתי על הירידה הנוראה ברוחניות בדור השואה כאשר התקיים **"הם קנאוני בלא א-ל כעסוני בהבליהם"** ר"ל מיני הבלים שהיו בצעירי ישראל כאשר יהודים היו ראשי הקומוניסטים וכל דעות זרות שלא שערו אבותינו, והמשכילים שרדפו באף ובחימה את תופסי התורה.

והוסיף דבר נורא עד כמה כעסוני בהבליהם, כאשר כבר הגיעו קלגסי הנאצים. והיינו בגטו אחרי השחיטות הנוראות שנשארו מתי מעט, אז הקימו הגרמנים בית משפט יהודי בתוך הגטו והחוק היחיד שהעבירו בסמכותם היה להתיר לכל העגונות להינשא בלא שום היתר הלכתי. להתיר עריות בפרהסיה. היו אלפי נשים כאלה וחקקו שכל אחת שתינשא תקבל חדר משותף וכו' רבינו ה"דבר אברהם" זעק ככרוכיה ולא שמעו לו. כך נסתם ונחתם הגולל על הגטו.

בדירתנו היה זוג כזה שחיו בלא היתר, ראיתי בזמן חיסול הגטו שהם עברו לגור בבית ליד השער של הגטו והגרמנים שרפו את ביתם והם נשרפו חיים באש הגדולה, ובליבי חשבתי אז על יד ה' שהיתה בם.

ראינו איך מתקיים הפסוק: **"כי גוי אבד עצות ואין בהם תבונה לו חכמו יבינו זאת"** - אם קצת היו נעצרים לראות את יד ה' הנוראה. אך נשארו בנים לא אמון בם, ובזה חתמו את גורל הגטו.

אכן התקיים בנו **"אני אקניאם בלא עם בגוי נבל אכעיסם"**. על שתי אומות כותבת התורה: אחת נקרית **בלא עם**, והשניה - **גוי נבל**. ובארו הראשונים (הרמב"ן ועוד): **"בלא עם"** - זאת בבל בחורבן בית ראשון, אבל **"גוי נבל"** היא אדום, שהיא גוי, כלומר אומה מסודרת. בגמ' במגילה (ו.) אמרו על אדום וחזינו הדברים בבשרנו: "אמר ר' יצחק: מאי דכתיב: **'אל תתן מאויי רשע זממו אל תפק ירומו סלה'**, אמר יעקב לפני הקב"ה אל תתן לעשו תאוות לבו זממו אל תפק זו גרממיא של אדום (היעב"ץ כותב "כמדומה שזה אשכנז" וכ"כ הגר"א) שאלמלי יוצאין מחריבין כל העולם כולו". רואים אנו בעינינו דברי הנביא וביאור חז"ל על גרממיא, שרק הוציא הקב"ה את זממם וכבר הורגים את כל העולם כולו, בגוי נבל הוא אדום.

איך מתקיים: **"איכה ירדוף אחד אלף"** - בזמן קצר ביותר הושמדו מיליוני חיילי רוסיה וליטא. הגרמנים השתלטו על כל ליטא במהירות, התקבלו ע"י הליטאים הרשעים בפרחים ומיד התחילו הפוגרומים הנוראיים ע"י הליטאים בהדרכת מלאכי החבלה אנשי הס.ס והגסטאפו.

בקרובי אקדש

תחילת זממם וחרון אפם היה על גדולי ישראל. בשבוע הראשון ערכו פוגרום בסלבודקה והרגו ביום אחד כתשע מאות קדושים גדולי ישראל, ובראשם את רבה של סלבודקה, הק' רבי זלמן אוסובסקי זצ"ל הי"ד. הרוצחים האכזרים חתכו את ראשו והניחו אותו בחלון ברחוב הראשי כדי שכולם יראו. אחרי שבועיים תפסו בסלבודקה שלוש מאות איש מגדולי וצדיקי ישראל, ובראשם את קדוש ה' רבי אלחנן וסרמן הי"ד, ועברו עם כל הקדושים דרך קובנה. בעיניי ראיתי את רבי אלחנן וכל הקדושים מובלים לפורט השביעי. חזינו במו עינינו בחורבן בית המקדש - קדושי עליון.

והגוי הנבל באכזריותו הרבה הרג ולא חמל על זקן ואיש שיבה. שמענו בגטו על אחד מרבני הערים הגדולות של ליטא, אחד מגדולי הדור (אשר לכבודו לא אכתוב את שמו) שנקשר לסוס, ורצו ברחובות העיר עד שנפח את נשמתו. הכומר של אותה עיר חתך את ראשו והכניס בו מקל של מטאטא, וכך צעד ברחובות העיר לקול תשואות תושבי

העיר. עוד יודע אני על אחד מגדולי ראשי הישיבות בליטא שקברו אותו הרשעים בעודו בחיים. כמה חרון אף היה בעולם - **"לא יחון נער וזקן"**.

ונראה לי שהגורם לכך שכילו זעמם וחמתם בגדולי ישראל בתחילת המלחמה הוא גמרא מפורשת בבבא קמא (ס' ע"א) שכך היא הנהגה משמים, "אמר ר"ש בר נחמני א"ר יונתן אין פורענות באה לעולם אלא בזמן שהרשעים בעולם, ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים תחילה. שנאמר כי תצא אש... ונאכל גדיש". ושני טעמים נאמרו על מיתתם של צדיקים קודם שאר ישראל, אחד שלא יראו ברעה העתידה לבוא, ועוד שהריגתם תכפר מעט להשיב חרון האף הנורא.

וכידוע, בדבריו האחרונים של קדוש ה' רבי דניאל מובשוביץ זצ"ל לפני קדושי קלם בטרם הוצאתם להורג, הביא את מאמר חז"ל על עשרה הרוגי מלכות שטהר רבי ישמעאל עצמו לדעת על מה זאת, ואמרו לו משמים - קבלו עליכם דין שמים, שאם לא אהפוך העולם למים. וביאר, שבזמן הוצאתם להורג בצורה כ"כ אכזרית של עשרה הרוגי מלכות כיפרו על כל העולם כולו, המשקל של עשרה הרוגי מלכות הוא כנגד כל העולם כולו. כך מיתת הצדיקים והקדושים להשיב מעט מחרון האף הנורא. (כידוע, כאשר נפטר חתנו של הח"ח, שאלה אשתו של הח"ח את הח"ח - הרי צדיק היה, ונענתה שאם לא היה הוא נפטר היו צריכים למות חצי העולם).

הרי ראינו את יד ה': **"כי חציי אכלה בם חיצי כלים והם לא כלים"** - באיזה ניסים ונפלאות השאירו מעט מכל יהודי ליטא. כידוע, ההחלטה של הנאצים בגרמניה היתה לרצוח מיד את כל יהודי ליטא ולהפוך את ליטא ליודען ריין (נקי מיהודים). הם רצו שמדינת ליטא תהא דוגמא לשיטה איך אפשר תוך זמן קצר לרצוח את העם היהודי, ואכן בצעו את זממם ובמהירות גדולה ביותר רצחו את רוב רובם של יהודי ליטא בכל הערים והכפרים. נשארו יהודים רק בשלוש ערים גדולות וגם בהן תכננו לרצוח את כולם באופן מיידי, אבל מן השמים רחמו עליהם. הנאצים הבחינו שכל התעשיה בליטא נעצרה משום שהיהודים היו המפעילים העיקריים של התעשיה, וכך בחסדי ה' הפסיקו את הרצח של כל יהודי ליטא, ואח"כ בנו גם כמה שדות תעופה באזור כך ש"חצי כלו והם לא כלו". אין ספק כי בזכות אותם קדושים וטהורים צדיקי עולם שנעקדו באכזריות על קידוש ה' זכינו אנו לחיים.

"מזי רעב ולחמי רשף וקטב מרירי ושן בהמות אשלח בם עם חמת זוחלי עפר" - כל הפרושים של פסוק זה התקיימו בנו במלואם. **"מזי הרעב"** - אלו נפוחי הכפן שבכל פינה, כפי שאתאר בספר. **"קטב מרירי"** שהוא גז כימי כפי שפירש המלבי"ם (תהלים

פרק צ"א פסו' ו'). **"ושן בהמות"** - הכלבים שהיו נושכים והורגים עם **"חמת זוחלי עפר"** - א"א לתאר את גודל הצרה שנגרמה מכינים ומכל מיני חיות וארס נחש שהמיתו בלא גבול.

"מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה... גם בחור בתולה יונק עם איש שיבה" - החרב רדפה אותנו בכל מקום: בבתים, בעבודה ובשאר המקומות בהם היינו. היינו הולכים בגטו ליד בית קברות ומקנאים במתים שזכו לקבורה ולמות על מיטתם שהרי מי יודע איזו מיתה מצפה לנו.

ידענו כולנו שבלי רחמי שמים - לא ישאר חס ושלום אף אחד בחיים. חיינו חיי שעה, בהרגשה של 'בבוקר מי יתן ערב ובערב מי יתן בוקר'. כל יום ויום התגברו הצרות, בבוקר בקשנו מבורא עולם חיים עד הלילה ויותר מזה לא העזנו לבקש. זוכרני שאחי ר' רפאל ז"ל התפלל בקול באקציה הגדולה לבורא עולם שיזכה לראות בלילה את הכוכבים שברא, ובבוקר את אור החמה. בקשת הצלה היתה נראית חוצפה כלפי שמיא. איך אפשר לבקש כ"כ הרבה, הרי לפנינו רבבות נשחטים ונטבחים בכל מיני מיתות אכזריות, מדוע אני אזכה להיות אחר מהם?! הילדים היו נראים כזקנים מרב פחד - **"מחדרים אימה"**. וכך כל השירה כולה ענתה בנו לעד. היד רועדת לכתוב את אשר ארע לנו.

"כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם כי יראה כי אוזלת יד ואפס עצור ועזוב" - בזמן שידין ה' עמו בייסורים נוראיים, על אף החוטאים והחטאים הרבים רואה בורא העולם כי יש עוד כאלה שהם עבדיו ועל ידם יתנחם.

ראינו בתקופה זו את גדלותם הענקית של עבדי ה' יתברך, שכל שיגם ומחשבתם היתה רק בתורה וביראת שמים. בכל מאודם חשבו איך להציל את שארית הפליטה ובתוך ים הצרות לנהוג רק על פי התורה הקדושה.

ראשי הגסטאפו ימ"ש שהיו ממונים על ההשמדה, חפשו דרך איך להעלים מהשרידים את ההרג הנוראי כדי שיוכלו לגמור את מלאכתם בלא שתהיה התנגדות, ולהמשיך לרצוח ולרצוח ולהשאיר רק את המינימום ההכרחי להם. הגו רעיון - לקחת אישיות גדולה שכולם מעריצים ומאמינים בה ולמנות אותה מטעמם וע"י כך להמשיך את מעשיהם הנוראים. הם פנו לרבנו רשכבה"ג ה'דבר אברהם', רבה של קובנה זצ"ל, שיהיה הוא ראש הגטו מטעם הגרמנים. ה'דבר אברהם' אמר להם שמכיוון שהוא אחרי ניתוח קשה והוא אדם חולה מאד, אינו יכול לקבל על עצמו את המשרה, ואז דרשו

ממנו להקים ועד של יהודים. רבנו בחר משכילים מיוצאי גרמניה שידעו את שיחם ושיגם של הגרמנים, אבל הגרמנים דרשו גם רב ואישיות בכירה. רבנו מינה בכוונה תחילה רבנים שאינם בעלי שיעור קומה, באומרו שבודאי יהיו להם ניסיונות קשים וח"ו יצא מכך חילול ה' אם לא יעמדו בגבורה לקדש שם שמים. אכן כל הנבחרים היו אנשים בעלי מידות טובות מיוחדות. פעם אחת דרשו הגרמנים שלושים איש בגטו שאוולי בליטא כדי לתלותם למען ישמעו ויראו, ואז כל שלושים ראשי הגטו באו לגרמנים ואמרו שאם רוצים הם שלושים איש שיקחו אותם בעצמם, ובאמת חזרו בהם הגרמנים מכוונתם, כל מחשבות עבדי ה' היה להציל.

וכך הבינו גדולי ישראל די בכל אתר. בוילנא, ראשי הגסטאפו פנו אל דודי הגאון רבי חיים מאיר גורדון הי"ד שהיה מגדולי רבני וילנא, ובקשו ממנו שהוא יקים את היודיין ראט משום שהם מכירים בגדלותו כרבה של וילנא. הוא לא הסכים בשום אופן כיוון שידע שכרוך בזה מסירה ודיני נפשות שיהיו על כתפיו. הוא נקרא למשרדי הגסטאפו להתייעצות ואזי רצחו אותו נפש, ולאחר כמה ימים רצחו את כל רבני וילנא ובתוכם את ה'מרחשת' הי"ד ואת העילוי הגדול רבי יעקב לזבניק שכל ליטא חרדה מגודל גאונותו ונקרא בפי כל "העילוי מגלובוקי". כך ראו עבדי ה' במסירות נפש למען ה' יתברך ותורתו.

חיים במסירות נפש

כאשר ראו יראי ה' ועבדיו יתברך את חרון האף, את שערי תפילה כי ננעלו, באו בבקשה לגדולי ישראל לשמוע מה יעשה אדם בעת ההיא ויחיה. ופסק ה'דבר אברהם' את פסקו, שאותו השריש לנו אבא זצ"ל חזור ושנן: הדבר היחיד שיכול לעזור הוא קיום מצוות במסירות נפש. לקיים מצוות בין דאוריתא ובין מדרבנן עם כל החומרות, וזה יציל אותנו בתוך הכעס וחרון האף שבשמים. וקיום מצוות מתוך מסירות נפש יבקעו רקיעים הסגורים בברזל ונחושת. אך הוסיף תמיד: "מסירות נפש אבל לא איבוד נפש".

לסיום וסיכום ניתן לומר שזכינו לעבור את ימי האימה בניסים ובנפלאות. עברנו את הגהנום הנוראי וכל משפחתנו ניצלה חוץ מאמא הצדקנית ע"ה שאפרה מונח בקרמטוריום בשטוטהוף בגרמניה הי"ד. לא באנו אף פעם בטענות לבורא עולם, רק הרגשנו בתוך החרון האף את חסדי ה' שנותן לנו בכל פעם עוד רגעים של חיים.

שמעתי בשם הגאון רבי מאיר דב רובמן זצ"ל שאמר: אנו אומרים 'א-ל מלא רחמים'

- מלא על כל גדותיו רחמים, ואיך אפשר לומר זאת כאשר רואים אלפים ורבבות נשחטים ונהרגים?! אבל התשובה היא בצידה: 'שוכן מרומים' - כאשר מסתכלים מלמעלה במבט שמימי בראיית העתיד, מבט של נצח נצחים, ישנם דברים שלנו נראים כאכזריים, אך לאמיתו של דבר הם בבחינת "מלא רחמים". לדוגמא, כמו שהזכרנו, בתקופה שלפני השואה רבים מבני ישראל יצאו לתרבות רעה וה' ירחם. לכאורה נדחים הם מעל ה' ונכרתים בעוה"ז ובעוה"ב, והנה כתב בהגהות אשרי במסכת מו"ק והובא ברמ"א (יורה דעה סי' ש"מ סעי' ו') שאף המשתמד אם הרגו אותו בגלל שהוא יהודי - הרי הוא זוכה לעוה"ב. כמה אנשים זכו בשואה להיות חלקם בעוה"ב! כמה הטבה ו"מלא רחמים" יש בזה כאשר כל חיי העוה"ז הם כאין וכאפס לעומת הטוב האמיתי בעוה"ב ומיליוני הנספים זוכים לחיי נצח!

ואסיים בתפילתו של דניאל שנאמרה לאחר חורבן ביהמ"ק, כשראה דניאל את החורבן כחסד ורחמים מאת ה' יתברך, וביקש על העתיד על הקמת המקדש:

"ואתפללה לה' אלוקי ואתודה ואמרה אנא ה' הא-ל הגדול הגיבור שומר הברית והחסד לאוהביו ושומרי מצוותיו. חטאנו, עוינו, הרשענו ומרדנו וסרנו ממצוותיך וממשפטיך וגו'. לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים כיום הזה לאיש יהודה וליושבי ירושלים ולכל ישראל הקרבים וגו' לה' אלוקינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו וגו' ויקם את דברו אשר דיבר עלינו ועל שפטינו אשר שפטונו להביא עלינו רעה גדולה אשר לא נעשתה תחת כל השמים כאשר נעשתה בירושלים וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלוקינו על כל מעשיו אשר עשה ולא שמענו בקולו, ועתה ה' אלוקינו אשר הוצאת את עמך מארץ מצרים ביד חזקה ותעש לך שם כהיום הזה חטאנו רשענו: ה' בכל צדקותיך ישב נא אפך וחמתך מעירך ירושלים הר קודשך וגו'. ועתה שמע קולנו אל תפילת עבדיך ואל תחנוניו והאר פניך על מקדשיך השמם למען ה'. ה' שמעה, ה' סלחה, ה' הקשיבה ועשה, אל תאחר למענך אלקי, כי שמך נקרא על עירך ועל עמך".

"הטוב כי לא כלו רחמיך והמרחם כי לא תמו חסדיך מעולם קיווינו לך".

ליטא טרם פרוץ מלחמת העולם השניה

קורותיה של מדינת ליטא עד מלחמת העולם השנייה

לפני מאות שנים הייתה ליטא אחת המדינות הגדולות באירופה, תחת מלכותו של טיטאות הגדול. לאחר מותו ירדה ליטא אט אט מגדולתה. במשך מאות השנים האחרונות הייתה ליטא כבושה על ידי רוסיה, ומלכי רוסיה הצארים שלטו בה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה קיבלו הליטאים מדינה חופשית עצמאית. העם הליטאי היה מלא גאווה לאומית במדינתו, ובפרט בנשיאם סמטונה שהיה טוב לליטאים וגם ליהודים. לא הייתה אנטישמיות. מלבד מפלגה אחת פשיסטית אנטישמית, מפלגת ה"שאוליסטים", החיים התנהלו על מי מנוחות. אף על פי שהיינו ילדים, יכולנו להסתובב בשעות מאוחרות בלילה ברחובות קובנה ללא כל פחד.

ליטא הייתה מדינה עניה. לא היו בה מחצבים, מקורות נפט ואוצרות טבע, על כן לא התפתחה בה תעשייה ובשל כך שכר העבודה היה נמוך מאד. לעומת זאת היו לה תנאים טובים לחקלאות - רוב שטחי המדינה היו מכוסים ביערות, אגמי מים וביצות, והחקלאות הייתה מפותחת. אמנם עיבדו את האדמות בעבודת ידים ללא מכשור מכני, אך ניתן היה למצוא מזון במחיר זול ובכמות רבה. חלק מן המזון אף נשלח לייצוא. עם זאת, הייתה בליטא עניות קשה.

אנשי העיר שהיו סוחרים - מצבם היה טוב יותר. העושר התרכז בעיר הבירה ובשאר הערים הגדולות. עיר הבירה קובנה הייתה עיר יפה כשוויצריה הקטנה. גרו בה כמאה וחמישים אלף תושבים, מתוכם כחמישים אלף יהודים. רוב הליטאים גרו בכפרים והתפרנסו מעבודת אדמה. במושגים המצומצמים שלהם היה להם טוב ונוח, והם היו שבעי רצון. במיוחד מאז הקמת מדינתם וקבלת העצמאות לאחר מלחמת העולם הראשונה.

במלחמת העולם הראשונה נלחמו יהודים רבים למען עצמאות ליטא, ומאות נפלו

במלחמה זו, יהודים אלו היו חברים בארגון שנקרא "פרונט-קנפר" - "לוחמי החזית", והללו זכו ליחס מיוחד מהשלטונות.

כשקבלו הליטאים עצמאות, ניצלו הפולנים את חלשותה הצבאית של ליטא, התקיפו אותה וכבשו את עיר הבירה וילנא ומחוזותיה, שטחים שהיוו כשליש ממדינת ליטא. מיני אז נותקו היחסים הדיפלומטיים בין ליטא לפולין במשך כעשרים שנה. אי לכך, לא התאפשר לעבור את גבול ליטא-פולניה בפספורט פולני או ליטאי. גאוותו של העם הליטאי נפגעה, מפני שנגזלה מהם עיר הבירה - וילנא.

מראה קובנה כיום

בערב מלחמת העולם השניה, בשנת 1938, הגישו הפולנים אולטימטום לממשלת ליטא הדורש לאפשר את פתיחת הגבולות בין שתי המדינות ולפתוח נציגות דיפלומטית פולנית. אם לא יענו הליטאים לדרישותיהם, יפתחו הפולנים במלחמה נגד ליטא ויכבשו אותה.

אוירה של ערב מלחמה החלה לתת אותותיה והוכרז על גיוס כללי. הליטאים היו חלשים מאד ועניים בהשוואה לפולנים. בליטא חיו כשנים וחצי מיליון איש, ואילו בפולין חיו כשלושים מליון איש, שנהנו מתעשייה מפותחת וממחצבים רבים. הליטאים הכירו בכוחם הדל ונכנעו לפולנים מיד. הם פתחו את הגבולות ואת הנציגות הדיפלומטית לאחר עשרים שנה של ניתוק יחסים.

חשבו אז, שמדינת פולניה היא מדינה בעלת עוצמה שלה צבא חזק. אמנם, לעומת ליטא היא הייתה אכן חזקה, אך כשפרצה המלחמה בין פולניה לגרמניה בשנת 1939, התגלה שחוזקה של פולין היה בועת אויר. פולניה נפלה אחרי ימים מועטים ללא קרב. המשטר והצבא הפולני היו רקובים ומושחתים. החיילים הפולנים החלו לברוח לליטא מאימת הגרמנים, בהתחננם שיכניסו אותם לליטא. הליטאים אפשרו להם להיכנס

לשטחי מדינתם ושיכנו אותם במחנות. מה עלוב היה מראה החיילים הפולנים במחנות! כל גאוותם נשברה, והם נהפכו לעלובי החיים.

בשנת 1940 נכנס הצבא הרוסי לליטא בעורמה. הרוסים מסרו את עיר הבירה וילנא למדינת ליטא, אך מספר חודשים לאחר מכן נכנסו עם הצבא הרוסי כדי לשמור על ליטא מפני הגרמנים. הם הציגו זאת כאילו העם הליטאי ביקש מהם שיכנסו לליטא להגן עליהם מפחד הגרמנים. עם כניסת הרוסים ברח הנשיא סמטונה, והתפתחה שנאה תהומית של העם הליטאי נגד הרוסים וגם נגד היהודים.

הליטאים היו לאומנים בטבעם ולא יכלו לכבוש את כעסם הגדול עקב הבושה שגרמה להם רוסיה בכיבוש מדינתם, זאת לאחר מאות שנים שהיו כבושים תחתיהם בימי הצארים, ולאחר שהרגישו במשך כעשרים שנה טעמה של מדינה חופשית עצמאית.

הדבר אברהם נושא דברים בפני רבני ליטא בנוכחות נציגי השלטון הליטאי
(ברקע תמונת נשיא ליטא אנטנס סמטונה)
לצידו משמאל לימין: רבי זליג ראובן בענגיס, רבי שלמה פיינזילבר רבה של קיידאן

תכניתו השטנית של סטלין להשלטת הקומוניזם בליטא

הרוסים רצו לתת ביד הליטאים את ניהול המדינה תחת הפיקוח החמור של הבולשת ג.פ.א.ו, אך הם לא הצליחו בכך. ראש הממשלה היה ליטאי שהתחנך ברוסיה וחונך לקומוניזם. הוא דיבר יפה לליטאים, אך היה נעדר כל כוח והשפעה. חלק מהשרים היו גם ליטאים קומוניסטים, אבל ליתר המשרות הקשורות בניהול המדינה לא היו קומוניסטים נאמנים. הליטאים היו טובים לניהול מפעלים או חנויות גדולות, אבל לא היו מוכשרים למלא את כל התפקידים בממשלה הקומוניסטית.

הליטאים היו אדוקים בדתם. חלקם הגדול לא למד בבית ספר כלל, והם לא היו מלומדים די כדי להשיג בשכלם את רעיון הקומוניזם. האינטליגנטים שבהם לא אבו לשתף פעולה עם הקומוניסטים והם החרימו אותם. למעשה, רוב העם הליטאי לא שיתף פעולה עם הקומוניסטים, אלא שנא אותם על שלקחו מאיתם את עצמאותם ואת מדינתם.

היו רק קומץ קטן של קומוניסטים ליטאים אמיתיים, ועם אלו לא יכלו הרוסים הקומוניסטים להפוך את ליטא במהירות למדינה קומוניסטית שסטלין יכול לסמוך עליה. אילו היו מחכים עד שיקום דור חדש מקרב הנוער הליטאי, שיוכלו לחנך אותו לנאמנות לקומוניזם, היו חולפות שנים רבות. כיוון שלסטלין לא היה זמן לגדל דור של קומוניסטים ליטאים, שינהלו את המדינה ויהפכו אותה לגרורה רוסית-קומוניסטית של רוסיה, על כן הגה רעיון שטני. בשנאתו הגדולה ליהודים הוא פעל להפוך את השנאה של הליטאים לרוסיה לשנאה כלפי היהודים.

סטלין חשב שהיהודים יכולים להפוך את ליטא לגרורה של רוסיה במהירות. הם יפיצו בקרב ההמונים שרוסיה היא מדינה של כל פועלי העולם המתקדם. הוא יציג את העובדות כך שיראה שהיהודים פעלו ביוזמתם, ולרוסים אין חלק בהשלטת הקומוניזם בליטא. מסיבה זו, לא רצה סטלין שהמנהיגות הליטאית הקומוניסטית תמלא את כל התפקידים בהפיכתה של ליטא לגרורה של רוסיה. אם יהיה כך, לא תוכלנה המפלגות הליטאיות הקומוניסטיות לנהל את המדינה, כיוון שהעם הליטאי ישנא אותם בשל העובדה שלקחו מהם את המדינה.

לכן פעל סטלין בצורה כזו, שרק היהודים ינהלו את המדיניות הקומוניסטית, כך שליטא תהפוך במהירות למדינה קומוניסטית, וכל השנאה של העם הליטאי תופנה כלפי היהודים ולא כלפי הרוסים. אזי יסלקו את היהודים מהשלטון, ויביאו במקומם

מנהיגות ליטאית קומוניסטית טהורה. העם הליטאי ירגיש שמנהיגות חדשה זו נוצרה מנבחריו, ויקבל את מרותה. הממשלה החדשה תוכל לנהל את המדינה בלי גזרות וחוקים חדשים, כיוון שהם נקבעו עוד בזמן הממשלה הקודמת. כך תיהפך ליטא למדינה קומוניסטית מושלמת האוהדת את ממשלתה. היה זה רעיון שטני ואכזרי כמו רעיונותיו של גבלס ההיטלריסטי.

הרוסים החלו להפיץ את הרעיון הקומוניסטי: אין עוד מדינת רוסיה, קיימת התאגדות של כל פועלי העולם החופשי הנקראת "סיוז' מדינה", כלומר מדינה בין לאומית של כל פועלי העולם. ממשלת רוסיה לא כבשה את ליטא, אלא פועלי ליטא העצמאית התאגדו עם פועלי העולם החופשי, שהם במקרה הרוסים. כדי שהעם הליטאי אכן ירגיש שהוא נשאר המושל בליטא, נתנו הרוסים ליהודים מישרות בדרגה שניה, ולא את המשרות החשובות ביותר. כל זאת, כדי שהעם הליטאי יחוש שהוא עומד בראש המשטר בליטא.

הפקדת היהודים על ניהול המדיניות הקומוניסטית

רוב הנוער היהודי היה מלומד. בני הנוער למדו בבתי ספר יסודיים ואח"כ בתיכון, אולם העניות הייתה גדולה. היה קושי עצום לקבל עבודה המפרנסת את בעליה. גם התעשייה הליטאית לא הייתה מפותחת דיה, ועל כן עזבו מאות אלפי יהודים את ליטא. רבים הגרו לדרום אפריקה, שם היה ריכוז גדול של יהודי ליטא. גם לאמריקה ולארגנטינה הגיעו יהודים רבים.

כדי לקבל מושג כלשהו על העזיבה נוכל לראות מדברי ההיסטוריונים שכותבים כי במאה הקודמת גרו בליטא מעל שמונה מאות אלף יהודים, אולם לפני מלחמת העולם השניה ישבו בליטא כולל בעיר וילנא כשלוש מאות וחמישים אלף יהודים.

הקומוניסטים החלו להפוך חלק גדול מהנוער היהודי ומציבור הפועלים היהודי לקומוניסטים בהכרה. נתנו להם אפשרות ללמוד חינם אין כסף בבתי הספר הטובים ביותר, ולאנשים בעלי כישורים הציעו עבודות במפעלים. הממשלה הקומוניסטית בנתה לפועלים דירות שאמנם היו דירות קטנות, אך ציבור הפועלים העני לא חלם שיגיע בימי חייו לדירה משלו. עד לזמן זה גרו הפועלים במרתפים או בעליות גג של בתים מטים ליפול, ללא אינסטלציה וללא חימום. כעת היה זה גן עדן של ממש במושגים של אז.

הקומוניסטים הרבו להפיץ תעמולה על שוויון. הכל שווים: הרופא, המהנדס והפועל השחור המנקה את הרחוב. כולם מרוויחים משכורת שווה. העיקר הוא המטרה המשותפת לכולם: לבנות את העולם הגדול ולהפוך את כל מדינות העולם למדינת פועלים אחת. הקומוניסטים גם העניקו תנאים סוציאליים שווים לכל. בבתי חולים קבלו טיפול ללא תשלום, בשכר הדירה השתתפו הדיירים חלקית, והעירייה דאגה לאחזקת הבתים.

לצערנו הגדול החלה בתקופה זו עזיבת הדת. הרוסים סגרו את כל הישיבות, את תלמודי התורה וגם את הגימנסיות העבריות. המפלגה הקומוניסטית בפעילות משולבת עם הבולשת החלה למשוך את הנוער היהודי לפעילויות של מפלגת הנוער הקומוניסטי, "הקומסימול". גם אותי לקחו פעם מבית הספר למועדון המפלגה. נתנו לנו שם את כל המשחקים היפים שנער חושק בהם. הדברים הללו גרמו לנוער היהודי להיסחף אחר הקומוניזם בעיניים עצומות. הפועלים היהודים החזיקו אף הם ברעיון השמאלני מכיוון שמצבם הכלכלי היה קשה מאד, והקומוניזם הציע להם פתח של תקווה. המסר העיקרי היה לחנך את הדור לעבוד ולא להיות טפילים החיים על חשבון הציבור. עובדה זו גרמה אף היא לריחוק מהדת.

כיוון שכולם חייבים היו לעבוד נוצרה בעיה קשה לגבי שמירת שבת. מי שלא עבד נקרא "פרזיט" והסתכן במאסר או בשילוח לסיביר - כדין "טפיל" שחי על חשבון הזולת, ואין לו מקום במדינה פוליטרית. היהודים החרדים חיפשו עבודות זמניות או עבודות שאינן כרוכות בחילול שבת, כמו שמירה, כדי שלא יצטרכו לחלל שבת. המצב היה קשה ביותר בפרט לבני תורה. הגבולות כבר היו סגורים, ולא הייתה אפשרות לברוח.

הנוער היהודי השמאלני נסחף למפלגה הקומוניסטית. הקומוניסטים שכנעו את הנוער שבהצטרפם לקומוניזם הם יעזרו לטהר את המשפחה מאות הקלון "בורז'ו" - כך נקראו כל הסוחרים ובעלי הבתים. "בורז'ו" - מנצל פועלים. כלומר, כספך הגיע לידך בעוול, מתוך עינוי הפועלים.

היו לי שני בני דודים שלמדו בכיתות הגבוהות בגימנסיה הריאלית. לפני בוא הרוסים הם היו חברי ה"שומר הצעיר", ובתקופה זו נהפכו לקומוניסטים. למעשה, כיון שהאידאולוגיה של ה"שומר הצעיר" ושל הקומוניזם קרובה מאד, פרט לרעיון הציוני שייחד את ה"שומר הצעיר". המנהיגים של ה"שומר הצעיר" ישבו במאסר בבית הסוהר הרוסי, והנוער היה כצאן שאין לו רועה. הנערים הללו הצטרפו לקומוניסטים. חלקם הנאמן קבלו אקדחים, ואז - בחור צעיר חשב שכל העולם שלו אחרי שיש לו נשק,

ונהפך לקומוניסט פעיל ומלשין. אנשים החלו לפחד זה מזה. אב פחד מבנו, ואח - מאחיו.

את הליטאים לא הצליחו הקומוניסטים למשוך בפיתויים לרעיון המפלגה. הם אמנם איישו משרות חשובות, אבל רק שכבת ליטאים מעטה הייתה נאמנה לקומוניזם. הם היו חברי הממשלה, ראשי הצבא, המשטרה והנקו"ד.

היהודים, הם שהפכו לאנשי מפלגה וקומוניסטים נאמנים. לא השכילו להבין שהרוסים רק מנצלים אותם זמנית כדי לכבוש את ליטא במהירות. בהצטרפתם לקומוניזם הם מביאים שואה על העם היהודי שבליטא. שרים יהודים רבים היו בממשלה. שר התעופה ומושלי מחוז רבים היו יהודים. בכל פינה שיבצו הרוסים את היהודים, כשכוונתם היא להעביר את השנאה של הליטאים ליהודים הקומוניסטים, ולא לרוסיה הקומוניסטית. למעשה, הליטאים החלו לשנוא בצורה איומה את היהודים הקומוניסטים, בהבינם שהם שליחי רוסיה הקומוניסטית.

רחוב לוקשה - דירתנו בצד שמאל

זכורני, שבהיותי ילד עמדתי ברחוב ליד ביתנו, וצפיתי במצעד צבאי, שנערך כאשר נכנסו הרוסים המשחררים לקובנה, בשנת 1940. אנשים רבים עמדו ברחובות והביטו במחזה. סמוך אלי עמד שוטר ליטאי, שעיניו הביעו כעס ושנאה לרוסים שגזלו את מדינת ליטא. לפתע ניגשה בחורה יהודיה, שבידה מטפחת אדומה, ובה היא נפנפה נגד עיני השוטר הליטאי באומרה: "עכשיו אני שוות זכויות לכם. ליטא שייכת שלנו כמו שהיא שייכת לכם. זוהי מדינה של פועלי העולם!" השוטר ענה לה: "חכי, עוד זמן מה יבואו לכאן הגרמנים, ואז תראי מה נעשה לכם!" צמרמורת עברה בגופי בשומעי את דברי השוטר הליטאי נוטפי השנאה והארס.

החרמת הרכוש

הקומוניסטים החלו בהנהגת השוויון. הם בנו דירות לאנשי עמל, אולם חלקו את רובן לליטאים בלבד, כביכול רק הם העניים. החרימו את כל החנויות, אך הרוב המוחלט של החנויות המוחרמות היה חנויות של יהודים. אמנם היו חנויות במחזור מכירות מסוים שעל פי החוק לא היו צריכים להחרימן, אך חנויות היהודים הוחרמו כולן. את חנויות הליטאים, לעומת זאת, השתדלו שלא להכניס לקטגורית העסקים שיש להחרימם.

בפקודת הרוסים, החרימה הממשלה הליטאית גם את חנותנו כמו את יתר החנויות. בחנותנו עבדו מוכרות, שהתפרנסו מעבודתן אצלנו, אכלו על חשבוננו וזכו לכבוד מצד הורי. כאשר באו הרוסים, בלטה אחת מהן בשנאתה ובארס הקומוניסטי שדבק בה. היא, באידולגיה שלה, גרמה לאבי צרות וייסורים. כשאבא הבחין בבעיות שהיא יוצרת, הוא הפסיק לייצר ופיטר מאות פועלים והחנות נסגרה. הרוסים רוקנו תוך מספר שבועות את הסחורות שנותרו במחסן. היא חשבה שימנו אותה אחר כך למשהו חשוב, על שהיא לחמה בנאמנות רבה נגד אבא, שכביכול עשק את הפועלים. תקוותה נתבדתה, והיא נשארה ללא פרנסה. לאחר תקופה קיבלה עבודה בזויה - משרתת בעבודות נקיון בבית ספר. את העבודות המכובדות קיבלו הליטאים.

הגזירה להלאמת האדמות

כפי שכתבתי, רצו הקומוניסטים להפוך את ליטא לקומוניסטית במהירות האפשרית. הם רצו לראות את ליטא תוך שנה אחת כמו רוסיה לאחר עשרים שנות קומוניזם. אחת מפעולותיהם להשלטת הקומוניזם הייתה הלאמת האדמות. הם הלאימו את כל האדמות של האיכרים הליטאים והפכו אותם לקולחוזים. לאיכר הליטאי היתה האדמה חשובה ביותר, ולקיחת אדמתו קשה יותר מהריגתו. האיכרים הליטאים צייתו, כמובן, לגזרה. הם היו מלאי פחד מהרוסים הקומוניסטים שעלולים לשלוח אותם לסיביר.

הרוסים השאירו לכל איכר חלקת אדמה קטנה לצרכיו האישיים, ויתר השטחים הפכו לקולחוזים. האיכר הליטאי על אף שהמשיך לשבת באדמותיו ולעבד אותן - גאוותו נפגעה מאד, כיוון שהוא לא היה עוד בעל הבית. גם השכבה האינטליגנטית שבהם לא יכלה להבליג בראותה שניהול המדינה נלקח מידיה. כך התפתחה שנאה עמוקה לכל מי שייצג את הקומוניזם.

הרוסים בערמתם עמדו מן הצד וכביכול לא התערבו בנעשה. הם שלחו אנשי תעמולה קומוניסטיים לכל כפר וכפר, והזמינו את כל אנשי הכפר להאזין לנאומים. רוב הנואמים היו יהודים שהלהיבו את קהל האיכרים והעלו על נס את הטובה הגדולה שמבטיח הקומוניזם.

עובדה זו גרמה להתפתחותה של שנאת הליטאים לעם היהודי בצורה האיומה ביותר. הליטאים ראו ביהודים את השטן, הם ראו בהם את האנשים שלקחו מהם את אדמתם, שגזלו מהם את רכושם, שנטלו את כבודם והחרימו את מדינתם. סטלין ניצל את היהודים כראש החנית בכיבוש הקומוניסטי. הליטאים חיכו ליום הנקם ברוסים וביצעו זה באמצעות רצח העם היהודי בעת הכיבוש הגרמני.

בפועל, כל המנהיגות של ראשי המדינה הליטאית הקומוניסטית הורכבה מליטאים, אבל לא היה להם מגע אישי עם העם הליטאי והעם לא הכירם. הליטאים הקומוניסטים ניהלו את המדינה תחת פיקוח הרוסים. את המשרות החשובות בצבא, במשטרה ובכל משרדי הממשלה איישו ליטאים, אבל הנואמים בעד הקומוניזם היו יהודים ברובם. הליטאים הכירו בהם כראשי המדינה הקומוניסטית.

בשל הסבל שסבלנו משנאת הקומוניסטים הרוסים, לא חשנו כלל בשנאת הליטאים כלפינו - היהודים חסרי המגן. מאוחר יותר, בעת הכיבוש הגרמני, נוכחנו לראות בשנאת הליטאים כלפינו בצורה רצחנית ביותר.

נאומי התעמולה בעד הקומוניזם

הקומוניסטים היהודים נאמו את נאומי התעמולה בעד הקומוניזם. אחד מנאומים אלו זכור לי ביותר: זה ארע בסוף הקיץ של שנת 1940. הייתי אז כבן אחת עשרה, ונסעתי עם משפחתי לנופש בעיר הקיט קלטובה. שמעתי שהגיע קומוניסט תעמולן לקלטובה והזמין את כל אנשי הכפרים המצויים סביב לשמוע את נאומו.

סקרנותי גברה ולכן באתי לראות ולשמוע אותו. ידעתי שהליטאים שונאים את הרוסים והתעניינתי לשמוע מה ינאם הקומוניסט בפניהם. הקומוניסט היה יהודי רזה וצנום שישב בבית הסוהר בזמן ממשלת ליטא, וכונה "חולה השחפת". הוא הביא עמו שולחן וכסא וסביב השולחן תלה תמונות של סטלין ושל שאר מנהיגי רוסיה הקומוניסטית. מסביבו עמדו שוטרים ואנשי המשטרה החשאית כדי להגן עליו.

כל איכרי הסביבה התאספו עם נשיהם וילדיהם מפחד הקומוניסטים. התעמולן החל לנאום בליטאית רהוטה וגם ברוסית. הוא הסביר להם שהמנהיגים החדשים של ליטא באו לבנות מדינה חדשה, ופועלי ליטא ינהיגו את המדינה. הוא צעק וצווח על אחוות עמים של פועלי העולם, על תום הניצול הקפיטליסטי ועל שוויון לכול.

התעמולן התלהב והכריז: "הפועל, המהנדס והרופא, כולם יחד, בונים את העולם החדש הקומוניסטי. רק ברית מועצות הפועלים, שבראשה המנהיג הגדול סטלין וחבריו יכולים להציל את העולם מהשעבוד ומהעוני". בשלב זה עלה הקומוניסט על הכסא שהועמד על גבי השולחן וקרא בכל כוחו: "יחי סטלין, תחי ממשלת פועלי העולם ברית המועצות, ויחי יתר המנהיגים הקומוניסטים".

לקולו של התעמולן מחאו האיכרים הליטאים כפיים בחוזקה ועמם ילדיהם הקטנים. אפילו הילדים בני השלוש מחאו כפיים בחוזקה. האיכרים רצו להראות בכך נאמנות לקומוניזם, ובלבד שיעזבו אותם לנפשם. אולם התעמולן המשיך להסביר ולפרט את אידיאולוגית הקומוניזם.

כושר השכנוע ויכולתו הדמגוגית של התעמולן סייעו לו בקניית דעת הקהל. במתק לשונו הוא סיפר שכל מה שממשלת ליטא - שבראשה עומדים הקומוניסטים - עושה, הכל לטובת האיכרים, אנשי העמל. הוא תיאר אלו חיים טובים נכונו לאיכר לאחר שילקחו ממנו אדמתו ובעלי החיים שברשותו. לטובת העם ממשלת ליטא תפתח קולחוז. האיכר לא יצטרך לעבוד בקיץ עשרים שעות ביממה משום שהנהלת הקולחוז תדאג לכל: לעבודה, לזריעה, לקציר ולבהמות. האיכר יהיה פועל סטנדרטי העובד שמונה שעות ביממה, ויהיה לו כל טוב. יבנו לאיכרים בתי לבנים מקורים בגג רעפים. לא יהיו עוד בתי עץ מכוסים קש רעוע. האיכר לא יצטרך לעבוד עבודת פרך יומם וליל. הנהלת הקולחוז תדאג גם לאוכל, לביגוד וללימוד ילדיו. גן-עדן של ממש! על האיכר מוטלת החובה לדאוג שהכל יפרח ויתנהל למישרין. "אתם האיכרים גיבורי העם הליטאי! כולכם שווים, כולנו חברים, יחד ננצח את הקפיטליזם המשעבד!".

כששמעו האיכרים שלוקחים מהם את אדמותיהם ובהמותיהם הם רצו לרצוח אותו. אולם סביבו עמדו אנשי משטרה מצוידים בנשק, ועובדה זו מנעה מהאיכרים להתנפל עליו. לא נותר לאיכרים אלא לרתוח מזעם ולשמוע את המשך דבריו של הנואם, והוא אכן הוסיף להלהיבם מול עיניהם הרושפות אש וגופרית. וכך אמר: לכל איכר ישאירו סביב הבית חלקת אדמה, פרה ומעט בעלי חיים לתצרוכת עצמית. בילדותי לא הבנתי זאת, אם הנהלת הקולחוז תדאג לכל, לשם מה צריך האיכר שטח אדמה לצרכיו

האישיים? בסיום הדברים, עם שוך מחיאות הכפיים, התפזרו כל האיכרים לביתם מלאי זעם ורגשות נקם.

הבעיה החמורה שנוצרה מתעמולה זו היתה, שהאיכר הליטאי שמע על גזלת אדמותיו מפי יהודי. כל השנאה לקומוניזם נוקזה כלפי היהודים. בכך למעשה השיג סטלין את מטרותיו, והקומוניסטים היהודים לא חשו שהם משמשים כלי שרת בידיו. הם היו אדוקים כל כך ברעיון הקומוניסטי, עד שלא הרגישו באסון החמור שהם מביאים על אחיהם היהודים. הם נראו בעיני האיכרים הליטאים כשליחי השטן, כאילו הם באים לגזול מהם את רכושם שבמשך מאות שנים עבר בירושה מאב לבנו.

חוקרי ההיסטוריה שבדקו לאחרונה בארכיונים של הנקו"ד בכל מדינות רוסיה ובפרט בליטא, מצאו שבמדינת ליטא הקומוניסטית שקמה בשנת 1940 שלטו בכל המשרות רק קומוניסטים ליטאים, ולהם היו כל הסמכויות בממשלה, בצבא ובמשטרה. היהודים הקומוניסטים היו תחתיהם ומילאו את הצווים שלהם. מלבד זאת לא היה ליהודים הקומוניסטים שום כוח ממשי.

הפיכת האדמות לקולחוזים

תוך שנה אחת הולאמו כל האדמות של האיכרים ונפתחו קולחוזים. לפני שנכנסו האיכרים להיות חברי קולחוז, הם שחטו את רוב הבהמות והעופות. האיכר - במקום לעבוד עשרים שעות ביממה הפסיק לעבוד כמעט לחלוטין. מחסור גדול באוכל החל להיות מורגש בכל מקום, במקום השפע הגדול שהיה קודם לכן בליטא. אנשי המפלגה הקומוניסטים פחדו להעניש את האיכרים הליטאים, כיוון שהם צריכים להיות אבן הבניין של מדינת ליטא הקומוניסטית.

האיכרים בקולחוזים קיבלו, כאמור, בתי לבנים חדשים ומעט אדמה בגודל של חצי דונם עד דונם מסביב ביתם. הם השתדלו להפריח אדמה זו ולגדל בה ירקות. בשר השיגו באופן פרטי ככל שיכלו. האיכרים הפכו לעשירי המדינה מהרווחים שעשו בשוק השחור. מצב זה נמשך לאורך כל חמישים השנה שליטא הייתה נתונה תחת כיבוש הרוסי. בעיר היה מחסור בכול, ובכפרים אצל האיכרים היה מכל טוב.

גם כאשר הקולחוזים פעלו, המשיכו הקומוניסטים לשלוח נואמים לכפרים. שהיו מלהיבים את ציבור האיכרים ומשבחים אותם על שזכו להיות חברים במדינת פועלים עם כל ציבור הפועלים העולמי.

אנו, הילדים, היינו מקשיבים לעיתים לנאומים של הקומוניסטים ויוצרים שירים מדבריהם. הנואמים כולם היו פותחים במילים: "חברים וחברות עם הפועלים". באידיש חבר נקרא "מיט - גלידער". לביטוי גלידער באידיש יש הסבר נוסף שפירושו אברים. כך היינו משחקים במשחק המילים: "חברים וחברות, עם איברים ובלי איברים, עם ידים ובלי ידים, עם רגלים ובלי רגלים, עם ראשים ובלי ראשים".

חבר ברוסית נקרא "טווריש". כיום, הפגיעה הקשה ביותר ביוצא רוסיה היא לומר לו מילה זו. היא מזכירה להם את הקומוניזם השנוא, את המאסרים ואת סיביר. כמו כן הביטוי "נאצלניק", שמשמעותו היא כמו הקאפו במחנות, מזכירה להם נשכחות.

כמה שכתבתי, עדין לא הצלחתי למצות את הסבל האיום ואת האסון הגדול שגרמו הקומוניסטים לעם היהודי בנצלם אותם כחוד החנית בהפצת הקומוניזם בליטא. את השנאה האיומה של הליטאים כלפינו לא הכרנו קודם.

מצבת זכרון ביערות פענאר לשבעים אלף יהודים - הרוגי וילנא

הליטאים התגלו כעם רוצח שכמעט לא היה כמותו בכל עמי אירופה, פרט לנאצים הגרמנים ולעם שבלטביה, באסטוניה ובאוקראינה. יש כיום רשימות שמות מפורטות של עשרות אלפי ליטאים, במיוחד של הנוער והמנהיגים הפשיסטיים, שרצחו במשך חודשים מועטים את רוב יהדות ליטא. היו, כמובן, גם ליטאים יחידים שהיו מחסידי אומות העולם, אבל הם היו מיעוט שבמיעוט. רבים מהטובים שבהם פחדו להושיט יד לעזרה, כיון שהם מסתכנים בנקמת הליטאים והגרמנים גם יחד.

סיפר לי מכר שחזר לאחרונה מליטא, שבהיותו שם הוא עמד ליד אחד מקברי האחים, ולידו עמד ליטאי. מכרי שאל את הליטאי: "הכיצד רצחתם את העם היהודי?", תשובתו הייתה: "הכיצד אתם, היהודים, לקחתם לנו את מדינתנו, את אדמתנו ואת רכושנו ושלחתם אותנו לסיביר?".

למעשה רוב הנשלחים לסיביר היו יהודים, אבל הרוסים השכילו בכוונה זדונית להפוך את השנאה נגדם לשנאה נגד היהודים. המיעוט היהודי שפעל בעד הקומוניזם מתוך אידיאל ומאחוות עמים לא השכיל להבין שהעם היהודי ניזוק מכך לאין שיעור.

הקמת מחתרת ע"י הליטאים לפני פרוץ המלחמה

בחודשים האחרונים לפני פרוץ המלחמה נגד הגרמנים, הקימו הליטאים בהחבא, בעבודה חשאית, מחתרת גדולה מבלי שהרוסים הרגישו בכך. עובדה זו מראה עד כמה הליטאים לא היו קומוניסטים, והלאומניות הייתה אצלם לפני הכל. הרוסים לא ידעו מאומה, אף על פי שהייתה להם בולשת מתוחכמת. לא היה ליטאי אחד שילשין על בני עמו לרוסים. היה זה, כנראה, בהדרכת המרגלים הגרמנים שנשארו בליטא. לפני המלחמה גרו גרמנים רבים בליטא, ונדמה שהם היו מרגלים לגילוי סודות רפואיים וסודות מסחר ותעשייה.

את הרעיון להקמת המחתרת הגתה המפלגה הפשיסטית, שאנשיה נקראו לפני המלחמה "שאוליסטים". הם הכינו מחסנים ענקיים מלאים בנשק מהמלאי של הצבא הליטאי, וכשהגרמנים התכוננו למלחמה, הם צרפו אליהם את רוב בני הנוער הליטאי.

הליטאים חשבו שברגע שתפרוץ מלחמה הם יצאו מהמחתרת מצוידים בנשק ובכוח ויקימו שוב את ליטא החופשית. הם חשבו שהגרמנים יתנו להם עצמאות, אך הם לא השכילו להבין שהגרמנים רוצים אותם ככלי שרת להרוג את הרוסים, ולא יתנו להם מדינה עצמאית. נוסף על כך, אם הליטאים בכל זאת היו מתעקשים לקבל מדינה חופשית, הגרמנים היו שולחים את כל המנהיגים הליטאיים למחנה הסגר בגרמניה.

בסופו של דבר כך היה. הליטאים דרשו מהגרמנים לקבל עצמאות, וכתגובה נשלחו המנהיגים הליטאיים למחנה הריכוז שטוטהוף. אנחנו פגשנו במחנה שטוטהוף את הגנרל הליטאי בובאליס וממשלתו.

ביום הראשון לפרוץ המלחמה, לא הרגשנו עדיין את הפרטיזנים הליטאים. אלפי

יהודים ברחו לגבולות לטביה ולגבולות רוסיה הלבנה. ביום השני בשמונה בבקר יצאה הרכבת האחרונה מקובנה לרוסיה, וחיל המצב הרוסי החל להסתלק אט אט מהרחובות.

נשארו עדיין מעט חיילים רוסיים בקובנה לשמור על נקודות חשובות. החיילים הרוסים לא האמינו שבמשך יום יומיים תתמוטט כל החזית הרוסית, והותירו רק את האידיאליסטים הרוסים לשמור ברחובות. בשלב זה התחילו כבר לראות ליטאים שבידיהם נשק. הם השתלטו על הגבולות ולא אפשרו לעבור. הצבא הליטאי שהקימו הרוסים נשאר בליטא והתחבר לפרטיזנים הליטאים.

הפרטיזנים הליטאים התחילו לחלק לבני הנוער הליטאי אלפי רובים. כמו כן ציידו את הנוער בסרטים לשרוולים, שזיהו אותם כשייכים לפרטיזנים. הצבא הליטאי פתח את מחסני הנשק וחילק נשק.

פרוץ המלחמה תש"א - 1941

אווירת מלחמה טרם בואה

מספר שבועות לפני פרוץ המלחמה בין גרמניה לרוסיה החלה לנשוב אווירת מלחמה ברחובות ליטא. אותות מלחמה נראו לעין כל. אלפי אנשים, בעיקר יהודים, הוגלו לסיביר כיוון שנחשדו על ידי הרוסים לבוגדי הממשל הרוסי. היו ביניהם מנהיגי הציונות, מנהיגי המפלגות ועשירים שכל רכושם נלקח מהם על ידי הממשלה.

סיביר - - - כל לב רעד וכל לשון נעתקה כשהזכירו את המילה 'סיביר'. הכל חשבו, כי סיביר נמצאת מעבר לערי החושך בקוטב הצפוני, ומי שמגיע אליה לא שב. והלא כך היה בזמן שלטון הצארים הרוסיים - כל מי שנחשד בחוסר נאמנותו לאמא רוסיה, הועבר לסיביר ושם סיים את שארית חייו.

אמנם סיביר היא ארץ גזירה, אך ברצות הקב"ה הופכת סיביר לעיר ההצלה. רוב הנשלחים אליה ניצלו מהשמדה ע"י הגרמנים ימ"ש ונותרו בחיים, פרט לאותם שנפטרו מעבודה מפרכת, מרעב או מקור. גם את משפחתי רצו הרוסים לשלוח לסיביר, אולם בחסדי שמים הצלחנו להימלט מן הגזירה, כפי שסיפרתי בספרי הראשון. "ורחמיו כי לא תמו" - זכינו להינצל גם מידם הרשעה של הגרמנים ימ"ש.

נהירת חצי מליון חיילים רוסיים לקו הגבול

שלושה ימים טרם פרוץ המלחמה נודע לרוסים כי הגרמנים עומדים לפתוח במלחמה נגדם, ועל כן החלה רוסיה לשלוח רגלית חיילים רוסיים לעבר קו הגבול של ליטא-גרמניה. החיילים הרוסים, רכובים על סוסים, עברו דרך קובנה.

כחצי מליון חיילים רוסים נהרו לעבר קו הגבול. לבושים היו בבגדים מקומטים שהעלו ריח רע. מראם היה נורא ואיום. לגופם היו קשורים רובים עם חבלים ולא עם רצועות עור, כפי שמקובל בימינו. הם נשאו את הרובים על כתפיהם וצעדו רגלית יום ולילה מיוזעים ועייפים. הקצינים הרוסים היו נראים אנושיים ונקיים קצת יותר.

את החיילים הרוסיים ציידו בטנקים רבים. הטנקים היו מגושמים מאד. גודלו של כל טנק היה כגודל בית, הוא היה כבד ונסע בקושי רב. בימים ההם חשבנו, שככל שהטנק גדול יותר כך הוא טוב ומשובח יותר. נהגי הטנקים לא ידעו לנהוג בהם, וקל וחומר שלא ידעו להשתמש בהם ללחימה. תוך כדי נסיעה היו נכנסים לבתים והורסים אותם. הם סטו מהכבישים ונפלו לנהר שסבב את קובנה.

הרוסים הפרימיטיבים חשבו כי מלחמה זו תהיה כמלחמת העולם הראשונה, שבה נלחמו רכובים על סוסים. כמה נאיבית היתה מחשבה זו, והלא גרמניה היתה מחומשת במיטב הנשק המודרני. כבר ביום הראשון למלחמה, הניס מטח יריות מתותח גרמני את כל החיילים הרוסיים חזרה לארצם. החיילים התפזרו וברחו ברגל דרך קובנה לרוסיה, כשכל רצונם היה להימלט מאש התופת הגרמנית.

כשראינו יומם ולילה מאות אלפי חיילים וטנקים רבים עוברים דרך קובנה לגבול הגרמני התחלנו לפחד ולחשוש - התפרוץ מלחמה? אך כדרך בני אדם דחקנו מחשבה זו בטיעונים ובסברות כדי לא לחשוב על העתיד לקרות. חשבנו כי יהיה הסכם שלום בין רוסיה לגרמניה, ואין מקום לחשוש ממלחמה.

באותה עת התנהלה מלחמה בין גרמניה לאנגליה. כולם חשבו שהיטלר ימ"ש יסיים תחילה את המלחמה עם האנגלים ורק אח"כ יפתח במלחמה נגד רוסיה. כשראינו את הצבא הרוסי העצום בכמותו, שנשלח לאורך הגבול בין רוסיה לגרמניה, לא העלנו בדעתנו שגרמניה תפתח במלחמה נגד חצי מליון חיילים רוסיים. כך היא דרכו של האדם - להרגיע את עצמו בשעת סכנה. לו היינו מסתכלים בעיון בקורות הימים המתקרבים, במראה העלוב והבלתי מיומן של הצבא הרוסי שהולך לחזית, היה מתעורר בליבנו הרצון לברוח מליטא במהירות האפשרית. הרוסים לא היו מוכנים למלחמה כלל, והגרמנים, שניזונו תקופה ארוכה ממרגלים ששהו ברוסיה ידעו זאת היטב.

סיון תש"א (יוני 1941) - המלחמה התחילה

במוצאי שבת לפנות בוקר ב-כ"ז סיון תש"א (22 ביוני 1941 למניינם), הפציצו הגרמנים את קובנה. ביום ראשון בבוקר פרצו הגרמנים את גבול ליטא-פולניה ואת הגבול המשותף שהיה בין רוסיה לגרמניה. מלחמה זו נקראה "מלחמת בליץ". אלפי טנקים פרצו את הגבול, והחיילים הרוסיים ברחו מיד עם סוסיהם מהחזית. היינו בטוחים, שהרוסים יצליחו לעצור את הגרמנים. והלא חצי מליון חיילים עברו רק דרך קובנה

לכיוון החזית, וסיפרו כי הצבא הרוסי מונה עוד כשני מיליון חיילים שעומדים נגד הגרמנים בחזית הים הבלטי. אולם לתדהמתנו, החזית התפרקה מיד כשהחיילים הרוסיים ברחו על נפשם לכיוון ארצם. פריצת הגבול נדמתה בעיני הגרמנים כהליכה לטיול בוקר, בקלות ובמהירות הניסו אלפי חיילים. אנו עוד לא שמענו קולות של יריות או של תותחים, טרם ידענו את מיקומה של החזית, וכבר ראינו את כל החיילים הרוסיים בורחים ממנה.

קובנה בוערת מהפצצות הגרמנים

ביום הראשון וגם בליל היום השני לפתיחת המלחמה הפציצו הגרמנים את קובנה. לא יכולנו לשאת את ההלם והפחד שאפפו אותנו בעת ההפצצות. מכל פצצה שנפלה רעדו כל הבתים. ירדנו כולנו למרתף הבניין, שם היו מחסני הסחורה של חנות הנעליים בבעלותו של אבא, בטרם החרימו אותה הרוסים.

הבניין שבו גרנו היה בן ארבע קומות. התקרה של כל קומה היתה עשויה עץ ותחתיה משטחים של ברזל במילוי עפר. רק בקומת המרתף היתה התקרה עשויה בטון. למעשה, אם חס ושלום הייתה נופלת פצצה, לא היה דבר שיעצור בעדה עד קומת המרתף. תועלת רבה לא הייתה מהירידה למרתף, אבל השתדלות זו עשו כולם. ישבנו שם בפחד, כאילו היה זה מקלט. אמא מצאה פינה כלשהי בפרוזדור ונשענו כולנו על קיר הבטון. הפחד ניבט בעיני הכל. פינו לא פסק מלומר תהילים. עם כל אזעקה אמרנו את הפרק "שיר המעלות ממעמקים", וכך, שוב ושוב, עשרות פעמים. התפילה נסכה בנו ביטחון שבורא עולם ירחם עלינו.

זהותם האמיתית של הגרמנים ימ"ש

בביתנו היתה גרה סבתי, אם אמי, וגם אח אמי, הקדוש ר' אליהו כגן. הוא היה בחור רווק בעל ראש גאון. הוא וסבתא התפרנסו מחנות למכר צבעים ששמשו לצביעת

בגדים. בימים ההם הליטאים היו אורגים בביתם בדים מצמר או מפשתן והיו באים לקנות את הצבע בחנות של סבתי, שם הם קבלו הוראות מדויקות לגבי אופן הצביעה. הודות לקשרים הטובים שהיו לדודי עם בעלי מפעלים ליצור צבעים בגרמניה, היו בחנות הצבעים הטובים ביותר. ואכן, ליטאים רבים מכל חלקי ליטא היו באים כדי לקנות אצלם צבע לצביעת בדים.

ר' אליהו כגן הי"ד

דודי שלט בשפות רבות וידע אותן על בורין. במשך כחודש היה לומד שפה חדשה על כל חלקיה - דיבור, קריאה וכתיבה, וזאת משום כשרונותיו הברוכים. בביתנו אמרו, שהוא שלט בשלוש עשרה שפות: אנגלית, צרפתית, רוסית, גרמנית, איטלקית, ספרדית, בכל השפות הסלביות וגם בערבית. הוא דיבר אנגלית כאנגלי שנולד באנגליה, וכך צרפתית, גרמנית ושאר השפות. קרה לא פעם, שכאשר לא היה מתרגם באסיפה דיפלומטית, הוזמן דודי באופן אישי לשמש מתורגמן ללא תשלום. בשל עובדה זו הכיר דודי את כל השגרירים שהיו בליטא. הוא היה אדם אינטליגנטי מאד, בעל מחשבה ומוערך בעיני הציבור.

פליטים יהודים רבים שבאו מפולניה לליטא, ביניהם ראשי ישיבות ותלמידיהם, אדמור"ים וחסידיהם, ניצלו את יחסיו ואת קשריו הטובים עם הדיפלומטים כדי לקבל ויזות מהשגרירות. פליטים אלו היו באים לביתנו בקביעות על מנת שיסייע להם, והוא אכן עזר להם ברצון.

קשריו הטובים עמדו גם לנו. אחי הגדול נסע לפני המלחמה לשוויץ לצורך ריפוי. תחת שלטון הרוסים לא יכלו להעביר כסף באופן רשמי מליטא לשוויץ, אולם הודות ליחסים הטובים של דודי, קיבלנו היתר מיוחד לכך, וכך העברנו בקביעות כסף לאחי בשוויץ. דודי היה אהוב ונערץ כל כך אצל הממשל ואצל השגרירים, עד שהרוסים הקומוניסטים הציעו לו לעבור לגור במוסקבה ולקחת גם אותנו איתו. הם רצו שהוא יעבוד במשרד החוץ תמורת משכורת נכבדה אך הוא סרב להצעתם כדי לא להיכשל חלילה בחילול שבת. היות שדודי הכיר היטב את הגרמנים הנאצים, הוא חזר תמיד ואמר לנו, שאם יכנסו הגרמנים לליטא - יגמרו החיים. הוא אמר כי הנאצים ירצחו את כל היהודים חס ושלום, ואף אחד לא יישאר בחיים. דיכאון ועצבות מלאו אותו, עד כדי כך שאפילו בזמן ההפצצות הוא לא ירד למקלט. הוא נשאר לבדו בבית ואמר: "ברצוני למות ביד השם ולא במיתות משונות ע"י הנאצים הגרמנים". הוא ישב כל הזמן ליד הרדיו ששידר את

ההודעות של הגרמנים ואמר לנו: "אינכם יודעים ואינכם מכירים את החיה הגרמנית, אינכם מכירים את היטלר וגבלס ימ"ש". כאשר ראינו ושמענו את דודי בתקופה ההיא, הבנו מיד בתחילת המלחמה מיהם הנאצים הגרמנים.

הבריחה הגדולה

יהודים רבים החליטו לברוח מקובנה ומעיירות נוספות לכיוון רוסיה. הם ברחו דרך הכביש הראשי לרחוב ויטאוטס פרוספקט לכוון העיר וילקומיר. כוונתם היתה להמשיך ללטביה ומשם לרוסיה. חלק מהבורחים שמו פניהם לוילנא, מוילנא - לרוסיה הלבנה, ומשם הלאה. מטרתם היתה להתרחק ככל האפשר מהחזית. אנשים נסעו בכל דרך שהיא: ברכב, בסוסים, בעגלות ואפילו באופניים. ואכן, חלק מן הבורחים הצליחו להמלט באמצעי תחבורה, והשאר הלכו ברגל. אך לדאבוננו, לכל מקום שהגיעו - כבר הקדימו אותם הגרמנים והפרטיזנים הליטאים. הם שדדו את הבורחים והכו אותם. רק חלק מועט יחסית מן הבורחים הצליחו להגיע לרוסיה.

לאמא הייתה אחות מבוגרת בשם חיה שרה זוסמן הי"ד. היא גרה בבית פרטי בן שתי קומות בהר הירוק בקובנה, בנוסף למספר מגרשים שהיו ברשותה. ארבעה בנים ושתי בנות היו לדודה, וכולם נהרגו אח"כ ע"י הגרמנים. היא רצתה לברוח מקובנה ובאה להיפרד מאמא, הסבתא שגרה בביתנו. בתום הביקור הודיעה הדודה שהיא בורחת יחד עם ילדיה. היא הוסיפה ושאלה, אם אנחנו רוצים להצטרף אליה לבריחה.

אבי התנגד לבריחה מסיבות שונות. ראשית, הוא זכר את הבריחה במלחמת העולם הראשונה, עת סבלו הבורחים מרעב עד מוות. נדים ונעים הילכו אז ברחבי רוסיה. כמו כן, היאך אפשר ללכת עם משפחה שבה הילד הקטן, אני, הייתי בן שתים עשרה שנה בלבד, ועם הסבתא שהייתה אישה זקנה ומבוגרת?

נוסף לסיבות הנ"ל, היתה סיבה אחת חמורה ביותר - הבורחים לא ידעו היכן החזית כלל וכלל. הגרמנים נסעו בכל הדרכים, כמו בטיול, ואין מקום שאפשר לברוח אליו. הסכנה למוות בדרכים היתה גדולה יותר מלהישאר בבית. אבי נקט בשיטת "שב ואל תעשה- עדיף". הוא הניא מלברוח את כל מי שרק שאל בעצתו, מפני שהבריחה היתה מוות בטוח.

אחי הגדול, שהיה כבן שבע עשרה ולמד בישיבת וילקומיר, הצטרף למסע הבריחה של

משפחת דודתי חיה שרה זוסמן. הוא לקח מזוודה קטנה ובה ארז את הדברים הנצרכים ביותר וכך ברח עם משפחת זוסמן. למעשה הם לא הגיעו רחוק. ביום השני לבריחה הייתה הפצצה של גרמנים, וליד היער נהרגה דודתי.

"אני מוכן למות על קידוש ד'"

רבי שבתי כגן הי"ד

דודי רבי שבתי כגן ומשפחתו היו בין הבורחים, אך הם לא הצליחו להרחיק משום שבכל מקום היו הרוצחים הפרטיזנים הליטאים. דודי נשאר בקובנה בהר הירוק מבלי יכולת לצאת ולבוא - לחזור לביתו הוא פחד בשל החטיפות מהבתים, ולהמשיך בבריחה גם כן לא יכל בעקבות הסכנה. אולם פעם אחת, כשיצא לקנות דבר מאכל לבני משפחתו, הוא נחטף. כפי ששמענו אז, הוא נחטף לבית הנזירים של הנוצרים בקובנה.

למעשה העבירו את החטופים לשלושה מקומות עיקריים:

א. לפורט השביעי, לשם הועברו כעשרת אלפים איש. לשם חטפו גם את בת דודתי מרת רחל זוסמן עם בעלה תלמיד ישיבת סלבודקה.

מקום הריגתו של רבי שבתי כגן הי"ד

ב. המוסך בקובנה היווה מקום איסוף נוסף למאות חטופים יהודים. שם רצחו את כולם בעינויים גדולים במכות ברזל.

ג. בית הנזירים בקובנה.

הנזירים והכמרים שדלו את דודי הקדוש הרב שבתי שיאמר שאינו יהודי, ואז הוא ישוחרר. הם ניסו לשכנעו משום שידעו שאמירה כזו - "איני יהודי" - היא כפירה בתורה, אך הוא בנחישות ובגבורה אמר להם: "איני פוחד מכם! אני יהודי, ולא אכפור בדתי. אני מוכן למות על קידוש השם, ואתם תקבלו את ענשכם מד'!" ואכן, הוא נהרג על ידם במיתה משונה כמו שנהרגו עשרת הרוגי מלכות, ומקום קבורתו לא נודע, הי"ד.

גם אנחנו הילדים חונכנו באופן זה כבר לפני המלחמה. ידענו שאם ידרשו מאיתנו לומר "אני ליטאי, פולני או רוסי" - מותר לומר, אך את המילים "איני יהודי" – אסור, ועלינו למסור את הנפש על כך.

לאחר ימים מספר, כשהחטיפות נפסקו מעט, חזרה דודתי מרת כגן עם משפחתה לביתם.

דודי רבי שבתי כגן זצ"ל

אתאר מעט מגדלותו. לדודי הרב שבתי כגן זצ"ל הייתה חנות גדולה של ביגוד ברחוב וילנוס מול בית הפרזידנט סמטונה. חנותו הייתה מלאה במאות חליפות ובמעילי חורף. כשבאו הרוסים, הם החרימו את חנותו. הקצינים הרוסים רצו לקנות מעילי עור. מעולם לא ראו מעילים שכאלה. דודתי נסעה לעיר "אליטה" והחלה לייצר מעילי עור לקציני הצבא הרוסי, ומיצור זה התפרנסו. לבסוף גם עסק זה נסגר, מפני שלא השיגו חומר גלם, וכמו כן נאסר עליהם להתעסק ביצור.

רבי אלחנן (חנא) גורביץ זצ"ל
ראה אודותיו בחלק א' עמ' 96

דודי הקדוש הרב שבתי כגן היה תלמיד חכם גדול. הוא היה משתתף בשיעורים של הגאון הרב יחזקאל ברנשטיין בעל "דברי יחזקאל", ראש ישיבת "אור ישראל" בסלבודקה. הגאון היה אומר שיעור במשך כשעתיים וחצי בכל יום. (וכפי שספרנו בחלק הראשון שמילא את מקומו של הגאון רבי חנא (אלחנן) גורביץ זצ"ל) בשיעור זה השתתף הרב שבתי עם כל גדולי החכמים שבקובנה. כמו כן, הוא היה אחד העסקנים הגדולים בקובנה וראש לכל דבר שבקדושה. הוא היה מראשי "מזהירי שבת" ודרשן גדול.

בלילות שבת בחורף חזרו ממעריב כבר בשעה שתיים, ובלילה היו מתקיימים שיעורים רבים ודרשות לציבור. מסגרת זו נקראה "עונג שבת". דודי היקר רבי שבתי כגן היה דורש בליל שבת בשלושה בתי כנסיות.

הוא היה יושב בשבתות עם אבי והיה מרצה לפניו מדרש פליאה ומתרץ אותו. הוא היה מתייעץ עם אבי אם לומר דברים מסוימים לציבור או לא. הוא לא חיפש את הדרשה שידובר בה ותזכה להילה מצד שומעיה, אלא את הדרשה שתשפיע על הציבור, שתביא אותם להתחזק יותר בשמירת שבת ובקיום התורה.

פעם לקח אותי בנו הצעיר, הקדוש ישראל הי"ד לשמוע דרשת ליל שבת של אביו. הקשבתי ושמעתי את קולו הערב. באמצע דבריו הוא החל להזדעזע על אי שמירת שבת כראוי והחל לזעוק בבכי מעמקי הלב: "רבותיי! שריפה! השבת בוערת!" הרגשתי בחוש כאילו השבת אכן בוערת. פעם נוספת שמעתי את דיברותיו בשעה שחיזק את הציבור שיתקרב יותר לעבודת הבורא. הוא אמר על הפסוק בשיר השירים: "שובי שובי השולמית", שד' מבקש מעם ישראל שישוב ויחזור אליו בלשון חיבה - שולמית, שהיא מלשון שלום. כל הציבור ישב מהופנט לשמוע את דרשותיו, כי קולו הערב וניגונו המתוק כבשו את ליבות כולם.

הוא כיבד מאד את הוריו, הם סבי וסבתי, ומידי יום בא לבקרם. שמחה הייתה תמיד נסוכה על פניו. הוא היה יהודי ישר והגון בלי שום ערמומיות. אהבתי אותו מאד.

תיארתי רק מקצת גדלותו של הרב שבתי, דמות יהודי מליטא של פעם. וודאי שאיני יוצא ידי חובה בתיאור זה.

דודי רבי מרדכי כגן זצ"ל

דודי השני, אח אמי, היה ר' מרדכי כגן. הוא היה חתנו של הרב ר' משה יקר זצ"ל, תלמיד ישיבת וולוז'ין. רבי משה היה אדם עשיר - אך גם תלמיד חכם גדול, וכל היום היה יושב ולומד. הוא היה גבאי בבית המדרש הישן בקובנה, שהיה בעבר בית מדרשו של הגאון הגדול רבי יצחק אלחנן, ושם גם היה לומד.

לדודי היו שלשה בנים: אליעזר, יוסף ושמעון, ובת יחידה בשם שרה. הייתה לו חנות של פרוות לידינו, וכמו כן בית להשכרה. משכר הדירה התפרנס בכבוד.

בזמן ששלטו הרוסים הקומוניסטים, הם חפשו לעורר פרובוקציות בעיקר אצל סוחרים יהודים. הם האשימו את הסוחרים שהם מחביאים סחורה, כדי שימכרו אותה אחר כך במחיר גבוה יותר. בחנות של דודי היה מחסן גדול תחת גג רעפים. למחסן זה עלו במדרגות עץ. במחסן שמר דודי פרוות שלא היה יכול למכרן, כיון שהיו נגועות בעש.

ר' מרדכי כגן הי"ד

הלשינו עליו שהוא עשה מחבוא למעלה. בעקבות ההלשנה באו וערכו חיפוש, עלו במדרגות העץ לעליית הגג ומצאו שם את כל הפרוות שלא היו שוות מאומה. אולם די היה בזה כדי להאשים אותו בספקולציה, על שהחביא סחורה ולא רצה למכרה. כמובן זו הייתה עלילת שקר, כיון שהמחסן היה פתוח ולא נעול כמחבוא, והייתה אפשרות לעלות אליו. מלבד זאת, הסחורה לא הייתה בעלת ערך כיוון שהייתה נגועה בעש. אמנם יתכן, שבתוך מומחה גדול היה חותך חלקים נגועים, ומהשאר היה עושה פרוות ראויות למכירה, אך לא הייתה זו ספקולציה. אולם אצל הרוסים היתה אידאולוגיה: "למען ישמעו ויראו". הם לקחו את הסחורה והעמידו אותו לדין.

דודי ר' מרדכי חשב, שכדאי שאשתו דודתי מרת פרומה תיקח על עצמה את האחריות ואת הבעלות על החנות, כי היה בטוח שעל אישה ירחמו יותר. הוא נסע לעבוד בתור פועל מומחה לפרוות בבית החרושת "טיגריס הנמר" של האחים פרידמן בפילושוק. הוא חשב שאם ידעו שבעלה של האשה הוא פועל ולא ספקולנט, הדבר יקל בהאשמה, והיא תצא לחופשי.

המשפט נערך כשעורך הדין היה הפרופ' בילצקי. הפרופ' בילצקי היה עורך הדין היהודי הגדול ביותר בליטא לפני המלחמה, וכן הוא היה מרצה למשפטים באוניברסיטת קובנה. הוא נאם נאום סנגוריה. גם אני באתי לבית המשפט כדי לשמוע את דבריו. אך כל דבריו והסבריו על כך שהסחורה היתה שאריות של פרווה מלאות עש נפלו על אוזניים אטומות.

אחר כך נאמה דודתי מרת פרומה. היא הייתה מלומדת ודיברה ברוסית צחה. היא אמרה שבעלה פועל, היא אם לארבעה ילדים ואין מי שיגדל אותם, ובניה הלכו להיות חברים במפלגה הקומוניסטית כדי להציל אותה. כל דבריה לא הועילו.

נגזר עליה מאסר של מספר שנים. דודי נשאר בעיר פילושוק, כי פחד שאם יחזור יערכו לו משפט. מסיבה זאת, כאשר פרצה המלחמה הוא היה בעיר פילושוק, שנמצאת סמוך לגבול הגרמני. מקום זה נכבש מייד, ולא הייתה לו כל אפשרות לברוח ממנו.

ביום הראשון לפרוץ המלחמה עדיין שלטו הרוסים, אולם כבר בלילה התחילו הרוסים

לברוח עם אנשי המפלגה והממשלה. למחרת בבוקר נשארו רק חיילים רוסיים מועטים, לבושים בלבוש אזרחי, כדי לשמור. הליטאים כבר התארגנו, והדבר הראשון שהם עשו ביום השני בבוקר היה פריצת דלתות בית הסוהר בקובנה ושחרור האסירים, בחשבם כי מי שנאסר ע"י הרוסים, הוא בודאי אנטי קומוניסטי.

הבנים של דודי ששמעו כי פתחו את שערי הכלא, רצו לאמם שהייתה אסורה שם, ומשם רצו לרכבת כדי לברוח מקובנה. הם לא הספיקו להודיע לנו שהם בורחים. הם קיבלו, כנראה, ידיעה שבבוקר תצא רכבת לרוסיה. אף אחד לא ידע עובדה זאת, ובשעה שמונה בבוקר יצאה הרכבת האחרונה מקובנה. דודתי פרומה כגן וארבעת ילדיה עלו על הרכבת בערום ובחוסר כל. הרכבת נסעה שבועות ארוכים. בדרך היו הפצצות, ולבסוף הם הגיעו לבוכרה לעיר סמרקנט.

הבורחים שהביאו עימם זהב וכסף לא היו חסרים דבר, אך דודתי - מאחר שברחה עם ילדיה בחוסר כל - מצאה את עצמה רעבה ללחם. לא היה להם אב שיפרנסם, והם היו עדין צעירים ללא תמיכה ומשענת. דודתי מתה ברעב. את הבן הקטן שמעון, שהיה בן שתים עשרה, לקחו לבית יתומים - שם הוא נפטר ממחלת הדיזנטריה. שני הבנים הגדולים, אליעזר ויוסף, התנדבו לצבא בגלל הרעב הגדול, למרות היותם לפני גיל הגיוס. הם נהרגו ליד וילנא הי"ד. הבת היחידה נשארה בחיים. היא הייתה כבת ארבע עשרה, הלכה לעבוד בקולחוז ועברה צרות רבות. היא נלחמה לבדה את מלחמת החיים והרעב, ובחסדי שמים ניצלה. אחרי המלחמה היא חזרה לליטא וזכתה לעלות לארץ ולהקים משפחה.

כך התפרקה משפחתה של אמי. חלקם נהרגו מיד, חלקם מאוחר יותר, וחלק קטן נותר בחיים ברחמי שמים.

הבריחה - מוות בטוח

לאבי היה אח, הקדוש ר' אהרן מעיר ינישוק. בנו גבריאל למד בישיבת סלבודקה. הוא רץ אלינו הביתה לקובנה ולא פגש אותנו, כיוון שישבנו במקלט מאימת ההפצצות. הוא חשב, כנראה, שגם אנחנו ברחנו ולכן התחיל לברוח בעזרת אופניים שמצא. לו היה מתייעץ עם אבא, אבא היה מונע ממנו לברוח, כיוון שבכל הדרכים עמדו הפרטיזנים הליטאים שהרגו ורצחו. במקרה הפחות גרוע הם הכו מכות רצח ושדדו הכל, אולם לא היה מי שימנע ממנו זאת, והוא בכל זאת ברח.

הפרטיזנים הליטאים תפסו אותו ושמו אותו בבית הסוהר. הוא שיחד ליטאי שילך להודיע לנו על מקום הימצאו על מנת שנציל אותו, אך אנחנו לא יכולנו לעזור במאומה. ישבנו באימה ופחד בביתנו מאימת הפוגרום שבחוצות, ולא העזנו לצאת החוצה. לא יכולנו לעשות דבר. חיכינו שאולי בכל זאת הוא ישוב אלינו.

המהומה היתה גדולה והפאניקה רבתית. לא ידענו מה לעשות, חוסר הוודאות והפחד שימשו בערבוביה. היו שברחו והיו שחזרו מהעיירות הקטנות והתקבצו כמו עדר כבשים, כשמכל צד אורבים הזאבים הטורפים. בכל מקום שאליו ברחו מצאו חיות טורפות, ולא היה על מה להישען אלא על אבינו שבשמים. הנס שלנו היה, שאבא לא הסכים לברוח. דעתו הייתה כי אין מקום שאפשר לברוח אליו, ובריחה הינה מוות בטוח. לכן נשארנו בביתנו וקווינו לרחמי שמים.

ביום שני בבוקר יצאתי מהמקלט לרחוב לראות מה נשמע בחוץ. הרחובות היו ריקים מאדם. אך אז, כשהסתובבתי לפינת הבית שבו גרנו ברחוב יבלונסקי, ראיתי שעל השער השני של ביתנו תולה ליטאי את דגל ליטא העצמאית. לפתע צץ מאי שם חייל רוסי שעוד נשאר בקובנה. החייל הרוסי תקע חרב בליבו של תולה הדגל בעודו באמצע התלייה, ואני, בראותי זאת, ברחתי הביתה מייד. הייתה זו הפעם הראשונה שראיתי רצח בדם קר.

עד השעה שתים עשרה בצהרי יום שני, עזבו כל הרוסים את קובנה. החזית נפרצה. ביום שני בשעה שתים עשרה השתלט מפקד הצבא של קובנה, הגנרל בובאליס, על רדיו קובנה והתחיל להשמיע את קולו בהנחיתו צווים וחוקים שונים.

כניעת הרוסים

בליטא כלל לא הייתה מלחמה, מלבד ההפצצות שהיו במוצאי שבת, ביום ראשון וביום שני בבוקר. ההסטוריונים מספרים שהמפקד הרוסי על החזית, שתחתיו היו כשני מיליוני חיילים, נכנע לגרמנים כבר בתחילת המלחמה מחוסר אונים. הוא לא היה מסוגל לעמוד בלחץ התקפת הבליץ של הגרמנים, והחיילים הרוסים נהפכו לבשר תותחים משום שלא היה להם נשק להשיב לתוקפים. בחרבות ובסוסים לא ניתן היה להלחם במלחמה כזאת. הגרמנים הגיעו עם אלפי טנקים חדשים ואלפי תותחים ונשק חדיש. נוסף על כך, אלפי מטוסים הפציצו בלא הרף וכל השמים התאדמו מההפצצות.

המפקד הרוסי חשב שאם הם יפלו בשבי, יתנהגו איתם הגרמנים לפי חוקי ג'נבה המחייבים יחס הוגן לשבויי מלחמה, אך לא כך היה. בעובדה זו היה נס וחסד גדול ליהודים. אילו לא היו עושים הגרמנים למיליוני החיילים הרוסיים דבר, ולא פוגעים בהם במאומה, אלא להפך - היו נותנים להם נשק כמו שעשו אח"כ לאוקראינים (שאחרי כן הקימו צבא הידוע לשמצה באכזריותו הנוראה נגד היהודים) - הייתה רוסיה מתמוטטת תוך מספר שבועות.

החיילים הרוסיים בשבי

הנאצים הגרמנים רצו להשמיד את עמוד השדרה של העם הרוסי ולהפוך אותם לעבדים. לכן, רצחו הגרמנים תחילה אלפי רוסים במלחמת הבליץ. גם הדגל הלבן שהניפו הרוסים לאות כניעה לא הועיל, וההרג נמשך. את מאות אלפי החיילים שנשארו לקחו בשבי, שכנו אותם במחנות ולא נתנו להם אוכל. במשך השבועות הראשונים של השבי התנפחו החיילים הרוסים מרעב.

פעם עברתי ליד נהר הנימן, שם היה מחנה שבויים זמני, וראיתי שם מראות זוועתיים ממש. החיילים הרוסים הנפוחים מרעב סחבו קורות עצים, אף על פי שלא היו מסוגלים ללכת. במחנות אלו עינו את הרוסים. לא היו צריכים לבזבז כדורים כדי לרצוח אותם, משום שרבבות נפוחי כפן נפלו בגוועם ברעב.

הגרמנים עדין לא נכנסו לקובנה, אבל הצבא הליטאי ובראשו המפקד בובאליס עם כל אלפי הפרטיזנים השתלטו על קובנה.

כאשר ברחו היהודים מקובנה, הם לא ידעו בדיוק את המקום שבו נמצאים הגרמנים. אכן, לכל מקום שהגיעו הבורחים היהודים, הקדימו אותם הגרמנים. הרוסים הקימו את חזית הבלימה ברוסיה הלבנה וגם חזית זו נפרצה ע"י הגרמנים. הגרמנים נעצרו ליד מוסקבה ולנינגרד.

רבים מן הלוחמים היו יהודים, וכאשר הם שמעו את שמעוללים הגרמנים ליהודים ולרוסים במחנות, הם הבינו כי נפילה בשבי היא מוות בטוח בידי הגרמנים. מספרים, שהרוסים צילמו את הרציחות של הגרמנים בצבא הרוסי ופרסמו תמונות בכל חילות הצבא הרוסי: "ראו מה יקרה לכם אם תפלו בשבי". הפחד מפני הנפילה בשבי הפיח את הרצון להלחם ולעמוד נגד הגרמנים. כל זה ברחמי שמים על עם ישראל.

לפני שנכנסו הגרמנים לקובנה, קמה ממשלה ליטאית בהסכמת הגרמנים. המפקד הצבאי הליטאי של קובנה היה הגנרל בובאלים, והוא שלט בצבא ובכל אספסוף הפרטיזנים. הודעתו הראשונה הייתה, כאמור, ביום שני בשעה שתים עשרה בצהרים. תכנו של הנאום היה, שקובנה השתחררה מהרוסים, וקמה ממשלת ליטא העצמאית. נוסף על כך, הוא הודיע שבעבור כל הרוג ליטאי או גרמני שימצא - ירצחו ויהרגו מאה יהודים, כי היהודים אשמים בכל.

ישבנו מאובנים ליד הרדיו לשמע ההודעות. היינו סגורים בבתים בפחד ובאימה. אנחנו גרנו בקומה שניה. פתחנו את התריסים הפונים לרחוב כדי ששכנינו הליטאים לא יחשבו שאנו חשודים ופוחדים מהם, או שאין גרים בבית ואז יבואו לשדוד אותנו. עם זאת, החלונות היו סגורים כדי שלא יוכלו להעליל עלינו שירינו דרך החלון הפתוח ורצחנו גרמני. כמו כן, היו החלונות מכוסים בוילונות עבים כדי שאור החשמל לא יראה בחוץ, וזאת על מנת שלא נראה מצד הרחוב. פחדנו להתקרב לוילון ולהסתכל לרחוב שמא יגידו הפרטיזנים הליטאים שרצינו לירות בהם, שהרי הליטאים חיפשו רק תואנות לרצוח.

כל שעה הודיעו על גזירה חדשה ברדיו קובנה. קמה רשות ליטאית שכללה ממשלה ושרים. הליטאים חשבו אז באמת שיש להם כוח. כנראה, היה להם מגע בזמן הרוסים עם מרגלים גרמנים שהבטיחו להם שאם ילחמו נגד הרוסים ויעזרו לגרמנים לכבוש את ליטא - הם יקבלו עצמאות, ועיקר תפקידם היה שירדפו וירצחו יהודים.

כניסת החיילים הגרמנים לליטא

ביום שלישי או ביום רביעי נכנסו החיילים הגרמנים לקובנה. ההמון זרק עליהם פרחים כמו במצעד צבאי. ביומיים הראשונים נתנו הגרמנים לליטאים להשתולל כדי שיחשבו שנתנה להם עצמאות, וכך קוו הגרמנים לקבל את כל מדינת ליטא לידיהם בלי יריות. באותה שיטה, כנראה, נעשה כיבוש לטביה ואסטוניה.

מספר ימים לאחר שקמה הרשות הגרמנית הכובשת תחת הנהגת הגסטאפו בראשות גנרל הס"ס יגר ימ"ש, התחילו אנשי הס"ס לנהל את המדינה. השימוש בכוח הליטאי היה אך ורק כדי לרצוח יהודים. הליטאים היו גיבורים ומוצלחים לרצח יהודים, אבל לא לניהול המדינה. כל קצין ס"ס גרמני נתן פקודה לגנרל ליטאי.

לאחר מספר ימים הרגישו הגנרלים הליטאיים ושרי הממשלה הליטאית שאין בידם שום שלטון. למעשה, זה מה שרצו הגרמנים. לפוליטיקה הגרמנית היה נוח מאד שהמצב יצטייר כאילו הליטאים הקימו ממשלה, משום שכך יכלו הגרמנים לקבל את אהדת העם הליטאי, וכל מדינת ליטא נפלה בידיהם כפרי בשל. לאחר מכן, יכלו הגרמנים להמשיך מיד בכיבוש לטביה, אסטוניה, רוסיה הלבנה ואוקראינה.

תוך יומיים שלושה נכבשה ליטא כולה ללא יריה. אלפי החיילים הגרמנים נכנסו כאילו הם מצויים בטיול כשרובים על כתפיהם והם רוכבים בשורות על אופנים - שלושה זוגות אופניים בכל שורה.

איסור שיבה אל הבתים

במקביל, נשמעה הודעה נוספת ברדיו מממשלת ליטא החדשה: "על הבורחים בתחילת המלחמה נאסר לחזור לבתיהם".

בליטא היה מוצב בכל בנין שומר. רוב השומרים היו ליטאים ופולנים. תפקידם היה לשמור על ניקיון הבית ועל ניקיון הכביש והמדרכה הצמודים לבית. כמו כן, היו השומרים אחראיים לפינוי האשפה של הדיירים ודאגו לתיקונים בחצר הבית. בימות החורף דאגו השומרים גם להפעלת ההסקה המרכזית. כעת, בתחילת המלחמה, קבלו תפקיד נוסף: נאסר עליהם להכניס את החוזרים מן הבריחה לביתם. הבתים והרכוש הופקעו לטובת המדינה, והעובר על החוק ייענש. בזמן מלחמה, 'עונש' פירושו עונש מוות.

לפתע קבלו השוערים סמכות ועוצמה. הם ישבו ליד שערי הבתים ולא נתנו לבורחים לחזור אלא תמורת שוחד גדול, וגם אז - רק בלילה בחסות החשכה. אילו היו השוערים מודיעים על אנשים שברחו, רכושם היה מופקע מייד לטובת המדינה, אך השומרים לטשו עין על הרכוש וחמדו אותו לעצמם. על כן, הם לא הודיעו על הבורחים.

ובינתיים החלו להגיע לקובנה פליטים מהעיירות מסביב. פליטים אלו ברחו מביתם, בחושבם שבעיר הגדולה יש סיכויים טובים יותר להישאר בחיים. מראם היה נורא. הם היו מלוכלכים, קרועי בגדים, רעבים ובמצב של בכי היסטרי מההריגות ומהרציחות שראו בדרכים על ידי הפרטיזנים הליטאים. בניסי ניסים נצלו הפליטים ובקשו מקרוביהם שבקובנה להרשות להם להתחבא. אסור היה להכניס לבתים פליטים יהודים, ומי שהכניס לביתו הסתכן. המצב היה נורא.

שומר הבית - מר מלינובסקי

אחי הגדול, דוב, הצטרף לבריחה עם דודי, משפחת זוסמן. אחרי יומיים של הליכה, לאחר שעברו את יער ינובה, הייתה הפצצה של הגרמנים. כולם התחילו לרוץ ולברוח מאימת ההפצצות, ואז אחי נפרד מהם ולא ראה אותם יותר. בהפצצות אלו נהרגה אחות אימי, דודתי הגדולה והצדקנית חיה שרה זוסמן הי"ד. היא נקברה ביער מתחת לעץ על ידי דודי וילדיו. אחי המשיך לברוח לבדו, אך בכל מקום הקדימוהו הגרמנים. לא היה כל טעם להמשיך לברוח, וכל האנשים שלא הצליחו להתקדם לפני בוא הגרמנים התחילו לחזור לקובנה.

בדרכו חזרה פגש אחי את דודי ומשפחתו והצטרף אליהם. בזמן הבריחה מההפצצות נאבדה לאחי מזוודתו, שבה היו בגדיו, ובדרכו חזרה הוא מצאה בחסדי ההשגחה העליונה, ולא חסר בה דבר. הם חזרו דרך הכביש הראשי שחיבר את העיר קובנה עם העיר וילקומיר. ליד קובנה, בכביש הראשי, עמדו הפרטיזנים הליטאים וחטפו אנשים שבאו לקובנה. הם חטפו גברים ונשים, בעיקר גברים, לפורט השביעי ואספו שם כעשרת אלפים איש. הם ירו באנשים ללא הבחנה כדי לרצות, זאת מלבד מאות האנשים שהוציאו כל הזמן ורצחו אותם בקרבת מקום.

יהודים שנחטפו בחוצות קובנה מובלים לפורט השביעי

הפורט השביעי נמצא בכביש הקרוב לבית העלמין של העיר קובנה. דודי הצדיק ר' צבי זוסמן עם משפחתו ואחי הלכו בדרכים עקלקלות בחוזרם לקובנה, ובניסים לא השגיחו בהם והם ניצלו. אולם את בתם מרת רחל, שנישאה שנה לפני שנכנסו הרוסים לקובנה, ואת בעלה - תלמיד ישיבת סלבודקה - תפסו והביאו אותם לפורט השביעי.

אחי שחזר בניסים הביתה התגנב לבית שלנו מבלי שהשומר השגיח בו. שומר הבית שלנו היה מר מלינובסקי, ולאחי לא היו יחסים טובים עמו. הוא היה נער עירני, ובילדותו עשה לשוער צרות רבות ככל נער, והשומר שמר לו טינה. תמיד היה אבי מפייס את השומר בכסף ובקבוק וודקה. בעבור בקבוק וודקה היה השומר מוחל על הכל.

לשומר מלינובסקי היו שלושה בנים ובת. אנו היינו חברים שלהם לפני המלחמה. הבן הגדול יונש היה חבר טוב של אחי דוב, השני נקרא הנדריק, והקטן שנקרא צ'סקה הקטן היה חבר שלי, ותמיד שיחקנו יחד. הבת הגדולה הייתה נשואה לפני המלחמה, ובעלה היה קומוניסט.

כשבאו הגרמנים, אבא שיחד את השומר מלינובסקי בכסף רב כדי שישמור עלינו. השומר מלינובסקי היה יושב יום ולילה ליד שער דלת הברזל של הכניסה לביתנו. הוא נעל את הדלת ולא נתן לפרטיזנים הרוצחים להכנס באומרו שכאן גרים רק ליטאים, ואין להפריע את מנוחתם. הוא הציל את חיינו ממש בתחילת הרציחות. מכל הבתים מסביב חטפו יהודים לפורט השביעי ועלינו הוא שמר. מפעם לפעם, כשהיה עוזב לזמן מה את השער, היו נכנסים הפרטיזנים.

בעת שאחי חזר, אבא דיבר עם השומר מלינובסקי ושיחד אותו עבור אחי דוב. אבא ערך "סולחה" בין אחי ובין השומר מלינובסקי. תמורת כסף ווודקה התישבו הדברים על ליבו, הוא העלים עין ונתן לאחי להישאר בבית.

לשומר מלינובסקי היה חתן קומוניסט. עובדה זו כנראה גם כן גרמה לו לפחד מהלשנות. הליטאים הכירו את החתן הקומוניסט, אך לא היה ליטאי אחד שהלשין על חברו, זאת גם אם הוא היה קומוניסט. לפי דעתם, לליטאי מותר היה להיות קומוניסט מפני שהוא לאומי, אבל ליהודי אסור היה להיות קומוניסט כיון שהרוסים לקחו מאת הליטאים את עצמאותם.

בנו הגדול של שומר הבית היה כבן שמונה עשרה. לפני המלחמה הוא למד בבית ספר לכמרים, וכעת הצטרף גם הוא לנוער הפרטיזני. באחד הימים, הוא סיפר לנו שהוא חזר עם חבריו הפרטיזנים מפוגרום שעשו בעיר ינובה שליד קובנה. שאלנו אותו: "איך אתה, יונש, הצטרפת לרוצחים?" והוא ענה שכל חבריו הלכו לרצוח יהודים, והוא לא יכול היה להימנע מללכת איתם. (כשהייתי לפני כעשרים שנה בקובנה ובקרתי בבית שבו גרנו, שאלתי על משפחת מלינובסקי. השכנים ספרו לי שכולם כבר מתו, והבן הגדול, יונש, גר מול הבית שבו גרנו. כמובן לא רציתי לראותו).

כשפרצה המלחמה, רוב בני הנוער מגיל שבע עשרה ומעלה היו פרטיזנים, ובשנאתם ליהודים רצחו את רוב יהודי ליטא.

הפרטיזנים הליטאים בקובנה - מלבד שחטפו את הבורחים ששבו לקובנה בכביש הראשי, החלו לחטוף גם מהבתים. הם חטפו בעיקר גברים, בחשבם שהגברים מסוגלים להתנגד בנשק ולהלחם בהם, אך למעשה, אימה נפלה על כולם, והאנשים פחדו לצאת לרחוב. הגרמנים נתנו לפרטיזנים יד חופשית לרצח היהודים, וזאת, כמובן, תחת פיקוחם המלא. הנאצים הגרמנים רשמו את מספר האנשים, הנשים והילדים שנרצחו בכל עיר ועיר בצירוף תאריכים, והכל נשלח בדווח לברלין.

הפוגרומים בקובנה ובסלבודקה

החטיפות מהרחובות ומהבתים

הייתה סכנת נפשות ללכת ברחובות. פחדנו לצאת מהבתים, כך שנשארנו ללא מזון. בתקופה האחרונה שבה שהו הרוסים בקובנה התחילו האנשים לאגור מעט מזון, אך היה בזה סיכון רב. אילו היו מלשינים על אדם שהוא אוגר דברי מזון, היו אנשי הנ.ק.ו.ד באים לערוך חיפוש, ואם היו מוצאים שההלשנה נכונה - היו מחרימים את הכל, ושולחים את האוגר לבית הסוהר. הם אמרו שבאגירת המזון עושים ספקולציות, וגורמים חוסר מזון ורעב לציבור.

אנחנו, הילדים, היינו הולכים לחנויות הגדולות וקונים קילוגרם סוכר קשה, קילוגרם שעועית וכדומה. לאט לאט אגרנו מעט סוכר ובעיקר שעועית ואפונה. כשפרצה המלחמה, יציאה לרחוב לקניית לחם הייתה סכנת נפשות. זאת במיוחד לאור העובדה שגרנו במקום מרכזי, ליד השדרה היפה ביותר בקובנה, שדרת "ליסווס אלייה". בכל זאת, היינו צריכים מזון לקיום יומי. החנויות של היהודים היו כולן סגורות, ורק החנויות הגדולות של הליטאים היו פתוחות, אך הכניסה לחנות הייתה מסוכנת עבור יהודים. העוזרות הגויות שעבדו אצל היהודים עזבו את העבודה עוד בזמן הרוסים, ולא היה מי שיצא להביא משהו לאכול. מילדי שומר הבית לא רצינו לבקש, כיוון שחששנו שילשינו עלינו.

עול הדאגה למזון נפל על הילדים. להורים ולאנשים מבוגרים אסור היה בשום אופן לצאת לקנות, כי כך היו מסתכנים בחייהם. היתה זו סכנת נפשות, מפני שאספקת האוכל היתה בעיקר בחנויות ברחוב הראשי ולא ברחובות שלנו, משום שהרוסים הלאימו את החנויות שהיו בבעלות יהודים ופתחו חנויות קואופרטיביות במקומות מרכזיים. בחנויות היו נאלצים להמתין בתור, וילד יהודי שעמד בתור ניכר מיד לפי תווי פניו, לפי לבושו ולפי התנהגותו. אנו, הילדים היהודים, הלכנו חבושים בכובעים כיוון שצבע שערנו היה שחור בדרך כלל, ואילו צבע שערם של הליטאים היה צהוב כצבע הקש. לכן חפשנו תמיד חנות ריקה גם מגרמנים וגם מליטאים.

לא אחת קרה לי, שבהיותי בחנות נכנס לפתע חייל גרמני. לברוח לא יכולתי - כי אז הייתי נראה חשוד ומושך בכך את תשומת לבו של הגרמני. על כן, נתתי לו את הכבוד לקנות לפני, ואחר כך קניתי כיכר לחם - שרק בעבור זה הרשה אבא להסתכן, ולא עבור מצרכים אחרים. זה היה גורלנו.

אבא נתן לנו, הילדים, כסף רב, כדי שאם יתפסו אותנו ליטאים או פרטיזנים - ניתן כל מה שיש לנו ויניחו לנו. ניתן לומר כי אם ליטאי קבל כסף כשוחד - הוא עמד בדיבורו, ולא נגע בנו. בחסד הבורא התפתח בנו החוש איך לברוח מסכנה, כחיה המרגישה את הסכנה ובורחת ממנה. כשראינו מרחוק משהו חשוד, נעלמנו מייד מהאופק. היינו הולכים לקנות בחנויות צדדיות כדי לא לעמוד בתור, וכך תהיה לנו אפשרות לברוח.

כל מה שיכולנו לקנות קנינו, זאת אומרת - מה שמכרו קנינו, כי לא ידענו אם למחרת המוצר יימכר או אם למחרת נוכל לצאת לקנות פעם נוספת. בכל יום ובכל שעה התרחש עמנו נס שלא נתפסנו. חפשנו בעיקר לחם - המצרך הבסיסי. כמו כן, מצאנו חנות שבהן מכרו דגים יבשים שעליהם עור וקשקשים, וקנינו ככל שמכרו עד שנגמר המלאי. דגים אלו אכלנו בשבת הראשונה.

לא אחת היו נסיונות של חטיפות ברחובות, וברגע האחרון הצלחנו לברוח דרך חצרות וקפיצות על גדרות. אני לא הייתי גמיש, אבל בזמן שהייתה סכנת חיים ה' נתן לי כוח במידה כזו - עד שקפצתי מעל גדר שגובהה שני מטרים כדי לברוח מגרמני שרדף אחרי. כמובן, הודענו זה לזה על סכנות קרובות וכך עלה בידינו להיזהר.

זו הייתה הליכה בג'ונגל של חיות טורפות. פעם עבר אחי ברחוב בזמן של חטיפות, ולא הייתה לו דרך להימלט. הוא עבר סמוך ממש לגרמני החוטף, ובחסדי ד' לא הבחין בו הגרמני, והוא ניצל. למעשה, התחלנו להתרגל לסכנה, וירד מאתנו הפחד התמידי. לא הייתה לנו ילדות. ילד קטן קבל משמים חכמת חיים כשל מבוגר בשביל לתור אחר פרוסת לחם, להריח את הסכנה ולהימלט בעוד מועד.

שמעתי, שדודי האהוב והיקר, הצדיק ר' צבי זוסמן, חזר לביתו, וכשהייתי ברחוב עליתי להר הירוק לבקר אותם. הם היו עדיין באבלות על אמם - דודתי, ובביתם לא היה מאומה. הם היו מלאי אימה ופחד מהדרך שעשו בחזרה, שבה נחטפו בתם הגדולה מרת רחל ובעלה לפורט השביעי. היה להם בן בגילי, אבל הוא לא יצא מהבית מחמת פחדיו. נתתי להם כל מה שקניתי עבור ביתנו, ויצאתי שוב להסתכן ולקנות מזון כדי להביא אוכל לביתנו.

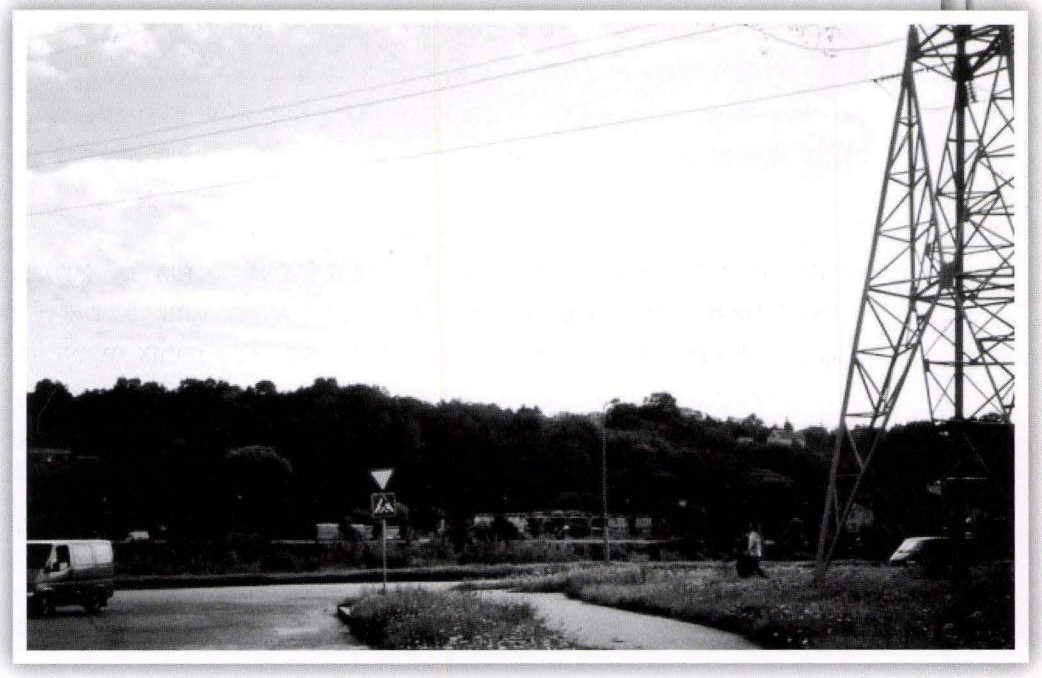

מבט להר הירוק בקובנה

למעשה היה קל מאד לפרטיזנים הרוצחים הליטאים ולשאוליסטים לאתר בית יהודי, וזאת בגלל המזוזות שהיו בפתחו. אף על פי כן, יאמר לזכותו של העם היהודי הקדוש, כי אף אחד לא הוריד את המזוזות למרות הסכנה הכרוכה בדבר.

יהודי אחד, שהיה גר על הר הירוק בקובנה וניצל, סיפר לי שכאשר הוא ראה את הרציחות והחטיפות ברחובות, הוא לקח את הדגל הלאומי של ליטא החופשית ותלה אותו בפתח הבית. מאז לא נכנסו אליו הרוצחים, וכך ניצל.

מביתנו ראינו כל הזמן את הפרטיזנים נכנסים לבתי השכנים וחוטפים את כולם. הליטאים הפרטיזנים עשו פרובוקציות. הם היו יורים מגג בית מסוים, ואח"כ היו נכנסים לבתים ולוקחים את כל הגברים להריגה בפורט השביעי, בתואנה שהם ירו עליהם. לא הועילו הוכחות שהיהודים לא ירו, ושאין להם כלל נשק. הפרטיזנים חטפו אנשים גם לעבודה קשה. אולם, ברגע שחטפו אדם מביתו - לא ידעו אם הוא נתפס להריגה או לעבודה קשה, ונפרדו מהחטופים בכל מקרה כמו בלויה. מי שזכה לחזור בכל זאת לביתו, ראו בכך נס תחיית המתים.

כשהיינו ברחובות, ראינו שמובילים יהודים חטופים לפורט השביעי לעקידה. כפי שכתבתי, סביב ביתנו ישב יום ולילה שומר הבית מלינובסקי. הוא סגר את דלת הברזל שבצד הרחוב כדי למנוע את כניסת הפרטיזנים. הוא הציל אותנו ממש מהחטיפות. אבא, כמובן, שילם לו תשלום הגון בעבור כך, אבל האמת היא, שאין שום תשלום בעולם להצלת חיים.

פעולותיו של השומר מוערכות עוד יותר לאור העובדה, שבשמרו עלינו הוא סיכן את חייו. אם הפרטיזנים היו מגלים שהוא שיקר באומרו שבבניין זה גרים רק ליטאים - היו הורגים אותו. לא היה קושי לגלות שהוא משקר, כיון שהשכנים הליטאים שגרו בסביבה ידעו והכירו שבכל הבניין גרים רק יהודים, ובדרך כלל היו מודיעים לרוצחים את מקום מגורי היהודים. על אף כל זאת, ישב השומר ושמר על פתח הבית. לכל אחד אמר השומר שאין גרים כאן יהודים, ובבואם הם מפריעים למנוחת הדיירים הליטאים. בשלב זה היה הוא שליח ההשגחה העליונה להצלתנו.

פרטיזן ליטאי - שליח הצלה

פעם אחת עזב השומר מלינובסקי את שער הבית לזמן קצר באמצע היום, ובדיוק באותו הזמן נכנסו לפתע הפרטיזנים כשרובים בידיהם, והתחילו להוציא מהבתים את הגברים. ראינו כבר את סוף חיינו, כאשר פתאום פתח את הדלת הראשית שלנו פרטיזן, כשרובהו שלוף לעברנו, ועמד להוציא את הגברים ואת הנשים הצעירות. לפתע, הבחין הפרטיזן באבי, שהיה מוכר לו. הפרטיזן שאל את אבא: "האם אתה הוא מר גיברלטר?" אבא ענה לו שכן, ואז אמר הפרטיזן לאבי: "אותך לא אקחו!" וחזר: "אותך לא אקח! הכנס למיטה, ושים תרופות בסמוך למיטה", ואז הוא פנה אלינו ואמר: "אם יכנס פרטיזן, תגידו לו שיש לאביכם התקף לב".

הפרטיזן פתח את הדלת הראשית, נעמד שם עם רובה שלוף ולא אפשר לאף אחד להיכנס. אבא נכנס למיטה מייד, ואנו שמנו לידו כסא שעליו תרופות. הפרטיזן הליטאי פחד שאם הוא יעזוב את הדירה שלנו, אולי בכל אופן יכנסו חבריו הפרטיזנים וייקחו את אבא, אף על פי שהוא "חולה". לכן הוא עמד כל הזמן בפתח הדירה, והיה נראה כאילו הוא שומר על חבריו הפרטיזנים. באופן זה, אף פרטיזן מהפושעים הליטאים לא נכנס לביתנו. הוא לא המשיך לעבור עם חבריו בכל הדירות שבבניין כדי להוציא את יושביהן, אלא עמד דרוך וחמוש כל הזמן ושמר עלינו. הוא נשאר לעמוד עד שראה את כל חבריו הפרטיזנים עוזבים את הבניין שלנו, ואז עזב גם הוא את הבית.

אבא לא הכיר אותו ולא זכר אותו, וגם אמא לא הכירה אותו. אנו האמנו, שהיה זה מלאך מן השמים שהופיע בדמות אדם. דבר זה אינו מובן כלל - אדם שהולך לשדוד ולרצוח עם חבריו ואין בלבו רחמים, יעמוד ליד דלת דרוך וחמוש וישמור שחבריו, חבר הרוצחים, לא יגעו בנו חס ושלום. כל הזמן היו לנו ניסים כאלו, וניצלנו ממות לחיים.

ואני חוזר וכותב את דברי אבי, שכאשר שאלו אותו מהו הנס שהציל אותו, היה עונה: "האם נס אחד היה לנו, הלא אלף ניסים התרחשו עמנו ביום אחד!".

כך עבר עלינו יום אחר יום בשבוע הראשון למלחמה. במשך כל היום ישבנו בבית בפחד ובאימת מוות בראותנו איך מובילים יהודים לעקידה. כל הזמן נשמעו הודעות ברדיו ש"בישרו" על גזרות חדשות כלפי היהודים. היציאה לרחוב הייתה סכנת נפשות. בין שבעת אלפים לעשרת אלפים איש חטפו הפרטיזנים - מאלו החוזרים לקובנה לאחר שעזבו אותה בתחילת המלחמה, וגם מהבתים. אסרו אותם בפורט השביעי. הם היו מוחזקים בעמק גדול ליד המבצר ותוך שבוע רצחו את כולם.

הפרטיזנים הפושעים הליטאים תפסו גם כמאתיים איש נוספים במוסך בקובנה ורצחו אותם בעינויים נוראים, במכות עם ברזלים ומקלות. יום שלם גססו הקדושים. הסדיזם הליטאי הפשיסטי התבטא בכל צורתו החייתית והבהמית. רצח ביריות היה מיתה קלה מדי לדידם של הליטאים האכזרים. בשאר עירות ליטא רצחו תחילה את הגברים והשאירו מקצתם לצורכי עבודה. כמו כן, השאירו את הנשים ואת הילדים, וזאת מפני שחששו מהתמרדות הגברים. אחר כך, כשראו שהרציחות עוברות בשקט ובלי התקוממות, רצחו את כולם.

הגרמנים קיבלו דיווח יומי מפורט ומדויק על כל הרציחות שעשו הפרטיזנים הליטאים, ואת כל הדיווח הזה שלחו בפרוטוקול לברלין לתיעוד. היום מצאו בארכיון את כל הרציחות בעירות ליטא מתועדות ומסודרות לפי תאריכים. כל הרציחות נעשו ע"י הליטאים תחת פיקוח גרמני. הגרמנים לא היו צריכים לתת הוראה לרצוח, משום שהליטאים עשו זאת מרצונם. הגרמנים רק הדריכו את הליטאים וקבלו מהם אינפורמציה מדויקת על מספר האנשים, הנשים והטף שנרצחו בכל עיירה ועיירה בצירוף שמות הנרצחים.

במשך חודש עד ששה שבועות רצחו את כל יהדות ליטא, ונשארו יהודים רק בערים הגדולות - וילנא, קובנה ושאוולי - שגם שם חלק גדול מהיהודים נרצחו, אך במקומות

אלו נשארו עדיין יהודים. בשאר ערי ליטא לא נשארו יהודים כלל. הליטאים שדדו את כל הרכוש ורבו ביניהם על חלוקת השלל.

קובנה הייתה כמו עיר רפאים. לא ידעו מי נשאר חי ומי חס ושלום נהרג. הנשארים בחיים נותרו איש בביתו ולא יצאו לחוצות. חשבנו שנשארנו כמו בתיבת נח בזמן המבול, או כמו לוט שניצל לאחר מהפכת סדום.

השחיטה והפוגרום בסלבודקה

ביום שישי בבוקר בשבוע הראשון לפרוץ המלחמה בין גרמניה לרוסיה, קיבלנו בקובנה ידיעה שמיום חמישי הליטאים הפרטיזנים ובני הנוער שלהם עורכים פוגרום ביהודי סלבודקה. סלבודקה הייתה פרבר של קובנה, ונהר הוילייה הפריד בין העיר קובנה לסלבודקה. על הנהר היה גשר גדול שחיבר את סלבודקה לקובנה.

הגשר בין סלבודקה לקובנה כיום

בתחילת המלחמה, השמירה על הגשר הייתה חזקה. משמר גרמני ומשמר ליטאי פרטיזני שמרו על הגשר הגדול. ליהודי הייתה סכנת נפשות לעבור על הגשר שמא ייתפס.

רוב הבתים בסלבודקה היו בתי עץ, וגרו בהם לפני המלחמה כעשרת אלפים יהודים. בסלבודקה התקיימה הישיבה הגדולה והמפוארת - ישיבת "כנסת ישראל". כמו כן, היתה שם ישיבה קטנה בשם "אוהל משה" וישיבה בשם "אור ישראל".

גם מסלבודקה הייתה בריחה המונית של יהודים כבר בתחילת המלחמה, אבל הגרמנים והפרטיזנים הליטאים הקדימו את הבורחים בכל מקום. הבורחים לא הצליחו לחזור

לביתם מפחד הליטאים הכפריים שרצחו את היהודים בנדודיהם בדרכים, או חטפו אותם לפורט השביעי או לפורט הרביעי ורצחו את כולם. בניסים גדולים זכו חלק מן הבורחים היהודים לחזור חיים לביתם.

כאמור, אנו בקובנה קבלנו באיחור מה את הידיעה שהליטאים רוצחים ושוחטים בסלבודקה במיתות משונות ואכזריות נער וזקן, טף ונשים בלי לרחם ולחמול. סיפרו, שהפורעים הציתו בית שהיה עשוי עץ, ושרפו את הקדושים חיים. את הבית השרוף ראיתי בעיני אח"כ בגטו. רק היסוד נשאר מכל הבית.

השחיטה התחילה ברחוב הראשי "יורברוג". רחוב זה היה רחב מאד והיה ההמשך של הגשר הגדול שחבר בין קובנה וסלבודקה. ברחוב זה גר הרב הגאון הצדיק רבה של סלבודקה, הגאון רבי זלמן אוסובסקי זצוק"ל הי"ד. סיפרו שהרוצחים רצחו את הגאון במיתה משונה ונוראה. הם חתכו את ראשו ושמו אותו בחלון הפונה לכיוון הרחוב, כדי שהכל יראו זאת. מי שזכה להרג ביריה - "זכה" במיתת חסד. הליטאים הרוצחים חתכו בסכינים ובחרבות איברים איברים עד שפרחה נשמתם של הקדושים.

באזור שבו התקיים הפוגרום, רק מי שהתחבא זכה להינצל. ילדים קטנים ראו ממקום מחבואיהם את הוריהם נרצחים במיתות אכזריות על ידי הרוצחים הפושעים בכל הסדיסטיות כחיות מדבר. כתשע מאות קדושים נרצחו בסלבודקה.

מי שהצליח להתחבא ניצל בחסדי שמים. רוב אלו שהתחבאו הסתתרו במרתפים או במחסנים - שם אחסנו את העצים להסקה לימות החורף - או תחת גגות. לא היה פנאי לחפש מחבוא טוב יותר. לא היה מי שיתקומם נגד הרוצחים הפושעים. פחד מוות נפל בפתאומיות על כולם.

רבי שלמה זלמן אוסובסקי הי"ד בצעירותו

כשהגיעה לקובנה הידיעה על השחיטה האיומה בסלבודקה, נפל חיל ורעדה על כולנו. התאבנו מפחד. חכינו שהפוגרום יגיע גם אלינו בכל רגע, היות שהמרחק מגשר המעבר לסלבודקה ועד הרחוב שבו גרנו היה כמאתיים מטר. לא הייתה כל אפשרות לברוח מהבית, כיוון שהפרטיזנים הליטאים עם הגרמנים חטפו את כל הנמצאים ברחוב לפורט הרביעי ולפורט השביעי, ושם רצחו את כולם. נשארנו בבית והתחלנו לחפש רעיונות למקומות מחבוא בדירה שלנו, אך לא מצאנו. את האפשרות להתחבא תחת המיטות או בארונות פסלנו מייד, מפני שכך היה קל למצוא אותנו. התחלנו להתייעץ עם השכנים, שהיו כולם יהודים, מה לעשות כדי להנצל.

מחפשים מחבואים

בתחילה ראינו בשומר הבית שלנו, מר מלינובסקי, קרש הצלה. זאת מכיוון שבמשך כל השבוע הראשון לפרוץ המלחמה הוא היה יושב בפתח שער הברזל הפונה לצד הרחוב הראשי, רחוב לוקשה, והיה נועל את שער הברזל במפתח כדי לא לאפשר לפרטיזנים הרוצחים להיכנס. כשהיה הולך לנוח, היה סוגר את דלת הברזל. על הדלת היה פעמון, שבאמצעותו היו מעירים אותו. הוא היה פותח ומבקש שלא להפריע את מנוחת הדיירים, וברוב הפעמים זה הועיל.

במחשבה שניה, ערערנו על אפשרות זו, כי מול תאוות הרצח של הפרטיזנים הרוצחים לא בטוח כלל שישרוד. הם יהיו מסוגלים לרצוח גם אותו בתאוות ההרג שלהם. כך הגענו למסקנה שבשום אופן לא יוכל מר מלינובסקי לעמוד נגד הרוצחים ולהצילנו בזמן פוגרום.

הבית ברח' לוקשה - כיום
דירתינו בקומה השניה מצד שמאל

בבניין שלנו גרו עשרות משפחות יהודיות, ומרוב פחד לא יכולנו כלל לחשוב. כל אחד הסתכל על שכנו לראות אם עלה במוחו רעיון כלשהו. חלק מדיירי הבניין החלו לרוץ לעבר קומת הגג ולהתחבא תחת הרעפים במקום ששימש לתליית כבסים לייבוש. כולם רצו אחריהם במחשבה שהרוצחים יכנסו לדירות, והיות שימצאו אותן ריקות - יחשבו שכולם ברחו בבריחה הגדולה בפרוץ המלחמה ולא חזרו, וכך הם יסתפקו בשדידת כל תכולת הבית.

תקרת הבית שעליה עמדנו הייתה עשויה מעץ ומחול, והתחלנו לפחד שהיא עלולה להישבר מכובד האנשים שעומדים עליה, כיוון שכל דיירי הבנין היו שם. לאחר מספר שעות החליטו השכנים שאין זה מחבוא יעיל, מאחר שבנקל ניתן לעלות אל עליית הגג ישירות מחדר המדרגות. לכן, אף על פי שהגג אינו דירת מגורים, בכל זאת הרוצחים יעלו בודאי לחפש שם. החלטנו לעזוב את המקום במיוחד לאור העובדה ששהינו שם בלי מים, בלי אוכל ובלי שירותים. פנינו להתחבא במרתף הבית.

החיים במרתף

לכל משפחה היה מרתף בבניין, ובו היו מאחסנים עצים לבישול, צורכי אוכל לימות החורף ודפנות סוכה. כמו כן, שימש המרתף למקום קירור המזון בימות הקיץ. חשבנו שבאמצעות העצים נוכל ליצור מחבוא כלשהו באופן שלא ירגישו בנו. הבעיה שלנו הייתה שהיינו משפחה גדולה, ולא יכולנו להסוות את מקום המחבוא בצורה מוחלטת. זאת במיוחד לאור העובדה שבזמן הכיבוש הרוסי לא יכולנו לקנות עצים רבים להסקה, כי מצרך זה נעלם מן השוק. למרות זאת, עשינו ככל שיכולנו, ביודענו שהמחבוא אינו מושלם.

לאחר שעות של שהות במחבוא, בלי מים ובלי שירותים, שמענו שהשכנים התחילו לצאת מהמרתפים. יצאנו גם אנו, כי חשבנו שאולי נמצא מחבוא חדש טוב יותר. אולם אך יצאנו, והתברר כי כולם יצאו מכיוון שהרגישו שהמחבוא במרתף הבית איננו מקום מסתור, שהרי הרוצחים יודעים היטב שבכל בית יש מרתפים שבהם מאחסנים עצים וצרכי מזון, ובודאי יפרצו לשם וימצאו את כולם. עמדנו, איפא, כולנו בחצר הבית, ולפתע עלתה בנו מחשבה להתחבא בבית השומר מלינובסקי. חשבנו שלשם הפורעים לא יכנסו, מאחר שיראו שזו דירת השומר.

בדירת שומר הבית

כל השכנים החלו לרוץ לדירה של השומר, מר מלינובסקי. נתאר במעט את המצב שבו היינו: כפי שכבר ספרתי, מחד גיסא - הבן הגדול של השומר שהיה כבן שמונה עשרה, סיפר לאחי שהוא השתתף עם חבריו בשחיטת היהודים בעיר ינובה הסמוכה לקובנה. מאידך גיסא - בית אביו, מהווה קרש הצלה בשבילנו. דבר זה הזכיר לי את המציאות העגומה בשעת הרציחות והשחיטות בימי הביניים - היהודים רצו לבישוף כדי להתחבא במנזר על מנת להנצל, אך הסוף ידוע: הבישופים לא עמדו בדיבורם ורצחו את כולם.

דירתו של השומר הייתה בחצר בקומת הקרקע. היו בה שני חדרים: חדר כניסה וחדר פנימי. החלה ריצה, או אולי נכון יותר - פלישה, של כל דיירי הבית לתוך דירתו. הוא הכניס את כולם לביתו מכיוון שהיה עדיין בידידות עם כולם, וראינו שיש לו רצון להציל את כולנו ככל שרק יוכל.

השאלה הייתה עד כמה הוא יאזור גבורה ורצון מול הרוצחים. נדחסנו כל השכנים בחדר הפנימי, כדי שהנכנס מבחוץ לא יבחין בנו מיד. בקושי היה מקום לעמוד ואויר לנשום. פחדנו לפתוח את החלון לצד הרחוב מפני שהייתה זו דירה בקומת קרקע, וחששנו שיבחינו בנו מהרחוב.

משפחת השומר הייתה אדוקה מאד בדתה, ואשתו בפרט. בחדר הכניסה הבחנתי בנר דלוק ליד פסל קטן. הייתה זו לי הפעם הראשונה בחיי לראות דבר כזה. בדרך כלל רק בכנסיות שלהם הדליקו נר. אנשי הכפר, שלפעמים היינו מבקרים בביתם בימי הקיץ, פחדו להשאיר נר דלוק מחשש לשריפות, כי בתיהם היו עשויים קרשי עץ וגג של תבן. אולם בעיר שבה היו הבתים בנויים מלבנים והתקרה הייתה גבוהה - היו מדליקים האדוקים בדתם נר גם בביתם. עובדה זו זעזעה אותי מאד. הייתי בן שתים עשרה, וחשבתי לעצמי - האם במקום כזה, שנמצאים בו גויים אדוקים כל כך הממושמעים לכמרים שהם המסיתים את הרוצחים לפוגרום, תהיה לנו הצלה?

לאחר שנרגענו מעט, הבנו כולנו שבשום אופן לא יהיה השומר מסוגל לגונן עלינו בזמן הפוגרום והשחיטה עם כל רצונו הטוב, במיוחד כשיהודים רבים כל כך מלאו את ביתו. הבנו, שהוא לא יסכן את חייו ואת חיי משפחתו כדי להציל אותנו. עצם העובדה שהוא פתח את ביתו לפנינו כדי שנירגע קצת, ולא רצח אותנו במקום, לא הלשין עלינו ושמר עלינו בינתיים - הייתה מחווה נאה מצידו.

חתן בתו היחידה של השומר מלינובסקי היה קומוניסט. הוא לא הספיק לברוח לרוסיה בתחילת המלחמה עם שאר המנהיגים הקומוניסטים. חשבנו שהגנת השומר עלינו הייתה משום שחי בפחד שמא נלשין על חתנו ונמסור אותו לגרמנים.

בנו הגדול של מר מלינובסקי, יונש, היה חבר טוב של אחי הגדול. מחמת העניות שהייתה בבית השומר לפני המלחמה - לא הייתה להם אפשרות לממן לימודים לבניהם, ולכן בן השומר, יונש, הלך ללמוד כמורה, מאחר ולימודים אלו נלמדו חינם. הוא חשב להתפרנס בעתיד מתפקידו ככומר. לאחר שהתחיל ללמוד הוא לא התחבר יותר לאחי, וכבר אז ראינו את השנאה שלו ליהודים בעיניו הרצחניות. בלימודי הכמורה הכניסו רעל ושנאה לעם היהודי.

יכלו המילים ולא אוכל לתאר את הפחד האיום שהיה לנו. לאחר מספר שעות, כשראינו והרגשנו שאיננו מסוגלים להישאר עוד בחדרון הקטן בעמידה ובלי טיפת אויר לנשימה - עובדה שבעצמה יכולה לגרום למוות - התפזרנו כולנו.

חזרנו לדירה שלנו וחיכינו לגורלנו ולחסדי שמים. מידי רגע רצנו לחלונות שפנו לצד הרחוב הראשי, הבטנו מבעד הוילונות, וראינו שעדין שקט ברחוב. בשעות אחר הצהרים, לפני שבת, נודע לנו שהפוגרום לא עבר עדיין את הגשר לקובנה. כך נשארנו בחיים בחסדי שמים בינתיים. השבת התקרבה, ואמא הספיקה אך בקושי לבשל משהו לכבוד שבת. הרגשנו בשבת זו כמו בתשעה באב. חשנו כאבל שמתו מוטל לפניו. התפללנו בליל שבת בבית באימה ופחד.

אלו היו חיינו בימים ובשבועות הראשונים של המלחמה. חיינו בפחד גדול מהחטיפות ומהרציחות שנעשו ע"י הליטאים הסדיסטים. הדגל שבו נופפו הרוצחים הפרטיזנים והנוער הליטאי, והמטרות שלשמן פעלו, היו רק רצח והרג של יהודים רבים ככל האפשר - והם קיימו זאת בכל כוחם וגבורתם. בפחד איום זה עבר עלינו השבוע הראשון של המלחמה.

לפני שבת שמענו, שהפוגרום בסלבודקה נפסק ולא עבר על פי החששות לעירנו, לקובנה. בפוגרום נהרגו כתשע מאות קדושים הי"ד ונקברו בקבר אחים בבית הקברות בסלבודקה. כיום בית הקברות הינו מגרש ריק. הרוסים ואחר כך הגרמנים הרסו את כל המצבות והקברים. מספר יהודים המוסרים את נפשם על אחזקת בית הקברות הקימו גדר סביב בית הקברות.

השבוע השני לפרוץ המלחמה

השבוע השני לפרוץ המלחמה החל. החטיפות מהבתים נמשכו. הפרטיזנים הליטאים היו סוגרים את הכניסה הראשית לבית, עוברים מדירה לדירה חמושים ברובים ומוציאים את כולם לפורט השביעי.

פתאום הבחנו שבבניין מול ביתנו, בצד השני של רחוב לוקשה - שם התגורר מר רוזמן, מנכבדי יהדות קובנה ומעשיריה - מוציאים הפרטיזנים את כל אנשי הבית ולוקחים אותם לפורט השביעי. בשער שלנו ישב השומר מלינובסקי. שער הברזל סגור היה, והוא לא אפשר לאף אחד להיכנס. גם בבית הסמוך לנו פרצו הפרטיזנים לחצר ומשם לבית והוציאו את כל דיירי הבניין כצאן לטבח.

פחדנו שמא יעברו הפרטיזנים את גדר העץ, יכנסו לחצר שלנו וייקחו את כולנו. עמדנו והסתכלנו מבעד לוילון באימת מוות. בחסדי שמים לא נכנסו הפרטיזנים אלינו. לאחר מכן, החל לשרור שקט מבהיל. תמו הצעקות. חיכינו לגל נוסף של התנפלות הרוצחים. כל רגע שחלף וכל שעה שעברה - נדמו לנו כאלף שנים. ישבנו כל הזמן ליד הרדיו כדי לשמוע על הגזירות החדשות שנחקקו נגד היהודים. ברדיו שמענו כל העת שירים ליטאים פטריוטיים, וכמובן - הודעות על ניצחון הגרמנים שעומדים כבר בשערי מוסקבה.

השחיטה בבית המדרש הישן בקובנה

באזורים צדדיים בקובנה כמעט לא היו חטיפות, היות שגרו שם רק מעט אנשים. היהודים הרשו לעצמם לנוע במקומות אלה בחופשיות. באזורים אלו הייתה העיר העתיקה של קובנה, שם היה בית המדרש הישן שהיה בית הכנסת הראשון שנבנה בקובנה לאחר שנתנו הרוסים רשות ליהודים לגור בקובנה. למדו שם כל גדולי הרבנים ותלמידי החכמים שבקובנה, עד שהגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור - רבה של קובנה - בנה את בית המדרש הגדול שהיווה מקום תפילה ולימוד לאלפי מתפללים, וכתחליף לבית המדרש הישן. מאז התמעטו מתפללי ביה"כ, אך שיעורי תורה הוסיפו להתקיים שם.

הגבאי הראשי היה הרב משה יקר, מתלמידי הנצי"ב מוואלוז'ין. הוא היה חותנו של דודי היקר ר' מרדכי כגן ז"ל. הרב משה יקר היה תלמיד חכם גדול ובקי בש"ס, וישב ולמד יום ולילה. בכל עת שהייתי בא לביתם ראיתי אותו לומד בהתמדה רבה.

בית הכנסת החדש כיום
שועלים הילכו בו

הוא היה גם אדם עשיר. היו בבעלותו דירות שהשכיר ומדמי השכירות התפרנס בכבוד. מאחר שאזור העיר העתיקה של קובנה, ליד נהר הניימן, היה דליל מתושבים - התגנבו היהודים שגרו שם ובאו להתפלל בבית הכנסת הישן.

השכנים הליטאים הרשעים שהבחינו בכך, הודיעו מיד לפרטיזנים הליטאים הרוצחים שהיהודים הלכו להתפלל בבית הכנסת הסמוך להם. הרוצחים הליטאים הגיעו מיד ואספו כארבעים עד חמישים יהודים שהיו שם, כשהם עטופים בטלית ובתפילין, והביאום לשפת נהר הניימן. ליד הנהר הכריחו אותם לכרות בור לעצמם, רצחו את כל הקדושים, זרקו אותם לבור וכיסום בעפר. הייתה לליטאים הנאה סדיסטית לרצוח יהודים עטורים בטלית ובתפילין - "כי דם עבדיו יקום".

בת דודתי מרת שרה, נכדתו של הצדיק ר' משה יקר, הספיקה לברוח עם כל משפחתה לרוסיה. לאחר המלחמה היא חזרה לליטא לעיר וילנא. היא לא רצתה לגור בקובנה מכיוון שפחדה מהרוצחים הליטאים. פעם, ביקשה מידידים שיסעו איתה לקובנה לברר

מה עלה בגורל משפחתה. כשהגיעה לביתה, פגשה שם את שכנתה הליטאית שסיפרה לה שכאשר סבה הלך להתפלל בבית הכנסת הישן - תפסו אותו עם כל המתפללים ורצחו אותם סמוך לשפת הנהר. כנראה, ידעה השכנה שסבה היה הגבאי הראשי של בית הכנסת, וביודעה שכל המתפללים נרצחו - חשבה שהוא היה ביניהם גם כן. למעשה, הוא לא הלך להתפלל מפני הסכנה, וזכה למות מוות טבעי על מיטתו בתחילת תקופת הגטו. זו הייתה מיתה שרק יחידי סגולה זכו לה. הוא נקבר בבית הקברות של הגטו.

תשמישי קדושה שהושלכו מבית כנסת בקובנה

שנה מאוחר יותר, כשהיינו כבר בגטו, נודע לנו שנהר הניימן עלה על גדותיו ומחמת השיטפון הגדול הוסרה שכבת העפר שהייתה כיסוי לבור שבו נטמנו הקדושים הנרצחים, וגופותיהם נתגלו. עיריית קובנה חששה שהדבר יביא מחלות לתושבים הליטאים, ועל כן דרשה מהנהלת הגטו שהיהודים יוציאו את הקדושים מבור הקבורה ויקברו אותם בגטו.

הנהלת הגטו שלחה את אנשי חברה הקדישא מצוידים בעגלות והם הביאו את הקדושים לקבורה בגטו. כשנודע לי שמביאים את הקדושים לשער הגטו, הלכתי לראות אותם, ואכן ראיתי את העגלות שבהן הביאו את הקדושים כשהם מכוסים בשמיכות. גופם היה שלם ממש כמו נפטר שמובילים עכשיו לקבורה, ורמה לא שלטה בהם. הקברנים סיפרו לנו את הפלא הגדול: הגוף היה שלם וכולם היו עדיין עטופים בטלית ובתפילין, וכך קברו אותם בגטו. הייתה זו עובדה שזעזעה את כל יושבי הגטו. קדושים רבים נוספים היו, אולם מקום קבורתם לא נודע, ד' יקום דמם.

כך עבר שבוע נוסף לאחר השחיטה בבית המדרש הישן, כשאנו סגורים ורואים מבעד לחלון הרחוב יהודים שמובלים על ידי הרוצחים להריגה.

צעדת הגאון הקדוש רבי אלחנן וסרמן הי"ד לעקידה – עדות ראיה

רבות נכתב על הריגתו של גדול הדור רבי אלחנן וסרמן הי"ד. יש מספר פרטים שרציתי לעמוד על דיוקם בתור אחד שנותר שריד ופליט מגטו קובנה, והיה עד ראייה לראות כבלע את הקודש כשנלקח להריגה. הדבר ידוע ומפורסם, שגאון הדור הקדוש, רבי אלחנן וסרמן הי"ד, היה בביתו של הרב הגאון הצדיק והקדוש רבי אברהם גרודז'נסקי זצוק"ל הי"ד בסלבודקה, בטרם לקחו אותם הרשעים הארורים הפרטיזנים הליטאים להריגה.

הפרטיזנים הליטאים התחילו לחטוף אנשים מבתיהם כדי להובילם לפורט השביעי בקובנה. כל האזור היהודי בסלבודקה היה בסכנת מוות. מי שהצליח להתחבא במקומות מסתור: במרתפים, בעליית גג או במחסנים - ניצל לעת עתה. בד"כ רצו הרוצחים להרוג אנשים צעירים, כדי שבעתיד לא יהיה מי שילחם נגדם. אנשים זקנים הם מיעטו לקחת להריגה. אחר כך היה להם זמן כדי לרצוח את כולם, אבל אז נגזרה גזרה משמים כגזרת עשרה הרוגי מלכות.

ידוע, שהקדוש הגאון רבי אברהם גרודז'נסקי ביקש מהגאון הקדוש רבי אלחנן שידרוש בענייני השעה ובעניני קידוש השם. רבי אלחנן התחיל לדרוש, ואז נכנסו הרוצחים הפרטיזנים הליטאים לתפוס את כולם. כשראו את הקדוש הגאון רבי אלחנן וסרמן - לקחו אותו, ואילו את הקדוש הגאון רבי אברהם גרודז'נסקי השאירו בינתיים ברחמי שמים. לרוצחים הליטאים היה תענוג עילאי לרצוח קדוש וצדיק כרבי אלחנן הי"ד.

באותו היום חטפו ואספו כשלוש מאות איש, רובם גדולי תורה וצדיקי עולם. איזור החטיפות היה סביב לישיבה - שם גרו רוב בני התורה. את כולם אספו והובילו על הגשר שהוביל מסלבודקה לקובנה דרך רחוב לוקשה, להר הירוק, לפורט השביעי.

התאריך המדויק היה יום ראשון י"א תמוז, שבועיים לאחר פרוץ המלחמה. אחי רפאל ואני הלכנו ברחוב לוקשה ליד הבית שבו גרנו כדי להביא אוכל למשפחה. כבר היינו סמוך לביתנו, כשלפתע ראינו מרחוק את הקדושים מסלבודקה עוברים את הגשר ואת הרחוב שליד הגשר ומובלים שמאלה לרחוב שלנו ע"י הרוצחים. הם הגיעו לרחוב לוקשה פינת רחוב מאפו - שם היה בנין גדול שנקרא "בית העם" אשר שימש ליהודים כאולם להופעות שונות.

נעצרתי לראות את הקדושים - אולי אזהה אחד מביניהם. מצידם ומאחוריהם הלכו

עשרות פרטיזנים ליטאים מלאי סדיזם וצמאי דם, כשהרובים והכידונים בידיהם מוכנים לירי בכל רגע. הם הובילו את הקדושים בשורות - שלושה בכל שורה - ושמרו שאף אחד לא יוכל לברוח.

בשורה הראשונה באמצע הלך הגאון, צדיק יסוד עולם, הקדוש רבי אלחנן וסרמן זצוק"ל הי"ד, ואחריו שלוש מאות איש מסלבודקה, רובם תלמידי חכמים, שאת חלקם זיהיתי אף מרחוק. הבחנתי גם במורי ורבי שלימד אותנו ב"תפארת בחורים" בבית המוסר בקובנה, והיה מהמצוינים בתלמידי ישיבת סלבודקה.

המראה היה נורא ואיום. ידענו שזו דרכם האחרונה והם הולכים להיהרג על קידוש השם. הרחוב כולו התרוקן מיד ממעט היהודים שהיו בו, משום שכולם פחדו שיתפסו גם אותם ויצרפום לשורות ההולכים להריגה.

הקדוש רבי אלחנן הלך בראש מורכן ופניו להטו. הוא היה שקוע במחשבה עמוקה כאילו הוא לא נמצא כעת בעולם הזה, אלא בדרכו לקבל פני שכינה. תמיד היה ידוע שעל פניו של הגאון הצדיק הקדוש רבי אלחנן לא נראתה בת צחוק. כל יום היה אצלו כמו יום כיפור, וגם כעת - בהליכתו לעקידה, בעומדו בראש השורה - היה דבוק בקונו, ולרגע לא הפסיק מעומק מחשבתו ומהדביקות בבורא עולם לפני עלייתו על קידוש השם לגנזי מרומים. הוא הלך כפוף כשעיניו הקדושות מביטות לארץ. אחריו הלכו כולם בשקט בלי להוציא הגה בקבלם דין שמים באהבה.

יהודים ממתינים להריגה בפורט השביעי
ביניהם הקדוש רבי אלחנן וסרמן הי"ד

על אף אחד לא ראיתי פחד ורעדה אלא רק רצינות, כמו בתפילת נעילה ביום הכיפורים. אף אחד לא השמיע בכי או צעקה. כל אחד התייחד במחשבותיו.

ברגע הראשון תהיתי מי מוביל את מי: הפרטיזנים הרוצחים הליטאים את קדושי ישראל, רבי אלחנן, חבריו ותלמידיו, או להפך. רק הרובים והכידונים שבידי הרוצחים החזירו אותי למציאות ולראיית האמת המרה. איני יכול לתאר עוד את המראה הכואב הזה, אך ראינו בחוש את שריפת בית מקדשנו.

אני ואחי רפאל חזרנו מייד לביתנו. חששנו שעלולים לקחת גם אותנו. השומר מלינובסקי סגר בעדנו את דלת הכניסה ושמר שאף אחד לא יכנס. נכנסנו וסיפרנו להורינו את שראינו. מיד נעמדנו כולנו ליד החלון שפנה לרחוב מוסתר בוילון עבה, וראינו איך מובילים את הקדושים לעקידה. עמדנו ובכינו. הנה ספר תורה מהלך, נר החיים עתיד להכבות. ראינו בזה את חורבן עם ישראל וטעם חיינו ניטל. גדול הדור שמגן עלינו הולך לעקידה, ואין בידינו להצילו! אין מי שיעמוד לנו! היינו המומים, שבורים ורצוצים, לקחו מאיתנו את נזר עם ישראל. מי יגן עלינו - על השרידים, כשעמוד הדור, צדיק יסוד עולם, נלקח מאתנו?

הגאון הקדוש רבי אלחנן וסרמן הי"ד

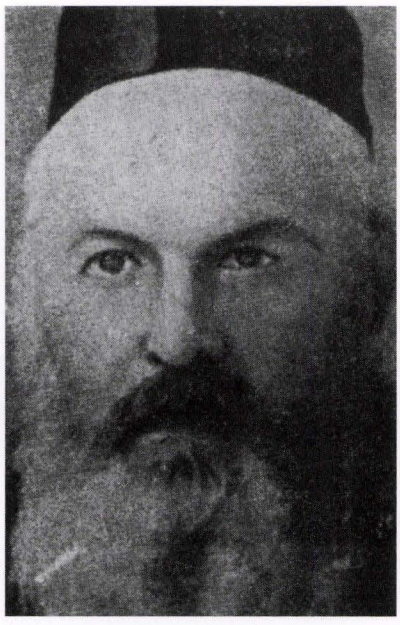

רבי אלחנן וסרמן הי"ד

אמנם הייתי ילד, אבל גדלתי בבית המוסר בקובנה. היה זה בית המדרש של גדולי תלמידי החכמים מסלתה ומשמנה של יהדות ליטא בכלל, ושל יהדות קובנה בפרט. כשהיה בא הגאון הקדוש רבי אלחנן לקובנה הוא היה מתפלל שם. כיבדוהו לומר את השיעור בעיון, שארך כשעתיים וחצי, וכן היה אומר שם שיחות מוסר לתלמידי החכמים.

את הילדים והנערים היו מוציאים מבית המדרש, כדי שלא יפריעו במעמד הגדול שהיה בזמן השיחה של הגאון הקדוש רבי אלחנן. הוא היה אומר את השיחות בעמידה על הבימה, וסביבו עמדו כולם. בזמן שיחותיו שרר שקט ודממה כבמעמד הר סיני. כל מילה שימרו כפנינה, כל הגה מפיו הקדוש - כיהלום. ראו בו את החפץ חיים בדמותו ובצלמו, גאון וצדיק הדור.

כל מילה שאמר התקבלה כפסק הלכה, כל שיחה ומאמר

התקבלו כתורת משה רבנו מסיני. ראו בו מלאך ד' צבקות. כך היה הוא בחייו הקדושים - קל וחומר לאחר עלייתו על המוקד על קידוש השם.

הכל יודעים כיום מי היה רבי אלחנן, אולם אני כותב רק מעט מתחושותיו של ילד. אנחנו, הילדים והנערים, בכל עת שהיה מגיע רבי אלחנן - היינו מביטים בדמותו הקדושה, ותמיד ראינוהו שקוע במחשבה ובדבקות בבורא עולם.

השיחה האחרונה של הגאון הקדוש רבי אלחנן וסרמן הי"ד

בשבת האחרונה שלפני פרוץ המלחמה אמר הגאון רבי אלחנן הי"ד שיחה בבית המוסר, וכמו בכל פעם כשרבי אלחנן דרש - שלחו את הילדים והנערים מבית הכנסת. סיפרו אחר כך שדיבר דברי עתידות מבהילים ממש. כנראה היו אלו דברי החפץ החיים שמסר לו לפני פטירתו, כך סיפרו לי חברי מ"תפארת בחורים" שהיו שם.

כשהגיע אבי הביתה לאחר השיחה, ניסיתי להפציר בו שיגלה לי את תוכנה של השיחה המרעישה, אך כל ההפצרות שהפצרתי באבי לא הועילו. אבא בשום אופן לא הסכים לומר לי. אני חושב שהוא לא רצה להבהיל אותי משום שהייתי ילד צעיר. אולי הוא גם חשש שלא ימסור את הדברים בדיוק כפי ששמע, וכך לא תצא התוצאה הנכונה מדבריו הקדושים. נוסף לזאת, אבא היה נוהג לומר לנו מה שצריך בשעת מעשה. אולי חשב שאם יאמר את הדברים טרם זמנם, יאבדו במשך הזמן מערכם. כך יצא שלא זכיתי לשמוע את דברי רבי אלחנן הי"ד, וחבל על כך מאד.

ברכת הצדיק

זכינו אנו, כל האחים, לברכה מהקדוש הגאון הצדיק רבי אלחנן עוד לפני המלחמה. רבי אלחנן היה מגיע לקובנה לאחר הימים הנוראים לקראת חג הסוכות, כדי לאסוף כסף לישיבתו הקדושה בברנוביץ.

הגאון היה מתארח אצל הצדיק הרב גדלי-הו דסלר בקובנה. אנו גרנו בבנין שהיה שייך לתלמוד תורה של קלם. פעם אחת לקחה אותנו אמא להתברך מפי הגאון הצדיק רבי אלחנן. אמא הביאה איתה קערה גדולה ויפה שבה שמה פירות נאים, ונכנסה עם כולנו לקבל ברכה מהגאון הצדיק רבי אלחנן וסרמן.

חתונת רבי ישראל דוד גורדון, יושבים מימין. החתן, הרב מיעליק, רבי גדליה דסלר זצ"ל, רבי אליהו חיים הלפן, ובנו רבי פנחס הלפן
בשורה השניה נראים ר' צבי לוין ראשון מימין. ר' שמחה דסלר שני משמאל

בתחילה לא רצה רבי אלחנן לברך אותנו. הוא יצא מן החדר ואמר: "גם רבי, החפץ חיים, נמנע מלברך". אמא ע"ה כמעט התעלפה מרוב צער בחושבה שבניה אינם ראויים לקבל ברכה. הרב הצדיק רבי גדלי-הו דסלר הבחין בצערה של אמא ויצא ואמר לרבי אלחנן: "כבודו מצער בת ישראל, היא חושבת שכבוד מעלתו רואה ברוח קדשו שהברכה אינה יכולה לחול על בניה חס ושלום". אכן, כך האמינה אמנו הצדקנית. לשמע הדברים נכנס הגאון רבי אלחנן ופנה לדבר עם אמא, וכה היה דבריו הקדושים: "בת ישראל יקרה, את חושבת שבכך שאשים את ידי על ראשי בנייך, הם יגדלו תלמידי חכמים, צדיקים, יראים ושלמים? אין הדבר כך! לחינוך הילדים צריך להתמסר במסירות נפש ממש, ואז אולי זוכים לבנים שהולכים בדרכי אבות". אחר כך הוא בירך את כולנו.

בזכות ברכתו זכינו כולנו בחסדי שמים להינצל מהגיהינום הנורא ולהישאר בחיים, אודים מוצלים מאש.

מקום הריגתו של הגאון הקדוש רבי אלחנן הי"ד

יש הכותבים שאת הקדוש, הגאון הצדיק רבי אלחנן וסרמן רצחו בפורט התשיעי, אך אין זה נכון. הדרך לפורט התשיעי הייתה דרך סלבודקה, סמוך לגטו בהמשכו של רחוב לינקובה. ההר שבו היה הפורט התשיעי נקרא הר לינקובה, ואילו את רבי אלחנן והקדושים העבירו מסלבודקה לקובנה דרך רחוב לוקשה, להר הירוק. דרך זו הייתה

הדרך לפורט השביעי, שהיה המשך הרחוב של בית החיים של קובנה בהר הירוק. זו עדות שאני וכל משפחתי ראינו בעינינו.

(דבים הכותבים על הרציחות של הקדושים בקובנה מזכירים את הפורט השביעי ואת הפורט התשיעי. מה היו מקומות אלו? בזמן ששלט הצאר הרוסי בליטא הוא בנה מבצרים סביב קובנה כדי שתהיה לו שליטה על האזור כולו. בין המבצרים היו הפורט השביעי והפורט התשיעי. סביב המבצרים היו עמקים שנועדו להקשות על האויבים לכבוש את המקום. למעשה, שימשו המבצרים בהמשך כבתי סוהר).

על הימצאו של רבי אלחנן בפורט השביעי סיפרה לנו בת דודתי, מרת רחל זוסמן הי"ד, שנחטפה לפורט השביעי עם בעלה. בתחילת ימי הגטו היא תארה לנו את כל מה שעבר עליה. היא ספרה, כי הליטאים הרוצחים בהנהגת אנשי ס"ס חטפו כשלושת אלפים נשים והכניסו אותן לבנין של הפורט השביעי, לבית הסוהר. כמו כן, חטפו כעשרת אלפים גברים והחזיקו אותם בעמק שליד המבצר ללא אוכל וללא שתייה. על הגבעות סביב הפורט שמרו הפרטיזנים הליטאים. מפעם לפעם היו יורים לתוך הקהל ורוצחים את הקדושים, בטענה שהם ניסו כביכול לברוח. כמו כן, היו מוציאים קבוצות קבוצות של נשים ושל גברים ורוצחים אותם תוך מספר ימים.

בעלה של בת דודתי היה מתקרב למבצר של בית הסוהר שבו שהתה, והיה מספר לה על מכרים שנחטפו. הם עדין לא האמינו שירצחו את כולם והיו בטוחים שהם נמצאים רק במעצר. באחד הימים סיפר לה בעלה, שהביאו את הגאון הקדוש רבי אלחנן וסרמן עם קבוצה גדולה של תלמידי חכמים מסלבודקה.

היה זה ביום ראשון, שבועיים לאחר פרוץ המלחמה. רבי אלחנן כל הזמן דרש בפני הקדושים על קדוש השם, וכולם עמדו סביבו. כשלא היה בו עוד כוח לעמוד, שכב על הארץ והמשיך לדרוש עד כלות כוחותיו כשכולם סביבו צמאים לדבר ד'.

הוא הזהיר את כולם שהם עומדים לעלות לקרבן עבור עם ישראל ועליהם להיזהר לא לפגום במחשבת פגול שפוסלת את הקרבן, אלא לעלות לקרבן לד' במחשבה טהורה כדי לכפר על עם ישראל.

למחרת, בשעות הצהרים של יום שני י"ב תמוז, התחיל הרצח האיום של עשרת אלפים הקדושים והטהורים. בזמן הירי יצרו פתח צר בצד אחד ואפשרו לנערים ולילדים לברוח. בתחילה רצחו את הגברים, כדי שלא יהיה מי שיתקומם נגדם, ולאחר מכן יכלו

בקלות לרצוח את הנשארים. הרוצחים הליטאים הציבו על הגבעות מסביב מכונות יריה וירו אלפי כדורים לתוך הקהל הקדוש.

בבריחה הצליחו כמה עשרות יהודים לנוס על נפשם, והם אלו שסיפרו בדיוק את דבריו הקדושים של הגאון הקדוש רבי אלחנן וסרמן הי"ד. כך היה גם בעת שרצחו את תלמידי ישיבת קלם - אותם שהצליחו להימלט מן התופת הפיצו את דבריו האחרונים של הצדיק רבי דניאל מובשוביץ מקלם הי"ד.

(זו התשובה לרבים השואלים: "אם נרצחו כולם, איך נודעו דבריו האחרונים של רבי אלחנן?" התשובה לכך: ראשית, מכיוון שבודדים אכן זכו ונצלו. נוסף על כך, הרוצחים הרגו תחילה את הגברים, והנשים נשארו בחיים. הבעלים מסרו לנשים את דבריו הקדושים, כמו שמסר בן דודי לאשתו, והן ספרו זאת אחר כך).

כך המשיכו לירות בקהל עד שעה מאוחרת בלילה, עד שהקול נדם. יום הזיכרון המדויק הוא יום שני י"ב תמוז תש"א, שבועיים לאחר פרוץ המלחמה.

לאחר הרצח האיום כיסו את המקום בסיד ובעפר ולא המשיכו לרצוח עוד בפורט השביעי, אלא עברו לרצוח בפורט התשיעי, שהיה מחוץ לישוב.

מצבת זכרון בפורט השביעי
מהעמק נוצרה גבעה איומה מגופות הקדושים

לפני כעשרים שנה הייתי שם, בפורט השביעי, על קיברו של הגאון הקדוש רבי אלחנן ושאר קדושי עליון. זכיתי להתפלל שם. ראיתי שבמקום העמק נוצרה גבעה בגובה שני מטרים מהעצמות של הקדושים והטהורים שנשארו בשלמותן. על פני הגבעה הכל מכוסה ירוק מעשבים ומדשאים

שנועדו להסואה. דממה מסביב, אי אפשר אפילו לדמיין שבתחתית הגבעה קבורים עשרת אלפים קדושים שנהרגו בכל מיתה משונה.

כיום משמש הבניין של הפורט השביעי כמחנה צבא. יש במקום שילוט המספר שכאן נהרגו כשלושת אלפים איש ע"י הנאצים, ועובדת היותם יהודים אינה מוזכרת כלל. יש גם שילוט המזהיר שעלייה על שטח הגבעה היא סכנת מוות. יתכן שכוונתם בזה היא למנוע אנשים מלהתקרב למחנה הצבא שלהם, וודאי שלא מחמת קדושת המקום. כמו כן, יתכן שהשלט הושם מפני שהשלטונות הליטאיים אינם רוצים שיבואו לבדוק ולחפור וימצאו את עצמות אלפי הקדושים שנרצחו על ידי הליטאים בקובנה.

התיאור והמספרים מדויקים, כפי שסיפרה בת דודתי מרת רחל זוסמן שבעלה היה בין הנהרגים הקדושים. הוא מסר לה מבעד לגדר על מספר היהודים הגברים שהיו שם ועל מה שהתרחש עימהם. את בת דודתי ואת כל הנשים שהיו בפורט השביעי העבירו ביום שני בבוקר, יום הרצח, לפורט התשיעי, והן לא ראו את הרציחות. למחרת הרצח וההריגה הגדולה התחיל לפעול ועד שהוקם לפי דרישת הגסטאפו. בינתיים שיחררו הגרמנים את כל אלפי הנשים מהפורט התשיעי, ובת דודתי חזרה לביתה לאביה ולאחיה. בתחילת תקופת הגטו היינו יחד בגטו הקטן, ואז סיפרה לנו הכל. היא נהרגה כחודשיים אחרי כן עם כל משפחתה באקציה של הגטו הקטן. יהי זכרם ברוך, הי"ד.

זכו להינצל רק שרידים ואודים מוצלים מאש, וחובתנו לספר לדור האחרון את גדולתם של הקדושים ואת הגבורה עילאית שעמה עלו על המוקד. אפרם של הקדושים הרי הוא צבור ושמור על מזבח של מעלה לפני כסא הכבוד, לזכור ולרחם על עם ישראל עד ביאת משיח צדקנו.

אנו ראינו בעקידה זו את שרפת בית מקדשינו בחוש ממש. האדמה הזדעזעה תחתינו. על מי נשען? אין לנו על מי להישען אלא על אבינו שבשמים. אם קדושים וטהורים, גאונים וצדיקי עולם, לא עמדה להם זכותם - מה יאמרו אזובי הקיר?

הלכנו כל הימים האלו כאדם שמתו מוטל לפניו. זאת הייתה העקידה הראשונה של כעשרת אלפים איש קדושים וטהורים בקובנה. הרגשנו וראינו, שכולנו צריכים להכין את עצמנו לקבל דין שמים באהבה. לא אכלנו, רק ישבנו שבורים ורצוצים בביתנו, מחכים כל רגע לדין שמים. קפאנו על מקומינו מרוב פחד, הלב פעם בחוזקה. כל ליטאי שעבר ברחוב חשדנו בו שהוא בא לרצוח אותנו. עם כל דפיקה בדלת חשבנו שתמו ימי חיינו. ובכל זאת אנו, הילדים, היינו יוצאים בסיכון רב להביא אוכל לביתנו.

כל העת ישב השומר הגוי מלינובסקי ליד שער הברזל הסגור ושמר שלא יכנסו הפרטיזנים. כשהייתי יוצא לרחוב הייתי מסתכן ומבקר את דודי היקר ר' צבי זוסמן ומשפחתו ומשאיר להם את המזון שקניתי למשפחתי. פחד גדול נפל על משפחת דודי עד שבכלל לא יצאו מביתם, והם ישבו ורעבו לפרוסת לחם.

כמו כן ביקרתי את בני משפחתם של דודי היקר ר' שבתי כגן זצוק"ל, כך שהייתי מביא קצת חדשות לסבתא מילדיה. הפחד מילא כל פינה בלב, אבל היינו מוכרחים להתגבר ולמצוא טרף לבני הבית.

הצלת ספרי הקודש

לשומר הבית היה בן קטן בגילי, ויחדיו היינו משחקים בחצר הבית. בהיותי ילד היו לי משחקים רבים שעוררו את קנאתו בלי שהרגשתי. אביו היה אדם עני, ופרט למשכורת הדלה שקיבל כשומר הבית ולמתנות שקבל מדיירי הבניין - לא היו לו הכנסות נוספות.

באחד הימים בשבועות הראשונים לפרוץ המלחמה קרא לי הבן הצעיר של השומר, צ'סקה, שאבוא לחצר. שם הוא הראה לי ספרי קודש: חומשים, סידורים וכדומה. הוא אמר לי שאם אתן לו את המשחקים האישיים שלי - הוא יביא לי את הספרים, אחרת - הוא יזרוק אותם קרועים בארגז האשפה של הבניין. צ'סקה גם פירט באוזני מהם בדיוק המשחקים שאותם הוא דורש בעבור הספרים.

הזדעזעתי, איך הפך חברי הטוב לשונאי? התפלאתי מאין הוא מביא את הספרים. הוא אמר לי שיש לו עוד ספרים רבים נוספים. כמובן, נתתי לו את כל מה שדרש אף על פי שבתור ילד אהבתי את חפצי מאד, אך לא נמנעתי מלהציל את ספרי הקודש. מאוחר יותר נודע לי מאין הוא מביא את הספרים.

הבניין שבו גרנו ברחוב לוקשה היה בנין כמעט חדש ברחוב ראשי, וגרו בו משפחות חשובות. הבניין היה שייך לתלמוד תורה של קלם. יהודי בשם זיו מאנגליה תרם את הבניין לתלמוד התורה של קלם. (יתכן שאדם זה היה קרובו של הרב הגאון הצדיק ר' שמחה זיסל זיו מקלם). תקציב הישיבה היה משכירות הדירות והחנויות. הגאון הצדיק ר' דניאל מובשוביץ, ראש הישיבה דקלם, לא קיבל תרומות נוספות לישיבה מלבד שכר הדירה, שמא יפגע הדבר באחזקת ישיבות אחרות.

ראשי ישיבת קלם הסתפקו במועט, וכל הכסף משכירות הבניין היה מוקדש לישיבה.

כל חודש היה בא גיסו של רבי דניאל מובשוביץ, הרב הצדיק הקדוש רבי גרשון מיאדניק הי"ד, לגבות את שכר הדירות ולסדר את כל ענייני הבניין, כגון תיקונים, תשלום משכנתא ושכר שומר הבית, ולאחר שסדר את הכל היה חוזר לקלם על מנת לנהל עם גיסו הגאון הצדיק ר' דניאל את תלמוד התורה שם.

ר' גרשון מיאדניק ור' דניאל מובשוביץ היו נשואים לבנותיו של הגאון הצדיק רבי נחום וולוול זיו, בנו של הגאון צדיק יסוד עולם ר' שמחה זיסל זיו. גם הגאון הצדיק ר' אליהו אליעזר דסלר, משגיח בישיבת פונוביז', היה חתנו. כשהגאון ר' גרשון מיאדניק היה בא לקובנה, הוא היה גר בדירה קטנה שהייתה לו בקומה העליונה של הבניין. כשהייתי עולה לפעמים לדירתו, הייתי רואה את חדר הכניסה שבו עמדו שולחן וכיסאות, וסביב להם, על ארבעת הקירות, היו ספרי קודש רבים. היה זה אוצר ספרים ממש. תמיד התפלאתי: "מה צורך יש לו בספרים רבים כל כך לימים הבודדים שהוא נמצא בקובנה?".

הייתי ילד, אך לא שאלתי שאלות ביודעי שעל מה שגדולים עושים אין שאלות. עכשיו הבנתי ששומר הבית תפס את הדירה לעצמו, מאחר שהגאון הצדיק ר' גרשון נסע ביום הראשון של פרוץ המלחמה בחזרה לקלם, ובנו של השומר הוציא את הספרים שהיו שם כדי ללחוץ עלי שאתן לו את חפצי. כנראה הוא רצה לרוקן את כל הבית מספרי הקודש.

חתונת אח המחבר רבי יוסף גיברלטר ז"ל
מימין. רבי יעקב לנדא זצ"ל, ורבי אליהו דסלר זצ"ל

אף על פי שהשפעתי עליו רבות שיתן לי את הספרים, בחושבי בתמימותי שהוא חברי הטוב, הוא סרב. ספרתי לאבא על רצונו של בן השומר. אבא גילה לי שכל הספרים שנמצאים בדירת ר' גרשון -הם בעצם שלו. בביתנו לא היה לאבא מקום לספרים כי הדירה שלנו הייתה קטנה לצרכינו, מאחר וגם ההורים של אמא וגם אחיה גרו עמנו. על כן השאיר אבא

את כל הספרים אצל הגאון הצדיק ר' גרשון מיאדניק ונתן לו רשות להשתמש בהם, וכשהיה אבא זקוק לספר כלשהו היה מורידו לביתנו.

אבא הזהיר אותי שאנתק כל קשר עם בן השומר, כי היום מותר להסתכן רק בעבור פרוסת לחם, ואם אתחיל לתת לו כסף - הוא יהיה סחטן ועלול עוד להלשין עלינו. אבא הוסיף ואמר, שאפילו רק לדבר איתו זו סכנה. כמו כן, אבא אסר עלי להשתמש בו לשליחויות ולקניות וכדומה, כי הדבר עלול לסכן את חיינו.

הצלתי ממנו מה שיכולתי בהחלפת החפצים האישיים שלי, אבל לא תמורת כסף. הוא לא העז לומר לי לבקש כסף מאבי. הוא פחד שאביו יכהו אם ישמע שלקח מאתנו כסף. לבסוף, בחכמה, הפסקתי איתו כל קשר.

הייתה לי פעם שיחה איתו. הוא התחיל לדבר איתי על גורל עם ישראל שנהרגים ונרצחים ואמר דברים קשים כלפי מעלה. אמרתי לו: "ראה, היום אנחנו נידונים להריגה, ואתם הליטאים - עם חופשי. עוד יבוא יום שלנו - היהודים - תהיה מדינה משלנו בארצנו, ולכם - הליטאים - לא תהיה מדינה." הוא השיב לי: "משוגע, ראה מצבכם כיום! היטלר רוצה לרצוח את כל העם היהודי, ואנחנו, הליטאים, עם חופשי." עניתי לו: "עוד תראה".

אכן, כמו נזרקה נבואה מפי. כחמישים שנה חיו הליטאים תחת הכיבוש הרוסי, וגם כיום כשיש להם מדינה חופשית הם אכולי רעב ועוני, הורגים ושודדים זה את זה.

יודען-ראט – הנהלת הגטו

ביקור איש הגסטאפו אצל הגאון רבה של קובנה רבי אברהם דוב שפירא זצ"ל

בשביעי ליולי 1941, כשבועיים לאחר פרוץ המלחמה העולמית בין גרמניה לרוסיה, שהיו כפי שתארתי - שבועיים של רציחות ופוגרומים ע"י הפרטיזנים הליטאים, נעצרה מכונית של הגסטאפו ליד ביתו של הגאון רבי אברהם שפירא, רבה של קובנה. איש ס"ס מהגסטאפו בא לגאון רבי אברהם שפירא בדרישה שעליו להצטרף אליו לפגישה עם גנרל הס"ס - יגר, המפקד הראשי של הגסטאפו בליטא.

הגרמנים חיפשו אישיות גדולה שתהיה מקובלת על רוב הציבור היהודי ובאמצעותה ישמע הציבור לפקודות שלהם. הם פעלו ברמאות ובתככים. בתחילה הראו שהם מתכוונים לטובת היהודים - כך הרדימו את העירנות של היהודים ולא עוררו התנגדות מצידם - זאת כדי שאחר כך יוכלו להשמיד, להרוג ולרצוח ח"ו, מבלי שהציבור ירגיש בזאת. הגאון רבי אברהם שפירא, רבה של קובנה, היה אישיות גדולה כזו, עד שאפילו הציבור שאינו דתי נכנעו בפניו בשל גדולתו.

לפני פרוץ המלחמה חיו גרמנים רבים בליטא העצמאית. חלקם היו מרגלים שחיו בזהות של אנשי מסחר ותעשייה, וכך הייתה לגרמנים תמונה ברורה על כל חיי היהודים ועל המנהיגות היהודית. מרגלים אלו קשרו בזמן הרוסים קשרים חזקים עם המנהיגות הליטאית הלאומית. בד"כ היה מנהגם של הגרמנים הנאצים לרצוח מיד את גדולי ישראל בכל מקום שכבשו. היה זה העונג העילאי של הרוצחים. אבל כאן, בקובנה, השאירו בחיים את הגאון רבי אברהם שפירא, רבה של קובנה, כדי שישרת את צורכיהם.

רבה של קובנה היה אדם חולה מאד. לפני פרוץ המלחמה הוא חזר משוויץ, שם עבר ניתוח קשה. רבי אברהם שפירא אמר לאיש הס"ס שבא אליו, שהוא אדם חולה מאד וחלש, ואינו מסוגל להתלוות אליו לפגישה עם ראש הגסטאפו.

השליח הגרמני איש הס"ס ביקש מהגאון שיבחר שלושה אנשים שיהיו מקובלים עליו, והם יבואו לפגישה עם גנרל הס"ס, המפקד הראשי של הגסטאפו בליטא. רבה של קובנה בחר בחכמתו אנשים שאינם מהחוגים הדתיים והרבניים. להלן הסביר מדוע הוא לא רצה שבמשלחת תופיע נציגות מחוגי החרדים.

בחירת אנשי המשלחת

האדם הראשון שבחר רבה של קובנה לעמוד בראש המשלחת היה עורך הדין ד"ר יעקב גולדברג. הוא היה עורך דין מפורסם ודיבר גרמנית רהוטה. הוא גם שירת בצבא הליטאי והגיע לדרגת קצינות גבוהה. בין חברי הממשלה הליטאית החדשה שקמה היו לו ידידים אותם הכיר בזמן היותם קצינים בצבא ליטא לפני המלחמה. למעשה, היו ראשי הממשלה החדשה אנשי צבא שהיו מכיריו וידידיו. גולדברג היה יושב ראש הארגון של חיילים יהודים ששירתו בצבא הליטאי ולחמו לעצמאות ליטא. באידיש קראו לארגון "פרונט קנפר", ובתרגום לעברית - "לוחמי החזית". בארגון בליטא השתתפו האידיאליסטים היהודים שלחמו בצבא למען עצמאות ליטא, והיו בו כשמונה מאות חברים.

בזמן הרוסים ישב עורך הדין גולדברג בבית הסוהר משום היותו מנהיג של ארגון לאומי ליטאי, שזו פעילות אנטי קומוניסטית. אדם שישב בבית הסוהר בעת שלטון הרוסים - לא יכלו להאשים אותו בקומוניסטיות. להפך, יהודי שהיה מהתומכים הגדולים בליטא העצמאית הפריך את טענתם השטנית של הליטאים שהרציחות בעם היהודי בליטא היו מפני שכל היהודים הם קומוניסטים, והם אלו שתמכו ועזרו לרוסים בכיבוש ליטא.

האדם השני שנבחר ע"י רבה של קובנה היה עורך הדין גורפינקל. גם הוא היה עורך דין מפורסם בקובנה. הוא היה מראשי המפלגה הציונית בליטא וחבר בסיים הליטאי לפני המלחמה. היו לו מגעים עם כל המפלגות הליטאיות. הוא היה אדם נוח מאד, ולא היה לו שונאים. גם עורך הדין גורפינקל נאסר בזמן הרוסים בשל עובדת היותו מנהיג מפלגה ציונית. עצם העובדה שישב בבית הסוהר בזמן הרוסים, מוכיחה שהוא אנטי קומוניסטי.

האדם השלישי שנבחר ע"י רבה של קובנה היה דוד רבינוביץ שהיה לו קולטור גרמני. כלומר, הוא איש שעשוי היה להכיר היטב את כוונותיהם של הגרמנים.

כאשר הביא קצין הס"ס את המשלחת לפני המפקד הראשי, שאל המפקד אם יש ביניהם רב. תשובתם הייתה שלילית. כששמע זאת הגנרל, הוא דרש שרבה של קובנה יצרף גם רבנים למשלחת. מחשבתם השטנית של הגרמנים הייתה שאם תהיה אישיות רבנית במשלחת - האנשים ישמעו ויאמינו בה. הוא דרש דווקא אישיות רבנית מקובלת, כי ידע שרק לאישיות כזו תהיה השפעה גדולה על היהודים, וכך יוכלו לסנוור את היהודים ולהעלים את הרציחות בעם היהודי.

רבי שמואל אבא סנייג זצ"ל במדי צבא ליטא, עם רבי יוסף זוסמנוביץ זצ"ל רבה של וולקומיר - "הגאון הירושלמי"

הגאון רבי אברהם שפירא לא רצה בשום אופן לבחור באישיות רבנית גדולה מסיבות שאפרט בהמשך. אולם באין ברירה, מחמת דרישתו התקיפה של גנרל הס"ס, ראש הגסטאפו בליטא, הוא צירף למשלחת את הרב סנייג.

הרב סנייג היה תלמיד חכם גדול, תלמיד ישיבת סלבודקה. לפני המלחמה הוא היה רב ראשי בצבא הליטאי. הרב סנייג היה בעל דרגה צבאית גבוהה, ונתון זה העניק לו מעמד מכובד. הוא היה אדם צנוע מאד ושקט ולא התבלט בשום עבודה ציבורית. למעשה, חלק מהמנהיגים הליטאים שעמדו עכשיו בראשות הממשלה היו מפקדים לשעבר בצבא הליטאי. הרב סנייג הכיר אותם בהיותו בצבא, והיו לו יחסים טובים איתם.

עיקר ההיכרות של הרב סנייג הייתה עם ראשי הכמורה, שגם הם היו בעבר בצבא הליטאי. במסגרת תפקידו של הרב סנייג בצבא היה לו קשר חזק איתם. מחשבתו של הגאון רבה של קובנה הייתה שע"י היחסים של הרב סנייג עם ראשי הכמורה, הוא יוכל להשפיע עליהם להפסיק את ההרג ואת הרציחות. אגב, הרב סנייג עבר את כל הגיהנום וניצל, ואחר המלחמה היה הרב של שארית הפליטה במינכן. הוא נפטר בארץ.

חברי המשלחת שנבחרו סיפרו, שכאשר קיבל הרב סנייג את השליחות מהגאון רבי אברהם שפירא ע"י קצין הס"ס שבא לקרוא לו, נפל עליו פחד איום. הוא החוויר כסיד ואמר וידוי. היה זה דבר מובן מאליו לנוכח העובדה שעליו לבוא ולהיפגש עם ראש הגסטאפו בליטא.

הגאון רבי אברהם שפירא צירף לרב סנייג את הגאון הרב שמוקלר זצ"ל שהיה רבה של שאנץ, פרבר של קובנה. הוא היה מרבני קובנה, נואם גדול, ונפטר בגטו. לבסוף, אם כך, היו במשלחת חמישה אנשים. הגאון רבה של קובנה חשב שלמנהיגות הליטאית שקמה בפרוץ המלחמה תהיה דעה מכרעת ברדיפת היהודים, ועל כן בחר אנשים שהיו אנטי קומוניסטים במוצהר ומקורבים לליטאים. אך למעשה, לליטאים לא הייתה כל השפעה על הממשל. אמנם, הליטאים חשבו בתחילה שכשם שנתנו להם הגרמנים יד חופשית לרצוח את יהדות ליטא - כך הם יקבלו מהם מדינה חופשית ויוכלו לשלוט בליטא בזהירות, בלא לפגוע באינטרסים הגרמניים, אולם למעשה, הגרמנים, אנשי הס"ס וראשי הממשל הצבאי הגרמני בליטא הבהירו לממשלת ליטא החדשה שקמה, כי בהרג וברצח יהודים הם שותפים שווי זכויות, וכל המרבה הרי זה משובח, אבל בהנהגת המדינה אפילו רק כלפי היהודים - הגרמנים יתנו את הפקודות, והליטאים ימלאו אחר ההוראות.

הממשלה הליטאית קבלה פקודות מהגרמנים, והיא לא יכלה לעשות דבר מבלי הסכמת הגרמנים, אנשי הס"ס הגרמנים נתנו לליטאים הרגשה מועטה של עצמאות בכך שאפשרו להם לשיר את ההמנון הליטאי ברדיו קובנה ולתלות את הדגל הליטאי כמו כל עם עצמאי, ובעיקר בכך שנתנו להם בינתיים יד חופשית לרצוח את היהודים בכל ליטא ולעשות אותה "יודען ריין", כלומר: נקייה מיהודים. הגרמנים גם השאירו לליטאים את הצבא הקטן שהיה להם, את המפקדים הלאומיים שלהם ואת המשטרה, אבל את החוק במדינה הגרמנים קבעו.

אחר כך התחילה ממשלת ליטא לבקש עצמאות יתר מהגרמנים בתור פרס בעבור השמדתם את יהדות ליטא, שהרי שמונים אחוז מיהודי ליטא נרצחו על ידם בתחילת המלחמה. אז לקחו הגרמנים את כל חברי הממשלה ושלחו אותם למחנה הריכוז "שטוטהוף". פגשנו אותם שם ביוני 1944, בשעה שהעבירו לשם את שארית היהודים מגטו קובנה. הם היו בצריף סמוך לנו. כמובן, היו להם זכויות יותר מאתנו, הם לא הוכו ע"י הקאפו ואפשרו להם לערוך מידי יום טיול למשך שעה סביב הצריף שלהם. על אף כל זאת, הם היו אסירים במחנה הריכוז האיום בשטוטהוף.

אנחנו, הקובנאים, הכרנו אותם. ראש הממשלה הליטאית, בובאליס האיום והנורא, שידיו שפכו דם של רבבות רבבות הקדושים של יהדות ליטא, גם הוא היה שם. התחלנו לצעוק להם: "איה העצמאות של ליטא שלכם? הנה אתם יושבים איתנו יחד במחנה ריכוז אחד!", הם כבשו את פניהם בקרקע מרוב בושה, ובזאת ראינו נקמה כלשהי. אבל בתחילת המלחמה הם היו הרוצחים של כל יהדות ליטא. הם היו רוצחים יותר גרועים מהגרמנים.

"גטו הוא לטובתכם!"

באותה עת שהמשלחת חיכתה לפגישה עם גנרל הגסטאפו, נכנס הגנרל הליטאי בובאליס שהיה מפקד הצבא של העיר קובנה תחת הכיבוש הגרמני. עורך הדין גולדברג הכיר אותו מעת לימודם יחד ובהיותם קצינים בצבא ליטא לפני המלחמה. הוא ביקש לקבוע איתו פגישה כדי להשפיע עליו שהרציחות תפסקנה. הגנרל בובאליס ענה לו, שכרגע הוא מוזמן לפגישה עם גנרל הס"ס ראש הגסטאפו, אחר כך תכנס המשלחת היהודית לגנרל ולאחר מכן הוא מזמין את המשלחת אליו, ורק אז ישוחח איתם.

כשסיים בובאליס את הפגישה עם גנרל הס"ס יגר, שהיה אחד מהמפקדים הראשיים של הגסטאפו בליטא הכבושה, נכנסה הנציגות היהודית לחדרו של הגנרל. (תיאור הפגישה הוא כפי שכתב עורך הדין גורפינקל בספרו.)

הגנרל בערמומיותו הציע להם לשבת. היו שם שני כסאות וחברי המשלחת היו חמישה. הם נשארו לעמוד, והוא - הגנרל - ישב. הוא דבר בתקיפות ושגר פקודות. הוא אמר שהליטאים אינם רוצים לגור בעיר קובנה עם היהודים, כיון שהיהודים הם קומוניסטים והם אלו שלקחו את מדינת ליטא מהליטאים בזמן הרוסים. הוא הוסיף ואמר, שהמצב שקיים בשבועות האחרונים אינו יכול להמשך. במילים אלה הוא התכוון לרציחות ולפוגרומים שעושים הליטאים ביהודים. על כן, הוא רוצה שכל היהודים יכנסו לגטו, וכך יפרידו בין הליטאים ליהודים. הוא הציע את סלבודקה, פרבר של קובנה, ששם גרו יהודים מאות בשנים. "שם", הוא אמר, "יהיו היהודים בטוחים בחייהם, ושם יוכלו הגרמנים לשמור עליהם משנאת הליטאים ומזעמם".

המשלחת ביקשה שהרציחות תפסקנה. הגנרל ענה, שאם תהיה הסכמה עצמית להיכנס לגטו - ידאגו הגרמנים שתפסקנה כל הרדיפות והרציחות מצד הליטאים. הגרמנים, כביכול, ישמרו על חייהם של היהודים. כך הם יהיו בטוחים בחייהם מפני הליטאים, ואם לא כן - הגרמנים לא יהיו אחראים ליהודים, והמצב ימשך כמות שהוא עכשיו.

המשלחת ענתה לו שהם אינם מוסמכים לענות במקום, ועליהם לחזור לרבה של קובנה לקבל את הסכמתו. הגנרל קבל זאת, אך דרש שעד לשעה עשר בבוקר למחרת תהיה להם תשובה. הוא סיים את דבריו בהצהרה: "גטו הוא לטובתכם!".

אנשי המשלחת ביקשו מהגנרל באותה פגישה לשחרר את הנשים ואת הילדים מהפורט השביעי. מספרם נאמד בכשלושת אלפים נפש. באותה עת עדיין לא ידעו אנשי המשלחת שביום הקודם רצחו הפרטיזנים את כל עשרת אלפי הגברים שהיו בפורט השביעי.

הגנרל הבטיח להם שברגע שיקבל תשובה חיובית לגבי הכניסה לגטו מרצונם החופשי - הוא יצווה לשחרר את כל הנשים והילדים ויורה לליטאים להפסיק את הרציחות ואת הפוגרומים. הגנרל אמר שאת כל הפוגרומים ביהודים עשו הליטאים בעצמם מתוך שנאתם ליהודים. הוא הוסיף, כי הגרמנים באים להציל את היהודים. למעשה, דברים כאלו היו תמיד דמגוגיה של הגרמנים.

אחר כך נערך ויכוח נוסף בין המשלחת לגנרל הס"ס, ראש הגסטאפו. הוא האשים את כל היהודים בקומוניזם, באומרו שלנין היה יהודי. אנשי המשלחת ענו לו, שידוע שלנין לא היה יהודי. או אז התנצח הגנרל, שסטלין היה יהודי. המשלחת חזרה ואמרה, שסטלין הוא גרוזיני. לא נכנע הגנרל וטען שגיסו יהודי, ובזה תמה השיחה.

תקרית מצערת

אנשי המשלחת היו שבורים ורצוצים. הם הבינו שאין ברירה אלא להיכנס לגטו, ואז תפסקנה הרציחות. הם רצו לנסוע לרבה של קובנה, רבי אברהם שפירא, ולמסור לו את דרישת הגרמנים. המשלחת חשבה שמאחר והיא נפגשה כבר עם הגרמנים, הפרטיזנים לא יגעו בהם. הם שכרו כרכרה רתומה לסוס כדי לנסוע חזרה לביתם, אולם אז הבחין בהם נאצי גרמני שהבין, כנראה, שהם יהודים, והוא הורה לפרטיזנים לאסור אותם. הפרטיזנים הליטאים עצרו אותם וברורו מי הם. אנשי המשלחת אמרו שהם יהודים החוזרים מפגישה עם ראש הגסטאפו יגר. הפרטיזנים לא האמינו להם ולקחו אותם לבית הסוהר, ומשם הדרך היחידה הייתה למוות.

אנשי המשלחת דברו ליטאית רהוטה. עורך הדין גולדברג שהיה קצין ליטאי, וכמו כן הרב סנייג שהיה בעל דרגה צבאית גבוהה, אמרו לפרטיזנים הליטאים שהם מוזמנים כעת לפגישה עם המפקד הצבאי הראשי של קובנה הגנרל בובאליס, שהיה מפקדם.

הפרטיזנים אמרו לאנשי המשלחת שהם מלווים אותם למפקדה הראשית שלהם, לגנרל בובאליס, ואם הם ימצאו משקרים - הם יירצחו אותם. כאשר הובאה המשלחת לגנרל בובאליס, הכיר חיל המשמר שבמקום את אנשי המשלחת ואישר שהם אכן מוזמנים לגנרל בובאליס. רק אז הניחו להם הפרטיזנים.

אנשי המשלחת, אף על פי שהיו בסכנה גדולה, פעלו במסירות נפש על מנת להציל יהודים רבים ככל האפשר ולהפסיק את הרציחות ואת הפוגרומים. הייתה זו זכות גדולה שבזמן כזה - כשכל אחד נחפז להציל את חייו - הם התעלמו מעצמם ופעלו לטובת הכלל.

הפגישה עם הגנרל הליטאי בובאליס ימ"ש

עורך הדין גולדברג הכיר היטב את הגנרל הליטאי מאז ששירתו ביחד בצבא. גולדברג עזב את הצבא ופנה לעבודה פרטית בתור עורך דין, ובובאליס המשיך בצבא, הגיע לדרגה גבוהה והרוסים השאירו אותו בתור מפקד הצבא. הרוסים רצו למשוך גם את אנשי הצבא אליהם כדי שיהיה להם אמון בהם, והשאירו את המפקדים הליטאיים במטרה להראות לעם הליטאי שליטא עדיין מדינה עצמאית שאינה קשורה לרוסים, בדיוק כמו כל המדינות ברוסיה.

בובאליס הקים את המחתרת נגד הרוסים. הוא הכין מחסנים מלאי נשק, וכאשר פרצה המלחמה - חילק נשק לאנשי המחתרת, ואח"כ נבחר להיות מפקד הצבא של קובנה. לאחר מכן התמנה לראש ממשלה בליטא, אך לאחר שדרש מהגרמנים יותר עצמאות - שלחו אותו עם כל חברי הממשלה למחנה הריכוז "שטוטהוף" בגרמניה.

בובאליס פתח את הפגישה בשאלה שהפנה לעבר גולדברג: "על מה דיבר אתכם הגנרל הגרמני, ראש הגסטאפו?" - הוא עשה עצמו כאילו אינו יודע מהדבר, אף על פי שלפני שנכנסה המשלחת לגנרל הגרמני - דיבר הגנרל הליטאי בובאליס עם הגנרל הנאצי, והם סיכמו ביניהם מה לדרוש מהיהודים. גולדברג סיפר לגנרל בובאליס שהגנרל הנאצי אמר להם כי הליטאים דורשים ממנו להכניס את כל יהודי קובנה לגטו בפרבר סלבודקה מכיוון שהם אינם מוכנים בשום אופן לגור עם היהודים. הוא הוסיף ואמר אף את איומו של הנאצי - שאם היהודים לא יכנסו לגטו, ימשיכו הליטאים ברדיפותיהם, והגרמנים לא יהיו אחראים לחיי היהודים. לעומת זאת, אם יסכימו היהודים להיכנס לחיות בגטו - תהיה להם אוטונומיה, והגרמנים ישמרו עליהם משנאת הליטאים ומנקמתם.

הגנרל הליטאי בובאליס אמר למשלחת שמצד הליטאים אין כלל דרישה להכניס את היהודים לגטו. הוא עוד הוסיף וייעץ כביכול לטובתנו ואמר: "לטובתכם, ראו להשהות את תשובתכם ולא להסכים מיד לדרישה זו. כדאי לכם למשוך זמן ארוך ככל האפשר, וכשתסכימו לבסוף, בקשו שטח גדול יותר בעבור הגטו שיוקם". למעשה, בובאליס פשוט רימה אותם. מטרתו הייתה שיוכל להמשיך עוד ברציחותיו ע"י כנופיות הפרטיזנים שלו. משסיים, שאלו אותו גולדברג והרב סנייג על שלום היהודים שעצורים על ידי הפרטיזנים הליטאים בפורט השביעי, אולם הגנרל התחמק מתשובה. המשלחת, כאמור, עדיין לא ידעה שיום קודם לכן רצחו את כל היהודים, כעשרת אלפים איש, בפורט השביעי.

גולדברג והרב סנייג ביקשו ממנו שיתן פקודה לחיילים ולפרטיזנים הליטאים להפסיק את הפוגרומים, את החטיפות ואת הרציחות בקובנה. אין כל ספק, ששתדלנות המשלחת אצל בובאליס היתה יכולה להשפיע, מפני שבכל זאת הייתה ידידות בין עורך הדין גולדברג לבין הגנרל בובאליס. אולם הפגישה הייתה כבר לאחר מעשה, לאחר הרצח הגדול והאיום בפורט השביעי.

הרב סנייג וגולדברג יצאו מהפגישה בלב כבד. הם לא קבלו מבובאליס כל הבטחה שהרציחות תפסקנה. הם רצו לחזור לגאון רבה של קובנה לדווח על הפגישה. מפקד הצבא של קובנה, הגנרל בובאליס, שלח שמירה של פרטיזנים שתלווה את שאר אנשי המשלחת לביתם.

יהודים קשורים שנתפסו ע"י הרוצחים הלטאים

לא לגור בכפיפה אחת

פגישה נוספת התקיימה בין עורך הדין גולדברג ומספר חברי המשלחת לבין חבר הממשלה הליטאית, מאטוליוניס, שהיה חברו של גולדברג בבית הספר לקצינים. הפגישה תוארה בספרו של עורך הדין גורפינקל, ובספרו של עורך הדין גולוב (תורי) שהיה מזכיר ה"עלטען ראט". כמו כן, גולדברג בעצמו כתב זאת. השר סיפר לגולדברג בגלוי על ישיבה מיוחדת שערכה הממשלה הליטאית בשאלת היהודים.

בישיבה זו, הביעו הקיצונים דעתם שצריך להיפטר מכל היהודים אחת ולתמיד, ויש להשמיד את כולם. חלק אחר מהשרים היסס להצטרף לדעה זו בפה מלא, אך דרש בכל תוקף שהיהודים ישלמו בדמם ובזיעתם על כל העוול שעשו לעם הליטאי בזמן הרוסים. (כביכול רק הליטאים סבלו מהרוסים, והרי עיקר הסבל מהרוסים היה ליהודים שכל רכושם נגזל מהם).

דעתם של המתונים - נציגי המפלגה הקתולית שהשר נימנה ביניהם - היתה, שאסור ליטול חיים סתם כך, ואפילו מיהודי, אולם מוכרחים לבודד את כל היהודים ולשכנם במקום מיוחד, כלומר בגטו. "אין כוח בעולם", סיים השר ואמר לגולדברג חברו, "שיכריח אותנו לשבת איתכם בכפיפה אחת". דעה זו הייתה של הליטאים המתונים שלא רצו לרצוח אלא "רק" לשכן את היהודים בגטו.

פגישה עם ראש הכמורה בליטא

העסקנים שנבחרו ניסו להשפיע על הליטאים דרך סגן הארכי הגמון הקתולי בקובנה, בריזגיס שמו. כפי שהזכרתי, בזמן שהיה הרב סנייג רב ראשי בצבא הליטאי, שימש בריזגיס כומר ראשי בצבא מטעם הכנסייה הקתולית. במשך הזמן עלה הכומר לגדולה ונעשה מראשי הכנסייה. כעת ניצל הרב סנייג את היכרותם.

אנשי המשלחת שכללה את הרב סנייג, עורך הדין גורפינקל ועורך הדין גולדברג נפגשו עם סגנו של אחד מראשי הכנסייה. הוא היה מקובל מאד בקרב הליטאים, מכיוון שהאומה הליטאית הייתה קתולית קנאית. הם ניסו לבקש ממנו שישפיע על חברי הממשלה הליטאית להפסיק את השחיטות. אנשי המשלחת סיפרו לו שגנרל הס"ס נימק את הציווי להיכנס לגטו כדרישת הממשלה הליטאית שטענה שטוב יותר יהיה אם היהודים יגורו בנפרד מן הליטאים.

סגן הארכי הגמון, בריזגיס, קיבל אותם בצורה מכובדת. הוא ענה להם ששום עסקן ציבור ליטאי בעל אחריות לא יכול היה לבא לגסטאפו בדרישה כזו. הוא הוסיף ואמר: "הנאצים תמיד משתמשים למטרותיהם בשקר ובהסתה. היום הם עושים זאת לכם, מחר הם יעשו זאת לנו". המשלחת הפצירה בו שיפעל לטובת היהודים. הוא ענה שאצל הליטאים הוא מוכן לפעול, אך לא אצל הגרמנים שעלולים לסכן את מצב הכנסייה בליטא. העסקנים ניסו להשפיע ככל יכולתם, אבל לא עלה בידם.

למעשה, דברי ההגמון בריזגיס לא היו נכונים. הליטאים הם אכן אלה שדרשו להקים את הגטו, כפי שסיפר למשלחת השר מאטוליוניס שהיה ממפלגת הכמרים הקתולים. אין כל ספק שלו הייתה הכנסייה מתערבת - היו הליטאים מפסיקים את הרציחות.

בערב, חזרו אנשי המשלחת לביתם מלווים בשמירה של פרטיזנים שהובילו אותם כאסירים ובהגיעם לביתם שחררו אותם. הם נדברו ביניהם להיפגש למחרת בבוקר בשעה שמונה אצל רבה של קובנה, רבי אברהם שפירא, לפגישה גורלית שבה יקבלו פסק שיהווה תשובה לגנרל ראש הגסטאפו. עוד בהיותם בדרך, סיפר להם אחד מהפרטיזנים המלווים שבלילה הקודם רצחו את כל הגברים בפורט השביעי. כעת הבינה המשלחת את ההתלחשויות שעברו בין הפרטיזנים בהיותם אצל מפקד הצבא הליטאי בובאליס. חיל ורעדה תקף את אנשי המשלחת בשומעם על הירצחם של כעשרת אלפים קדושים שהיו בפורט השביעי.

כאן רואים את מסירות נפשם של הועד, ובפרט את מסירות נפשו של עורך הדין גולדברג. גולדברג לא היה מעולם עסקן ציבורי ונבחר למשלחת זו בשל דרגתו והיותו בעבר קצין גבוה בצבא ליטא. הוא ושאר חברי המשלחת ניצלו את הקשרים עם חבריהם הקצינים ועם שאר השרים כדי להציל את היהודים מהשחיטה, מהרציחות ומהפוגרומים. הם נאותו לעמוד בפרץ ולהסתכן אף בפגישה עם ראש הכמורה, זאת כדי שאולי יוכלו להשפיע ולהביא להצלת העם היהודי.

הפגישה בבוקר אצל רבה של קובנה

למחרת, בשעה שמונה בבוקר, נפגשה המשלחת אצל הגאון רבה של קובנה, רבי אברהם שפירא. לישיבה גורלית זו הצטרפו אנשים נוספים וביניהם רבה של שכונת קרמליט בקובנה, הרב ברוידא. כל חברי הישיבה היו שבורים ורצוצים בשמעם על רציחת היהודים שהיו בפורט השביעי.

נושא הדיון היה, האם יש לקבל את הדרישה של הגנרל ראש הגסטאפו יגר לגבי הכניסה לגטו בסלבודקה - וכך תפסקנה הרציחות, החטיפות והפוגרומים ע"י הליטאים, כפי שהבטיח, או שמא יש לסרב לדרישה. בלית ברירה הסכימו חברי המשלחת לקבל את הדרישה של הגנרל, כשהם חושבים ומאמינים שבגטו יוכלו לחיות בשלוה יחסית. אמנם הם ידעו שרעב עלול להיות, אבל פחד ממוות חשבו שלא יהיה.

בשלב זה, צירף רבה של קובנה למשלחת אנשים נוספים שהיו להם קשרים עם גרמנים לפני המלחמה ודיברו היטב גרמנית. הגאון הבין שהקשרים עם מנהיגי הליטאים לא יועילו כיון שאין להם דעה בהנהגה. בכוחם רק לתת פקודות לכנופיות שלהם לרצוח, אבל בעלי הבית העיקריים הם הגרמנים.

מועצת זקני העדה
יושבים מימין לשמאל. רוסטובסקי, אפרים רבינוביץ, אלחנן אלקס,
לייב גרפונקל, יעקב גולדברג
עומדים משמאל לימין. אברהם תורי, ברנשטיין, רבי יעקב שמוקלר זצ"ל,
משה קופלמן, רבי אבא סנייג זצ"ל
[הרבנים ללא זקן, עקב הסכנה מהגרמנים]

בשעה עשר נפגשו אנשי המשלחת עם הגנרל יגר ראש הגסטאפו וקבלו את הצעתו להיכנס לגטו. הגנרל יגר הורה לאנשי המשלחת לבחור ועדה שתטפל בהעברה לגטו, אך הטיל את האחריות למילוי הפקודה על המשלחת. למעשה, נבחרו אנשים אלו להנהלת ה"יודען ראט", שנקרא בפי הנהלת הגטו "מושב זקני העדה". הגנרל יגר קבע תאריך לסגירת הגטו - 15.08.41.

במקביל, קיים הגנרל את הבטחתו ושיחרר מהפורט התשיעי את כל הנשים והילדים. כמו כן, לפי פקודתו, נפסקו החטיפות, ההריגות והפוגרומים ע"י הליטאים. מפעם לפעם עדיין היו רציחות אבל שקט יחסי השתרר.

הגנרל פרסם שלושה צווים:

1. כל יהודי חייב ללכת כשעל בגדו טלאי מגן דוד צהוב מלפנים ומאחור.

2. ליהודי אסור ללכת על המדרכה, אלא בצידי הכביש ליד המדרכה.
3. כל היהודים חייבים להיכנס לגטו בסלבודקה עד 15.8.41.

נוסף לזאת, קבע הגנרל וְתָחֵם בדיוק את גבולות הגטו בסלבודקה.

פעליו של הרב דוד איצקוביץ

אחד מגדולי העסקנים של היהדות החרדית בקובנה ובליטא היה הרב איצקוביץ, אולם למרות היותו עסקן ורב חשוב לא בחר בו הגאון רבי אברהם שפירא לשמש כאחד מחברי המשלחת. תמיהה גדולה התעוררה בלבו של הרב איצקוביץ, מדוע לא בחר בו הרב שפירא להיות אחד מחברי המשלחת, שלמעשה הוותה אחר כך את ה"יודען ראט" - מועצת הזקנים.

אסיפת רבנים בליטא

מימין: רבי בן ציון זקס מנעמקשטי מח"ס ביכורי ציון, רבי לייב רובין מוילקומיר, רבי משה מישל שפירא מרגובה, רבי יוסף לייב בלוך מטעלז, רבי אברהם דובער שפירא, רבי זעליג ראובן בענגיס, רבי ברוך הורביץ, רבי אברהם אריה גרוסברד משירווניט, רבי ראובן ברא"ז מויסוקידבור ור' דוד איצקוביץ

כדי להבין מדוע באמת לא נבחר הרב איצקוביץ לשליחות זו, נתאר מעט את עסקנותו ופעליו.

הרב איצקוביץ היה מזכיר אגודת הרבנים של ליטא. נשיא האגודה היה הגאון רבי אברהם דובער כהנא שפירא, רבה של קובנה. הוא היה הלוחם הגדול במאבק נגד המשכילים ועוקרי הדת שקמו ליהדות החרדית בליטא לפני מלחמת העולם השניה.

הרב איצקוביץ היה ידידו של נשיא ליטא סמטונה, ולכל צורך ציבורי הייתה דלתו של הנשיא פתוחה לפניו. הוא טיפח את יחסיו האישיים עם הנשיא לטובת העם בכלל, ולטובת היהדות החרדית בפרט.

פעם התקשרו בלילה לרב איצקוביץ להודיעו שבאחת הערים בליטא החל פוגרום ביהודים. היה זה כאשר פלוגת חיילים צעירים שנקראו בליטאית "נאוייק", כלומר - חייל חדש צעיר, ביצעה את אימוניה הראשונים בצבא, ולאחר אימונים מפרכים ניתנה להם האפשרות להתפרק. הם שתו והשתכרו והחלו לפרוע פרעות ביהודים.

אסיפת הרבנים ממבט מרחוק

באותו הזמן ישב הנשיא סמטונה ביציע של האופרה הליטאית הלאומית בקובנה וצפה בהצגה. אף אחד לא הורשה לגשת אליו ולהפריעו. לאחר שנודע לרב איצקוביץ על מקום הימצאו של הנשיא, הוא ניגש אליו מיד. שומרי הנשיא ומקורביו נתנו לרב איצקוביץ גישה חופשית לנשיא ליטא מתוקף היותם ידידים. הרב סיפר לנשיא שהחיילים החדשים החלו לערוך פוגרום ביהודים. מיד עזב הנשיא את ההצגה וצלצל לשר הצבא. שר הצבא שלח מיד פלוגה מיוחדת שתכניס את החיילים למחנה ותגן על היהודים. כך הביא הרב איצקוביץ להצלתם של יהודים רבים מפוגרום נוראי.

בשל כל מעשיו למען היהודים ובפרט למען היהדות החרדית ובשל המעמד הגדול שהיה לו אצל ממשלת ליטא, שנאו אותו המשכילים שנאת מוות. הם לא יכלו לשאת את העובדה שיהודי דתי יודע את שיטותיהם, מכיר את נישקם ומצליח בכל.

מן הראוי להסביר מדוע קיבל הרב איצקוביץ מעמד מכובד שכזה בקרב המנהיגות הליטאית. הרב איצקוביץ היה מזכיר אגודת הרבנים בליטא. היה זה איגוד שכל רבני ליטא היו מאוגדים בו, וכך פעלו לטובת היהדות כולה ולרומם את כבוד התורה. אצל אומות העולם, ובפרט בליטא, דרגה של מזכיר היא דרגה שניה בכוח ובגדולה אחר הנשיא. כשם שבותיקן, להבדיל, מזכיר הותיקן עומד בדרגה שניה לאפיפיור, וכשם שבאמריקה מזכיר המדינה הוא שר החוץ ובדרגה שניה אחר הנשיא - כך ראו הנשיא והממשלה את הרב איצקוביץ עומד בדרגה שניה אחר הגאון רבי אברהם שפירא, רבה של קובנה. רבי אברהם שפירא היה מקובל בקרב הליטאים בתור אחד מגדולי האומה היהודית, והרב איצקוביץ ניצל את מעמדו השני לו בעבור היהדות, ובעיקר לטובת היהדות החרדית.

לאחר שקיבלו הליטאים את עצמאותם המדינית בתום מלחמת העולם הראשונה, הם רצו להראות לעולם הגדול, ובפרט לארצות הברית, שהם מדינה ליברלית ודמוקרטית. על כן, הם נתנו ליהודים זכויות מיוחדות שלא היו קיימות ביתר מדינות העולם. ליטא הייתה מדינה עניה וחשבה שאם תתן זכויות ליהודים - ישפיעו היהודים בעולם על ממשלותיהם לתת להם תרומות וקרדיטים. לשם כך נבחר שר יהודי מיוחד בעבור היהודים, וכמו"כ היו בממשלה הליטאית החדשה גם שני מיניסטרים יהודים.

אט אט החלו הליטאים להבין שכל תועלת מדינית לא תצא להם מכך. מאז ומקדם לא הרגישו אהבה מיוחדת כלפי היהודים, אלא להיפך - רחשו להם קנאה גדולה על כך שכביכול הם המצליחים. רוב היהודים גרו בערים הגדולות והם ניהלו את המסחר

במדינה. כמו כן, הם היו קבלני הממשל לבניית כבישים ושאר עבודות לפיתוח הערים. רוב העשירים בליטא היו יהודים.

סיפרו, שהנשיא סמטונה בנערותו היה בן למשפחה עניה. בעיירתו היה יהודי שדאג לטפח את הנשיא בצעירותו, אפשר לו ללמוד באוניברסיטה וסייע לו. ברבות הימים, כאשר נבחר סמטונה לנשיא, הוא מסר לבניו של אותו יהודי את התכנון והפיתוח של המדינה. הם היו הקבלנים של הכביש הראשי, שעבר מקובנה לוילקומיר, ואח"כ פיתחו את כל ליטא, וכתוצאה מכך התעשרו מאד. הנשיא הכיר להם טובה, ועל כן היה לו יחס אוהד ליהודים. אמנם מפלגתו של הנשיא הייתה קרובה לימין, לפאשיזם, אולם הנשיא עצמו העניק יחס טוב ליהודים.

כאשר הבינו הליטאים שמנתינת זכויות ליהודים לא תצמח להם כל תועלת מדינית, הם בטלו את זכויות היהודים. גם המחלקה ליהודים נסגרה והמיניסטרים היהודים פוטרו. נותרה ליהודים רק הזכות לבחור את הנהלת הקהילה שניהלה את הצרכים של היהדות.

חיי הקהילה בקובנה לפני המלחמה

כאמור, הזכות שנותרה בידי היהודים הייתה האפשרות לבחור ביושב ראש הקהילה, במזכירים ובשאר הפקידים. לבעלי תפקידים אלו הייתה שליטה בתקציב בפיקוחו של הגאון רבי אברהם שפירא, רבה של קובנה. מהמיסוי של השחיטה הגיע התקציב העיקרי להנהלת הקהילה. נוסף לזאת, היו להם הכנסות גם מדמי בית המרחץ ששמשו בחלקן לתחזוקת המקוואות. לפני המלחמה עדיין לא היו אמבטיות בכל בית. רוב העם התרחץ בבתי המרחץ, ומשם היו הכנסות להנהלת הקהילה.

הקהילה הקימה את בית החולים היהודי, את מושב הזקנים לגלמודים ואת בית היתומים. כל מוסד החזיק את עצמו מתרומות, אך בכל זאת היו צריכים להוסיף להם כספים.

זוכר אני את מושב הזקנים בקובנה. בבית דודתי הצדקנית מרת חיה שרה זוסמן עבדה עוזרת ומנהלת משק בית, וכשהזדקנה ולא יכלה לעבוד עוד - הכניסה אותה דודתי למושב הזקנים שהוחזק על ידי הצבור. מידי יום שישי היינו באים לבקר אותה ומביאים לה אוכל מיוחד, בשר, דגים ועוגות. זכורני, כי הניקיון במקום היה מוקפד ממש. לפני המלחמה הייתה זו הצלה של ממש שאדם זקן וגלמוד ימצא מקום שיאפשר לו לחיות.

בית היתומים בקובנה

גם בית היתומים היהודי זכור לי היטב. מאות ילדים יתומים הוחזקו בו. הנהלת המוסד דאגה ליתומים ללימודים, למזון ולביגוד. בראש ההנהלה עמד רופא מפורסם שכל מלאכתו נעשתה בהתנדבות. דאגו להם לבית ספר יסודי, וכמו"כ לימדו אותם מקצוע שממנו יוכלו בעתיד להתפרנס. הציבור דאג גם לחתן אותם.

המשכילים לחמו בכל כוחם כדי להשיג את השליטה בהנהלת הקהילה משום שכאמור, עמידה בהנהלת הקהילה פירושה שליטה בתקציב, תפיסת עמדות ומשרות חשובות. הבחירות להנהלה דמו לבחירות בימינו. נערכו אסיפות שבהן נאמו אישים שונים. בעבר האמינו למילה הכתובה ולנאומים מרשימים, בפרט בשל העובדה שהנואמים היו משכילים והמון העם לא זכה בימי חייו לעמוד במחיצתם. לפני הבחירות, החלו לפתע אותם משכילים להתחנף להמונים והבטיחו לכולם שאם יבחרו ימונו כל העם לשרים. באמצעות דברי חנופה אלו הם זכו תמיד לרוב בהנהלת הקהילה. הם הכירו את שפת העם והיה בכוחם להשפיע. כך הוצאה אט אט ההנהגה מידי היהדות הדתית. אמנם הרבנים שלטו עדין בכל ענייני ההלכה, אבל אנשי ההנהלה המשכילים עשו לרבנים צרות רבות ובושות גדולות.

הרב הגאון אברהם דוב כהנא שפירא, רבה של קובנה, היה מוכרח לבוא לישיבות הציבוריות של ועד הקהילה. אבי ספר לי, שהיה הולך לישיבות הפומביות בועד הקהילה כדי לגונן על כבוד התורה של רבי אברהם שפירא. הרב היה מותקף ע"י עסקן חצוף שביזהו כאחד הריקים ממש. אז היה אבא קם והחל צועק על הנואם החצוף ולא נותן לו בשום אופן להמשיך, עד שנזרק מהבימה.

לאבי נתנו כבוד כיון שהיה אדם עשיר מאד, והכסף, כידוע, מביא כבוד. בשנת 1929, במשבר הכלכלי העולמי שבו פשט רוב הציבור את הרגל, הקימו ועד שיפקח על הבנקים, כדוגמת בנק ישראל בארץ. היו חמשה חברי ועד מעשירי קובנה שלא פשטו את הרגל, ואבא היה ביניהם. אבא תמיד ברח מכבוד ומעסקנות ציבורית, אבל כאשר נגע הדבר לכבוד התורה, ובפרט לכבוד רבי אברהם שפירא, ניצל אבא את מעמדו והגן על רבי אברהם שפירא. לפעמים היה אבא לוקח עמו לישיבות שני פועלים גברתניים שיעמדו לצידו אם חלילה ירים יד אחד מן המשכילים. ברור, כי לרבי אברהם שפירא היה עינויי נפש קשים בהופעתו בישיבות אלו, וחוצפתם של המשכילים גברה מיום ליום.

כפי שכתבתי, הרב איצקוביץ הכיר את הדרכים של המשכילים ולחם בשיטתם. הוא רצה להוציא אותם מהנהלת ועד הקהילה ולהוציא מהם את כוח שליטתם בתקציב. לשם כך, הוא ניגש בהצעה לנשיא ליטא סמטונה, שהנהלת הקהילה הייתה תחת פיקוחו,

אסיפת הצירים נציגי הקהילות בליטא
בשורה השניה במרכז יושב רבי יוסף שלמה כהנמן זצ"ל

והסביר לו שכל הצורך בהנהלת ועד הקהילה הוא רק כדי לספק את הצרכים הדתיים לציבור כמו שחיטה כשרה, שכר הרבנים ומקוואות. היות שכך, אין צורך לערוך בחירות לועד הקהילה כדרך הבחירות לפרלמנט, אלא חברי הועד יבחרו דרך בתי הכנסת. בכל שנה נבחרים בכל בתי הכנסת בעיר גבאים, שהם נבחרי העם בעניינים הדתיים. יסוכם, איפא, שכל בית כנסת ישלח שני גבאים נבחרים לועד הקהילה. הגבאים מכל בתי הכנסת בעיר יבחרו יחד את הנהלת הועד ואת ראש הקהילה.

הליטאים קבלו הצעה זאת בשמחה. הם, כמובן, חפצו שהיהודים יתבלטו פחות ככל האפשר. הבחירות שהתקיימו תמיד נתנו תחושה כאילו קיימות שתי ממשלות, ממשלת ליטא וממשלת היהודים בועדי הקהילות. ההצעה שהציע הרב איצקוביץ בטלה את מעמדו של ועד הקהילה כממשלה נפרדת, והתקבלה על דעת הממשלה הליטאית בשביעות רצון.

הלך מחשבתו של הרב איצקוביץ בהצעתו היה, כי רוב הציבור ההולך לבית הכנסת מורכב מאנשים דתיים. גם הגבאים הנבחרים הם דתיים שנשמעים לדבריו של הגאון רבה של קובנה ולדברי שאר הרבנים.

המשכילים, הלוחמים העזים נגד היהדות התורנית, כמעט כבר לא הלכו אז לבית הכנסת, וממילא הם לא נבחרו לגבאים. עד שהבינו המשכילים את שעולל להם הרב איצקוביץ - כבר התקיימו הבחירות לועד הקהילה, ורוב חברי הועד שנבחרו היו מהיהדות הדתית.

קמה לקהילה הנהלה דתית שהמשכילים לא יכלו לשאתה. הם שנאו את הרב איצקוביץ שנאת מוות ולא יכלו למחול לו על העובדה שבתרגיל מתוחכם הוא הפך את ההנהלה על פיה והחליף את כל אנשיה. הם נסו להכפיש את שמו בכל דרך, אבל הרב איצקוביץ לא שת לבו אליהם. הוא המשיך את מלחמתו נגדם תחת פיקוחו של רבי אברהם שפירא, ולא אפשר למשכילים כל שליטה בענייני דת.

הרב איצקוביץ הקים בית ספר וגימנסיה לבנות כעין בית יעקב של ימינו. מוסדות אלו נקראו "יבנה", והרב איצקוביץ היה מנהלם. גם בית ספר זה היה כלי נשק בידו להלחם בחינוך המשכילי - החילוני.

על ידי פעולותיו של הרב איצקוביץ, המזכיר הראשי של אגודת הרבנים בליטא, הורם

כבוד התורה. זכרו של הרב איצקוביץ נשאר חרות בליבם של שומרי התורה על אודות מלחמותיו ופעולותיו הכבירות למען התורה ושומריה.

יש רבים החושבים שבליטא התורנית היה כבוד התורה נערץ מאד על כל חלקי הציבור, ואין הדבר כך. גם בליטא הייתה מלחמה קשה ביהדות ע"י המשכילים. בכל מקום לחמו הם בהשפעת חכמי התורה על העם. עובדה זו הפריעה להם לשלוט על חיי היום יום הציבוריים של הקהילה ולא נתנה להם מנוחת הנפש, בראותם חיי דת מושלמים ומאורגנים שבהם מקובלת מנהיגותם של גדולי התורה על כל שדרות הציבור. שמירת התורה של ההמון הפריעה להם והפרה את שלוות נפשם משום ששומרי התורה נמנעו לקבל את מרותם.

פריחת חיי הקהילה לאחר היבחרו של הועד החדש

לאחר בחירתו של הועד המחודש, נבחר לראשונה לנשיא הקהילה תלמיד חכם גדול, מגדולי תלמידי החכמים בקובנה ומהנכבדים ביותר, הרב אינטליגטור. תורה וגדולה גם יחד התאחדו על שולחנו. הוא היה מתפלל בבית המדרש החדש עם גאון הדור רבה של קובנה, רבי אברהם שפירא.

בהיותי ילד, כאשר הייתי נכנס בשבתות בזמן התפילה לראות את רבה של קובנה, הייתי רואה גם את הרב אינטליגטור. הוא היה יושב במקום המכובד במזרח וכולו אומר כבוד.

איני יודע כמה שנים בדיוק הוא היה נשיא הקהילה, אולם מיד אחרי היבחרו עזבו את ועד הקהילה כל הפקידים והעסקנים שהעזו פניהם ברבה של קובנה. הם לא מצאו מקום לעצמם. הצעקות והמריבות פסקו. הגאון רבי אברהם שפירא לא היה צריך עוד לבוא לישיבות ועד הקהילה.

אם היו צריכים להתייעץ עם הרב שפירא ולשמוע דעת תורה - היו באים לביתו ללשכת הרב. שם שמעו את דעתו ולפי דבריו נהגו. כבוד התורה גדל, וכל זאת בזכות העסקן הגדול של היהדות החרדית הרב איצקוביץ.

אז החלה פריחתה של הקהילה שהתנהלה רק על פי דעת תורה. הנהלת הקהילה החדשה פעלה רק בענייני דת. היא דאגה לבחירת הרבנים ולשכרם, לשחיטה כשרה ומהודרת על ידי שוחטים ידאי שמים, למקוואות כשרים ולבית היתומים בקובנה.

בית היתומים, שפעל עוד קודם בחירת הועד החדש, המשיך לפרוח עוד יותר לאחר בחירתו. היתומים קבלו חינוך בסיסי בתלמוד תורה באידיש. תלמוד תורה זה פעל כמו בית ספר עממי. המורים שם היו מצוינים. אחי הגדול אף הוא למד שם. המעלה הגדולה של המקום הייתה שהילדים היתומים למדו בכיתות של ילדים רגילים ולא בכיתות נפרדות, כדי שלא יחושו ביתמותם.

דאגו ליתומים לביגוד נאה. לא הלבישו אותם בביגוד אחיד, אלא נתנו אפשרות לכל ילד ולכל נער לבחור בבגדים שהוא רוצה ללבוש. נעליים היו מקבלים בחנותו של אבי. הם היו באים כשבידם פתק מטעם ההנהלה, וכך קבלו את הנעליים. אבא היה נותן לילדים את הנעליים הטובות והיפות ביותר שהם בחרו בעצמם. היתומים חשבו שההנהלה משלמת בעבור הנעליים, וכך הייתה להם הרגשה טובה. הכל נעשה כדי שהיתומים יחושו בנוח, ולא כמקבלי תרומות ומתנות. עד כמה שזכור לי היו כשלוש מאות יתומים ילדים ונערים. אמא הייתה אוספת את האישורים שהם הגישו ומחזירה אותם להנהלת בית היתומים, לרופא המפורסם שטיפל ביתומים בהתנדבות. היתומים שמחו בעיקר בסבר הפנים היפות שקיבלו אותם.

כל אותם משכילים שהיו באים וצועקים לפני כן בישיבות ועד הקהילה, לא דאגו ליתומים ולא אפשרו להם ללמוד בבתי הספר המפוארים שלהם ובגימנסיות מפני שהדבר עלה כסף רב. כסף הם לא רצו לתרום, כוחם היה רק בפה: לצעוק וליטול תקציבים.

הועד החדש דאג ליתומים גם כשגדלו. מי שרצה להמשיך ללמוד בישיבה נשלח לישיבה, ומי שרצה ללמוד מקצוע - דאגו להפנותו ללמוד אצל בעלי מקצוע ידאי שמים. בזמני כבר פעל בית ספר מקצועי בשם "אורט" בראשותו של המהנדס אולייסקי. גם שם למדו היתומים. במשך הזמן דאגו גם לחתן אותם. עולם החסד בקובנה פעל במלוא הכוח והעוז.

הנהלת ועד הקהילה דאגה לתקציב לבית החולים היהודי בקובנה. בית החולים היהודי היה אז ברמה גבוהה. כל יהודי, אפילו עני שבעניים, התקבל לביה"ח וקיבל את הטיפול הנכון אף בלא כל תשלום. מי שהיה באפשרותו - שילם, כמובן, את מלוא המחיר.

מאותה סיבה - שלא לבייש את מי שאין לו - השכיבו באותה מחלקה את החולה העני

והעשיר, ולא הבדילו ביניהם. בבית החולים היהודי היה גם בית יולדות, ואף הוא התנהל ברמה גבוהה. מסירותם של הרופאים והאחיות הייתה לאין שעור. גם בית הזקנים שהחזיקה הקהילה התפתח והתעצם לאחר בחירתה של ההנהלה החדשה.

ועד הקהילה לא היה עוד משרד פוליטי. בראש מעייניו עמדה הדאגה לצרכיהם של כל יהודי קובנה ונזקקיה. חושבני, שהועד הפך למקום היפה ביותר בין מוסדות העם היהודי.

(בועד הקהילה הייתה גם מחלקה לנישואים. מנהל המחלקה היה הרב רוזנסון זצ"ל שנפטר בקובנה בצעירותו עוד לפני המלחמה. הוא היה דודו של ראש אצ"ל בארץ, רזיאל. הרב רוזנסון היה נואם מוכשר ונחשב לאחד מגדולי הנואמים בקובנה ובליטא. הוא היה רב של בית הכנסת הסמוך אלינו ברחוב ינובה. בית כנסת זה קישר בין קובנה לסלבודקה. בהיותי לפני עשרים שנה בביקור בקובנה, ראיתי כי בית כנסת הגדול הזה נחרב. הרוסים והליטאים החריבו את כל השכונה שבה שכן בית הכנסת, ואת השטח כולו עד לגשר שעובר לסלבודקה הפכו לגן).

המצב הרוחני בקובנה לאחר הקמת הועד החדש

לאחר היבחרו של הועד החדש, כאשר לא מצאו העסקנים רודפי הדת מקום לעבוד בקהילה בין בהתנדבות ובין בשכר, עזבו את הקהילה. אז החלה להתעורר התנועה הציונית לכל גווניה. כך החלה שוב, לצערנו הגדול, התרחקות הדור הצעיר משמירת התורה. העסקנים המשכילים עברו לפעול אצל הציונים וחפשו שם משרות חדשות. בזאת נפסקה מלחמתם המתמדת נגד היהדות הדתית ונגד הרבנים בתוך ועד הקהילה.

הידרדרותו של הנוער החלה עם הקמת בתי ספר וגימנסיות שאינם דתיים. כל נער חשב שהוא יוכל בעתיד להיות רופא גדול, מהנדס או עורך דין. פתיחתה של גימנסיה "יבנה" ע"י הרב שמולאביץ בלמה במעט את התפשטות החילוניות ודור של שומרי תורה ומצוות החל לקום, אולם לא היה בכך די. אח"כ הוקמו מפלגות ציוניות לנוער מכל גווני הקשת. גם כאן התחילה לפעול אגודת ישראל והקימה את מפלגת צעירי אגודת ישראל. תנועה זו ארגנה מאות ילדים במסגרתה, אך גם היא לא עצרה את הנחשול הגדול של הצעירים שפנו למפלגות הנוער הציוניות, שם חשב כל אחד שיהיה מנהיג או קצין גבוה בצבא שיוקם בעתיד.

בנין בית הספר יבנה
קובנה תשע"ג

הרבנים, גדולי התורה, עם עסקני היהדות החרדית ניסו לבלום את בריחת הנוער משמירת התורה והמצוות, אבל ביני לביני פרצה מלחמה העולמית השניה, ורוסיה כבשה את ליטא. החלו רציחות של היהודים על ידי הרוצחים הגרמנים, אנשי היטלר ימ"ש, וכל הפעילות נעצרה.

סיבת אי בחירתו של הרב איצקוביץ לחבר במשלחת

לאחר שנחשפנו לפעליו המרוממים של הרב איצקוביץ למען היהדות בליטא כולה, נבין מדוע לא בחר בו הגאון הרב שפירא, רבה של קובנה, כחבר במשלחת שנשלחה לגרמנים.

הרב איצקוביץ היה מתאים מאד לעמוד בראש המשלחת כלוחם הגדול של יהדות התורה וכאיש אשר כל העת לחם למען זכויות הציבור הדתי. גם מבחינה פוליטית הוא התאים לשמש חבר במשלחת. היו לרב איצקוביץ קשרים טובים עם הליטאים ועם ראשי הממשל, והוא ידע את הדרך הנכונה להתנהג עמם. כמו כן, הוא לא היה פעיל בזמן הרוסים, כך שלא נחשד כקומוניסט. בשל כך מתחדדת השאלה: מדוע לא בחר בו הרב שפירא להיות חבר במשלחת.

אולם גדול הדור, רבי אברהם שפירא, ראה בעיני הבדולח שלו מה שאחרים לא ראו, כפי שאמר אחרי כן. מלכתחילה היה מובן וברור, שהאישים שנבחרו לחברי המשלחת יבחרו אחר כך לראשי הגטו, לראשי ה"יודען ראט". למקורביו של רבי אברהם שפירא

אמר הגאון: "לא בחרתי ברב איצקוביץ לעמוד בראש המשלחת כיוון שמשרד ה'יודען ראט' אינו הנהגה של העם, אלא הוא כלי שרת בידי הגרמנים הנאצים לרצוח את עם ישראל. על ראשי ה'יודען ראט' לנהוג בזהירות רבה, שלא יבואו ח"ו להיכשל ברצח של העם היהודי. אם חס ושלום ייכשלו, חלילה, יאמרו שמנהיג יהודי חרדי שבשם רב יכונה, נתן יד לרצח העם היהודי".

גאון הדור רבי אברהם שפירא, רבה של קובנה, הבין כבר בתחילת הכיבוש את מחשבותיהם ומעשיהם של הגרמנים הנאצים. הוא ידע שכל רצונם הוא לרצוח את עם ישראל, וכדי להקל עליהם את העבודה - הם מסתירים את מזימותיהם באופנים שונים. לשם כך הם דרשו שהמשלחת תכלול גם רב שהעם יאמין לדבריו, וכך הם יוכלו לרצוח ביתר קלות.

(יש לציין, שאף במחנות ההסגר ובמחנות העבודה בגרמניה לא היה קאפו יהודי חרדי. יהודי חרדי לא הרים יד על אחיו והתרחק מלהיות קאפו כמפני אש).

כאשר רבה של קובנה בחר את המשלחת, הוא לא צירף אליה אף לא רב אחד. לאחר שדרש הגסטאפו גם רב, צירף הוא את הרב סנייג שהיה רב ראשי בצבא הליטאי. רבה של קובנה לא רצה לבחור אדם דינמי כרב איצקוביץ. הוא חיפש אדם שקט שלא יהיה אקטיבי, אלא ישמור ככל האפשר על האינטרסים של היהדות הדתית. הרב סנייג היה אדם שקט שלא פעל בגטו קובנה מאומה ולא ניהל שום מחלקה. פעולתו התבטאה רק בכך שהיה יושב בישיבות מיוחדות ב"יודען ראט" שכונה "מושב הזקנים". על פתחה של הנהלת הגטו נכתב: "מושב זקני העדה". למעשה, הרב סנייג דאג לגדולי קובנה ולכל בני התורה בגטו. הוא השיג בעבורם רשיון חיים ומקומות עבודה שאפשרו את שמירת השבת.

אין ספק כי מי שהיה בהנהלה של מושב זקני העדה, ה"יודען-ראט", הציל את חייו. אולם במקום שיש חלול השם אין מחפשים הצלה ליחיד. יש להיזהר מאד מחילול כבוד שמים.

הרב סנייג כמעט לא היה מוכר לציבור בגטו. הוא היה יושב בישיבות של הנהלת הגטו ומביע דעת תורה לאחר שהתייעץ עם גדולי ישראל. הוא אף נשלח מטעם מושב הזקנים לשליחויות שונות לראשי הכמורה בליטא ע"מ להשפיע עליהם לטובת היהודים, זאת מאחר שהכיר אותם היטב בהיותם יחד בצבא הליטאי. עקב פעילותו השקטה מינה אותו הרב שפירא זצ"ל לחבר במשלחת ולא את הרב איצקוביץ.

לאחר מכן קבל הרב איצקוביץ מחלקה קטנה לניהול בגטו, אבל לא היה לו כל קשר עם הגרמנים. למעשה, לא הייתה לו שום השפעה בניהול הגטו. הרב איצקוביץ עבר את הגטו ואף שהה במחנות העבודה בגרמניה. הוא נפטר בסוף המלחמה, לפני השחרור במחנה טריזנשטאט. יהי זכרו ברוך.

ההכנות לכניסה לגטו

הסיבה להפסקת הרציחות בקובנה ובערים הגדולות

איני מתיימר לכתוב בספרי את כל מצבם של היהודים מאז כניסת הגרמנים לליטא. למטרה זו התפרסמה ספרות היסטורית שכתבו עורך הדין גורפינקל ועורך הדין גולוב (תורי) מוועד הגטו. כל הפרטים שהם כתבו בספריהם זכורים לי כאילו התרחשו היום. מגמתי היא לכתוב את שהרגיש ילד בתוך ים הצרות. רצוני לתאר כיצד עברה יהדות התורה את הגיהינום הזה. הנעלם רב מהנגלה, ואכתוב את שזכור לי. לכאורה, אין אימון בילדים, אך כל המאורעות שעברנו: האקציות, הרציחות והפחדים חתכו את ליבי וחרשו חרישים עמוקים בבשרי. המאורעות כולם עומדים חיים לנגד עיני, ומאומה לא נשכח. חיי לא היו חיי ילד אלא כחיי זקן שחי אלף שנים. כל יום בתוך ים הצרות היה כמו שנה. האימה והפחד חישלו אותנו, ואף הלך המחשבה של ילד בתקופה ההיא היה כשל מבוגר שחי שנים רבות.

המחשבות שמלאו את היהודים בגטו היו מחשבות פחד, מהי המיתה שנכונה להם. אנשים היו הולכים לבית הקברות ואומרים למתים: "אשריכם שנפטרתם על מיטתכם, מי יודע מה יהיו המיתות הקשות והאכזריות שמחכות לנו".

לאחר שבועיים של הרג בלתי פוסק, הפסיקו הגרמנים את הרציחות בערים הגדולות בקובנה, בוילנא ובשאוולי. בכל יתר הערים והכפרים ניתנה לליטאים יד חופשית להמשיך ולרצוח. מעשה זה של הגרמנים עורר תמיהה והשתאות, ולא הובן מדוע חיות אדם אלו הורו להפסיק את הרצח בערים מסוימות.

היום, לאחר שנתגלו הארכיונים של הנאצים, התברר שכאשר נכנסו הגרמנים - הם רצו לתת לרוצחים הליטאים יד חופשית למחוק לחלוטין את העם היהודי בליטא ולעשות אותה "יודען ריין". הליטאים, מלאי השנאה ליהודים, ששו אלי רצח ומלאו את פקודות הגרמנים בשמחה ובזריזות. אולם כאן נגלו ההשגחה העליונה ורחמי שמים מרובים שהצילו את שארית הפליטה.

הקב"ה הכניס למוחם של ראשי הס"ס, שהיו ממונים על המנהל האזרחי, את המחשבה שהם יישארו ללא אנשי מקצוע אם יהרגו כל היהודים. במצב כזה, לא יוכלו לתפעל את התעשייה המקומית הקטנה שהייתה במקום לצורך המינהל האזרחי. העם הליטאי היה ברובו עובדי אדמה. לא היו בין הליטאים בעלי מקצוע רבים. היהודים היו בעלי המפעלים, והם היו בעלי המקצוע. אנשי המינהל האזרחי דרשו מהגנרל יגר, מראשי הגסטאפו בליטא, לעצור את השחיטות בערים הגדולות. מטרתם הייתה לגרום לכך שישארו בעלי מקצוע שיספקו את התצרוכת הנחוצה ביותר.

הגנרל יגר, ראש הגסטאפו, הסכים לכך בלית ברירה. העם הגרמני היה מכבד בעלי מקצוע. "מומחה מקצועי" היה מכונה בשפתם "מייסטר", והיה זוכה לכבוד גדול. על כן, לעת עתה הפסיק הגנרל יגר את השחיטות בערים הגדולות ודרש שכל היהודים יכנסו לגטו. בגטו יוכלו לבחור את בעלי המקצוע הנדרשים, ובנותרים יוכל לבצע את זממו. כל דברי הגנרל, כביכול הגרמנים אינם יכולים להסכים למצב שבו הליטאים עושים ביהודים כטוב בעיניהם, היו דמגוגיה בלבד. הכל נעשה בהסוואה על מנת שהיהודים יכנסו לגטו מרצונם.

כשהנאצים רצו לרצוח את היהודים, הליטאים רצחו. כאשר הנאצים לא רצו לרצוח, אזי גם הליטאים לא רצחו. כל הרציחות היו רק לפי פקודה מאת הגרמנים.

ראשי הס"ס היו קרמר ויורדן. קרמר היה המפקד האזרחי של כל אזור קובנה. הוא היה בעל דרגה בכירה ביותר בס"ס ופיקח על הגטו. קרמר מינה לסגנו את הרוצח האכזרי יורדן כדי שינהל את הגטו באופן יום יומי. יורדן - על אף גילו הצעיר - כבר היה סדיסט נורא ימ"ש.

עם הכניסה לגטו, הביא הרוצח יורדן ימ"ש 5000 כרטיסי חיים להנהלת הגטו. כרטיסים אלו חולקו לבעלי מקצוע, שאותם רצו הנאצים להשאיר בחיים, כדי שיפעילו את התעשייה הקלה לצורכי הנאצים.

הגרמנים רצו להשאיר אנשים נוספים מלבד בעלי המקצוע כדי שיהיה להם כוח עבודה זול. הם חפצו שהיהודים יעבדו למענם בכל כוחם, וזו תהיה הערובה להשארתם בחיים. היהודים יהיו סגורים בתוך הגטו, מוקפים גדר תיל וסביבם שמירה חזקה. באופן זה הם יהיו מוחזקים תמיד בידיהם של הגרמנים, והגרמנים יוכלו לעשות בהם אחר כך ככל שיחפצו.

יתכן גם, שבעיר לא היה לגרמנים נוח להרוג ולרצוח, שמא התושבים הליטאים הליברלים יתנגדו לכך. למעשה, הגרמנים זרעו פחד כזה בליטאים, שבנוסף לשנאתם אותנו היה להם גם פחד מוות לעזור לנו.

ברחמי שמים ובדרכי ההשגחה נשארה הפליטה. הגרמנים החלו להרדים אותנו היהודים באומרם: "אתם תחיו לבדכם ללא הליטאים, כך נוכל להגן עליכם מרצח הליטאים ותוכלו לחיות בשקט ובשלווה". הם הציגו את התכנית של הגטו כתכנית שמטרתה להציל את היהודים מהליטאים הרוצחים. היהודים האמינו בתחילה, עד שהתחילו גם בגטו האקציות והרציחות. אז הבנו שאנו, למעשה, נמצאים בחצר מוות, והרגשנו שאנו נידונים למוות בכל רגע, אך השעה אינה ידועה לנו.

טרם ההעברה לגטו

כזכור, הועד שבחר רבה של קובנה נפגש עם הגנרל ראש הגסטאפו. הועד הביע הסכמתו לדרישה שכל היהודים יכנסו מרצונם לגטו בסלבודקה, וכך ינצלו מהפוגרומים שערכו הליטאים.

גנרל הס"ס יגר קבע תאריך יעד להעברה לגטו - חמשה עשר באוגוסט 1941 (כ"ב אב תש"א). עד אז חייבים היו כל היהודים בקובנה לעבור לגטו בסלבודקה. לאחר תאריך זה אסור ליהודים לגור בקובנה. שער הגטו ייסגר, ואת מבואותיו ישמרו הגרמנים.

הגרמנים נתנו כחודש ויותר להתארגנות לקראת המעבר לגטו. בפגישה איתם, קבע הגנרל שהנציגות שהופיעה בפניו תתמנה להנהלת הגטו. הם יהוו נציגות יהודית כלפי הגרמנים ויהיו אחראים על ביצוע דרישותיהם. כמו כן דרש הגנרל שיבחר יושב ראש לועד שיכונה "אבער-יודע", כלשונם. ("אבער יודע" בתרגום לעברית פירושו: יהודי עליון)

בינתיים נודע לועד שכבר יומיים קודם לפגישה נרצחו כל הגברים בפורט השביעי, והנשים הועברו לפורט התשיעי. הם ביקשו מהגנרל לשחרר את כל הנשים מהפורט התשיעי. הגנרל הבטיח וקיים, והנשים אכן שוחררו. גם בת דודי, מרת רחל זוסמן, שוחררה וחזרה למשפחתי. היא סיפרה לנו את כל מה שעבר עליה בפורט השביעי. בעלה הי"ד נהרג עם כל הגברים בפורט השביעי.

הגנרל סנוור את היהודים בהציגו את ההעברה לגטו כאילו היא נעשית לטובת היהודים,

וע"י כך הם יקבלו אוטונומיה ועצמאות מסוימת. היהודים יצטרכו לעבוד כדי לעזור למאמץ המלחמתי, ובתמורה לכך יגנו הגרמנים עליהם מן העם הליטאי. גם אספקת מזון קבועה תהיה להם, וחייהם יהיו טובים ובטוחים יותר.

ציוויים חדשים ליהודי קובנה

צווים חדשים החלו להישמע ולהיכנס לתוקפם מיידית: היהודים היו מחויבים ללכת כשטלאי של מגן דוד צהוב על בגדם. כמו כן, אסור היה ליהודים ללכת על המדרכה, ועליהם ללכת על הכביש בצמוד למדרכה בלבד כבהמות. בד בבד נרגעו הרוחות מעט. הגברים עדיין פחדו לצאת לרחובות מחמת החטיפות משום שהיו בטוחים שחטיפות אלו - תכליתן היא רציחת הנחטפים, למרות שבאותם הימים החטיפות היו למטרת עבודה.

אנחנו, הילדים והנערים, יכולנו לצאת יותר בחופשיות. כמובן, לחנויות הליטאיות לא יכולנו להיכנס גם עכשיו, שהרי בהיות על בגדנו טלאי מגן דוד מיד הכירו ביהדותנו, אולם, במקרה שראינו כי החנות ריקה מקונים - היינו מתגנבים לתוכה. היינו קונים כל מה שרק מכרו, ואף שילמנו יותר, ובלבד שימכרו לנו.

בכביש המוביל לסלבודקה סמוך לביתנו היה מנזר, ולידו הייתה מאפיה. המקום היה מוסתר מהרחוב הראשי, והיהודים החלו לעמוד שם בתור כדי לקנות לחם. הליטאים הציגו לחמים רבים למכירה בחנויותיהם, אבל לנו היהודים כמעט לא מכרו, אלא קראו לעברנו את קריאת הגנאי "ז'ידס". אולם במאפיה זו, שמיקומה היה צדדי ונידח ואליה לא הגיעו הליטאים, מכרו לנו לחם - אך רק ככר לחם אחד לאדם.

לאחר שנודע ליהודים על מאפיה נידחת זו, נוצרו שם תורים של מאה איש ויותר. אם היה בא ליטאי לקנות לחם - מיד היה ניגש, עוקף את התור וקונה לחם בכל כמות שרצה. היהודים שעמדו בתור שתקו. הם רק קוו שלא יעלה בדעתו לפתע להרוג או "רק" להכות. ידענו שעלינו לסבול. אמא התחילה לייבש את הלחמים ולהכין שקים מלאים בצנימים. היא שמרה אותם לימים קשים יותר.

מאחר שמכרו רק כיכר אחד לאדם, עמדנו כולנו בתור כולל אמי וסבתי. עמדנו ליד סבתא והגנו עליה ככל שיכולנו. גילה של סבתא היה קרוב לשמונים, וגופה כבר היה חלש מאד.

יום אחד, בעומדנו בתור לקבל לחם, יצאה לפתע מהמנזר נזירה ליטאית זקנה והתחילה לקלל. אלינו היא פחדה לגשת, ולכן ניגשה לסבתא הזקנה והחולה ע"ה, והחלה להכות בידיה על הלב של סבתא. זינקנו מיד והפרדנו בין המרשעת לסבתא. הנזירה צעקה לסבתא: "את רצחת את משיחנו". סבתא ידעה לדבר ליטאית וענתה למרשעת: "איך יכולתי לרצוח אותו, הרי הוא מת כבר לפני אלפי שנים, כשעדיין לא הייתי בחיים?". הנזירה הזקנה והמרשעת פחדה שנכה אותה, והחלה למלמל: "אתם היהודים רצחתם אותו בזמן ההוא, ואת אחת מיוצאי חלציהם". כזו הייתה השנאה שרחשה אז בלבות הגויים כולם. כל מי שרק יכול היה להרים יד על יהודי - עשה זאת, אפילו אם מדובר בזקנה בת שמונים.

עד היום עומד מול עיני המראה הזה: עיניה של הזקנה המרשעת המזרות שנאה תהומית וידה הקפוצה ההולמת בחמת זעם בסבתי הצדקנית שמימיה לא הרימה קולה על איש. מאז, לא נתנו לסבתא לצאת עוד לרחוב ולעמוד בתור לקניית הלחם. אנו, הילדים, התרוצצנו כל היום מתור לתור לקנות מה שרק ניתן. ידענו שכאשר ניכנס לגטו - לא יהיה לנו אוכל פרט למה שנכין קודם לכן.

בחירת יושב ראש ל"יודען-ראט"

הגרמנים ימ"ש, בעלי האופי השמרני והמסודר, דרשו מאנשי הועד חברי ה"יודען-ראט" לבחור אישיות מביניהם ליושב ראש. אישיות זו כונתה "אבער יודע", שפירושו יהודי עליון. תפקידו היה לעמוד בראש הנהלת הגטו, דרכו תעבורנה פקודות לציבור, והוא יהיה אחראי על הוצאתן לפועל.

הגרמנים חפצו באדם שיהיה מקובל על כל הציבור היהודי. הם ידעו שאם יושב ראש הועד יהיה אדם שיש לציבור אמון בו, רצח היהודים יקל עליהם מאד. כדי לבחור את יושב הראש התקיימה ישיבה בועד הקהילה. לישיבה זו הוזמנו אישים מהחוג הרבני ואף אישי צבור. על דעת כולם נבחר ד"ר אלחנן אֶלְקָס.

ד"ר אלקס היה אחד מהרופאים הגדולים שהיו בליטא לפני המלחמה. היה בבעלותו בית חולים פרטי גדול בקובנה. השגרירים מארצות החוץ היו באים אליו להירפא. משנות ילדותי זוכר אני, שאמרו על ד"ר אלקס כי הוא הרופא הפנימי הגדול ביותר שהיה אי פעם בליטא. הוא לא היה אדם מפלגתי, ואף לא פעם אחת עמד בהנהלה ציבורית. לא היה

ד"ר אלחנן אלקס ברחוב בגטו, לידו משה ברמן מנהל בית החולים החדש בגטו

לו הפנאי לעסוק בעניינים אלו מכיוון שיום ולילה היה עסוק בטיפול בחולים הרבים שפנו אליו.

ד"ר אלקס היה אדם מוסרי מאד שאינו מושפע מאינטרסים אישיים, ולא היה בו רבב כלשהו. כמו כן, היה איש יודע ספר. בצעירותו הוא למד בתלמוד תורה ואף בישיבה קטנה. מסיבות אלו הוא נבחר ליו"ר על דעת כל חברי ועד הקהילה. סיבה נוספת שהשפיעה על בחירתו הייתה שליטתו בשפה הגרמנית וטיפולו בשגריר הגרמני בליטא לפני המלחמה. השגריר, שהיה נסיך גרמני, נרפא על ידו.

ד"ר אלקס לא רצה לקבל את המינוי בשום אופן. הוא טען שאין לו כל ניסיון בניהול עניני ציבור, במיוחד כשמדובר במשרה שמהותה היא ניהול הקשרים עם אנשי הגסטאפו והס"ס. משרה זו דורשת זהירות יתרה, וסכנותיה בצידה.

הקהל שנכח בישיבת הועד לא הצליח להשפיע על ד"ר אלקס לקבל את המינוי, אך אז קם הרב שמוקלר, רבה של שאנץ שבקובנה, והתחיל לדבר ולהשפיע.

הרב שמוקלר היה תלמיד חכם גדול ונואם מוכשר. הוא היה מראשי הרבנים של המזרחי בליטא, ונכלל בין חברי הועד שנבחרו על ידי רבה של קובנה לייצג את היהודים.

הרב שמוקלר התחיל לדבר במילים נרגשות לד"ר אלקס, ואמר לו: "אינך נבחר לתפקיד ה'אובר יודע' כפי דרישת אנשי הגסטאפו. אתה נבחר להיות ראש הקהילה שלנו בזמן הקשה ביותר לעם ישראל, בשעה שאנו נשחטים ונרצחים. אתה תהיה שליח ציבור נאמן לעמינו, ותוכל לסייע לנו ולהציל אותנו". הרב שמוקלר דיבר על ליבו נרגשות, עד

אשר כל הנוכחים במקום בכו. לבסוף הושפע ד"ר אלקס מהדברים, והסכים לקבל את התפקיד. כך קם ה"יודען ראט" בקובנה, שכונה "מושב זקני העדה".

בתחילה התייעצו ראשי הגטו עם הגאון רבה של קובנה בכל עניין. כל דרישה שדרשו הגרמנים - קיומה היה בגדר פיקוח נפש וסכנת נפשות. זהירות רבה נדרשה מחברי הועד בביצוע פקודות הגרמנים, כדי שלא יהפכו חס ושלום לרוצחי העם היהודי. לאחר זמן מה, הם כבר הרגישו בטוחים ומבינים דיים, ונזהרו, לפי דעתם הם, לא להיהפך למשתפי פעולה עם הגרמנים. גם אז, הביע הגאון רבי אברהם שפירא את דעתו בכל עניין שמצא לנכון.

ה"יודען ראט" בגטו קובנה הורכב מהאנשים המובחרים של יהדות ליטא. הם פעלו במסירות נפש של ממש להצלת היהודים בגטו. הטענות שנשמעו על ה"יודען ראט" היו בעיקרן על היהודים ששמשו במחלקות השונות של משרדי הגטו והיו נתונים תחת חברי ה"יודען ראט". איני שופט ואף איני היסטוריון, שאוכל לערוך ביקורת על משרדי הגטו. אמנם, להלן אכתוב על הביקורת שהייתה לאנשי הגטו על ההנהלה, אך היה זה הזמן הקשה ביותר לעם ישראל. כדי להישאר אדם במצב זה של עינויים ורציחות ולא להיהפך לחיית טרף - נדרשה מסירות נפש, ורק יחידים עמדו בכך.

אישיות כמו ד"ר אלקס, שעמד בראש הנהלת הגטו, לא היה בשום גטו אחר. גם חבריו מסרו את נפשם ופעלו כפי יכולתם לטובת הציבור. כמובן, לא הייתה להם השפעה על אנשי הגסטאפו, אך לפעמים הם הצליחו לסייע במשהו. ההצלחה הקטנה ביותר שהשיגו הייתה הצלה גדולה.

הם היו צריכים להלך על חבל דק מאד כחוט השערה הקשור על פני תהום. היה עליהם להיזהר שלא לאבד את שיווי המשקל בין הצלה לבין שיתוף פעולה עם הגרמנים. הייתה להם האפשרות להתייעץ עם רבה של קובנה, ובתחילה אכן עשו זאת ולא נכשלו חס ושלום, אך אח"כ הם סמכו על דעתם ולא המשיכו להתייעץ. הימים היו ימי הרת עולם לעם ישראל, כל שאלה הוותה פיקוח נפש ממש, ורק נטילת עצה מחכמי התורה הייתה מסוגלת להגן מפני מכשולים.

התחלת הפעילות של הנהלת הגטו

הנהלת הגטו התחילה לפעול. באידיש הם נקראו "קומיטט", כלומר - הנהלת הקהילה.

ראשית, היה עליהם לפעול להעברת היהודים מכל אזור קובנה לגטו בסלבודקה. החשוב מכל היה לפעול להפסקת הרציחות.

עד הכניסה לגטו היו הפרטיזנים הליטאים והגרמנים חוטפים גברים מהבתים ומהרחובות לצורכי עבודה. בפועל, לא ידעו אם הנחטפים נלקחים אכן לעבודה או שהם מובלים לרציחה. אם חזר יהודי לביתו בשלום - היה זה נס.

משרד העבודה בקומיטט פתח בהידברות עם הגרמנים. הם הציעו שהיהודים יתנו מרצונם גברים לעבודה, והדבר לא יעשה באמצעות חטיפות. הועד חשב שאנשיו יוכלו לוודא אם היהודים אכן נלקחים לעבודה, וכמו כן יבררו לאן הם נלקחים ומהי העבודה שהם נדרשים לבצע. הצעתם של חברי הועד לא סיפקה את הרוצחים. כנראה, חלק מן היהודים שנחטפו באמת הובלו לרציחה.

הפרטיזנים והגרמנים החלו להכות את פקידי ועד הקהילה כדי להפחיד אותם ולהפסיק את פעולתם. ההנהלה שקמה פנתה לגרמנים שיפסיקו את ההכאות, כי בצורה כזו לא יוכל ועד הקמת הגטו לעמוד במשימותיו. אכן, נודע להנהלת הגטו שהפרטיזנים והגרמנים חטפו אלפיים יהודים במסווה של צרכי עבודה ורצחו אותם, זאת לאחר הרצח של עשרת אלפים יהודים בפורט השביעי.

הדבר הביא לשברון לב גדול. עד אז חשבו שבעקבות ההסכמה להיכנס לגטו, וכן בגטו עצמו, יהיה אמנם רעב ועבודה קשה, אבל הרציחות תפסקנה. כעת נוכחו לראות שכל כוונתם של הגרמנים והליטאים היא רק לרצוח את כל היהודים. הגטו הוא מלכודת מתוחכמת ותפקידו להקל עליהם את הרצח. הגרמנים הבטיחו, כמובן, שהמקרה לא ישנה. הם ישגיחו וימנעו מהליטאים לרצוח את היהודים, אך זאת בתנאי שיכנסו לגטו.

זוכר אני, שנכנסתי לראות את משרד הועד שהתחיל לפעול במשרדי הקהילה בקובנה. ראיתי את הפקידים לבושים בלבוש מכובד ונאה כשל עובדי בנק, ענובים עניבות יוקרתיות וחבושים כובעים. על שרוולם נקשר סרט ועליו הכיתוב בגרמנית: "אידישע געמיינדע". התרגום העברי של מילים אלו הוא "הקהילה היהודית".

בניגוד ללבוש מכובד זה שאותו לבשו היהודים חברי הועד, היו הפרטיזנים הליטאיים לבושים אזרחית. על דש בגדם ענדו סרט שעליו נכתב בליטאית: "חייל בליטא החופשית".

הפרטיזן הרוצח, הלבוש בלבוש פשוט, ראה לפתע יהודי במראה מכובד ובלבוש יקר,

כשעל בגדו ענוד סרט שעליו כתוב דבר מה בגרמנית. הפרטיזן כלל לא ידע לקרוא גרמנית ולא הבין את הכיתוב על הסרט. הוא חשב שהיהודי בלבושו המהודר הוא בסך הכל מתחזה, ועל כן הכה את היהודי, פקיד הועד, מכות רצח. הגרמנים, כמובן, נהנו ממכות אלו ונתנו להן הסכמה שבשתיקה. הועד היהודי פנה לגרמנים, אנשי הגסטאפו, שישפיעו על הפרטיזנים להפסיק את הכאת הפקידים, שאם לא כן - לא יוכל הועד לטפל בהעברת יהודי קובנה לגטו בסלבודקה. כמו תמיד הבטיחו הגרמנים לסדר את העניין, ובינתיים המשיכו ליהנות מהמכות שהכו הליטאים ביהודים.

גטו קובנה

המעבר לגטו

הנהלת הגטו הקימה במשרדיה מחלקה מיוחדת שתפקידה היה לטפל בדיור לכל אנשי הגטו. (מחלקה זו המשיכה לפעול בכל ימי הגטו.) כמו כן, הקימו גם את משטרת הגטו.

באזור הגטו בסלבודקה גרו כעשרת אלפים יהודים. למקום זה היו צריכים להכניס כשלושים אלף איש נוספים מיהודי קובנה. שנים עשר אלף מיהודי קובנה כבר נרצחו - עשרת אלפים בפורט השביעי, ואלפיים ביומיים האחרונים שלפני ההעברה לגטו בפורט הרביעי.

רוב הדירות באזור הגטו היו צריפי עץ, ובכל דירה היו שלושה חדרים קטנים. הנהלת הגטו חוקקה חוק שלכל משפחה יוקצה חדר אחד בלבד למגורים. אילו היה שיתוף פעולה עם משטרת הגטו, היו יכולים להכניס בקלות את עשרים אלף יהודי קובנה למקום מגורי יהודי סלבודקה. היהודים פחדו מהגרמנים ולכן נשמעו גם למשטרה היהודית. לאחר מכן, יכלו להמשיך ולשכן יהודים נוספים במרתפי הבתים ובחדרים בתוך גגות הרעפים. נוסף לזאת, השתחררו שטחי מגורים של ליטאים שהיו גרים בשטחי הגטו. אף אחד לא חיפש דירה מפוארת. הכל חיפשו רק מקום שאפשר להעמיד בו מיטה לישון ושולחן לאכול. אולם אז החלו אנשים לנצל קשרים שהיו להם עם אנשי הועד החדש. יהודים, שהיו להם יחסים טובים עם אנשי הועד, קיבלו דירות גדולות במסווה של שמירת חדרים ליהודים מאזורים אחרים שיבואו לגטו קובנה בעתיד. כתוצאה מכך, היו חסרים מקומות דיור לחלק גדול מיהודי קובנה.

הועד הרגיע את כל היהודים מקובנה באומרו: "אל דאגה, אנחנו נסדר דיור לכל יהודי קובנה. נעביר אותם לפי אזורים, וכך יהיה מקום לכולם". בהרגעה הם היו מצוינים, ואנשי קובנה האמינו להם. הם סברו שבזמן קשה שכזה - ודאי יעמוד הועד בדבורו.

פרט לזאת, לאנשים היה פחד ללכת לבדם לסלבודקה לחפש דירה, זאת מכיוון שכדי

להגיע לסלבודקה היו צריכים לעבור את הגשר הגדול בין קובנה לסלבודקה, ושם הייתה שמירה חזקה של הגרמנים.

לנו היו קרובים שגרו באזור הגטו שהתעתד לקום, ויכולנו לגור אתם. גם הקרובים רצו לגור אתנו יחד, ביודעם כי תהיה בינינו עזרה הדדית. אולם אנו המתנו ולא עשינו שום פעילות עצמאית לחיפוש מקום מגורים מפני שהאמנו בועד שיסדר לנו דירה. בינתיים, שיכן הועד בביתם של קרובינו אנשים אחרים.

הגרמנים חוקקו אז חוק, שכל ליטאי שגר באזור הגטו שעתיד לקום - צריך לעזוב את מקום מגוריו, אולם ניתנת לו הזכות ליטול לעצמו דירה מדירות יהודי קובנה. כל דירה שמצא - היה מורשה לקחתה לעצמו, והיהודי, בעל הדירה, חייב לעזוב את המקום מיד, ובאפשרותו לקחת את דירתו של הליטאי שבשטח הגטו. היו ליטאים שהיו להם דירות יפות באזור הגטו ואנשים ניצלו זאת. הם נתנו להם את בתיהם היפים בקובנה וקיבלו דירות טובות ונאות בגטו. כך הם סדרו לעצמם מקום מגורים מבלי להזדקק לחסדיו של הועד.

קובנה התרוקנה אט אט מיהודיה, ואנחנו עדיין מחכים לסידור מקום מגורים. הזמן עובר, המגורים בקובנה כבר מסוכנים ממש. אלפי יהודי קובנה כבר עברו לאזור הגטו. שכנינו היו חכמים מאתנו ולא חיכו לסידור של הועד, הם חיפשו בכוחות עצמם דירות באזור הגטו והסתדרו.

תושבי קובנה יוצאים לגטו

אבא היה עטור בזקן והיה לו קשה לצאת לרחוב מפחד הפרטיזנים הליטאים ומפחד הגרמנים שתרו אחר יהודים בעלי צורה כדי לרוצחם. בכל זאת, מחוסר ברירה, הסתכן אבא והלך לועד ששכן

במשרד הקהילה שהיה קרוב לביתנו. אני הצטרפתי לאבא. אבא אמר לאנשי הועד שכל אזורנו התרוקן מהיהודים, ואנו עדיין איננו מסודרים בדירה כפי שהובטח לנו. אנשי הועד הרגיעו שוב וטענו שהם שולטים במצב, ויש להם דירות לכל היהודים. הם הבטיחו שתוך זמן קצר יסודר לנו חדר בגטו, וחזרו ואמרו: "אנחנו דואגים לכולם".

אבא הבין שאם לא נדאג לעצמנו - לא תהיה לנו דירה בגטו ונצטרך לגור ברחוב. באותו הזמן היה עדיין מצב חירום צבאי, והיה אסור ליהודי להימצא ברחוב מערב עד בוקר. ראינו שהועד לא עומד במשימה שהוטלה עליהם, ואנשיו לא שלטו בשטח. הם סידרו דירות לעצמם ולכל מכריהם וקרוביהם, ולא אמרו לנו את האמת כדי לא להגביר את המהומה.

האזור שלנו התרוקן מיהודים. גם הדיירים מהבניין שלנו דאגו לעצמם למגורים אצל מכרים וקרובים בסלבודקה, ואנו עדיין מחכים לישועה. לפתע, נכנסו לביתנו שתי ליטאיות מבוגרות עניות. הן התיישבו על הארץ כשבידיהן חבילת סמרטוטים שהייתה כל רכושן, והודיעו שהן לוקחות את דירתנו. הן אפשרו לנו לקחת את דירת המרתף שלהן באזור הגטו. בכל מקרה, היה עלינו לעזוב בפסק זמן קצר את הדירה לפי החוק הגרמני. שתי הנשים לא עזבו את ביתנו ונשארו ללון על הרצפה. אמרנו להן שאנו מסכימים לחילופין, ושעליהן לבוא להראות לנו את מקום המרתף שבו התגוררו.

הגענו למרתף. הוא היה ריק לחלוטין. הן היו עניות כל כך, שחוץ מהחבילה שבידיהן לא היה להן מאומה. למעשה, שימש המרתף מחסן גדול לדירי הבניין. היה שם תנור לאפית לחם לדיירים, והן ישנו שם על הארץ. השטח כלל שני חדרים וחדר כניסה גדול, כך שהיה בו מקום לכל הריהוט שלנו ולכל צרכי הבית. המרתף היה בתוך האדמה וירדו אליו במדרגות. שתי חלונות היו בנויים בתוך הקירות כדי להאיר במעט את המרתף החשוך. אבא מסר חדר אחד לסבתא ולבנה, דודי הקדוש ר' אליהו דוד.

היתה לנו בעיה עם העברת החפצים שלנו מקובנה לסלבודקה. סחיבה בידיים של הרהיטים, המיטות והבגדים הייתה משימה בלתי אפשרית. הגרמנים הוציאו חוק שאסור ליהודי לנסוע בעגלה שרתומה לסוס בבעלות ליטאי. על קושי זה התגברו בינתיים: היהודים שכרו עגלות של ליטאים ושמו בתוכן רק את המיטלטלין, והם עצמם הלכו ברגל. על צורה זו של הסעת החפצים לא הקפידו הגרמנים והליטאים הפרטיזנים. העיקר, שיהודי לא ירכב בעגלה הרתומה לסוס ליטאי מקודש, כיון שיהודי לדידם הוא פחות מבהמה.

המעבר על הגשר לסלבודקה הווה בעיה. על הגשר היה סלול כביש צר כדי מעבר שתי מכוניות בלבד. מצידי הכביש היה מקום מעבר צר לאנשים. ליהודים היה אסור ללכת על המדרכה, אך על הכביש גם לא יכלו ללכת משום שהמקום היה צר מאד, והיו צריכים להותיר מעבר לעגלות מהכוון הנגדי. היהודים היו צריכים ללכת אחרי העגלה. הליטאי העביר את הארונות, המיטות ושאר החפצים מן הבית, התיישב על הסוס והנהיג אותו, והיהודים הלכו ברגל אחרי העגלה. בכך בא על סיפוקו הסדיזם של הרוצחים. חוץ מכל הרציחות וההכאות, הם השפילו אותנו ככל האפשר.

היהודים רצו לעבור במהירות האפשרית לשטח הגטו. כל יהודי הרגיש בטוח יותר בין אחים לצרה. כולם רעדו עדיין מהשחיטות ומהרציחות של הפרטיזנים הליטאים וחשבו שבגטו יוכלו לחיות, אמנם בעוני וברעב, אבל ללא רציחות. לא הכרנו עדיין את חיות הטרף בדמות השטן הגרמני הנאצי.

אולם, במקום לעבוד בסדר ובארגון, חילקו את הדירות לפי הקרבה לחברי הועד. השיטה הזו הותירה רבים מבני קובנה ללא מקום מגורים כשהם שרויים בסכנה עצומה. כל יום שחלף הוסיף לסכנה להתגורר בעיר המתרוקנת מיהודיה. נוסף לזאת, הגטו עמד להיסגר בחמישה עשר באוגוסט 1941, וברחוב היה אסור לגור ולהימצא. אנשי הועד שיכנו את הנשארים באולם של ישיבת סלבודקה, בבתי כנסת ובאולמות אחרים שמצאו, כדי שלא יישאר יהודי ברחוב. רק אח"כ כל אחד מצא לעצמו מרתף או מחסן בגטו, עד שהסתדרו כולם. כך חשנו על בשרינו את אופיו של הועד החדש של הגטו, ולמדנו שאסור לסמוך עליהם אפילו בדבר הפשוט ביותר.

משפחתנו עוברת לסלבודקה

אנו לא השגנו שום ליטאי בעל עגלה שמוכן להעבירנו לסלבודקה, אפילו בכסף רב. הליטאים רצו רק לרצוח אותנו ואולי גם פחדו. ידענו שלכל חפץ ולכל בגד יש חשיבות רבה בשעת חירום, על כן לא רצינו להוריד מן המטען. נזכרנו בליטאי שממנו היינו שוכרים מידי שנה דירת נופש בימי הקיץ בכפר הנופש קלטובה.

ליטאי זה התנהג אלינו תמיד באדיבות. הוא עצמו גר בכפר ליד קלטובה, והיה בעל אדמות. אותו ליטאי נקרא אז איכר עשיר במיוחד לנוכח העובדה שבנה דירות בקלטובה להשכרה, והן הכניסו לו כסף רב. מידי שנה לקראת הקיץ הוא היה בא לקובנה מצויד בעגלתו ובסוסיו, והיה מעביר לנו את המיטות ואת יתר החפצים שנזקקנו להם

בחופשה. כאשר תם הנופש, היה מחזיר אותנו לקובנה. היו לנו יחסים טובים איתו, אבל כעת לא ידענו מהי גישתו ליהודים.

ביקשנו מהשומר שלנו, מר מלינובסקי, שיסע אליו וישאל אותו אם הוא מוכן להעביר אותנו לגטו, לסלבודקה. הוא הגיע בחפץ לב והעביר את כל חפצינו לגטו. הוא נסע פעמים מספר, עד אשר העביר הכל. שילמנו לו היטב, אולם בזמן הגרמנים שום כסף לא הווה תשלום הולם לסיוע שהגיש לנו. באופן חוקי היה אסור לו לעשות זאת, אבל אז העלימו הגרמנים והליטאים הפרטיזנים את עיניהם. מטרתם העכשווית הייתה שהיהודים יכנסו במהירות לגטו.

יש לציין עוד, שלפני סגירת שערי הגטו הביא לנו איכר זה שק תפוחי אדמה. ראיתי אותו אח"כ פעם נוספת בשעה שהגטו היה כבר סגור בשמירה חמורה. הוא הכיר את מקום מגורינו בגטו כיון שהוא העביר אותנו לשם. כנראה, רצה הוא להביא לנו מצרכי מזון, אבל פחדנו להתקרב לגדר שמא השומרים יירו בנו.

לאחרונה, שמעתי שאצל האיכרים שבכפרים באזור קלטובה התחבאו יהודים מגטו קובנה. אנו בגטו לא ידענו זאת. אף לא קשרנו קשרים איתם, בהיותנו בטוחים שאף לא ליטאי אחד יסתכן בחייו כדי להציל יהודים, ולו גם תמורת כסף.

הגטו הקטן

שיטתם של הגרמנים ברציחות הייתה להרדים את הציבור כדי שלא יחשוד קודם במאומה. בהתאם לכך, הם קבעו בתוך הגטו שטח לגטו גדול ולגטו קטן והיתה גישה מגטו אחד למשנהו, כדי שהיהודים לא יחשדו שטמונה כאן עורמה לרצוח מיד את הגטו הקטן.

הגדר שהפרידה בין הגטו הגדול וגטו הקטן

לפתע, ימים ספורים לפני התאריך המיועד לסגירת הגטו, הודיעו הגרמנים להנהלת הגטו שהם צריכים את הרחוב הראשי, פאנרו, לעצמם, למעבר לצבא. על כן, הם יפרידו בגדר תיל את הרחוב ויסגרו אותו

למעבר עוד לפני סגירת הגטו. הייתה זו רק תואנה כדי להפריד וליצור שני גטאות. גטו גדול - שם היו מעל שלושים אלף יהודים, וגטו קטן - שם היו כשבעת אלפים וחמש מאות יהודים. התכנית של הגרמנים הייתה לחסל תוך זמן קצר את הגטו הקטן ולרצוח את אנשיו. בשיטה זו פעלו גם בגטו וילנא.

אנו לא הרגשנו מה הגרמנים זוממים לעשות לנו. האמנו שהם צריכים את הכביש למעבר לצבא, כי אם לא כן - היינו בורחים מיד מהגטו הקטן.

גשר עץ חיבר בין הגטו הקטן לגטו הגדול. המעבר על הגשר היה חפשי. לא הייתה עליו שום שמירה מצד הגרמנים. בלילות בתחילת ימי הגטו היה עוצר בכל הגטו ואסור היה להיות ברחוב, ממילא בלילות גם לא יכלו לעבור את הגשר.

גרנו במרתף בבית גדול ליד גדר התיל של הגטו הקטן, ברחוב שנקרא רחוב הישיבה. במעלה הרחוב הזה, בגטו הגדול, היה בנין ישיבת סלבודקה.

בבתים לא הייתה אינסטלציה, והתנאים הסניטריים היו גרועים. את המים שאבו כל הדיירים מבור שהיה בחצר, שם היו גם שירותים משותפים לכל הדיירים. בבת אחת השתנו כל חיינו. יצאנו מביתנו בקובנה שהייתה בו אינסטלציה מפותחת, המים זרמו בברזים והסקה מרכזית חממה אותו, והגענו למרתף חשוך, שבימים כתיקונם עשוי לשמש בקושי כמחסן. אולם שמחנו שיש לנו מקום להניח בו את ראשנו. אט אט נרגענו מעט מאימת הפוגרומים ומפחד השכנים הליטאים. חיינו בין יהודים והעזנו לצאת לחצר ולשוחח עם השכנים. אך כאשר פג הפחד - התחיל הרעב.

לא ידענו מה מכין לנו בעתיד השטן הגרמני הנאצי. הבחנו שבדירה למעלה גר ליטאי עני, ובדירתו יש שני חדרים. הודענו על כך לדודי הצדיק, הרב זוסמן, שהיה לו בית גדול מעץ בן שתי קומות וחצי בהר הירוק בקובנה, והוא בא והחליף את ביתו בדירת הליטאי. כך היינו קרובים זה לזה ויכולנו להושיט עזרה בכל עת.

הכנת צרכי מזון

ידענו שברגע שיסגרו את הגטו והוא יוקף בשמירה של הליטאים ושל הגרמנים, לא נוכל להשיג אוכל, ואם נסתמך על המזון שהגרמנים יקציבו, נמות מרעב. אנו ראינו את החיילים הרוסים השבויים שהוחזקו ע"י הגרמנים ללא מזון כמעט וכך מתו מרעב, והבנו שכך עלול להיות גם גורלנו.

בשטח הגטו הגדול ברחוב לינקובה הייתה טחנת קמח גדולה יחסית, שם טחנו בעיקר גרעיני שיפון. בעל הטחנה היה יהודי בשם יוזיפער. הוא היה אחד מהאנשים הנכבדים שגרו בסלבודקה לפני המלחמה. אשתו, מרת מרים, הייתה בת דודה ראשונה של אימי ע"ה. אמה הייתה אחות סבי, הרב הגאון ר' משה לייב כגן, רבה של שכונת הר הירוק בקובנה.

הדודה גרה באמריקה ונולדו לה ארבע בנות. כשהן גדלו והגיעו לפרקן, לא הסכימה הדודה בשום אופן שבנותיה תתחתנה באמריקה עקב המצב הרוחני הירוד שם. על כן, היא חזרה לאחר מלחמת העולם הראשונה לליטא עם משפחתה כדי להשיא את בנותיה עם חתנים בני תורה מליטא. הדודה הצדקנית, מרת רחל מלכה, אמרה אז, שהחתנים שמציעים לה באמריקה לבנותיה היקרות אינם שומרי תורה ומצוות בצורה מספקת, והיא תחתן את בנותיה רק עם בני תורה אמיתיים.

הבת הגדולה, יוכבד, שהייתה מוצלחת ביותר, נשאה לרב ר' נטע ליפשיץ, בנו של הרב הצדיק ר' יעקב ליפשיץ, מזכירו האישי של הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה. ר' נטע ליפשיץ היה תלמיד חכם גדול ובעל מעשים.

החתן השני היה יוזיפער, בן לאחת המשפחות המכובדות בסלבודקה, ואח"כ נהיה הבעלים של טחנת הקמח לשיפון. הוא היה אדם אמיד ומכובד ביותר בסלבודקה. גם יתר הבנות נשאו ליהודים יראים ושלמים.

הבנות של דודתי היו באות כמעט מידי יום לבקר את סבתי הצדקנית, הרבנית מלכה רייזה כגן, וכיבדו אותה מאד. הן היו מלומדות מאד, ומכיון שבאו מאמריקה הן שלטו היטב בשפה האנגלית. מרת מרים יוזיפער קיבלה מישרה חשובה בבנק עקב שליטתה באנגלית והיותה מלומדת. אולם על אף הכל, הן היו יראות ה' באמת ועזבו את כל הטוב שבאמריקה כדי לחיות חיי תורה אמיתיים.

המלחמה פרצה באופן פתאומי ולכן לא הספקנו להכין לעצמנו צרכי מזון. יתרה מזאת, בזמן שלטון הרוסים היה אסור לאגור מצרכים כלל. מי שהיה אוגר דבר מה ונתפס, היה נשלח לבית הסוהר בתואנה שבאגירתו הוא יוצר מחסור לאנשים עמלים. כתוצאה מכך, ביתנו היה ריק ממש וכמעט לא היה לנו מה לאכול.

אבא ניגש לבן הדוד מר יוזיפער שהפעיל את טחנת הקמח. היה זה מספר ימים לפני סגירת הגטו. האיכרים הליטאים עדיין היו מחכים בתור לטחון את גרעיני השיפון אצל

יוזיפער, מפני שהוא היה מומחה גדול לטחינה. הוא היה טוחן לאיכרים את גרעיני התבואה בדיוק כפי שביקשו. לזה טחן קמח ללא סובין ולזה קמח מלא. הוא גם טחן חלק מן הכמות קמח לבן וחלק קמח מלא. אבא ביקש ממנו שבאמצעות הקשרים שיש לו עם הלקוחות הליטאים, ינסה לשדלם למכור לו מספר שקי קמח של שיפון בכל מחיר שידרשו.

המנהג אז היה להעניק שק קמח בתור שכר על הטחינה. מר יוזיפער דיבר עם האיכרים, והם הסכימו למכור לו מספר שקי קמח. יתכן שהם חשבו שגם הם יוכלו לבוא ולטחון אצלו תמיד. אנו העברנו את השקים למרתף שלנו. למעשה, גם לאיכרים הליטאים כמעט לא היו גרעיני תבואה, מאחר שהרוסים הלאימו את השדות ועשו מהם קולחוזים. המעט שנשאר להם היה בעבור התצרוכת הביתית שלהם. בכל זאת הצליח קרובנו, מר יוזיפער, לארגן לנו מאות קילוגרמים קמח שיפון. כמות זו הייתה יכולה להספיק לנו לשנה שלמה אוכל לשובע. אולם, חודש לאחר מכן נערכה אקציה איומה בגטו הקטן, ובניסים גדולים נשארנו בחיים. את מאות הנשארים העבירו לגטו הגדול, ורוב הדברים שלנו נשארו בגטו הקטן. אז התחיל אצלנו הרעב האיום.

במרתף שבו גרנו בגטו הקטן, היה תנור קטן לאפיית לחם. אמא התחילה לאפות לנו לחם שיפון והיה לנו מה לאכול, אך בכל זאת היינו תמיד רעבים. התקיימה בנו התוכחה, שאף על פי שאוכלים - אין שבעים. למעשה, בגטו לא חפשנו שובע אלא מזון מועט כדי להחיות את עצמנו. היות שגרנו במרתף לבדנו, בלי שכנים, יכולנו לאפות לעצמנו ואף אחד לא ראה מה שאנו עושים.

כל דבר שהיה לצורך קיום החיים ראינו בו השגחה פרטית עליונה. בזמנים הקשים, כשלא ידענו מאין תבוא הישועה, רחמו עלינו תמיד מן השמים, והישועה באה בדרכים שכלל לא חשבנו עליהן. הרגשנו שכלו כל הקיצין, אבל נושענו ברחמים גדולים.

במשך תקופת הגטו הפעילה הנהלת הגטו את טחנת הקמח כדי לטחון לאנשי הגטו מעט גרעיני שיפון, שעורה וחיטה.

את החמין לשבת הטמנו בתנור הקטן שבו אפינו את הלחם. היינו צריכים לשם כך גזרי עצים רבים שיבשלו את התבשיל וישמרו את חומו עד למחרת. לנו כמעט לא היו עצים להסקה כיוון שלא הספקנו להכינם לפני שנכנסנו לגטו. פרסמנו בין המשפחות החרדיות שיש לנו תנור להטמנה, ומי שרוצה להטמין את תבשילו לשבת יביא גזיר עץ, ואנו נטמין לו. השכנים החרדים התחילו להביא את ה"טשולנט" שלהם ועמו גזיר עץ.

אבא קיבל את התבשיל רק כאשר היה בטוח שהאוכל כשר, והדליק את העצים בתנור עד שהפכו לגחלים לוהטות. אז סגר אבא בפחית את ארובת התנור, וכך החום לא יצא דרך הארובה.

בשבת בבוקר, לאחר התפילה, באו עשרות השכנים ולקחו את סיר החמין. כך היה אוכל חם לשבת. אנו עשינו עוד בערב שבת עירוב חצרות כדי שהשכנים יוכלו לקחת את החמין בשבת.

לידינו גרה הרבנית שולמן, אשת הרב הגאון ר' מרדכי שולמן זצ"ל ראש ישיבת סלבודקה. גם היא שלחה את החמין לביתנו, ביודעה שאצלנו מקפידים על הכשרות.

לאחר שחיסלו את הגטו הקטן ועברנו לגטו הגדול, לא היה לנו עוד תנור להטמנה, וכל השבת אכלנו קצת לחם ומים. בזה כיבדנו את השבת, ושמחנו שיש לנו לפחות לחם.

האקציה הראשונה בגטו - אקציית אנשי האינטליגנציה

ביום סגירת הגטו, העבירו הגרמנים דרישה על ידי ליטאי בשם קאמינסקי - שהיה נציג מטעם עיריית קובנה ותפקידו היה לתאם בין אנשי הגסטאפו להנהלת הגטו - לחמש מאות יהודים צעירים ואינטליגנטיים מגטו קובנה לצורך עבודת ארכיון חשובה ביותר. בתחילה רצו הגרמנים לחפות על מעשיהם, ואת כל הדרישות הציגו כאילו הן מטעם הליטאים.

משרד העבודה של הגטו העביר את ההודעה על דרישת הגרמנים, ואנשים ראו כבוד לעצמם לעבוד בעבודה כזו. הם חשבו שמשפחה שאחד מבניה יעבוד בעבודה זו - תהיה לה הצלה. אנשים רבים האמינו והלכו. צעירים בעלי כשרונות, בני ישיבה, רופאים ועורכי דין מהעילית של צעירי הגטו הלכו לעבודה זו. גם בן דודי, הבחור המצוין יוסף כגן הי"ד, הלך מרצונו לעבודה זו. רופא צעיר אחד, בן למשפחת קלוורסקי קרובנו, הלך אף הוא. אף אחד לא חשד במאומה. מאוחר יותר, כאשר חסרו עדיין אנשים להקצבה של חמש מאות איש שדרשו הגרמנים, הם חטפו מהגטו אנשים צעירים לעבודה זו.

לעת ערב חיכו בני משפחותיהם לאנשים שיחזרו מן העבודה, אולם הם לא חזרו. מיד החלה ריצה מבוהלת של בני המשפחות למשרד העבודה של הגטו על מנת לברר מה עלה בגורל יקיריהם. הגרמנים לא רצו לגלות דבר, ואמרו שזו עבודה סודית. הם הרגיעו את בני המשפחות, באומרם שבינתיים נשארו אנשי האינטליגנציה במקום עבודתם

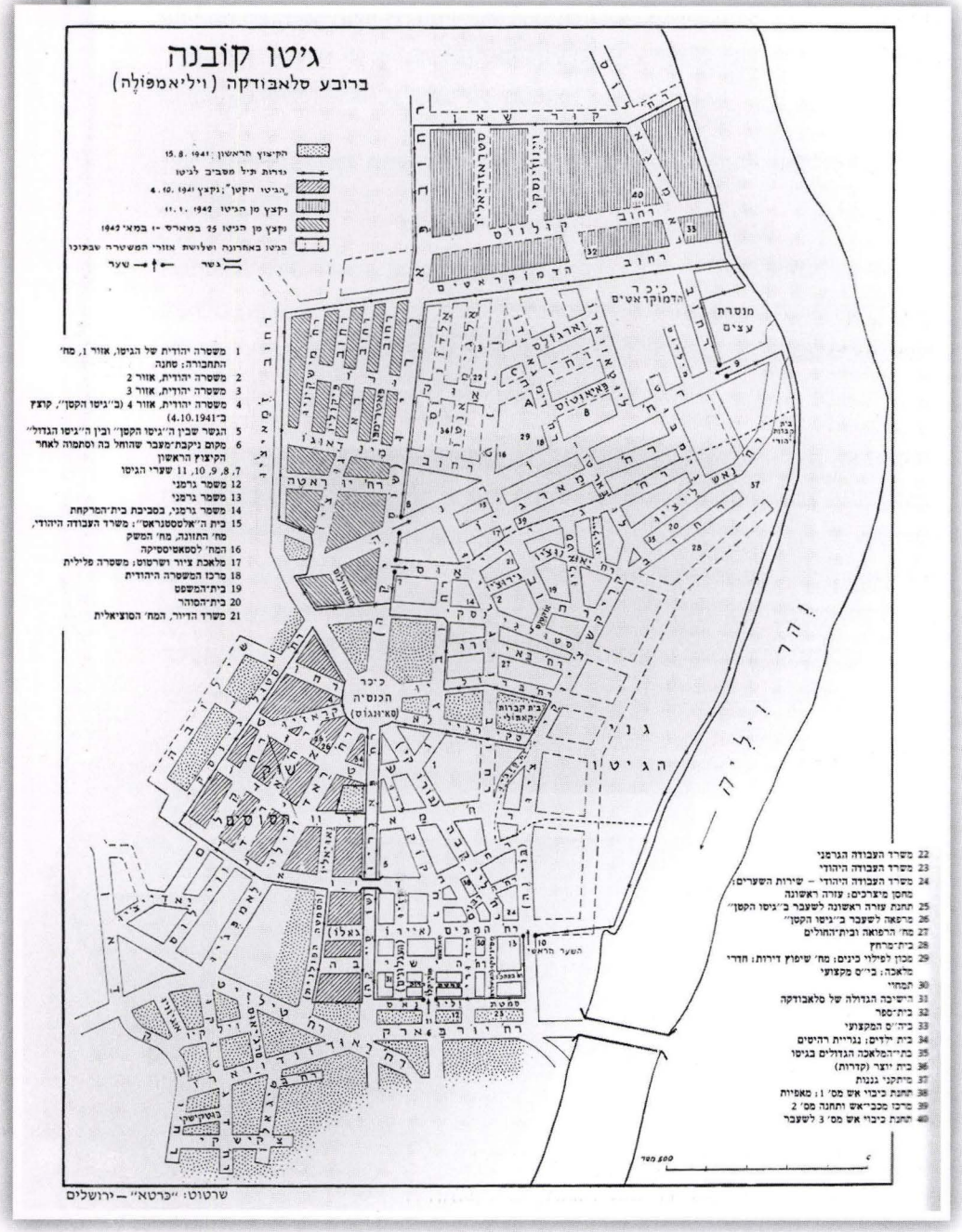
גיטו קובנה
ברובע סלאבודקה (ויליאמפולה)
הקיצוץ הראשון 15.8.1941
גדרות תיל מסביב לגיטו
„הגיטו הקטן"; נקצץ 4.10.1941
נקצץ מן הגיטו 11.1.1942
נקצץ מן הגיטו 25 במארס - 1 במאי 1942
הגיטו באחרונה ושלושת אזורי המשטרה שבתוכו
גשר
שער
1 משטרה יהודית של הגיטו, אזור 1, מח' התחבורה: סחנה
2 משטרה יהודית, אזור 2
3 משטרה יהודית, אזור 3
4 משטרה יהודית, אזור 4 (ב"גיטו הקטן", קוצץ ב־4.10.1941)
5 הגשר שבין ה"גיטו הקטן" ובין ה"גיטו הגדול"
6 מקום ניקבת־מעבר שהוחל בה וסתמוה לאחר הקיצוץ הראשון
7, 8, 9, 10, 11 שערי הגיטו
12 משמר גרמני
13 משמר גרמני
14 משמר גרמני, בסביבת בית־המרקחת
15 בית ה"אלסטנראט": משרד העבודה היהודי, מח' התזונה, מח' המשק
16 המח' לספאטיסטיקה
17 מלאכת ציור ושרטוט; משטרה פלילית
18 מרכז המשטרה היהודית
19 בית־המשפט
20 בית־הסוהר
21 משרד הדיור, המח' הסוציאלית
22 משרד העבודה הגרמני
23 משרד העבודה היהודי
24 משרד העבודה היהודי – שירות השערים; מחסן מיצרכים; עזרה ראשונה
25 תחנת עזרה ראשונה לשעבר ב"גיטו הקטן"
26 מרפאה לשעבר ב"גיטו הקטן"
27 מח' הרפואה ובית־החולים
28 בית־מרחץ
29 מכון לפילוי כינים; מח' שיפוץ דירות; חדרי מלאכה; בי"ס מקצועי
30 תמחוי
31 הישיבה הגדולה של סלאבודקה
32 בית־ספר
33 בי"ס המקצועי
34 בית ילדים; נגריית רהיטים
35 בת־המלאכה הגדולים בגיטו
36 בית יוצר (קדרות)
37 מיתקני גננות
38 תחנת כיבוי אש מס' 1; מאפיות
39 מרכז מכבי־אש ותחנה מס' 2
40 תחנת כיבוי אש מס' 3 לשעבר
500 מטר
שרטוט: "כרטא" – ירושלים

מפת הגטו

כיוון שהוא רחוק וקשה לחזור ממנו כל יום לגטו, ומשיגמרו את עבודתם החשובה יחזרו לגטו. הגרמנים שלחו למשפחות מכתבים מזויפים בשם יקיריהם הכותבים, כביכול, שהעבודה מצוינת ומעניינת וטוב להם.

אח"כ נודע בגטו שכל חמש מאות האנשים נלקחו לפורט הרביעי ושם רצחו את כולם, ה' יקום דמם.

המחשבה השטנית של הגרמנים הייתה שאנשים צעירים בעלי אינטליגנציה גבוהה עלולים לארגן מרד נגדם. לכן שיטת הרציחות שלהם הייתה לרצוח תחילה את הגברים. כך הם רצחו עשרת אלפים גברים בפורט השביעי ואחר כך אלפיים גברים נוספים, ובאקציה זו - חמש מאות צעירים מהעילית של גטו קובנה.

לאחר שהגיעו הידיעות על רציחתם של אנשי האינטליגנציה, התחבאו הגברים ולא יצאו לשום עבודה. ד"ר אלקס מהנהלת הגטו אמר לגרמנים שהוא איבד את כל האמון שהיה לאנשי הגטו בו, כיוון שרק על סמך דבריו הסכימו ללכת בהתנדבות. איש הס"ס יורדן ימ"ש, שהיה בתחילת המלחמה מראשי הגטו, אמר שהסיבה שהאנשים האלו נלקחו היא בגלל שהם חיבלו. הם קלקלו טונות של סוכר כדי לשבש את המאמץ המלחמתי של הגרמנים, ובתור עונש לפשע הגדול שהם עשו - הוא נתן פקודה להרוג את כולם. הוא הבטיח שדבר כזה לא יקרה עוד, כי היהודים כבר למדו לא לעשות מעשים כאלו.

מצבת הזכרון בפורט הרביעי

ד"ר אלקס הזדעזע וטען כלפי איש הס"ס יורדן שאנשים אלו לא עשו דבר כזה, כיוון שהם היו העילית של יהדות קובנה. יורדן ימ"ש לא ענה לו על כך, אלא הוסיף על שקריו ואמר שאנשי האינטליגנציה היו ה"חומר המסוכן" ביותר שקיים אצל היהודים בגטו, "ואם

תעבדו יהיה לכם טוב ותוכלו לחיות בשקט בגטו". אף לא אחד האמין לו. ידענו שאנו עומדים לפני אקציות ורציחות, ושזו רק התחלה.

כפי שכתבתי הם נרצחו בפורט הרביעי, במקום שנקרא פנמונה, ליד קובנה. קבר האחים נמצא במקום עד היום. הקימו שם מצבת זיכרון, וזה אחד מהמקומות הידועים ששם נמצאים הקדושים.

על גטו קובנה ירדה אבלות. הבנו שכל מטרת ייסוד הגטו אינה כדי לשמור עלינו מרצח הליטאים, אלא זו שיטה ערמומית של הגרמנים לרצוח את כולם לפי הסדר הגרמני.

הפקודה לקצץ חלק מרחובות הגטו

לאחר שהסתדרנו כולנו בצפיפות רבה במגורים בגטו, הגיעה ביום סגירת הגטו פקודה מהגרמנים הדורשת שתוך שעתיים יעזבו היהודים אזור של מספר רחובות שהיו כלולים בשטח הגטו. התירוץ שלהם היה שהאזור גדול מדי בשביל השמירה. הגרמנים הודיעו, כי מה שיספיקו לקחת תוך שעתיים יורשו לקחת, ויתר הדברים יישארו במקום.

נודע לנו, שבאזור שיש לפנותו גרות שתי משפחות של קרובים שלנו. משפחה אחת הייתה משפחתו של הרב משה יקר ואשתו, שהיו אנשים זקנים. ר' משה יקר היה חותנו של דודי, אח אימי, ר' מרדכי כגן, שבפרוץ המלחמה היה בעיר פילושוק. בתו של הרב משה יקר, הדודה מרת פרומה כגן וילדיה, ברחו ביום שני בשבוע שבו פרצה המלחמה ברכבת לרוסיה. היה לו גם בן בקובנה, והוא נהרג בין הראשונים בפורט השביעי, כנראה. נשארו כלתו וילדיה הקטנים שלא יכלו לעזור לו, והוא נותר לבדו.

כשנודע לנו על כך, רצנו מיד להעביר אותו למרתף הבית שלנו בגטו. הדירה שלנו הייתה אמנם מרתף חשוך - אבל גדול, ואירחנו אותו ואת אשתו הזקנה. לאחר שהעברנו אותם, רצנו להעביר גם את חפציהם לביתנו. הרב יקר היה אדם בעל יכולת, ובכסף השיגו הכל בגטו. הוא ואשתו ישבו כל היום על המיטה ולא יצאו מהמרתף מרוב פחד.

לרב יקר היו שקים מלאים כסף רוסי מימי הצאר בערכים של מיליונים. בזמן המהפכה ברוסיה הייתה אינפלציה וכל הכסף יצא מכלל שימוש. חשבו אז שממשלת רוסיה הקומוניסטית תפצה במשהו אנשים שיש ברשותם כסף ישן, ועל כן שמרו את השטרות. אח"כ, כאשר החלו הגרמנים לחפש זהב וכסף, פחד הרב יקר להחזיק את הכסף ברשותו. הכנסנו, איפא, את כל השקים מלאי שטרות הכסף לחצר, לצריף השירותים, והשכנים השתמשו בכסף כבניר טואלט.

הקרוב השני שלנו שנאלץ לעזוב את ביתו בגטו היה הרב נטע ליפשיץ. אשתו, מרת יוכבד, הייתה בת דודה ראשונה של אימי. היא הייתה האחות הבכירה של מרת מרים יוזיפער שלבעלה הייתה טחנת קמח בגטו.

(ר' נטע ליפשיץ היה עסקן ציבורי גדול בסלבודקה לפני המלחמה. הוא הקדיש את כל חייו לעזרה לזולת. הוא דאג להשיא יתומים, לפרנס אלמנות ולכלכל עניים. עבור אנשים רבים היה הוא אח ואב לכל ענייניהם, בין בצרה ובין בשמחה. פעולותיו היו מוסד שלם. האנשים הפשוטים בסלבודקה, ה"עמך", קראו לו "המוכתר של סלבודקה" ולא עשו דבר מבלי להתייעץ עמו. הוא נתן עצות בענייני שידוכין, בענייני פרנסה וגם בחינוך. הוא ייעץ לכל מי שבא לשאול אותו בענייני חינוך ילדיו לשלוח את הבנים לישיבות. ר' נטע היה אהוב על כולם ועשה הכל לשם שמים בלי שום טובת הנאה.

לפני עשרות שנים פגשתי בארץ יהודי מעולי רוסיה. כשהתחלתי לדבר איתו, התגלה לי שהוא היה תושב סלבודקה לפני מלחמת העולם השניה. כששאלתי אותו על אודות קרובינו ר' נטע ליפשיץ הוא החל לתאר לי בהתלהבות את דמותו היקרה, כפי שכתבתי.

יהודי זה סיפר לי גם, שמשפחתו קנתה נחלה בארץ בתווכו של ר' נטע ליפשיץ, ותמיד היה תלוי בביתם הקושאן של המגרש. כעת הוא מחפש את המקום. הוא אמר שמספר משפחות בסלבודקה קנו נחלות בארץ בתווכו ר' נטע ליפשיץ, ואין יודעים את מיקומן. הוא שאלני אולי ידוע לי דבר מה על אודות מגרשים אלו, אך כיוון שהייתי ילד באותה תקופה, לא זכור לי מאומה בעניין זה).

בזמן זה הרב ליפשיץ כבר לא היה צעיר ואשתו הייתה חולנית. רצנו כולנו לביתו לעזור לו לעבור אלינו, ולאחר מכן ניהלנו מרוץ נגד השעון כדי להציל כל מה שניתן מביתו. את האזור שצוו לפנות החלו לגדור בגדר תיל. אנו רצנו בין גדרות התיל, וכל עוד הגדר לא נסגרה הרמטית - העברנו חפצים.

ר' נטע ליפשיץ, כיוון שהיה אדם אהוד בסלבודקה, מצא אח"כ חדר בגטו הגדול, ולאחר שהמצב נרגע קצת - סייענו בידו להעביר את חפציו לחדרו. ר' נטע נהרג באקציות הראשונות בגטו, הי"ד.

הקורבן הראשון בגטו

בימים הראשונים לסגירת הגטו חשבנו שתהיה לנו קצת מנוחה מהרציחות. נמצאנו

אמנם בתוך בית סוהר, אך היינו בלי הפרטיזנים הליטאים הרוצחים. אנשים החלו קצת לצאת מבתיהם לבקר קרובים ולראות מי נשאר עדיין בחיים. הפחד והמתח ללכת ברחוב החלו לפוג מעט. רחוב פאנרו שחילק את הגטו לשתי גטאות, הגטו הגדול והגטו הקטן, היה מלא אנשים שלא פחדו ללכת אפילו ליד גדר התיל של הגטו למרות השומרים שהסתובבו סביב.

שתי סיבות היו לכך. ראשית, בגטו הקטן היו שתי רחובות לאורך בלבד, ורק דרך רחוב פאנרו יכלו לעבור מרחוב צדדי אחד למשנהו. נוסף לזאת, לאורך רחוב פאנרו היו פתחי כל הבתים פונים לרחוב משני צידיו. על כן היה הרחוב מלא אנשים. בצד השני של הגדר שהקיפה את הגטו סביב, במקום בו גרו ליטאים, לא הלכו אנשים. היה פחד מהיריות של השומרים הליטאים שהיו רוצחים יהודים שהתקרבו לגדר.

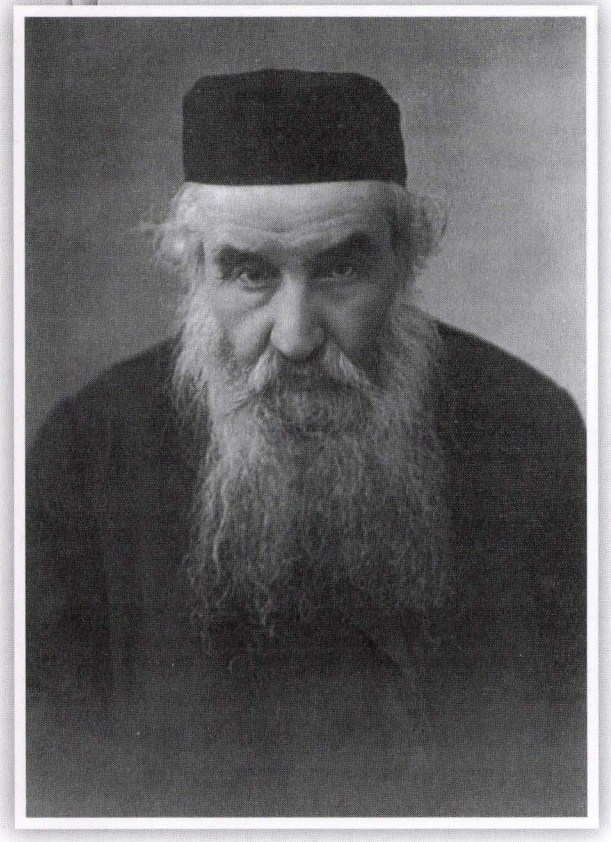

זיו פניו של רבי שמואל חיים יאנצוק זצ"ל

בין ההולכים שם היה הגאון הצדיק הקדוש, ר' יעקב פאקעלנישקי, שהיה חתנו של הגאון הצדיק רבי שמואל חיים יאנצוק זצ"ל, רב בית הכנסת של החייטים שהיה השני בגודלו בקובנה ובו התפללו מאות יהודים מהשכבה העשירה של היהדות הדתית בקובנה. ר' יעקב מילא את מקומו של חמיו, כמו שכתבתי בחלק הראשון. כמו כן, הוא עמד בראש ישיבת "עץ חיים". הוא היה גאון וצדיק, שקוע כל הזמן בלימודו, והיה הולך ברחוב כשעיניו מושפלות. פעם אחת בהולכו כך, עבר גרמני ברחוב שהיה סגור למעבר ליהודים, והצדיק לא הבחין ברוצח הגרמני שעמד מצדה השני של הגדר. הגרמני הוציא אקדח וירה בו למוות בטענה שהיה צריך לעצור ולהסיר את כובעו בפניו.

מוצאי שמחת תורה תרצ"ה
יושב רבי שמואל חיים יאנצוק זצ"ל ושני חתניו, רבי יעקב פאקעלנישקי זצ"ל,
ורבי צבי בילסקי זצ"ל, ושאר בני המשפחה
מתחת לשעון - הרב אברהם ויינר ז"ל
ראה אודותם בחלק א' עמ' 75

הרב פאקעלינשקי היה הקדוש הראשון שנהרג בגטו. בקרובי אקדש. אבל ירד על הגטו, ובפרט על עולם התורה, על רצח גאון וצדיק כזה הי"ד. מאז, מיעטו ללכת במדרכה הסמוכה לגדר ברחוב פאנרו. היהודים שגרו שם פתחו יציאה מהבית לצד הפנימי של החצר ופתחו את הגדרות בין חצר לחצר. דרך החצרות הגיעו עד לגשר העץ שדרכו עברו לגטו הגדול.

ביקורו של דודי רבי מרדכי כגן בתחילת ימי הגטו

כפי שכתבתי, דודי ר' מרדכי כגן, אח אימי, הלך לעבוד בבית חרושת לפרוות של משפחת פרידמן בעיר פילושוק הסמוכה לגבול הגרמני, עקב משפט שערכו לו הרוסים הקומוניסטים. אשתו וילדיו ברחו, כאמור, ברכבת לרוסיה.

דודי, שהיה מומחה גדול לפרוות, שיחד את הגרמני שניהל את המפעל בפילושוק שיבוא איתו לקובנה באמתלא של קניית פרוות, כי בקובנה היו שני מפעלים לפרוות. בהזדמנות זו הוא רצה לחפש את אשתו וילדיו ולדעת מה עלה בגורלם. הוא הגיע עם הגרמני לגטו ומצא אותנו וגם את חותנו הרב משה יקר. כך נודע לו, שאשתו וילדיו ברחו לרוסיה.

היה זה בתחילת ימי הגטו, ובפילושוק עדיין לא רצחו את כל היהודים. הוא חשב ששם

יהיה טוב יותר מהגטו בקובנה. הוא הביא לאמו - סבתי - הרבנית מלכה רייזא כגן, כמות רבה של גבינה לבנה יבשה שעשויה לעמוד זמן רב מבלי להתקלקל. במשך הזמן היא מתקשה כעץ ואז גם מצהיבה. שמחנו מאד בגבינה שעשויה להספיק לנו לחודשים רבים. דודי ר' מרדכי כגן חשב שבפילושוק יש לו סיכויים גדולים יותר להישאר בחיים, כיוון שהוא מומחה גדול לפרוות. הוא חזר עם הגרמני לפילושוק. לצערנו הגדול, חודש לאחר מכן רצחו שם את כל היהודים. ביניהם היה גם אחיה הצעיר של סבתי מלכה רייזא, ר' אהרן הירש רבל.

(למשפחת רבל היו אדמות רבות בליטא. כל ארבעת האחים לבית רבל, בני ר' זאב ופרידה רבל, עזבו את ליטא ונסעו לאמריקה, לטקסס. ר' אהרן הירש נשאר לבדו אחראי על הרכוש המשפחתי. הוא היה משכיר את האדמות לליטאים ומכך התפרנס.)

דודי ר' מרדכי כגן נשאר בחיים לאחר השחיטה הגדולה בפילושוק עם מספר יהודים נוספים, ובהמשך אספר עליו.

הסבתא מרת פרידה רבל,
לבית קלוורסקי ע"ה
ראה אודותיה בח"א עמ' 356

דודי רבי צבי זוסמן הי"ד

לאימי הייתה אחות גדולה בשם חיה שרה, שהייתה צדקנית גדולה מאד. בעלה היה הרב צבי זוסמן, מחסידי קוידינוב. הוא נולד באנגליה, במנצ'סטר, והגיע לליטא לסבו קופילוביץ שהיה גר בעיר ווילייקי. סבו היה תלמיד חכם גדול וצדיק, מגדולי חסידי חב"ד. ר' צבי היה תלמיד חכם גדול וידען עצום בתנ"ך, והיה דורש ברבים על האותיות שבתורה.

דודי היה צדיק גדול ומדקדק בהלכה בתכלית, ואפילו בעולם התורה שבליטא היה מיוחד בחומרותיו. עד

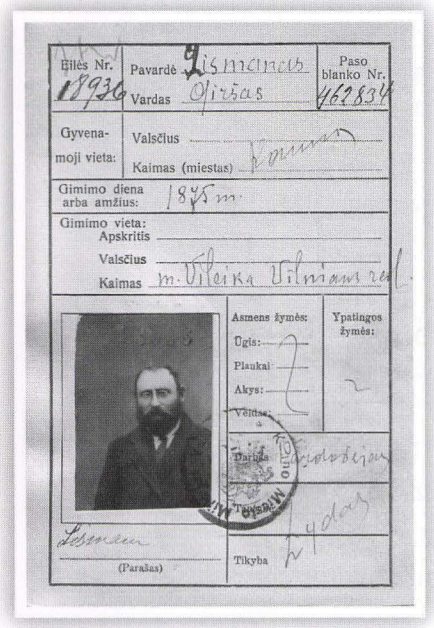

תעודת הזהות של רבי צבי זוסמן הי"ד

שבועות הוא לא אכל לחם מחשש שמא לא נמכר כהלכה. בשבתות החורף הוא לא אפשר בשום אופן לעוזרת הנוכריה לחמם את הבית אפילו לעצמה. לכן, רק במה שחיממו בערב שבת - בזה התחממו, ואחר כך קפאו מקור בחורפים הקשים שבליטא. חלב הוא לא היה שותה אלא אם כן היו ילדיו עומדים בשעת החליבה, כיוון שחשש שמא התערב בחלב חלב נוכרים.

פרט למעלותיו הוא היה בעל מידות עצום. כולו היה רכות וטוב לב, ופניו תמיד שוחקות. בתור ילד אהבתי אותו מאד כי כולו היה אצילות הנפש. ראיתי בו את האדם השלם בתורתו וביראתו. הוא היה שר יפה מאוד מעומק הלב. הוא הלחין ניגונים רבים שעד היום מושרים בחסידות חב"ד, ולא יודעים שהוא זה שהלחין את המנגינות.

דודי ר' צבי היה אחד מהחשובים ביותר בבית הכנסת החסידי בקובנה. תפילתו הייתה מתוקה מדבש. הוא היה בעל תפילה במוספים בימים נוראים. קולו הנפלא בשילוב מנגינותיו יצרו תפילה מיוחדת.

בבית המדרש החדש בקובנה שאותו יסד הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה, התפללו למעלה מאלף איש. מקום זה היה מקום תפילה ולימוד עשרים וארבע שעות ביממה. שם התפלל החזן העולמי מהדור הקודם כודרי במשך כחמישים שנה.

אני זוכר אותו בימי זקנותו בהיותו כבן שמונים. היינו נוסעים יחד בקיץ לעיר הקיט קלטובה, וגרנו שם בשכנות. הוא היה גבוה והיה לו קול אדיר. סיפרו שהחזן העולמי סירוטה מוורשה הגיע לליטא עם שמונים חזנים, וערך קונצרטים של חזנות. פעם שרו סירוטה והחזן כודרי דואט יחד. ידוע בעולם, שקולו של סירוטה היה הגבוה והחזק בדורו, אולם אז כששרו יחד, עלה קולו של כודרי על קולו של סירוטה.

כשנפטר כודרי, חיפשו ממלא מקום לחזנות בבית המדרש החדש ולא מצאו חזנים בשיעור קומתו. הם נסעו לאמריקה לחפש שם חזן, אך היה להם קשה למצוא כי שם נתנו להם משכורות גבוהות, ובבית המדרש החדש בקובנה לא יכלו לשלם סכומים גדולים כמו באמריקה. נוסף לזאת, חיפשו חזן שחוץ מכישוריו יהיה ירא שמים בתכלית ומדקדק במצוות, והיה קשה מאד להשיג אדם כזה. הציעו את המשרה לדודי הרב הצדיק ר' צבי זוסמן. לא היה לו קול אדיר כמו שהיה לחזן כודרי, שהיה יחיד בעולם, אבל מתיקות שירתו הייתה כשל כינור.

הוא לא הסכים לקבל את המשרה מפני שהוא התפלל בנוסח חב"ד, נוסח האר"י, ולא

רצה בשום אופן לשנות את הנוסח. היה גם לחץ מהחסידים בבית המדרש שלו שלא הסכימו לוותר על תפילתו המתוקה בימים נוראים.

לר' צבי היו ארבעה בנים ושתי בנות. בנו הבכור, הקדוש ר' אהרן יוסף, למד בבחרותו בישיבת סלבודקה. הוא התחתן בעיר ממל עם בתו של ראש השוחטים, ושם נולדו לו לפני המלחמה תאומים, בן ובת. הוא היה חזן גדול, שוחט ומוהל.

בית הכנסת החסידי בקובנה כיום

הבן השני היה ר' שמעון מרדכי וגם הוא למד בסלבודקה. הוא התחתן לפני המלחמה. הוא היה חזן בעיר קרטינגה בליטא, שם הוא נשאר בזמן הכיבוש הגרמני ושם נהרג עם אשתו וביתו בת השנה, ה"ד.

הייתה לו בת, מרת רחל, שהתחתנה לפני המלחמה עם תלמיד ישיבת סלבודקה. הוא נהרג בתחילת המלחמה בפורט השביעי ה"ד.

ילדיו הנוספים היו בת בשם שפרה, שהיתה עדין רווקה, בן בשם נפתלי, שלמד בקובנה בישיבת "עטרת צבי" אצל הגאון ר' שמחה גיטלביץ, ובן צעיר בשם יצחק שהיה כבן שתים עשרה. הם נכנסו כולם לגטו וגרנו באותו בניין.

לכל ילדיו של דודי היו קולות נדירים ביופים. לבן הגדול היה קול טנור נדיר, לבן השני ר' שמעון מרדכי היה קול בריטון, לבן נפתלי שהיה עדין בחור צעיר היה קול אלט, ולבן הזקונים היה קול סופרן.

בן דודי ר' אהרן יוסף זוסמן

בנו הגדול של דודי, ר' אהרן יוסף, היה חזן מגדולי חזני העולם. היה לו קול טנור נדיר. הוא התפרנס גם מהיותו שוחט ומוהל. בתור ילד אהבתי לשמוע אותו, והייתי יושב מהופנט לקולו הנדיר. היה לו קול צלול כמו קולו של לייבלה גלאנץ, אותו שמעתי אחר כך בארץ. תמיד היה שרוי במצב רוח טוב והיה שר קטעי חזנות. מעלתו הרבה היתה שבנוסף להיותו חזן הוא היה בן תורה, ותפילתו היתה כשל בן ישיבה.

ר' אהרן יוסף זוסמן הי"ד

תחילה הוא היה חזן בעיר ממל, ולבסוף היה חזן בעיר אליטה. כאשר התפנתה משרת החזנות בקובנה בבית כנסת ה"כאר שול", שם התפללו גדולי החזנים בעולם, הוא התמודד על משרת החזנות מול החזן העולמי מישה אלקסנדרוביץ. לבסוף, קיבל מישה אלקסנדרוביץ את המשרה. למישה היה קול דק, אבל הביצוע והמתיקות בקולו אינם ניתנים לתיאור. הוא היה יחיד ומיוחד בדורו. לעומתו, בן דודי ר' אהרן יוסף עלה עליו בקולו האדיר, אבל לא בטכניקה של השירה.

משרת החזנות ב"כאר שול" הייתה פרנסה טובה, ואילו היה בן דודי מקבלה - הוא לא היה נזקק להתפרנס גם משחיטה וממילה. לאחר שקבל מישה אלקסנדרוביץ את המשרה, נסע בן דודי למנצ'סטר לקבל את משרת החזנות שעזב שם אלקסנדרוביץ. שם קיבלו אותו מיד כחזן ונתנו לו משכורת נכבדה שממנה יכול היה להתפרנס בכבוד. בינתיים, הוא רצה לחזור לליטא להביא את אשתו וילדיו למנצ'סטר. בדרך הוא עבר במילנו, בקונסרבטוריון העולמי המפורסם שכל גדולי הזמרים העולמיים למדו והתפתחו שם. היו שם גדולי המורים בעולם לפיתוח קול.

לאחר שבחנו אותו, אמר לו הפרופסור האחראי שהוא מוכן לממן את כל לימודיו

ולפרנס את משפחתו, אבל כל זאת בתנאי שלאחר גמר הלימודים הוא יהפוך לזמר אופרה, והוא, הפרופסור, יהיה האמרגן שלו. פרופסור זה היה מורו של הזמר העולמי, קרוזו, ואמר לבן דודי שמימי הזמר קרוזו הוא לא שמע קול נדיר כקולו של בן דודי ר' אהרן יוסף זוסמן.

בן דודי דחה את ההצעה מייד. תלמיד ישיבת סלבודקה לא ייהפך לזמר אופרה עולמי על אף הרווח הכלכלי העצום. הוא נשאר במילנו זמן קצר והתפתח מאד עד שלא יכלו להכיר את קולו. אחר כך הוא חזר לליטא לקחת את משפחתו לאנגליה. בינתיים פרצה המלחמה בין גרמניה לאנגליה, והרוסים כבשו את ליטא. הוא נשאר בקובנה אצל הוריו, ואשתו הייתה בביתם בעיר אליטה. ביום סגירת הגטו הצליחה אשתו לשכור ליטאי בעל עגלה, והיא הגיעה לגטו קובנה. הם החליטו שהיא תחזור לאליטה כדי להביא את ילדיהם לגטו קובנה.

כשהיא חזרה לעיר מגוריה, אליטה, התחוללו שם רציחות ופוגרומים, ורצחו את כולם. בן דודי נשאר גלמוד בגיל שלושים ושהה איתנו בגטו קובנה.

בן דודי היה גם מומחה גדול בשחיטה. זכורני, שכאשר היה בא לקובנה לעיתים קרובות לבקר את הוריו, רציתי תמיד לראותו ולשמוע ממנו קטעי חזנות שהיה שר בזמן שהיה מכין את הסכינים הארוכים לשחיטת הבהמות. פעולה זו ארכה זמן רב. אז עדיין לא היו סכינים מפלדה, והסכינים היו נפגמים. בן דודי היה מכין בסבלנות את הסכינים, ותוך כדי כך היה שר. הוא היה מומחה גדול להעמיד את הסכין ולהכשירו בתכלית הכשרות. הוא היה בודק את הסכין ע"י משיכתו ע"פ המים, וכמו כן היה מעבירו על לשונו וכמובן בודק בצפורנו - שזו הייתה הבדיקה הקלה ביותר אצלו. כל דבר שהתעסק בו נעשה בשלמות.

כאמור, הוא נישא בעיר ממל עם ביתו של ראש השוחטים, ובתחילה היה שם חזן, שוחט ומוהל. דודו, אח אביו, שלמד בבחרותו בישיבת וולוז'ין, הגיע בסוף ימיו לארץ ישראל - לבני ברק - וסיפר לי על אודות בן דודי, ר' אהרן יוסף.

ליד העיר ממל, סמוך לים הבלטי, הייתה עיר קיט בשם פלנגה. היה זה המקום המפורסם ביותר בליטא כעיר קיט, והיו באים שם בכל קיץ לנופש כשלושים אלף יהודים. הרב כץ היה רב המקום בחודשי הקיץ. הוא היה תלמיד חכם גדול מגדולי הרבנים בליטא ומומחה גדול לבדיקת הסכין לשחיטה. הרב הזמין שוחטים רבים מהסביבה להיות שוחטים בפלנגה. הוא היה בודק את כשרות הסכין שלהם, וכשהיה מרגיש שהסכין

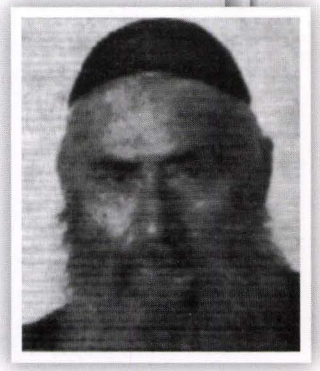

רבי שמואל מנחם כץ זצ"ל
רבה של פולאנגן

אינו חלק בתכלית - היה פוסלו. הגיע המצב עד כדי כך שלא היה בעיר הקיט בשר כלל.

הרב כץ כינס אסיפת רבנים מהסביבה, וביניהם את הגאון הרב מפוניבז'. כמו כן הזמין גם שוחטים שירדו את סכיניהם. הרב כץ טען לרבנים שד' חנן אותו בהרגשת הלב עד בכל סכין הוא מוצא פגם כלשהו, ואין סכין הכשר לשביעות רצונו המלאה. על כן הוא ביקש שכל שוחטי הסביבה ירדו את סכיניהם לפני הרבנים, ומה שיפסקו הרבנים הגדולים - כך יהיה, והוא מקבל את פסקם. השוחטים הראו לפני הרבנים את סכיניהם, והרבנים הסכימו שהצדק עם הרב כץ. כלומר, לא שהסכינים אינם כשרים, אך ניתן להעמיד סכין בצורה מהודרת יותר.

אז הגיע בן דודי ר' אהרן יוסף זוסמן והראה את סכינו. כאשר ראה הרב כץ את סכינו של בן דודי, הוא קפץ ואמר: "לכזה סכין ולכזה שוחט אני מחכה כל השנים". בן דודי אמר לו שהוא אינו יכול לעזוב את משרת השוחט בעיר ממל. הרב כץ ביקש מכל הרבנים שהיו שם, שהסכימו אף הם שסכינו של ר' אהרן יוסף מהודרת בתכלית, שישפיעו עליו לבוא לפחות פעם בשבוע לשחוט בעיר הקיט, פלנגה.

לאחר שביקשו ממנו הרבנים, ובפרט הרב כהנמן - רבה של פוניבז', הסכים בן דודי לבוא לשחוט פעם בשבוע לכבוד שבת. לאחר שהעניין סודר, ביקש הגאון הרב מפוניבז' מבן דודי שישיר לפניו קטע חזנות. בן דודי שר, והכל התמוגגו ממתיקות הקול הנדיר של בן תורה אמיתי.

בן דודי הקדוש, ר' אהרן יוסף, סיפר לי שבליטא היה מנהג שמראש חודש אלול עד לאחר החגים - השוחט היה מוכרח לאכול מכל שחיטה ששחט. לדוגמה, מהעופות היו נותנים לו רגליים ומבהמה חתיכת בשר. הוא היה מוכרח לאכול זאת, ואם לא כן - לא אכלו משחיטתו. מנהג זה נשמר אפילו בגטו קובנה, כשלעיתים נדירות היינו הולכים לשחוט עוף אצל השוחט הצדיק הרב חזן שהיה מגדולי השוחטים בקובנה ובסלבודקה לפני המלחמה.

בגטו התקיים המנהג במשך כל חדשי השנה. מכל שחיטה קבל השוחט חתיכת בשר כיוון שחששו שמא מחמת הרעב הגדול התיר השוחט שאלה שנתעוררה בכשרות העוף או הבהמה. כאשר אכל השוחט משחיטתו, היתה זו עדות על כשרות הבשר.

גם דודי הרב הצדיק הקדוש ר' שמשון גיברלטר הי"ד שגר בעיר לזדיי, אחיו הגדול של אבי, היה שוחט. הוא היה תלמיד חכם גדול וירא שמים בתכלית, והייתה לו קבלה לשחיטה מהגאון רבי אברהם עבר - רבה של לזדיי. מחמת יראת השמים הגדולה שלו הוא לא רצה בשום אופן להתפרנס משחיטה, כיוון שלא רצה ליטול על עצמו את האחריות הגדולה בהכנת הסכין לשחיטה. הוא התפרנס מחנות בדים שהייתה בבעלותו. אחותו ניהלה את החנות והוא ישב ולמד בהתמדה עצומה. אבל מראש חודש אלול עד לאחר החגים הכריחו אותו אנשי הקהילה בעיר לזדיי לשחוט בעבורם, כיון שרצו שאדם גדול, מומחה וירא שמים ישחט בעבורם. הם אמרו שאם לא הוא ישחט - כל אנשי העיר לא יאכלו במשך חודשיים בשר! לשמע טענה זו הוא לא יכל לסרב לבקשת אנשי העיר ושחט בעבורם.

המחיה בתחילת הגטו

גזילת הרכוש

בשבועות הראשונים לקיום הגטו, צוו הגרמנים להביא להם את כל הזהב והכסף שנמצאים בגטו. גרמני איש הס"ס סדיסט ורוצח בשם יורדן, שהיה השטן בהתגלמותו, הוא זה שעמד בקשר עם הנהלת הגטו. הוא היה צעיר ולקח לו עוזר ליטאי מטעם עירית קובנה בשם קאמינסקי. קאמינסקי היה מביא את כל דרישותיו של יורדן להנהלת הגטו, וכעת הייתה הדרישה לשדוד את כל יהודי הגטו.

קאמינסקי לטש עיניו אל הרכוש, וכנראה לקח חלק ממנו לעצמו. כאשר נודע הדבר לגרמנים, הם פיטרו אותו מתפקידו להיות המקשר ביניהם להנהלת הגטו.

הגרמנים איימו שאם תושבי הגטו לא יביאו מרצונם הטוב את הרכוש - הם ישלחו חיילים מצויידים בגלאי מתכות לחפש זהב. משפחה שימצא ברשותה זהב - תרצח כולה יחד עם כל הדיירים, השכנים ודיירי הבתים הקרובים לבית. הם הטילו פחד נוראי על כולם. כל אחד החליט להביא מרצונו את כל הרכוש כדי להציל את החיים. את כל דברי הערך היו צריכים להביא למקומות איסוף במשטרת הגטו או במשרד הנהלת הגטו. הגרמנים החלו לעבור בגטו וערכו חיפושים בעזרת גלאי מתכות. אנשים פחדו שמא מישהו מהשכנים החביא משהו, ואז יוציאו גם אותם להריגה.

בבית הייתה סכנת נפשות להחביא רכוש. אנשים חכמים החביאו רכוש בלילות באדמת הגטו, מחוץ לבתי הגטו, בצורה שלא סיכנה אף לא אחד. אך רוב היהודים לא חשבו מרוב פחד. הם ראו בזה סכנת חיים, והחיים יקרים יותר מכל הון שבעולם.

מי שהצליח להחביא בגטו זהב ויהלומים התפרנס בכבוד ולא ידע רעב. תמורת זהב יכלו גם להתחבא אצל הליטאים. אבא נכנס, איפא, לספק בהלכה - אם הוא מחויב להביא את הזהב כדי לא לסכן את חייו, את חיי משפחתנו ואת חיי שכנינו.

סמוך לנו בגטו הקטן גר הגאון הקדוש רבי יחזקאל ברנשטיין הי"ד, בעל ה"דברי

יחזקאל", ראש ישיבת "אור ישראל" בסלבודקה. אבא הלך אליו וגם אני הצטרפתי, ושמעתי את שאלתו של אבא ואת תשובת הגאון. אז לא הבנתי בדיוק את השאלה ואת התשובה, אולם במשך השנים שאחר כך הסבירו לי.

אבא לא שאל את הרב על האיום של הגרמנים לרצוח את מי שימצאו אצלו כסף וזהב, כיוון שזה ספק נפשות שקול. אם יביא את הרכוש - ימותו מרעב בגטו כי בזהב יכלו לרכוש מזון, ומצד שני, אם לא יביא את הרכוש לגרמנים והם ימצאו זהב - הם ירצחו את המשפחה. אם כך, הספק שקול ואבא הכריע: "שב ואל תעשה- עדיף", והחליט לא להחזיר את הרכוש.

השאלה של אבא היתה לגבי מה שאמרו הגרמנים שאם ימצאו זהב ירצחו גם את השכנים. אבא שאל האם ב"שב ואל תעשה", כלומר - אם אינו מביא את הרכוש אלא מחביאו, חל עליו "דין רודף" (אפילו ב"שב ואל תעשה") בכך שהשכנים עלולים להסתכן, ואם כך עליו להחזיר את הזהב והכסף.

הגאון ר' יחזקאל ברנשטיין ענה שזו שאלה של דיני נפשות, ולזה צריכים סנהדרין של לשכת הגזית. הוא הוסיף ואמר, שהוא גר בבניינו של הגאון הקדוש רבי אברהם גרודז'נסקי הי"ד, מנהלה הרוחני של ישיבת סלבודקה, והם נתנו תקיעת כף ביניהם שהם מביאים את כל הרכוש שיש להם. מבהילו! שני גאוני וצדיקי עולם לא הסתפקו בדיבור ובהבטחה, אלא נתנו תקיעת כף שהם אינם משאירים אצלם את הרכוש, אלא מביאים הכל למקום האיסוף.

כשאבא שמע זאת, הוא אמר: "הגאון בשבילי הוא לשכת הגזית. הנני מוכן ומזומן לקיים מצוות עשה לשמוע בקול החכמים". אבא הביא את כל הונו שנאמד במיליונים. עד היום כשאני נזכר במעמד זה - אני בוכה, אף על פי שאז הייתי רק בן שתים עשרה. אבא עמד ליד הסמובר ושרף דולרים ושטרות של לירות שטרלינג אנגליות בשווי מיליונים. את כל המתכות, הכסף והזהב, שגם הן היו שוות הון רב, אספנו והחזרנו למשטרת הגטו. היו שם שרשרות זהב שהיו ירושה מדורי דורות וכל אחת שקלה מעל קילו זהב טהור. החזרנו כ- 45 ק"ג זהב. את היהלומים שהיו בגודל עצום שהיום רואים רק בתערוכות - זרקנו בבור החפירה של בית השימוש בחצר, מקום ששום גלאי מתכות לא יוכל לגלותם. אבא נשאר עני ואביון.

אבל ד' בשמים שראה את מסירות נפשו של אבא לשמוע בקול חכמים בזמן קשה כל כך, לא עזב אותנו. הוא זן ופרנס אותנו כל הזמן ברחמיו הגדולים בהשגחה מיוחדת.

זכינו כולנו לעבור את כל הגיהינום ברעב, בצמא ובסכנת נפשות, ונשארנו כולנו בחיים, פרט לאמא ע"ה שנפטרה במחנה האיום שטוטהוף.

השכנים שלנו בגטו פחדו מאד שמא לא ניתן את הזהב. הם היו עניים מאד וידעו שאנו עשירים, ורק לאחר שראו שאמא לוקחת את כל הזהב ומחזירה, הם נרגעו קצת. אך בכל זאת הם חששו שמא לא החזרנו הכל, וחשדו שזרקנו את הזהב בתוך באר המים העמוק בחצר הבית, כדי שבמשך הזמן נוכל להוציאו משם. על כן הם קראו למכבי אש של הגטו, והם רוקנו את כל המים שבבאר. השכנים חפרו באדמת הבור לראות שמא החבאנו שם זהב, ומשלא מצאו מאומה - נרגעו.

אני לא ראיתי על אבא חרטה כלשהי על שהחזיר את כל הונו, אף הזמנים הקשים ביותר שבהם סבלנו חרפת רעב בגטו. להפך, הוא היה שלם עם עצמו בתכלית בקיימו דעת תורה.

במצב כזה התחיל הרעב הגדול בגטו. בכסף השיגו הכל, אבל לרוב האנשים לא היה כסף. בינתיים היה לנו קמח שיפון שקנינו בכניסה לגטו, ולחם לא היה חסר לנו.

אנשים רבים החביאו זהב ויהלומים. דיברו אז, שבטרם מסרה הנהלת הגטו את כל הזהב והיהלומים לגרמנים, היא הורידה חלק מהרכוש והחביאה לצורך שוחד לאנשי הס"ס והגסטאפו. הגרמנים קיבלו זהב רב בשווי עשרות מיליונים דולרים, והסתפקו בכך. הם הפסיקו את החיפושים אחרי הזהב, והגטו קצת נרגע.

התחילו לרחוש שמועות בגטו שהגרמנים דורשים את כל כלי המתכות, ובפרט את סירי הנחושת והסמוברים שדרושים להם לצורך הכנת פגזי תותחים. שכנינו חפרו בור גדול בחצר ושם החביאו את כל כלי הנחושת של דיירי הבניין. נשארנו כמעט ללא סירים לבישול.

סגן יושב ראש הנהלת הגטו, עורך הדין גורפינקל, כותב בספרו שהרכוש שנאסף בגטו היה בשווי חמישים מליון דולר של שנות הארבעים. הגרמנים בעצמם היו מופתעים מההון הרב והפסיקו את החיפושים.

הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל

הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל היה ידוע בגדלותו העצומה. מפורסמת

היתה רוח הקודש ששרתה עליו. אביא בזאת סיפור אחד מיני רבים החושף מעט מגדלותו העצומה.

רבי מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל בצרפת

בעת כיבוש הרוסים את ליטא, הלאימו הרוסים את חנות הנעליים הגדולה שהיתה ברשותנו. ברחמי שמים הספיק אבא להציל חלק גדול מהרכוש והמיר את הכסף שהיה לו למטבע חוץ. היו לו אלפי דולרים ושטרלינג ובעיקר עשרות קילוגרמים של זהב. ללא ספק היה אבא בחזקת אדם עשיר גדול מאד. את הונו החביא במקום מסתור.

למעשה, לא יכולנו להשתמש בכסף משום שהרוסים חקרו ובדקו אחר מקורות הפרנסה של היהודים ורצו לשדוד את כספם. הם הצליחו בכך בסיוע מלשינים רבים שהיו פזורים בליטא. ידענו שיש להיזהר מכל אדם, להצניע את הרכוש ולחסוך אפילו בקניית דברי מאכל, כי אם אין עובדים - מנין מתפרנסים?

ליהודים החרדים הייתה בעיה לעבוד אפילו למראית עין. עיקר הבעיה היה נעוץ בעובדה שכל המפעלים עבדו בשבת.

דודי הרב הצדיק ר' שבתי כגן הלך לעבוד ביחד עם שאר היראים בניקוי השלג מהכבישים בקובנה מטעם העירייה, מפני ששם יכלו להשתמט מעבודה בשבת.

איזה בושה היתה זו - תלמידי חכמים עטורי זקנים ואנשים שהיו עשירים עמדו וניקו את רחובות קובנה! העבודה הזאת הייתה תעודת יושר כקומוניסט והעידה שאתה אינך פרזיט, וכבר לא בודקים אותך משום שאתה כבר אחד משלהם וממונה מטעמם לעבודה.

יום אחד, בזמן הכיבוש הרוסי, פגש אבא את ידיד נפשו הגאון ר' מרדכי פוגרומנסקי והיה עד לגילוי של רוח הקודש ממש. הגאון הכיר את אבא והחזיק ממנו עולם ומלואו, כפי שכבר כתבתי בחלק הראשון של ספרי. באותו יום אמר לאבא: דע לך שבעוד פסק זמן קצר לא תשאר לך פרוטה מכל רכושך, חלק אותו לעניים תלמידי חכמים בסלבודקה ולפחות הם יהנו מזה בינתיים. אבא שאל אותו: תגיד לי בבקשה, נתתי צדקה כפי שדורשת ההלכה ואולי יותר. חנות ומפעל כבר אין לי מפני שהרוסים הלאימו הכול, ולעבוד בניקוי רחובות קובנה אני לא יכול. אם אחלק את כל כספי - איך אתקיים? ענה הגאון הצדיק לאבא: דע לך שעוד מעט לא תישאר פרוטה מכל הונך. יותר לא פירש את דבריו.

היתה זו רוח הקודש ממש. אבא לא ידע לפרשו, אך לאחר כמה חודשים פרצה המלחמה העולמית השנייה ובגטו היינו חייבים להחזיר את כל כספינו ממש ולהישאר בלי פרוטה. כך ראינו בחוש את גדלותו של הצדיק ר' מרדכי ויכולנו למשש את רוח הקודש בידיים.

ברכת צדיק

הסיפור הבא מעיד על עוצמת "אמונת החכמים" שפעפעה בלב עלמה יהודיה ילידת קובנה. סיפור זה התרחש כבר בתחילת המלחמה, כאשר נרצחה משפחה שלימה ונותרה ממנה בחורה אחת. אמה היתה בת דודה ראשונה של הגאון הצדיק הרב מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל, והגאון היה אורח קבוע בביתם בקובנה. את אחיה של הבחורה שלחו ללמוד בישיבת סלבודקה בהשפעת הגאון רבי מרדכי. ואכן, אחיה ניצל את כשרונותיו והיה לאחד מהמצוינים שם. סיפרו, שהגאון רבי מרדכי אמר בענווה שאחיה שלמד בסלבודקה גדול ולמדן ממנו.

העלמה הבודדה, שהכירה בגאונותו ובצדקותו של רבי מרדכי, רצה באמצע הפוגרום בין הרציחות אל דירתו של הגאון הצדיק רבי מרדכי שהיתה בקצה השני של העיר, ובקשה לקבל ברכה כדי להינצל. היא ידעה שברכותיו של הגאון רבי מרדכי תתקיימנה במלואן, בבחינת "צדיק גוזר וד' מקיים".

היה זה בעיצומה של המלחמה. סכנת נפשות כרוכה היתה בשוטטות ברחובות קובנה, ובפרט שניכר היה על אותה בחורה שהיא יהודיה. אולם כל אלה לא מנעו ממנה ללכת לגאון ולבקש ברכה. היא האמינה שרק ברכה מהצדיק רבי מרדכי תציל אותה. לאחר מאמצים מצאה את דירתו, אך הדלת היתה סגורה. עם הגאון התחבאו כמה בני ישיבה

*במחבוא, בחדר מוסתר. הנערה החלה לצעוק שיפתחו לה את הדלת ולאחר ששמעו את קולה והכירו אותה - פתחו לה את הדלת. היא סיפרה לגאון שכל המשפחה נהרגה והיא נשארה לבדה בודדה, וברגעים אלו מתקיים פוגרום בשאנץ ומי יודע כמה זמן נותר לקובנה עד שתגיע גם לשם ידם הארוכה של הנאצים ימ"ש. בדמעות שליש בקשה את ברכתו. הגאון רבי מרדכי החל להרגיעה ולנחמה, הוא תיאר לה את הזכות הגדולה של הוריה ומשפחתה שזכו לעלות קורבן על קידוש השם: "**כל כך טוב להם שם**, למה לך לפחד מן המוות?" - כך אמר.*

הבחורה התעקשה והתחננה לגאון רבי מרדכי: "אבל אני רוצה לחיות, ורק ברכה מהרב תציל אותי!". בשפתיים דולקות ובלב חם בירך אותה כבקשתה, והנערה, חדורת אמונת חכמים וביטחון בברכתו של הצדיק, חזרה לביתה. ללא פחד הלכה ברחובות קובנה שהיו מלאים ברוצחים צמאי דם, ואיש לא נגע בה לרעה.

כה האמינה בברכת הצדיק, עד שכך נהגה בכל אקציה בגטו. היא היתה רצה לקרוב משפחתה, הגאון הצדיק רבי מרדכי, כדי לבקש ברכה - והוא היה מברך אותה ותמיד זכתה להינצל. הנערה עברה את הגטו ושרדה, נשלחה למחנות שטוטהוף וניצלה. לאחר המלחמה שבה לקובנה וכעבור זמן התחתנה עם בחור חרדי הקרוב לחסידי חב"ד. ביתה בקובנה היה אחד הבתים הבודדים שנשמרו בו שבת וכשרות במסירות. לימים נולד לה בן ההולך בדרך האבות. היא זכתה לעלות לארץ ישראל, גרה בכפר חב"ד, ניהלה ביד רמה מכולת ונפטרה בשיבה טובה בגיל 93 במלוא שכלה וכוחה. כל ימיה היתה אומרת שזכתה להינצל, לבנות את ביתה ולהאריך ימים בזכות ברכתו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל.

החבאת החליפות

כאשר ערכו הגרמנים חיפושים אחר זהב, הם לקחו עוד מכל הבא ליד. היו ברשותנו חליפות חדשות ויקרות ומעילים חדשים שהכנו בזמן הרוסים ופחדנו לשמור אותם בביתנו. בחצר ביתנו גר יהודי עני ואביון בעל משפחה. לפני המלחמה הוא עבד בבית מטבחיים במלאכה הפשוטה ביותר - הסרת העורות מהבהמות. פרט למיטות לא היה בביתו מאומה, ומידי יום הוא נלחם מחדש עבור פת לחם למשפחתו. הוא גר במקום עוד לפני המלחמה, ועל כן הוא הכיר את השכנים הליטאים שגרו בצד השני של הגדר, מחוץ לגטו. הוא היה מסתכן ומחליף איתם בגדים שנתנו לו אנשי הגטו תמורת אוכל, ומכך היה מתפרנס בקושי גדול.

השומרים הליטאים היו מחפשים יהודי שמתקרב לגדר התיל של הגטו כדי לירות בו למוות. מידי יום נפלו שם קורבנות, אבל סכנת מוות מרעב קשה מסכנת היריות. אותו יהודי עני היה נזהר מאד. בשעת הכושר היו מעבירים לו שקי תפוחי אדמה ולחם, והוא היה זורק את החליפין - הבגד. לאנשים בגטו עדיין היו בגדים שאותם יכלו להחליף תמורת אוכל.

מכיוון שהוא היה עני, חשב אבא שאצלו לא יבואו לחפש מאומה. הוא גם היה אדם ישר והגון ועל כן החביא אבא בגדים אצלו, והוא קיבלם בחפץ לב. לאחר זמן, כשנרגעו הרוחות ופסקו החיפושים, הוא החזיר לנו הכל. היו לנו בגדים יקרים נוספים שמהחלפתם יכולנו להתפרנס חדשים רבים.

חליפות יקרות נוספות שהיו לנו הפקדנו אצל קרובנו הרב פרץ גליקמן. הוא היה גיסו של אחיו הגדול של אבא, הרב ר' שמשון גיברלטר. הרב פרץ היה תלמיד חכם וצדיק. אשתו הייתה בת דודה ראשונה של הרבנית של גדול הדור, רבי ירוחם לייבוביץ זצ"ל מישיבת מיר.

לא הייתה לו שום משרה רבנית. הוא היה אחד מהצדיקים שהכרתי בימי חיי. הוא היה בשבילי דמות, ובגטו בפרט - הוא התעלה בכל צדקותו. בזמנים קשים כל כך, כשקדושי עליון נהרגים ונרצחים, רעב איום שורר ואין יודעים מה יהיה איתנו אפילו בעוד שעה, הוא היה בא לאבא כמעט כל יום כשכולו אמונה וביטחון. הוא חיכה כל רגע בחוש לביאת משיח צדקנו, והיה דבוק בקב"ה ומצפה לישועתו. הוא היה מביא עמו ספר דניאל ומראה לאבא רמזים לישועה במהרה.

כשהוא היה בא ומדבר עם אבא נרגעתי כל כך. ראיתי שיש עולם אחר חוץ מעולם הרצח של העם היהודי. הוא הישרה עלי אמונה ובטחון. הצדיק ר' פרץ עזר לנו רבות בגטו והיה אחד מהשליחים מן השמים להציל אותנו מהרעב האיום. יהי זכרו ברוך.

מרוב צרות ואקציות שעברו עלינו, שכחנו שמסרנו לרב פרץ חליפות לשמירה. הם חיכו כל הזמן שנבוא לקחת בחזרה את החליפות ושמרו עליהן על אף המקום המצומצם שהיה להם בגטו. מרוב צדקותם הם לא הזכירו לנו את הדבר, כדי שלא נחשוב שהם אינם רוצים לשמור אותן עוד.

אנו חשבנו, שמסרנו את הכל ליהודי השכן שלנו בגטו הקטן. למעשה, הוא החזיר לנו את כל החליפות כאשר פסקו החיפושים בגטו הקטן, ואנו חשבנו שהוא חס ושלום לא החזיר לנו אותן.

אבא לא ביקש מהיהודי השכן את החליפות כדי לקנות לנו אוכל. הוא סבר שבמצב של רעב איום כזה, כשאין ליהודי זה אפילו חתיכת לחם לתת לילדיו הגוועים מרעב, אין לבא בתביעה לאף אחד. חפצים שווי כסף בגטו הם דיני נפשות גם לו וגם לנו. אבא גם לא אפשר לנו להזכיר לו זאת ואמר שהוא מוחל לו בלב שלם.

מרוב המהומה הגדולה שהתחוללה בזמן החיפושים שערכו הגרמנים, שכחנו מה מסרנו לשכן. בעת החיפושים חטפנו ככל שיכולנו והוצאנו מן הבית. סמכנו על יושרו של השכן ולא רשמנו למי נתנו כל חפץ.

בחורף הראשון בגטו עברנו זמנים קשים ביותר. נשארנו ללא הכסף, ללא הזהב וללא ביגוד. אמא הייתה אוספת מהשכנים קליפות דקות של תפוחי אדמה, הייתה רוחצת ומנקה אותן, ואת זה היינו אוכלים. לאחר אכילת מרק מקליפות תפוחי אדמה היו לנו כאבי בטן איומים ובכל זאת מחמת הרעב האיום המשכנו לאכול את הקליפות. בכל הימים הקשים הללו היה לנו אוצר של ממש ושכחנו ממנו מחמת הצרות הגדולות והאקציות האיומות.

אנו למדנו מכך שאם נגזר בשמיים רעב על יהודי - אפילו יהיו לו אוצרות, קיומם ישתכח ממנו והוא יסבול חרפת רעב. אולם גם במצב הקשה ביותר, כשאין מי שיעזור, ישועת ה' באה ממקום כלל לא צפוי. פעם אחת בגטו פגשתי את שכננו היהודי. כעסתי עליו בשל העובדה שאינו מחזיר לנו את החליפות ועל כן עברתי מיד לצד השני של הרחוב כדי לא להביט בפניו. משסיפרתי על כך לאבא, גער בי על שהעליתי בכלל מחשבה כזו במוחי בשעה שגם ליהודי זה אין מה לתת לילדיו לאכול. אבא זצ"ל חינך אותנו גם בימים קשים כאלו כשהרעב כל כך הציק - לא לחשוב רעה על יהודי ולא לבוא כלפיו בטרוניות.

לאחר חיסול הגטו הקטן, כשזכינו להינצל בחסדי שמים, כל פעם כשהייתי פוגש את שכננו לשעבר הייתי בורח מפניו מכאב לב על הרעב שסבלנו. זאת כבר לאחר זמן ממושך, בשעה שמצבנו השתפר והיה לנו לחם לשובע.

פעם אחת שאלנו קרובינו הרב פרץ מדוע איננו רוצים להשתמש בבגדים שאחסנו אצלו. בדקנו ומצאנו שזה האוצר שלנו - אותו אוצר ששכחנו שנמסר לו - וממנו יכולנו להתפרנס כל החורף הקשה ולא לסבול חרפת רעב.

עיקר שמחתו של אבא הייתה ששכננו לא נגע במאומה אפילו בזמן הקשה ביותר.

למעשה, במשך הזמן בגטו לא השתמשנו בבגדים אלו. ללבישה בחורף הם לא התאימו - יופים לא הלם את המצב בגטו, וגם להחליפם תמורת אוכל לא נזקקנו - כי מן השמיים זימנו לאבא פרנסה בגטו.

הכלכלה בגטו

בתקופת שהותנו בגטו לא ידענו שובע מהו. גם בימים שהיה לנו מזון והצלחנו לאכול מעט - לא היינו שבעים. בחסדי שמים לא סבלנו מרעב.

הימים שבהם יכולתי לחתוך מכיכר הלחם שעמדה על השולחן בלא הגבלה ולאכול, ובנוסף ללחם יכולתי לשתות כוס תה ממותק בסכרין - היו ימי שובע בגטו. גם בזמנים אלו נזהרתי שלא לאכול כמות רבה מדי, כדי שיוותר מעט מכיכר הלחם לשאר בני המשפחה. רעב בגטו פירושו שאפילו פרוסת לחם יחידה לארוחת בוקר אין בבית. היו ימים בחורף בגטו שבהם לאחר תפילת שחרית אמרתי תהילים בדמעות במקום לאכול מעט לחם, וכך הייתי הולך לעבודה. אבל תמיד זכרנו שאפשר לבקש פרוסת לחם מאבינו שבשמים. הוא תמיד שמע לתפילותינו, ב"ה השתפר מצבנו, ולא רעבנו ללחם.

ילד רעב בגטו

לעת עתה נרגענו לפסק זמן קצר. החטיפות מהבתים לצורך עבודה פסקו, ומשרד העבודה של הגטו החל לגייס אנשים לעבודה. העבודה נפלה בדרך כלל בחלקם של הצעירים. בינתיים גרנו עדיין בין אחים יהודים. אף על פי שמרתף מגורנו היה עלוב וחשוך מתחת לפני האדמה, בכל זאת התנחמנו בעובדת הימצאותנו עם כל בני

המשפחה - אבא ואמא, האחים, הסבתא הצדקנית ודודנו היקר, כשעמנו כלי הבית שלנו ואנו ישנים על מטותינו. מצב זה העניק לנו תחושת ביטחון מועטה ורוגע מסוים לאחר חודשיים של רציחות שבהם לא ידענו מה יעלה בגורלנו. הרוגע שאפף אותנו נבע מכך שחשבנו שהשחיטות והרציחות פסקו ולא ישובו עוד, וכעת נותר לנו להתמודד רק עם העבודה הקשה ועם הרעב. על הרעב התגברנו בינתיים כיוון שהיו ברשותנו מאות קילוגרמים קמח שיפון שקנה בעבורנו בן דודינו, מר יוזיפער. כאמור, אמא אפתה לנו מהשיפון לחם כדי לקיים את הגוף ולא כדי לשבוע. אבא סבר, שבזמן קשה כזה אסור לאכול לשובע, אלא רק כדי להינצל מהרעב האיום. אחר כך, כשגרנו ליד גדר התיל של הגטו ומולנו גרו השכנים הליטאים, יכולנו להחליף איתם בגדים תמורת מזון, שכלל בעיקר תפוחי אדמה ולחם.

זוכר אני שאלה ששאלו בגטו את רבה של קובנה, הגאון הרב שפירא. הגרמנים חילקו לכל אחד מאנשי הגטו מנה של שומן חזיר או חלב בהמה. נשאלה השאלה: "בשלב זה אין אוכלים שום דבר איסור, אולם מי יודע מה עלול להיות בהמשך. יתכן שלא יהיה מאומה. אם כך, האם מותר לקחת את השומן האסור ולהותירו לזמנים קשים יותר, או שאין לקחתו בשום אופן?".

בימי הגטו היינו הולכים לשאול כל שאלה הלכתית את חכמי התורה, ובמיוחד את הגאון רבה של קובנה. הגאון פסק שבזמן הקשה בו אנו נמצאים, כשאין יודעים מה עלול להיות מחר, עלינו לקחת את השומן ולשמרו בצנצנת שאין משתמשים בה, אפילו לא בטעות, כלומר - כלי מאוס ביותר, ולשמור זאת לימים קשים. כך נהגנו, ובחסדי שמים לא הוצרכנו להשתמש בו.

כאשר נכנסנו לגטו חשבנו שיהיו לנו קשיים בהשגת מזון, אבל התנחמנו בעובדה שניצלנו מאימת המוות, מהרציחות ומהפוגרומים. אז האמנו עוד לדברי ראש הגסטאפו שהבטיח לועד הגטו שהגרמנים ישמרו עלינו בגטו מרציחות הליטאים ונקבל מזון בקצבה תמורת עבודתנו בעבורם. חשבנו שהגטו ידמה לגטאות ימי הביניים - שייאסר עלינו לצאת מהגטו אלא אם כן נלווה בשמירה של הגרמנים ונענוד טלאי מגן דוד צהוב, וכך נוכל לעבור את שנות המלחמה.

אולם אף לא אחד העלה על דעתו שנהיה סגורים בגטו כמו בכלוב במטרה לרצוח אותנו. למעשה, הכניסה לגטו הייתה עלולה חס ושלום להביא לרצח יהדות קובנה, לולי רחמי שמים הגדולים שעזרונו, ונשארנו אחד מעיר ושנים ממשפחה.

מוסדות הגטו

הנהלת הגטו ארגנה את הגטו בצורה אוטונומית. חברי ההנהלה הקימו את מוסדות הגטו שהתנהלו כמו מחלקות בעירייה. המחלקה העיקרית הייתה מחלקת דיור, ותפקידה היה לדאוג שלכל משפחה יהיה לכל הפחות חדר אחד למגורים. משרד העבודה נדרש למלא אחר דרישות הגרמנים - לנהל את מערכת העובדים. המשרד הסוציאלי דאג למשפחות עניות, לאלמנות וליתומים הרבים שהיו בגטו. החברה קדישא דאגה לקבורה המתים. כך התנהל כל תחום ותחום ביד רמה במחלקות של מוסדות הגטו.

הנהלת הגטו הקימה בית חולים לתפארת בהנהלתו של המנתח הגדול בקובנה, ואולי הגדול בכל ליטא, ד"ר זכרין. בית החולים היה מצויד במיטב המכשור הרפואי והתנהל ברמה גבוהה. היו בו רופאים גדולים ואחיות מנוסות. לד"ר זכרין היה בית חולים פרטי גדול בקובנה. הוא היה מנתח את בני התורה ללא תשלום, וכנראה גם את בני העניים.

חולים בבית החולים בגטו

זכורני, שבזמן שבן דודי, הקדוש גבריאל גיברלטר, למד בישיבה בסלבודקה בשנת ת"ש 1940, נתקף בחור מהישיבה באפנדציט בליל שבת. בן דודי וחבריו הביאו את הבחור לד"ר זכרין והוא ניתח אותו חינם אין כסף לכבוד התורה. בן דודי סיפר לנו שהוא הכניס אותו ואת חבריו לחדר הניתוח בזמן הניתוח והסביר להם כל פעולה שעשה. כך היה מכבד בני תורה.

בגטו הייתי עובד במשרד העבודה בתור נער שליח אצל המהנדס אולייסקי. הוא היה גר באותו בניין בו גר ד"ר זכרין. לפעמים הייתה מבקשת ממני אשתו של ד"ר זכרין שאלך לשוחט כדי שישחט לה עוף. היא הכירה אותי בתור נער חרדי ועל כן בקשה שאשמש לה כשליח. הייתי הולך לשוחט שהיה בגטו, הרב חזן, וכשחזרתי הייתה מודה לי על כך מאד.

למעשה, לא היתה הנהלת הגטו צריכה להקים בגטו בית חולים ברמה גבוהה כל כך. מן החכמה היה להקים בית החולים קטן במספר צריפים כדי לא לעורר בגרמנים ובליטאים קנאה. הקמת בית החולים ברמה כזו הזמינה אותם לרצוח אח"כ את כל הרופאים. לדעת הרוצחים, יהודי הגטו לא צריכים לא מזון ולא רופאים, עליהם רק למות מרעב וממחלות.

הנהלת הגטו הקימה גם משטרה יהודית חזקה. היו בה מפקדים אזוריים, בתי משפט ובית סוהר. פעם ביקרתי בבית המשפט בגטו. היה שם תובע, שלושה שופטים ושוטרים. התביעה אז הייתה נגד יהודי שהשתמט מעבודתו בשדה התעופה - עבודה שאודותיה אפרט בהמשך. דנו אותו כרוצח וכפושע הגדול באנושות. אנשים שהיתה להם פריבילגיה מיוחדת ישבו בבית ולא עבדו, אך אותו יהודי הלך יום אחד לעיר להביא פת לחם לילדיו הקטנים הרעבים, נתפס ב"קלקלתו" ועל כן זומן למשפט.

הנהלת הגטו התנהלה במשך תקופה ארוכה באוטונומיה כמעט מוחלטת, ודבר זה הביא לכאורה אסון על הגטו. לפי דרישת הגרמנים, על הנהלת הגטו היה לערוך רישום מדויק של מספר התושבים בגטו, ולפרט גם את מספר הנפשות בגיל העבודה, את מספר הילדים, הזקנים והנשים. הגרמנים תירצו את בקשתם בכך שעליהם לדעת זאת עבור הקצבת המזון. אנשים רבים החליטו לוותר על מנת האוכל שלהם ובלבד שלא יוודע קיומם לגרמנים, אולם בשל הסדר ששרר בגטו קיבלו הגרמנים את המספר המדויק של תושבי הגטו, כך שהוקל עליהם לדעת כמה נהרגו, כמה נותרו וכו'.

כארבעים אלף יהודים נכנסו לגטו, מתוכם כחמשת אלפים ילדים. איני יודע אם הנהלת הגטו יכלה להעלים את המספר המדויק של התושבים, אולם הסדר המופתי הביא לאקציות ולרציחות רבות, כי ללא הסדר והארגון היה קשה מאד להגיע למנין תושבי הגטו.

העבודה המפרכת בשדה התעופה באלקסוט

אלקסוט הייתה פרבר של קובנה. נהר הניימן חצה בין העיר קובנה לאלקסוט, וגשר ברזל חיבר את אלקסוט לקובנה. לפני המלחמה גרו במקום כשלושת אלפים יהודים. העניים גרו בבתי עץ בעמק ליד הנהר, ועשירי קובנה גרו בצלע ההר - שם הם בנו לעצמם ווילות.

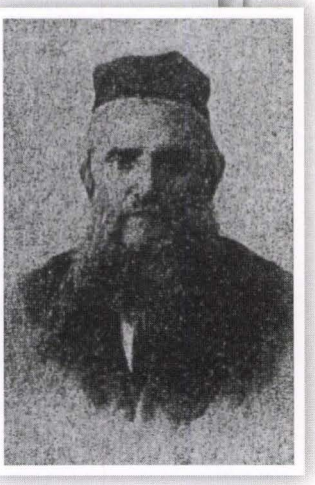

רבי ברוך הורביץ זצ"ל

באלקסוט גר הצדיק הגדול, העשיר ר' שרגא פייבל פרנק, שהיה אחד מבעלי הצדקה והחסד הגדולים בדור. הוא זכה לארבעה חתנים גדולי הדור: הגאון ר' משה מרדכי אפשטיין, רבה של סלבודקה וראש ישיבת "כנסת ישראל" בסלבודקה ואחר כך בחברון, הגאון ר' איסר זלמן מלצר, שבסוף ימיו היה ראש ישיבת "עץ חיים" בירושלים, הגאון ר' ברוך הורביץ רבה של אלקסוט וראש ישיבת סלבודקה, והגאון הרב קרמר, שהיה מגדולי הדור באמריקה, וצאצאיו עד היום מכהנים במקומות התורה בעולם.

גדולי ישראל הגדירו את הצדיק ר' שרגא פייבל פרנק כגאון בהלכות צדקה. ביתו היה אכסניה לגדולי הדור, כמו הגאון הצדיק רבי ישראל סלנטר ותלמידיו. היה זה בית ספוג בתורה, בחסד וביראת שמים. אחי הבכור, ר' יוסף אהרן, ברצותו להחדיר בנו אהבת תורה וחסד, היה לוקח אותנו ומראה לנו את ביתו של הצדיק הרב פייבל פרנק שהיה בנוי בצלע ההר. ההר כולו היה מכוסה עשב ירוק, והיה זה מחזה מדהים ביופיו.

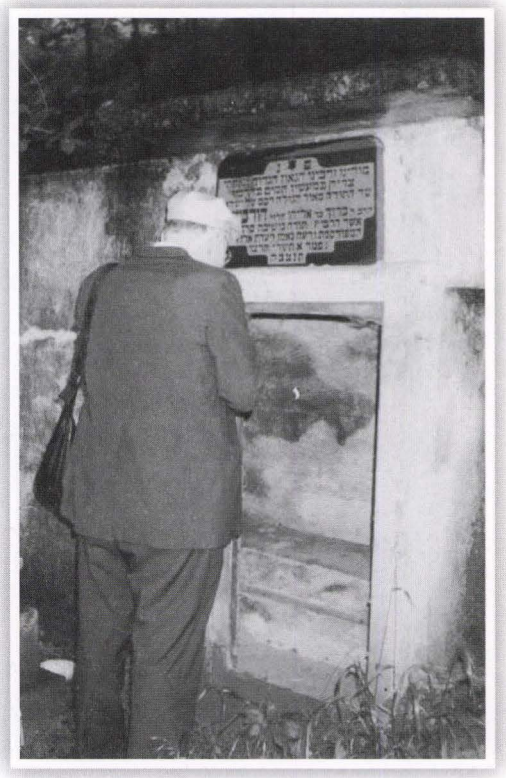

המחבר על קברו של רבי ברוך הורביץ זצ"ל

בראש ההר, בגובה חמש מאות מטר, היה שטח אדמה מישורי גדול, ושם היה שדה תעופה קטן. היו עולים לשם באמצעות רכבל. בשנות ילדותי היינו נוסעים לשם רבות ליהנות מהנוף היפה והמרשים. הייתה זו אטרקציה לילדים.

הגרמנים החליטו להגדיל את שדה התעופה הקטן כדי שיתאים להיות שדה תעופה למטוסי הקרב שלהם. בליטא עדיין לא היו טרקטורים ואת כל החפירות חפרו האנשים בידיים ע"י אתים ובמכושים. לפעמים הייתי מחליף את אחי ר' דוב בעבודה בשדה התעופה ועל כן רצוני לתארה מעט.

העבודה הייתה בניית כבישים באורך קילומטרים למטוסים. האדמה הייתה אדמת טיט וחפרו בה

חפירות בעומק של כשני מטרים וברוחב של שמונה עד עשרה מטרים. בתוך החפירות יצקו בטון והניחו רשתות ברזל.

הייתה זו עבודה קשה ביותר. היו חופרים את אדמת הטיט לעומק וזורקים את העפר לשפת התעלות. למעלה עמדה קבוצה שהייתה זורקת את האדמה למרחק של כמה מטרים. כך שיחררו את שפת התעלות כדי שיוכלו להמשיך ולהוציא את האדמה מתוך התעלות. אלפי אנשים עבדו כל הזמן בעבודה זו. בימות הגשמים האדמה הייתה דביקה והטיט נדבק לנעליים ולבגדים. בקיץ, לעומת זאת, הטיט התקשה והתייבש, והיו צריכים לעבוד בעזרת המכושים כדי לפורר את האדמה. גם בחורף השתמשו במכושים כאשר האדמה קפאה.

העובדים היו רעבים וחלשים ועבדו בכוחותיהם האחרונים. הגרמנים עמדו כל הזמן והשגיחו שאף אחד לא יתרשל בעבודה כיוון שהם היו צריכים בדחיפות את שדה התעופה הצבאי. מי שלא עבד קיבל מכות רצח. בליטא הגיע הקור בחורף ליותר מעשרים מעלות מתחת לאפס. רוב האנשים היו לבושים בבגדים קרועים וקפאו מקור. נוסף על כך, כמעט לא היו שם ליטאים, ולא יכלו להחליף שום דבר תמורת אוכל.

כמו שיצאו לעבודה - כך חזרו: עייפים, רצוצים, בלי כוח ובלי אוכל לבית. היו זמנים שבהם עבדו שם יומם ולילה כחמשת אלפים איש. הגרמנים, מושלי הגטו, היו מאיימים על משרד העבודה של הגטו שאם הם לא יתנו את אלפי האנשים לעבודה בשדה התעופה, הגטו יחוסל.

העובדים בשדה תעופה

בכל יום עמדו הגרמנים, אנשי הס"ס, ליד שער הגטו וספרו את האנשים היוצאים. רק לאחר שהתמלאה מכסת האנשים לצורך העבודה בשדה התעופה אפשרו לקבוצות האנשים,

שנקראו בריגדות, לצאת לעבודה בעיר. כל האנשים רצו ללכת לעבודה בעיר על אף היותה קשה, כיוון שבעיר הייתה אפשרות להחליף בגדים באוכל, וכך יכלו להביא אוכל לבני המשפחה.

חלוקת היושניק לעובדים בשדה התעופה

בתחילה היו לוקחים הגרמנים את אנשי הגטו לעבודה בשדה התעופה במשאיות, אך משנוספו עוד אלפי אנשים לעבודה - חייבו אותם הגרמנים ללכת חמישה ק"מ ברגל. אף על פי שהשמירה לא הייתה הדוקה - אף אחד לא ברח, כי לא היה לאן לברוח. רוב הליטאים, פרט ליחידי סגולה, שנאו את היהודים יותר מהגרמנים.

העובדים אוכלים את היושניק

העובדים היו חוזרים באפיסת כוחות מהעבודה הקשה, מהרעב ומההליכה של עשרה ק"מ ליום. איך בכל זאת התקיימו? היה זה נס מהשמים. העבודה הייתה תחת פיקוחם של הסדיסטים הגרמנים. על ההתרשלות הקטנה ביותר קיבלו מכות

רצח. שום הטבות לא נתנו הגרמנים לעובדים, חוץ מהפסקת צהרים שבה חילקו מרק דליל שכונה "יושניק" והיה עשוי ממעט תפוחי אדמה וגריסים. ביום ראשון בשבוע לא עבדו. אנשי הגטו, שהיו כבר לפני התמוטטות ממש, היו הולכים אז לרופאים של משרד העבודה כדי לקבל פטור רפואי למספר ימים. אני זוכר את יום ראשון שבו היו עומדים מאות אנשים בתור לרופאים כדי לקבל מספר ימי מנוחה.

האקציות

האקציה הנסיונית בגטו הקטן

בגטו הקטן גרו כשמונת אלפים יהודים, ובגטו הגדול גרו מעל שלושים אלף יהודים. כביש ראשי, רחוב פאנרו, הפריד בין שני הגטאות. שתי המדרכות משני הצדדים של רחוב פאנרו נשארו בתוך הגטו, לעומת הכביש שנותר מחוץ לגטו לשימוש הגרמנים והליטאים. יהודי הגטו המשיכו ללכת על המדרכות של הרחוב. הגרמנים בנו גשר עץ ששימש למעבר בין שני הגטאות. לא הייתה כל שמירה על הגשר, פרט ללילה שאז היה עוצר בכל הגטו. בשעות הלילה נאסרה ההליכה בכל הגטו, להוציא את אלו שחזרו מהעבודה או שהלכו לעבודת לילה.

בכל הערים בליטא הקימו הגרמנים שני גטאות. תחילה היו מחסלים את הגטו הקטן ואחר כך את הגטו הגדול. אנחנו לא הבנו זאת בתחילה והאמנו לגרמנים שההפרדה לשני גטאות הינה צורך צבאי - כדי שהכביש הראשי, רחוב פאנרו, ישמש למעבר הצבא.

חודש לאחר הקמת הגטו, בשבעה עשר בספטמבר 1941 למניינם, בשעות הבוקר, הייתה האקציה הראשונה בגטו הקטן. בבוקר הגבירו באופן פתאומי את השמירה סביב הגטו הקטן. בכל מטר ניצב שומר גרמני או ליטאי עם רובה שלוף. גם את המעבר של גשר העץ מהגטו הקטן לגטו הגדול סגרו. הגרמנים התחילו להוציא את כל יהודי הגטו הקטן מהבתים בצעקות וביריות, והובילו את כולנו לכיכר גדולה שנקראה בליטאית "סאיונגס". ככר זו הייתה סמוכה לבית הקברות הליטאי שהיה צמוד לגדר של הגטו הגדול.

היינו שם כשמונת אלפים יהודים. נערכה סלקציה, ומאות יהודים הופנו לצד החיים. את כל משפחתנו לקחו לצד ההריגה. את דודי הצדיק הרב צבי זוסמן, את בניו ואת בנותיו השאירו בצד החיים.

דודי, אח אימי, ר' אליהו דוד כגן, התחבא עם סבתא במרתף שבו גרנו מתחת למיטה.

החדר היה חשוך, ואז, כנראה, עדיין לא חיפשו הגרמנים בבתים כי חשבו שבשל האקציה הפתאומית שבה נדרשו היהודים לצאת - עזבו כולם את בתיהם ולא התחבאו.

את הזקנים והחולים זרקו הגרמנים על מכוניות משא ולקחו אותם לפורט התשיעי להריגה. הפורט התשיעי היה במרחק של כשני ק"מ מהגטו, על הר לינקובה.

לאחר הסלקציה הובילו את כולנו, כשבעת אלפים יהודים, גברים ונשים, ילדים וזקנים, לכיכר סאיונגס. הגרמנים והליטאים פקדו עלינו להרים את הידיים למעלה, מעל הראש, ולרוץ לכיוון בית הקברות הליטאי. סביב בית הקברות הייתה גבעה ועליה עמדו אנשי צבא ליטאים. פתאום ראינו שהם קיבלו פקודה להוריד את הכיסויים מעל מכונות הירי שעמדו על הגבעה, והם עמדו להפעיל את מכונות הירי האוטומטי תוך כדי שאנו רצים מול היורים הרוצחים.

הבכי היה נורא ואיום. היו אלו השניות האחרונות של החיים. רצנו כשאנו זועקים "שמע ישראל" כמו ביציאת נשמה. התבוננתי באבא וראיתי שהוא רץ כשעל פניו נסוכה שלווה ורוגע - כולו אמונה ודבקות בבורא עולם. מראהו השלו הרגיע אותי מעט.

ברגעים אלו, רגעים של ריצה אל המוות כשידינו מורמות למעלה, עברנו ליד אנשים חילונים רופאים ועורכי דין. הם הבחינו שאני חובש כובע וממלמל תפילה. הם פנו אלי בבכי ושאלו: "ילד! מהי התפילה שאומר יהודי ברגעים האחרונים של חייו?", תשובתי הייתה - תפילת "שמע ישראל". מיד צעקו אלפי אנשים בבכי "שמע ישראל". היו אלו אנשים שלא היה להם קשר עם הדת. הם נמשכו להשכלה ועזבו את קיום המצוות, אבל ברגעים האחרונים של חייהם התחננו אלי בבכי שאומר איתם את התפילה האחרונה. הם רצו למות כיהודים ולזכות לקבל פני שכינה.

לפתע ארע הנס הגדול. בעוד אנו רצים למוות בידיים מורמות כשהדמעות זולגות והפחד הולם - כיוונו הליטאים את מכונות הירייה לעברנו, אך פתאום התקרבה מכונית במהירות ואיש ס"ס מהגסטאפו יצא ממנה. באמצעות מטפחת לבנה הוא סימן לעצור, הוא סובב במטפחת מספר סיבובים באוויר כדי לסמן לגרמנים המפקדים, מבצעי הטבח, שיפסיקו את הרצח ויבואו אליו. הוא הביא עמו פקודה חדשה: להפסיק את הטבח, לשחרר את כל האנשים ולהחזירם לביתם בגטו הקטן. המפקדים נתנו מיד פקודה לרוצחים להפסיק את הרצח. הם כיסו בחזרה את מכונות הירייה בברזנטים והחזירו את הזקנים והחולים מהפורט התשיעי לגטו הקטן. היפלא מד' דברי? ראינו מול עינינו רחמי שמים מרובים, הרגשנו שהקב"ה משגיח עלינו.

חילוץ המכונית שנתקעה בחול

לימים סופר לנו שאיש הס"ס שעצר את הרצח נסע במכוניתו דרך הגטו הגדול ולא דרך רחוב פאנרו. הוא חשש שאם ייסע דרך כביש פאנרו הוא יאחר את המועד ויגיע לאחר הרצח. כיון שכך, היה עליו להקיף את כל הגטו הגדול, כי הכיכר שבה עמדנו הייתה צמודה לגדר התיל של הגטו הגדול.

בגטו הגדול היו מקומות שבהם הכבישים היו רק חול, וכשהגיע הגרמני במהירות - שקעה המכונית שבה נסע בתוך החול ולא הצליחה להיחלץ ממנו. כך היה עלול הגרמני להגיע לאחר התחלת הטבח. הגרמני קרא ליהודים שהיו בסביבה, בגטו הגדול, ואמר להם: "הצילו את אחיכם היהודים ממוות. דחפו בכל כוחכם את המכונית והוציאוה מן החול כדי שאספיק לתת פקודה להפסיק את ההרג." כל היהודים שעמדו בסביבה רצו במהירות ודחפו את המכונית בכל כוחם כדי להציל את אחיהם - אנשי הגטו הקטן. כך הספיק הגרמני להציל את חיינו בשניות האחרונות.

אנשי הגטו חשבו שסיבת הפסקת הרצח הייתה העובדה שהגרמנים, כתמיד, רצו לעשות "עבודה נקיה". הם דאגו שהרציחות תחשפנה למינימום של אנשים. בזמן זה היינו כולנו בכיכר ליד הגטו הגדול, וכך יכלו כולם לראות את הרצח. אנשי הגטו הגדול שהיו רואים זאת, היו בוודאי בורחים מהגטו ליערות או היו מתחילים להילחם בגרמנים.

נוסף לזאת, היה זה הרצח הראשון שנעשה ביהדות קובנה. יתכן שהגרמנים חששו שאנשי הגטו הקטן יתקוממו נגדם ויתחילו לברוח ולהילחם בהם. על כן, הוחלט להפסיק את הרצח ברגעים האחרונים ולהעביר את הרציחות למקום נסתר שבו לא יראו אנשי הגטו את הרציחות ולא תהיה אפשרות להתקומם.

הגרמנים התחילו להכין מקום לרצוח את היהודים בפורט התשיעי. אח"כ נודע לנו ע"י הליטאים שהגרמנים חופרים שם באמצעות פועלים ליטאים בורות גדולים. הליטאים אמרו שזוהי, כנראה, הכנה לרצח יהדות קובנה.

לאחר השחרור ממוות כל האנשים התנשקו ובכו מרוב שמחה. קמנו מקברותינו כמו בתחיית המתים. ברגע האחרון ריחם עלינו אבינו שבשמים ונשארנו בחיים. חזרנו הביתה והוצאנו את הסבתא ואת דודי ממחבואם מתחת למיטה, והשמחה הייתה בלתי נתנת לתאור. הכל חזרו אז בתשובה.

המחבר במקום האקציה הנסיונית
ברוך... שעשה לי נס במקום הזה

לפני כעשרים שנה הגעתי לביקור בקובנה והייתי בכיכר סאיונגס. בדמעות ברכתי שם: "ברוך... שעשה לי נס במקום הזה". כאן נולדתי מחדש ברחמי שמים הגדולים.

לאחר ניסיון הרצח הזה, החלו אנשים לחיות בתקווה שהגרמנים לא ירצחו עוד יהודים. רבים חשבו שהם השאירו אותנו בחיים כיוון שהם צריכים אותנו לעבודה, לסייע להם במאמץ המלחמתי. "רעב יהיה", סברו רבים, "אבל רצח - לא יהיה". הביטחון בישועה מן השמים גם בעתיד נתן לנו כוח לעמוד בים הצרות וברעב האיום.

ראש השנה הראשון בגטו בשנת תש"ב 1941

כפי שכתבתי, גרנו בגטו הקטן באותו בניין שבו גר דודי הצדיק והקדוש, הרב צבי זוסמן הי"ד. בראש השנה התפללנו במנין מצומצם אצלו בבית. רצינו שבן דודי, החזן העולמי, הקדוש ר' אהרן יוסף זוסמן, יהיה שליח הציבור בכל תפילות החג, אולם התעוררה בעיה הלכתית בנידון: הוא היה אבל על אמו שנהרגה בתחילת המלחמה מהפצצות הגרמנים. לבסוף, מאחר שלא היה לנו בעל תפילה אחר, הוחלט שמותר לו להתפלל לפני העמוד.

צד אחד של הבניין פנה לגדר של הגטו שלידה עברו משמרות הגרמנים. הצד השני של הבניין, המקום בו דודי היה גר, פנה לצד החצר. אף על פי כן התפללנו בלחש, כדי שחס ושלום לא ישמעו השומרים הרוצחים את התפילה, כי הלא התענוג הגדול שלהם היה לרצוח יהודי בעת תפילתו. בן דודי התפלל בקול דק וצלול שאפילו חזן גדול מצליח להפיקו רק לעיתים רחוקות. קולו הצלול והנעים ושברון לבו חברו יחדיו לתפילה מעומק הלב. הוא לא ידע מה עלה בגורל משפחתו, אשתו וילדיו התאומים בני השלוש שנשארו בעיר אליטה. שמענו אז, שרוצחים את כל יהודי העיירות בליטא.

במשך כל התפילה בכינו מפחד העתיד האפל לאחר האקציה בגטו הקטן. אפשר לומר שהייתה זו אחת מהתפילות שחזקה אותי כל ימי חיי. זו הייתה תפילה מעומק הלב, הרגשנו שבה תלוי גזר דיננו, התחננו לפני בורא עולם כבן הזועק אל אביו שרק בידו הישועה.

חלום בליל ראש השנה

כפי שספרתי, הרב משה יקר זצ"ל, חותנו של דודי ר' מרדכי כגן אח אימי, היה צריך לעזוב תוך שעתיים את דירתו ביום סגירת הגטו. אנו רצנו במהירות ועזרנו לו ולאשתו לעבור למרתף שלנו. הוא גר אצלנו כחודש בפחד איום. הוא לא יצא מפתח הבית ורעד מפחד. כיבדנו אותו ככל שיכולנו גם במצב הקשה שבו היינו. בליל ראש השנה אבא כיבד אותו לקדש על היין. כשהוא ברך את ברכת 'שהחיינו' הוא פרץ בבכי נורא. הרגשנו שזה ראש

עומדים, מימין ר' מרדכי כגן, ושני בני הרב יקר
הילדים היושבים מימין, שרה, יוסף, אליעזר לבית כגן

השנה האחרון בחייו ואולי גם בחיינו. עד היום, כשאני נזכר בברכת ה"שהחיינו" של הרב יקר בראש השנה, הולם ליבי וצמרמורת עוברת בגופי.

בליל ראש השנה חלם הרב משה יקר חלום. הוא סיפר לנו שחלם שסכנה עצומה להישאר בגטו הקטן, והוא רוצה לעבור לגטו הגדול. הוא אמר שהגטו הקטן הוא מקום סכנה וירצחו בו את כולם, ולכן ייעץ גם לנו לעזוב את הגטו הקטן ולעבור לגטו הגדול.

שאלנו אותו: "לאן תלכו? אתם אנשים זקנים ויש לכם מקום אצלנו". אך הוא בשלו, סכנה עצומה להישאר בגטו והוא בורח מיד לאחר ראש השנה. בתחילה לא רצינו לעזור לו להעביר את חפציו, כדי שייאלץ להישאר אצלנו ונוכל להשגיח עליו. לבסוף, כשראינו שהוא מתעקש כל כך לעבור, עזרנו לו להעביר את חפציו לבית כלתו האלמנה שגרה בגטו הגדול. מספר ימים לאחר יום כיפור נערכה אקציה בגטו הקטן, ומעל שבעת אלפים איש נרצחו בפורט התשיעי. נשארו בחיים מאות יהודים בודדים בניסים נוראיים.

ראינו בחוש שמשמים גילו לו והצילו אותו מאקציה זו. לאחר כחודש הוא הלך לבית עולמו. מספר ימים לאחר פטירתו נערכה אקציה גדולה בגטו הגדול ונרצחו מעל שלושה עשר אלף יהודים. גם אשתו כלתו ונכדיו נרצחו באקציה הגדולה בפורט התשיעי.

העובדה שהרב יקר זצ"ל הלך לבית עולמו בעודו על מיטתו וזכה להגיע לקבר ישראל הייתה זכות גדולה, שהרי רבבות רבבות לא זכו לכך. בגטו "קינאו" באנשים שזכו למות בידי שמים ולא בידי הרוצחים הגרמנים במיתות משונות ואכזריות. ראינו שתורה מגינה ומצילה על אדם חשוב ויקר. מן השמים גילו לו, ועל כן ברח וזכה לקבורה. הוא נקבר בכבוד בבית הקברות החדש של הגטו.

האקציה הראשונה בגטו הקטן

נדמה היה לאנשי הגטו שהרוחות נרגעו במקצת; פסקו הרציחות, ובעיקר - כל יהודי הגטו הקטן שוחררו מהאקציה הנסיונית. היו שחשבו שהגרמנים ישאירו את היהודים בחיים כדי לנצל אותם ככח עבודה. הליטאים לא רצו לעבוד עבור הגרמנים. רצונם ושאיפתם היה לרצוח יהודים ולגזול את רכושם, אבל לא לעבוד, והיהודים - הלא הם כוח עבודה בלי תשלום. גם מבחינת האוכל היה נח להעביד אותם בלי לדאוג להם למזון. ההקצבה לכל יהודי בגטו הסתכמה במאה גרם לחם ליום.

הגרמנים השתמשו בתכסיסים מעולים. הם עבדו בשיטה פסיכולוגית של הרדמה. הם הפסיקו לערוך בדיקות ליד שער הכניסה של הגטו והפסיקו את המכות. למעשה, הם כמעט לא נראו בגטו. היהודים חיפשו דרך להרגיע את עצמם ולשכוח מעט את דאגתם. הגרמנים חיפשו תמיד דרך להפתיע - לגרום ליהודים לפחד פחות, לרופף קצת את העירנות והדריכות, ואז להלום בהם.

ה"שקט" בגטו

כשראיתי שהגטו קצת נרגע, הלכתי לבקר חבר ילדות שאיתו למדתי ביבנה. שם משפחתו היה מרכוס. לאביו היתה חנות מפוארת למזון ברחוב לוקשה ליד בית הספר יבנה, ובנוסף היה אביו גם סוכן ראשי של בית חרושת גדול שייצר סוכריות. כנראה הם היו אמידים. החבר היה יתום מאמו, והיו לו אח ואחות מבוגרים ממנו. הייתי בא פעמים רבות לביתם בקובנה. משפחתו היתה שומרת תורה ומצוות.

יום אחד בשנת תרצ"ח - 1938, בעוד אביו משרת את לקוחותיו בחנות המעדניה שברשותו, קיבל אביו התקף לב ונפטר. חברי נשאר יתום מאב ומאם. כל יהודי קובנה נרעשו מהמיתה הפתאומית. היה זה מקרה נדיר שאדם כה צעיר נפטר בחנותו באמצע היום. אחיו ואחותו הגדולים של חברי דאגו לו כהורים וגידלו אותו. הלכתי לבקרו בגטו כיוון שנדמה היה לי ששקט. היה זה כחודשיים לאחר שנכבשה ליטא בידי הגרמנים. הוא היה ילד כבד משקל, וכשבאתי אליו כמעט לא הכרתיו - הוא ירד פלאים ממשקלו. היה זה צובט לב לראותו כך. הוא סיפר לי כי לאחיו ולאחותו אין אפשרויות להשגת מזון בגטו, והוא סובל מחרפת רעב.

כאבתי את כאבו. צערו היה גם צערי, אך לא יכולתי לעזור לו. את הזהב והכסף שלנו החזרנו לגרמנים והתפרנסנו בקושי רב. כשרציתי לחזור לגטו הקטן, שמענו פתאום שהגרמנים והליטאים הקיפו את שני הגטאות במשמר כבד וסגרו את מעבר גשר העץ לגטו הקטן. התחילה אקציה. לא ידענו היכן נערכת האקציה. הידיעה עברה כזרם חשמל. הנה, זו ה"הפתעה" המרה כלענה שהכינו לנו הנאצים לאחר ה"שקט" המדומה.

בית חברי שבו שהיתי היה ממוקם בסוף הגטו הגדול. הייתי נער כבן שתיים עשרה, וכששמעתי על האקציה - הלכתי אל דודתי שגרה סמוך לבית חברי כדי להיות עם המשפחה בעת צרה. דודתי מרת יהודית כגן אשת דודי הצדיק הרב ר' שבתי כגן, התגוררה לבדה עם שלושת ילדיה: בנותיה רבקה ופרידה, ובנה ישראל שהיה בגילי.

בעלה היה בין הנרצחים הראשונים הי"ד. גם בנה הגדול, הבחור הקדוש יוסף הי"ד, נלקח ביום סגירת הגטו באקציה של אנשי האינטליגנציה בה נרצחו חמש מאות איש.

האקציה

השמש עמדה ברום השמים כשיצאו הגברים לעבודה. מזג האויר לא רמז ולו ברמז קלוש על העתיד להתרחש. בבתים נשארו נשים, זקנים וילדים. באותו הזמן נודע בגטו שהקצין הגרמני קוזלובסקי, אחד מתוך שני מפקדים גרמנים שהיו ממונים על שמירת הגטו, עשה תעלול: הוא ירה באקדחו באויר וטען שיהודי מהגטו הוא זה שירה עליו. אי לזאת סגר מיד את הגטו על ידי משמר גדול, וכחלק מהענישה ערך אקציה. האזור היה רחוב פאנרו בצד הגטו הגדול. במקום שבו הייתי לא ידענו מכלום. חשבתי שהאקציה ממשיכה, לאחר שהאקציה של הגטו הקטן הופסקה. כעת עושים שם שוב אקציה. ישבתי ובכיתי על שלוקחים את כל משפחתי לפורט התשיעי.

רח' פאנרו בסלבודקה

הרוצח קוזלובסקי ערך את האקציה. הוא לקח 1,800 יהודים, בעיקר, כפי שכתבתי - נשים, זקנים וילדים. כשעברה השמועה, שרואים איך מובילים את היהודים מהאקציה בכביש העולה לפורט התשיעי, ליד רחוב פיקולו בגטו, רצתי לשם מיד ועמדתי על גדר התיל הדוקרנית של הגטו. פחדתי, אך רציתי לראות אם חטפו את הורי ומשפחתי.

מחילה בלב שלם

לפתע ראיתי אשה שעבדה כמוכרת אצלנו בחנות. היא היתה בחורה מבוגרת שטרם

נישאה, כנראה שבאה ממשפחה עניה. אבי התייחס אליה מאד יפה ודאג לה. יחסו לכל העובדות היה אדיב ומכבד - אף פעם הוא לא הרים עליהן את קולו, אפילו כשעשו שגיאות וגרמו הפסדים, הן אכלו איתנו מכל טוב על שולחן אחד בצהריים, וזכו לקבל יחס משפחתי ממש.

כשהגיעו הרוסים, ניסה אבא להציל מעט רכוש לפני שיקחו הרוסים את החנות. המוכרות עזרו לאבא כמו בנות מסורות, אך היא היתה רשעית ומצצה את דמם של הורי. לא ידענו שגידלנו נחש ארסי כזה בתוך ביתנו. עד כדי כך היא התנהגה ברשעות, שהקומיסר שכבר ישב בחנות של אבא צעק עליה על כך שהיא מצערת כל כך את בעל הבית. לבסוף נאלץ אבא לסגור את החנות ולהוציא את כל הסחורה למחסן ממשלתי.

כעת הבחנתי בה. ראיתי בזה עונש משמים על כך שציערה את אבא ואמא ועזרה לגזול את רכושנו. אדהכי והכי לא הניחו יותר שומרי הגטו לעמוד ליד גדר התיל של הגטו, אולי חששו שחלק מהמובלים להריגה בפורט התשיעי ינסו לברוח אל בין העומדים ליד הגדר. שומרי הגטו איימו בנישקם, וכולנו כמובן ברחנו מהגדר. אני ברחתי לדודתי. בכיתי ללא הפוגה ולא ניתן היה להרגיע אותי. אחר כל דמעה מלאת מליחות וכאב באה אחת נוספת. בכיתי על הורי, דמעתי על אהובי. רציתי שגורלי יהיה עם הורי.

חיכיתי לשמוע מה לעשות. פתאום ראיתי את הגאון הצדיק ר' מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל כשהוא רץ. ידוע כמה היה הגאון הצדיק אדם חלש, והנה רבי מרדכי רץ וצועק בכל כוחו: "יהודים, האקציה נפסקה!" הוא חש את חובת החסד להודיע לאנשי הגטו על מתנת החיים. הרי כולם חשבו שיחסלו את כל הגטו וכולם ירצחו בפורט התשיעי - עד ששמעו את רבי מרדכי פוגרומנסקי, שבכל כוחותיו הדלים התאמץ הרבה מעבר ליכולתו כדי לומר זאת לכולם.

אלו הם הצדיקים - כל מחשבתם חסד, ואין זה משנה כמה מאמץ כרוך בריצה לבשר את בשורת החיים לאנשים העומדים במפתן דלתו של המוות. אדם חלש כזה אשר הליכה היא עבורו מאמץ רב, יהודי שלא אכל מאום, בפרט בגטו, והנה הוא רץ במהירות עצומה כדי להודיע על בשורת החיים. אני כותב דברים שראיתי בעיני. בלילה נשארתי ללון אצל דודתי. בבוקר ראינו שהשמירה פחתה והשמירה הרגילה הוחזרה. שבתי להורי, לגטו הקטן. הורי, כמובן, שמחו לקראתי. שמחתם היתה כאילו ראו את בנם קם בתחיית המתים. הם חששו שהייתי באזור האקציה, ובמיוחד אחרי שלא חזרתי הביתה בלילה - חששם התעצם.

כשסיפרתי לאבא שראיתי את המוכרת שנלקחה להריגה בפורט התשיעי ואני רואה בכך עונש משמים עבורה על שציערה אותו כל כך, אבא הצדיק הזדעזע וגער בי; הוא אמר שחס ושלום, אסור לדבר ולחשוב כך, אין לעלות על הדעת מחשבה כזאת, ואפילו אסור להרהר בלב על עונש כזה חמור לבת ישראל. התביישתי מאד להסתכל בפניו של אבא אחרי שעברתי עברה חמורה וחשבתי כן, וכל זה היה בעודי ילד. אבא אמר: "אני מוחל לה במחילה גמורה, וחס ושלום לא יענש יהודי בגללי".

כשאנשים מתארים את חיי הגטו, הם כותבים בקצרה שבאקציה הראשונה נרצחו 1,800 איש, ובזה תמה התיחסותם לאקציה זו. כשאני כותב, בדם ליבי ובתמצית דמעותי, אני מעלה על הכתב את אותה אמונה שהתגברה ביותר בגטו. את הבן-אדם לחבירו, את העובדה שבכל המצבים לא אבדו צלם אנוש.

הרוגי האקציה הראשונה

בלילה ההוא שמענו בגטו את היריות מן הפורט התשיעי שהיה רחוק כשתי ק"מ מהגטו. או אז הבנו את מה שלא רצינו להבין - שרצחו את כולם. כשחזרו הגברים הבעלים מן העבודה אל המקום בו נערכה האקציה ולא מצאו את משפחתם - החלה בכיה נוראה ואבל כבד ירד על הגטו. היה זה ערב כהה ועצוב, כאילו ענן שחור ירד וכיסה את עין השמש. אפילו האויר בגטו היה מחניק, ולא בגלל מזג האויר. אנשים בגטו פחדו לצאת לעבודה שמא יעשו אקציה נוספת וירצחו את משפחתם כשיהיו בעבודה.

כשאני מנסה לחשוב על הימים ההם, אני תוהה איך אנו - תושבי הגטו - הרגענו את עצמנו, "שלום יהיה לי" ו"לנו זה לא יקרה". לא רצינו להאמין שהגרמנים יבצעו את תוכניותיהם וירצחו את כל יהודי הגטו. מאז אותו מקרה למדו הגרמנים שהם יכולים לרצוח בקלות אלפי אנשים ואין התקוממות. הם אכן בצעו את זממם, כפי שאכתוב בהמשך על רצח אלפי הילדים והזקנים. הגרמנים שערכו נסיון ראשון איך לערוך אקציה בגטו, ניסו להרגיע את כולם באומרם שלא רוצחים את כל יהודי הגטו אלא 'רק' את תושבי אותו איזור שממנו, כביכול, ניסו לרצוח את מפקד הגטו קוזלובסקי, ועל כן נערכה האקציה ברחוב פאנרו - העיר העתיקה של סלבודקה היהודית.

איה הרב?

הגאון רבי בנימין אזינסקי, רעייתו ובתו היו היחידים שנצלו מתוך כל היהודים שגרו

באזור שבו נערכה האקציה. הרבנית לאה אזינסקי סיפרה לנו על הצלת הרב בנימין אזינסקי: הוא היה מגדולי תלמידי החכמים בכולל סלבודקה ומהמיוחדים שבלומדים, למדן עצום וגאון מגדולי הדור.

רבי בנימין אזינסקי גר בקומה שניה. למטה ברחוב עמדה הרבנית עם בתה המאומצת. הקצין הגרמני עלה איתה למעלה לדירתה ומצא בה שלש מיטות. הוא שאל את הרבנית מי האדם השלישי שגר בבית. הרבנית השיבה שכולם ירדו למטה לרחוב על פי הפקודה, והיא אינה יודעת היכן נעלם בעלה במהומה הגדולה שנוצרה. הרב אזינסקי חשב שהגרמנים רוצים לרצוח רק את הגברים, כמו שהיה כאשר נרצחו עשרת אלפים איש בפורט השביעי. הוא לא ראה סכנה בכך שאשתו יורדת לרחוב על פי דרישת הגרמנים, ובתוך המהומה החליט להתחבא בארון הבגדים.

הקצין הגרמני החל לערוך חיפוש בבית בחושבו שגבר מתחבא במקום כלשהו בסביבה. הגרמני ניסה לחפש במקומות שלא יעלה על הדעת לחפש בהם. הוא חיפש מתחת למיטות ואף למעלה מצא ארון קטן שבו שמרו כלי מיטה. הוא לא התעצל, לקח את השולחן והכסא, עלה עליו ופתח את הארון. הוא הוציא את כל תכולתו, ומשלא מצא את האיש - ירד לרחוב וניסה לחקור שוב את הרבנית באיזה מקום מסתור מתחבא הגבר. אך הרבנית בשלה, היא השיבה שאינה יודעת היכן הוא. בינתיים, כששמע הרב אזינסקי שהגרמני חיפש בארון העליון, יצא מהמחבוא בארון הבגדים והסתתר בארון העליון. הגרמני לא אמר נואש וחזר לבית משפחת אזינסקי לחפש שוב. הוא נזכר שלא בדק את ארון הבגדים. הוא פתח את הארון, חיפש בו היטב, ומשלא מצא ירד שוב למטה לרחוב כדי לחקור את הרבנית על מקום המחבוא. בינתיים ראה הרב אזינסקי שהגרמני חיפש בארון הבגדים והוא חשש ששמא יחליט הגרמני לחפש פעם נוספת בארון העליון, על כן ירד מיד מן הארון, שהלא עמד שם השולחן והכסא, והתחבא פעם נוספת בארון הבגדים שבו התחבא קודם לכן.

הקצין הגרמני התעקש ועלה שוב לביתם. הפעם החליט לחפש היטב היטב. שוב חיפש ביתר ריכוז בארון העליון, ומשהתייאש למצוא - ירד לרבנית אזינסקי ואמר לה: ראי, הנני קצין גרמני שעומד בדיבורי. אני יודע ומרגיש שבעלך מתחבא בתוך הבית ואני רוצה מאד למצוא את מקום המחבוא. אני מבטיח לך שאשחרר אותך ואת בעלך מתוך כל אותם האנשים שאספנו למטה, אבל בתנאי אחד - עליך לעלות איתי למעלה לדירתך ולהראות לי את מקום המחבוא של בעלך. מן הסתם לא היתה זו רק סקרנות גרידא, אלא רצון ללמוד על רעיונות המחבוא של היהודים.

קיר המות בפורט התשיעי

ניכרים דברי אמת. הרבנית הרגישה שהוא דובר אמת, ויותר מכך - שאם תסרב היא עלולה לסכן את עצמה, לכן החליטה למצוא את בעלה. היא עלתה עם הקצין הגרמני לביתה וקראה לבעלה: "ר' בנימין, הקצין הגרמני הבטיח לי שהוא משחרר אותנו, הוא רק רוצה לדעת איפה אתה מתחבא. צא בבקשה מן המחבוא שלך!" ואז, לתדהמתו של הגרמני, נפתחת דלת ארון הבגדים והרב בנימין אזינסקי יוצא מתוך הארון. הקצין הגרמני נשאר דקותיים המום ולאחר מכן נשא את רגליו בפחד וברח כשהוא מפטיר: "והרי פתחתי את ארון הבגדים, חיפשתי בו היטב ולא מצאתי אותך. כנראה אתה מלאך". ואכן, קיים הבטחתו ושיחרר אותם.

"אם ד' לא ישמור עיר" - הקצין הגרמני לא יכול היה להבין בשכלו איך הצליח היהודי להערים עליו. כששמעתי על האפיזודה הזו, חשבתי לעצמי שמלבד הנס הגדול של הצלת משפחת אזינסקי - אפשר בסיפור זה להכיר מעט על רשעותם הבלתי נתפשת של הגרמנים הנאצים. ברחוב מחכים 1,800 יהודים אשר מובלים כצאן לטבח בפורט התשיעי, אבל הגרמני לא נח ולא שוקט: עולה, יורד ועולה לבית משפחת אזינסקי מספר פעמים כדי למצוא יהודי אחד נוסף. הוא אינו מתעצל ואינו מתייאש, דבק במטרתו לרצוח עוד יהודי!

משפחת הרב בנימין אזינסקי

אספר מעט על משפחת הרב אזינסקי. אנו היינו מקורבים אליהם מכיוון שהיינו שוכרים דירת קיץ לידם בעיר הקייט קלטובה. הרב אזינסקי היה תלמיד חכם עצום והרבנית היתה צדקנית גדולה, כפי שכבר כתבתי עליהם בחלק א' - לפני המלחמה.

אחיו של הרב אזינסקי, שהיה מבין הקדושים הראשונים שנהרגו על ידי הרוצחים, הותיר לו ירושה - בית לבנים בן שתי קומות בגטו שטרם נסתיימה בנייתו. כשחפשנו

מקום בגטו לישיבת "תפארת בחורים" מסר לנו הרב אזינסקי את הבנין ואנו גמרנו את מלאכת הבניה ופתחנו שם את "תפארת בחורים". אזכיר זאת שוב בהמשך חיי הגטו.

לאחיו הנרצח הי"ד של הרב בנימין היו בגדים וחליפות, והיות שהרב אזינסקי היה היורש היחיד -הוא זכה בהם ויכול היה לקנות תמורת החליפות והבגדים מזון להחיות את נפשו. משפחת אזינסקי מסרה אף היא את הכסף ואת הזהב שלה לגרמנים בשל פיקוח נפש ועל כן התפרנסו מקניית מצרכי מזון מן הליטאים. אחי ר' דוב היה עושה בעבורם את סחר החליפין. הרבנית היתה מביאה לאחי חליפה, ואחי בשובו מן העבודה היה מביא בעבור החליפה מספר שקי תפוחי אדמה ומצרכי מזון נוספים. בגטו הונהג שה'סוחר' - זה אשר הסתכן וחמק מן העבודה וקנה מצרך מזון מן הליטאים - מקבל מן האוכל שהביא עשרה אחוזים וזו היתה פרנסתו.

הגאון רבי בנימין אזינסקי ישב ולמד כל ימי שהותו בגטו. הוא קיבל פטור מעבודה. למספר אנשים מיוחדים, גדולי ישראל, נתנה הנהלת הגטו פטור מעבודה.

הרבנית יעצה לכל מכירותיה וידידותיה שתעשינה גם הן מה שהיא עושה, וכך יהיה להן לחם לשובע ולא יחסר לחם בכל בית יהודי. היא סיפרה על עצמה שבבית שלה (בגטו) יש ארגז מיוחד שבו היא מאחסנת קמח, ובכל פעם כשהיא קונה קמח בגטו היא שמה את הקמח בארגז הזה. בכל עת שהיתה זקוקה לקמח כדי לאפות לחם או לבשל - היתה מוציאה קמח מאותו ארגז, ותמיד תמיד היה בארגז קמח כדי צרכה. אף פעם לא הסתכלה כמה קמח יש בו - לא כשהיתה קונה קמח ומוסיפה אותו לארגז, ולא כשהיתה מוציאה קמח מן הארגז כדי לאפות לחם. כשפתחה את הארגז היתה ממקדת את מבטה על חלון צדדי או פרט כלשהו בחדר, אך לא על הארגז. והנה, תמיד נשאר הארגז מלא, עד שאפילו לא נצרכה להתכופף כדי למלא את הקערה.

היות שכך, היא הציעה זאת לכל ידידותיה, שהרי רואים בחוש שהברכה שורה על הסמוי מן העין. היא התחננה לכל מכירותיה בגטו שכך תעשינה ולא תדענה רעב בגטו. סיפור זה שמעתי מפיה. בצדקותה ובגודל בטחונה חשבה שכל אחת יכולה לזכות לברכה זו, רק צריך להתפלל לבורא עולם שיתמלא הארגז בקמח ולא להסתכל בתוכו - כנס כד השמן של הנביא אלישע שלא כלה השמן מן הכלים.

יום כיפור תש"ב

גם ביום כיפור שחל ביום חמישי תש"ב התפללנו במנין מצומצם של אנשים בגטו

הקטן אצל דודי הצדיק הרב זוסמן. אף בפעם הזו היה בנו של הרב זוסמן, בן דודי הקדוש ר' אהרן יוסף, חזן בכל התפילות.

היתה זו תפילה שמימית, מרוממת. תפילה שכולה בקשה ותחינה, ספוגה ועטופה ברגש עמוק, בשברון לב, בבכי ובקולו הנדיר והמתוק של ר' אהרן יוסף שהרטיט את נשמותינו. הוא התפלל בקול נמוך כל התפילה. היתה זו אחת מהתפילות היקרות ביותר שזכיתי להתפלל בחיי. תפילה שנובעת מעמקי לב, תפילה שעולה עד שערי השמים. כדלים ורשים דפקנו דלתיך רחום וחנון. תפילה שכולה קודש לד'.

באותו זמן עדיין לא עלה בידו של בן דודי לברר מה עלה בגורל משפחתו. הוא חשש שאשתו וילדיו נרצחו בעיר אליטה. חששו נבע מכך שאלה היו צריכים להגיע לגטו קובנה, כפי שנדברו, ולא הגיעו. יום זה היה יום כיפור האחרון ליהודים רבים. חיל ורעדה תוקפים אותי בזכרי את אותו יום כיפורים האחרון בגטו הקטן שבסלבודקה. במוצאי יום כיפור אחר הסעודה עלינו מהמרתף למעלה, לדודי, ערכנו סעודה ושתינו יחד כוסות תה עם סוכר קשה. רצינו להרגיש מעט סעודת יום טוב, כפי שכתוב: "לך אכול בשמחה לחמך כי רצה ד' את עוונך".

חיסול הגטו הקטן

ליל שבת אחר יום כיפור תש"ב

לילה גשום מאד היה אותו ליל שבת. ישבנו כל המשפחה סביב שולחן השבת, ונר השבת שדלק השרה אוירה חמימה אשר חפתה על הקור העז השורר בחוץ. אבא קידש על שתי פרוסות לחם כשלפתע נשמעו צעקות מן החצר. היו אלה הגרמנים שקראו לבוא לעבודת לילה בשדה התעופה.

אנשים רבים ששמעו את שאגות הגרמנים התמהמהו לצאת, וכתגובה להתמהמהות שמענו את הגרמנים צועקים ומאיימים שמי שלא ילך לעבודה סופו יהיה גרוע מאד. כששמעה אמא את איומי הגרמנים נתקפה בחרדה עצומה ובקשה מאחי הגדול, דוב, שהיה אז בן שבע עשרה, שילך לעבוד.

באותו הלילה, בליל שישי, חלמה אימי ע"ה חלום נורא ובו ראתה כי עתידים אנו להיות בסכנה עצומה. למחרת בבוקר ביקשה מאבא שיצום, ואכן כל אותו היום - יום שישי - לא אכלו אבא ואמא מאומה ובקשו רחמים על משפחתנו.

אחי דוב אשר למד חמש שנים קודם לכן בישיבת וילקומיר, אחת מהישיבות המצוינות שהיו בליטא, לא יכול היה להשלים עם העובדה שהוא כיהודי בן תורה ילך ויחלל שבת קודש. דוב התחנן בקול בוכים: "אמא, הלילה הוא ליל שבת, איך אוכל לעבוד בשבת?"

אך אמא הצדקנית התעקשה וענתה לו: "אנו במצב של פיקוח נפשות", וכמין נבואה נזרקה בה וכך אמרה: "ליבי אומר לי שבעבודתך תהיה הצלתך והצלת כל המשפחה. פיקוח נפש דוחה שבת! וכי לא שמעת את איומי הגרמנים שמי שלא יציית להוראות ולא ילך לעבודה סופו רע ומר?". בקושי רב יצא אחי מן הבית לאחר שהתלבש היטב והצטייד בפרוסת לחם. בחוץ ירד עדיין גשם שוטף ואימי האיצה בו שילך מהר יותר. ניבאה ולא ידעה מה ניבאה. כפי שאכתוב בהמשך, אחי דוב הציל את חיי כל המשפחה.

התכונה בטרם בוא הצרה

דוב יצא לעבודה הקשה. במשך כל הלילה עבד בגשם השוטף, בקור ובבוץ. בשבת לפנות בוקר הוא חזר מעבודת הלילה המעייפת. כדי להגיע הביתה היה עליו לעבור את גשר העץ ולהכנס לגטו הקטן. בדרך כלל לא היתה שמירה של גרמנים ליד גשר העץ. באותו יום נתקל אחי בחייל נאצי גרמני שעמד ליד גשר העץ וסירב לאפשר לאחי לעבור את הגשר. אחי התחיל לדבר עם השומר הגרמני ולהסביר לו שהוא חוזר מעבודת לילה בשדה התעופה ורצונו לחזור להוריו ולמשפחתו, אך מכיון שראה שדבריו נופלים על אוזן ערלה ולא מועילים לו תחנוניו - החל אחי ר' דוב לפעול בשיטת הבכיינות. הוא התחנן לגרמני שיאפשר לו לחזור לאבא, לאמא ולאחיו הגרים בגטו הקטן. השומר הגרמני ענה לו: "ממילא עוד זמן קצר אף אחד לא יישאר בחיים בגטו הקטן, לא אבא ולא אמא ולא אחים. תישאר בגטו הגדול וכך תוותר אתה יחיד בחיים מכל משפחתך".

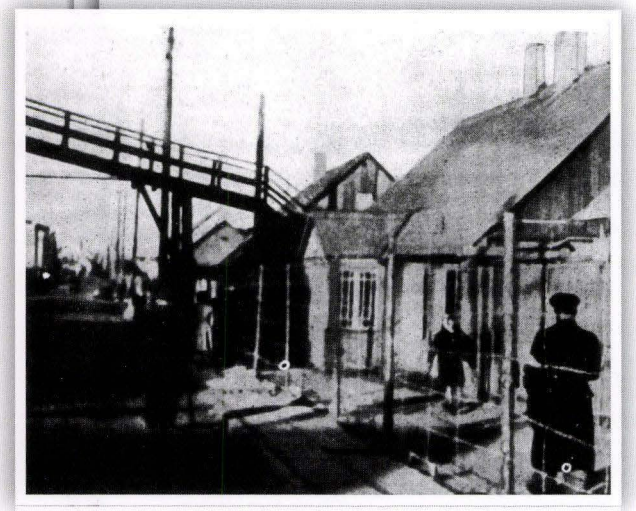

הגשר מעל רח' פאנרו שמקשר בין הגטאות

כששמע אחי דברים אלו, החל לרוץ ולעבור את הגשר בסערה. מן השמים סיעו בידו וניתנו לו כוחות מיוחדים, ועל אף שהגרמני הוריד את הרובה כדי לירות בו - בניסי נסים הוא לא הספיק לירות ואחי הצליח להימלט בכל כוחו. רועד ומתנשף הגיע הביתה והרתיע אותנו מפני הבאות: האקציה בגטו הקטן מתחילה ברגעים אלו ממש. באותו זמן החלו הגרמנים להגביר את השמירה סביב הגטו הקטן וכמעט בכל מטר הציבו שומר גרמני ושומר ליטאי.

פחד מוות נפל עלינו לשמע דברי אחי. דברי השומר הגרמני הפחידו אותנו מאד - הנה בעוד זמן קצר אף אחד לא ישאר בחיים. אימת מוות נפלה עלינו. התחלנו להתלבש ולהתארגן, אמא הכינה לכל אחד שקית סוכר - אולי בכל זאת נישאר בחיים, ואני רצתי מיד לדודי היקר, הרב צבי זוסמן, לספר לו את שסיפר אחי, ואף משפחתו התלבשו מיד והתכוננו ליציאה.

אמירת וידוי לפני המיתה

האוירה בגטו נעשתה מחושמלת. כל יהודי הגטו התעוררו לחיים וחרדת מוות שררה בכל מקום. נשארתי אצל דודי, הרב צבי זוסמן. התחלנו כולנו לבכות וחשבנו שאלו הם הרגעים האחרונים של חיינו, אולם דודי התרומם ואמר לילדיו: "איני מבין אתכם. כל החיים אנחנו מתפללים לבורא עולם פעמיים ביום 'שמע ישראל' ואומרים פרשת 'ואהבת... בכל לבבך ובכל נפשך', למסור באהבה את הנפש על קדושת השם. ועכשיו, כשזכינו לרגע הקדוש הזה בחיים, אתם בוכים? למעשה אנחנו צריכים לרקוד עכשיו משמחה על שזכינו להגיע לרגע יקר וקדוש כזה". רעד עובר בגופי עד היום בזוכרי את דבריו הקדושים.

אחר כך הורה לנו דודי הצדיק לקחת סידורים ולהתוודות. תחילה אמרנו וידוי "אשמנו" בבכיות נוראות. בחיים לא זכיתי להתוודות כך. הייתי אז רק בן שתיים עשרה וארבעה חודשים, וידעתי כי נשארו לי עוד כמה רגעים לחיי הקצרים. אחר כך אמר לנו דודי להגיד "על חטא" של יום כיפור וכן וידוי של רבינו ניסים גאון. אי אפשר לתאר במילים את הדמעות הרותחות שנגרו מעיני כל.

דודי הצדיק יעץ לנו עצה נוראה להצלת החיים: ליפול על רצפת העץ בפישוט ידיים ורגליים, כמו ההשתחוויה בבית המקדש, ולומר תפילת תחנון: "ויאמר דוד אל גד", שאפילו אדם, חס ושלום, שהמוות מול עיניו וחרב שלופה על צווארו - יאמר תפילת תחנון, ואז מורידים ממנו כל דינים שבעולם ואפילו נגזרה עליו מיתה - דנים אותו בשמים **מחדש**. ברגע זה יכול לזכות לגזירת חיים אם יש לו זכויות או חס ושלום להפך - למוות. אם ייזכר לגזירת חיים, שום חרב לא תשלוט בו וינצל. ואם חס ושלום לא יזכה, תהיה גזירת מוות ואף זכות לא תוכל לעזור לו להינצל. מובן שאין להשתמש בעצה זו אלא רק בעת צרה כמו זו.

דודי הסביר: למדנו מיהושע שכאשר בא המלאך וחרבו שלופה בידו כדי להרוג את יהושע, נפל על פניו בהשתחוויה ובפישוט ידיים ורגליים, והתפלל. כשקם, שאל יהושע את המלאך: 'למה באת' -וכמובא בחז"ל שניצל ממות בשל ההשתחוויה ואמירת התחנון. צורת תפילה זו מסוכנת ומותר להתפלל כך רק בעת סכנת מוות ורק לאדם שבטוח במעשיו.

מספרים שמרן המהרי"ל דיסקין היה אומר בכל יום "תחנון" בחדרו (לא לפני הציבור) בנפילת אפיים (על שמיכה) בפישוט ידיים ורגליים על הארץ, שזהו התחנון האמיתי.

אבל אסור לעשות כן - אלא רק מי שבטוח במעשיו - כיון שזה מסכן את חייו. ברגעים הללו, כשחיינו היו תלויים מנגד והמוות עמד בחלוננו, אמר לנו דודי שכיון שאין כבר מה להפסיד ואולי בכל זאת נזכה לחיים - לכן כדאי שנאמר התחנון בצורה כזו.

מספרים שגם הגאון הצדיק גדול הדור רבי נתן אדלר זצ"ל, רבו של החת"ם סופר, היה נופל בכל יום על רצפת העץ בפישוט ידים ורגלים כשהיה אומר תחנון. אין זה מדרך כל העם כיון שאסור לאדם להכניס עצמו למצב שידונו אותו בשמים - שמא לא יזכה בדין, אולם צדיק כרבי נתן אדלר זצ"ל יכול היה להעמיד את עצמו בדין.

עד היום מהדהדים באוזני מילות התפילה מאותו רגע נורא בעת ששכבתי על הארץ בפישוט ידיים ורגליים **'אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני, חנני ד' כי אומלל אני'**, ובעיקר **'כי אין במוות זכרך בשאול מי יודה לך'**.

אחר כך קמנו ואמרנו את הפסוקים שאומרים בזמן יציאת נשמה כפי שהורה לנו דודי: "ה' מלך", "ה' הוא אלוקים" ו"שמע ישראל". כל ימי חיי, כשאני עומד בוידוי ביום כיפור, זולגות מעיני דמעות לזכר אותה התפילה. קשה לתאר רגעים מקודשים אלו - רגעים לפני עקידה, שעות לפני יציאת נשמה לגנזי-מרומים.

עלינו לשבח

לאחר מכן אמר לנו דודי הקדוש והצדיק ר' צבי זוסמן לומר "עלינו לשבח" כיוון שצריכים אנו להודות לבורא עולם שזכינו לרגע מאושר כזה בחיים - למסור את נפשנו על קדושת ד' יתברך. אמרנו זאת כולנו כשדמעות צורבות את עינינו ומרטיבות את הרצפה.

ללא בהלה, להפך - במנוחת נפש מפליאה, התחלנו להודות לבורא עולם על השעה היקרה בחיים: "שלא עשנו כגויי הארצות ולא שמנו כמשפחות האדמה, שלא שם חלקנו כהם וכו'" - אלא זוכים אנו לעלות לקרבן עולה תמימה על מזבח ד'. בשלב זה כבר לא יכולנו להתגבר על הדמעות ובכינו בבכיות נוראות. אני מתבונן בעיניים טרוטות על דודי הצדיק - והוא אדום כולו, מרוכז, שט בעולמות עליונים. אין דמעה אחת בעיניו. נראה כי מיד יחל בריקוד של שמחה לפני פרידתו מהעולם.

לא אשכח לעולם את דבריו ברגעים אלו: **"עכשיו נאמר את בקשתנו האחרונה בחיים** - עלינו כבר איננו מבקשים, זוהי גזרת שמים והננו מקבלים אותה באהבה. אבל אנחנו

כן יכולים להתפלל על חילול שם שמים הנורא והאיום, על כך שהגויים אומרים: 'נהרוג את כולכם, איה אלוקיכם?'.

לכן אנחנו מבקשים מבורא עולם רק זאת: 'על כן נקוה לך... **לתקן עולם במלכות ש-ד-י**...ויקבלו **כולם את עול מלכותך... ותמלוך עליהם מהרה...** ביום ההוא **יהיה ד' אחד ושמו אחד' - שבכל העולם יתקדש שמו של מלך מלכי המלכים**." נתאר לעצמנו מה חושבים גדולי עולם ברגעים האחרונים לחייהם: לא על עצמם ולא על חייהם, אלא על חילול כבוד שמים ובקשת מלכות ד' על כל העולם. מהחצר כבר בקעו קולות הגרמנים. חשנו את היריות קרובות, לא רק שמענו אותן. הרגשנו במוחש את הרגעים האחרונים של החיים, חס ושלום.

עשרות שנים אחרי... אני מתפלל כמעט יובל שנים בימים הנוראים בהיכל "כולל חזון איש" בבני ברק ומכבדים אותי בכל אותן השנים בפתיחת הארון ב"עלינו לשבח". אף גבאי לא יודע כמה חביבה עלי תפילה זו, כמה קשור אני אליה בעבותות של חיים. שליח הציבור בתפילת מוסף הוא ידיד נפשי מנעורי הרב הצדיק ר' יצחק גרודז'נסקי שליט"א, ביחד עברנו את הגהנום הנורא, את האקציה בגטו הקטן בקובנה, ונשארנו בחיים ברחמי שמים. נותרנו מעט ילדים מתוך שמונת אלפים קדושים.

ידיד נפשי, הש"ץ של מוסף הגאון רבי יצחק, הוא בנו של הקדוש והטהור הגאון הצדיק ר' אברהם זצוק"ל, שנשרף חי בחיסול הגטו בשנת תש"ד כר' חנינה בן תרדיון מעשרת הרוגי מלכות ונותר רק אפרו. עומד בנו - ממלא מקום אביו בצדקותו ובתורתו - אשר זכה להקים ישיבה של תלמידי חכמים על קברו, ומתפלל כשליח ציבור, ואני זוכה בפתיחת ארון הקודש ב"עלינו לשבח". בעת כזו אוחזת בי התרגשות עזה שאיני יכולה להעבירה במילים. שני ילדים שרידים מאקציה קשה כל כך אומרים ביחד "עלינו לשבח" כמו אז לפני המוות, ומתחננים: "לתקן עולם במלכות ש-ד-י... ויקבלו כולם עול מלכותך... ביום ההוא יהיה ד' אחד ושמו אחד".

מי חשב אז שאזכה להינצל? רק בזכות אבותי הקדושים, ובפרט בזכות אמא הצדקנית שאפרה צבור בקרמטוריום של המחנה האיום שטוטהוף בגרמניה הי"ד הטהור, והלוואי שנזכה לתחיית המתים במהרה.

כל הדברים שכתבתי - אמת הם. לא הוספתי אף לא מילה אחת. איני מסוגל לתאר את גודל המעמד הנורא שבו נכחתי, כשמחד גיסא אנחנו שומעים כבר את יריות הגרמנים מבחוץ, ומאידך אנו ממשיכים לומר את תפילת עלינו לשבח ברטט וברעדה.

לפתע הבחין דודי הצדיק שאנו בוכים בכי נורא. מיד היסה אותנו ואמר: "שבת היום ואסור לבכות!" ענו לו שתי בנותיו היקרות מרת רחל ומרת שיפרה: "אבא יקר, בעוד רגעים ספורים כולנו נהרג, אלו הם הרגעים האחרונים של חיינו הקצרים, איך לא נבכה?" דודי הצדיק ענה להם: "בכל זאת, שבת היום ואסור לבכות בשבת אפילו רגע אחד לפני המוות". חושבני שאפילו בעומדו לפני בור העקידה בשבת לא בכה - "שבת היום, אסור לבכות!" קדושים וטהורים, מי יזכה לעמוד במחיצתם!

קידוש ה' בגיא ההריגה

בצאתנו מהבית החל דודי הצדיק להסתפק - אולי כדאי שבנו הקטן הקדוש יצחק הי"ד יניח תפילין, שמא לא ירצחו אותם היום - ואז יוכל לקיים עוד פעם אחת בחיים לפני המוות מצוות הנחת תפילין. המוות לא הרתיע אותו, כל רצונו ומחשבתו היו איך לזכות ולקיים עוד מצווה אחת לפני המוות. דודי עוד הספיק לטבול את עצמו לא במקווה אלא בדמעתם ובדמם שלו ושל יוצאי חלציו, היה זה מעין נהר דינור לפני עלייתם לגנזי מרומים. מי יעמוד במחיצתם של הקדושים והטהורים שזכותם תעמוד לעם ישראל עד ביאת גואל.

ברגעים אלו ראיתי איך שלווה יורדת על דודי הקדוש והטהור. כולו היה אפוף מחשבה ודביקות בבורא עולם, מאותם רגעים לא דיבר אפילו לא דיבור אחד כדי שלא תזוח דעתו מבורא עולם.

דודי הצדיק הקריב את עצמו ואת חמשת ילדיו על מזבח ה'. לא נשאר מהם זכר, אבל צדיקים - מעשיהם הם זכרונם. וככל שאכתוב ואנסה להביע את רחשי ליבי יהיו אלה אך פירורים משולחנו הגדול של דודי שהלך ואיננו...

ההתאספות לקראת מעבר לגטו הגדול

יצאנו כולנו מהבתים לחצר ופגשנו את מלאכי החבלה - את הגרמנים הנאצים אנשי הס"ס הארורים ביחד עם הפרטיזנים הליטאים - כשהרובים והכידונים שלופים בידיהם.

המחשבה הראשונה שעלתה במוחנו היתה שמיד ברגע זה ירצחו את כולנו בחצר, שהרי שמענו קודם לכן יריות בחוץ. אבל לפתע שמענו שהגרמנים מכריזים שעל כולם להתאסף וללכת ביחד לפי הוראות שלהם. הם גם הוסיפו כבדרך אגב, שמי שיש לו

רשיון חיים שנקרא בגרמנית "יורדן-שיין" - ילך בשורה אחת, ומי שאין לו את רשיון החיים - ילך בשורה השניה.

ברגע זה התוודענו למושג חדש ששמו "אישור חיים". לא ידענו שחילקו אותו ימים ספורים קודם לכן. כששמעתי שצריך פתק לבן, חשבתי לתומי שהפתק שאחי הביא מעבודתו בשדה התעופה הוא אישור החיים ולכן צעקתי: ניצלנו!

בעובדה שגרנו במרתף הבית היתה נס גדול נוסף. בזמן שהגרמנים והליטאים נכנסו לבתים ולחצרות כדי להוציא את כולם להריגה, חלונות דירתנו היו ליד גדר התיל של הגטו. יכולנו לשמוע את הליטאים השכנים צועקים לפרטיזנים הליטאים שכאן במרתף מתחבאים יהודים. הם התחילו לירות בחדר המדרגות לכיוון היציאה מהבית. אחי רפאל באומץ לב פתח את דלת המרתף וצרור יריות עבר על ידו, אך הוא בחסדי שמים לא נפגע. כשראו שמתחילים לצאת מהמרתף הם הפסיקו לירות.

כולנו יצאנו ממרתף הבית ובנס אף לא אחד נפגע. לפני היציאה מהמרתף התייעץ דודי הקדוש ר' אליהו דוד עם אבי - הוא רצה להתחבא שוב עם סבתא כמו בפעם הקודמת, אך אבא לא ידע מה לייעץ לו משום שבאקציה הזאת הגרמנים בדקו את הדירות ולא היה לנו מחבוא. האפשרות היתה רק לשכב תחת המיטה, אך אם היו מוצאים אותם - היו מסוגלים לרצוח אותם במקום. אי לכך הצטרף גם הדוד עם הסבתא לאקציה.

כפי שהזכרתי, דודי ר' אליהו דוד היה אדם מלומד. הוא שלט בשפות רבות וידע אותם על בורין. הוא הכיר היטב את הגרמנים הרוצחים ולכן נפלה עליו עצבות. הוא טען כל הזמן שהגרמנים - כפי שהוא מכיר אותם - ירצחו את כולנו. הוא הזניח את עצמו, גידל את זקנו והיה נראה כמו אדם זקן. דבר זה היה מסוכן מאד כיוון שאת כל בעלי הזקנים הם רצחו מיד בחושבם שהם רבנים גדולים.

רשיון חיים - יורדן שיין

הלכנו כולנו למגרש גדול שלפני המלחמה שימש כשוק שבו מכרו בהמות וסוסים, ליד הבנין החדש של ישיבת סלבודקה בו לא זכו תלמידי הישיבה ללמוד. כשהגענו לשם, הורו לנו הגרמנים שכל מי שברשותו רשיון חיים הנקרא "יורדן שיין" - יעמוד בצד שמאל בשלוש קבוצות. הגרמנים בדקו את הרשיונות ועשו סלקציה כרגיל - מי שהיה לו רשיון בידיו נשאר עם כל משפחתו בחיים. בשלוש הקבוצות של הסלקציה היו בערך כשלוש מאות איש שהועברו למגרש השוק - לחיים!

AUSWEIS

FÜR JÜDISCHE HANDWERKER

DER GEBIETSKOMMISSAR IN KAUEN – STADT i. t.

GEZ. JORDAN

SA – HAUPTSTURMFÜHRER

יורדן שיין – כרטיס החיים בגטו קובנה

ראיתי את בנו של הגאון ר' אלחנן וסרמן, הרב רבי נפתלי, שהיה פאר בניו של הגאון ר' אלחנן, הולך כשרשיון החיים בידו. היה לו זקן שחור, הוא חבש כובע שחור, וכמדומני שהיה לו גבס ברגלו. על אף שהיה נראה אדם צעיר - מיד כשראו אותו הרוצחים הם שלחו אותו להריגה, לפורט התשיעי. רשיון החיים לא אפשר לו רשיון לחיות.

הרב סנייג משיג רשיונות חיים

כשהקימו את ה"יודען ראט", ביקשו הגרמנים לצרף להנהלה גם רב שיעמוד בראשה. הרב שמואל אבא סנייג ז"ל, שהיה תלמיד חכם גדול מחשובי תלמידי ישיבת סלבודקה, שימש לפני המלחמה כרב צבאי ראשי בצבא הליטאי והיה בעל דרגה צבאית בכירה. רבה של קובנה, הגאון הרב שפירא, קרא לרב סנייג זצ"ל וצרפו להנהלת הגטו. הרב סנייג דאג לגדולי ישראל שיהיה להם רשיון חיים. ראיתי את הגאון והקדוש ר' אברהם גרודז'נסקי עובר עם משפחתו כשבידיהם האישור של רשיון החיים, וכן רבנים נוספים עברו עם משפחתם כשברשותם רשיונות החיים.

חכמת נשים

איני יכול שלא לספר את נס הצלתה של אשה אחת צדקנית, ובשל כבוד המשפחה איני מפרסם את שמה. את בעלה הצדיק רצחו בפורט השביעי עם הגאון האדיר רבי אלחנן וסרמן. היא נשארה עם יתומים קטנים, לא היה לה רשיון חיים, אך ה' נתן עצה וחכמה במחשבתה. היא אחזה בחתיכת נייר לבן כאילו היה זה רשיון החיים ונעמדה

בתוך שורות האנשים שהיה להם רשיון חיים. בחכמתה הבינה שהגרמנים לא יבדקו את הרשיונות, וכי מי יעז להפר את פקודתם? היא בקשה מבחור בן תורה צעיר שיתלווה אליה ואל ילדיה כאילו הוא בעלה. למעשה, לא יתכן שהוא אבא של ילדיה, שהרי היה צעיר מאד.

כשעברו ליד הגרמני שעשה את הסלקציה, אמרה האישה לגרמני: "בעלי אילם, לכן מחזיקה אני את רשיון החיים בעבורנו ובעבור ילדינו". הגרמני לא תפס איך יכול להיות שאדם צעיר כל כך הוא כבר אבא לילדים בני ארבע עשרה, אבל אצל היהודים אין שאלות, הכל יכול להיות. כך ניצלה היא עם ילדיה ואף הצילה את הבחור. המשפחה זכתה לעבור את ימי האימים. האם נשארה בחיים עם בנה ובתה וזכתה להקים משפחה לתפארת בישראל.

נס ההצלה בדרך לפורט התשיעי

"חסדי ה' כי לא תמנו...", נס עצום ארע לנו בעת ההליכה לפורט התשיעי ובחסדי שמים נשארנו בחיים. הלכנו בשיירה ארוכה כששת אלפים או כשבעת אלפים יהודים מהגטו לפורט התשיעי. אף לאחד מאיתנו לא היה רשיון חיים.

בעודנו צועדים, עבר לידנו סרן גרמני בשם טורנהיים. הוא היה מראשי משמר הגטו. למעשה, הוא ואנשיו ערכו את האקציה של הגטו הקטן. למשמע השם "טורנהיים" רעד כל גו. קשה לתאר מהו מפקד נאצי, סמל הרשעות והרצח שקיים בכלל באנושות.

לפתע שמעתי את אמא קוראת לאחי ואומרת: "כשנעבור ליד מפקד הגטו טורנהיים - צא מהשורה, עמוד דום לפני המפקד והראה לו את הפתק שמעיד כי חזרת עכשיו מעבודת לילה בשדה התעופה". אחי קיבל פתק קטן לבן שבחלקו העליון היה כתוב תאריך יום העבודה, כנראה כדי שכאשר יחזור בבוקר מהעבודה לא יקחו אותו פעם נוספת.

אחי ר' דוב ענה לאמא: "אמא יקרה, ראי, גם לאלה שעומדים מעבר למתרס ויש להם רשיון חיים עושים סלקציה ושולחים את חלקם למוות לפורט התשיעי. מה יעזור פתק קטן?!".

המשכנו להתקדם אל גיא הצלמוות - הפורט התשיעי. אמא מפצירה באחי שוב

ואומרת: "דוב, בני היקר, מחמד לבבי, וכי חושב הנך שמשמים גרמו לך לחלל שבת סתם כך? אין זה כי אם כדי שתשיג מטרה חשובה מאד על ידי כך - שתציל את כל המשפחה, כי אלמלא כן, בני לא היה מחלל את השבת!". כזו אמונה היתה לאימי הצדקנית. כשראתה אמא שאחי דוב עדיין מהסס, היא דחפה אותו בכוח מחוץ השורה. אחי קפץ מהשורה, נעמד דום לפני מפקד האקציה טורנהיים ואמר לו: "חזרתי עכשיו מעבודת לילה בשדה התעופה, הנה האישור הלבן!". עד היום איני יודע מה עבר בראשו של הקצין הנאצי, מראשי משמידי הגטו, שנאות להציל את משפחתי מהמוות.

הקצין טורנהיים שאל את אחי איפה המשפחה שלו, ואחי ענה לו: "הנה אבא, הנה אמא והנה שני האחים שלי". יש לציין כי אבא היה עטור בזקן - מה שהיה לצנינים בעיני הנאצים. הקצין טורנהיים אמר בגרמנית: "לוס ראויס", פירוש הדבר: "צאו מהשורה של המוות". אבא ואמא היו כבר מבוגרים וגילם התקרב לשישים, אחי הגדול רפאל היה כבן ארבע עשרה אך היה רזה וקטן, אני הייתי בן שתים עשרה ונראיתי מבוגר ממנו. ברגע זה התערבה אמא וביקשה מהקצין טורנהיים שישחרר את סבתא שנמצאת גם היא בשורה. הגרמני לא הסכים בשום אופן ואמר בכעס: "חיזרו לשיירת המוות!". מובן שלא חזרנו, וויתרנו על הבקשה להצלת סבתא. אחרינו הלכו בניו של דודי הצדיק ר' אהרן יוסף ונפתלי ובנותיו. סימנו להם בידינו שגם הם יבואו. הם היו אנשים צעירים והקצין טורנהיים הסכים שיעברו איתנו, אולם הם ביקשו חיים גם עבור אביהם הצדיק והקדוש ר' צבי הי"ד. הקצין הנאצי טורנהיים לא הסכים בשום אופן לכך, ועל כן הם סימנו לנו עם הידים שאם לא מאפשרים להם להציל את אביהם - גם הם לא רוצים לצאת מהשיירה. למרות שניסינו להפציר בהם ולומר שעכשיו זו עת רצון, הם סרבו להשאיר את אביהם לבד.

הם הלכו ביחד להריגה לפורט התשיעי: הסבתא הרבנית מרת מלכה רייזה, בנה דודי הקדוש ר' אליהו דוד ודודי הצדיק והקדוש ר' צבי זוסמן עם בניו ר' אהרן יוסף, הבן נפתלי, בן הזקונים יצחק, ושתי בנותיו מרת רחל ואחותה שיפרה. שמונת בני משפחתנו הלכו בשורה ארוכה לפורט התשיעי לעקידה.

תמיד חשבתי שדודי הצדיק והקדוש ר' צבי היה צריך לדחוף אותם בידיו כדי שיצאו מהשורה אלינו כדי שלפחות הם ינצלו, אבל דודי הקדוש ר' צבי היה אפוף כולו בחרדת אלוקים, נשמתו היתה בעליונים, דבוקה בבורא עולם. הוא לא הרגיש ולא חש מאומה מהעולם הזה. כך נגדע שורש משפחתם מן העץ המפואר של משפחתנו. סבתא הצדקנית הרבנית מרת מלכה רייזה ליוותה לעקידה את בניה יוצאי חלציה הי"ד.

בצל המוות פעם נוספת

כשיצאנו מהשיירה הארוכה שמנתה כשבעת אלפים איש מיהודי הגטו הקטן, עברו לידנו שלוש קבוצות של הס"ס. כשראו אותנו - שלחו אותנו מיד בחזרה לשיירה לפורט התשיעי. ניסינו לשכנע אותם ולומר שהקצין טורנהיים שהיה מפקדם שלח אותנו לכאן והוציאנו מן השיירה. הם עצרו אותנו והלכו לשאול את קצין הס"ס טורנהיים ולאמת את דברינו. כמה חשוב ונחמד היה להם להרוג כל יהודי! הקצין טורנהיים סימן להם בידו שנלך לצד החיים. כך עברנו עוד מסלול יסורים כשקבוצה נוספת של קציני הס"ס חוקרת אותנו ומאיימת לצרפנו לפורט התשיעי.

גם כשהקבוצה השלישית של קציני הס"ס פגשה בנו, הצבענו על מפקד הס"ס טורנהיים ואמרנו שהוא שלח אותנו לכאן. הגרמנים אנשי הס"ס שאלו אותו לסיבת הדבר - מדוע גזר עלינו חיים, והוא סימן להם בידו שלא ישאלו, אלא שיעבירו אותנו לצד החיים.

המחבר במקום האקציה של הגטו הקטן
ברוך... שעשה לי נס במקום הזה

מי היה מאמין? כל מי שהכיר את אנשי הס"ס לא יכול להאמין שקצין ס"ס גבוה וחשוב כטורנהיים, שערך ברשעותו את האקציה של הגטו הקטן, יציל אותנו ממוות! יד ההשגחה הובילה אותנו, חסדי שמים שאיננו יכולים להבינם כלל! ראינו בחוש רחמי שמים גדולים.

לפני כעשרים שנה, כשהגעתי לביקור בליטא, עמדתי ליד המגרש שבו הוצאה משפחתי מתוך שמונת אלפים איש שהוכחדו. בדמעות וברעד ברכתי "שעשה לי נס במקום הזה". משפחה יחידה עם הורים זקנים וילדים קטנים ניצלה באקציה של הגטו הקטן מתוך כשבעת אלפים איש. היה זה נס מעל דרך הטבע. מלאכי מעלה החזיקו בנו! מדוע אנו זכינו להצלה זו - רק בורא עולם יודע, אנחנו רק מכירים בנס הגדול ומודים עליו.

שריפת בית החולים

התאספנו - כמה מאות אנשים שניצלו מהאקציה - במגרש שהיה בעבר שוק הסוסים. הגרמנים קבלו פקודה להעביר אותנו לגטו הגדול. כשעברנו בגטו הקטן ליד בית החולים של הגטו ראינו שחופרים בסמוך לבית החולים בור גדול, הגרמנים דרשו ממספר יהודים מהגטו הגדול ליטול אתים ולחפור בור גדול זה. כשעברנו לגטו הגדול ביום שבת קודש פתאום ראינו אש גדולה. הגרמנים זרקו חלק מהחולים ומהילדים ששהו בבית חולים היישר לתוך הבור שחפרו וכך רצחו אותם. ולא זאת בלבד, אלא יותר מכך - הגרמנים דפקו בפטישים על הדלתות והחלונות של הבית והשליכו אש לתוך בית החולים. בית החולים הגדול שמנה מספר קומות עלה באש ועימו נשרפו חיים החולים, הרופאים והאחיות.

טענת הגרמנים בהצדקת שריפת הגטו היתה כביכול החולים במחלות מדבקות עלולים לסכן את כל אנשי הגטו. יש לציין כי העובדה שהנהלת הגטו הקימה את בית החולים ברמה גבוהה עם מיטב השכלולים של המאה העשרים ועם רופאים ואחיות שהיו מקצועיים ביותר - היתה אסון!

לגרמנים היתה אכזריות מיוחדת כלפי כל בעלי העמדות: רופאים, עורכי דין ועוד. הבנין המפואר של בית החולים, הציוד המשוכלל וצוות הרופאים המקצועיים היו כסדין אדום לעיני הגרמנים. יהודי הגטו טענו אחר כך שאסור היה להקים בית חולים במקום אחד, אלא היו צריכים לפזר את החולים במספר בתים ולהעלים את החולים, וכך לרכך מעט את מבטיהם העויינים של הנאצים. אולם הנהלת הגטו חשבה שתהיה ליהודים אוטונומיה בגטו, ומלבד הרעב - יהיו חיים ויוכלו לעבור את המלחמה. הם לא הבינו אז שכל רצון הגרמנים הוא לרצוח את כל היהודים.

הגרמנים בזמן המלחמה שאלו את עצמם מספר פעמים מדוע אין מתאבדים בגטו, הלא הם עושים אקציות, יורים למוות ברחובות, הרעב גדול ומציק, אנשים נשארים בלי נשותיהם ובלי ילדיהם, מדוע אין התאבדות? ואכן, רצון החיים היה חזק ביותר על אף הצרות, הרעב ואימת המוות. השאיפה לחיות היתה בלתי ניתנת לתיאור!

לאחר שריפת בית החולים הגדול בגטו הקטן, שבו נשרפו גם רופאים ואחיות, פחדו אנשים לעבוד עוד ברפואה שמא ירצחו גם אותם. הם הלכו לעבוד בשדה התעופה כמו הפועלים הפשוטים, העיקר שלא ידעו שהם רופאים. האנשים גם פחדו לשכב בבית החולים בגטו, ועשו זאת רק בזמן חרום.

בית החולים בגטו הקטן שנשרף- כיום אחרי השיפוץ

בגטו נאסר לפתוח מוסד ציבורי - אם זה בית חולי נפש, מושב זקנים, בית יתומים ועוד. בכל זאת, אח"כ הקימו בית יתומים לילדים שהתייתמו מאב ומאם במקום נסתר והגרמנים לא ידעו מכך. מר מרגוליס ממשרד העבודה היה דואג להם לצרכי מזון מאותם אלה שיצאו לעבוד בעיר והפרישו ממזונם גם ליתומים.

כשעברנו לגטו הגדול ראינו את השריפה הגדולה של בית החולים שבגטו הקטן. הגרמנים הביאו מכבי אש מקובנה כדי לשמור שאש השריפה לא תתפשט לבתים הסמוכים, אבל אסור היה לכבאים לכבות את השריפה. כך נשרפו חיים עשרות חולים, רופאים ואחיות בתוך הבנין, נוסף לכל אותם שכבר הוצאו ונרצחו ליד הבור שהכינו. עד היום נשאר המקום שרוף. כשבקרתי בליטא לפני כעשרים שנה הראו לנו את המקום.

גורלם של יהודי הגטו הקטן בפורט התשיעי

כל ליל מוצאי שבת שמענו יריות מכוון הפורט התשיעי. באותו מוצאי שבת, כך התברר אחר כך, נרצחו כל יהודי הגטו הקטן. ביניהם היו סבתי הצדקנית, שני דודים וחמישה בני דודים. הגרמנים העלימו את דבר הרצח והדבר נודע לנו מהליטאים.

היום נמצאו פירוט שמות הרוצחים - אנשי הצבא הליטאי, ועדויות על הרציחות הללו ועל אופן ביצוען. בעקבות עדויות אלו נודע כי אנשי הצבא הליטאי בצעו את הרציחות תחת פיקוחם של הגרמנים אנשי הס"ס בגטו. בשלב זה, עדיין לא האמינו שרצחו את כל אנשי הגטו הקטן. חשבו כי היריות נועדו רק כדי להפחיד את אנשי הגטו.

המעבר לגטו הגדול

רשיון החיים – כרטיס כניסה לגטו הקטן

עברנו לגטו הגדול. נותרנו מחוסרי כל - כשמתנת החיים בידינו. בבהלה הגדולה טרם האקציה לא לקחנו עמנו דבר, אולם פינו היה מלא שירה והודיה לבורא עולם שהצילנו ממוות בטוח, הגם שנשארנו ללא בגדים, ללא אוכל וללא כסף. דאגנו לשאר בני המשפחה שנלקחו לפורט התשיעי. עדיין לא ידענו שרוצחים אותם, אך הבנו שאנחנו בינתיים ניצלנו.

בשעה מאוחרת יותר, בערך ב- 12:00 בצהריים, אפשרו הגרמנים לניצולים להכנס לגטו הקטן ולהוציא את הדברים הנחוצים ביותר בתוך שעתיים בלבד. על הגשר הוצבה שמירה גרמנית קפדנית ורק אלו שהיה להם רשיון חיים הורשו לעבור את הגשר לגטו הקטן כדי להציל את הדברים ההכרחיים שהותירו שם.

תוך כדי הדיונים בהנהלת הגטו, הגיעה הידיעה לאנשי הגטו. אישור זה פרושו הצלת חיים! כולם באו בהמוניהם למשרד העבודה, התנפלו על המנהלים והפקידים וחטפו לעצמם את האישורים. הנהלת הגטו ראתה שאין שליטה במצב. הם התחילו לחלק לאנשי מקצוע, לעצמם ולשאר מקורבים.

אנחנו, בגטו, לא ידענו על המתרחש. לא ידענו שיכולנו לקבל אישור על ידי קרובנו, עורך הדין יעקב גולדברג, שהיה חבר זקני העדה - "היודען-ראט". הוא גם היה המנהל הראשי של משרד העבודה בגטו, שם חילקו את האישורים. לאחר שניצלנו ונשארנו בחיים, שאל אותנו מר גולדברג למה לא באנו אליו, הוא היה דואג לנו לאישורים.

ראינו השגחה פרטית ורחמי שמים מרובים. אם נגזר עלינו לחיות - נחיה גם בלי האישורים. אחרי אקצית הגטו הקטן היינו מהמשפחות היחידות שניצלו בלי האישורים הללו.

יש לציין לשבח שרק בגטו קובנה היה דיון כה מוסרי אם לחלק את אישורי החיים או

לא. אם הנהלת הגטו היתה מחזירה את האישורים - היה הרוצח יורדן לוקח את ראשי הנהלת הגטו ורוצח אותם בפורט התשיעי. הוא היה מקים הנהלה חדשה ובראשה היה ממנה את אנשי העולם התחתון, אנשים שיעשו כל מה שיבקש מהם.

חמישים ק"ג קמח עבור השאלת רשיון חיים

כפי שסיפרתי, בשום אופן לא יכולנו לעבור את הגשר לגטו הקטן כדי להוציא את הדברים הנחוצים ביותר, כיוון שרק לאלו שהיה להם רשיון החיים נתנו השומרים הגרמנים לעבור. אמא פנתה בפעם הראשונה לקרובנו, עורך דין גולדברג, מראשי הגטו, והתחננה על נפשה שיאות להשיג לנו רשיון חיים. הוא אמר לאמא בתמיהה: "מדוע לא באת אלי כשחילקו את רשיונות החיים, הייתי נותן לך! עכשיו אין לי כלום", את הרשיון של עצמו לא רצה לתת לנו משום פיקוח נפש, היות שכולם חשבו שרשיון החיים יציל את חייהם. אולם למעשה, חוץ מהאקציה של הגטו הקטן לא הועילו יותר רשיונות החיים. אבא מצא איזה יהודי בגטו שהיה סבל בתפקידו טרום המלחמה, והבטיח לו שבעבור השאלת הרשיון למשך שעתיים יתן לו חמישים קילו קמח. הסבל הכיר היטב את אבא והסכים להשאיל לו.

בינתיים חלפה לה מחצית השעה ולא העברנו כלום, עד שאבא עבר עם האחים שלי בגניבה את הגשר חלף זמן רב. למעשה, כדי להכנס לגטו הקטן היו צריכים לעבור עם הרשיון של המשמר הגרמני על גשר העץ, וע"מ לחזור פתחו הגרמנים פתח בגדר התיל ודרך שם נכנסו לגטו הגדול - כיוון שהיה קשה לסחוב מעל גשר העץ וכך היה נסתם כל המעבר. אני עמדתי בגטו הגדול בצד הפתח שפתחו ושמרתי על הדברים שהעבירו. אבא סחב בעצמו מאות קילו. הדירה שלנו היתה רחוקה מהפתח שנפתח למעבר, והאחים דוב ורפאל התחילו לעזור לאבא. לאחר שעתיים נסגר המעבר וחלק גדול מחפצינו נשאר בגטו הקטן. את רוב הקמח לא יכולנו להעביר בגלל משקלו הכבד, ובמקום זה אבא לקח בגדים - מה שניתן להחליף לאוכל. דבר ראשון העביר אבא שק קמח של חמישים קילו ומסר לסבל שהשאיל לו את הרשיון, ואח"כ העביר אבא חפצים ככל יכולתו. הם לא ידעו מה לקחת קודם - האם כר ושמיכה או אוכל או ביגוד. הם תפסו מה שבא ליד והעבירו בלי הרבה חשבונות. מה שרק יכלו להציל היה אוצר, לא היו לנו כלום - לא מיטה ולא שולחן, לא כוס ולא מזלג, לא סיר ולא צלחת.

חיכינו עד הערב למוצאי שבת. אני ישבתי כל הזמן ושמרתי על מה שהיצלנו מהגטו הקטן. ההצלה היתה פיקוח נפש, אבל עכשיו כשאנו נמצאים בגטו הגדול ליד הגדר -

זה כבר לא פיקוח נפש, ואסור מטעם עירוב ומוקצה לגעת בכלום. לא אכלנו כלום כל השבת, שבענו מים הצרות ומההצלה הניסית שעברנו.

למעשה נשארו בחיים כארבע מאות איש מהגטו הקטן. קרוביהם מהגטו הגדול עזרו להם ברשיון החיים להעביר דברים כמו מזון, ובתמורה קבלו מהם פריטי לבוש להחליפם באוכל.

אבא ואמא התחילו לחפש דירה או מחסן להניח בהם את הדברים שהיצלנו לכמה ימים, עד שנימצא מקום מגורים בגטו. אמא עדיין לא ניצלה את הפרוטקציה הגדולה של קרובינו עורך הדין יעקב גולדברג - שבמילה אחת שלו היו מסדרים לנו מקום מגורים. אמא סברה שאם הדבר אינו פיקוח נפש - אין צורך לנצל קרבת משפחה בגטו, שמא נצטרך את עזרתם לדברים חשובים יותר.

ברצוני לספר כמה ניסים שקרו לנו עם אבא שהיה אדם חולה לב, ובבית לא נתנו לו להרים אפילו ק"ג אחד. ביום זה הוא בעצמו סחב חפצים במשקל של מאות ק"ג, מפני שקיבל את רשיון החיים בתנאי שהוא בעצמו יחזיק את הרשיון ולא ימסור לאף אחד. זאת היה נאמנות רק לאבא והוא לא יכול היה להעביר את הרשיון לאחי דוב או לרפאל. הגרמנים לא נתנו להם לעבור בלי הרשיון. אבא לקח ציפיות של כרים ושמיכות, מילא בהם הרבה בגדים וגרר אותם על הארץ. פעם אחת ראיתיו לוקח ארבע ציפיות, קושר כל שתי ציפיות ביחד, ממלא בהן חפצים ועל כל כתף סוחב זוג ציפיות. רק מלאכים מהשמים עזרו לו לסחוב, אחרת א"א להסביר זאת. אח"כ, כשהאחים הצליחו בגניבה לעבור, הם סחבו את הדברים הכבדים והוקל לאבא. אם היינו מצליחים להעביר את כל הביגוד והאוכל שהכנו - לא היינו סובלים חרפת רעב בגטו, אבל גם מה שהצלחנו להציל עזר לנו מאד מפני שלא היה לנו כלום. מי שנתן לנו חיים בניסים נוראים - הוא נתן לנו גם מזונות לקיומינו. בינתיים ניצלו חלק מהאנשים שהתחבאו בזמן האקציה, יצאו מהמחבואים, התערבו עם האנשים ועברו לגטו הגדול. למעשה, אם מחלקת הדיור של הגטו היתה פועלת כסדרה - לא היתה שום בעיה לסדר לנו מגורים, משום שבשבוע הקודם נערכה אקציה ע"י הקצין הגרמני קוזלובסקי ונלקחו כאלף ושמונה מאות איש להריגה לפורט התשיעי, כך שבגטו הקטן נשארו בחיים כארבע מאות איש. הם יכלו בתוך כמה שעות לסדר הכל, אבל הנהלת הגטו לא פעלה. בגטו היה עוצר לילה, וחוץ מאלו שחזרו מעבודה בלילה או שהלכו לעבודת לילה - מי שנמצא ברחוב הסתכן בסכנת מוות.

בינתיים חיפשו ההורים מקום ללינת לילה ולאחסון הדברים שהצלנו. מצאנו שכנה שגרה בקובנה סמוך אלינו באותו בית ובאותו קומה, בעלה היה כובען שעבד קשה לפרנסת המשפחה והיו להם שלוש בנות.

לפני המלחמה כל המשפחות הקפידו על שמירת תורה ומצוות, אך בכניסה לגטו, עקב כל הרציחות, חלה התפרקות מוסרית. הקימו בגטו בית משפט בהסכמת הגרמנים, נערכו דיונים עם שלושה שופטים ותובע של המשטרה. חשנו את עצמנו במדינה ריבונית ולא בגטו.

בגטו היו הרבה נשים עגונות מכיון שכבר בתחילת המלחמה - ובפרט ברציחות בפורט השביעי - נרצחו כעשרת אלפים גברים, רובם מיהדות קובנה. הם השאירו אחריהם נשים עגונות וילדים. הנשים רצו להתחתן מכמה סיבות. הן רצו שיהיה אדם שידאג להן לאוכל כדי שלא ימותו ברעב, ובנוסף לכך, כשנערכה אקציה - אם אישה הלכה לבד עם ילדים קטנים שלחו אותם מייד להריגה, אך אם הלכה עם גבר צעיר - ברוב המקרים הגרמנים נתנו להם לעבור לצד החיים משום שרצו להשאיר גברים בעלי כושר עבודה שיעבדו עבורם.

בית המשפט היהודי בגטו חקק חוק שגרם למחוקקיו גאוה רבה. החוק קבע שכל אישה עגונה הרוצה להנשא אינה צריכה בזמן כזה לחכות להיתר רבנים, אלא יכולה להרשם במשרדי הגטו לנישואין. לאחר רישום זה היא תחשב כנשואה בהנהלת הגטו ובמרשם התושבים.

חוקים נוספים לא הצליח בית המשפט היהודי לחוקק מכיון שכאשר ראו הגרמנים שהנהלת הגטו מתכוונת ליטול לידיה ריבונות שיפוטית - הם סגרו את בית המשפט. אולם החוק האנטי מוסרי שכבר נחקק - נותר על כנו. חוק זה הביא לידי התפרקות מוסרית נוראה.

רוב אנשי הגטו, כמובן, לא ניצלו את החוק ולא נישאו מבלי היתר רבנים, אולם היות שהגרמנים פגעו פחות בנשים נשואות (וזו הייתה הסיבה לחקיקת החוק הנורא הזה), על כן בזמן האקציות היו מבקשים מבן ישיבה שאינו נשוי, או מגבר אחר שלא היו לו אשה וילדים, שיתלוו לאישה שבעלה לא היה עמה כביכול הוא בעלה, וכך בחסדי שמיים היו מעבירים אותם באקציות לחיים.

אמא פגשה בגטו הגדול - שאליו הגענו לאחר האקציה - את שכנתנו מקובנה, אשת הכובען. אמי שאלה אותה אם נוכל לשים במחסן שלה את כל מה שהצלנו מהגטו הקטן. כמו כן בקשנו ממנה רשות לשהות מספר לילות במטבח בביתה.

החוק הגרמני אסר לשהות בלילה ברחוב. בשעות הלילה הוכרז עוצר צבאי ומי שהיה ברחוב היה בסכנת מוות. הבהרנו לה שאיננו מבקשים שום מיטה, אלא רשות לשבת בלילה על כסא במטבחה, ובאור בוקר נעזוב כולנו את הבית. בביתה בגטו היו שלושה חדרים ובכל חדר גרה משפחה אחרת, הבישולים המשותפים נעשו במטבח הקטן, ושם היה גם חדר האוכל.

בחדרי הבית לא היה מקום לאנשים זרים, לכן בקשנו רק לשהות במטבח. האישה היקרה קיבלה אותנו מיד ברשות שכנותיה בדירה עד שנסתדר. נוסף על כך, היא נתנה לנו את המחסן שלה ומיד במוצאי שבת העברנו את כל מה שהצלנו מהגטו הקטן למחסן.

למעשה, הנחת הדברים במחסן היתה שגיאה. לא חשבנו שבמצב שבו היינו יהיו אנשים מסוגלים לגנוב מאיתנו את המעט שהצלנו, אולם כשיצאנו משם התברר שחפצים שונים נגנבו מאתנו. במצב הזה - גניבת חפצים כמוה כרציחה. אילו היינו חושבים על אפשרות כזו היינו נשארים ללון במחסן.

האשה היקרה שאפשרה לנו להכנס לביתה נתנה לאמא ולי את מיטתה, והיא ישנה עם בנותיה במיטה אחת. היא השיגה לאבא מיטה מתקפלת והוא ישן במטבח. אחי דוב ורפאל ישנו במטבח על רצפת העץ. המטבח היה צר ביותר, וכשישנו במטבח יכלו אך בקושי לעבור בו. כפי המוסכם בינינו, עזבנו את הבית מיד עם אור היום. אותה אישה יקרה אמרה לנו שהבית אינו שלה, וזהו התנאי של שכני הדירה.

אשה זו הצילה אותנו בלילה זה ובלילות שלאחריו. לפליאתנו, היא שהתה בביתה ללא בעלה. אנו תמהנו על כך, אולם חשבנו שמתוקף תפקידו כחבר ב"מכבי האש" הוא צריך להיות שם במשמרות לילה. ראינו עצבות נוראה על פני האישה, אך לא שאלנו לסיבתה. שמחנו שיש לנו מקום ללון למספר לילות.

הגרמנים בכל האקציות עד כה השאירו בחיים את כל אנשי הנהלת הגטו, את חברי המשטרה וגם את חברי מכבי האש. כל זמן שהגטו קיים היו הגרמנים צריכים אנשי מינהל. שריפות בגטו כמעט לא היו, וכך גם כלים לכיבוי אש. חבית מים על עגלה רתומה לסוס, מספר קרדומים ומכשירים בודדים נוספים הוו את ציוד מכבי האש בגטו. מאוחר יותר, מחמת חוסר פעילותם של אנשי מכבי האש, השתמשה בהם הנהלת הגטו לאפיית לחם.

מאוחר יותר נודעה לנו סיבת עצבותה של האשה. מעשה נורא ארע לה, מעשה שיכול

היה לקרות רק בשל החוק האנטי מוסרי שחקק בית המשפט של הגטו - חוק שאפשר לפרק כל מסגרת משפחתית, פרץ את כל הגדרות והתיר עריות בפרהסיה.

בבנין שלנו בקובנה התגוררה אישה צעירה ולה ילדה קטנה. אמה הזקנה התגוררה אף היא עמהן. הן התפרנסו מחנות גדולה ויפה שהיתה בבעלותן בבנין שלנו ברחוב לוקשה בקובנה. לפני המלחמה היא נשאה למוזיקאי שהחשיב את עצמו לגדול בדורו שהעולם עדיין לא זכה להכיר את גדלותו.

באחד הימים הוא ברח מביתו לפריז כדי להתפרסם בעולם הגדול. חלק מן השכנים אמרו שדאגו לה לגט, וחלקם אמרו שהיא נותרה עגונה. כסף לא היה חסר לה, ואז נולדה ילדתה. כעת, עם הכניסה לגטו, היא היתה צפויה להשלח לפורט התשיעי עם ילדתה ואמה כיון שהיתה ללא בעל.

כאמור, בית המשפט בגטו התיר לעגונות להנשא, אף שלפי דיני התורה לא היה לכך כל היתר. גדולי ישראל בגטו התנגדו לחוק זה בכל תוקף והרעישו על כך שמים וארץ כדי שחס ושלום בנות ישראל לא תעשינה דבר כזה.

אותה אשה שכתבתי עליה, שכנתנו מקובנה, פיתתה את השכן הכובען שיעבור לגור אצלה כדי שיגן עליה ועל משפחתה בזמן האקציות. מצבה הכספי היה שפיר. נראה שנשארו לה דברים רבים מהחנות שהיתה לה, ובגטו היה זה הון.

מכבי האש של הגטו

הכובען, "קירזנר" באידיש, היה אדם עני, נמוך קומה, מבוגר ונטול יופי חיצוני, וכעת אישה צעירה ויפה חפצה בו. הוא לא עמד בניסיון, ובתחילת ימי הגטו עזב את משפחתו ועבר לגור אצלה. אותה אשה חשבה שעבודתו במכבי האש תציל את חייה ואת חיי משפחתה.

בתקופה מאוחרת יותר בימי הגטו הגעתי לקנות אצלו כובע. ראיתי כי האשה שפתתה אותו, שכנתנו לשעבר, התביישה ממני וגם מאמה הזקנה. עוד ראיתי, כי האם והבת ישנו בחדר הפנימי, והוא ישן בחדר הקדמי.

סיפרו לי אחר כך, שהוא רצה לקחת את חפציו האישיים, בגדיו ומיטתו מבית אשתו. אולם אשתו היתה אשת חיל, היא לקחה מקל עבה ואמרה לו: "אם רק תעז להיכנס לביתי, אשבור את עצמותיך". הוא התבייש, והכל נישאר בבית אשתו. הוא בנה לעצמו מיטה מקרשים ומארגזים, ועל מיטה מאולתרת זו הוא ישן בחדר הקדמי. בגדיו היו לבוש מכבי האש.

לאחר זמן תם רכושה של האישה, ובגטו החל להתפתח יצור בגדים וכובעים. הכובען היה מומחה גדול לייצור כובעים, והוא בא לבקש מאשתו את מכונת התפירה כדי שיוכל להתפרנס. היא הסכימה לתת לו אותה, בתנאי שהיא תקבל מחצית מן הרווחים ויהיה לה ממה לחיות ולפרנס את בנותיה. הוא הסכים והתחיל לעבוד בייצור כובעים בגטו, ומכך הם התפרנסו.

זו הייתה תוצאתו של החוק הפרוץ הזה, שלכאורה בא לסייע לנשים העגונות, ותחת זאת גרם לפרוד בין בעל לאשתו ולפריצת המסגרת המשפחתית.

אשתו ושלושת בנותיו עברו לבדן את האקציות ושרדו, כיון שהבנות כבר היו בנות חמש עשרה עד שבע עשרה וגם היא היתה כבת ארבעים במלא כוחה. אם נגזר בשמים על אדם לחיות - הוא יחיה בכל מקרה.

מספר שנים אחר כך ראה אחי דוב בעונשו של אותו האיש. אחי פגש אותו במחנה עבודה בגרמניה בעיר לאנדצברג, שם עבד בעבודת בטון בבניית הבונקר הגדול במאל. עבודתו היתה לפתוח את שקי המלט ולשפוך את המלט למיכל גדול. אבקת המלט נדבקה לגופו ורחיצה במים לא הועילה להסיר את האבקה. המלט שנדבק לגוף גרם לו פצעים איומים מלאי מוגלה בכל גופו. הפצעים גרדו לו נוראות והוא לא שלט בעצמו וגרד את בשרו עד זוב דם. במקרים אלו גוף האדם היה מתנפח, ולאחר כשלושה שבועות היה האדם מת.

יסוריו היו איומים וצעקותיו החרידו את כל הסביבה, אך לא היה אי מי שיכול לעזור לו. נשמתו יצאה מתוך יסורים נוראיים. תהא מיתתו כפרתו. את סופה של האישה שפתתה אותו איני יודע, מאז לא פגשתיה.

האישה שאפשרה לנו ללון בביתה במסירות נפש לא אמרה לנו דבר על מעשה זה, אולם את עצבונה ושברונה יכלו לראות על פניה.

אכילת כזית פת בסוכה

באותה שבת נודע לאחי רפאל שהנהלת הגטו מחלקת ככר לחם לכל משפחה שניצלה מהגטו הקטן. הוא ניגש למקום החלוקה וקבל כיכר לחם של חצי קילו בעבורנו. פרט ללחם זה לא היה בידינו כל מזון אחר. הוא ניסה לגשת שוב כדי לקבל ככר נוסף בשם דודנו זוסמן, ואכן הצליח בס"ד לקבל ככר לחם קטן נוסף. עתה כבר היה בידינו אוצר גדול שכלל שני לחמים. אחי רפאל לא אכל לחמים, אלא הביאם בשלמותם להורי.

כשקיבל אבא לידיו את ככרות הלחם, פנה אלינו בחביבות ואמר: "ילדי היקרים, יודע אני כי הנכם רעבים וכל היום לא נכנס אוכל לפיכם, אך מחר בלילה יחול חג הסוכות ועלינו לקיים מצוות אכילת פת בסוכה. אם נאכל עכשיו - לא תוותר לנו פת לקיים בה מצוות אכילה בסוכה. התגברו, איפא, והמשיכו לצום עד מחר בלילה כדי שנוכל לקיים בלילה זה, לילו הראשון של חג הסוכות, מצוות אכילת כזית פת בסוכה". **היינו אז רעבים כל כך, עד שגם אם היינו יכולים לאכול עפר ואבנים היינו אוכלים, אולם דבריו של אבא היו קודש קודשים בעבורנו ולא הרהרנו אחר דבריו. איני יודע כיצד היה לנו הכח להתגבר על בולמוס האכילה ועל החולשה הגדולה, עד היום אני תוהה על כך. אולם בסיעתא דשמייא הצלחנו להתגבר ולא לאכול את הפת והקב"ה זימן לנו מזון ממקור אחר.**

שאלת שתית מים בשבת

חיינו בגטו היו נהוגים בדקדוק ההלכה. לא סטינו כחוט השערה מדבריו של אבא שנאמרו מתוך שיקול הלכתי. בשבת היינו צמאים למים, אולם כאן התעוררו מספר שאלות לגבי אופן שתיית המים:

בחצרות הבתים היתה באר מים וע"י סיבוב הגלגלת העלו דלי מים מן הבאר. איך נוכל לשתות מים בחצרות בשבת? לפי ההלכה, הסביר לנו אבא, אסור להוציא מן הבית כלי כדי להשתמש בו לצורך שתית מים מפני שאין עירוב בכל רחובות הגטו. הוצאה מן הבית לחצר היא איסור מדרבנן. אפשרות נוספת היתה שאחד מאיתנו ישאב מים על ידי גלגול הגלגלת וכך יעלה את הדלי מן הבאר, והאחר יתכופף ראשו ורובו לתוך

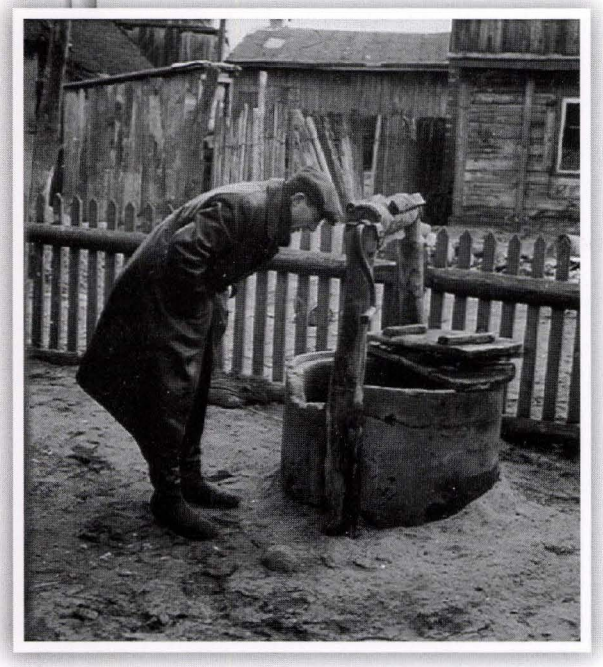

באר מים בגטו
במקום זה עשו מלינה - מחבוא

הבאר ויקח מים בידיים מן הדלי שהורם. אך היות שבתקופה ההיא היתה נחשבת פעולה זו של שתיית מים בידיים בתור עבודה זרה (הגויים הליטאים היו מכבדים את אליליהם בשתיית מים מידיהם) - על כן נפסל הרעיון. איך בכל זאת אפשר לשתות? ניתן להטות את כל הגוף והראש כלפי הדלי ולשתות ממנו בפה כמו בהמה. אך כאן התעוררה בעיה אחרת: מה נעשה במים שישארו בדלי, שהכיל כ-10 ליטרים של מים? לשפוך על האדמה - אסור (איסור הוצאה - אין עירוב!). לשפוך חזרה אל הבאר - חילול ד', יבואו האנשים ויאמרו: מים ששתו מהם בפה יוחזרו לבאר שעתידים לשתות ממימיה גם אחרים? - מתעוררת כאן שאלה של חילול השם: 'האיך מתנהגים החרדים לדבר ד', שבשל ההקפדות שלהם אנו נאלץ לשתות מים שיש בהם מהרוק שלהם'. וידוע, כך אמר לנו אבא, שחילול ד' הוא עוון חמור מאד מאד ורק מיתה מכפרת. אכילה ביום הכיפורים - דינה כרת ותשובה מכפרת עליה, אך על עוון חילול ד' יום הכיפורים לא מכפר ורק מיתה מכפרת!!! (שמעתי שה"אור שמח" מחדש, כי על עוון חילול ד' - תפילת נעילה בתשובה גמורה יכולה לכפר).

לאור כל הנסיבות הנ"ל הבהיר לנו אבא שלא נוכל לשתות בשבת, ואנו נשמענו לדבריו ולא שתינו כלל כל השבת. מלבד מספר גרגירי סוכר שאכלנו במחסן הבית - לא טעמנו מאומה כל השבת. (לא יכולנו להוציא את הסוכר מהמחסן החוצה מחשש הוצאה מרשות יחיד לחצר. אמנם יש שיעור בהלכה לגבי מה שמוציאים ובמצב אחר היה מותר להוציא גרגירי סוכר מן המחסן, אך אבא סבר שבמקרה שלנו גרגירי הסוכר נחשבים מאד בעינינו בשל הרעב ולכן יש בהם שיעור, וממילא אסור לנו להוציאם מן המחסן.) לא הרגשנו מסכנים ולא מקריבים - חשנו שאנו מקיימים את מצוות הקב"ה. הסיסמא של אבא בגטו היתה: "אין גטו, אין אקציה, אין רעב, אין שיקולים אישיים, יש רק בורא עולם, ורק בזכות מסירות נפשנו במילוי רצונו נזכה אולי לרחמים".

הרעב שבא על סיפוקו

למחרת האקציה, ביום ראשון, ערב חג הסוכות, יצא אבא לחפש חדר למגורים. כאמור, משפחתנו לנה בלילות בביתה של האשה נדיבת הלב, וביום היינו עוזבים כולנו את הבית. אנו, הילדים, היינו מסתובבים ברחובות הגטו, בעוד אבא ואמא הלכו לחפש חדר למגורים.

במהלך חיפושיו אחר מקום מגורים, הגיע אבא לידידנו הרב הצדיק ר' פרץ גליקמן שהיה גיס של אחיו הגדול של אבא, הרב הקדוש ר' שמשון גיברלטר מלאזדיי. כשהוא ראה כך את אבא, מיד העמיד על האש סיר גדול ובו תפוחי אדמה בקליפתם והזמין את אבא לאכול ולשבור את הצום שנמשך יומיים.

אבא קרא לכולנו לבוא לאכול את תפוחי האדמה שבושלו בעבורנו. כאשר הגעתי, פגשתי כבר את כל משפחתנו יושבת סביב השולחן. קבלתי תפוח אדמה גדול מבושל בקליפתו וכמעט בלעתי אותו בעיני לאחר צום של כמעט יומיים. כשסיימתי, לא העזתי ליטול עוד מן הצלחת המרכזית שהיתה מונחת על השולחן. לאחר שנרגעתי מן הרעב, היתה דאגתי נתונה להורי ולאחי שישבעו. כל אחד מבני המשפחה דאג לאחר, וכולם הסתפקו במעט שקיבלו.

על אף זאת, מארחנו הצדיק, הרב ר' פרץ, ראה והבין את מצבנו והחל לחלק לנו תפוחי אדמה נוספים, אף על פי שגם לו לא היה עודף של מזון. לאחר אכילת שני תפוחי אדמה חשתי שובע ולא נטלתי עוד. נרגענו קצת מן הרעב, ואבא ואמא המשיכו לחפש מקום מגורים בעבורנו.

חיפוש מקום מגורים

אבא ניגש למחלקת הדיור במשרדי הגטו. בפיהם של אנשי המחלקה היה תמיד אותו הפזמון: "אנו דואגים לכם למגורים. אנשינו עוברים בין כל בתי הגטו ותרים אחר חדרים פנויים. תוך ימים ספורים נסדר חדר מגורים לכל אחד".

למחלקת הדיור היתה סמכות ועוצמה. הם לוו בכח משטרתי של שוטרי הגטו, בדקו בכל בית מגורים האם יש בו חדרים פנויים ויכלו לשכן בכל דירה דיירים נוספים כרצונם. אולם למעשה, הם לא פעלו מאומה, רק חזרו שוב ושוב על דבריהם ש"הם דואגים לכולם".

כעת היה מצבינו קשה עוד יותר משהיה בזמן הכניסה לגטו. לאחר האקציה שנערכה בגטו הקטן, שממנה נצלנו, לא היו בידינו לא מיטה ולא ארון, לא שולחן ולא כסא. ידענו שאף אם נקבל חדר - נאלץ לישון על הריצפה, אך לא חשבנו על זה. רצינו שתהיה לנו פינה משלנו, חדר שבו נוכל להניח את חפצינו המועטים שהצלחנו להציל. העיקר היה שנשארנו בחיים בניסים גדולים. נותרנו משפחה אחת מתוך למעלה משבעת אלפי יהודי הגטו הקטן שנשלחו לפורט התשיעי להריגה.

בזמן החיפושים, במשך יומיים, היינו שותים מים מהבאר שבחצר ואוכלים מעט סוכר שאמא נתנה לנו. במשך כל שעות היום היינו מסתובבים בחצר וברחוב.

הסיבה העיקרית לאי מציאת מקום מגורים בעבורינו היתה שאנשי מחלקת הדיור לא אבו להכנס לחיכוכים ומריבות עם כל אנשי הגטו. הם עצמם התגוררו בדירות פרטיות ובכך היו מעוררים זעם כלפיהם. הם חיכו שהאנשים יסתדרו לבדם אצל קרוביהם ומכריהם, וכאשר ישארו רק מעט אנשים מחוסרי דיור - הם ינסו לסדרם. אבא הבין שמוכרחים לחפש מקום דיור אצל קרובי משפחה, שחלקם אפילו חפצו לגור יחד כדי לקבל עזרה הדדית מבני המשפחה, במצב הקשה שבו היו שרויים כולם.

חג הסוכות בגטו

הגיע הלילה הראשון של חג הסוכות. העוצר הצבאי בלילה עמד בתוקפו. אסור היה לצאת לרחוב ואפילו לא לחצר. שהינו עדיין בתוך המטבח הצר של שכנתנו היקרה. לאחר שהתפללנו שאל אבא את שכנתנו, שבטוב ליבה אפשרה לנו לשהות מספר ימים בביתה, שמא ידוע לה על סוכה מוסתרת בחצר.

השכנה נבהלה ושאלה את אבא: "כיצד עולה על דעתך לצאת בלילה לחצר, זהו זמן של עוצר, זו הרי סכנת נפשות, ולגרמנים יהיה עונג גדול לרצוח יהודי בעיצומו של החג". אולם אבא לא שעה לדבריה והתחנן לפניה שתאמר לו את מיקומה של הסוכה. הוא אמר לה כי הוא מוכן לסכן את חייו כדי לקיים מצווה זו של אכילת כזית פת בלילה הראשון של סוכות.

לאחר הנס הגדול שארע לנו כאשר זכינו להנצל ממוות לחיים, שינה אבא את כל יחסו לחיים. אבא הגיע למסקנה כי אנו חיים כל רגע בניסים שהם מעל לדרך הטבע, ועובדה זו דורשת מעמנו מסירות נפש לקיום כל מצוה. "אין לערוך יותר חשבונות של סכנה

בקיום מצוות בגטו", כך אמר אבא, "יש למסור את הנפש ורק כך נוכל אולי לזכות לרחמי שמים".

השכנה ראתה את רצונו העז של אבא לאכול בסוכה וכבדה אותו. היא אמרה לאבא כי היא רואה בבקשה זו איבוד עצמו לדעת, אולם בכל זאת היא תמלא את משאלתו ותראה לו את מקום הסוכה. השכנה חזרה ואמרה כי היא מסירה מעליה כל אחריות מכיון שהיא הזהירה והתרתה בנו קודם.

לאחר כל ההתראות והאזהרות שמענו מפיה את מיקומה של הסוכה. "יש להכנס לחצר", היא אמרה, "ולעבור שלושה בתים. אחרי הבתים בצד שמאל יש מחסן שהסירו ממנו את גג הרעפים ובמקומו הניחו סכך". השכנה הוסיפה ואמרה שהיא מפחדת לצאת מן הבית כדי להראות לנו את מקום הסוכה, ועל כן היא מסתפקת רק בהסבר. כמו כן, היא הודיעה לנו שאין במקום כסאות ונאלץ לאכול בעמידה או לשבת על האדמה.

אנו, הילדים, נשאנו כלי מלא מים, נטלה לנטילת ידים, מגבת ואת שתי ככרות הלחם שהשיג אחי רפאל, וכך יצאנו בחושך מהבית. בחוץ שררה דממה. נפש חיה לא נראתה. כל עץ או עמוד נדמו לנו כחייל גרמני, וקול נענוע העלים ושל הענפים על ידי הרוח נשמעו לנו כצעידתם של חיילים גרמניים. לבבותינו הלמו בחזקה מפחד מוות. הלכנו בזה אחר זה, בשורה עורפית, במרחק מספר מטרים זה מזה, כדי שאם הגרמנים יתפסו חס ושלום אחד מאתנו - יוכלו האחרים להימלט. הקפדנו ללכת סמוך לקירות של הבתים בתקוה שהם יסתירו אותנו מעט, עד שלבסוף מצאנו את מקום הסוכה.

חשכה עבותה שררה במקום. נר לא דלק ואף כסאות לא היו. התעוררה לנו שאלה הלכתית כיצד לאכול את כזית הלחם - האם בעמידה או שמא בישיבה על הארץ, שיש בה מדרכי אבילות ואין זה כבוד יום טוב. אבא הציע שנשען איש על גב אחיו או נסמוך עצמנו לדופן בסוכה, וכך נאכל.

נטלנו ידינו מחוץ לסוכה במים שהבאנו עמנו, ואבא קידש על שתי ככרות הלחם שהביא רפאל. המתיקות שנמסכה בקידוש של אבא וברכת ה"שהחיינו" שברך מהדהדים באוזני עד היום. ברכת ה"שהחיינו" היתה ברכת הודאה על נס תחיית המתים שנעשה עמנו. כזית הלחם שאכלנו נמס בפינו וערב לחיכנו כצפיחית בדבש. לאחר יומיים אכלנו לראשונה פרוסת לחם של מצות אכילה בסוכה. טעם זה נשאר עמדי לכל החיים - טעם של מסירות נפש לקיום מצוות. עם סיום הסעודה הקצרה והדלה ברכנו ברכת

המזון, יצאנו מהסוכה בשקט ובדממה וסגרנו את הדלת אחרינו. חזרנו הביתה בפחד, אך מלאי אושר בקיום מצוות ישיבה בסוכה במצב הקשה שבו היינו.

השכנה היקרה שאל ביתה שבנו צפתה לנו עד שובינו, וכשהגענו בשלום - נדמינו בעיניה כאילו נעשה עמנו נס של תחיית המתים.

בגטו ובמחנות העבודה נוצר מצב חדש של קיום מצוות במסירות נפש. זה היה האופן של קיום המצוות במחנות - מסירות נפש היכן שרק אפשר. כיום, אם היו נגשים לשאול שאלת חכם האם מותר לסכן את החיים כדי לקיים מצוות סוכה בזמן שהוכרז על עוצר לילה וכל הנתפס עלול ח"ו להרג ע"י הסדיסטיים צמאי הדם, ודאי היו פוסקים שהדבר אסור משום פקוח נפש. אולם כאשר חיינו היו תלויים לנו מנגד וכל רגע ורגע ראינו ניסים גלויים, היינו צריכים לקיים את המצוות שלא כדרך הטבע כדי לזכות לרחמי שמים.

מידי שנה, בלילו הראשון של חג הסוכות, מספר אני למשפחתי, לילדי ולנכדי על הנס הגדול שהתרחש עמנו, נס הצלתה של משפחתנו - משפחה אחת מתוך כשבעת אלפים וחמש מאות יהודי הגטו הקטן. כמו כן, באותה הזדמנות מתאר אני את מסירות נפשו של אבי בגטו קובנה לקיום מצות סוכה. זכרון הדברים אינו גורם צער בחג אלא להפך, אושר גדול בשמחת החג ובקיום המצוות שבהם שזכיתי על ידי אבי הגדול. יהי זכרו ברוך, וזכותו תעמוד לעולם לכל יוצאי חלציו ולעם ישראל.

בעיית הבישול ביו"ט

בשני ימי החג הראשונים של חג הסוכות התהלכנו רעבים. כל מזוננו היה מים מן הבאר שבחצר ומעט סוכר שהצלנו מהגטו הקטן.

בידינו היו מעט גרגירי שעועית. רצינו לבשלם בחג כדי להשקיט את רעבוננו, אולם אז התעוררו מספר שאלות הלכתיות עד שלבסוף הבנו מאבא שלא נוכל לבשל כלל.

אפשרות ראשונה היתה לחפש בור שבתוכו נוכל להניח עצים ועליו נשים את הסיר לבישול, אך בור לא מצאנו. לכן חיפשנו מספר לבנים כדי לבנות מהם "בית" לגזרי העץ וכך נוכל להבעירם, אך אבא פסק שיש כאן "איסור בונה". גם המחשבה להצית מספר ענפים ללא לבנים ועליהם להניח את הסיר נפסלה, כיוון שהיה מקום לחשוש שמא כשנסיר את הסיר לאחר הבישול נגרום לכיבוי האש. הבישול בתנור השכנים במשך

היום היה בלתי אפשרי מחוסר מקום. כשביקשנו מהם לבשל בלילה - סרבו בכל תוקף בחששם מן הגרמנים שיבואו לבדוק את מקור העשן העולה מן הארובה, ודבר זה עלול לסכן את חייהם.

כך עברו עלינו הימים מבלי לאכול. הרגשנו את האושר הגדול בכך שזכינו לקיים מצוות סוכה בלילו הראשון של החג ולהיות חיילים המצייתים למלכם. יש להזכיר כי פרט לאכילה, כבדנו את החג בכל הכבוד, בהלל והודאה מכל הלב לבורא עולם שברחמיו העצומים השאירנו בחיים.

השכנה היקרה שארחה אותנו העריכה שמיד בחול המועד נעזוב את המקום. היא הבינה שמחמת קדושת החג לא הלכנו במשך יומיים לתור אחר מקום מגורים. על אף שמצבה האישי היה קשה היא לא הראתה לנו כלל אותות של קוצר רוח, אלא כיבדה אותנו ככל שהיה בידה.

המעבר לבית הדודה

ביומיים הראשונים של חג הסוכות, לאחר האקציה של הגטו הקטן, שהינו בדירת שכנינו מקובנה. לא יכולנו לחפש חדר למגורים מחמת קדושת החג.

ביום הראשון של חול המועד סוכות הלכנו לחפש אצל ידידים חדר מגורים. לדודתי מרת יהודית כגן, אשת דודי ר' שבתי, נודע שניצלנו מהאקציה של הגטו הקטן והיא הזמינה אותנו לגור בדירתה ברחוב ויינוז'ינסקי, בסמוך למגרש הדמוקרטים. במקום זה נערכה לאחר כחודש האקציה הגדולה בגטו.

דודי נהרג על ידי פרחי הכמרים הליטאים ביומיים הראשונים של המלחמה. היו לו שני בנים ושתי בנות. הבן הגדול, יוסף, היה כבן שבע עשרה בפרוץ המלחמה. בחור יקר, דומה לאביו. הוא נהרג באקציה הראשונה ביום סגירת הגטו, אקציה שנקראה: "האקציה של אנשי האינטליגנציה". חמש מאות איש נלקחו ונרצחו באקציה זו. דודתי האלמנה מרת יהודית נכנסה לגטו עם שתי בנותיה רבקה ופרידה ובנה הצעיר ישראל.

דירתה היתה ליד הגדר של הגטו. את הבתים הללו בנו הרוסים בשנת 1940. בתים אלו היו בתי לבנים של קומה אחת והיו מיועדים למגורים עבור פועלים. כל דירה הכילה שני חדרים - הול קטן עם מטבח. בחדר הפנימי גרה דודתי עם שני בנותיה ובמטבח היתה מיטה עבור ישראל, בחדר השני, הקידמי, גרה משפחת גולדווסר - מהמשפחות

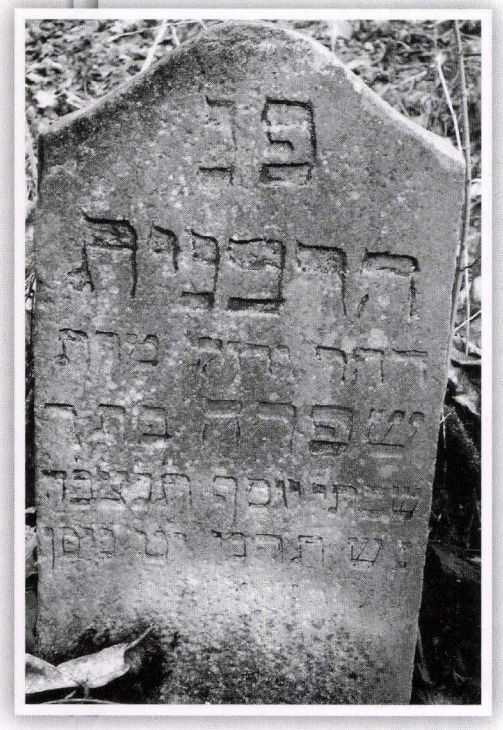

הקבר של סבתא שפרה ע"ה, אשת הסבא ר' יוסלה
כגן זצ"ל ראה אודותיה בחלק א' עמ' 330.
שנשאר באורח ניסי למעלה ממאה שנה

המפורסמות בקובנה. היתה להם חנות מפוארת לממכר שעונים יוקרתיים ברחוב הראשי בקובנה. אבי המשפחה היה מהקרבנות הראשונים של המלחמה. בני משפחת גולדווסר היו קרובי משפחה שלנו. הרב גולדווסר, הסבא, היה מגדולי הרבנים בקובנה. הוא נפטר לפני המלחמה ונקבר בבית הקברות בהר הירוק בקובנה ליד קבר סבי, הגאון הרב ר' משה לייב כגן, שכיהן כרבה של הר הירוק בקובנה משך חמישים שנה. *[כדרך אגב, בעקבות החלק הראשון שהוצאתי ובו ספרתי על המשפחה, קבוצת אנשים שנסעה לבית הקברות בהר הירוק מצאה באופן פלאי את המצבה של אמו- הסבתא שפרה ע"ה, שהיא כמעט המצבה היחידה בבית הקברות שנשמרה למעלה ממאה שנה].*

ימים מספר לאחר שהגענו לבית דודתי, עזבה האלמנה גולדווסר את הדירה ועברה לגור בבית קרוביה. כך התפנתה מיטה עבור אמא. בחדר השני גרו עוד שתי אחיות שהיו בנות של הבעלים של בית הקפה הכי יוקרתי לפני המלחמה בקובנה, בית קפה שנקרא: 'קפה מוניקה'. הן היו חברות טובות של בנות דודתי.

חסד עם כל הלב

כשניצלנו מהגטו הקטן, לא היה לנו ריהוט. לא מיטות, לא כסא ולא שולחן. רק כלי מיטה מעטים הצלחנו להציל.

לא היה לנו על מה לישון בבית דודתי ומחוסר ברירה ישנו על הרצפה. דודתי, מרת יהודית, הורתה לבנה ישראל לישון על מזרן מעל ארון בגדים נמוך בחדרה. את המיטה עליה הוא ישן עד היום, המיטה במטבח, היא נתנה לאבא. אבא ישן על מיטה אחת עם אחי הגדול דוב ועם אחי רפאל - שלושתם על מיטה אחת. העיקר שהיתה להם מיטה עם מזרן והם לא ישנו על הארץ. תלינו סדין ששימש כוילון וחצץ בין המיטה למטבח כדי שיוכלו להשתמש בבישול במטבח מבלי להפריע לנו.

התחלנו להעביר לדירה החדשה את מה שהצלחנו להציל מהגטו הקטן למרות הכל. ארון לא היה לנו, על כן הזזנו את המיטה של אבא במטבח מהקיר, ובסמוך לקיר הנחנו על הארץ את כל החפצים שהצלנו מהגטו. העיקר שיהיה לנו מקום לישון.

הדודה עברה לישון במיטה יחד עם בנותיה. את המיטה עליה ישנה עד היום, בחדר השני, היא נתנה לאמא ולי. דודתי, מרת יהודית כגן, צמצמה את עצמה ביותר והתאמצה עד מאד כדי לתת לנו אפשרות ומקום לגור ולישון. בני המשפחה מסרו את המיטות שעליהן ישנו, הצטופפו וישנו כמה אנשים ביחד על מיטה אחת, ובלבד שתהיה לנו אפשרות להניח את הראש על מיטה ולא לשכב על הארץ.

היה זה חסד גדול. בתנאים כה קשים, כשהדאגה מילאה כל פינה וניתן היה לחוש באוירה הקודרת ובחששות שעטפו את כולנו, גם בזמנים כאלו בהם כל אחד חושש לחייו ומנסה להציל את עצמו, דאגו לנו בני משפחה וויתרו ויתור כה גדול עבורנו. במשך שלושה חדשים גרנו יחד ומעולם לא שמענו מילה של תרעומת. אף פעם הם לא התלוננו שצר להם המקום. אפילו מיטה לא השאירה דודתי לעצמה. גם ילדיה לא חשו כל טרוניה כלפינו, הם עשו הכל באהבה וקבלו אותנו בזמן כה קשה בזרועות פתוחות ובלב רחב כמו שמקבלים אח או בן. אני תפילה שזכות זו תעמוד להם.

לא בסתירה למעשה החסד הנאצל, רצתה הדודה לגור יחד מסיבה נוספת: היא היתה כבר אלמנה, ואבא היה מאד מכובד בעיני ילדיה. הם העריכו, הוקירו אותו ואף נשמעו לקולו. היא קיוותה שאבא ישפיע עליהם לטובה וישמש להם כאב.

השריפה בגטו

הבעיה הגדולה בגטו היתה מחסור בעצים לבישול. המעט שכן היה לנו - נשאר בגטו הקטן, ובמעט האוכל שהשגנו - לא יכולנו להשתמש ולבשל בגלל המחסור בעצים להסקה.

כשמתבוננים על מה שעברנו בגטו, רואים השגחה עליונה, מרגשת ופלאית על כל פרט ופרט. לאחר שהתגוררנו שבוע אצל דודתי, פרצה שריפה בקרבת מקום. מרבית בתי הגטו היו מעץ. לקראת סוף הקיץ היו העצים והקרשים של הבתים יבשים ובזמן שריפה אם ניצוץ היה נדלק בבית - כל הגטו היה נשרף בדקות ספורות.

באחד הימים פרצה שריפה באחד הבתים בגטו. מכבי האש הגיעו לכבות את השריפה,

אך הגרמנים לא הרשו להם להתקרב עם מכוניתם לבית הנשרף, אלא חייבו אותם לעמוד מחוץ לגדר ולהמתין. אם תתפשט השריפה - יאפשרו להם להיכנס לכבותה, אך אם לאו - אין להם כל רשות להיכנס לגטו ולסייע לאנשי הבית השרוף. אנשי הכיבוי בגטו חיפשו פתרון בדחיפות. הם מלאו חבית בעלת קיבולת של 200 ליטר, נשאו אותה על גבי עגלה הקשורה לסוס, ובעזרת דליים ומספר קרדומים ניסו לכבות את האש המאיימת לכלות את כל אשר בדרכה.

אנשי הגטו ראו שאם ישאירו למכבי האש של הגטו לכבות את השרפה - האש תתפשט לכל בתי הגטו. הבית השרוף בער כלפיד והסכנה היתה מוחשית. לשונות אש אדומות שילחו תמרורים מזהירים וקראו לכל תושבי הגטו להטות שכם בכיבוי השריפה. מאות מאנשי הגטו נרתמו לעזרה וכל אחד הביא דליים מביתו. ברוב הבתים היתה באר מים עמוקה ממנה שאבו מים. אנשים רבים עמדו בשורות וכל אחד מסר לשני את הדליים עם המים. המומחים הגדולים ממכבי האש של הגטו עמדו ושפכו דליי המים על הבית הבוער. במשך הזמן התרוקנו הבארות ואז המשיכו לשאוב מים מבארות רחוקים יותר.

אני גם הייתי שם. אנשי הכיבוי הבינו שלא ניתן להציל את הבית ופחדו שהאש תעבור גם לבתים הסמוכים. הם החלו שופכים מים על קירות הבתים הסמוכים. בינתיים, האנשים הגרים בסביבה הוציאו את כליהם ובגדיהם מהבתים מפחד שהשריפה תתפשט. לאחר כמה שעות כובתה השריפה. הבית נהיה שחור ומפוחם כולו.

הגרמנים נעלמו מהשטח ולא היה להם אכפת שהגטו כולו ישרף. ואז, לאחר העבודה הקשה של כיבוי השריפה, אנשים קיבלו אומץ. הם הבחינו בבית עץ גדול וחדש שעומד לפני גמר בנייתו וניצב בסמוך לבית שנשרף. אף אחד עדיין לא גר שם. הם פירקו את הבית החדש, כביכול במטרה שהאש לא תתפשט לבית הריק, אך אז נוצרה מהומה. אנשים ראו בחלקי הבית המפורק קורות עץ גדולות שניתן להשתמש בהן לבישול.

היה זה מעשה ניסים שרוב בתי הגטו היו בנויים מעצים ולא היו שריפות במשך שלוש שנים, מלבד השריפה שכילתה בית אחד, כפי שסיפרתי. בתי העץ היו צמודים אחד לשני והשריפה הראשונה בגטו היתה בתוך עמק במרחק כמה מאות מטרים משאר הבתים, לכן לא נאחזה האש בבתים נוספים.

מי יזכה בעצים?

אחי ואני רצנו ופירקנו כמה קורות וקרשים מהבית הריק וסחבנו אותם לביתנו. לדודתי

מפרקים בית בשביל העצים בגטו

היה מחסן צמוד לדירה. ראשית כל הכנסנו את הקורות לתוך המחסן ואח"כ המשכנו במהומה הגדולה לפרק עצים נוספים ולהביא למחסן. תוך כמה שעות לא נשאר מהבית הגדול כמעט כלום. פחדנו שהגרמנים יעשו חיפושים כדי לגלות מי פירק את הבית. אחי רפאל ואני התחלנו לחתוך את הקורות והקרשים לחתיכות קטנות עם מסור, ובעזרת קרדום חתכנו את הקרשים לעצי הסקה קטנים. אם יחפשו את הקורות והקרשים - לא ימצאו אותם אצלנו.

לאחר כמה ימים לא נשאר זכר מבית העץ הגדול. מהשריפה הגדולה זכינו לנס - כך היו לנו עצים כדי לבשל אוכל.

פתרונות יצירתיים לחסרון העצים בגטו

איך באמת התקיימו כולם בגטו בלי עצים לבישול? רק ליחידים נשארו מעט עצים. אחד הניסים הגדולים בגטו היה שהגרמנים השאירו חשמל למאור. הגרמנים רצו שהגטו יהיה מואר בלילות כדי להקל על השומרים, שיוכלו להשגיח היטב על אנשי הגטו. היתה להם מטרה נוספת - שלא ננצל את האפילה כדי לבנות מקומות מחבוא. אנשים בגטו למדו להתקין מזלג חשמלי לבישול מים: התקינו חתיכת עץ, באמצע הקרש תקעו שני מסמרים גדולים, ארוכים וחזקים, וחיברו את המסמרים לחוט חשמל. לחוט החשמל התקינו תקע, וכך הרתיחו מים.

כל משפחה בגטו למדה להתקין את המיכשור המאולתר הזה. נזהרו מאוד לא לגעת בקרש שהיה מחשמל עקב הרטיבות, לכן לקחו סמרטוט יבש והשתמשו בו עם הקרש

לבישול מים. הכלי הטוב ביותר לבישול מים היה כלי חרס, כיון שהוא אינו מעביר זרם מבחוץ. כך היתה לנו כוס תה חם אפילו בחורף הקשה. הקור בחורף הראשון של הגטו הגיע לשלושים ושבע מעלות מתחת לאפס. השיגו סכרין פשוט להמתקה, והיו לנו כל היום כוסות תה חם ממותק.

את מי הגשמים לא יכולנו להרתיח עם המזלג של המסמרים. המומחים בגטו הסבירו שמי גשמים הם כמו מים מזוקקים שמבודדים את זרם החשמל ולא מעבירים אותו. היו צריכים להזהר מאד באחיזת הידית של המכשיר כדי לא להתחשמל חלילה. האנשים בגטו למדו היטב את השימוש במכשיר, וכך ניצל הגטו מרעב. לא יכלו לבשל מרק עם המזלג של המסמרים, מפני ששכבה מהמרק היתה נדבקת במסמרים וזרם החשמל לא עבר. תפוחי אדמה עם קליפתם הצליחו לבשל.

לא נשארו גדרות בגטו

אחד האמצעים להשיג מעט עצים עבור בישול היה הגדרות שסביב בתי הגטו. כל אחד שמר לעצמו את קרשי הגדר לשעת חרום. אנשים למדו לגנוב ולהוריד קרשים מהגדר עם כלים מיוחדים בשניות ספורות. הקרשים היו מחוברים היטב עם חלקי ברזל וברגע ששמעו אנשי הבית את הרעש, היו רצים החוצה לשמור לעצמם את העצים לבישול. בגלל המהירות לא מצאו איש. אנשים ראו שאי אפשר לשמור את הקרשים של הגדר במקומם, לכן כל אחד פירק לעצמו את הגדרות. לא נשאר קרש אחד בכל הגדרות של הגטו.

הגדרות של הגטו ללא עצים

החשמל בגטו ניתן חינם. היה זה אחד מחסדי הבורא ומהניסים שהיו בגטו. בלי החשמל, לא היתה אפילו כוס מים חמים לרבים מאנשי הגטו. היו אנשים שידעו להתקין פלטה חשמלית מאולתרת כך שיכלו לבשל מרק.

היינו הולכים ברחובות הגטו ומחפשים חתיכת עץ כמו שמחפשים אחר יהלומים. אנשים

בחזרם מהעבודה היו מביאים קצת עצים לבישול. מי שהיה לו קצת כסף, היה מחכה ליד שער הגטו וכשהיו אנשים שבים מעבודתם - היה קונה עצים לבישול ולחימום הבית. לכל דבר בגטו היה מחיר, ובכסף השיגו הכל. אך לרוב האנשים לא היה כסף, שהרי מסרו את כל הזהב והכסף לגרמנים.

שחיטת בשר כשר בגטו

בחודשים הראשונים של ימי הגטו, הליטאים השכנים לגדר של הגטו היו בטוחים שהשומרים הליטאים סביב הגטו לא יירו בהם, והם עשו עסקאות עם מכרים יהודים. התארגנו כמה סוחרי בהמות עם קצבים שהיו קונים לפני המלחמה אצל הליטאים בהמות לשחיטה ורצו לקנות גם עכשיו בהמות. בעקבות ההיכרות של הליטאים עם השומרים, הם שיחדו אותם להגניב בהמה דרך שער צדדי של הגטו. הסוחרים הליטאים הבינו שנפתח להם פתח גדול להרויח הרבה כסף. הם הגניבו פרה או שור לגטו, והקצבים לקחו שוחט ובודק מומחה ושחטו במחסן עזוב את הבהמה. הם הרוויחו הרבה כסף מהבהמה. זו היתה הפעם הראשונה והאחרונה שהיה בשר כשר בגטו.

מטעמים מחתיכת בשר

כל היהודים קנו מעט בשר. כולם הרגישו שלא יהיה עוד פעם בשר כשר בגטו. גם אמא קנתה קצת בשר מהסוג הכי זול ועשתה ממנו מטעמים שבוע שלם. היא טחנה בשר וערבבה הרבה לחם, עד שכמעט לא היה ניכר שזהו מאכל בשרי.

לגרמנים נודע הדבר והם החלו לערוך חיפושים אחר שארית הבשר. בעיקר רצו לברר מי הסוחר ומי הקצב שהעז להעביר דרך גדר התיל בהמה לשחיטה, את אלו שומרים שיחדו ואצל איזה איכר ליטאי קנו. הם לא מצאו מאומה. כמה שעות לאחר השחיטה לא נשאר זכר לבשר ולעצמות הבהמה. הקצבים הבינו שדבר כזה מפורסם אי אפשר להחזיק בסוד ומיד ביערו כל זכר לבשר כמו ביעור חמץ בערב פסח. הם מכרו הכל במהירות וניקו את השטח שלא ישאר שום סימן. הגרמנים חיפשו את הקצבים והסוחרים ורצו לרצוח אותם בפורט התשיעי, אך לא מצאו אותם.

לאחר החיפושים החמורים של הגרמנים, לא הסתכנו יותר הסוחרים הליטאים והקצבים היהודים, והפסיקו להעביר דרך הגדר בהמות לשחיטה. לפעמים השיגו עוף חי בהרבה כסף והיו שוחטים אותו לכבוד החג. בזכרוני שמורה החתיכה הקטנטונת של הבשר

הטחון שאמא עשתה כמו המאכל הכי יקר בעולם. ידעתי שבשר כשר לא יהיה יותר בגטו, לכן לעסתי ולעסתי את טעם הבשר ונמנעתי מלבלוע. רציתי להרגיש ולזכור את טעם הבשר הכשר שאכלתי בזמן הרעב הגדול בגטו. בזמן שאכלתי את הבשר עמדה לידי אישה. היא ראתה שאני מתענג על פירור הבשר הכשר ואמרה לי בזה הלשון: "ילד, בזמן של רעב איום בגטו מותר מטעם פיקוח נפשות לאכול גם קצת בשר לא כשר לילד קטן שכמוך". עניתי לה שגם אם ארעב חלילה עד מוות - לא יכנס לפי בשר לא כשר.

ראיתי בזה השגחה עליונה; גם בזמן כה קשה, כשהגרמנים רוצחים והורגים בנו באכזריות בלתי הגיונית, נפתח צוהר מן השמים לתת מעט בשר כשר לשומרי תורה ומצוות.

שק קמח שיפון - הצלה מרעב

לאמא היתה בת-דודה בשם מרים יוזיפער. לבעלה של מרים היתה טחנת קמח בסלובודקה. הטחנה אומנם היתה בשטח הגטו, אך היא לא פעלה.

כאשר הוא שמע שניצלנו מהגטו הקטן ונותרנו חסרי כל ורעבים ללחם - הוא החליט לעשות מעשה נאצל והביא לנו שק של קמח שיפון. קמח זה הוא שמר לעצמו בעבור משפחתו, אולם כדי להצילנו מחרפת רעב - נתן לנו מפיתו ממש. אלו היו קרובי משפחתנו, גם כשלא היה כמעט מה לתת - העניקו את ה"מעט", שמרו על צלם אלוקים שבהם, אף שמסביב ראינו נגד עינינו חיות בדמות אדם. להלן אספר על משפחת יוזיפער שנרצחה בפורט התשיעי הי"ד.

מדי בוקר הכינה אמא בצק קטן מקמח השיפון ואפתה את הבצק על משטח הברזל של התנור. היינו אוכלים את הפיתה שהיתה אפויה למחצה. שבעים לא היינו - אך הרעב פסק, ויתרון זה היה חשוב מאד. היינו מאושרים עם פת לחמנו זו. לאנשים רבים לא היה גם את זה, ואוכל, בגטו, פרושו - חיים. כולם רצו לחיות, אך לא לכולם היה מזון. הרעב חולל שמות באנשים. היו שהתהלכו נפוחי כפן מרוב רעב.

גניבת האוכל

במצרכי מזון לא יכלה דודתי לעזור לנו כיון שבקושי רב היה לה בשביל עצמה. דודי

הקדוש הרב ר' שבתי היה מההרוגים הראשונים הי"ד והם לא הספיקו להכין להם מצרכי מזון. את כל כספם וזהבם מסרו לגרמנים. נותרו להם רק בגדים, אותם החליפו תמורת מעט אוכל לעצמם.

מרבית האוכל שהכנו נותר בגטו הקטן. בדקנו את הדברים שהבאנו איתנו ומצאנו שחלק מהדברים הטובים שעלה בידנו להציל מהגטו הקטן - נגנבו. את המוצרים איחסנו במחסן בחצר של שכנתנו מקובנה, וכעת הבחנו שהמזון נגנב. הכאיב לנו מאד שגנבו וגזלו פת לחם מאנשים שניצלו בניסים. עשינו טעות גדולה בכך שהשארנו את המזון ללא שמירה, היה עלינו לישון בתוך המחסן בחצר וכך לשמור על הדברים שהצלנו. למרות הקור העז היינו חייבים לשמור על המזון יומם ולילה עד שנמצא מקום מגורים. כעת לא נותרה ברירה והיינו מוכרחים להשיג מזון.

סחר- מכר בין היהודים לליטאים

דודתי גרה סמוך לגדר הגטו והיות שמעבר לגדר גרו ליטאים, החלו תושבי הגטו בסחר חליפין עם הליטאים. אלו ידעו שאם חשקה נפשם בחליפה מכובדת ובבגד נאה, יש להם אפשרות לקנותה מהיהודים תמורת מזון. כך התנהל סחר - מכר עירני בין שני צידי הגדר.

החלפות אלו היוו סכנה גדולה ליהודים. השומרים הליטאים הסתובבו כל העת באזור הגדר. בדרך כלל הם העלימו עין מעיסקאות החליפין, אך לפעמים הם החלו לירות לכל עבר ללא כל הודעה מוקדמת. לכן נחקק חוק בלתי רשמי הקובע כי יהודי שסיכן את חייו וביצע החלפות עם הליטאים, יקבל עשרה אחוזים מהמזון שהתקבל בתמורה.

אבא היה בין אלו שבצעו את המסחר הזה. אבא היה אמין וישר, כל חפץ שהציע לליטאים היה מעולה ובמצב מצוין. אבא ידע שאם ירמה את הליטאים - לא יצליח להמשיך בסחר עימם ולא תהיה לנו אפשרות להשיג מזון הכרחי. אבא החל להכיר מעט את השכנים הליטאים שלנו, "עסקיו פרחו", במושגים של הגטו. כבר לא סבלנו מרעב.

כאשר עסקי החליפין התרחבו, הפך השטח הסמוך לגדר למעין שוק. אז החלו השומרים הליטאים לירות לעבר היהודים שהסתובבו שם והמקום הפך למסוכן מאד. אבא פחד מאד לשוב לבצע עיסקאות עם הליטאים, ורעב נורא החל לתת אותותיו בביתנו.

פסקי הלכה בגטו

פסקי הלכה

לו בקשוני להגדיר את מטרת כתיבת הספר או לבאר את יעודו, הרי שללא ספק איני מעוניין בהעלאת זכרונות, הגם שכואבים הם וחקוקים בבשרי. לא לשם כך העמקתי עמוק וחפור בנבכי זכרוני. הלא רבים הם הספרים המתארים את חיי הגטו וחושפים את ההתמודדות ברעב ובצל המוות. במה שונה ספרי מספרם? - אחד מעיקרי כתיבת הספר הוא העלאת פסקיו הנוראיים של הגאון הרב אברהם דובר שפירא זצ"ל בגטו, העוסקים בדיני נפשות, על הכתב, ותיאור היהדות החרדית הנשמעת לפסקיו של גאון הדור, רבה של קובנה.

המה כותבים ואנוכי כותב

המה כותבים ואנוכי כותב. המה מתארים פסק הלכה אחד בו נשמעו להוראת הגאון רבה של קובנה, ואני חורט בתמצית דמי את רוב פסקי ההלכה שנידונו בגטו בבית דינו של גאון הדור שצירם המרכזי הוא דיני נפשות. אלה מוסיפים הילה של זוהר לראשו של רבנו הגאון זצ"ל.

המה - עורך הדין גורפינקל - סגן יושב ראש היודען-ראט בגטו קובנה, ד"ר גרינגוס - מראשי הגטו וסגנו של ד"ר אלקס, וכן עורך דין גולוב (תורי) - מזכיר זקני העדה בגטו, ובעלי תפקידים נוספים בגטו - כתבו בסגנון אחד על פסק הדין בענין האקציה הגדולה. המה רואים את דבר הגאון **בעיניהם**, אינם יודעים להעמיק בעוצמת התשובה לשאלתם, ודיים שנשמעו להוראתו. אולם אנוכי אעלה את פסק הדין כפי הנראה במשקפי ההלכה, כפי אשר שמענו בדיוק רב ביהדות החרדית בגטו.

קיוויתי תמיד שגדולים ממני יספרו לדור הצעיר על חיי הגטו, שיפתחו אשנב וישפכו אור על חיי היהודים אז - חיים של הקרבה ומסירות נפש לתורה ולמצוות, אך קיוויתי לשוא. הדבר לא נעשה, בוודאי לא במינון הראוי, ואם למעלה מ- 70 שנה חלפו, הוי

אומר שהמלאכה הזו היא בגדר "דבר האבד". כל יום שחולף מעמיד בסכנה את החובה ההיסטורית של "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" ו"תכתב זאת לדור אחרון" - חובות הרובצים על כתפי בני הדור הקודם.

ומעבר לכך, מעבר לחובת הידיעה של הדור הצעיר את חיי אבותיו, עלינו לדעת שגורמים חילוניים כמעט והשתלטו על דברי הימים ההם - תופעה שגרמה לסילופים רבים גם בהוראות של גדולי ישראל בעניינים העומדים ברומו של עולם. מי שרגליו אינן נטועות בשדה היהדות הנאמנה לא מסוגל להבין ולרדת לעומקם של מאורעות ופסקי הלכה בנושאים עדינים כמו דיני נפשות.

פסק הדין באקציה הגדולה בגטו הגדול - ז' במר חשון תש"ב - 28.10.1941 למניינם

לפרשיה הראשונה הזו התייחסו אמנם רושמי קורות העיתים, כאלה שאינם שומרי תורה ומצוות שהיו קרובים לאירועים, אך לא ירדו לעומק דעתו ובאו לידי טעות. הרדידות מאפיינת את התייחסותם לנושאים כה עדינים.

יומיים בלבד לפני האקציה הגדולה. הרוצח הסדיסט, קצין הס"ס רויקה, הודיע לאלטסטנראט (יודען-ראט) על התמנותו למפקד הגטו מטעם הגסטאפו, וכמפקד הוא רוצה להכיר מקרוב את תושבי הגטו. לשם כך הוא דורש שהאלטסטנראט יפרסם הודעה בגטו, חתומה על ידי האלטסטנראט, שביום ה-28 באוקטובר 1941 חייבים כל אנשי הגטו ומשפחותיהם להתייצב בשעה 6.00 בבוקר במגרש הדמוקרטים. חולים שאינם יכולים לבוא - יישארו בביתם ויתלו על דלת הכניסה אישור רפואי. עוד נאמר בהודעה: בריאים שלא יתייצבו וייתפסו בבתיהם - ייהרגו במקום!

דבר הפקודה הדליק נורות אדומות בקרב ראשי מועצת היהודים. משנשאל רויקה ליתר פרטים והבהרה סביב הפקודה, הוא הסביר שבכוונת הגסטאפו להפריד בין קבוצות העובדים בגטו לבין אלה שאינם עובדים משום שהעובדים זכאים למזון מזין יותר. היות שכביכול אין באפשרות הגרמנים להזין את כולם בשווה, תתבצע ההפרדה ואלה שאינם עובדים יועברו ל"גטו הקטן" (שהתרוקן לפני כחודש, לאחר שרוב יושביו נרצחו באקציה). לאחר לחצים נוספים הרגיע רויקה את ראשי מועצת היהודים שלא מדובר ברציחות והריגות אלא פשוט בהקצבת מזון. דברים אלו כתובים בהרחבה בספרים המתארים את גטו קובנה באותם ימים.

אנשי האלטסטנראט נשארו המומים. הם ידעו בבירור שהמדובר באקציה לרציחה, זאת על סמך ידיעות שהגיעו אליהם מהיהודים שעבדו בשדה התעופה באלקסוט ביחד עם ליטאים. בידיעות שהועברו לגטו נאמר שבפקודת הגרמנים חופרים בורות גדולים ביותר בפורט התשיעי, שזהו גיא ההריגה של יהודי הגטו. זאת ועוד - יומיים קודם לכן בא הפושע, איש הגסטאפו רויקה, בלויית קצין ושניהם ביקרו סביב מגרש הדמוקרטים הגדול, דבר המלמד על כונתם השטנית.

השאלה שהתעוררה בקרב היודען-ראט הייתה האם מותר להם להיות שליחיהם של הרוצחים, אנשי הגסטאפו, ולהודיע לציבור שיתפקד במגרש הדימוקרטים למפקד, בו בזמן שהם משוכנעים מעל ומעבר לכל ספק בכונות המיפקד - שזוהי אקציה למוות לחלק גדול מאנשי הגטו.

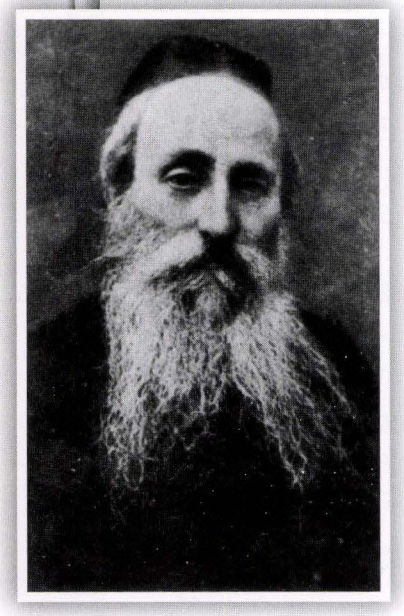

רבנו הדבר אברהם זצ"ל

האם פרסום הקריאה החתום, כאמור, על ידי האלטסטנראט (טקטיקה זו, שכביכול מועצת היהודים ניצבת מאחורי ההודעות והפקודות, ננקטה כתכסיס שטני פעמים רבות על ידי הגרמנים במגמה לטשטש את התוכניות השטניות הצפויות) יהפוך אותם למשתפי פעולה ברצח של עם ישראל?

בעיה סבוכה ועדינה זו עמדה בפני האלטסטנראט. בישיבת הנהלה הוחלט על דעת כולם ללכת לשאול את הגאון, רבה של קובנה, רבי אברהם דובער כהנא שפירא זצ"ל בעל ה"דבר אברהם" כדי לשמוע דעתו. ד"ר אלקס, יו"ר האלטסטנראט, מלווה באנשי הנהלת המועצה היהודית, עשו את דרכם לביתו של הגאון כדי לספר לו על דרישת אנשי הגסטאפו ולשמוע את חוות דעתו.

צדדי השאלה היו כדלקמן: אם יודיעו לאנשי הגטו שעל כולם להתייצב במגרש, הרי שעל ידי מילוי רצונו ופקודתו של הגסטאפו אולי תהיה היכולת בידם להציל חלק גדול של יהודים מאנשי הגטו. אם לא יודיעו את ההודעה, אזי חוץ מנקמת הגרמנים ב"מועצת היהודים" יבצעו הם את זממם על ידי כנופיות רוצחים, והתוצאה, במקרה כזה, תהיה חמורה הרבה יותר, אולי אפילו עד כדי חיסול הגטו! האם מותר להם, לאנשי המועצה היהודית, לפרסם את ההודעה חתומה על ידם, בעוד שברורה להם הכוונה, כדי להציל, כאמור, יותר יהודים? להקריב חלק על מנת להציל חלק גדול יותר?

דבריהם – סילופם

כאמור, פה אחד הוחלט לשאול את גאון ישראל, רבה של קובנה. את הפגישה עמו ופסק ההלכה ש'ניתן', כביכול, מתאר מי שהיה מזכיר "מועצת היהודים" אברהם תורי-גולוב (בספרו "גטו יום יום" עמודים 63, 64), וכדלקמן.

"כיוון שחברי היודען-ראט לא יכלו להגיע לכלל ההכרעה, הוחלט לשאול בעצתו של הרב הראשי אברהם דובר כהנא שפירא. בשעה 11 בלילה יצאו ד"ר אלקס, גורפינקל, גולדברג ולוין אל ביתו של הרב. הביקור הפתאומי בשעה כה מאוחרת הבהיל את הרב הישיש והחולה. הוא קם ממיטת חוליו ויצא אל אורחיו חיוור כסיד. הרב רעד מהתרגשות... חברי היודען-ראט סיפרו לו על שתי הפגישות עם רויקה ועל הצו, גילו לו את חששותיהם וביקשו שיפסוק בשאלה אם הם כשליחי ציבור האחראים לגורל היהודים בגטו, מותר להם, או שמא אף חובה עליהם, לפרסם את הצו. הרב נאנח אנחה כבדה, הבעיה סבוכה וקשה ומצריכה עיון. הוא ביקש כי יחזרו אליו בשש בבוקר. ד"ר אלקס וחבריו הדגישו את הדחיפות שבעניין, שכן למעשה חייב היה היודען-ראט לפרסם את הצו כבר לפני כן, וכל השהיה נוספת עלולה לעורר את זעם הגסטאפו, הרב הבטיח שלא יעצום עין כל הלילה, ויעיין במקורות כדי שיוכל להשיב תשובה בהקדם.

כאשר חזרו בשעה שש לביתו של הרב, מצאוהו שקוע בעיון בספרים שנערמו על שולחנו. בפניו ניכרו היטב אותות ליל הנדודים והמאמץ הגדול שעשה למצוא אסמכתאות לפיתרון הבעיה הנוראה שבפניה עמד היודען-ראט. הוא הרים את ראשו עטור הזקן הלבן, אמר כי עדיין אין תשובה בפיו וביקש שישובו אליו בשעה תשע. אך גם בשעה תשע עדיין שקוע היה בעיון ודחה את תשובתו לשעה אחת עשרה לפני הצהריים. לבסוף, בשעה אחת עשרה, השיב כי חקר ודרש ומצא בתולדות ישראל מצבים שיש בהם דמיון לדילמה שבה נתון היודען-ראט. כעת, במקרים כאלה, אמר, כאשר נגזרת גזירה על עדה יהודית והיא כולה נתונה בסכנה, ובמעשה מסויים ניתן להציל חלק ממנה - חובה על ראשי העדה לאזור עוז וליטול על עצמם את האחריות ולהציל מה שניתן להציל. על פי עיקרון זה שומה איפוא על היודען-ראט לפרסם את הצו.

רבנים אחרים בגטו ואישי ציבור בודדים חלקו לאחר מכן על פסיקתו זו וטענו שאסור היה ליודען-ראט לפרסם את הצו משום שבכך הוא למעשה משתף פעולה, הגם שלא מרצונו, עם הצורר, ויש בו בשיתוף הזה כדי לעזור להוציא לפועל מזימה הטומנת בחובה שואה לגטו. הנואשים כליל הוסיפו לכך את הנימוק שבין כה וכה נידון הגטו

לכליה, ולפיכך על היודען-ראט היה לנהוג לפי העיקרון של "ייהרג ואל יעבור" ולהימנע מפירסום הצו.

הודעה מטעם המחלקה הסוציאלית של האלטסטנראט

מיד לאחר הביקור אצל הרב הראשי התכנסו חברי היודען-ראט לישיבה מיוחדת באותו בוקר (27 באוקטובר 1941) והחליטו לפרסם את הצו. ב-27 באוקטובר 1941 הודבקו מודעות ביידיש ובגרמנית בחוצות הגטו: 'האלטסטנראט נצטווה ע"י רשויות השלטון לפרסם את הצו הבא של השלטון לתושבי הגטו. כל תושבי הגטו, ובכללם גם ילדים וחולים, מחויבים לעזוב את בתיהם ביום שלישי ה-28 באוקטובר 1942 בשעה 6.00 בבוקר ולהתכנס בכיכר הנמצאת בין הבלוקים הגדולים ברחוב דימוקראטו ולהסתדר לפי הוראות המשטרה..." עד כאן דבריו של תורי.

כך מוצגים הדברים בעיניהם של אלה שאינם שומרי תורה ומצוות. לדעתי, הם לא ירדו לעומק הסוגיא העדינה הזו, וסילפוה. מרוח דבריהם משתמע שהנקודה המרכזית שבשאלת האלטסטנראט היתה, שבגטו לא יודעים מה מסתתר מאחורי ההתיצבות במגרש הדימוקרטים, ובפרסום ההודעה מטעם האלטסטנראט יוכשל הציבור ויחשוב שבאמת המדובר בסתם מיפקד הכרות עם המפקד החדש של הגסטאפו, ולא יתחבאו אלא יבואו לאקציה. זוהי טעות חמורה! האמת היתה שכל אנשי הגטו כבר ידעו שזו אקציה למטרת רצח. לא היה שום ספק בכך!

שוב יום אחד לפני מיתתך

אני בעצמי זוכר - הייתי אז ילד כבן 12, באותו היום לאחר שנתלתה ההודעה בגטו

באתי לאבי ז"ל ואמרתי לו שביום האחרון לחיי ברצוני לזכות במצוה יקרה של הנחת תפילין ולקבל כך פני שכינה. ואכן, קיבלתי את רשותו והסכמתו. באותו בוקר, בו היינו אמורים להתייצב במגרש הדמוקרטים, חיכיתי לקרן האור הראשונה שתכריז על עלות השחר ואוכל להניח תפילין. כיוון שגרנו במרחק של כמה דקות הליכה מהמגרש הסכים אבא לבקשתי, בא אלי ואמר לי: "קח את התפילין והניחם".

ההרגשה הכללית של כולנו היתה שלילה זה הוא הלילה האחרון לחיינו. מטבע הדברים היה לילה זה עבורנו כליל יום הכיפורים. למרבה הצער, בקרב פורקי העול שבגטו היה זה לילה של "אכול ושתה כי מחר נמות" והם התהוללו כמה שיכלו טרם יפרדו מהעולם הזה... ולמחרת בבוקר, כשהלכו למגרש, היו דומים כמי שמלווים את עצמם בדרכם האחרונה...

הלכנו כולנו למגרש כפקודת הגסטאפו. להישאר בבית פירושו מוות בטוח, במיוחד שאין מקום בגטו להתחבא בו כי טרם נבנו בונקרים, ולהתייצב במגרש - מי יודע - אולי חלק יישארו בחיים. ברור איפוא, שלא היה כל חשש שכביכול האלטסטנראט בהודעתו מכשיל את הציבור ומטשטשו בכל הקשור לתוצאות הברורות של אותו המיפקד.

שאלה מוסרית

לדידו של הגאון, רבה של קובנה, התוכן הפנימי של השאלה היה מוסרי: עצם העובדה שהאלטסטנראט הופכים להיות כלי שרת לרוצחים בהעברת הודעותיהם לציבור (ואפילו שלא מכשילים אותו) - היא הבעיה. יו"ר האלטסטנראט שנבחר לראש הקהילה ע"י כל הציבור היהודי, שנטל לעצמו את תפקיד "זקני העדה" ושתפקידו למסור את נפשו עבור הציבור - האם מוסרי הדבר שהוא יעביר את הודעות הגרמנים?

ידוע פסקו המפורסם של הרמב"ם, שכאשר גויים מבקשים למסור בידם יהודי אחד - אפילו יהרגו קבוצה גדולה, אסור ליהודים למסרו. (לא היתה שאלה כזו במקרה דנן, אלא כפי שהתבטא הגאון – היתה זו שאלה מוסרית גרידא, שכן הכל יודעים שהמדובר באקציה להריגה.)

אין איפוא להעלות על הדעת שהגאון הסתפק בבעיה זו של הקרבת חלק מהיהודים עבור הצלת חלק גדול יותר. זהו מסחר בדם! (והוא לא אמר מעולם דברים כאלו כפי שמובא בשמו!).

בפני הגאון ניצבה, כאמור, שאלה מוסרית: האם על האלטסטנראט לשמש שליחי הגסטאפו בהעברת הודעות וצווים? על כך הוא ענה ברוחב ובעמקות דעתו: אם אמנם לא יפרסמו את הדבר - יבצעו אנשי הגסטאפו את האקציה עם אנשי הס"ס הליטאים הפרטיזנים והאוקראינים, וכך יילקחו יותר אנשים למוות. תוצאה נוספת תהיה שבמקום מועצת היהודים הנוכחית - יושמו אנשים פושעים רוצחים כמו הקאפו האיומים במחנות בגרמניה, ואולי אף יחסלו את כל הגטו.

על כן התיר הגאון לאלטסטנראט למלא את דרישות הגסטאפו ולהודיע לציבור להתייצב כדי, אולי, להציל שם ושארית. כל זאת, כמובן, ויש להדגיש זאת שוב ושוב, כשמטרת ההתייצבות היתה ידועה לכולם. אחרת, היתה זו מסירת יהודים להריגה, פשוטו כמשמעו. דבר זה הגאון לא היה מתיר כי אין, כאמור, כל היתר לסחור בדם ולמסור חלק כדי להציל חלק אחר - אף אם הוא גדול יותר. כל נפש יהודית היא עולם מלא.

מסירת ההודעה של היודען-ראט היתה הצלת הנשארים בגטו. בידי כל יהודי היתה האפשרות לבחור האם להסתכן ולהתחבא או לצאת למגרש. המשטרה היהודית של הגטו לא הלכה לחפש בבתים כדי להוציא את כולם למגרש. להפך, כפי שאתאר בהמשך, היא הדריכה באקציה כיצד להנצל. הגרמנים אנשי הס"ס והליטאים הפרטיזנים עברו מבית לבית כפי שהודיעו וחיפשו בבתים, במרתפים ובגגות אם נותרו שם יהודים, ואף איימו לרצוח במקום את מי שימצא. למעשה, גם החולים והזקנים שלא יכלו ללכת, לא נותרו בבתיהם. הם שרכו רגליהם ובאו אף הם למגרש תוך קבלת סיוע מיקיריהם. הם ישבו על כסאות במגרש וחלקם מצאו את מותם על מקום מושבם.

סיבה עיקרית נוספת היתה טמונה בהתייצבות היהודים במגרש - אנשים חשבו ש"אישור החיים" שנקרא "יורדען-שיין" יהווה כרטיס חיים ושליח נאמן להציל את כל המשפחה מהמוות, כפי שהיה באקציה בגטו הקטן חודש לפני כן. אולם באקציה הגדולה שנערכה ע"י הרוצח הנאצי רויקה ימ"ש לא היה ל"אישורי החיים" כל ערך. רויקה ימ"ש לא הסתכל עליהם, לא התחשב במחזיקיהם ושלח את רובם למוות. אלפי האנשים שעבדו יום ולילה בשדה התעופה חשבו שישאירו אותם ואת משפחתם בחיים בזכות האישורים, אולם נתבדו.

כל החוג החרדי בגטו, שכל מילה שיצאה מפי הגאון היתה יקרה לו, ידע בבירור את עמדתו גם בסוגיה הנ"ל. האבסורד הגדול של פרשה זו הוא שרושמי קורות העיתים לא ירדו לסוף דעת הגאון ותלו בו "פסקי דין" מעוותים ומסולפים שאף בקרב אומות

העולם הם אינם קיימים! אין דוחין נפש מפני נפש!!! (בכך הם פוגעים גם בד"ר אלקס, על פי השקפתנו כמובן, שהרי ד"ר אלקס מוכן היה לקבל כל פסק דין שיאמר לו הגאון אפילו שיביא לפגיעה בחייו).

פרשת אקציית הילדים והזקנים

סימוכין לדעתו המובנת מאליה של רבה של קובנה, נמצא בפרשיה עלומה ונדירה בחשיבותה שקדמה לפרשיה שלעיל ומשום מה איש טרם העלה אותה על הכתב. (אולי משום שהיא מהווה סתירה מוחצת למה שטפלו עליו.)

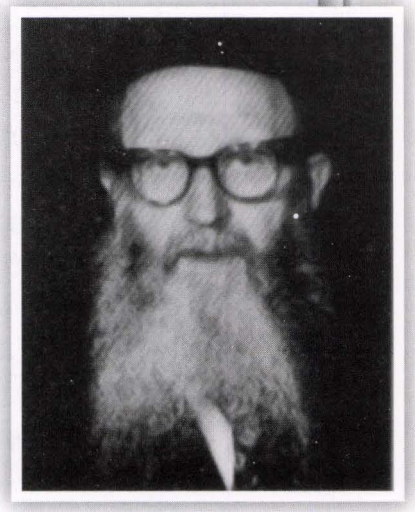

רבי אפרים אושרי זצ"ל

למדתי ב"תפארת בחורים". מקום זה היה לכבוד בעיני האלטסטנראט, שהרי על ידו הוכיח שדאגתו נתונה גם לחינוכם התורני של ילדי הגטו. היינו כשמונים נערים ובחורים. הגאון הרב אפרים אושרי זצ"ל לימד אותנו, ועמו הקדוש הגאון ר' שמואל מארוק הי"ד (גיסו של הגר"ז גרז זצ"ל, ראב"ד רחובות). היו שם מספר בחורים שקיבלו פטור מעבודה ושירתו וסעדו את הגאון רבה של קובנה שהיה חולה ותשוש. **שלושה בחורים נתמנו לתפקיד - לשמש את גדול הדור.**

אחד מבין השלושה סיפר לי את הדבר הגדול שברצוני לתאר. אמינותו אינה מוטלת בספק. הבחור נכח בפגישה ההסטורית והמיוחדת במינה בין רבה של קובנה לבין ד"ר אלקס יו"ר האלטסטנראט. לפלא הוא שבמשך למעלה משבעים שנה לא זכה תוכן פגישה זו להתפרסם.

מעבר לעד הראיה שסיפר לי את הדברים, התפרסם הדבר **בקרב היהדות החרדית בגטו** בשם המרא דאתרא. בזמן טרוף כזה, אזנינו היו כרויות כל הזמן לפסקיו, לדבריו ולהוראותיו של גאון הדור בגטו.

הדבר היה לאחר האקציה של הגטו הקטן בספטמבר 1941. רוב יהודי הגטו הקטן נלקחו לפורט התשיעי, ואנחנו ניצלנו בנסי ניסים. הגיעה פקודה מטעם קציו הגסטאפו, רויקה ימ"ש, לערוך מפקד של כל אנשי הגטו שנותרו בחיים. הנהלת הגטו היהודית היתה בדילמה גדולה - אם ייעשה המפקד הזה יקבלו הגרמנים תמונת מצב ברורה על כל

היהודים בגטו, שביניהם נמנים כחמשת אלפים זקנים וילדים שהם "טרף" רצוי מאד.

בעיה נוספת היתה שכל אנשי הגטו קיבלו הקצבת מזון קטנה. אם האנשים לא יתפקדו - גם את המעט הזה לא יקבלו וחס וחלילה ימותו מרעב, שהרי קצבות המזון ניתנו על פי ראשים. אלפי אנשים אחוזי פחד מהגרמנים לא התפקדו ובכך בעצם ויתרו על מנת המזון הזעומה. כמו כן, גם האלטסטנראט המעיטו קצת במסירת דו"ח על ילדים וזקנים, אבל בכל זאת מסרו על קיומם של כמה אלפים כאלה. כשנודע הדבר לגסטאפו, כבר חשבו על חיסולם של הילדים והזקנים - שהרי הם היו ראשונים בתור.

וכך שמענו בגטו: כשבועיים אחרי המפקד, מגמת הגסטאפו היתה להפריד את הילדים והזקנים מתוך שאר יושבי הגטו ולהעבירם למקום אחר. אנשי הגסאפו הסבירו לד"ר אלקס שהמצב בקובנה הינו מצב של מלחמה "ואין אנחנו (אנשי הגסטאפו), אנשי המינהל הצבאי האזרחי, יכולים לדאוג למזון לכולם, אלא רק לעובדים. הילדים והזקנים יעברו למקום אחר. יש לנו בגרמניה מקומות נפלאים לגדל שם את הילדים ולאחר נצחון המלחמה ישובו הילדים להוריהם. בינתיים הרשות האזרחית הגרמנית תדאג להם!" בנוסף לכך, נמקו, יש בהעברת הילדים הקלה בדאגת הפרנסה של ההורים לילדיהם... - כך "דאגו" אנשי הגיסטאפו גם להורי הילדים. ד"ר אלקס נתבקש להעביר את רשימת הילדים והזקנים לידי הגסטאפו. היתה זו דרישה לא קלה - בלשון המעטה.

"ואם תתן את רשימת הילדים - אתה תהיה הרוצח!"

לשבחו של ד"ר אלקס יאמר, שראה לנכון להתייעץ בענין עם ה"דבר אברהם". אף אחד מטעם האלטסטנראט לא הופיע לפגישה זו מלבד ד"ר אלקס. הוא פנה לרב, הסביר את דרישת הגסטאפו, והוסיף שהוא, ד"ר אלקס, חש ומרגיש שכוונת הגסטאפו האמיתית היא לרצוח את הילדים והזקנים (כ - 5000 במספר. ברשימות שמסרו האלטסטנראט לגרמנים "הועלמו" כ - 5000 ילדים ונערים).

"אם לא נמסרם", הוסיף ד"ר אלקס לרב, "יעשו הגרמנים אקציה, וכנקמה יקחו כפל כפליים של יהודים". בפגישה מסר ד"ר אלקס לרב גם את גירסת הגסטאפו לבקשתם זו - הרצון לדלל קצת את הגטו ולהפחית מהנטל הכלכלי שלו. "יתכן מאד שעשרות אלפים ייהרגו במקום ה- 5000", הוסיף ד"ר אלקס.

הגאון, רבה של קובנה, שמע את השאלה לפרטיה, הוציא חומש בראשית מארון הספרים העמוס שלו, פתח בפגישת יוסף והאחים וכך אמר לד"ר אלקס:

"ר' אלחנן (אלקס), למדת בילדותך ב"חדר" ובודאי זוכר הינך את פרשת יוסף והאחים. אתה יודע מה ביקש יוסף הצדיק מאחיו - רק את שמעון בתור עירבון עד שיביאו האחים את בנימין. הוא לא ביקש להרוג את שמעון, רק לקחתו כעירבון. ובכל זאת, האחים לא נתנו ליוסף את שמעון, הוא בעצמו לקח את שמעון. ועתה, ר' אלחנן, הסכת ושמע - קל וחומר בנו של קל וחומר, שאסור לך בתכלית האיסור למסור את הילדים והזקנים. הרי ידוע לך שמטרת האויב היא לא להעבירם למקום אחר, לגטו אחר, אלא כפי שסיפרת לי את תחושתך - כוונתם היא לרוצחם, ואם כן - מסירת הרשימה היא רצח בידיים ממש!".

או אז קם הגאון ממקומו, הניח ידיו על ליבו, וכשכל גופו מזדעזע ורועד והוא חיוור כסיד קרא: "יקחו אותי ואותך, ואל תיגע בדם ילדי ישראל!" ועוד המשיך ואמר: ד"ר אלקס, דע לך שאם תמציא לגרמנים את רשימת הילדים והזקנים - ידיך יתמלאו בדם ילדי ישראל. שיקחו הם כפי שמבינים ורוצים - ואתה אל תתן להם ידך!".

ד"ר אלקס ציית לפסק הדין. לגרמנים אמר שאין ביכולתו להעביר להם את הרשימה.

במי לבחור? את מי לדחות?

למחרת האקציה הגיע ד"ר אלקס שנית לביתו של ה"דבר אברהם", ושאלה קשה נוספת בפיו: "הגרמנים מסרו לי", כך אמר, "שארבעה עשר אלף היהודים המוחזקים בגטו הקטן אינם מיועדים להריגה. נשים בוכיות נגשו אלי בגטו הגדול ובקשוני בתחנונים שאפעל אצל הגרמנים למען 'איחוד משפחות' ולהציל מבין ארבעה עשר אלף האנשים את בעליהן". ד"ר אלקס פנה לרויקה, קצין הגסטאפו, וביקש לשחרר מאתיים איש ל"איחוד משפחות". מסיבות שונות ניאות לכך רויקה. ד"ר אלקס ידע את אשר יהיה צפוי לו בגטו הקטן - הוא אמנם ירצה לגאול מאתיים איש על פי הרשימה שהכין מבעוד מועד לפי אותן נשים שבאו אליו, אך מה יעשה וכיצד ינהג כלפי אלה שייתלו עליו ויאחזו בו וירצו אף הם "לצאת" עמו? אז לא יוכל לגאול את מאתיים האנשים המסויימים. כאיש בעל מצפון, לא יידע מה לענות לתחנוני האנשים הנוספים שמעבר למאתיים שירצו לצאת משם. את השאלה הנוראה הזו הפנה ד"ר אלקס לרבה של קובנה. הרב בחכמתו הבין שהגרמנים לא יאפשרו להציל גם את המאתיים וזו רק ספקולציה של הגרמני רויקה. אי לכך, פסק הרב ואמר: **"כל מי שייתפס ויאחז בך - עליך לקחתו. אם תדחה את אלה - רצחת אותם!"** ואכן כך היה.

ד"ר אלקס נכנס לגטו הקטן בלויית שוטרים יהודים, וכצפוי - כן היה. יהודים רבים נתלו עליו פיזית במטרה לצאת עמו, דבר המלמד על יצר החיים ושאיפת הקיום. מי לא שאף לחיים? כשרשימת מאתיים האיש בידיו, לפי רשות רויקה, ניגש ד"ר אלקס להצילם. פרצה שם מהומה, ורבים שלא היו ברשימה הזו התחננו בקול בוכים לד"ר אלקס שיצילם. ד"ר אלקס ציית גם בפעם זו לפסק. בינתיים, ראה שם חייל אוקראיני את המהומה הגדולה. הוא לקח את קת רובהו והלם בראשו של ד"ר אלקס. הד"ר התעלף וראשו ופניו כוסו בדם. השוטרים היהודים גררו אותו משם בידיהם לגטו הגדול, שם שכב מוכה עד שהתאושש בניסי ניסים. כך מסר ד"ר אלקס את נפשו להצלת יהודי הגטו.

באותו מעמד, פנה ד"ר אלקס לרב וסיפר בכאב כי הפסק שנפסק לו, שלא למסור את רשימת חמשת אלפים הילדים והזקנים, גרם רצח של כעשרת אלפים יהודים נוספים שיתכן שיכולנו להצילם!

ענה לו רבה של קובנה: אם ד"ר אלקס היה מוסר את הרשימה - היה ד"ר אלקס חס ושלום הרוצח של חמשת אלפים ילדים וזקנים, ועכשיו משלא מסר את הרשימה - הגרמנים **הם** הרוצחים, וד"ר אלקס הוא צדיק וידיו נקיות מדם יהודי.

(יש לציין שמאז האקציה הגדולה, לא בא האלטסטנראט לשאול שוב את פי הרב).

(מתעודדת השאלה - איך יתכן שבכל ספרי קורות הגטו החילוניים מתעלמים מהשאלה הזאת שנשלחה לרבה של קובנה? - על כך ישנן שתי תשובות.

ראשית, אנו, היהדות החרדית, חושבים שההתעלמות נובעת מבושה על כך שהלכו לשאול לגאון הדור רבה של קובנה שאלה הנוגעת לרצח ילדי ישראל. בנוסף, יתכן שד"ר אלקס יושב ראש היודען-ראט בגטו קובנה לא דיווח על הענין לחבריו מפחד שיוודע לגרמנים מה פסק הגאון רבה של קובנה לד"ר אלקס, ומיד ירצחו אותו כעונש.

אנו שמענו על כך בחוג המקורבים לגאון רבה של קובנה, וכל מילה ופסק של גאון הדור היה לנו כטל תחיה בגטו. מלבד זאת, חברי - מראשי ומנהלי "תפארת בחורים" בגטו - היה נוכח בפגישה של ד"ר אלקס עם הגאון רבה של קובנה משום שהיה תורן יומי לשמש את הגאון ולשרת אותו בימי מחלתו הקשה.

התורנות התחלקה בין שלושה בחורי ישיבה בכל יממה, ובדיוק בפגישה הזאת הוא

היה נוכח. כל מה שכתבתי שמעתי מפיו מילה במילה. הוא ניצל, וכיום הוא אחד העסקנים הגדולים וממנהלי חינוך הנוער באמריקה. כמו כן שמעתי את רוב הדברים בגטו, בחוג שלנו.

בסיפור זה נכרת גדלותו של ד"ר אלקס יושב ראש היודען-ראט בגטו קובנה - שלאחר ששמע מגאון הדור רבה של קובנה את פסק דינו היה מוכן למסור את נפשו ולא לתת לגרמנים לרצוח את ילדי ישראל בגטו קובנה.

את המאמר הזה פרסמתי בעיתון "יתד נאמן לקראת פסח תשנ"ה. לאחר פרסום המאמר בעיתון חלמתי חלום נורא. בחלום ראיתי את עצמי נכנס להיכלו של הגאון רבה של קובנה באמצע מסירת שיעורו בגמרא, לצידו בשולחן ישב אבי זצ"ל עם קבוצת תלמידי חכמים. גם את אמא ראיתי יושבת בצד ליד הקיר. אבי היה נראה בצעירותו. הוא הסתכל עלי, לפתע קם ממקומו הגאון האדיר רבה של קובנה והושיט לי את ידו לשלום, כעין אמירת תודה על מאמרי בעיתון בגילוי האמת לאור. הזדעזעתי מאד מן המראה.)

עד האקציה הגדולה היה נציג הממשל האזרחי איש הס.ס. מראשי הגיסטאפו בליטא הבריגדיר קרמר, וכן קצין הס.ס. יורדן ימ"ש שהיה רוצח אכזרי ביותר ורצח ביום סגירת הגטו חמש מאות אנשי אינטלגנציה. לפני האקציה הגדולה קיבל מינוי של ניהול הגטו תחת פיקודו של הבריגדיר קרמר. קצין ס.ס. נוסף היה הרוצח רויקה שדרגתו הצבאית בס.ס. בגסטאפו היתה מעל יורדן. הוא עשה את האקציה הגדולה של הגטו ובמשך כמה שנים ניהל את הגטו. הוא נכח בחיסול גטו קובנה.

הרוצח הנאצי יורדן נשלח לחזית הרוסית ושם נהרג, ואילו הרוצח רויקה איש הגסטפו ניצל במלחמה, לאחר מכן ברח לקנדה ואף אחד לא ידע מאום אודותיו. לאחר עשרות בשנים מצאו אותו בקנדה וממשלת גרמניה דרשה מממשלת קנדה להסגירו לידם ולשפוט את הרוצח רויקה, הרוצח הגדול של יהודי גטו קובנה, בגרמניה.

בגרמניה ניהלו נגדו משפט, ולאחר העדויות שהעידו נגדו הוא מת באמצע משפטו. טוענים שהוא התאבד בכלא בגרמניה.

"מבחור שלמד בישיבת 'וילקומיר' אני מצפה יותר..."

פסק הלכה נוסף של ה"דבר אברהם" קשור באחי הגדול. כפי שסיפרתי, אחי עבד

בשדה התעופה באלקסוט ועמו עבדו שם כ- 5000 איש יום ולילה. העבודה היתה קשה ומתישה וכילתה את כל הכוחות. בנוסף לכך, תנאי הרעב וכן הליכה יום יומית של עשרה קילומטרים למקום העבודה ובחזרה לביתם בגטו - היו קשים מנשוא.

הבית היה ריק ממזון, חוץ, כמובן, מההקצבה המעטה שקיבלנו. אנו הילדים סחבנו משאות בגטו ותמורתם קיבלנו כמה תפוחי אדמה, מהם עשינו קצת מרק. מה לא עשינו בשביל "תמורה" כזו.

יום אחד פונה אחי הגדול לאמנו הצדקנית בטענה שיש לו חולשה איומה. "אני מרגיש", אמר, "שעוד מעט אגווע ברעב ואתמוטט". דמעות נקוו בעיניה של אמא. אין לאל ידה להושיע ברב או במעט. "אמא", אמר אחי, "בגטו מחלקים לעובדים בשדה התעופה בשר סוס ואומרים בשם הגאון רבה של קובנה שאלו שעובדים בעבודה בשדה התעופה ומצילים את הגטו - מותר להם לאכול בשר סוס". עם כל רחמי האם, אמרה היא: "אני מבינה לרוחך, אבל מבלי לקבל היתר מה"דבר אברהם" - לא אוכל לבשל לך את בשר הסוס".

"לך לגאון, ומה שיפסוק - אעשה"

אחי הגדול שם פעמיו ל"תל התלפיות" של קובנה - ביתו של ה"דבר אברהם". אחי תינה בפניו את הבעיה הקשה ואת מצבו הגופני ההולך ומדרדר. כאן יש להוסיף, שאחי שמע על כל מיני היתרים של הרב הגאון לעובדי שדה התעופה, כולל אכילת בשר אסור.

שמע ה"דבר אברהם" את השאלה, המתין קמעא ושאל: "היכן למדת לפני המלחמה, יקיריז", אחי ענה שלמד ארבע שנים בישיבת "וילקומיר". לאחר מכן נשאל לשם משפחתו. משמע זאת אמר: "אכן, יקירי, היו מקרים שבהם התרתי אף אכילת בשר סוס, אבל לא לבני עלייה שכמוך התכוונתי. אמנם חלש אתה, ניצב על סף התמוטטות ועובד בפרך, אבל מבחור שלמד בוילקומיר ואשר נמנה על

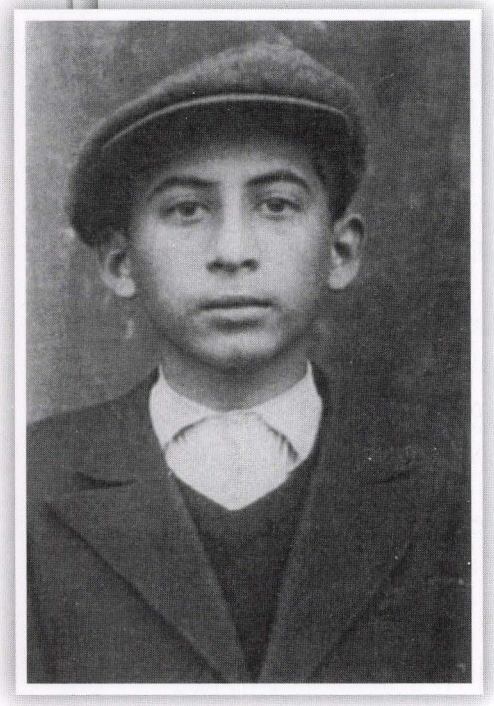

האח ר' דוב כבחור בישיבת וילקומיר

תלמידי ישיבת וילקומיר

משפחה כה מיוחסת ומכובדת, אני דורש יותר מסירות נפש. במצב קשה כמו זה שבו עם ישראל נתון - רק קיום מצוות במסירות נפש יכול להגן על עם ישראל. אנחנו חיים בהסתר פנים, מחיצה של ברזל מפרידה בינינו לבין אבינו שבשמים. אף מצוה אינה עוזרת לנו כדי להינצל. את שכרנו נקבל לאחר מאה ועשרים, עתה לא עומדת לנו אף זכות. אך מה בכל זאת קורע שחקים לרחם עלינו בעת הזאת, בשעת הסתר פנים? כשעם ישראל מקיים מצוות במסירות נפש.

אמנם אתה חלש וכמעט מתמוטט מרוב עבודה קשה ומהרעב האיום האוחז בך, אך אתה יכול עדיין לקום מעילפונך ולהמשיך ללכת. עדיין אתה מחוייב למסור את נפשך ולא לאכול. רק כשתרגיש שאתה גווע ממש - אז מחוייב הינך לאכול מיד כדי לא לעבור על איסור "מאבד עצמו לדעת".

בין קיום מצווה רגילה לבין קיומה במסירות נפש יש מרחק גדול. בין קיום מצווה במסירות נפש לבין איבוד עצמו לדעת עובר חוט דק מאד כחוט השערה ודרושה חכמה גדולה כדי לחוש בהבדל. אין דבר העומד בפני פיקוח נפש!

בזמן כה קשה, כשמחכים לרחמי שמים, צריכים זכויות של קיום מצוות במסירות נפש ממש. רק בזכות מסירות נפש בקיום מצוות נוכל לקוות לסייעתא דשמיא".

כאן יש לציין שברכתו של הגאון הצדיק פתחה פתח של פרנסה בדרך פלאית. לשובע - לא היה, אבל לחם יותר לא היה חסר, ולא נזדקקנו לקליפות תפוחי אדמה. אחי התאושש מחולשתו. הצדיק גזר - והקב"ה קיים.

האקציה הגדולה

האקציה הגדולה במגרש הדמוקראטים ביום שלישי

בתאריך ז' במר חשון תש"ב, 28 באוקטובר 1941 למנינם, לאחר שפסק הגאון הרב שפירא רבה של קובנה שמותר ליודען-ראט להודיע לציבור להתאסף למחרת בבוקר לפי דרישת הגרמנים במגרש הדימוקראטים, ובעיקר לרמוז בהודעה לציבור שתערך אקציה, פורסם הכרוז מטעם "זקני העדה" לציבור אנשי הגטו. הכרוז הודיע באידיש ובגרמנית שכל תושבי הגטו חייבים להתייצב מחר במגרש הדימוקראטים ולהשאיר את כל הבתים פתוחים. חולה שאינו מסוגל ללכת יתלה פתק בדלת הכניסה המודיע שכאן נמצא אדם חולה. מי שימצא בדירות לאחר השעה שש בבוקר ולא יתלה הודעה - יהרג במקום.

מגרש הדמוקרטים

לאחר כרוז כזה ידע והבין כל אחד שתהיה אקציה גדולה. הסיבה שלא התחבאו היתה משום שבגטו עדין לא הספיקו להכין מחבואים.

סיבה נוספת לכך שאנשים לא התחבאו היתה משום שלחלק גדול מהם היה אישור חיים ועימו הם הלכו למגרש הדימוקרטים בהיותם בטוחים שאישורי החיים יצילו אותם. את אישורי החיים חלקו חודש קודם. היו חמשת אלפים כרטיסי חיים שנקראו "יורדן-שיין", ואנשים חשבו שהאישור יציל אותם ואת בני משפחתם כמו שאכן היה חודש קודם באקציה בגטו הקטן. כמו כן, אלפי אנשים שעבדו בבניית שדה התעופה באלקסוט ליד קובנה חשבו שמחמת הצורך

הצבאי של הגרמנים בשדה תעופה, הם ישאירו אותם בחיים ביחד עם משפחתם. היו עוד קבוצות חיוניות שעבדו אצל הגרמנים והם פנו לגרמנים שיבקשו מאנשי הגסטפו המבצעים את האקציה שיצילו אותם.

שאר האנשים הלכו וידעו שחס ושלום זו דרכם האחרונה בחיים. הם חיכו לנס ולרחמי שמים.

הליטאים שגרו בכפרים בשכנות לפורט התשיעי הבהילו את אנשי הגטו שעבדו ביחד איתם בשדה התעופה באלקסוט, וסיפרו ליהודים שחופרים ליד המבצר התשיעי בורות גדולים וארוכים כדי לרצוח את יהדות הגטו של קובנה. אימת מוות נפלה על הגטו. למרות כל הרציחות שהיו עד עכשיו, הם חשבו שתהיה להם עבודה קשה ויהיו מחלות ורעב - אבל הם יישארו בחיים, שהרי הגרמנים צריכים אותם לבניית שדה התעופה ושאר צרכים. הם ידעו שהגרמנים צריכים לשלם הרבה כסף לפועלים הליטאים, ואם הגרמנים לא שלמו להם מספיק - הם היו משתמטים מעבודה. ליהודים, לעומת זאת, לא היו צריכים לשלם כמעט כלום.

עם כל הרציחות שהיו עד עכשיו, אנשים לא האמינו שיכול להיות שירצחו עשרות אלפי יהודים אנשים ונשים, זקנים עם ילדים. הם חשבו שירצחו עשרות או מאות אבל לא ירצחו חס ושלום את כל העם היהודי. עדיין לא הכירו את השטן הגרמני הנאצי עד עכשיו וחשבו שאת כל הרציחות בליטא עשו הפרטיזנים הרוצחים הליטאים. כעת, חשבו, אנחנו תחת רשות הגרמנים שהבטיחו שכאשר נכנס לגטו הם ישמרו עלינו מזעם העם הליטאי שרוצה לרצוח את כולנו. לא ידענו שהגטו הוא איום ונורא ומשמש מקום של הוצאה להורג, מקום של רצח טוטאלי של העם היהודי חס ושלום.

כשהיודען-ראט פרסם את ההודעה שמחר צריכים כולם להתייצב במגרש הדימוקרטים, הרגשנו כולנו שאלו הרגעים האחרונים של חיינו. הלילה שלפני האקציה היה ליל יום כיפור ונצלנו אותו לתפילה ולתשובה. אין מילים לנחם אנשים שעומדים להיפרד מהחיים הצעירים. ילדים קטנים הפכו לאנשים מבוגרים וזקנים, כל אחד הבין את המצב, אך אנשים בכל זאת חיפשו זיק של חיים. דבר אחד היה ברור: על נשים גלמודות עם ילדים קטנים נגזר מוות בטוח באקציה. היו בגטו הרבה נשים עגונות עם ילדים שבעליהם נרצחו בפרוץ המלחמה בפורט השביעי. הם התחננו לגברים רווקים שיצטרפו אליהם כאילו הם ראשי המשפחה ויזכו להציל את כל המשפחה.

כפי שראינו אח"כ באקציה, הכל היה אצל הגרמנים הנאצים בערמה. הם הסבירו לנו שישאר עוד גטו, וכן הם לא הפרידו משפחות אלא השאירו משפחות שלמות להראות

שבגטו נמשכים חיים משפחתיים. את השאר, טענו, לוקחים למקומות אחרים שבהם צריכים אותם. בחורים וגברים פחדו לקחת תחת חסותם נשים וילדים שמא בגללם יקחו אותם למוות. כשבחור צעיר הולך לבדו - יתכן שיצטרכו אותו לעבודה ואז אולי ישאירו אותו בחיים.

קיצוני משמאל, רבי נתן שולמן שליט"א בגטו
שני מימין, הילד שבתי פרידמן

למרות זאת, הרבה בחורים וגברים צירפו לעצמם משפחות, בפרט אלה שנמנו על היהדות הדתית החרדית, וכך זכו להציל דורות. כבר הזכרתי את הרבנית הצדקנית מרת שולמן אשת ראש ישיבת סלבודקה הגאון ר' מרדכי שולמן זצ"ל. הגאון ר' מרדכי היה באמריקה ערב פרוץ המלחמה העולמית ולא היה יכול לחזור לליטא. הרבנית נשארה לבד עם הילדים בגטו והחליטה לחלק אותם לבני ישיבה כדי שיעבירו אותם באקציה. הרבנית בחכמתה שכנעה אותם באומרה: "האם אתם בטוחים שאם תלכו לבד תעברו את האקציה בשלום?! ברגע זה צריכים רחמי שמים עצומים, ובזכות שאתם מצילים את הילדים האלו שיגדלו ויזכו להקים דור של גדולי תורה בעם ישראל - בזכות זה אתם תזכו בחיים". באקציה הזאת היו צריכים רחמי שמים עד אין גבול, ובאמת הם זכו להעביר את ילדיה ובזכות ברכתה הם נשארו בחיים.

בערב האקציה אף אחד לא נרדם, במחשבה שזה חס ושלום הלילה אחרון בחיינו. כמעט לא דיברו אחד עם השני כדי שלא להגדיל את הצער כליל תשעה באב, וכל הזמן כל אחד עמד בתפילתו באמירת פרקי תהילים. בלילה ניגשתי לאבא ואמרתי לו שאני כבר בן שתים עשרה ועדיין לא הגיע זמני להניח תפילין, אך אני מבקש

ממנו שיסכים ביום האחרון לחיי לזכות אותי להניח פעם אחת תפילין ולקבל את פני השכינה במצוות התפילין.

אבא הסכים. בבוקר, בשעה שש, כשהיינו צריכים לצאת למגרש הדימוקרטים ועדיין היה קצת חשוך, אבא הסתכל על השמים לראות אם הגיע זמן תפילין ואמר לי שאני יכול לברך ולהניח תפילין. היו לי רק רגעים ספורים. הנחתי בפעם הראשונה בחיי תפילין, הספקתי לומר רק פרשת אחת של "שמע", ומיד רצנו למגרש, כיוון שמי שימצא לאחר השעה שש בבוקר בבית - ירצחו אותו. (מאז זכיתי להניח כמעט כל יום תפילין, אפילו במחנות שטוטהוף ודכאו, וזכיתי לתת לאנשים אחרים להניח תפילין בתפילין שהשגתי במחנה שטוטהוף).

אבא צם והתפלל כל היום. כך היה נוהג בכל צרה ואקציה. כשלושים אלף יהודים הגיעו למגרש הדימוקרטים, כך כותב בסיפרו עו"ד תורי מזכיר מושב זקני העדה בגטו. כל אלו שעבדו בפלוגות עבודה מחוץ לגטו נעמדו ביחד. כל אנשי הפלוגה ובני משפחותיהם נשאו שילוט המודיע שהם עובדים במקומות חשובים עבור הגרמנים. כמו כן, אנשי הפלוגה הגדולה המונה אלפי איש העובדים בשדה התעופה נעמדו יחד הם חשבו שמקום העבודה שלהם יציל אותם.

לנו לא היה שום מקום עבודה. מיוחסת ביותר היתה פלוגת היהודים שעבדה בעבודות נקיון בגסטפו. ראש הפלוגה היה אדם בשם ליפצער. מאחר שהכיר את כל אנשי הגסטפו שערכו את האקציה ובפרט את הרוצח רויקה, הוא היה בטוח שישאר בחיים עם אנשי הפלוגה שלו. עבדו שם כמאה איש. הם עמדו עם משפחתם ולא נתנו לאף אחד שלא עבד בפלוגה שלהם להתקרב ולהתחבר לקבוצה שלהם. (בזמן חיסול הגטו בשנת תש"ד 1944 למספרם, נותרו אנשי הפלוגה הזאת במקום עבודתם עד ימיו האחרונים של הגטו וזכו ליחס מיוחד, אבל אז, לאחר כל המשלוחים, שלחו אותם מהגטו ברכבת נוסעים עם שמירה של אנשי הס.ס. למחנה האיום שטוטהוף כמו כולנו, ושם נגמר כל היחס המיוחד אליהם.)

לנו לא היו שום ניירות או אישורי חיים ולא פלוגת עבודה מיוחדת, עמדנו עם כולם באמצע המגרש הגדול וחיכינו לרחמי שמים.

בשעה תשע הגיע הפושע הרוצח הגרמני רויקה, הממונה הגרמני על הגטו מטעם הגסטפו, והוא התחיל לעשות את הסלקציה הראשונה. ראשונים עברו אנשי משרד זקני העדה ובראשם ד"ר אלקס.

ראינו את הגאון רבה של קובנה רבי אברהם שפירא זצ"ל עובר בקבוצה של הנהלת הגטו, ואת הרב שמוקלר, רבה של שאנץ בקובנה, והרב סנייג שהיו גם הם חברים בהנהלת הגטו, עוברים עם משפחתם לצד החיים. הרב סנייג השפיע על המשרד של הנהלת הגטו "זקני העדה" שיצרפו אליהם גם את הגאון וצדיק הדור הרב ר' אברהם גרודז'ינסקי מנהל ישיבת סלבודקה, מאחר והרב הוא אחד מגדולי צדיקי הדור. הם הסכימו, וכך זכה הרב סנייג להציל באקציה הזאת את הגאון הצדיק רבי אברהם גרודז'נסקי הי"ד.

הפושע הרוצח איש הס.ס. רויקה נתן לכל אנשי היודען-ראט לעבור לצד של החיים, וכך הבנו איזה צד הוא לחיים.

לאחר מכן עברו כל אנשי משרדי הגטו. המשרד החשוב ביותר בעיני הרוצח רויקה היה מחלקת משרד העבודה עם הסרטים הירוקים על השרוול, וגם להם נתן לעבור עם כל משפחותיהם.

לאחר מכן הגיעו אנשי שאר המחלקות כשלשרווליהם מוצמדים סרטים צהובים עם ההדפס בגרמנית "אידישע - געמיינדע", "הקהילה היהודית" בתרגום לעברית. אלה היו בעיניו המחלקות הכי פשוטות, אך עדיין הוא נתן להם לעבור עם משפחתם. הרוצח רצה להראות שהגטו ישאר עם כל המחלקות הנדרשות לקיומו ועשה הכל כדי לסנוור את העיניים.

אחר כך עברו אנשי משטרת הגטו עם סרטי וכובעי המשטרה עם בני משפחתם, ולבסוף עברו מכבי האש של הגטו ובני משפחתם.

בשלב זה התחילו להתקרב אנשי הפלוגות עם שלטים שמראים על מקום עבודתם. ליפצער שהיה ראש הפלוגה שעבדה בגיסטפו קבל רשות לעבור לצד החיים, וגם העובדים הורשו לעבור עם משפחותיהם. מכאן ואילך התחילה האקציה הגדולה והאיומה.

הרוצח רויקה שערך בעצמו את האקציה, בלי עוזרים, לא התחשב בשום מקום עבודה. יהודים בודדים שעבדו אצל הגרמנים והיו דרושים להם בקשו מהרוצח רויקה שיעביר אותם לחיים, וחוץ מזה לא התחשב בשום דבר.

פתאום אנו רואים את הגאון הגדול רבי יחזקאל ברשטיין הי"ד, ראש ישיבת "אור ישראל" בסלבודקה, כשהוא מתקרב לפושע הרוצח רויקה. בערב האקציה בא הגאון

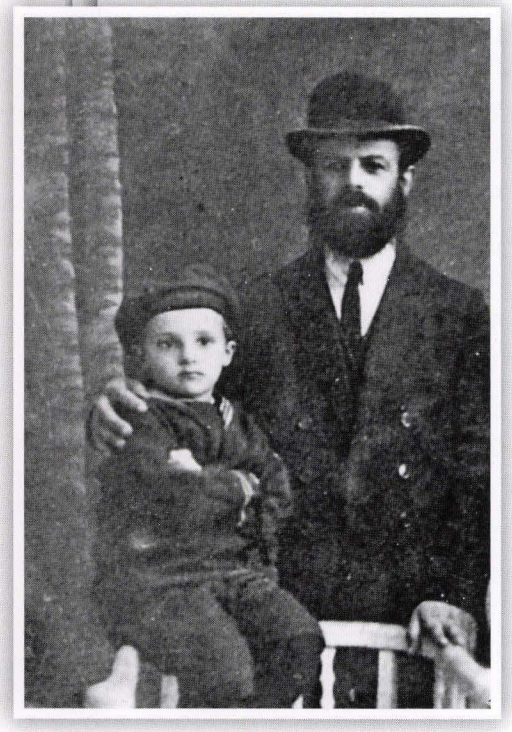

רבי יחזקאל ברשטיין הי"ד "הדברי יחזקאל"

לאבא בבקשה שישאיל לו חליפה קצרה על מנת שיוכל ללכת עמה לאקציה, מכיון שידענו שאדם בעל מראה רבני נשלח מיד למוות. את הזקן, לעומת זאת, הגאון השאיר. עמדנו והתבוננו איך מתקרב הגאון עם בתו היחידה שבעלה הצליח לפני פרוץ המלחמה לחזור לאמריקה. היתה לו אזרחות אמריקאית והוא רצה להעביר את אשתו וילדיו לאמריקה, אך לא הספיק משום שהמלחמה כבר פרצה. הם נגשו אל רויקה ימ"ש, כשהבת אוחזת בבתה היחידה בת השנתיים, והילדה בת השנתיים הולכת ברגל להראות לרוצח שהיא כבר גדולה ולא צריכים לקחת אותם על הידיים.

כשהרוצח ראה את הגאון עם הזקן, מיד שלח אותו לצד ימין - למוות. אימה ופחד נפלו על כולנו בראותנו את עמוד התורה והיראה של הדור הולך לעקידה. אם בארזים נפלה שלהבת מה יאמרו אזובי הקיר, ראינו את המוות לעינינו, מי יעמוד לנו ומי יגן עלינו, עמדנו כולם כמו נידונים למוות באימה ופחד. לא עלה על דעת מישהו לאכול או לשתות. במגרש בו עמדנו היתה בעיה קשה בנוגע לצרכים, במיוחד שמרוב פחד היו צריכים הרבה יציאות. הכל היה פתוח וחיפשו איזה מוצא של צניעות. באמצע המגרש ניצב בית ריק והחליטו לחלק את הצדדים של קירות הבית - מצד אחד יציאות לגברים ומצד שני לנשים. גם במצב בו היינו נהגנו בצניעות ולא אבדנו צלם אנוש.

כל הזמן אבא אמר לנו לא להידחף ולא להיכנס עדיין לשורות והקבוצות שהולכות לסלקציה.

"אני מוסר נפשי, ונפש ילדי"

בשעות הצהריים פתאום הבחנתי שהפושע הרוצח רויקה הוציא סנדויץ והתחיל לאכול, והאנשים המשיכו ללכת בקבוצות. הוא היה עסוק באכילה והם לא שאלו הרבה שאלות והמשיכו ללכת לבד לצד הטוב. ראיתי שברגעים אלו כמה אלפים עברו לצד החיים,

ומיד תפסתי את הורי ואת אחי ואמרתי להם: מהר, בואו וניכנס לשורות הסלקציה וננצל את הזמן לעבור כל עוד הרוצח רויקה עסוק באכילתו. כשכולם הבחינו בכך נוצרה מהומה, ואז הבחין הפושע הרוצח רויקה שבינתים הצליחו כמה אלפים לעבור לצד הטוב. הוא מיד נתן הוראה שכל האנשים שפנו אל הצד של החיים - יעברו לצד המוות בתור עונש בלי שום סלקציה. מי שכבר היה בשורה לא יכול היה לברוח בחזרה, משום שבצדדים עמדו השומרים הגרמנים ולא נתנו לברוח מהשורות. מחמת הלחץ של האנשים שחשבו שניתן ברגע זה לעבור לצד הטוב, נוצרה מהומה גדולה ולגרמנים לא היתה שליטה. כשכבר עמדנו כמה שורות לפני הפושע והרוצח רויקה, התחילו הגרמנים להרביץ לנו מכות על אי הסדר ודחפו אותנו בכוח בחזרה לכיכר. כך קבלנו את חיינו במתנה, ושוב ראינו את ההשגחה העליונה. שורה ממש לפני המוות, הגרמנים הנאצים הצילו אותנו ממוות כמו מלאכים כשהכו אותנו ודחפו אותנו מהשורה בחזרה למגרש הדימוקראטים וסדרו אותנו בשורה חדשה. אצל הגרמנים הנאצים, גם כשרוצחים צריך להיות סדר. אבינו הצדיק אמר לנו שאסור לנו לקחת את הגורל בידינו ואסור להסתדר לבד בשורה. כאשר יורו לנו הגרמנים ללכת - אזי נלך.

חזרנו למגרש, ואז אני שומע שיחה בין אמנו הצדקנית לבין אבא. איני רוצה לכתוב את המילים שאמא אמרה לאבא, אבל אני חושב שכדאי לספר את הדברים. אמא שאלה את אבא בתמיהה: "איך אתה כל כך רגוע?!", והמשיכה: "יש לך רוגע ושלוות הנפש חס ושלום כמו רוצח ממש. עוד כמה רגעים לא ישאר מאיתנו אף זכר, לוקחים אותנו ואת בנינו למוות בכל מיני מיתות משונות", אמא המשיכה בדבריה: "אני יורדת מדעתי מהמחשבה הזאת, שערות ראשי סומרות מאימת המוות, ואתה נמצא בכזו שלווה ומנוחת הנפש. איך אתה מסוגל לכך ברגעים האחרונים של החיים, הרי שום זכר לא ישאר מאיתנו ומהילדים שלנו חס ושלום!". האמת היא שבמשך כל היום של האקציה אבא קיבל על עצמו תענית וצם. ראיתי את אבא שקוע במחשבה עמוקה, דבוק בקונו כל רגע, והיום אני מבין שהוא חשב כל הזמן על דברי "נפש החיים" שער ג' פרק י"ב: "לדבק מחשבתו שאין עוד מלבדו אז יתבטלו מעליו כל הגזרות". השיב אבא לאמא: "מה את חושבת, שהרוצח הסדיסט רויקה עורך את האקציה למוות? לא ולא, הוא רק מקל מהשמים. בשמים דנים כל אחד ואחד במשפט נורא ואיום: "מי לחיים ומי למוות". יש דין קשה ביותר בעולם, יש חימה גדולה וחרון אף נורא ואיום מבורא עולם על עם ישראל".

וכאן אני כותב מילה במילה את מה שאבא המשיך לומר לאמא ונותר חרוט בליבי ובנפשי כל ימי חיי: **"אני מוסר את נפשי ונפש ילדי ביד הבורא יתברך. אני מקבל על**

עצמי באהבה כל גזירה מן השמים, ומה שהוא הבורא יתברך רצונו לעשות שיעשה. אני מקבל באהבה דין שמים". אני כותב שורות אלו בדמעות כשאני נזכר בדבריו של אבא. ליבי לב ילד נשבר לרסיסים לשמוע דברים כאלו מאבינו הצדיק.

אבא היה גאון וצדיק בשיא השלמות של האדם. היתה לו מנוחת הנפש של קלם, בשעות האחרונות של החיים הוא ידע שאין בהלה ואין פחד, יש ביטחון והכל בידי שמים. לא הרוצח רויקה עושה את האקציה, אלא בשמים דנים כל רגע ושניה. ביד בורא עולם הכל ואליו יש להתפלל ולהתחנן. עד לרגע זה עוד לא נקלט בראשי שהולכים למות, רק כששמעתי מאבא שהוא מקבל דין שמים באהבה כקדושי עליון השגתי סוף סוף שכל האלפים שצועדים בצד ימין הולכים למות על קידוש השם.

מרגע זה הרגשתי את הסכנה במוחש, אך שמחתי לראות שאמא הצדקנית נרגעה כשראתה את אבא עם מנוחת הנפש והשקט הנפשי המושלם ברגעים האחרונים של החיים.

אמא הצדקנית הכינה את עצמה לרגע העקידה שלה ושל בניה, ואז אבא המשיך ואמר: "אסור ללכת לבד בשורות לסלקציה, מוכרחים לחכות לאחרונים - אולי ישוב קצת חרון האף הנורא והאיום של בורא עולם באלפי הקדושים שהולכים על קידוש שמו יתברך, ואולי אז נזכה הנשארים האחרונים לרחמי שמים". נשארנו ממש מהאחרונים שנותרו במגרש. ראיתי את אבא בשעות אלו - נראה היה עליו שהוא ניצב במשפט איום ונורא לפני בורא עולם והוא עומד כולו בתפילה דבוק בקונו כמו בתפילת יום כיפור. אף לרגע לא הפסיק מלהתפלל לבורא עולם.

לא רויקה עם חבר המרצחים ימ"ש עושים את האקציה, אלא כל יחיד ויחיד עובר לפני בורא עולם למשפט ורק רחמים גדולים משמי שמי קדם יכולים להציל את חיינו. מצד אחד מקבלים דין שמים באהבה ומצד שני - אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של האדם אל יתייאש מן הרחמים.

כל משפחה שהיו בה ילדים וזקנים נשלחה מיד למוות. משפחה צעירה עם ילד אחד זכתה להינצל. אדם שהעביר ילד סיכן את חייו, שכן גברים בלי משפחה במצב בריאותי טוב נשלחו לחיים כדי שיעבדו עבור הגרמנים.

שום תעודה לא עזרה. בספרי הנהלת הגטו כתבו שלפנות ערב הבחין הרוצח רויקה שמתחיל להחשיך ועדיין נשארו אלפי אנשים במגרש. הוא לקח את עוזרו הרוצח יורדן

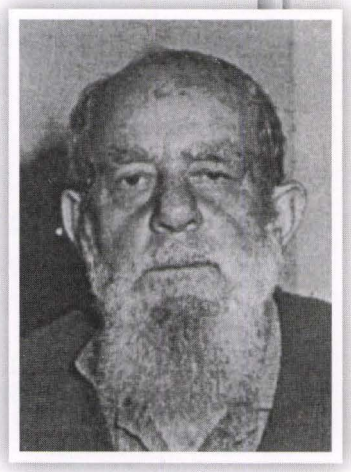

ר' אפרים גוטמן ז"ל

ימ"ש ואת הקצין טורנהיים ימ"ש והם התחילו לעשות סלקציה בקבוצה שניה. מי שהגיע אל הרוצח יורדן עם אישור החיים - הוא התחשב בכך והעביר את המשפחה שלו לצד החיים, אך הרוצח רויקה לא התחשב באישור החיים כלל.

אחה"צ התחילו אנשי המשטרה היהודית שעברו כבר את האקציה וסומנו לצד החיים להתגנב אלינו למגרש בו עמדנו ולעשות "סדר" בין אלפי האנשים שנותרו. הם החלו לסדר קבוצות שילכו לסלקציה ובינתיים הם קיבלו אומץ ולקחו איתם סרטים וכובעים של המשטרה היהודית. הם נתנו לקרוביהם ללבוש אותם, וכך הם יצאו מהשורה ונצלו כי היו נראים כשוטרים יהודיים שבאו לעזור לגרמנים לעשות סדר.

לשוטר היהודי לא היו חליפות של משטרה אלא רק סרט על השרוול וכובע משטרה על ראשו. הבחנתי בשוטר בשם קופל גוטמן, בנו של אב"ד של קובנה הגאון הצדיק ר' גרשון גוטמן זצ"ל שנפטר לפני המלחמה.

רבי מרדכי שלמפוברסקי זצ"ל בקובנה

קופל גוטמן מצא במגרש את אחיו אפרים גוטמן שהיה תלמיד חכם, ונתן לו את הסרט והכובע שהחביא עבורו. הוא התלבש במהירות ועבר בין השורות לצד הניצולים כאילו הוא שוטר. זה היה מעשה מסוכן מאד, אבל כך הוא ניצל. פתאום ראיתי את גיסו הגאון הרב מרדכי שלפוברסקי עם אחותו וילדה קטנה. השוטר קופל גוטמן סיכן את חייו, ראה שכמה רגעים הגרמנים לא מסתכלים עלינו והגניב את העגלה עם גיסו הגאון, אחותו והילדה לצד החיים מבלי לעבור ליד הגרמנים. רעד עבר בגופי כשראיתי את זה. כזו מסירות נפש לא ראיתי אצל אף אחד שם, כל אחד רצה להציל את חייו ולא לסכן את חייו עבור השני, גם אם מדובר באחותו וגיסו.

ההצלה מהאקציה

עשרות אלפים כבר עברו את האקציה, אלו לחיים ואלו למוות, ולפנות ערב נשארו כמה אלפים ועשרות מתים שוכבים על כיסאות במגרש הריק. אנו היינו כבר בין האחרונים ועדיין שלחו חלק גדול למוות.

מונה קלווריסקי שליח ההצלה

אבא ואמא התקרבו לגיל שישים, גיל זה כבר לא מתאים לעבודה עבור הגרמנים. אני הייתי ילד בן שתיים עשרה, קטן, לא מפותח, רזה ורעב. אחי רפאל שהיה יותר מבוגר ממני היה צנום ונראה יותר צעיר ממני, ואחי הגדול דוב היה אולי בן שבע עשרה - הגבר היחיד במשפחה שיכול לעבוד. בדרך הטבע היה ברור ששולחים אותנו לצד המוות. רבע שעה לפני תם האקציה, בשעה רבע לשש, בא פתאום מלאך מן השמים - קצין משטרה של הגטו בשם מונה קלווריסקי שהיה קרוב שלנו. בעוד אנו מתקרבים לרוצח רויקה בין האחרונים, מונה הבחין בנו ואמר לנו לא ללכת כל המשפחה בשורה אחת כיוון שאם הרוצח יראה את כולנו יחד - הוא מיד יחרוץ את דיננו למוות, אולם אם הוא יראה שרק חלק מהמשפחה נותר בחיים - מידת האכזריות שלו תשכך, ושיקול דעתו לחיים או למוות יהיה על פי גיל האדם וכושרו לעבודה. על כן התחלקנו לשני חלקים: מלפנים ילך אחי דוב, באמצע אמא ואני, ואחריהם - צמודים לשורה הראשונה - ילכו אבא ואחי רפאל. מטרתנו היתה להסתיר את אבא, מפני שאם היה רויקה רואה משפחה שלימה - הוא היה שולח מיד למוות. בשל כך שמנו את אחי דוב בראשונה, כדי שיראה אותו כאיש ראוי לעבודה ויעביר אותו ביחד עם אמא ואיתי, ואז אבא עם אחי לא יסתכלו לכיוונו של הרוצח אלא ילכו ישר אחרינו במהירות של ריצה. קיווינו שעד שהרוצח יבחין בנו - יספיקו לבא עוד אנשים וכך הוא לא יספיק להסתכל על אבא.

העיקר, הזהיר אותנו קרובינו הקצין מונה קלווריסקי, לזכור שני דברים עיקריים:

ראשית ללכת במהירות ממש, כמעט בריצה, ולא לתת זמן לרוצח רויקה לחשוב לאן לשלוח. שיראה שאנו עוזרים לגרמנים לגמור את האקציה מפני שעומד כבר להחשיך ועומדים עוד מאות אנשים במגרש לאקציה.

דבר שני: חשוב ביותר לא להסתכל על הרוצח רויקה כדי לקבל אישור לאיזה צד ללכת, אלא להתנהג בתמימות כאילו אנחנו לא יודעים איזה צד הוא לחיים. ללכת אחרי האנשים שעברו לפנינו ונשלחו לחיים. קרובינו הקצין קלווריסקי העמיד אותנו בשורה לאחר אנשים בריאים וצעירים שהיו להם את כל הסיכויים להשלח לצד הטוב לחיים.

אחי רפאל הזכיר לי אירוע שכמעט שכחתי במשך עשרות השנים שעברו. יחד איתנו, בתוך אלפי האנשים שחיכו במגרש לאקציה, עמד יהודי מגרמניה שהיה קצין בכיר מאד אצל הגרמנים במלחמת העולם הראשונה. לכתפו היו מוצמדות מדליות ואותות הצטיינות, מראהו היה הדור וחגיגי, הוא חשב שכאשר יגיע תורו לעמוד לפני הרוצח הגרמני רויקה והוא רק יגיד מי הוא - הרוצח יעמוד דום לפניו. כל הזמן הוא צעק עלינו: "אתם יהודים מקוללים", ובגרמנית: "פאפלוכטע יודען", ושאר מיני קללות, כאילו היה הוא גרמני טהור ועל פי טעות הוא נמצא איתנו באקציה. הוא המשיך לצעוק עלינו: "אתם יהודים של 'אוסטין' (יהודי הצפון), אתם הבאתם את כל הצרות על עם ישראל, בגללכם שונאים אותנו הגרמנים ורוצים לרצוח אותנו, כל יהדות גרמניה סובלת מהיהודים של הצפון". הסתכלנו עליו כאילו ירד מדעתו ולא ענינו לו, המסכן חשב שרק יגיע לאיש הס.ס. רויקה, יאמר את יחוסו - והוא בודאי יצדיע לו וישים לו כתר מלכות על ראשו.

המסכן היהודי מגרמניה התקדם כמה שורות לפנינו עם משפחתו. הוא נעמד דום, הצדיע בידו לכבוד הרוצח איש הס.ס. רויקה ואמר לו בכבוד את דרגתו בגרמנית צחה. הוא ספר לו שהוא יהודי עם אזרחות גרמנית, והתחיל לפרט את יחוסו הגדול. הרוצח רויקה הראה עם ידו ללכת לצד ימין למוות, אך היהודי הגרמני נעמד עוד פעם וחשב במחשבתו המעוקמת שהרוצח לא הבין את דבריו. הוא שוב הצדיע וספר את כל יחוסו, ושוב הרוצח הסדיסט רויקה מראה עם ידו ללכת לצד ימין. היהודי הבין שזה צד המוות, ובעקשנותו הגרמנית הוא הוסיף להתווכח על יחוסו הצבאי. כאן תפסו אותו עוזרי הרוצח הגרמנים אנשי הס.ס. עם הפרטיזנים הליטאים והחלו להכות אותו מכות רצח עם הקתות של הרובים. הם כמעט רצחו אותו. היהודי המסכן התמוטט ונפל על הארץ כמעט מת, בני משפחתו תפסו אותו בקושי ולקחו אותו משם על הידיים, אחרת היו הורגים אותו במקום.

אנו חשבנו שודאי יתנקם בנו הרוצח רויקה בגלל שהלכנו מיד אחריו, וחששנו שהוא ישלח אותנו לצד המוות בגלל החוצפה של אותו יהודי.

ובשעה הנוראה הזאת התמלאו עלינו רחמי שמים גדולים, והרוצח התחיל לשלוח את השורות לאחר היהודי הגרמני לצד החיים. אנחנו נהגנו כפי שהדריך אותנו קרובינו הקצין קלווריסקי - לא נעמדנו לחכות מה יגיד הרוצח, אלא הלכנו במהירות אחרי האנשים לצד הטוב לחיים. אני הסתובבתי קצת אחורה לראות את אבא ואחי רפאל שהלכו אחרינו, וגם הם המשיכו במהירות ללכת. הבחנתי שהרוצח רויקה הסתכל על אבא ורצה לשלוח אותו לצד ימין - למוות, חס ושלום, אבל אבא המשיך ללכת במהירות אחרינו כמו שהדריך אותו קרובינו, ואחריו הלכו כבר עוד עשרות אנשים. לרוצח כבר לא היה זמן להחזיר את אבא משום שהוא היה צריך להמשיך את האקציה. מהשורות אחרינו הוא שלח אנשים לצד המוות. אנחנו מיד התערבנו בין אלפי האנשים שניצלו שמא יחפש אותנו, וכך אם נתפזר - הוא לא ימצא אותנו.

כבר החשיך היום, ועיני הרוצח רויקה לא שבעו מדם ישראל. כל רצח של יהודי היה העונג העילאי שלו, וכל הזמן דווחו לו עוזריו כמה יהודים שלח כבר למוות לגטו הקטן.

בשעה שש נגמרה האקציה והורשינו לחזור לביתנו. מצאנו את דודתי מרת יהודית כגן עם שתי בנותיה ובנה שנשארו בחיים. הם הצליחו לעבור את האקציה בשעות הצהרים וכל הזמן חיפשו אותנו ודאגו לנו מאד.

כל הספרים שנכתבו מטעם הנהלת הגטו מספרים על כעשרת אלפים יהודים שנלקחו למוות. כך הם שמעו מהגרמנים הרוצחים - שבזמן ההעברה מהאקציה לגטו הקטן, הם ספרו כתשעת אלפים וחמש מאות איש. אבל הגרמנים לא ספרו את הילדים והזקנים שהיו יותר מארבעת אלפים קדושים.

כפי שכבר ספרתי, כולם כותבים שלפני האקציה הגדולה היו בגטו יותר משלושים אלף יהודים, ולאחר האקציה הגדולה נשארו בגטו כשבע עשרה אלף יהודים. מהמספרים שמסרה הנהלת הגטו לאחר האקציה הגדולה רואים שנרצחו באקציה יותר מעשרת אלפים איש.

מול המגרש בו עמדנו היה בית ובו התגוררה אשה. היא נשכבה על הארץ ועשתה עצמה כמתה, ובטרם בני הבית יצאו לאקציה – הם כיסו אותה כמו מת והדליקו מסביבה נרות על הארץ כמו שמדליקים לנפטרים. הגרמנים נכנסו לבית לראות אם נותר בו מישהו,

וכשראו את המת על הארץ עזבו את הבית והיא ניצלה. הגרמנים אהבו לרצוח יהודים אך כנראה חששו מלהתעסק עם מתים.

ככר הדמוקרטים בה נערכה הסלקציה כיום

בגטו היתה אבילות נוראה. הרוצח הפושע רויקה הפריד משפחות ולקח בעיקר ילדים, זקנים ונשים למוות. עדיין לא ידעו את ממדי האסון - כמעט כארבעים אחוז מאנשי הגטו נלקחו למוות! רק לאחר שבועות נודע לנו את מי רצחו הי"ד.

את כל האנשים שהעבירו למוות הכניסו באופן זמני לגטו הקטן שהתפנה כחודש קודם באקציה בה רצחו את רובם בפורט התשיעי. חלק מהאנשים שהועברו לגטו הקטן חשבו עדיין שישאירו אותם בחיים, ובמקום לחפש מחבואים - התחילו לצערינו הגדול לחפש דירות לגור שם. הגטו הקטן הכיל לפני החיסול כשבעת אלפים יהודים, וכעת הכניסו כארבע עשרה אלף יהודים. הצפיפות היתה איומה וכמובן לא היו מספיק דירות לכולם.

לפני האקציה רוקנו הגרמנים את כל הגטו הקטן ולא נשאר שם כלום חוץ מרצפת עץ. החלו מריבות על מקומות שינה, והיו כמה עשרות אנשים שהתחבאו מתחת הגגות ובמרתפים וכך נצלו.

לאחר מכן נודעה הסיבה לכך שהכניסו אותם דווקא לגטו הקטן - הגרמנים לא רצו בזמן האקציה להובילם מיד לפורט התשיעי כי כך כולם היו רואים ומבינים שלוקחים אותם להריגה, ונוצר חשש שתגרם התקוממות. תמיד חיפשו דרך להערים על היהודים שלא ירגישו ברציחות.

אבא הלך נסער ונרגש וחשב כל הזמן מהי הזכות שעמדה לו להנצל עם אמא והילדים. מובא בגמרא שאדם העובר במקום סכנה ליד קיר נטוי העומד ליפול והוא ניצל, מנכים

לו כל זכויותיו. אבינו הצדיק עשה את חשבון נפשו שכבר ניצלנו באקציה שהיתה בגטו הקטן לפני כחודש, אז הוציא אותנו הגרמני המפקד טורנהיים מתוך שיירה של למעלה משבעת אלפים איש שהלכו להריגה לפורט התשיעי, ואם כך - באיזו זכות ניצלה כל המשפחה עכשיו באקציה הגדולה. כבר לא היה לו כסף כדי לתת צדקה וגם לא יכול היה ללמוד תורה כמו שהיה רגיל כל הזמן בגלל הרעב האיום, לכן חשש כל הזמן שקיבל את שכרו בעולם הזה בהצלת חייו וילדיו, וחס ושלום נשאר בלי שכר לעולם הבא. אלו הם הצדיקים, מחשבתם היתה שמא קבלו את שכרם בעוה"ז.

ידוע שבזמן הרציחות האיומות שעברו על עם ישראל, אמר הגאון הצדיק ר' מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל שכאשר דנים את האדם, חס ושלום יש גזרה על מי שיידון למיתה. עכשיו יש גזירת מיתה על כולם, רק ליחידים יש גזירת חיים, ומי שנידון לחיים - היתה גזרה מן השמים לחיים. כל הסכנות שעברנו, סכנות ששכל אנוש לא יכול להשיג - היו גזרת חיים מהשמים, ומכל סכנה ניצלנו מבלי להבין באיזו זכות. והוסיף, כבר לא היו צריכים זכויות חדשות משום שמי שזכה מלכתחילה לרחמי שמים - נידון לגזירת חיים וכך עבר את כל הגהינום ונשאר בחיים.

(אנשים שהתחבאו בגטו הקטן וניצלו, סיפרו אחר כך שכל האנשים שנשלחו עמם באקציה הגדולה לגטו הקטן דברו ביניהם שהם בוודאי ישארו בחיים, אך יהיה שוני ביניהם לבין היהודים שנשארו בגטו הגדול - הם ימשיכו לעבוד כמו תמיד בשדה התעופה, ואילו האנשים שנשלחו לגטו הקטן ישלחו למחנות אחרים למקומות שבהם יש צורך בפועלים, ובינתיים עד שישלחו אותם - יקבלו פחות אוכל מאנשי הגטו הגדול שכבר עובדים. לא היה להם ספק שהם ישארו בחיים, שהרי לא יכול להיות שבבת אחת ירצחו מעל עשרת אלפים איש. כך הוא האדם - ברגעים האחרונים בחייו מלא אופטימיות ואהבת חיים. לצערנו הגדול, למחרת בבוקר באו הרוצחים הפרטיזנים הליטאים עם אנשי הס.ס. ולקחו את כולם במהירות ובמכות אכזריות להריגה בפורט התשיעי, ה"ד הטהור.)

המתים במגרש

על מגרש הדמוקרטים נשארו כשלושים מתים. חלקם ישבו עדיין על כיסאות, ובני משפחתם יצרו מהכיסאות כמו מיטה ועליה הם השכיבו אותם. כל הלילה נשארו המתים במגרש.

הגרמנים נתנו הוראה להנהלת הגטו לקבור את המתים. נוצרה בעיה קשה משום שלקחו את רוב אנשי ה"חברה קדישא" באקציה הגדולה למוות. כל פקידי ועובדי הקומיטט וכל המחלקות בגטו קבלו סרט על השרוול המודיע באיזה מחלקה הם עובדים. הם קבלו סרט בצבע צהוב עם הכיתוב "אידישע געמיינדע" ("הקהילה היהודית", בתרגום לעברית), כך נשארו כל אנשי הנהלת הגטו בחיים. אנשי ה"חברה קדישא" לא קבלו ממשרדי הגטו את הסרט במחשבה שהם לא פקידי הקהילה, מפני שהם עושים תמיד את עבודת הקודש שלהם - להביא יהודי לקבר ישראל - בהתנדבות. הגרמנים והליטאים רצחו והשפילו את כבוד האדם החי, והם, ה"חברה קדישא", להציל את החיים לא יכלו, אבל דאגו לכבד את הנפטר בכל הכבוד הראוי. בפוגרום שהתרחש בתחילת המלחמה בסלבודקה, נקברו כל הקדושים - כתשע מאות קדושים שנרצחו במיתות משונות ואכזריות - במסירות נפש. ולכן, מאחר ולא הכניסו אותם בקבוצה של משרדי הגטו, רוב אנשי ה"חברה קדישא" נהרגו באקציה הגדולה ובפרט ראשי הדגל. לא נותרו אנשים שיקברו את המתים שבמגרש, והנהלת הגטו עשתה מאמצים גדולים לחפש אנשים שיודעים איך מביאים נפטר לקבר ישראל.

למעשה, רוב הגבאים בבתי הכנסת בקובנה לפני המלחמה היו חברים בחברה קדישא וידעו הלכות קבורה. עשרות שנים קודם המלחמה לא היתה חברה קדישא אחת, ובכל בית כנסת הגבאים היו חברי חברא קדישא וידעו את כל הלכות קבורה וטהרה.

בסופו של דבר יסדה הקהילה היהודית בגטו את החברה קדישא מחדש, והתחילו אחר הצהריים לקבור את כל המתים שנשארו במגרש כל אחד בקבר נפרד, עם טהרת המת ותכריכים כפי מנהג ישראל. אנשי החברה קדישא נתנו לנפטרים את כל הכבוד כפי שנהוג, ומאז שמרו במשרדי הקהילה על חברי "חברה קדישא" כאילו הם פקידי הקהילה.

בית הקברות בגטו, ללא שמות הנפטרים, רק מספרים

הגרמנים לא נתנו לרשום על המצבות שהיו עשויות מחתיכת עץ את שם הנפטר, כאילו חס ושלום אין שם ליהודי, והרשו לכתוב רק מספר. בתוך הצריף שהיה בבית הקברות בגטו היה ספר, ולפי המספרים ידעו את שמותיהם של הנפטרים. בתקופה מאוחרת יותר, הגרמנים כבר לא התענינו והתערבו במתים, ואז התאפשר לכתוב את שמותיהם.

בני משפחת קלווריסקי, קרובי משפחתנו, ניצלו באקציה. אביו של הקצין קלווריסקי היה מעשירי קובנה לפני המלחמה, היה לו בית מסחר גדול ומפואר לפרוות יקרות ברחוב הכי יפה בקובנה. האבא קלווריסקי היה חולה, דומני שהיה לו שיתוק ברגליים. הוא בקושי עמד על רגליו ולא היה שייך להעביר אותו באקציה הגדולה עם משטרת הגטו למרות שבנו היה קצין משטרה. בן אחותו של קרובינו מר קלווריסקי היה עורך הדין יעקב גולדברג שהיה חבר היודען-ראט ומנהל משרד העבודה בגטו. גולדברג צירף אליו את דודו כאילו הוא אביו, והעביר אותו בשורה הראשונה ביחד עם ד"ר אלקס וכל חברי היודען-ראט. כך נשאר הוא בחיים, ואילו האמא ואחיו הרופא עברו ביחד עם אחיו הקצין מונה קלווריסקי עם משטרת הגטו. כל אחד ניצל בדרך ניסית.

בלילה לאחר האקציה, כשחזרנו כולנו לבתים, ראינו את עוצמת השבר הגדול. כמעט ארבעים אחוז מיהודי הגטו נלקחו באקציה לעקידה הגדולה של יהדות קובנה המפוארת.

קדושי האקציה

הגרמנים הנאצים ובראשם הרוצח רויקה הפרידו בעלים מנשותיהם והורים מילדיהם. חלק מהנשים שניצלו רצו לד"ר אלקס יושב ראש היודען-ראט והתחננו שידבר עם ראשי הגסטפו של הגטו ועם הרוצח רויקה כדי להחזיר את בעליהן. עדיין לא האמינו שלמחרת ירצחו את כולם בפורט התשיעי.

מיד אחרי כן, בלילה, התנפלו הפרטיזנים הרוצחים הליטאים עם אנשי הגסטפו על יהודי הגטו הקטן, ובמכות רצח התחילו בפתאומיות להוציא את כולם מהבתים והובילו אותם ברגל על מנת לרצוח אותם בפורט התשיעי. הם בדקו בכל פינה שלא ישאר אף אחד. היה קל מאד לחפש כי כל הבתים היו ריקים מתכולה, שהרי קודם לכן, לאחר האקציה של הגטו הקטן, הוציאו הגרמנים את כל תכולתו. כמה עשרות הצליחו בלילה להתחבא על הגגות תחת הרעפים ולקחו משם את הסולמות, וחלקם התחבאו במרתפים.

אלפי יהודים מובלים בשלג אל הפורט התשיעי

הרוצחים הובילו אותם ברגל בכביש שליד הגטו הגדול לעבר הפורט התשיעי. חלק מאנשי הגטו הגדול נעמדו ליד גדר התיל לצד הכביש כדי לראות ולהפרד מקרוביהם לפני רציחתם.

הפרטיזנים הליטאים התחילו לאיים בנשקם על היהודים שעמדו קרוב לגדר והבריחו את כולם, וכך ראינו רק מרחוק את הקדושים בדרכם האחרונה עולים על ההר לכיוון הפורט התשיעי. במשך היום הלכו שיירות - שיירות מהגטו הקטן ובפורט התשיעי לא היה מקום להכניס את כולם, לכן לקחו קבוצות של כמה אלפי איש ורצחו אותם, ואז המשיכו להביא את השאר. הגטו הקטן התחיל להתרוקן ובמשך היום רצחו את כולם בתוך הבורות הענקיים שהכינו.

במשך כל שעות היום והלילה שמענו את היריות בלי הפסק. המרחק מהגטו לפורט התשיעי היה כשני קילומטר. כל הרציחות ואופן ביצוען ידועים היום מהמשפטים שעשו הרוסים נגד ראשי הרוצחים ומפקדי הצבא הליטאי שניהלו את הרצח של העם היהודי. הסיבה לכך שניהלו נגדם משפטים היתה עובדת היותם אנטי קומוניסטים. הם היו ליטאים לאומיים, הרוסים רצו להתפטר מהם ולכן הביאום למשפט, ואילו בשאר הליטאים הפרטיזנים - לא נגעו הרוסים. היתה להם כרטיסיה מדויקת של עשרות אלפי רוצחים ליטאים שבהם לא כדאי לגעת כדי לא לגרום לליטאים לשנוא את הרוסים, ועד היום חלק מאותם רוצחים עדיין הולכים חופשי. יהדות העולם העבירה

את הרשימות של הרוצחים שהתקבלו מהארכיונים בליטא, אך השלטונות הליטאים לא עושים להם כלום מפחד העם הליטאי.

נער אחד מתוך כל אלה שנשלחו לפורט התשיעי ניצל מגיא ההריגה. הוא נפל לבור ולא נפגע. לאט ובקושי רב הוא הצליח לעלות למעלה, ולאחר שכולם נרצחו וכל היריות נפסקו, הוא הצליח להשתחרר מהאנשים ההרוגים הקדושים ששכבו עליו, להזיז אותם ולצאת מתוך הבור. הוא יצא מהבור והפרטיזנים לא הבחינו בו. הוא היה ערום ומלא עם דם הקדושים, מצא משהו ללבוש, ובלילה הצליח להתגנב דרך הגדר של הגטו.

מספרים שהיתה עוד אשה שהצליחה לצאת מבור ההריגה, ובה הבחינו הפרטיזנים ורצחו אותה. דבר הצלת הנער היה סודי, כיוון שאם היה נודע לגרמנים שיש עדות מפורטת על אותו ניצול - היו הנאצים הגרמנים מכריחים את ראשי הגטו באיומים באקציה חדשה להחזיר את הנער.

הנער נפגש בסודיות עם ד"ר אלקס ומסר לו דו"ח מפורט על כל הרצח שהיה שם. אנשי היודען-ראט כבר ידעו שירצחו את כולם, היתה זו רק שאלה של זמן. מצב הרוח של תושבי הגטו היה כלאחר יאוש, כל משפחה איבדה באקציה את הקרובים לה ביותר. ידענו שכולנו נידונים למוות לולי רחמי שמים הגדולים. אנשים לא רצו לצאת לעבודה המתישה בשדה התעופה, שהרי בין כך ירצחו חס ושלום את כולם והעבודה לא תציל את חיי הגטו. אנשי הגסטפו ראשי הגטו ובתוכם הרוצח הגדול רויקה החלו להפעיל לחץ כבד על אנשי הגטו ולא נתנו זמן להתאוששות ולאבל. רויקה נפגש עם הנהלת הגטו ואיים שאם הנשארים יצאו לעבודה הם יותירו את הגטו במצבו הנוכחי ולא יהיו יותר אקציות, אך אם לא - הם יחסלו מיד את כל הגטו ויביאו יהודים אחרים לעבוד כאן.

הוא אמר והזהיר שכל מטרת קיום הגטו היא לעבוד לצרכי הגרמנים, ובעיקר לבנות את שדה התעופה באלקסוט.

לאט לאט חזר הגטו לחיי היום-יום עם כל הגזרות החדשות ועם העבודה המפרכת בבניית שדה התעופה באלקסוט. בינתיים התחילו הגרמנים לחפש בגטו הקטן את עשרות האנשים שהתחבאו שם, ומכיוון שכך - השאירו שמירה הדוקה סביב הגטו הקטן ולא התאפשר לצאת מהמחבואים ולברוח בלילות. כך התחיל הרעב האיום בגטו.

הגרמנים רצו לתפוס את המתחבאים במלכודת. הם הביאו את אנשי המשטרה של הגטו

לגטו הקטן וחשבו שהמתחבאים ישמעו את הדיבורים באידיש ואז יצאו מהמחבוא כדי להתערב ולברוח איתם. אנשי המשטרה היהודית הביאו איתם סרטי משטרה וכובעי משטרה, החלו לחפש בכל שטח הגטו וכשמצאו יהודי שהתחבא - שמו לו את הסרט על השרוול ונתנו את הכובע על ראשו כך שהיה נראה כחלק מהם ויחד איתו המשיכו לחפש את המתחבאים. כך הצליחו אנשי משטרת הגטו להערים על הגרמנים ולהציל כמה עשרות יהודים.

אנשי המשטרה היהודית ראו בכל ניצול אוד מוצל מאש והסכימו לסכן את חייהם עבור יהודי הגטו. הניצולים סיפרו על הלילה בו נאלצו לחפש לעצמם מקום לישון. הם חיפשו מחבוא כל הלילה, וכשמצאו הם התחבאו בו כמה ימים בלי אוכל ושתיה עד שהמשטרה היהודית הצילה אותם והעבירה אותם לגטו הגדול.

מאז האקציה הגדולה, אנשי היודען-ראט לא שאלו יותר בעצתו של רבה של קובנה. הם כבר למדו לבד מהפסק שלו. התעוררו בהנהלת הגטו הרבה שאלות הנוגעות בדיני נפשות, כגון המשלוח לריגה ללטלנד או המשלוח לאסטוניה, שמעט מאד יהודים נשארו מהם בחיים. כמובן, אם לא שואלים ולא מתייעצים עם גדול הדור - נכשלים בהלכות דיני נפשות.

גאון הדור, רבה של קובנה, ענה לכל אחד על שאלתו למרות מחלתו הקשה ועמד בגבורה על דיני נפשות.

רק כמה פעמים בשנה היה בא מזכיר היודען-ראט לגאון רבה של קובנה. בימי החגים ובפרט בראש השנה וביום הכיפורים האנשים השתמטו ולא יצאו לעבודה כדי שיוכלו פעם בשנה להתפלל ולהתחנן על נפשם בימים הנוראים. הגרמנים הרוצחים אנשי הס.ס. ראשי הגטו באו להנהלת הגטו ואיימו שאם לא יצאו כולם לעבודה - הם יחסלו את כל הגטו. מיד יצא שליח של היודען-ראט לגאון רבה של קובנה כדי לקבל היתר לצאת לעבודה משום סכנת נפשות של כל הגטו. כמובן שהגאון נתן מיד היתר ואמר שמחויבים לצאת לעבודה, וכן נתן ברכה שתהיה לכולם שנה טובה, שנת גאולה וישועה. שליח היודען-ראט עבר בין כל בתי הכנסת והמניינים בגטו והודיע שהגאון רבה של קובנה פסק שכולם מחויבים מחמת פיקוח נפש של עצמם ושל כל הגטו לצאת לעבודה בעיצומו של יום ראש השנה. מיד עזבו כולם את מקום תפילתם ויצאו לעבודה הקשה בשדה התעופה, שהרי לשמוע לפסק ההלכה של הגאון רבה של קובנה זה כמו לשמוע לקול השופר, וה' בשמים שמע תפילתם.

פתיחת בית ספר בגטו

לאחר האקציה הגדולה חשבו אנשי הגטו ואנשי ההנהלה שהמצב נרגע ולא תערכנה אקציות נוספות כי הגרמנים צריכים את כוח העבודה של הנותרים בגטו ולכן ישאירו אותם בחיים. בתחילה נפתחה מחלקת התרבות בגטו בראשותו של נחמן שפירא, והוא החל לארגן בית ספר עממי של שמונה כיתות לימוד לילדי הגטו.

כשש מאות ילדים ונערים נרשמו לבית הספר, וחלק מהמורים היו מורים בבית ספר יבנה בקובנה שם למדתי לפני המלחמה.

הנהלת הגטו נרתמה בכל כוחה לפתיחת ביה"ס. היא מצאה בנין עץ של קומה אחת ליד גדר הגטו בסמוך לנהר הוילי. בית זה היה שייך בעבר לבית ספר ליטאי, אך הכל בפנים היה שבור ועזוב. הם תיקנו קצת את הדלתות, החלונות ורצפות העץ כדי שיהיה אפשר ללמוד שם. בגטו היה בית קולנוע שעמד ריק, הם פירקו שם את הכיסאות והעבירו לביה"ס, הביאו שולחנות רעועים שבקושי עמדו וצבעו את הקיר בשחור כדי שיהיה לוח בכיתה.

הנהלת הגטו עשתה הכל כדי להראות לאנשי הגטו את דאגתה לחינוך הילדים שהם העתיד של העם היהודי. תלמודי תורה עדיין לא פתחו בגטו מחמת חוסר מקום וגם מחמת חסר בספרי קודש. בגטו היתה דעה שלא היו צריכים להקים בית ספר כדי לא להראות לגרמנים שאחרי האקציות הנוראות בהן נהרגו חמישים אחוז מאנשי הגטו, נשארו עוד כשש מאות ילדים ונערים בגיל בית הספר. היו צריכים להחביא אותם ולהשתדל שלא יצאו לרחובות הגטו כאילו הם לא קיימים, כמו שאכן היה לאחר שנתיים כאשר נשארו מאות ילדים אחרי האקציה והם לא יצאו לרחוב, החביאו אותם בבתים ושום ילד לא הסתובב ברחובות הגטו. אם בכל זאת רצו ללמד אותם - היו צריכים לחלק את הכיתות ולפזר בכל חלקי הגטו שלא יבלטו במקום אחד. כל גילוי של מאות ילדים מביא לאקציה חדשה, לילד יהודי לא היתה זכות קיום אצל הנאצים הגרמנים.

בבית היה רעב איום. חשבנו שאולי יתנו לנו בבית הספר פרוסת לחם, מפני שלמשרדי הגטו עוד היה קצת כסף, אך לא נתנו לנו אפילו כוס תה חם. התעוררו קשיים רבים, ראשית כל - התאמת הילדים והנערים לכיתות. כל אחד הגיע מאזור אחר ושיטות הלימוד היו שונות, רוב בתי הספר בקובנה לפני המלחמה לימדו בעברית אבל בעת כיבוש הרוסים חיסלו את כל בתי הספר שלימדו בעברית והפכו את תוכנית הלימודים

לאידיש. חלק גדול מהילדים והנערים שכחו את השפה העברית. אני המשכתי תחת כיבוש הרוסים ללמוד ב"תפארת בחורים" ולכן נשארה לי השפה העברית שלמדתי. כל ספרי הלימוד שהיו בעברית תורגמו לאידיש והיה קושי להשיג ספר לימודי בעברית. חבר המורים התחיל לחפש אצל יהודי הגטו ספרי לימוד בעברית אך הם השיגו מעט, לכן נאלץ המורה לעמוד עם ספר לימוד אחד לכל הכיתה ולכתוב על הלוח. לחלק מהילדים שלא למדו בבית ספר עברי פתחו כיתות לימוד באידיש. היה קשה מאד להביא את התלמידים למסגרת לימודית, לרוב התלמידים לא היו ספרי לימוד, מחברות ומכשירי כתיבה.

בתחילה הלכתי ללמוד מכמה סיבות. ראשית, חלק מהמורים היו חרדים מבית ספר יבנה, ובנוסף - רציתי לצאת קצת מהבית שהיה דחוס מאד וחשבתי שאקבל שם קצת אוכל. לאחר זמן מה עזבתי את הלימודים.

התעוררה השאלה האם ללמד ליטאית עם הדקדוק שלהם או לא, כי הרי הליטאים הם אלו שרצחו את רוב יהדות ליטא בחודשים הראשונים של המלחמה. המחשבה היתה שאם רק נזכה בחסדי שמים להצלה ניסית, נברח מיד מהמקום הארור הזה ששמו ליטא.

בנוסף, היתה התלבטות האם ללמד את ההסטוריה הליטאית של מאות השנים האחרונות על המלכים ועל הסופרים הגדולים. לא רצינו להכיר ולזכור את אלו שעשו את הרצח הנוראי בעם היהודי, רצח שלא היה כמוהו ברוב מדינות אירופה.

לאחר מספר שבועות ירה חייל ליטאי שהופקד על שמירת גדר התייל על מנהל בית הספר ורצח אותו. מיד לאחר הרצח נסגר בית הספר. הנהלת הגטו טעתה בחושבה שבגטו תהיה אוטונומיה ויוכלו להסתדר ברעב הנורא, החיים בגטו סטרו על פניה והראו כי הגטו הינו חצר מוות ענקית ליהדות קובנה.

אקציית הפרוות

עברו מספר חודשים. חשבנו שנוכל לשרוד ברעב ובעבודה הקשה וקיווינו שאקציות למוות כבר לא תהיינה, אולם פתאום ביום ראשון בבוקר הגבירו הגרמנים את השמירה סביב הגטו, ודבר זה העלה חשד בעינינו כי אקציה קרבה ובאה. חיכינו באימה ובפחד עד להודעת הגרמנים ליודען-ראט. הפקודה היתה מיועדת לכל אנשי הגטו: יש להביא את כל הפרוות שברשות אנשי הגטו למגרש הדמוקרטים הידוע, שם התקיימה קודם

לכן האקציה הגדולה. הכל נשמו לרווחה: "שיקחו הגרמנים הכל, רק שישאירו אותנו בחיים".

כל יהודי הגטו החלו להביא את הפרוות שלהם. בעיקר נמסרו "פרוות קרקל" או "וידרו" שהיו פרוות יקרות. פרוות של כבשים שהיו בלויות, החזירו הגרמנים בחזרה.

לאמא נשארה פרווה יקרה מאד. קרוב משפחתנו מרדכי כץ שהציל את אחי דוב מהמשלוח לריגה כפי שאספר בהמשך, בקש מאמא שלא תמסור את הפרווה. הוא הבטיח להחביא אותה ולהחזירה לאחר האקציה. יש להבין שבגטו כל בגד פירושו - כיכר לחם, ולכיכר לחם יש פירוש אחד - חיים! ובפרט פרווה יקרה כפרוות "קרקל" ששוויה היה רב מאד. קרוב משפחתנו היה אדם קר מזג, חי בלי פחד, ואכן מאוחר יותר היה פרטיזן ביער. הוא לקח את הפרווה ולאחר האקציה החזיר לנו. הוא הצטער מאד על שלא בא באקציה של מסירת הזהב כדי להחביא את הזהב שלנו במקום שהגרמנים לא היו מוצאים אותו כלל, או אז יכולנו לחיות ולשרוד בקלות יותר ברעב האיום.

הצלת שרידי יהודי ינובה

בעיר ינובה גרו כשלושת אלפים יהודים. את רובם רצחו הליטאים הפרטיזנים בחודשים הראשונים של המלחמה, ונותרו בחיים כשלוש מאות וחמישים יהודים שאף אלה היו נידונים למיתה.

היה זה בתחילת הקמת גטו קובנה. לאחר האקציה הראשונה של הגטו, הגיע לגטו קובנה הגאון הגדול ר' נחום גינזבורג רבה של ינובה, מגדולי הדור בליטא ומחבר הספר "מקור ברוך", כדי לבקש עזרה כספית להצלת שלוש מאות וחמישים היהודים הנותרים. מראהו היה נורא: זקנו ממורט, בגדיו קרועים ופניו מוכים באכזריות הרוצחים. נלווה אליו רוצח ליטאי פרטיזן. הרוצחים הליטאים הציעו שאם יקבלו כופר נפש בסך של כמאה אלף מרק - הם ישאירו בחיים את השרידים של יהודי ינובה ויביאו אותם לגטו קובנה, אך אם לא יקבלו את הכסף - הם ירצחו מיד את כולם. היה זה לאחר שכל יהודי הגטו מסרו את כל כספם וזהבם לגרמנים וכמעט שלא נשאר להם כלום.

הגאון רבה של ינובה הגיע ליודען-ראט וביקש מהנהלת הגטו שתעזור לו בהצלת השרידים, אך הנהלת הגטו לא הסכימה לתת את כופר הנפש, וזאת מכמה טעמים: ראשית, אם יוודע לגרמנים שהרוצחים הליטאים קיבלו מהנהלת הגטו סכום כסף גדול - מיד יבינו שעדיין נשאר כסף בגטו ואז יתחילו החיפושים אחר הכסף. תהיה להם סיבה מוצדקת להריגות, והם ירצחו כמובן את אנשי הנהלת הגטו שנתנו את הכסף. שנית, אם יראו הרוצחים הליטאים שאפשר לקבל מהנהלת הגטו כופר נפש על ידי איומים, הם ישתמשו באמצעי זה בעיירות נוספות. מחר תופיע משלחת מעיירה אחרת בליטא ויבואו באותם האיומים - או לתת כופר נפש או לרצוח. לצערנו הגדול, לא ידענו שכבר לא נותרו יהודים בעיירות ליטא משום שכולם נרצחו.

בקופת הנהלת הגטו היה סכום כסף קטן. הכסף הגיע להנהלת הגטו בעקבות נוהל שקבע שהחברה הגרמנית שבנתה את שדה התעופה באלקסוט, שהייתה חברה פרטית מגרמניה, תשלם להנהלת הגטו סכום סמלי עבור כל עובד - שני מארק ליום. בבניית שדה התעופה עבדו יום ולילה כחמשת אלפים איש ובכסף שהנהלת הגטו קיבלה היא שלמה לגרמנים ראשי הגטו עבור הקצבה המזערית של האוכל לאנשי הגטו. לכן היה

אסיפת אגודת הרבנים דליטא בקלטובה

שורה ראשונה מימין. רבי יצחק אגולניק הגאב"ד דפאסוואל, ?, רבי קלמן מגיד הגאב"ד דוועקשנע, ר' דוד איצקוביץ (מזכיר), רבי שלמה פיינזילבר הגאב"ד דקיידאן (יו"ר). רבי ישראל תנחום פרטמן הגאב"ד דזזמר, רבי יעקב אריה גרשטיין הגאב"ד דלאזדיי, רבי ברוך גינזבורג הי"ד המקור ברוך הגאב"ד דינובה. שורה שניה מימין. ? גאב"ד דפולנגע, רבי אברהם יצחק בלוך הגאב"ד דטעלז, רבי אליעזר צבי פינס הגאב"ד דטאוראגין, רבי יצחק בעגון הגאב"ד דראדווילישקי, רבי אברהם זאב הלוי הלר הגאב"ד דמרימפאל, רבי אהרן דוד יפה הגאב"ד דקאישעדאריס

שורה ג' מימין. רבי אברהם יצחק פרלמן הגאב"ד דשקודוויל, רבי יהודה לייב ברנשטין הגאב"ד דבירזוש, ועוד רבנים ביניהם רבי אשר צכנובסקי גאב"ד דפאקראי ועוד

סכום של עשרות אלפים מרקים בקופת הגטו. לאחר מכן בטלו הגרמנים הנאצים את ההסדר הזה, נטלו לעצמם את התשלומים מחברת הבניה וחילקו את המנות שהקציבו בלי כסף.

הגאון הגדול רבה של ינובה הסתובב ברחובות הגטו ובקש רחמים מאנשי הגטו שיאספו כסף להציל חיים, אך לא פעל מאומה. לבסוף נכנס אל מרן הגאון רבה של קובנה בעל "הדבר אברהם". הגאון פסק שמחויבים יהודי הגטו למסור אף את הפרוטה האחרונה שיש בידם כדי להציל את שרידי יהודי ינובה.

נחזור לאותם הימים, החיים בגטו. יהודים רבים מחוסרי כל. הרעב מכרסם. העבודה מייגעת. אנשים אינם יודעים מה ילד יום. הכסף עלה בדרגת חשיבות. לא ניתן לקנות בו בריאות, ילדים, נחת ועוד, אך בגטו היה אפשר להחליפו בלחם! והנה מבקשים מאותם עלובי החיים עמוסי הצרות לתת את הפרוטה האחרונה להצלת יהודי ינובה. אי אפשר לתאר את הניסיון, את מסירות הנפש.

דין ממונותיהם של הנרצחים

לגדולי ישראל היה מבט אמת גם בימים החשוכים בגטו. על אף הקושי והרעב לא נס ליחם וכל דין שנקרה לידם בחנוהו, שקלו ודנו אודותיו ורק אחר כך פסקו את פסקם אשר התקבל ללא עוררין.

זכורני שאלה גדולה בדיני ממונות שנשאל הגאון רבה של קובנה, וראשי הגטו (משום מה) לא כללו מעשיה הלכתית זו בספרי זכרונותיהם.

אחת מאותן שאלות שעלו על שולחן הגדולים נגעה בעניין הרכוש שנשאר מהקדושים שנהרגו במיתות האיומות הי"ד. השאלה הייתה - האם מותר לשרידים היהודים לזכות ברכוש, להשתמש בו, למוכרו ולקנות תמורתו חתיכת לחם ברעב האיום.

החוק הנאצי בגטו קבע שאסור לגעת ברכוש הקדושים, והנהלת הגטו חייבת לאסוף את כל הרכוש למקום מסוים שנקבע ע"י הגרמנים. מי שנגע ברכוש הקדושים - דינו היה מוות בפורט התשיעי.

את המיטלטלין: מיטות, מזרנים, שולחנות, כיסאות וארונות היה על הנהלת הגטו לאסוף ולהביא למגרש ריק שנבחר על ידי הגרמנים לצורך הענין. כך הונחו המיטלטלין תחת כיפת השמים ונרקבו עם הזמן, בפרט אחרי הגשמים.

את הבגדים ציוו הנאצים לאסוף, לכבס ולגהץ ואחר כך לסדר אותם בצורה מאורגנת במחסן של אולם ישיבת "כנסת ישראל" בגטו בסלבודקה ברחוב 'ישיבוטה', ובלשוננו "רחוב הישיבה". כמובן, הכל היה צריך להיות מתויק כמנהגם.

היות שעבדתי במשרד העבודה של הגטו ושימשתי בתור נער שליח שנקרא 'אלבוטה', ענדתי סרט ירוק שהיווה סימן זיהוי של משרד העבודה. סרט זה אפשר לי להיכנס

ולראות דברים רבים. זכורני שהלכתי לראות את רכוש הקדושים והופתעתי עד מאד לראות שכל הרכוש מסודר כמו בחנות למכירה.

בדרך כלל הנהלת הגטו העלימה עין מאותם קרובי משפחה (הקרובים ביותר) שלקחו לעצמם את רכוש קרוביהם. הם נתנו להם פסק זמן של מספר שעות שבו יוכלו לקחת את "ירושת" קרוביהם שנרצחו, אך במשך היום אספו הכל כפי שכתבתי.

את הבגדים ייעדו הגרמנים, כביכול, לתועלת העובדים בבניית שדה התעופה באלקסוט. אך על אף ההשגחה הרבה, חלק גדול מהבגדים נגנב על ידי אנשים שעבדו במקום תוך סכנת נפשות של ממש, זאת כדי לקנות תמורת הבגדים חתיכת לחם.

כיוון שמשפחתי הייתה מניצולי הגטו הקטן ברחמי שמים מרובים, כמעט שלא היה לנו מאומה. רוב רכושנו נשאר בגטו הקטן. לא נותר לנו לא מזרן ולא מיטה, לא כר ואף לא שמיכה. ישנו על רצפת העץ, ועם כל זה - לא פסק פינו להודות על הניסים הגדולים בכך שזכינו להישאר בחיים לאחר האקציה של הגטו הקטן ולאחר אקציות נוספות בגטו. מחוסרי כל כמונו היו עוד רבים, והיות שכך, היה זה נסיון גדול לעזור ליהודי ינובה.

רוב הציבור ראה ברכוש הקדושים הפקר גמור, כמו הדין המפורסם בגמרא - שטפה נהר או זוטו של ים שכל הקודם זוכה. אם נשאר יורש בגטו - היתה לו זכות קדימה, אבל לגבי שאר האנשים שלא היה להם יורש בגטו, אפילו נשאר בעולם יורש, נהגו שהכל הפקר. ***ואין גדר של ירושה בגטו או במחנות האיומים, אושויץ או דאכאו.***

חפצים ורהיטים ללא דורש
לאחר האקציה הגדולה

גדר יהודי בגטו: חי או מת?

אבא סבר שזה יותר מזוטו של ים וטען שבגטו אין בעלות על ממון כלל מכיוון שחיי אדם הינם הפקר. כל ליטאי ואפילו ילד ליטאי שרצח יהודי היה מקבל כבוד או פרס על הרציחה. האידיאולוגיה של הגרמנים הנאציים היתה שרצח יהודי הוא מצווה, כמו להבדיל להרוג נחש.

לפיכך, טען אבא, מי שנתחייב הריגה למלכות - עדיין אין רכושו הפקר, מכיון שאף אחד אינו רשאי לגעת בו לרעה עד אשר מגיעים למקום המוות והמלך חורץ את פסק דינו האחרון. האדם הנידון - כל זמן שלא הגיע למקום ההוצאה להורג - נקרא עדיין בגדר אדם חי ויש לו בעלות על ממונו. מה שאין כן במחנות ובגיטאות, שהלא אצל הנאצים הארורים מצווה להרוג כל יהודי בכל מקום, ואם כן - אין לאף אדם הגדרה של אדם חי. בעלות על ממון חלה על אדם המוגדר "חי", ובגטו החיים הם הפקר והיהודים הם בגדר "מת", כדוגמת הנמצאים בקרמטוריום או בחצר המוות שכל רגע עלולים למצוא את מותם, משום כך לא שייך להם "בעלות על ממון".

ע"פ סברתו של אבא הסקנו שכנראה רשאים אנו לקחת מכל הרכוש והבגדים אשר בגטו משום שאין לאנשים בעלות על רכושם, אך אז הסביר לנו אבא שלקיחת רכוש הזולת בגטו לא יחשב לנו לגזילה, אלא חמור מכך - לרציחה. הוא המשיל לנו זאת בתיאור על אדם מוכה צמאון ההולך במדבר שמם ובידו כד אחד מלא במים שבאמצעותו יוכל להגיע למקום ישוב לחיים ולשלום. אדם שיבוא ויגנוב מרשותו את כד המים - לא יחשב מעשהו בגדר גניבה אלא בגדר רציחה, משום שכתוצאה מלקיחת המים ימות הנגזל בדרכו מרוב צמאון. כך למעשה בגטו, כאשר לוקחים מאדם את רכושו - נוטלים ממנו את שארית חייו, שהרי הרכוש הוא האמצעי העיקרי להשגת מעט מזון וכסות לחיים, ואחרת - יוכל הנגזל למות מרעב ונחשב הגונב לרוצח חלילה. תושבי הגטו הם במצב של 'צמאון' תמידי וכל אשר בידם הוא כ'קיטון מים'. לפי סברתו של אבא, ברכושם של הקדושים שנרצחו בגטו לא שייכים דיני ירושה לקרובים, כי הרי גם בחייהם לא נחשב הרכוש בבעלותם ונחשב הדבר כדין הפקר לאחר מותם. למרות זאת, בגטו היה נוהג שרק הקרובים ירשו את המתים.

אבא בעצמו נהג כדין זה לאחר המלחמה. כשעלה לארץ נגשו אליו סוחרים להשיב לו חובות שחבו לו עוד טרם פרצה המלחמה, ואבא סרב לחלוטין לקבל מהם החזר על החובות בהציגו טענה זו - שמאחר והוא שהה במחנות אצל הגרמנים ימ"ש - נפקעה

ממנו כל בעלות על הממון, אפילו מה שעדיין היה בידו, ולכן כל החובות הם הפקר ואם ייקח לעצמו את התשלום הרי זה בגדר מתנה. ומתנות - אבא לא היה מוכן לקחת.

פסק הדין לגבי הצלת יהדות ינובה

גאון הדור, מרן הדבר אברהם, פסק שאמנם אין בעלות ממון בגטו והכל הפקר, אבל יש דין אחר - "לא תעמוד על דם רעך". אם אתה יכול **להציל חיים בנפשך ותישאר בחיים** - עליך לסכן את חייך ולהציל.

זכינו לשמוע את דבריו הגדולים של גדול דורנו, רבה של קובנה: בשלש הנהגות מנהיג בורא העולם את עם ישראל. הנהגה ראשונה היא הנהגה של עולם רגיל, דרך הטבע, והרמב"ן אומר שכל מי שאומר שעולם כמנהגו נוהג - אין לו חלק בתורת משה. עלינו לדעת שהכל מתנהג בעולם בניסים גדולים והבורא קבע חוקים בהנהגת העולם שנראים כטבע. היות שכך, נדרש מהאדם לחיות על פי הטבע - אם הולך אדם במדבר וקיטון המים שבידו אינו מספיק לחברו, הדין הוא שאסור לו לתת לחברו כי בדרך הטבע הוא ימות. אם ייתן - יש לו דין של "מאבד עצמו לדעת" כיוון שד' לא יברא לו מעיין מים במדבר כמו להגר ולישמעאל משום שאין ד' עושה עוד ניסים גלויים כאלו. הוא ימות בצמא וזה בגדר "מאבד עצמו לדעת".

הנהגה שנייה היא הנהגה של ניסים גלויים, כדוגמת עם ישראל במצרים, קריעת ים סוף, מן, בארה של מרים במדבר וניסים נוספים. בורא עולם לא יעשה עוד ניסים כדוגמת אלה אלא רק על פי נביא.

ההנהגה השלישית היא ההנהגה שאנו זכינו לה בגטו ובמחנות בגרמניה - ניסים נסתרים כביכול בדרך הטבע. אלף ניסים ביום אחד. אין ניסים גלויים כמו במצרים, אך יש ניסים נסתרים. ד' הציל אותנו כל רגע מרעב וממכת המוות כאילו בדרך הטבע.

שאל רבה של קובנה, אם רוצים לזכות לרחמי שמים ולהנהגה ניסית בגטו מה יש לעשות? השמים סגורים, "ואנוכי הסתר פני", מסך של ברזל מפריד בינינו לבין אבינו שבשמים ואפילו קיום המצוות לא יבקע את השער. נקבל שכר רק לאחר מאה ועשרים.

נגזרה הגזירה והקרדום להבקיע את מסך הברזל הוא **קיום מצוות בגטו ובמחנות במסירות נפש.** כשם שרק כאשר קפץ נחשון בן עמינדב לים במסירות נפש והגיעו המים עד צווארו וצעק: "הגיעו מים עד נפש", ואז נפתחו שערי רחמים ומי הים נבקעו,

כן מצבנו בגטו. דרושה מסירות נפש של ממש כדי למסור את הפרוטה האחרונה להצלת יהדות ינובה, אף כי יודעים אנו שמחר בבוקר לא תהיה לנו פרוסת לחם וחס ושלום נגיע לשערי מוות, ואז נצעק לבורא עולם: "באו מים עד נפש" ויפתחו לנו שערי שמים ונזכה לרחמים.

בעקבות העובדה שפסל מיכה עבר את הים, נגרם קטרוג גדול על עם ישראל והיה הסתר פנים עד שאפילו המטה של משה רבינו שעשה את כל הניסים במצרים לא עזר לקרוע את הים. היתה טענה בבית דין של מעלה: "הללו עובדי עבודה זרה והללו..." ואין כל זכות. רק כשקפץ נחשון למים וצעק לבורא עולם: "באו מים עד נפש", אז ציוה ד' למשה רבינו: "קח את המטה ובקעהו" ואז קרע המטה את הים לאחר שקרע נחשון את הקטרוג על ידי מסירות נפשו.

רציתי להוסיף ולהסביר את דברי הגאון רבה של קובנה. תמיד התקשיתי בנס קריעת ים סוף - מה קרע את הים ליבשה. מובא בחז"ל: **מה ראה הים וינוס - ארונו של יוסף.** בהלל אומרים: "מה ראה הים וינוס... מלפני אלוקי יעקב" - **זכות יעקב.** לעומת זאת מובא בחז"ל שבזכות נחשון שקפץ למים עד צווארו וצעק לבורא עולם "באו מים עד נפש" נקרע הים. ולפי דברי הגאון רבה של קובנה היה תנאי: "צו אל בני ישראל ויסעו" - **לתוך הים.**

ובאמת, הכל היה בזכות מה שחז"ל אומרים - הים ראה ארונו של יוסף ונס, אך עדיין לא נחלק לשניים עשר חלקים. זה היה בזכות יעקב אבינו.

אבל העיקר הוא שכדי לקבל את הזכות של יוסף ויעקב - היו צריכים את מסירות הנפש של נחשון ועם ישראל שנכנסו למים עד צווארם, עמדו לטבוע וצעקו לבורא עולם: "באו מים עד נפש". כשעם ישראל במעמד של מסירות נפש על ציווי ד' ומקדשים שם שמים - קורעים את הדינים הכי קשים בעולם ופותחים שערי שמים לרחמים, ואז המטה קרע את הים ליבשה.

כך בגטו לפי דברי הגאון רבה של קובנה: עומדים באימת מוות וברעב איום ונורא, נהרגים ונשחטים במיתות האיומות, "ואנוכי **הסתר הסתיר פני**". העיקר הוא **למסור את הזכות** של קיום מצווה במסירות נפש לעם ישראל ואז יזכו לפתח של רחמים. דברי הגאון רבה של קובנה היו לנו בגטו כאורים ותומים, ואכן כך נהגנו.

כפי ששמענו שהתבטא רבה של קובנה על הדין של "וחי בהם" - תקבלו שכר לאחר

מאה ועשרים, אבל לא זוכים **לניסי תחיית המתים** של הנהגה ניסית. לזה זוכים רק במסירות נפש ממש על שמירת שבת ברעב, בצמא ובעבודה הקשה, אז נפתח שער של רחמים לעם ישראל. אבל לזכור: **מסירות נפש ולא איבוד נפש**, שההבדל ביניהם דק כחוט השערה ולזה צריך חכמה גדולה, אך בין קיום מצווה רגילה עד קיום מצווה במסירות נפש, **המרחק גדול**.

זכות הצלת יהדות ינובה תעמוד לנו ונזכה לראות ניסים נוראים בהנהגת שמים. נראה אמנם שיש כאן דין "מאבד עצמו לדעת", אך לא כן - לאחר העיון הבנו שאם נתנהג במסירות נפש ד' ידאג לנו לחתיכת לחם שלא נמות ברעב.

עוד הוסיף ואמר ה"דבר אברהם": ד' לא יוריד לנו מן וגם לא שליו כמו ליוצאי מצרים כיוון שהוא לא עושה ניסים גלויים כאלו, אבל ד' ידאג לכל אחד ואחד באלפי ניסים יום יום שלא נמות. יפתח ד' את שערי הגטו כדי שיהיה ניתן להכניס אוכל על אף השמירה ההדוקה של הנאצים הארורים והליטאים יחליפו לנו אוכל בבגדים. ד' יזכה אותנו בניסים נסתרים בכל יום ובכל שעה.

ואכן, אנו אנשי היהדות החרדית נהגנו בגטו ובמחנות כפי דעתו ופסק דינו של הגאון רבה של קובנה, וכל הלכה והלכה קיימנו במסירות נפש. "מהמקום שבו מתחיל הפטור - שם מתחילה מסירות הנפש", כך אמר.

השרידים של היהדות החרדית בגטו קובנה מסרו את כל כספם, את הפרוטות האחרונות ממש, ונותרו חסרי כל. הם אספו את כל הכסף - מאה אלף מארק - ומסרו אותו לפרטיזן הליטאי. שלוש מאות וחמישים יהודי ינובה שנותרו לפליטה הובאו לגטו קובנה, ושהו בו ולאחר מכן במחנות הגרמנים בלאנדצברג. בעיני ראיתי את ניצולי ינובה נכנסים בשערי גטו קובנה ואף ניצלים מן הגטו בעת חיסולו. חלקם נותרו בחיים ונפגשתי איתם בארץ.

מר תורי, מזכיר היודען-ראט שחיבר את הספר: "גטו יום יום" המתאר כמו יומן את חיי גטו קובנה, מספר בספרו את הסיפור על בקשת הצלת יהודי ינובה ופסקו של רבה של קובנה. הוא הוסיף וכתב שהשמועות בגטו ספרו שהחרדים אספו את כל הכסף על פי פסק דינו של ה"דבר אברהם", אך הוא אינו מאמין לשמועות אלו - איך יתכן שאספו סכום כסף גדול כל כך מן היהדות החרדית שהיתה חסרת כל?! רואים אנו עד כמה היתה גדולה אמונת החכמים של יהודי קובנה השומעים לקול רבם ומוסרים נפשם לקיים דברי חכמים.

רצח רבה של ינובה בעל "מקור ברוך"

רבה של ינובה ומגדולי הדור בליטא, הגאון הקדוש רבי נחום ברוך גינצבורג, בא לגטו קובנה כדי לאסוף את הכסף למען פדיון יהודי ינובה ונרצח בהגיעו חזרה לינובה על ידי אחת מחבורות הפרטיזנים הליטאים.

בדרך כלל, כשהיו הרוצחים הליטאים מקבלים כסף ככופר נפש, היו עומדים בדיבורם ולא רוצחים את הנפדים, אך בעת פדיית יהודי ינובה התפתח ריב בין חבורת הרוצחים. את הגאון הרב גינזבורג ליווה לגטו קובנה רוצח ליטאי פרטיזן. כבר בגטו לקח הפרטיזן את כל הכסף מהגאון וכנראה ניכה לעצמו נתח גדול מן הכסף. כאשר הגיעו לינובה וחלקו את הכסף, אחד מבני חבורת הפרטיזנים הרוצחים לא קיבל כסף כפי שחשב שיקבל והאשים את הגאון הרב גינצבורג שמסר את כל הכסף לפרטיזן המלווה ולא הביא את כל הכסף לכל חבורת הרוצחים הליטאים בינובה. טענתו היתה - "עשינו אותך שליח להביא את הכסף ולא את הפרטיזן הליטאי".

היות שלא יכול היה הפרטיזן לנקום בחברו הרוצח, על כן רצח את הקדוש הגאון רבי נחום ברוך גינצבורג הי"ד. "בקרובי אקדש". הוא, שהציל במסירות נפש את שרידי יהדות ינובה, נפל חלל על קדושת שמו הי"ד.

חמישה עשר אלף מארק

מקרה זהה היה בגטו לאחר כשנה. במחנה עבודה ליד הגבול הליטאי עבדו כארבע מאות גברים יהודים. ראשי המחנה היו ליטאים והם, כידוע, גדלו בשנאתם מן הגרמנים. אלה ראו כי הסתיימה העבודה במקום והחליטו לחסל ולרצוח את כולם.

הם שמעו כנראה על פרשת יהודי ינובה בה קבלו הליטאים מאה אלף מארק מיהודי קובנה והחליטו אף הם להרויח מהעסק. הם שלחו משלחת ל"יודען-ראט" של קובנה והציבו תנאי - אם יקבלו מאה אלף מארק, הם ישאירו בחיים את אותם ארבע מאות היהודים בחיים ויביאו אותם לגטו קובנה, ואם לאו - הם יחסלו את המחנה ויוציאו להורג את אנשיו.

גם כאן הנהלת הגטו לא הסכימה לתת את הכסף כמו בפרשת יהודי ינובה, ואילו הגאון רבה של קובנה פסק שמחויבים למסור אף את הפרוטה האחרונה להצלת נפשות.

כששמעו זאת ראשי היודען-ראט, הם טענו שאין להם יותר קופת כספים מפני שראשי הגטו הגרמנים אסרו עליהם להחזיק קופה, ולאסוף סכום גדול כ"כ מאנשי הגטו הם אינם מסוגלים. השאלה כמובן נשלחה שוב לגאון רבה של קובנה.

הכרעת השאלה נדונה עפ"י ערכו של הכסף בגטו - אם נחשב הכסף לממון, אזי חייבים היהודים לתת את ממונם עפ"י הדין במטרה להציל נפשות ישראל. אך אם מעט הכסף שנותר בידי יחידים דינו כקיטון מים במדבר שבו תלויים חיי אותו האדם ואם ייתן האדם את כספו לחבר אזי ימות מחוסר יכולת להשיג את צרכיו החיוניים באמצעות אותו הכסף - הרי חייך קודמים.

ואז פסק הגאון רבה של קובנה את פסק הדין הגאוני (אשר את חלקו שמעתי אז ואת השאר השלים לי אבא לאחר מעשה).
קביעתו היתה שהכסף בגטו דינו כמו קיטון של מים במדבר ויש לנהוג בו דין של 'חייך קודמים', לכן הגוזל בגטו כסף מאדם אחר נחשב לרוצח כי נוטל את כל מזונו-חייו. אבל, המשיך הגאון, והיו דבריו הקדושים צובטים כל לב, מצב החיים בגטו שונה בתכלית ממצבו של הלך במדבר המצויד בקיטון מים אחד, שהרי בגטו זוכים אנו מידי יום ושעה להתגלות של ניסים וגלי רחמים, נערים וזקנים רעבים ללחם כמעט גווים מרעב אך יד ה' מזמנת להם בכל יום מזון ופרנסה כדי קיום, סיפורי הניסים והצלת נפשות מלווים אותנו ואין יום דומה למשנהו. יד ה' היא המכוונת, ואם ייתן אדם היום את כספו אזי מחר יגיע מזון לפיו בדרך ניסית אחרת. ממילא, שונה מצבנו ממצבו של המהלך במדבר עם קיטון של מים: אם ימסור הלה את מימיו לאחר - הוא וודאי ימות מצמא, אבל בגטו חיינו תלויים אך ורק בניסים. לכן פסק שכל אחד חייב לתת כל שבידו למען הצלת נפשות האחים היהודים, ואכן, כל

Eilės Nr. 14298
Pavardė Šibraikaris
Vardas Faiselis
Paso blanko Nr. 452555
Gyvenamoji vieta: Valsčius
Kaimas (miestas)
Gimimo diena arba amžius: 3/III
Gimimo vieta: Apskritis Sidjinn.
Valsčius Kondeje
Kaimas Rimiee
Asmens žymės:
Ypatingos žymės:
Ūgis:
Plaukai:
Akys:
Veidas:
Darbas Talmudist(a)
Gyvenamoji vieta
Parašas
Tikyba

תעודת הזהות של אבא בקובנה

החרדים לדבר השם מסרו את כספם למטרת הפדיון. בידי אבא היו חסכונות שחסך מעבודתו בסכום של 15,000 מרק ששוויים היה כ- 7000 ככרות לחם. סכום זה נצבר על ידו בקושי רב כדי שבשעת הדחק יהיה לו לעזרה.

אבא מסר את כל כספו.

לא אוכל לשכוח את היום בו לקח אבא חמישה עשר אלף מארק ומסר אותם כי כך פסק הגאון רבה של קובנה.

תקצרנה המילים כדי לתאר את עוצמת הגבורה במעשה זה של מסירת כספנו. אבא חסך בזיעת אפו במשך זמן רב סכום זה, כחמש עשרה אלף מארק, כדי שיהיה לו כסף גם בעת שלא יהיה חומר לייצור והרעב יהיה עצום. חמישה עשר אלף מארק היו סכום עצום באותם ימים חשוכים בגטו. כיכר לחם בגטו עלה שני מארקים. האם יש בכוח שכלנו להעריך מעשה כזה? אבא מסר את כל כספו כדי להציל את שרידי המחנה, ואכן הם הובאו לגטו קובנה.

בטוחני, שמעשה זה הוא אחת מהזכויות הגדולות של אבינו הגאון הצדיק שבזכותו נשארנו כולנו בחיים וניצלנו יחד איתו. אבא, שהיה חולה לב וכבר קרוב לגיל שישים, עבר איתנו את המחנות האיומים בגרמניה שטוטהוף ודאכאו. הלכנו בצעדת המוות ממנה נותרו רק כשלושה אחוזים מתוך כמאה אלף איש.

כשהיינו בגטו, היה אבא אומר לנו לעיתים שאין לנו **לאכול לחם לשובע** אפילו שיש באפשרותנו, זאת כדי שנשתתף בצער הציבור. גם בגטו יש לעדן את המידות!

בכל יום חמישי היה בא אלינו הצדיק הרב רבי אברהם יצחק פינקלשטיין זצוק"ל, (לימים גר בחיפה) שהיה דבוק ברבו - הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי זצוק"ל, כדי לאסוף צדקה לתלמידי חכמים כדי שיהיו להם צרכי שבת. אבא היה חוסך מרווחי אותו שבוע ומוסר את הכסף לצדיק הרב פינקלשטיין שפעל בכל כוחו בגטו על פי הוראותיו של הגאון רבי מרדכי פוגרמנסקי.

בכל המצבים והזמנים הקשים בגטו קובנה ובמחנות בגרמניה עמדו לפנינו דבריו הקדושים של מרן הגאון רבה של קובנה: אם רוצים לזכות בניסי הצלה וברחמי שמים - יש לקיים מצוות במסירות נפש.

חששו של רבי מרדכי

כפי שאספר להלן, בשבתות היינו לומדים כל היום בתפארת בחורים, כשהגאון הרב אפרים אושרי היה מקדיש את כל היום ללמדינו, ולא הלך לעבודתו.

באחד השבתות ישבנו ולמדנו, ופתאום נכנס מישהו ואמר לנו שהגאון ר' מרדכי פוגרמנסקי עבר ברחוב קריקש'וקייציויה ליד גדר, ונתקל במסמר ונקרע מעיל החורף שלו, ואז ראה שהביטנה קצת כהה, וחשש שזה שעטנז לכן הסירו לאלתר, ומחזיקו בידיו ורץ במעגל של ארבע אמות, תצאו מהר ותעשו לו מחיצה וניקח את המעיל ממנו שלא יכול להניחו על הריצפה, מכיון שחשש שזה הוצאה והנחה בשבת.

התחלנו לרוץ כולנו, אפי' שבשבת לא רצים, אבל כאן הבנו שזה פיקוח נפש שידענו שהגאון ר' מרדכי הוא אדם חלוש ביותר ומסכן את חייו, וכל רגע זה מצב של פיקוח נפש.

התחלנו כולנו לרוץ, ואנשים ברחוב נבהלו וחשבו שיש איזה אקציה, ואנחנו בורחים מהסכנה, הרגענו אותם ואמרנו להם שזה לא אקציה, רק ענין של איסור שבת, ואנשים נרגעו.

פתאום ראינו את הגאון הצדיק רץ בתוך ארבע אמות במעגל, תיכף נתנו ידים במעגל היינו כעשרים נערים, ואחד תפס את המעיל ואז יצא הצדיק המחיצה, ואנחנו התחלנו לחפש בית להכניס את המעיל עד הערב.

נכנסו לבית סמוך, ויצאה אשה, ובתחילה מאוד נבהלה מה קרה בגטו, והסברנו לו מה רצננו, ובקשנו להשאיר עד מוצאי שבת את המעיל ואז נקח אותו.

היו שם שלשה חדרים שבכל חדר גרה משפחה, וחדר כניסה לכל החדרים, האשה הציעה לשים את המעיל על ספסל בחדר הכניסה אמרנו לה שזה לא טוב לנו מפני שחדר הפרוזדור הופך להיות חצר השותפים ולא עשו עירוב.

בקשנו להכניס את המעיל לחדר שלה, ונתנה לנו רשות, ואנו עדיין כולנו היינו במחיצה שלובי ידים וזרוע, ולאחר ששמנו את המעיל בחדר, חזרנו ללמוד לתפארת בחורים.

מעיל לר' מרדכי

כעת נוצרה הבעיה שהגאון הצדיק נשאר בלי מעיל בחורף הקשה, את המעיל הזה כבר לא הסכים ללבוש, ואפילו שיתקנו הוא לא הסכים.

בצדקותו הגדולה, לא הסכים הגאון הצדיק ר' מרדכי פוגרמנסקי להנות בעצמו משום פריט שהיה שייך לקדושים שנרצחו. החורף בליטא היה לעיתים קשה מאד והקור הגיע עד לעשרים ושתים מעלות מתחת לאפס. להיות בלי מעיל חורף, פרושו פיקוח נפש. לאבא היה מעיל חורף נוסף שנותר לו עוד מהתקופה שלפני המלחמה. בדרך כלל סרב הגאון הצדיק רבי מרדכי להנות ממתנת בשר ודם - היה לו חשש שמא נרכשו הדברים בכסף שאינו כשר, ואף אם נזקק לדברים חיוניים ביותר - לא נאות לקבלם עד אשר ברר שנקנו בכסף כשר. כך חי גם לפני המלחמה ואת צרכיו המינימליים קיבל רק מיחידי סגולה שכספם הגיע לידם ביושר על פי דיני התורה.

רבי מרדכי פגרמנסקי זצ"ל
לבוש במעיל של ר' שמעון סגל שליט"א

אבא זכה להיות מאותם יחידי סגולה מהם היה מקבל הגאון הצדיק רבי מרדכי לצורך קיומו היומיומי המינימלי לפני המלחמה. את אבא כיבד הגאון הצדיק מאד. הוא סמך על אבא ואמר שכספו הוא בודאי כסף כשר שבא ביושר. אין זה פשוט כלל וכלל לקבל הסכמה שכזו מגדול הדור. אבא הציע לגאון הצדיק שיקח את המעיל כיון שבלעדיו יש חשש לסכנת נפשות, ואכן הגאון הצדיק

רבי מרדכי הסכים לקבלו, אך לפני כן שאל את אבא אם המעיל החורפי נשאר לו מרכושו שהיה לו בטרם פרצה המלחמה. אבא אישר שקנה את המעיל בכספו לפני המלחמה ורק אז נאות הגאון הצדיק לקחתו. שמחתו של אבא היתה בלי גבול על כך שזכה להנות ולשמח תלמיד חכם גם בזמן קשה כל כך.

בדעת בעלה

לא מזמן שמעתי על אחת מהנהגותיו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי בגטו. אנשים רבים רצו להנות את הצדיק באוכל אף שעבור עצמם היה להם את המינימום בשביל לחיות. משפחה אחת בשם משפ' לופיאנסקי היתה דואגת לרבי מרדכי לאוכל מבושל. הם היו מבשלים לו בכל יום מרק, וידידי היקר הרב ר' שמעון סגל, שייסד בגטו את "תפארת בחורים", היה מביא לו בכל יום את המרק ממשפחת לופיאנסקי.

כשהיה מגיע וסיר המרק בידו, שאלו הגאון הצדיק האם אב משפחת לופיאנסקי ראה מה הכניסה אשתו הצדקנית לסיר. הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי חשש שמא מתוך אהבת התורה הכניסה האשה תבשילים למרק בלי ידיעת בעלה והסכמתו. רק לאחר שאישר ר' שמעון סגל שבעל הבית היה בבית בזמן הבישול ואף שמע אותו אומר לאשתו שתכניס תבשילים נוספים למרק - אז נאות הגאון הצדיק לאכול מן המרק. אך אם הבעל לא היה בבית בעת הבישול - הגאון הצדיק רבי מרדכי לא היה טועם מאומה כל אותו היום, והיה מחזיר למחרת למשפחת לופיאנסקי את התבשיל בשלימותו.

ר' בן ציון לופיאנסקי ז"ל אחרי המלחמה

בנוסף לכך, הגאון הצדיק התנה שכל מצרך או תבשיל שנותנים לו יהיה רק זה שנסחר באמצעי תשלום שהיה ברשות בעל הבית עוד לפני המלחמה, כגון בהחלפת בגד או פריט אחר שהיה ברשות בעה"ב טרם המלחמה, ולא ממה שהיה שייך לקדושים שנרצחו או מכסף שהורווח מייצור דברים בגטו.

הרב ר' שמעון סגל סיפר, שלפעמים היה מביא לגאון הצדיק גם כמה ביצים ממשפחת לופיאנסקי, ועל כל ביצה וביצה היה מודבק פתק: "נקנה בכסף שלנו מלפני המלחמה", אז הסכים הגאון הצדיק להשתמש

בביצה ולאוכלה. משפחת לופיאנסקי היתה מן המשפחות היקרות והחשובות של היהדות התורנית בגטו. האב ניצל לאחר היותו במחנה בלאנצברג ובחסדי שמים גדולים עבר את ים היסורים וזכה להקים דור לתפארת ישראל, בנים תלמידי חכמים גדולים וראשי ישיבות.

גדר התיל בגטו – שכינה אופפת אותו

מרגיש אני צורך להעלות על הכתב את דבריו הקדושים של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי על הניסים הנוראים בגטו.

הגאון רבי מרדכי שאל - איך יתכן שמסביב לגטו עומדים אנשי הס"ס עם חבריהם הליטאים הרוצחים, הפרטיזנים והאוקראינים ובידיהם רובים והם אינם יורים בנו, הרי לרצוח יהודי זו מצווה, חיינו הפקר גמור, מי מעכב בעדם?

תשובתו של הגאון רבי מרדכי פוגרמנסקי מהדהדת בזיכרוני עד היום הזה: "אני רואה שעל כל עמוד ועמוד בגדר התיל של הגטו עומדת השכינה הקדושה ושומרת עלינו ועל כל אחד ואחד מאתנו כדי שלא יוכלו לרצוח אותנו", וצדיק באמונתו יחיה.

לא פעם, כשהייתי הולך בשליחות הנהלת הגטו כדי למסור הודעות מטעם המשרד וכו', הייתי פוגש את הגאון הצדיק מסתובב בשטח הפקר בסוף הגטו אשר היה מקום סכנה. אפילו אני, שענדתי סרט ירוק והייתי כביכול מיוחס משאר אנשי הגטו, נמנעתי מללכת לשם בשל הסכנה. כשראיתי אותו מסתובב שם, שאלתי בחוצפתי מעשה ילדות את הגאון הצדיק רבי מרדכי: "מה כבודו עושה כאן?" והוא ענה לי שבמקום זה קל לו יותר ללמוד ואין מפריעים לו. היות שבבתים בגטו גרו בחדר אחד משפחות שלימות, הפריע לו הדבר ללמוד והוא מצא לעצמו מקום בו למד ש"ס בעל פה כשהוא מהלך שעות במקום זה.

איה הפחד? כפי שדרש כך קיים. הוא הרגיש שהשכינה הקדושה חופפת על כל עמוד שבגדר הגטו, יש מי שנמצא בעמדת שמירה והא שומר עלינו, אז מדוע יש לפחד? זה המקום הבטוח ביותר בגטו.

צדיקים בגטו היו ואינם. אי אפשר שלא להיזכר בהארת פניו של הגאון הצדיק רבי מרדכי זצ"ל. איזה אושר היה לנו, נערי "תפארת בחורים" בגטו, בכל פעם שפגשנוהו. תמיד הייתה בת צחוק על פניו המאירות. כל לב התמלא שמחה עילאית בדברו איתו.

ידענו שאם רוצים לזכות לרחמים, יש רק דרך אחת - קיום מצוות במסירות נפש, ואנחנו הקטנים למדנו זאת מהגדולים. אף במחנות האימים בגרמניה נלוו אלינו גדולי תורה אשר הראונו את הדרך הסלולה ואת מסירות הנפש בקיום תורה ומצוות. את אלה אביא אי"ה בספרי בחלק השלישי.

הימים הקשים שלנו בגטו

צו פינוי

כשלושה חדשים גרנו אצל דודתי האלמנה מרת יהודית כגן. ביום חורף קשה בו הגיע הקור לשלושים ושבע מעלות מתחת לאפס - קור שלא היה כמוהו עשרות שנים בליטא, בתאריך 11.1.42 (כב טבת תש"ב) הגיעה פקודה מהגרמנים הדורשת שתוך שלוש שעות יעזבו כולם - כשלושת אלפים איש - את רחוב ווינוזינסקי, בו התגוררנו, ואת כל הסביבה הסמוכה למגרש הדימוקראטים המפורסם - שם התקיימה האקציה הגדולה של הגטו. בזמן המוקצב צריכים כולם להתפנות, ולאחר שלוש שעות אסור להכנס לבתים באיזור. מה שיספיקו להוציא יהיה להם לשלל, ומכל מה שיוותר לאחר מכן יהיה אסור לקחת שום דבר. מי שיסתכן להיכנס לבתים אלה לאחר שלוש שעות - מסתכן בחייו.

עוברים במהירות מהאיזור בו גרנו ביום השלג

כשהגיעה פקודה זו מהגרמנים, ברחו כולם מהאיזור כמו משריפה גדולה או ממגפה.

כפי שכתבתי, ליד השטח המתפנה היה מגרש גדול שנקרא "מגרש הדימוקראטים" ואליו העבירו כולם במהירות את כל מה שיכלו להציל. המגרש היה מכוסה בשלג כבד והכפור היה איום ונורא. העברנו את המיטה היחידה שדודתי מרת יהודית כגן נתנה לנו,

הנחנו את המיטה על השלג, שמנו עליה את כל החפצים שלנו והתיישבנו עליה בתוך השלג הכבד ובכפור האיום תחת כיפת השמים. כבר למדנו את החשיבות של כל דבר בגטו, כל בגד שניתן למכור הוא בגדר אוצר.

משרד הדיור בגטו התחיל לפעול במהירות למצוא קורת גג לאנשים ביודעם שחיים בקור כזה בשדה פתוח יגרמו לקפאון ולמוות. משרד המגורים שלח את האנשים לדירות של הגטו והמשפחות חולקו מחמת חוסר מקום - חלק מהמשפחה הוכנס לפרוזדור של בית אחד והחלק הנותר הוכנס לפרוזדור של בית שני, עד שתהיה אפשרות לסדר משפחות ביחד.

בחדר בו התגורר גבר יחיד הוכנסו נשים עם ילדים, זוג צעיר הוכנס לחדר של רווק - שום ענין מוסרי לא נבחן, העיקר היה לסדר את כולם במהירות בבתים. את דודתי מרת יהודית כגן עם בנה ישראל סידרו בחדר משותף עם משפחה אחרת, ואת שני בנותיה סידרו בינתיים אצל קרובנו הרב הצדיק ר' פרץ גליקמן. לאחר מכן הם קיבלו חדר לגור ביחד. חלק מהמפונים הסתדרו בינתים לבד אצל קרובים, ואילו האחרים פנו למשרדי הגטו לקבל מקום מגורים.

למעשה, לא היתה צריכה להווצר שום בעיה בנושא הדיור משום שלצערינו הגדול כחודשיים לפני כן, בחודש אוקטובר, נערכה האקציה הגדולה ונרצחו כארבעים אחוז מיהודי הגטו. הגרמנים לא קיצצו אז את שטח הגטו, ולו רק משרדי הגטו היו פועלים כמו שצריך - בקלות יכלו כולם להסתדר. בגטו לא חפשו מותרות ורחבות, חיפשו רק חדר אחד למגורי המשפחה, ושתהיה אפשרות להעמיד את המיטות, שולחן, כיסאות, ארון קטן ומעט הבגדים שנשארו. המטבח היה משותף לכל המשפחות וממילא לא היה הרבה מה לבשל.

יהודים ממתינים לדיור ליד משרד הראשי

המדור למגורים לא פעל כפי שצריך. הם דאגו רק למקורבים לאנשי משרדי הגטו ולמאות פקידים, אנשי המשטרה וקרוביהם.

לבסוף אכן פעלו וסידרו את כולם באופן שתהיה קורת גג, אבל לא התענינו כלל וכלל בפן המוסרי של הדברים. כשעבדתי בהמשך הזמן במשרד העבודה והייתי עובר כמעט כל יום בבתי הגטו למסור הודעות, הייתי נחשף למצבים מזעזעים ביותר. בחור צעיר רווק נאלץ לגור בחדר עם זוג צעיר נשוי מיטה ליד מיטה וכו' וכו'. אנשים חרדים עשו כמובן מחיצות מבד על מנת להפריד מעט, אך זה היה קשה ביותר. עם קצת רצון טוב של משרד הדיור ועם כח המשטרה היהודית שהיה בידם, יכלו לסדר הכל על הצד הטוב ביותר. במשרדים אלה שלטו פקידים ומנהלי מחלקות ממפלגות שמאלניות והענין המוסרי לא תפס אצלם מקום.

בגטו אמרו שהסיבה העיקרית לכך שהגרמנים ציוו לעזוב את המקום היא מכיון שבתי הליטאים היו סמוכים לבתי המגורים של הגטו והתנהל ביניהם משא ומתן מסחרי בנוגע להחלפת בגדים במוצרי מזון. הגרמנים רצו להפסיק את זה ולבטל כל קשר בין היהודים והליטאים מכיוון שאחד מאופני ההשמדה של הגרמנים חוץ מרצח היה הרעבת הגטו. הגרמנים לא האמינו לליטאים על אף שהשתתפו ברצח יהדות ליטא, וחשבו שהם יהיו מוכנים להחביא יהודים עבור בצע כסף ואפילו למכור להם נשק.

הגרמנים הבינו שהדרך היחידה למנוע זאת היא הפרדה בין בתי הגטו לבתי הליטאים. מענין שבמשך הזמן המקום המפונה נשאר ריק בתוך איזור הגטו ואף אחד לא התגורר שם, יהודי הגטו לא הסתובבו שם יותר והקשר המסחרי עם הליטאים תושבי המקום נפסק. כנראה היתה סיבה נוספת והיא שבתחילה הגרמנים הביאו עשרות אלפי יהודים מכל ארצות אירופה הכבושה כדי לרצוח אותם בפורט התשיעי בסלבודקה. בשלב הראשון רצו להשאיר בחיים את הצעירים ככוח עבודה עבורם, אך כשראו שיש להם מספיק כוח עבודה בגטו - רצחו את כולם בפורט התשיעי. כלל היה אצל הגרמנים אנשי הס.ס.: יהודי שאין בו צורך אין לו זכות קיום. לאחר כמה חדשים נתנו אפשרות לחזור בחזרה ולהתגורר ע"י הגדר, אך לאחר זמן קצר פינו לגמרי את המקום והשטח הריק נשאר בשטח הגטו. יהודי הגטו לא אבו לגור שם והרגישו יותר ביטחון לגור בצפיפות ובדוחק יחד עם כל אנשי הגטו.

אצל האנשים שמזלם האיר להם פנים ונשארו בדירות שלהם כל ימי הגטו לא התעוררה הבעיה המוסרית עליה כתבתי, מפני שלכל משפחה כזאת נשאר חדר לבד עבור המשפחה והיתה להם פרטיות. כמעט בכל הבתים בגטו לא היתה אינסטלציה

בדירות, לא מים לשתיה ולא שירותים. כמעט בכל בית היה ביתן של עץ בחצר שיועד לשירותים, וכשהתמלא הבור חפרו בסמוך אליו בור אחר והשתמשו בעפר כדי לכסות את הבור. לאחר שחפרו בור חדש וכיסו את הקודם, העבירו את ביתן העץ למקום החדש, שם היה מתקן עץ לישיבה. כמובן שהיה ניתן לסגור מבפנים את דלת השירותים. בחורף היה קשה ביותר לצאת לשירותים בגלל הקור הגדול שהגיע לכעשרים מעלות מתחת לאפס. דברים שכאלה יכולנו עוד לסבול, הדאגה העיקרית היתה להצליח להשיג חתיכת לחם ודאגה זו הפכה למלחמת קיום בגטו יום-יום שעה-שעה. לרוב הבתים היתה באר מים בחצר ומשם שאבו את המים, ואפילו בחורף הקשה - בתוך עומק הבור אף פעם לא קפאו המים.

בעודנו ממתינים בכפור האיום במגרש הדימוקראטים, רצה אבא לגשת למחלקת הדיור של הגטו ולהשיג פינת חדר מגורים עבורינו. פתאום באה לנו הישועה ממקור בלתי צפוי בעליל.

לאבי היה אח צעיר בשם ר' אהרן הי"ד שגר בעיר ינישוק סמוך לגבול הלטבי. הוא היה תלמיד חכם גדול ולמד ביחד עם אבי לפני מלחמת העולם הראשונה בישיבת כנסת ישראל בסלבודקה. היו לו שני בנים ובת. הבן הגדול יוסף לא הצליח בלימודיו ואבי הכניס אותו לעבוד אצלנו בחנות, ואילו הבן השני גבריאל למד בישיבת טעלז והיה תלמיד חכם גדול, ובזמן הכיבוש הרוסי - כשסגרו את ישיבת טעלז - הוא נכנס ללמוד בישיבת סלבודקה עד שסגרו הרוסים את הישיבה.

הבן דוד ר' יוסף גיברלטר הי"ד, ולצידו משמאל האח ר' דוב

כל אלה נרצחו בתחילת המלחמה. הבן הבכור יוסף שעבד אצלנו התחתן בזמן כיבוש הרוסים בשנת 1940 ת"ש עם בתו של האופה מסלבודקה. היהודים הפשוטים והיקרים של פעם היו כולם שומרי תורה ומצוות בתכלית.

בתחילת המלחמה ברחה משפחת האופה עם כל היהודים, אך הם לא הצליחו להגיע לרוסיה. הם חזרו בחזרה ובדרך תפסו את כל הגברים - האבא ושני החתנים, ביניהם בן

דודי יוסף, ורצחו אותם בפורט השביעי הי"ד. נותרה האלמנה עם שלוש בנותיה והבן הצעיר, ביניהם שתי בנותיה העגונות. אנו כמעט שלא הכרנו אותם כיוון שראינו אותם רק פעם אחת בחתונה של בן דודי.

המשפחה הזאת היתה עניה מאד בגטו ולא היה להם כלום. לא ידענו ממצבם כי לא היה לנו שום קשר איתם. בת דודתי כנראה כל הזמן התעניינה בנו ושמעה על מצבנו ועל כך שגם אנו נשארנו כמעט בלי כלום. היא גם ידעה שאנחנו גרים באיזור שחייב להתפנות בתוך שלוש שעות ופתאום היא הופיעה עם אחיותיה כמלאך משמים. היא פנתה אלינו במילים חמות ואמרה: "דודי היקר, אתה כמו אבא שלי, בואו אלינו, יש לנו חדר עבורכם". היא לא חכתה להסכמתנו, ובכוחה הרב החלה עם אחיותיה להעביר את חפצינו. הן עשו זאת בכזאת חביבות ומתיקות, חשבנו שנכנסנו חיים לגן עדן. הן גרו ברחוב פיקולו, סמוך לגדר, ליד הכביש העולה לפורט התשיעי.

הדרך המובילה לפורט התשיעי

בבית בו הן גרו היו שני חדרים ופרוזדור גדול שדרכו נכנסו לחדרים. בחדר אחד הן גרו, ובחדר השני גרה אישה מאד חשובה, קרובת משפחתו של ד"ר אלקס, עם ביתה וחברה של בתה. את הפרוזדור מסרו לנו. הכנסנו לשם את מיטת הברזל היחידה שהיתה לנו ועליה ישנו אבא ושני אחי, הן הצטופפו ומסרו לאמא ולי מיטה לישון עליה. קבלת הפנים היתה נהדרת, ובמבט ראשון ראינו בהכנסת האורחים של בת דודתי ומשפחתה הצלה ומסירות נפש. היא כל הזמן דברה במתיקות לשון – 'דודי היקר', 'דודתי היקרה', והחביבות לא משה מפניה. אז לא ידענו ולא עלה על דעתנו לאיזו צרה נכנסנו. הם ממש הרדימו אותנו כדי שלא נחשוד בהם, ואז יצליחו לעשות את אשר זממו. לאחר שראינו, כבר היה מאוחר מכדי לעזוב את המקום. סבלנו

אך המשכנו לגור ביחד. תקופת שהותנו שם היתה הזמן הכי קשה שלנו בגטו. בנוסף לכך, לא יכולנו להחליף עם תושבי המקום הליטאים כלום מפני שליד הגדר עבר כביש שעלה על ההר לפורט התשיעי והגרמנים הנאצים היו נוסעים בכביש הזה. הליטאים גרו במרחק רב מהכביש וכמעט שלא ראו אותם.

המארחים שלנו היו עניים מרודים. לנו בכל זאת נשאר מעט מזון - עשרות קילו שעועית, אפונה וסוכר שלא הרשינו לעצמנו להשתמש בהם שמא יגיעו זמנים קשים עוד יותר, והחלטנו לשמור אותם לימי הפסח מתוך מחשבה שהגאון רבה של קובנה הרב שפירא יתיר אכילת קיטניות בפסח. נשארו לנו מעט בגדים ובזמנים הקשים החלפנו אותם באוכל, אך להן לא היה מאומה מלבד הלבוש שעליהן והמיטות.

כזאת עניות כמעט לא ראו גם בגטו. הם הכירו אותנו כעשירים גדולים לפני המלחמה ולא יכלו להאמין שנשארנו כמעט בלי כלום. מה שבכל אופן נותר לנו היה נראה בעיניהן עושר גדול ביותר.

בת דודתי ואחותה עבדו יום יום בעיר וכשהיו חוזרות היו מביאות מעט מרק. זה היה כל האוכל שלהן עם קצבת המזון הקטנה של הגטו.

אמא היתה הולכת לשכנים ומבקשת לקבל קצת קליפות של תפוחי אדמה. בגטו קלפו את התפו"א מאד דק, את הקליפות הדקות היתה אמא רוחצת וטוחנת במטחנת בשר והיתה מבשלת לנו. לאחר האוכל היינו מקבלים כאבי בטן, כנראה כתוצאה מהחול שנשאר על הקליפות. בכל זאת, שמחנו שיש מה להכניס לפה והמשכנו לאכול למרות שידענו מה תהיה התוצאה - כאבי בטן.

אני לא מזכיר את שם משפחתה של בת דודתי כדי שלא לספר לשון הרע על המתים, ואולי בכזה רעב שהגיע עד שערי מוות יתכן שהכל היה מותר.

בת דודתי ומשפחתה חיכו כנראה שנעזור להם, אבל הם ראו את המצב שלנו והבינו שאין לנו כלום. למרות הרעב האיום, מן השמים עזרו והצילו אותנו בניסים גלויים, וכל פעם מלאך אחר הושיע אותנו אף כשחשבנו שכלו כל הקיצים. גם בזמן הרעב האיום נפתח לנו פתח קטן לפרנסה ולא הצטרכנו למתנת בשר ודם אפילו בגטו.

גניבת האוכל בעורמה

הסיפור שאביא בזאת יגלה לקורא מימד נוסף על הקשיים מבית שהכבידו על חיינו

בגטו, אך לא האפילו על טוהר מידותינו. מעשה התרמית שיסופר להלן יתאר את גשמיותם של אנשים שלא השכילו ללכת בדרך התורה.

המעשה ארע ערב אחד בבית בת דודתי אשר ברחוב פיקולו. כל המשפחה היתה בבית כשלפתע התפתח ריב בין בני משפחת בת הדודה. שתי אחיותיה התעמתו עמה, אך לא היה זה ויכוח קולני אלא ריב שנשא אופי רצחני. אני זוכר שהיתה זו פעם ראשונה בחיי בה ראיתי מעשה כזה: בת דודתי עמדה יחידה מן העבר האחד, וכנגדה התפרעו אחיותיה ובפרט אחיה הצעיר מן העבר השני. הם היכו אותה מכות רצח. לא יכולנו להתערב אפילו לא בדברי נועם ושלום, כיוון שאורחים אנחנו ועלינו להוקיר אותם על העובדה שהעניקו לנו מקום מגורים. פחד התגנב ללבנו שמא ישפך דם נקי בבית. באותם רגעים העמדתי מול עיני את ביתי מול ביתם, את מסירות הנפש של אחי זה לזה כנגד גסות מידותיהם זה לזה.

התפלאנו על כך שהם הכו את בת דודתי ללא אומר וללא דברים ולא הצלחנו להבין את מקור הריב. הופתענו מעוצמתה של בת הדודה מול כולם. חשד התעורר בליבנו שמא המריבה קשורה אלינו, אולי מכים אותה אחיותיה ואחיה על עובדת היותנו בדירתם ועלינו לעזוב את הבית. ריחמנו מאד על בת דודתי וכבר גמלה בליבנו ההחלטה לחפש מקום חלופי. הקשינו עליהם במגורינו בביתם, אך יחד עם זאת דאגנו לעצים להסקת תנור החורף ולבישול. אוכל לא היה גם לנו - כך שלא יכולנו לתרום להם, אך אם נותרה לנו צלחת מרק - אפילו נשארנו עדיין רעבים - השתדלנו להביא להם אותה. העניות בביתם היתה נוראה. איני יודע אם היתה לדלותם מתחרים. פרט לבגדים שלבשו לגופם ומיטה לשינה לא היה בביתם דבר.

למעשה, הסיבה בשלה ניאותו להכניסנו לביתם היתה נעוצה במעמדנו הנכבד טרם פרוץ המלחמה. הם חשבו שנשארנו עשירים גדולים ובזהב שנותר בידינו נעזור אף להם, אולם כפי שכתבתי, מסרנו לגרמנים את כל כספנו וזהבנו ונותרנו מחוסרי כל. מעט חפצים הצלחנו להעביר מהגטו הקטן ובשל עניותם של מארחינו היה המעט שבידינו אוצר גדול.

כעבור מספר ימים גילינו את מקורה של המריבה בה חזינו. הם החליטו לגזול אותנו בדרך כלשהי. אנחנו נתנו בהם אימון מוחלט, הרגשנו כלפיהם כבני משפחה, שהרי אחותם הנשואה היתה אשת בן דודנו. בעלה עבד אצלנו, התגורר בביתנו טרום המלחמה והרגיש אצלנו כבן בית. היא היתה מודעת לכך ולכן התנגדה בכל תוקף למזימתם, אך הם היכו אותה וניסו להכניעה ובלבד שתתיר להם לגזול את רכושנו הדל.

בת הדודה ואחותה עבדו בפלוגה בתוך העיר אצל מכונאי לכלי רכב. לימים, נודע לנו שבפלוגה זו עבדו אנשים מהעולם התחתון. איני רוצה להזכיר שמות חס וחלילה. בקובנה לפני המלחמה ובימי הגטו פחדנו מאותם אנשים. הם היו גיבורים ולא היה גבול לשחיתותם כלפי בני אדם. כל מה שרצו השיגו, וכל דרך היתה אפשרית וכשרה בעיניהם על מנת למלא את מבוקשם. הכל פחדו מהם, אפילו אנשי משרד העבודה והמשטרה. הם הצליחו לעבוד בגטו במקומות הטובים ביותר, ומעולם לא הכריחו אותם לעבוד בשדה התעופה ולא שלחו אותם במשלוחים לריגה או לאסטוניה. פשוט פחדו מהם. קיפוח חייו של אדם היה בעיניהם ענין של מה בכך. כשנודע להם שיש אצל מאן דהו זהב, כסף או יהלומים - הוא היה נכנס לסכנת מוות. היו בידיו שתי אפשרויות: או לחלוק איתם את רכושו, או למצוא את מותו בדרך כלשהי. והלא כבר נאמר בתורה על מעין זה: "כי אמרתי רק אין יראת אלוקים במקום הזה...". היו בגטו רציחות של שוד, אך כולם שתקו ולא בררו מי גרם להן. הם היו חבורת אנשים מגובשת של בריונים ואנשי כוח. כשנודע לנו שבת הדודה ואחותה עובדות בפלוגה הזו ושאלנו אותן מה הן עושות שם, הן השיבו שהן מבשלות עבורם ארוחת צהרים.

בפלוגה עבדו כארבעים איש, חלקם בעלי מקצוע של מכונאי רכב. כנראה חשדה אחותה של בת דודתי שנותר ברשותנו אוצר של זהב, והיא ומשפחתה רצו לשדוד אותנו באמצעות חבורת הבריונים ההיא. בשל כך הם הזמינו אותנו לביתם וערכו לנו הכנסת אורחים נפלאה, אך כשנוכחו לדעת שהחזרנו הכל לגרמנים ואין לנו כלום - רצו האחיות והאח של בת דודתי לשדוד לכל הפחות את שקי השעועית והסוכר שהיו לנו ונחשבו בגטו כאוצר, ומעט בגדים טובים שעדין נשארו לנו ויכולנו להחליף אותם ולקבל עבורם מזון. בת הדודה התנגדה בכל תוקף, אולם הם התגברו עליה. הכל היה אחיזת עיניים.

אחיה של בת הדודה היה הולך ללמוד איתנו בתפארת בחורים. הוא התפלל בקולי קולות וניסה בכל כוחו לקנות את אמוננו. הוא היה זה שגזל מאתנו את פת לחמינו שעזרה לנו להתקיים בכבוד.

תמיד תהינו מה עושה האח בלילות. לתפארת בחורים הפסיק ללכת ללמוד, אך הוא היה חוזר מאוחר בלילה. האליבי שלו היה כביכול הוא נשאר בין האחרונים במשרדים ובלילה כל ראשי המחלקות מספרים מה שנודע להם, והוא אדם חשוב שמשתתף איתם ושומע את כל חדשות הגטו. האמת היתה שכל הזמן הוא שהה בחברת אנשי העולם התחתון לפני ששדדו אותנו.

התרמית

ערב אחד בשעה עשר בלילה, כשהלכנו לנוח מעט מעמל היום, נכנס אחיהם כמו שד ועשה עצמו מפוחד ומאוים. הוא סיפר שנודע לו עכשיו במשרדי הגטו שהלילה תהיה אקציה גדולה של הגרמנים. היה לנו מרתף קטן בכניסה לבית ובו היו מאחסנים בימי הקיץ את האוכל. כולנו התחלנו לרוץ מיד בבהלה ולהתחבא שם, ואפילו לא הספקנו לנעול נעלי בית. היו לנו שכנות באותו בית, אמא עם בתה ובת ידידת משפחה שגרו כולן בחדר אחד. משפחה זו היתה מאד מכובדת ומקורבת לד"ר אלקס ראש היודען-ראט בגטו. היא אמרה שלמרות השעה המאוחרת היא הולכת לד"ר אלקס קרוב משפחתה לברר אם אכן נכונים הדברים ועומדת להיות אקציה. ומי יודע יותר טוב מד"ר אלקס? הם ניסו להשפיע עליה שלא תלך ואמרו שכל רגע עלולה האקציה להתחיל ויקחו אותה לפורט התשיעי. היא לא שמעה בקולם. כנראה הכירה אותם היטב עוד לפנינו, או שתמיד ד"ר אלקס דאג להציל אותה ואילו הפעם לא הודיע ד"ר אלקס כלום. האמא של בת הדודה שאלה מהן נעלי בית שהיו שם בחדר כדי לרדת למחבוא ויותר לא החזירה את נעלי הבית. השכנות סיפרו לנו זאת אך הן התביישו לבקש את הנעלים בחזרה. היא "שכחה" מהם. ישבנו כולם על רצפת המרתף בפחד איום וכל הזמן היטנו אוזננו לשמוע אם יש רעש וקולותיהם של הגרמנים חודרים מבחוץ. לא שמענו כלום למרות שהמרתף היה מתחת למרפסת מבחוץ ויכלו לשמוע את כל הנעשה ברחוב.

הודינו לאח של בת דודתי על כך שהציל את חיינו ולא הפסקנו לברך אותו. לאחר כמה שעות חזרה השכנה קרובתו של ד"ר אלקס ואמרה שהידיעה לא נכונה. ד"ר אלקס אמר לה שכיושב ראש היודען-ראט כל ידיעה חייבת לעבור דרכו, וכעת הוא לא שמע על האקציה. להפך, האקציות נגמרו ובגטו מתחילים חיים חדשים כי הגרמנים מעוניינים באנשי עבודה. הוא בעצמו ישן בשקט במיטתו בחדרו וגם היא יכולה לישון בשקט בחדרה עם ביתה. האח של בת דודתי חיכה כל הזמן עד שתחזור, ולאחר שחזרה, בתה והידידה עלו ביחד איתה לחדרה לישון שם. אנחנו היינו מאד מפוחדים מהאקציות בגטו הקטן וידענו שניצלנו בניסים, הכל היה בפתאומיות תוך רגעים ספורים ולמען הבטחון והספק הכי קטן החלטנו שכדאי להישאר במחבוא.

לאחר כמה שעות של שקט מוחלט, החליט האח הגיבור הגדול שמוסר נפשו להצלתנו לצאת מהמחבוא לרחוב ולבדוק מה מתרחש בחוץ - האם השמירה נשארה דלילה כתמיד או לא. שמענו ממקום מחבואנו במרתף שהוא מסתובב בבית כל הזמן, יוצא ונכנס. לאחר שגמר את כל הגניבות הוא יצא מהבית, חזר ואמר שבחוץ יש שקט

מוחלט, השמירה סביב הגטו רגילה לחלוטין ואפשר כבר לצאת. יצאנו מלאי פחדים והודינו לו מקרב לב על שהציל את חיינו. בקשנו שבכל פעם כשהוא יודע שסכנה קרבה - מיד יבוא ויודיע לנו. התחלנו לכבד אותם עוד יותר על שהצילו את חיינו. לאחר שבוע, פתאום ששון ושמחה אצלם במשפחה. הם ניקו את חדרם בו עמדו רק שלוש מיטות וארון בגדים קטן, הזיזו את הארון הקטן ומצאו שם כמה מטבעות זהב. כנראה, כך הסבירו, מי שגר שם לפניהם החביא בין הקיר לארון מטבעות זהב, ובת דודתי מצאה אותם. הם שאלו את אבא, מאחר והוא מבין בזהב, האם המטבע הוא אכן זהב. אבא בדק ואמר שזה זהב טהור. שמחנו מאד בשמחתם ורווח לנו שירווח להם. פתאום הם התחילו לבשל קצת מרק וקנו מעט לחם. שמחנו עד מאד שמצבם הוטב.

הכל היה רק הצגה. האח הפושע וכל המשפחה השתמשו בדרכים של חבורת הפושעים. הם שדדו מאתנו את הקצת שהיה לנו, לקחו את האוכל, בפרט קטניות וסוכר שהכנו לימים קשים ביותר, ובנוסף שדדו חליפות טובות ויקרות ששמרנו לזמן קשה על מנת שנוכל להחליף אותם במזון. נשארנו כמעט בלי כלום. רק לקראת הפסח פתחנו לראות את האוצר שלנו ומצאנו שהכל ריק. היתה זו רמאות אחת גדולה, הם ידעו שאנחנו כל כך מפוחדים ועל ידי התחבולה הזו נתחבא כולנו. נשארנו בלי כלום ונכנסנו לרעב איום ונורא. זו היתה התקופה הכי קשה שלנו בחיי הגטו. בכל זאת לא תמו רחמיו וחסדיו ונושענו בצורה ניסית אחרת.

הרבה דרכים למקום, והוא מנהל את עולמו בחסד וברחמים. אבא הזהיר אותנו לא לדבר איתם על הגניבה משום פיקוח נפש שהרי הם יכלו עם חבריהם מהעולם התחתון לרצוח אותנו בקלות כשהזדמן להם. הם הרגישו שאנחנו יודעים על כך שהם גנבו מאיתנו הכל, ומאז השתרר שקט מוחלט - אנחנו לא דיברנו איתם והם לא דברו איתנו. גרנו כמו על הר געש.

חששנו מה עוד יכולה לעשות הכנופיה שלהם. גרנו שם כחצי שנה עד שהגרמנים ציוו ליודען-ראט לפנות את כל האיזור בו גרנו כיון שבמקום זה רוצים הגרמנים להביא יהודים ממקום אחר ככוח עבודה.

אבא הזהיר אותנו לא לריב איתם, לא להראות שהרגשנו בגניבה וכבר נמצא דרך להפרד מהגנבים האלו.

ידוע מה שגדולי המוסר אומרים בפרשת יוסף הצדיק שנמכר לעבד למצרים והובילו אותו בנרד ואהלות. שואלים - יוסף הצדיק שהיה אצל יעקב אבינו בחיר השבטים, כל

תורתו מסר לו והביא לו את כתונת הפסים, ופתאום נמכר לעבד וירד למצרים בה היה מצב רוחני כסדום ועמורה. מה כבר משפיע ריח הבשמים בזמן של ים של יסורים? אומרים גדולי המוסר, יסורים שאדם מקבל חס ושלום מדודים במשקל כחוט השערה, ואפילו ריח רע מיותר - אם זה לא מגיע לו הוא לא יקבל.

כך ראינו כל הזמן בגטו ובמחנות האיומים בגרמניה. כל היסורים היו מדודים במשקל: מי שלא הגיע לו רעב - קיבל אוכל ובריאות כדי קיומו. יתכן שעל רעהו נגזר רעב, אך היתה לו עבודה קלה יותר. כל אחד קיבל את דינו בצורה אחרת, והכל בחשבון שמימי וברחמים.

מסירות נפשו של אחי דוב להבאת אוכל

הנהלת הגטו הכריחה את כל הצעירים בגטו לעבוד בשדה התעופה באלקסוט. היתה שם עבודה מפרכת, כחמשת אלפים איש עבדו יום ולילה, אך בגטו לא הביטו על עבודה קשה ורק חפשו דרך להחליף עם הליטאים ביגוד בדברי מאכל.

שם, בשדה התעופה, לא היתה שום דרך לנהל מסחר עם הליטאים. ראשית, עבדו שם אלפי יהודים לעומת כמה עשרות ליטאים, והתחמקות מהעבודה כדי ללכת לכפר - היתה משימה בלתי אפשרית מחמת השמירה הגדולה שהיתה שם. לפעמים היה מצליח אחי להתחמק בבוקר ביציאה לעבודה מהפלוגה בשדה התעופה: הוא נעמד בשורה בין האחרונים ואם היתה מתמלאת המכסה לפלוגת העבודה בשדה התעופה - היה מצטרף לפלוגה אחרת שהיו בה רק כמה עשרות יהודים שעבדו בעיר, וכך הם הצליחו לקנות אוכל.

מבריחים מזון לגטו

יום בו הצליח אחי לעבוד בעיר היה יום חג עבורנו. המצרכים העיקריים אותם היה קונה היו תפוחי אדמה וקמח. בשר טרף ובפרט בשר חזיר מעושן הוא לא היה קונה על מנת למכור בגטו, למרות שבגטו קבלו מחיר טוב בעבורם. הגרמנים בשער כמעט לא הבחינו בכך. אחי היה סוחב על גבו משקל של חמישים קילו תפוחי אדמה, לפעמים גם קצת סלק וגזר, והיה הולך עם המשא הכבד קילומטרים רבים עד שהגיע לשער הגטו. הרבה פעמים החרימו את הכל, אך אם היה זוכה להכנס לשער הגטו עם כל המצרכים - היה זה היום המאושר שלנו. את האוכל היה מחליף בעד בגד טוב שהיה מקבל מיהודים שהכירו אותו ושהאמינו בו שהוא יביא אוכל עבור זה.

בגטו היה כלל ברזל: מי שהיה מחליף בעיר היה מקבל עשרה אחוזים מהאוכל שקבל עבור הפריט שמכר. לכל דבר היה מחיר משוער. מחליפה כזאת נשאר לנו אוכל לשבוע ואמא יכלה כבר לבשל תבשיל חם בערב. כפי הידוע לי, שלוש פעמים נתפס אחי על ידי השוטרים הליטאים בעת עיסוקו בקניית אוכל אצל התושבים הליטאים, ובכל פעם שמו אותו במאסר שהיה דומה למאסר בגסטפו - משם לא יצאו חיים, השוטרים הליטאים היו לוקחים את הנתפסים ורוצחים אותם בפורט התשיעי, אך בחסדי שמים גדולים אחי דוב ניצל.

אני זוכר מקרה שבו הגרמנים לקחו קבוצה מהגטו לעבודה בעיר ינובה, כעשרים ק"מ מקובנה. השומר שהצמידו להם היה חיל ס.ס. גרמני. בזמן מנוחת הצהרים ניסה אחי דוב להחליף ולקנות אצל התושבים הליטאים ובשל כך עזב לפסק זמן קטן את הקבוצה. שוטר ליטאי תפס אותו ולקח אותו במקום למאסר. אחי התחנן על נפשו והסביר להם שהוא עובד עם חבריו היהודים ורק חיפש כוס מים לשתות משום שהשומר הגרמני שמשגיח עליהם לא מכיר את המקום. שום דבר לא עזר, השוטר הליטאי רצה לרצוח יהודי. הוא תפס את אחי ושם אותו במאסר בתוך המרתף של תחנת המשטרה. המקום היה מלא לכלוך, בכל פינה היו פשפשים, פרעושים, כינים ושאר מיני שרצים, והמזרן היה מונח על הארץ. אחי קיבל גרדת איומה והשוטר הרוצח הליטאי חיכה שקבוצת היהודים מהגטו יעזבו את המקום ואז יוציא חס ושלום את זממו אל הפועל.

חבריו לקבוצה הבחינו שהשוטר הליטאי חטף אותו. הם פנו מיד לשומר הגרמני וסיפרו לו שכאשר נעדר, בארוחת צהרים, שוטר ליטאי חטף יהודי מתוך הקבוצה.

החייל הגרמני איש הס.ס. פנה לטפל בענין, שהרי הוא אחראי על הקבוצה ועליו להחזיר לגטו כל אחד ואחד מתוכה לפי המספר המדויק שהיה מלכתחילה. הגרמני לא ידע לדבר ליטאית והשוטר לא ידע לדבר גרמנית, הגרמני איש הס.ס. הקים צעקות

וקללות על השוטר הליטאי, אך השוטר הליטאי חשב שכאן בתחנת המשטרה הוא בעל הבית. החייל הגרמני איש הס.ס. התחיל לאיים על השוטר הליטאי בנשקו ולא עזב את המקום עד ששחרר את אחי ממאסר והחזירו לגטו. מי יכול להאמין שחייל גרמני איש הס.ס. ילחם על חייו של יהודי, ודאי הוא היה מלאך מן השמים.

בלילה, כשחזר אחי הביתה לגטו, הוא לא היה מסוגל לשבת בשל הגירודים העזים שגרמו לו הכינים, הפרעושים והפשפשים שנדבקו בו ובבגדיו. פינינו לו מקום בתוך ארון הבגדים הקטן שהיה לנו, שם התפשט מטעמי צניעות, והתחיל להתרחץ. הבאנו לו בגדים נקיים אחרים ומיד אמא רחצה לו את הבגדים. הרתחנו את בגדיו במים על מנת לחטא את כל הפרעושים והכינים ועבר זמן עד שהוא נרגע מהגרדת. זהו תיאור קצר ובלתי ממצה מהו מאסר אצל חיות הטרף השוטרים הליטאים הרוצחים.

אם גרמני היה תופס יהודי שקונה אצל הליטאים - הוא היה בסכנת נפשות, הגרמני היה אוסר אותו במרתף בגסטאפו, וראש הפלוגה שהיה יהודי בשם ליפצער היה עושה כל מה שביכולתו כדי להציל את היהודי - הוא היה צועק עליו לפני אנשי הס.ס. שהוא יקח אותו למאסר ארוך בגטו ויתן לו עונשים רבים, וכך היה מצילו. אבל הרוצחים הליטאים רצו רק לרצוח, שום דבר אחר לא ענין אותם. אחי דוב נתפס ג"כ ע"י הגסטאפו, וליפצער פעל והצליח להצילו ולהחזירו לגטו.

אחי דוב ידע שאם לא יסכן את חייו ויביא דבר מאכל הביתה, נמות חס ושלום ברעב. המחשבה שאביו ואחיו רעבים לא נתנה לו מנוח. הוא האח הגדול, הוא כיום ראש המשפחה, ועליו לדאוג להציל אותנו ממוות ברעב.

סיפרו בגטו על אחד מבני התורה שאין לו מה לאכול ובכל זאת הוא מוסיף במשקל ויותר אין לו תחושת רעב מעשה ניסים. לצערינו הגדול הוא התנפח מרעב... היו בגטו הרבה אנשים שהתנפחו מרעב ומתו.

אחי דוב היה היחיד שיכול היה לצאת לעבודה. אבא היה חולה לב, גילו היה למעלה מגיל העבודה בגטו והוא לא היה מסוגל לעבודה פיזית. אנחנו היינו ילדים ולא היינו כשירים לצאת לעבודה. אחי דוב היה כבן שבע עשרה והיה המפרנס היחיד במשפחה, הוא עשה הכל בשמחה ואף סכן את חייו הצעירים כדי להחיות את נפשינו.

אחי דוב הציל אותנו במסירות נפש באקציה בגטו הקטן, כפי שכבר כתבתי, ואחר כך הציל אותנו באקציה הגדולה. כך המשיך לסכן את עצמו, לרוץ באמצע העבודה

ולהתגנב אל התושבים הליטאים כדי להחליף בגדים באוכל. אבא הזהיר אותו שבשום אופן אסור לו לסכן את חייו כדי להביא אוכל, עליו לקנות רק אצל הליטאים שעובדים ביחד איתו ומה שיצליח לקנות יספיק לנו, החיים שלו יותר יקרים מכל אוכל שיביא. אחי דוב לא היה מגלה לאבא באיזה סכנות היה נתון, רק כשניצל מסכנת מוות היה מספר לנו.

הזמן הכי נח להתחמק מהעבודה היה בעיקר זמן הפסקת הצהרים. השומר הגרמני יצא לאכול ואז עשו היהודים עסקים עם הליטאים. במקום העבודה היה קשה מאד לקנות אצלם מפני שכולם רצו לקנות במקום ומלאי האוכל עלה ביוקר ואזל במהירות. אחי היה מתחמק לבתי הליטאים והיה מצליח לקנות שם מעט צרכי אוכל. הבעיה העיקרית היתה ההתלבטות התמידית - האם להוריד את המגן דוד הצהוב מעל הבגדים כדי שלא יראו מרחוק שהוא יהודי ולהסתכן בכך מאד - שהרי אם היו תופסים יהודי בלי המגן דוד היו לוקחים לפורט התשיעי בתור עונש על כך שרצה לברוח מהגטו ולהתחבא אצל הליטאים או לחבור לפרטיזנים ביער, ומצד שני - אם ישאיר את הטלאי הצהוב על בגדיו יכירו מרחוק ביהדותו ומיד יתפסו אותו. אמנם לא יאשימו אותו בבריחה, אך יאשימו אותו בעשיית עסקים עם הליטאים למרות האיסור שהוטל על כך. בכל זאת, עדיף היה להשאיר את המגן דוד על הבגדים, והתירוץ בפיו היה שבקש לשתות כוס מים והליטאים ברחמנותם נתנו לו קצת אוכל. אסור היה להחזיק כסף ואסור היה לקנות אוכל אצל הליטאים.

כפי שכתבתי, אחי היה מוכרח ללכת כל יום לעבודה בשדה התעופה באלקסוט, ומפעם לפעם הצליח בחסדי שמים להשתחרר מהפלוגה, להכנס לפלוגה שעבדה בעיר ולהביא אוכל. ראשי הפלוגות בעיר רצו דווקא את אחי משום שהוא עבד בכל כוחו למצוא חן בעיני הבריגדיר ראש הפלוגה היהודי. הוא ידע שאם ראש הפלוגה ירצה לקחת אותו כל פעם לעבודה בעיר – הוא יצליח להשתחרר מהעבודה משדה התעופה.

הוא היה עובד כל יום קשה מאד, ובכל זאת היה מלא שמחה על כך שהצליח להביא אוכל להחיות את נפשינו.

נפילה בנהר הויליי ביום חורף קשה

פעם אחת הצליח אחי דוב להצטרף לפלוגה שעבדה בקובנה ליד נהר הויליי הסמוך לגטו קובנה, ובפעם הזאת הצליח להחליף חליפה בתפוחי אדמה וקמח. הוא שם את

השלל בתוך שק וסחב אותו על גבו. בגטו הצליחו להכין תרמיל גב גדול שמכיל כחמישים קילו, המטרה היתה לאפשר סחיבה על הגב ולהקל על ההליכה.

היה זה באמצע החורף, ונהר הוילי היה קפוא ומלא קרח. האנשים רצו לחסוך בהליכה מסביב לנהר דרך הגשר שחיבר בין קובנה לסלבודקה, וביקשו מהשומר הגרמני לעבור דרך הנהר הקפוא. השומר הגרמני הסכים לקצר את הדרך, ולפתע, תוך כדי ההליכה על הנהר, נבקע הקרח עליו עמד אחי, כנראה בשל המשקל שסחב על גבו, ואחי נפל לתוך מי הנהר הקפואים אשר הגיעו עד צווארו. האנשים ברחו מהאיזור מחשש שמא במקום הזה הקרח דק וכולם יפלו לנהר. אחי סיפר שהצליח לאחוז בשתי ידיו בשפת הקרחון, אך הזרם של המים היה חזק ביותר ומשך אותו בחזקה פנימה לתוך מי הנהר הקפואים. הוא ידע שאם הוא יפול למים, אף שהוא יודע לשחות, לא תהיה לו אפשרות לצאת מתוך המים כיוון שמעל המים ישנה שכבת קרח עבה. היתה לו ברירה אחת - לזרוק במהירות את התרמיל ולהשתחרר מכובד של חמישים קילו, ואז אולי יוכל להתרומם, לקפוץ מעל הקרח ולהינצל. בשניות אלו ראה בעיני רוחו את הרעב האיום בבית לאחר שכבר מספר שבועות לא הצליח להביא אוכל הביתה, והתרמיל עם תפוחי האדמה שבתוכו יכול להציל את חיינו. ברחמי שמים עצומים נתנו לו כוחות על אנושיים, הוא אימץ את כל כוחותיו והצליח להתרומם עם המשקל הכבד שהיה על גבו ולצאת מתוך מי הנהר הגועשים. הוא כלל לא הבין איך קרה לו הנס הזה ומנין שאב כאלו כוחות.

ילדים בגטו על גדות הנהר הוויליה
בשלט - התנועה לאורך חופי הנהר וויליה אסורה ליהודים

אנו חיכינו לו כל הערב ליד שער הגטו כדי לראות אם הצליח להביא דבר מאכל. בכל פעם בה היה מביא דבר מאכל, היינו סוחבים את השק עד הבית משום שביתינו היה בסוף הגטו, כשני קילומטר משער הכניסה של הגטו. באותו יום, כשראינו אותו עובר את שער הגטו, נבהלנו מאד. הוא היה כולו גוש קרח. מיד הורדנו את התרמיל עם תפוחי האדמה מעל גבו והנחנו אותו על גבי המגלשה הפרימיטיבית שעשינו. רצנו עם אחי במהירות לביתנו, ידענו שכל רגע הוא פיקוח נפש שמא יקפא וירד חום גופו. אחי לא היה מסוגל לדבר איתנו. כשהגענו הביתה, אמא התחילה במהירות להרתיח מים כדי למלא בבקבוקי גומי ואותם להניח על גופו כדי לחממו. ניסינו להוריד את הבגדים והנעלים שהיו גוש קרח והתחלנו לעשות לו עיסויים בכל הגוף כדי להחזיר את זרימת הדם. לאחר מכן הלבשנו אותו בבגדים חמים והכנסנו אותו למיטה היחידה שהיתה ברשותנו. כיסינו אותו בשמיכת נוצות והנחנו עליו את בקבוקי הגומי עם המים החמים בעיקר תחת כפות רגליו. אמא רצה לשכנים להשאיל עוד בקבוקי גומי. בסופו של דבר הצלחנו ברחמי שמים הגדולים לחמם אותו וכשאחי חזר לעצמו, הוא סיפר לנו על הנס הגדול שקרה עימו.

אבא הזהיר את אחי דוב ואמר לו שאם תזדמן לו עת סכנה נוספת - עליו לזרוק את כל האוכל שקנה, ואם יתפוס אותו ליטאי - עליו לתת לו את כל מה שיש לו, אולי ירחם עליו וישחרר אותו. העיקר שלא יסכן את חייו. כאשר אבא שמע מאחי על הנס הגדול שקרה לו, ולמעשה לכל המשפחה, אבא נדהם ושב לתפילתו, לצומו ולתעניתו, להתחנן ולבקש רחמים מבורא עולם.

ידענו והאמנו שכל הניסים שקרו לנו - כולם בזכות אבינו הגאון הצדיק, לעצמנו לא מצאנו שום זכויות.

אחי רפאל ואני לא חויבנו לצאת לעבודה מפאת גילנו. היינו עומדים שעות ארוכות בתור בגטו כדי לקבל את קצבות הרעב מהגרמנים. כמו כן, כפי שכתבתי, היינו עומדים ליד שער הגטו וסוחבים לאנשים שקים עם אוכל שהביאו, על ידי כך נתנו לנו דבר מאכל. שמחנו מאד לקבל כמה תפוחי אדמה ולהביא הביתה. כולנו דאגנו אחד לשני, במשפחתנו לא היה מושג של אחד שדואג רק לעצמו. אם מישהו הצליח להשיג חתיכת לחם, הוא לא היה אוכל אותה, גם אם כל היום הוא לא הכניס לפיו דבר, אלא מביא את הלחם הביתה ומתחלק עם כולם בשווה.

בגטו חייבו את אבא לעבוד בבניית בתי המלאכה הגדולים של הגטו ובתמורה היו נותנים פרוסת לחם לארוחת צהרים. אבא צם כמעט כל היום ולא אכל את הלחם, הוא

היה מביא את פרוסת הלחם היחידה הביתה ומחלק לנו פירור לכל אחד. עברו כמה ימים עד שאחי התאושש והמשיך להסתכן בחייו כדי להציל אותנו מהרעב האיום.

מכירת סיגריות בגטו

להוריו של חברי, עימו למדתי בבית הספר לפני המלחמה, היו כמה קופסאות סיגריות יקרות והם רצו למכור אותן ולקנות תמורתן לחם. סיגריות בגטו היו אוצר, אנשים מסרו את פת לחמם כדי לקבל תמורתה סיגריה אחת. מאחר שהם הכירו אותי והאמינו בי, הם הסכימו שאני אמכור עבורם את הסיגריות ואחר כך אשלם להם. בגטו אבד האמון בבני אדם ואף אחד לא בטח בזולתו בגלל הרעב האיום.

המסחר העיקרי היה ביום ראשון. אנשים לא עבדו ויצאו קצת לרחובות הגטו, כל אחד לצרכיו הוא. חלקם הלכו למחלקת הרופאים, שם עמדו מאות אנשים שביקשו לקבל תעודת מחלה לכמה ימי מנוחה, וחלקם הלכו למשרדי העבודה בגטו כדי לנסות להחליף מקום עבודה. היו גם כאלה שהלכו למכור דברי מאכל ומלבוש כדי לקבל עבורם דבר מאכל. רחובות הגטו התמלאו והגרמנים לא נראו באיזור. נעמדתי ליד משרדי הגטו והתחלתי למכור. הייתי מוכר סיגריה אחת לכל אחד, ובמשך היום הייתי מצליח למכור שתי קופסאות, ארבעים סיגריות בסך הכל. עמדתי בכפור האיום ללא לבוש מתאים וכל הזמן הסתובבתי כדי שלא אקפא מקור. מתוך ארבעים סיגריות, נותר לי רווח של 8 סיגריות, 4 סיגריות לכל קופסא. שלמתי להם בערב את הכסף שקבלתי ורצתי לקנות בכסף שהרוחתי לחם. שמחה גדולה הציפה אותי על כך שזכיתי להביא ככר לחם לביתנו. הייתי עייף ורעב אך מאושר מאד בכך שגם אני תרמתי מחלקי לפרנסת הבית. כך עמדתי יום יום למכור סיגריות וחיפשתי כל הזמן שוק חדש. נודע לי שבונים תעשיה קלה בגטו עבור הגרמנים ועובדים שם מאות אנשים תחת פיקוח של יהודים. היתה עדיין אפשרות להכנס למתחם, נכנסתי לשם והתחלתי למכור סיגריה אחת לכל המעונין. פתאום הבחנתי באבא. אבא לא היה רגיל לעשן, אך הצרות והרעב האיום הציקו לו עד מאד והוא רצה לעשן סיגריה אחת. אבא ביקש ממני סיגריה וכמובן רצתי לתת לו, התמלאתי כולי אושר מכך שזכיתי להנות את אבי הגאון הצדיק. כך המשכתי ללכת ממקום למקום ולמכור סיגריות.

לאחר זמן מה נגמרו למכרי הסיגריות, ואז הם פנו אלי בבקשה שאמכור להם תמרוקי נשים. הם חלקו את הבושם היחידי שהיה להם לבקבוקים קטנים ואני הלכתי למכור אותם, אך בזה לא הצלחתי. כמעט לא היו דורשים לתמרוקים. במכירת הסיגריות

הצלחתי מכיוון שאדם המשועבד לעישון ימכור את פת לחמו האחרונה וירעב כל היום כדי לעשן סיגריה אחת, אך לא כך בענין התמרוקים. הבחנתי בכך במחנות בגרמניה - אנשים מסרו את קצבת הלחם היומית שקיבלו בעבור העבודה המפרכת ורעבו כל היום כדי לעשן סיגריה, אך אחר כך מתו מרעב.

כל דבר שיכולתי למכור היוה שמחה עבורי, ידעתי שאוכל להרויח מעט כסף ולקנות כיכר לחם עבור משפחתי. כאן יש לציין שאפילו ברעב האיום בגטו לא שדדו אותי, למרות שהבחינו שאני שם את הכסף שאני מקבל בכיסי.

היתה בעיה קשה לבשל מרק מחמת חסר בעצים לבישול. כמו כן, היינו מוכרחים לחמם קצת את התנור הגדול משום שהחורף הראשון בגטו היה קשה מאד והקור הגיע לשלושים ושבע מעלות מתחת לאפס. עשרות שנים לא היה קור כזה בליטא, הכל קפא בבית ואפילו מים לשתיה לא היו. בלילה לא יכולנו להירדם מרוב קור, היינו ישנים עם הבגדים תחת שמיכת נוצות יחידה שנשארה לנו, ועליה שמנו פרווה. ישנו כולנו יחד במיטה כדי לחמם אחד את השני, אך למרות הכל רעדנו מקור. הדאגה למציאת עצים לבישול היתה מוטלת על אחי רפאל ועלי.

הגרמנים הוציאו צו שאסר לשבור גדר עץ וכן בתים ומחסנים עזובים כדי להשתמש בעצים לבישול ולחימום הבית, וכל מי שיעבור על החוק וישתמש בעצים הללו - דינו מוות בפורט התשיעי. אך מה לא עושים כדי להתחמם מעט בקור האיום? אנשים למדו לפרק קרש מגדר עץ בתוך שניות מועטות, ועד שהרגישו אנשי הבית ברעש הרגעי ששמעו מחצר ביתם, הם כבר לא מצאו את הגנבים. הם נעלמו עם הקרש בשניות ספורות. אנו לא עשינו דברים כאלו, אלא היינו הולכים לחפש קרשים במקומות עזובים ולפעמים הלכנו בדרך בה חזרו האנשים מהעבודה בלילה והיינו מוצאים חתיכת עץ קטנה שנפלה מידי האנשים. היינו אוספים את הקרשים כדי לבשל מעט מרק תפוחי אדמה. החיפוש אחר עצים לבישול היה מלחמה יומיומית כמו החיפוש אחר פרוסת לחם.

עבודתי במשרד הגטו כנער שליח

התחלנו לחפש דרכים לשיפור המצב בבית. החלטנו לנסות לעבוד במשרדי הגטו כדי שנכיר את הפקידים במשרד, כך אולי נצליח לסדר את אחי דוב בפלוגת העבודה בעיר כדי שיוכל להביא כל יום אוכל מהעיר.

בתחילה היו בגטו מחלקות רבות כמו בעיריה. אנשי ההנהלה חשבו שתהיה בגטו באוטונומיה כמו בזמן הביניים ותהיה לנו עצמאות מסוימת. בראש כל מחלקה היה מנהל ותחתיו היו סגן ופקידים. לפקידים היו כתבניות שהיו מעבירות הודעות כתובות ממחלקה למחלקה. למעשה, המחלקות היו בבנין אחד חדר ליד חדר.

שומר הוצב ליד הדלת של כל מחלקה ותפקידו היה לשמור על הסדר. זמני קבלת הקהל היו בעיקר בערבים וביום ראשון כשלא יצאו לעבודה. היה גם נער שליח שנקרא בליטאית 'אלבוטה' ובגרמנית 'לאויפר', ולכל נער כזה היה סרט על השרוול המיידע לאיזה מחלקה הוא שייך. אחי רפאל ניגש לעורך הדין גולוב שהיה מזכיר היודען-ראט והציע את עצמו להיות 'אלבוטה'. עורך דין גולוב (תורי) נולד בעיר לזדיי, וגם אבא היה יליד לזדיי. כל משפחתו של אבא גרה בלזדיי, וכאשר שמע המזכיר את שם משפחתנו - מיד קיבל את אחי לעבודה בתור 'אלבוטה'. לאחר המלחמה סיפר לי עורך הדין גולוב שאבי היה ידיד נפשו של אביו בלזדיי.

עורך הדין גולוב היה אחראי על כל המחלקות. הוא הכניס את אחי להיות 'אלבוטה' (נער שליח), ולאחר מכן אחי הכניס גם אותי לעבודה במשרד העבודה בתור 'אלבוטה'. אחי רפאל ראה במשך הזמן שהוא לא יכול לנצל קשרים לצורך משפחתנו, החליט שעבודתו היא בזבוז זמן ועזב את העבודה. במקומו נכנס קרוב משפחתנו הנער יהודה גליקמן. גם אביו היה יליד לזדיי ומר גולוב הכניס אותו לעבודה. הוא המשיך לעבוד שם כשנתיים, היה חרוץ מאוד ויצר הרבה קשרים, אך גם לו הם לא עזרו הרבה. היה שם נער נוסף בשם יענקל'ה שקלאר שעבד גם ביודען-ראט. הוא היה בן יחיד להוריו. היינו נוסעים לפני המלחמה בקיץ ביחד לדאצ'ה בעיר הקייט קלטובה והכרתי אותו טוב מאד. לאחר תקופה בגטו גרנו יחד באותו בית.

האלבוטה הכי חשוב בו כולנו קינאנו היה האלבוטה של המשטרה, ובתפקיד זה שימש הנער איבצן (לאחר המלחמה הוא עלה לארץ והיה המפכ"ל משטרת ישראל). הוא הלך עם כובע של שוטר, ענוד בסרט של המשטרה והיה נראה כשוטר בגטו.

האלבוטה השני בחשיבותו היה זה של משרד העבודה הגרמני שבראשו עמד איש הס.ס. בעל דרגה גבוהה בשם הרמן (לאחר המלחמה נודע שהוא היה ידיד של ד"ר אלקס יושב ראש היודען-ראט והוא פעל באמצעותו רבות לטובת יהודי הגטו). מנהל המחלקה היה מר רבינוביץ, נינו של גאון הדור רבינו יצחק אלחנן ספקטור (הוא נקרא על שם סבו יצחק אלחנן). האלבוטה היה נער בשם חנוך (הוא עלה לארץ, היה מוכר בעסקנותו לטובת הציבור באיגוד יוצאי ליטא וכיהן כיושב ראש האגודה של משוחררי המחנות קאויפרנג

כל ילדי ה'אלבוטה'
המחבר בשורה השניה הקיצוני משמאל

בווריה בגרמניה). נערי ה'אלבוטה' היו בגילאי שתים עשרה עד ארבע עשרה, בגיל חמש עשרה נאלצו להפסיק את עבודתם ומינו אחרים במקומם. תחילה היינו כשנים עשר ילדים וענדנו סרטים על השרוול. לכל מחלקה היה סרט בצבע אחר. אחד הסרטים החשובים ביותר היה צבוע בצבע ירוק והיה שייך למחלקה של משרד העבודה. לא לכל הפקידים היו סרטים, רק לראשי המחלקה כמו מרגלויס, עורך הדין לוריה, המהנדס אולייסקי, יעקב ורבובסקי ועוד יחידים. גם לי היה סרט בצבע ירוק של משרד העבודה. כשקבלתי את הסרט הרגשתי כאחד מראשי הגטו, ולמעשה הייתי רק שליח...

חברי הנהלת הגטו

המועצה וההנהלה

מושב זקני העדה נקרא בכל הגיטאות "יודען-ראט" ומשם הסתעפו כל המחלקות של משרדי הגטו. היודען-ראט שכן בקומתו השניה של בית עץ בן שתי קומות בו שכנו רוב המשרדים של הגטו.

לא ניתן להשוות את יו"ר היודען-ראט בגטו שלנו לראשי היודען-ראט בשאר הגיטאות. ד"ר אלקס וחבריו פעלו, לחמו וסיכנו את חייהם לטובת הציבור ככל שהתאפשר להם. הם כאבו באמת את סבל יהודי הגטו וגם בעיני אנשי הס.ס. והגסטפו, היה ד"ר אלקס אציל נפש ללא רבב. על פי בקשתו השלט על דלת הכניסה למשרד היודען-ראט נשא את הכיתוב העברי: "מושב זקני העדה", רצונו היה שלא יזכירו את הכינוי המגונה "יודען ראט". רק בנוכחות הגרמנים אנשי הס.ס. קראו לד"ר אלקס "אבער יודע", כלומר: "יהודי עליון", ולמשרד קראו "יודען-ראט".

חברי האלטסטנראט. מימין צבי לוין, יעקב גולדברג, אלחנן אלקס, לייב גרפונקל, אברהם גולוב - תורי

מושב זקני העדה המצומצם פעל כל יום, ואילו מושב זקני העדה המורחב דן רק במקרים מיוחדים.

במושב המצומצם ישבו ששה אנשים: היו"ר - ד"ר אלקס, סגנו - עורך הדין גורפינקל שהיה עורך דין מפורסם ומראשי הציונים בליטא, ובנוסף היה יושב ראש "השומר הצעיר" וחבר הפרלמנט בליטא. הוא היה אדם מאד נוח ולמעשה לא היו לו קשרים עם אנשי הגטו, הוא רק ניהל את המשרד של מושב זקני העדה יחד עם ד"ר אלקס. השלישי היה עורך הדין יעקב גולדברג שהיה עורך דין ידוע,

קצין גבוה בצבא הליטאי לפני המלחמה ויושב ראש הארגון היהודי המפורסם הנקרא באידיש "פרונט-קענפער" - ארגון יהודי שלחם בצבא הליטאי למען עצמאות ליטא לאחר מלחמת העולם הראשונה. עורך הדין גולדברג היה קרוב משפחתנו והיה שליח משמים להציל את חיינו, יהי זכור ברוך. נציג נוסף היה מטעם הרוויזיוניסטים ושמו צבי לוין. איני יודע עליו פרטים רבים מדי, אך אני זוכר שבכל יום היה מגיע למשרדו עם שני רבנים - הרב שמואל אבא סנייג שהיה הרב הצבאי הראשי בליטא החופשית, תלמיד חכם גדול ותלמיד ישיבת סלבודקה שסייע רבות לבני הישיבות בזמן גיוסם, והרב שמוקלר מרבני קובנה. מזכיר מושב זקני העדה היה עורך הדין גולוב (בארץ הוא נקרא עורך דין תורי). הוא היה אדם צעיר ודינמי בגטו, וניהל מטעם משרד זקני העדה את רוב המגע היומי עם אנשי הס.ס. ראשי הגטו. רק במקרים מיוחדים היו אלה באים במגע עם משרד זקני העדה.

להכרעות חמורות יותר היו מזמינים עוד חברים במושב זקני העדה. ד"ר אלקס, גורפינקל וגולדברג ישבו כולם בחדר אחד, הרבנים סנייג ושמוקלר ישבו חדר נפרד, והמזכיר גולוב ישב בחדר קדמי עם שתי מזכירות שהיו כתבניות והדפיסו לכל המחלקות את ההודעות של המשרדים בגרמנית ובליטאית.

מהמשרד של מושב זקני העדה הסתעפו שלוש מחלקות במשרד העבודה.

במחלקה הראשונה ישב אדם בשם מרגוליס, ולמעשה הוא היה הכוח החזק ביותר בגטו. הוא היה שולח בבוקר את כל הפלוגות שיצאו מהגטו לעבודה. מטרת העבודה היתה בניית שדה התעופה באלקסוט. כחמשת אלפים איש מהגטו עבדו שם, לעיתים יום ולילה ברציפות. העבודה בשדה התעופה היתה קשה במיוחד ומפרכת יותר משאר העבודות בגטו.

מחלקה נוספת במשרד העבודה היתה בראשותו של עורך דין לוריה, לשעבר תובע משפטי בבית המשפט הליטאי, והיא היתה מיוחדת לשדה התעופה. המחלקה השלישית היתה בראשות המהנדס יעקב אולייסקי שהיה מנהל מחלקה לעובדים מקצועיים. היה לו תפקיד נוסף, יומיומי, בעבודת היהודים בשדה התעופה כפי שאכתוב בהמשך. למעשה, מלבד בזמני האקציות, הם ניהלו את כל הגטו והיו האנשים החזקים בגטו שכולם רעדו מהם.

מנהל המחלקה מרגוליס דאג למלא את כל דרישות הגרמנים לעובדים. בכל יום היה מגיע מכתב דרישות לעובדים ממשרד העבודה הגרמני למשרד העבודה היהודי, ומרגוליס היה ממונה למלא את הדרישות לעובדים.

במשרד היתה כרטיסיה של כל האנשים בגטו שטרם מלאו להם חמישים וחמש שנים, וכן נשים הכשירות לעבודה. פקידים רבים עמלו לתקן ולעדכן את הכרטיסיה והרשימות כל העת. לכל פלוגות העבודה בעיר לא היתה בעיה לאסוף אנשים משום שכל האנשים רצו לצאת מהגטו ולקנות אוכל מהליטאים, אך רובם ברחו והשתמטו מהעבודה בבניית שדה התעופה באלקסוט.

היתה זו העבודה הקשה ביותר בגטו והעובדים נאלצו לעשותה בעיקר בגשם, בשלג ובכפור. כולם רצו לברוח מעבודה זו כמו ממוות. כל אחד הרגיש שלא יחזיק מעמד, והעיקה במיוחד העובדה שלא היו שם כמעט תושבים ליטאים שיכלו לעשות איתם עסקי חליפין באוכל. הלכו לעבודה וחזרו ברגל מרחק של כחמישה ק"מ, לאחר העבודה הקשה והרעב בצידה היו חוזרים באפיסת כוחות הביתה לבית ריק, לראות בצער המשפחה שאין להם כלום בבית. כל אחד מאנשי הגטו רצה לברוח בכל כוחו מהעבודה בשדה התעופה. אנשי הס.ס. והגסטפו איימו על הנהלת הגטו שאם לא יתנו יום יום את כמות אלפי האנשים לעבודה בשדה התעופה - הם יחסלו מיד את הגטו, יוציאו את כל אנשי הגטו להורג ויעשו מחנה עבודה כמו בגרמניה עבור אלפי האנשים שהם צריכים לבנית שדה התעופה באלקסוט.

בכל פעם בה היו חסרים כמה מאות אנשים למכסת העבודה בשדה התעופה, מיד הגיעו אנשי הס.ס. ואיימו שהם מחסלים את הגטו. אנשי זקני העדה ראו שאם לא ימלאו את דרישתם של הגרמנים - גטו קובנה יחוסל, ואז הם מסרו לשלושת המנהלים של משרד העבודה - מרגוליס, לוריה ואולייסקי - שעליהם לדאוג למלא את דרישתם של הגרמנים בעזרת משטרת הגטו ובית המשפט של הגטו.

כך הפך מרגוליס לאיש החזק ביותר בגטו. ראשית, הכין במשרדו רשימות של כל האנשים שחייבים לעבוד בשדה התעופה וכולם קיבלו הודעות לביתם. בעיקר נלקחו אנשים צעירים, בריאים וחזקים שיוכלו לעמוד במאמץ הגדול ולא יתמוטטו. הרשימות נמסרו לעורך הדין לוריה והוא כל הזמן טיפל בכרטיסיה. משרדי העבודה של הגטו רצו לנטרל את אנשי הס.ס. מהעובדים בשדה התעופה, לכן קבעו שהמהנדס יעקב אולייסקי, מנהל מחלקת העובדים המקצועיים, וד"ר גרינגוס שהיה מראשי הגטו, ילכו כל יום ברגל לשדה התעופה עם אישור של הגסטפו שהם אינם צריכים ליווי של הגרמנים. שני אלה היו באים במגע עם המהנדסים הגרמנים של שדה התעופה ומקבלים מהם מידע - כמה אנשים הם צריכים לכל משמרת ולאיזה סוגי עובדים הם זקוקים, ולפי זה הם דאגו לשלוח למחרת את האנשים לעבודה. לעובדים היהודים באלקסוט היו ראשי פלוגה והם הכינו רשימות מי הגיע לעבודה. כשד"ר גרינגוס

והמהנדס אולייסקי חזרו לגטו ומסרו את רשימות העובדים לעורך הדין לוריה, הוא התחיל לעבור ולבדוק בכרטיסיה שלו מי נעדר היום מהעבודה ומיד היו שולחים את אנשי המשטרה לאסור אותו בבית הסוהר של הגטו אם אין לו תעודת מחלה רפואית. למחרת שלחו אותו ישירות מבית הסוהר לעבודה בשדה התעופה כשהוא רעב ועייף, וכשחזר מהעבודה בערב, חיכו לו אנשי המשטרה לקחת אותו בחזרה לבית הסוהר עד שהיו בטוחים שיותר לא ישתמט מהעבודה בשדה התעופה. בינתים לוריה הכין רשימות חדשות, ואם היו צריכים יותר אנשים לעבודה בשדה התעופה - היו שולחים הודעות לבתים. מרגוליס הכיר כל אדם בגטו והיה קשה להתחמק ממנו. בתחילה, בזמן היציאה לעבודה בבוקר, היו באים עורך הדין גולדברג, חבר מועצת הזקנים, וכל ראשי המחלקות של משרד העבודה כדי לדבר עם כל אחד על חובת השעה ולהסביר שלמרות קשיי העבודה והרעב מוכרחים לסבול למען הצלת הגטו. סיפר לי אחי דוב שפעם דיבר גולדברג בבוקר עם אחד מנכבדי אנשי קובנה, אדם בגיל ארבעים, ושאל אותו - למה אתה משתמט מהעבודה בשדה התעופה, למי אתה משאיר אותה - לנערים המסכנים שיתמוטטו, איפה המוסריות שבך, תעבוד גם אתה יום אחד בשדה התעופה.

היה זה קול קורא במדבר. אין יותר מוסריות, יש רק דאגה לפת לחם - כל אחד לעצמו ולמשפחתו. גולדברג ראה שעם האצילות שלו לא יוכל למלא את המכסה הדרושה לעבודה בשדה התעופה, וכך עבר העסק אט אט למרותו של מרגוליס. מרגוליס ראה בזה שליחות למען הצלת יהודי הגטו ובכוחו הפיזי הרב היה תופס את הסרבנים בידיו. אף אחד לא היה יכול להימלט ממנו, הוא היה גיבור עצום ועבד בבוקר כמו מתאגרף בקרב שעות ארוכות מבלי להתעייף, כמובן בעזרת המשטרה של הגטו, עד לקרב החדש למחרת בבוקר.

פ, מרגוליס

הוא היה האדם הכי חזק והכי שנוא בגטו. כולם חשבו שהוא עושה את זה מרוע לב כמו הקאפו הכי איום במחנות בגרמניה, **אך הוא ראה בזה שליחות אישית להצלת הגטו.**

(אני הכרתי היטב את מרגוליס. הוא היה אדם עשיר, לפני המלחמה התפרנס מסוכנות של חברת פרקר ששווקה לכל ליטא ואשתו היתה

רופאת ילדים. התפללנו באותו בית כנסת - בית כנסת החייטים בקובנה - שם התפללו מאות אנשים מעשירי קובנה. היה זה בית הכנסת השני בגודלו בקובנה. חותנו היה מנכבדי בית הכנסת שלנו וישב במזרח ליד הרב. היה לו זקן מכובד, ובליטא - זקן פירושו איצטלה של תלמיד חכם. גם אבי ישב במזרח, ומחמת חוסר מקום ליד אבי - ישבתי בתפילה בשבתות ליד מרגוליס. הכרתי אותו היטב וגם הוא הכיר אותי. שיחות, כמובן, לא היו בינינו, כיון שהייתי עדין ילד. הם היו שלושה אחים בגטו, ביניהם אח אחד היה שוטר. הם השתייכו לשושלת רבנים בליטא.)

אתאר במקצת את הטרור, הפחד והאימה שאנשי הס.ס. ראשי הגטו הטילו על הנהלת הגטו. בימי ראש השנה ויום כיפור היה נשאר חלק קטן מהציבור בגטו כדי להתפלל על נפשם ונפש ילדיהם, למרות שידעו שמסתכנים במאסר על ידי משטרת הגטו. ביום כזה בבוקר היו חסרים מאות אנשים לעבודה בשדה התעופה. הגרמנים אנשי הס.ס. הרוצחים חששו מכך מפני שהכירו היטב את חגי ישראל, והשכם בבוקר היו באים לשער היציאה לבדוק אם חסרים אנשים. יש לציין שאלפי אנשים יצאו מפחד סכנת נפשות לעבודה ורק מיעוט קטן נשאר לצום ולהתפלל. הגרמנים הקימו צעקות ואיומים על מרגוליס ועל אנשי משרדי העבודה, הזמינו את כל משרד מועצת הזקנים ואיימו שאם לא ישלימו את כמות האנשים שצריכים לצאת לעבודה לשדה התעופה מיד, התוצאה תהיה רצח מיידי של כל אנשי הגטו. אז היה יוצא שליח מטעם זקני העדה לגאון רבה של קובנה הרב שפירא על מנת שיפסוק שכולם מחויבים לעזוב את תפילתם וללכת לעבודה בשדה התעופה, והשליח מטעם זקני העדה המזכיר עורך הדין גולוב היה עובר בבית הכנסת ובמנינים הפרטיים ומודיע את פסק דינו של הגאון רבה של קובנה - מטעם פיקוח נפש של חיסול גטו קובנה, על כולם לעזוב את תפילתם וללכת לעבודה בשדה התעופה, ועבודתם עבור הצלת הגטו היא היא זכותם וזו תהיה תפילתם. הוא גם איחל לכל היוצאים כתיבה וחתימה טובה ושתהיה שנת גאולה לעם ישראל, וכך יצאו ביום הקדוש בצום לעבוד עבודת פרך.

מרגוליס ומשטרת הגטו נלחמו כאריות בכל כוחם להשלים כל יום את מכסת האנשים שצריכים לעבוד בשדה התעופה. הוא חשב שבכך הוא מציל את כל הגטו. שום אמצעים לא חסך, הוא תפס אנשים בידיו החזקות, ואם זה לא עזר - נתן מכות איומות עם כוחו הכביר. הוא הבין שהוא שחייב לעשות את זה למען הצלת הגטו. האנשים שסבלו ממנו שנאו אותו שנאת מוות, ואנו היינו מאלה שסבלו ממנו הכי הרבה. תמיד היה תופס את אחי דוב שהיה בן שבע עשרה ונפל והתמוטט מרעב, ושלח אותו לעבודה לשדה התעופה. הרגיז אותנו לראות שישנם הרבה אנשים צעירים שהיו מקורבים ולא הכריחו

אותם לעבוד בשדה התעופה. הם היו הולכים לעבוד בעיר בעבודה קלה ויכלו להביא מצרכי מזון. הם היו נראים שבעים ופניהם היו מלאות שומן, ויצאו לעבודה כמו לטיול בוקר. מצד שני ראינו אלפי אנשים שיוצאים לעבודה בלי כוח, חיוורים ועומדים כל רגע להתמוטט מאפיסת כוחות. אם אנשי המוסר במשרדי הגטו דאגו לקיום הגטו - מדוע לא החליפו עבודה לכל הפחות פעם או פעמיים בשבוע כדי שכל אחד יוכל להתקיים? היו משפחות שבהן שני ההורים היו עובדים בשדה התעופה, מדוע לא אפשרו שאחד יעבוד בעיר? ראו שרק מגמתיות היא המנחה את ראשי הגטו.

עזרה לקרוב משפחה בגטו התבטאה בקרבת משפחה של אח, בן אח, אבא ודוד. לשאר הקרובים לא חשבו לעזור. היו אלפי אנשים בגטו שעבדו בפלוגות עבודה בעיר, לשם כולם רצו ללכת מכיון שברוב המקומות יכלו לקשור קשרים עם הליטאים ולהחליף בגד באוכל. היו פלוגות עבודה של עשרה אנשים, ואחרות של עשרות אנשים ואפילו מאה איש. ככל שהפלוגה היתה יותר קטנה - יכלו יותר בקלות לעשות עסקים עם הליטאים. פעם החלפתי את אחי בעבודה בעיר והבחנתי בליטאי אחד שגר בביתן סמוך למקום העבודה של היהודים. הוא הכין אצלו חנות שלמה של מצרכי מזון ובזמן ארוחת הצהרים אנשים קנו אצלו הכל. כמובן הוא הרויח מצוין, ולמחרת הוא שוב הכין מצרכים חדשים. השומר הגרמני הלך לאכול בזמן המנוחה בצהרים והשאיר את ראש הפלוגה היהודי להשגיח על כולם שישארו במקום. כך היה נוצר קשר בין השומר הגרמני הקבוע ובין הבריגדיר היהודי שהיה נותן לו מתנות, וראש הפלוגה הפך למלך על הפלוגה. הוא בעצמו לא קנה מאומה כדי להראות לגרמנים שהוא חוזר לגטו בלי כלום ולמצוא חן בעיניהם, אך היה לו יהודים מהפלוגה שלו שדאגו לו וקנו לו הכל ללא תשלום, העיקר שהוא ישמור עליהם ויאמר למשרד העבודה שהוא מוכרח דווקא אותם לעבודה. ראשי הפלוגה קבלו כל מה שבקשו והם הפכו להיות הנסיכים של הגטו. כל ראשי המחלקות של משרד העבודה כיבדו אותם וחפצו בקירבתם, מפני שגם הם, מרגוליס ושאר החברים. היו זקוקים למצרכי מזון. הם היו מבקשים מראש הפלוגה להכניס את האנשים שלהם שיביאו להם אוכל ובקשו לשמור עליהם שלא יעבדו קשה. הכל היה בידי ראש הפלוגה. אם לא רצה באדם מסוים, היה אומר בבוקר למשרד העבודה שהגרמני דורש שהעובד היהודי לא יבוא יותר. הכל כמובן היה שקר. כך נגרם שכולם רצו את קרבתם של אנשי ראשי הפלוגות ומה שהם בקשו מראשי המחלקות - הם קבלו. אני זוכר שביום ראשון היו באים ראשי הפלוגות למשרד העבודה לסידור אנשים לעבודה וקבלו אותם בכבוד מלכים, מפני שהם היו מפרנסי הגטו.

יוצאים לעבודה

היו פלוגות קטנות שיצאו לעבודה ללא שמירה. הבריגדיר היה מסדר שלושה אנשים בשורה והם היו הולכים על הכביש סמוך למדרכה. הוא שמר עליהם שלא ידברו עם אף ליטאי וילכו בשקט ובדממה לעבודה כדי שהליטאים לא יראו שחיים עוד יהודים. היו פלוגות יותר גדולות שלוו בשומר גרמני, והגרמני לא התענין בכלום. לבריגדיר היה סרט לבן על השרוול שהראה לכולם שהוא ראש הפלוגה. כך נמשכו החיים בגטו - לראשי הפלוגות לא היה חסר כלום, הם היו לבושים היטב, פניהם היו אדומות, וחוץ מפחד האקציות היה להם מכל טוב. ראשי המחלקות נתנו להם כל מה שרצו ורק בקשו בקשה קטנה - להכניס גם את האנשים שלהם בתוך הפלוגה כדי שיפרנסו גם אותם.

מוקדם בבוקר התמלאה הככר ליד שער היציאה מהגטו. כל פלוגה עמדה בצד עם ראש הפלוגה הבריגדיר, לכל פלוגה היו אנשים קבועים ומלבדם תוספת אנשים לא קבועה כפי שבקש ראש הפלוגה. כשעבדתי במשרד העבודה והיה לי סרט ירוק כמו למרגוליס, לוריה ואולייסקי, הייתי עומד ליד השער ומסתכל בזמן היציאה לעבודה. מרגוליס עמד עם כוחו הכביר ועם אנשי המשטרה העוזרים, סדר קודם כל את אלפי האנשים שצריכים ללכת לעבודה בשדה התעופה, והם התחילו לצאת משער הגטו בשורות של

שלושה אנשים. ליד השער עמד איש משרד העבודה יענקל'ה ורבובסקי, ספר ורשם בספר ומסר לגרמנים את מספר היוצאים לעבודה בכל פלוגה.

פתאום ראו מרגוליס וחבריו שחסרים להם עוד מאות אנשים לעבודה בשדה התעופה. מרגוליס ואנשי המשטרה החלו לחטוף אנשים מהפלוגות שיוצאות לעבודה בעיר - שם לא חשוב אם חסרים קצת אנשים, ואז ראיתי את הרמאות והפרוטקציה. ראש הפלוגה העמיד את הפלוגה, את מי שרצה לעבודה - העמיד בראש הפלוגה, הוא בעצמו נעמד באמצע וסימן למרגוליס ולאנשי המשטרה שמכאן עד ראש הקבוצה אסור להם לקחת. הם הבינו את הרמז וחטפו רק את האנשים שעמדו אחרי ראש הפלוגה. ממנו כולם היו פוחדים, גם אנשי משרד העבודה וגם המשטרה. אמנם אין לו שום נשק ביד, אך יש לו מקום עבודה טוב שמאפשר להביא אוכל, וכולם מחפשים את קרבתו של ראש הפלוגה. לאחר שהקרב נגמר ויצאו אלפי האנשים לעבודה בשדה התעופה, השתרר שקט בככר לפני השער וכבר אין שום דחיפות. ראש הפלוגה הוציא לעבודה קודם כל את אנשיו, ואח"כ כשהיה חסר מעט - הוא עשה טובה לאנשים וקיבל גם מעט זרים לעבודה. מי שזכה רץ בשמחה לעבודה ובערב הוא היה חוזר עם תרמיל גב מלא במצרכי מזון שמהם אפשר לפרנס את כל בני המשפחה שבוע שלם.

היתה לנו פרוטקציה גדולה בגטו באמצעות קרובנו עורך הדין ד"ר גולדברג, אך לא רצינו לנצל אותה לחיי היום יום. רק בזמן האקציות למשלוחים לריגה, לאסטוניה ולשאר מקומות - הוא הוציא אותנו מהרשימות.

אחי דוב נלחם יום יום להצליח לצאת לעבודה לפלוגה בעיר. מרגוליס שנא שנאה תהומית את אחי ולא הבנו את הסיבה, התפללנו הרבה שנים יחד ואבא היה ידיד של חותנו. לא ידענו למה מרגוליס רודף את אחי. הוא רק ראה אותו מרחוק, וכבר היה תופס אותו בכוחו הכביר לעבודה בשדה התעופה. אחי היה חלש ביותר מפני שלא אכל טרפות, ומעט האוכל שניתן לו לא הספיק בעבודה הקשה. פעם אחת רצה אבא ללכת לחותנו של מרגוליס ולבקש ממנו שיפסיק לרדוף את אחי, אך בסוף הוא לא הלך משום שאחי הסתדר הרבה פעמים לבד. לבסוף הבנו את הסיבה לכך שהוא רודף אותנו - נודע לו שאנחנו קרובים של ד"ר גולדברג שהיה המנהל שלו. מרגוליס שנא אותו עד מוות מפני שהרגיש שהוא עושה את כל העבודה המלוכלכת יום יום, ואילו את הכבוד מקבל ד"ר גולדברג הממונה עליו. בזה שרדף אותנו, התנקם כביכול בד"ר גולדברג, מפני שכמעט לא היו לד"ר גולדברג קרובים. היה לו גיס יחיד ששמו היה משה לוין, ראש משטרת הגטו שישאר בהיסטוריה של הגטו כגיבור. קראו לו בגטו דֶה-גול על שם המנהיג של צרפת החופשית. הוא היה מוציא את קבוצות הפרטיזנים ליער

ולבסוף נרצח ע"י הגרמנים במיתה משונה בפורט התשיעי הי"ד. קרוב נוסף היה לד"ר גולדברג - דודו אח אמו מקס קלווריסקי. הוא היה אחד מעשירי קובנה, היתה לו חנות גדולה של פרוות יקרות. בנו של קלווריסקי היה קצין משטרה בגטו ומרגוליס לא היה יכול להתנקם בו. בנו היה יכול להתנקם, אך אנחנו לא ספרנו לקרובנו ד"ר גולדברג כל מה שמרגוליס עושה לאחי.

לאחר מכן, כשעבדתי במשרד העבודה, ניצלתי את קרובנו ד"ר גולדברג היטב והוא הוציא אותנו מכל הרשימות למשלוחים בהן מרגוליס הכניס אותנו. אחי דוב היה בכל זאת מצליח לברוח לבד מעבודה בשדה התעופה - הוא היה נעמד בין הראשונים בשורה של אלפי איש לעבודה בשדה התעופה, מרגוליס שהבחין בו שמח, ובינתיים מרגוליס הלך לסדר את המשך הפלוגה. ברגע שהוא עזב את המקום, אחי יצא מהשורה ונעמד בסוף השורה של אלפי האנשים. לפעמים התמלאה המכסה, הוא נשאר בגטו ואז היה יכול להצטרף לפלוגה לעבודה בעיר. במקרים אלו היה מרגוליס רותח מכעס - איך יתכן שהוא סידר את אחי לעבודה ופתאום אחי נשאר בסוף השורה. כך הצליח אחי לעיתים נדירות לצאת לעבודה בעיר ולהביא אוכל כדי להציל אותנו מהרעב האיום.

אנשים הבינו שכאשר הפלוגה הראשונה יוצאת לשדה התעופה, חוטפים את כל האנשים שנמצאים בככר לפני היציאה, לכן היו מתאחרים ובינתים הפלוגה לשדה התעופה יצאה לעבודה בלעדיהם. אבל את מרגוליס לא יכלו לסדר. הוא הרגיש בזה, ובעזרת המשטרה סגר את כל הרחובות והכניסות לככר. מי שהתאחר - לא נתנו לו להכנס ולצאת לשום עבודה אחרת. המשטרה היהודית התחילה לחפש אותם בבתים, והם לא הצליחו לצאת לעבודה לעיר ולהביא משהו לאכול. התנהלות זו הכריחה את כולם לבוא מוקדם בבוקר לככר היציאה לעבודה, וכאשר התמלאה המכסה לשדה התעופה - הצליחו לצאת לעבודה בעיר. היתה זו מלחמת חיים יום יומית: מצד אחד נלחם מרגוליס להצלת הגטו בדרכים שלו, ומצד שני נלחמו האנשים על חתיכת לחם להחיות את נפשות משפחתם.

היתה אפשרות אחת לפדות את האנשים שהיו צריכים לצאת לעבודה בשדה התעופה, והיא שאדם שפטור מלצאת לעבודה יחליף אותם, כגון נער בגיל שלוש עשרה - ארבע עשרה או אדם זקן. היו נערים שעשו זאת ואכן יצאו לעבודה בשדה התעופה תמורת כסף או ככר לחם. היו נערים יתומים שנשארו בלי תומך, קראו להם בלשון הגטו 'מלאכים', הנער היה ניגש למרגוליס ומבקש להחליף אדם אחר והוא ילך לעבוד במקומו. מרגוליס היה מאפשר זאת, וכך יצאו עשרות נערים לעבודה הקשה בשדה התעופה והחליפו עם אנשים שהיו חייבים לעבוד שם תמורת חתיכת לחם. הנהלת

הגטו רצתה להראות לאנשים שעבדו בשדה התעופה שגם הם נושאים בעול, וכך יצאו לפעמים כל אנשי משרד הגטו לעבוד בשדה התעופה ולהחליף כמה מאות אנשים.

פעם רציתי להחליף את אחי דוב כדי שיוכל ללכת לעבוד בעיר. הייתי כבן שלוש עשרה, רזה וכחוש, לא אכלתי שום טרפות ומאכלות אסורים בגטו. ניגשתי בבוקר למרגוליס ואמרתי לו שאני מחליף היום את אחי. בתחילה הוא שחרר את אחי דוב ואני נכנסתי ליום קשה במקומו, אך אח"כ, כשיצאו אלפי האנשים, היתה חסרה לו כמות מסוימת של עובדים להשלמת המכסה והוא לקח מהפלוגות היוצאות לעיר. כפי שכתבתי, האנשים נלקחו רק מאותו מקום בו עמד ראש הפלוגה. הבחנתי מרחוק שגם את אחי נלקח לעבודה בשדה התעופה ורצתי בבכי למרגוליס: מה עשית לאחי, הרי אני מחליף אותו! הוא לא ענה לי ולא התחשב בי. הוא צריך את כמות האנשים, וכל השאר לא חשוב לו. מיד לבשתי את הסרט שלי ממשרד העבודה ויצאתי כמו נסיך משורת העובדים בשדה התעופה. מלחמתו הקשה למען שליחת אלפי האנשים לעבודה **הצילה את הגטו,** אבל הציבור סבל ממנו בצורה איומה כמו שסבלו מהקאפו הקשה ביותר במחנות. עם מכה אחת שלו היה יכול לשבור צלעות ואברים. מאוחר יותר הייתי כבר בידידות גדולה יותר איתו, אבל אז כבר לא הייתי צריך אותו, הסתדרתי עם הקשרים של משפחתנו בכוחות עצמי.

מרגוליס מכבד לומדי תורה

שני מקרים שינו את דעתי על מרגוליס שהיה נראה כאדם איום. בגטו נשארו ילדים יתומים קטנים בלי הורים ולא היה מי שידאג להם. מרגוליס היה מהדואגים העיקריים והוא אירגן להם מקום מסתור כדי שהגרמנים לא ידעו מהם, אחרת היו מוציאים אותם מיד להורג. הבעיה העיקרית היתה הדאגה לאוכל עבורם. מרגוליס היה מבקש ודורש ומשפיע על הפלוגות הטובות שהיו בגטו שיתרמו יום יום מעט אוכל עבור יתומים אלה.

מקרה נוסף בו הייתי נוכח הכה אותי בהלם. לאחר שליחת הפלוגות לעבודה היה בא מרגוליס למשרד בו עבדתי גם אני. היה לו שולחן כתיבה גדול עם כסא מנהלים, הוא היה בא בשעה שמונה, מתישב על הכסא, אוכל סנדויץ וממש באפיסת כוחות היה נופל בלי כוח לאחר הקרב הגדול ומנמנם מעמל הבוקר.

כולם ישבו במקומותיהם. לי כמובן לא היה כסא והייתי עומד ליד שולחן המחלקה. לפתע נפתחה הדלת ונכנס הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי, צנום וחלש. מי שלא הכיר אותו היה יכול לחשוב שנכנס איזה עני ואביון לבקש רחמים. ליד דלת המשרד

עמד סטופל - אדם בגובה שני מטרים, חזק וגיבור, בצעקה אחת שלו היו עפים מהמשרד. סטופל רצה לגשת אל הגאון הצדיק ולזרוק אותו מכל המדרגות - איך הוא מעז לבא בבוקר מוקדם, הרי יש זמן בערב לקבלת קהל. מרגוליס נמנם על כסאו באפיסת כוחות ופתאום מתוך נמנום הבחין בגאון והצדיק רבי מרדכי. הוא זנק מכסאו כנמר בזירה ורץ במהירות לדלת לבל יעיז סטופל לצעוק על הגאון הצדיק או לגעת בו. מרגוליס נעמד בהכנעה, כופף גופו הגדול כמו עבד לפני אדונו ובלשון תחינה ובקשה פנה אל הגאון הצדיק: "מדוע צריך כבודו להטריח את עצמו לבא מוקדם למשרד?" אף פעם לא ראיתי כזו הכנעה, בפרט אצל בעל הבית של הגטו - מרגוליס. הגאון הצדיק ענה שהוא מקבל פטור מהעבודה מחמת חולשתו, כנראה על ידי מרגוליס, וכל חודש עליו לבא למשרד על מנת להאריך את הפטור. עודו כפוף וכנוע, אמר מרגוליס לגאון הצדיק: "למה לכבודו לטרוח, אפשר למסור ליצחק (הוא התכוון אלי בהיותי מקורב ביותר להגאון הצדיק רבי מרדכי בגטו), ויצחק יסדר את זה כל חודש עבור כבודו. אין צורך לבוא לבד למשרד." כנראה פחד מרגוליס שמא יבא גרמני למשרד ויראה אותו ויחקור עליו. כמה שפחות יראה את נוכחותו במשרד העבודה - הוא ימנע סכנות.

היתה זו הפעם הראשונה בה הזכיר מרגוליס את שמי. אני חשבתי שהוא כלל אינו זוכר אותי ומכיר אותי, אך אז ראיתי שהוא מכיר אותי מצוין ורק לא מעונין שאנצל את הפרוטקציה שלו. לאחר שראיתי את כבוד המלכים שמרגוליס נתן לאחד מגדולי הדור של עמנו, אמרתי בליבי - יש עוד מרגוליס שאני לא מכיר. מאז, למרות כל הצרות שעשה לנו, ירדו הטינה והכעס מליבי כלפיו. ידעתי שעלי לדאוג למשפחתי כמו שהוא דואג למשפחתו, ומאז ניצלתי את כל קרובי משפחתנו כמו קרובנו ד"ר יעקב גולדברג מזקני - העדה וקרובינו משה סגלסון שהיה המנהל הכללי של התעשיה הקלה שבגטו. יותר לא היו לנו בעיות עם מרגוליס ולבסוף התידדנו מאד והייתי בא לפעמים לביתו.

כותב אני את הדברים כדי לתאר את חיי גטו קובנה, בו חיינו שלוש שנים בגיהנום הנורא ובחסדי שמים הגדולים נשארנו בחיים. הרבה שלוחים למקום, קרובינו בקשו מאתנו לבוא אליהם בכל ענין והכל יסתדר, ומאז שהתחלנו לפנות אליהם פסקו הבעיות עם משרד העבודה. תיארתי קצת את מרגוליס ואת כל מה שעשה לאנשים, יתכן שעל ידי כך הציל את הגטו ואנו חבים לו את חיינו.

מנהל מחלקת העבודה של עובדי שדה התעופה

עורך הדין לוריה היה התובע של בית המשפט הליטאי והיה משפטן נוקשה ביותר

לפני המלחמה. ליהודי בליטא היה קשה ביותר להגיע לכזו משרה ממשלתית. לא ראו על פניו של לוריה בת צחוק מעולם, הוא היה בודד ולא יצר קשר עם אנשים. בגטו היה יושב כל היום ובודק את הכרטיסיה של כל עובדי שדה התעופה באלקסוט לפי הרשימה היומית שהיו מביאים לו ד"ר גרינגוס והמהנדס יעקב אולייסקי מראשי הפלוגות האחראים על עובדי שדה התעופה. כמו כן, הוא קבל מהם את דרישתם של הגרמנים למספר העובדים והטכנאים שהם צריכים ליום המחרת. ראשית היה בודק מי לא הגיע לעבודה היומית בבוקר ואז היה שולח את המשטרה לבדוק - אם היה הנעדר חולה, היה צריך להביא תעודה רפואית (בגטו היתה מחלקת רופאים ורק הם יכלו לתת פטור רפואי עבור האנשים שעבדו בשדה התעופה), ואם השתמט מעבודה בלי שום סיבה מספקת, היו אוסרים אותו לפי פקודתו של לוריה בבית הסוהר של הגטו המכונה בלשון הגטו "דבוקלה" ומשאירים אותו בלילה במאסר לישון על הארץ כמעט בלי מזון. למחרת היו מלוים אותו אנשי המשטרה ומכריחים אותו לצאת לעבודה בשדה התעופה, בערב חיכו לו אנשי המשטרה והחזירוהו למאסר, וביום ראשון הוא נלקח למשפט בבית המשפט.

עורך הדין לוריה לא נתן אמון באף אחד. כמעט לא היה לו פקידים במחלקה שלו, הוא ישב בחדר גדול עם כרטיסיה גדולה וכל הזמן רק בדק מי חסר מבין האנשים.

עבדתי איתו כשלוש שנים ועד כמה שהכרתי אותו - הוא לא לקח שוחד וטובת הנאה מאף אחד. הוא היה רזה ונראה כמו מוזלמן מהמחנות בגרמניה, שנים הוא הלך עם אותה חליפה ולא היה לו מה להחליף. היתה כנראה איזו קופה במושב זיקני - העדה ונתנו לראשי הגטו הקצבה מינימלית לקיום, כל הפקידים וראשי המחלקות היו לוקחים איזה סנדויץ קטן או משהו לאכול מהבית, אך את לוריה לא ראיתי אף פעם אוכל במשרד. כנראה לא היה לו מה.

לוריה נהג ביד קשה עם עובדי שדה התעופה וכשהרגיש שהם רוצים לקבל איזה פטור לכמה ימים היה מקים צעקות עד שקירות הבית רעדו.

אצל לוריה לא עזרו שום פרוטקציות וקשרי וידידות, רק החוק היה לנגד עיניו. מאחר והוא בא במגע עם הגרמנים ראשי הגטו, הוא חשב והאמין כמו שאר ראשי הגטו שאם חס ושלום יחסרו עובדים בעבודת שדה התעופה באלקסוט - הגרמנים ירצחו את כל אלפי הילדים, הזקנים והנשים בגטו וישאירו רק כמה אלפי גברים צעירים במחנה העבודה שהם יקימו בשדה התעופה. הוא חשב שבכך שהוא דואג בקפדנות למלא את מכסת העובדים בשדה התעופה הוא מציל את גטו קובנה. זה היה הלך המחשבה של

כל מנהיגי הגטו, וכך כל בוקר היו לוריה ומרגוליס עמלים קשות להוציא את העובדים לעבודה בשדה התעופה.

התגודדות אנשים סביב וולף לוריה

לוריה היה עוד יותר תקיף בדרישה שאף אחד לא ישתמט וכולם יצאו לעבודה בשדה התעופה. עבודתו של לוריה נגמרה בבוקר עם יציאת העובדים לאלקסוט, לשאר מקומות העבודה הוא לא דאג, שהרי למעשה כל אחר רצה לזכות לצאת לעבודה בעיר. בשאר העבודות טיפל רק מרגוליס ואחר כך חזר למשרדו והמשיך לדאוג לעובדים ליום המחרת. לוריה היה אחד האנשים הקשים בגטו וכל מחשבתו היתה נתונה רק לעבודה בשדה התעופה למען הצלת הגטו.

אני כותב זאת כדי להמחיש את צורת החיים בגטו. הגרוע מכל הוא האדם שחושב שכל האמת רק איתו. בגטו היתה תעשיה קלה לצרכי הגטו, ובין השאר היתה שם סנדלריה. לוריה דאג לקבל מהגרמנים עורות כדי לעשות נעלי עץ לעובדים בשדה התעופה - החלק העליון של הנעל היה עשוי עור והסוליה היתה מעץ. את הנעליים האלה נתנו הגרמנים רק לאלו שיצאו לעבודה בשדה התעופה. כמו כן דאג לוריה לבגדים עבור האנשים שעבדו שם ובגדיהם בלו מהעבודה הקשה, מהמלט ומהבטון. את הבגדים של הקדושים אספה הנהלת הגטו לפי דרישת הגרמנים, הכל הושם בסדר מופתי באולם ישיבת סלבודקה, ורק לאנשים שעובדים בשדה התעופה היתה רשות לקבל בגדים. חליפה בגטו היתה אוצר שיכלו לקבל תמורתו אוכל. בנוסף, הקימו מטבח ובישלו מרק לחוזרים בערב מעבודת שדה התעופה. בגטו קראו למרק "יושניק". הנהלת הגטו השפיעה על הגרמנים שאת מצרכי האוכל שנתפסו בשער הגטו יתנו להנהלת הגטו עבור בישול מרק לחוזרים מהעבודה בשדה התעופה. המרק היה דליל ביותר, מעט

תפוחי אדמה עם קצת גריסים, מים ומלח. האנשים המסכנים היו לוקחים את מנת המרק ומביאים לביתם כדי שיהיה אוכל לבני המשפחה, כה נורא היה הרעב.

אני עבדתי בחדר במשרד ליד לוריה. הוא לא הסתכל עלי וממש התעלם ממני. במחלקה שלי עבד גם דוצ'נט נחמן שפירא, בנו של גאון עולם רבה של קובנה. דוצ'נט נחמן שפירא היה תלמיד חכם שלמד בצעירותו בישיבת סלבודקה, הוא היה אחד המלומדים הגדולים בגטו וכל אחד ממנהיגי הגטו התיחס אליו בכבוד גדול. הוא היה מנהל מחלקת תרבות בגטו ודאג ללימודים לילדי הגטו, הוא עזר להקים את "תפארת בחורים" שנקראה ישיבה בפי נערי הגטו, וכל היום ישב וכתב יומן יומי מחיי הגטו. הוא התיחס אלי בכבוד למרות שהייתי עדיין ילד לפני בר מצוה. לוריה ממש התעלם ממני כאילו לא הייתי קיים, אני באמת לא הכרתי אותו לפני כן.

יותר מאוחר הוא התחיל להתייחס אלי וגילה לי שהוא מכיר מצוין את משפחתנו. דודי ר' אהרן, אחיו הצעיר של אבי שלמד עם אבי בישיבת סלבודקה והיה תלמיד חכם גדול, היה חבר נעורים שלו. לוריה התחיל לספר לי על משפחתי דברים שלא ידעתי. הוא הכיר היטב את אבא בתור בחור. בזמן מלחמת העולם הראשונה היתה לאבא תעודת פספורט של אחיו הגדול ארי לויט שהיה מבוגר מאבא בעשרים שנה, האח ברח בצעירותו מליטא לאמריקה ואבא השתמש בתעודת הפספורט שלו כדי שיחשבו שהוא מבוגר בעשרות שנים ולא תחול עליו חובת הגיוס, וכך התחמק אבא במלחמה מהצבא הרוסי. התעודות של אחיו סייעו לו לעבור ממקום למקום. אחיו של אבא שינה את שמו מגיברלטר ללויט. פתאום לוריה הכיר את כל משפחתנו כידיד המשפחה ממש, ואולי גם עזר לנו אח"כ מבלי שאדע. הייתי מאד בידידות עם לוריה והתפתחו בינינו - נער כמוני והמלומד הגדול מראשי הגטו - שיחות רבות.

כשחזרתי לביתנו בצהרים וספרתי לאימי את סיפוריו של לוריה על כך שלאבא היה פספורט בשם ארי לויט, אמא התחילה לרעוד. היא חשה שהיא נמצאת עדיין תחת ממשלת הצאר הרוסי. היא חששה שנודע הדבר שאבא זייף את הפספורט ובקשה ממני לא לספר את הדברים לאף אחד. לאחר שהבטחתי לה היא נרגעה. בגטו כמעט אף אחד לא הסתכל על השני, אך למעשה כל הסובבים אותי היו ידידי משפחה שהכירו אותנו מצוין ורק לא רצו להתחייב לעזור לנו. מכל הנערים שעבדו במשרדים נשארו נערים רק במשרד זקני העדה, ובמחלקה שלי פיטרו את כולם. אותי השאירו בכבוד על מקומי כדי שאדאג למשפחתי, ואולי אף עזרו לנו מבלי שאני אדע. כנראה הסיבה היתה שהם היו ידידי משפחתנו.

לוריה דאג יחד עם הנהלת הגטו לקבל קצבת עצים רק עבור עובדי שדה התעופה. היו אלה גזרי עצים בקוטר של מטר מסוג עץ שכלל לא הכרתי קודם. גזע העץ היה מלא במים והייבוש של השמש לא עזר, היתה זו עבודה גדולה להכין אותם על מנת שיהיו ראויים לשמוש. לכל עובדי שדה התעופה היתה הקצבה ממשרדו של לוריה והם יכלו לקבל כמה מטרים של עצים, האנשים קיבלו ומכרו את זה בגטו ובכסף קנו מצרכי מזון.

כפי שכתבתי על לוריה ומרגוליס, שמשו אצלם צעקות, מכות ודאגה בערבוביה. לאט לאט התחילה העבודה בשדה התעופה להיות קלה יותר, גמרו את החפירות הגדולות, יצקו בפנים את הבטון, וכעת התנהלה העבודה על משטח אדמה. התחילו ליצור קשרים עם הליטאים וניתן היה להביא מעט אוכל גם משדה התעופה. השנה הראשונה בגטו היתה השנה הכי קשה בכל התחומים - האקציות בתחילה, העבודה הקשה והרעב הגדול. בשנים שאחר כך נרגעו קצת הרציחות בגטו והמכות פסקו בינתיים, התרגלו לעבודה הקשה והתחילו להשיג קצת אוכל בכל מיני דרכים. היה פחד גדול מהעתיד, ידענו שהגרמנים מחזיקים אותנו בחיים כל עוד הם זקוקים לנו ואח"כ רק ברחמי שמים הגדולים נוכל להשאר בחיים.

בית המשפט בגטו

בתחילת ימי הגטו הוקם בית משפט לאנשי הגטו באישורם של אנשי הגסטפו ראשי הגטו. היתה זו שיטתם של הנאצים - להעניק את התחושה כאילו הגטו הוא אוטונומיה, הענינים יתנהלו על ידי הנהלת הגטו כמו עיריה ולא יהיה אקציות למוות. העיקר לעבוד עבור המאמץ המלחמתי של הגרמנים ואז יחיו בשלום בגטו. אוכל, כמובן, יש בצמצום בגלל המלחמה.

עבור הקמת בית המשפט לקחו בתחילה את המשפטן הגדול ביותר בליטא, יהודי בשם פרופסור בילצקי שהיה גם מראשי הקתדרה באוניברסיטה למשפטים בקובנה. צירפו עוד שני אנשים – משפטן נוסף, ואחד מאנשי הגטו - להוכיח שדנים ברחמנות.

אגב, פרופסור בילצקי ירד מדעתו לאחר זמן והיה סגור במחלקה לחולי נפש. כשהייתי הולך בגטו לשליחויות מטעם המשרד הייתי מבחין בו. כל היום היה מסתובב במרפסת סגודה והיה מדמה עצמו שהוא לפני משפט של אומות העולם ובו קובעים שלעם ישראל יש זכות קיום בין אומות העולם. האיש הזה היה טרגדיה אמיתית, מדום המעלה נפל לבור תחתיות.

הם התלבטו לפי איזה חוקים ידון בית המשפט בגטו. אנו הרי נמצאים בכיבוש הגרמני ולכן עלינו לשפוט לפי חוקי גרמניה, אך היו משפטנים בגטו שידעו היטב את חוקי המשפט הגרמני והחוק העיקרי אצלם הוא השמדת העם היהודי. היו משפטנים שידעו את חוקי הרוסים, אך היה אסור להם לשפוט מכיון שכיום רוסיה היא האויב של הכיבוש הגרמני ואם יוודע הדבר לגרמנים - מיד יוצאו כולם להריגה. לשפוט לפי חוקי הליטאים הרוצחים שרצחו כבר כשמונים אחוז מיהדות ליטא - גם לא היה ניתן.

לכן הציע ראש הגטו ד"ר אלקס לפסוק לפי **מוסר ישראל,** אך לא לפי תורת ישראל, למרות שהיו גדולי ישראל בגטו שיכלו לפסוק. השאלה היתה מי יודע מה זה 'מוסר ישראל'.

מאיפה יודע המשפטן הגאוני פרופסור בילצקי מה זה מוסר יהודי? אפילו הכנסת רב ליעוץ לא באה בחשבון. מתוך סקרנות ילדותית רציתי לראות דיון בבית המשפט בגטו, מהם הבעיות ומהו אותו 'מוסר ישראל' שלפיו הם פוסקים.

עם הסרט הירוק שלי ממשרד העבודה הכל היה פתוח לפני, ואולי אפילו חשבו שאני נציג נוכחות מטעם משרד העבודה בגטו. החדרון של בית המשפט היה קטן ביותר, ובקושי הכיל שולחן, שלושה כסאות עבור השופטים, מקום לתובע (התובע היה תמיד ממשרד החקירות של משטרת הגטו שהכינה את התביעות), מקום לנאשם וספסל קטן לשמש בית המשפט ולעוד שני אנשים מהציבור. פתאום אני שומע מהשמש צעקות שהרעידו את קירות הבית. שהשופטים נכנסו. נבהלתי מהצעקה, חשבתי שהיתה אקציה בגטו וצריך לברוח ולהתחבא, אבל אז ראיתי את שלושת השופטים נכנסים. נרגעתי והתישבתי. אני בתור ילד כבן שלוש עשרה חשבתי בליבי - על מה כל הרעש, על מי רוצים להטיל פחד, על אנשים שחיים באימה ופחד? אם אתה באמת משפטן גדול ומחפש את האמת עליך להראות זאת בחכמתך ולא בצעקות.

התיישבתי על הספסל כדי לראות ולבחון מהו משפט בגטו ומה זה מוסר יהודי. אני שומע את התובע המשטרתי, כנראה שגם הוא היה משפטן, מתחיל בדבריו ומקריא תביעה מתוך עשרות דפים כתובים של אשמת הפושע הגדול הנידון. התובע מרצה לפני בית דין הגדול, ומולו עומד אחד מאנשי הגטו, שבור, רצוץ, חיוור ורזה, קרוע ובלוי, אדם צעיר בעל משפחה.

התביעה

לוריה לא סמך על אף אחד והוא בעצמו עבר על כל השמות. כאשר מצא אדם שהשתמט

מעבודה, הוא הודיע על כך מיד למשטרת הגטו. הם היו מחכים לו ליד השער בערב, כשחזר מהעבודה היו לוקחים אותו למאסר בבית הסוהר שבגטו ולמחרת היו עורכים לו משפט בבית המשפט.

יושב הנאשם הפושע הגדול, איש מסכן, רעב וחיוור, והתובע המשטרתי מתחיל לנאום את האשמה הגדולה של האיש שברח מיום עבודה בשדה התעופה.

הוא הוציא כל מיני פסקי דין ממשפטי הגטו במקרה כזה, ולא הבנתי איך יש **ב'מוסר היהודי'** כאלו פסקי דין. לי חרה מאד שהכריחו את אחי כל יום לעבוד בשדה התעופה ובבית היה רעב איום ונורא. אמא היתה אוספת אצל השכנות קליפות תפוחי אדמה ורוחצת אותן ואת זה היינו אוכלים, ואילו בגטו מסתובבים בחורים צעירים מדושני עונג ולבושים יפה, והכל ענין של פרוטקציה.

כאן עומד אדם מסכן, אבא לילדים קטנים שגוועים מרעב, ומה הוא מבקש - אפשרות מפעם לפעם לשחרר אותו מהעבודה בשדה התעופה ולעבוד בעיר, להביא קצת אוכל לילדיו.

לאחר נאום שלם של התובע המשטרתי, שואל השופט הנכבד את הנאשם מה יש לו לענות לתובע. הנאשם התחיל את דבריו ואמר: יש לי בבית אשה וילדים קטנים שמשוועים לפת לחם, בעבודה בשדה התעופה אי אפשר לקנות כלום ואני חושב לעצמי - למה נפל עלי הגורל הזה לעבוד יום יום בשדה התעופה? אני כבר לא מתלונן על העבודה הקשה, אבל הרעב הוא איום וילדי גוועים מרעב, ואילו כאן בגטו אני רואה בחורים צעירים מקבלים בפרוטקציה עבודות בעיר, מביאים אוכל לביתם, נראים שבעים ולבושים בביגוד חם. אני חיוור, עומד למות ברעב, והם הולכים מדושני עונג. אם יש יושר בעולם ובית המשפט הוא מקום **הצדק** - עליו לחייב בעבודה גם את שאר תושבי הגטו. תנו לעובדי שדה התעופה יומיים או אפילו יום אחד לעבוד בעיר ואז יוכלו להביא אוכל לילדים! אפשר לעשות זאת בדרך פשוטה: ביום שני, כשיוצאים לעבודה בעיר, מי שלא יביא פתק המעיד שעבד בשדה התעופה בשבוע שעבר - לא יוכל לעבוד בעיר. כך כל הפרוטקציונרים יעבדו יום אחד בשבוע בשדה התעופה ואנו נוכל להשתחרר ליום אחד לעבוד בעיר. אם אכן כך יהיה - אלך כל השבוע בחפץ לב לעבוד בשדה התעופה כי אוכל להביא קצת אוכל לילדי. אפשר גם כן שהנהלת הגטו תתן לילדי קצבת לחם יומית, וגם אז אלך ברצון לעבוד בשדה התעופה. אך במצב הנוכחי איני יכול להשאיר את ילדי הקטנים לגווע ברעב!

וכאן השופט הנכבד פרופ' בילצקי עונה לו: דין בית המשפט **אינו משפט צדק**, אלא מקיים את חוקי הנהלת הגטו, וכאן קבעו שאתה צריך כל יום לצאת לעבודה בשדה התעופה. פסקו לו שבוע ימים מאסר בבית הסוהר בגטו, בבוקר הוציאו אותו לעבודה על ידי המשטרה לשדה התעופה ובערב כשחזר מהעבודה לקחו אותו השוטרים למאסר לילה.

המילה האחרונה שלו לשופטים היתה - תדעו לכם שגם אם תאסרו אותי חדשים בבית הסוהר, אני כל יום אברח מהעבודה הזאת כדי להביא פרוסת לחם לילדי הקטנים, לא אתן להמית אותם ברעב כל זמן שאני חי. כך נראה משפט גטו קובנה עם המוסר היהודי שכל כך מתגאים בו ה' ירחם.

משפט שני

נכחתי בדיון נוסף שנערך בבית המשפט. שני שכנים גרו כל אחד בחדרון קטן, שכן אחד טען שהשכן השני גנב ממנו את מנת הלחם ולכן הוא מבקש לסלקו מהבית.

התחילו לחקור את השכן התובע כמה לחם זה היה ומאיפה הוא בטוח ששכנו גנב לו. השכן אמר שאין לו מכרים וידידים בגטו ואף אחד לא בא אליו חוץ מהשכן שגר בחדר השני, ופתאום הוא הבחין שגנבו לו את הלחם.

שאלו את השכן הנתבע מה יש לו לענות, והוא מספר שהאיש המתלונן אוכל כל היום ואפילו בלילה קם ואוכל. הוא כולו מלא באוכל, ואני יש לי רק את פרוסת הלחם המוקצבת בגטו. אני שומר אותה במשך כל היום ומרשה לעצמי לאכול רק פירור. החדרים פתוחים כמובן, והוא יום ולילה רק אוכל. אפילו לכלב רחוב זורקים חתיכת עצם, וכאן לידו נמצא אדם רעב - אך אין לו לב לזרוק לי חתיכת לחם. מרגיז אותו שאני רואה אותו כל היום והלילה אוכל, הוא רוצה להיפטר ממני ולכן הגיש את התלונה עלי. וכאן מבקש השכן הרעב - תגיד בבקשה איפה אתה מחביא את הלחם בחדר. השכן ענה - בארון שלי, ואז התפרץ השכן הרעב ואמר - האם בגטו, ברעב האיום, מחזיקים לחם בארון? הרי כל הדלתות פתוחות משום שאסור בגטו לנעול דלת במנעול, ובמשך היום והלילה כל אחד יכול להכנס לבית ולגנוב!

שאל אותו השופט - אז איפה מחזיקים לחם בגטו?

קפץ הנתבע ואמר - בגטו מחזיקים לחם שמור על הגוף מתחת לכתונת! ואז פתח את

הכתונת והוציא את מנת הלחם שלו שהיתה שמורה על גופו. ישנים עם הלחם והולכים עם הלחם ולא נפרדים רגע מהשמירה עליו, לחם בגטו הוא חלק מהחיים!

אני מיד ברחתי משם, מבית המשפט ששופט לא לפי מוסר היהודי. זה משפט בלי תורה. בכל מצב בו אדם יהודי נמצא, יש מוסר של תורתנו הקדושה ולכל דבר יש תשובה. נכחתי בשני המשפטים המתוארים ויותר לא הלכתי לשם.

כשנודע לגרמנים הנאצים שבית המשפט בגטו מתנהג כמו בית משפט אמיתי, נתנו תיכף צו לסגירת בית המשפט המפואר בגטו.

חוק היתר עגונות

אתאר את החוק היחיד שהוציא בית המשפט בגטו. בגטו היתה בעיה גדולה של נשים עגונות. בתחילה רצחו הגרמנים והליטאים גברים רבים מתוך מחשבה שהם עלולים להתקומם נגדם, וכך נותרו אלפי עגונות בגטו. בזמן האקציות, אישה עם ילד בלי גבר היתה מיועדת למוות, לכן חפשו הנשים גברים צעירים שיצטרפו אליהם ויצילו את חייהם. אחר כך, היו חיים קשים ביותר בגטו והנשים חיפשו גבר שיעבוד וידאג לאוכל.

בעיית העגונות היתה קשה ביותר. בגטו אמרו שהגאון רבה של קובנה כל הזמן בגטו כתב תשובות בהתר עגונות, מעל שלוש מאות תשובות, ובכל זאת אמר שבשום אופן לא ניתן עכשיו להתיר עגונות משום שאנו כלואים בתוך הגטו ואין לנו שום קשר עם העולם שבחוץ. יתכן שאי מי הצליח לברוח מבור המוות והוא מתחבא ביערות, לכן מוכרחים לחכות. אם נזכה, תגמר המלחמה, יראו מי נשאר בחיים ואז יוכלו להתיר עגונות. בינתיים הזהיר הגאון שכל עגונה בגטו היא בבחינת אשת איש ואסור לה להתחתן. כמובן, כל הנשים הדתיות שמעו לו ולא נכשלו למרות שהיו בטוחות שבעליהן נהרגו.

בית המשפט בגטו הוציא חוק יחיד הקובע שגבר ואשה הבאים להרשם לנשואין בגטו - לא בודקים אם היה לאשה בעל. מאחר שאיננו בגטו בודאי נהרג, וכעת מותר לרשום אותם כבני משפחה ולתת להם דיור משותף. הם התגאו מאד בחוק הזה, והגאון רבה של קובנה צעק עליהם ככרוכיה שזה אביזרייהו דגלוי עריות. כמובן כל שומרי מצוות שמעו בקולו, אבל היה חלק קטן שנהג לפי חוק היחיד של בית המשפט של הגטו.

על העובדה שבית משפט התיר לזוג להרשם ולקבל מגורים ביחד, אמר הרב איצקוביץ,

מזכיר אגודת הרבנים בליטא והעסקן הגדול של היהדות החרדית בליטא, שהמשכילים תמיד יחפשו דרך לעקור את התורה, אפילו באימת המוות של הגטו והמחנות, ולכן על יהדות החרדית לפעול בכל עת ובכל זמן למען שמירת התורה.

בעיני ראיתי מעשה נורא. משפחה אחת גרה בבית ברחוב סטולגינסיק, האשה היתה עשירה אך עגונה והיא רשמה את עצמה במדור התושבים כזוג עם בחור שהיה עני ואביון. פתאום זכה לאישה שפעם היתה עשירה ומי יכול להוכיח להם שאסור בלי היתר עגונה. סיפרו בגטו שהגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי שמע ממעשה זה ופלט שהמיטה שהם ישנים עליה תשרף. סיפרו בגטו שבאמת היתה שריפה בחדרם והמיטה נשרפה.

יותר מאוחר הם עברו לגור ברחוב וורנוס ליד שער היציאה. ביום רביעי ב-12 לחודש יולי 1944 (כ"א תמוז תש"ד), כשמצאו אותנו בבונקר ולקחו אותנו לגרמניה, עברנו ליד הבית שלה ברחוב וורנוס לפני שער היציאה של הגטו. לאחר שהתחיל המשלוח האחרון לצאת משער הגטו, הגרמנים החלו לשרוף את כל בתי הגטו ויותר לא חיפשו אנשים למשלוח. לעינינו שרפו את הבית שבו הם נמצאו. הבית דלק כמו לפיד והאנשים שאיתם הלכנו לשער אמרו ששם הזוג הזה התחבא. איום ונורא משפט ד', הם נשרפו חיים לפנינו.

אנחנו בכל זמן ובכל עת שמענו לגדולי ישראל וכך נהגנו ולא נכשלנו. אין מציאות של גטו או מחנות, גרמנים או פוגרומים, יש רק בורא עולם המנהיג את עולמו ועלינו לשמוע בקול חכמי ישראל.

המחלקה בה עבדתי - מחלקה לבעלי מקצוע

מנהל המחלקה היה המהנדס יעקב אולייסקי, והיו לו שני עוזרים. סגנו היה המהנדס רטנר, שבסוף ימי הגטו נודע שהיה מראשי הקומוניסטים בגטו. למעשה, את כל המשרד ניהל המהנדס רטנר. ברוב ימי הגטו עבדתי במחלקה הזאת בתור נער שליח, ומי שניהל את המחלקה היה מר איזה רבינוביץ שהיה נינו של הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור ואף נקרא על שמו - יצחק אלחנן (כנראה ששינו את שמם מספקטור לרבינוביץ, מלשון רב). המנהל מעליו היה איש ס.ס. בדרגה גבוהה בשם הרמן. לאחר המלחמה נודע שהרמן היה ידיד של ד"ר אלקס ועשה כל שביכולתו לעזור לאנשי הגטו, כמובן בהחבא על מנת שחבריו אנשי ס"ס לא ירגישו.

כל הדרישות לעבודות מחוץ לגטו היו עוברות קודם לאישורו של הגרמני איש הס.ס.

יעקב אולסייקי, ושמואל גרינהויז. משמאל, משה לוין

הרמן, ולאחר אישורו היה מוסר למר איזה רבינוביץ את ההוראה להוציא לפועל. בכל יום היה מגיע מכתב בגרמנית למחלקה שלנו ומודיע כמה פועלים דרושים למקומות עבודה חדשים, ובפרט בעלי מקצוע. כל יום הייתי הולך למשרד העבודה לאיזה רבינוביץ ומקבל את הדרישות בגרמנית. בינתיים כבר קראתי את המכתב וכך ידעתי לפני כולם על כל עבודה חדשה וטובה ויכולתי לסדר את משפחתנו בעבודה טובה. כל הדרישות לבעלי מקצוע עברו באמצעותנו. במחלקה שלנו היתה כרטיסיה מפורטת של כל המסגרים, הפחחים, החייטים, הסנדלרים ושאר אנשי המקצוע. היתה זו המחלקה הטובה ביותר לעבודה בעיר: הקבוצות היו קטנות והעבודה היתה בתוך בית ללא שמירה גרמנית במקום, כך יכלו לעשות עסקים עם הליטאים. לא היו צריכים לסחוב שקים עם ירקות ושאר דברים, מאחר שעבדו יום יום ויכלו לחלק את המצרכים בין כל ימי השבוע. המשא לא היה כל כך בולט וכשהגיעו לשער הגטו יכלו לעבור את הביקורת יותר בקלות. גם הגרמנים, מצידם, נתנו כבוד לבעל מקצוע.

אמת המידה בגטו לעבודה טובה היתה רמת היכולת להביא מצרכי מזון לגטו, ובנוסף – היתה עדיפות רבה לעבודה שאינה מחוץ לבתים בגשם, בשלג ובכפור כמו בשדה התעופה. לפעמים, לפי הדרישות לבעלי מקצוע היו צריכים לקצץ במקום אחד כדי שיהיה אנשים לעבודה חדשה.

אחה"צ ישב אולייסקי במחלקה שלו, וסידר הכל יחד עם סגנו המהנדס רטנר. מר אולייסקי יסד בגטו בית ספר מקצועי ללימודי מקצוע, בעיקר מסגרות, עבור נערים

מגיל ארבע עשרה. תפקידי היה ללכת בלילות ולמסור את ההודעות מהמשרד שלנו שהתקבלו ברצון. זה היה קשה מאד מאחר שברוב המקומות הבתים לא היו ממוספרים, ובפרט הבתים ליד גדר התיל של הגטו - שם עשו כניסות דרך חצרות כדי לא להתקרב לגדר בשל סכנת ירי. במשך הזמן הכרתי מצוין את כל הדרכים, הבתים והחצרות והכרתי מחמת עבודתי חלק גדול מאנשי הגטו. האנשים במשרד חיבבו אותי, בפרט המהנדס רטנר שאיתו עבדתי כל היום. הייתי ממלא את עבודתי בצורה הטובה ביותר בגשם ובשלג. לקראת סוף ימי הגטו המהנדס רטנר ברח ליער ונהרג בבריחה, ואז נודע שהיה מראשי הקומוניסיטים ומראשי הפרטיזנים. כל הזמן לא הרגשתי שום יחס מזלזל מצידו למרות שהוא ראה שאני נער שומר תורה מצוות בלי שום ויתורים. אף פעם לא היה בינינו דיבורים על קיום התורה, הייתי בן בית בביתם והם קיבלו אותי כמו אחד ממשפחתם. המחלקה היתה אצילית ומכובדת בגטו ולא היו עליה שום טענות. עבדתי במחלקה הזאת עד סוף ימי הגטו.

בכל בוקר הייתי צריך למסור הודעות באיזור מגוריו של חיים ילין, שנודע אח"כ שהיה ראש המחתרת של הקומוניסטים. הוא פתח את שערי היער לאנשי הגטו כדי להגיע לפרטיזנים. בכל פעם, כשהגעתי לשם, הבחנתי בו יוצא מן הבית. לימים הבנתי שרטנר שלח אותי בתור סימן שהחיים בגטו כתיקונם ואין ארוע מיוחד ולכן חיים ילין יכול לצאת מביתו. יכולתי לזהות את חיים ילין בקלות הודות לשפמו הגדול – תחפושתו.

פלוגות עבודה בגטו קובנה

מלבד אלפי היהודים שנשלחו לעבודה הקשה בבניית שדה התעופה באלקסוט, היה מקום עבודה נוסף, קשה הימנו, אצל אנשי הס"ס. העבודה התרכזה בתוך בנין שהיוה גמנסיה לעברית לפני המלחמה, ומיקומו היה ליד הנהר הניימן. בבנין זה היו משרדי הס"ס והגסטפו, וכנראה גרו שם אנשי הס"ס תחת שמירה חזקה של קציניהם. במרתף הבנין היה בית מעצר ליהודים, ובודדים יצאו משם חיים.

בתחילה, העבודה במקום זה היתה הקשה מכל. הגרמנים אנשי הס"ס העניקו מכות רצח ליהודים שעבדו שם. יהודי הגטו כינו את המקום במספר כינויים המבטאים את האימה, הכאב והצרות שהיו נחלתם של מי שעבד שם: "הסדיזם של אנשי הס"ס", "מרכז העינויים" ועוד. הנאצים היו מצווים על היהודים בפלוגה זו לסחוב משאות כבדים בלי שום תועלת, רק לשם עינויים, ובזמן העבודה היו מכים לשם תאוות רצח. היה להם תענוג לראות יהודי מתענה. בפרט כשראו שהגיעו "פנים חדשות" יהודיות,

מפקדת הגסטאפו בקובנה - כיום

מיד היו משלבים אותו באכזריות בין מעגל העובדים הממושמעים. היהודים שעבדו שם בקביעות השתדלו להראות את מסירותם לעבודה והכנעתם כלפי הממונים עליהם, הגרמנים נהנו מכך והרפו מה"יד החזקה". הם היו מכנים אותם: "יהודים שלנו", ובגרמנית: "מיין-יודע", אבל כשהגיעו יהודים חדשים התעוררה בליבם תאוות הרצח והעינוי, וכביכול במטרה לחנך את הנכנסים - היו מכים אותם מכות רצח.

אחד העינויים שהיה אהוב במיוחד על אנשי הס"ס ימ"ש היה להניח בקבוק על ראשו של היהודי ואז להתאמן בירי, כביכול, כשהמטרה - הבקבוק. אם חס ושלום היה מחטיאים את המטרה, הכדור היה פוגע היישר בראשו של היהודי. לא פלא הוא, שבכל בוקר כשהיו יהודי הגטו עומדים במגרש היציאה לעבודה ליד השער, היו הכל בורחים מן הפלוגה הזו כמו מאש. שוטרי הגטו שעמדו ליד שער הגטו היו חוטפים בכוח את האנשים כדי למלא את המכסה של הפלוגה, ומי שהלך לעבודה וזכה לחזור משם חי, הרגיש כמו תחיית המתים. לאט לאט התגבשה פלוגה של כמאה אנשים קבועים ובראשם עמד ראש הפלוגה ליפצער. הוא קשר קשרים טובים עם ראשי הגסטפו ואנשי הס"ס ראשי הגטו, והודות לקשרים אלה נרגע היחס של אנשי הס"ס ליהודי הפלוגה. כך הפכה פלוגה זו למקום העבודה הכי טוב בגטו. המתח שם היה גדול, אך היה להם ביטחון שישרדו את האקציות, כשם שבאקציה הגדולה העביר ליפצער את כל אנשי הפלוגה ומשפחותיהם בחיים.

הנקודה הכי חשובה בגטו היתה יכולת ההשרדות בחיים. בפלוגה זו נפסקו המכות והעינויים ואח"כ היה קשה להתקבל שם לעבודה. במשך הזמן הם היו מצליחים לקנות דברי מזון ולהביא לגטו אוכל, והגרמנים העלימו עין מהם. בפרט דאגו האנשים שלא

יחסר לראש הפלוגה ליפצער כלום. ליפצער היה חוזר איתם מהעבודה ולא היה סוחב שום אוכל איתו, אנשי הפלוגה שלו דאגו לכל הנצרך עבורו. הייתי רואה אותם חוזרים מהעבודה בחורף לבושים היטב עם מעילים ומגפיים. מקום העבודה הפך למקום הטוב והבטוח ביותר בגטו, אך למרות הכל, הם חיו בפחד כמו במאורת נחשים. היה קשה להתקבל לעבודה שם, סיכוי היה רק למי שהיו לו קשרים עם ליפצער ודיבר גרמנית רהוטה. ליפצער ידע איך להתחנף לגרמנים אנשי הס"ס ראשי הגטו - תמיד הצדיק אותם, נשמע להם בכל, ורק חיפש דרכים איך להשפיע עליהם ולא לקלקל את יחסם אליו. כנראה שהוא היה אדם מאד פיקח.

אנשי הס"ס ראשי הגטו חפשו אישיות מתוך יהודי הגטו, יהודי שיהיה נאמן להם בכל ליבו כנגד משרדי הגטו והיודען-ראט. הם מצאו בליפצער את האדם המתאים, וכך התחיל ליפצער לגדול. הוא היה נאמן להם בפרט בעבודה. כשהיה צורך לצעוק על היהודים הוא היה צועק יותר טוב מהגרמנים, והם חשבו שהוא אדם משלהם.

אנשי הגסטפו מנהלי הגטו לא קשרו קשרים מיוחדים עם הנהלת הגטו. הם אמנם מילאו את כל רצונם ופקודתם, אך בכל זאת לא הרגישו הגרמנים שאנשי היודען-ראט מספיק מסורים ונאמנים להם. אנשי היודען-ראט לא הלשינו על יהודי הגטו ולא מסרו שום סודות לגרמנים, הם היו ממלאים את דרישות הגרמנים לעבודה וגם למשלוחים ללטביה ואסטוניה, אבל לא מסרו להם סודות מהגטו. הם חשבו שיוכלו לרומם את קרנו של ליפצער ולהעביר לו את ניהול הגטו, ואז הוא ימסור להם כל הסודות של הגטו. הגרמנים חשבו שאולי על ידי מגע יום יומי עם ליפצער שיהיה נאמן אליהם, יוכלו לשלוט טוב יותר ביהודי הגטו וידעו על כל הנעשה בתוככי הגטו פנימה. הם קיוו שליפצער ידווח להם על כל פעולות הגטו - אם בונים מחבואים ובונקרים ואם מקימים מחתרת ומערכת בריחות מהגטו. כך, במשך הזמן, התחילה לעלות קרנו של ליפצער, ושאיפותיו היו להיות סגנו של ד"ר אלקס, ולמעשה - להיות ראש מינהל הגטו וראש משרד העבודה והמשטרה בגטו. לדאבונו הוא גילה שכל אנשי הנהגת הגטו מתנגדים לו ומסרבים לקבל את מרותו, וד"ר אלקס יושב ראש היודען-ראט מגן עליהם. ליפצער הביא מכתב מטעם הגסטפו הממונה על הגטו והראה להם שהוא הנציג של הגטו מטעמם. הוא דרש את ניהול כל משרדי הגטו ובפרט משרד העבודה והמשטרה, וכך החלה מלחמה יום יומית ביניהם. במיוחד הוא שנא את מרגוליס שהיה מנהל מחלקת העבודה בגטו ולא קיבל את מרותו.

רוב אנשי הגטו החזיקו בדעה שליפצער לא היה מרגל או מלשין לגרמנים. הוא בנה את המעמד שלו באמצעות יחסים אישיים יום יומיים עם אנשי הגסטפו אצלם עבד. הוא

היה מחניף להם והם ראו בו את 'היהודי שלהם'. ליפצער היה הולך עם מקל משטרה כאילו הוא ראש המשטרה של הגטו וכולם צריכים להישמע לו.

היו ישיבות בינו ובין אנשי משרדי הגטו, אך הם סרבו לציית לו. הכל נעשה תחת החיפוי של ד"ר אלקס, ואף שהנהלת הגטו לא יצאה בגלוי נגדו, הרי שהיא לא נשמעה לו.

לדוגמא, הנהלת הגטו קבלה מספר מכשירי טלפון לצורך ניהול המשרדים. טלפון אחד הוצב בשער הגטו עבור משרד העבודה, כדי שיוכלו להתקשר בעת הצורך למשרד הראשי של הגטו ולהכין את אנשי היודען-ראט לקראת בואה של משלחת גרמנים ואנשי ס"ס. כמו כן היה טלפון לד"ר אלקס ולמשטרה. אולי ארבע טלפונים קיבלו מהגרמנים לרשות הגטו. ליפצער דרש טלפון אחד לרשותו, והיתה מלחמה שלימה עד שהוא קיבל. הנהלת הגטו כנראה ידעה שליפצער הוא לא מלשין אלא רק מחפש שררה, והיתה בטוחה שלא יגרום לאדם להרג בגללו, לכן הם הרשו לעצמם להתנגד לו.

פתאום קם אדם שלא היה פעיל אף פעם בעסקי ציבור, ועל ידי קשריו עם הגרמנים הפך לאיש הקובע בגטו. תופעה זו הרגיזה את הנהלת הגטו עד מאד.

בישיבות המשותפות היה ליפצער מתקיף וצועק על כולם, בפרט על מרגוליס ראש מחלקת משרדי העבודה. כנראה שמרגוליס לא עשה לו פרוטקציה כאשר ביקש עבור מקורביו. במקרה אחד הייתי נוכח. היה לליפצער בן כבן חמש עשרה שהיה צריך לצאת לעבודה. ליפצער, כמובן, הגן עליו ולא נתן לו לעבוד. מרגוליס וחבריו רצו להרגיז אותו. הם עשו עצמם כאילו הם לא יודעים שמדובר בבנו של ליפצער וטענו שהוא בחור כבן חמש עשרה שחייב לעבוד. שלחו אותי למסור הודעה מטעם משרד העבודה וליידע אותו שהוא צריך להופיע מחר לעבודה. אני, הנער השליח של משרד העבודה, נכנסתי לביתם ומסרתי את המכתב. היה זה יום ראשון בצהריים, משפחת ליפצער ישבה סביב השולחן ואכלה ארוחת צהרים דשנה. נשארתי קצת כדי לחכות שהנער יקבל את המכתב. העוזרת מסרה לליפצער את הדרישה, וראיתי שהוא התחיל לרתוח מכעס על מרגוליס - באיזה חוצפה הוא שלח הודעה כזאת לבנו היחיד. צפיתי שתתפתח מחלוקת גדולה.

ליפצער ציווה על העוזרת להחזיר בחזרה את המכתב ולבקש ממני להודיע למשרד שליפצער לא מקבל את הדרישה. חזרתי בחזרה למשרד ומסרתי את דבריו. ראיתי איך הם נהנים להרגיז את ליפצער. הבנתי שיש ריב גדול ביניהם, ועל שני הצדדים יש מי

שמגן. בכל ימי הגטו נמשך הריב ביניהם, כאשר הכוח היה למעשה בידו של ליפצער אך הם התנגדו לו בכל תחום. בשעת סכנה היתה כל ההנהלה רצה אל ליפצער להיודע מהן החדשות האמיתיות - האם השמועה על אקציה היא רק שמועת שוא, או שמדובר בשמועה אמיתית. גם ליפצער לא היה יכול לברר הרבה, מכיון שהגרמנים רצו להעלים את הידיעות מהגטו ונזהרו מלגלות את אוזנו של ליפצער. כאשר נתפס מישהו בגטו ונאסר בגיסטפו - היו רצים לליפצער לבקש עזרה, ואכן לפעמים הוא היה מצליח להשפיע ולשחרר.

לליפצער היה אישור מטעם הגסטפו המתיר לו ללכת לעיר בלי ליווי. מדי פעם היו מצלצלים אליו מהגטו כדי שיבוא להתיעצות, ואז היה מופיע באמצע היום לבד בגטו. היה לו מראה מצוין, פנים מלאות וביגוד נאה, ראו עליו שלא חסר לו כלום. הוא חי בביטחון. היתה לו וילה יפה בגטו, ההליכה שלו היתה מלאת ביטחון כאילו 'אין דומה לי בכל הנהלת הגטו', ואנשי הפלוגה שלו, בתמורה לדאגתו כלפיהם, דאגו לו למזון והשגיחו שלא יחסר לו דבר.

לזכותו יאמר, שהוא הפך את מקום העבודה בגסטפו שהיתה בו סכנת נפשות כל רגע - למקום העבודה הכי טוב ובטוח בגטו. אנשי פלוגתו היו נאמנים לו בכל, הם חשו ביטחון בפלוגה בה עבדו מתוך מחשבה שליפצער ימשיך להגן עליהם בכל אקציה ומשלוח בגטו. בזמן חיסול הגטו בשנת 1944, לפני הכיבוש הרוסי, ציוו הגרמנים על כל יהודי הגטו להתאסף במגרש הדימוקרטי המפורסם בגטו בו נערכו תמיד האקציות למוות, ומשם יקחו את כולם לעבודה לגרמניה. אף אחד לא האמין להם ורובם המוחץ של יהודי הגטו התחבאו במחבואים. אנשי הפלוגה שעבדה בגיסטפו התאספו יחד עם משפחותיהם ועברו לעיר - למקום עבודתם בגיסטפו, ולאחר כל המשלוחים מהגטו ושריפת בתי הגטו, נשלחו הם ומשפחותיהם ברכבת נוסעים מכובדת למחנה שטוטהוף בגרמניה, לשם נשלחו יהודי הגטו. הם חשבו שימשיכו לקבל יחס מיוחד כמו שקבלו בעבודתם בגסטפו, אך מיד כשהביאו אותם למחנה - הסתלקו אנשי הס"ס שהתלוו אליהם, הם נמסרו להנהלת מחנה שטוטהוף האיום וצירפו אותם אלינו. כל היחס המיוחד אליהם נגמר: הם קיבלו את אותם בגדים עם כינים כמו שקבלנו אנחנו, ואותן מנות רעב שקבלו כולם. הנסיעה ברכבת המכובדת היתה רק עורמה של הגרמנים. ראיתי אותם במחנה שבורים ורצוצים מכך שהתפתו לנסוע לגרמניה ולא התחבאו בגטו. הם קיבלו מכות רצח מהקאפו כמו שאנו קיבלנו וכנראה חשבו שחסר להם ליפצער המגן.

ליפצער בעצמו הכיר היטב את הגרמנים ותחבולותיהם, שהלא היה איתם בקשר יום יומי. בעת חיסול הגטו הוא לא האמין לגרמנים שלוקחים אותנו לעבודה לגרמניה, וחשב שלוקחים אותנו לחיסול בפורט התשיעי ולכן התחבא בבונקר בגטו. הגרמנים מצאו את הבונקר וברגע שהכירו אותו שאלוהו: "האם גם אתה איש שלא מאמין לנו שלוקחים אתכם לעבודה לגרמניה?", ומיד הוציאו אקדח וירו בו למוות. כך נגמרה פרשת שלטונו המדומה ליפצער בגטו.

מעמדו האמיתי של ליפצער

לקראת סיום ימי הגטו, את ראשי היודען-ראט לקחו לפורט התשיעי, אך במסירות נפשו של ד"ר אלקס הצליח להציל אותם בניסי ניסים. כל משרדי הגטו בוטלו, ונותר רק משרד העבודה הגרמני בראשו של איש הס"ס הרמן ותחתיו היהודי היקר איזה רבינוביץ.

באותו זמן נעשה ליפצער איש אחר לגמרי. הוא איבד את כל חינו בעיני הגרמנים הנאצים, כיוון שאם הוא היה מראשי הגטו - איך לא ידע ולא דיווח על בניית בונקרים, ולמה לא עזר להם לחפש את אותם בונקרים. לפי כל הדעות בגטו, ליפצער לא היה מלשין ומרגל לגרמנים. הוא היה אדם מאד פיקח, ובאותו זמן הפסיק את כל פעולותיו בגטו מפני שהבין שאין לו יותר מה לעשות במשטרה שראשיה מלשינים, וגם במשרד העבודה הגרמני שבראשו עומד איש הס"ס הרמן, אין לו יותר דריסת רגל. ליפצער רק שמח שהגרמנים לא רצחו אותו, שהרי הוא היה איש אמונם ולא גילה להם כלום מהנעשה בגטו. כך נגמרו ימי שלטונו של ליפצער, והליכתו הבטוחה נעלמה כלא היתה. בימיו הטובים הייתי רואה אותו לבוש יפה ופניו מדושנות עונג, כשהיה הולך ברחוב לא היה מסתכל לאחוריו ולצדדים, אלא הביט רק קדימה, עכשיו ראו הכל שניטל ממנו כל כוחו. כמעט לא ראו אותו בגטו, בבוקר היה מלווה את הפלוגה ולא היה חוזר לבדו, ורק בערב היה חוזר כמו כל הפלוגות.

ליפצער היה פרשיה נעלמת בגטו. למשרדי הגטו, בפרט למשרד העבודה בראשותו של מרגוליס, היו הרבה צרות שנבעו מהעובדה שהוא רצה שכולם יסורו למרותו והוא יהיה האדם הקובע ונותן הפקודות. כל קשר ומגע עם הגרמנים אנשי הגסטפו היה מסוכן ביותר בשל החשש להפוך למלשין בצורה כלשהי. רק בשמים יודעים את האמת.

חבר נעורים שלי, איתו עברתי את הגטו והמחנות בגרמניה ואנו בקשרי ידידות עד היום בארץ, מר יצחק קופולוביץ מגטו קובנה, סיפר לי את הסיפור הבא.

אביו היה בן דוד ראשון של דודי הרב הצדיק והקדוש ר' צבי זוסמן זצוק"ל הי"ד. לפני המלחמה היה לאביו בית דפוס גדול בשם לימעס, והוא היה מומחה גדול להדפסה. בגטו עשה ליפצער מחלקה להדפסה עבור הגרמנים בוורקשטטים הגדולים בניהולו של אביו מר קופולוביץ, והוא היה מדפיס דברים מיוחדים עבור הגרמנים, אנשי הגסטפו.

מפקדת הגסטפו בקובנה

יום אחד הגיע מר ליפצער אל אביו מפוחד כולו וסיפר שהגסטפו קורא לו דחוף. הבן סיפר לי ששערות ראשו הלבינו מרוב פחד. הוא חשב שמוציאים אותו להורג. כשנפגש איתם, הם דרשו ממנו להדפיס דבר מיוחד שלא ניתן לזיוף. לאחר התייעצות עם מר קופולוביץ, הציע ליפצער לגרמנים לקנות עבור ההדפסה נייר יקר ביותר, בחושבו שכלל אי אפשר להשיג אותו בזמן המלחמה. לאחר יומיים הביאו אנשי הגסטפו לליפצער את הנייר היקר והמיוחד. כשמסרו לו את הנייר, הם מדדו את הגליון יקר ואח"כ דרשו להחזיר בדיוק לפי המידה את מה שנשאר. כמובן אביו של ידידי עשה הכל בשלמות כדרישת אנשי הגסטפו.

באקציה של הילדים שהתחילה בבוקר, פרצה בהלה גדולה בגטו. רוב האנשים יצאו בבוקר לעבודה, והנשארים בגטו לא ידעו בדיוק איזו אקציה תהיה. הם התחבאו ברובם במרתפים ותחת הגגות. כפי שכתבתי, גיסו של ליפצער עבד במשרד העבודה בגטו. המשרד תיכף התרוקן וכולם ברחו משם. בגטו היה בית של משרד העבודה הגרמני שבראשו עמד איש ס"ס בעל דרגה גבוהה בשם הרמן, ותחתיו נהל את המשרד מר איזה רבינוביץ. רבים חשבו שהמקום הכי בטוח יהיה במשרדו של הגרמני הרמן ולשם בודאי לא יבואו הגרמנים. גם גיסו של ליפצער ברח לשם. איש הס"ס הרמן לא הגיע באותו יום למשרדו. אם הוא היה מגיע לשם בבוקר, אף גרמני לא היה נכנס לחפש באותו מקום. הגיעו לשם כמאה איש יחד עם ילדים, וכשראו שהגרמני הרמן לא הגיע

באותו יום - האנשים קיבלו פחד והתחבאו על הגג תחת הרעפים. הגרמנים נכנסו לשם ומצאו את כולם, ובמקרה כזה הנוהג שלהם היה לקחת את כולם להורג בתור עונש ולא רק את הילדים והזקנים. ליפצער, עם כל היחוס שלו, לא היה יכול לפעול כדי להציל את גיסו, והוא נהרג ביחד עם כל הילדים.

שני המקרים עליהם כתבתי מחזקים את הדעה שליפצער לא היה מרגל או מלשין, אחרת היה יכול לבקש מהגרמנים להציל את גיסו ומשפחתו ולא היה כל כך מפחד ללכת לגסטפו. הוא רק ניצל את מעמדו על ידי מסירות והכנעה לגרמנים אנשי הס"ס, והם נהנו לעשות צרות לאנשי המינהל של הגטו.

ההרגשה של רוב יהודי הגטו היתה שליפצער רצה להיות ראש המינהל והאיש הקובע בגטו, ואנשי המשרד של הגטו לא נכנעו לו ותמיד היתה מלחמה מילולית ביניהם. ד"ר אלקס הגן עליהם בכל כוחו וכולם נשארו במקומם, ליפצער היה משתתף בישיבות של הנהלת הגטו אבל לא היה הקובע.

פרשת כספי

הגטו נוהל ע"י היודען-ראט שכונה "מושב זקני העדה". היו בו מחלקות ומשרדים שונים: משרד העבודה, משרד הכלכלה שחילק את קצבת המזון הזעומה, משרד הדיור, ובנוסף - המשטרה שעל ידה שלטו המשרדים בגטו. למעשה, הכל כבר פורסם על ידי הספרים שכתבו מנהלי הגטו שנותרו בחיים. מדי פעם היה צץ איזה יהודי שעקב קשריו עם הגרמנים ששלטו בגטו היה מנסה ליטול את הכוח מהנהלת הגטו. הם חשבו שניהול הגטו מעניק להם ממשל ושלטון ולא הבינו שכולנו נידונים למוות לולי רחמי השם הגדולים.

באופן פתאומי הופיע אדם בשם כספי. אלה שהכירו אותו לפני המלחמה אמרו עליו שהיה רויזיוניסט, וכנראה בשל דיבוריו הרבים נגד הקומוניזם לפני המלחמה, הוא נרשם אצל הקומוניסטים כאדם המתנגד לקומוניזם. הקומוניסטים תעדו כל בדל מידע לפני המלחמה כדי שבבוא העת, כשיקבלו את השלטון, יוכלו לאסור מיד את כל המתנגדים שלהם וכך יצליחו לשלוט במהירות. ואכן, כשהרוסים כבשו את ליטא לפני מלחמת העולם השניה, הם אסרו מיד את כל המתנגדים שלהם, בפרט יהודים, וגם כספי נאסר בבית הסוהר. כשהגיעו הגרמנים, הפרטיזנים הליטאים פרצו את השערים של בתי הסוהר ושיחררו את כולם ובתוכם גם את כספי. הוא היה אנטי קומוניסט עד

כדי שיגעון והשיג קשר עם הגרמנים אנשי הגסטפו על מנת שיאפשרו לו לפעול נגד הקומוניזום באיזור הכיבוש בליטא ובפרט כשהגרמנים יכבשו את לנינגרד. בינתיים נתנו לו הגרמנים אנשי הגסטפו לחיות ולפעול בקובנה.

למעשה, הוא לא היה יכול לפעול כלום אצל הקומוניסטים הליטאים, כיון שכל חברי הממשלה הקומוניסטית הליטאית וכל המנהיגים ברחו לרוסיה, ואת שאר חברי המפלגה הוא לא הכיר מאחר שהוא ישב בבית הסוהר בעת הכיבוש הרוסי. בינתיים נתנו לו הגרמנים להיות ממנהיגי הגטו בחושבם שאולי בתוקף תפקידו הוא יקבל מידע על הקומוניסטים הליטאים. כספי לא הבין את מצבו וחשב שמאחר והוא כ"כ מתנגד לקומוניזם הרוסי, בכך הוא שותף לחזית עם הגרמנים הנאציים. כספי לא קלט מי הם הגרמנים הנאציים ולא השכיל להבין שמבחינתם עתידו של כל יהודי הוא רצח בפורט התשיעי, ושהוא - כספי - חי עם משפחתו על זמן שאול. בינתיים הוא התחיל לפעול בגטו בשם הגרמנים אנשי הס.ס. המנהלים של הגטו. כנראה, כעסו הגרמנים מנהלי הגטו על משרדי הגטו, מפני שבאכזריותם רצו שהגטו יתנהל במכות כמו במחנות אושוויץ ודאכאו. כשראו הגרמנים שיהודי הגטו חוזרים מהעבודה ומנהלים בית ומשפחה, לא יכלו לסבול זאת. הם רצו שינהגו בהם בעינויים. הבעיה שלהם היתה שבד"ר אלקס ראש היודען-ראט לא יכלו לפגוע, מפני שהיו לו פגישות עם ראש הגיסטפו בליטא והיה נוח להם לסנוור את עיני יהודי הגטו ולהעמיד פנים שהם מתיחסים אל היהודים כמו אל בני אדם. הגרמנים ידעו שלד"ר אלקס אין קשר ישיר עם אנשי הגטו, ולכן רצו לסלק מהניהול את המנהלים תחתיו על אף שמילאו את ההוראות לעבודה כפי שרצו. לפטר אותם גם לא יכלו, מפני שבגטו היתה מחלקה עליונה של משרד העבודה הגרמני שבראשו עמד איש ס.ס. בכיר בשם הרמן, ואותו הרמן סמך את ידו על פקידי מחלקות העבודה של היהודים, כמו מרגוליס, לוריה ואולייסקי. הם לא היו מעוניינים לפגוע בחברם איש הס.ס. הרמן. הפתרון נמצא בדמותו של כספי שיוצב תחת ד"ר אלקס, והוא יתן הוראות למשרדים היהודים ויהיה אחראי על המשטרה. הגרמנים אנשי הגסטפו חשבו שאם יהיה לכספי תפקיד בכיר בניהול הגטו, הם יוכלו לדעת הרבה סודות מתוך הגטו על ידי הקשרים איתו - מידע מהקומוניסטים הליטאים, ומידע על בניית מחבואים או הקמת מחתרות. כספי לא תפס את מצבו ולא ידע מה זוממים הגרמנים לקבל ממנו, הוא חשב שלצורך המאמץ המלחמתי שלהם הם רוצים שמישהו ינהל טוב יותר את הגטו. כנראה שהוא היה בעל דמיון ובאמת חשב שאחרי הכיבוש הוא יפעל באומה הרוסית שסבלה כל כך מהעול הקומוניסטי, והוא יוכל להשפיע עליהם. בינתיים הגרמנים נתנו לו לשחק קצת, להם היה זמן.

כספי חשב שהגרמנים הנאצים לא מרוצים מניהול הגטו והם רוצים שהוא ינהל את הגטו בתקיפות. יכול להיות שאם הוא היה מתנהג כמו קאפו במחנות בגרמניה והיה אכזרי כמו נאצי - הורג אדם בידיים או לוקח חתיכת עץ ומכה אדם עד מוות, היו משאירים אותו. אבל הוא לא נגע באף אדם, אלא התנהג בתקיפות עם מנהלי הגטו. הוא רצה לשלוט בכל מקום, גם במשטרה, ועשה הכל בתקיפות רבה. הגרמנים התירו לו בינתיים לגור בעיר קובנה עם משפחתו. הם לא רצו שכספי ירגיש שהם רוצים לרצוח גם אותו אם לא יספק להם את דרישותיהם.

הייתי רואה אותו נכנס לגטו לבוש יפה, פניו מלאות ושבעות, והוא הולך בביטחון כאילו הוא גרמני. הוא היה פטור מלענוד טלאי מגן דוד. כספי נכנס לגטו כדי להראות שהוא כאחד היהודים ומשתתף בצער הציבור. היתה לו שרשרת עם שני תליונים של מגן דוד צהוב, כשהיה נכנס לגטו היה עונד את השרשרת ושם תליון אחד מקדימה ואחד מאחורה, וכשהיה יוצא מהגטו היה מוריד את השרשרת. ליהודי היה אסור ללכת במדרכה בעיר, אך לו היה מותר. כשראו אותו הולך מחוץ לגטו לא היו יכולים לחשוד שהוא יהודי - הוא היה הולך בביטחון רב כאילו יש לו פוליסת ביטוח חיים. כל מנהלי הגטו נכנעו לפניו כדי לא להכנס איתו לעימות, אך למרות זאת לא נתנו לו את כל הניהול. על כל נושא וענין התנהל ויכוח, והמתנגד הגדול שלו היה ליפצער. כפי שכתבתי, ליפצער היה ראש הבריגדה ועבד בגיסטפו. גם אותו הרימו חלק מהגרמנים אנשי הגסטפו מעל ראשם של מנהלי הגטו. ליפצער היה חכם והתמקד בעיקר בתפקידו כראש פלוגה ובחובתו לעבוד היטב את אנשי הס"ס. את ליפצער לא העמידו להיות המלשין בגטו, כי עיקר תפקידו היה להיות ראש הבריגדה, ובדרך אגב קבל גם מעמד חשוב בגטו. ליפצער גר בגטו עם משפחתו, היה הולך מחוץ לגטו ענוד בטלאי הצהוב, וצועד רק בכביש בצידי המדרכה כמו כל יהודי. גם ליפצער היה לבוש יפה ופניו היו מלאות, קל היה להבחין שאין לו בעיות עם אוכל.

שניהם נתנו פקודות למנהלי הגיטאות וכל אחד פעל מטעם הגרמנים אנשי הס.ס. את אנשי הגטו הנושא לא ענין, הבעיות היו רק עם ראש המנהל של הגטו, וכמו תמיד הגב היה ד"ר אלקס.

בהנהלת הגטו היו מבולבלים מכספי ומליפצער. את ליפצער לא הכירו לפני המלחמה, ואילו כספי - עקב העובדה שהיה רויזיוניסט והכירו אותו עוד לפני המלחמה - קבל יחס של כבוד מחלק מהאנשים. כספי חשב בטפשותו שאם ימלא את פקודותיהם ורצונם של הגרמנים אנשי הס.ס. והגסטפו הממונים בגטו בלי שום פשרות - יוכל

להישאר במעמדו. הוא לא ידע שהם חיפשו מרגל ומלשין בגטו שיספר וידווח להם על הכל - אם מגניבים אוכל לגטו, אם יש מחתרת קומוניסטית בגטו, ולמי יש קשר עם קומוניסטים הליטאים. את הדרישות הללו כספי לא סיפק. או שעדיין לא הקימו את המחתרת הקומוניסטית, או שהמחתרת היתה חשאית ביותר ונזהרו מאד מכספי.

הגרמנים נתנו לו פסק זמן, ולאחר שראו שאין שום תועלת ממנו, הם לא ראו בו שום צורך והחליטו להיפטר ממנו ולרצוח אותו עם כל משפחתו.

לאחר כשנה הודיעו לכספי שמאחר ובגטו קובנה הוא סידר את כל הענינים כפי רצונם, וכיוון שיש להם בעיות קשות בגטו וילנא, הם רוצים לשלוח אותו לגטו וילנא לסדר את מינהל הגטו כפי שהם רוצים. כספי פחד מאד וחשד שהם רוצים לרצוח אותו. הוא ידע שבראש גטו וילנא עמד ראש המשטרה החזק גנץ. אשתו היתה ליטאית וגיסו היה ראש עיריית וילנא. לגנץ התירו הגרמנים ללכת בגטו עם אקדח ולהשתמש בזה, והוא ניהל את הגטו ביד חזקה. הוא עזר לגרמנים לעשות אקציות, בפרט בגיטאות הקטנים סביב וילנא. אם כן, מדוע זקוקים לכספי בגטו וילנא?! אך היות וקיבל פקודה לא היה באפשרותו להתנגד ולא היה לו לאן לברוח.

יערות הפאנער

לקחו אותו, את אשתו ואת בנותיו לוילנא. לגטו קובנה הגיעה הידיעה שכספי לא הגיע לגטו וילנא, הוא ומשפחתו נלקחו לגיא ההריגה של יהדות וילנא ביערות הפאנער ושם נרצחו כולם. כך נגמרו חייו של כספי ומשפחתו.

ליפצער נשאר לבד כאיש הקשר המייצג את היהודים מטעם מנהלי הגטו הגרמנים אנשי הס.ס. אנשי הגסטפו. הוא מרמר את החיים של ראשי המחלקות בגטו. הוא נשאר בתפקידו כראש הפלוגה, עבד אצל הגרמנים ובמגע יום יומי איתם היה מעביר את הדרישות שלהם להנהלת הגטו. הוא רצה להפוך לאיש הקובע בגטו והיו איתו תמיד מלחמות.

ד"ר הויאר

כשנה לאחר הקמת הגטו, הובאה אליו משפחת ד"ר אוהר. אבי המשפחה היה רופא אורטופד שקיבל רשות מהגסטפו להישאר בדירתו בקובנה ולא להכנס בינתיים לגטו.

בליטא לפני המלחמה בכלל לא היה מושג של רופא אורטופד. המנתח הגדול היהודי ד"ר זכרין שהיה ברשותו בית חולים פרטי היה מטפל גם בשברים, וכל הטיפול נגמר בעשיית גבס. מעבר לכך, טיפול רפואי אורטופדי מיוחד לא היה קיים בליטא.

לפני עליית היטלר ימ"ש לשלטון היו נוסעים לקבל טיפול רפואי רציני לקניגסברג, עיר הבירה של פרוסיה, שם היו רופאים מומחים. כשהגבול נסגר בפני יהודים בשל האנטישמיות, היו נוסעים לרופאים הגדולים בוינה בירת אוסטריה. אח"כ נסעו לריגה, לטביה, שם ג"כ היו רופאים גדולים. לפני המלחמה הגיע ד"ר הויאר, רופא אורטופד יהודי, אולי היחיד בליטא.

פגשתי בארץ ישראל נכד של אחיו של ד"ר הויאר מהונגריה. הם באו ממשפחה דתית, וגם הנכד של אחיו הוא אדם דתי ונושא את שם משפחת הויאר. הוא סיפר לי שדודו למד בגרמניה והיה רופא אורטופד גדול.

אני זוכר שאחי הגדול שכב במיטה לאחר מכה שקיבל מחבר ברגל, ולא ידעו לאבחן מה קרה לו. ד"ר זכרין היה בא כל שבוע לביקור בית, והיה מקבל מאה ליט כתשלום. בכל פעם שינה את הדיאגנוזה. הוא עשה לאחי גבס, לאחר זמן מה הבחין שהכאבים לא פסקו ולכן הוריד את הגבס ונתן טיפול רפואי במנורות חשמל כחולות. הוא היה חסר אונים - אמנם היה מנתח גדול בליטא, אך לא הבין באורטופדיה. לבסוף, התיעצנו עם קרובינו לייב קלוריסקי שסיים לימודי רפואה ושב לקובנה, והוא שלח את הצילומים לריגה ולוינה. התשובה היתה שיש לו מים בברך ולא שבר, וחס ושלום אסור שישימו לו גבס. שלחנו את אחי לפני המלחמה לשוויץ וכך, למעשה, עברו עליו כל ימי המלחמה שם והוא ניצל ונשאר בחיים. כעת הגיע לליטא הרופא האורטופד הגדול ד"ר הויאר מגרמניה ושמו התחיל להתפרסם בכל ליטא כרופא מומחה. למדתי בכיתה אחת עם בנו הגדול שהיה בגילי והיינו חברים טובים, הייתי בא לעיתים קרובות לביקור בביתם ועל ידי כך הכרתי היטב את אביו.

ספרו בגטו שד"ר הויאר מטפל טיפול רפואי בקצין גבוה של הס"ס, אך לקצין הגבוה לא נעים לבוא לרופא ולכן היה הד"ר גר מחוץ לגטו ומטפל בו. לאחר שהקצין הנאצי נרפא,

נצטווה ד"ר הויאר להיכנס לגטו בסלבודקה. בתחילה הורשה לקבל חולים ליטאים בגטו, ואח"כ נאסר עליו לתת טיפול רפואי לליטאים בהתאם לחוקי נירנברג.

בעת חיסול הגטו נשלח ד"ר הויאר ומשפחתו למחנה האיום שטוטהוף ואח"כ נשלח במשלוח שלנו ללאגר 10 באוטינג ממחנות קאופרינג. גרנו באותו צריף עם ד"ר הויאר ובנו הגדול. במחנה חלה ד"ר הויאר במחלה קשה, כנראה במעיים, ולא ניתן לו שום טיפול רפואי. ביום היה צריך ללכת לעבודה הקשה, ובלילות היינו שומעים את האנחות והגניחות הקשות כתוצאה מהכאבים הגדולים שסבל.

הרופא הגדול שכל חייו ריפא ועזר לכל החולים - בימי מחלתו הקשה לא קבל אפילו תרופה לשיכוך הכאבים. הוא נפטר במחנה ונקבר בבית הקברות הקטן שהיה במחנה. בנו זכה להינצל ועלה לארץ ישראל, פעם אחת אף פגשתי אותו.

עבודת הנשים בגטו

כל האנשים והנשים היו מחויבים לעבוד בגטו. משרד העבודה של הגטו היה מכוון את כולם למקומות עבודה שונים בהתאם לצורך. לבנות החרדיות היתה שאלה הלכתית: האם מותר להן לצאת לעבודה, והלא הנאצים והליטאים השומרים עליהן עלולים להתנכל להן. האם יש בזה דין של "יהרג ואל יעבור" - אביזרייהו דגילוי עריות?

כדי לספר על ההוראה שקיבלו בנות ישראל הכשרות, עלי להקדים ולתאר את אחת המחנכות של בית הספר יבנה בקובנה שהיה כעין מסגרת של בית יעקב ברמה גבוהה מאד.

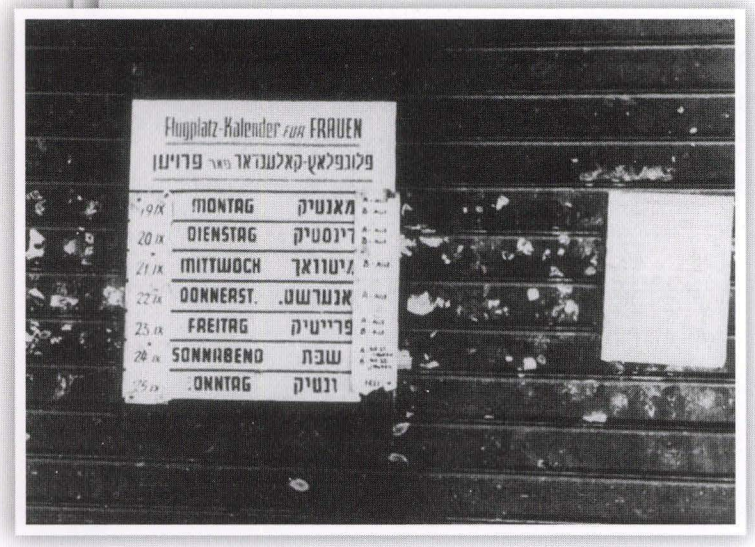

לוח זמנים שבועי של עבודת הכפייה לנשים בשדה התעופה התלוי על משרדי המועצה

מנהלת בית הספר היתה מרת אלה שמואלביץ, אחותו של מנהל בית הספר "יבנה" לבנים בקובנה. (כתבתי אודותיו רבות בחלק א'.)

בבית הספר "יבנה" לבנות חינכה במסירות מרת רבקה שטינבך והיתה הכוח הדינמי בבית הספר, על כתפיה רבץ כל עול חינוך הבנות של קובנה.

את המחנכת הצדקנית רבקה שטינבך ע"ה הכרנו היטב. כשהגיעה עונת הקיץ היתה משפחתנו נוסעים לקייט בבתי הקייט שבקלטובה למשך שלושה חדשים. בקלטובה, עיירת הנופש, היו באים מידי שנה כעשרות אלפי איש. להורי היה עסק גדול בקובנה והם לא יכלו להרשות לעצמם לעזבו למשך שלושה חודשים, לכן נשארו הורי בכל ימות השבוע בקובנה, וביום שישי היו באים ומצטרפים אלינו לקלטובה עד יום שני בבוקר. הורי דאגו מאד לחינוכנו וכדי לשמור עלינו בימים שהם אינם במחיצתנו, ביקשו מהמחנכת רבקה שטינבך שתגור איתנו ותשגיח על חינוכנו. המחנכת רבקה היתה מלאה יראת שמים וניחונה במידות טובות. הורי שילמו לה ממיטב כספם. ואכן, המחנכת רבקה שטינבך מילאה את תפקידה בנאמנות ובצדקות. מיד כשקמנו בבוקר השגיחה עלינו בתפילה, והיא זו שעמדה לזרזנו ללמוד גם כשהלכנו ליער למנוחה. לא פעם היתה מזהירה אותנו מלהתחבר לנערים אחרים שאינה מכירה את טיבם. בכל אותם שלושה חודשי הקיץ השפיעה עלינו מצידקותה מקריאת שמע של שחרית ועד ברכת המפיל.

במשך ימות השנה היתה משמשת כמחנכת ביבנה. היות שהמשכורת היתה זעומה והדיור בקובנה עלה כסף רב, לא יכלה המחנכת רבקה ע"ה להרשות לעצמה לנסוע לעיר קייט על חשבונה. היא נאותה לבקשת הורי בשל העובדה שלצורך בריאותה נזדקקה לעבור בקיץ לעיר קייט. היא היתה לנו כמו אחות גדולה וכיבדנו אותה כמו שמחוייבים אנו מדין כיבוד הורים.

היתה לה אחות צעירה יותר שהתחתנה בגטו עם בחור מישיבת סלבודקה, וכן היה לה אח מגדולי תלמידי חכמי ישיבת טעלז. כשחלה, נסע להרפא בשויץ, ולאחר שהבריא, עוד לפני המלחמה, חזר לליטא לישיבת טעלז.

שאלת חכם

מצבה הכלכלי של המחנכת רבקה הי"ד היה קשה ביותר. היא לא יצאה לעבוד מחוץ לגטו בשל חששותיה בנושא צניעות. ראינו אותה דועכת וקמלה, אך לא יכולנו לעזור לה כיון שמצבנו גם הוא היה איום ונורא, כפי שכתבתי.

חניכותיה ידעו שהיא תשאל שאלת רב בנושא מכריע זה: האם מותר להן לא לעבוד וכתוצאה מכך הן מסתכנות במוות בפורט התשיעי, שהרי אם יפגוש גרמני נאצי יהודיה בגטו שאין לה כרטיס עבודה היא עלולה להשלח מיד לפורט התשיעי, וזאת בנוסף למנת הרעב עד כדי מיתה שהיתה נחלתן של אלה שלא עבדו וממילא לא קבלו אף את מנת האוכל המינימלית בגטו.

כיוון שלא יודעים איך יתנהגו הגרמנים והליטאים השומרים על הבנות בעבודה - האם יש חשש אביזרייהו דעריות ואז מחוייבים למסור את הנפש על קידוש השם, להתחבא ולרעוב, או שאין חשש ומותר להן לעבוד ואינן מחוייבות למסור את נפשן.

הלכה המחנכת הגדולה הצדקנית מרת רבקה שטינבך להתייעץ עם רבה של קובנה, והוא פסק לה וליתר החניכות שבינתיים אסור להן לצאת לעבודה ומחוייבות למסור את נפשן משום אביזרייהו דגלוי עריות.

היא אספה את כל חניכותיה, אמרה להן את פסק הדין, והדגישה שהן מחויבות למסור את נפשן מדין "יהרג ועל יעבור". היא הוסיפה וסיפרה להן על החלום הנורא שחלמה והוא נסך בהן כוחות עילאיים לקראת מלחמתן.

החלום הנורא

לילה אחד חלמה המחנכת רבקה שטינבך חלום נורא שזיעזע את כל היהדות החרדית בגטו. אני זוכר איך הזדעזעתי כששמעתי על החלום, בפרט שהכרתיה היטב והיא היתה לי כאם.

אחיה הטהור הי"ד שנהרג כבר בתחילת המלחמה עם תלמידי ישיבת טעלז בא אליה בחלום. המחנכת רבקה סיפרה שפניו קרנו כל כך, עד שלא יכלה להביט בפניו המאירות באור גדול. וכך אמר לה: **"אחותי היקרה, אינך יודעת כמה טוב לנו כאן, בעולם העליון. אי אפשר לתאר זאת! אנחנו במחיצה גבוהה כל כך שאין למלאכים, שרפים ואופנים רשות להכנס אליה, אנחנו במחיצה של ד' יתברך".**

כשסיפרה זאת המחנכת לבנות, חניכותיה, אמרה: "דענה לכן, שכאשר אתן מוסרות את נפשכן על קדושת השם, מוכן לכן מקום שאליו אין למלאכים ולשרפים רשות להכנס. התחבאנה ואפילו תרעבנה, אך תזכינה לקדש שם שמים!".

כמובן, כל החניכות קיבלו על עצמן את דבריה של הצדקנית ורעבו עד מוות מתוך הסתכנות ממשית. לאחר זמן קצר, כאשר נבדק הענין בשנית וראו שהגרמנים והליטאים אינם נוגעים לרעה בבנות ישראל בשל חוק נירנברג המפורסם, התירו להן גדולי הדור לצאת לעבוד והוסיפו אזהרה -לעבוד תמיד בקבוצה של כמה בנות יחד וללבוש בגדים פשוטים עד כדי כיעור.

הקמת התעשיה הקלה - הוורקשטטים

הגרמנים ראשי הגטו דרשו ממנהלי הגטו היהודים, עוד בתחילת ימי הקמת הגטו (שנת תש"ב 1942 למניינם), להקים מפעלי תעשיה קטנים לצרכי הגרמנים.

הנהלת הגטו איתרה בקצה רחוב קרישצ'קיצ'יה, הצמוד לגדר הגטו, מבנים ריקים ונטושים לגמרי. בטרם פרוץ המלחמה שמשו מבנים אלו כבסיס הצבא הליטאי שכונה "קאזערמעס", ובעת הכיבוש הרוסי הפך המקום למחנה צבא רוסי.

במבנים הללו, בתי ה"קאזערמעס", לא השתמש הצבא הגרמני לצורכי החיילים הגרמניים. לא היה זה מתאים לכבודם להפוך צריפים פשוטים וישנים כאלו לבתי מגורים. הם הפקיעו את הבתים היפים והמפוארים ביותר בקובנה, ובהם התישבו אנשי הצבא והמפקדים. בקובנה כל חייל גרמני זוטר היה נראה כקצין בעל דרגה גבוהה.

מחנה קאזערמעס, כאמור, נותר עזוב ופרוץ במקומו בקצה הגטו. בשל ההזנחה הרבה במחנה זה, לא היה המקום כשיר למגורים אפילו עבור יהודי הגטו, לכן ציוו הגרמנים על הנהלת הגטו לשפץ את כל המבנים ולהכשירם למטרות תעשיה ומלאכה.

בתחילה הקציבו הגרמנים חומרי בניה בצמצום למטרת שיפוץ מינימאלי. הם רצו שהיהודים ישקיעו במחנה כוחות עצמאיים בליווי מעט משאבים. הגרמנים לא האמינו באפשרות לשנות את המקום באופן יעיל ומושלם, אולם אנשי היודען-ראט השקיעו רבות במשימה זו מתוך הבנה שריבוי מקומות עבודה הינו האמצעי היעיל ביותר להצלת הגטו מהשמדה. הם ידעו היטב על תוכנית ההשמדה הסופית, בייחוד לאור ההמונים שנרצחו עד כה, והיה ברור כי היד הגרמנית לא תשקוט עד שתשפך טיפת הדם האחרונה. רק היהודים שהיו כשירים לעבודה וסייעו לגרמנים ע"י עבודות תעשייה נותרו בינתיים בין החיים, וכל זה מחסדי ד' ית' כי לא יטוש את עמו!

בהנהלת הגטו חששו מאד מהשלמת בניית שדה התעופה באלקסוט, כיוון שאז יהיו כל העובדים מובטלים. קבוצת העובדים במקום מנתה כחמשת אלפים איש, רוב של כלל תושבי הגטו, והיהודים פחדו מאד מהאבטלה, משום שאז סכנת השמדת הגטו תהא מוחשית כפי שכבר נעשה בגטו וילנא.

הנהלת הגטו מינתה אנשים שיהיו אחראיים לניהול עבודות הבניה והשיפוצים במחנה קאזערמעס, והם החלו מייד בעבודתם. ראשית כל, הם בנו סביב השטח גדר לבנים גבוהה והשאירו שם פתח אחד שבו ניצבה תדיר שמירה קפדנית על כל היוצא והבא. כל חפץ או חומר גלם בגטו היה שווה ערך, כי יכלו למכור ולקנות תמורתו דבר מאכל. אנשים היו מוכנים לגנוב מכוח הרצון לשרוד. הנהלת הגטו ידעה שאם יוודע לגרמנים שנגנבו חומרים מהמקום, עלול הדבר לסכן את חייהם של כל אנשי הגטו. הגרמנים היו שוקלים את התוצרת שהפיקו ומשווים ביחס לכמות חומרי הגלם שנתנו בתחילה, ואם ח"ו היה מתגלה חוסר התאמה בין החומרים לתוצרת - העונש הצפוי היה הוצאה להורג בפורט התשיעי. לכן, השמירה בשער המחנה היתה הדבר הראשון שנבנה למען הצלחת הפעילות במקום. אני, שענדתי את הסרט על זרועי, נכנסתי למקום בחופשיות בלא אישורי כניסה, כאילו הגעתי בתפקיד מטעם משרד העבודה של הגטו.

פינת הרחובות דוואר ולינקובוס 27 בגטו
נשען על הקיר משמאל, משה סגלסון

איני זוכר מי היו האחראיים שהחלו בתכנון הפעילות במקום, אך במשך העבודה הכרתי את אנשי המנהל וראשי המחלקות שם. המנהל הראשי היה מר משה סגלסון, חתנו של ד"ר אלישיב - הסופר המפורסם בליטא המכונה בשם "בעל מחשבות". ד"ר אלישיב היה בן דוד של משפחתנו מצד סבתי הרבנית מלכה רייזה כגן הי"ד.

בגטו לא הועילו קשרי הכרות וידידות. אנשים היו רגילים לעזור רק לקרובי משפחה כאחים, אחיינים וכמובן הורים. אמי היתה בת דודה שניה של אשתו של מר משה סגלסון. בקשר רחוק שכזה לא התחשבו בכלל רוב מנהיגי הגטו, אך לא כן היה מר משה סגלסון. הוא נהג איתנו כקרובי משפחה.

וכך, כאשר הבאתי לפניו מכתב בקשה באישור ד"ר יעקב גולדברג שהיה מראשי הגטו, ובו המלצה לעזור לנו להכניס לעבודה את אחד מבני המשפחה, הוא כעס עלי מאד: "כדי לעזור למשפחת גיברלטר איני זקוק להמלצות ובקשות, משרדי תמיד פתוח בשבילכם ואפשר לבוא אלי ישירות כדי שמיד אסדר לכם את מבוקשכם". יש לציין שבד"כ היה כמעט בלתי אפשרי להתקבל למשרדו. אני אכן השתמשתי באפשרות זו ונכנסתי למשרד לבקש לדאוג לצרכי המשפחה.

סגנו היה מר בריק, אשר לפני המלחמה היה מראשי הציונים בליטא וכן היה מנהל המשרד לחלוקת הסרטיפיקטים - כרטיסי העליה לארץ.

בעיקר היינו ביחסים קרובים עם רבי בערל פרידמן. לפני המלחמה היה שותף עם אחיו בניהול בית חרושת גדול לפרוות יוקרתיות בשם "הנמר" בעיר פילווישוק.

רבי פרידמן היה מנהל המחלקה לעיבוד עורות בגטו. (ארחיב עליו עוד בהמשך.) הוא היה איש חסד במהותו, בעל לב טוב וחרד לקיום תורה ומצוות בכל נימי נשמתו. הוא היה מיקירי וחשובי יהדות ליטא, ובמהלך עבודתו כראש מחלקה בגטו השתמש בכוחותיו ובתכונות נפשו. כמה שאוסיף לספר אודותיו לא אמלא את חובתי כלפיו.

במחלקה בה עבדתי במשרד העבודה, אצל המהנדס אולייסקי והמהנדס רטנר, היו מסווגים את כל האנשים המקצועיים שהיו דרושים למקומות העבודה, ולכן הייתי מאד קשור למקום.

בתחילה השתתף אבא בעבודה בבניית המחנה, אולם לאחר שיפוץ המקום הוא הפסיק. דרישת הגרמנים הראשונה היתה להקים מתפרה כדי לתקן את מדי הצבא. כפי שכתבתי, הגרמנים לא האמינו שמחנה זה יהפוך למקום יעיל, אולם הנהלת הגטו

השקיעה מאד בשפוץ המקום כאמצעי להצלת אנשי הגטו, בתקווה שיצליחו להעסיק על ידי כך מאות ואולי אלפי אנשים.

כחלק מהקמת המתפרה היה צורך לצייד את המקום במכונות תפירה, אולם הגרמנים לא סיפקו אותן אלא דרשו מהנהלת הגטו להחרים מכונות תפירה מידי אנשי הגטו.

כאמור, אנשי הנהלת הגטו היו אוספים את שלל האנשים שנהרגו והיו מרכזים את הכל באופן מסודר באולם ישיבת סלבודקה עפ"י פקודת הגרמנים. באולם זה נמצאו מספר מכונות תפירה ישנות, אנשי מקצוע מתאימים הכשירו מכונות אלו להפעלה, והמכונות הועברו משם לחדר המתפרה שהוקם בוורקשטטים. המחלקה בה עבדתי מינתה את החייטים המקצועיים לעבוד במקום, וכך התפתחה המתפרה לתפארת.

הגרמנים החלו לשלוח את מדי הצבא לתיקון, וכמו כן דרשו לתפור ולייצר בשבילם בגדים חדשים. הם היו מרוצים ומלאי התפעלות מהתוצרת, לעבודה שכזו הם כלל לא ציפו. כל האנשים שעבדו במקום השקיעו את כל יכולתם על מנת להצליח. הם הבינו שהמקום הינו תנאי להצלה.

לאחר מכן כבר שלחו הגרמנים את הציוד הנדרש משום שהכירו בתועלת המקום וביכולתו לייצר מדים ובגדים מושלמים. הגרמנים שלחו מכונות חדשות, חומרי גלם וכל דבר שנדרש לקיום מחלקת התפירה.

ביקורת גרמנית בוורקשטטים

אט אט החלה המחלקה להתפתח ולהפעיל מאות עובדים. בתחילה העמידו רק כמה אנשי מקצוע מומחים כראשי הפלוגות, והם משכו אחריהם עשרות ומאות. הגרמנים היו באים מדי פעם לביקורת, וברגע שהם הופיעו בשער הראשי של הגטו - מייד היו מעדכנים טלפונית את מנהלי הוורקשטטים.

פעם נוכחתי במקום בשעה שהודיעו על ביקורת גרמנית מתקרבת. תכונה רבה נכרה במקום. על שולחן גדול פרשו אלפי בגדי צבא העומדים לתיקון, וסביב השולחנות ישבו בדריכות מאות אנשים ונשים בבגדי עבודה. כאשר נכנסו המבקרים לאולם, היו כולם רכונים על המכונות ועובדים במלוא המרץ. הגרמנים עזבו את המקום מרוצים מאד מאופן תפקוד המפעל, ואז התפזרו מיד האנשים אשר רק חלק מהם שמשו באמת כעובדים במתפרה. חלקם הגדול, בעיקר הזקנים, הגיעו למקום לצורך מקלט ומחסה.

הם עשו עצמם שהם מסייעים בעבודה. כך היה בכל במחלקות. הנהלת הגטו ניסתה להרחיב את המקום ככל הניתן כדי להרבות במקומות עבודה להעסקת עובדים רבים והצלתם.

המכבסה התעשיתית

המפעל השני שנבנה עפ"י דרישת הגרמנים היה מכבסה תעשיתית. כשראיתי לראשונה את המכבסה התפעלתי מאד מרמתה הטכנולוגית; לפני המלחמה לא היתה קיימת בליטא מכבסה אוטומטית אפילו חלקית, גם בחנויות המכבסה היו מכבסים בידיים, ואילו כאן ניצבה מכונה ענקית, מאובזרת בתוף ופועלת בעזרת מנוע חשמלי. כמובן, צורתה היתה רחוקה מצורה של מכונת כביסה גדולה של היום, אבל בגטו בזמן מלחמה היתה זו מכונה נדירה. גם הגרמנים עמדו מלאי התפעלות מול המכבסה הגדולה והמתפתחת בגטו אשר תוכננה היטב ע"י מהנדסים יהודיים שהסתובבו בכל שטחי המפעלים והתייחסו לעבודתם בחרדת קודש כהצלת חיים.

המכבסה בגטו

הגרמנים היו שולחים לכביסה אלפי חליפות של אנשי הצבא הגרמני. חלק מהפריטים היו שייכים כנראה לחיילים שנפצעו או נהרגו; החליפות היו ספוגות בדם ומלוות בשיירי איברים ובצחנת מתים. בעזרת חומרים חריפים והשריה במים רותחים היו הבגדים חוזרים נקיים כחדשים.

בחורף נוצרה בעיה בתהליך יבוש הכביסה, לכן הוקם חדר גדול אשר בו דאגו למעלות חום גבוהות תחת השגחה מפני שריפה (כך פעל גם חדר המרחץ בגטו לניקוי הכינמת).

ראיתי את חדר יבוש הכביסה בוורקשטטים - הותקנו בו המון צינורות בהם הוזרמו

מים רותחים, החום במקום הגיע למעלות גבוהות, וכך בתוך יממה אחת היתה כל הכביסה מגיעה לגמר היבוש. בשלב זה הועברו הבגדים לידי החייטים, הם היו מתקנים את הדרוש תיקון והנשים היו יושבות ותופרות כפתורים. לאחר שתוקנו הבגדים היו מתחילים במלאכת הגיהוץ, עד שבסוף היו הבגדים נראים ממש כחדשים. במחלקה זאת עבדו מאות אנשים.

הגרמנים היו שולחים גם אלפי זוגות גרביים צבאיים, ושם היו מנקים אותם היטב ומאות נשים מבוגרות היו מתקנות את הגרביים במסירות בצורות שונות. בעידוד ההנהלה השתדלו כולם שתהיה העבודה מושלמת הן בייצור, הן בניקוי והן בתיקון.

פעם אחת הביאו הגרמנים אלפי מדי צבא גרמנים ובקשו לצבוע את המדים מבחוץ בצבע לק לבן כדי ליצור הסוואה לחיילים הגרמניים המשרתים באזורים המושלגים. כך נדרשו במפעלי הוורקשטיים מקומות עבודה רבים, ומאות אנשים סייעו בצביעת המדים, ביבושם, באריזתם ובשאר הפעולות שנדרשו. הנהלת הוורקשטטים בקשה בלי הרף מהגרמנים הממונים עליהם שיזמנו להם מגוון עבודות כהזדמנות לפתח מחלקות נוספות ולהעסיק אלפי אנשים מהגטו.

מחלקת העור

מחלקת העור היתה מחלקה משנית בחשיבותה. בכל המחלקות מינתה הנהלת הגטו בעלי מקצוע מצוינים בתחום הספציפי, והם שעמדו בראש העשיה ואף יתכן ששילמו להם מעט מתוך הסכום הכללי הזעום שהקציבו הגרמנים. בעלי המקצוע היוו את עיקר העבודה במחלקות, ואליהם צרפו עוזרים אשר במשך הזמן למדו מהם את המלאכה והפכו ג"כ למקצוענים. כך צמחה התעשיה הקלה: היא החלה לפעול בעזרת עשרות מקצוענים שאח"כ הפכו למאות. במאמצים רבים הצליחו בהנהלת הגטו להנפיק אישורי עבודה לכל אנשי הגטו ובכך להראות לגרמניים שכולם מייצרים, מסייעים ודרושים במלאכת התעשיה לצרכי הגרמנים.

ראש מחלקת העור היה אדם אציל נפש בשם רבי בערל פרידמן. בתוקף תפקידי כנער השליחויות הייתי מבקר במקום לעיתים קרובות. פעם אחת, בבקורי במחלקת העור, ראיתי אלפי זוגות מגפי עור של חיילים רוסיים אשר עמדו לתיקון. תמהתי מאד - מהי הסיבה שמתקנים הגרמנים מגפיים תוצרת רוסיה, הרי וודאי אינם דואגים לחיילים השבויים הרוסיים. כאשר נזדמן לי לפגוש בעיני חיילים רוסיים שבויים ראיתי שעל

רגליהם הם נועלים נעלי עץ גסות שנקראו בליטאית "קלומפעס". עובדי המחלקה הסבירו לי, שהתיקון נעשה בשביל החיילים הגרמנים שנלחמים בחזית. בחורף הקר, בקור של עשרים מעלות מתחת לאפס, הציוד החשוב ביותר הינו מגפי עור איכותיים לחימום הרגליים. הגרמנים נתקלו בבעיה - מגפי העור של אנשי הס.ס. גבוהים ומעוצבים לפי רוחב הרגל ואינם יכולים לחמם ולהגן בשלג ובקור על הנלחמים בחזית, משום שמחמת הרטיבות לא יכלו הגרמנים לנעול ולהוריד את אותם מגפיים. פעולות אלה אפשריות רק במצב יבש, וגם בימי הקיץ היבשים היה צורך במתקן עץ מיוחד על מנת לנעול את הנעל הצמודה או להוריד אותה. היתרון במגפי הרוסים היה שגבהם הוא כחצי מגובה מגפי הגרמנים, הם רחבים למעלה ולא מאד צמודים לרגל, כך שבקלות ניתן לנעול ולהסיר אותם. הגרמנים הגיעו למסקנה שבחזית חשוב שיהיה נוח ולאו דווקא מרשים, וכך לקחו עשרות אלפי זוגות מגפיים מהחיילים הרוסים והתאימו אותם לרגלי החיילים הגרמנים ששרתו בחזית. באופן רגיל לא היה איש ס.ס. נועל על רגלו מגף פשוט, הם ניסו להרשים בתדמיתם ע"י מגפיים גבוהים, צמודים ומצוחצחים היטב. לחיילים הפשוטים דאגו למגפיים נוחים וקלים לנעילה.

במפעלי הוורקשטטים נעשתה מלאכת התיקון וההתאמה בצורה מושלמת ביותר. במקום התחילו לבקר משלחות של אנשי ס"ס, ובפרט המפקד שעמד בראש הגטו - איש הס"ס קרמר. כולם רעדו ממנו ונבהלו ממפגש איתו.

הם החלו לשלוח מסרים לממונים עליהם בברלין ודווחו על מצב התעשיה ותחומי ההצלחה בגטו קובנה. זה מה שמנע מהם כרגע לחסל את הגטו. המצב הנוכחי היה גם לתועלתם של אנשי הס"ס מפקדי הגטו שבלא זה היו נשלחים להלחם בחזית - תפקיד שסופו מוות בטוח.

הגרמנים מינו אחד מאנשי הס.ס. כמנהל כללי על מפעלי הוורקשטטים והשתדלו לתת את כל הדרוש לצורך התעשיה - חומרי גלם ומכונות.

למעשה, המנהל הגרמני לא חש צורך להתערב בהתנהלות המפעלים, משום שהכל התנהל באופן שגרתי וזורם. הוא היה מעודכן בכל התוצרת שהופקה והתבקש כל העת לשלוח עוד הזמנות לכל סוגי המחלקות. מנהלי המחלקות היהודים שמרו בקפדנות על חומרי הגלם, כמו עורות ובדים, מתוך ידיעה כי חסר בתוצרת (בעקבות גניבות) עלול לגרום לסגירת המפעלים ולחיסול הגטו. הגרמנים היו שוקלים את כמות התוצרת המוכנה תוך חישוב היחס לחומרי הגלם שניתנו בתחילה.

במחלקת העור של רבי פרידמן היתה עבודה רבה. מלבד ההתעסקות בתיקון המגפיים ובהתאמתם, ייצרו ותקנו באותו מקום גם תרמילים להחזקת כדורי רובה וכן תרמילי צד צבאיים. הכל נעשה בדייקנות עד לגימור מושלם.

מחלקה נוספת עסקה בייצור מברשות מכל הסוגים וגדלים. היתה גם מחלקה לסריגת גרביים בעזרת מכונות.

כך, כל דבר שהגרמנים נזקקו לו, היו מייצרים במקום. למעשה, מפעלי הוורקשטטים הפכו למקור התפוקה של כל התצרוכת הגרמנית בקובנה וסביבותיה. היו במקום עוד הרבה מחלקות קטנות כמו פחחות, מסגרות ונגרות. אני הייתי אז נער כבן שלוש עשרה וכל הידע שמור בזכרוני מתוקף היותי שליח מטעם משרד העבודה שממן וסיפק את המקצוענים והעובדים במפעלי הוורקשטטים.

מחלקת הרהיטים

עוד לפני המלחמה היוה העם הגרמני אחוז משמעותי מכלל אזרחי ליטא, בפרט בעיר הנמל היחידה בליטא, העיר ממל הקרויה בליטאית "קליפדא", אשר רוב תושביה היו גרמניים. כתוצאה מהכיבוש הרוסי, הפכה עיר הנמל לאחד האזורים החשובים באזור הים הבלטי. מן העיר ממל החלו האזרחים הגרמנים להתפשט לכל אזורי ליטא עד שהיוו אחוז ניכר מכלל התושבים במקום. לפי הנתונים הסטטיסטיים בספרי ההסטוריה, היו בליטא 7.5% תושבים גרמנים לעומת 11% יהודים.

אבא בעבודתו הסתייע שנים רבות במפעל גרמני ליטאי הנקרא בשם "ספורטס". מנהלי המפעל הגרמניים התנהגו איתנו ביחס חם וקרוב ולא ניתן היה לתאר שהם יהיו שייכים לגזע הנאציים המרצחים, שופכי דם היהודים.

כנראה, שמשו חלק מהעם כמרגלים עבור קבוצות מחתרת גרמניות כדי שבבוא היום, כשיכבשו הגרמנים את ליטא, הם יהיו התשתית הגרמנית באזור וכך יתאפשר לספח בקלות את ליטא ואת שאר המדינות הבלטיות לשלטון הגרמני. במלחמות הגרמנים היתה הפרדה מכוונת בין ליטא והמדינות הבלטיות כגון לטביה ואסטוניה, לבין שאר המדינות.

בשנת 1938 כבשה גרמניה את עיר הנמל ממל. הכיבוש נעשה בלא קרב אלא ע"י הודעה רשמית כי בתוך שעות ספורות כל הליטאים והיהודים ביניהם חייבים להימצא

מחוץ לתחומי עיר הנמל. ואכן, כל יהודי ממל ברחו בזריזות מאזור הכיבוש לתוככי ליטא ורק כך נצלו חייהם. גם בעת השתלטות הרוסים על כל המדינות הבלטיות טרם מלחמת העולם השניה, נשארה העיר ממל וסביבתה תחת שלטון גרמני. רק בגמר המלחמה כבשה רוסיה בחזרה את כל אזורי ליטא ובתוכם את עיר הנמל ממל אשר חזרה לידי הליטאים תחת שלטון ברית המועצות, ומקום הנמל הפך לאחד האזורים החשובים של רוסיה הגדולה.

הרוסים השקיעו בבניית הנמל העמוק הון רב, מיליארדי דולרים, וכיום הנמל ממל וסביבתו שייכים למדינת ליטא אך לרוסים קיימת זכות חופשית לעשות שימוש בנמל, והנמל 'ממל' ממלא את צורכי מדינות רוסיה ורוסיה הלבנה.

בעקבות כיבוש ליטא ע"י הרוסים בשנות הארבעים, נמלטו תושבי המקום הגרמנים בעיקר לגרמניה ולפרוסיה. לאחר שחזרה גרמניה לכבוש את ליטא, התחילו התושבים הגרמנים לשוב לארץ מולדתם, ואליהם הצטרפו עוד אלפי משפחות גרמניות במטרה להפוך את ליטא לאיזור גרמני ע"י ריבוי אזרחים גרמניים במדינה. בשרות הצבאי הגרמני השתדלו לספק ולדאוג לכל צרכי המשפחות הגרמניות וכך המשיכה ההתיישבות הגרמנית בכל אזורי ליטא. זה היה המצב גם בקובנה העיר.

לעיר קובנה החלו לבוא אלפי משפחות גרמניות, להם פינו הגרמנים את הדירות היפות והחדישות ביותר, וכן סיפקו להם מזון ובגדים לפי דרישתם.

במפעלי הוורקשטטים נפתחו מחלקות שונות במיוחד עבורם, וכך נפתחה מחלקת הרהיטים. חלק מהרהיטים יוצרו בוורקשטטים, אך רובם יוצרו באולם ישיבת סלבודקה - בבנין הישיבה החדש שנבנה ולא זכו להשמיע בו קול תורה. נפתחה שם נגריה גדולה לייצור רהיטים עבור האורחים הגרמניים מתיישבי קובנה והסביבה.

בוורקשטטים הוקם גם מפעל גדול לצעצועים שנעשו מעץ. הצעצועים ג"כ נועדו לילדי המשפחות הגרמניות. עובדי הוורקשטטים פעלו בדייקנות ובחריצות והפיקו תוצרת משובחת ביותר.

מנהלי הוורקשטטים השקיעו בעבודתם והרחיבו את פעולתם במטרה להעסיק את אלפי תושבי הגטו ובכך לסייע בהצלת חייהם, ואכן, הגרמנים ראשי הגטו התלהבו מן התוצרת האיכותית והמדויקת ומהתנהלות המפעלים והזמינו משלחות גרמניות חשובות מברלין לחזות בהתפתחות המפעלים ובתועלת המרובה בהחזקת יהודי קובנה.

הצלחת מפעלי הוורקשטים היתה המטרה שהעסיקה את מנהלי הגטו היהודים, והיה המקום בחסדי שמים אמצעי להחזקת יהודי קובנה. מר סגלסון ניהל קשר חופשי עם הגרמנים ולכן נחשב לאחד מחשובי היהודים בגטו. כל חומר גלם שביקש הוא קבל מיד. לאורך כל ימי קיום הגטו הלך המקום והתפתח עד שעבדו בו כחמשת אלפים איש ויותר. היתרון הגדול היה שבמקום זה העסיקו גם את הזקנים.

עבודות בניית שדה התעופה באלקסוט הסתיימו. נשארה במקום פלוגה אחת של כאלף איש לצורך תיקונים ושיפוצים. האנשים שסיימו את העבודה באלקסוט עברו ברובם לעבוד במפעלי הוורקשטים, שם היו להם תנאי עבודה נוחים יותר. השינויים התבטאו הן במעבר למבנה סגור כתחליף לעבודה ברחוב הגשום, הקפוא והמושלג בד"כ, והן בעובדה שלא הוצבה שמירה קפדנית של חילים גרמנים. כל מנהלי המחלקות בוורקשטים היו יהודים. העובדים השתדלו, כמובן, לייצר עבודה מושלמת למען הצלחת המקום שהיווה עוגן הצלה בים החיים הטרופים.

הדבר שהקשה על העובדים בוורקשטים היה הרעב. לא היתה גישה מהאיזור לבתי הליטאים וממילא לא יכלו להשיג מצרכי מזון, לכן בנו מטבח במקום וכל יום בשעת הצהרים חילקו לעובדים מרק חם. כל עובדי הוורקשטים היו מנסים בשובם לגטו להחליף בגדים תמורת מזון, היה זה קשה אך למרות הכל הם הצליחו להתקיים.

היתרון העיקרי יותר היה העובדה שהיהודים הדתיים שעבדו במקום היו פטורים מלחלל את השבת. הם התבקשו להגיע בשבת רק לצורך ביקורת נוכחות, ובמקרה של ביקורת גרמנית היו גם הם רוכנים בדריכות על פני שולחנות העבודה עד לסיום הביקורת. היהודים החרדים יותר בקיום תורה ומצוות, ביניהם בחורי ישיבה, השתדלו לעבוד אצל היהודי החשוב ואציל הנפש ר' בערל פרידמן. הוא עודד קיום מנין לתפילה בפרט בשבתות ובחגים, ובשבת היו העובדים במחלקתו באים לעבודה בבגדי שבת. הוא גם אפשר לקיים שעור גמרא קבוע עד שחלק מהמחלקה שלו הפך להיות כישיבה.

אין גבול לספר בשבחו של ר' בערל פרידמן. הוא העניק לכל אחד יחס לבבי גם בתקופה כה קשה מכל הבחינות. הוא פעל בכל נימי נפשו למען יהודי הגטו וחיפש כל העת דרכים להצלתם. הוא זכה ויצא מן התופת יחד עם אשתו היקרה ובניו, יהא זכרו ברוך. לבי מלא אליו באהבה כי היה אהוב על כולם.

הוורקשטים הקטנים

ברשות הגרמנים יזמו מנהלי הגטו מפעלי יצור קטנים שכונו בלשון הגטו "הוורקשטים

הקטנים". מפעלים אלו רוכזו בתוך בנין הלבנים בן ארבע הקומות שלא הושלמה בנייתו ועמד במרכז הגטו, והתעשיה במקום פעלה לצורכי אנשי הגטו. אחד ממנהלי המפעל היה המהנדס גולדשמיד. במקום פעלה, בין היתר, נגריה קטנה בה עסקו בתיקון ושיפוץ בתי הגטו, תקון דלתות שנפגמו, שפוץ קירות פגומים ועוד. עיקר העשיה במקום היה החזקת המבנים של משרדי הגטו, בית החולים וכן שאר המוסדות המרכזיים. במקרים מסוימים נהנו גם אנשי הגטו מתוצרת המפעלים. הבנין היה סמוך למשרדי הגטו בהם עבדתי, ובשל הסרט שענדתי על זרועי כסמל לתפקידי במשרדי הגטו, נכנסתי לשם תדיר והכרתי היטב את המקום.

סנדל מסומר

המחלקה החשובה ביותר שפעלה במקום היתה הסנדלריה. כאמור, בשדה התעופה עבדו בימות השיא כחמשת אלפים איש מאנשי הגטו. הנעליים שנעלו עובדים אלה היו נשחקות ומתבלות תוך זמן קצר עד שיצאו מכלל שימוש, זאת בעקבות ההתעסקות הרבה בחומרי בנין, טיט ובטון גם בימי גשם ושלג. בנוסף, העבודה במקום כללה גם הליכה רגלית של מרחק של כחמישה קילומטרים הלוך וחזור. כך קרה שהעובדים נאלצו לעיתים ללכת בנעליים קרועות ובלויות ולקשור את הנעל לרגל בחבל בלית ברירה. הנהלת הגטו השיגה מן הגרמנים אישור לייצר נעליים טובות מעץ ובכך להקל על העובדים בשדה התעופה.

הנעלים שיוצרו למטרה זו היו טובות וחזקות; חלקן העליון היה עשוי עור ואילו הסוליה היתה מעץ. דרך האיכרים בליטא היה להלך בנעלי עץ שנקראו "קלומפס" וכך הסתובבו בבית וגם בשדה, אך נעליים אלה לא היו כשירות להליכה רגלית ארוכה כ"כ. במפעלי הוורקשטטים הקטנים ייצרו נעלים שחלקן התחתון נעשה מעץ בוק חזק במיוחד, ואילו החלק העליון נעשה מעור. בנגריה עיצבו מודל עץ יפה במיוחד שהותאם לרגל. הנעלים אכן היו נוחות מאד לעובדים ויפות במראן, ומאז הלכו העובדים ביתר קלות לעבודה. הבעיה היתה שנעלי העץ לא החזיקו מעמד זמן רב כמו נעלי העור, כי היה צריך לעיתים קרובות להפריד את העור מסוליית העץ ולהצמידו למודל עץ חדש. אך התוצרת מצאה חן בעיני הגרמנים והם הקציבו עורות מעולים לתעשייה ואפשרו ליהודים לייבא עורות מבית החרושת המפורסם 'פרנקל' שבעיר שאוולי, עורות שנקראו 'בטס' .

אמנם, מחמת הליכה של עשרה קילומטרים כל יום, גם העץ התחיל להשתפשף במהירות. הפתרון לכך היה לדפוק על הסוליה מסמרים עם ראש גדול, וכך רק המסמר היה משתפשף ולא העץ.

כאן התעוררה בעיה הלכתית: ישנה תקנת חכמים קדומה מזמן החורבן שלא ללכת בסנדל המסומר בשבת - אסור ללכת עם נעל מעץ ומסמרים בשבת. אם כל הנעל עשויה מעור - מותר ללכת עם מסמרים, אבל אם הסוליה עשויה מעץ, אפילו שהחלק העליון מעור, אסור ללכת עם זה בשבת. יראי ה' בגטו היו הולכים בשבת עם נעלי עור קרועות וקשורות בסמרטוטים וחבלים, העיקר לא ללכת ח"ו בסנדל המסומר.

בספרי הזכרונות על הגטו מציין מנהל המפעל המהנדס גולדשמיד, שבכל חודש מחודשי החורף ייצרו בממוצע כאלף זוגות נעליים מעץ. הנעליים הועילו והקלו מאד על העובדים. הנהלת הגטו שלחה נעלי עץ לכל המקומות בהם נמצאו עובדים מטעם הגטו.

בגטו התפתחה תעשיה פרטית לסוג הנעלים שתוארו לעיל. כמובן, באלה השתמשו רק היהודים העניים אשר כל כספם וזהבם עבר לידי הגרמנים, אך עבור האנשים העשירים ובעלי היכולת שעבדו בפלוגות טובות, היתה תעשיית נעליים משופרת, שם מכרו נעליים מעולות ואיכותיות העשויות מעור נקי. נעליים כאלה עלו הרבה מאד כסף.

בתחילת ימי הגטו חייבו את אבא להשתתף בבניית בתי המלאכה הגדולים בגטו, ושם היו העובדים מקבלים במשך היום פרוסת לחם אחת בשעת הצהריים. אבא, למרות שהיה צם כמעט כל היום, היה שומר באיפוק את פרוסת הלחם היחידה ובערב היה מחלק אותה בין כולם. כל אחד אכל פירור ובזה השביע את נפשו.

שאר המחלקות בוורקשטטים הקטנים שרתו בעיקר את משרדי הגטו ואת המוקדים הראשיים כמו בית החולים, המשטרה ומכבי האש.

מנהל מחלקת החייטות היה אומן בינלאומי, ואצלו הזמינו הגרמנים ראשי הגטו חליפות מחויטות. מסתבר כי לפני המלחמה הוא ניהל את סלון התפירה היוקרתי ביותר בליטא. התפירה אצלו התקדמה רק לאחר מדידות מדויקות והתוצאות היו מדהימות עד שהיה נראה כאילו יצק את המעיל על הלובש. הוא ניהל את כל המתפרה ופיקח על העשייה, הוא גם היה מודד וגוזר את האריגים לייצור החליפות לגרמנים. הוא עצמו תמיד היה לבוש יפה ומדויק לפי גזרה ומודל. היה לי מאד מענין להסתובב בין מגוון המחלקות ולהתבונן ברוב ענין, אומן כזה בתחום התפירה ראיתי לראשונה! למנהל המתפרה היה בן בגטו שעסק ברפואה.

במקום פעלה גם מאפיה קטנה, בה אפו בעיקר לגרמנים ולמשרדי הגטו. בפסח היו אופים במקום מצות.

היו שם עוד הרבה מחלקות קטנות בהם עבדו מסגרים, זגגים ובנאים. הכל היה מצומצם מאד כדי שתהיה אפשרות לשנות את היעוד במקרה הצורך. הגרמנים מנהלי הגטו עודדו לפתח מעט את התעשיות הקטנות בעיקר לצורך העובדים בשדה התעופה ומקומות נוספים שהיו חשובים להם.

לימוד מקצוע בגטו

העובדה שהנערים הצעירים גדלו והגיעו לגיל בו החוק מחייב לצאת לעבודה יצרה בעיה. המהנדס אולייסקי, מנהל מחלקת העובדים בה עבדתי אני, העלה את הרעיון לפתוח קורסים מקצועיים לנערים כפתרון לנוער המובטל והציע לקיים את הלימודים בבנייני הוורקשטטים הקטנים.

ילדים עובדים בגטו

ד"ר איזה רבינוביץ ממשרד העבודה הגרמני השיג את האישור מהבוס - מנהל משרד העבודה איש הס"ס הרמן, והוחלט לפתוח קורסי הכשרה לנערים במקצועות מסגרות וחרטות.

כחמישים נערים הודיעו מיד על השתתפותם בלמודי המקצוע, ביניהם אחי הגדול רפאל שהיה מוכשר במיוחד.

המורה הראשון למקצוע המסגרות היה המהנדס רטנר, סגנו של המהנדס האגרונום אולייסקי אצלו עבדתי. לפני המלחמה היה האגרונום יעקב אולייסקי המנהל של מכוני אורט בקובנה, לאחר המלחמה הוא עלה לארץ והקים גם כאן רשת בתי ספר של אורט ללימודי מקצוע, עד שהיה למנהל הראשי של כל בתי אורט בארץ. במושב הפתיחה הסביר מר אולייסקי לנערים את הצורך החיוני להתמחות במקצוע כאמצעי לשרוד במלחמת החיים אצל הגרמנים.

בתי הספר שנפתחו היו לתועלת רבה, בעיקר משום שהיה זה מקום מפלט לסטודנטים המובטלים אשר היו פטורים מעבודה עפ"י חוק הלימודים הגרמני. בבית הספר התכוננו לתערוכה שנתית להצגת יצירות כפיהם של הסטודנטים. התערוכה כרגיל היתה מוצגת לראוה בחלונות מזכוכית, והציבור הרחב מהגטו, ביניהם המנהלים הגרמניים, היו מוזמנים להתרשם מהיצירות המושקעות באיכות וברמה תוך מתן עידוד לסטודנטים המעולים ביותר. זה בעצם מה שהיווה מכשול לנערים המתמחים - הגרמנים התפעלו מאד מהרמה ומהאיכות, ראש הגטו איש הס.ס קרמר גם הוא היה ביניהם והוא החליט לבחור מיד את חמשת הנערים המוצלחים ביותר בתחום המסגרות כדי לשלחם לעבודה במחלקת המסגרות בשדה התעופה. יצירתו של אחי רפאל המוכשר היתה מהמוצלחות ביותר והוא כמובן נבחר ג"כ לתפקיד. הנערים הללו נקראו להפסיק את הלימודים ולהתחיל לעבוד ביסודיות למען הגרמנים בתיקון תותחי שדה ואויר.

בגטו חששו מכך שהנערים הללו יתבקשו לעזוב את הגטו ולעבור לגור באלקסוט, שם תכננו להקים שיכון עבור האנשים העוסקים בתחזוקת המקום.

אחי רפאל התבקש להתייצב כבר למחרת במחנה באלקסוט יחד עם חבריו הסטודנטים שהתמחו ג"כ בתחום המסגרות. בינתיים, אני לא ידעתי מכך. בשעת הפסקת הצהרים במשרד הלכתי לשמוע שיעור גמרא בתפארת בחורים, וכרגיל האזנתי לשעור הגמרא מפיו של הגאון ר' אפרים אושרי. לאחר מכן התפללנו מנחה בציבור. בשעה ארבע אחר הצהרים מיהרתי הביתה לאכול את ארוחת הצהרים הקבועה - חתיכת לחם עם מרק ירקות דל. בד"כ הייתי ממהר מיד למשרד העבודה וממשיך לעבוד עד שעות הערב, ואז שוב הייתי ממהר לתפארת בחורים ומאזין לשיעור בגמרא מפיו של הגאון הקדוש ר' שמואל מארוק. אחרי הלימוד היינו מתפללים יחד תפילת מעריב, ומאוחר בלילה הייתי שב הביתה.

באותו יום, כאשר נכנסתי הביתה במהירות כדי לאכול את ארוחת הצהרים, נבהלתי למראה אימי שישבה ובכתה בדמעות של כאב ודאגה. היא סיפרה לי כי ראש הגטו, איש הס"ס קרמר, הגיע לבית הספר ללימודי המסגרות בגטו ובחר בחמישה סטודנטים מצטיינים ביותר, ביניהם רפאל היקר שלנו. הנערים שנבחרו נשלחו לעבודה במסגרייה העוסקת בתותחים במתחם שדה התעופה באלקסוט. אמא דאגה מאד מכך שרפאל יעבור לגור במחנה העובדים שנבנה במקום, הוא היה נער חלש במיוחד והיא תמיד היתה עוקבת אחר מצב בריאותו. בבית בגטו אכלנו רק לחם ומרק ירקות, כמעט לא נגענו במאכלים נוספים כי נזהרנו מאד מבשר טרף ומאכלות אסורות, היינו גאים

ביכולת הפנימית לשמור על גדרי כשרות למרות הקושי, הרעב והחולשה התכופים. אמא פחדה מן המרחק הפיזי כי כך יקשה עליה לדאוג בעקביות לשלומו ולבריאותו.

אכלתי במהירות את ארוחת הצהרים. הבנתי שמתפקידי לנסות לשנות את התוכנית. למרות ההכרות והמפגש היומיומי שלי עם מנהלי המשרדים ראשי הגטו, במיוחד עם אנשי משרד העבודה, ידעתי שלא זה מה שיעזור לי. היה לנו בגטו את קרובנו, ד"ר יעקב גולדברג שהיה חבר ביודען-ראט, והוא היה השליח משמים להיות לנו לעזרה ולהציל אותנו במצבים הקשים. ידעתי כי ממנו אני צריך ללכת לבקש סיוע.

מהרתי מאד. הבנתי שאם רפאל יתחיל לעבוד במקום אפילו רק יום אחד, מיד יכירו את כשרונותיו ולא נצליח להוציא אותו משם. אמרתי לרפאל שיתלווה אלי בדרכי למשרד העבודה, ושם ביקשתי מהמנהל שיתן לי זמן חופשי לצורך סדור הענין. היחסים בינינו היו מצוינים והוא מיד נתן לי לצאת לכל הזמן הדרוש לי.

לפי ההגיון, האפשרות היחידה לשחרר את רפאל מהעבודה במסגרות שהיתה אמורה להתחיל כבר למחרת, היא רק ע"י אישור מחלה שינתן לו לאחר בדיקת רופאים מהועדה הרפואית בגטו, שם נתנו לעובדים החלשים אישורי מחלה למשך כמה ימים, במיוחד לאלו העובדים בשדה התעופה.

מחלקת הרופאים היתה צמודה למחלקה בה עבדתי וכך הכרתי את הרופאים באופן אישי, אך ידעתי שהם לא יוכלו לעזור לי כי לא יסכימו לסכן את חייהם בהנפקת תעודה שקרית למרות ההכרות והקשר איתם.

הלכתי מיד לקרובנו ד"ר יעקב גולדברג חבר היודען-ראט. ספרתי לו את כל הענין והוספתי את דעתי כי האפשרות היחידה היא לנסות לקבל תעודה רפואית, כך יוכל רפאל בינתיים להיות פטור מהעבודה ולי יהיה את הזמן המתאים לנסות להוציאו לגמרי מרשימת העובדים. ד"ר יעקב גולדברג נתן לי מיד מכתב עבור יושב ראש ועדת הרופאים, שם הוא ציין בקשה אישית להנפיק אישור רפואי מטעם ועדת הרופאים הקובע שהנער רפאל גיברלטר הינו נער חלש במיוחד ובשום אופן לא יכול לעבוד בעבודה קשה כ"כ במסגרות, ומתאים הוא לעבודות קלות בלבד.

מיד ניגשנו למשרד הועדה הרפואית. עמדו שם הרבה אנשים שחזרו חלשים מהעבודה וחיכו לקבל אישור מחלה כדי להשתחרר מהעבודה למספר ימים. אם הייתי מחכה בתור, היה הדבר אורך זמן רב ויקר מדי בשבילנו, אך גם כאן בזכות הסרט הירוק המוכר

ממשרד העבודה עברתי את התור ונגשתי ישר לרופא הראשי בועדה. מסרתי לידו את המכתב של ד"ר גולדברג, הוא קרא את המכתב והתבונן על אחי רפאל. החיוורון על פניו היה בולט וחריג לעומת פניהם המלאות של יתר הנערים בני גילו, הם אכלו מהבשר ומשאר המאכלים שאנו נמנענו מהם ולכן היו לחייהם בריאות ואדומות. לאור בקשתו האישית של ד"ר גולדברג הוא חתם מיידית על אישור רפואי בטענה כי הנער רפאל חלש, ובשום אופן לא יוכל לעבוד במסגרות בשדה התעופה. לאחר שקבלנו את האישור הרפואי, ידעתי כי התחנה הבאה תהיה במשרדו של מנהל המחלקה ד"ר איזה רבינוביץ. הוא היה אדם אמין, ישר ומקורב לגרמנים והוא היחיד שיכול לבקש זאת מהגרמנים, בפרט ממנהל המחלקה הגרמנית איש הס"ס הרמן.

נכנסתי שוב למשרדו של קרובנו ד"ר גולדברג. בד"כ היה קשה להתקבל למשרדו, אך אני נכנסתי אליו בכל עת שרציתי. הצגתי בפניו את האישור הרפואי שהשגתי בעזרתו ובקשתי ממנו לכתוב מכתב בקשה לד"ר איזה רבינוביץ, שיאות להתייחס לתעודה הרפואית ולשחרר את רפאל מהעבודה.

כאשר עיין מר רבינוביץ במכתב שהונח לפניו, הבין בחכמתו כי כל תהליך קבלת האישור הרפואי סודר רק ע"י פרוטקציה מקרובנו הד"ר גולדברג. ד"ר רבינוביץ הכיר אותי בעיקר מעבודתי במשרד העבודה, הייתי נכנס לפעמים למשרדו לקחת את רשימת הדרושים לעובדים מקצועיים, שכן, המשרד בו עבדתי היה מספק את העובדים עפ"י הדרישות שהתקבלו במשרדו. הוא זכר אותי ג"כ ממאמצי להכניס את דודי ר' מרדכי כגן שבא מהעיר פילווישוק לגטו קובנה, כפי שאכתוב בהמשך.

משמאל. יצחק אלחנן (איזיה) רבינוביץ, מלמדוביץ, וולף לוריה

מר איזה רבינוביץ אהב וכיבד אותי מאד, במיוחד כי נקרא אני יצחק אלחנן על שם סבו גאון הדור (ר' יצחק אלחנן ספקטור)

וגם הוא נקרא על שמו. כנראה, הייתי הנער היחיד בגטו שנקרא כך. הוא קרא לי בכוונה בשמי הפרטי וממש התחנן אלי שאשלח את רפאל לעבוד באלקסוט ליום אחד בלבד. הוא הבטיח כי בינתיים הוא ידאג לשחררו לצמיתות. אני הייתי בטוח שלא יוכל לעמוד בהבטחתו, כי ברגע שיכירו הגרמנים בכישוריו של אחי ובעבודתו המעולה, הם יתעקשו להשאירו במקום, ובפרט לאחר שכבר נמצאת בידי תעודה רפואית נדירה מראש ועדת הרופאים. מר איזה רבינוביץ נתקל בדילמה קשה בראותו לפניו את התעודה הרפואית לצד מכתב בקשה חשוב ונדיר מד"ר יעקב גולדברג חבר היודען-ראט, לכן הוא נכנס בצעדים מדודים למשרדו של ראש המחלקה הגרמני הרמן והציג לפניו את התעודה הרפואית החתומה בכתב ידו של ראש ועדת הרופאים. הוא בקש ממנו בקשה אישית שיתן לו מכתב שחרור, ואכן, בעקבות בקשתו האישית של ד"ר איזה רבינוביץ, נתן לו הגרמני הרמן מכתב פטור מהעבודה.

ד"ר איזה רבינוביץ יצא מהמשרד ובידו מכתב פטור שנתן ראש הגטו הגרמני הרמן, ואני הודיתי לו מעומק ליבי על השתדלותו הטובה.

נשארנו ידידים כל ימי הגטו, ואח"כ לא היה לי יותר צורך לבקש ממנו עזרה. בחצי השנה האחרונה של הגטו עבדתי אצלו בתור "אלבוטה" - נער שליח.

מר איזה רבינוביץ ניצל עם כל משפחתו מן המלחמה ועלה לארץ. כאן בארץ אהבתי מאד לפגוש אותו. הוא תמיד התייחס אלי בידידות ובאהבה כבן משפחה קרוב וסיפר לי כי הוא מתפלל כל יום תפילה בציבור ומשתתף באופן קבוע בשיעור הגמרא בבית הכנסת השכונתי. הוא היה מגזע תרשישים ופעל רבות לטובת הזולת בגטו. לא היו כלפיו תרעומת ותלונה כי הוא תמיד חשב על השני וסייע כמידת יכולתו. הוא נטל על עצמו אחריות להיטיב לסביבה, וכולם אהבו אותו. הוא זכה להגיע לגיל זקנה ושיבה (מעל גיל תשעים) ונפטר בארץ ישראל לפני שנים מספר, יהא זכרו ברוך.

מסרתי לרפאל את הפטור והוא מיד רץ הביתה בשמחה לבשר לאמא על שחרורו. ידעתי כי תפקידי כעת לדאוג לאחי רפאל לעבודה טובה אחרת, הוא הרי כבר הגיע לגיל המחייב לעבוד לפי החוק הגרמני. חזרתי לעבודתי במשרד שקוע במחשבות אודות עתידו הקרוב של רפאל אחי, ולפתע מאת ד' נגלה בדיוק לנגד עיני רשימת הדרושים היומית שנשלחה ממשרד העבודה הגרמני של מר איזה רבינוביץ.

כל המקומות הדרושים לבעלי מקצוע מתוך הגטו היו עוברים קודם את אישורו של איש הס"ס הרמן במשרד העבודה הגרמני, ורק אח"כ היו הרשימות המבוקרות עוברות

למשרד העבודה היהודי של ד"ר איזה רבינוביץ. במחלקה בה עבדתי היו מסדרים בעלי מקצוע מתאימים עפ"י הדרישות.

כאשר ראיתי את רשימת הדרושים התחלתי לחפש מקומות עבודה טובים. הרשימה היתה בכתב גרמני, וראיתי כי מחפשים נער שליח למפעל הנגרות בסלבודקה.

המפעל, כאמור, היה באולם ישיבת סלבודקה (החדש). היה זה מקום העבודה הטוב ביותר בגטו בשל העובדה שהדרך למקום העבודה היתה ללא ליווי גרמני, וכן בגלל האפשרות להעביר מצרכי מזון לגטו ללא מעבר בביקורת גרמנית. מקום זה היה קרוב לגטו במרחק של כמאתיים מטרים בלבד. בנוסף לכך, תפקידו של הנער השליח במקום היה כרוך באישור יציאה חופשית לעיר ללא שמירה גרמנית, כי מתפקידו היה ללכת לקובנה להשיג את חומרי הגלם עבור תעשיית הרהיטים. היה זה דבר נדיר מאד, לצאת מהגטו ללא ליווי. אישור כזה ניתן בד"כ רק לאנשים בודדים מראשי הגטו, כמו ליפצער, ד"ר גרינגוס והמהנדס אולייסקי. על יתר אנשי הגטו הוטל איסור מוחלט לצאת לעיר ללא שמירה. את האישור נתנו ראשי הגסטפו בקובנה, ובמפעל הרהיטים שנוהל ע"י איש הס"ס וינצר וידידתו הברונית, היה צורך להשיג חומרים מחנות מסוימת בעיר לייצור סדיר מספר פעמים ביום, לכן הם דאגו לאישור יציאה חופשי לנער השליח.

ברגע שראיתי את הדרישה, רציתי מיד לשמור את התפקיד לרפאל אחי. בעיקר הייתי מודאג מכך שכרגע רפאל מובטל מעבודה, שהרי הגרמנים יכולים למנותו מיוזמתם לעבודה קשה אף יותר מהקודמת.

ניגשתי למר אולייסקי אצלו עבדתי ובקשתי ממנו בתמימות כי ירשום את אחי רפאל לעבודה של נער שליח בבית החרושת למסגרות. מר אולייסקי הישיר אלי את עיניו הגדולות ותמה על שהעזתי לבקש לתת לאחי את מקום העבודה המיוחד והטוב ביותר בגטו. זו היתה תגובתו למרות היחסים הטובים שהיו בינינו ולמרות העובדה שהייתי כבן בית בביתו (לאחר המלחמה אף נודע לי שדודתי באמריקה היא בת דודה ראשונה שלו, מר אולייסקי ידע זאת ולא גילה לי כדי שלא אבקש ממנו טובות רבות מדי). הוא המשיך והסביר לי שמקום עבודה זה מיועד רק לנסיכים בגטו, נערים בעלי ייחוס, כגון בנו של ראש הבריגדה בגסטאפו מר ליפצער, או בנו של מר איזה רבינוביץ ראש המחלקה לעבודה הגרמנית.

אני ידעתי את דרכי הפעולה. נכנסתי למשרדו של קרובנו ד"ר גולדברג וספרתי לו בשמחה על כך שהצלחתי בעזרת מכתבו לשחרר את אחי מהעבודה בשדה התעופה.

הוספתי וספרתי לו שראיתי ברשימות הדרושים דרישה לנער שליח עבור מפעל הרהיטים בסלבודקה. בקשתי מד"ר גולדברג שיכתוב מכתב בקשה למהנדס אולייסקי (שהיה תחתיו) למנות לעבודה זו את אחי רפאל. כרגיל, הוא מיד הקשיב לבקשתי ושלח עימי מכתב בקשה. כאן אציין כי בכל פעם שעזר לנו ניסיתי להודות לו, אך הוא סתם את דברי בטענה כי הוא חייב לנו הכל בתור קרוב משפחתנו.

חיפוש מועמד לשליחות הנגריה

כאשר היה בידי מכתב הבקשה מד"ר גולדברג, מיהרתי למשרד והגשתי את המכתב לידיו של המהנדס אולייסקי. ברגע שסיים לקרוא את המכתב, הוא הרים אלי עיניים נדהמות והבטיח לי שהוא מיד מסדר את העניין עפ"י בקשתו של הד"ר גולדברג. הוא נתן בידי מכתב חתום מהמשרד אותו אתן לראש בריגדת העובדים של הנגרייה בסלבודקה. תוכן המכתב היה מינוי של אחי רפאל לתפקיד החשוב של נער השליחויות.

כששבתי הביתה בערב, ספרתי לכולם בשמחה על כך שמלבד שחרורו של רפאל מהעבודה הקודמת, הוא התקבל לעבודה המבוקשת ביותר בגטו - להיות נער שליח בבית החרושת לרהיטים. באותו ערב היתה בבית שמחה רבה, הדאגה והעצב הפכו לגיל ורון.

באמצעות עבודתי במשרד העבודה הכרתי היטב את הפלוגה העובדת במקום. הם היו גאים בתפקידם והרגישו מיוחסים בשל העובדה שהצליחו לנהל קשרים פתוחים עם המנהל האדריכל איש הס"ס וינצר ועם ידידתו הברונית. אנשי הפלוגה שיחדו אותם לפעמים בכל היבול הטוב שהשיגו בשווקים, והם פעלו כפי רצונם בלי להתחשב בחוק הגרמני, למרות האזהרות החוזרות ונשנות ממנהלי הגטו היהודים שידעו שאם יוודע לגרמנים על מעשיהם, הם לא יתחשבו במנהל המסור וינצר ויענישו אותם על מעשיהם. הקבוצה הזו לא התחשבה במכתב המינוי שהחזיק אחי מטעם משרד העבודה הקובע את היותו הנער השליח במפעל. הם דאגו שישאר בינתיים בגטו כי רצו שיצטרף לקבוצתם אחד מהנערים המיוחסים בגטו ואז תהיה להם תועלת ממנו בעת הצורך.

ביקשתי מרפאל ללוותו בבוקר הראשון, ואכן צעדנו בבוקר לכוון השער שנפתח במיוחד עבור פלוגה זו, שם נפגשו קבוצת הנערים לפני יציאתם. דאגתי שרפאל יהיה לבוש בבגדים מכובדים ויפים. הוא לבש את מעילי העליון, המעיל היה קליל, קבלתי אותו בעבודתי במשרד. הסרט הירוק על זרועי הדגיש את תפקידי החשוב בגטו (סרטים

כאלו היו רק לחמישה עובדים). צעדנו לכוון השער, שם רציתי למסור את מכתב המינוי לעבודה לראש הבריגדה. לאחר שהגשתי את המכתב לראש הפלוגה הוא בחן אותי בתמיהה - כיצד השגתי משרה מצוינת זו לאחי, הם הרי ציפו שאת המשרה המבוקשת כ"כ יקבל נער בעל מראה מכובד יותר ובעל פרוטקציה גדולה מאוד, ופתאום ניצב מולם נער חיוור וצנום מראה כמו רוב הנערים בגטו. היתה זו השגחה עליונה שהייתי אני הראשון שהבחנתי בדרישה ומיד פעלתי לזמן אותה לאחי. כאשר ראיתי כי ראש הפלוגה לא מתייחס לאחי, חיכיתי במקום עם הסרט הירוק עד שהצטרף לקבוצה.

הייתי בטוח שלאחר שיתחיל רפאל בעבודה והעובדים יכירו את אופיו הטוב, את ישרותו ואת כשרונותיו הרבים, הם כבר יקבלו אותו באהבה וברצון. רפאל היה זריז ומוכשר, כל דבר שבקשו ממנו לרכוש בעיר הוא זכר, לא היה צורך להזכיר לו שמות מקומות וחומרים אותם שמע לראשונה, הוא תמיד הסתדר בזריזות וביעילות ותפקד באופן מקצועי בתחום, עד שראשי הפלוגות התיחסו אליו בכבוד ובחשיבות.

כפי שהזהירו ראשי המנהל בגטו, לאחר זמן נודע לגרמנים דבר מעשיהם הפליליים של עובדי הפלוגה. הם ידעו על כך שאנשי הפלוגה משחדים את האדריכל וינצר וידידתו, וגם על השתתפותו ועידודו בכך שמקיים חינגות רבות. הם הזהירו בתקיפות את הגרמני וינצר כי ינהג עם העובדים עפ"י החוק וישנה את דרכיו. מן הראוי לציין כי הנגרים היהודים במקום ייצרו רהיטים מעולים ויפים בעבודה מושלמת ומושקעת ביותר. יצור הרהיטים הללו נועד לצורכי המתישבים הגרמניים בליטא, והרהיטים הנאים והאיכותיים במיוחד נשלחו לגרמניה.

האזהרות התכופות שנשלחו לוינצר לא הועילו, הוא לא שינה דרכיו, ולכן צרפו את המפעל הזה למפעל הנגרות הקיים במפעלי הוורקשטטים. מעל הכל מינו מנהל אחר מאנשי הס"ס, ווינצר עבד במפעל בדרגה של עובד פשוט.

פרשיית התרופות

לאחר שהורד וינצר הגרמני מדרגת המנהל, חיפשו הוא וידידתו הברונית דרך אחרת להשיג כסף. הם כבר התרגלו להנות מכל טוב - משקאות, יינות וסעודות יוקרה, עד שהיתה הידידה הברונית שתויה ושיכורה במשך רוב היום. הם ניסו ליצור קשר עם ידידים יהודים כדי לנסות לנהל עסקי מסחר מכניסים. בין היתר, הם בררו על שווים של סוגי יבוא מגרמניה לליטא בשעת המלחמה. בפלוגה הזו עבד גם רופא יהודי

שהיה מאד מקורב אליהם, והוא ייעץ להם לייבא לליטא תרופות פשוטות כמו אספירין שקשה מאד להשיגן בליטא בזמן המלחמה. כך, חשבו, יצליחו לנהל סחר בתרופות ברחבי ליטא וגם בתוך הגטו, כי בליטא היה מחסור בשוק התרופות. ואכן, האדריכל וינצר וידידתו נסעו לגרמניה עם רכבם הפרטי והגיעו מצוידים במלאי גדול של תרופות חיוניות. אנשי הגטו נהנו משימוש יעיל בתרופות למרות ששלמו עליהן בכסף. עד כה היה חוסר חמור בסוגי התרופות בבית המרקחת בגטו.

מסתבר, כי הרופא היהודי שעבד במפעל הרהיטים הוא שיצר את הקשר בין וינצר לבתי המרקחת ברחבי ליטא, ורוב התרופות נמכרו בעיר. רק חלק מהתרופות נמכרו בבית המרקחת בגטו.

וינצר הרוויח הרבה כסף מהסחר בתרופות, עד שנודע לגרמנים אנשי הגסטפו על עסקיו. איני זוכר היכן גילו אותו הגרמנים; יתכן ונתפס עם רכבו במעבר הגבולות, אז גילו הגרמנים את מחסן התרופות שהעביר ברכבו והחלו לחקור אותו ביסודיות.

עפ"י חוק לא היו מעשיו מאד חמורים. הוא הרי לא מכר נשק לאויבים, ואת כל הסחורה הוא קנה באופן רשמי בחברה סיטונאית של בתי מרקחת בגרמניה, אבל הוא הכניס את התרופות בלי רישיון יבוא. הגרמנים התמקדו בחקירה בעיקר אחר הצד היהודי התומך בוינצר, הם רצו קודם כל לתפוס את היהודים הקשורים לעסק. למרות שהגרמנים הבינו שבגטו אין צורך בכ"כ הרבה תרופות, הם חיפשו בעיקר יהודים הקשורים למעשה כי צמאה ידם לרצוח יהודים קדושים. בגטו הורגש פחד מוות במלוא המשמעות, במיוחד בקרב אנשי מנהל הגטו, היודען-ראט. חלק מהתרופות הגרמניות נמכרו בבית המרקחת היחידי בגטו, חלק מהתרופות שהיו בבית

בית המרקחת בגטו

המרקחת נאספו ע"י הנהלת הגטו מאנשי הגטו ומבתי האנשים שנהרגו באקציות, ורק חלק קטן מהתרופות בבית המרקחת הקציבו הגרמנים. תרופות אלה קבלו את אישור המנהל הגרמני לפני הכנסתן למכירה, לכן היה ברור שלא יאשימו את איש הס"ס וינצר בתרופות גרמניות הנמכרות במקום.

אנשי הגסטפו עדיין החזיקו את האדריכל וינצר עם ידידתו בחקירות אינטנסיביות. הגרמני וינצר לא הזכיר בעדותו שום יהודי מן הגטו, אבל ידידתו הברונית היתה שרויה במצב שיכרות כרונית והדרך בה חשבה להיות נקיה מפשע היתה כמובן הטלת האשמה על היהודים. היא הדגישה כי מהם הגיע הרעיון לייבא תרופות מגרמניה למטרת רווח כספי, ובעיקר תארה את עזרתו של הרופא היהודי בהגשמת הרעיון למעשה. התקופה הבאה היתה מלווה במתח ודאגה כבדים בקרב אנשי הגטו ומנהלי הגטו, הרוקח הראשי של בית המרקחת, וכמובן - הרופא היהודי שנתבע על פעולתו. הגרמנים חקרו רבות את הרופא ואת יתר העובדים במפעל לאחר הבטחה כי לא יגעו בהם לרעה, הם טענו כי מטרת החקירה היא בירור מעשיו המדויקים של וינצר.

אני זוכר את מראה המשלחת הגרמנית שנכנסה לגטו. בין אנשי הס"ס התהלכה הברונית בגאוה ניכרת כמו בימים הטובים, היא החזיקה אקדח צבאי בתיקה כמו יתר חברי הס"ס, וכך הם נכנסו למשרדי היודען-ראט. היא בקשה להתלוות אל המשלחת כדי לעזור ליהודים בארגון הדברים הנכונים. במיוחד רצתה להוסיף על דברי הרופא היהודי בגטו שעבד איתם בבית החרושת, ושוב היא הדגישה את עזרתו בייבוא התרופות ובהפצתן בין בתי המרקחת השונים.

שהיתי בדיוק אז במשרד וראיתי כיצד נכנסה במצב של שכרות. אחרי שלא הצליחו דבריה להשפיע על אנשי היודען-ראט כלל וכלל, היא פתחה את תיקה והפילה את האקדח על הארץ. היא ניסתה לאיים עליהם, אך יצאה בדיוק במצב בו נכנסה ודבריה לא שינו במאום. כשירדה במדרגות המובילות מהמשרד היא כמעט נפלה מחוסר שיווי משקל. אח"כ המשיכו הגרמנים למפעלי הוורקשטטים, שם ניסו למשות מידע מהרופא היהודי שעבד במקום, אך גם הוא - כמו כל השאר - העמיד פני תם ומיעט בדבריו גם לאחר הבטחות שונות מהגרמנים למי שיתן מידע. הם חפשו מידע אמין בענין, אך אף אחד מהיהודים לא הרחיב בדברים. הם האמינו כנראה שגם וינצר הגרמני לא יאשים שום יהודי, וכל היהודים הכניסו עצמם לסכנה ולא האשימו אף אחד. הגרמנים מצידם הסתפקו באדם אחד שיעיד נגד וינצר, אך גם אחד לא מצאו. הם לא רצו להשען על דברי הברונית שהיתה שיכורה. בינתיים, כילו אנשי הגטו את כל התרופות שנמצאו

בבתיהם. הם חששו מגילוי התרופות במהלך חיפושים שנערכו בבתים ופחדו מהמחקר שיבוא בעקבות התרופות. אנחנו גרנו בבית סמוך לבית המרקחת היחיד שהיה בגטו ופחדנו במיוחד מביקורת פתאומית, לכן את מעט התרופות שהיו בבית שרפנו וביערנו לגמרי וכך עשו כל אנשי הגטו. הרוקח הראשי בבית המרקחת רעד מפחד משום שרוב התרופות שנמצאו בבית המרקחת היו מהסחורה של וינצר, וגם בבית המרקחת ניסו לבער את כל התרופות הללו יחד עם אריזותיהן. הרוקח הראשי שאל את אנשי היודען-ראט אם להודות בפני הגרמנים שקנה תרופות אצל וינצר. הוא חשב שכך יציל את חייו, אך אנשי הנהלת הגטו הזהירו אותו שבשום אופן לא יזכיר את חלקו בעסק כי סופו יהיה בפורט התשיעי חלילה. הם אמרו לו להסביר שהתרופות בבית המרקחת נקנו ברובן באישור גרמני, וחלקן הגיע מבתי יהודים בשל חוסר שימוש.

בסופו של דבר, לא הצליחו לקשר בין היהודים לעסקי המסחר, כי כולם בגבורה לא שיתפו את הגרמנים בשום מידע. גם וינצר לא הזכיר יהודים ביודעו שדבר זה יגרום להחמרה בעונשו משום שעפ"י החוק יחשב שמכר נשק ליהודים. וינצר הסביר שנסע לגרמניה בעקבות המידע על חסר במאגרי התרופות בליטא, בגרמניה ראה כי קניית התרופות נעשית באופן רשמי ופשוט, ומתוך דאגה אנושית כנה הוא ייבא מעט תרופות נחוצות שהיו חיוניות לתושבי ליטא ומיותרות בגרמניה. את הסחורה הוא כמובן מכר לליטאים בכסף מלא עם מעט רווחים. לאחר ההסבר המדויק הוא נענש בהורדת דרגה ומאסר למשך חמש שנים.

כך נסתיימה הפרשיה הסבוכה, והאוירה בגטו אט אט חזרה לקדמותה. היתה זו אחת מן הפרשיות הקשות ביותר בחיי הגטו.

אנשי הגטו היו בסכנה גדולה במשך תקופת החקירות, כי ליהודים היה חלק גדול בהצלחת עסקי התרופות. ראשית, היהודים שעבדו במפעל של וינצר הציעו לו לעסוק דווקא בתרופות תוך הדגשה כי את התרופות יעביר בעיקר לגטו, ואת היתר ימכור ברחבי ליטא. גם הרופא היהודי שעבד במפעל - הוא שתיווך בין בתי המרקחת השונים והמליץ על סחורה חיונית. כמו כן, הרוקח של בית המרקחת הזמין מוינצר תרופות, כמובן לאחר נטילת רשות מהיודען-ראט, ושאר אנשי הגטו החזיקו בביתם תרופות תוצרת גרמניה, אותן קנו בבית המרקחת בגטו. הסכנה הכללית היתה גדולה מאד. בנוסף, כל עסקי התרופות, לדעת הגרמנים, לא היו קשורים כלל לבתי יהודים. הם הרי סבורים שיהודי שווה ייצור ועבודה, ולאחמ"כ גורלו הוא רעב, חולי ומוות סופי. אין כלל מקום לתרופות...

הנס הגדול היה שוינצר חשב שאם יוודע חלקם של היהודים במסחרו יהיה עונשו חמור יותר, ולכן הוא לא סיפק שום מידע. הוא סיפר בתמימות על פעולתו המוסרית למען האנושות, על הדאגה לתרופות חיוניות במקומות הנכונים, ובין השאר הוא גם הרוויח מעט לכיסו...

הוא הסביר, כי השגיאה העיקרית היתה שלא לקח קודם אישור מאנשי הגסטפו, וכן בשעת החקירות הוא טעה בכך שעודד את הברונית הרוזנת לומר דבריה מתוך שיכרות. סוף סוף נסתיימה הפרשיה הקשה, אך השאירה בליבם של האנשים הקשורים בה הרבה פחד ודאגה עתידית.

המנהל החדש שהתמנה בראש הוורקשטטים לא טיפח יותר את המקום, בעיקר בגלל שהתושבים הגרמנים שהתיישבו בליטא לאחר הכיבוש הגרמני כבר קיבלו את כל הרהיטים להם נזקקו. וינצר, בזמנו, הרחיב את הייצוא והיבוא לשווקים בגרמניה, אך המנהל החדש לא היה מעונין בקשר עם גרמניה. החזית החלה להתקרב לליטא, הגרמנים החלו לסגת משטחי רוסיה וכבר הרגישו באויר את כשלונם במלחמה. מה שהעסיק אותם היה רק הצלחת הכיבוש ומילוי הצרכים של תושבי ליטא.

אט אט נעשתה הנגריה באולם ישיבת סלבודקה מצומצמת וקטנה יותר עד שנסגרה סופית, והמפעל התרכז בנגריה במפעלי הוורקשטטים הגדולים. כך נסגר מקום העבודה הטוב ביותר, ואחי רפאל, כמו שאר העובדים, היה מובטל. ניסיתי לחפש עבורו עבודה טובה אחרת, ושוב התחלתי לעיין ברשימת הדרושים שהצטמצמה מאד בעקבות המצב המלחמתי. רציתי למצוא לרפאל מקום עבודה נוח ויעיל.

עבודתו של אחי רפאל בוורקשטטים

מאחר והנגריה הגדולה באולם ישיבת סלבודקה נסגרה, נשאר אחי היקר בלי מקום עבודה. הוא התקרב לגיל בו מתמנים לעבודות קשות בעיר, ומשום כך ניסיתי לחפש לו עבודה קלה אחרת. לא היה ניתן לקבל פטור מוחלט מעבודה, זאת למרות כל הפרוטקציות והאישור הרפואי שקיבל.

בינתיים, עזר רפאל מאד בתעשיית הגרביים הביתית. הוא התמחה במיוחד בשלבי סיום המוצר ובגיהוץ הגרב על גבי מודל תוך נתינת ברק ויופי לגרב.

כל יום הייתי עובר על רשימת הדרושים שנשלחה מהמשרד הגרמני בראשותו של

ד"ר איזה רבינוביץ. יום אחד תפסה את עיני שורה של דרושים שעסקה בנער שליח למפעלי הוורקשטטים הגדולים. מיד מהרתי לכוון הוורקשטטים, הסרט הירוק על זרועי איפשר לי מעבר חופשי לאזור המשרדים, ונכנסתי לסגן המנהל אשר הכירני מצוין מעבודתי במשרד העבודה. הצעתי לו את אחי כנער שליח. המלצתי עליו מאד ואמרתי שיש לו ידע מקצועי בכל תחום וכשרון נדיר, הוא סיים בהצלחה את קורס הנגרות ומתמחה במסגרות - כל זאת למד אצל המהנדס אולייסקי וסיים בהצטיינות. כמו כן, הוא כבר עבד כנער שליח במפעל הרהיטים שנסגר ועוד... כל הדיבורים והשכנועים לא הועילו, הרגשתי כאילו אני מדבר אל קיר. אח"כ הבנתי מדוע לא הקשיב הלה לדברי - הוא שמר את התפקיד החשוב לנער מיוחס כי העבודה כללה אישור מגבוה ללכת לעיר בתדירות בלא ליווי גרמני.

אף שהסגן כלל לא התייחס אלי ולא רצה להקשיב לדברי, החלטתי להשתדל כפי יכולתי שהמשרה תנתן בסוף לידיו של אחי רפאל. הכרתי את דרכי הפעולה השונים בגטו בעקבות עבודתי היומיומית במשרדי הגטו.

ראשית, פניתי למנהל המחלקה בה עבדתי. הוא היה הקובע בענין מינוי העובדים. למרות שהוא תמיד היה חביב אלי, אהב אותי, כיבד אותי ואף פעם לא צעק עלי, הוא אמר לי שהוא לא יכול לסייע לי בענין. הוא יכול למצוא לאחי עבודה מזדמנת אחרת, אך לא כזו הכוללת יציאה עצמאית לעיר ללא ליווי.

המנהל הכללי ומייסד מפעלי הוורקשטטים היה מר משה סגלסון. היתה לנו קירבה משפחתית אל מר משה סגלסון - אשתו היתה בת דודה שניה של אמי. בגטו לא ייחסו כל חשיבות לקרבה כה רחוקה. הכרתי אותו עוד כשהיינו ילדים והתפללנו יחד בשבתות ובחגים בבית כנסת החייטים הגדול שבקובנה. היה זה בית הכנסת השני בגודלו בקובנה. הוא ואחיו ישבו במזרח בית הכנסת והיו בידידות גדולה עם אבי, אך ידעתי כי כל אלה לא יעזרו לאחי לקבל את המשרה המכובדת.

כרגיל במצבים כאלו נכנסתי למשרדו של קרובנו ד"ר יעקב גולדברג, וכמו תמיד הוא הכניסני בחביבות ובחמימות. ספרתי לו על רפאל שנשאר ללא עבודה בגיל כזה, וכן על הדרישה לנער שליח במפעלי הוורקשטטים - עבודה נוחה המתאימה בדיוק לאחי רפאל. בקשתי ממנו לכתוב מכתב למר סגלסון ולבקשו לתת את המשרה הזו לאחי. ואכן, ד"ר גולדברג מיד רשם לי מכתב בקשה.

פניתי אל מר משה סגלסון מנהל ומייסד הוורקשטטים עם מכתב הבקשה בידי. את

הביקורת בשערי המפעל עברתי בקלות בעזרת הסרט הירוק על זרועי, וכך הגעתי למשרדו של מר סגלסון. בכניסה לחדרו היה פיקוח והכניסה לא היתה חופשית, אך כאשר אמרתי שיש בידי מכתב פניה מד"ר גולדברג למר סגלסון - מיד פתחו לפני את הדלת. נכנסתי למשרדו שהיה מאובזר ברוב פאר. במחלקת הנגרים ייצרו בשבילו חדר מפואר ועשיר ביותר. לצערנו הרב, אפילו במצב קשה כ"כ בגטו היינו בטוחים שכך נחיה עוד שנים רבות.

ברגע שהתחיל להבין את תוכן המכתב, הוא הפסיק את הקריאה ופנה אלי בכאב: "תתבייש לך, אינני צריך מכתב בקשה והמלצה מאף אחד על מנת שאתן ליבי לסייע לבני משפחת גיברלטר היקרים. כל דבר שאתם זקוקים לו בגטו - בואו אלי ומייד אסדר את מבוקשכם כמידת יכולתי. המשרד תמיד פתוח בשבילכם, בקשו ממני כל דבר שאתם צריכים". כמובן שמיד הוא רשם את אחי לעבודה כנער שליח, ושוב חזר ואמר: "כאשר אתם זקוקים לדבר מה - בואו אלי ורק תבקשו". הסגן ששמע את טון דיבורו ועוצמת דבריו הבין כי יש בינינו קרבה משפחתית ומיד שינה את יחסו אלינו.

ואכן, הוא עזר לנו בכך שסידר מקומות עבודה טובים לאבא ולאמא כפי שאכתוב בהמשך, ובאמת תמיד קיבל אותנו בסבלנות ובחמימות יתר. הצטערתי על כך שלא ציפיתי לפני כן ליחס כזה ממנו ולכן לא ניסיתי לפעול בעזרתו עבור עבודה טובה לאחי דוב.

מר משה סגלסון ניצל במלחמה ועלה לארץ ישראל יחד עם ידידו הרופא המהולל ד"ר גרינברג ששהה ג"כ בגטו קובנה. לאחר המלחמה היה ד"ר גרינברג לאחד המנהיגים הגדולים של שארית הפליטה בגרמניה עד שעלה לארץ ונעשה למנהל הכללי של בית החולים 'בלינסון'. מר משה סגלסון עבד עימו, שימש כמנהל המשק הכללי בבית החולים 'בלינסון' ודאג להתפתחות המחלקות החשובות ביותר בביה"ח. לאחר שזכיתי ועליתי ג"כ לארץ ישראל, הגעתי לבקרו לעיתים כאשר נמצאתי באזור ביה"ח כדי להודות לו על עזרתו למשפחתנו בתקופה הקשה ביותר. הוא תמיד שמח בביקורי וביקש ממני לבוא שוב, וסרב לקבל תודה בטענה כי תפקידו היה לעזור בזמן כה קשה לקרובי המשפחה.

אציין את גדלותו של מר משה סגלסון בכך שמלבד העובדה שעזר ודאג כפי יכולתו והשתדלותו לקרובי המשפחה וגם לשאר אנשי הגטו, הוא היה זה שהציל את הגטו ודאג להמשך קיומו בעצם העובדה שהקים מיוזמתו את מפעלי התעשיה - 'הוורקשטטים'.

הוא העסיק אלפים מאנשי הגטו לתועלת הגרמנים, במיוחד בעת סיום בניית שדה התעופה באלקסוט, כאשר נותרו אלפי עובדים מובטלים שמצאו אצלו מקום מפלט וכך היו נחשבים כולם כמועילים לעם הגרמני. זה היה התנאי להשאר בחיים, והגטו כולו שהיה מלא ביהודים יקרים וגדולים ניצל בזכותו.

תפארת בחורים

התארגנות תפארת בחורים לנערים בגטו קובנה

ילדים הולכים לתפארת בחורים

בגטו היו כמה נערים, ביניהם אני, שלמדו לפני המלחמה ב"תפארת בחורים" בבית המוסר בקובנה.

המארגנים שלנו בתפארת בחורים בקובנה היו בחור בשם ר' שמעון סגל ועוד שני אחים בשם אבלס, בנים של רב מפורסם בליטא. רבי שמעון סגל זכה בחסדי שמים להינצל והקים באמריקה את המפעל התורני הגדול - ישיבת קמניץ, שבה התחנכו ומתחנכים אלפי ילדי ישראל לתורה ויראת שמים. הישיבה הוותה את הבסיס האיתן לכל הישיבות הליטאיות באמריקה. (כדי לשחזר את פעולותיו באמריקה יש לכתוב ספר שלם. ר' שמעון סגל הקדיש את כל ימי חייו כדי להגדיל תורה וכבוד שמים, יאריך ד' ימיו ושנותיו.)

רבי שמעון סגל שליט"א

אותם בחורים התחילו לארגן "תפארת בחורים" בגטו עבור ילדים ונערים מגיל שתים עשרה עד גיל חמש עשרה. בתחילת ימי הגטו לא היה לנו מקום ללימודים. חיפשנו מקום נסתר שבו לא ירגישו בנו הגרמנים, כיוון שהיתה זו סכנת נפשות שיודע לגרמנים אנשי הס.ס. שהוקם מקום ללימודי קודש לנערים בגטו.

כמו כן, לא היה לנו ספרי קודש. התחילו לאסוף את הילדים והנערים, שכבר היו בחלקם יתומים עקב הרציחות והאקציות, והשאלה שנשאלה היתה - איך אפשר ללמוד גמרא עם ילדים

הרעבים לפת לחם. בתחילה, ארגן ר' שמעון סגל את הילדים בשבתות בחדרו של איש יקר ואציל נפש. (היתה לו חלקת אדמה בגטו בתוך בור בקוטר עצום והירידה לשם היתה סכנה. הוא כנראה היה מומחה לעיבוד אדמות, בהתחלה גידל קצת ירקות לעצמו ואח"כ היה אחראי, בהסכמת הגרמנים, על גידול ירקות לאנשי הגטו. בגטו היו מספר אדמות פנויות, בעיקר ליד הנהר הויליי ששם גידלו עבור אנשי הגטו מעט תפוחי אדמה וירקות נוספים שחולקו בהקצבה לאנשי הגטו. הגרמנים היו חייבים לדאוג לקצבת מזון מינימלית עבור אנשי הגטו, ולכן הסכימו שמשרדי הגטו יזרעו במקומות חפשיים תפוחי אדמה וכך ישחררו אותם מהדאגה למזון לאנשי הגטו. חלק גדול חולק למוסדות הגטו והיתה זו הצלה למוסדות.)

התאספנו בשבתות, כארבעים ילדים, וישבנו בחדר קטן סביב שולחן על המיטות בדוחק רב. הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי היה דורש לפנינו, ולמען האמת, לא הבנו כלום מדבריו הנשגבים. הוא התעלה אז לדרגה של מלאך, וכמה שניסה לפשט את דבריו כדי להסביר - לא הבנו כלום, אבל כולנו הסתכלנו עליו וראינו פני מלאך צדיק יסוד עולם. כמה נחמה ואמונה קבלנו מכך! אחרי כן היינו מתפללים מנחה, והאיש היקר שבביתו התאספנו היה נותן לכל ילד לסעודה שלישית פרוסת לחם יחידה עם צלחת קטנה של קוביות סלק מבושל בלי שום תוספת של חומץ וכדומה. הרגשנו בזה טעם גן עדן! שיהיה זכרו ברוך. מתוך מקצת דבריו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי קיבלנו עידוד ואמונה, יראה ובטחון.

הבחור ר' שמעון סגל התחיל לחפש עבורנו מקום סתר שבו נוכל ללמוד יום יום גמרא ושאר ספרי מוסר, להתפלל תפילה ישיבתית שלוש פעמים ביום ולקבל הדרכה מגדולי ראשי ישיבות שנשארו בגטו. ר' שמעון סגל היה בידידות עם אחד מיקירי יהודי קובנה בשם ר' בערל פרידמן ומצא אצלו אוזן קשבת. יהודי זה היה אדם יקר נפש וגם במצב הכי קשה בגטו - תמיד היתה בת שחוק על פניו, איש ירא שמים ומכבד תורה בתכלית וגומל חסד. לפני המלחמה היה בעל צדקה גדול.

ר' בערל פרידמן היה אחד המיוחדים והיקרים ביהדות הדתית בקובנה, וכמה שאכתוב עליו לא אגזים. בטוב ליבו ובעזרתו ליהודי הגטו הוא היה דמות עבורי. מר פרידמן זכה להינצל עם כל משפחתו ולעלות לארץ. לאחר המלחמה תמיד כשהזדמנתי לתל אביב הייתי הולך לבקר אותו בעבודתו. ר' בערל פרידמן היה יהודי עסיסי של יהדות ליטא.

ר' שמעון סגל דיבר עם ר' בערל פרידמן וביקש את עזרתו בהקמת בתי מדרש לנערי הגטו. ר' בערל פרידמן דיבר עם הנהלת הגטו, בפרט עם מנהל המחלקה לתרבות בגטו

שהיה בנו של גאון הדור רבה של קובנה הרב שפירא, וסיכם עם משרד זקני העדה לתת את כל העזרה הדרושה על מנת להקים את תפארת בחורים לילדי ונערי הגטו. הם קראו לזה 'ישיבה' כדי להראות שגם בעמק הבכא הוקמה ישיבה בגטו קובנה. ר' שמעון סגל מצא בנין בן שתי קומות מלבנים שטרם נשלמה בנייתו - רק השלד היה מוכן, בלי חלונות ובלי ריצוף, היה זה אולם גדול מרכזי בלי קירות. את הבנין בנה לעצמו מר אזינסקי, בעל טחנת קמח בליטא, שנהרג בתחלת המלחמה. היה לו אח בגטו בשם ר' בנימין שהיה אחד מגאוני הדור, והוא כמובן נתן בשמחה גדולה את הבנין הלא גמור ל"תפארת בחורים". ר' בערל פרידמן ובעלי המקצוע שעבדו אצלו במפעל התעשיה בגטו התחילו, בהסכמת ראשי הגטו, לגמור במהירות את הבנין. ר' בערל פרידמן נתן את חומרי הבנין ובנה הכל מחומרים שקיבל מהגרמנים על מנת להמשיך ולבנות את מפעל התעשיה בגטו. אסור היה לו לקחת שום חומר מהמקום, אך לאחר שקיבל רשות מהיודען-ראט, הוא סיכן את חייו והוציא כל החומרים הדרושים כדי לגמור במהירות את הבנין ולהתאימו לבית מדרש ללימודים.

אם היה נודע לגרמנים שמר פרידמן הוציא חמרי בנין, בפרט קרשים, היו רוצחים אותו עם משפחתו. בנין הלבנים הלא גמור היה במקום נסתר ולא ברחובות הראשיים של הגטו, כך שגם הנערים לא פחדו לבא ללמוד שם. האמת ניתנת להאמר שעל הקמת בנין תפארת בחורים לא היו מלשינים בגטו. לצערנו הגדול, כאשר הגרמנים תפסו יהודים בחטא קניית אוכל אצל הליטאים, היו כאלו שפדו את נפשם בכך שהפכו למלשינים ונתנו אינפורמציה לגרמנים על הנעשה בגטו, אך בכל זאת - גם ליהודי במצב הכי קשה חשוב ויקר לימוד התורה של ילדי ישראל, וכל אחד הבין והאמין שרק לומדי התורה בגטו יצילו את החיים שלנו.

בערל פרידמן לקח נגרים ועצים מהתעשיה שלו וגמר במהירות את החלונות, את דלתות הכניסה ואת חדר המדרגות. כעת היה צורך לגמור את הרצפה. בליטא היו בונים רצפה מעץ - היו ממלאים את הרצפה בחול ועל זה בונים רצפת עץ. מר פרידמן קיבל מהמשרד בגטו עגלה עם סוס וכך הובאה עגלה מלאה בחול ואנו, הנערים, עבדנו כולנו בשמחה; מילאנו דליים בחול והעלינו אותם לאולם ההולך ונבנה. זו היתה עבודה קשה עבורינו מחמת הרעב האיום. לאחר שסיימנו להביא את החול, גמרו הנגרים את רצפת העץ.

מר פרידמן בנה עבורינו שולחנות וספסלים ללימודים, וכן בנה בימת עץ לקריאת התורה. הם השיגו ספר תורה עם ארון קודש, ובזמן קצר ביותר עמד בית המדרש על תילו והתחילו הלימודים באופן מסודר עם תפילה ישיבתית בציבור שלוש פעמים ביום.

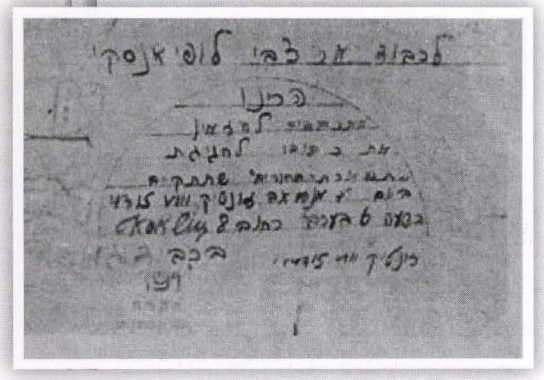

הזמנה למסיבה בתפארת בחורים

המקום הפך למקדש מעט בתוך החשיכה האיומה של הגטו.

ר' שמעון סגל דאג למגידי שיעורים, לגמרות ולסידורים. נודע לו שבמחסן הגטו אחסנו את בגדי הקדושים מהאקציות ויש שם טליתות קטנים עבור נערים בני מצוה. הוא בקש מר' בערל פרידמן שישיג את הטליתות הקטנים עבור הנערים וכך להעניק לנו הרגשה נעימה של מבוגרים. ואכן, כל נער קיבל טלית, התעטף בה והתפלל. המראה של עשרות נערים מתפללים בטליתות כמו גדולים עשה רושם אדיר. נכנסנו ללמוד בחשק רב ושכחנו מהרעב ומכל הצרות שבגטו. ר' שמעון סגל התייעץ כנראה עם גדולי התורה בגטו, והתחילו ללמד אותנו שני מגידי שיעורים שהתמסרו אלינו באהבה ובמסירות נפש. אחד מהם היה הגאון והקדוש ר' שמואל מארוק, מגדולי התורה בגטו קובנה וחתנו הצעיר של צדיק הדור שכונה באהבה בשם "ר' איצלה המחלק".

"רבי איצלה מחלק"

אספר מעט על רבי יצחק מחלק שהיה מגדולי וצדיקי ליטא.

שם משפחתו היה רבי יצחק מלצר. הוא ייסד ישיבה קטנה בסלבודקה בשם "אוהל משה" ובה למדו מאות ילדים ונערים. היתה זו אחת מהישיבות הקטנות המצוינות בליטא. בנין ישיבת אוהל משה היה ברחוב הישיבה מול ישיבת כנסת ישראל בסלבודקה.

בשנים הראשונות ליסוד הישיבה לא היה מטבח לבחורים וכל אחד אכל את פת לחמו באכסניה בה הוא גר. העניות היתה גדולה, רוב בני הישיבה באו מהעיירות ממשפחות עניות, ובדרך כלל כל מה שאכלו היה פרוסת לחם יבשה ליום, וגם זה בקושי.

בתחילה, דאגה הישיבה לקצבת לחם לבחורי הישיבה. ראשי הישיבות היו גאוני הדור, אבל כסף לא היה לישיבה עבור החזקת מטבח לתלמידים. העניות בליטא היתה נוראה, רוב האדמות היו שייכות לליטאים והיהודים התפרנסו בקושי מכל מיני עבודות צדדיות.

בישיבה בקושי יכלו להקציב לחם לבחורים. ר' איצלה מלצר שמחמת צידקותו ומעשיו הוסיפו לו את שם החיבה "מחלק", התחיל לדאוג יום יום לבני הישיבה ללחם לשובע. הצדיק הגדול רבי איצלה היה נוסע כל בוקר עם סוס ושקים ריקים כדי לאסוף לחם לבחורים בישיבה, והעניות היתה כל כך גדולה שאנשים היו תורמים לפעמים רק פרוסת לחם או קצה לחם שנשאר. תרומה של חצי לחם או לחם שלם היתה כבר בגדר אוצר. כך היה מסתובב בסלבודקה ובקובנה באיזור מגורי היהודים והנשים הצדקניות חיכו לתרום פרוסת לחם לישיבה. לאחר כמה שעות עבודה היה חוזר עם שקים מלאים של חתיכות ופרוסות לחם ומביא אותם לסבא מסלבודקה הגאון צדיק הדור רבי נתן צבי פינקל זצ"ל. השמחה היתה גדולה - יש לחם לבחורים! סיפרו שהסבא היה מחלק לבד את הלחם לבחורים; לבחורים חדשים שהגיעו רק עכשיו ללמוד היה מחלק את הפרוסות הכי טריות, ולבחורים המבוגרים שלמדו כבר כמה שנים בישיבה היה נותן לחם פחות טרי. מספרים, שהגאון הצדיק ראש ישיבת סלבודקה ר' איזיק שר, חתנו של הסבא מסלבודקה, היה מקבל את הלחם היבש עבור משפחתו, זה היה הקעסט שקיבל, ולעצמו השאיר הסבא את הלחם הכי יבש והכי קשה שכמעט לא ניתן היה לאכול. הוא היה משרה את זה בתה עד שיכול היה לאכול. כך למדו תורה וכך גדלו לגאוני עולם.

רבי אייזיק שר זצ"ל

סיפר לי נכדו ר' שמואל דייץ, הבן הגדול של חתנו הגדול הגאון הרב מנחם דייץ, שפעם בילדותו ביקר עם אביו הגאון אצל הסבא ר' איצלה בסלבודקה. הסבא נסע בבוקר כדרכו עם הסוס, העגלה והשקים לאסוף לחמים, והוא בינתיים שיחק בכדור במרפסת של ביתו של הסבא. היו שם חלונות מזכוכית שסגרו את קירות המרפסת כדי להגן מפני הקור של ימות החורף, ובלי כוונה הוא פגע עם הכדור בחלון והזכוכית של החלון נשברה. הילד שמע גניחה של צער מהסבא בזמן

שיצא מהבית לאסוף את הלחם. אביו הגאון ראה שחותנו הגדול נורא מצטער. הוא הלך לזגג שיתקן את החלון, ולאחר שהסבא הצדיק ר' איצלה חזר, הוא הבחין שתיקנו את החלון. הוא שאל את חתנו כמה עלה התיקון, וכששמע את הסכום, הוא נתן גניחה נוספת וחזקה מקודמתה - מדוע תיקנתם את החלון, עם הכסף הזה יכולנו לקנות הרבה ככרות לחם לבחורי הישיבה ואני יכולתי להישאר עם חלון שבור. אמר לו חתנו הגאון: תיקנתי את החלון מפני שהקור בחורף הקשה של ליטא מגיע לעשרים מעלות מתחת לאפס! ענה הצדיק ר' איצלה: הייתי יכול למלאות את חור החלון בכר של נוצות והקור לא היה עובר, בזבזתם כסף עבור התיקון במקום לתת את הכסף כתרומה לקניית לחם לבחורי הישיבה. במשפחתו סיפרו עוד הרבה סיפורים על צדקותו של רבי איצלה.

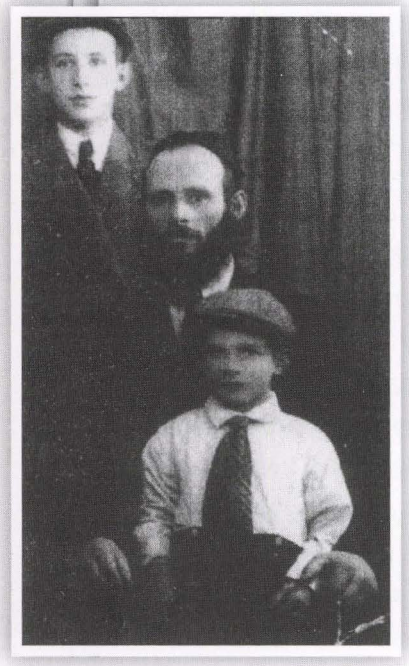

רבי מנחם מנדל דייץ הי"ד

היו לו שלושה חתנים גדולי ישראל. חתנו הגדול, הגאון הרב מנחם מנדל דייץ, פתח ישיבה קטנה בעיר ינובה, אחת הישיבות הקטנות המצוינות בליטא. הרוסים סגרו את הישיבה כמו כל הישיבות בליטא.

אכתוב עליו סיפור קטן. בזמן הרוסים, כל אחד היה חייב לעבוד. אחרת, היה ניתן הכינוי "פרזיט" (בעברית - טפיל). לא היתה לו פרנסה, והבעיה היתה לחפש עבודה שאין בה חילול שבת. הוא החליט שילמד את מקצוע הסנדלרות, יעבוד בתיקונים כמה שעות ביום וכך ימנע את מילת הגנאי "טפיל" ויוכל כל היום לשבת וללמוד.

הגאון הצדיק למד סנדלרות, אבל אף אחד מיהודי העיר ינובה לא בא לתקן אצלו את נעליו. איך אפשר לבוא לגאון וצדיק כזה, להטריחו ועל ידי כך לבזות את התורה הקדושה? כיוון שהיה צריך להתפרנס, הוא עזב את העיר ינובה ועבר לגור בסלבודקה, שם היו אנשים שלא הכירו אותו וכך היה יכול להתפרנס בדוחק ולשבת ללמוד כל היום.

הרב הגאון הצדיק והקדוש הרב דייץ נהרג עם משפחתו באקציה הגדולה בגטו קובנה, ובחסדי שמים נותר בחיים בנו הבכור רבי שמואל וזכה להקים דורות ישרים בארצנו הקדושה.

רבי זבולון גרז זצ"ל בחתונת בת המחבר.
מאחור נראה רבי יהודה שפירא זצ"ל

החתן השני של ר' איצלה היה הגאון רבי זבולון גרז שזכה בעת כיבוש הרוסים לעזוב את ליטא ולעלות עם משפחתו לארצנו הקדושה. הוא היה ראב"ד ברחובות והיה מוכר בגאונותו ובצידקותו בכל תפוצות ישראל ובפרט בקובנה, בסלבודקה ובליטא.

החתן השלישי היה מורי ורבי הגאון הצדיק והקדוש רבי שמואל מארוק הי"ד שהמשיך לנהל את הישיבה של חותנו, "אוהל משה" בסלבודקה. בכל שנות הגטו זכיתי ללמוד אצלו בתפארת בחורים. בתחילה היו מאות ילדים ונערים, אך אח"כ נשרו רבים שלא יכלו לעמוד ברמת הלימודים. הגאון רבי שמואל מארוק לימד אותנו בערב שעתיים וחצי גמרא עם תוספות. היה לו כושר הסבר נפלא, הוא הכניס בנו את כל נשמתו ולימד אותנו את דרכי הלימוד בעומק הסוגיא עד כמה שיכולנו להבין. כשהוא לימד אותנו, שכחנו מהרעב ומהפחד מהגרמנים, עד כדי כך הוא הכניס אותנו לעולם אחר - עולם של תורה, יראת שמים, אמונה וביטחון. והעיקר, הוא לימד אותנו להתפלל ולהתחנן על נפשנו, תפילה עם עומק הלב, תפילה של דמעות. הוא הזכיר לנו שלמרות ששערי תפילה ננעלו, הרי שערי דמעות לא ננעלו, ואכן כל תפילותיו היו בבכי. הוא עשה יום תפילה לילדי הגטו, והיה זה מראה שאדם יכול לזכות לראות אולי פעם באלף שנים. הוא זעק מעומק ליבו: "ברגע שנותנים לנו מן השמים להתפלל, פירושו של דבר ששערי שמים לא נסגרו. אבל צריך תפילה אחרת, תפילה של עומק הלב, להבין ולהרגיש שרק בורא עולם יכול להציל אותנו והדרך היחידה היא תורה ותפילה". הגאון והקדוש רבי שמואל מארוק בנה אותנו לעמוד בזמנים קשים כאשר בחוץ שורה אימת מוות. הוא הוציא אותנו מההפקרות וההתפרקות שהיו בגטו ובזכותו נשארנו בני תורה. חיפשנו כל הזמן קרבת ה' ורצינו להתקרב ולהדבק לגדולי ישראל בגטו. כמה שאכתוב עליו - יודע אני ומרגיש שלא אצא ידי חובתי, אני קטן מכדי לתאר את הקדוש והטהור צדיק יסוד עולם, הגאון רבי שמואל מארוק שכל חייו היה קודש לה' ולתורתו, מי יעמוד במחיצתו.

עם ישראל חי וקיים בזכותו ובזכות שאר קדושי עליון שמסרו נפשם הטהורה על קידוש שמו יתברך, הי"ד הטהור.

מורי ורבי הגאון הרב אפרים אושרי זצ"ל

הרב השני היה הגאון רבי אפרים אושרי שהיה מגדולי תלמידי החכמים והמצוינים של ישיבת כנסת ישראל בסלבודקה. הוא היה בגטו קובנה וניצל בניסים.

בגטו הקימו בית מרחץ לחיטוי בגדים מכינמת. בבתים בגטו לא היו אמבטיות והיו צריכים לחפש דרכים לשמור על הנקיון. הנהלת הגטו דאגה כל העת עבור עובדי שדה התעופה ועובדים נוספים שנשלחו מהגטו, בפרט בשנה האחרונה כאשר אלפי אנשים יצאו לעבודה במחנות שפתחו הגרמנים מסביב לקובנה. הם היו עובדים וישנים שם, ולפרקים היו מביאים אותם בימי ראשון לגטו כדי שיתרחצו, יכבסו את בגדיהם ויעשו חיטוי בחום נגד כינמת. בבית המרחץ היחיד שהיה בגטו נבנה בתוך מרתף מבלוקים גדולים, התקינו בו מים חמים לרחיצה וחדר לחיטוי בגדים באויר חם בטמפרטורה גבוהה אך מאוזנת כדי לחטא את הבגדים ולא לשרוף. לא כולם יכלו להנות מכך, מכיון שהמקום היה קטן ולא היו מספיק עצים להסקה. רק ליחידי סגולה ניתנה רשות השימוש - לעובדי שדה התעופה ולעובדי שאר מחנות העבודה סביב קובנה. רבי אפרים אושרי היה אחראי על כך מטעם משרדי הגטו.

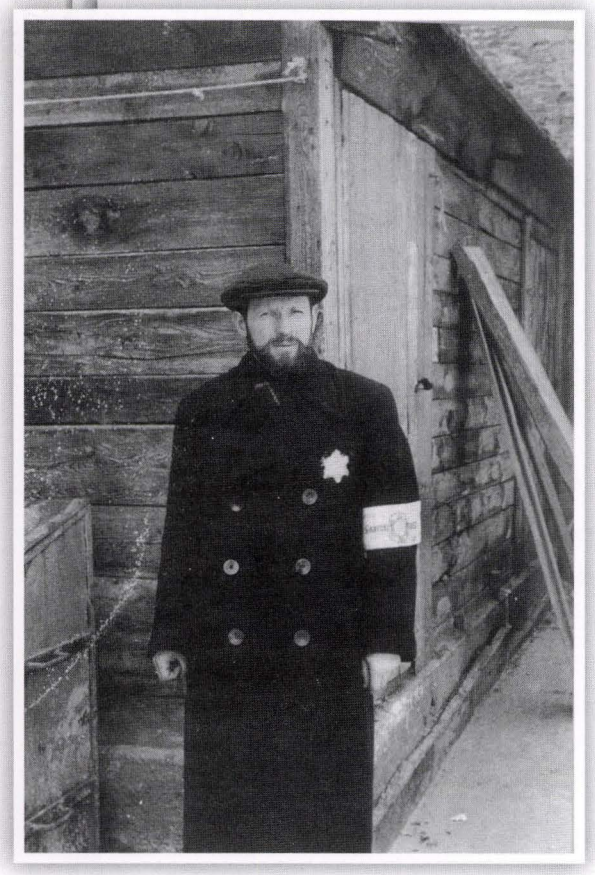

רבי אפרים אושרי זצ"ל בגטו לאחר המלחמה

המעלה הגדולה בעבודה זו היתה העובדה שהוא היה עצמאי ולא היו מנהלים מעליו, אבל היתה לו אחריות

כבדה ודאגה שהכל יתנהל כראוי, בפרט ביום ראשון בו לא עבדו והוא היה יום החופש של הגרמנים.

הגאון רבי אפרים אושרי התמסר אלינו בכל ליבו ונפשו וראה זכות גדולה בהצלת שארית הפליטה בגטו - הילדים והנערים. הרב היה אומר שיעור כל יום בין שתיים לשלוש בצהריים - אז משרדי הגטו היו סגורים. למדנו גמרא בסדר נזיקין.

רבי אפרים אושרי הכניס אותנו למסגרת ישיבתית והרים את הלימודים לרמה גבוהה ביותר. הרב אושרי לימד אותנו בעמקות רבה. הוא אמר לנו שיעורים כמו בישיבה גדולה והתאמץ בכל כוחו שנבין. הוא פתח לפנינו הבנה ועומק בלימוד, וכמו כן לימד אותנו ספר דניאל ואיוב בבהירות נפלאה. לאחר הלימוד התפללנו תפילת מנחה באוירה ישיבתית, ואח"כ הוא היה חוזר לעבודתו. גם אני הייתי צריך לחזור תיכף לעבודתי. הייתי נכנס לביתנו לאכול משהו ורץ לעבודתי. בדרך הייתי הולך עם חברי והיינו חוזרים בעל פה על מה שלמדנו בשיעור כדי שנשלוט היטב בגמרא. לאחר מכן הייתי פונה לכל הסידורים שהיו לי במשרד וכל הזמן הייתי חוזר על הלימוד בעל פה. לאט לאט נכנסתי היטב להבנת הלימוד. התשוקה והשמחה שלנו בלימוד היו נפלאות. הרגשנו כל יום שחס ושלום הלימוד של אותו היום הוא הלימוד האחרון בחיים, שהרי בגטו אף אחד לא ידע מה עלול לקרות בעוד שעה או למחרת בבוקר. היה פחד תמידי מהאקציות ומהיריות ליד הגדר.

ניתן להבין שאם הלכנו בהרגשה כזו, למדנו בתשוקה ובהתמדה את חמש השעות היומיות בתפארת בחורים. כפי שכתבתי, לא היתה לנו ילדות. המאורעות שעברו עלינו יום יום הפכו אותנו לזקנים.

היה לי חבר עוד מהתקופה שלפני המלחמה עימו למדתי בתפארת בחורים בבית המוסר בקובנה. שם משפחתו היה שוב (את שמו הפרטי איני זוכר), הוא היה חברי בלב ובנפש והיינו ממש כאחים. פעם אחת, לאחר השיעור של הגאון הרב אפרים אושרי, הלכנו ברחוב לינקובה בגטו ופתאום הוא נעצר ואמר לי: "אין לי חוצפה ועזות לבקש מד' שיתן לנו חיים, עם ישראל נהרגים ונשחטים לרבבות כל שעה. מה אני יחסן יותר מכולם", כך מדבר ילד לפני בר-מצוה. והמשיך: "אבל שלא אזכה ללמוד תורה בישיבה קדושה? רבונו של עולם, על זה אני לא יכול לוותר", על חיים הוא לא מעז לבקש, אבל על לימוד התורה הקדושה הוא כן מבקש תחנונים מבורא עולם. שיזכה עוד ללמוד תורה בישיבה הקדושה. שנינו היינו הולכים ובוכים. איזו תשוקה לתורה היה בלימוד, שכחנו מהרעב, מהפחד ומאימת המוות. כל מחשבתנו היתה רק להבין עוד גמרא, עוד

רש"י, עוד תוספות, עוד העמקה ועוד לומדות, זה היה כל הרצון של הילדים והנערים שלמדו שם. עכשיו אפשר להבין את המסירות של מגידי השיעורים שם - גם הם היו רעבים לפת לחם, שבורים ורצוצים, ואת כל שאיפתם לגדול בתורה החדירו בנערים. הגאון רבי אפרים אושרי, מגדולי התלמידים מסלבודקה, דרש מאיתנו להעשות ישיבה גדולה, ולאחר שהכניס אותנו לעומק העיון, הוא החל לומר לנו שיעורים עמוקים ביותר.

לאחר עשרות שנים פגשתי את מורי ורבי הגאון רבי אפרים אושרי באמריקה. כשביקרתי בביתו, הוא אמר לי שכל כך קשה היה לו ללמד אותנו, הוא היה רעב לפרוסת לחם והפחד התמידי בגטו ממש שיתק את כל מחשבותיו, אבל אנו, עשרות הנערים, לא רצינו לחשוב על כל הצרות, הרעב ופחד המוות, ודרשנו ממנו עוד עומק ועוד הבנה. הרב אמר לי שהקשינו לו קושיות עצומות כאילו לא קיים גטו כלל. לא התאים כזה עומק לנערים בגילנו, אבל משמים היתה סיעתא דשמיא מיוחדת, והוא - הרב - היה מוכרח לעמול ולהתאמץ, לענות לנו ולהתעמק איתנו. הוא אמר לי שאחד מהנערים הקשה לו קושיות עצומות במיוחד, והיה זה אושר חייו בגטו. אלה הן הזכויות שהוא חושב שבחסדי שמים סייעו לו להנצל. בעת חיסול הגטו, שרפו ופוצצו את כל בתי הגטו ונותרו רק שני מבואים. אחד המחבואים נבנה במרתף ליד בית המרחץ עליו היה הרב אושרי ממונה, ושם הוא התחבא. הגרמנים פוצצו את הבנין הגדול בן שלוש הקומות ואחר כך בקושי יכלו לצאת מהמפולת שנפלה על הבונקר.

לאחר שניצל והרוסים כבשו את ליטא, היה הרב אפרים אושרי רבה של שארית הפליטה בקובנה, ואח"כ ברח מליטא והגיע לאיטליה. שם, ברומא, פתח עם עוד כמה תלמידי חכמים ישיבה גדולה בשם 'מאור הגולה' ולמדו בה כשלוש מאות בחורים. לאחר שרובם עלו לארץ, העביר הרב את הישיבה לקנדה ומשם עבר לניו-יורק והפך לאחד מגדולי

ישיבת 'מאור הגולה' רומא

ישראל באמריקה. הוא זכה להקים דורות של גדולי ישראל, בנים תלמידי חכמים ופוסקים.

בשבת היה רבי אפרים אושרי מתמסר אלינו כמעט כל היום כיון שלא עבד. פעם שאל אחד מהתלמידים את הרב - איך הרב לא נמצא במקום העבודה, הרי אם חס ושלום תהיה ביקורת של הגרמנים אנשי הס.ס. ראשי הגטו וימצאו שבית המרחץ לא פועל, הרב מסכן את חייו וזה ממש בגדר פיקוח נפש. ואכן, תמיד היו מבקרים הגרמנים במקומות כאלו, משום שפחדו ממגפות מחמת חוסר ניקיון בגטו. בנוסף לכך, הם היו צריכים לדאוג לעצים ולשאר הדברים, וכן רצו תמיד לבדוק אם הכל עובד סדיר ואם לא מרמים אותם. הם היו בודקים בעיקר את חדר החיטוי - האם החום מספיק כדי לחטא את הבגדים. כששמע רבי אפרים אושרי את השאלה, קם רועד כולו ואמר שההלכה אומרת שאם נוכרי דורש מיהודי שיחלל שבת ללא שום צורך לעצמו בעבודה זו, מותר ליהודי למסור את נפשו על קידוש השם. כולנו היינו המומים כששמענו את ההלכה המתירה למסור את הנפש ולקדש את השם על חילול שבת. ואז הוא חזר ואמר **שהוא מוכן למסור את נפשו על כך ולא יחלל שבת.** הוא יודע שזו סכנת נפשות ועלולים לקחת אותו כל רגע לפורט התשיעי, ואף על פי כן - אינו מוכן לחלל שבת.

בכל זאת היה לו תירוץ לגרמנים בשעת הצורך. הוא יכל לטעון שאין לו עצים כדי להפעיל את המיכשור, ואת המעט שיש ברשותו הוא שומר ליום ראשון כשיגיעו העובדים משדה התעופה ומשאר המקומות. הבעיה היתה שהגרמנים לא קבלו תירוצים, הם ששו על כל יהודי שיכלו לרצות. אם אין לו עצים להסקה - שידרוש זאת והם כבר יספקו לו, העיקר שהוא יהיה במקום. וכך, בכל השבתות ובחגי ישראל הוא לא הפעיל את בית המרחץ ומן השמים רחמו עליו ואף פעם לא באו הגרמנים אנשי הס.ס. לביקורת. בשאר ימות השנה היו הרבה פעמים מבקרים ובודקים את בית המרחץ וחדר החיטוי, אך בשבתות ובמועדי ישראל - לא.

בשבת, לאחר הלימודים ותפילת מנחה, היינו אוכלים במקום סעודה שלישית שנידב אותו יהודי צדיק שהיה אחראי על גידול הירק בגטו. נתנו לנו פרוסה אחת של לחם עם צלחת קטנה של סלק חתוך מבושל במלח והרגשנו שאנו זוכים במעדני מלכים. היו ילדים שלא אכלו בליל שבת וביום שבת מאומה ועדיין לא עשו קידוש של ליל שבת. הם שאלו האם בסעודה שלישית, כשהם מקבלים פרוסת לחם, עליהם לעשות קידוש של ליל שבת, וענו להם שעכשיו עליהם לקדש על פרוסת הלחם. ואכן, רוב הילדים עשו קידוש של ליל שבת בסעודה שלישית.

תפילה בתפארת בחורים בגטו

נערי תפארת בחורים היו מתפללים שלש פעמים ביום תפילה בציבור. בקיץ היה המנין מתחיל מוקדם בבוקר, משום שהרב מלר, תלמיד ישיבת סלבודקה, היה הבעל קורא, והיה עליו לצאת לעבודה. בשעה שש בבוקר היה על כל האנשים בגיל העבודה להתייצב בשער הגטו ושם חלקו את כולם למקומות עבודה. התפילה בתפארת בחורים התחילה לפני כן. לא היה לנו כמעט שעונים בגטו, ולכן סכמנו שכל שבוע אחד מהנערים יעיר את חבריו. אסור היה לסגור במנעול את דלתות הבתים בגטו.

בקיץ היינו קמים כבר בחמש בבוקר וכל אחד הלך להעיר את האחרים לפי הרשימה, התפילה היתה כולה ברגש, בתחנונים ובדמעות ביודעינו ששערי דמעות לא ננעלו.

ידענו על מה לשים את עיקר הדגש בתפילה, וחוץ מתפילת הלחש שהיתה כולה תחנונים, השיא של התפילה היה תפילת "והוא רחום". חלק גדול מאנשי הגטו אמר תפילת "והוא רחום" כל יום, וסיפרו לי שבגטו וילנא גם כן אמרו כל יום "והוא רחום".

ביקשו היתר מהגדולים להגיד תחנון גם בשבת. כמה דמעות שפכנו בתפילה - **"ויאמר דוד אל גד וכו' אל באפך תוכיחנו וכו' כי אין במות זכרך וכו' בשאול מי יודה לך וכו' נחשבנו כצאן לטבח יובל וכו' ברוגז רחם תזכור".** הנערים ידעו היכן לבקש רחמים ותחנונים. לזה לא היינו צריכים לקבל הדרכה. ידענו את מצבנו, הבנו שלנערי הגטו אין קיום ומקומנו בפורט התשיעי. רק רחמי שמים הגדולים יכולים להציל את חיינו. זו היתה כל בקשתנו - עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו.

תפילה נוספת היתה נשגבת לנו מאוד - "יהי רצון מלפני אבינו שבשמים" שאומרים לאחר קריאת התורה. בפרט "אחינו כל בית ישראל... המקום ירחם עליהם" וכו'. תפילה זו היתה כולה תחנונים.

הלימודים בתפארת בחורים בגטו

ידענו שאם אנשי הגסטפו בגטו, כמו רויקה ימ"ש ושאר הרוצחים, ימצאו אותנו לומדים תורה - אנו בסכנה גדולה. הם היו לוקחים את כולנו להריגה לפורט התשיעי. השנאה הגדולה ליהודים היתה בעיקר שנאה לתורתנו הקדושה. הכנו בפינת הרצפה שמאחורי ארון הקודש דרך מילוט במקרה של סכנה.

למטה היו מרתפים חשוכים ומסובכים שמחלקם היתה אפשרות לצאת מחוץ לבנין. חלק מהיהודים החרדים בגטו לא רצו לסכן את ילדיהם ולשלוח אותם ללמוד למרות שהבנין היה במקום מוסתר, שהרי בכל זאת אפשר להכנס מהרחוב והנאצים אנשי הגסטפו הסתובבו רבות בגטו.

היתה בגטו רבנית גדולה שאמרה שאסור לסכן את הילדים ולשלוח אותם ללמוד למרות הרמה הגבוהה שהיתה שם ודיבוק החברים. היא שכרה אברך, שלמה לו מפת לחמה, ובנה למד בבית עם נער נוסף. הרבנית אמרה שבעז"ה כשינצל - כל חייו יהיו קודש לה'. אך אין זה יכול להידמות ללימוד שאנו זכינו לו - חמש שעות כל יום בדיבוק חברים, חזרות שהיו בינינו, ובעיקר - התפילה הישיבתית שהיתה שם, תפילה שכולה דמעות. אבא אמר שהוא בעצמו לא היה שולח אותי משום שזה מקום סכנה, אבל אם אני בעצמי הולך - הוא לא מפריע לי, כיון שדעתו היתה שאנו זקוקים כל יום לאלפי ניסים ולשם כך צריך קיום מצוות במסירות נפש ומן השמים יראו ויעזרו. אבא נתן לי ללכת ללמוד ולהתפלל ובסיעתא דשמיא לא באנו כל ימי הגטו לידי סכנה. למדנו בהתמדה ובעמקות.

אחי רפאל אמר שכל בקשתנו לחיים מבורא עולם היא רק חיים של שעות - בבוקר יאמר מי יתן לי ערב - כל בקשתנו היתה שנזכה עוד לראות את הערב ואת הכוכבים שבראת בעולמך. ובערב יאמר מי יתן לי בוקר - לאחר שזכינו לראות את הכוכבים, מבקשים אנו לזכות לעוד כמה שעות חיים, לראות את השמש שבראת בעולמך. אלה היו תחנונינו בכל יום. לא עלה על דעתנו לבקש רחמים של הצלה, זה היה מעל להשגתנו.

כך נראתה ישיבת תפארת בחורים בגטו. הגאון הקדוש הרב רבי שמואל מארוק זצוק"ל ביחד עם הגאון רבי אפרים אושרי מסרו את נפשם ללמד אותנו מתוך סכנה, החדירו בנו את האמונה ובעיקר את חשיבות התפילות.

תמיד אמר לנו רבינו הקדוש רבי שמואל מארוק: שערי שמים סגורים לפנינו, מתקיים הפסוק "ואנכי הסתר אסתיר פני" וכו'. אבל שערי דמעות לא ננעלו, השמים פתוחים לתפילה של דמעות. בגטו יש תפילה אחת – תפילה של דמעות! תבקשו מבורא עולם שהוא אבינו בתפילה של דמעות ואז תקבלו. אף אחד לא יכול לעזור לכם, ילדים ונערים, לא אבא ולא אמא ולא אחים. רק אבינו בורא עולם. תתחננו אליו בתפילה של דמעות ותקבלו רחמים. זו אכן היתה הצורה של תפארת בחורים בגטו.

האקציה לריגה

לקיחת האנשים לבית הסוהר

בהתחלת חודש פברואר 1942 (שבט תש"ב), כחודש לאחר שגורשנו ממקום מגורינו ועברנו לגור ברחוב פיקולו, הגיע איש הגסטפו הרוצח יורדן ימ"ש בדרישה שהנהלת הגטו תארגן משלוח של חמש מאות איש לעבודה בגטו ריגה בלטלנד. כמובן, השתרר פחד גדול שמא מדובר שוב באקציה ורוצים לרצוח חמש מאות גברים צעירים. לאחר בירורים שוכנעה הנהלת הגטו שבאמת הכוונה למשלוח לעבודה בעיר ריגה, כיוון שהגרמנים והלטביים רצחו מיד בתחלת המלחמה כמעט את כל יהדות לטביה ועכשיו היה חסר להם כח עבודה. הלטביים היו רוצחים יותר מן הנאצים.

כשאנשי משרד העבודה הכינו את הרשימה למשלוח, הם לא רצו לפגוע במשפחות, ולכן הם בחרו אנשים בלי משפחות ואנשים נוספים מהעולם התחתון שלפי דעתם סיכנו את חיי הגטו ורצוי להיפטר מהם. בנוסף, הם שיכנעו מתנדבים באומרם שמי שיתנדב יקבל זכויות מיוחדות.

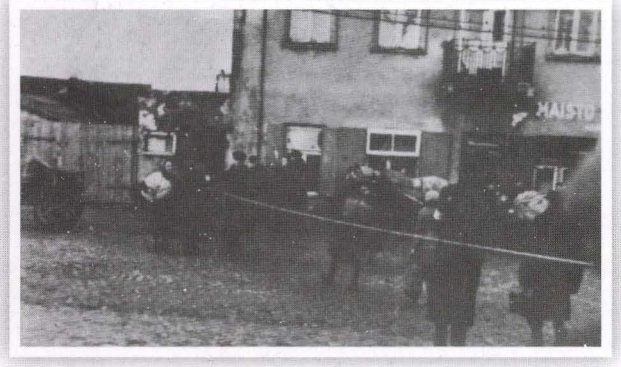

בית הסוהר שבבית הכנסת הלוית המת

אנשי משטרת הגטו - שני שוטרים יהודים - הלכו לפי הרשימה, לקחו את האנשים הרשומים מהבתים, הביאו אותם לבית הסוהר בגטו ובמשך כל הלילה הצליחו לאסוף מאות אנשים, אך עדיין לא היו מספיק אנשים למשלוח. אנשים התחבאו, עזבו את ביתם והתחבאו במשפחות בהן לא היו גברים מתוך מחשבה ששם לא יבואו השוטרים לחפש.

לבית הסוהר בגטו קראו "דבוקלה".
בעבר שימש המקום כבית הכנסת "הלויית המת", ולפני המלחמה שכנה שם ישיבת

"אור ישראל", אחת הישיבות המצוינות בליטא בראשותם של הגאונים רבי יוסף פרבר זצ"ל והגאון והקדוש ר' יחזקאל ברשטיין הי"ד בעל מחבר "דברי יחזקאל". יום אחד נתנו הגרמנים פקודה הדורשת מאנשי הגטו להביא לבית הכנסת את כל החתולים והכלבים של הגטו. והגרמנים ירו בהם, הרגו אותם והשאירו את הפגרים במשך זמן ארוך כדי שיסריחו. הם לא נתנו רשות להוציא את הפגרים מבית המדרש כיוון שברשעותם רצו לבזות את המקום הקדוש ליהודים.

כשנוצר הצורך לחפש מקום עבור בית סוהר, הם בחרו את בית המדרש. אחת הסיבות לכך שדווקא מקום זה נבחר היתה העובדה שבית הכנסת היה קרוב לשער הכניסה לגטו, ומי שלא רצה ללכת לעבודה - בפרט לשדה התעופה - היו אוסרים אותו בלילה בבית הסוהר ובבוקר משטרת הגטו הוציאה אותו לעבודה. הגרמנים נתנו היתר לנקות את המקום מכל השאריות של העצמות של הפגרים והתאימו את המקום לבית הסוהר.

מאחר והיה לי סרט של משרד העבודה, הייתי יכול להכנס לשם. ראיתי שהם הורידו את הבימה ובנו משטח של רצפת עץ שתשמש עבור הדרגשים ללינת לילה לעצורים. ביום רגיל לא היו שם הרבה אסירים. כחמשה או ששה אנשים סגרו את החלונות, בכניסה הראשית עמדו שוטרי הגטו, ומסביב בחצר היתה גדר עץ עם חוטי תייל.

המקום שימש כבית סוהר גם מטעם הגרמנים - אם מצאו איזה עוון ופשע שיהודי עשה, כגון שקנה אצל ליטאים לחם וכדומה, היו בטוחים הגרמנים אנשי הס.ס. שבבית הסוהר, תחת שמירת שוטרי הגטו, אף אחד לא יוכל לברוח.

המקום הפך למקום סכנה. לפעמים היו מוציאים משם אסירים יהודים ומובילים אותם לפורט התשיעי, כמו שקרה לבן דודי - הנער ישראל כגן - שהיה אסור לכמה ימים בבית הסוהר של הגטו והרוצח הנאצי רויקה מראשי הגטו בדק שם את האסירים היהודים ולקח כמה אסירים לפורט התשיעי הי"ד.

היה ויכוח תמידי בין אנשי הגטו: חלקם הגדול טען שאסור לעשות בית סוהר מסודר בגטו כיוון שאם הגרמנים ידעו מזה, אפילו אם לא יהיו אנשי שמירה משלהם, בכל אופן יוכלו להוציא להורג משם, שהרי הגרמנים תמיד חיפשו לרצוח יהודים. הם טענו שצריך לעשות בכל נקודת משטרה בגטו בית מעצר לכמה אנשים ללילה, ובכל איזור של משטרה יוכלו להחזיק כמה עשרות אנשים במאסר לצורך הגטו, אבל לא לעשות בית סוהר מרכזי שיהווה מקום סכנה. אך כפי שכבר כתבתי, הנהלת הגטו היתה סבורה בתחילה שתהיה להם אוטונומיה בגטו ולכן יש צורך בבית הסוהר.

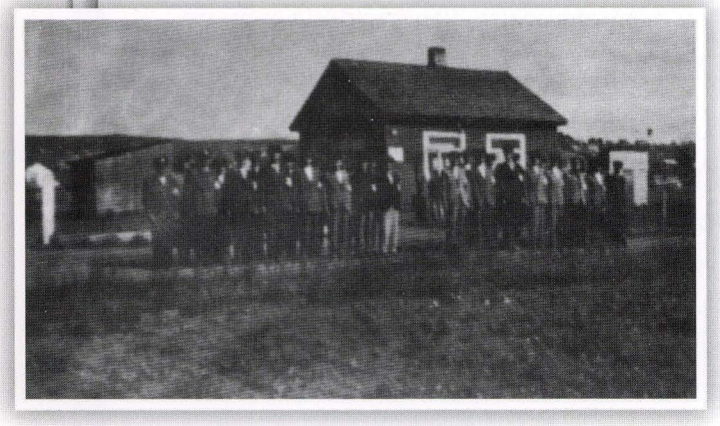

בית הסוהר ברח' ורניר

החרדים לדבר ד' בין אנשי הגטו הרגישו שהפיכת יעוד המקום מישיבה לבית סוהר היא חילול מקום קדוש. מקום בו למדו גדולי ישראל בראשותם של גדולי הדור יהפוך לבית הסוהר לעינוי העם היהודי?! הרי הם יכלו למצוא בית עזוב בגטו ולהפוך אותו לבית הסוהר, כמו שהיה אח"כ בגטו - כשהגרמנים הקטינו את איזור הגטו וכל אלו שגדו באיזור בית הסוהר היו צריכים לעזוב את המקום ובנו את בית הסוהר בבית רגיל.

תפיסת האח דב

למרות כל המאמץ, לא הצליחו לאסוף חמש מאות איש כפי שדרשו הגרמנים, משום שאנשים התחילו להתחבא ולא מצאו אותם בבתים לפי הרשימה. בבוקר הגיע הפושע הרוצח יורדן ונודע לו שעדיין לא הספיקו למלא את מיכסת האנשים שקבע, ועובדה זו הכעיסה אותו נוראות. הוא הסתכל על האנשים שהביאו למשלוח והם לא מצאו חן בעיניו, הוא כעס שלא נתנו את הגיבורים והצעירים של הגטו. ברוב זעמו הוא שיחרר את כולם. הוא רצה להראות לאנשי הגטו שהוא יקח בקלות אנשים חזקים ככל שירצה, ושהפקודה שלו חייבת להתמלא מיד. ברגע ששיחרר את האנשים, ברחו כולם והתחבאו. המשטרה הלכה לחפש אותם ולא מצאה אף אחד.

אנו פחדנו שיקחו את אחינו הגדול דוב שהיה כבן שמונה עשרה, המפרנס היחיד של משפחתנו ברעב האיום. החלטנו שהוא ילך להתחבא בלילה אצל דודתי מרת יהודית כגן, משום שבביתה לא היו רשומים גברים, אלא רק דודתי, שתי בנותיה והבן הצעיר. היינו בטוחים שהוא ישאר שם עד שהמשלוח יצא לריגה. האנשים בגטו לא ידעו מה לעשות, היו שאמרו שיותר בטוח יהיה לצאת בבוקר לעבודה בשדה התעופה מכיון שיש צורך באנשים אלו ומהם לא יקחו למשלוח לריגה, ואילו בגטו עצמו יש חשש מחיפושים מבית לבית ואם ימצאו את האנשים יקחו אותם למשלוח, אך היו שטענו שבשעת סכנה כזאת יותר בטוח להתחבא בבית.

אחי התייעץ עם דודתי מבלי ידיעתנו, והיא יעצה לו לצאת בבוקר לעבודה כדי שאם יהיה בהמשך אקציה בגטו - הוא יהיה בעבודה. אחי שמע בקולה ונפל לצרה גדולה כפי שאכתוב בהמשך.

בבוקר, לאחר שכולם יצאו לעבודה וקצין הס.ס. יורדן שיחרר את כל האנשים שנאספו בלילה, הוא דרש שכל אנשי הגטו יבואו למגרש הדימוקרטים המפורסם כי הוא רוצה לבחור שם את האנשים למשלוח לריגה. האנשים הצעירים שלא יצאו לעבודה התחבאו, ואילו למגרש הלכו אנשים מבוגרים עם נשים. בפעם הזאת החלטנו להתחבא. בבית בו התגוררנו היו שלוש משפחות וכולנו התחבאנו במרתף של הבית. (בכל בית בגטו היה מרתף, בעיקר לצורך ימי הקיץ החמים שאז היו מאחסנים בו אוכל. בחוץ לארץ עדיין לא היו מקררים והאוכל המבושל היה מתקלקל בגלל החום. שם, במרתף, היה קריר ואוכל מבושל החזיק מעמד שתים עשרה שעות ולא התקלקל.) היו יכולים למצוא בקלות את המחבוא, אז עדיין לא היו המחבואים הטובים שנבנו אח"כ בגטו.

למגרש הדימוקראטים פחדנו לצאת, ובמקום להימצא בחדרי הבית בהם ניתן בקלות להתפס וחס ושלום להרג, רצנו כולנו למרתף וסגרנו את פתח הכניסה. ישבנו שם בפחד ובאימה שעות על גבי שעות ולאחר שקט של כמה שעות יצאו מספר אנשים לבדוק מה נשמע בגטו. עלינו בשקט על הגג מתחת לרעפים וראינו דרך החריצים שאנשים עומדים עדיין במגרש הדימוקרטים ומתנהלת אקציה. ירדנו בשקט חזרה למרתף ושהינו שם עוד כמה שעות עד ששמענו קולות מבחוץ המעידים שאנשים התחילו לחזור לבתים, אז יצאנו מהמחבוא ושמענו שלקחו אנשים ממגרש הדימוקראטים למשלוח לריגה.

גטו ריגה

היינו שקטים ולא דאגנו לאחינו דוב, חשבנו שהוא עדיין מתחבא אצל דודתי. בערב הלכנו להביא את אחי דוב ושמענו מדודתי שהוא הלך בבוקר לעבודה לשדה התעופה במחשבה ששם יינצל מהמשלוח לריגה. אח"כ נודע לנו שכאשר עדיין היו חסרים לרוצח הנאצי יורדן אנשים למשלוח, הוא נעמד ליד שער הכניסה של הגטו, חיכה לחוזרים מהעבודה משדה התעופה ולקח משם מאות גברים צעירים למשלוח לריגה. ביניהם היה גם אחי דוב.

כששמענו על כך, פרצה אימי בבכי ובקשה מקרובנו - עורך הדין יעקב גולדברג מראשי הנהלת הגטו - שינסה להציל את אחי. הוא ניסה לעזור, אך בינתים לקחו הגרמנים את כל המשלוח מבית הסוהר של הגטו לרכבת בקובנה.

היתה לו רשות ללכת לעיר בלי ליווי, והוא ניצל אותה והסתכן בחייו כדי להציל את אחי. הוא הלך לרכבת בתור מנהל משרד העבודה בגטו כדי לראות שהכל בסדר במשלוח, וחיפש את אחי בין מאות האנשים. כמובן, כל אחד התחנן אליו שיציל אותו, אך לא היתה לו כל אפשרות לעזור להם משום שעמדו שם אנשי הס.ס. ושמרו עליהם שאף אחד לא יברח. את אחי הוא ניסה להציל ע"י שהסביר לגרמנים שאחי הוא העוזר שלו במשרד, והוא צריך אותו כדי שיסדר שהמשלוח יצא כמו שצריך. מר גולדברג עבר ממקום למקום ומקרון לקרון, שאל עליו וקרא לו בשמו, אך הוא לא מצא אותו. לא עלה בדעתו של אחי שקרובנו מר גולדברג יחפש אותו ויציל אותו. כשהגיעו לרכבת, אחי היה מאד עייף ורעב מהעבודה, הוא עלה לקרון ונרדם ולא שמע מאומה. הנסיון להציל כך את אחי היה מסירות נפש של עורך הדין גולדברג.

מר גולדברג חזר לגטו ומסר לאימי כי לא מצא את אחי על אף רצונו העז למוצאו. אמא שבה הביתה, התיישבה על הרצפה כפי שמתאבלים על מת ח"ו ובכתה. היהודים בגטו חשבו שהגרמנים שוב מרמים אותנו והם לא ישלחו את הנלקחים לריגה, אלא ירצחו את כולם בפורט התשיעי, זאת על אף שהנהלת הגטו מסרה שהפעם הם יודעים בבירור ששולחים את הנלקחים לריגה.

לפני כל אקציה בגטו או צרות נוספות שהתרגשו ובאו על משפחתנו, היו מגלים על כך לאבא בחלום מן השמים. אף הפעם אבא חלם, וכבר למחרת עם שחר קיבל על עצמו תענית לכל היום, עמד בתפילה ונתן צדקה כפדיון נפש לכל המשפחה. בבוקר ברחתי מהבית. לא יכולתי לראות את צערם של אבא ואמא. אמא לא הפסיקה לבכות וישבה על הארץ כמתאבלת.

מרדכי כץ - שליח ההצלה

היה לנו קרוב משפחה בגטו, בן דוד של אמא, ושמו מרדכי כץ מהעיר מרינפול. בעת התרחש נס הצלתו של אחי הוא היה עדיין בחור. לפני המלחמה, שירת מרדכי בצבא הליטאי וידע את השפה הליטאית על בוריה. בצבא הוא שימש כסייר צבאי. הוא התמצא מאד בדרכים וידע ללכת לפי הכוכבים. הוא היה איש אמיץ מאוד ללא מורא.

מרדכי נסע עם אחי דוב ברכבת ואמר לו שהיות וגורלם זהה, כדאי שיהיו ביחד. "תהיה כל הזמן לידי, ותעשה אחרי כל מה שאומר לך! אני רוצה להחזיר אותך לאמך חי!", כך אמר לאחי. הם נכנסו ביחד לקרון המשא והוא חיכה לרגע שיוכל לקפוץ מן הרכבת הדוהרת. הגרמנים דחסו עשרות יהודים בקרון אחד כדי להקל מעליהם את השמירה. בכל קרון הציבו שומר גרמני חמוש בנשק שתפקידו היה לשמור על הנוסעים האומללים. בסוף הרכבת, בקרונות האחרונים, נסעו קבוצה גדולה של אנשי הס"ס, והשומר הגרמני התיישב ליד דלת הקרון. אחי נרדם מרוב עייפות, אבל קרובנו, מרדכי כץ, שמר כל הזמן על עצמו שלא להירדם כלל. הוא חיכה לרגע הנכון שבו יוכל לקפוץ מהרכבת. באותו זמן הרכבת נסעה במהירות של כשישים קמ"ש.

קפיצה מן הרכבת

בין אלה שנשלחו לריגה היו כמה עשרות מתנדבים יהודים שלא היו נורמלים. הבטיחו להם שאם יתנהגו יפה בריגה, הם יקבלו יחס טוב מן הגרמנים. האנשים הנורמליים התחבאו בגטו וברחו מן המשלוח. אנשי הס"ס העבירו פקודה לשומרים שיתנו למתנדבים המסכנים יחס מועדף. הם הכניסו את כולם לקרון אחד, ובסיעתא דשמיא אחי דוב הוכנס גם הוא לאותו קרון. מה היה ה"יחס המיוחד" לאנשי הקרון? בדרך כלל בכל הקרונות לא אפשרו הגרמנים ימ"ש לצאת לשירותים, מה שאין כן בקרון של המתנדבים בו ניתנה ה"זכות" לצאת. גם זאת בצורה מחפירה - על נייר באמצע הקרון ואחר כך היו צריכים לזרוק את הלכלוך דרך הדלת של הקרון.

פתאום קיבל אחד המתנדבים שילשול והיה צריך לצאת בדחיפות רבה. השומר הגרמני שקיבל פקודה לאפשר למתנדב לעשות כן, קיים את הפקודה במלואה. באחת הפעמים, כשהגרמני פתח ליהודי המתנדב את דלת הקרון כדי לאפשר לו לזרוק את הנייר מחוץ לרכבת, התלכלכה ידית הקרון והשומר הגרמני נבעת מלסגור את הדלת בידיו. הוא חשב, כנראה, שאף אחד מהיהודים לא יעז לקפוץ מהקרון באמצע הנסיעה ברכבת, ובפרט בלילה.

מרדכי כץ גילה שהגרמני לא סגר את הדלת עד הסוף, וממילא הדלת גם לא היתה נעולה. בנוסף לכך, הוא הבחין שראשו של הגרמני שמוט, והוא מנמנם ליד דלת הקרון. קרובי לא היסס, הוא העיר את אחי במהירות ואמר לו: "עכשיו אני קופץ ראשון ואתה אחרי". אחי היה עדיין רדום, אך מרדכי לא נתן לו זמן רב לחשוב. הוא המטיר עליו הסברים: "נקפוץ לכיוון הנסיעה ולא חזיתית, כיוון שבקפיצה ישרה קיים סיכון גדול

למות. נקפיד על ברכיים כפופות בשעת הקפיצה ונבלום את הנפילה בכפות הידיים. את מעיל החורף נכופף מעל הברכיים כדי להגן עליהן".

הקב"ה ברחמיו השגיח עליהם, והחל לרדת שלג. בן דודי פתח במהירות את דלת הקרון וקפץ ראשון החוצה כדי להראות לאחי כיצד לקפוץ. אחי דוב קפץ אחריו, ואחריהם קפצו שלושה אנשים נוספים. הם נפלו על השלג הרך ובו נבלם כובד משקלם. השומר הגרמני התעורר והחל לירות בקופצים, אך הודות לכך שהרכבת היתה באמצע נסיעה, היא התרחקה מן הקופצים כמה קילומטרים והיריות לא פגעו בהם. הגרמני לא עצר את הרכבת כדי לחפש אותם, וזו המשיכה בנסיעה לכיוון ריגה.

בחסדי שמים לא נפגעו הניצולים מן הנפילה. בן דודי מרדכי כץ טען שעליהם להתפצל, כיון שהליכה של חמישה אנשים ביחד תהווה סכנת נפשות. הוא הציע להם לבחור את הכיוון המועדף להם, והוא הלך עם אחי חזרה במטרה להגיע לגטו קובנה. השלושה קיבלו את ההצעה והלכו יחד לכיוון אחד. בן דודי לא ידע מהו המקום שבו הם נמצאים. דבר אחד היה ברור לו: הוא חייב במהירות הגדולה ביותר להסתלק מפסי הרכבת, כיון שהגרמנים עלולים לחפש אחריהם.

איפה קובנה?

נתאר לעצמנו, שני יהודים הולכים רגלית באמצע הלילה. הכוכבים שימשו לבן דודי מקור אור וסימני דרך כלשהם. הם לא הכירו את המקום כלל. איך יחזרו לקובנה? בכביש הראשי הם פחדו ללכת שמא יתפסו, והכבישים הצדדיים לא היו מוכרים להם כלל. הם התקדמו לפי אינטואיציה אישית והגיעו לכפר כלשהו. הם דפקו על דלת באמצע הלילה ובקשו עזרה. קול עמום נשמע מן הבית: "מי אתם?", הם ענו שהם יהודים שקפצו עכשיו מהרכבת ומבקשים עזרה. הקול מתוך הבית ענה להם בתקיפות: "שקר בפיכם! אין יותר יהודים חיים, את כולם הרגו. אתם פרטיזנים שבאתם לשדוד אותי, לא אפתח לכם את הדלת!". הם ניסו להתחנן על נפשם ולומר שהם קופאים מקור וגוועים ברעב, אך מאום לא עזר, האיש סירב לפתוח את הדלת. הם המשיכו ללכת עד שקרני אור החלו להאיר מעט.

הם הגיעו לכפר נוסף וראו איכר שיצא לחלוב את הפרות. הם ניגשו אליו וסיפרו לו על עצמם. האיכר ריחם עליהם, נתן להם לחם וחלב והזהיר אותם שישמרו על צעדיהם כיוון שגרמנים רבים מסתובבים באיזור. הוא אמר להם שהכפר רחוק מקובנה כעשרים

ק"מ והדריך אותם איך ללכת בדרכים צדדיות כדי להימנע מפגישה עם הגרמנים. "אתה נראה כמו ליטאי!", כך אמר האיכר לבן דודי, "אבל החבר שלך (אחי) נראה יהודי. הישמר לך!" על אף דבריו, לא עזב בן דודי את אחי.

לאחר שאכלו והתחזקו, החלו ללכת כפי שהדריך אותם הליטאי. יד ההשגחה סובבה שיפגשו איכר הגון שלא מסר אותם לידי הגרמנים. לאחר שעות של הליכה, הם ראו ממרחק את האנטנות של רדיו קובנה. שמחה מלאה את ליבם - העיר קרובה! הם התקדמו בשבילים צדדיים לשדה התעופה באלקסוט, שם עבדו אלפי יהודים, והתגנבו בין העובדים היהודים כדי שיוכלו בסוף היום לחזור איתם לגטו.

כפי שסיפרתי, באותו בוקר יצאתי מהבית לעבודה מוקדם, כיוון שלא יכולתי לראות בצערם של הורי. ליד השער הראשי בכניסה לקובנה היה יהודי בשם יעקב ורבובסקי, שהיה סופר את האנשים שיצאו בבוקר מהגטו לעבודה ומונה אותם כשחזרו. הוא עבד מטעם משרד העבודה של הגטו. יעקב ורבובסקי היה רושם בדף את סך האנשים שיצאו לכל פלוגה ופלוגה, כיון שהגרמנים דרשו שיהיה תיאום בין מספר היוצאים למספר השבים וכך יוכלו לחשוף אם מישהו ברח מחוץ לגטו. יעקב זה היה עילוי גדול, חכם וחביב מאד על כולם. הוא היה מבלבל את שומרי הגטו הגרמנים בשעת הספירה. לפעמים לא יכולתי להתאפק מלצחוק בשעה שהייתי רואה אותו מבלבל את הגרמנים, או אז הייתי מקבל ממנו נזיפה בלחישה: "אם אתה לא יכול להתאפק ולא לצחוק, אל תעמוד פה!". הוא היה אדם צעיר. אשתו למדה בגימנסיה יבנה בקובנה אצל הרב איצקוביץ.

מימין יענקלה ורבובסקי, תנחום ארנשטם, מיארוביץ

חתונת המחבר, מימין
רבי חיים יהושע גיברלטר זצ"ל, רבי זבולון גרז זצ"ל, המחבר, רבי משה חברוני זצ"ל

התפלאתי מאד לראות שהוא כבר מכיר אותי, שהרי רק חודש ימים עבר מאז שהתחלתי לעבוד במשרד העבודה. הוא חיבב אותי מאד ונהג לקרא לי בשם משפחתי. אנשי המשרד היו קוראים לי בשמי הפרטי, ודבר זה היה חידה בעיני - מהיכן מכיר הוא את משפחתנו. כשזכיתי להשתחרר מהמלחמה, קיבלתי מענה לחידתי. בארץ נודע לי מבן דודי, הרב הגאון רבי חיים יהושע גיברלטר זצ"ל, שהם למדו יחד בישיבת טעלז בליטא והיו ידידי נפש. הוא היה בן של רב מפורסם בליטא. בן דודי שאלני: "האם יעקב ורבובסקי עזר לכם?", השבתי לו, שבגטו לא היתה אפשרות לעזור לכל ידיד או קרוב משפחה רחוק. אם היתה עבודה טובה או אופציה להצלה מרשימת האקציות, דאגו לסדר רק את המשפחה הקרובה מאד. בגטו לא גילה איש לחברו על קירבה כלשהי ביניהם, כי לא יכלו לעזור יותר מאשר למשפחה הקרובה. גם יעקב ורבובסקי לא גילה לי על ידיד נפשו - בן דודי - כדי שלא אבקש ממנו טובה שלא יוכל למלאה. עם כל זאת, התייחס אלי בנעימות רבה וקיבל אותי תמיד בפנים שוחקות.

בשורה טובה תדשן עצם

שהיתי במשרד העבודה וליבי שבור ורצוץ על אחי ועל הורי. פתאום נקראתי לענות לטלפון, מישהו רוצה אותי בדחיפות. אף פעם לא חיפשו אותי בטלפון. מיהרתי לענות. יענקל'ה ורבובסקי היה מעברו השני של הקו. משפט אחד אמר לי, וגופי החל לרעוד: "אחיך דוב קפץ מהרכבת שנסעה לריגה והוא עבר עכשיו את שער הגטו, אני שולח אותו בעגלה של הגטו לביתכם". עזבתי את המשרד כאחוז תזזית, רצתי בכל כוחי הביתה כדי לבשר להורי שאחי היקר דוב ניצל מהמשלוח לריגה. נכנסתי בסערה הביתה מתנשף ומרוגש ואמרתי בקול את הבשורה הגדולה. אמא נכנסה להלם, היא לא האמינה לי. הבשורה השקתה אותה כטל של תחיית המתים, כעין בשורת "עוד יוסף חי". אבא נעמד והסתכל עלי במבט חודר כאילו אמר: "האמנם אמת בפיך?". את הרגעים שאחר כך לא אשכח לעולם. פתאום נפתחה הדלת ואחי היקר דוב נכנס הביתה. אמא קמה מהרצפה והתקרבה אליו. אין מילים שתוכלנה לתאר את שמחתנו.

אחי סיפר על תלאות הדרך ועל נס הצלתו. הוא תיאר את הקפיצה וההליכה המסוכנת עד לשדה התעופה. שמענו איך הם התערבו בין אלפי היהודים העובדים - הם נגשו לראשי הפלוגה וסיפרו להם שהם קפצו מרכבת המשלוח לריגה וניצלו, וכי כל רצונם להגיע לגטו בלי שהגרמנים ירגישו בכך.

במשרד של שדה התעופה עבדה אישה מטעם הגטו, גב' בוך שמה, היא היתה שכנתנו, אחותו של הרב זלמן שטינמן שהיה באותו זמן בגטו שאוולי. אח"כ ניהל את בית הספר החרדי "אהל יעקב" בת"א. אותה אישה, כשזיהתה את אחי ר' דב, הביאה לו בצדקותה את הכריך שלה ודאגה מיד להחזירם לגטו, כביכול בתור פצועים משדה התעופה.

ראשי הפלוגה של שדה התעופה השתתפו בשמחתם והחליטו לעזור להם. הם הודיעו לגרמנים שבעבודה נפצעו שני אנשים ומוכרחים להעבירם בדחיפות לקבלת עזרה ראשונה בבית החולים של הגטו. הגרמנים הרשו להם לצלצל למשרדי הגטו כדי שישלחו לשדה התעופה עגלה וסוס על מנת לשאת את הפצועים. לא עבר זמן רב ונשלחה העגלה שהביאה אותם לגטו עד הבית. איני זוכר אם אבא הפסיק את הצום או המשיך עד סוף היום, אך את המשפט שאמר אבא מספר פעמים איני יכול לשכוח: "זכויותי אפסו, משפחתנו ניצלה מהאקציות האיומות, כשחמישים אחוז מיהודי הגטו כבר נהרגו, ועכשיו ניצל בני היקר דוב בניסים גדולים ונוראים. תמו זכויותינו". אבא החל לפחד שמא אין לנו עוד זכות להינצל. אבינו הצדיק שבזכותו ניצלנו לאורך כל המלחמה, פחד שקיבל את עולמו בחייו ולא נותרו לו זכויות. סכנת מוות ריחפה כל

הזמן על ראשינו: הרעב האיום, המשלוחים למחנות והפורט התשיעי, וכדי להישאר בחיים - כך אמר אבא חזור ושנן - זקוקים לרוב זכויות.

כעבור כמה ימים קיבלנו ידיעה שהמשלוח אכן הגיע לגטו ריגה, אך המשטר, התנאים והעבודה דמו למחנות ההריגה בגרמניה יותר מאשר לחיים בגטו.

מה בין גטו למחנה?

ההבדל בין גטו לבין מחנה עבודה היה עצום. במחנה שלט משטר קשה והרעב היה קשה מנשוא, לעומת זאת, בגטו בכל זאת הרגישו קצת בית. ישנו על מיטה, התכסו בשמיכה ואכלו ליד שולחן. אפילו כלי המטבח, כמו כוס צלחת וסכו"ם, העניקו אוירה של בית. השהות בצוותא עם המשפחה שעדין נשארה בחיים תרמה מאד לחיזוק כולם. במחנה העבודה ישנו על מיטת קרש עם קש וכולם אכלו בכלי אחד של אוכל. המכות שנתן הקאפו הורגשו על גבי האנשים. עד היום מודה אחי ר' דוב לרבונו של עולם שמנע ממנו את הסבל הקרוי "מחנה ריגה". חסדי שמים לא תמו, הרגשנו בחוש שיש לנו אבא הצופה ממרומים ומשגיח עלינו.

במשלוח לריגה נלקחה גם קרובתנו, בת דודה של אמא, אשת רבי נטע ליפשיץ, בנו של הצדיק הרב יעקב ליפשיץ, מזכירו של גדול הדור הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל. כל תכולת ביתה נותרה כפי שנעזבה. לפי חוקי הגרמנים אנשי הס"ס היו צריכים לרכז את כל הבגדים שהותירו הנשלחים באולם הגדול של ישיבת סלבודקה. למי יחולקו הבגדים? הגרמנים חילקו בגדים מעטים לאנשים שעבדו בשדה התעופה או במחנות עבודה מסביב לגטו קובנה. לאנשים פרטיים כמו קרובי משפחה אסור היה לגעת בבגדים וברכוש. ראשי משרד הגטו התירו לקרובי משפחה (בדרגת קירבה של אחים) לקחת מן הרכוש כל מה שרצו במשך שעתיים בלבד, וזאת בניגוד להוראת הגרמנים. אנשי משרדי הגטו התחילו לאסוף את הרכוש מאוחר יותר, ועד שהגיעו למקומות שהיו צריכים לפנותם נלקחו מעט בגדים, רהיטים ורכוש. אנשי המשרד היו מגיעים מאוחר בכוונה תחילה והעמידו פנים כאילו הם אינם יודעים שהקרובים הוציאו חפצים מן הבית.

למעשה, לדירת קרובתנו לא היינו אמורים לקבל רשות כניסה כיוון שהיינו קרובים בדרגה שניה לנשלחים, ובמקרה כזה לא אפשרה הנהלת הגטו להנות מן הרכוש שנותר. אולם היות שניצלנו מהגטו הקטן ולא היה לנו כמעט כלום, ובנוסף לכך -

למגורשים לא היו קרובי משפחה נוספים בגטו, התחשבו בנו אנשי המשרד ונתנו לנו רשות להוציא את הדברים הנחוצים לנו במשך שעתיים. הדירה של קרובתנו היתה סמוכה לביתנו. רצנו במהירות לביתה והעברנו מיטות, שולחן, כיסאות וארון קטן. היות שמאחר ולא היה לנו מאומה בביתנו, לקחנו כלי מטבח, כוסות, צלחות, מזלגות, כפות, כלים לבישול, שמיכות, כרים וכל מה שיכולנו להציל במהירות. אני ואחי רפאל העברנו הכל במהירות לדירה בה גרנו. פחדתי מאד משום שכל רגע היו צריכים לבא מהנהלת הגטו ולהוציא את הדברים. הרשות לקחת דברים היתה העלמת עין, כאילו הם עדיין לא יודעים מכך. הכל צריך היה להעשות במהירות עד שהם יבואו. ואכן, תוך זמן קצר כבר הגיעו אנשי משרד הגטו לפנות את תכולת הדירה ויותר לא יכולנו לקחת. היתה זו הצלה עבורנו.

התעוררה שאלה הלכתית - האם מותר לנו לקחת את הדברים מאחר והם עדיין בחיים אך נשלחו לריגה, ובנוסף, הרי יש לה קרובים - אח באמריקה, וכבר כתבתי את הדעת תורה של אבא ושאר גדולי התורה בענין.

בינתיים השתפר מצבנו, והיתה לנו כבר מיטה לישון - שלושה במיטה אחת. גם שמיכות של נוצות להתכסות בחורף הקשה שהיה בגטו וכן כוס וצלחת היו לנו. כמובן שהצטערנו בצערם של הגולים, אך במקום שהיה הכל הופך לגרוטאות על ידי הנהלת הגטו, יכולנו להנות מהחפצים כל ימי הגטו.

חיי בני התורה בגטו

אקציית ספרי הקודש

בפברואר 1942 הוציאו הגרמנים צו הפוקד על כל יהודי הגטו למסור את כל הספרים שיש ברשותם. כמו תמיד, איימו הגרמנים בעונש מוות ליהודי שלא ימסור את כל הספרים שנמצאים ברשותו. נודע לנו שבגרמניה הוקמה ספרייה ענקית מכל הספרים שהוחרמו ונאספו מהיהודים באיזורי הכיבוש וכן מהספריות הגדולות של יהדות גרמניה. המנהלים שם היו גרמנים שלמדו פעם עברית ורצו לעשות מחקר על היהדות גם מתוך ספרים חילוניים שכתבו המשכילים. למעשה, הסופרים מחוג ההשכלה רצו לדמות את עצמם לסופרי העולם ובעיקר לחקור את התלמוד ומפרשיו, כמו בימי הביניים, כדי למצוא דברים שבהם יוכלו להשתמש נגד היהודים והתלמוד. בראש המפעל עמד הפושע הגדול צורר היהודים מראשי הס.ס. רוזנברג שאח"כ היה המושל הראשי של כל איזור הכיבוש במדינות הבלטיות וברוסיה הלבנה. דרגתו היתה בכירה משל כל המפקדים והגנרלים אנשי הצבא ואנשי הס.ס. והגסטפו שהיו במדינות אלו. כולם היו כפופים לו. סיפרו בגטו שהוא יבוא לקובנה ויפקד על האקציה של ספרים. הם ידעו שביהדות ליטא היו גדולי ישראל וודאי קיים שם האוצר הגדול בעולם של הספרות התלמודית.

פחד ואימה נפלו על כולם. לנו כמעט לא נותרו ספרי קודש, מכיון שהכל נשאר בקובנה בדירתו של הגאון הקדוש והצדיק הרב ר' גרשון מיאדניק ממנהלי הת"ת בקלם.

אבא היה מחזיק אצל הגאון רבי גרשון מיאדניק את כל הספריה התלמודית שלו. בעת הכיבוש הגרמני, נכנס שומר הבית מלינובסקי לגור בדירתו של הגאון מיאדניק ולקח את כל התכולה לעצמו עם כל ספרי הקודש. אבא פחד שאולי עכשיו הוא עלול לנצל את המצב ולדרוש עבור הספרים הרבה כסף. מר מלינובסקי לא ידע שכל הספרים שייכים לאבא, אך אבא ידע שברגע שיוודע לו שיש ברשותנו כסף וזהב - הוא יכול לרצוח ולשדוד אותנו. דעתו של אבא היתה שכל מה שהוא עושה למען הצלתנו מרצונו הטוב ומתוך היחסים הטובים שהיו לנו איתו במשך השנים - יעשה, וחוץ מזה

אסור לבקש ממנו כלום. זה ממש בגדר פיקוח נפש, ואי אפשר לדעת איך הוא יתנהג כשירגיש טעם של כסף.

את מעט ספרי הקודש שהיו לנו החבאנו למרות האיומים של הגרמנים, כיון שבאקציה הקודמת כשאספו את הפרוות - הם לא חיפשו אחר כך בבתים. בכל זאת, היה פחד גדול בגטו שמא הפעם הם יערכו חיפושים. ספרים רגילים לא היוו שום בעיה, לא היה לאף אחד קשר לספרים כמו שיש ליהודי שומר תורה קשר עם ספרי הקודש, ואכן - כולם מסרו את הספרים.

ילדים ממיינים את הספרים באקציה

התעוררה שאלה הלכתית - האם מותר למסור לגרמנים ספרי קודש שבחלקם הגדול ישתמשו בבזיון. ככל שזכור לי, היו שם כמה שאלות: ראשית, האם מדין פיקוח נפש מותר להחזיר הכל, או שמחויבים להחביא את ספרי הקודש מטעם בזיון הקודש. כל אחד ידע והבין שזו סכנת נפשות. עלתה הצעה לקבור את כל ספרי הקודש בבית הקברות בתוך ארגזים, אך היא ירדה מהפרק כיון שבית הקברות בגטו היה סמוך לגבול של הגטו ליד הנהר הוילי, והשומרים הסתובבו שם. השאלה החמורה ביותר היתה

האם מותר לשרוף את ספרי הקודש בבית. זה היה קל מאוד - לכל אחד היה בביתו תנור לבנים, והגרמנים לא היו מבחינים שיוצא עשן מארובה של בית שמבשלים בו. יתכן שעל ידי כך ימנע חילול שם שמים במסירת הספרים לגרמנים שעלולים לבזותם ולהשתמש בהם לשמושים בזויים.

הלכנו לשאול את גאון הדור רבה של קובנה בעל ה"דבר אברהם" מה לעשות. הוא הציע לחכות עד מחר בבוקר, ובינתיים להכין תנור בוער ולשים את כל ספרי הקודש על שולחן סמוך לתנור. אם הגרמנים יסתפקו בספרים שיובאו והם לא ילכו לעשות סיבוב בבתים - להשאירם בבית, אך אם נראה שהם הולכים לעשות חיפושים בבתים, הרי זה מצב של סכנת נפשות ממש אם ימצאו ספרים שלא נמסרו, ואז מותר לשרוף את הספרים בתוך התנור. ואכן כך עשינו, הכנו תנור בוער ממעט העצים שנשארו לנו, שמנו את ספרי הקודש על שולחן ליד התנור הבוער והלכנו למקום אסיפת הספרים. לדאבוננו, היו אנשים פשוטים שלא הלכו לשאול את רבה של קובנה ונתנו הכל, בעיקר את ספרי הספרות החופשית. האנשים הפשוטים החשיבו כל ספר בלשון קודש או באידיש כמו ספרי קודש, ועשו בבית ביעור חמץ ובדקו שאפילו דף אחד לא ישאר, מחמת הפחד הגדול שמא הגרמנים ימצאו איזו עילה להרוג אותם. הגרמנים הביאו מיכלים גדולים לאיסוף הספרים, והכל התמלא. הם ספרו מעל מאה אלף ספרים. הגרמנים חשבו שכל ספר שונה, ולא חשבו שכל הספרים של החופשיים הם ברובם אותם ספרים. לאחמ"כ הוציאו צו שיותר לא יביאו ולא יעשו חיפושים, ואנו נשארנו עם כל מעט ספרי הקודש שהיו לנו.

בתפארת בחורים היו לנו מספר גמרות, ולמדנו שני נערים עם גמרא אחת. ידענו שאם נמסור את הגמרות לא תהיה לנו אפשרות ללמוד; אי אפשר לשמוע שיעור בגמרא בעל פה בלי גמרא, רש"י ותוס', ובעיקר יקשה הדבר על החזרות. התייעצנו כולנו עם רבינו הגאון הרב אושרי זצ"ל. פתאום קפץ אחד הנערים, החזיק את הגמרא מול ליבו ואמר: **"אני בשום אופן לא אחזיר את הגמרא. אני אחזיק את הגמרא מול ליבי וכשיבואו הנאצים - שיירו בגמרא ובליבי. לא אחזיר! בלי לימוד גמרא אין לי חיים".** כולנו הזדעזענו מהתמימות הטהורה של נער מתפארת בחורים בגטו ומאהבת התורה שלו במלא מובן המילה. כי הם חיינו ואורך ימינו, ובלי זה אין לנו חיים.

זכור לי שיהדות התורה הסתכנה והחביאה חלק גדול מספרי הקודש, לכן אח"כ בגטו לא היה חסר בסידורים, בחומשים, במחזורים, בגמרות ובספרי הלכה. אחד מהפעילים הגדולים בהחבאת ספרי הקודש היה מורי ורבי הגאון והקדוש הרב רבי שמואל מארוק הי"ד.

כשלמדנו בתפארת בחורים קיבלנו גמרות ללימוד ושאר ספרי קודש לתפילה. נכון, למדנו שניים - שלושה בחורים בגמרא אחת, אבל היה ממה ללמוד. למשכילים לא היתה שום בעיה, כולם החזירו ולא הסתכנו. הגיעו מכוניות של הגרמנים לקחת את הספרים, ובספריהם של מנהלי הגטו מסופר שאספו ונתנו לגרמנים כמאה אלף ספרים מכל הסוגים. הגרמנים לא השתלטו על מיון הספרים ודרשו מהנהלת הגטו לשלוח מלומדים מהגטו על מנת לסווג את כל הספרים ולרשום בכרטיסיה, כמובן בגרמנית. את עשרות ומאות העותקים של הספרים החילוניים שהיו שם שמו בצד לעיבוד, שיחזור ותעשיית נייר. הבעיה העיקרית היתה למנוע בזיון של ספרי קודש, שם היה צורך לעבוד בחכמה. הם טענו שהיו הרבה הוצאות ודפוסים, והיהודים יעצו שכל הוצאה היא הדפסה אחרת עם פרשנים אחרים וכדאי להשאירם. הצילו כמובן את מה שיכלו, ואת השאר שלחו הגרמנים לבתי חרושת לתעשיית נייר משום שבזמן המלחמה היה חסר להם חומר גלם לתעשיית הנייר. שמעתי בגטו שהיו אנשים שהחביאו ספרים של המשכילים בעברית והקימו ספריה במחתרת עבור נערי הגטו, ה' ירחם.

איסוף הספרים בגטו

יש לציין שספרי תורה אף אחד לא החזיר. כולם סיכנו את חייהם וחיפשו מקומות מחבוא. הרגישו בזה יותר מקדושת החיים, ומן השמים נענים ועוזרים עבור מסירות נפש של עם ישראל שלא יבואו לידי סכנה. כך לא היו חסרים ספרי תורה למנינים בגטו. כיום חושבים שכאשר היינו בים הצרות בגיטאות ובמחנות האיומים בגרמניה, כל ישותינו ורצונינו אז התמקדו בחיפוש חתיכת לחם והצלת החיים, זה נכון. אך בכל זאת, יהודי שומר תורה ומצוות חיפש חוץ מפרוסת לחם להחיות את נפשו גם לקיים את מצוות התורה בכל מצב ולדעת את ההלכה הפסוקה בכל ענין אף במסירות נפש.

תפילת שבת בדרך לעבודה

אתאר דוגמא קטנה של תפילת שחרית בשבת. בימי הקיץ בגטו לא היתה בעיה של תפילה בציבור - בליטא השמש מאירה מוקדם בבוקר, וכולם רצו לפני העבודה, התפללו בציבור שחרית, קריאת התורה ותפילת מוסף במנין, הלכו לעבודה וכשחזרו - התפללו מנחה בציבור. הבעיה היתה בימי החורף שאז הימים היו קצרים ובשום אופן לא הספיקו להתפלל בבוקר לפני היציאת לעבודה. באמצע השבוע הייתי לפעמים הולך לעבוד בשדה התעופה להחליף את אחי דוב, והייתי גם מתפלל עם כולם בהליכה. גם במחנות בגרמניה, כשהלכנו בחורף לעבודה, היינו מתפללים בהליכה. שם היינו חלק מיהודי גטו קובנה וחלק מיהודי גטו שאוולי שבליטא, ויהודי קובנה לימדו את יהודי שאוולי איך מתפללים בהליכה לעבודה. כאן רצוני לתאר את צורת התפילה.

אלפי איש היו הולכים ברגל לעבודה בשדה התעופה. השמירה של הגרמנים היתה דלילה כיוון שהם ידעו היטב שליהודי אין לאן לברוח - הליטאים הם עם עוין ליהודים, וכמעט לעולם לא יסתכנו להציל יהודי. להפך, הם מיד ילשינו לגרמנים שמתחבאים כאן יהודים. רוב השומרים היו הולכים בהתחלה, ומעטים היו באמצע ובסוף, ואילו היהודים הלכו בשלשות, כל שלשה בשורה. כך נוצרו מרחקים ריקים משמירה גרמנית או ליטאית. הם התחילו לארגן מנין שחרית בהליכה. כולם התפללו ביחידות עד שהגיעו ל"שוכן עד", וכאן הצטרפו מנין אנשים לחזן שהתפלל כמובן בלחש ורק סביבו שמעו אותו. כשהגיע החזן לקדיש ולברכו, אלפי אנשים הצטרפו בשקט וככה המשיכו ללכת עד תפילת הלחש, שאר האנשים הבחינו בכך ואז כל אלפי האנשים הצטרפו לתפילה בהליכה. אח"כ התחילה חזרת הש"ץ באותה השיטה, החזן התפלל בלחש וסביבו עשרה אנשים ששמעו את כל חזרת הש"ץ, וכשהגיע החזן לקדושה כולם הצטרפו אליו. סיפרו שבזמן שהציבור אמר בהליכה קדושה והתפללו "ממקומך מלכנו תופיע", עמודי עולם הזדעזעו מהבכי של האנשים בבקשתם "ותמלוך עלינו כי מחכים אנחנו לך", והשיא של התפילה היה "ועינינו תראנה מלכותך". לא התפללו להצלת החיים, אף אחד לא חשב שיזכה לזה. ידענו שכל חיינו הם חיי שעה ובכל זאת, כל רגע ושעה של חיים חשובים ביותר, הם ניצחיות. אך תפילתם היתה בעיקר לזכות ולראות מלכות בורא עולם שיתגלה בקרוב ויפסק חילול ה' הנורא והאיום, שאמרו הגוים - איה מלככם שיבא ויציל אתכם מהשמדה וממות, עוד מעט כולכם תישמדו. כמה דמעות שפכו עם ישראל בתפילת שבת בהליכה לעבודה! אי אפשר לתאר איזו תפילה זו היתה.

השיא של ההתרגשות היה בתפילת מוסף בקדושה, כשהתפללו "ממקומו הוא יפן ברחמים ויחון עם". נהרות של דמעות ירדו כשביקשו רחמים מבורא עולם על עם ישראל. כשגמרו את התפילה והגיעו לקדיש, אלפי אנשים הצטרפו לקדיש על הורים ואחים, נשים וילדים שנהרגו ונשחטו, והיו שאמרו קדיש על עצמם במחשבה שבמותם לא יהיה מי שיגיד קדיש אחריהם. את כל התפילה התפללו בשקט כדי שהשומרים לא יבחינו בהם, אך אפילו תפילת לחש כזו זועקת וקורעת את כל מחיצות הברזל לאבינו שבשמים. כשהלכתי לעבודה עם כולם, תמיד הייתי משתדל להצטרף למנין עשרת האנשים שהלכו בשקט עם החזן.

עבודה בשבת בשדה התעופה

גדולי ישראל בגטו ראו ביציאה לעבודה בשדה התעופה דין פיקוח נפש של הצלת כל הגטו, כמו שריפה גדולה שעמדה לשרוף את כל העיר ויושביה וכמו שיטפון גדול מנהר שעומד להטביע את כל העיר, שאז מצווה גדולה על גדולי ישראל לחלל שבת ולהציל. אילולא העבודה של אנשי הגטו בשדה התעופה באלקסוט - היו רוצחים מיד את כל יהודי הגטו. כל זמן שהיה לגרמנים צורך בעובדים הם השאירו אותם בחיים, וברגע שנגמרה העבודה רצחו את כולם. כך היה בגטו וילנא -הגרמנים חיסלו את כל הגטו שנה לפני חיסול גטו קובנה. הגרמנים אנשי הס.ס. ראשי הגטו אמרו מפורשות להנהלת הגטו: אם תשלחו כל יום חמשת אלפים איש לבניית שדה התעופה - אנחנו משאירים את הגטו, אחרת נבחר לנו את אלפי הגברים בעצמנו ונקים עבורם מחנה עבודה, ואת שאר הגטו נחסל. אין לנו צורך להאכיל את אנשי הגטו אפילו במעט האוכל שאנחנו נותנים. הם גם טענו שהצורך במאות חיילים לשמירה על הגטו גורם לבזבוז. בגטו וילנא השאירו אלפיים וחמש מאות יהודים מהגטו בשני בנינים גדולים שנבנו לפני מאה שנה ע"י הברון הירש עבור עניי וילנא, וכך השמירה עליהם היתה קלה. את כל שאר אנשי הגטו חיסלו. חלק מגטו וילנא נשלח לאסטוניה ורובם מתו שם מרעב, מעבודה קשה ומהכפור. אלפי אנשים נרצחו לפני חיסול הגטו ביערות ההרג וההשמדה בפאנער. לכן גדולי ישראל פסקו שעבודה בשבתות, בחגים, בראש השנה וביום כיפור היא דין הצלה של כל יהודי הגטו ומצווה לחלל שבת על כך ולהציל את שארית הפליטה בגטו. בשל פסק זה, הלכו החרדים ובני התורה כולם לעבודה בשבת בשדה התעופה מדין פיקוח נפש להצלת כל הגטו. ראש המחלקה מטעם הגטו במשרד העבודה הגרמני היה מר איזה רבינוביץ, ומעליו היה איש ס.ס. בעל דרגה גבוהה בשם הרמן. הגרמני הרמן נהיה במשך הזמן ידיד של ד"ר אלקס ראש היודען-ראט והיה מגלה לו סודות רבים וביניהם מה מנהלי הגטו הגרמנים מתכננים לעשות. הרמן הסביר

לד"ר אלקס שכל קיום הגטו הוא למען בנייה מהירה של שדה התעופה באלקסוט, לכן רבה של קובנה הגאון הרב שפירא פסק שמחויבים כל הגברים לעבוד באלקסוט אפילו בשבתות, בחגים, וביום כיפור מטעם פיקוח נפש להצלת כל הגטו. כשעמדו לפני גמר בניית שדה התעופה, הכינה הנהלת הגטו מפעל תעשייתי בגטו עבור הצבא הגרמני ובמשך הזמן עבדו שם כחמשת אלפים איש. המקום הזה, למעשה, החליף את העבודה של שדה התעופה. המטרה היתה להראות לגרמנים שרוב אנשי הגטו עובדים עבורם ויש בהם צורך, וזה מנע בחסדי שמים את חיסול הגטו. כשגמרו את בניית שדה התעופה הקימו שם מחנה עבודה של כאלף איש שהיה מסונף לגטו קובנה, ויעודו היה תחזוק יומי של שדה התעופה. אז כבר היתה העבודה קלה יותר.

כל אדם בגטו היה חייב לעבוד והיה לו כרטיס עבודה מטעם מחלקת משרד העבודה בגטו. מפעם לפעם היו עוברים אנשי ס.ס. ומפקדי הגטו ובודקים אם יש לאנשים שהלכו כרטיס עבודה, ואם לא היה להם - חייהם היו בסכנה.

העבודה אצל ר' בערל פרידמן

במפעל לנעליים מיוחדות היה יהודי אחד ממנהלי מחלקת העורות והסנדלריה שהעסיק מאות אנשים ושמו ר' בערל פרידמן. כתבתי כבר על היהודי היקר ואיש החסד הזה. היה צורך בכמה בעלי מקצוע מומחים והם היו חוד החנית של מאות האנשים שעבדו במחלקה. כל החרדים ובני התורה התחילו לעבוד אצלו, והגרמנים לא היו נוכחים במקום. מפעם לפעם היו באים לערוך ביקורת, הפקידים של משרד העבודה שעמדו בשער היו מודיעים להם טלפונית, ואז נכנסו כולם למצב הכן. לכל אחד היה כסא, מודל ברזל של נעל ושאר הדברים שצריך סנדלר. הם לקחו נעליים, בעיקר מגפים של הגרמנים, ועשו עצמם מתקנים אותם. ברגע שנכנסה הביקורת של הגרמנים כולם עבדו.

בשאר הזמן נתן ר' בערל פרידמן לעשות מנינים לתפילה וללמוד תורה ושיחות מוסר. המקום הפך לבית מדרש ממש ובשבתות ובחגים היו מנינים. כפי שכתבתי, היתה לו קבוצת סנדלרים מומחים שעשו את רוב העבודה במומחיות והם סיפקו את כל התוצרת שהגרמנים דרשו. ר' בערל פרידמן היה צדיק אמיתי וסיכן בכך את חייו, אם היו תופסים אותו פעם אחת ומגלים שהאנשים לא עובדים - היה נשפט למוות. סיפרו שפעם פגש הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל את אחד מבני התורה ושאל אותו היכן הוא עובד. הוא הראה לו את כרטיס העבודה, הצדיק הבחין שהוא מוכרח ללכת לעבודה

בשבת ומיד קרע את הכרטיס. האיש כמעט התעלף במקום, כנראה מקום העבודה היה טוב עבורו וכנראה שנזהר לא לעשות מלאכות בשבת. הגאון הצדיק רבי מרדכי אמר לו שיש מקום עבודה שאין בו חילול שבת כלל, והוא אצל ר' בערל פרידמן. לך אליו והוא יקבל אותך. אותו יהודי הלך אליו ואמר לו שהגאון הצדיק רבי מרדכי שלח אותו. ההערצה אל הגאון הצדיק היתה כ"כ גדולה, שר' בערל פרידמן קבלו מיד לעבודה. כפי שכתבתי, במקום עבודה זה היה צריך רק להופיע, ויותר לא היה צריך לעבוד בשבת. בתעשיית הנעליים המיוחדות רעבו האנשים ללחם מכיון שלא היו שם ליטאים ולא יכלו לעשות משא ומתן איתם, אבל לא היה חילול שבת וחג. כפי שכתבתי, היו צריכים להיות נוכחים מפחד הביקורת, אך לרוב לא הגיעו הגרמנים כיוון שהיו שבעי רצון מהתוצרת וגם העבודה היתה קלה. היה חשוב ללמוד קצת את המקצוע מפני פחד הביקורת, ולא יותר. היו באים שם לעבודה בשבת ובחגים בבגדי שבת והיו מתפללים בציבור ולומדים תורה. הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי דאג שכל שומרי תורה ומצוות ובני תורה ילכו לעבוד אצל ר' בערל פרידמן ולא יצטרכו יותר לעבוד בשבת.

התחמקות ממלאכות שבת

בשנה הראשונה לבניית שדה התעופה באלקסוט היו מוכרחים ללכת לעבודה בשבת. שומרי התורה והמצוות למדו היטב את הלכות המלאכות האסורות בשבת כדי שחס ושלום לא יכשלו במלאכה בשבת. הם היו נושאים משאות כבדים כמו שקי מלט, ברזל ועצים כבדים כיון שמקום העבודה היה כרמלית והיה בכך איסור דרבנן, ואילו בעבודות הקלות שבהן היו מלאכות דאורייתא - הם היו עושים מלאכה שניים ביחד וכך נמנעים מאיסור מלאכה. עלתה שאלה מענינת אליה איני נכנס - היו שטענו שאם חופרים בור עבור יציקה, עד שלא גמרו לחפור את כל החפירה אין זו מלאכה.

יוצאים לעבודת הכפיה בגטו

בעיקר היו מסתכלים היטב, וברגע שהגרמני השומר או איש המקצוע שענד על שרוולו סרט אוטה OTE הלך למספר דקות, מיד כולם הפסיקו לעבוד. הם היו משגיחים, וכשראו אותו חוזר – אמרו את מילת הקוד שסוכמה ביניהם: "יעלה", וברגע זה ידעו כולם שהשומרים הגרמנים מתקרבים והתחילו לעבוד. מי שהתרשל ולא עבד כמה רגעים סיכן את חייו, והם ספרו כמה מלאכות חסכו ברגעים אלו. כזו שמחה פרצה כשזכינו לכך, שאם היו יכולים לרקוד משמחה כמו בשמחת תורה -היו רוקדים. שזכינו להנצל ממלאכה בשבת ברעב, בצמא ובעבודה הקשה. אם רק היינו יכולים, היינו אומרים את ההלל הגדול על שזכינו להימנע לכמה רגעים ממלאכת שבת.

כשחזרו מהעבודה לגטו, היו חוזרים לשמירת שבת בכל החומרות. נתאר לעצמנו, ביום שבת בימי הקיץ בגטו יצאה השבת לאחר אחת עשרה בלילה. במשך כל היום לא אכלו שום תבשיל, רק שתו מים מהבאר שבחצר ואכלו פרוסת לחם קטנטונת. היה זה ממש צום לאחר עבודה קשה ומפרכת, אך שום תרעומת לא היתה. שמחו והודו לבורא עולם שלאחר יום עבודה באונס של פיקוח נפש זכו לקיים בסוף היום שמירת שבת בתכלית. מיד רצו להתפלל מנחה בציבור עם קריאת התורה ותפילת מעריב בציבור. מה שרק יכלו לקיים – קיימו. למדו גמרא עם כל העייפות, הרעב ושברון הלב. זו היתה צורת החיים של יהודים שומרי תורה ומצוות בגטו קובנה.

ידיד קרוב שלי עבד במקצוע מכובד בעיר קובנה. הגרמנים היו מאד מרוצים מעבודתו ובשבת נתנו לו חופש. פעם אחת היה חסר גדול באנשים לעבודה בשבת בשדה התעופה. הגרמנים אנשי הס.ס. באו לראשי הגטו ולהנהלת הגטו באיומים שאם לא ידאגו למלא את מכסת האנשים לעבודה בשדה התעופה - הם מחסלים מיד את הגטו. שוטרי הגטו התחילו לחטוף אנשים מהבתים ומהרחובות

מוכנים ליציאה לעבודה

וחטפו גם אותו לעבוד בשדה התעופה. כל טענותיו שהוא עובד בעיר במקום חשוב ביותר לא עזרו, והוא היה מוכרח ללכת לעבוד בשדה התעופה. הוא הלך לעבוד עם בגדי שבת ולא החליפם בבגדי עבודה. כמה שיכול היה לכבד את השבת הוא כיבד. לעבוד בשבת היה פיקוח נפש של כל הגטו, אך אפשר לכבד את השבת בבגדי שבת אפילו במצב של עבודה בשבת.

וכן שמעתי מכמה אנשים שהיו מוכרחים ללכת לעבוד בשבת. הם לבשו בגדי שבת לכבד את השבת, אפילו שזה היה הבגד היחיד שהיה להם. כשהיו חוזרים מהעבודה משדה התעופה בשבת, היו לוקחים איתם חתיכת לחם שלא יתעלפו בעבודה הקשה. זה היה בגדר פיקוח נפש דוחה שבת ומותר היה להם לקחת איתם דבר מאכל לצורך נפשם. כשחזרו לגטו היתה בעיה של עירובי חצרות. מאוחר יותר, כשעברנו לגור ליד שער הכניסה של הגטו, היו מבקשים מאיתנו רשות לזרוק לחצר את התרמילים כלאחר יד בלא נגיעה בידיים בשבת, שלא יצטרכו לשאתם בשבת בגטו, ובמוצאי שבת היו באים ולוקחים את התרמילים שהשאירו בחצר שלנו.

כך, כל מצווה שיכלו לקיים - קיימו מתוך מחשבה. אשריכם ישראל שזכיתם לקדש שם שמים. אספתי קצת פנינים מתוך ים של יסורים אשר חושך כיסה ארץ, ורק אור התורה וקיום מצוותיה במסירות נפש האירו לנו את חושך מצרים שחיינו בתוכו, ובשמים שום דבר לא נשכח.

הרעב בגטו

פיקוח נפש

הרעב בבית היה גדול. בבוקר יצאתי עם כוס תה ממותק בסכרין, ובצהרים אמא היתה מבשלת קליפות תפוחי אדמה, מרסקת אותן ומגישה לנו מרק עמילן. כפי שכבר כתבתי, היינו מקבלים כאבי בטן קשים מהחול שנשאר על הקליפות.

כמה שניקו את הקליפות – עדיין היה נותר חול. יום שבו אחי דוב היה מצליח להביא דבר מאכל מהעבודה בעיר, היה לנו יום חג. מרק של תפוחי אדמה אמיתי.

הייתי הולך רעב לעבודה. יום אחד הרגשתי שהרגליים מתכופפות לי בהליכתי. נכנסתי לרופאת הילדים בגטו, אולייסקי שמה, ושאלתי לחוות דעתה. הרופאה בדקה אותי, ראתה את חיוורוני ואמרה שאני סובל מחוסר דם חמור. היא הבחינה שאני נער דתי כיון שהלכתי עם כובע, ושאלה אותי האם אני אוכל את מעט בשר הסוס שמחלקים בגטו. עניתי - חס ושלום. הרופאה ביקשה שאשלח לקרוא לאבא, והיא כבר תגיד לו במה חליתי ומהי דרך הטיפול בי. חשבתי שיש לי דלקת פרקים והרופאה לא רוצה לומר זאת לילד צעיר. ספרתי לאבא שהייתי אצל הרופאה ושהיא מבקשת שיבוא אליה. אבא הגיע אליה, והיא צוותה באופן חד משמעי: "הילד הולך מיד לקבל את בשר הסוס שמחלקים למשפחות בגטו. תבשלו לו ותאכילו אותו בכוח כדי להצילו".

אלפי סוסים רוסיים נפלו בשבי בידי הגרמנים. הרוסים חשבו שהמלחמה הזאת תהיה עוד מלחמת סוסים כמו מלחמת העולם הראשונה והיו להם דוויזיות עם מאות אלפי חיילים רוכבי סוסים. רק כשפתחו הגרמנים בהפצצות עם אלפי קני תותחים, עזבו הרוסים את הסוסים וברחו ברגל, אולי כך יצליחו לחזור לרוסיה. הגרמנים הרגו את כולם בהפצצות, אבל על הסוסים הם ריחמו - צער בעלי חיים - וכך היו להם אלפי סוסים עזובים מלאי פצעים ומוגלה. את בשר הסוסים הללו הם מסרו לאנשי הגטו לאכילה, בעיקר לאנשים שעובדים בשדה התעופה, אך היות שהאנשים נגעלו לאכול את בשר הסוסים בגלל המוגלה שנזלה מהם, נתנו ממנו גם לאנשי הגטו ומי שרצה

יכול היה לקבל מנה. אנשי הגטו חתכו את המוגלה, רחצו היטב ואמרו שהבישול ממית את כל החיידקים מהמוגלה ורק לאחריו ניתן לאוכלו.

אבא הלך לקבל את מנת בשר הסוס. הוא ידע שלא אלעס את הבשר. הוא טחן, בשל ונתן לי לאכול לפי ההוראות של הרופאה, אך אני לא פתחתי את הפה. אבא פתח את פי והכניס לפי חתיכת בשר טחון ומבושל, אך לא לעסתי וגם ולא בלעתי. אבא הבחין בכך שאני מסרב ואז פתח את פי ועם אצבעות ידו הוא דחף את הבשר פנימה לגרון לבית הבליעה, אך אני לא בלעתי את הבשר עד שאבא דחף פנימה וכמעט נחנקתי. לאחר שגמר לדחוף את הבשר רצתי מייד לרחוץ את הפה, את הלשון ואת החניכיים כדי שלא ישאר שום טעם או לחות מהבשר ולא תהיה הנאה לא ללשון, לא לחניכיים ולא לחיך. חפשתי לי פינה בחדר, פתחתי ספר תהילים והתחלתי להתפלל כמו שלימדו אותנו בתפארת בחורים - תפילה עם דמעות. לאחר שעה של תפילה כל השולחן היה רטוב מדמעות. דברתי עם בורא עולם בתפילה כמו עם אבא. היתה לי רק שאלה אחת: על הרעב האיום ועל החולשה שגורמת לרגלי להתכופף בלי יכולת לעמוד - על זה אין לי בקשות וטענות, כך נגזר משמים, אבל למה מגיע לי כזה עונש משמים לאכול בשר סוס, עדיין לא הגעתי לבר מצוה ולא מענישים בשמים ובבית דין של מטה בגיל כזה.

רק פעמיים האכילו אותי בכח. התפללתי כפי יכולתי ונפתחו שערי רחמים מן השמים, כמו אצל יונה הנביא, בהשגחה נפלאה כי לא כלו רחמיו.

סריגת הגרביים

בתקופת כיבוש הרוסים היו מוכרחים לעבוד. החרדים, ביניהם אבא, למדו לסרוג גרביים, הצטרפו למפעל של סריגה ועל ידי כך לא היו צריכים לעבוד בשבת.

כל דבר שאבא עשה ולמד היה בשלמות. גם את מלאכת הסריגה הזו למד היטב, והיה למומחה גדול בסריגת גרביים. עמנו בגטו היה גם גיס של אחיו הגדול של אבא, הרב הצדיק הקדוש ר' שמשון זצוק"ל, ושמו היה הרב הצדיק חי' פרץ גליקמן זצ"ל. אשתו היתה בת דודה של הרבנית אשת הגאון הצדיק רבי ירוחם ממיר. ר' פרץ היה תלמיד חכם גדול וצדיק עצום. הוא ראה את מצבנו האיום ואמר לאבא שמאחר והוא יודע לסרוג גרביים, הוא מוכן להשיג לו מכונה, וישנם אנשים שאפשר להשיג מהם חוטים לסריגה. אולי על ידי כך נוכל קצת להתפרנס ולהחלץ מהרעב האיום.

הצדיק ר' פרץ מצא בגטו מכונה כזו, אך היה חסר בה את החלק הכי חשוב. הוא גר

בגטו באותה דירה בה גר לפני המלחמה והכיר את השכנים הליטאים ששמרו על יחסים טובים איתו. הוא בקש מהם להשיג את החלק החסר למכונה, והם אכן הצליחו להשיג את החלק שהתאים למכונת הסריגה.

כנראה שהצדיק ר' פרץ מכר לפני המלחמה מכונות מסוג זה, וכך הוא מצא בגטו אנשים שיש להם חוטי סריגה לבנים. הם התחילו להזמין עבודה אצל אבא ושלמו עבור הסריגה. כך, בהשגחה פרטית, הכל השתנה בימים ספורים. אח"כ פיתחנו את סריגת הגרבים, קנינו לבד חוטים וצבענו אותם. הרעב האיום פסק, היתה לנו פרוסת לחם לארוחת בוקר וכבר לא הוצרכנו לאכול קליפות תפוחי אדמה. החולשה האיומה שהיתה לי חלפה, והתחלתי להתאושש ברחמי שמים. שובע עדיין לא היה, אבל גם לא רעב. הקללה שבתוכחה התקיימה, ולמרות כל מה שאכלנו לא חשנו שובע.

אבא הצליח להרויח מעבודתו כדי פרוסת לחם לאכילה בבוקר, ובשאר היום שתינו כוסות תה ממותק בסכרין. רצוני לתאר את צורת אכילת הלחם בבית בגטו: ההורים לא חילקו את הלחם למשפחה במנות קצובות, אלא השאירו את ככר הלחם הקטן בארון בשלמותו, ונתנו אפשרות לכל אחד לפרוס לעצמו פרוסת לחם כדי להשביע את העין. הם עשו זאת כדי שאם חס ושלום נקבל בולמוס, נוכל לחתוך עוד קצת לחם. למעשה, כל אחד מהאחים נזהר לא לאכול יותר מפרוסה כדי להשאיר את הלחם לשאר בני המשפחה.

כל אחד ידע שאם חס ושלום יאכל קצת יותר, לא ישאר לשני במה להחיות את נפשו. כל אחד מהמשפחה דאג תמיד שישאר גם לזולתו. כך זה היה גם בארוחת הערב שהתבססה על תבשיל מרק של תפוחי אדמה וקצת גריסים - כל אחד קיבל את צלחת המרק, ולאחר האוכל עשינו את עצמנו כשבעים על אף שנשארנו רעבים. לא בקשנו עוד קצת מרק, ביודעינו שאם נאכל עוד מרק לא ישאר מאומה לאבא ולאמא. הורינו היו מסוגלים לצום יום ולילה ולמסור את פת לחמם לנו, ועיקר רצוננו היה שגם אבא ואמא יאכלו כמונו. הורינו לא הבחינו בכך שעשינו את עצמנו כאילו אנחנו שבעים למרות שאכלנו מעט. כלל הברזל במשפחתנו היה תמיד לדאוג כל הזמן לשני, וכך בחסדי שמים התקיימנו. הדבר החשוב ביותר בגטו היה כוס תה חם וממתיק סכרין, ואת זה היה לנו תמיד ככל שרצינו. השתיה השביעה אותנו בשעות הרעב.

הבעיה הקשה והעיקרית בסריגת הגרביים היתה הקושי הגדול להשיג מעט חוטים - חומר גלם לסריגת הגרביים. כל קילוגרם של חומר גלם היה כל כך יקר, עד שכמעט לא נשאר לנו רווח מסריגת הגרביים. עלה רעיון לקנות גרבי נשים ארוכים, ישנים וקרועים,

לפרום אותם לחוטים ומהם לסרוג גרביים. אמא היתה רוחצת את הגרביים, מייבשת ופורמת לחוטים, ואבא התחיל לייצר מזה גרביים. לאחר הייצור היינו מגהצים את הגרביים, וכמעט לא ניכר בהם שהם עשויים מחוטים של גרביים ישנים. היו נשארים חוטים מכל מיני צבעים של גרביים, וגם את זה היינו מייצרים ומחפשים דרך למכור גרביים צבעוניים, העיקר שיראו חדשים ושלמים.

בגטו התחילה תעשיה קלה בכל דבר, כל אחד חיפש דרך לייצר משהו כדי להתפרנס.

גרנו אצל קרובנו ברחוב פיקולו ליד הגדר, בדרך העולה לפורט התשיעי. היתה זו תקופה קשה מאד עבורנו בגטו, סבלנו מרעב איום, ובחורף הקשה שהיה באותה שנה הגיע הקור לשלושים ושבע מעלות מתחת לאפס. בליטא לא זכרו קור כזה עשרות בשנים. כמעט לא היו לנו עצים לחמם את הבית, ובלי חימום הבית - כוס מים שהיתה מונחת על השולחן היתה הופכת לגוש קרח.

מפעם לפעם הצלחנו להשיג מעט עצים על מנת להדליק את התנור הגדול ולחמם קצת את כל חדרי הבית, והיינו מנצלים את האש של העצים בתנור כדי לבשל את מעט האוכל שהיה לנו.

הכי קשה היה בשבתות, בפרט בלילות החורף של הימים הקצרים. ביום שישי בשעה שתיים בצהרים התחיל להחשיך, והיינו יושבים בקור וברעב. אפילו כוס של מים חמים לא היה לנו עד מוצאי שבת. שמחנו שהיתה לנו פרוסת לחם קטנה שאכלנו לכבוד שבת.

המים בבית קפאו והפכו לקרח

בחורף הראשון בגטו בשנת תש"ב היה קור איום. בדרך כלל, הקור החזק ביותר בליטא הוא 22 מעלות מתחת לאפס, ואז סוגרים את בתי הספר וכמעט לא רואים ילוד אשה ברחוב. האכרים היו מכניסים את הפרות ושאר בעלי החיים למרתף הבית ושם מתחממים.

בחורף שנת תש"ב הגיע הקור ל-37 מעלות מתחת לאפס. אנשים לא יצאו לעבודה וניסו לחמם קצת את הבית מהעצים שנותרו להם. אנו הכנו בערב שבת מים על השולחן עבור נטילת ידיים לתפילה ועבור אכילה ושתיה, אך כשקמנו בשבת בבוקר גילינו שכל המים שהיו על השולחן קפאו והפכו לגוש קרח.

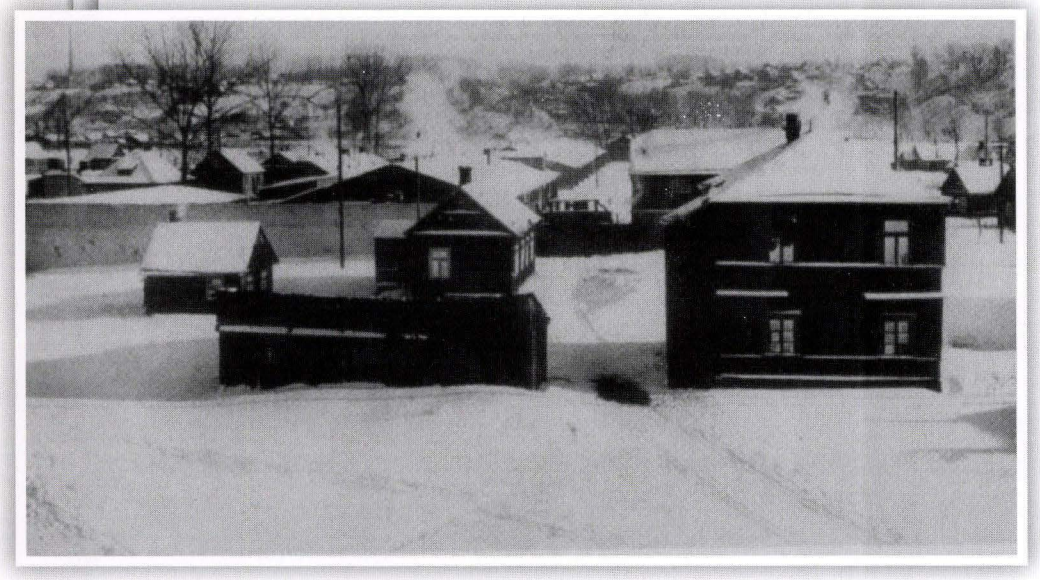

הגטו בשלג הכבד

כמעט בכל בית בחצר היתה באר מים, והדלייה נעשתה ע"י דלי עם גלגלת ידנית. הבעיה היתה שלא היה לנו עירוב משום שהגרמנים לא נתנו להעביר חוטים בשל החשד שמדובר בחוטי טלפון שנועדו להודיע לאויבים הודעות סודיות.

נתאר לעצמנו, כל האוכל היה פרוסת לחם שחסכנו במשך השבוע לקידוש של שבת, ואפילו מעט מים לשתיה לא היה (בגלל חששות של חילול השם, כמו שספרתי). היתה לנו שכנה, אישה יקרה, שהחזיקה את המים בתרמוס וכך הם לא קפאו. היא לא יכלה לראות את הצער שלנו והציעה לנו לשתות קצת מים משלה. אבא שאל אותה - מה תעשי אחרי שנשתה את המים מהתרמוס, והיא ענתה שתלך לבאר ותשאב קצת מים לעצמה. אבא ענה לה שזה אסור לנו כיוון שאנחנו גורמים לה לעשות איסור שבת עבורנו.

עשינו מה שאבא אמר לנו: במקום ליטול ידיים לפני התפילה, שיפשפנו את הידיים במגבת וכך התפללנו. היתה זו אחת התפילות היקרות שלנו בחיים. רעבים, צמאים, קופאים מהקור האיום - וזוכים להתפלל לבורא עולם אבינו שבשמים.

אבא עשה קידוש על כזית הלחם כשידיו עטופות בחתיכת בד, וברכנו ברכת המזון במזומן. צמנו במשך כל היום. נשכבנו שלושה במיטה אחת תחת שמיכה כדי להתחמם,

ובאותה צורה התפללנו מנחה. יותר לא היה לנו אוכל. בלילה שאלנו את אבא אם להביא עכשיו מים לנטילת ידיים, אולי מותר בזמן כזה קשה לשתות קצת מים לפני התפילה, אך אבא בשום אופן לא התיר לנו. נטלנו ידיים, התפללנו מעריב ואז אמא הרתיחה מים ותה להבדלה.

שתינו את כוס המים הראשונה והרגשנו בה טעם גן עדן. בורא עולם לא נשאר חייב. איננו יודעים חשבונות שמים, אבל אין לי שום ספק שזו היתה אחת מהזכויות הגדולות שלנו. זכינו לקדש שם שמים! אין גטו, אין רעב, אין צמאון. יש רק בורא עולם ובכל מצב צריך לקדש את שמו לפי ההלכה הפסוקה.

עברנו את ימי החורף הקשים ברחמי שמים גדולים והגיעו ימי האביב. ימי הפסח התקרבו, והתחילה הדאגה הגדולה איך נתקיים בימי הפסח ומה נאכל - הרי הבית כמעט ריק, ופרוסת הלחם הקטנה והיחידה ומעט המרק שהורכב מתפוחי אדמה וגריסים היו כל מזוננו.

הדאגה הגדולה היתה לקנות מצות, בפרט עבור כזית אכילת מצה בליל הסדר. אפילו לאחר הגניבה הגדולה, השארנו קצת קטניות - עדשים ואפונה ושעועית - במחשבה שבודאי גדולי ישראל בגטו יתירו השנה לאכול קטניות בפסח מחמת הרעב הגדול שהיה בגטו. שמרנו לאחר הגניבה את מעט הקטניות לימי הפסח כמו זהב ויהלומים, וכבר לא עזבנו לרגע את הבית בלי שמירה. חשבנו שנוכל לבשל בימי הפסח תבשיל משביע של קטניות וכמו תמיד הלכנו לרבה של קובנה, הגאון רבי אברהם שפירא, לקבל היתר לאכול קטניות בימי הפסח בגטו מחמת הרעב האיום.

להמנע בכל מחיר מאכילת קטניות

אעתיק קטע מתוך עיתון יתד נאמן (מוסף שבת קודש פסח תשנ"ה) שנדפס בשמי.

במחצית השנה הראשונה של גטו קובנה, מוסיף ומספר ר' יצחק בן הרב שרגא, היה רעב איום ונורא. הגרמנים הקציבו 150 גרם לחם ליום בקושי. מחמת הפחד, מסרנו להם את כל הזהב שהיה ברשותנו ונשארנו כמעט בלי כלום. אמי ע"ה סובבה בין השכנות וליקטה קליפות תפוחי אדמה. שטפנו במים את הקליפות ובישלנו אותן.

באותו הזמן, עבד אחי הגדול עבודת פרך בשדה התעופה באלקסוט. שלא כבמקומות שונים, שם לא ניתן היה בשום פנים ואופן להמיר בגדים בקצת אוכל...

ימי הפסח מתקרבים. אמא ע"ה השאירה שקית עם מיני קטניות המיועדת לימי הפסח. שקית קטניות היתה נחשבת "אוצר" באותם ימים בגטו. רעבים היינו, ובימים הסמוכים לפסח לא נותר כלום. גם לא קטניות, כדי שישאר משהו בפסח (ולא לשלוש סעודות ביום אלא לאחת בלבד...)

קטניות, כידוע, בקהילות אשכנז נאסרו לפסח, אך בתנאים של גטו ושל רעב - מובן מאליו שעדיף לאכלם על פני חמץ, כך סברנו לתומנו. ובכל זאת, כיהודים שומרי תורה ומצוות, הלכנו אל ה"אורים ותומים" - הגאון רבי אברהם דובר שפירא זצ"ל, בעל ה"דבר אברהם", כדי לשמוע את דעתו. בליבנו סברנו שזו יותר הודעה מאשר קבלת היתר הלכתי.

וכאן מדגיש איש שיחי: "עוצמת דבריו של הגאון לא יובנו ללא רקע מינימלי של תיאור החיים בגטו. החיים היו קשים ללא נשוא. היהודים מוקפים גדר תיל דוקרנית. ימים של אימה ופחד. חייך תלויים לך מנגד. סימנים ברורים של עם גולה ונרדף עד צואר. כבשה בין שבעים זאבים.

כמובן, את מנת הלחם הזעומה שקיבלנו לפסח, דחינו. הברירה שנותרה היתה לרעוב שמונה ימים, לשתות קצת מים עם תפוחי אדמה שלא היו... וכאן, אם נאמר את האמת, ציפתה לנו הפתעה. הגאון אמר לנו: איסור אכילת קטניות היא גזירה מקדמת דנא. כפי הזכור לי, אמר הגאון שזה לא רק מנהג קדום, אלא קיבלו בחרם קדמונים שלא לאכול קטניות בפסח. ומנהג קדום - לא פוגעים בו. הצעתו היתה איפוא כזו: "בגטו חולקו 150 גרם קמח למשפחה במשך שבוע. שמרו על מעט הקמח לפסח. תוכלו לקלף כמה תפוחי אדמה, לא לרחוץ אותם אלא לנגבם בסמרטוט נקי, לרסק אותם, לערבב את הקמח בפנים ולאפות מזה פיתות, עשויות ממעט קמח וקליפות תפוחי אדמה".

כאן נגלה הגאון לנגד עינינו במלוא שיעור קומתו. בליטא אפשר היה לראות זאת לעיתים קרובות: איך ההלכה ניצבת כמו חומה חיה, גם בימים הקשים ביותר, מבלי להכנע לפיתויים כלשהם של היצר והרגש, יש מנהיג אחד לעם ישראל - וזו ההלכה ואין בלתה!

כמובן, גם מעט תפוחי האדמה והקמח לא היו, כאמור, לשובע.

בבוקר אכלנו פיתה אחת כזו שנועדה לכל היום, ולפעמים הצלחנו לבשל קצת תפוחי אדמה. אך די בזה כדי ליצור סטטוס הלכתי, ולפיו אין זה מצב של פיקוח נפש שהכל מותר בו...

"תאר לעצמך שבארוחה 'דשנה' כזו, היינו צריכים להחזיק מעמד לא בתנאים רגילים, אלא בעבודת פרך". על רקע זה, עלינו לראות ולהתבונן בעוצמת פסק ההלכה של ה"דבר אברהם". "וצא וראה שבחם של ישראל. איש לא ההין לשנות מפסק הדין האוסר קטניות, זאת למרות שכבר כמה חודשים אגרו אותם לצורך הפסח..."

רבה של קובנה דרש מסירות נפש מכל החרדים והיראים לדבר ד' וכה היו דבריו: "אנחנו שרויים במצב איום ונורא, לפני רעב, עינויים, הריגה ושחיטה על ידי הצוררים. איש אינו יודע מה ילד יום. האם לא לעת כזאת צריכים אנו את זכותן של המצוות שנקיים במסירות נפש. לאכול רק כדי להחיות הנפש ולהמנע מאיסורים - כמה נחת רוח עושה הדבר בשמים! אין ספק שמצוות כאלו יעזרונו וד' ירחם על פליטת עמו בזמן קשה כזה שלא היה לעם ישראל מאז חורבן בית המקדש".

רבה של קובנה הגאון רבי אברהם שפירא אמר בפסק דינו שהמנהג של יהדות אשכנז לאסור אכילת קטניות הוא מנהג עתיק של מאות שנים. מנהג זה קדם גם למנהג שלא להשתמש בפסח בקמח מהשוק, ובזמן של רעב מותר להשתמש בו אפילו לאפיית מצה כמו שעשו בגטו לאפית מצה.

כנראה, בזמן הקדום לא רחצו את החיטה לפני הטחינה. רוב הטחנות הקטנות שבליטא היו טחנות של אבנים ולא נהגו לרחוץ את החיטה לפני הטחינה. וכה היו דבריו של גאון הדור - כל מנהג עתיק וקדמון עלינו לשמור יותר ממנהגים חדשים שקבלנו על עצמנו אחרי כן. אני זוכר את דבריו הקדושים מילה במילה: במצב בו עם ישראל נמצא ובהסתר פנים הגדול בו אנו חיים, שרוצחים והורגים אותנו בכל מיתות משונות, מה יכול לעורר רחמי שמים עלינו? רק מסירות נפש, אפילו על מנהג שהוא רק מדרבנן, ואפילו שיש שני מנהגים ואחד יותר קדום מהשני, ואנו - רעבים עד מוות ומקיימים את המנהג הקדמון במסירות נפש. רק זה יכול להציל את חיינו. עלינו בגטו החובה לדקדק בכל מצווה ואפילו במנהג במסירות נפש. זה יעורר רחמי שמים ויפתח את מסך הברזל המבדיל בינינו לאבינו שבשמים ונזכה להצלה ולגאולה.

הייתי ילד לפני בר מצווה, ואעפ"כ אני זוכר היטב את הכל. הדברים נחרטו בליבי.

נוסף על כך, כלל לא היתה לי ילדות. הפחד מהמוות והרעב חישל את הילדים כאדם שחי אלף שנים. כל מילה של הגדולים נבלעה באיברי ובגופי ותמיד חזרנו בינינו על מה שאמרו גדולי ישראל שחיו עמנו בגטו. זה היה לנו האור המאיר את חשכת הגלות.

כל הזמן חיכינו לשמוע מה אמרו גדולי הדור - מה אמר גאון הדור רבה של קובנה רבי אברהם שפירא, מה אמר צדיק הדור הקדוש הגאון הרב ר' אברהם גרודז'נסקי הי"ד, ומה אמר הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי. כל מילה וכל מימרה שאמרו היו טל חיים עבורנו.

הכנו פח וליבינו אותו עד שהיה אדום כולו כאש, ואת זה שמרנו לימי הפסח על מנת לאפות את הפיתות. העיסה של הפיתות היתה רסק תפוחי אדמה עם כמה מאות גרמים של קמח שאספנו מחלוקת המזון של מאה וחמישים גרם למשפחה לשבוע. את מעט תפוחי האדמה שאחי דוב היה מביא במסירות נפש אמא היתה מקלפת דק מאוד כדי שישאר כמה שיותר תפוח אדמה.

ואז התחילה בעיה חדשה. תפוחי האדמה שהשגנו היו מלוכלכים באדמה שחורה ואסור היה לרחוץ במים לפני הקילוף ולא לאחר הקילוף, מפני שקצת מים עם מי פירות וקמח מחמיצים במשהו, ורבה של קובנה אמר שלא מוצאים בגמרא מהו השיעור של המים שמחמיצים עם מי פירות, לכן מחמירים במים שבאו במגע עם מי פירות אפילו במשהו. גם הידיים התלכלכו בצבע שחור כשאחזו את תפוחי האדמה בזמן הקילוף, והן לכלכו בשחור את מקום שקולף. פחדו לרחוץ כל הזמן את הידיים במים, שמא לא ננגב היטב את הידים וטיפת מים תגיע למי הפירות של תפוחי האדמה ותחמיץ הכל. רבה של קובנה הציע לנקות את הידים ואת תפוח האדמה לאחר הקילוף בחתיכת בד יבשה, אך זה לא עזר. תפוח האדמה המקולף נשאר שחור כמו פיח. בלית ברירה, רסקנו אותו וערבבנו בקצת קמח. אסור היה לשים מלח בתוך הרסק הזה כיוון שיש הבדל בין מלח שהגיע מהים לבין מלח שהגיע מהאדמה - מלח המאודה ממי הים ויובש יש לו דין מים, ואם נערבב יש חשש של ערבוב מים עם מי פירות שמחמיץ במשהו. לא יכולנו לברר בגטו מהיכן מייצרים את המלח ולכן אפינו אותם בלי מלח.

איסוף תפוחי אדמה בגטו

כל בוקר אפתה לנו אמא פיתה קטנה אחת לכל אחד, ואכלנו אותה

בבוקר עם כוס מים חמים. הטעם היה תפל ביותר, קצת קמח עם רסק תפוחי אדמה בלי מלח ובלי שום שומנים, אבל אכלנו את זה כמו מעדני מלכים והודינו לבורא עולם שנתן לנו מעט מזון להשביע את הרעב האיום בגטו. אחי דוב לא היה מסוגל לאכול את הפיתה הקרה בעבודה בשדה התעופה, היא היתה תפלה במיוחד כשהתקררה, ולכן חסכנו מאיתנו תפוחי אדמה מבושלים בקליפות ונתנו לו. הוא היה שם אותם בכיסים כדי שיהיה לו במה לשבור את הרעב בעבודה הקשה בשדה התעופה, ושחס ושלום לא יכשל באכילת חמץ. עברנו את הניסיון הגדול בפסח הראשון בגטו ולא זזנו כהוא זה מדבריהם הקדושים של גדולי הדור, הם היו אור לעינינו בכל דרך חיינו ובתוך ים הצרות וסכנת הנפשות בהם היינו שרויים כל רגע.

אף פעם לא שמעתי מהורי היקרים והצדיקים תרעומת על חיינו הקשים בגטו. כל הזמן הצדיקו את הדין, הודו על העבר והתפללו בתחנונים שנזכה לרחמי שמים בהווה ובעתיד.

ליל הסדר בתש"ב

אבא הצליח להשיג מעט מצות רק כדי לקיים מצוות אכילת כזית מצה בליל הסדר. לשאר ימות הפסח לא היו לנו מצות. היות שלא יכולנו למצוא יין לארבע כוסות, בישלה אמא סלק אדום ועל המשקה האדום הזה קיימנו את מצוות ארבע כוסות זכר לארבע כוסות.

כשהסתובבתי בגטו לצורך עבודתי, מצאתי בשדה מרור שגדל פרא. חפרתי עמוק באדמה עד שמצאתי מרור בעל שורש עבה. הבאתי אותו הביתה, רסקנו אותו והיה לנו מרור לליל בסדר. תפוח אדמה מבושל שימש לנו לכרפס.

איני יכול לשכוח את אותו ליל הסדר, כיצד ערך אבא בלילה שחור בתלאות הגטו את הסדר. הרגשנו כבני מלכים המסובים על שולחן המלך. חלק מבני המשפחה ישבו על כסאות וחלק על המיטה, וכך נערך ליל הסדר הראשון בביתנו בגטו. אבא קידש על המצות מפני שיין לא היה לנו. לא שוכח אני את הניגון הענוג של הקידוש באותו ליל הסדר. תחושתנו העילאית גילמה תפילה, תחנונים והודאה על כל הניסים שארעו לנו יום יום שעה שעה. בתעצומות נפשו נזהר אבא שלא לבכות בחג. ברכת "שהחיינו" שאבא ברך אינה משה מזכרוני כבר למעלה משבעים שנה, איזו כוונה טהורה היתה בה: לישועה לרחמים ולחיים!

בליל הסדר הזה קיבלתי מלא חופניים אמונה זכה מאבי הגאון, ראיתי אותו דבוק בבורא עולם באמונה חושית. באותו ליל שימורים הרגשתי טעם גן עדן לא מן המאכלים ולא מן הדרור והחופש, אלא מהיותי חופף בצילם של אבא ואמא, שזכותם עומדת לנו להינצל.

אמנו הצדקנית דאגה לכבד את חג החרות בכל מה שיכלה עם המעט שהיה לנו. היא פרשה מפה לבנה על השולחן, מפה זו היתה היחידה שנותרה לנו מכל רכושנו. ראיתי שאמא עוצרת את דמעותיה בעיניה ואינה בוכה ביום קדוש כל כך. מול עיניה עמדו הוריה שנרצחו על ידי הגרמנים ימ"ש בפורט התשיעי, אחיה הצעיר הקדוש אליהו דוד הי"ד ומשפחת זוסמן היקרים.

אני זוכר את אותן מחשבות שהתרוצצו במוחי: מחד, כמה מאושר אני שזכיתי לשבת בליל הסדר ליד הורי ואחי היקרים, ומאידך, כמה מסכנים מאות יתומים קטנים שנמצאים באותם רגעים ממש בגטו בלא הורים ובלא זכר ללילה הגדול ביותר בשנה.

המעבר לבית ברחוב לינקובה

צמצום הגטו ופינוי משפחות

הגרמנים הוציאו צו חדש להנהלת הגטו ודרשו לפנות שטח מן הגטו. ההוראה היתה שעד ה-1 במאי 1942 למנינם, על כל יהודי הגטו שגרים באיזור שלנו לעזוב את מקום מגוריהם ולעבור לחלק האחר של הגטו. ב"נדבנותם", העניקו הגרמנים ארכה של חודש לפינוי. מענין, שגדר התיל של הגטו נותרה במקומה גם לאחר ששטח הגטו הצטמצם, והגרמנים הקימו גדר תיל נוספת סביב בתי הגטו המאויישים. למעשה, השומרים הגרמנים והליטאים פטרלו גם בתוך חלק הביניים שבין הגדרות. במשך היום היה מותר להסתובב שם, אך אף אחד לא התקרב למקום מאימת הגרמנים.

באיזור שנדרש להתפנות התגוררו כארבעת אלפים יהודים. על המנהלים של משרדי הגטו שהיו אחראים למגורים הוטל התפקיד לסדר לכל משפחה חדר למגורים. הם עברו בכל בתי המגורים של הגטו וצמצמו את הדיירים, כך שלכל משפחה הוקצה חדר אחד בלבד. באופן זה התפנו מקומות ונמצאו חדרים לישוב הדיירים המפונים מצמצום שטח הגטו.

משפחתנו שמחה מאד לפנות את הדירה, כך נוכל להתפטר מן המשפחה שעמה גרנו - אותם קרובי משפחה שגנבו מאיתנו את פת לחמנו במצב קשה כל כך. אבא הזהיר אותנו שלא לריב איתם ואפילו לא להראות להם שאנו יודעים על דבר הגזילה. הם כנראה הרגישו בקרירות שלנו, כי מאז הגניבה כמעט שלא דיברנו איתם. למעשה, מאז שעברנו דירה נתקנו איתם את היחסים.

קיבלנו חדר בתוך בית שהיה סמוך לשער הכניסה של הגטו. הכניסה היתה מרחוב לינקובה דרך חצר גדולה. חלונות הבית פנו לצד שער הגטו ומהם ראינו בכל בוקר את היציאה לעבודה בשדה התעופה והחזרה ממנה. לא נסתרו מאיתנו אותן מכות שהפליאו שוטרי הגטו ליד השער באותם אנשים שניסו להשתמט מעבודה במקומות הקשים.

הילד יענקלה שקלאר האלבטה של אברהם תורי

הדירה שאליה הועברנו היתה בת שלושה חדרים. בחדר שלנו הצלחנו להכניס שלוש מיטות: אני ישנתי עם אבא באותה המיטה, אחי דוב ישן עם אחי רפאל, ולאמא היתה מיטה נפרדת. לצד המיטות שמנו את הארון הקטן שלקחנו ממה שנותר מן הקרובים שניספו. ליד הארון עמד השולחן עם מעט כסאות.

בחדר הסמוך לנו גרה משפחת שקלאר. הם מנו שלש נפשות: אבא, אמא ובן יחיד בגילי בשם יענקל'ה שהיה אלבוטה ביודען-ראט אצל עורך הדין גולוב (תורי). הוא היה ילד תוסס וכולם היו מאד שבעי רצון מעבודתו. בקיץ, לפני המלחמה, היינו נוסעים לעיר הקייט קלוטובה. גם משפחת שקלאר היתה נוסעת. גרנו סמוך אליהם ומשם הכרנו אותם. הם היו אנשים שקטים ומכובדים והבן היחיד היה אוצר חייהם.

לא היה שום ריב או חיכוך בינינו במשך כל השנתיים שגרנו ביחד. השתמשנו כל הזמן בשותפות במטבחון הקטן. היה שקע בתוך הקיר עם ארובת לבנים ושם בישלו על מתקן ברזל. כנראה שלמשפחת שקלאר נשאר מעט כסף או אולי בגדים שמהם התפרנסו בדוחק. לא היה ניכר עליהם רעב, הם בישלו כל יום תבשיל והיו אוכלים בחדרם הסגור.

בחדר השלישי היתה פעם חנות והיציאה ממנו היתה לרחוב ליד שער הגטו, שם הסתובבו גרמנים רבים. מפעם לפעם היו יוצאים דרך הדלת לרחוב שליד שער הגטו, אך בדרך כלל נזהרו לא לצאת משם כדי לא לפגוש את הגרמנים. גרו שם שתי נשים - אם ובת, ואח של האישה. האישה יצאה מדעתה. בגטו היה בית חולים לחולי נפש, אך האח פחד למסור אותה לשם שמא הגרמנים ידעו שיש שם חולי נפש ויקחו את כולם לפורט התשיעי.

"מת מהלך"

אותה אשה היתה גרה עם בתה ואחיה בחדר הזה, ובמשך כל היום כשהיו יוצאים לעבודה היא היתה סגורה בחדרה ולא יצאה לחצר. לפנות ערב, כשהיו חוזרים מהעבודה, היה האח מוציא אותה דרך חדרנו לחצר לנשום מעט אויר. הוא היה שומר עליה כל הזמן. לפעמים היא היתה מבחינה שאחיה שכח לסגור את הדלת ואז היא היתה מתגנבת לבד דרך החדר שלנו לחצר. היא היתה שקטה ולא שמענו שום צעקות ממנה, אבל שגעון אחד היה לה: כשהיתה רואה את אמא, היתה מתנפלת ומושכת בטירוף את השערות של אמא. היא היתה זורקת את מטפחת הראש ומושכת בשערותיה. אנו מיד היינו קופצים עליה ומשחררים את אמא. מחמת רחמנות לא היתה אמא נוגעת בה ומבקשת מאיתנו שלא להרביץ לה כדי שתפחד לגעת באמא.

אחיה שמר עליה כפי יכולתו, ובכל זאת היו רגעים יוצאים מן הכלל שהיתה משתחררת מהשמירה. ברגע שהרגשנו שהיא יוצאת מהחדר היינו נעמדים לידה לשמור שלא תגע באמא. יכולנו למסור אותה להנהלת הגטו והיו מיד מכניסים אותה לבית החולים לחולי נפש - אצל אדם לא נורמלי אי אפשר אף פעם לדעת מה עלול להיות כל רגע, ואמא היתה לבדה בבית כמעט כל היום, אך הם מאד השתדלו לסגור את הדלת המחברת לדירתנו. ראינו שהיא בעיה קשה וצריכים בכל זאת לשמור על אמא. יכולנו לסגור את דלת היציאה אלינו ושיצאו רק דרך דלת המובילה לרחוב השער של הגטו, אך לא רצינו לסכן את חייהם בזה.

בלילות הקיץ היינו כולנו יוצאים לחצר הסגורה לשאוף מעט אויר כי לא יכולנו לנשום את האויר החם והדחוס שבחדרים הקטנים. גם האישה החולה היתה יוצאת ויושבת עם כולם בשקט, אבל אף פעם אי אפשר לדעת מתי תהיה ההתפרצות שלה. אחי רפאל החליט פעם אחת להבהיל אותה כדי שיותר היא לא תצא מחדרה ולא תעבור דרך חדרנו. כשכולנו ישבנו בלילה לנשום קצת אויר בחצר, אחי רפאל התעטף בסדין לבן וכיסה את עצמו עד שנראה כמו מת בתכריכים, ובצעקה קפץ מהיציאה מהבית אל החצר. האנשים שישבו שם הבינו שזה מעשה קונדס של הנער, אבל במשוגעת נכנס שגעון שחס ושלום מתים מסתובבים בחצר, ובצעקה מבוהלת היא ברחה לחדרה ומאז יותר לא עברה דרך החצר שלנו ולא פגעה באמא. כך היתה לנו מנוחה מהשכנים, אף אחד לא פגע בנו, ויכולנו לחיות בשקט את חיינו במצב הקשה בגטו.

העברת החפצים

כל ענין העברת החפצים והמיטות הוטל עלי ועל אחי רפאל, מכיון שאחי דוב שהיה עובד כל היום קשה וחוזר בלילה לא היה מסוגל לעבוד יותר. לא רצינו שאבא ואמא יעבירו את המיטות כי הם כבר היו כמעט בני שישים והמרחק היה כשני קילומטר ממקום מגורינו. היינו צריכים להעביר את חפצי הבית ברחוב הארוך של הגטו, רחוב קרישצוקיציה, והכביש שהיה עשוי מחול הקשה עלינו מאד. אחי עשה עגלה קטנה מגלגלים של עגלת תינוק כדי להקל עלינו ורצינו לשים על העגלה את החפצים שלנו ולא לסחוב בידיים כל הדרך, אבל הבעיה היתה שהכביש היה חולי והגלגלים הקטנים היו נתקעים בחול, כך שלא יכולנו להשתמש בעגלה והיינו צריכים לקחת הכל בידיים. רצינו לרכז הכל ולהעביר בבת אחת, אבל המרחקים היו גדולים והיינו נחלשים ומתעייפים מאד. כשהייתי סוחב לבד הייתי כל זמן קצר נח מעט וממשיך. היו דברים שאותם סחבנו ביחד, כמו שולחן, חלקי ארון או מיטות. הייתי מתעייף מהר, בכל זאת הייתי עדיין לפני בר-מצוה. הייתי מבקש מאחי רפאל לעצור ולנוח מעט, וכל פעם אחי המריץ אותי: בא נתאמץ עוד קצת כי העבודה עדיין רבה. פעם אחת כבר לא החזקתי מעמד ונעמדתי לנוח, ואז לימד אותי אחי פרק בכח סבל. הוא אמר לי: "אתה חושב שבגלל שאני מבוגר ממך בשנתיים יש לי יותר כח. אני אוכל את מה שאתה אוכל ואותה חולשה יש גם לי, קשה לי כמו לך. אבל אם נעמוד כל כמה רגעים לא נספיק להעביר שום דבר והכל ישאר. אבא ואמא יצטרכו לסחוב ואת זה אנחנו הרי לא רוצים. אדם צריך להתגבר על סבל. אתה חלש ועייף, אבל בכל זאת עליך להתאמץ ללכת עוד מטר ועוד מטר ולהתגבר על העייפות שלך. בין כה וכה למרות שאתה נח קצת העייפות והחולשה נשארות", וכך לימד אותי גם במחנות בגרמניה להתגבר על עייפות וסבל, שכן המנוחה כמעט לא עוזרת כלום. צריכים רק לעבוד עם רצון, ואז הסבל קטן יותר. כך, במשך חודש שלם העברנו את כל הדברים

יהודים סוללים כביש בגטו

שלנו. למדנו בגטו שכל חפץ חשוב ביותר. אין מקום לקנות שום דבר וכל בגד בגטו הוא חתיכת לחם.

לילדים ולנערים היתה בעיה הכי קשה בענין הביגוד. על אף שלא אכלנו והתפתחנו לפי גילנו, בכל זאת גדלנו מעט וכמעט לא היה לי שום בגד מתאים. אך מי שנתן לנו חיים דאג לנו לכל, גם בגד ללבוש וגם לחם לאכול, הכל בהשגחה עליונה.

כשעברנו לדירה ליד שער הגטו, שמחנו שעזבנו את הבית ברחוב פיקולו והרגשנו שיצאנו מאפילה לאור גדול, יצאנו מהרעב הגדול והתחילו חיים חדשים. אט אט החל אבא לעבוד יותר בסריגת הגרביים ויצאנו מהרעב האיום ומכל הלחץ שהיה לנו כתוצאה מהשכנות עם קרובינו. אף אחד לא הסתכל עלינו - מה אנחנו עושים, מה אוכלים וממה מתפרנסים. המעלה הגדולה בדירה החדשה ליד שער הגטו היתה שאם רצינו לקנות משהו, היינו מחכים לאלפי אנשים שחזרו בערב מהעבודה וחלקם היו מצליחים להביא צרכי אוכל וגם עצים לבישול. לכל דבר היה מחיר ויכולנו בכסף לקנות הכל. אם אחי דוב לא היה מצליח להביא מהעבודה מעט אוכל, היינו קונים מהאנשים שחזרו מהעבודה. נפתחו כמה חנויות קטנטנות שבהן היו קונים מהחוזרים מהעבודה ומוכרים לאנשי הגטו. בחנויות, כמובן, הכל היה יקר, אך אנו היינו מצליחים לקנות ישירות מהאנשים שחזרו מהעבודה.

מכירת מזון בגטו

אט אט החלו להיפתח בגטו חנויות קטנות לממכר מוצרי מזון. כמובן, לא במושגי המרכולים של ימינו; מלאי המצרכים למכירה היה מועט כפי שהצליחו להשיג המוכרים. לפעמים כללה הסחורה שק תפוחי אדמה או שק סלק, ולפעמים היו מספר ככרות לחם. המוכרים פחדו מביקורת פתאומית של הגרמנים, ועל כן בחנות עצמה הציגו למכירה מזון מועט מאד. הענישה על מכירה בגטו היתה חמורה ביותר, אשר על כן החביאו המוכרים חלק גדול מן המצרכים במרתף. כאשר באו קונים אמינים שהמוכרים היו בטוחים שאינם מלשינים וביקשו לקנות דבר מה מיוחד כמו סוכר, קפה או תה, היו המוכרים מוציאים מהמחבוא ונותנים להם. מנין היו מצרכי מזון? יהודים רבים בגטו עבדו בעיר והיו קונים את רוב מצרכי המזון אצל הליטאים, ואת הנותר היו מוכרים למכריהם או לבעלי החנויות הקטנות בגטו.

למעשה, ניתן היה להשיג כמעט כל מוצר מזון תמורת תשלום. אותם אנשים שהצליחו

להחביא את הזהב והיהלומים בשדות מחוץ לבתי הגטו ולא סיכנו את עצמם ואת שכניהם יכלו לקנות אוכל לשובע. אמנם, במכירת הזהב היו צריכים להיזהר ביותר שלא יוודע על כך לאנשי העולם התחתון של הגטו, מכיון שאלו היו רוצחים אותם כדי לשדוד מהם את הזהב. גם מן המלשינים היה צריך להישמר מאד מפני שהם הלשינו לגרמנים וככל הנראה קבלו חלק מן השלל בתמורה.

סחר החליפין בחנויות הגטו לא היה רק זהב תמורת מזון, אלא גם בגדים ופרטי לבוש - חליפות ומעילים היו אמצעי תשלום. לאותם אלו שלא היה ברשותם מאומה, היו חנויות המזון כחלום. משפחתי ויתר האנשים שניצלו מהאקציה של הגטו הקטן השאירו את רוב הביגוד בגטו הקטן, כך שנותרו משוללי אמצעים. גם הפליטים שברחו בתחילת המלחמה מהעיירות הקטנות לעיר קובנה הגיעו חסרי כל, משום שהיו עניים עוד בטרם פרצה המלחמה ועניותם החמירה עקב הבריחה ותלאות הדרך.

מצרכים מסויימים היו נדירים ויקרים בגטו. כדי להנות משתיית קפה היו אנשים מביאים מן העיר תחליף קפה הנקרא 'ציקוריה'. מעוטי היכולת מאנשי הגטו היו שורפים שעועית וטוחנים אותה ולזה קראו "קפה".

מלח היה קשה מאוד להשיג, בפרט לאחר שהרופאים בגטו טענו שאדם מוכרח לאכול כמות מינימלית מסוימת של מלח בכל יום. כשהמוכרים ראו שיש ביקוש למלח, הם התאמצו להשיגו אצל הליטאים ואכן הרויחו מכך מאד. הם היו מוכרים מלח לפי משקל של מאה עד מאתיים גרם והקונים היו זורים במזונם מעט מלח בכמות מזערית כדי שיספיק המלח לטווח ארוך.

אנשים חיפשו להביא מן העיר מוצרים קלים לנשיאה כדי להקל מעליהם את המשא.

מכירת מלח בגטו

כמו כן, חיפשו מצרכי מזון שיוכלו לקבל תמורתם ערך גבוה. לדוגמא, היו מחביאים מספר ביצים בתוך סל ומכסים אותן מלמעלה כדי שלא ירגישו בהן במעבר הביקורת, ומהביצים הרוויחו יפה.

היהדות החרדית לא סחרה בדברי מאכל של איסור כמו בבשר חזיר מעושן, ובחסדי שמים שרדו.

חיפוש אחר בעלי החנויות

חנויות המזון הקטנטנות היו מפוזרות בכל רחבי הגטו. הגרמנים קיבלו ידיעה על קיומן, ועל כן רצו לתפוס את המוכרים, להחרים את המצרכים, וע"י ענישה חריפה וסנקציות להפיל פחד על אנשי הגטו שיותר לא יעזו לסחור. הם רצו שכל היהודים ימותו מרעב או מעבודה קשה. אם הגרמנים, אנשי הגסטפו, היו תופסים יהודי שניסה לקנות משהו בעיר מהליטאים, היו לוקחים אותו הישר לפורט התשיעי ומאיימים עליו בעונש מוות. הם "הסכימו" כביכול להצילו ממיתה על ידי גילוי מקומות מסתור של החנויות בגטו שמוכרות מצרכי מזון. אנשים רבים לא עמדו בניסיון ההלשנה וחשפו את שמות בעלי החנויות, בפרט בשל העובדה שעל פי רוב הגרמנים היו רק מחרימים את המוצרים ולא הוציאו להורג את בעלי החנויות.

כשנכנסו אנשי הגסטפו לגטו דרך השער הראשי ואליהם נלווה יהודי, הבינו מיד שאנשי הגסטפו הגיעו לגטו על מנת לערוך חיפושים. בלא שהות היה מודיע איש משרד העבודה יענק'לה ורבובסקי להנהלה הראשית שהגרמנים אנשי הגסטפו הגיעו לגטו, ואף מספר על מטרת בואם. תוך מספר רגעים העבירו הודעה לאנשי הגטו להיזהר. ואכן, המוכרים חיסלו מיד את הכמות המזערית של מוצרי המזון שהיו בחנויותיהם, וכך אף אם מצאו אנשי הגסטפו מעט מזון בחנות הראשונה שחיפשו בה, שטרם הגיעה אל בעליה ההודעה על דבר בואם, בשאר החנויות בהן חיפשו לא מצאו מאומה. כל אחד רץ להודיע לידידיו על מנת להזהירם מפני הסכנה.

לאחר ביקורם היו מספר ימים מתוחים בגטו. הגרמנים היו עומדים ליד שער הגטו ולא נותנים להכניס כלום. ביקורת קפדנית זו נמשכה, כאמור, מספר ימים עד שבוע-שבועיים. משנרגעו הרוחות ופגו החששות החלו שוב להביא אוכל מהעיר והחנויות הקטנות נפתחו שוב.

תעריפי המחירים של מצרכי המזון בגטו היו על פי מידת הביקורת בשער הגטו: אם היתה הביקורת קלה ורופפת והיו מצליחים להעביר בהחבא מצרכי מזון רבים -

המחירים היו יורדים, אך אם היתה הביקורת קפדנית - אז היה היוקר מאמיר, המחירים עולים וממילא הרעב גובר.

אנשים מכרו בגטו מהמלאי שהיה להם עוד בטרם המלחמה, מצרכים שהם לא הרשו לעצמם לאכול או להשתמש בהם כמו: קפה, סוכר ומלח, תמורת לחם כדי לחיות. יכולת לראות אנשים מוכרים סבונים תמורת פת לחם.

בשכונתנו ברחוב לינקובה גרה משפחת קובלסקי. הם היו משפחה חרדית לכל דבר. היו להם שלושה בנים שלמדו איתי בתפארת בחורים בגטו. מאוחר יותר גר אצלם הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי. היתה להם חנות קטנה למצרכי מזון, ובכל יום הם מכרו דבר אחר, אפילו גזרי עצים. דירתם היתה ליד שער הגטו, לכן אנשים רבים היו נכנסים לחנותם כדי למכור להם מצרכים שהביאו מן העיר תמורת מוצרים חיוניים אחרים. הייתי נכנס אליהם מידי פעם לחנות. באחת ההזדמנויות ראיתי גוש חמאה גדול שמשקלו כעשרה קילוגרמים, והם מכרו ממנו חתיכות קטנות. אני זוכר שהתפלאתי איך הצליחו להכניס לגטו חמאה במשקל כזה. גם אנו, אם נזקקנו לדבר מה - היינו מחכים ליד השער ושואלים את האנשים שחזרו מן העיר אם יש באמתחתם את מה שאנו צריכים.

לאחר האקציה הגדולה והמשלוחים לגטו ריגה השתרר שקט יחסי בגטו. אמנם, מדי פעם שמענו שהגרמנים ימ"ש רצחו יהודי, אבל לא היו רציחות המוניות. הרעב הציק מאוד, וכל אחד ניסה לחפש דרך להשיג לחם לקיום נפשו ונפש משפחתו. אנשי הגטו עבדו קשה במשך היום, אולם לאחר יום עבודה מפרך, כששבו לבית ומצאו את משפחתם, היתה זו נחמה מעטה שנסכה ביטחון גם בחיי הגיהנום אצל הגרמנים הנאציים ימ"ש.

אפיית לחם בגטו

בדירות רבות בגטו היה במטבח תנור אפיה קטן בו יכלו לאפות לחם לצרכי הבית. במקום בו גרנו בגטו לא היה תנור אפיה, וכשהצליח אחי דוב להביא מעט קמח מן העיר - יכולנו להשתמש בקמח רק לבישול ולא לאפיה. אימי ע"ה היה מכינה בצקים ומבשלת אותם במרק. את הלחם היינו צריכים לקנות אצל הליטאים.

לאחר כשנה לשהותנו בגטו, ניתנה אפשרות לאפות לחם בגטו. בתחילה נתנו הגרמנים קצבה מינימלית של לחם לכל עובד, ואת הלחמים הביאו הגרמנים מן העיר. אך היות

שהמאפייה הגדולה בעיר לא הספיקה לאפות כמות לחם רבה כל כך, והגרמנים היו אמורים לספק לחמים גם לאנשי העיר, גם לתושבים הליטאים, וגם לאנשי הגטו, פנו הגרמנים למנהלי הגטו והציעו להם שיקימו מאפייה בגטו. בגבולות הגטו היתה טחנת קמח שוממה וריקה, והנהלת הגטו החלה להפעיל את טחנת הקמח ולטחון חיטים ושיפון. כמו כן, הקימה הנהלת הגטו מאפייה לאפיית לחמים שחולקו לאנשי הגטו לפי מנה קצובה.

מחלקים לחם בגטו

בחסדי שמים לא היו שריפות בגטו ומכבי האש היו מובטלים. לו חס ושלום היתה פורצת שריפה - עלולים היו כל בתי הגטו לעלות באש בזמן קצר כיון שהיו בנויים כולם מעץ. הנהלת הגטו הטילה את המשימה של אפיית הלחמים על הכבאים. מתוקף תפקידם הם היו אחראיים שלא תפרוץ שריפה במאפיה מהתנור הגדול שהוקם בה.

צורתו של הלחם שנאפה בגטו דמתה לצורת לחם רגיל כיוון שאפו את הלחמים בתבניות, אך טעמו היה תפל. כנראה הם ערבבו קמח שעורה בקמח חיטה, ובנוסף ערבבו גם כמות רבה של מים כדי להגדיל את משקל הלחמים. בעת רעב אין נותנים

את הדעת על הטעם. כל מאכל נאכל עד תום. היהדות הדתית שמחה על הישועה שנקרתה לנו מהקמת המאפייה, שכן כך לא יצטרכו יותר לאכול פת עכו"ם מן העיר.

הכבאים אפשרו לקבל לחם גם בלי הקצבה ע"י סחר חליפין של לחם תמורת קמח חיטה. עבור קילוגרם קמח חיטה קבלנו קילוגרם לחם אפוי. התפלאתי אז מאד איך הם עומדים בנתינת לחם שמשקלו קילוגרם תמורת קמח במשקל זהה. הלא יש להם הוצאות של עצים לבערת התנור, שכר העובדים ועוד. אז לא הבנתי כי הם מוסיפים מים בכמות גדולה לקמח ובכך מכסים את ההוצאות, ואף נותרו להם לחמים לעצמם ולמשפחתם.

בגטו נפוצה השמועה כי בעת אפיית הלחם מוסיפים לעיסה גם קמח שעורה שמחירו זול במיוחד. היו שאמרו שבתרכובת הלחם יש גם אבק עצים המגדיל את הנפח והמשקל של הלחם. בכל מקרה, שמחנו על הסיעתא דשמיא הגדולה שהיתה לנו – להשיג לחם גם בלי הקצבה, והכבאים שמחו במכירת הלחמים תמורת קמח. הייתי מגיע לעיתים קרובות למאפייה.

המאפייה המשיכה להתקיים במשך כל זמן קיומו של הגטו. אמנם, הצניעו את מקום המאפייה מעיני הגרמנים אנשי הס"ס כיוון שמנהלי הגטו הגרמנים התחלפו מדי פעם, ומה שהתיר אחד - אסר השני ברשעותו. יתכן שבמשך הזמן שכחו מקיומה של המאפייה או שלא ידעו אודותיה.

סריגת הגרביים

במקום החדש היו קונים רבים לגרביים שייצרנו. הם קנו מאתנו את הגרביים הגמורים וכן מכרו לנו חומר גלם. אחד מהקונים הגדולים היה בא אלינו כל יום, (איני רוצה לכתוב את שמו מכיון שאמרו עליו שהיה נשוי לאישה ליטאית והיה מוכרח לעבור לגור בגטו ואילו היא נשארה לגור בעיר. אני לא יכולתי להאמין לכך. הוא היה יהודי שקט כמו כל אחד בגטו, דיבר אידיש, לא היה כעסן אלא להפך - הוא היה רגוע. איך יכול להיות שאדם כזה נחמד נשוי ללא יהודיה.) האישה הליטאית היתה משיגה לו חוטים לבנים לסריגת הגרביים והוא היה מוכר לנו וקונה בהזמנה כל מיני סוגי גרבי נשים וגרבי גברים. הכל נמכר באריזות של תריסר. היו לנו עוד כמה קונים גדולים שכבר לא יכולנו לספק את ההזמנות שלהם. עבודת סריגת הגרבים היתה עבודה קשה, אתאר מעט עד כמה שזכור לי כיום.

חוטי הסריגה של הכותנה היה לבנים. במכונת היד העגולה סרגו כמין שרוול ארוך, ולכל גודל של גרב היו מעבדים במכונה את כיפוף הגרב בכף הרגל. זו היתה המומחיות של העבודה. במשך כל הזמן היה צורך להשגיח שכל המחטים במכונה עובדות כדי שלא תהיה 'עין' לאורך הגרב. לכל גרב היה אורך מסוים, ולגרבי נשים היתה מידה מסוימת. בתחתית הגרב היו שמים משקולת שהיתה מושכת בסריגה את הגרב, ועשו סימן לאורך עד היכן הוא צריך להגיע. כמו כן, סמנו לאיזה אורך גרבי גברים צריכים להגיע וכך היו יודעים מתי להתחיל ייצור של גרב חדש. אחר כך היו חותכים במספריים כל גרב לחוד ואמא היתה תופרת את החלק העליון כדי שהחוט לא יפרם. לאחר שקיבלה הגרב את צורתה היה צורך לצבוע את כל הגרבים בצבע הרצוי, כגון: כחול, שחור, אפור וכדו', הכל לפי הזמנה. כפי הידוע לי, על מנת לצבוע צריכים להרתיח את המים עם אבקת הצבעים ונדרשת לכך מומחיות גדולה. אבא ואחי רפאל היו צובעים. החשוב ביותר הוא לשים לב לרגע שבו המים עם אבקת הצבע רותחים, ואז לטבול במהירות את הגרביים במי הצבע כדי שלכולם יהיה צבע אחיד. אבא ואחי עשו עבודת צביעה נפלאה, והגרביים נצבעו בצבעים יפים. כדי להרתיח את הדוד עם המים היינו יוצאים לשער הגטו בעת שובם של העובדים וקונים במרקים גרמניים את כמות העצים לה נזקקנו על מנת לצבוע. אחר כך היו צריכים לייבש את הגרביים ולשמור שלא יגנבו לנו. לאחר היבוש היו מותחים את הגרב על כעין רגל מעץ, כיון שהגרב התכווצה בזמן הצביעה, וכך גודל הגרב הגיע למידה הרצויה. עבור גיהוץ הגרביים נזקקנו לגוש של פרפין - החומר שממנו יצרו נרות בגטו. את הפרפין השגנו מהאנשים שעבדו בעיר בתעשיית הנרות. היינו צריכים מעט מאד; חתיכת גוש פרפין הספיקה לנו לכמה שבועות. בגטו היה ייצור נרות, ואנשים היו קונים את חומר הגלם כדי לייצר נרות. מכל דבר עשו בגטו פרנסה כל אחד במקצוע שלו.

אחי רפאל היה מומחה בגיהוץ. הוא היה מורח את הגרב עם גוש פרפין ובשעת הגיהוץ היה הפרפין נמס מהחום. לאחר הגיהוץ הגרב היתה מבריקה. נוסף לכך, הפרפין הדגיש את הצבע והקשה את הגרב, וכך יצא לנו גרב צבעוני, יפה ועבה. היינו מוכרים את כל הכמות שייצרנו, כנראה שעבודת הייצור היתה מושלמת. היה מחיר קבוע לגרבי נשים ולגרבי גברים ולא היה שום ויכוח על המחיר. עיבוד הגרב ומלאכת הגימור ארכו הרבה זמן, כמעט יום שלם עד שעה מאוחרת. בתחילה היה מחסור גדול, והסוחרים רצו לקבל בערב את הסחורה כדי שבבוקר יוכלו כבר לקחת אותה לעיר למכור. היה לי סרט של משרד העבודה על היד והותר לי ללכת בלילות. בשעה 10 בלילה הייתי לוקח את הגרביים, כמובן בצורה שלא ירגישו שאני נושא חבילה משום שחששנו שמא תהיה הפתעה מהביקורת הגרמנית, והייתי מעביר את הגרבים ללקוח בסוף הגטו.

הייתי שמח שגם אני יכול לעזור לפרנסת הבית, מפני שלי לא היתה כל הבנה בייצור הגרבים. בעיקר עבד בכך אחי רפאל - הוא ידע לעזור בכל ועשה את הגימור בצורה יפה ומושלמת.

לפעמים היינו מצליחים לקנות חוטים צבועים ואז העבודה היתה קלה יותר - רק לסרוג, לתפור ולגהץ. היינו חוסכים את הצביעה. עבודתה העיקרית של אמא היתה לבדוק אם אין 'עיניים' לאורך הגרב, ואם היתה 'עין' אמא היתה מתקנת אותה עם מחט של מכונת הסריגה. הסחורה שיצאה היתה מושלמת והביאה לנו לקוחות קבועים. בתקופה מאוחרת יותר היו באים הקונים בבוקר לפני היציאה לעבודה ולובשים את הגרביים על גופם כמו תחבושת. הם פחדו לקחת את הסחורה בשק על הכתפיים מחשש ביקורת פיתאומית של הגרמנים. כרגיל, בדקו הגרמנים רק בעת שחזרו מהעבודה, אבל הכל עלול לקרות. בחורף, כשהלכו עם מעילים רחבים, כל מה שלבשו על גופם לא היה מעורר שום חשד משום שהמעיל החורפי היה מסתיר. לאחר שקבלנו קונים והשגנו חומר גלם בכל כמות שנזקקנו, מצבנו השתפר ולא ידענו יותר רעב. היה לנו לחם לשובע וכן תפוחי אדמה ומעט חמאה. בשאר הדברים לא השתמשנו מטעמי כשרות. אבא לא נתן להשתמש בבשר כשר למרות שיכולנו להרשות לעצמנו לקנות לכבוד שבת, ואמר שברעב הגדול בו אנו נמצאים בגטו אסור לאכול בשר אפילו כשר, כיון שבזמן זה עם ישראל בצער ואסור להתענג במאכלים. היה כבר באפשרותנו להתחיל לחלק צדקה. בכל יום חמישי היה בא אלינו הצדיק רבי אברהם יצחק וינקלשטיין שהיה יד ימינו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי, ואבא היה נותן לו צדקה לחלק לבני תורה ולמשפחותיהם לכבוד שבת.

גידול ירקות בגטו

באופן רשמי דאגו הגרמנים להקצבה מינימלית של אוכל לתושבי הגטו, וכדי לשחרר את עצמם מהדאגה וההתחייבות – הם הרשו להנהלת הגטו לגדל ירקות במקומות פנויים, בעיקר תפוחי אדמה, ולחלק לאנשי הגטו.

היו כמה מאות דונמים של אדמה פנויה, בעיקר בגבול הגטו בשדות ליד הנהר הויליי, שם היתה אדמה פוריה מאד. לפני המלחמה הליטאים לא היו זורעים שם, כיוון שלאחר החורף היו באיזור שטפונות כשהקרח של נהר הויליי הפשיר ולא יכלו לזרוע שם תבואת חורף. גדל שם עשב בגובה רב, ובקיץ שימש המקום למרעה עבור הבהמות. המקום היה בשטח הגטו והגרמנים נתנו רשות להנהלת הגטו לגדל בו ירקות.

להנהלת הגטו היתה מחלקה כלכלית שחילקה את הקצבת הלחם בראשות משה פוטרוק. כנראה, לפני המלחמה היה אדם זה עשיר ומכובד מאד. הוא נפטר בגטו והיתה לו לויה גדולה, גם אני השתתפתי בה עם כל פקידי משרדי הגטו.

למר משה פוטרוק נמסרה המחלקה לעיבוד השדות בגטו. הוא לקח אגרונום ואנשים מומחים בגידולי שדה והם התחילו לעבד את כל השדות הפנויים בגטו. במשרד שלו תחת חסותו היו חמישה סוסים עם עגלות ועגלונים לצורך הגטו, ואיתם חרשו את האדמות. גידלו תפוחי אדמה ומעט עגבניות ומלפפונים עבור הגרמנים הנאצים, וכן גידלו תות שדה במומחיות. אחד מהתפקידים שלי במשרד היה להביא לגרמנים סלסלות עם תותי שדה יפים מאד.

האדמה היתה פוריה והכל גדל בצורה נפלאה. למר פוטרוק היה במשרד שתיל של עגבניות שגדל כמו שיח קטן ועגבניות גדולות שלא נראו כמותן בשוק. את כל הירקות היו צריכים לחלק לאנשי הגטו. למעשה, אולי רק פעם אחת או פעמיים חלקו. היו גניבות בשדות, גם ע"י אנשי משטרת הגטו שהחזיקו את עצמם כמנהלי הגטו וגם ע"י שאר אנשי הגטו שסבלו מרעב איום. הנהלת הגטו הציבה שמירה יומם ולילה ונתנה עונשים על כל הגניבות גם לאנשי המשטרה. גידול הירקות היה כנראה גם פרנסתם של מנהלי ופקידי הגטו. כפי הזכור לי, חלקו פעם או פעמיים חמישה קילוגרמים של תפוחי אדמה לפי נפשות המשפחה וגם קצת מלפפונים. כל הקצבת מזון בגטו היתה הצלה. לאחר שני זמני קיץ זכו לזרוע, לאסוף ולחלק, ובשנה השלישית נשארו כל הגידולים בשדות משום שכבר חיסלו את הגטו.

חורשים את מורדות נהר הוויליה לשם זריעת תפו"א

אנשי הגטו גם הם חיפשו כל פיסת אדמה כדי לזרוע. מצאתי עם אחי רפאל שטח של אדמה פנויה במגרש ריק, אך שטח זה היה קשה מאד לזריעה. היינו צריכים לפורר את האדמה עם מקושים, ולאט לאט הצלחנו להכינה לזריעת ירקות. הזמן שלי היה מאד מצומצם מפני שעבדתי לפני הצהרים ואחה"צ במשרד הגטו ובכל יום השתתפתי כחמש שעות בלימודים בתפארת בחורים. נשאר לי מעט זמן בבוקר מוקדם לאחר התפילה משש עד שמונה, ובלילה בשעה מאוחרת. קניתי גדר תיל וגדרנו מסביב פיסת האדמה כדי שלא יגנבו לנו. עבדתי קשה מאד והייתי מתייעץ עם המומחים לגידולי שדה במשרד בו עבדתי. בעיקר שתלנו עגבניות, מלפפונים, בצל, גזר, צנוניות וצנון שחור. הייתי מביא זבל מאורוות הסוסים. הם נתנו לי בגלל הסרט שהיה לי, הכל היה פתוח לפני, המחשבה שלהם היתה שאולי אוכל לעזור להם במשרד העבודה של הגטו.

היה חשוב להשקות את הגינה. במקום היתה באר מים, ומאחר שהיו עוד אנשים שעיבדו שם חלקות אדמה קטנות ולהם היה יותר זמן - הם היו משקים לפני וכשאני הגעתי הבאר היתה מרוקנת ממים. הייתי מוכרח לרוץ לשם מוקדם בבוקר, אז הבאר התמלאה בחזרה, והייתי משקה את גינת הירק שלנו. הייתי סוחב את דליי המים למרחקים, והעבודה היתה קשה מאד כיוון שלא הייתי רגיל בכך.

לאט לאט למדתי איך לטפח את גינת הירק. הבעיה העיקרית היתה הגניבות, שכן לא יכולתי לשמור כל היום על הגינה. בכל זמן פנוי הייתי רץ ובודק לפי סימנים אם פתחו את השער הקטן שעשיתי ואם חסר לי מהירקות שגדלתי. ראשית כל זרעתי צנוניות משום שהגידול שלהן מהיר מאד, וכבר יכולתי להביא הביתה מעט צנוניות שיהיו לנו כתוספת ללחם. כמו כן, שתלתי בצל וכך היו לנו עלי בצל ירוק. קנינו גם שתילים של עגבניות. בגטו היה שוק לכל דבר, האגרונומים עשו משתלה והיו מוכרים כל מיני שתילי ירקות. התייעצתי במשרד עם המומחים והם יעצו לי איך לגדל את הירקות על מנת שיגדלו יפה, ואכן הם גדלו יפה מאד. מחמת הגניבות הייתי קוטף את העגבניות כשהן עדיין קטנות וירוקות ובבית הייתי מניחן על אדן החלון מול השמש עד שלאט לאט הן נהיו אדומות. זרעתי מלפפונים וגם אותם הייתי מוכרח לקטוף כשהם עדיין קטנים. הירקות סייעו לנו בפרנסת הבית. אנשי התזונה בגטו יעצו לגדל סלק סוכר ואמרו שבעלים יש הרבה ברזל וזה בריא מאד. מסלק הסוכר היו עושים מטעמים עם קצת חומץ. כמו כן הם יעצו לגדל סלק אדום שעליו גם הם מלאים ויטמינים. היינו בודקים מתולעים ומבשלים. הגידול ארך הרבה חדשים ודרש הרבה עבודת השקיה, ובעיקר שמירה הדוקה. גידלתי צנון עם קליפה שחורה (כך הצנון גדל בליטא), וכן גזר משום שהשורש היה באדמה ולא הבחינו בו. כל הירקות שגידלתי היו בכמות קטנה מאחר ושטח האדמה שהיה לי היה קטן.

כשהייתי חוזר מהגינה שלי עם סל ירקות טריים, הייתי האדם המאושר עלי אדמות. הרגשתי שגם אני מסייע בכלכלת הבית ברעב האיום של הגטו. בכל רגע פנוי שהיה לי בעבודה או במשרד הייתי הולך לאגרונים של המשרד ומתייעץ איתו איך לגדל כל מיני ירקות. הוא הציע לי לגדל קצת תותי שדה כדי שאוכל להרויח הרבה כסף, אבל לא עשיתי זאת מחוסר זמן.

העונג הגדול שלי היה בערב שבת. כשהבאתי מהגינה צנון גדול עם קליפה שחורה, אבא היה מכין ממנו מאכל כמו לפני המלחמה - הוא היה מנקה את הצנון, חותך אותו לפרוסות ומולח, והיינו חושבים שזה בשר. זה היה חלק מהאוכל של שבת. מה שהיה הכי קל וטוב לגדל היה גזר - מבחוץ לא ראו אותו ולכן לקטנו אותו בזמן. הבאתי עם אחי רפאל שקים עם גזר גדול. אכלנו מהגזר כמה שבועות, חלק בשלנו וחלק רסקנו, וזה עזר לנו מאד בפרנסת הבית במשך חדשי הקיץ.

כפי שכבר כתבתי, מצבנו שופר לאחר שאבא התחיל לקנות חומר גלם של חוטי כותנה בכמויות והתחיל לייצר גרבי נשים וגברים באופן תעשייתי. בכל זאת, בימי הגטו הנהיג אבא בבית שלמרות שישנה אפשרות כספית לקנות לפעמים לכבוד החג עוף קטן או דגים שעלו ביוקר, אין לקנותם בשום אופן. אבא לימד אותנו שבזמן כה קשה, כשאנשים רעבים לפרוסת לחם ואנו חיים בפחד מוות, כל אחד צריך להשתתף בצרת הציבור ולא להתענג באוכל, וזהו כיבוד השבת והחג היפה ביותר. צריך לכבד את השבת בכך שנשתתף בצרת הציבור. אבא הנהיג בבית שיש לאכול לחם לשובע. כפי שכבר כתבתי, אף פעם לא היה שובע אמיתי מחמת הפחד שמא מחר לא תהיה לנו פרוסת לחם. עבור הילדים הרשה אבא לקנות מעט חמאה כדי שיהיו לנו חלבונים.

אני נשארתי נמוך וכמעט לא התפתחתי. חברי שלא שמרו על כשרות הפכו לגברים, ואילו אני נשארתי כמו ילד בן שתים עשרה. לא הרגשתי יותר חולשה ושמחתי שאנו יכולים לקיים את הכשרות ולא להיטמא במאכלות אסורות. יש לציין שהמראה הנערי שלי גרם לי סכנה גדולה מאד, שהרי כפי שידוע - אצל הגרמנים הנאצים לא היתה זכות קיום לילדי ישראל, אבל מן השמים רחמו עלי ובגודל הרחמים והחסדים עברתי את האקציה של הילדים.

הבעיה בגידול הירקות היתה שזמן הקיץ בליטא קצר, ולכן היינו צריכים להכין שתילים במשתלה כשהאדמה היתה עדיין קפואה עם קרח. האגרונום של הגטו הכין משתלה והיה מחמם אותה בתנור, למעלה היה כיסוי של חלונות זכוכית וביום שבו זרחה שמש לא היה צורך בחימום. במשתלה זו גדלו את השתילים, וכשהגיעו ימי הקיץ - כבר היו

שתילים מוכנים לעגבניות ולשאר גידולי הירקות. התידדתי עם האגרונום של המשרד והוא היה מוכר לי שתילים שלמעשה אסור היה לו להוציא מהמקום. הוא הציע לי לעשות בהדרכתו משתלה לשתילים שאנשים מאד חיפשו וכך אוכל להרויח הרבה כסף, כנראה רצה להיות איתי בשותפות. הוא הציע לי לגדל תות שדה שמחירו היה יקר בגטו, אך היה צורך בשמירה צמודה של עשרים וארבע שעות ולא היה לי זמן פנוי לכך. המשתלה של הנהלת הגטו היתה מחוץ לבתי הגטו, אנשים פחדו להיכנס לשם ולכן הם יכלו לשמור על המקום. הוא הדריך אותי בטיפוח הגינה שלי ובשטח האדמה הזעיר שהיה לי גידלתי יחד עם אחי ירקות לצרכי הבית וכך לא היינו צריכים לקנות ירקות. היו לי כמה סוגים של ירקות שהיו מיותרים, כמו עלי בצל ירוק, והייתי מוכר אותם בדרכי לעבודה בבוקר. כך אספתי לעצמי מעט כסף.

אנשים נעשו מומחים לכל מיני עשבים - מה מותר לאכול ומה אסור לאכול. כל אחד חיפש דרך להתפרנס ולהתקיים בגטו. המומחים למזון אמרו שעלי סרפד זה הכי בריא, אך בשל הדקירות והגירויים לא ניתן היה לאכול אותם. הם יעצו לנסות לבשל אותם ולבדוק אם נפסקים הגירויים. אמרו שבליטא האיכרים נותנים לחזירים לאכול עלי סרפד מעורבבים באוכל כיון שזה בריא ומלא ויטמינים.

בישול אוכל לכבוד שבת קודש

כפי שכבר כתבתי, אבא אמר לנו שבזמן רעב כזה בגטו אסור לאנשים לקנות עוף או דגים לכבוד שבת וחג גם אם יש להם אפשרות לפעמים. צריך להשתתף בצער הציבור וזה כבוד שבת האמיתי.

רוצה אני לתאר ולכתוב איך כיבדו את השבת במאכלים בגטו. אמא היתה מרסקת כמה תפוחי אדמה ומערבבת עם קצת קמח, עושה כדורים כמו קניידלך, מוסיפה להם פלפל ומלח ומבשלת אותם בסיר עם גזר ובצל קטן. היא היתה מגישה אותם בשבת כאילו הם דגים מבושלים והיתה אומרת: תאכלו את דמוי הדגים.

לאחר מכן היא היתה לוקחת רסק תפוחי אדמה, מטגנת בצל ומערבבת יחד כדי שיהיה מעין טעם בשר, מכניסה בבישול מלח, פלפל וקצת מרק, מגישה כאילו היה זה בשר, ואומרת: עכשיו אני מגישה את הבשר לכבוד שבת.

בליל שבת היה תמיד תבשיל של תפוחי אדמה עם גריסים ושעועית, ולחם שאכלו לשובע. הייתי אוכל מאוחר בלילה משום שעבדתי במשרד העבודה, וכפי שציינתי, לא

עשיתי שום מלאכה דאורייתא או דרבנן. לפעמים הייתי צריך לקרוא לאדם כלשהו למשרד והייתי מוכרח להיות שם בנוכחותו, אז הייתי מבקש מאמא שתתן לי ממאכלי השבת את הדגים והבשר. כך חיינו ברוב שנות הגטו והיינו מלאי הודאה לבורא עולם שבחסדו הגדול יש לנו מה לאכול. ביום שבת לא היה לנו היכן להטמין חמין. היינו שותים מים מימי הבאר כל היום. אף פעם לא שכחתי את הרעב האיום שהיה לי בחצי שנה הראשונה לשהותנו בגטו; הייתי הולך יום שלם בלי לטעום כלום חוץ מכוס תה חם ממותק בסכרין. בכל פרוסת לחם יבשה שאכלתי הרגשתי מעדני מלכים, וכולי הודאה ושבח לבורא עולם שלא עזב רחמיו מאיתנו.

רוב הדברים ופרטי המאורעות נשכחו כבר היות ועברו מעל שבעים שנה, וכן מפני שהייתי ילד ונער בגטו. אבל מפעם לפעם נזכרים בדברים נפלאים ביותר. אני נזכר בהבדלה במוצאי שבת בגטו - בליטא לפני המלחמה היה חסר גדול ביין מפני שלא גדלו ענבים בליטא, והיו מייצרים יין מצימוקים. יין זה היה יקר מאד. אבא היה מייצר לבד יין עבור ימי פסח ולכל השנה. תמיד היו עושים הבדלה על כוס תה ממותק מאוד בסוכר, מפני שבליטא כוס תה היה חומר מדינה. היו מרתיחים מים בסמוור נחושת ששמר היטב את חום המים וכך היו מכבדים אורחים. היו מניחים את הסמוור עם המים הרתוחים על השולחן, כל אחד קבל בצלחת קטנה כל מיני פירות מטוגנים, והיו יושבים ושותים תה בחבורה. היה זה כיבוד יפה ביותר.

כיוון שבגטו לא היה לנו יין, היינו עושים הבדלה על כוס תה ממותק בסכרין. נשאר לנו קצת סוכר בבית למרות הרעב האיום, אך לא הרשינו לעצמינו לשתות את התה עם הסוכר והיינו משאירים את הסוכר כדי להמתיק את כוס התה להבדלה ולכבד את השבת ביציאתה. כך נהגו אנשים בכפית האחרונה של הסוכר, לא השתמשו בימות החול אלא השאירו למוצאי שבת להבדלה. לא יכולנו לכבד את השבת במאכל ובמשקה משום שלא היה לנו, אבל את המעט שבכל זאת היה לנו - היינו מייחדים לכבד את השבת. למרות כל הצרות, הרעב והפחד ממוות שהיה מנת חלקנו, הדבר החשוב בחיינו היה קיום התורה ומצוותיה בכל מצב.

יצור מטפחות ראש לנשים בגטו

בגטו חיפשו כל העת דרכים להתפרנס. כל מי שהיה לו מקצוע או שהיה בעל מפעל לפני המלחמה חיפש דרך לייצר בתחום שלו. אנשים התחילו לייצר מטפחות ראש, שכן הנשים הליטאיות, בפרט הכפריות, היו רגילות ללכת עם מטפחת ראש. גם אנו

התחלנו לייצר מטפחות ראש. לכל מוצר גמור היה שוק בגטו. אלפי האנשים והנשים שיצאו לעבודה מחוץ לגטו היו קונים את הסחורה ומוכרים אותה ללטאים. היינו קונים סדינים לבנים וציפות לבנות של שמיכות שלא היו חדשות, אבא ואחי רפאל התמחו בצביעה, אחי רפאל היה חותך את הסדינים במידה מסוימת בגודל מטפחת, ואמא היתה תופרת בצדדים. אבא ואחי רפאל היו צובעים בעיקר בצבע כחול ואחי עשה דוגמא על המטפחת. היינו עושים דוגמאות של כל מיני צורות, בעיקר עיגולים, ואחר כך היינו מייבשים את המטפחת ומגהצים אותה והיתה מתקבלת מטפחת ראש יפה כחדשה.

הייצור החזיק מעמד מעט זמן. ראשית, הרבה מאד אנשים התחילו לייצר את המטפחות, ומלבד זאת - אני חושב שהייצור לא הצליח מפני שהשתמשו בסדינים ישנים ובלויים שנקרעו לאחר שימוש קצר ולכן הליטאיות הפסיקו לקנות. דבר שייצרו בצורה איכותית וחזקה היה מחזיק מעמד זמן רב, כמו הגרביים שייצרנו מחוטים חדשים וטובים, אך המטפחות נעשו מבד ישן מפני שלא היה בד חדש בגטו והן לא החזיקו מעמד. לאחר זמן קצר הפסקנו את הייצור משום שלא היה ביקוש. אלו שעשו את המטפחות מבד חדש הצליחו למכור, אך אנחנו לא השגנו בד חדש והפסקנו לייצר מטפחות.

כל אדם חיפש להרויח את פת לחמו בגטו. התחילו לייצר סוכריות פשוטות וגסות, ואנשים קנו אותם בכמויות קטנות.

דבר נוסף שיצרו בגטו היה נעלי עץ שמהן התפתחה תעשיה שלימה. החלק העליון היה עשוי מעור והחלק התחתון היה עשוי מעץ מעובד יפה לפי מבנה כף הרגל. גם הסוליה היתה מעץ בוג והנעל היתה בנויה היטב לפי מידת הרגל.

בליטא היו האיכרים הולכים עם נעלי עץ גסות שנקראו באידיש 'קלומפעס'. בימות החורף הגשומים היה מאד קשה ללכת עם הקלומפעס בבוץ, לכן בגטו ייצרו נעל מסוליה של עץ שבנויה בצורה שהתאימה בדיוק לכף הרגל וכמעט לא הרגישו שהולכים בנעליים מעץ.

חשמלאים היו עושים פלטות חשמל פרימיטיביות שהיו מצליחים לבשל עליהן.

הצליחו לייצר משקאות קלים, כנראה הגניבו דרך השער בלוני גז קטנים ועשו לימונדה מסירופ. הם חסכו מאד בגז, אך בכל זאת המשקה הזכיר לימונדה טובה מלפני המלחמה. היתה בעיה קשה להשיג בקבוקים ולכן הם לקחו כסף רב כפקדון עבור הבקבוקים כדי שיחזירו אותם ויוכלו להמשיך ולייצר את הלימונדה.

הדבר החשוב ביותר שייצרו בגטו היה תנור פח קטן עם מקום לבשל שני סירים. הפחחים ייצרו אותו ושמו בפנים לבנים שישמרו על החום. הם עשו מקום קטן לבעירת העצים - בערך עשרה ס"מ לעומק התנור, וע"י כך ניצלו את כל האש והעצים ויכלו לבשל עם מעט עצים. הם עשו ארובת פח ארוכה עבור יציאת העשן, ובחורף כשעבר העשן החם דרך הצנרת - התחמם כל החדר והגחלים המשיכו לחמם את החדר במשך שעות. ההמצאה היתה ממש הצלה ונתנה את האפשרות לחמם את החדר ולבשל במעט עצים.

אנשים שיצאו לעבודה בעיר היו מצליחים לקנות מהליטאים בכסף עור עליון והיו מצליחים להגניבו לגטו על ידי שלבשו אותו על גופם כמו תחבושת וביד החזיקו סל קטן. הם עברו את הביקורת ליד שער הגטו בקלות יחסית משום שלא הביאו איתם אוכל, וכך התפתחה תעשיה קלה לכל דבר. אנשים בעלי מקצוע קנו מאנשי הגטו ולא היו צריכים להסתכן לקנות בעיר ולהביא לגטו, ובכסף שהשיגו היו קונים אוכל. אם היה חסר מצרך - למחרת הביאו מהעיר את מה שנדרש. החייטים התפרנסו מתיקונים וכל בעל מקצוע חיפש דרך להתפרנס. הבסיס העיקרי היה מצרכי המזון שהצליחו להביא לגטו, ואנשים עשו את כל המאמצים להגניב אוכל לגטו. בזמן הביקורת הקשה אנשים היו לוקחים שקיות, ממלאים אותן בקמח, עושים חבילות שטוחות וקושרים בחוטים על הגוף, וכך היו מגניבים כמות קטנה של קמח. כמו כן היו חותכים לחם לאורכו, מכניסים בשקית וקושרים על גופם. הם היו לובשים מעיל חורפי קצר ובזכותו לא נתפסים, וכך בזמן הכי קשה היו מכניסים אוכל לגטו. כשרק היו עוברים את שער הגטו, היו נכנסים לעיתים לחצר שלנו שהיתה קרובה לשער ומורידים את התחבושת מעל גופם, והיו שמחים שהביאו אוכל למשפחתם.

הגרמנים בודקים את השבים מהעבודה

היו פלוגות בעיר שאנשיהן היו מביאים מכל טוב, וכשנכנסו לגטו היו משלמים לשוטר היהודי שהיה עומד ליד שער הגטו כדי שיעביר אותם את השער. הם היו מצליחים בכל מיני אמצעים להגניב דברים. השוטר היהודי עמד מחוץ לשער וניסה כביכול לעשות סדר ואז הוא נצמד לאיש שרצה להעביר דברים, הסתיר על ידי כך את מה שהחזיק, ובמכות דחף אותו להכנס מהר דרך השער שלא יפריע לאנשים אחרים. היו אלפי אנשים שחזרו מהעבודה, היו סופרים את כולם והמהומה היתה גדולה, כך היה השוטר מצליח להעביר את המבריח והוא קבל את חלקו. כל אחד היה צריך להתפרנס. הכל היה בסכנה. כל אחד הסתכן כדי להציל את משפחתו מרעב. הייתי עומד לפעמים ליד שער הגטו ומסתכל איך השוטרים מעבירים את האנשים לגטו בכל מיני אמצעים.

מצד שני, הגרמנים היו מחרימים הרבה מצרכי מזון ליד השער ולא היו מתביישים לקחת לעצמם דברים טובים. את השאר נתנו להנהלת הגטו כדי לבשל מרק לחוזרים מהעבודה בשדה התעופה. לפעמים היו מגיעות ידיעות למשרד הגטו המבשרות שהיום תהיה ביקורת קשה ליד השער על ידי הגרמנים, ואז היו שולחים מטעם המשרד כמה אנשים שהיו מצוידים ברשיון ללכת לעיר בלי ליווי והיו מודיעים להשאיר את כל האוכל במקום העבודה ולא להביא אוכל לגטו. לפעמים לא היו מספיקים להודיע קודם שראשי הגטו הרוצחים הגרמנים נמצאים ליד השער, ואם נתפס מישהו שהביא מצרכי אוכל – הוא היה נידון למאסר בפורט התשיעי, כלומר - מוות בטוח. אנשים היו זורקים את חבילות האוכל על הארץ לפני כניסתם לגטו, העיקר להציל את חייהם. כך נמשכו חיינו בגטו. היו חודשים שקטים שבהם התאפשר להעביר אוכל דרך שער הגטו, והיו חודשים של רעב שבהם לא יכלו להעביר כלום. ידענו שלאחר האקציה הגדולה לא יהיו יותר אקציות בגטו, חוץ מכמה משלוחים לגטו ריגה ולאסטוניה. מפעם לפעם היו רוצחים יהודים בעיר ובשאר המקומות, וזה היה נקרא 'שקט' בגטו מפני שלא היו רציחות המוניות.

עורך הדין גולדברג עזר לנו בכל דבר שנתבקש. הוא היה בשבילנו שליח משמים שהציל את חיינו מרעב, מאקציות וממשלוחים לריגה ולאסטוניה ולשאר מיני עבודות. עלי לציין שעזרה לקרובי משפחה בגטו היתה רק לאח או דוד או בן אח, לקרובי משפחה רחוקים יותר לא עזרו. ד"ר גולדברג היה בן דוד שני של אמא, אמא של ד"ר גולדברג וסבתי היו בנות דודות, אבל הקשר ביניהן היה כמו של אחיות, בפרט בזמן הכיבוש הרוסי של ליטא - אז ד"ר גולדברג ישב בבית הסוהר וכולם פחדו לדבר או לקשור קשרים עם אדם שבנו יושב בבית הסוהר, אולם אנחנו פתחנו את ביתנו לאמא שלו ומידי יום היא היתה שוהה בביתנו במשך כל היום ובלילה היינו מלוים אותה

ללון בבית בנה. יתכן שהיא סיפרה על כך לבנה ד"ר גולדברג. גם אני - בסוף כל יום הייתי עורך עבורה את כל הקניות, מלווה אותה ומכניס את השקיות לביתה. מן הסתם מעשים אלו היו בגדר "שלח לחמך", וראיתי בחוש את התוצאה: העזרה העצומה שלו לי ולמשפחתי בגטו.

לא יכלו להיכנס למשרדו ביודנן-ראט. אני הייתי נכנס אליו כמו אל דוד, הוא קבל אותי תמיד בסבר פנים יפות וכל דבר שבקשתי מיד סידר לי. הייתי ילד וגדלתי בגטו, לא היה לי אפילו ביגוד מינימלי מפני שכל מה שלבשתי על גופי באקציה של הגטו הקטן היה קטן עלי. למשרד הגטו היה מחסן בגדים מהקדושים, אך אסור היה לקחת משם מאומה אם לא נתנה הוראה מאת הגרמנים לקחת עבור עובדי שדה התעופה. לא היתה לי חולצה ואף לא מעיל חורף. נגשתי אליו ובקשתי שיתן לי פתק ויבקש שיוציאו מהמחסן חולצה ומעיל חורף. הוא סיכן את עצמו ונתן לי מיד מכתב, וכך נגשתי למחסן שהיה סגור על בריח ולא נתנו לאף אחד להכנס לשם. בזכות הסרט שלי פתחו לי, הבאתי את הפתק וקבלתי מיד את הביגוד. זה היה אחד הדברים הקטנים שעשה למעננו, אבל עבורנו זה היה בגדר הצלת נפשות. היתה זו סכנה גדולה ללכת בגטו בקור של מעל שלושים מעלות מתחת לאפס בלי מעיל ובלי סוודר. הוא עזר לנו עם כל הלב, ולנו לא היתה כל יכולת לגמול לו על החסדים שעשה עמנו.

כל יום נערכה ספירה בעת היציאה ורשמו בדיוק כמה יצאו לעבודה בכל פלוגה, וכשחזרו ספרו פעם נוספת. ראש הפלוגה היה אחראי לכך, ואם המספר לא התאים לגרמנים - פירושו שאנשים ברחו מהגטו. הם קראו ליעקב ורבובסקי שהיה ממונה מטעם משרד העבודה והוא היה יוצא לספור את האנשים. הוא ספר בצורה שבלבלה את הגרמנים ותמיד היה מתאים את מספר האנשים החוזרים לגטו למספר היוצאים בבוקר. הוא דיבר עם הגרמנים בלשון חלקלקה והם האמינו לו כי הוא היה אדם מאד פקח. אם היה יודע ראש הפלוגה שמישהו ברח מהמחלקה שלו מחוץ לגטו או שמישהו מהבורחים חזר לגטו וכעת יש יותר אנשים - היה מודיע ליענקל'ה ורבובסקי והוא כבר סדר שלא יחסרו או יהיו יותר אנשים בספירה.

לאחי היה קשר עם שוטר ליד השער שהיה מסדר את הפלוגה. הוא היה נצמד אל אחי בכניסה לגטו, מסתיר את חבילת האוכל שאחי הביא, ובערמה מעביר אותו את השער. הגרמני שעמד ליד השער היה צריך לספור את האנשים ולחפש מצרכי מזון. בשעת החזרה מהעבודה הגיעו אלפי איש ביחד והוא לא השתלט על כולם. השוטרים כבר הכירו את כל הטריקים וכך היו מצליחים לעבור. בערב, לאחר שכולם חזרו לגטו,

היה השוטר בא אלינו ומקבל מאחי את שכרו. כך גם השוטרים העומדים בשער הגטו התפרנסו מהאנשים המקורבים להם.

בהסכמת הגרמנים, כל מה שהוחרם בשער הגטו - ניתן לאחר המיון הראשוני להנהלת הגטו. את המצרכים הטובים - בשר, ביצים וחמאה - לקחו הנאצים לעצמם, ואת השאר נתנו להנהלת הגטו כדי לבשל מרק "יושניק" עבור החוזרים משדה התעופה. כמו כן, המחלקה הסוציאלית חלקה מהנשאר מרק דליל לעניי הגטו - אמנם המרק היה דליל, אבל היה בו כדי להחיות נפש רעבה.

כאשר האנשים עברו את שער הגטו ופנו לשוב לביתם, היו אנשי הגטו עומדים לידם ומנסים לקנות מהם אוכל. המקום הפך למעין שוק של אנשי הגטו. כמובן, האנשים ממשרד הגטו שהעבירו את מצרכי האוכל המוחרם מהשער למטבח הציבורי היו לוקחים גם לעצמם מעט, כל אחד רצה להנות מהמצרכים. כל יום היו צריכים לחפש המצאות חדשות איך להגניב אוכל לגטו. מי שהצליח להביא מהעיר אוכל במסירות נפש הציל את משפחתו מרעב, ומי שלא הצליח להסתכן - היו הוא ומשפחתו רעבים לפת לחם. אלה שנותרו בידם בגדים וקצת כסף לא היו צריכים להסתכן משום שהתפרנסו מהחלפת הבגדים באוכל, אך היו גם אנשים שהתנפחו מרעב ומתו. היו אניני דעת ואצילי נפש שלא רצו לגלות את מצבם וסבלו חרפת רעב, וכפי שכתבתי, הרב הצדיק רבי אברהם יצחק וינקלשטיין התחיל לפעול לאסוף כסף ולעזור למשפחות אלה. כאדם יחידי הוא לא היה יכול להצליח לדאוג לכולם, אבל הוא לא נח ולא שקט ובכל כוחו פעל לעשות צדקות.

המשלוח השני לריגה

באוקטובר 1942 דרשו הגרמנים קבוצה נוספת של שלוש מאות איש כדי להעביר לגטו ריגה. כל דרישה כזאת היתה מטילה פחד על הגטו שמא זו אקציה חדשה של רצח, מפני שלא האמינו לגרמנים. מהקבוצה הראשונה שיצאה לגטו ריגה כשמונה חדשים קודם לכן קיבלנו ידיעות אמיתיות שהם אכן הגיעו לגטו ריגה ועובדים בבניית שדה תעופה. בגטו קובנה היה איש ס.ס. בעל דרגה גבוהה בשם הרמן שהיה ראש משרד העבודה הגרמני, ממנו יצאו כל הדרישות לאנשים לעבודה ומשרד העבודה היהודי היה ממלא את ההוראות של הגרמני הרמן. במחצית השנה האחרונה של הגטו עבדתי בתור נער שליח במשרד והכרתי אותו היטב. איש הס.ס. הגרמני הרמן היה ידיד של

ד"ר אלקס יו"ר היודען-ראט והרמן היה מגלה לו סודות, כנראה גילה הרמן לד"ר אלקס שהמשלוח לריגה הוא באמת למטרת עבודה ולא לרצח. אנשי מינהל הגטו היו יותר רגועים מאחר שהיו בטוחים ומשוכנעים שבאמת מדובר במשלוח לעבודה. הם עשו רשימות למשלוח, ואנשי משטרת הגטו היהודים היו לוקחים את האנשים לפי הרשימה שהכינו במשרד העבודה של הגטו ובינתיים אוספים אותם בבית הסוהר למשלוח לריגה. למרות שהמשלוח היה באמת לעבודה, כל אחד עשה את כל המאמצים כדי לא להיות במשלוח, מפני שבינתיים כולם הסתגלו לצרות בגטו, התרגלו לעבודה, השיגו קצת אוכל, ישנו על המיטות שלהם, היו עם חלק ממשפחתם והרגישו מעט בבית. במקום חדש אי אפשר אף פעם לדעת מה עלול להיות. אנשים התחילו לנצל פרוטקציות, כל אחד מהקובעים בגטו שמר על קרוביו ועל האנשים שדאגו להביא לו מצרכי מזון, וגם אנשי המשטרה דאגו לאנשיהם ולקרוביהם. אנחנו כבר למדנו לנצל את קירבת משפחתנו ואמא הלכה לד"ר יעקב גולדברג חבר היודען-ראט ומנהל משרד העבודה בגטו. הוא הרגיע את אמא ואמר שבאמת היינו ברשימה כי כמו תמיד מרגוליס היה מכניס ברשימות את כל קרובי ומכירי גולדברג, אך הוא שהיה ממונה עליו ותפקידו לאשר את הרשימה - היה מוחק את אשר חפץ. בכל זאת פחדנו מנקמתו של מרגוליס ואחי התחבא בינתיים. בתחילה היה משרד העבודה לוקח אנשים בלי משפחה, ולאחמ"כ היו לוקחים את הבריונים של העולם התחתון - אלה שהשתמטו מעבודה ואלה שהבריחו דרך הגדר וסכנו בזה את אנשי הגטו. במשלוח הזה היו גם חלק מהמשפחות שהגרמנים חטפו את אבי המשפחה באקציה הראשונה לריגה והן רצו להתאחד. כדי למלא את המכסה - שלש מאות איש - נלקחו עוד מאנשי הגטו.

אנשי המשטרה לא הגיעו אלינו לקחת את אחי, אבל הזהירות תמיד טובה. קיבלו בגטו מכתבים אמיתיים מהמשלוח השני לריגה. כל משלוח כזה היה מביא זעזוע ופחדים בגטו. אקציות נוספות לא היו כמעט כשנתיים, וימים אלו נקראו 'ימי השקט'. בגטו עבדו קשה מאד ובשדה התעופה היה רעב ופחד, אבל האקציות נפסקו.

צרות תמיד היו. הגרמנים אנשי הס.ס. והשוטרים הליטאים היו רוצחים במשך כל הזמן יחידים ועשרות, היו חוטפים יהודי מחוץ לגטו ורוצחים אותו כשהיה קונה אוכל אצל הליטאים או כשהתקרב לגדר התיל של הגטו לדבר עם הליטאים או לעבור את הגדר. שקט לא היה אף יום אחד בגטו. איני כותב על רציחות היחידים מפני שמזכיר היודען-ראט עו"ד גולוב (תורי) הוציא יומן בו כתב מדי יום ביומו על גטו קובנה והדפיס את זה. חלק מהיומן אבד, אך ממה שנשאר מהיומן אפשר ללמוד על חיי היום יום בגטו.

משלוח עצים לבישול ולחימום בגטו, אוקטובר 1942

בחורף השני של הגטו הצליחה הנהלת הגטו להשפיע על הגרמנים שירשו לקנות עצים במחיר זול עבור העובדים בשדה התעופה. הדאגה העיקרית היתה לעובדי שדה התעופה משום שהגרמנים רצו לגמור במהירות את הבניה ולהתאימה למטוסי הקרב, ובלי חימום הבית יקפאו מקור ולא יוכלו להמשיך לעבוד. כמו כן, נזקקו לעצים עבור בית המרחץ ואידוי הבגדים מכינמת עבור אלפי האנשים שעבדו בשדה התעופה, שכן הגרמנים פחדו מאי נקיון שיגרום חס ושלום למגפת טיפוס הבהרות.

לקנות אוכל אפילו בזול אצל הליטאים - לזה לא נתנו רשות. ראשית כל, מפני שהגרמנים הנאצים רצו שנמות ברעב, ושנית, הטענה שלהם היתה שאם היהודים יקנו אוכל אצל הליטאים - יגרום הדבר לחסר במזון אצל הליטאים. אבל עצים הליטאים לא קנו, אלא היו הולכים לבדם ליערות וחוטבים לעצמם עצים.

הגרמנים טענו שהאוכל ניתן בהקצבה ואפילו אם אין מספיק - אפשר להתקיים כך, אבל הקור שהיה בליטא בשנה הראשונה בגטו הגיע לשלושים ושבע מעלות מתחת לאפס, והם הבינו את הצורך ונתנו רשות להכניס עצים לגטו.

הנהלת הגטו קנתה כמאה קוב עצים מצוינים לבישול ונתנה אפשרות לעגלות של הליטאים להביא לגטו את העצים.

העגלות עם הליטאים הגיעו לחצר הקומיטט של הגטו. רוב המשרדים של הגטו היו בבית עץ בן שתי קומות שסביבו היתה חצר גדולה, ולשם התחילו להגיע יום יום עשרות עגלות עם עצים. אף גרמני לא היה בחצר וכך יכלו להתחיל לחלק ולמכור לאנשי הגטו את העצים לפי מידת קוב. הליטאים הביאו מידה עשויה מעץ לקוב עצים, פרקו את העצים מהעגלה, שמו בתוך המידה וכך היו מוכרים את העצים. היהודים שמחו שיכלו לקנות את העצים ולעבור את החורף השני של הגטו, והליטאים שמחו לקבל מחיר טוב כיוון שבעיר היה פיקוח על המחירים ולא יכלו לקבל מחיר מופרז כמו בגטו.

לפני המלחמה, סוחרי העצים היו יהודים עשירים. המחסנים שלהם היו על שפת הנהר ואת העצים העבירו דרך הנהר. אני זוכר את המתקן של מידת הקוב שבעזרתו היו מוכרים - הם נתנו במידה נכונה ואמיתית. היהודים היו שמים את העצים אחד על השני ובין החללים היו דוחסים עצים, ואילו כאן - הליטאים דחסו לתוך המתקן של המדידה והשאירו חללים. אף אחד לא אמר להם מילה. שמחנו במה שיכולנו לקבל

ולקנות. בינתיים הבחנתי דרך החלון של המשרד בו עבדתי שנשארו לליטאים מעט עצים והם זרקו אותם על הקרקע. ברגע שהעגלה נסעה רצתי מהר לפני שמישהו אחר מאנשי המשרד יקדים אותי, לקחתי את שאריות העצים לעצמי והחבאתי אותם מתחת לשולחן העבודה. אח"כ, כשנוספו לי עוד עצים, לקחתי אותם על כתפי ורצתי עם האוצר הביתה. בבית שמנו את העצים מתחת למיטות כדי לשמור עליהם. על אף השיפור שחל במצבנו, עדיין לא יכולנו להרשות לעצמנו לקנות קוב עצים לבישול מחמת מחירו היקר. שמתי לב שהאנשים במשרד קנאו בי, שהרי מפני כבודם לא יכלו לקחת את שאריות העצים. הם היו עורכי דין, אמנים, אנשי אינטליגנציה, ולמרות שהיו צריכים את העצים - התביישו לקחת לעצמם. אני הייתי נער ולא התביישתי מאף אחד; זו לא היתה גניבה, אלא שאריות של עצים שהליטאים זרקו בחצר. למרות זאת, ראיתי מספר אנשים חשובים שהתגברו על הבושה ולקחו לעצמם. הבחנתי בחוסר שביעות רצון מצד אנשי המשרד על כך שאני מחביא את העצים מתחת לשולחן במשרד, לכן מצאתי לי מקום נסתר בשירותים ובו התחלתי להחביא עצים, וכשהיו לי כמה גזרים - הבאתי אותם לביתי והם ממש הצילו אותנו. לאחר כמה ימים נגמר מסחר העצים, אח"כ ירדו המחירים ויכולנו לקנות בגטו עצים יותר בזול.

חלוקת עצים בגטו

בהמשך, כשמצבינו הוסיף להשתפר, נזקקנו לעצים עבור צביעת הגרביים שייצרנו וקנינו אצל ידיד של אבא מר רום. התפללנו יחד עימו לפני המלחמה בבית הכנסת של החייטים. מר רום היה מסוחרי העצים הגדולים בקובנה לפני המלחמה והיה אדם עשיר ומכובד מאד. היינו קונים אצלו כל שנה לפני החורף עצים טובים לבישול. בקובנה לפני המלחמה עדיין לא היה גז לבישול ובכל דירה היה תנור לבנים גדול שבו היו מבשלים.

בנו של מר רום היה החבר הכי טוב של אחי הבכור והיה מגיע הרבה לביתנו. הבן נהרג

בין הראשונים בפרוץ המלחמה. למר רום היו גם שתי בנות שאותן הוא שלח לארץ לפני פרוץ המלחמה וכך הן ניצלו. בגטו הוא היה עם אשתו ובתו שנותרה.

הבת היתה כבת חמש עשרה. בשל פחד הרעב ששרר בגטו, נתנו לה ההורים כל היום לאכול לחם ותפוחי אדמה. הילדה השמינה מאד ושקלה כמאתיים קילו וממש לא יכלה לזוז. זה היה אסון, כשיש רעב שום דבר לא משביע. זה היה החשש בגטו - לאכול יום ולילה מפחד הרעב. אני לא פגשתי אותם בגטו, לא היה זמן לביקורים ולטיולים. אבא קנה בקושי רב חצי קוב עצים ממר רום. הוא מכר לאבא מהסחורה שנשארה לו כדי שיוכל לקנות עם הכסף לחם. הסתכלתי איך מר רום מודד את חצי הקוב באותה ישרות כמו לפני המלחמה וממלא כל חלל עם גזרי עצים.

היינו משתמשים בעצים לבישול. כשהיו גומרים לבשל, לא השאירו את חתיכת העץ השרופה או את הגחלים על התנור, אלא היו מחניקים את הלהבה באפר כדי שיוכלו להשתמש שוב בחתיכת העץ שטרם התאכלה לחלוטין. בגטו למדו לנצל כל דבר עד תום ועם חתיכת העץ היו מבשלים כמה פעמים.

רצח השוטר קופל גוטמן

מקרה הרצח שזיעזע את כל הגטו היה הירצחו של השוטר קופל גוטמן שהיה בנו של אב"ד קובנה לפני המלחמה, הרב הגאון הצדיק ר' גרשון גוטמן.

הגאון ר' גרשון גוטמן היה מראשוני מגידי השיעור ביסוד ישיבת סלבודקה "כנסת ישראל". התפללנו ביחד בבית המוסר בקובנה. לאחר פטירתו מילא את מקום רבנותו חתנו הגדול הרב מרדכי שלפוברסקי, מגדולי תלמידי החכמים בישיבת טעלז וקלם. למשפחת הרב גוטמן היה בית הוצאה לאור וכן חנות גדולה לספרי קודש ותשמישי קדושה.

שני בניו היו בגטו - אחד בשם קופל גוטמן, שוטר בגטו באיזור לינקובה שבו גרנו, והשני בשם

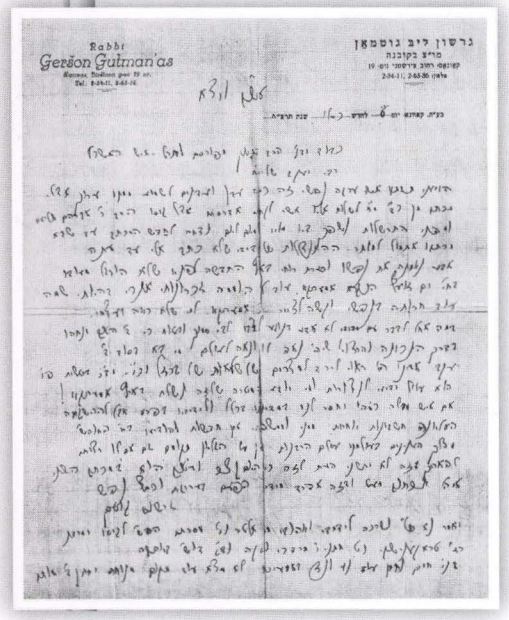
Rabbi
Gerson Gutman'as

גרשון ליב גוטמאן

מכתב רבי גרשון גוטמן זצ"ל
לרבי יעקב קמנצקי זצ"ל

רבי מרדכי שלמפוברסקי זצ"ל בערוב ימיו

אפרים גוטמן. חתנו, בתו וילדיהם הקטנים היו גם כן בגטו. קופל גוטמן היה אדם אמיץ ונטול פחד והיה נכנס לכל מיני סכנות במחשבה שינצל מהן. ספרתי לעיל כיצד הציל את אחיו ר' אפרים וגיסו ר' מרדכי ומשפחתם באקציה הגדולה.

אחיו אפרים ניצל וזכה להגיע לא"י ולהקים משפחה לתפארת. גם גיסו הגאון ר' מרדכי שלפוברסקי ניצל, אבל אחותו והילדות הקטנות נהרגו בגטו.

זכורני סיפור על אותו קופל גוטמן. בתחילת ימי הגטו חלה מאד גיסו הגאון ר' מרדכי שלפוברסקי, הוא היה חיור כסיד ונראה כמת. גיסו השוטר קופל גוטמן השיג לו מהליטאים עז כדי שיהיה לו כל יום חלב והוא יבריא. לפי החוק הנאצי חל איסור לגדל בעל חי, אך קופל החביא את העז בתוך מחסן ודאג להאכיל אותה בעשב עד שגיסו התרפא.

קופל רצה לדאוג לחבריו השוטרים שהיו באיזור שלנו. היתה להם זכות לא לעבוד, אבל אוכל לא היה להם והם רעבו כמו כולם. השוטר קופל גוטמן הכיר ליטאי אחד עוד מלפני המלחמה ורצה לקנות דרכו ולהעביר דרך שער הגטו רכב עם שקי קמח לעצמו ולחבריו השוטרים באיזור שלו. הוא שלם כמובן כסף רב, אך הבעיה היתה להכניס את הרכב עם הקמח דרך הכביש שעבר ליד השער הראשי של הגטו. הוא שיחד את השוטר הליטאי האחראי ליד השער, והוא אכן נתן לו לעבור. הוא השתמש ברשיון ישן להכניס עצים ופחמים לגטו, שם למטה את שקי הקמח ולמעלה את העצים והפחמים.

בדיוק באותו זמן הגיע קצין ליטאי אחר והתחיל לבדוק את הרשיון ואת התכולה. פתאום הוא מצא מתחת לעצים את שקי הקמח. השוטר קופל גוטמן התבלבל. הוא יכול היה לשחד גם את הקצין הליטאי השני ואז הוא כלל לא היה בודק. הם אהבו כסף, והכלל אצל הליטאים היה שאם הם מקבלים כסף עבור דבר מסוים - יותר הם לא מפריעים. הקצין הליטאי קרא לגרמנים מנהלי הגטו והם מיד אסרו את השוטר קופל גוטמן עם שני חבריו השוטרים, וכן את מפקד המשטרה של איזור לינקובה עם שוטרים נוספים, כביכול היתה זו עסקה של כל השוטרים באיזור. הגרמנים תמיד רצו להטיל אימה ופחד על יהודי הגטו ולרצוח יהודים, בפרט ראשי המשטרה. זה היה העונג הגדול

שלהם. אנשי היודען-ראט וראש משטרת הגטו התחילו לפעול עבורם, אבל שום לא עזר. הגרמנים אנשי הגסטפו טענו שהשוטרים עשו פשע איום בכך שרצו להגניב רכב עם קמח ולרמות את שומרי הגטו במסמכים מזויפים.

קרובי המשפחה של השוטרים שנאסרו ראו שד"ר אלקס עם כל חבריו וראשי המשטרה של הגטו לא יכולים לפעול כלום. הם פנו בבכי ובתחנונים אל ליפצער שהיה ראש הפלוגה ועבד אצל אנשי הס.ס. ראשי הגטו. ליפצער התחיל לפעול בזהירות בצורה שתוכל להשפיע, ובינתיים הצליחו לשחרר את מפקד המשטרה באיזור עם כמה שוטרים בטענה שהם לא ידעו דבר והפעולה הזאת לא היתה פעולה של המשטרה האיזורית אלא של כמה שוטרים יהודים שהבריחו עבור עצמם.

את השוטר קופל גוטמן ושני חבריו שלחו בינתיים לפורט התשיעי, וכל הזמן ליפצער פעל לשחרר אותם. הם שהו כשלושה שבועות בפורט התשיעי.

בינתיים היה צריך לצאת משלוח שני לריגה. לאחר ההפצרות של מנהיגי הגטו ושל ליפצער, הבטיחו הגרמנים שבתור עונש ישלחו אותם עם המשלוח לריגה. מנהיגי הגטו והמשפחות שמחו מאד על הצלתם ממוות.

הגרמנים אנשי הגסטפו רימו את הנהלת הגטו והוציאו אותם להורג בפורט התשיעי. הנוהג של הגרמנים היה שבמקרה ואחד מבני המשפחה נמצא אשם - רצחו את כל בני משפחתו איתו. הגרמנים הגיעו לגטו לקחת את משפחתם של השוטרים כדי לצרף אותם למשלוח עם בעליהם לריגה, ובמקום לקחת אותם ברכבת לקובנה - שלחו אותם לפורט התשיעי וכך רצחו את כולם. על הגטו ירדה אבלות. כך נגדעו משפחות שלמות מיהודי הגטו.

מצפים לגאולה

אנשים המקורבים לגדולי התורה לא התיאשו מהגאולה והיו יושבים ומצפים כל רגע לישועה. אני זוכר שפעם הלכתי ברחוב בשבת בגטו ופגשתי באחד מגדולי תלמידי החכמים של ישיבת סלבודקה ששרד בגטו. כשהוא ראה אותי, כנראה רצה לחזק אותי והתחיל לשיר לי את פסוקי ה'קדושה' של שבת: "ממקומך מלכנו תופיע", והמשיך "ועינינו תראינה מלכותך". ואז הוא גנח מעומק לבו ואמר: "רבונו של עולם, מתי נזכה לשמוע את תקיעת השופר של המשיח ונזכה לראות בעינינו גילוי מלכותך?". הרגשתי בחוש שכל רגע תתגלה מלכות שמים.

כך כל אחד חיזק את השני באמונה. לכבד אותי באוכל הוא לא יכל כי גם לעצמו לא היה, אבל אמרות של אמונה ובטחון הוא העניק לי בשפע. כמה מאושר הייתי שעוד אזכה לראות בחיי את גילוי מלכות שמים, שנצא מהגלות הנוראה ומאימת הרציחות, המוות והרעב האיום, והעיקר - שעוד אזכה ללמוד תורה בישיבות הקדושות ונזכה כל עם ישראל לגאולה שלימה.

בכל משך הזמן שלמדנו בתפארת בחורים הקשבנו לדברי הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי בשקיקה, כל מילה שלו היתה לנו כטל חיים. תמיד כשאני כותב על חיי הגטו אני מזכיר את שמו מפני שהגאון הצדיק רבי מרדכי היה לנו אלומת אור שהאירה את חשכת הלילה של הגלות המרה בגטו. כל הזמן סיפרו על הזהירות שלו בכל דבר של חשש איסור, על צדקותו וקדושתו.

שמעתי שהגאון רבי מרדכי היה אוסף בחורים בני תורה ושולח אותם לעורר את הציבור לתשובה, וכה היו דבריו הקדושים: "אני שומע באוזני פעמונים של משיח, ומה המעכב - רק תשובה. אנא רחמו עלינו ועל עצמכם ועל שארית הפליטה, נשארנו אחד מעיר ושניים ממשפחה, כדי שנשאר בחיים ונזכה לביאת משיח צדקינו עשו תשובה ומיד נגאל". וכך הלכו הבחורים השליחים בשם הגאון הצדיק רבי מרדכי מאחד לשני כדי להעביר את המסר מהגאון ולומר שהוא שומע באזניו את פעמוני משיח.

כך חיינו בגטו. מצד אחד - באימת מוות, אך בכל זאת - באמונה, בבטחון ובצפיה לישועה ורחמים. כל הזמן רעדנו מאקציה חדשה ומהרעב האיום. כשנודע לנו שמתקיימת אקציה או שמתכננים את חיסול הגטו בשני הגיטאות - הגטו הגדול בוילנא והגטו הקטן בשאוולי - כבר חשבנו שגורלנו נחתם, ובכל זאת גדולי התורה וצדיקי הדור בגטו הגאון בעל ה"דבר אברהם" רבה של קובנה ואח"כ הגאון הצדיק והקדוש הרב ר' אברהם גרודז'ינסקי, מנהלה הרוחני של ישיבת סלבודקה, והגאון הצדיק הרב רבי מרדכי פוגרומנסקי חיזקו אותנו באמונה, בקיום מצוות, בתפילה בציבור שלוש פעמים ביום, בלימוד התורה, בכשרות אפילו ברעב האיום, בשמירת שבת למרות שהיו מחויבים לעבוד בשבת בגטו, והכל במסירות נפש ממש.

רבים שואלים אותי איך אני, כילד בגיל שתים עשרה, נשארתי בחיים לאחר כל האקציות בגטו ובגרמניה. לא החביאו אותי אצל הליטאים ועברתי את המחנות האיומים בגרמניה. לפי דעתם ורצונם של הגרמנים הנאצים לא היתה שום זכות קיום לילד יהודי. אבל עוד שאלה צריכה להישאל - איך נשארנו בהסתר הגדול דבוקים בתורה ובמצוות במסירות נפש. הנחת תפילין כל יום במחנה האיום דאכאו, המנעות

ממלאכה בשבת ככל האפשר, אי אכילת חמץ בפסח אפילו במחנות בגרמניה, לזה היה צריך הרבה מסירות נפש. כח זה קיבלתי כשהתחנכתי בגטו בתפארת בחורים תחת השפעתם של כל גדולי ישראל בגטו, ובעיקר מהורי היקרים. אבי הגאון הצדיק כל הזמן הדריך אותי ושמר עלי כבבת עינו ובזכותו זכיתי לאחר המלחמה להגיע לא"י וללמוד בישיבה הקדושה ישיבת חברון.

הצלתו של דודי - אח אימי ר' מרדכי כגן

לדודי ר' מרדכי כגן היתה חנות של פרוות בקובנה. לאחר מלחמת העולם הראשונה הוא היה שותף בחנות הגדולה לפרוות של קלוורסקי, מעשירי קובנה, שהיו קרובים של משפחתנו.

דודי הגיע בתחילת ימי הגטו עם ידיד גרמני לחפש את משפחתו. הוא שמע מאיתנו שהם הצליחו לברוח לרוסיה, והוא היה מוכרח לחזור למקומו בעיר פילושוק. לאחר חודשיים רצחו את כל יהודי פילושוק בקבר אחים, ונשארו רק יחידים שעבדו כמומחים בבית החרושת של הפרוות. הגרמני שניהל את המפעל לפרוות היה קליינט של המפעל לפני המלחמה וכך הכיר היטב את המפעל. במשך שנה גמר את כל המלאי של הפרוות היקרות שהיו במפעל. אחד מהיחידים שנשארו בחיים היה הבן של האחים פרידמן. דודי הכיר את הגרמני לפני המלחמה והתחנן לפניו שיעבד פרוות פשוטות יותר כמו פרוות כבשים, העיקר שהשרידים יישארו בחיים. הגרמני בשום אופן לא הסכים. הבן של אחד מהאחים פרידמן תפס את מצבו והבין שיחסלו את השרידים שעובדים במפעל, לכן ברח והתחבא אצל מכר ליטאי. דבר זה החמיר עוד יותר את המצב מפני שהגרמנים השומרים עליהם פחדו שהשרידים היהודים יברחו כולם מהמקום ויתחבאו אצל הליטאים.

דודי ר' מרדכי העביר לנו מסר על ידי ליטאי ובקש לעשות את כל המאמצים ולשכנע את משרדי הגטו להעבירם בתור מומחים לקובנה, אחרת יוציאו אותם להורג תוך כמה ימים וכל רגע יקר.

הייתי אז בגיל בר מצוה ונכנסתי לפעולה מהירה. עבדתי במשרד העבודה במחלקה של הפועלים בעלי המקצועות אצל המהנדס אולייסקי והמהנדס רטנר. הכרתי את כל הדרכים וידעתי היטב איך מפעל מקבל בעלי מקצוע: המפעל מעביר את הדרישה למשרד העבודה הגרמני שבראשו עמד איש הס.ס. הרמן ידיד היהודים, תחתיו היה

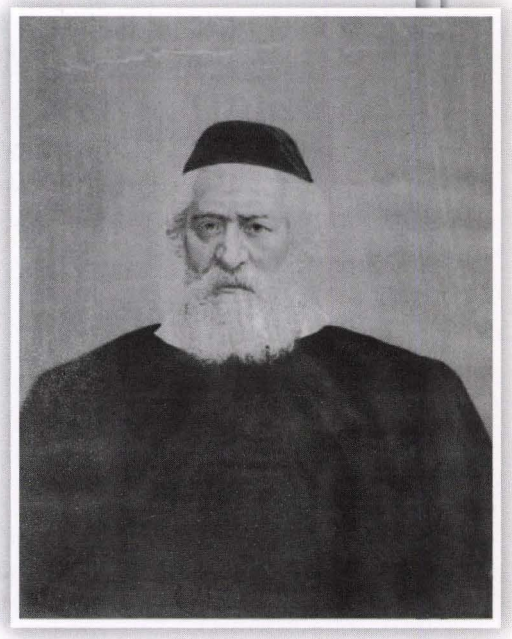

רבשכבנה"ג רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל

מנהל הלשכה מר איזה רבינוביץ - נינו של גאון עולם ר' יצחק אלחנן ספקטור ואיש יקר נפש. הם היו מעבירים את הדרישה למחלקה שלנו, ואנו היינו בודקים בכרטיסיה של כל בעלי המקצועות בגטו והיינו דואגים למלא את דרישתם. לפעמים היינו מעבירים ממקום עבודה שאינו חיוני, אבל לא היה לנו שום ניסיון בהעברת בעל מקצוע מגטו אחר לגטו שלנו, ובפרט מפילוושוק שם רק יהודים יחידים בעלי מקצוע בפרוונות.

בעבודתי במשך שנה במשרד העבודה הכרתי את כולם היכרות אישית, אך למעשה כמעט לא ניצלתי אותם מכיון שהיתה לי ידידות אישית עם קרובנו ד"ר יעקב גולדברג שהיה חבר היודען-ראט וראש מחלקת משרד העבודה היהודי ונעשיתי בן בית אצלו. הייתי נכנס תמיד לחדרו ומדבר איתו, והוא קיבל אותי בידידות כקרוב משפחה. לא ביקשנו ממנו באופן תדיר דברים מיוחדים, רק מפעם לפעם בקשנו את עזרתו במציאת עבודה טובה לאחי ובהוצאתנו מהרשימות למשלוחים.

מייד התחלתי לפעול. ראשית כל, דברתי עם המהנדס אולייסקי שהיה ראש המחלקה שלי, והוא הסביר לי שצריכים לדבר עם ראש הפלוגה למפעל הפרוות בקובנה - מר ויניק - שהיה לפני המלחמה בעל מפעל לפרוות, והוא יבקש מהמנהל הגרמני שלו שיתן דרישה לבעלי מקצוע לפרוונות. הלכתי למר ויניק וסיפרתי לו את הסיפור על דודי מפילושוק. הוא הכיר היטב את דודי והסביר לי שלמעשה אצלו במפעל אין שום צורך בבעלי מקצוע מכיון שהפרוות היקרות נעלמו מן השוק והם מעבדים רק פרוות כבשים פשוטות לאיכרים, כך שאין צורך במומחים לפרוונות. חייט פשוט יכול גם הוא לתפור את המעיל. מר ויניק גילה לי שגם לו בעצמו אין שום עבודה והוא מפחד שיסגרו את המפעל. הבנתי שבלי הפרוטקציה של קרובנו ד"ר יעקב גולדברג לא יזוז שום דבר והזמן קצר ביותר. כנראה שמר ויניק פחד מדודי מאחר וידע שהוא מומחה גדול בעיצוב הפרוות, וכשהוא יעבור לגטו קובנה בגלל דרישתו ויתחיל לעבוד במפעל שלו - הוא יהפוך למנהל המחלקה ואותו עלולים לסלק ממקומו. אצל הגרמנים היה

כלל: הטוב ביותר הוא יהיה מנהל המפעל. למרות שמדובר כאן בהצלת נפשות, דבר ראשון הוא שמר שלא יפגע בעצמו מכך.

נכנסתי לקרובינו ד"ר גולדברג והוא נתן לי מכתב בקשה למר איזה רבינוביץ שיפעל בכל כוחו אצל ראש המחלקה הרמן כדי להעבירם לגטו קובנה. מר איזה רבינוביץ היה אדם אציל נפש. הוא נקרא על שם סבו יצחק אלחנן, וכשגיליתי לו שגם אני נקרא על שם סבו יצחק אלחנן - הוא קיבל אותי ביתר חביבות. הוא הסביר לי שהוא יוכל לפעול רק לאחר דרישה ממר ויניק ראש המחלקה של המפעל לפרוונות. ספרתי לו את דבריו של מר ויניק שאמר שלמפעל כמעט ואין צורך במומחים לפרוונות מפני שהם עובדים עבודות פשוטות של חיטים. הוא אמר לי לא להניח לו, ואכן חזרתי לקרובנו ד"ר גולדברג והוא כתב לי מכתב למר ויניק ובקש ממנו לעשות את כל המאמצים לקבל דרישה למומחים לפרוונות ממנהל המפעל הגרמני. לאחר מכתבו של ד"ר גולדברג שוכנע מר ויניק שעליו לפעול במהירות.

בקובנה היו כמה אחים בשם ויניק, וחוץ מהמפעל של הפרוות היתה להם גם חנות גדולה לכובעים מכל הסוגים, בעיקר כובעים קשים וכובעי צילינדר עבור דיפלומטים.

מימין, רבי משה מרדכי אפשטיין, הראי"ה קוק, הדבר אברהם. חבושים בצילנדר בישיבת מונטריאל

גם הרבנים החשובים בליטא הלכו בכובעי צילינדר. הם היו עשירים והתפללו עמנו בבית הכנסת של החייטים. זכרתי אותם מבית הכנסת, הם היו מהמכובדים שם וישבו בשורה הראשונה במזרח. אח אחד עלה לפני המלחמה לא"י. כשהגענו לאחר המלחמה לא"י, חפשנו מכרים מלפני המלחמה ובקרתי אותו בתל אביב, שם היתה לו חנות כובעים.

הסברתי למר ויניק שעליו לפעול במהירות מפני שהם עומדים להשלח כל רגע להריגה. למחרת בבוקר הגיעה הודעה ממנהל מפעל הפרוות של ויניק ובשרה שהם קיבלו עבודה גדולה והם צריכים דחוף מומחים לעיבוד פרוות. תמיד היינו מקבלים אחר הצהרים את מכתב הדרישות ממשרד העבודה הגרמני והיינו פועלים במשך כמה ימים למלא את דרישתם, אך ידעתי שאם נעבוד לפי הסדר המקובל נאחר את המועד. לכן מיד למחרת בבוקר הלכתי למשרדו של מר איזה רבינוביץ ושאלתי אותו אם כבר הגיעה הדרישה מהמפעל של מר ויניק למומחים לפרוונות. הוא ענה לי שאכן הגיעה, אבל יש נוהל שאי אפשר להתעלם ממנו - איש הס.ס. הרמן צריך קודם לאשר את הדרישה והוא עדיין לא הגיע. הסברתי למר רבינוביץ שאם ננהג כמו תמיד האנשים יוצאו להורג ובקשתי ממנו שינהג בדרך יוצאת מן הכלל ויתן לי מכתב דרישה אל המחלקה שלנו, ואני מיד אחזיר מכתב תשובה. לאחר בקשתו של ד"ר יעקב גולדברג אליו פניתי כדי שיפעל בכל המהירות, הוא הסתכן ומסר לידי מכתב בגרמנית ממשרד העבודה הגרמני אל המחלקה שלנו ובו דרישה דחופה ביותר למומחים לפרוונות. העברתי את הדרישות לראשי המחלקה שלי - המהנדס אולייסקי וסגנו המהנדס רטנר, וגם שם היה לי קשיים. הם אמרו לי שלפי הנוהל עליהם לחפש כמה ימים מומחים, ולאחר שלא ימצאו את המומחים - יכתבו מכתב חוזר שאין להם מומחים. הסברתי להם שאין זמן, יהודים עומדים לפני המוות, ביניהם דודי, ואם לא נוכל לקבל דרישה עוד היום ממשרד העבודה הגרמני - לא נוכל להציל את חייהם. הם שוכנעו ומיד כתבו מכתב תשובה בגרמנית שבגטו אין יותר בעלי מקצוע בענף הזה חוץ מהמומחים שעובדים בבית החרושת לפרוות. עוד לפני הצהרים החזרתי את המכתב החוזר למר איזה רבינוביץ ממשרד העבודה הגרמני.

מר איזה רבינוביץ נכנס עם המכתבים למנהל המחלקה הרמן, וכנראה היחסים ביניהם היו ידידותיים. מר איזה רבינוביץ ביקש מהרמן שיוציא עכשיו בקשה מיידית למנהל המפעל בפילושוק ויכתוב שמאחר ושמענו שהמפעל עומד להיסגר ואילו אנו זקוקים בדחיפות לאנשי מקצוע לפרוונות, לכן הוא מבקש להעביר את המומחים לגטו קובנה. במשך יום וחצי הענין סודר, והמשרד הגרמני קיבל תשובה מידית שמחר הם מעבירים

אותם לגטו קובנה. מנהל המפעל הגרמני הכיר את האנשים ולא רצה לרצוח אותם. כשקבלתי את הבשורה המשמחת שמחר מביאים את דודי היקר לגטו קובנה - במקום ללכת לעבודתי במשרד העבודה נעמדתי ליד שער הגטו ליד יענקל'ה ורבובסקי נציג משרד העבודה וחיכיתי לבואו של דודי היקר ר' מרדכי כגן.

בשעות הצהרים הגיעה עגלה עם שלושה אנשים מפילושוק, דודי ועימו זוג - בעל ואשה, עם שמירה של חייל גרמני. הם נמסרו לשומרי הגטו והגרמנים מסרו אותם לאיש משרד העבודה יענקל'ה ורבובסקי עם מכתב הבקשה של מנהל משרד העבודה הגרמני איש הס.ס. הרמן.

בגטו נודעו החדשות וכולם שמעו ששלושה יהודים ניצולים מיהדות פילווישוק הגיעו לגטו, אבל אף אחד לא ידע כמה עבודה מאומצת ומסירות נדרשו מכולם, בפרט מקרובנו ד"ר יעקב גולדברג, שלולי שפעל - אף אחד לא היה עושה כלום. אני, נער קטן שמלאו לו שלוש עשרה שנה, עבדתי יום ולילה כדי להציל את דודי. לא היתה לנו - הילדים והנערים - ילדות בגלל הצרות והפחד ממוות מהאקציות. הפכנו לאנשים זקנים מלאי חכמת חיים, הכל בהשגחה עליונה.

לקחתי את דודי מיד לביתנו ליד השער לחדר היחיד שהיה לנו. העובדה שאח אחד של אמא נשאר בחיים גרמה לנו שמחה גדולה.

היו לנו רק שלוש מיטות, ולמיטה נוספת לא היה מקום. לא ידענו היכן לאכסן אותו. אני ישנתי עם אבא במיטה אחת, אחי דוב ואחי רפאל ישנו יחד על מיטה מתקפלת, והמיטה השלישית היתה של אמא. אמא החליטה למסור את המיטה שלה לאחיה - דודי, והיא ישנה על ארבעה כיסאות במשך שנתיים עד סוף ימי הגטו. למעשה, היא ישנה באויר. כשהיו לנו כיסאות מרובעים היא היתה ישנה על קרש עץ. אמא הצדקנית לא הניחה לדודי לחפש מקום אחר למגורים.

בקיץ ובחורף הקשה בליטא המשיכה אמא לישון על הכיסאות אפילו אם היינו משיגים מיטה. לא היה לנו מקום להעמיד עוד מיטה. אף פעם לא שמעתי מאמא שקשה לה ומעולם היא לא טענה שזו מסירות נפש מצידה למסור את מיטתה לאחיה. אמא הרגישה שכך יש לקבל אח ומאד שמחנו שעוד נפש קרובה נשארה בחיים. בעיה כלכלית לא היתה לו מכיון שהוא הסתדר במקום עבודה טוב ואצלנו המצב הכלכלי השתפר ולא היתה בעיה לתת אוכל לעוד אדם, בפרט עם טוב ליבה של אמנו הצדקנית.

עיצוב פרוות השועל

כפי שכתבתי, במפעל הפרוות של מר ויניק לא היה שום צורך במומחה לעיצוב פרוות. דודי הכיר לפני המלחמה את כל המפעלים לפרוות שהיו בקובנה, והוא נזכר במפעל קטן בשם "לאפעס" - "השועל" שהתמחה בייצור פרוות שועלים. בליטא עדיין היו צדים שועלים ביערות והיה מעט חומר לייצור פרוות. על מנת לייצר פרוות שועל נדרשה מומחיות גדולה. יום אחד, כשנערכה האקציה של הילדים, דודי החביא אותי אצלו בעבודה הסתכלתי על המומחיות שבעבודתו. הוא היה אומן בייצור פרוות השועל, וחוץ מהעיצוב של הראש והעינים הוא ג"כ סרק יפה את שער השועל. הגימור שלו התאים למקום הכי יוקרתי בעולם. בעקבות ההכרות מלפני המלחמה הוא יצר קשר עם מנהלי המפעל הליטאים והציע את מומחיותו. בתור נסיון הם בקשו ממשרד העבודה הגרמני בגטו לקבל את דודי לעבודה, והוא מאד הצליח בעבודתו. הם מסרו לו את כל ניהול המפעל, וכל העובדים הקבועים הליטאים עבדו תחת ניהולו. הוא היה אדם נבון והצניע את עצמו, הוא נתן את ההרגשה שהוא רק פועל פשוט והניח לעובדים תחתיו להנות מהכבוד. הוא יצר איתם קשר מצוין וכל מה שביקש הם סידרו לו.

הוא בעיקר בקש להביא אוכל אלינו הביתה. כרגיל, כל החוזרים מהעבודה היו עוברים דרך השער הראשי של הגטו, אבל היות שמקום המפעל היה קרוב לגטו ברחוב וורנוס, בעלי המפעל קיבלו רשות להביאו לשער השני של הגטו. טענתם היתה שהם ילוו אותו לגטו ולא יצטרכו שומר חייל גרמני. בבוקר קיבלו אותו לעבודה, ולפנות ערב החזירו אותו מהעבודה. המרחק מהשער למפעל לפרוות היה כמאתים מטר.

העוזרים והעוזרות שלו רצו ללמוד ממנו את המומחיות שלו, אבל דודי עם כל חכמת החיים שלו ידע שעליו לשמור על עבודתו ולכן הוא כל הזמן הדריך אותם, אך לא לימד את המומחיות שלו. למשל, הוא הסביר להם על עיצוב פרוות השועל ואמר שהדברים החשובים בעיצוב הם גודל השועל, צבע הפרווה וההתאמה בין צבע עיני הזכוכית לפרוות השועל. הכל צריך לבלוט ועל השערות לעמוד כדי להבליט את הגודל. כמה שהוא הסביר והראה להם - הם לא הבינו. התפקיד שלו היה לעשות את עיצוב הגמר. אין לי שום ספק שהיה אומן גדול, אבל הבחנתי שהוא הכניס בעבודתו הרבה מחשבה. הוא היה יושב מספר ימים וחושב איך לעשות את הגמר כדי שיצא כמו שועל אמיתי. חשבתי אז שיתכן שהסיבה לכך שהוא מאריך במחשבתו היא כדי להאט את העבודה ולגרום לה שתמשך כמה שיותר זמן, אך כנראה שבעיצוב הפרווה - אם רוצים שלמות צריך להשקיע הרבה ולחשוב על כל פרט ופרט.

הוא לימד אותם שכאשר יש קרע בפרווה משום שלא ניקו נכון את בשר החיה, ישנה דרך לתקן אותה בצורה אומנותית באופן שלא ירגישו מבחוץ שעל שערות החיה יש תיקון. הוא היה חותך חתיכת פרווה מהשאריות ומלמד אותם לתקן בצורה שלא תורגש.

הוא קיבל מהעובדים ומהעובדות את הכבוד הראוי לו, ונשאר חברותי עם כל אחד. הוא עבד שם כשנתיים עד לחיסול הגטו. ביום האקציה של הילדים התחבאתי אצלו במפעל וראיתי שבמשך היום כולו הוא מנסה להתאים את המודל של השועל. הוא החליף עשרות מודלים עד שהתאים את המודל הנכון שיתן את העיצוב הנכון עד כמה שניתן לראש של השועל. הוא דרש מעצמו שלמות.

כפי שכתבתי, המצב אצלנו בבית השתפר כשאבא התחיל לייצר גרבי נשים וגרבי גברים באופן תעשייתי וממש מושלם. כל כמות שייצרנו נמכרה כבר באותו יום או למחרת בבוקר. אבא קבע לעצמו כמה זמן הוא חייב לעבוד לפרנס את המשפחה, ואח"כ עזב את הכל והלך ללמוד בקביעות את שיעורו עם גדולי התורה. אמא היתה גומרת את מלאכת ייצור הגרבים ומגהצת. האוכל היה קבוע כמו שאבא סידר - לחם לשובע עם צלחת מרק ירקות כדי שביעה. כשדודי הגיע הוא התחיל להביא עימו ביצים וחמאה משום שכמעט לא בדקו אותו בשער הצדדי. שילמנו לו כמובן על הכל, ויכולנו כל יום לאכול גם ביצה וקצת חמאה. שמחנו להיות ביחד עם עוד נפש קרובה לנו.

יהודים חוזרים עם מזון מהעבודה

כנראה שהליטאים היו משלמים לדודי בדברי אוכל, ומזה דודי התפרנס בגטו. חוץ מאוכל מבושל הוא מיעט לאכול אצלנו. הוא לא רצה להכביד עלינו והיה אוכל את הלחם שלו. לפרנסתו הוא היה מביא מעבודתו דברים קלים וכך מתפרנס. כמובן שהוא אכל רק מזון כשר. הוא רצה לשלם לכל מי שהציל את חייו, בפרט לקרובנו ד"ר יעקב גולדברג, ומהביצים שהביא מעבודתו היה מבקש ממני מדי פעם להביא כמה תבניות ביצים לקרובנו ד"ר גולדברג כמובן ללא תשלום. גם לד"ר גולדברג חבר היודען-ראט היה חסר אוכל. בתחילה הוא בשום אופן לא רצה לקבל ממני את המשלוח של דודי, אבל לאחר שהסברתי שדודי מקבל הכל בתור מתנה עבור העבודה האומנותית בייצור הפרוות, הוא הסכים לקבל ממנו. הוא הרגיש שזה לא שוחד אלא הכרת טובה של קרובו עבור הצלת חייו. למדתי איך לנצל את קרבתנו לד"ר גולדברג והוא אכן פתח לי שערים, אבל הבנתי שזה בלתי אפשרי שבכל דבר הוא יפעל. עלי לפעול לבד עם מכרי ראשי הגטו, והוא - ד"ר גולדברג - היה הגב שלי, אפילו הזכרת שמו בלבד הספיקה כדי לפעול.

החיים הרוחניים בגטו

בר מצווה בגטו, סיון תש"ב

לאחר כשנה מאז פרוץ המלחמה זכיתי ברחמי שמים הגדולים והגעתי לגיל בר מצווה. לא ידענו היכן אעלה לתורה: בגטו היה בית כנסת מרכזי יחיד שבו היו רוב האנשים מתפללים ושם היו מנינים במשך כל היום. את אולם היכל ישיבת כנסת ישראל הפכה הנהלת הגטו למחסן לבגדי הקדושים שנרצחו באקציות. מול היכל ישיבת כנסת ישראל ניצב הבנין של הישיבה קטנה "אהל משה", שם היו מקיימים מנינים בעיקר בימים הנוראים. היה עוד אולם גדול שהפך למקום תפילה שלוש פעמים ביום, וכמו כן היו מנינים קטנים בתוך בתי מגורים.

אבא סבר שאסור להתפלל בבית הכנסת המרכזי בגלל סכנה ופיקוח נפש מפני שהגרמנים הנאצים התאוו עד מאד לתפוס יהודים עטופים בטלית ותפילין ולרצוח אותם.

אנו היינו מתפללים בימים הנוראים במנין קטן מפני הסכנה. כשעברנו לגור ליד שער הגטו עדיין לא הכרנו את המנינים הפרטיים. אבא בעצמו היה מסתכן ומתפלל בבית הכנסת המרכזי, אבל לגבי היה אבא נתון בדילמה גדולה - האם מותר לנער בר מצווה לסכן את חייו בגלל עלייה לתורה? בשל כך הוא לא לימד אותי עדיין לקרוא את ההפטרה מתוך נביא, כיוון שאם אדע הוא יהיה מוכרח לקחת אותי לעליה לתורה.

הספק של אבא היה מהי ההרגשה של נער בר המצוה בעליה לתורה. החיוב והמצוה לבדם אינם מתירים לו לסכן אותי, אך יתכן שעליה לתורה בפעם הראשונה מעניקה לנער הבר מצווה הרגשה ופתח לקיום כל התורה כשער ליהדות, הוא מרגיש את יומו הגדול וחש שהוא נכלל בכלל ישראל וההרגשה מתבטאת כשעולה לתורה בשבת הראשונה בהגיעו לגיל מצוות. הרגשה זו לא ניתן להרגיש ביום אחר בחיים, רק בשבת הראשונה בה הנער מגיע לגיל מצוות. כיוון שאבא עדיין לא החליט, הוא לא לימד אותי את הקריאה בנביא ואפילו לא את הניגון של הברכות בתורה ובנביא. זכרתי את

הניגון מבר המצווה של אחי היקר רפאל שקדם לי, והייתי לומד ומשנן אותו בעצמי. כמובן הייתי שבור ורצוץ, כל כך חיכיתי ליום המאושר שלי בחיים. הרגשתי שזו הדרך להודות לבורא העולם על כל הניסים הגדולים בהם זכיתי ועל כך שנשארתי בחיים בכל האקציות.

שום בגד חדש לא היה לי, הלכתי בחול ובשבת עם הבגד היחיד עימו יצאתי מהבית שבגטו הקטן. אמא הצדקנית היתה מכבסת את הבגדים שלי לכבוד שבת. לא הכינו סעודה ולא כיבוד, שמחנו שיש לנו חתיכת לחם. זה היה אצלנו מעדני מלכים, על שובע לא חשבנו.

בשבת בבוקר אבא החליט בלב כבד לקחת אותי לבית הכנסת המרכזי לעליה לתורה מפני שחשב שאסור להחסיר את ההרגשה הזאת בשבת הראשונה. אבא התחיל ללמד אותי לפני התפילה לכל הפחות את מנגינת הברכות, ואז אחי היקר רפאל ביקש מאבא רשות להצטרף אלינו לתפילה כדי להיות בבית הכנסת בעליה לתורה שלי. אבא הזדעזע ואמר - מספיק שאני מסכן את חייו של ילד אחד, ואתה מבקש ממני שאסכן גם את חייו של ילד שני? זה איסור גמור מהתורה. אחי היקר רפאל לא ויתר, הרי גם הוא כל כך חיכה ליום זה. רפאל הציע לאבא שהיות ומקום התפילה הוא מקום סכנה מחשש ביקורת הגרמנים, הוא יעמוד ברחוב מחוץ לבית הכנסת, ואם יראה גרמנים - הוא ירוץ ויודיע לנו בבית הכנסת וכך כולם יוכלו לברוח מהסכנה דרך החלונות. אם יראה שהכל שקט - הוא יכנס לכמה רגעים לשמוע אותי עולה למפטיר וישתתף בשמחתי. אבא הסכים להצעתו.

הלכתי עם אבא, שבור ורצוץ מכך שלא הספקתי ללמוד לקרוא את הנביא. צעדנו שלושתנו לבית הכנסת, ורפאל נשאר בחוץ לבדוק ולבלוש אחר נוכחות גרמנית. בבית הכנסת היו כמה עשרות מתפללים, בעיקר זקנים הפטורים מהעבודה.

במזרח ישב הגאון הרב משה סקארוטי, חתנו הגדול של הגאון רבי משה מרדכי אפשטיין ראש ישיבת סלבודקה כנסת ישראל ולאחמ"כ ראש ישיבת חברון בארץ ישראל. הגאון ר' משה מרדכי אפשטיין היה ג"כ רבה הראשי של העיר סלבודקה, ואחריו מילא את מקום רבנותו חתנו הגאון הרב זוסמנוביץ המכונה בעולם התורה "הירושלמי". כשהגאון הרב זוסמנוביץ עזב את רבנות העיר סלבודקה וקיבל את הרבנות בעיר וילקומיר, מילא את מקומו גיסו הגדול הגאון הרב סקארוטי. הוא היה הרב היחיד בבית הכנסת באותו זמן.

אני עומד בבית הכנסת ביום הבר מצווה שלי מלא בושה וכלימה. לפני המלחמה היינו עשירים, וכיום בגטו אין לי אפילו חולצה לשבת. בעיקר התביישתי מכך שאני לא יודע אפילו לקרוא את ההפטרה בנביא למרות שכל ימי חיי חיכיתי לרגע המאושר הזה.

כשקראו לי לעלות למפטיר אחזתי את עצמי בכל כוחי שלא אפרוץ בבכי מרוב צער, וכשהתחלתי להגיד את ברכות ההפטרה הייתי נרגש ביותר. זו היתה תחינה, תפילה ובקשה. ברכתי בקול צלול וברור וקירות הבית בכו איתי כשגמרתי את הברכות.

כאשר ברכתי "רחם... ולעלובת נפש תושיע במהרה בימינו" - חיכיתי עם כל הלב לישועה, ובברכת "שמחנו באליהו הנביא" חיכיתי שתתקיים בנו הברכה. כשגמרתי את הברכות חיפשתי היכן להתחבא מרוב בושה. כל המתפללים קמו ממקומם ובאו לברך אותי, וכך קבלתי ברכה מהגאון הרב סקארוטי.

כנראה שגם בבית הכנסת המרכזי היה זה דבר נדיר לראות נער בר מצווה בגטו עולה לתורה. כולם ברכו אותי שאזכה להינצל ולהישאר בחיים. עדיין לא נרגעתי, ולפתע אני מבחין באדם מבוגר עם זקן לבן - דבר נדיר בגטו מפני הסכנה הגדולה במראה מזוקן. הוא בקש ממני לגשת אליו ואמר לי באידיש בזו הלשון: "ינגאלע, ינגאלע, בוא אלי לקבל ברכתי". הוא כנראה הרגיש בשברון ליבי וכך אמר לי: "אתה לא קראת בנביא, ואילו נערים אחרים כן קוראים את ההפטרה בנביא כפי שנהוג. תדע לך, השם בשמים אוהב אותך יותר מכל שאר הנערים שקראו בנביא!". הוא חזר כמה פעמים על המילים "ד' אוהב אותך". הוא כל כך הרגיע אותי וכל כך הבין את רגשותי ביום בר המצווה שלי.

אחי רפאל ראה שהרחוב שקט ונכנס גם הוא לבית הכנסת כדי לחזק אותי, לשמוח עימי והעיקר - לשמוע איך אני אומר את הברכות. חזרנו הביתה בשמחה. אמא רצתה לשמח אותי במאכל מיוחד, לאפות עוגה קטנה לכבוד הבר מצווה, אבל לא היתה לנו אפשרות. שמחנו שיש לנו לחם לאכול, בפרט בשבתות הקיץ בהן כמעט כל היום רעבנו מפני שלא היו לנו תנור ועצים לשים בהם את החמין. אפילו מעט תפוחי אדמה לא היו לנו. כל שבת היינו מקדשים על פרוסת לחם עם תפוחי אדמה קרים מבושלים בקליפתם במים.

אמא אפתה לכבודי בערב שבת פשטידה של קליפות תפוחי אדמה מעורבות במעט קמח. הפשטידה היתה קרה, אבל ראיתי את הרצון של אמא לשמח אותי והרגשתי שזה מעדן ממש. אמא נהנתה שעלה בידה לשמח את בן הזקונים שלה.

לאחר בר המצווה הייתי הולך להתפלל כל יום שלוש תפילות במנין בתפארת בחורים. התפללנו שם תפילה ישיבתית והשתתפתי בכל השיעורים בצהרים ובערב - בערך כחמש שעות של לימוד גמרא ודברי מוסר. הלימוד היה ברמה גבוהה כמו בישיבה, ושכחנו מהרעב. רצינו רק להעמיק ולהבין כמו בחורי ישיבה. מגידי השיעורים התמסרו אלינו בכל ליבם ונפשם.

נפרדתי מכל החברים איתם למדתי, בפרט בזמן הכיבוש הרוסי, מפני שהם הדרדרו מבחינה רוחנית, והתחברתי בלב ונפש לחברי בתפארת בחורים. היינו כאחים, כל אחד חיזק את השני. היינו כל כך שקועים בלימוד עד ששכחנו את מצבנו.

הרגשנו שאנו חיים בגן עדן של עולם התורה והיראה, בכל שיעור חיזקו אותנו באמונה ולמדו איך לחיות בתופת האיומה בגטו. היתה לנו פינה מוסתרת בה הרגשנו שאנו חיים. את הנוער שלמד בתפארת בחורים זיהו לפי הפנים החוורות, לא אכלנו שום טרפות ודבר איסור והיה לנו חסר בחלבונים. חברי מבית הספר בזמן הרוסים אכלו הכל והפכו לבחורים, ואילו אנחנו היינו נראים כמו נערים וילדים. אצל הגרמנים - גורל של נער כזה היה סכנת נפשות באקציות, אך בכל זאת לא עלה על הדעת שנאכל דבר איסור. בימי הגטו התרגלו לסכנות, וכאשר הגרמנים אנשי הס.ס. כמעט לא חיפשו בבתי כנסת, התחילו יותר אנשים לבא להתפלל בבית הכנסת המרכזי.

בית הכנסת בסלבודקה בחורבנו

פעם אחת נכנס לבית הכנסת באופן פתאומי הנאצי הגרמני איש הס.ס. קרמר. הוא היה ראש הגטו ובעל דרגה גבוהה, כל אלו שבאו במגע עם משרדי הגטו כמו הרוצח רויקה ויורדן היו כולם תחתיו. אימה ופחד נפלו על כל המתפללים, אך אז קרה נס גדול. הוא נעמד דום, הוריד את הכובע לכבוד המקום ואמר בגרמנית: כאן זה בית השם. הוא עמד כמה רגעים, הסתכל על כולם ויצא בלי לפגוע באף אחד. כולם הרגישו שקמו לתחיית המתים. הוא לא אסר להתפלל, ולאחר המקרה הזה התחילו להתרבות המתפללים. הם ראו שהגרמנים מפקדי הגטו לא אוסרים להתפלל בבית הכנסת.

הלימוד של אבא בגטו

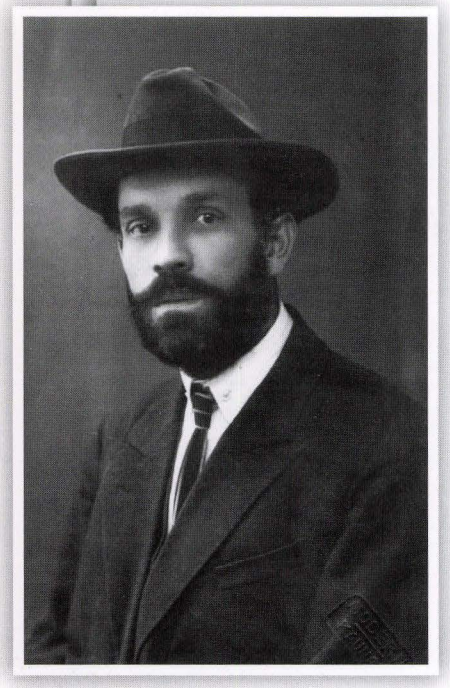

רבי זלמן פרמוט הי"ד

בגטו התחילו להתארגן הרבה מנינים פרטיים מפני שבית הכנסת המרכזי היחיד שנשאר בגטו היה רחוק, והיתה זו סכנה ללכת למרחקים עם טלית ותפילין שמא יפגשו את הגרמנים. מעבר לכך, אנשים פחדו ללכת להתפלל במקום מרכזי. לכל מנין פרטי היה ספר תורה.

בנוסף, החלו להתארגן שיעורי תורה. הגאון הרב משה סקרוטי היה אומר שיעור יומי בגמרא, בספרי מוסר ובמשניות בבית כנסת המרכזי. כמו כן הוקם השיעור הלמדני של גדולי תלמידי החכמים בגטו, בראשם הגאון הרב זלמן פרמוט המכונה על שם עיירתו 'רבי זלמן קוברינר'. כבר כתבתי בחלק הראשון על הגאון ר' זלמן שהיה ראש הכולל בסלבודקה. חוץ מגאונותו בתורה הוא היה עילוי עצום, ממש מיחידי סגולה שבדור הקודם. הוא היה כולו ריתחא דאורייתא ולא ראו אצלו הבדל בעיונו - בין אם זה בגטו ובין אם לפני המלחמה בכולל הגדול של גדולי העולם בסלבודקה.

השני שהשתתף בשיעור הוא הגאון הרב בנימין אזינסקי, וגם עליו כבר כתבתי בחלק הראשון. אמרו עליו שיש לו ראש ברזל והוא יכול לחתוך הר בתער שיכלו ובעומק עיונו. כשהיינו בימי הקיץ בעיר הקייט בקלוטובה הם היו שכנים שלנו. כשהיו רואים את שני הגאונים מדברים בלימוד - היו רואים מה נחשב עומק העיון של התורה הקדושה. הצעקות שלהם בדברי תורה הדהדו ביער. אחר כך, לאחר הלימוד, ראו איזה כבוד נותן אחד לשני, כבוד מלכות ממש.

אויסער די ישיבה־לייט, וואָס האָבן ניט איבערגעריסן דאָס לערנען, איז אין קלויז „הלוית־המת" געווען אַ לומדישער בלאַט פון בני־תורה, און צווישן זיי איז געווען הרב ר' בנימין אָזשינסקי, הרב ר' זלמן פערמוט, ר' אלטער ניבראלטער און ר' אהרון גורוויץ.

עדות הרב אלחנן פרסון זצ"ל בדער לעצטן חורבן - מינכן תש"ח
על לימודו של אבי המחבר בגטו

רבי דוד פוברסקי זצ"ל בחתונת בן המחבר

השלישי שהשתתף בשיעור היה אבא. אבא היה תלמיד מובהק של רבי ברוך בער ליבוביץ בישיבת כנסת בית יצחק בסלבודקה. סיפר לי ראש ישיבת פוניבז', הגאון רבי דוד פוברסקי זצ"ל, שכאשר היה בקובנה בשנת ת"ש, אמר לו הגאון רבה של קובנה על אבא שהוא "הלמדן הכי גדול שיש בקובנה". כן סיפר לי גם הגאון רבי דוד ליפשיץ ז"ל רבה של סובלק, שבהיותו בקובנה בשנת ת"ש אמר לו הגאון רבה של קובנה אותו הדבר. רבה של קובנה כל כך החשיב את אבא עד שלא היה עושה שום דבר בעניני ציבור מבלי להתיעץ עימו. כל פעם היה בא מזכירו של הגאון - הרב יפה - לחנות של אבא והיה קורא לאבא להתיעצות עם הגאון רבה של קובנה. אבא, עם כל גאונותו, היה גם גאון בענווה. הוא היה ממש מתאבק בעפר רגלי תלמידי חכמים. אין לשער איזה כבוד התורה נתן לכל תלמיד חכם.

הגדולים היו מגדירים את אבא ואומרים שחוץ מעומק עיוני לאמיתה של תורה, היה אוהב הבנה וסברא ישרה. הוא לא היה מסוגל לשמוע סברא בעומק העיון בלי ראיות מהש"ס, למרות כל החריפות. כפי שכתבתי אבא היה ענו בשלמות הענווה, אך כשהיה הדבר נוגע לכבוד התורה - אם שמע איזה סברא שלפי דעתו אינה ישרה היה יכול מתוך ריתחא דאורייתא לצעוק כל מיני ביטויים שהיום לא רגילים לשמוע בעולם התורה. הוא היה אומר: איך אתה מעז לומר סברא והבנה כזאת בתורתנו הקדושה והיקרה מכל הון שבעולם? לא חשוב היכן נמצאים - אם זה לפני המלחמה, ואם זה גטו וחס ושלום לא יודעים אם נזכה עוד לחיות מחר. אהבתו לאמיתה של תורה היתה ללא גבול. לאחר המלחמה, כשנסענו לאיטליה כדי לעלות משם לארצנו הקדושה, שארית הפליטה של יהדות התורה באיטליה הכירה בגדלותו ושמה עליו את המשא של עול הרבנות, והוא פסק בכל חלקי התורה. אכתוב על כך בהרחבה אי"ה בחלק שלישי.

הרביעי שהשתתף בשיעור היה הרב אהרן גורביץ, ממשתתפי השיעור הלמדני בבית המוסר בקובנה שנמסר על ידי הגאון רבי יחזקאל ברנשטיין הי"ד.

הם ישבו ימים ולילות שעות על גבי שעות ולמדו ביחד בעומק העיון. גדולי התורה לא נכנעו למצב הקשה בגטו. בעת חיסול הגטו אמרו הגרמנים שכולם ישלחו לגרמניה, אך רבים לא האמינו להם וחשבו שלוקחים את כולם להריגה בפורט התשיעי. חלק גדול מאנשי הגטו התחבאו במחבואים, וחלק גדול שלא מצאו מחבוא הלכו למגרש האיסוף כדי לנסוע לגרמניה. הגאון ר' זלמן פרמוט יצא עם משפחתו במשלוח הגברים. רבי זלמן ושני בניו היקרים נשלחו למחנה לאנדצברג לגר מספר 1, ולאחר שבועיים עשו הגרמנים אקציה של הזקנים והילדים ושלחו אותם למשרפות הגזים באושויץ, שם הוא נשרף על קידוש ה'.

הבנים מתו מרעב במחנה לאנדצברג 1, והרבנית ובתה היחידה הגיעו לשטוטהוף. גם שם עשו אקציה של ילדים עד גיל שתים עשרה והאמהות עם הילדים נשלחו לאושויץ. הבת היתה כבת שלוש עשרה, אך נגזר משמים והיא נלקחה עם הילדות הקטנות. הרבנית הצטרפה לבתה והם עלו על המוקד באושויץ, השם ינקום דמם הטהור.

קטן אני מכדי לתאר את גאונותו בתורה של ר' זלמן. זכור לי שתמיד פניו קרנו בשמחת התורה וראו על פניו ומצחו שכל הזמן מוחו מתיגע. שמחה היתה נסוכה על פניו מתוך עומק מחשבתו בעיון לימודו, ולא ראו כל הבדל בשמחה זו אף בימי הגטו. הרעב היה ניכר על פניו אבל לא על תורתו.

הגאון ר' בנימין אזינסקי התחבא עם הרבנית בבונקר יחד עם הגאון הרב סקארוטי וכל משפחתו, וכולם נשרפו בשריפת הגטו הי"ד. הרב אהרן גורביץ נשלח למחנה לאנדצברג ושם נפטר מרעב ומעבודה קשה. כך נגדעו גדולי ישראל, השם יקום דמם הטהור. להרב אהרן גורביץ נשאר בן יחיד שעלה לארץ ישראל.

אני יודע שלא יצאתי ידי חובתי בתיאור גדולי עולם, אך רציתי שדורנו ידע מעט על גדולי התורה בליטא לפני המלחמה, מה איבדנו בשריפה הגדולה של עמנו.

בגטו היו כמה מנינים קטנים בבתים פרטיים. זה היה בסודיות גמורה וידעו על כך רק יודעי חן. מקווה הטהרה היה במקום נסתר ברחוב קרישצקיציה כדי שלא יוודע הדבר למלשינים ואנשי הגסטפו הס.ס. בגטו. הקפידו לשמור כל דבר בסוד מפני שידעו שכל מילה מיותרת יכולה לסכן חיי אדם וזה בגדר פיקוח נפש. הייתי רואה בערבי שבתות

שבני התורה הולכים להתפלל אצל הגאון הקדוש והצדיק מנהלה הרוחני של ישיבת סלבודקה רבי אברהם גרודז'ינסקי. הם היו שומעים ממנו שיחה עמוקה כדי להתחזק בים הצרות שעברנו. כשראיתי אותם יוצאים לאחר התפילה הם היו המומים מעומק השיחה והחיזוק. אמרו אז בגטו שהגאון הצדיק רבי אברהם היה בשיא מדרגתו ובעומק מחשבתו, ושומעי לקחו היו חוזרים על כל דבר שאמר. אנשים פחדו לבוא לביתו שמא יהיו מדי הרבה אנשים בשיחה. אני הייתי נער קטן ולא השגתי את עומק דבריו. כל מימרה שאמר היתה טל חיים בגטו. הייתי אוהב לחכות בחוץ ולראות את היוצאים משיחתו ומתפילתם עם הגאון והקדוש רבי אברהם. הייתי מקנא בהם על שזכו לשמוע דברי אלוקים חיים, ואילו אני הקטן לא מסוגל עדיין להבין את דבריו הקדושים.

תפילה בציבור בראש השנה השני בגטו

אבא חשש ללכת להתפלל בבית הכנסת הראשי בגטו מפני הסכנה. הוא טען שהרוצחים הגרמנים אנשי הס"ס מסתובבים כל היום בגטו ואם יראו את ציבור המתפללים בבית הכנסת הם עלולים להוציא את כולם להורג, כפי שכבר קרה בתחילת המלחמה בקובנה. אבא רצה לארגן מנין קטן בבית פרטי באופן שהגרמנים לא ירגישו בנו.

אבא הצליח לארגן מנין מצומצם, אבל אז התעוררה בעיה: הבית היה קרוב מאוד לגדר התיל של הגטו ופחדנו שמא הגרמנים הנאצים ישמעו את קול התפילה. סגרנו את החלונות והתריסים והתפללנו בלחש כדי שלא ישמע קול התפילה בחוץ. זה הזכיר לי את חיי האנוסים בספרד. הבעל-תפילה היה הרב מלר, אברך צעיר מבני ישיבת סלבודקה כנסת ישראל. הרב מלר התפלל את כל התפילות במתיקות גדולה, היה לו קול נפלא ונוסח ליטאי אמיתי. הוא היה גם בעל קורא נפלא ובעל תוקע. סגרנו את החלונות והתריסים והתפללנו בשקט ובדמעות.

הבעיה הקשה היתה התקיעות - שלא יגיע קולן חלילה לאוזני השומרים הנאצים שהסתובבו כל הזמן ליד גדר התיל. חשבנו אולי לרדת למרתף הבית ולתקוע שם. בכל בית היה מרתף קטן לשמירת אוכל בימי הקיץ. טענו שאמנם הדין הוא שהתוקע לתוך הבור לא יצא - אם אדם נמצא מחוץ לבור ושמע את הד התקיעה, אך כאן כולנו נמצאים בתוך הבור ושומעים ממש את קול השופר ולא הד. בכל זאת חששנו משום שרצינו לסגור גם את פתח המרתף מטעם הסכנה, ואולי כשהכל סגור יש חשש שנשמע את קול ההד של השופר. לכן החליטו לעלות בחזרה למעלה, לסגור את החלונות והתריסים ולנסות בשקט תקיעה של שופר. יצאנו החוצה לבדוק אם שומעים את

הקול, וכשווידאנו שלא שומעים נרגענו. הרב מלר תקע בשקט את התקיעות ושמחנו לשמוע את קול השופר בהידור גדול.

הרב מלר זכה להינצל מהגטו. הוא היה איתנו במחנות העבודה והשתחררנו ביחד. לאחר השחרור שהינו במחנה עקורים בפריימן, מינכן. אני, שהכרתי אותו מהגטו, בקשתי שילמד איתנו שיעור בגמרא. היה זה כמה ימים לאחר השחרור ורק אז הגענו למקום ששימש לפני כן כמחנה צבאי גדול של חיל האויר הגרמני. האמריקאים שיכנו שם את היהודים הניצולים שהלכו במצעד המוות. מצאנו אולם, הבאנו שולחנות וכסאות וייחדנו אותו למקום תפילה.

השגנו מהרבנים הצבאיים האמריקאים כמה גמרות בבא קמא וישבנו ללמוד בבקרים עם הרב מלר ששמח ללמד אותנו ולומר את השיעור. פעם אחת נכנס רב צבאי אמריקאי צעיר בעל דרגה גבוהה ונדהם לגלות שרק כמה ימים עברו מהרגע בו ניצלנו מהמוות וכבר יושבים אנו ולומדים את התורה הקדושה. הוא אמר שישמח לתת לנו כל מה שנבקש. כמובן, בקשנו תפילין, ציציות, סידורים וגמרות.

הרב מלר נסע לאחר המלחמה לקנדה וזכה להקים דור מפואר על ברכי התורה והיראה. בסוף ימיו זכה לעלות לארץ ישראל ולהאריך ימים ושנים.

האיש שאפשר לנו להתפלל בביתו פגש את אחי רפאל לאחר המלחמה וסיפר לו שהוא יליד וילנא. בפרוץ המלחמה הוא היה בקובנה, עבר את הגטו ולאחמ"כ נשלח לאסטוניה, משם רק יחידים נותרו בחיים. מאסטוניה שלחו אותם למחנות העבודה בגרמניה והוא זכה בחסדי שמים לעבור את כל הגיהנום הנורא ולהנצל. כיום הוא גר בפתח תקוה. רואים בחוש את שכרו של אדם שייחד מקום תפילה לעם ישראל וזכה בחסדי שמים להנצל, הכל בגלל מסירות נפש לכבוד שמים והקפדה על תפילה במנין למרות הסכנה הגדולה. כפי שכתבתי, הגאון בעל ה'דבר אברהם' רבה של קובנה חזר ואמר: אם רוצים לזכות לחיים בגטו צריך לקיים את המצוות במסירות נפש ואז נפתחים שערי רחמים.

תפילת תשליך בראש השנה בגטו

כמעט ברוב חצרות הבתים בגטו היתה באר מים, ושם אמרו תפילת תשליך. בסמוך אלינו התגורר אדם פשוט ועם הארץ שהיתה לו באר מים בחצר ביתו והשכנים נכנסו לומר שם תפילת תשליך. אותו אדם פשוט חשב שהאנשים מרוקנים את הכיסים עם

כל העבירות לתוך באר המים, ואח"כ הוא יצטרך לשתות את המים עם כל העבירות. הוא לקח מקל בידו ואמר: עבריינים שכמותכם, מה אתם חושבים - שאתם תזרקו כל העבירות שלכם לבאר ואני אשתה את העבירות אח"כ?! אתם שעשיתם עבירות - אתם תאכלו ותשתו אותן ולא אני!

כולם כמובן ברחו משם. רציתי רק לתאר את תמימותם של האנשים הפשוטים בלי השקפת תורה.

חג סוכות בשנה השניה בגטו

בחצר הדירה שבה גרנו, ליד שער הגטו, בנינו סוכה שגבלה עם גדר בית הסוהר של הגטו. ישבנו בסוכה זו בבטחה מכיון שהחצר היתה פנימית והכניסה אליה היתה דרך חצר נוספת מוסתרת.

כששמענו שיש יהודי בגטו שיש לו אתרוג ולולב יבשים משנה שעברה, הלכנו אליו כולנו כדי ליטול את הלולב והאתרוג היבשים. החזקנו את הלולב והאתרוג בתור זכר. כמה אושר של מצווה זה נתן לנו! זכר המצווה העביר בנו הרגשות נעלות של מצווה. כך היה בגטו עם כל הצרות, חיפשנו לקיים מצוות בכל מצב וכמובן במשך כל חג הסוכות אכלנו בסוכה שלנו.

שמחת תורה בגטו

כפי שכבר כתבתי, השתתפתי בכל השיעורים בתפארת בחורים בגטו. בימי שבתות ובחגים היה בית המדרש מלא בנערים. כמו כן, התפללנו שלוש פעמים ביום בקביעות בתפארת בחורים. יום השבת היה מוקדש כמעט כולו ללימודים, בפרט משום שרבינו הרב הגאון ר' אפרים אושרי לא הלך ביום שבת לעבודתו במסירות נפש והתמסר אלינו רוב היום. בראש השנה וביום הכיפורים התפללנו ביחד; היתה זו תפילה ישיבתית עם בעלי תפילה מיוחדים כמו שהיינו רגילים להתפלל לפני המלחמה בבית המוסר בקובנה.

את חג הסוכות חגגנו ביחד ושיאה של השמחה הגדולה היה בשמחת תורה. רוצה אני לתאר מעט את השמחה הגדולה שהיתה אצלנו בשמחת תורה. חלק מהנערים בתפארת בחורים היו יתומים הרעבים לפרוסת לחם, אך ביום שמחת תורה שכחו כולם מן הרעב, הצרות והיתמות ושרו ורקדו ושמחו בכל כוחם בשמחתה של תורה.

מייסדי תפארת בחורים בגטו היו הרב שמעון סגל וידידיו האחים אבלוב שאירגנו את כל הנערים לשמוח בשמחה של תורה. הרב שמעון סגל לימד את השירים של בית המוסר בקובנה שהיו ברובם שירי אמונה כפי שאפרט בהמשך, וכל הזמן רקד עם כולם בכל כוחו.

חלק מהילדים והנערים לא ראו בחיים שמחה כזו, בפרט בגטו.

אני - שהייתי מתפלל עם אבי בבית המוסר גם בשמחת תורה - הייתי רגיל בשמחה כזאת. שם בבית המוסר היו מתפללים גדולי תלמידי החכמים בקובנה, צדיקי הדור וגדולי ישראל, כמו הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי, הרב הגאון אב"ד קובנה הצדיק ר' גרשון גוטמן, אחד מיוחד מצדיקי הדור ומגדולי קלם הרב ר' גדליה דסלר, ועוד. המתפללים היו יוצאי הישיבות הגדולות בליטא, כמו ישיבת וולוז'ין, קלם, סלבודקה, טלז, מיר ושאר הישיבות המפורסמות בליטא. יחודו של בית המוסר בקובנה היה בכך שהוא היווה למעשה המשך של בית המוסר של הגאון והצדיק רבי ישראל סלנטר ותלמידיו הגדולים. זקני תלמידי החכמים בבית המדרש עדיין זכרו אותם, ינקו מהם את תורתם ויראתם והמשיכו את שמחתם בשמחת תורה כפי שהיו רגילים אצלם.

הרב שמעון סגל היה מתפלל בבית המוסר בתור בחור צעיר בקובנה, והוא לימד את הנערים בתפארת בחורים בגטו ושר איתם את רוב השירים שהיו שרים בבית המוסר. אני היתי רגיל לשירים אלו ועזרתי לו.

אתאר מעט מהשמחה הגדולה שהיתה בתפארת בחורים בגטו, וכן את שירי האמונה ששרו שם.

בתחילה, לאחר הקפה ראשונה לפני הריקודים, היו כולם רוקדים וקופצים בכל כוחם כמו בנוסח קלם והיו שרים: "משה אמת ותורתו אמת". אחד השירים העיקריים ששרו היה שיר שחלקו באידיש, ועד כמה שזכור לי אלה היו מילותיו:

"אב הרחמן שמע קולינו, הערט צו אלע אידן (-שמע את תפילתם ובקשתם של כל היהודים), און מיר צווישון זיי (-ואנחנו ביניהם, ומה תפילתם ובקשתם), זאל שיין זיין די גאולה משיח זאל שיין קומען (-שתהיה הגאולה ומשיח תיכף יבא)".

כששרנו בגטו את השיר הזה, היתה זו תפילה של תחנונים לבורא עולם שירחם עלינו, שיאמר די לצרותינו ושנזכה במהרה לגאולה שלימה מהרוצחים הגרמנים והליטאים. זו לא היתה שירה גרידא, זו היתה שירה של בכי ותחנונים מתוך אמונה שלימה בביאת משיח צדקנו ובגאולה שלימה לעם ישראל.

השיר השני שהושר בהתלהבות זמן רב בהקפות הגיע מבית המדרש של קלם. את המנגינה המיוחדת היינו שרים גם בבית המוסר בקובנה:

"אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו ומה יפה ירושתנו.
טאטע איך דאנק דיר [-אבא (בורא עולם) אני מודה לך],
טאטע איך לייב דיר (-אבא אני משבח אותך),
ווייל איך בין א איד (-מפני שאני יהודי),
טאטע איך דאנק דיר (-אבא אני מודה לך),
טאטע איך לייב דיר (-אבא אני אוהב אותך),
ווייל איך האב דיר ליב (-מפני שאני אוהב אותך)".

וכך שרנו את השיר בדמעות זמן רב בלי הפסקה. שרנו את שירי האמונה בזמן שרוב יהודי ליטא כבר נרצחו ואנו נותרנו שרידים שאינם יודעים מה עלול להיות בעוד שעה, בפרט הילדים והנערים שהגרמנים הנאצים רוצחים לפני כולם. שמענו שהיתה אקציה של ילדים בגטו שאוולי ושמענו שחיסלו כבר את גטו וילנא, אך בכל זאת אנו שרים לבורא עולם: אנחנו מודים לך שנולדנו יהודים ואנחנו אוהבים אותך בעבור זה. עליך הורגנו כל היום.

השיר הזה הביא רטט בלב בזמן ההוא, בפרט מפני שסיפרו בגטו שבזמן הריגת ועקידת יהדות קלם שרו שיר זה.

ישיבת קלם

מהו בית התלמוד בקלם? מי היו גדוליה של קלם? איך ראינו כילדים את קלם?

קלם היתה כבית המקדש ליהודי אירופה בכלל, ולעולם התורה בליטא בפרט. התהלכו בה גאוני הדור כמלאכים. בראשה כיהן הגאון הקדוש הצדיק רבי דניאל מובשוביץ הי"ד וגיסו הגאון הקדוש הצדיק רבי גרשון מיאדניק הי"ד. כל גדולי הדור באותה

מקום עקידת יהודי קעלם

תקופה נהרו אל הישיבה להנות מזיוה ולהתענג על תורתה. הגאון הקדוש רבי אלחנן וסרמן זצוק"ל היה נוסע בכל שנה להתפלל בקלם בימים הנוראים לאחר הסתלקותו של החפץ חיים. גם רבה של שאוולי, הגאון הגדול רבי אהרן בקשט זצ"ל, היה עוזב את קהילתו ונוסע להתפלל בימים הנוראים בקלם.

עלייתם של יהודי קלם על המוקד

בגטו קובנה היה יהודי אחד מניצולי הקדושים בקלם שברחמי שמים הצליח ברגע האחרון לברוח מבור ההריגה של יהודי קדושי קלם ולהגיע לגטו קובנה. הוא היה מבאי ביתינו בגטו. כשלאבא נודע שהוא מניצולי קלם, ביקש ממנו אבא שיספר לנו על הרגעים האחרונים לפני העקידה. באותה שיחה נכחו גם אני ואחי הגדול ר' דוב שיחי' ושמענו ממנו על המעמד הנוראי של קדושי עליון. החלק העיקרי שבסיפור דבריו סופר כבר קודם לכן בגטו.

לפני שיצאו יהודי קלם למקום הריכוז, אמרו ראשי הישיבה ותלמידיהם באולם הישיבה וידוי ותפילת "עלינו לשבח" בנוסח מיוחד של תפילת הימים הנוראים. כשהגיעו לבור ההריגה, ביקש הצדיק והקדוש רבי דניאל מובשוביץ הי"ד מהגרמני לומר כמה מילים של פרידה לקהל.

הרוצח הגרמני הסדיסט נהנה מהמראה הנורא ומהאווירה הקשה ואיפשר לו לומר את דבריו. אזי החל רבי דניאל בדבריו:

הוא דיבר על הריגתו של ר' ישמעאל כהן גדול שהסירו ממנו את עורו בעודו בחיים וכשהגיעו למקום התפילין צווח בקול מר לבורא עולם. ענתה בת קול משמים: "אם אשמע קול אחר אהפוך את העולם למים... גזירה היא מלפני, קבלוה..." המשיך ר' דניאל בדבריו הקדושים ושאל: מדוע אם לא יקבלו את דין שמים מגיע עונש לעולם

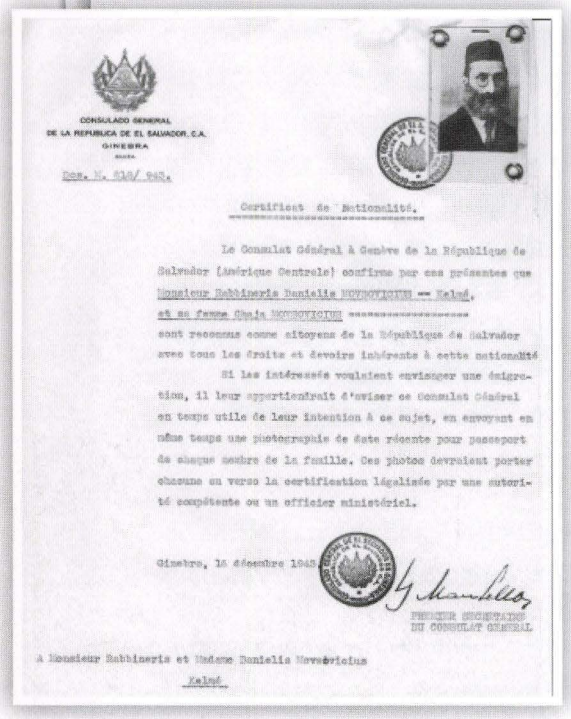

CONSULADO GENERAL
DE LA REPUBLICA DE EL SALVADOR, C.A.
GINEBRA
SUIZA

Dos. N. 818/ 943.

Certificat de Nationalité.

Le Consulat Général à Genève de la République de Salvador (Amérique Centrale) confirme par ces présentes que Monsieur Rabbineris Danielis MOVSOVICIUS -- Kelmé, et sa femme Chaja MOVSOVICIUS sont reconnus comme citoyens de la République de Salvador avec tous les droits et devoirs inhérents à cette nationalité

Si les intéressés voulaient envisager une émigration, il leur appartiendrait d'aviser ce Consulat Général en temps utile de leur intention à ce sujet, en envoyant en même temps une photographie de date récente pour passeport de chaque membre de la famille. Ces photos devraient porter chacune au verso la certification légalisée par une autorité compétente ou un officier ministériel.

Ginebra, 15 décembre 1943

PREMIER SECRETAIRE
DU CONSULAT GENERAL

A Monsieur Rabbineris et Madame Danielis Movsovicius
Kelmé

הויזה של רבי דניאל מובשוביץ הי"ד

על צעקתו של ר' ישמעאל ויהפך העולם למים? פירש רבי דניאל, שענו לר' ישמעאל כהן גדול שהעולם צריך עכשיו להיחרב ואין זכות לקיומו. אם תקבל גזירת שמים תציל בכך את העולם מלהיחרב ואין שיעור לזכות זו.

המשיך ר' דניאל ואמר, שגם עכשיו העולם צריך להיחרב. אם נקבל עלינו כולם את גזירת שמים באהבה - יצילו את שארית עם ישראל ואת כל העולם. לולא כן, העולם ייחרב ואף הציבור שעמו ייהרג. אין קיום בשעה הזאת לעולם. בזאת סיים את שיחתו הקדושה ואמר לנאצי שהוא סיים את דבריו.

אבא שאל את הניצול מה עלה בגורלו של הגאון הקדוש רבי גרשון מיאדניק הי"ד שהיה גיסו של הגאון הקדוש רבי דניאל הי"ד וביחד ניהלו את התלמוד תורה בקלם. רבי גרשון היה ידיד נפש של אבא.

הניצול סיפר שהרוצח הליטאי שניהל את השחיטה היה מתושבי קלם, והוא זכר את מנהגם של תלמידי קלם לעבור בריקוד בכל רחובות העיירה קלם בשמחה תורה אחרי ההקפות כשספרי תורה בידם. הרוצח הליטאי ציוה על הגאון הקדוש רבי גרשון מיאדניק שיקח ספר תורה בידו וילך עימו להריגה, ואכן כך היה. אולם אז התחילה שירה עצומה וריקודים של קדושי קלם כשבראשם הגאון הקדוש רבי דניאל. הם שרו את השיר: "אשרינו מה טוב חלקנו" אותו היו שרים בשמחת תורה, ובאידיש: "טאטע איך דאנק דיר, טאטע איך לייב דיר וויל איך האב דיר ליב, טאטע איך דאנק דיר, טאטע איך לייב דיר וויל איך בין א איד". בתרגום לעברית: אבא, אני מודה לך, אבא, אני משבח אותך, מפני שאני אוהב אותך. אבא, אני מודה לך, אבא, אני משבח אותך, מפני שאני יהודי. השיר השני שהם שרו היה: "אתה בחרתנו... אהבת אותנו ורצית בנו..." ובעיקר חזרו על המילים: "אהבת אותנו... ורצית בנו...".

הניצול עוד הוסיף וסיפר לנו שרבי גרשון מיאדניק רקד עם ספר התורה כמו בשמחת תורה ונפל לבור ההריגה כשספר התורה בידיו.

אבא שאל אודות הרבנית, אשתו של הקדוש רבי גרשון, שהיתה חולה ברגליה. הוא סיפר שעל אף הקושי היא אחזה בידי ילדיה והלכה איתם למוות.

גויי הסביבה סיפרו אחר כך שההד חזר מהיער ובמשך שעות נשמע קול השירה. הקדושים ההרוגים נפלו בבור העקידה ושירה בפיהם. קדושים אלו, מי יעמוד במחיצתם?

אסיים בקטע מקינות לתשעה באב: "בקריאת הלל לשוררה, השלימו נפשם באהבה קשורה וכו' כלולי כתר על ראשם לעטרה השלימו נפשם על יחוד שם הנורא". הי"ד הטהור.

*בתפילת "אב הרחמים" אנו אומרים: "הרנינו גויים עמו, כי דם עבדיו יקום, ונקם ישיב לצריו..." **הרנינו** - לכם הגויים תהיה **רננה** כשדם עבדיו יקום מכם.*

מאז, התקדש אצלנו השיר הזה, ובשל כך אחד מהשירים ששרנו בגטו בשמחת תורה היה השיר הזה - אשרינו מה טוב חלקנו. עד היום כאשר שרים שיר זה רטט עובר בליבי.

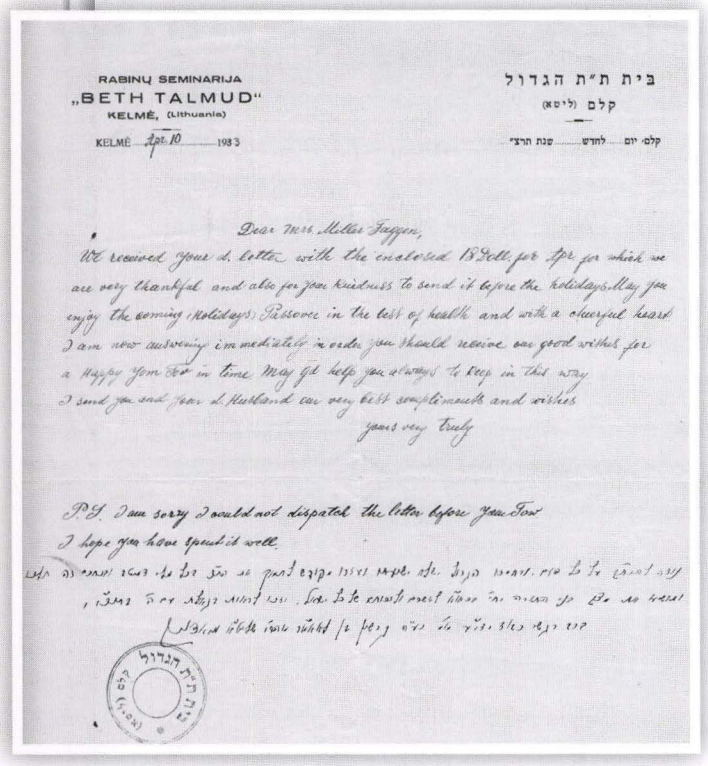

RABINŲ SEMINARIJA
„BETH TALMUD"
KELMĖ, (Lithuania)

KELMĖ Apr. 10 1933

בית ת"ת הגדול
קלם (ליטא)

קלם: יום ... לחדש ... שנת תרצ"

Dear Mrs Miller Faygen,
We received your d. letter with the enclosed 15 Doll. for Apr. for which we are very thankful and able for your kindness to send it before the holidays. May you enjoy the coming Holidays (Pesach) in the best of health and with a cheerful heart. I am now answering immediately in order you should receive our good wishes for a happy Yom Tov in time. May G-d help you always to keep in this way.
I send you and your d. Husband our very best compliments and wishes
yours very truly

P.S. I am sorry I could not dispatch the letter before Yom Tov.
I hope you have spend it well.

מכתב רבי גרשון מיאדניק הי"ד

המשכנו לשיר את השיר "אתה בחרתנו" שהיו רגילים לשיר בליטא בניגון מיוחד. נעצרנו וחזרנו פעמים רבות על המילים: "אהבת אותנו ורצית בנו". חפצנו לעורר רחמי שמים עלינו בהזכירנו כל הזמן אהבת השם לעם ישראל ורצונו בנו. כל הזמן אני מתפלא וחושב - איך נערים וילדים ידעו מה לבקש ואיך לבקש? כפי שכבר כתבתי, זו לא היתה רק שירה אלא תפילה ותחנונים לבורא עולם שיתמלא עלינו רחמים וישלח לשרידים גאולה שלימה. לא היתה לנו לא ילדות ולא נערות, היינו כזקנים מלאי חכמת חיים וידענו שבדלות מעשינו הטובים אין לנו זכות להינצל. יש רק דרך אחת: תפילה שתעורר רחמי שמים הגדולים. אין דבר יותר גדול מאשר להזכיר לבורא עולם את האהבה הגדולה שהוא אוהב עם ישראל, לכן שרנו כל הזמן: "אהבת אותנו ורצית בנו".

שרנו הרבה זמן את השיר: "עוצו עיצה ותופר, דברו דבר ולא יקום, כי עמנו קל". שיר

זה מילא אותנו באמונה ובבטחון - אתם הרוצחים מחפשים כל הזמן עצות ותחבולות לרצוח אותנו באקציות, ברעב ובעבודה קשה, השם יפר את מחשבתכם ולא תקום כי עמנו קל. שרנו את השיר שוב ושוב והוא נתן לנו חיזוק רב. למרות שאנו עומדים חס ושלום בסכנה של הרגעים האחרונים לחיינו, בכל זאת לא תקום מחשבתם ורצונם של הרשעים מפני ש"עמנו קל".

חלק גדול מהילדים היו רעבים לפת לחם, ובכל זאת רקדו ושמחו בכל עוז בשמחה של מצווה בשמחת תורה. בשמחה הזאת רצינו לבטא את ברכת הגומל על כך שנשארנו עדיין בחיים בחסדי שמים הגדולים ובאלפי ניסים כל יום. שרנו את השיר: "זכרתי לך חסד נעוריך", והכל היה בשמחה. היתה זו שירה של תפילה ותחנונים שיזכור לנו חסד נעוריך ואהבת כלולותיך.

לפתע, באמצע השירה והשמחה האמיתית, נכנס מפקד המשטרה היהודי האיזורי עם חבריו השוטרים והוכה בהלם - איך יכולה להיות כזו שמחה בגטו, בפרט בקרב ילדים ונערים שחלק גדול מהם היו יתומים? הרב שמעון סגל לקח את השוטרים והכניס אותם למעגל סביב הבימה, המפקד התחיל לרקוד בכל כוחו ולא עזב אותנו מפני שכזה יום עוד לא ראה הגטו מעודו. "עם ישראל חי וקיים".

ככל שאוסיף לכתוב לא אצליח לתאר את השמחה הגדולה שהיתה שם. רוב יהודי קובנה וליטא כבר נרצחו, נשארו שרידים אוד מוצל מאש שרוקדים ושמחים ושרים לכבודה של תורה ביום המקודש לעם ישראל, שירה של אמונה, שירה של ביטחון, שירה של גאולה.

הסיום היה שירת "אבינו מלכנו חננו ועננו כי אין בנו מעשים, עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו". שיר זה הפך אצלנו להמנון של הגטו, כל היום היינו הולכים ושרים את "אבינו מלכנו". והעיקר, בקשתנו, תפילתנו ותחינתנו היו: "עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו".

שאר הנערים בגטו שרו את שירי הפרטיזנים, ואילו אנו שרנו "אבינו מלכנו". אלו היו התהילים שלנו, זו היתה התפילה שלנו, ואלה היה התחנונים שלנו. בקשנו צדקה וחסד.

בהמשך התפילה כל ילד ונער עלו לתורה, והשיא היה תפילת מוסף וגשם. מי יכול לתאר תפילה של נער בגטו. זו היתה תפילה של דמע, תחינה, בקשה ותחנונים לזכות לרחמים מבורא עולם לפני הרגעים האחרונים של החיים.

לאחר שמחה כזאת בשמחת תורה התמלאנו אמונה ובטחון והמשכנו ללמוד בהתמדה בתפארת בחורים. בקשתנו מבורא העולם היתה שעוד נזכה ללמוד תורה בישיבות הקדושות.

הדין והמשפט היו קשים מאד. רק יחידים מהנערים זכו להישאר בחיים ולהמשיך ללמוד בישיבות הקדושות בארצנו הקדושה.

הלימוד ב"תפארת בחורים" בליל שבת חורפי

בליטא, כידוע, הימים בחורף קצרים מאד ואילו הלילות ארוכים, על כן היינו מתאספים בלילות שבת בשעה שבע בערב ב"תפארת בחורים" ושם היינו שרים ביחד שירי אמונה וביטחון.

על אף שהייתי מוכרח להיות במשרד גם בשבת, לא חיללתי שבת מעולם. נכחתי במשרד, אך לא עשיתי מלאכה דאורייתא ואפילו לא דרבנן. לעתים רחוקות, במקרה דחוף, כשהייתי צריך לקרוא למישהו למשרד, הייתי משנן בעל פה את השם והכתובת ומזמינו למשרד. אגב, את הסידור העיקרי של האנשים במקומות העבודה היו דוחים ליום ראשון, כיוון שביום זה האנשים לא עבדו ונמצאו בביתם. אז היו משרדי הנהלת הגטו מלאים באנשי הגטו.

בכל ליל שבת הייתי מתפלל תפילת מעריב בקרבת המשרד, בשעה שבע הייתי עוזב את המשרד, ובמקום ללכת לביתי לקדש על פרוסת לחם ולאכול מעט לכבוד שבת - הייתי רץ רעב ל"תפארת בחורים" כדי להתענג עם חברי בעונג שבת אמיתי. קבלתי שם אמונה וביטחון במנות גדושות. כה יקרים היו לי אותם לילות שבת, שאפתי אל קרבי אהבת תורה וספגתי יראת שמים טהורה. אנסה לתאר במעט את הזכור לי לאחר כיובל שנים:

ישבנו ליד השולחנות הריקים והתחלנו לשיר. פתחנו בהמנון שלנו: "אבינו מלכנו, חננו ועננו כי אין בנו מעשים, עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו". וכך היינו שרים שוב ושוב בלי להפסיק. המילים היו מפעימות את הרגש, מתחננות להקב"ה: "עשה עימנו צדקה וחסד והושיענו". ל"תפארת בחורים" היה מגיע בקביעות גם ידיד נפשי שהיה אף הוא נער כמוני, הרב הגאון הצדיק ר' יצחק גרודז'נסקי, בנו הצעיר של הקדוש הרב הגאון הצדיק ר' אברהם גרודז'נסקי, מנהל ישיבת סלבודקה. ר' יצחק אשר ניחן בקול ערב ובלב מלא רגש לימד אותנו שיר חדש, שיר אמונה: "אל תירא", ואחר כך גם "עוצו

תמונה נדירה. רבי אברהם גרודזינסקי זצ"ל
חבוש בשטריימל בעת ביקור וורשא,
לכבוד אביו שלובש כמנהג המקום

עצה ותופר, דברו דבר ולא יקום, כי עמנו קל". אלו רגעים מתוקים היו אלה! שכחנו מצרותינו והתמלאנו באהבת ד' ובכיסופים לעשות רצונו. עשרות פעמים חזרנו על מילות השיר: "עוצו עצה ותופר, דברו דבר ולא יקום, כי עמנו קל", ועם השירה באה הרקידה. ארגנו מעגל והתחלנו לרקוד בהתלהבות.

הראיתם פעם ריקוד של תחינה? האוכל לתאר עלי כתב את אותם נערים שנמצאים בגיא ההריגה, כל רגע אין הם יודעים מה ילד יום, ומה בפיהם? - שירי ביטחון! "אל תירא" למה? - "כי עמנו קל".

השיר "אל תירא" הפך גם הוא להמנון ובמשך כל היום, בכל מקום בו היינו, שרנו לעצמנו: "אל תירא". אין לך מה לחשוש ואף לא לפחד כלל הגם שחרב חדה כבר מונחת על צוארך כיוון ש"עמנו קל". השיר נסך בנו אמונה ובטחון. גם בים הצרות, ברעב המציק ועם התשישות שאוחזת את כל הגוף, ידענו, הרגשנו ושרנו "כי עמנו קל".

שרנו את השיר ששרים בשמחת תורה: "מי הוא זה ואיזה הוא - זה קלי ואנווהו...". התרגשנו והתלהבנו מהשיר הזה כי השאלה היתה - מי הוא זה ואיזה הוא שמציל אותנו בגטו האיום, כל רגע וכל שעה עומדים לפני המוות, ומי מציל אותנו? - זה קלי ואנווהו! היינו רוקדים ומראים עם ידינו על ארון הקודש כמו בקריעת ים סוף ושרים: "זה קלי ואנווהו". אנו נמצאים בגטו כמו עם ישראל בים סוף, המצרים רודפים אחריהם להורגם והשם מצילם ממיתה לחיים. אנחנו נמצאים במלכודת כמו בתא המוות וכל הזמן ידם של הרוצחים הגרמנים והליטאים על ההדק להרוג ולרצוח אותנו, רעבים לחתיכת לחם, ומי מצילנו כל רגע? רק בורא עולם. וכשם שתינוק מראה באצבעו - זה קלי ואנווהו, כך אנו רוקדים ומצביעים בידינו על ארון הקודש שהוא מקום השכינה - זה קלי ואנווהו, ממש הרגשה של הודאה של קריעת ים סוף.

זו לא היתה שירה - זה היה בכי, תחינה והודאה על כל רגע של חיים. היינו שרים

רבי יצחק גרדוזניסקי שליט"א

ורוקדים שעות ארוכות ברעב ומודים לבורא עולם על כל רגע ורגע של חיים. שכחנו מהרעב מתוך עונג עילאי.

בעשר בלילה חזרתי לביתי, לחדרון הקטן שלא יכלו אפילו לעבור בו ברגע שפתחו את המיטות ללינת הלילה. בשעה זו שררה אימת מוות בגטו ולא נראתה נפש חיה. הפחד היה שמא יצוץ ממקום כלשהו נאצי חמוש, אך בליבי שרתי "אל תירא - כי עמנו קל". 'יצחקי' קראתי אל עצמי, 'אין אימת מוות, אל תירא ואל תפחד. יש בורא עולם בכל פינה, השכינה שומרת את צעדיך!'.

כשהגעתי הביתה המתינה לי אמי הצדקנית כדי שאסעד את סעודת השבת שהכינה. בכל ליל שבת חיכתה לי אמי במסירות. השעה היתה מאוחרת מאד, אך אמא לא ויתרה. היא הניחה שתי פרוסות לחם ל"לחם משנה" עליהן קידשתי, וכיבדה אותי במאכל דמוי דגים כפי שכבר תיארתי. גם מנת בשר השאירה לי אמא, היו אלה שני קניידלעך קטנטנים מתפוחי אדמה עם מעט בצל מטוגן. בתנור שהיה גרוף וקטום חומם מרק של תפוחי אדמה ושעועית.

"נשים במאי זכיין" - ההמתנה של אמא השרישה בי את אהבת התורה שלה והמסירות בחינוכי. אמא ידעה שאני מתאמץ להשתתף ב"תפארת בחורים" ועודדה אותי בכך שהמתינה לי עד שובי והיתה מחכה לי מאוחר בלילה עד שגמרתי לאכול סעודת שבת. העובדה שהייתי בתפארת בחורים בליל שבת עד שעה מאוחרת ואח"כ הייתי אוכל סעודתי לכבוד שבת הסבה לה אושר עילאי, אבל האושר שלי לא היה האוכל שהשביע אותי אלא ההתכנסות בליל שבת עם החבורה הקדושה בתפארת בחורים. היו אלה השעות והרגעים היפים בימי, בפרט עם ידידי נפשי הרב הצדיק רבי יצחק גרודז'נסקי שליט"א והרב שמעון סגל שליט"א. כולנו זכינו ברחמי שמים הגדולים להינצל.

לילות שבת אלו נסכו בנו אמונה ובטחון ונתנו לנו כוח לעבור את ים היסורים של הגטו והמחנות האיומים בגרמניה ולהישאר דבוקים בתורה ובמצוות.

חורף תש"ג בגטו

עמידה בנסיון ההלשנה

בנובמבר 1942 (חשון תש"ג) התרחש מקרה שזעזע את כל יושבי הגטו. בתקופה זו החלה רגיעה יחסית, היה זה לאחר האקציות ולאחר שני המשלוחים לריגה. בחור בשם נחום מעק רצה לברוח מהגטו באמצע היום דרך גדר התיל של הגטו. הבחור חיכה עד שהשומר הגרמני עבר את האיזור שממנו חשב לברוח, וכשהמשיך השומר ללכת והסתובב לצד השני של הרחוב, בדק הבחור היטב את הסביבה וכשלא הבחין באיש - הרים מעט את חוט התיל מעל האדמה ותכנן לזחול מתחת לגדר ולברוח מהגטו. לרוע מזלו, עבר שם באופן פתאומי מפקד המשמר הגרמני שבדרך כלל לא היה רגיל לבוא וקרא לו לעצור. לצידו של נחום מעק עמד בחור נוסף שהתכונן אף הוא לברוח דרך הגדר. הגרמנים הנאצים טענו אחר כך שהבחור מעק הוציא אקדח וירה ארבע פעמים באויר כדי להבהיל את המפקד הגרמני. מעק חשב שהגרמני יופתע מן היריות, והוא ינצל זאת ויברח מהמקום - אך המפקד הגרמני הזעיק מיד את השומרים הגרמנים, וכיון שהמקום היה קרוב לשער הראשי של הגטו, הגיעו השומרים מיד ועצרו את מעק.

כשהבחין הבחור השני במצב החמור שנוצר, ברח בחזרה לבתי הגטו וניצל. מפקד המשמר הגרמני לקח את מעק למרתפי הגסטפו, ושם נתנו לו מכות רצח. סיפרו בגטו שגופו של הבחור היה נפוח כולו מן המכות שקיבל עד שלא היתה לו צורת אדם. הגרמנים רצו לדעת מהיכן היה לו נשק ובעיקר דרשו ממנו להלשין מי היה חברו שעמד לברוח עימו, אך הבחור עמד בנסיון בגבורה עילאית ולמרות יסורי התופת לא גילה את שם חברו.

בגטו התפלאו מאד; ראשית - מדוע החליט מעק לברוח באמצע היום דרך גדר הגטו, והרי באור יום רואים היטב כל אדם, ושנית - בחירת המקום היתה לפלא. מעק ניסה לברוח קרוב לשער הגטו ושם הרי הסתובבו גרמנים רבים, המקום היה מסוכן ביותר לבריחה.

בדרך כלל, כשרצו לברוח מהגטו - היו מנצלים את היציאה לעבודה בפלוגה בעיר, והיות ששם היתה שמירה של גרמני אחד במשך כל היום, חיפשו זמן שבו הגרמני נעלם או אינו משגיח ואז ניצלו את המצב וברחו. אף אחד לא הבחין בבריחה. אם ראש הפלוגה ראה שאחד מן העובדים ברח ומנין הפלוגה אינו מדויק - היה מודיע זאת לאחראי מטעם משרד העבודה יענקל'ה ורבובסקי כשהיה מגיע לשער הגטו, ויענקל'ה בחוכמתו כבר ספר באופן שמספר השבים היה תואם למספר היוצאים בבוקר. זו היתה הדרך הבטוחה ביותר לבריחה מן הגטו.

היתה אפשרות נוספת לבריחה מהגטו. בית הקברות של הליטאים היה ממוקם באמצע הגטו והשמירה שם היתה חלשה ביותר. כשהבחינו שהשומר הגרמני עזב את עמדתו, היו הבורחים מנצלים את הרגעים הללו, משתחלים מתחת לגדר, מתחבאים בין המצבות הגבוהות ובחשיכה ממשיכים לזחול על האדמה. כך בקלות היו בורחים.

לאחר שתיארתי את אופני הבריחה הנפוצים והבטוחים יחסית בגטו, לא יפלא איפוא מדוע תמהו אנשי הגטו על בחירתו של הבחור מעק לברוח דרך הגדר באמצע היום, והלא זוהי סכנת נפשות אמיתית. בגטו אמרו (ואיני יודע עד כמה נכונים הדברים) שמעק היה בעל רכוש גדול מאד, לפני המלחמה היתה לאביו חנות לממכר תכשיטי זהב יוקרתיים, ומעק לא מסר את הזהב לגרמנים. מעק החליט לברוח מהגטו עם חברו. הוא ביקש ממכר ליטאי שיעבירו בספינה מליטא לשוודיה דרך ים הבלטי, ואף שילם לו על כך סכום רב. ואכן, הליטאי חיכה למעק ולחברו במונית ליד הגדר, באותו מקום ממנו ניסה מעק להימלט. הם חשבו לעבור את הגדר והכביש, להכנס למונית ולהמלט מן המקום. השמועות בגטו סיפרו שהליטאי היה מרגל והוא הלשין על התכנית לגרמנים, זוהי הסיבה שראש משמר הגטו חיכה למעק במעבר של הגדר - שם המתינה המונית של הליטאי.

הבחור מעק התגלה במסירות נפשו ולא העז לגלות את שם חברו שרצה לברוח אף שקיבל מכות נוראות. נוסף לכך, בחכמתו ובגבורת נפשו ירה ארבע יריות באויר ולא במפקד הגרמני, ראש השומרים. לכאורה, אם היה הורג אותו - היה יכול לברוח בקלות, שכן כך נהגו הפרטיזנים ביערות. הם לא חשבו מה עלולה לגרום הריגה של גרמני; מול עיניהם עמדה הצלת עצמם בלבד. לו היה מעק הורג את המפקד הגרמני היו הגרמנים נוקמים באנשי הגטו ורוצחים אלפי יהודים "נפש תחת נפש". אולי היו אפילו מחסלים את הגטו. מעק הפעיל את שכלו ברגעים קריטיים אלו ומסר את נפשו למיתה וליסורים נוראיים, ובלבד שלא ייפגע אף יהודי אחד מאנשי הגטו.

באותו הלילה בו נתפס מעק, עצרו אנשי הגסטפו את ראשי היודען-ראט: סגנו של ד"ר אלקס עו"ד גורפינקל, עו"ד גולדברג ומזכיר היודען-ראט עו"ד גולוב והביאו אותם לגסטפו. הם איימו עליהם שיוציאום להורג בפורט התשיעי אם לא יגלו את שמו של הבחור הנוסף שניסה להימלט עם מעק. ביושב ראש היודען-ראט, ד"ר אלקס, הם לא נגעו. כמו כן, מאתיים יהודים נאספו בגטו כבני ערובה. הושיבו אותם במאסר בבית הסוהר של הגטו עד שיגלו את שם הבחור. הללו שוחררו לאחר תלייתו של מעק.

מיתה בתליה בגטו

אנשי הגסטפו החליטו שלא לרצוח את מעק במכות אלא בתליה בחוצות הגטו כדי להטיל אימת מוות על אנשי הגטו. במשרדי הנהלת הגטו היה תאניה ואניה: ראשית, הם חששו שמא אכן יוציאו אנשי הגסטפו את זממם לפועל ויהרגו את ראשי הנהלת הגטו העצורים במרתף. שנית, פחדו ראשי המחלקות השונות של ההנהלה להישאר בתפקידם במשרדים שמא יקחו גם אותם כבני ערובה על מנת לאתר את האדם הנוסף שברח עם מעק. גם אני נשארתי בבית.

למחרת בבוקר הופתענו לראות בשער הראשי של הגטו את ראשי היודען-ראט גורפינקל, גולדברג וגולוב מוחזרים לגטו. גורפינקל רעד כולו מפחד, עיניו מלאו דמעות של שמחה, וכך נראו גם שאר חבריו. הם לא האמינו שיחזירו אותם חיים לגטו. הם היו בטוחים שיקחו אותם להריגה בפורט התשיעי. כשראיתי את מראם של ראשי הגטו הבנתי את מצבנו האיום בגטו. כנראה פעל ד"ר אלקס בכל כוחו להשיבם לגטו והפעיל לחץ על הגרמני הרמן שהיה ראש משרד העבודה הגרמני בגטו.

לאחר חזרתם שבה ההנהלת לפעילותה, וחזרתי אף אני למשרד שבו עבדתי. תוך כדי העבודה שמעתי במשרד שמשטרת הגטו קיבלה פקודה מהגרמנים ראשי הגסטפו לתלות את מעק בגטו בשעה 12:00 בצהרים במגרש הריק מול משרדי הגטו. ההוראה היתה שעל משטרת הגטו לדאוג שכל אנשי הגטו יהיו נוכחים בזמן התלייה.

אנשי המשטרה הכינו בנגריה עמוד תליה וצרפו אליו חבל עבה. הגרמנים ברשעותם רצו שמשטרת הגטו תוציא לפועל את התליה. כמובן, כל שוטר יהודי הזדעזע מעצם המחשבה על הדבר הנורא שמוטל עליו - להוציא להורג יהודי. מי יעשה זאת? המשטרה מצאה שני יהודים פליטים מיהדות פולניה שישבו בבית הסוהר בגטו, והבטיחו לשניים שלאחר התליה ישוחררו מבית הסוהר.

בהוראת המשטרה הגיעו למקום התליה אלפי איש מאנשי הגטו. עמדתי בחלון של המשרד שהיה ממוקם מול עמוד התליה וראיתי שליד עמוד התליה הציבו שולחן שעליו יעמוד הבחור. גרמנים אנשי ס"ס רבים החלו להגיע. לא הכרנו אותם קודם לכן, שכן הם לא באו במגע עם הנהלת הגטו. כולם רצו לראות את המחזה האיום. לפתע הגיעה מכונית שממנה יצאו אנשי הגסטפו ובתוכה, על הרצפה, שכב מעק. במשך כל זמן הנסיעה מעכו אנשי הס"ס ברגליהם את הקדוש מעק. כשהוציאו אותו מן המכונית, הוא בקושי יכול היה לעמוד על רגליו - כולו היה נפוח מן המכות שקיבל וכמעט לא ראו עליו צורת אדם. אף על פי כן הוא התאמץ בכוחותיו האחרונים לצעוד כגיבור לקראת המוות. הוא לא הראה סימני פחד לגרמנים ואף שאל את השוטרים לשלום אמו ואחותו.

מדהים היה לראותו בגדלותו ובצלילות דעתו בשעה שהבחין בשני היהודים שעומדים לתלותו. הוא אמר להם שהוא מבין את מצבם ומוחל להם בלב שלם. איזו עוצמה יהודית חבויה בתוך המילים הללו! כך עלה בכוחותיו האחרונים על השולחן ושני היהודים שמו על צווארו את חבל התליה. משהדקו את החבל, לא רצו הגרמנים אנשי הגסטפו להניח תחת ידם את ההנאה הסדיסטית לרצוח יהודי, ואז דחף אחד הגרמנים ברגלו את השולחן שעליו עמד מעק. השולחן נפל על האדמה, והבחור הקדוש נחום מעק הי"ד נתלה.

בפקודת הגרמנים ימ"ש נותרה גופתו תלויה עשרים וארבע שעות כדי שכולם יראו את העונש. הם חייבו את אנשי משטרת הגטו לשמור על הגופה התלויה כי חששו שהיהודים יחטפו את הגופה ויקברו אותה. באותה עת ירד שלג כבד וקור עז שרר. אנשי המשטרה התחלפו ביניהם כל הזמן בשמירת הגופה. דממת מוות רחפה במקום, אף יהודי לא עבר שם כל זמן שהגופה היתה תלויה. יהודי הגטו הסתגרו בבתיהם מתוך פחד שמא ימשיכו הגרמנים במעשי הזוועה.

בשעה שתים עשרה בצהרי יום המחרת באו אנשי החברה קדישא של הגטו, הורידו את הקדוש מעק הי"ד מעמוד התליה וקברו אותו בבית הקברות בגטו. על פי פקודת הגרמנים נאסר לשים מצבה או כל שילוט כתוב על מקום קבורתו, אך למרות זאת ידעו אנשי הגטו את מקום הקבורה והיו באים לקברו.

תוך כדי כך באו אנשי הגסטפו ובראשם הרוצח שטיץ לביתו של מעק, ערכו שם חיפוש ומצאו זהב רב ויהלומים. הם החרימו את הכל ולקחו את אמו ואחותו לפורט התשיעי, שם רצחו אותן. בגטו היה ידוע שכאשר הגרמנים אוסרים מישהו, על בני משפחתו

הגרים בביתו להתחבא מפני שבדרך כלל לאחר שאנשי הגסטפו הוציאו להורג יהודי מהגטו, היו לוקחים ברשעותם גם את משפחתו להריגה. במקרה זה, כנראה, אמו ואחותו של נחום עדיין לא שמעו על תפיסתו. לא ברור איך יכול להיות שהן לא היו מודעות לכך, והרי כל יהודי הגטו רעשו למשמע תפיסתו ותלייתו של הבחור הקדוש מעק הי"ד. יתכן שישנם זמנים בשעת סכנת מוות שבהם האדם אינו מצליח לחשוב. כך נגדעה משפחה שלימה הי"ד.

מצבת קברו של נחום מעק הי"ד

זמן רב עוד רעדו אנשי הגטו מהרצח האיום. רבים אמנם נלקחו לרצח בפורט התשיעי, אך מקרה זה היה מקרה יחיד של הוצאה להורג בתליה בגטו מול עיניהם של כל היהודים.

החזקת נשק בגטו

בכך שהקדוש מעק הי"ד ירה יריות הוא חשף את עובדת היותו נושא נשק, וכתוצאה מכך נתנו אנשי הגסטפו ובראשם שטיץ פקודה להנהלת הגטו לאסוף את כל הנשק שנמצא בגטו. אנשי היודען-ראט אמרו בתגובה שזהו האדם היחיד שהחזיק נשק בגטו, אולם אף על פי כן העבירה הנהלת הגטו הודעה המצווה על כל מי שיש ברשותו נשק למוסרו בדחיפות להנהלת הגטו, ולא - הוא מסכן את חיי כל יהודי הגטו. הנהלת הגטו קבעה מקום מסוים להבאת הנשק - בור גדול שאליו יזרקו בעלי הנשק את נשקם בלילה. אף אחד לא זרק נשק, אך כדי להראות לאנשי הגסטפו שפקודתם התמלאה - מצאו אקדח כלשהו וזרקו לבור. למחרת הביאו אותו לגרמנים וזעמם של אנשי הגסטפו שכך.

מחסור בעצים

בחורף שרר קור עז והיה מחסור בעצים לחימום ולבישול. הנהלת הגטו ביקשה

מהגרמנים עצים עבור אלפי האנשים העובדים בשדה התעופה, משום שאליהם היתה אוזנם קשובה יותר.

הגרמנים הרשו למשרד הגטו להביא עצים מהליטאים תמורת תשלום הגון ולחלקם רק לאנשים העובדים בשדה התעופה. מימי לא ראיתי כאלו עצים. הם היו מלאי מים, כך שבשום אופן לא ניתן היה להשתמש בהם ולהדליקם. כל גזע היה רחב כמו סדן עץ של קצבים. היקף גזע העץ היה כשני מטרים. שני אנשים היו צריכים לאחוז מסור ארוך בעל שתי ידיות ולאחר שעות רבות ומאמץ ניכר היו מצליחים לנסר את העץ לחתיכות קטנות יותר. בלית ברירה החלו אנשים לקנות בכסף מן האנשים שעבדו בשדה התעופה את זכויותיהם לעצים, וגם אז בקושי רב הכינו את העצים לבישול ולחימום הבית.

כפי שכתבתי, הפחחים בגטו המציאו תנור קטן של פח ממולא בלבנים ובו היה מקום קטן לגזרי עץ. כדי לנצל את המקסימום מהעצים ולהצליח לבשל ולחמם את הבית בחורף, היו שמים את התנור בחדר ועושים ארובה לכל אורך החדר, כך שהאויר החם של התנור ויציאות העשן דרך הצינורות חממו את כל הבית. את חתיכות העץ הקטנות שהיו ספוגות במים היו שמים סביב התנור והצנרת כדי לייבש אותן ואז יוכלו להשתמש בהן לעצי בישול. כל החכמה היתה לנצל במקסימום את האש של העצים. לאחר שחתיכות העצים הקטנות הפכו לגחלים לוהטות ויותר לא היה עשן מהעצים, היו סוגרים עם פחית את רוחב הצינור והגחלים המשיכו לחמם את הבית בלי יציאת אויר. החדר שמר על חומו עד שתים - שלוש בלילה ורק כך יכלו להרדם, אחרת לא היה שייך להרדם בקור האיום שהגיע לעשרים ושתים מעלות מתחת לאפס. לאחר שהגחלים כבו שמו עוד קצת עצים והגחלים נדלקו בחזרה, כך השתמשו בהם ונהנו מחומם עד שהפכו לאפר. כל העת חיפשו דרך לנצל את שריפת העצים. ללא חימום החדר בחורף הקשה - מים שהיו בכלי היו הופכים לגוש קרח. בחסדי שמים הגדולים היו לנו קצת עצים לחימום החדר ולבישול מרק. בשבת היינו יושבים בקור הגדול בלי חימום, אך שמחנו על כך שאנו יכולים לקיים מצוות שמירת שבת בגטו.

פטירת ה"דבר אברהם"

ה"דבר אברהם" בגטו

כשנה וחצי חי עמנו רבה של קובנה, ה"דבר אברהם", בגטו. הגאון היה טל חיים לאנשי הגטו. הרגשנו שהוא מגן עלינו בתורתו ובצדקותו. הגאון רבה של קובנה היה תל תלפיות לאנשי הגטו, פסק בכל שטחי החיים וענה לשאלות ששאלו אותו אנשי הנהלת הגטו בדיני נפשות ובנושאים חמורים נוספים. הגאון היה כמו לשכת הגזית, בפרט ליהדות התורה, וכתב תשובות רבות להיתר עגונות. היו בגטו אלפי נשים עגונות מפני שהגרמנים רצחו בתחילה אלפי גברים והשאירו בחיים את הנשים, מתוך מחשבה שרק גברים מסוגלים למרוד בהם. כל הכתבים של חידושי תורתו נשרפו בחיסול הגטו.

תמונה נדירה.
בני קובנה מקבלים את פני ה"דבר אברהם" כשחזר מארצות הברית

הייתי בא לפעמים לבית של הגאון רבה של קובנה. היו לו שני חדרים במרתף, ללא שכנים שיפריעו לו. הגאון ישב תמיד בחדר הקדמי ולמד יום ולילה בלי הפסקה.

הגאון רבה של קובנה היה חולה מאד בגטו. הוא עבר ניתוח קשה בשויצריה לפני פרוץ המלחמה. בנו של הרב התגורר באמריקה וביקש מאביו הגדול שיסע אליו ויקבל שם את המשך הטיפול הרפואי ולא יחזור לליטא, אך הרב בשום אופן לא הסכים באומרו שהימים הם ימי הרת עולם לעם ישראל והמנהיג צריך להיות עם עמו וקהילתו. הרב חזר לקובנה

זמן קצר לפני פרוץ המלחמה העולמית. דירתו של הגאון רבה של קובנה היתה קרובה למשרדי הגטו ולפעמים היה יושב על כסא בחוץ כדי להתחמם בשמש ולהשקיט את כאביו. אני רוב היום הייתי מתהלך בין בתי הגטו למסור הודעות מהמשרד והייתי רואה את הרב מתעמק במחשבתו ובתורתו. הייתי נעמד שעות בפינה ומסתכל על הדרת פניו של הרב שקרנו מקדושת התורה. אמרו בחוג עולם התורה שבגטו הקרינו פניו של הגאון קדושה וטהרה מיוחדות. כפי הידוע, הגאון רבה של קובנה היה חתנו של הגאון הגדול ממינסק הרב ירוחם פרלמן זצ"ל. בגטו היתה עוד בת של הגדול ממינסק, גיסתו של ה"דבר אברהם". נראה שהגיסה היתה גרה אצל בנו של הגאון. לעיתים הייתי רואה את הגיסה של הרב שהיתה אפופת צער ותוגה.

מגפי לבד עבור הגאון רבה של קובנה

בימות החורף טרם פרצה המלחמה היינו מוכרים בחנותנו מגפים העשויים לֶבֶד. היקף המכירה היה עצום: כחמישים אחוז מן התצרוכת של אזרחי ליטא היתה נקנית בחנותנו.

היו שני סוגים של מגפי לבד: הסוג המשובח - מגפיים מלֶבֶד לבן. הם היו יקרים מאד כיוון שהיו עבים ומחממים ושימשו את אנשי המשטרה שהיו שומרים ברחובות הקרים של ליטא. הסוג הנוסף - מגפיים מלֶבֶד שחור. הם היו זולים, ועל מנת שלא יתפוררו בגשם - היו צריכים להזהר שלא להרטיבם במים. העניים בליטא קנו ערדליים שחורים, ואילו העשירים קנו נעלי פרווה.

כשהלאימו הרוסים את החנות שלנו, נותר בידינו זוג אחד בלבד של מגפי לבד שחור ושמרנו אותו למזכרת. הצלחנו להחביא אותו גם כשעזבנו את הגטו הקטן.

יום אחד שאל הגאון הצדיק רבי מרדכי צוקרמן את אבא אם נשאר לנו זוג מגפי לבד עבור רבה של קובנה היות שהוא קופא מקור. מיד הוצאנו את המגפיים ומסרנו אותם לגאון. הגם שלא היו אלה מגפיים יפים ומשובחים - בגטו לא חיפשו יפה או מתאים, אלא בקשו פריט לבוש כדי להתחמם ולחיות. עצים לחימום הבתים כמעט שלא היו כלל, ובחורף הקור היה נורא ואיום. זכורני ששמחנו עד מאד על כך שזכינו לחמם את רגליו של הגאון בגטו הקר והמאיים ולעזור לו בכך. אחי הגדול ר' דוב סיפר שהוא ראה בעיניו את הגאון נועל את מגפי הלבד השחורים ומתחמם מעט בשמש החורפית בגטו.

לימים פגשתי את בנו בארץ, הוא היה מהנדס בנין בתל אביב. סיפרתי לו על אודות המגפיים, אך הוא סירב להאמין שאביו הגדול נעל מגפי לבד שחורים שהיו מלבושי

עניים. השבתי על תמיהתו ואמרתי לו שאילו היה יודע איזה קור היה בגטו - לא היה תמה כלל. אגב, בנו של הגאון קרא לבנו בשמותיהם של גדולי ליטא: ירוחם, זלמן סנדר ושם אביו. התרגשתי מאד לשמע שמות אלו.

פטירת ה"דבר אברהם"

הגאון רבה של קובנה נפטר בגטו ביום שבת קודש כ"ב אדר א' תש"ג. למחרת, ביום ראשון, היתה לוויה גדולה. ביום ראשון לא עבדו, והנהלת הגטו קיבלה רשות מהגרמנים לאפשר לאנשי הגטו ללוות את רבם הגדול.

בדרך כלל לא הרשו הגרמנים ללוות את המתים אלא רק קבוצת יהודים קטנה של החברה קדישא לצורך הקבורה. הנהלת הגטו איפשרה לכל אנשי הגטו ללוות את רבם, ואמרו בגטו שכחמשת אלפי איש הלכו ללויה. שוטרי הגטו היהודים הלכו בצדדים ושמרו על הסדר. אני, עם הסרט על זרועי, צעדתי סמוך לארון, נכנסתי לבית החיים פנימה ועמדתי ממש ליד הקבר בזמן הקבורה. נהגו בליטא לא לקבור בארונות עץ אלא לעשות צורת הקבר עם לבנים או קרשים בצדדים, לשים למעלה קרשי עץ ואחר כך לכסות בעפר. כאן, בקבורה של הגאון רבה של קובנה, שמו למעלה קרשי עץ עבים שיחזיקו מעמד. קיווינו שאם נזכה ברחמי שמים הגדולים להשתחרר מהגרמנים נוכל להעביר את הקבר למקום מכובד יותר.

כשהייתי לפני כעשרים שנה בקובנה בליטא, הלכתי לציונם של הגאון רבה של קובנה ושאר הגדולים והקדושים. אחד מאנשי הקהילה בקובנה סיפר שלאחר פרסום הצו של הרוסים בענין חיסול בית הקברות של הגטו, הם נתנו אפשרות להעביר את הקברים לבית הקברות באלקסוט שליד קובנה. האיש שטיפל בעצמו בהעברת קברו של רבה של קובנה סיפר לי שהקרשים העבים של עצי הבוג שמרו היטב על קברו של הגאון והתפלא איך השיגו בגטו כאלו עצים. כנראה שבשאר הקברים קרשי העצים התפוררו.

אנשי הגטו היו באים להתפלל בבית הקברות בגטו, וכפי שכבר כתבתי - היו הולכים לשם ומקנאים במתים, באומרם: אתם זכיתם להגיע לקבורת ישראל, אבל מה יהיה על הנשארים? מי יודע באיזה מקום ירצחו אותנו?

לאחר הסתלקותו של מורינו ורבינו, לא בחרו בגטו רב חדש למלא את מקומו. עיני כולם היו נשואות לגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי שיקבל את משא העם בגטו קובנה, אבל הגאון מחמת ענוותנותו לא רצה בכך בשום אופן. לאחר המלחמה שמעתי

מאחד ממקורביו שהגאון רבי מרדכי אמר שכל ימיו היה מצטער שלא הלך להלוויתו של הגאון רבה של קובנה מפני שחשש שמא ליד הקבר יכריזו עליו כממלא מקומו וכרבה של קובנה. הגאון רבי מרדכי בשום אופן לא רצה לקבל את הרבנות, אך הצטער כל ימי חייו שלא השתתף בהלוויתו של הגאון רבה של קובנה בלי לעשות חשבונות.

רצח בנו חיים נחמן שפירא

כעשרה חדשים לאחר הסתלקותו של רבה של קובנה התרחש אסון כבד. בנו של הגאון רבה של קובנה, חיים נחמן שפירא, היה בגטו עם משפחתו. הוא היה מלומד גדול ובעל כשרון, בבחרותו למד בישיבת סלבודקה ואח"כ היה מרצה באוניברסיטה של קובנה. חלק מהכמרים הליטאים רצו ללמוד עברית כדי לקרוא וללמוד את התנ"ך במקור העברי, ולכן אפשרה ממשלת ליטא לפתוח קתדרה ללימוד שפות שמיות ובתוכם גם מחשבת ישראל, בפרט התנ"ך, הכוזרי ועוד ספרי מחשבת ישראל.

חיים נחמן שפירא בנו של ה"דבר אברהם"

כמו כן, לימדו שם גם שפות לטיניות וכמובן - שפה ליטאית גבוהה. הבן היה מאד מכובד בעיני כל המשכילים כמדען גדול וכאחד המומחים הגדולים בעולם לשפה העברית ולשאר השפות השמיות עד כמה שהבנתי, לא למדו שם שום דבר נגד דת ישראל כמו ביקורת המקרא. כמובן, אם הבן היה נשאר בעולם התורה הוא היה הופך לאחד מגדולי ישראל עם הכשרונות הגדולים שהיו לו. לגאון רבה של קובנה היה בן נוסף שלמד בבחרותו בישיבת סלבודקה יחד עם דודי, אחיה הצעיר של אמי, הקדוש ר' אליהו דוד כגן הי"ד. הם היו חברים בלב ובנפש.

בתקופה האחרונה התגלתה ידיעה מרעישה על ידי המוזיאון לשואה בוושינגטון. מתברר שבשנות 1942-1943 לחצו עסקנים יהודים בשוויץ על שגריר מאחת ממדינות דרום אמריקה שחי בשוויץ שיתן ויזות ליהודים הנאנקים תחת הכיבוש הנאצי באירופה. העסקנים שהיו בידידות עם השגריר הצליחו להשפיע עליו, וכך ניתנו כשלושים אלף ויזות ליהודי אירופה תחת הכיבוש הגרמני. השמות מופיעים במוזיאון בוושינגטון עם תמונותיהם של בעלי הויזות.

בין אלו שפעלו להשגת הויזות היה גם בנו של הגאון רבה של קובנה, בעל ה"דבר אברהם". על אף שחי באמריקה, הצליח להשיג ויזות לרב, לרבנית ולמשפחה. כשהגיעו הויזות לגיסטפו ציוו הגרמנים שאם עדיין בעלי הויזות חיים - יש לרצוח אותם מיידית, זאת בשל הפחד מלחצים בין לאומיים בין המדינות ופרסום רצח יהודי ליטא בכל העולם. אנשי הגסטפו בקובנה מילאו כמובן את הפקודה. הגאון רבה של קובנה כבר נפטר, ולכן אסרו את הבן ד"ר חיים נחמן שפירא עם אשתו, בנו יחידו שהיה בן ארבע עשרה ואימו הרבנית הזקנה אשת הגאון, בתו של הגאון הגדול רבה של מינסק. לקחו אותם לקובנה לגסטפו ואח"כ לבית הסוהר בקובנה, ומשם העבירו אותם לפורט התשיעי ורצחו אותם.

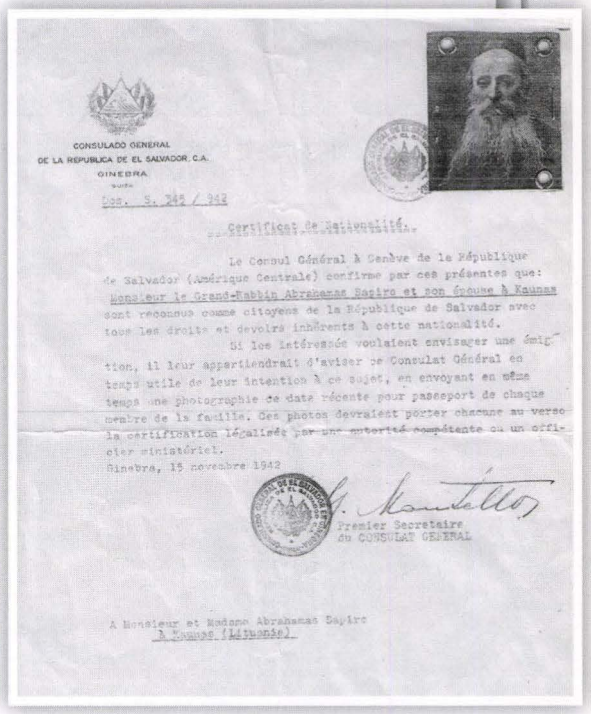
CONSULADO GENERAL
DE LA REPUBLICA DE EL SALVADOR, C.A.
GINEBRA.
Suiza

Cons. S. 242 / 942

Certificat de Nationalité.

Le Consul Général à Genève de la République de Salvador (Amérique Centrale) confirme par ces présentes que: Monsieur le Grand-Rabbin Abrahamas Shapiro et son épouse à Kaunas sont reconnus comme citoyens de la République de Salvador avec tous les droits et devoirs inhérents à cette nationalité.

Si les intéressés voulaient envisager une émigration, il leur appartiendrait d'aviser le Consulat Général en temps utile de leur intention à ce sujet, en envoyant en même temps une photographie de date récente pour passeport de chaque membre de la famille. Ces photos devraient porter chacune au verso la certification légalisée par une autorité compétente ou un officier ministériel.

Ginebra, 15 noviembre 1942

Premier Secretaire
du CONSULAT GENERAL

A Monsieur et Madame Abrahamas Shapiro
à Kaunas (Lituanie)

הויזה של ה"דבר אברהם"
שגרמה לרצח בני משפחתו

באותו חודש תפסו הגרמנים בחורים מהגטו שהלכו אל הפרטיזנים ביער ולקחו אותם כדי לשרוף את גופות הקדושים בפורט התשיעי. בסוף דצמבר 1943 הצליחו הבחורים לברוח משם בניסי ניסים, וחלקם הגיעו לגטו והתחבאו בו. הם סיפרו שמשפחת הרב הובאה לפורט התשיעי, הכניסו את כולם לתוך המבצר, נשמעו יריות ואח"כ הם שרפו את הקדושים. כך נודע בגטו תוך חודש על רצח משפחת הרב.

לאחר ששמענו את פרשת רצח בית הרב, ירד אבל גדול על יהודי הגטו. בד בבד נפל פחד על יהודים מתוך הגטו שהיו להם קרובים בחוץ לארץ - שמא בעטיים תבאנה צרות חדשות על יהודי הגטו.

גם אנחנו מאד פחדנו משום שאחי הגדול הרב יוסף היה בזמן המלחמה בשויץ ואף קיבלנו דרישת שלום ממנו ע"י ליטאי שכנראה היה בביקור בשויץ. פחדנו שמא יפעיל לחץ להשיג בעבורנו ויזות, דבר שעלול לסכן את חיינו. ואכן, לאחר 65 שנה נודע לנו שאחי הרב יוסף השיג בשוויץ ויזות לכולנו, אך עיכב את שליחתן לקובנה כדי לראות

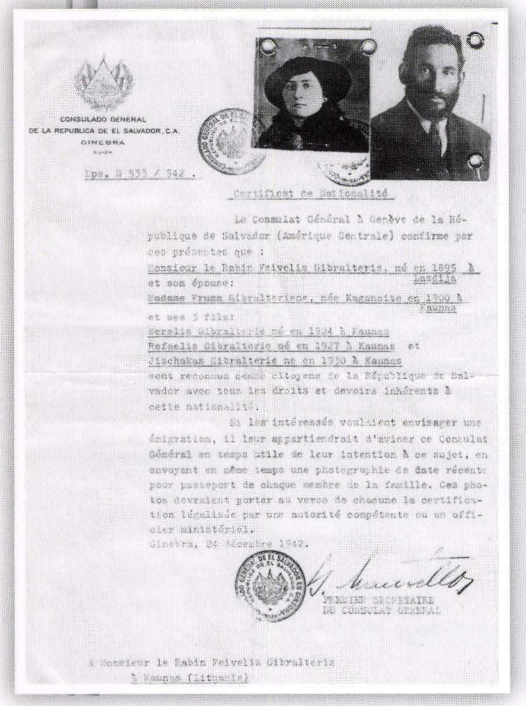

CONSULADO GENERAL
DE LA REPUBLICA DE EL SALVADOR, C.A.
GINEBRA
SUIZA

Lps. G 533 / 942 .

Certificat de Nationalité

Le Consulat Général à Genève de la République de Salvador (Amérique Centrale) confirme par ces présentes que :
Monsieur le Rabin Feivelis Gibralteris, né en 1895 à Lazdija
et son épouse:
Madame Fruma Gibralteriene, née Kaganoite en 1900 à Kaunas
et ses 3 fils:
Berelis Gibralterie né en 1924 à Kaunas
Refaelis Gibralterie né en 1927 à Kaunas et
Jizchakas Gibralterie ne en 1930 à Kaunas
sont reconnus comme citoyens de la République de Salvador avec tous les droits et devoirs inhérents à cette nationalité.

Si les intéressés voulaient envisager une émigration, il leur appartiendrait d'aviser ce Consulat Général en temps utile de leur intention à ce sujet, en envoyant en même temps une photographie de date récente pour passeport de chaque membre de la famille. Ces photos devraient porter au verso de chacune la certification légalisée par une autorité compétente ou un officier ministériel.
Ginebra, 24 décembre 1942.

PREMIER SECRETAIRE
DU CONSULAT GENERAL

A Monsieur le Rabin Feivelis Gibralteris
à Kaunas (Lituanie)

הויזה של אבא ואמא שלא נשלחה

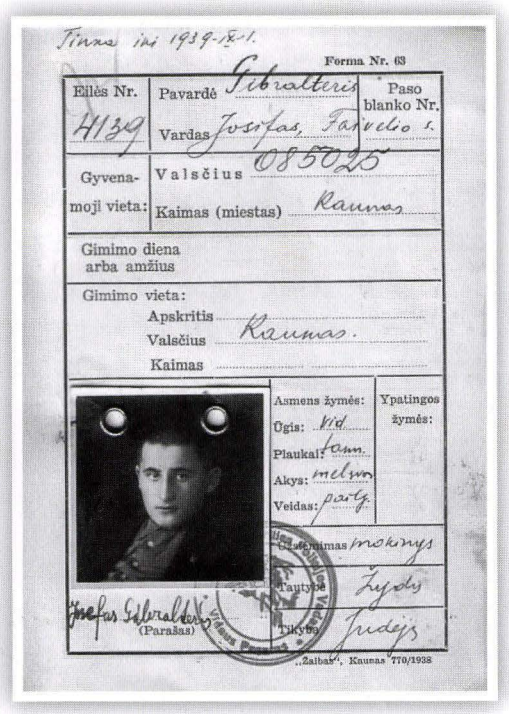

Tinna ini 1939-IX-1.

Forma Nr. 63

Eilės Nr.	Pavardė Gibralteris	Paso blanko Nr.
4139	Vardas Josifas, Faivelio s.	
Gyvenamoji vieta:	Valsčius 085025	
	Kaimas (miestas) Kaunas	

Gimimo diena arba amžius

Gimimo vieta:
Apskritis
Valsčius Kaunas.
Kaimas

Asmens žymės:
Ūgis: vid.
Plaukai: tam.
Akys: melsvos
Veidas: paily.

Ypatingos žymės:

Gimimas mokinys
Tautybė Žydy
Tikybė Judėjs

Josefas Gibralteris
(Parašas)

„Žalbas", Kaunas 770/1938

תעודת הזהות של האח ר' יוסף ז"ל

מה תהיינה התוצאות של משלוח הויזות. כשראה שהנאצים אינם משחררים את נושאי הויזות, פחד אחי ולא שלח לנו אותן. לפני מספר שנים הובאו לביתי העתקים של הויזות עם תמונות מצורפות ע"י מכרים שביקרו במוזיאון בוושינגטון. היה זה נס נוסף שהתגלה לנו רק לאחר שישים וחמש שנה.

היו כמה מקרים בגטו שבהם הוציאו להורג אנשים שבביקורת ליד השער נמצא אצלם פספורט בלגי. בגטו היה אדם בשם בלומנטל שהגיע מבלגיה. הוא התחתן בבלגיה עם אשה לא יהודיה והם חזרו לקובנה. החוק הגרמני במקרה כזה אומר שהאשה הלא יהודיה צריכה להפרד ממנו, אך היא בחרה להישאר איתו בגטו. הוא היה ראש פלוגה ומצבו היה טוב ולא היה חסר לו אוכל. הם כנראה חשבו שעם הפספורט הבלגי הם יוכלו לברוח מהגטו ולכן שמרו עליו כאוצר, אך יתכן שהיתה הלשנה ובשל כך ערכו אצלו חיפוש מסמכים. בחיפוש מצאו את האישור או הפספורט והתחילו לחקור אותו, ולבסוף לקחו את שניהם ורצחו אותם בפורט התשיעי. ברגע שאשתו הבלגית נכנסה לגטו היא הפסידה את כל הזכויות שלה כאישה לא יהודיה.

לבלומנטל - שאותו הכרתי היטב מעבודתי במשרד העבודה - היה אבא זקן בעל פספורט שויצרי. כנראה גם הוא, כאזרח שויצרי, הפעיל קשרים אצל הקונסול השויצרי שיגן עליו. האבא בלומנטל הזקן היה דמות מוכרת בגטו, הוא היה אדם שמח ותמיד היה לו מצב רוח טוב. רוב יהודי הגטו היו שבורים ורצוצים בשל איבוד משפחתם וכתוצאה מהרעב האיום ומהעבודה הקשה, ובעיקר בשל הפחד התמידי מהפתרון הסופי שהגרמנים זממו לעשות לעם היהודי. לפלא היה בעיני איך אדם מבוגר נמצא תמיד במצב רוח טוב. חשבתי שהדבר נובע מכך שהוא נותר עדיין עם בנו ומשפחתו, אך אחר כך הבנו שהוא קשר קשרים עם הקונסול השויצרי כדי שיציל אותו. הדבר נודע לגרמנים אנשי הגסטפו והם הזמינו אותו לגסטפו. ראיתי אותו כאשר יצא מהגטו והלך אליהם במצב רוח משוחרר, כנראה חשב שמעבירים אותו לקונסול השויצרי. בגסטפו לקחו ממנו בכבוד גדול את הפספורט השוויצרי והוציאו אותו ואת משפחתו להורג בפורט התשיעי. בזה תמו פרשיות האזרחות שהיו ליחידים, וכולם שרפו את הניירת כדי שלא ישאר שום זכר.

פטירתו של רבה של שאנץ - הרב שמוקלר

שאנץ היתה פרוור בקובנה, והרב שמוקלר היה רב המקום. הוא היה נואם גדול וקנה את עולמו כאשר לפני הכניסה לגטו ציוו הגרמנים לבחור יושב ראש ליודען- ראט, והאיש יהיה אחראי על ניהול כל הגטו. התקיימה ישיבה בועד הקהילה בקובנה לפני סגירת הגטו והאנשים בחרו בד"ר אלקס, הרופא הגדול של ליטא. ד"ר אלקס לא רצה בשום אופן לקבל את המשרה מפני שאף פעם לא היה עסקן ציבורי ולא עסק בשום פעילות ציבורית אלא רק עמד בראש הרפואה בליטא. האדם היחיד שהשפיע עליו לקבל את המשרה היה הרב שמוקלר. בנאום נרגש שגרם לכל שומעיו לבכות השפיע על ד"ר אלקס שיקבל על עצמו את התפקיד להציל את היהודים בשעה קשה שכזו.

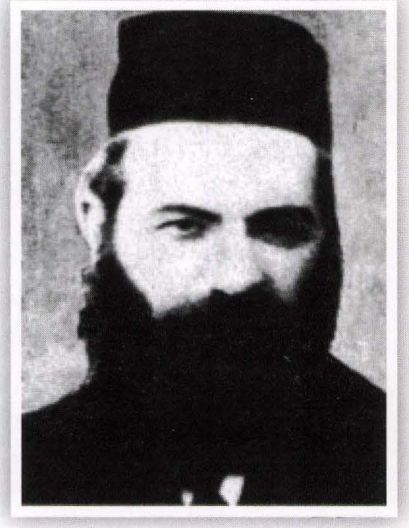

רבי יעקב משה שמוקלר זצ"ל

הרב שמוקלר היה במשך כמה שנים יחד עם הרב שמואל אבא סנייג חבר היודען-ראט. לפי דעתי, הם לא השפיעו מאומה על היודען-ראט. היה להם חדר ליד היודען-ראט והם השתתפו בישיבות שלהם.

אנשי היודען-ראט ראו בהם שליחים של רבה של קובנה ובאו לשמוע מהם מפעם לפעם את מוסר היהדות והתורה. לא היתה להם שום משרה רשמית או מחלקה ניהולית. הם פעלו עבור היהדות הדתית ככל שיכלו, אך אפילו לדאוג למזון לרבני הגטו לא עלה בידם משום שהם בעצמם רעבו לפת לחם. מאוחר יותר, קיצצו הגרמנים את הנהלת היודען-ראט ונשארו שם רק היו"ר ד"ר אלקס, עו"ד גורפינקל, עו"ד גולדברג והמזכיר גולוב. למרות זאת, היו ממשיכים לצרף אותם לישיבות חשובות. בעבודתי הייתי פוגש אותם כל יום.

הרב שמוקלר נפטר בגטו בליל הסדר תש"ג וזכה להיקבר בבית החיים בגטו. גם אצלו היתה לויה גדולה של מאות אנשים, אך כמובן לא כהלוויתו של גאון הדור רבי אברהם שפירא. להרב שמוקלר נותר בן בגטו שהכרתי היטב והיו בינינו יחסים טובים.

לאחר פטירתו של הרב שמוקלר, הנציג החרדי היחיד בועדה המייעצת ביודען-ראט היה הרב סנייג.

להרב שמואל אבא סנייג לא היה שום מגע עם הגרמנים אנשי הגסטפו והוא לא ניהל שום משרד. אנשי היודען-ראט מנהלי הגטו השאירו אותו כחבר מייעץ משום שהיו לו קשרים אישיים עם ראשי הכמורה בליטא. לפני המלחמה, כשהיה הרב הצבאי הראשי בליטא, הם היו בראש הכמורה בצבא הליטאי ועבדו יחדיו. ראשי הנהלת הגטו רצו להמשיך את הקשרים האישיים האלו, ומפעם לפעם היה הרב סנייג יוצא מהגטו ונפגש איתם כדי לדווח להם ולקבל מהם חדשות. לפי דעתי ראשי הגטו רצו לקשור קשרים עם ראשי הכמורה בעיקר כדי להחביא את ילדי הגטו באמצעותם, ובאמת כמה עשרות ילדים ניצלו על ידי הכמרים.

רבי שמואל יעקב רוז זצ"ל מגיה את לוחות ההדפסה של הש"ס שהדפיס במינכן. לשמאלו רבי שמואל אבא סנייג זצ"ל

הרב שמואל אבא סנייג זכה להינצל ולאחר

המלחמה היה רבה הראשי של שארית הפליטה במינכן. לאחר שיצא לפנסיה עלה לארץ ישראל. הוא נפטר ונקבר בבית הקברות בבני ברק. השתתפתי בהלוויתו. יהיה זכרו ברוך.

חג הפסח השני בגטו, שנת תש"ג

כפי שכבר כתבתי, גרנו בחדר קטן ליד שער הגטו והתפרנסנו היטב מייצור הגרביים.

אבא דאג למצות לחג הפסח. בגטו סידרו בבנין הוורקשטטים הקטנים תנור לאפיית מצות, אנשים הביאו קמח וקיבלו עבורו מצות. היו לנו מצות לצרכי הסדר וקצת לימי החג, אך לא בשפע. בכל זאת היה לנו מספיק לכל צרכי החג. אכלנו בעיקר תפוחי אדמה אותם היתה אמא מבשלת בקליפותיהם. אחי היה שם אותם בכל הכיסים וכך יוצא לעבודה, ברגע של רעב וחולשה היה מקלף את תפוח האדמה מהקליפה ואוכל. שובע לא היה, אבל גם לא רעב. יין לארבע כוסות לא היה לנו בגטו. כולם בישלו סלק אדום זכר ליין והיינו שותים בסדר ארבע כוסות ממי הסלק המבושל זכר לארבע כוסות. את שאר צרכי הסדר היה לנו. ישבנו כולנו ליד השולחן ביחד עם דודי אח של אמא ר' מרדכי כגן וכך חגגנו את הסדר בגטו. בזמן ההוא היה שקט - לא היו אקציות והיתה לנו מנוחה יחסית. ימי חג הפסח עברו עלינו מבלי לרעוב.

הקיץ השני בגטו

עברו ימי הפסח והתחלתי לעבד את הגינה הקטנה שהיתה לי משנה שעברה. למדתי איך לזרוע, לעבד ולהשקות. התיעצתי עם האגרונום של הגטו וגידלתי ירקות מכל הסוגים שעזרו בפרנסת הבית. את השאריות הייתי מוכר וחוסך לי קצת כסף. כל אחד חיפש לעזור לפרנסת הבית.

במשרדו של רטנר

עבודתי במשרד העבודה כנער שליח

לאט לאט פיטרו את רוב נערי ה"אלבוטה" במשרדי הגטו, לבד משני נערים שנשארו במשרד היודען-ראט אצל המזכיר עורך הדין גולוב (תורי). אחד מהם היה קרובנו, הנער יהודה גליקמן בנו של הרב הצדיק ר' פרץ גליקמן. למדנו ביחד בגטו בתפארת בחורים. הוא היה נער בעל מרץ, עשה הכל בשלמות ובמהירות ועל ידי כך קנה מעמד טוב. כולם אהבו אותו וכיבדו אותו. את קשריו עם המחלקות של המשרד ניצל לטובת משפחתו וקיבל משרה טובה עבור אחיו הגדול. הנער השני היה יענקל'ה שקלאר שעימו גרנו בגטו באותו בנין. אני נשארתי כל ימי הגטו במחלקה של משרד העבודה לעובדים מקצועיים אצל המהנדס יעקב אולייסקי והמהנדס רטנר.

לא התענינתי במצב האישי של המנהלים שלי. הייתי גומר את עבודתי והולך ללמוד בתפארת בחורים. במשך הזמן התיידדתי עם רובם, אך למרות ההכרות היומיומית איתם והשיחות הפתוחות ששוחחנו - בכל זאת לא יכולתי לקבל מהם שום פרוטקציה. כל אחד מהם דאג לעצמו ולמשפחתו.

לימים נודע בגטו שהמהנדס רטנר היה מראשי המחתרת הקומוניסטית בגטו. אף על פי כן, הוא כיבד אותי והתייחס אלי יפה; אולי הייתי מסווה בשבילו וגרמתי שלא יחשדו בו בקומוניסטיות, שהרי כולם הכירו אותי כנער דתי. תמיד הבחנתי אצלו במשהו מסתורי, הוא היה איש סגור ואף פעם לא התערב בשיחה, תמיד עסוק היה בעבודתו ובת צחוק לא נראתה על פניו. הוא היה רזה ולבוש במקטורן העשוי מבד פשוט ביותר. לא היה לו בגד נוסף, אבל תמיד היה לבושו נקי. לא התענייתי וחקרתי בקורותיו והדבר מצא חן בעיניו, לכן הוא השאיר אותי לעבוד במחלקה שלו שהיתה חשובה ביותר ובאמצעותה שלטו בכל פלוגות העבודה מחוץ לגטו.

הייתי בא הרבה פעמים לביתו. היו לו שתי בנות, האחת בת שלוש עשרה והשניה בת שתים עשרה. הם גרו בחדר פרטי והיתה זו פרוטקציה גדולה, כי לרוב היו מכניסים שתי משפחות בחדר ואז לא היתה שום פרטיות. הבנות של רטנר סיפרו לי שיש משהו

סודי בין ההורים והם כל הזמן רבים ביניהם. הן לא ידעו מה הדבר וניסו לשאול אותי אם אני יודע משהו מאביהם.

כמובן שלא ידעתי כלום, המחתרת הקומוניסטית היתה סודית ביותר והוא היה אחד מהמיוחדים שבראשה. מאוחר יותר נודע שהמהנדס רטנר היה אחד מראשי הקומוניסטים בגטו ועוזרו של הסופר הקומוניסטי חיים ילין שסיכן את חייו והלך ליערות כדי לפגוש את ראשי הפרטיזנים הקומוניסטים ולשלוח בחורים מהגטו לפלוגות הפרטיזנים. חיים ילין היה אחד מגיבורי הגטו; באומץ רב היה יוצא מהגטו ללא הטלאי הצהוב כדי לקשור קשרים עם המחתרת של הליטאים הקומוניסטים בקובנה ולהוציא את הבחורים מהגטו ליער. הוא היה גר בסמוך אלינו. מאוחר יותר נודע מי הוא ומה היה סודו הגדול, ובהמשך אכתוב על מעשיו.

המהנדס רטנר שהיה פקיד בכיר במשרד העבודה של הגטו היה דואג לחבריו הקומוניסטים לעבודה טובה כדי להכשירם ולשלוח אותם ליער. הם פחדו למסור רשימות של המחתרת הקומוניסטית למשרד העבודה שמא יהיה פרובוקטור שימסור את הרשימות לגרמנים שחיפשו אחריהם בנרות ואז יקחו את כולם לרצח בפורט התשיעי. הם סכמו ביניהם שברגע שלרטנר נודע שצריכים לשלוח אנשים מהגטו לאסטוניה או למקומות אחרים - הוא מודיע לחבריו ע"י איש הקשר שלו, ואז הם יורדים כולם למחתרת ומתחבאים עד יעבור זעם. כך היה מציל אותם עד שהלכו ליער.

על חיים ילין שמעו מעט בגטו והוא נזהר מאד. על רטנר אף אחד לא העלה בדעתו שהוא מראשי המחתרת הקומוניסטית בגטו. גם אני לא חשבתי שאני יושב על הר געש ומסכן את חיי בכך שאני עובד תחתיו - מי יודע כמה שליחויות עשיתי להם מבלי לדעת כלום. כנראה שמצאתי חן ונאמנות אצל המהנדס רטנר מחמת העובדה שאף פעם לא דברתי דברים מיותרים, ובפרט שכולם ידעו שאני נער דתי. הלכתי כל הזמן עם כובע וזה היה כיסוי טוב עבורו.

המהנדס רטנר עבד לפני המלחמה כמהנדס בבית חרושת למטריות בקובנה בבעלות משפחת כץ שהיתה משפחה עשירה. בת דודי מרת רחל זוסמן התחתנה לפני פרוץ המלחמה עם בן דוד של משפחת כץ שהיה תלמיד ישיבת סלבודקה ונרצח בתחילת המלחמה בפורט השביעי. כך, בחתונה, הכרתי את משפחת כץ. בשנת 1940, כשכבשו הרוסים את ליטא, הם החרימו את המפעל ומינו את המהנדס רטנר כקומיסר ומנהל המפעל. בד"כ בעלי המפעלים והרכוש רחשו שנאה עמוקה לקומיסרים, אך היו גם קומיסרים ממונים שהתנהגו יפה לבעל המפעל וביניהם רטנר. בשל ההיכרות

הולכים בגטו, מימין חיים ילין

המוקדמת בין רטנר למשפחת כץ, סידר להם אח"כ רטנר בגטו עבודה טובה לבנם, והם היו משלמים לו ע"י שנתנו לו מצרכי אוכל בחינם. מפעם לפעם הייתי השליח להביא מצרכי אוכל ממשפחת כץ לרטנר. בתמורה, הוא שמר עליהם ודאג לעבודה טובה לבנים. כנראה שמצרכי האוכל שקיבל לא הספיקו לו, הוא היה רזה כמעט כמו מוזלמן במחנות בגרמניה.

התפלאתי לראות שאשה יושבת הרבה שעות ליד רטנר ומסתודדת איתו בלחש. חשבתי שאולי היא קרובת משפחתו, אך כמו שכתבתי - אף פעם לא חקרתי את הנושא, ראיתי את כל עבודתי במשרד כאמצעי לדאוג להורי ולאחי לעבודה טובה ותו לא.

במשך הזמן נודע לי שהיא היתה קומוניסטית ומחברי המחתרת בגטו, והיא היתה המקשרת של המהנדס רטנר עם המחתרת הקומוניסטית בגטו. יום אחד נרצחו הוריה של האשה הזאת. הכרתי אותם מפני שהם בלטו מאד בגטו - פניהם היו כהות מאד, ממש שחורות. בגטו לא ראו כאלו פנים. הסיבה של הרצח לא נודעה בבירור. בגטו יצא קול שהרצח היה למטרת שוד משום שנודע שיש להם זהב שלא נמסר לגרמנים. אני חושב שהרצח היה קשור למחתרת.

בזמן ההוא בגטו היתה המחתרת פוסקת פסקי דין מוות מבלי שידעו למה ומדוע.

פתאום נעלם אדם והיו מתלחשים שאנשי מחתרת רצחו אותו. הם היו מלשינים לגרמנים, ועל ידי פיתוי היו מביאים את האיש החשוד כמלשין למרתף כלשהו ורוצחים אותו. בגטו התלחשו שגם את ההורים רצחו אנשי המחתרת, אך אני לא יודע איזו מחתרת. יתכן שהמחתרת הקומוניסטית בגטו רצחה מישהו, והצד השני רצח את אחד מחבריהם. האשה המשיכה לבא למשרד של המהנדס רטנר. אנשים לא ידעו שהיא אשת קשר של הקומוניסטים והתחילו לשאול אותה יום יום מה נודע מהרוצחים. היא ראתה שאינה יכולה לעמוד בשאלות, ויום אחד היא נעלמה מהגטו. כנראה הלכה ליער. יותר לא ישבו אנשי קשר במשרדו של המהנדס רטנר, כנראה הוא בעצמו התחיל לפחד שיתגלה סודו. בגטו התחלו לדבר בגלוי שזה היה רצח פוליטי.

רטנר גר ברחוב סטולגינסקי בבית עץ בקומה שניה. הבית היה מול צריף עץ ארוך שבו התגוררו אנשי משמר הגטו הגרמני. לאורך כל היום היתה שם שמירה גרמנית והיה מפחיד מאד לעבור שם. כשהייתי צריך להגיע לביתו הייתי הולך דרך חצרות ומגרשים מסביב, העיקר לא לעבור ליד מלאכי החבלה השומרים הגרמנים. פחדתי שהם עלולים לעשות לי משהו.

רבי מרדכי יפה

כפי שכתבתי, הייתי בא הרבה לביתו של המהנדס רטנר. לידו היה גר יהודי צדיק ויקר נפש בשם ר' מרדכי יפה מעיר ממל. אספר מעט עליו.

ר' מרדכי יפה היה אחד מצדיקי הדור שזכיתי להכיר בחיי. הוא היה גר לפני המלחמה בעיר ממל והיה עשיר גדול. בשנת תרצ"ח, 1938 למנינם, כבשו הגרמנים את ממל ללא מלחמה, והליטאים עזבו את המקום. את יהודי ממל הושיבו הגרמנים ברכבת ושלחו את כולם לליטא. הם יצאו בחוסר כל כיוון שהשאירו את כל רכושם מאחוריהם ודאגו רק להציל את חייהם.

ביתו של המהנדס רטנר היה כנראה ביתם הפרטי של משפחת יפה, ולכן היו להם יותר זכויות. היה להם חדר גדול לבני המשפחה ועוד חדר אוכל שממנו נכנסו לשאר החדרים. בחדר אחר גרה משפחת רטנר עם שתי הילדות, ובחדר נוסף גרה משפחה שהיו לה חתנים שעבדו במשרד העבודה.

קודם לכן לא הכרתי את משפחת יפה, אך כשהגעתי לשם הייתי רואה תמיד את הצדיק ר' מרדכי יפה יושב כל היום ואומר תהילים בקול נפלא ביותר, במתיקות וברגש.

הוא כבר היה כנראה בגיל שבעים והיה חולה ברגליו, בקושי התהלך בבית וכל היום ישב והתפלל.

תמיד הייתי נמשך לבא לביתו של המנהל שלי המהנדס רטנר ולהסתכל על פניו הטהורות של הצדיק ר' מרדכי. עדיין לא ידעתי מי הוא האיש, ראיתי רק שתמיד הוא יושב ואומר תהילים. הצדיק ר' מרדכי מאד חיבב אותי, כנראה מפני שהכיר ושמע שאני שומר תורה ומצוות, וכך התקרבתי אל הצדיק.

התידדתי איתם וכמעט כל יום הייתי בא לביתם. פעם אחת סיפרה לי אשתו שהיתה אשה חרדית בתכלית סיפור על בעלה הצדיק שהתרחש כשגרו עדיין בממל והיו עשירים גדולים. יום אחד מכר בעלה הצדיק ר' מרדכי יפה בית גדול בעיר ממל שהיה שווה הון עתק ורצה למסור את כל הכסף כתרומה לישיבת טעלז. האישה התערבה, היא חששה שחס ושלום הוא ירד מדעתו באהבת התורה שלו, ולכן הוציאה צו מניעה לעיכוב המכירה מטעם בית המשפט הליטאי בעיר ממל. היא טענה שאדם נותן לצדקה מעשר או חומש, אבל אינו לוקח בית גדול ומוסר הכל לצדקה. היא כמובן ביקשה מבית המשפט שימנה אפוטרופוס עליו כדי שלא ימכור בית אחר או שיוציא את כל כספו מהבנק וימסור לצדקה. השופט הליטאי הוציא את צו מניעה והזמין אותם לבית המשפט. כשהגיע הצדיק ר' מרדכי יפה לבית המשפט, הבחין השופט באדם נכבד ביותר. כשהתחיל הדיון ועורכי הדין התחילו לטעון ולהתדיין, פנה השופט הליטאי אל הצדיק ר' מרדכי ואמר: כמו ששמעתי, גם הדת היהודית אוסרת על אדם לתת את כל כספו לצדקה. המצוה היא לתת מעשר או חומש מרכושו, אך לא למכור בית גדול ששווה הון ולמסור הכל לצדקה. זה אסור גם לפי דת היהודים!

ענה הצדיק ר' מרדכי לשופט הליטאי בדרך משל: בליטא היה קיים בית חרושת גדול ביותר לעורות ולנעליים בשם "בטס" ועבדו בו אלפי אנשים. הנעליים המיוצרות שם היו היקרות ביותר בכל ליטא לפני מלחמת העולם הראשונה. המפעל הזה היה מספק נעלים ועורות למיליוני אנשים ברוסיה. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשקמה מדינת ליטא החופשית, הצטמצם השוק הרוסי והמפעל נעשה יותר קטן אך עדיין היה המפעל הכי גדול בליטא. בעל המפעל היה מיליונר יהודי בשם פרנקל.

השמועות ספרו שממשלת ליטא רצתה לקנות ממנו את המפעל בסכום של חמישים מליון ליט, סכום השווה בערך לתשעה מליון דולר. זה היה סכום עצום במושגים של ליטא לפני מלחמת העולם השניה. המפעל "בטס" היה גאוותה של התעשיה במדינת ליטא והליטאים רצו להוציא אותו מידו של היהודי המליונר פרנקל. הוא לא רצה

למכור משום שאת המפעל ניהלו כל בני משפחתו ומכך התפרנסו, ומלבדם עבדו שם גם אלפי יהודים נוספים. מר פרנקל לא רצה שיפסידו את פרנסתם, ובנוסף - גם הוא הרויח כל השנים כסף רב מהמפעל. מר פרנקל הצליח להימלט מליטא לפני פרוץ המלחמה. הייתי עם חלק ממשפחתו במחנות בגרמניה.

טען הצדיק ר' מרדכי יפה לפני השופט הליטאי: אם הייתי מוכר את הבית הגדול וקונה חלק מהמפעל של מר פרנקל - היית מסכים שעשיתי את העסק הטוב ביותר בחיים. אם כך דע לך שבמכירת הבית הגדול על מנת למסור את הכסף כתרומה לישיבת טעלז עשיתי עסק עוד יותר טוב! קניתי לי מפעל לנצח נצחים שאותו אף אחד לא יוכל לקחת ממני! בתרומתי הגדולה לישיבת טעלז קניתי לי עולם הבא וגן עדן, ועדיין נשאר לי רכוש גדול ממנו אוכל להתפרנס בכבוד. וכאן שאל הצדיק את השופט הליטאי: איזה מעשה לא טוב עשיתי, איזה מעשה בלי דעת עשיתי, האם יש בעולם עסק יותר טוב? קניתי חלק בגן עדן לעולם!

השופט הליטאי הפסיק את המשפט ואמר: לאחר היכרותי עם האדם הנכבד מר יפה, עם אישיותו ועם השקפת חייו שאותה אני מכבד, איני מבטל את המכירה של הבית הגדול ואיני ממנה עליו אפוטרופוס. מר יפה עשה את הדבר הנכון בחיים לפי אמונתו!

כך מסר הצדיק את כל הכסף ממכירת הבית בממל לישיבת טעלז.

בסופו של דבר, כל הרכוש והבתים שנשארו בעיר ממל הוחרמו ע"י הגרמנים, והצדיק ר' מרדכי יפה נשאר עם המצווה הגדולה בתרומת כספו לישיבת טעלז.

הוא היה צדיק גדול והיו לו זכויות גדולות ממעשיו הכבירים גם מלבד התרומה הגדולה שמסר לישיבת טעלז.

תמיד כיבדתי אותו, אולם לאחר שאשתו סיפרה לי את המעשה - ממש יראתי מצדקותו ועשיתי כל מה שבקש ממני. בזקנותו היה הצדיק ר' מרדכי אדם חולה ובקושי התהלך בבית. הוא ידע שאין לו סיכוי לברוח מהגטו ולהתחבא אצל הליטאים, אך בכל זאת היה יושב ומצפה לישועה. כל אחד בגטו ידע שהגרמנים לא ישאירו חס ושלום יהודי אחד בחיים לולא רחמי שמים עד אין גבול, ואף על פי כן היה הצדיק ר' מרדכי כל הזמן מרבה באמירת תהילים מתוך שמחה והודאה לבורא עולם על כל רגע של חיים. תמיד חיפשתי סיבה לבוא לביתו של רטנר כדי לראות ולפגוש את האיש היקר והצדיק ר' מרדכי יפה זכותו תגן עלינו ועל עם ישראל.

בניית סוכה עבור ר' מרדכי יפה

בערב סוכות ביקש ממני ר' מרדכי יפה לעזור לו לבנות סוכה בחצר הכניסה לבית. כפי שכתבתי, ביתו היה מול הצריף הארוך שבו גרו הגרמנים שומרי הגטו והמגורים באיזור זה היו סכנה גדולה. הם נראו בעינינו כשדים וכמלאכי חבלה, כולם פחדו עד מאד לעבור לידם שמא ירצו לרצוח אותם מכל מיני סיבות - אולי לא הורידו את הכובע כראוי לכבודם, וכו' וכו'. המגורים באותו בית היו סכנה גדולה, והחלונות שפנו לצד הרחוב של השומרים היו כל הזמן סגורים. היתה זו סכנת נפשות לבנות סוכה בבית זה. הצדיק ביקש ממני לעזור לו לבנות סוכה בצד השני של הבית כדי שתהיה מוסתרת מעיני הגרמנים, אך למרות זאת היתה זו סכנה שמא יעבור שם מישהו ממשמר הגטו ויראה סוכה ואז הוא עלול לרצוח את בעל הסוכה. בד"כ בנו סוכות בגטו במקום נסתר כשם שאנו בנינו - הכניסה היתה מחצר אחרת ולא היה פחד שגרמני נאצי יעבור ברחוב ויראה סוכה. אבל אצלו החצר היתה פרוצה, כבר לא היה גדר של עץ כיוון שפירקו את העצים לבישול, ומהצדדים יכלו להבחין בסוכה.

שמחתי לעזור לו לבנות את הסוכה בכניסה של הבית, מפני שהבית הסתיר את הסוכה. כששמע המנהל שלי רטנר על כך שעזרתי לצדיק לבנות סוכה, כעס עלי מאד. אז עדיין לא הבנתי את הסיבה לכעסו ותליתי זאת בעובדה שהוא אדם לא דתי. רק מאוחר יותר הבנתי את הסיבה האמיתית - הוא עמד לעזוב את הגטו בקבוצה ליער, והיתה לו בעיה גדולה עם אשתו ובנותיו. אני לתומי בניתי סוכה בבית בו הוא גר והכנסתי אותו בסכנת ביקורת גרמנית.

היו לר' מרדכי בן ובת. לעיתים רחוקות הייתי פוגש את בנו היקר שלמד לפני המלחמה בישיבת טעלז. כנראה שהבן היה כבן עשרים בגטו. אמו אמרה לי שהבן כזה צדיק גדול עד שהוא חושש לאכול מהאוכל שאמו מכינה מחשש כשרות. כדי לבשל מרק קטניות היו צריכים לברור היטב את הקטניות מתולעים. האם היתה יושבת שעות ובודקת כל גרעין וגרעין, והצדיק האבא ר' מרדכי היה סומך על בדיקתה של אשתו ואוכל את התבשיל, אך הבן היה חושש מהבדיקה ולא היה אוכל. כנראה שאכל רק מעט תפוחי אדמה עם פרוסת לחם. הייתי רואה את האם בודקת שעועית גדולה ושורפת וטוחנת ועושה דמוי קפה.

תמיד הייתי פוגש את הבן לאחר העבודה כשהיה רץ מיד ללימודים במסירות נפש, למרות כל העייפות מהעבודה הקשה. קראתי עליו שהוא היה עם עוד שני בחורי ישיבה בגטו קובנה שנקשרו יחד, והם עשו חבורה קדושה. הם למדו בצוותא בכל רגע

פנוי והתעלו במעלות התורה והיראה בגטו, וכל הזמן היו תחת השפעתו והדרכתו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי. החבורה של שלושת בני הישיבה היתה מוכרת בגטו וכולם ידעו שהם מתעלים כל רגע ורגע לדרגת צדיקי עולם. לאחר המלחמה לא פגשתי אותם ואיני יודע מה קרה להם.

בתקופה מאוחרת יותר, גרנו בגטו בשכנות עם הצדיק ר' מרדכי יפה ובשבתות היינו עושים מנין בביתו. הוא החזיק ספר תורה בבית במסירות נפש. כפי שכתבתי, הוא היה גר בקומה שניה וחלונות ביתו היו פונים לביתם של אנשי משמר הגטו הגרמני. כל הזמן הסתובב שם שומר גרמני עם רובה על כתפיים, בלש מסביב ושמר על המקום.

היינו נכנסים לביתו ביחידות בעיקר בלילות שבת כדי לעשות מנין. החלונות והתריסים היו סגורים עם וילונות כדי להסתיר הכל ממי שנמצא בחוץ. נר שבת היה דלוק, ואנו

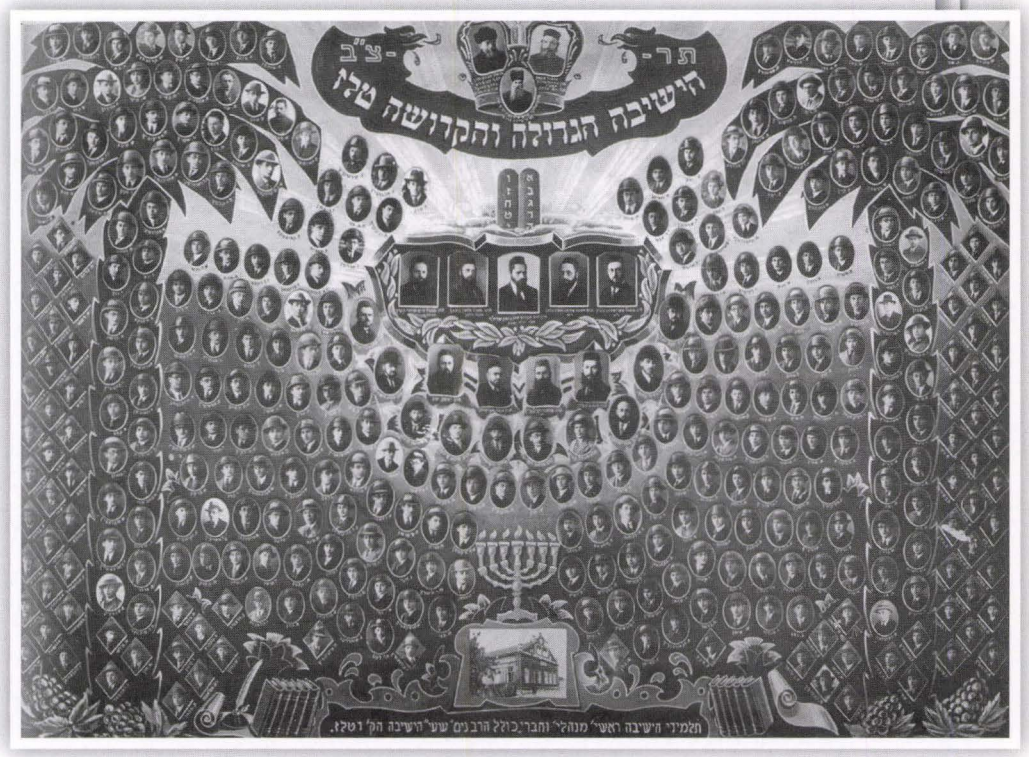

תמונת מחזור ישיבת טעלז
רבי מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל בשורה השלישית במרכז משמאל

היינו מתפללים בשקט ובדממה כמו בתשעה באב מחש שמא השומרים יבחינו בנו. חשנו כביכול אנו נמצאים כעת בימי האינקויזיציה בספרד. כשגמרנו להתפלל התחלנו להתפזר אחד אחד על מנת שלא יבחינו שיש כאן אסיפה. רטנר לא היה חוזר הביתה עד שכולנו התפזרנו. הוא חי כמו במחתרת, ואז עוד לא הבנתי את ההתנהגות שלו. חשבתי שהסיבה העיקרית לכך היא שהוא לא דתי, לא העליתי בדעתי שרטנר הוא מראשי המחתרת הקומוניסטית בגטו ועליו להיזהר ביותר.

פירושו הנפלא של ר' מרדכי יפה

אבא סיפר לי שפעם פירש לו הצדיק ר' מרדכי יפה את פרק כ"ה בקינות לתשעה באב המדבר על רצח היהודים במסעי הצלב. את הפסוק "אי אלוקימו אמרו צור חסיו בו עד מוות" פירש הצדיק ר' מרדכי כך: הגויים אומרים לכלל ישראל - אנחנו הורגים אתכם, אנו רוצחים אתכם, ואיפה השם שאתם בוטחים וחוסים בו עד המוות ממש? "יבוא ויושיע ויחזיר נשמות", אומרים הגויים - לא יהיה את מי להושיע, נרצח את כולכם. יש לו דרך אחת להושיע אתכם: רק להחזיר נשמות, רק תחיית המתים תעזור לכם. את רוב יהודי ליטא רצחנו וגם את השרידים הנשארים נהרוג. אלו הם דבריהם של הגויים כלפי בורא עולם.

אבל אנו עם ישראל אפילו ברגעים האחרונים של החיים מתפללים לבורא עולם ואומרים: "חסין קה מי כמוך נושא אלומות תחשה ותתאפק ולא תחגר חמות" - עם ישראל לא מבקשים על עצמם להנצל ממוות אלא מתפללים ומבקשים רחמים כדי שהקב"ה ינקום על חילול השם הנורא. איך אתה בורא עולם יכול להתאפק על דברי המנאצים כלפי מעלה, איך אתה יכול לשתוק על חילול השם הנורא שאומרים - יבא ויושיע ויחזיר נשמות? "באמור אלי מלעיגי עם אלוקים הוא ירב" - הגויים הרוצחים מדברים אלינו, לא איתנו, הם רבים עם אלוקים.

וכה המשיך הצדיק ר' מרדכי ואמר: מאמין אני בכל רגע בביאת משיח צדקנו ובגאולה שלמה, אנחנו חוסים בשם עד הרגע האחרון בחיינו, אבל מתוך עם ישראל בליטא כמעט כבר אין את מי לגאול. רובם כבר נרצחו על קידוש שמו יתברך, ואם תהיה שעת רצון וגאולה הקב"ה יצטרך להחיות הנרצחים ולהחזיר נשמות. על חיינו אנחנו כבר לא מבקשים, אבל נושאים אנו תפילה על חילול השם הנורא והאיום שנגרם מכך שהגויים אומרים "אי אלוקימו" שיבא ויציל. אנו מתפללים רק על חלול שמו הנורא ועל כבוד שמים, על זה - "איך תחשה ותתאפק"?.

ובזאת סיים הצדיק ר' מרדכי את דבריו: להשאר בחיים אנחנו כבר לא מבקשים, אנו רק מבקשים שינקם מאויבנו על דבריהם הנוראים ועל כך שמחללים כבוד שמים ואומרים שחס ושלום אין יכולת השם להציל. ובדבריהם שלהם כלפי מעלה נזכה אנו השרידים לרחמי שמים ולגאולה.

הצדיק ר' מרדכי יפה מת מיתת קדושים של עשרה הרוגי מלכות באקציה של הילדים והזקנים בגטו ערב פסח תש"ד, 28-27 במרץ 1944 למנינם. היתה זו אקציה קשה ואיומה כפי שאכתוב בהמשך.

לאחר שהאנשים יצאו לעבודה בבוקר הגבירו את השמירה סביב הגטו, ובאופן פתאומי נעמדו המכוניות של הרוצחים ליד ביתו של הצדיק והוא לא הספיק להתחבא. כפי שכבר כתבתי, היה לו קשה ללכת על רגליו, והגרמנים זרקו את הקדוש במדרגות הבית. ארבעה כלבים בגודל של אריות גררו אותו על הארץ והביאו אותו למכונית שאספה את הילדים והזקנים, וכך הסתלק לעולמו במותו מות קדושים וצדיקי עליון. זכותו תעמוד לעם ישראל עד ביאת גואל משיח צדקנו.

ארץ ארץ אל תכסי דמם עד שישקיף ממרומים וינקם מאויביו' הצדיק והקדוש ר' מרדכי יפה התקדש בסילודין לקרבן עולה תמימה להשם הי"ד. כי בקרובי אקדש, מי יכול לשער את עומק הדין שעבר על עם ישראל. הרגשתי כל ימי חיי חובה קדושה לכתוב על הצדיק ולתעד חלק מדבריו הקדושים כדי שעם ישראל ידע את מי אבדנו בעוונותינו הרבים.

הקמת מקהלה לקונצרטים בגטו

כבר תיארתי את חייהם של היהודים החרדים בגטו שמסרו נפשם לקיים כל תג בתורה, רעבו עד מוות ולא אכלו מאכל איסור, שמרו שבת בתכלית וכתוצאה מכך כל היום רעבו ואפילו כוס מים חמים לא יכלו לשתות בשבת בקור האיום. אכתוב מצד שני איך התנהגו אלה שלא היו דבוקים בתורתנו הקדושה. חלה אצלם התפרקות נוראה, והשקפת עולמם המעוותת דרבנה אותם לתפוס מחיי ההבל מה שרק ניתן כמו סעודה אחרונה לפני המוות. הפתגם בגטו היה: היום נחיה ומחר נמות, כל זמן שחיים יש להנות עד כמה שניתן. אף אחד לא עמד בדרכם ולא היה מי שיוכיחם ודבריו יישמעו. לא יכולנו להתערב בחייהם, אך מעשיהם לעיתים פגעו בעומק נשמתנו. אחד הדברים הנוראיים היה הפיכת אולם ישיבת כנסת ישראל בסלבודקה שהיה בתוך שטח הגטו לאולם קונצרטים למוסיקה.

לאחר האקציות הגדולות השתרר שקט יחסי. הגרמנים המשיכו לרצוח ולהרוג בעשרות, אבל לא היו אקציות של מאות ואלפים. כולם עבדו קשה מאד והיה רעב איום, ואז עלתה הצעה. איני יודע בדיוק האם הנהלת הגטו היתה זו שביקשה מהגרמנים לאפשר להקים בגטו תזמורת מוסיקאים ולעשות קונצרטים כדי להרגיע את אנשי הגטו, או שהגרמנים הנאצים בעצמם ציוו על הנהלת הגטו להקים את התזמורת ולעשות קונצרטים. גם בגטו וילנא התקיימו קונצרטים של מוסיקאים. בגטו קובנה נשארו עשרות מוסיקאים בחיים, הם היו כנרים אמנים מפורסמים בליטא.

הגרמנים דרשו מהנהלת הגטו להכניס את האמנים המפורסמים למסגרת העבודה במשטרת הגטו, לשמור עליהם שלא יעבדו קשה, ובשעת הצורך להפעיל אותם כדי להרדים את אנשי הגטו ולאפשר להם לבצע את זממם ולרצוח את שארית הפליטה בגטו.

בין המוסיקאים היו שני האחים סטופל שהיו כנרים מפורסמים בליטא לפני המלחמה. גם אביהם שהיה בן שמונים עדיין ניגן בכינור בגטו. עם האח הגדול של סטופל עבדתי ביחד במשרד העבודה, והאח השני שהיה מפורסם לאחד הכנרים הגדולים בליטא עבד במשטרה.

היהדות הדתית החרדית בגטו התנגדה בכל תוקף לקיום הקונצרטים בגטו מכמה סיבות. ראשית, אף שבאופן זמני יש מעט שקט, צריך לזכור כל רגע שבסמוך אלינו נמצא קבר האחים הגדול של יהדות ליטא הפורט התשיעי, וכמי שמתו מוטל לפניו - אין מקום להתענג בקונצרטים.

הסיבה השניה והעיקרית היתה התנגדות לחילול מקום המקודש לעם ישראל. בית המדרש של ישיבת סלבודקה שיום ולילה בחורף ובקיץ לא פסק ממנו קול התורה, המבצר ומגדל האור של יהדות ליטא המפוארת והעולם כולו - את המקום הזה יהפכו למקום של הוללות?! במקדשי אל תגעו, למרות שהוא עומד שמם לאחר שנרצחו רוב בני ישיבת סלבודקה.

היה זה כקול קורא במדבר. הנהלת הגטו שלטו בכל ועשתה מה שרצתה ללא התחשבות. עיקר הכעס של יהדות התורה היה על העובדה שהיה להם אולם גדול של קולנוע שהיה בתוך שטח הגטו ועמד ריק ללא שימוש. מקום זה היה מתאים לאולם קונצרט, אך הם לא רצו להשתמש בו למטרה זו. מפעם לפעם המשרד לדיור בגטו שיכן שם אנשים, כמו שבע מאות יהודי אושמינה שהובאו לגטו קובנה. טענתם של אנשי הנהלת הגטו

הבנין החדש של ישיבת סלבודקא שלא הספיקו לחונכו

היתה שהאולם של הקולנוע הריק עמד ליד הגדר של הגטו ושם קיים הפחד מיריות השומרים לתוך האולם. זו היתה טענת סרק. ברגע שקיבלו רשות מהגרמנים והם בעצמם השתתפו בכמה קונצרטים, אף שומר גרמני או ליטאי לא היה מעז לירות לתוך האולם. הם גם יכלו למצוא מקום אחר, כמו אולמות התעשיה של הוורקשטטים בגטו, ולא לחלל מקדש השם.

כמו כן, משטרת הגטו הפכה את אולם ישיבת "אור ישראל" לבית הסוהר שכונה בלשון הגטו "דבוקלה". טענתם היתה שהם צריכים שבית הסוהר יהיה סמוך לשער הגטו. היו אלה טענות שווא. יכלו למצוא עוד בית קרוב לשער הגטו ולעשות שם את בית הסוהר, כמו שאכן היה אח"כ בגטו כאשר קיצצו את שטח הגטו וכל האיזור הזה התרוקן מאנשי הגטו, ואז פתחו בית סוהר אחר בשטח הגטו שנותר הרחק משער הגטו.

מקום של לומדי תורה הוא בית מקדש אצל עם ישראל ואסור לחלל אותו. עדיף שיעמוד בשממנו ולא יהפוך לאולם קונצרטים ובית סוהר.

כמה צער ושברון לב נגרמו לגאון והצדיק הרב הקדוש רבי אברהם גרודז'נסקי, מנהלה הרוחני של ישיבת סלבודקה. הוא נשא שיחות מוסר רבות על מה ולמה מגיע לנו כזה עונש איום. הגרמנים והליטאים רצחו את תלמידי הישיבה וגדוליה שהיו קדושי עליון,

ומלבד זה עוד נענשנו והנהלת הגטו הפכה את אולם הישיבה למקום של הוללות. הצדיק ראה בכך עונש נורא ואיום והאריך בשיחותיו מהי סיבת העונש של מידה כנגד מידה שגרם שיהפוך המקום המקודש למקום הוללות. הייתי עדיין נער וקשה לי לכתוב במדויק את מה שציטטו מדבריו הקדושים. כל זה מחזק את השקפת חייו של הלוחם הגדול של יהדות התורה לפני המלחמה, הרב איצקוביץ, שטען שכאשר היהדות החפשית מקבלת כוח ושילטון היא תמיד תמצא דרך להלחם ביהדות התורה, אפילו בימי גטו והשמדה.

אני שעבדתי במשרד הנהלת הגטו עדיין לא הבנתי את חומרת העניין של חילול מקום קדוש. ראיתי איך הם מחכים ומתכוננים לקונצרט הראשון בגטו, בפרט שעבדתי עם כמה מגדולי המוסיקאים שהופיעו שם, ובפעם הראשונה הלכתי לראות ולהבין את התשוקה הגדולה שלהם לקונצרט בגטו.

אדם שרעב לפת לחם ועובד קשה בשדה התעופה, בפרט אדם שמשפחתו נהרסה ונרצחה בחלקה, לא היה הולך לשמוע מוסיקה בגטו. במחנות האיומים שטוטהוף ודאכאו לא הלכו לשמוע קונצרטים.

הסרט של משרד העבודה פתח לפני את כל השערים. אף אחד מהשומרים בפתח לא ידע מה תפקידי ונכנסתי לשם בלי אישור. כולם היו לבושים בבגדים הכי יפים שלהם כאילו הלכו לקונצרט מפורסם לפני המלחמה וישבו ביראת כבוד לשמוע את הקונצרט. עמדתי קרוב לבימה בצד.

האמת היא שהייתי נער קטן ולא הבנתי כלום מכל מה שניגנו, אך לצאת כבר לא היה לי נעים. בשורה הראשונה ישבו הגרמנים אנשי הס"ס מראשי הגטו. את רוב המנגנים הכרתי מעבודתי. הם הכניסו בנגינה את כל נשמתם והרגישו שבכך הם נלחמים על חייהם. אם יצליחו ונגינתם תמצא חן בעיני הגרמנים - ישארו בתפקידם במשרדי הגטו ובמשטרה וכך ינצלו מאקציות וממשלוחים מהגטו.

מי שהצטיין במיוחד היה האח הצעיר סטופל שעבד במשטרת הגטו. הוא היה כנר מיומן. ראו בנגינתו שהוא אומן בינלאומי בכינור. נגינתו צבטה את הלב. לאחר שסיים נשמעו מחיאות כפיים אדירות באולם והוא, כנהוג, קד לקהל, ובעיקר לגרמנים אנשי הס"ס מנהלי הגטו. ספרו אחר כך שאיש הס"ס יגש אליו, נתן לו יד והודה לו. ואכן, באקציה של הילדים שבה רצחו את רוב קציני המשטרה שבגטו בפורט התשיעי, לא נגעו הגרמנים בשוטרים שנגנו בקונצרט. הם שמרו עליהם והצילו בינתיים את חייהם.

בהפסקה עליתי לבמה, ומאחרי הקלעים שמעתי את המנצח אומר שהיה נגן אחד מתוך ארבעים הנגנים שזייף וצרם לו את האוזן. הוא חיפש וחקר מי זה היה כדי לא לשתף אותו בקונצרטים הבאים. כל הזמן תהיתי איך הרגיש המנצח מתוך ארבעים המנגנים בכלים שונים שאחד מזייף.

יותר לא הלכתי לשם. הם המשיכו מפעם לפעם לעשות קונצרטים בלי השתתפות הגרמנים. במשך הזמן הקטינו הגרמנים את שטח הגטו, המקום של הקונצרטים היה מחוץ לשטח הגטו, ויותר לא נערכו קונצרטים.

עבודה חדשה לאחי דוב

בניית שדה התעופה הצבאי באלקסוט נסתיימה ונשארו במקום כאלף אנשים לעבודות תחזוקה ותיקונים. כח עבודה של אלפי איש התפנה מהעבודה הקשה. כל אחד חיפש עבודה בעיר, אך בשאר הפלוגות היה קשה מאד להצטרף כי הכל היה מבוסס על פרוטקציה. היה צורך להשיג הפנייה ממשרד העבודה בגטו ואחר כך הסכמה להצטרפות מראש הפלוגה היהודי. לראש הפלוגה היו כמה אנשים מקורבים שדאגו להביא לו אוכל והם הסתכנו בקניה אצל הליטאים ובמעבר הביקורת בשער. ראש הפלוגה בעצמו לא לקח איתו כלום כדי שלא יאשימו אותו הגרמנים בעשיית עיסקאות אסורות עם הליטאים, ולכן בחר לו אנשים מקורבים אליו והם בתמורה קיבלו ממנו יחס טוב בעבודה ושמירה.

לראש הפלוגה היה צורך גם באנשים שיעבדו היטב, לכן, מלבד הקרובים, בחר גם פועלים טובים שעבדו מצוין, והם עשו את כל העבודה. אם מישהו הצטרף לפלוגה בלי פרוטקציה, היה עליו לעבוד בכל כוחו ולמצוא חן בעיני ראש הפלוגה כדי שלמחרת יסכים לקחת אותו פעם נוספת. בראש הפלוגות עמדו אנשי העילית של הגטו וכולם, גם פקידי המשרדים, חיפשו את קירבתם.

אחי הגדול דוב השתחרר מהחיוב לעבוד בשדה התעופה באלקסוט וחיפש פלוגת עבודה בעיר כדי שיוכל לקנות מהליטאים מצרכי מזון עבורנו.

אחי עבד בפלוגה בעבודה קשה בכל כוחו כדי למצוא חן בעיני ראש הפלוגה היהודי שהיה אחראי אישית על העבודה. תמיד היה אחי מביא במסירות נפש מצרכי מזון עבורנו. הוא לא נרתע מכל הסכנות, ובשמים שמרו עליו כמו כתבתי ואכתוב בהמשך. מצווה לספר על ניסי הצלתו שהביאו להצלתה של המשפחה כולה.

Karins priev. turi atl. 1944 met.
Z 000 892 | 302 | 1941. II. 12
Serijos raidė ir Nr. eilės Nr. davimo data
Gibraltaris Berušas
Pavardė ir vardas
Faivelis.
Tėvo vardas, o ištekėjusios moters ir tėvo pavardė
Gimimo laikas 1923. VI. 29 d.
Gimimo vieta: kaimas — vlsč. —
apskr. Kauno miestas —
Tautybė Žydas Tikyba Judėjų
Šeimos padėtis nevedęs
Asmens žymės
Veldas pailgas
Akys rudos
Plaukai tamsūs
Ypat. žymės —
Dešinės pirštо smiliaus atspaudas
B. Gibraltaris
paso savininko parašas

תעודת הזהות של האח דוב

פעם עבד אחי בפלוגת עבודה במחסן מרכזי של מצרכי מזון של הגרמנים שסיפק מזון לכל אנשי הצבא הגרמני בקובנה ובסביבה. הדבר החשוב ביותר היה להיזהר לא לסחוב משם אוכל כי אם חס ושלום היו תופסים מישהו בגניבת אוכל – הוא היה מומת בפורט התשיעי. הפלוגה הזו היתה ממקומות העבודה הטובים בגטו מפני שהמחסן היה בעיר באיזור ליטאי ויכלו לקנות אצל הליטאים מצרכי מזון. כשלא גנבו מצרכי מזון לא הפריע להם הגרמני מנהל המחסן לקנות אצל הליטאים.

אחי עבד שם בכל כוחו כדי שראש הפלוגה היהודי ירצה לקחת אותו תמיד לפלוגה שלו. העבודה שם גם היתה טובה מפני שלפעמים המחסנאי הגרמני היה פוסל מצרכי מזון שלא היו לפי טעמו, ובמקום לזרוק לאשפה היה מרשה ליהודים לקחת את המצרכים לגטו.

זכור לי (אחי דוב גם הזכיר לי סיפור זה) שבאחת הפעמים היה שם במלאי דגים מיובשים, וכנראה שהטעם של הדגים הללו לא מצא חן בעיניהם של אנשי הצבא הגרמנים. במקום לזרוק אותם לאשפה, נתנו אפשרות לאנשי הפלוגה לקחת את הדגים לגטו. אחי דוב הביא דגים הביתה ואמא היתה רוחצת וטוחנת אותם. כך היו לנו דגים לשבת במשך שבתות רבות. בעינינו היו הדגים שהגרמנים זרקו מעדני מלכים והודינו לבורא העולם שזן ומפרנס אותנו בגטו האיום אפילו בדגים לכבוד שבת. (לדגים היבשים היו קשקשים, כמובן.)

מפעם לפעם פסלו הגרמנים מאכלים נוספים אותם היה אחי מביא הביתה והיינו אוכלים ומודים. המקום נחשב למקום עבודה מצוין, שכן במקומות אחרים היו הגרמנים

זורקים הכל לפח האשפה ולא נותנים ליהודים אפשרות לקחת.

היו צריכים להקפיד ביותר לא לגנוב מצרכי מזון מאלה שהוכנו לגרמנים, מפני שאז היתה זו סכנת חיים. המעלה הגדולה היתה שיכלו לקנות אצל הליטאים שהיו בקרבת מקום מוצרי מזון שלא היו במחסן וכך לא נחשדו בגניבה מהמקום. האנשים נזהרו מאד ושמרו על מקום העבודה הזה. סיפר לי אחי דוב שפעם לקח הגרמני יחד איתו עוד יהודי מקובנה שהיה פרופסור מפורסם לשפות, והוא עבד בכל כוחו בכל עבודה שהיא, העיקר שיוכל להביא אוכל למשפחתו. הגרמני לקח אותם להביא ממחסן כלשהו תפוחי עץ עבורם, והם עברו דרך שדה שבו גדלו תפוחי עץ. הוא הזהיר אותם שלא יעזו לקטוף תפוחי עץ ולאכול. אחי נזהר על אף שכבר שנים לא ראה ולא אכל תפוח עץ, אך הפרופסור המפורסם לא יכול היה להתגבר, ובזמן שהגרמני לא הבחין - הוא קטף תפוח עץ ואכל. פתאום הבחין הגרמני בכך ולקח מיד את שניהם לגסטפו. בד"כ הדרך משם היא אל המוות בפורט התשיעי ושום תחנונים לא עוזרים. כשאחי הגיע לגסטפו, הוא נכנס קודם כל לשירותים המאולתרים, קרע את הכסף הגרמני שהיה עימו לחתיכות קטנות והוריד את המים בשירותים. הוא רצה להיות בטוח שלא ימצאו אצלו שום דבר בחיפוש. ואכן, הגרמנים אנשי הגסטפו ערכו אצלו חיפוש מדוקדק ולא מצאו כלום.

היתה שם בריגדה מהגטו שבראשה עמד ראש הפלוגה ליפצער. הוא התחיל לפעול אצל אנשי הגסטפו שישחררו אותם, וכמו תמיד עצתו לגרמנים אנשי הגסטפו היתה שהוא יקח אותם לבית הסוהר בגטו ויעניש אותם בכל חומרת הדין. ליפצער הצליח להציל אותם ובלילה הם חזרו יחד עם הפלוגה שלהם לגטו. כבר תיארתי שליפצער היה הכתובת בגטו אם חס ושלום מישהו נתפס בגסטפו. היו רצים אליו ומתחננים שיפעיל את השפעתו להציל אותם, ולפעמים התערבותו אכן נשאה פירות כמו אצל אחי, אך לפעמים לא הצליח והנתפסים נרצחו בפורט התשיעי.

כל יום כשחזר אחי מהעבודה בשלום היו צריכים לברך ברכת הגומל. כך בכל שעה ושעה שמרו עלינו חסדי שמים.

פעם עבד אחי דוב בבריגדה והביא לבית עשרות ק"ג גרעיני שיפון. אבא השאיר את הגרעינים לפסח כדי שאם לא יהיו מצות - נוכל לטחון ולאפות לבד מצות, ובאמת כך עשינו. כל דבר שהביא אחי מהעיר עלה לו בסכנת חיים ממש. הוא זכה להציל את חיינו באקציות וברעב האיום וכל הזמן סיכן את חייו הצעירים עבורנו. השם בשמים שמר עליו בניסים נוראים. **זכותו גדולה מאוד ורק בורא עולם יכול לשלם לו שכרו.**

מחנה עבודה בזזמר

בליטא נותרו שלושה גיטאות: וילנא, קובנה ושאוולי. סביב גטו וילנא היו כמה גיטאות קטנים ומספר מחנות עבודה. הגרמנים חיסלו בתוך זמן קצר את כל הגיטאות הקטנים ואת מחנות העבודה, וביניהם חוסל מחנה עבודה בעיר זזמר שבו עבדו כאלף ומאתיים יהודים בסלילת כבישים. מוצאם של היהודים שנאנקו שם תחת המשטר הנאצי היה גטו אושמנה, גטו סומרגון וגיטאות נוספים (בגטו סומרגון רצחו הגרמנים כ- 35,000 יהודים, והנותרים, כ- 1,200 איש, שוכנו במחנה זזמר).

כעבור זמן קצר החליטו הגרמנים לחסל את מחנה העבודה בזזמר. הם רצו להעביר לגטו וילנא כארבע מאות איש שכוחם היה במותניהם והיו כשירים לעבודה, ולשם כך באו שוטרים יהודים מגטו וילנא ובחרו את האנשים. יהודי המקום סיפרו שהשוטרים מגטו וילנא התנהגו בברוטאליות. אנשי המחנה בזזמר היו מלאי פחדים מחיסול המחנה וחששו שמא לוקחים אותם לגיא ההריגה ביערות הפונאר. במשך הזמן נוצר קשר בין מחנה העבודה בזזמר ובין גטו קובנה. בגטו קובנה ייצרו נעלי עץ למחנות העבודה, ובאישור הגרמנים ראשי הגטו היו שולחים לגטו זזמר נעלי עץ, מעט תרופות ושאר מצרכים חיוניים. כפי שכבר כתבתי, הנהלת הגטו בקובנה ראתה צורך להקים תעשיה קלה לגרמנים כדי שרוב אנשי הגטו יעבדו שם והגרמנים יהיו שבעי רצון מהתפוקה.

הגרמנים החליטו להביא עוד ארבע מאות גברים בעלי כושר עבודה לגטו קובנה כדי לחזק את כוח העבודה בגטו. הנהלת הגטו בקובנה לא האמינה שהגרמנים אכן יביאו עוד יהודים לגטו מפני שכבר קרה כמה פעמים שהגרמנים הודיעו להנהלת הגטו שיכינו מקום דיור עבור יהודים שיובאו אל הגטו, ובסוף לא הגיע אף אחד. פעם דובר שחמשת אלפים מיהודי וילנא יגיעו לגטו, וכולנו חיכינו לבואם. לקחו אותם ברכבות מוילנא, הכיתוב על הרכבות הודיע שהיעד הוא קובנה, אך הביאו אותם לגיא ההריגה ביערות הפונאר בוילנא ושם רצחו אותם. לא היה זה המקרה היחיד, היו עוד מקרים כאלו. המקרה של זזמר היה נראה יותר אמיתי מפני שראש משרד העבודה בגטו קובנה, הגרמני איש הס"ס הרמן, היה בקשרים טובים עם ד"ר אלקס ועם סגנו במשרד העבודה ד"ר איזה רבינוביץ, והוא גילה להם שבאמת יביאו את יהודי זזמר לגטו קובנה. הוא

ביקש שישלחו אנשים ממשרד העבודה של גטו קובנה וממשטרת הגטו כדי שיבחרו ארבע מאות איש שיחזקו את כושר העבודה בגטו קובנה. הגרמני הרמן היה איש מהימן והנהלת הגטו נתנה בו אמון.

המשלחת יצאה מהגטו ובתוכה ד"ר איזה רבינוביץ, אנשים חשובים נוספים מהגטו ושוטרים יהודים שהתבקשו לעזור להביא את יהודי זזמר לגטו קובנה. במשלחת נסע גם איש משרד העבודה יענקל'ה ורבובסקי שתפקידו היה לעמוד ולספור בשער הגטו. הוא נשלח למחנה זזמר כדי שבספירתו יציל ויביא יותר מארבע מאות אנשים.

הגרמנים הרשו להביא רק ארבע מאות איש, גברים ולא נשים, ובעלי כושר עבודה, אך יענקל'ה בזכות ספירתו המפורסמת הצליח להביא כשבע מאות אנשים, נשים וגם ילדים שהיו נראים בגיל העבודה. אנשי המחנה בזזמר שראו את היחס האחווה של נציגי גטו קובנה והשוטרים התחננו אליהם שיצילו אותם ויוציאום מהמחנה לגטו קובנה. ואכן, נציגי הגטו עשו כל מאמץ להביא עוד אנשים עד כמה שניתן וראו בכך הצלת נפשות מהשמדה.

שוטרי הגטו עזרו לאנשי זזמר לעלות עם החבילות המעטות שנותרו להם על המכוניות הגרמניות. אנשי זזמר ראו את נציגי הגטו כמצילי חייהם וחשו שיהודי קובנה הינם אחיהם לצרה.

למחרת, כשנודע בהנהלת הגטו מספר האנשים האמיתי שהגיע, הם ממש נבהלו. מה יאמרו לגרמני הרמן ראש משרד העבודה? כל היחסים הטובים שיש בינו ובין הנהלת הגטו, בפרט עם ראש היודען-ראט ד"ר אלקס, עלולים להסתיים אם יגלה שרימו אותו. הוא סמך על אנשי משרד העבודה של הגטו שיביאו רק ארבע מאות איש מזזמר. הרמן עלול להגיע בעצמו למשפט צבאי על אי מילוי תפקידו כמנהל משרד העבודה וכאיש ס"ס. התפקיד להודיע להרמן הוטל על ד"ר אלקס, והוא שוחח איתו וניסה להרגיע אותו. הגרמני הרמן רתח מזעם כשנודע לו שהביאו כשבע מאות איש במקום ארבע מאות. הוא טען שהכשילו אותו והדבר עלול לעלות לו בחייו אם ידעו שהוא מציל יהודים. הוא חשש מאד כיוון שבמחנה בזזמר נערכה ספירה כל יום ולאחר שיצא הטרנספורט לקובנה יחסרו בספירה כשבע מאות איש במקום ארבע מאות. ד"ר אלקס הרגיע אותו ואמר לו שהוא עושה דבר מוסרי ונעלה ביותר ובזכותו ניצלים עוד כשלוש מאות איש ממוות. הם סכמו יחד על כמות מסוימת שהביאו לגטו קובנה והכל עבר בשלום. רציתי רק לתאר איך הנהלת הגטו רצתה להציל יהודים למרות שהדבר סיכן את חייהם. היהודים מזזמר הובאו לגטו ובינתיים סידרו להם מקום לינה בבית הקולנוע היחיד שהיה בגטו ועמד ריק.

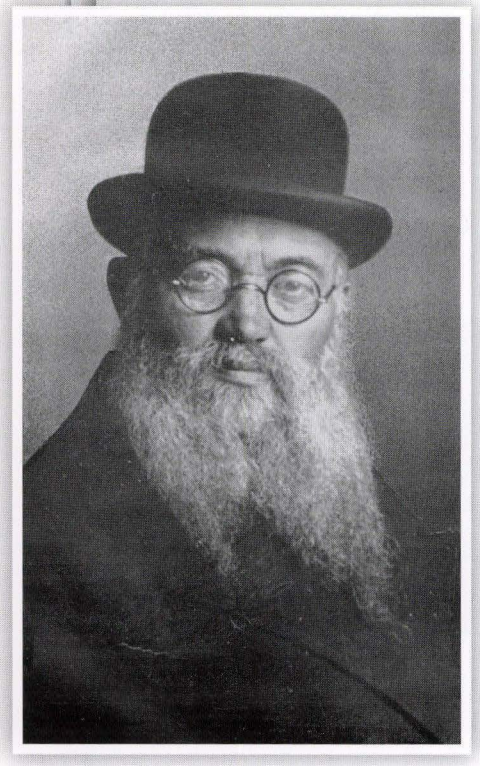

רבי יהושע לוינסון הי"ד

הנגרים שעבדו בוורקשטטים הקטנים הכינו את הבית לאחסן בו את היהודים מזזמר והביאו לשם מזרנים ומיטות שנותרו בגטו מהאקציות. גם אני הלכתי לראות אותם. הנהלת הגטו הביאה להם לחם ובישלה להם מרק. הם היו מאד מפוחדים ולא האמינו ליחס היפה שקיבלו בגטו קובנה. הם היו רגילים ליחס משפיל וברוטלי משוטרי גטו וילנא.

לאט לאט הרגיעו אותם ואמרו להם שאף שאנו נמצאים בגטו - בכל זאת נשארה לנו צורת אנוש ואחים לצרה מתקבלים בסבר פנים יפות. בין היהודים מזזמר הגיע גם שוטר אחד מהמחנה שאמרו עליו שהיה מכה את היהודים מכות רצח. הם רצו להתנקם בו, אך הנהלת הגטו השפיעה עליהם שלא יעשו לו כלום הוא יקבל את עונשו משמים.

באותו משלוח הגיעו גם שני גדולי ישראל. אחד מהם היה נכדו של ה"חפץ חיים", הגאון הרב יהושע לוינסון בנו של הגאון רבי צבי לוינסון חתן החפץ חיים. בעשר השנים האחרונות של ה"חפץ חיים" היה הגאון הרב ר' יהושע יד ימינו בניהול הישיבה הגדולה ובכל ענין ציבורי.

מובלים מזרונים בשביל הפליטים שהגיעו ממחנה זזמר

הגאון הרב לוינסון הגיע ללא זקן. במחנות העבודה לא אפשרו לגדל זקנים והיה זה ממש פיקוח נפשות. ראיתי כעת את תמונתו של הגאון הרב לוינסון והוא נראה דומה מאוד לדמותו שאותה ראיתי בגטו. אני חושב שהוא הגיע

לגטו בלי משפחתו, כנראה כולם כבר נרצחו על ידי הגרמנים.

במשלוח הגיע עוד גאון מופלא, רבה של סמורגון. הוא היה ממש גאון עולם ומגדולי תלמידי מיר, אך אינני זוכר את שמו. אמרו עליו שמיום יסוד ישיבת מיר לא קם גאון כמותו בפסקי הלכה. (כעת אמרו לי שכנראה שמו היה רבי זעליג סלודזינסקי הי"ד.)

רבי זעליג סלודזינסקי הי"ד רבה של סמוגרון ביום הכתרתו

יהודי זזמר הועברו בחלקם למחנה העבודה בקושידר לחפור כבול שבאמצעותו חיממו את הבתים בליטא בחורף. מעניין לציין ששני הגדולים עזבו את הגטו תיכף ומיד ועברו למחנה העבודה בקושידר. הם ממש פחדו להיות בגטו על אף שראו אנשים רגועים וחיי משפחה. החיים בגטו היו בעיניהם סכנת נפשות מפני האקציות, ואילו במחנה העבודה הרגישו מעט יותר בטחון משום ששם נמצאים כבר לאחר האקציות.

אף אחד בגטו לא ידע מה לעשות. הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי אמר לכולם שעל המשפחות להתחלק ולא להיות כולם ביחד כדי שאם חס ושלום נגזר על מקום אחד - ישאר לפחות חלק מהמשפחה במקום השני.

פגשתי את הגאון רבה של סומרגון במחנה העבודה לאנצברג בגרמניה. הגאון היה עמנו במחנה 10 באוטינג. לאחר כמה חדשים נערכה אקציה לזקנים וחלשים במחנה באוטינג ולקחו את הגאון לאושויץ עם משלוח של כארבעים איש, שם הם ניספו הי"ד.

את הגאון הרב לוינסון לא פגשתי במחנות בגרמניה. האנשים שהיו במחנות העבודה בליטא לפני החיסול, בעת שהרוסים התקרבו לליטא, ברחו בחלקם ליערות וכמה מהם נהרגו ונרצחו בבריחה על ידי הגרמנים שומרי המחנות. כנראה שגם הגאון הרב לוינסון ניספה הי"ד.

מתוך יהודי זזמר שהגיעו לגטו קובנה, היו גם כאלה שניצלו כשנשלחו יחד איתנו למחנות בגרמניה, וחלק גדול מהם היו מהעיר אושמינה. אנחנו נפגשים מפעם לפעם כאן בארץ. כך זכתה הנהלת הגטו להציל מעט אחים לצרה ולתת להם הרגשה של אחוות אחים בגיהנום הגרמני הנאצי.

הקמת המחנה בשאנץ

ימי השקט המדומה בגטו הגיעו לקיצם. לאחר כשנתיים לקיום הגטו, הוחלף ראש הגטו איש הס"ס בעל הדרגה הגבוהה קרמר, ובמקומו הגיע נאצי אחר. הוא היה איש ס"ס בעל דרגה גבוהה בשם ג'קי. ראש הגטו החדש היה איש אכזרי ביותר, וקרמר לעומתו - על אף כל האקציות וההריגות שעשה - היה כמו מלאך. ג'קי אמר מפורשות שהוא בא כדי לחסל את גטו קובנה ולאחסן את האנשים המסוגלים לעבוד במחנות עבודה קטנים במספר צריפים בודדים כך שהשמירה עליהם תהיה קלה. העובדים במחנות העבודה יקבלו אוכל טוב, ואילו כל הזקנים והילדים ישארו בגטו וחס ושלום יחוסלו בפורט התשיעי. פחד ואימה נפלו על אנשי הגטו.

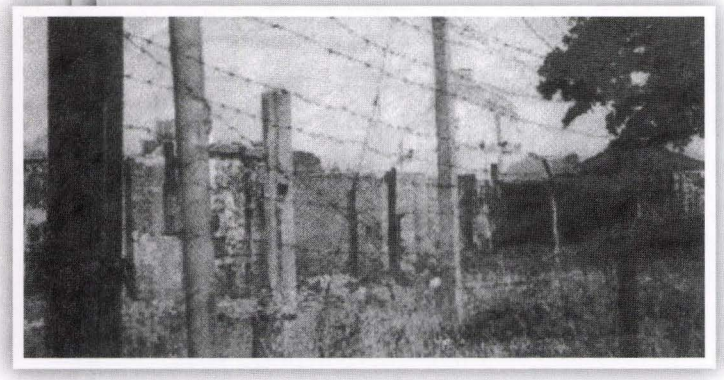

מחנה העבודה בשאנץ ליד קובנה

ראש הגטו הקודם קרמר כמעט לא נראה בגטו מלבד בעיתים נדירות, אך הגרמני הנאצי ג'קי בא כל יום לגטו והתחיל לתת פקודות נאציות. כל יום הונחתה גזירה חדשה. הוא לא התחשב בכך שחלק גדול מאנשי הגטו עבדו והפעילו את רוב התעשיה הנצרכת לגרמנים אנשי הצבא ולשאר התושבים הגרמנים שגרו בקובנה. הפושע הנאצי ג'קי קיבל פקודה לחסל את גטו קובנה ולהשאיר בחיים רק מינימום של יהודים. הוא ביטל הרבה פלוגות בעיר שעד עתה יכלו לקנות אוכל אצל הליטאים, באומרו שניתן לוותר על עבודת היהודים במקומות אלו. הוא רצה למנוע כל קשר אפשרי בין היהודים והליטאים כדי שלא יוכלו לקנות אצלם אוכל או להתחבא בבתיהם.

הפושע הנאצי ג'קי הכניס מושג חדש ולפיו קוראים לגטו קובנה בגרמנית "קסירקוט", כלומר - חיסול הגטו. הוא רצה להפוך את הגטו למחנה ריכוז כמו המחנות דאכאו ושטוטהוף בגרמניה.

הוא התחיל לבנות מחנה עבודה עבור אלף איש ליד שדה התעופה באלקסוט, וכמו כן התחיל לבנות מחנה עבודה בשאנץ, פרוור של קובנה, ומחנות עבודה קטנים נוספים. טענתו היתה שהליטאים לא רוצים לראות יהודים שהולכים לעבודתם ברחובות קובנה ולכן הוא בונה מחנות ליד מקום עבודתם. לגקי היה קשה לשמור על השטח של הגטו מכיוון שהבתים והצריפים היו מפוזרים על פני שטח גדול ויכלו לבנות מחבואים טובים שלא ירגישו בבנייתם. גם הבריחה מהגטו היתה יותר קלה משום שהשמירה היתה דלילה. מחנה העבודה, לעומת זאת, הוקם בתוך כמה צריפים וסביבם גדר תיל גבוהה סגורה כמעט הרמטית. משם לא היה שייך לברוח.

אנשי הגטו כבר התרגלו לצרות, לעבודה הקשה ולרעב אך בכל זאת הרגשנו בגטו קצת ביטחון. הגרמנים כמעט לא הגיעו לגטו, וכשהיו חוזרים בלילה מהעבודה הקשה היו מביאים מעט אוכל. כעת עומדים לחסל הכל ולהעביר את רוב היהודים למחנות עבודה, ובמילים אחרות: רעב, שינה על קרשים וגרמנים בכל מקום. פחד גדול מלא את לבבנו. דאגנו במיוחד לילדים ולזקנים. המחשבה על כך העבירה רעד בכל אנשי הגטו.

כל יום הגיעו גזירות חדשות. התחילו לדבר על כך שבכל בוקר תערך ספירה בכל הגטו; כולם יעמדו ברחוב ליד הבתים והגרמנים יעברו ויספרו. לבסוף הם ראו שהרעיון לא ניתן ליישום כי כדי לערוך ספירה צריכים אלפי איש לעמוד במקום אחד.

בניית מחנות העבודה החלה והיה ברור שחייהם של הנשארים בגטו יהיו בסכנה. הנהלת הגטו שלחה אנשים ישרים שיעמדו בראש המחנה כדי שאנשי העולם התחתון לא ישתלטו על המחנות. בנוסף נשלחו גם רופאים. הקשר בין הנהלת הגטו למנהלי המחנות היהודים המשיך כל הזמן ומפעם לפעם היו מביאים קבוצות של אנשים מהמחנה לגטו כדי להתרחץ במים חמים ולעשות חיטוי לכינמת. פעולות הנקיון הללו היו הדבר החשוב ביותר לגרמנים. בגדיהם של האנשים במחנות העבודה הוחלפו בבגדי הפסים של המחנות בגרמניה כדי להקשות על הבריחה, אך בכל זאת היו שהחביאו חליפות אזרחיות כדי שבמקרה של בריחה הם יוכלו להתלבש בבגדים אלו ולא להתבלט.

הנאצי ג'קי התחיל לזלזל במפעל הגדול שנבנה בגטו, בתי הוורקשטטים, באומרו שאין

לו צורך בהרבה מן הדברים שמייצרים שם. כוונתו היתה להקטין את כוח העבודה של הגטו ולהוציא את כל השאר להורג חס ושלום.

בינתיים, באוקטובר 1943, שמענו שהגרמנים חיסלו את גטו וילנא. אנחנו בגטו עוד חשבנו שלמרות כל הצרות, האקציות, המשלוחים למחנות העבודה והרעב הגדול - אולי עוד נזכה להישאר בחיים, אך בחיסול גטו וילנא ראינו שהגרמנים הנאצים לא מחזיקים יותר גיטאות. הם מקימים מחנה עבודה קטן בעיקר עבור בעלי המקצוע שדרושים להם, ואת השאר הם רוצחים.

היהודים בגטו קובנה רצו להשקיט את עצמם ולחיות באופטימיות, ואמרו שהגרמנים החליטו לחסל את גטו וילנא מפני שראו שבגטו קמה מחתרת עם נשק נגד הגרמנים וכן רבים בורחים ליערות ומצטרפים לפרטיזנים, וברגע שהבינו שכבר אין להם יותר שליטה על הגטו - החליטו לחסלו.

כחמשת אלפים איש ואישה מגטו וילנא נשלחו למחנות הקשים באסטוניה ורק חלק קטן מהם נשאר בחיים. את שאר יהודי וילנא הוציאו להרוג ביערות הפונאר.

לקראת חיסול גטו וילנא אמרו הגרמנים להנהלת גטו וילנא ולראש המשטרה גנץ - איש אמונם של הגרמנים - שהם שולחים חמשת אלפים מיהודי גטו וילנא לגטו קובנה, והם, השוטרים, ילוו את המשלוח. לשם הסוואה הם רשמו על קרונות הרכבת שיעד הנסיעה הוא קובנה, אך למעשה הם הובילו אותם לגיא ההריגה ביערות הפונאר ושם רצחו את כולם.

כשהשוטרים היהודים חזרו לגטו וילנא ונודע לנותרים בגטו על הרצח, הבינו כולם שגטו וילנא עומד לפני חיסול. ראש המשטרה היהודית גאנץ שראה את הרצח במו עיניו השתנה לגמרי, והוא החל לעזור לאנשים לברוח ליער ולהצטרף לפרטיזנים. הדבר נודע לגרמנים ומיד הם רצחו את ראש המשטרה היהודית גנץ. במשך כמה שבועות חוסל כל הגטו, וכמו בכל מקום - חלק קטן הצליח לברוח ליערות וחלק קטן ברח אל הליטאים. היו גם כאלה שהתחבאו במקלטי הבתים בגטו, אך הגרמנים פוצצו את הבתים וכך חוסל גטו וילנא. כשנודע בגטו קובנה על חיסול גטו וילנא, ראינו את סופו של הגטו ופחד ואימה נפלו על כולם.

לפני המשלוחים למחנות העבודה ולאסטוניה היו בגטו כ- 17,500 יהודים לפי דעת כולם. אלה שנשארו בגטו התחילו לבנות בונקרים ומקומות מסתור לשעת סכנה. כולם

חששו במיוחד מפני אקציה של ילדים וזקנים. ברוב בתי הגטו היה מרתף לצורך אחסון דברי מאכל בימי הקיץ. אנשי הגטו חפשו דרך להסתיר את פתח הירידה למרתף, ולאט לאט שכללו את המחבוא ובפרט את פתח הכניסה כדי שלא יבלוט ברצפת החדר. חפשו חדר קטן שבו כל הרצפה תתרומם ולא ירגישו מבחוץ שיש פתח, והיו אף אנשים שעשו כניסה משוכללת ביותר דרך התנור באופן שלא יעלה על הדעת שישנה שם אפשרות לרדת למקלט. אפשרות נוספת היתה לעשות את הפתח דרך באר מים שהיתה כמעט בכל חצר בגטו. הכינו במרתפים אלה מים ומעט אוכל. אף אחד לא חשב להסתתר שם שבועות, חיפשו רק מחבוא לכמה ימים עד שהאקציה תגמר. מאוחר יותר, בנו אנשי הגטו בונקרים מצוינים מתחת לאדמת החצרות. הם דאגו לאוורור, בנו באר מים ושירותים בתוך הבונקר והכינו צנימים ושאר מיני מאכלים שיכולים לעמוד זמן רב ולא להתקלקל. בבונקרים יכלו להתגורר כמה חודשים.

אנשי הגטו חיפשו כל דרך להינצל. היו שלוש אפשרויות: הראשונה - לחפש ידידים ליטאים מהתקופה שלפני המלחמה ולהתחבא אצלם. האופציה הזו היתה כמעט בלתי אפשרית מפני שהליטאים פחדו פחד מוות מהגרמנים שאיימו להוציא להורג ליטאי שיימצא אצלו יהודי. הליטאים פחדו גם שמא אחיהם הליטאים ילשינו עליהם לגרמנים. אולם, בהרבה כסף וזהב הצליחו מעט אנשים להתחבא אצלם.

הדרך השניה היתה לבנות בגטו מחבואים משוכללים שבהם יוכלו לשהות שבועות מתחת לאדמה. לשם כך היו צריכים הרבה ידע, חומרי בניה, ידיעה הנדסאית, ובעיקר - סודיות. היה צורך לדאוג שאף אחד מאנשי הגטו לא ידע על הבונקר כדי שלא ילשין אם יתפסו אותו.

הדרך השלישית נועדה לבחורים, והיא - לצאת ליער אל הפרטיזנים.

לנו לא היתה שום אפשרות לעשות דבר מכל מה שכתבתי, וחיכינו לרחמי שמים. ואז הגיעה הידיעה ששברה את כל תושבי הגטו: בגטו שאוולי ערכו הגרמנים אקציה של ילדים וזקנים והוציאו את כולם להורג, בזמן שעדיין התאבלו על חיסול גטו וילנא.

פחד עצום התעורר שמא כל רגע יחליטו לעשות אקציה גם בילדי הגטו, ורבים התחילו להכין במהירות מחבואים ומסתורים כדי להחביא את הילדים והזקנים.

החבאת הילדים בבתי האיכרים

אותם בודדים בגטו קובנה שהיו להם קשרים עם הליטאים בטרם פרצה המלחמה ניסו

לחדש את הקשרים ולשחד את הליטאים בכסף ובזהב להחביא את ילדיהם אצלם בבית. היתה זו משימה קשה מאד מפני שהשכנים במקום הכירו היטב את המשפחות ואת ילדי המשפחות הליטאיות, וכשראו פנים חדשות - מיד חשדו שמדובר בילדים יהודים והיו מלשינים לגסטפו.

היה קשה מאד להחביא ילדים מכיון שצבע שערותיהם של הילדים היהודים היה בד"כ צבע שחור, ואילו השערות של הליטאים היו בצבע קש בהיר. היו ליטאים שקיבלו כסף עבור החבאת הילדים, אך אח"כ מסרו את הילדים לגרמנים. רק ליטאים יחידי סגולה עמדו בדיבורם והחביאו אותם, וכל הזמן היו צריכים להחזיק אותם במחבוא מפחד ביקורת פתאומית ומעיני השכנים.

בעלי הקשרים עם הליטאים ניסו שוב להחביא את ילדיהם לפסק זמן קצר. היו יחידים שניסו והיו מוכרחים להחזירם בחזרה לגטו מפחד הלשנותיהם של השכנים הליטאים.

לאחר המלחמה נודע שמספר יהודים הסתתרו באיזור הקייט המפורסם קלטובה, לשם נסעו אלפי יהודים כל השנים לפני המלחמה לימי הקיץ. הכפריים היו משכירים בתים ליהודים לימי הקיץ והיחסים עימם היו טובים. הכפריים היו גרים בכפרים שבהם הבתים היו רחוקים אחד מהשני כך שאף אחד לע ידע מה בדיוק נעשה אצל רעהו, ושם מצאו מסתור טוב כמה יהודים. בגטו לא ידענו מכך. גם לנו היו יחסים טובים עם הליטאי שהיה משכיר לנו כל שנה בית לימי הקיץ, אך לא עלה על דעתנו שאפשר להסתתר אצלו.

בגטו דיברו שהתקיימה פגישה חשאית בין הרב שמואל אבא סנייג חבר היודען-ראט ובין אחד מראשי הכמורה בליטא. הם היו לפני המלחמה בצבא הליטאי ביחד; הרב סנייג כרב צבאי, והכומר כראש הכמורה בצבא. היו ביניהם יחסים טובים והרב סנייג ביקש ממנו לעזור להחביא ילדים מהגטו. הוא הבטיח לעזור, אך אח"כ הוא פחד להחביא בשל החשש מנקמה של אנשי הס"ס הגרמנים בכנסיה הליטאית. בכל אופן, הוא עזר להחביא אצל איכרים ליטאים במקומות נידחים.

בגטו סיפרו שראש הכמורה הסכים להחביא בינתיים כחמישים ילדים. לציבור הרחב בגטו המידע הזה לא הגיע, ורק הקרובים למנהלי הגטו החביאו את ילדיהם. הוחבאו רק כעשרה ילדים, וכך לא נוצלה האפשרות היחידה עד תומה. לרב סנייג בעצמו לא היו ילדים, והוא גם לא ניצל את האפשרות להציל את עצמו. הוא נסע עם רוב יהודי הגטו בזמן חיסול הגטו למחנות עבודה בגרמניה ושם זכה להינצל.

רבי נפתלי וסרמן הי"ד

לילדות היה יותר קל להתחבא גם במנזרים, אבל היהודים פחדו שמא לא יזכו להישאר בחיים ובנותיהן תגדלנה כנוצריות. במקרה שנמסרה ילדה למינזר, היו מודיעים לכל הקרובים שאם יזכו להינצל עליהם לזכור להציל את הילדות מהמנזרים ומהליטאים. לאשתו של הגאון והקדוש ר' נפתלי וסרמן, בנו של הגאון והקדוש ר' אלחנן וסרמן, נולדה בת בגטו שאוולי. בעלה הגאון ר' נפתלי כבר נהרג באקציה בגטו הקטן בסלבודקה, והרבנית שהתה בגטו שאוולי. היתה אפשרות למסור את הילדה התינוקת למינזר ולהציל את חייה, אך הרבנית אמרה: איך אני יכולה לאפשר שנכדתו היחידה של רבי אלחנן תגדל כנוצריה, מי יודע אם אזכה אני או קרובי וידידי להינצל? היא לא מסרה את ילדתה ושתיהן נהרגו על קידוש ה' בגטו שאוולי.

הכנת מחבוא

האיזור שבו גרנו בגטו, ליד השער הראשי של הגטו, נקרא "סלבודקה העתיקה". גרו שם יהודים לפני המלחמה. התחילו לבנות מלונות ובונקרים טובים עם פתח כניסה מוסווה ביותר ועם בורות מים לשתיה בתוך המלינה. הכינו אוכל, בעיקר צנימים וסוכר, ובנו בור לשירותים. בחדר שבו גרנו לא היתה שום אפשרות לבנות מלינה מכיון שהיה זה צריף עץ קטן עם הרבה משפחות. בבית שלנו היה מרתף קטן ששימש לאחסון מזון בימי הקיץ. בפתח המרתף היה מכסה עץ באמצע החדר ובדפיקה קטנה בריצפת העץ מצאו את חלל המרתף. בכל זאת, בעת צרה התחבאו גם שם.

הבנין של תפארת בחורים בגטו היה בנין לבנים לא גמור בן שתי קומות. היה שם מרתף, ובני הישיבה בנו שם מלינה. לפעמים היינו שומעים בזמן הלימוד קולות עמומים מתוך עומק הבנין ולא הבנו מהיכן מגיעים הקולות מפני שלא ידענו על בניית המחבוא. בנו שם בונקר מצוין עם ציוד שמאפשר לשהות שם חודשים. בהמשך אכתוב גם על סופו של בונקר זה. כרגיל, היו בונים בלילות בשעות שלא למדנו, אבל לפעמים היו צריכים באופן דחוף לגמור חלק כלשהו מפחד מפולת ואז היו ממשיכים לעבוד גם ביום במחשבה שלא שומעים את הקולות מעומק האדמה.

הייתי כבר נער כבן ארבע עשרה, ורוב האקציות של הילדים היו מיועדות לילדים עד גיל שתים עשרה, אבל הייתי נמוך ופשוט לא גבהתי. בביתנו בגטו שמרו על כשרות

ולא נאכלו שום בשרים לא כשרים, לכן הייתי נראה כמו נער בגיל שתיים עשרה והייתי בסכנה גדולה באקציה של הילדים.

יום תפילה בגטו

בתפארת בחורים בגטו לימד אותנו הרב גאון והקדוש ר' שמואל מארוק שכבר כתבתי עליו. נוכח השמועות הנוראות שמתקרבת אקציה לילדים בגטו, הוא אסף עם ידידיו את כל ילדי הגטו מגיל שלוש עד גיל בר מצווה ליום תפילה בבית הכנסת היחיד שהיה בגטו.

גם אני באתי להשתתף בתפילה הנוראה. מאות ילדים מגיל שלוש הגיעו לשם וחברו לנערים של תפארת בחורים שבאו להשתתף בעצרת התפילה שהתקיימה לפני הצהרים. אולם בית הכנסת היה מלא במאות ילדים, והמראה היה איום ונורא. הגאון הצדיק הרב ר' שמואל מארוק התעטף בטלית, עלה על הבמה והתחיל לדבר לפני הילדים. הוא דיבר בבכיות נוראות והסביר לילדים שרק אבינו שבשמים יכול להציל אותנו מהרוצחים הנאצים הגרמנים. השמים פתוחים לתפילתנו ורק צריך לבקש מאבינו שבשמים להצילנו. אבינו שבשמים מחכה לתפילתם של הילדים הקדושים והטהורים, הוא ממש יושב ומצפה לתפילתם ורק צריך להתחנן ולבקש על נפשנו. הוא פתח את ארון הקודש ובבכי נורא התחיל לאמר עם הילדים את "אבינו מלכנו". לפני כל קטע הוא הסביר לילדים את המילים, וביחד אמרו מילה במילה את כל התפילות מתוך בכי. אני עמדתי בסוף בית הכנסת ובכיתי. נורא ואיום לראות מראה כזה - ילדים קטנים המתחננים על נפשם. זה הזכיר לי את מרדכי הצדיק שאסף את כל הילדים ועמד איתם בצום ובתפילה.

כמעט לא יכלו לשמוע את תפילתו של הגאון הצדיק. נחלי דמעות ירדו מפניו וקולו נחנק מבכי, משברון לב ומאנחות. הצדיק המשיך בתפילתו בדברו אל הילדים: "ילדים יקרים, אתם רוצים לחיות? תבקשו מאבינו שבשמים: אבינו שבשמים, תן לנו חיים, אנחנו עוד רוצים לחיות!", המשיך הצדיק ואמר: "אבינו שבשמים רוצה לתת לנו חיים אלא שחטאנו לפניו, בואו נבקש כולנו שימחל לנו".

הוא התחיל את תפילת "אבינו מלכנו חטאנו לפניך" ובכל פסוק הוא הסביר לילדים הקטנים מה אנחנו בעצם מבקשים.

כל תפילתם של הילדים היתה מלווה בבכי נורא, אך בכל זאת כמה פסוקים מתפילתם חרותים בליבי עד היום. הילדים הקטנים הבינו את מצבם וידעו איך לבקש רחמים.

כשהגיעו ל"אבינו מלכנו בטל מעלינו כל גזירות קשות" כל אחד התחנן על נפשו שהקב"ה יציל אותנו מהאקציה האיומה של רצח הילדים. גם "אבינו מלכנו כלה דבר וחרב..." נאמר בבכי עצום. ב"החזירנו בתשובה שלימה לפניך" רעדו קירות הבית, כל אחד הבין שרק ע"י תשובה שלמה יכולים לזכות לרחמים.

היו כמה מקומות בתפילה שבהם עלתה צעקתם של הילדים עד השמים, כמו ב"אבינו מלכנו קרע רוע גזר דיננו", בתפילת "שמע קולנו חוס ורחם עלינו", בתפילת "נא אל תשיבנו ריקם מלפניך" ובתפילת "תהא השעה הזאת שעת רחמים ועת רצון מלפניך". בכיה נוראה היתה בתפילת "עשה למען הרוגים על שם קודשך" - בין הילדים שהיו נוכחים בתפילה היו כבר יתומים והם התחננו בתפילתם שבזכות האבא או האמא שנרצחו כבר - יזכו הם לחיים.

הילדים הבינו היטב את בקשתם בתפילתם "עשה למען טבוחים על יחודך", וכך המשיכו בבכי נורא. לבסוף התחננו: "עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו".

כשגמרו את תפילת "אבינו מלכנו", המשיכו בתפילת "שמע קולנו" מסליחות. כל פסוק הוסבר באידיש והילדים המשיכו בבכי נורא, בפרט בפסוק "השיבנו אליך ונשובה" ובפסוק "אל תשליכנו מלפניך".

בהמשך התפילה לא היה צורך בהסברים, הילדים והנערים כולם הבינו את מצבם כמו אנשים גדולים. כל אחד הבין והרגיש שרק אבינו שבשמים יכול להציל אותנו מהמוות המר. כך נמשכה תפילתם הזכה של ילדי ישראל הקדושים והטהורים שעות בבכי נורא.

זכורני שכאשר הגיעו לתפילת "בטל מעלינו כל גזירות קשות" והבקשה הוסברה לילדים, נשמע בכי נורא. כל ילד הבין שאנו עומדים לפני גזירת מוות ומתחננים על נפשנו, ורק ע"י תפילה נזכה אולי לרחמים.

הרגשתי שתפילתו של הצדיק ממש בוקעת שערים והשמים פתוחים לתפילתנו. כפי שכתבתי, כמעט לא היו קולות של תפילה אלא של בכי ונחלי דמעות ששטפו את הפנים. בכל חיי עוד לא זכיתי לתפילה כזאת ומעמד כזה.

ילדים בגיל שלוש מבינים את מצבם כמו אנשים גדולים ויודעים ששום תשועה ממר המוות לא תבוא מהרוצחים הנאציים. רק אפשרות אחת יש: לזכות לרחמי שמים הגדולים מאבינו שבשמים. כל פסוק שאמרו הילדים בקע את כל העולמות והרעיד עמודי עולם.

ילדים בגטו

אח"כ המשיכו בקבלת עול מלכות שמים בתפילת "שמע ישראל", "אנא השם הושיעה נא", ולסיום – "אחינו בני ישראל" וכו'.

התפזרנו לאחר כמה שעות של תפילה וחיכינו לרחמי שמים הגדולים. ידענו שכל רגע עלולה להתחיל האקציה של הילדים, ובגטו כמעט לא ראו ילד ברחוב כדי שלא לבלוט לעיני הגרמנים. רק בלילה הרשו לעצמם הילדים לצאת קצת לחצרות הבתים ולשאוף מעט אויר.

התפילה הנוראה של ילדי גטו קובנה עיכבה בחצי שנה את האקציה וכך היה זמן להכין מחבואים ולהחביא ילדים אצל הליטאים. רואים בחוש את כוחה של תפילה ובפרט תפילת תינוקות של בית רבן. לאחר כחצי שנה נערכה אקציית הילדים בגטו קובנה כפי שאכתוב אי"ה בפירוט, ומאות ילדים זכו להינצל ממנה. שנים חשבתי על התפילה הנוראה שזכיתי להשתתף בה.

הרגשתי חובה לכתוב על יום התפילה שנערך בגטו כדי לתאר את גדולי ישראל שבשעת גזירה נוראה עמדו בתפילה והשפיעו על כולם לחזור בתשובה. רק זה היה פתח ההצלה.

אני חושב שאני ממש מהיחידים שהיו בתפילה הזאת וזכו להינצל ולספר ולכתוב את המראה הנורא. כתיבת ספרי באה בעיקר כדי לתאר איך עמד עם ישראל בגזירות הנוראות - בתפילה ובתחנונים לבורא עולם. הם לא נפלו ליאוש אלא היו מצפים לישועה. ככל שאכתוב יודע אני שלא אצליח למצות את הרגעים הנוראיים האלו שבהם עמדנו בתפילה עם גדולי ישראל.

הילדים בגטו זכו לחצי שנה של חיים ע"י תפילתם הזכה של ילדי ישראל הקדושים והטהורים, ובינתיים היה זמן לחשוב איך להסתירם ולהחביאם.

היו אנשים, בפרט משפחות עם ילדים, שראו במחנות העבודה הצלת חיים למרות התנאים הקשים, הרעב, חוסר הביגוד, העבודה הקשה והשינה על קרשי עץ כמו במחנות בגרמניה תחת פיקוח והשגחה צמודים של השומרים הגרמנים אנשי הס"ס. הם חשבו שבמחנות לא יהיו יותר אקציות לילדים כי כולם עובדים, ועם כל הסבל ראו בזה הצלת חיים של הילדים.

לעומתם, היו אנשים שרצו להישאר בגטו משום שבכל זאת היו אלה חיים עם צורה. כל המשפחה היתה ביחד, היה חדר עם מיטה, שולחן וכסא, היה מטבח קטנטן, לבשו ביגוד נורמלי והציחו להשיג יותר אוכל מאשר במחנות העבודה. יתכן שחשבו שבשעת סכנה ניתן להתחבא במלונות בגטו. בעיקר רצו לשמור על כשרות האוכל המינימלי ולשמור שבת.

אנשים בגטו הסתכלו על מנהיגי הגטו כאילו הם יודעים יותר מהם, ומאחר שהם כולם נשארו בגטו - כנראה יש להם ידיעות מוסמכות מהגרמנים שעדיין ישאר גטו קטן לצורך הגרמנים ולא יחסלו את כל הגטו. אנשים לא ידעו מה לעשות וכל אחד פעל לפי מחשבותיו. היו שעזבו את הגטו ויצאו למחנות עבודה, והיו שנשארו בגטו.

אנו עשינו הכל כדי להשאר בגטו. כאשר נוצר מצב של ספק סכנת חיים, כמו באותו זמן בו התלבטו כולם אם להישאר בגטו שבו יש סכנת חיסול או ללכת למחנות עבודה שבהם נמצאים כל רגע בידם של הנאצים והם יכולים בקלות להפיק זממם, במצב כזה נהג אבא תמיד ב"שב ואל תעשה עדיף", לא לקחת בידים את גורל החיים ולצפות לישועה מהשמים.

תפילת ראש השנה תש"ד בגטו קובנה

הייתי כבן ארבע עשרה. הגטו קצת נרגע וכבר לא היו אקציות למוות. הגרמנים רצחו כל הזמן, אבל לא המונים.

לנערי תפארת בחורים היה מנין ישיבתי בנפרד. המגיד שיעור שלנו, מורי ורבי הגאון הקדוש הרב ר' שמואל מארוק הי"ד, היה הש"צ במוסף של ראש השנה. התפילה נאמרה מתוך שברון לב וכל כולה תחנונים ובקשת רחמים להצלת החיים. הוא התפלל בקול נעים, מלא רגש ובעיקר דמעות. לתפילה שכזו לא זכיתי בחיי. הוא תמיד לימד אותנו שאנו חיים בהסתר פנים נורא, הורגים ורוצחים אותנו כל הזמן והשמים סגורים כברזל וכנחושת למול תפילותינו, אבל שערי דמעות לא ננעלו ואיתן אפשר לפתוח פתח לרחמים.

אנו, הילדים והנערים, ידענו את מצבנו, בפרט כששמענו על אקציות הילדים שנערכו בגטו וילנא ושאוולי. הבנו שחס ושלום המוות עומד לפנינו ורק רחמי שמים משמי שמי קדם יכולים להציל אותנו. תפילתנו היתה כולה תחנונים, דמעות ובקשת רחמים מאבינו שבשמים.

ספר תורה היה לנו לקריאה, אבל לא נביא בקלף. דיברנו עם הגבאי והשמש של בית הכנסת היחיד בגטו, הגאון הרב שוב זצוק"ל שלפני המלחמה היה רב באחת מערי בליטא ובעת כיבוש הרוסים ברח לקובנה מפחד המשלוח לסיביר, שישאיל לנו את הנביא שלהם לאחר שהם יגמרו לקרוא בו. ראש השנה באותה שנה לא חל בשבת. בגטו לא היה עירוב משום שהגרמנים לא הרשו לעשות עירוב אפילו בחצר בית באומרם שזה חוט אלחוטי שאפשר להעביר באמצעותו ידיעות לרוסים. הלכתי להביא את הנביא ובינתיים ציבור המתפללים חיכה עד שאשוב.

בדיוק כאשר נכנסתי עלה לבימה הגאון והקדוש הרב משה סקארוטי, רבה של סלבודקה היחיד שנשאר בגטו אחרי הרצחו של רבי זלמן אוסבסקי זצ"ל, חתנו הגדול של הגאון הגדול ראש ישיבת "כנסת ישראל" רבי משה מרדכי אפשטיין זצ"ל. הוא החל לדרוש ושטף דמעות נשפכו כמים על פניו הטהורים. נכנסתי לקחת את הנביא. כולם הסתכלו עלי, ופחדתי שאם אגש לבקש את הנביא - אגרום לרעש ואפריע בדרשה. החלטתי לחכות מעט, הציבור של המנין שלנו יחכה גם הוא, ובינתיים אשמע את דבריו הקדושים.

רבי משה סקרוטי הי"ד

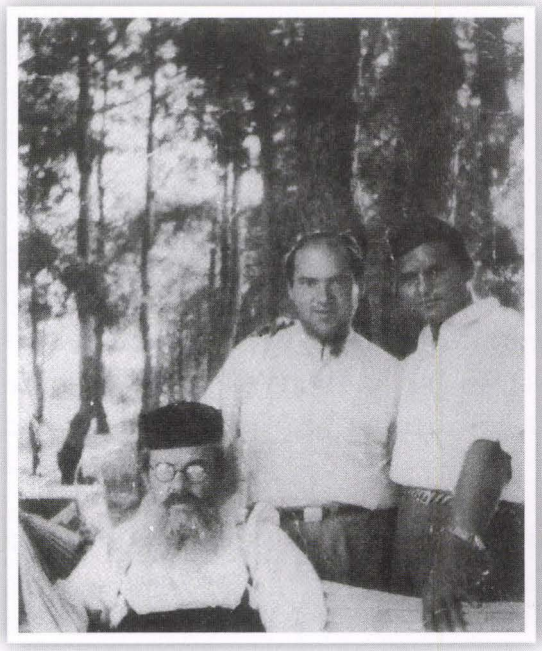

רבי זלמן אוסבסקי הי"ד בערוב ימיו

הרב הגאון ר' משה סקארוטי היה דרשן גדול ובעל הדרת פנים. שנים רבות הוא זכה לשמש בתור תלמיד את גאון הדור רבי מאיר שמחה בעל ה"אור שמח".

הגאון הרב סקארוטי שאל איך עלינו להתפלל בגטו ולבקש רחמים בשעה שכל הזמן אנו עומדים לפני סכנת מות. ידוע שהגמרא אומרת שאדם שמתפלל אסור להתאמץ בתפילתו, צריך לבקש רחמים אבל אסור לצפות שתפילתו תתקבל. זה מה שנקרא בגמרא "עיון תפילה" - אסור לצפות שתשמע תפילתו משום שאז חס ושלום מעיינים במעשיו בדין, ומי יעמוד בדין. וכאן שאל: האם אדם שעומד לפני המוות ומתחנן בכל ליבו ונפשו לפני בורא עולם לזכות לרחמים ולחיים - אסור לו לצפות שישמע ה' יתברך תפילתו? אלא נראה שבשעה זאת אין איסור של עיון תפילה משום שאנחנו כבר בדין. הוא הביא את הגמרא במסכת תענית האומרת שבעת עצירת הגשמים גזר ר' אליעזר שלוש עשרה תעניות כפי ההלכה עם כל הדינים, אך לא נתקבלה תפילתם וגשם אין. לאחר גמר שלוש עשרה התעניות יצאו כולם בנזיפה, ואז קרא להם רבי אליעזר חזרה ושאל את הציבור: לאן אתם הולכים? ענו לו: עשינו כל מה שחכמינו תיקנו, שלוש עשרה תעניות עם כל ההלכות של תענית, כעת אם לא ירד גשם - רק יחידים ממשיכים

להתענות. יותר אסור להתפלל מפני שחס ושלום יעיינו במעשינו, ומי יעמוד בדין לפי בורא עולם.

אמר להם ר' אליעזר: יש לי עצה בשבילכם. במקום לחזור לביתכם ולמות, שהרי אם אין מים זה מוות, לכו לבית הקברות ותחפרו קברים לעצמכם משום שלא יהיה מי שיקבור אתכם כי חס ושלום כולם ימותו. כולם חזרו להתפלל וגעו בבכי וירדו גשמים. לומדים מכאן שכאשר עומדים לפני המוות מחוייבים להתאמץ בכל כוחנו בתפילה ולבקש רחמים וחיים, אפילו כבר תמו שלוש עשרה תעניות. אין כאן דין של עיון תפילה וצריך להמשיך להתפלל ולבקש רחמים. כך, אמר הגאון רבה של סלבודקה, גם אנחנו עומדים לפני המוות, כמו שהודיע המפקד האשמדאי החדש ג'קי ימ"ש שבדעתו לחסל את הגטו. החיוב הוא להתאמץ בכל כוחנו בתפילה לרחמים, אין מי שיכול להציל אותנו מהרוצחים הנאצים חוץ מבורא עולם. להיפך, זו תכלית האמונה השלימה בבורא עולם, לבקש רחמים בכל כוחנו ולהרבות בדמעות שהרי שערי דמעות לא ננעלו.

אין לנו אף אחד בעולם שיכול להציל אותנו מלבד בורא עולם. אם לא נפנה אליו - נוכל חס ושלום לחפור קברים לעצמנו כמו שאמר רבי אליעזר לציבור. הבכי של כל ציבור המתפללים היה נורא ואיום, כולם ידעו שזה היום שבו אפשר לזכות לרחמים בתפילה. הגאון המשיך והביא את המעשה עם חוני המעגל שעשה עיגול בתפילתו ואמר שלא יצא מהעיגול עד שבורא עולם ישמע תפילתו. התרעם עליו ר' שמעון בן שטח ואמר: לולי אתה חוני המעגל היה גוזר עליך נידוי וכו'. ולכאורה, האם כעס על זה שעשה עיגול בתפילתו ולא יצא עד ששמע תפילתו שזה לכאורה עיון תפילה ואסור לו לעשות כן - הרי זה היה בזמן עצירת גשמים וחס ושלום בלי גשם זה מוות, היה מותר לו לעשות עיגול ולהתאמץ בתפילתו! זה מותר וזו מצווה, זו האמונה האמיתית וה' מצפה לתפילתם של עם ישראל בכל מצב שבו נמצאים.

אלא מה, הכעס היה על העובדה שלאחר תפילתו ירדו הרבה גשמים וכבר הרוו את האדמה - והוא נשאר עדיין בעיגול ולא יצא עד שה' ישמע תפילתו, באומרו: לא זאת בקשתי אלא גשמי ברכה. אמר הגאון: טענתו של רבי שמעון היתה שיש כבר מים, אין חשש של מוות, רוצה אתה גשמי ברכה? צא מהעיגול ובקש רחמים בתפילה, אך אסור כבר להתאמץ בתפילה! חוני המעגל נשאר בעיגול ולא יצא עד שה' ישמע תפילתו ויוריד גשמי ברכה, וזה אסור. אם אין מדובר בסכנת מוות אלא בשאר צרכי האדם - צריך יהודי להתפלל ולהתחנן ולבקש כל היום, אך אסור לצפות שתשמע תפילתו, על זה נאמר איסור עיון תפילה שאז בודקים מעשיו ומי יודע אם יעמוד בדין.

המשיך הגאון ואמר: על הצלת החיים מהנאצים - מצווה וחובה לקרוע שחקים בתפילתנו, מצווה להתאמץ בכל כוחנו עד שישמע תפילתנו וזוהי האמונה האמיתית. מי יכול להציל אותנו ממוות - רק בורא עולם, ומוטלת עלינו מצוות תפילה לבורא עולם שיושב ומצפה לתפילתם של ישראל. אבל על שאר הצרכים של החיים - יותר שובע, פחות מכות והקלה בעבודת הפרך - על כך מותר לבקש רחמים בתפילה אבל אסור לצפות שתשמע התפילה שאז שייך הענין של עיון תפילה.

וכך המשיך הגאון ואמר: צריך לעשות מעגל ולהתפלל ולא לצאת מהמעגל עד שה' ישמע תפילתנו. זו המצווה האמיתית של תפילת אמונה, ואפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם - אל יתיאש מן הרחמים. רק בורא עולם יכול להציל אותנו.

הבכי היה נורא. בכל ימי חיי לא זכיתי לכזה מעמד של בקשת רחמים של אחד מגדולי ישראל. וכמו שאמר, השמים פתוחים וצריך לדעת שמצבנו בגטו הוא מצב של רגע לפני המוות. יש להתפלל בכל הכח ולצפות שישמע השם תפילותנו וזו האמונה האמיתית. השמים פתוחים ואין הסתר פנים לתפילה של דמעות, אין גרמנים, אין מוות בפורט התשיעי, אין גטו, אין רעב ואין מלחמה. יש רק בורא עולם שיושב ומצפה לתפילתם של עם ישראל ולהמלכת עול מלכות שמים.

היתה זו תפילת ראש השנה השלישית שלי בגטו קובנה, ולמדתי שעל חיים בעצם אין הדין של עיון תפילה ומצווה להתאמץ בכל כוחנו. על שאר הצרכים צריך תמיד לבקש רחמים, אבל אסור לשבת ולצפות שתתקבל תפילתו משום שזה הדין של עיון תפילה.

חלקם הגדול של הנערים בתפארת בחורים היו כבר יתומים וכל אחד חי עם הנס שלו. אולם בית המדרש היה מלא בנערים וקולות של תפילה, בכי, תחנונים ושברון לב נשמעו. אני חושב שעל כזה מעמד אני מחוייב לכתוב, ויתכן שכל כתיבת ספרי כדאית רק בשביל לספר על המעמד הנורא שראיתי.

שני דברים עמדו לנו במחנות האיומים בגרמניה: תפילה של בכי ותחנונים ובקשת רחמים מבורא עולם, וקיום מצוות בגטו ובמחנות במסירות נפש – אבל לא איבוד נפש, שכחוט השערה מבדיל ביניהם, כמו שהורה הגאון רבה של קובנה בעל ה"דבר אברהם". השמים סגורים כברזל ולא נפתחים אלא רק ע"י מסירות נפש של עם ישראל לבורא עולם שהוא פותח שער לרחמים לעם ישראל.

הגאון הקדוש הרב משה סקארוטי נשרף בחיסול הגטו כר' חנינא בן תרדיון, ועימו

נשרפו הרבנית הצדקנית - בתו הגדולה של הגאון רבי משה מרדכי אפשטיין ראש ישיבת חברון וכנסת ישראל, וכן הבן שלמד עם אחי בוילקומיר והיה בגטו למגדל אור שהיה נסוך על פניו קדושה וטהרה, יחד עם בתו שהיתה כולה מלכות ודוגמא של צניעות בגטו. כולה יראת שמים וכולה אמונה, ה' ינקום את דמיהם הטהורים. בקרובי אקדש, וכל המקודש מחברו יותר - מידת הדין פוגעת בו וכיראתך עברתך. ומי יזכה לעמוד במחיצתם של הקדושים והטהורים הי"ד.

המשלוח לאסטוניה

לקראת חורף 1943 למנינם הגיע הפושע והרוצח ג'קי למשרד "זקני העדה" ודרש שלושת אלפים וחמש מאות יהודים כדי להעבירם למחנה עבודה חדש במרחק של כעשרים ק"מ מקובנה. הוא הבטיח ששם ישרור מצב כמו בגטו קובנה ושהנהלת הגטו תשלח לשם פקידים, מנהלים, רופאים ושוטרים שינהלו את המחנה החדש. אפשר היה לשלוח משפחות שלמות עם ילדיהם והוריהם. הסיבה למעבר למקום החדש היתה משום שהשטח הגדול שבו גרו אנשי הגטו הקשה על הגרמנים את השמירה. בנוסף, הליטאים דרשו בחזרה את בתיהם שבשטח הגטו. הנהלת הגטו התחילה לברר במקורות שלה את אמיתות הדברים - האם זו חס ושלום אקציה להשמדה או שבאמת מדובר במקום חדש לעבודה. עד כמה שהצליחו לברר על המקום החדש, לא שמעו על שום מפעלים שיש בהם צורך באנשים לעבודה ונפל פחד גדול שמא זוהי אקציה להשמדת אלפי אנשי הגטו. כנראה נודע הדבר לצורר הפושע ג'קי והוא ראה שלא יצליח להוציא בערמה את יהודי הגטו. הוא גילה לבסוף שהוא צריך אלפי אנשים למשלוח לעבודה באסטוניה. הוא אמר שמקום העבודה הוא טוב ויקבלו בו מזון ואת כל השירותים הדרושים. בהנהלת הגטו נרגעו קצת מכיון ששמעו שגם מגטו וילנא נשלחו כחמשת אלפים יהודים לאסטוניה. העבודה לא הפחידה, החשש היה מפני הוצאה להורג.

כשנתיים קודם לכן נשלחו מגטו קובנה לגטו ריגה שבלטביה שני משלוחים של כשבע מאות גברים בעלי כושר לעבודה, וקיבלנו ידיעות אמיתיות שהם אכן הגיעו עבוד שם. ההבדל היה נעוץ בעובדה שבמשלוח לאסטוניה הסכימו הגרמנים לאפשר למשפחות שלמות להגיע, גם ילדים והורים זקנים, מה שגרם לחשוד שמא זו אקציה חלקית והשמדה לילדים ולזקנים. מדוע צריכים הגרמנים לשלוח לקור הגדול באסטוניה ילדים וזקנים שאינם מסוגלים לעבודה הקשה? בגטו בקובנה לא היו לגרמנים דאגות לגבי האוכל, הם נתנו כמות מינימלית ביותר, אך במחנה עבודה הם צריכים לדאוג למטבח ציבורי כמו במחנות העבודה בגרמניה כדי שלא ימותו מרעב.

הנהלת הגטו התפתתה מלשונו החלקלקה של הרוצח ג'קי והאמינה שמטרת המשלוח לאסטוניה הינה אכן עבודה, ושהגרמנים הנאצים לא רוצים להפריד בין בני משפחה

כדי לעורר רצון לנסוע לשם. אנשי הנהלת הגטו הבינו שאם הם לא יצייתו לגרמנים ויעשו את הרשימות למשלוח ויאספו את האנשים - הגרמנים בעצמם יעשו אקציה עם הרוצחים האוקראינים שלהם וישלחו קודם כל את הנהלת הגטו והשוטרים, ואז ימצאו פושעים שינהלו את הגטו כמו בגטו וילנא. הנהלת הגטו נשמעה לדרישות הגרמנים והתחילה לעשות רשימות למשלוח. את הרשימות עשו מנהלי המחלקות של משרדי העבודה בגטו לפי הכרטיסיה המדויקת של כל אנשי הגטו שהיתה ברשותם. הם הכירו בדיוק כל אחד ואחד מאנשי הגטו.

במשלוח לאסטוניה התעוררו קשיים גדולים. בשנת 1943 התחילו להתארגן המפלגות ובעיקר המפלגה הקומוניסטית. בראש המחתרת עמד הסופר הגיבור של הגטו חיים ילין והוא החל לחפש דרכים להשיג קשר עם הפרטיזנים הרוסיים ביערות ליטא כדי לפתוח דרך לבחורים צעירים מהגטו להצטרף ליער. הנהלת הגטו לא רצתה לפגוע בהם ולצרפם למשלוח לאסטוניה משום שע"י הקשרים שלהם אולי יוכלו חלק מאנשי הגטו לצאת ליער, להצטרף לפרטיזנים הרוסים ולהנצל.

רטנר שהיה חבר בארגון הקומוניסטי היה יושב ובודק את רשימות המשלוח כביכול כדי להוציא מהרשימות את בעלי המקצוע החיוניים ביותר לגטו, וכך הוציא את חבריו

נשלחים לאוסטניה

הקומוניסטים מהרשימות למשלוח לאסטוניה בטענה שהם בעלי מקצוע הדרושים לגטו. למרות זאת, ברגע שנודע לחברים הקומוניסטים בגטו על המשלוח, הם לא סמכו עליו וירדו למחתרת והתחבאו במלונות שהכינו לעצמם עד שהמשלוח לאסטוניה יצא מהגטו. כמו כן, המפלגות הציוניות שראשי הגטו עמדו בראשן לפני המלחמה התארגנו ורצו לצאת גם הן ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. שמרו לא להכניס גם אותם ברשימת המשלוח.

בנוסף, ראשי המחלקות וראשי הגטו הוציאו מהרשימות את בני משפחתם הקרובים ביותר כאחים, אחיות, בנים והורים. הם דאגו גם לאנשיהם שיצאו לעבוד מחוץ לגטו בפלוגות הטובות והביאו להם מצרכי אוכל משום שבלעדיהם גם הם בעצמם היו רעבים לפת לחם. לשאר האנשים, אפילו לידידים ולמכרים, הם לא נשאו פנים.

כאן התעוררה בעיה עם אנשי העולם התחתון של הגטו. הם היו אנשים מופקרים וסיכנו את חייהם במגע עם הליטאים. הם גם היו קונים נשק אצלם, מביאים לגטו ומוכרים לאנשי המחתרת. ברגע שלאנשי העולם התחתון היה נשק - הם היו מסוכנים ביותר. כשנודע להם על אנשים שהחביאו זהב בביתם הם היו רוצחים אותם כדי לשדוד את כספם.

בגטו אמרו שאנשי המחתרת עשו בית דין צבאי, דנו אותם למוות והוציאו לפועל את גזר הדין במרתף סמוי. הכל היה שמועות בלבד, אנשי הנהלת הגטו פחדו מהם. במשלוחים הקודמים היו שולחים אותם ראשונים כדי להיפטר מהם, אבל עכשיו ממש רעדו מהם. בנוסף לכך, אנשי המנהל של הגטו רצו להשאיר בגטו אנשים בריאים וצעירים בעלי יכולת לעבוד עבודות קשות.

כך החל הדבר המכוער ביותר שבו נכשלה הנהלת הגטו. אנשי המשטרה של הגטו התחילו לעבור בבתים בלילות עם רשימות בידם ולאסוף את האנשים למשלוח לאסטוניה. השוטרים הלכו בזוגות מבית לבית בליווי חייל גרמני, ולפי הרשימות שבידם אספו את האנשים והמשפחות והביאו אותם לבית הסוהר של הגטו. האולם התמלא ואז התחילו להכניס את האנשים לחצר בית הסוהר. גדר של קרשים עם חוטי תיל מעליה הפרידה בין החצר שלנו לחצר בית הסוהר.

משטרת הגטו לא נתקלה בהתנגדויות. כולם הלכו בלית ברירה כצאן לטבח. הפחד משוטרי הגטו היה כמו מאנשי הצבא הגרמני למרות שחלק מהשוטרים היהודים היו מהעילית של יהודי קובנה לפני המלחמה. הם באמת לא היו פושעים כמו השוטרים

בגיטאות אחרים, אך בכל זאת הם מילאו את תפקידם בשלמות לפי הוראותיהם של אנשי הנהלת הגטו והשתמשו בכל הכוח שבידם כאשר נתקלו בהתנגדות. חוץ ממה שהתחייב מעבודתם הם לא פגעו אף פעם באנשי הגטו. (יש לציין שאף בן תורה לא היה שוטר בגטו או קאפו במחנות בגרמניה מפני החשש להרים יד על יהודי חס ושלום. יהודי דתי וחרדי לא הפך להיות חיה טורפת לא בגטו ולא במחנות, ולא הרים יד על אף יהודי אחר בכל מצב, אף אם על ידי כן יכול היה להציל את חייו. אדם שמקבל כוח ושלטון צריך מאד להיזהר, בפרט בזמן הרה גורל כמו בגיטאות ובמחנות בגרמניה.)

חלק מהאנשים ברחו מביתם והתחבאו אצל מכרים שבביתם היו בטוחים שלא יערך חיפוש, כמו בבתים של שוטרים או פקידי משרד העבודה. היו שהתחבאו במרתפי הבתים, והשוטרים לא עשו חיפושים. אם לא מצאו את המבוקש - עזבו את המקום וחזרו אחרי כן לחפש שוב.

בתחילה היה לשוטרים יותר קל, אך אח"כ אנשים ראו שרק אנשים שאין להם שום פרוטקציה נשלחים מהגטו והתחילו לחשוב במחשבה שניה שאולי יותר בטוח להישאר בגטו. כולם רצו להתחבא והשוטרים כמעט לא מצאו אנשים בבתים. בשלב זה החלו השוטרים לשנות מהתכנית המקורית. הם נכנסו לבתים ולקחו כל מי שנמצא בבית מבלי להתחשב ברשימות, אפילו אם היה מדובר בחלקי משפחות, במחשבה שכך תצטרף אח"כ כל המשפחה למשלוח.

לפעמים ראש המשפחה לא היה בבית והם לקחו את האישה והילדים כדי שהאב יצטרף למשלוח כשיחזור לביתו ויגלה שמשפחתו נלקחה. כל החצר של בית הסוהר התמלאה באלפי אנשים, והצעקות בחצר בית הסוהר הסמוכה לביתנו היו איומות. משפחות נקרעו, והאנשים בחצר התחננו אלינו דרך הגדר שנסלק קרש מגדר העץ וכך הם יוכלו לברוח משם. אנו פחדנו משמירת שוטרי הגטו. היו כמה אנשים מתוך האסורים בחצר שהצליחו בכל זאת לסלק קרש מהגדר וברחו משם. השוטרים הבחינו בכך והדקו את השמירה באיזור כדי למנוע את הבריחה. המראה הנורא והצעקות האיומות היו אחת הזוועות הקשות ביותר. כואב היה לראות את סבלם של היהודים מאחיהם.

באזני מהדהדות עד היום הצעקות והבכיות של נשים עם ילדיהם הקטנים שהתחננו להצלה. הדבר הקשה ביותר עבור האנשים שנתפסו למשלוח היה לראות מול עיניהם יהודים אחים המהלכים בחופשיות, ואילו הם נידונים לנעלם הגדול ואולי גם למוות.

השאלה המתבקשת היתה - איך לא עלה על דעתם של ראשי הגטו שהיו מהעילית של יהדות ליטא המשכילה שמשלוח ילדים וזקנים לאסטוניה אינו משלוח לעבודה אלא אקציה ודאית למוות? לשם מה דרושים ילדים וזקנים במחנות העבודה הקשים באסטוניה בחורף האיום?

במשלוחים לריגה לפני שנתיים דרשו ובחרו גברים צעירים שהיו בעלי כוח עבודה, אבל לא ילדים וזקנים. הנהלת הגטו ניצלה את האפשרות שהעמידו הגרמנים לשלוח את הילדים לגיטאות באסטוניה. הם חיפשו דרך לשלוח כמה שיותר משפחות עם ילדים וזקנים לאסטוניה כדי למלא את כמות האנשים למשלוח. סופם היה מר. הם נכשלו משום שלא התייעצו עם גדולי ישראל וחכמי הדור שהיו בגטו קובנה ולא באו לשמוע דעת תורה.

סיפר לי ידיד שהיה נער צעיר בגטו, שאביו היה מנהל בנק עשיר בקובנה לפני המלחמה והיו לו בתים גדולים להשכרה באיזורים היפים בקובנה. את אביו רצחו הליטאים בתחילת המלחמה בפורט השביעי. לגטו באו הוא, אחיו הצעיר כבן שתים עשרה, אמו והסבא הזקן. שוטרי הגטו הגיעו לביתם עם הרשימה המיועדת למשלוח והעבירו אותם לבית הסוהר של הגטו. האם התחילה להתווכח עם השוטרים ואמרה שחלה כאן טעות - לא יתכן שילדים קטנים עם סבא זקן בגיל שמונים ישלחו לעבוד באסטוניה. אין אף גבר בעל כושר עבודה ובעלה כבר נרצח בתחילת המלחמה. שום דיבורים לא הועילו; לא בקשת האלמנה ולא בקשת היתומים קטנים, ולקחו אותם לבית הסוהר שבו אספו את כל המשלוח. האם לא איבדה את העשתונות. היא שיחדה את השוטר היהודי בשעון זהב ובקשה ממנו שירשה לה רק לגשת למשרד הנהלת הגטו לברר את הטעות. היא השאירה את שני ילדיה ואביה הזקן כפקדון ואמרה שהיא מיד תחזור ולא תתן להם לנסוע לבד לאסטוניה. השוטר הסכים לתת לה אפשרות לצאת משם ולפעול, כנראה הוא הכיר אותה. היא הלכה מיד לעורך הדין גורפינקל שהיה חבר מועצת הזקנים (יודנן-ראט) וסגנו של ד"ר אלקס. הוא היה לפני המלחמה עורך הדין שלהם ולא היה לו נעים לשלוח אשה אלמנה וילדים קטנים עם אבא זקן למחנות באסטוניה. הוא פעל באופן מיידי ושיחרר אותם מהמשלוח, ובזה הציל את חייהם. בן אחד עבר את המחנות בגרמניה, ניצל וגר כאן בארץ ישראל. אין לי שום ספק שאם היו אנשי הנהלת הגטו חושבים מעט יותר - היו מבינים שאין לגרמנים שום צורך לשלוח לאסטוניה משפחות עם ילדים וזקנים וזוהי פשוט אקציה על מנת להוציא להורג ילדים וזקנים בערמה. ראשי הנהלת הגטו בודאי לא היו מסכימים חס ושלום לתת לגרמנים הנאצים הרוצחים יד לרצוח את ילדי הגטו. הם היו אנשים טובי לב ואחראים מאוד, אך הם לא

התייעצו עם גדולי וחכמי ישראל שהיו בגטו כפי שבאקציה הגדולה התיעצו עם גאון הדור רבה של קובנה, אז סיכנו את חייהם ולא השתתפו ולא נתנו יד לגרמנים לעשות את האקציה הגדולה כפי שכבר כתבתי.

גם אנו פחדנו מאד שיכניסו אותנו ברשימה למשלוח מפני שהיינו משפחה גדולה - אבא, אמא, אח של אימי ושלושה בנים, ומכולם - רק אחי הגדול דוב שהיה בן עשרים היה מסוגל לעבודה הקשה. ראשי משרד העבודה חיפשו משפחות כמותנו לשלוח כדי להשאיר בגטו כוח עבודה צעיר.

אני עבדתי כשנתיים במחלקות במשרד העבודה. הכרתי את כל ראשי המחלקות של משרד העבודה והם הכירו אותי, אך ידעתי שלמרות כל ההכרות הם לא יעזרו לנו ונהיה הראשונים במשלוח. לא הסתמכתי עליהם. הייתי מסדר שליחויות פרטיות שלהם והייתי כמו בן בית אצלם יום יום, אבל אפילו לא ניסיתי לבקש מהם שיוציאו אותנו מהרשימות. ידעתי שהם לא יעשו לנו שום טובות, מנהלי המחלקות הסתירו ממני כל קירבה משפחתית כדי שלא אנצל אותה.

יוצאים לאוסטניה

אמא הגיעה מוקדם בבוקר לקרובנו ד"ר גולדברג ובקשה שידאג להוציא אותנו מהרשימה של המשלוח לאסטוניה. היה זה לאחר ימים ולילות שבהם לא עלה על יצועו והיה עסוק יחד עם כולם להכין את הרשימות ולבדוק שלא יהיו טעויות. הוא פתח את הדלת כשהוא לבוש עדיין בפיז'מה, ולפני שאמא הספיקה לבקש הוא אמר לה: לכי בשקט ובמנוחה הביתה, באמת הכניסו אתכם למשלוח אך אני במו ידי מחקתי אתכם מהרשימה למשלוח לאסטוניה. אמא חזרה הביתה וסיפרה לנו את זה.

משפחת גליקמן

עמנו בגטו היתה גם משפחת גליקמן. האבא הרב הצדיק ר' פרץ היה גיסו של דודי - אחיו הגדול של אבי הרב הצדיק והקדוש ר' שמשון גיברלטר. כבר כתבתי על הצדיק הגדול ר' פרץ. הוא נלקח באקציה לגטו ריגה, ובגטו בסלבודקה נשארה אשתו הרבנית הצדקנית, שני בנים ובת. הבן הצעיר, יהודה, היה בגילי ועבד בתור נער שליח "אלבוטה" אצל עורך הדין גולוב מזכיר מועצת הזקנים. למדנו ביחד בתפארת בחורים בגטו. הוא היה נער חמד ואהוב על כולם, עשה הכל בשלמות ובזריזות וקשר בעזרת אישיותו קשרים טובים עם כל מנהלי המחלקות במשרדי הגטו שעבדו עימו יום יום. על ידי ההכרות האישית שלו הוא הצליח לסדר עבודה טובה לאחיו הגדול, ועל ידי קשריו הבטיחו לו שלא יכלילו אותם ברשימה למשלוח לאסטוניה. לצערי הגדול הוא האמין לשקרים שלהם. ביומיים הראשונים לאיסוף האנשים בבית הסוהר של הגטו הם אכן לא הכניסו את משפחתו לרשימות משום שידעו על קירבתו לד"ר אלקס והבינו שהוא יפעיל אותו מיד ויצליח להשתחרר. הם הכניסו אותם ברשימה של היום האחרון ומיד הם נמסרו לגרמנים, הושיבו אותם במשאית ואז כבר לא יכלו לפעול מאומה.

יהודה היה כל הזמן בבית כדי לשמור על משפחתו. באותו יום הוא ניגש למשרד שלו לשמוע מה נשמע, ובזמן הזה הגיעו השוטרים מהגטו ולקחו את כל משפחתו למשלוח לאסטוניה. לקראת הצהריים הוא חזר לביתו ולא מצא את משפחתו. רימו אותו והכניסו את אמו הצדקנית, אחיו הגדול ואחותו למשלוח לאסטוניה. כבר לא היה באפשרותו לפעול מפני שמיד הוציאו אותם מהגטו. הוא קיבל הלם ותיכף הכין חבילה קטנה ורץ להצטרף אל משפחתו למשלוח. השכנים התחננו אליו ואמרו: השאר כאן, נחיה ביחד כמו משפחה אחת ונדאג לך כמו אח! הוא לא רצה לשמוע שום דבר ורץ להצטרף למשלוח. אם הוא היה בא אלינו להתייעץ - בשום אופן לא היינו נותנים לו ללכת. כך נגדעה משפחה שלמה ולא נשאר שום זכר מהמשפחה היקרה והמכובדת.

קראתי לאחרונה בעיתון מדרום אפריקה מאמר שנכתב ע"י אשה שהיתה שכנה שלהם בגטו. היא מתארת איזו אישיות יקרה היה הנער ואיך הם התחננו אליו שישאר בגטו אך לא יכלו להשפיע עליו. הוא חשב שהוא יוכל לעזור למשפחתו במחנה באסטוניה.

הוא מסר את נפשו כדי להציל את משפחתו. האסון הגדול שלו היה האמונה העיוורת שהיתה לו בידידיו ובמכריו אנשי הנהלת הגטו. אני הכרתי אותם מצוין וידעתי שלמרות כל הידידות שהיתה לי איתם במשרד לאחר שעבדתי אתם יותר משנתיים ונשארתי האלבוטה היחיד מכל הנערים - בכל זאת הם ידאגו רק למשפחתם הקרובה ביותר.

זה היה המצב בגטו. ניצלנו את הפרוטקציה הגדולה שלנו בגטו - ד"ר גולדברג. כבר כתבתי כמה פעמים שד"ר גולדברג היה השליח והמלאך מן השמים שהציל את חיינו כל ימי הגטו. הוא עבר את המחנות בגרמניה, ניצל ולאחר המלחמה בא לביקור בארץ. באתי לבקרו ולהודות לו על עזרתו הגדולה ועל הצלת חיינו בימי הגטו, לא היה זה מובן מאליו, שכן רבים נמנעו מלעזור אפילו לקרובים, אך תשובתו היתה: "שום תודה לא מגיעה לי, פעלתי כפי יכולתי לעזור לקרובים כפי שאדם חייב לעזור לקרוב משפחה". כפי שכבר כתבתי, בגטו כמעט לא התייחסו לקירבת משפחה כמו שהיתה בינינו.

חיינו בגטו בצילו של המוות ולא היה כל יחס אנושי לזולת. כל אחד דאג לעצמו מלבד יחידי סגולה שבשמים ישלמו להם על עזרתם להצלת חיינו.

החטיפות למשלוח

בשלהי היום האחרון של השילוח ראו השוטרים שלפי הרשימות אין אפשרות לאסוף אפילו חצי ממספר האנשים הדרושים למשלוח לאסטוניה מפני שחלקם התחבאו וחלקם לא נמצאו בבתיהם. על מנת שהרוצח והפושע ג'קי לא יביא מאות חיילים אוקראינים רוצחים כדי להמשיך בעצמו את האקציה ויקח כל מספר שירצה אף מעל הכמות שביקש מלכתחילה, התחילו השוטרים לקחת אנשים גם לא לפי הרשימות. הם באו לכתובת ואם לא מצאו את המשפחה - לקחו משפחות אחרות. אנשים התחילו להתחבא אף שהיתה להם הבטחה שלא יקחו אותם.

בבית שבו גרנו התגוררו הורים ושני בנים, כולם בגיל העבודה וכולם עובדים. בהם לא נגעו למרות שלא היתה להם כל פרוטקציה כי כפי שכתבתי - רצו להשאיר בגטו כוח עבודה. הנהלת הגטו ידעה שללא אנשים שמסוגלים לעבוד תחוסל שארית הגטו.

לאחר שהגרמנים שינו את שם הגטו למחנה ריכוז, פחדו האנשים להישאר בגטו מפחד החיסול וחלקם הסכימו בלית ברירה לנסוע במשלוח לאסטוניה במחשבה שבמחנה עבודה יש יותר סיכויים לשרוד, כך הוקלה מעט עבודתם של שוטרי הגטו באיסוף האנשים למשלוח. לא עלה על דעתם מה הרוצחים הגרמנים אנשי הס"ס עומדים לעשות איתם. עינו אותם במחנות באסטוניה בעבודה מפרכת, בקור איום וברעב קשה, ולקראת הסוף רצחו חלק גדול במחנות. רק כמה מאות אנשים נשארו בחיים ולקראת הכיבוש הרוסי שלחו אותם למחנות בגרמניה.

לנו היה כלל ברזל אחד במחנות ובגיטאות: אם חוטפים אנשים ושמים אותם במאסר

בכח כדי להצטרף למשלוח, פירוש הדבר סכנת מוות ויש לברוח מכך כמו מאש. העתיד אצל הגרמנים במחנות היה נעלם גדול. האנשים בגטו ראו את אנשי משטרת הגטו תופסים בכוח אנשים לפי רשימות ומכניסים אותם למאסר למשך כמה לילות עד המשלוח. בתחילה היו תופסים אנשים עם הרשימות המוכנות ולאחר מכן, כשלא מצאו את האנשים בבתים, הם לקחו את מי שמצאו בבתים בלי רשימות כדי שהאנשים ברשימות יתיצבו וישחררו את קרוביהם ששהו בביתם. בבית הסוהר הם היו נתונים תחת שמירה חזקה של משטרת הגטו. אנשי הגטו ראו שכל הפרוטקציונרים נשארים בגטו ואף אחד מהנהלת הגטו לא מצטרף למשלוח, כולם הבינו שהמשלוח לאסטוניה הוא סכנת חיים ומוכרחים לעשות הכל כדי לברוח ולהימלט. נגשתי למשרד העבודה שבו עבדתי וראיתי שכל הפקידים ומנהלי המחלקות עובדים יום ולילה ובודקים את הרשימות של אלה שלא נמצאו בביתם. הם החלו לערוך רשימות חדשות וכמובן הכניסו בחזרה את מי שלא נמצא בביתו כדי למלא את המכסה שקבעו הגרמנים. הם פחדו שמא יחסרו אנשים והגרמנים יעשו אקציה ואז יקחו יותר. ביום היציאה של המשלוח הגיעו משאיות גרמניות לשער הגטו שהיה קרוב לבית הסוהר, ושם העבירה משטרת הגטו לגרמנים את כל האנשים שאספו שוטרי הגטו בלילות האחרונים. הגרמנים הרשו לכל אחד לקחת גם חבילות קטנות לפי צרכיו. לאחר שרוקנו את בית הסוהר מאלפי האנשים שהיו בו, העבירו הגרמנים את היציאה לשער השני ברחוב וורנוס ליד משרדי הגטו. כל הזמן המשיכו שוטרי הגטו עם הרשימות בידם להביא אנשים ומשפחות לרחוב וורנוס.

אני, עם הסרט ממשרד העבודה על זרועי, עמדתי ליד המשאיות שעליהן עלו האנשים. הקומיטט של הגטו חילק ככרות לחם לאנשים שיצאו. להנהלת הגטו היתה מאפיה קטנה בוורקשטטים הקטנים ושם אפו לחם במנות מינימליות וקצובות לאנשי הגטו. גם אני נעמדתי והתחלתי לחלק לחם ליוצאים. הגרמנים מיהרו מאד ולא נתנו לנו לחלק לכל אחד ככר לחם לדרך. התחלתי לזרוק לתוך המשאית ככרות לחם, וגם לאחר שהמשאית התחילה לנסוע רצתי וזרקתי עוד כמה ככרות לחם לדרך. העגלה שלנו הלכה והתרוקנה מלחם ואנשי המשרד הלכו להביא עגלה נוספת עם לחם. לא היה זה מתפקידי לחלק לחם, היה זה תפקידה של המחלקה הכלכלית של הגטו, אך כשראיתי שאנשים לא מספיקים לקבל את הלחם בגלל שהגרמנים התחילו להאיץ בהם לעלות מהר, חשבתי שיהיה זה חסד גדול כיוון שלחלק מהאנשים לא היתה אפילו פרוסת לחם אחת לדרך. התחלתי לזרוק להם לתוך המשאית ככרות לחם ככל שרק יכולתי כדי שהאנשים בעצמם יחלקו את הלחם ביניהם.

הנשלחים לאוסטניה
עולים למשאיות

מפעם לפעם רצתי הביתה לשמוע מה נעשה, ובאמת לפי הבטחתו של קרובנו ד"ר גולדברג - אלינו לא הגיעו השוטרים. גם שכנינו לא נלקחו משום שהיו כולם אנשים צעירים בעלי כושר עבודה ומשרד העבודה שמר עליהם שישארו בגטו. כשראיתי שהכל בסדר בבית, חזרתי למשרד והמשכתי לעזור לחלק לחם ליוצאים לאסטוניה ליד שער הגטו ברחוב וורנוס.

לפתע הבחנתי ששוטרי הגטו הפסיקו להביא אנשים נוספים. לאחר מכן נודע לי שכל הרשימות שבידם נגמרו והם חזרו למשרד העבודה לקבל רשימות חדשות, ואז התערבו אנשי הס"ס ובראשם הרוצח הנאצי ג'קי ואמרו שהם לא מסכימים בשום אופן להאריך את הזמן כדי לעשות רשימות חדשות. הוא נתן פקודה מיידית לרוצחים האוקראינים להתחיל לחטוף את האנשים מהבתים הסמוכים ליציאה. ליד שער היציאה היו שלושה בתי לבנים גדולים בגובה שלוש או ארבע קומות. הם התחילו לחטוף אנשים מהבתים עם רובים שלופים בידיהם. סיפרו אחר כך שהאוקראינים התחילו לשדוד את הבתים ועשו פוגרומים של ממש.

אני עדיין לא ידעתי על הפקודה החדשה והייתי בסכנה גדולה בעומדי כמעט לבדי, נער כבן ארבע עשרה, עם הסרט על זרועי וממשיך לחלק את הלחם. פתאום הבחנתי שמשרד העבודה שהיה בקרבת מקום - בקומה הראשונה של הבנין - התרוקן כולו, כל החלונות והדלתות היו פתוחים ולא ראו שם נפש חיה. לא ראיתי לידי אף לא שוטר יהודי אחד, נשארתי כמעט יחיד עם עוד אחד מאנשי המשרד ליד שער היציאה. לאחר מכן נודע לי שברגע ששמעו אנשי משרד העבודה שהגרמנים לא מסכימים לחכות עד שיוכנו רשימות חדשות, הם הבינו שבקרוב תהיה אקציה וחטיפות ומיד הסתלקו כל אנשי המשרד וברחו לפני שהגרמנים יחטפו גם אותם. נותרו רק חלק מאנשי

היודען-ראט בקומה השניה עם הגרמנים אנשי הס"ס. הבחנתי פתאום שהאוקראינים מביאים שיירה של מאות אנשים ונשים, זקנים וילדים למשלוח. הם היו מבוהלים וכמעט לא לקחו עימם חבילות ובגדים מפני שלא נתנו להם זמן להכין מאומה. הם נלקחו מבתיהם באיומי רובים על ידי האוקראינים.

אימה ופחד נפלו עלי, נער בגיל ארבע עשרה העומד כמעט לבדו ליד מאות רוצחים אוקראינים ועשרות אנשי ס"ס. לא היה באיזור אף שוטר יהודי או פקיד מהמשרד. המשכתי לחלק לחם כאילו איני מבחין כלל שיש כאן אקציה וחטיפות, אך האוקראינים לא נתנו אפשרות לתת לכל אחד לחם ודחסו את כולם במשאיות. קודם לכן הם עוד הרשו לאנשים להתיישב על הספסלים, אבל כעת זרקו את כולם ודחסו אותם עד אפס מקום ללא מקומות ישיבה. הכמות שעלתה למשאית היתה פי שנים מהכמות שעלתה למשאיות הקודמות. כולם התיישבו על רצפת המשאית והיו נראים מבוהלים ומפוחדים. הם חששו להשמיע הגה שמא ירצחו אותם במקום. ראיתי שאי אפשר לחלק את הלחם ולכן התחלתי לזרוק עשרות ככרות לחם לתוך המשאית שהתחילה לנסוע.

לפתע הבחנתי שהאוקראינים חטפו גם את רופא העיניים המפורסם בקובנה, אחיו הצעיר של ד"ר אלקס ראש מועצת הזקנים בגטו. האנשים במקום אמרו לי שהוא חולה סוכר בצורה קשה ביותר וכל יום הוא מזריק לעצמו זריקת אנסולין, אך שם בודאי לא יקבל אינסולין. עבורו היתה החטיפה למשלוח בגדר פסק דין מוות. בבית הסמוך בקומה השניה ישב באותו זמן ד"ר אלקס עם הגרמנים הרוצחים אנשי הס"ס במשרדו, ולא היה מי שיפעל לשחרר את אחיו הצעיר. חפשתי דרך לברוח משם. האנשים הגיעו כמעט בלי כלום מחמת האיומים של האוקראינים, וגם אם הצליחו להביא - הגרמנים ליד המשאיות לא הרשו להעלות את חבילות הבגדים לתוך המשאיות מחמת חוסר מקום. הם העלו כל הזמן כמה שיותר אנשים לתוך המשאיות ואת חבילות הבגדים זרקו בצד. הלחם בתוך העגלה התרוקן. עשיתי את עצמי כביכול אני הולך להביא עוד עגלת לחם מהמאפיה, אך במהומה הגדולה ששררה שם הסתובבתי במהירות וכשלא שמו לב התחלתי לרוץ ולברוח מהמקום כדי להודיע להורי שיש אקציה. לאורך כל הדרך כמעט לא ראיתי נפש חיה משום שנודע לכולם שהגרמנים חוטפים מהבתים את אנשי הגטו. כל אחד העביר את הידיעה לרעהו וכולם רצו להתחבא. כשעברתי ליד משרד הגטו ראיתי שהבנין ריק וכל החלונות והדלתות פתוחים. ניכר היה שכולם ברחו במהומה הגדולה בתוך שניות ספורות כמו משריפה גדולה. ראיתי בדרך אנשים בודדים וצעקתי לעברם בכל כוחי: "רוצו להתחבא, האוקראינים חוטפים מהבתים!" לאחר מכן איבדתי את קולי מרוב בהלה וכל האיזור הפך לדממת מוות.

כשהגעתי לאיזור שלנו היה עדיין שקט מפני שגרנו בצד השני של הגטו, והחוטפים עוד לא הגיעו אלינו. ירדנו מיד כולנו לתוך המרתף הקטן בחדר הסמוך לביתנו שבו גרה משפחת שקלאר. במרתף הקטן היו מאחסנים צרכי אוכל לימות הקיץ ולשם הורדתי את כולם. נאלצנו לעמוד כיוון שהמרתף היה קטן ולא היה מקום לשבת. סגרתי את המכסה למעלה ושמתי על פתח הכניסה של המרתף שטיח קטן כדי לכסות את הרצפה ולמנוע מהחוטפים להבחין בפתח הכניסה למרתף. פתחתי את כל הדלתות של הבית כדי להראות כאילו לקחו את כולם למשלוח, ויצאתי לשער הגטו למשרד הקטן של המחלקה שלנו, משרד העבודה. המנהל של משרד העבודה יענקל'ה ורבובסקי היה שם והוא חיכה לשמוע מה קורה באקציה. סיפרתי לו שהייתי בשער הגטו ביציאה וראיתי איך חוטפים את האנשים. בינתים הוא קיבל טלפון מהמשרד שהודיע שהחטיפות מהבתים נפסקו וכל המשלוח יצא מהגטו. חזרתי לביתי והוצאתי את כולם מהמרתף החשוך שהיה חנוק בלי טיפת אויר, ובקשתי שישארו בבית ואחזור שוב לשמוע את התפתחויות מורבובסקי בשער הגטו. הוא נשאר יחיד ליד השער מכל אנשי משרד העבודה. התפלאתי מאד לראותו מלא שלווה ובלי שום פחד. הוא דיבר עם השומרים הגרמנים ליד שער הגטו, ואני הצטרפתי אליו עם הסרט המפורסם שלי ממשרד העבודה. למעשה, גם לו היה אותו סרט כמו שהיה לי. הוא היה אדם מוכר מאד ושימש כאיש הקשר של המשרד העבודה עם הגרמנים שומרי השער.

עמדתי עם יענקל'ה ורבובסקי ליד שער היציאה של הגטו, ולפתע שמענו יריות מכיוון גדר הגטו ליד הנהר. לאחר שיצא כל המשלוח, הגיע הקצין הגרמני האחראי על משמר הגטו ויענקל'ה אמר לקצין הגרמני שהשומרים האוקראינים יורים לבתים בגטו. הוא כעס מאד כמו שקצין גרמני נאצי יודע לכעוס, התחיל לקלל וציווה עלינו להראות את מקום הירי.

אצל הנאצים היה נוהל: כשמקבלים פקודה לירות ולרצוח - מקיימים את הפקודה, אבל ירי בלי פקודה הוא הפרת נוהל צבאי שעונשו עלול להיות מוות לשומר האוקראיני היורה.

הקצין החזיק את האקדח בידו וצעק וצווח. אני ויענקל'ה ורבובסקי הלכנו איתו. רעדנו מפחד שמא הקצין הגרמני יתחיל לירות ואז יתפתח קרב יריות. נכנסנו לצרה גדולה ולא מצאנו דרך חזרה ממנה. חיכיתי לראות אולי ליענקל'ה תהיה עצה איך לצאת מהמצב הנורא הזה, אך לא היה לו שום רעיון איך לברוח מהגרמני, ולבד לא יכולתי להמלט כי הוא לקח אותי ללוותו לרחוב קריצוקיציה ליד הנהר. לאחר זמן מסוים של הליכה פנה יענקל'ה לקצין הגרמני ואמר לו שנראה לו שכבר לא יורים. הוא הוסיף

ואמר לו שקשה מאוד למצוא את מקור הירי מפני שבכל כמה מטרים עמדו שומרים אוקראינים. הקצין הגרמני השתכנע ונרגע ואז חזרנו לשער הגטו. כך כל רגע בגטו היה נס.

מספר הנשלחים לאסטוניה

בגטו דנו כמה אנשים נשלחו לאסטוניה. עורך הדין גורפינקל, חבר "מושב זקני העדה" וסגנו של ד"ר אלקס, ניצל וזכה לעלות לארץ. הוא כתב בספרו שנשלחו כ - 2800 מיהודי הגטו לאסטוניה, וכן הוא כותב שלאחר בירור נודע להם בודאות שמדובר במשלוח לעבודה ולא למוות. הגרמנים הסכימו לצרף גם ילדים וזקנים שלא מסוגלים עדיין לעבוד משום שהם רצו שאנשים יסכימו ברצון לנסוע לשם, ודבר זה יקרה רק אם לא יפרידו בין בני המשפחה. הם אמרו שיוקם שם כמין גטו קטן. הגרמנים הרגישו שאנשים יעבדו בנאמנות כאשר הם יודעים שבעבודתם הם מגנים על משפחתם.

איני יודע איך ראשי הגטו ידעו כמה אנשים נשלחו, שהרי בסוף המשלוח נערכה אקציה על ידי הגרמנים והאוקראינים ואף שוטר יהודי או פקיד ממשרד העבודה לא היה בשער היציאה של הגטו. כולם ברחו ונעלמו מהשטח. אני הייתי כמעט היחיד שם ולא ספרתי את החטופים, איך ניתן לדעת כמה אנשים מסרו האוקראינים הרוצחים לגרמנים למשלוח?

עורך הדין גולוב, מזכיר היודען-ראט, כלל לא מזכיר ביומנו האותנטי את המשלוח לאסטוניה. בתחילה הוא כותב שחלק גדול מהיומן נאבד לו, אך בכל זאת הוא מזכיר בספרו שכאשר חזר בלילה הביתה מהעבודה, שמע שוטר יהודי נפרד מאשתו לפני עבודת הלילה ואומר לה בשברון לב ששוב הוא הולך להביא את האנשים. היה זה כמובן בעת המשלוח לאסטוניה. בנוסף, מר גורפינקל מציין בזכרונותיו שרק ביום המשלוח בבוקר התחילו אנשי המשטרה לאסוף את האנשים למשלוח, ואין אמת בדברים. איך יתכן שמאה ושלושים שוטרי הגטו שהלכו בזוגות להביא את האנשים למשלוח מסוגלים להביא אלפי אנשים בחצי יום ולאסור אותם בבית הסוהר?!

הוא כתב את הדברים לאחר שנים מזכרונו ורצה להחליק את מעשיהם של השוטרים בגטו. נכון הדבר שהשוטרים בחלקם היו מהעילית של הנוער, אבל הם עשו את עבודתם בשלמות לפי מה שדרשו משרדי הגטו. הם, בליווי חייל גרמני, לקחו בכוח ובאכזריות את האנשים למשלוח, הכל לפי החוק.

המוסר היהודי כאילו לא היה קיים בגטו. בלילות עברו אנשי המשטרה לפי הרשימה והצליחו להכניס כ- 2500 מיהודי הגטו לבית הסוהר. לאחר מכן, כשהחלו החטיפות של אנשי הס"ס הגרמנים והאוקראינים, אף אחד לא היה שם בשער ואנשי המינהל של הגטו אמדו את כמות החטופים בכמה מאות אנשים.

ואני שואל: איך יעלה על הדעת שאנשי הס"ס הרוצחים יסכימו לקחת פחות אנשים מהכמות שהם קבעו, בפרט שכוונתם היתה לרצוח את חלקם מיד? היה מדובר בילדים ובזקנים והם שמחו לרצוח יהודים ולעשות את האקציה. כשהתחילה האקציה של החטיפות מהבתים ראיתי בעיני שהם מובילים באכזריות שיירה של מאות אנשים לשער היציאה של הגטו, כל רחוב וורנוס הגדול היה מלא באנשים שנחטפו, ולפי חשבוני היו שם יותר מאלף איש. אף שוטר יהודי או פקיד מהמשרד לא היה בשטח, הם כולם נעלמו מפחד שמא יקחו אותם ראשונים מפני שלא עשו מה שמוטל עליהם.

בגטו דיברו שהגרמנים לקחו כ- 3800 איש למשלוח לאסטוניה, וזה אכן מתאים למספר שנותר בגטו. היה ידוע שלאחר האקציות בתחילת שנת 1942 נישארו בגטו כ- 17,500 איש ולקראת החיסול ביוני 1944 היו בגטו כ- 8500. להיכן נעלמו כ- 9000 יהודים? הרוצח ג'קי רצה לפרק את הגטו ולהשאיר מינימום אנשים. לפי מה שדיברו בגטו, במשלוח לאסטוניה נלקחו כ- 3800 אנשים, למחנות העבודה שהוקמו כפי שאכתוב בהמשך הגיעו כ- 3000 איש, באקציה של הילדים נלקחו כ- 1300 ילדים וזקנים, והשאר - כתשע מאות אנשים - הלכו בחלקם לפרטיזנים (כ- 350 בחורים ומעט בחורות) ועוד כ- 300 איש הוחבאו אצל הליטאים. בנוסף, נפטרו בגטו כ- 750 איש. סך הכל כ- 9000.

הסיבה לכך שראשי הגטו שזכו להינצל ולהישאר בחיים כותבים בזכרונות שלהם שנשלחו באקציה לאסטוניה רק כ - 2800 אנשים נובעת לדעתי מפני העובדה שהם מתביישים שנתנו יד אפילו בשגגה לרצח ילדי ישראל.

הליטאים סיפרו לאנשי הגטו שעבדו ביחד איתם בשדה התעופה באלקסוט שהם ראו שהביאו את האנשים מהגטו שנשלחו לאסטוניה לשדה התעופה באלקסוט, ושם חיכתה להם רכבת עם קרונות משא. היו שם אנשי ס"ס והם החלו לעשות סלקציה בברוטליות רבה, בצעקות ובמכות רצח. הם הפרידו בכח את הילדים והזקנים מהמשלוח. לא ניתן לתאר את הצעקות והבכיות של האמהות שילדיהן נחטפו ונקרעו מידיהן. את הילדים והזקנים הכניסו בקרונות מיוחדים. כנראה הוצאו כ- 1300 ילדים וזקנים מהמשלוח. היו שמועות בגטו שאמרו שהילדים והזקנים נשלחו לקרמטוריום באושויץ, ולעומת זאת היו שאמרו שהובילו אותם לבורות של קבר אחים בליטא ורצחו

אותם שם. ד' ינקום את דמם הטהור. לאסטוניה הגיעו כאלפיים וחמש מאות גברים ונשים. לקראת השחרור נשארו בחיים כמה מאות בודדות מהמשלוח לאסטוניה. רבים מתו שם מהעבודה הקשה ומהרעב האיום. היו גם כאלה שנרצחו במקום לפני כיבוש הרוסי, וחלק קטן מהנשארים נשלחו למחנות עבודה לגרמניה.

חושבני שהמספר שכתבו ראשי הגטו בספריהם תואם למה שאמרו להם הגרמנים שאלפיים וחמש מאות עובדים באסטוניה. הגרמנים לא הכניסו במספרים שנמסרו את משלוח הילדים והזקנים שאותם רצחו מיד. הם לא חשבנו את הידיעה שהתקבלה מהליטאים לגבי הסלקציה שנעשתה באנשי המשלוח אלא רק הוסיפו בעצמם עוד כשלוש מאות איש. כך יצא להם שבאקציה לאסטוניה נשלחו מהגטו כאלפיים ושמונה מאות איש, אך לצערנו האמת היא שבאקציה נלקחו כ- 3800 איש, ואת הילדים והזקנים רצחו מיד.

חורה להם מאד, לאנשים המכובדים ולראשי הגטו המיוחסים, איך הם נתנו יד אפילו בשגגה לרצח ילדי ישראל. מדוע לא עלה על דעתם שהגרמנים הרוצחים אנשי הס"ס מערימים עליהם ונותנים אפשרות למשפחות שלמות עם ילדיהם לנסוע לאסטוניה כדי לרצוח אותם.

זה מה שאמר תמיד רבה של קובנה רבי אברהם שפירא: צריכים לדעת שמוסד ה"יודען-ראט" עוסק בדיני נפשות בצורה החמורה ביותר, וצריך מאד מאד להיזהר שלא להפוך את המוסד הזה למוסד רוצחים ואף למסור את הנפש על כך בשעת הצורך. הדרך היחידה להינצל מטעויות היא התיעצות עם גדולי וחכמי התורה שבכל דור ודור. לעם ישראל יש את חוש הריח בכל דור להכיר ולדעת מי הם חכמי התורה אמיתיים, ובגטו בזמן ההוא היו עדיין חכמי תורה וגדולי עולם. חברי הנהלה הכירו אותם וכיבדו אותם מאוד, אך לא התיעצו איתם. הדברים שכתבתי לגבי האקציה לאסטוניה הם חמורים ביותר, וזה מה שראיתי בעיני וחשבתי כל ימי חיי.

שומרים על החפצים שנשארו מגרוש לאוסטניה

הבחנתי במשלוח לאסטוניה שרוב האנשים לא התנגדו בכוח מול אנשי המשטרה

של הגטו. רק לאחר שהביאו אותם לבית הסוהר של הגטו והשער נסגר עליהם - אז התחילה ההתנגדות שלוותה בבכי, צעקות ורצון כביר לברוח משם.

הזכות להינצל

השאלה שתמיד עלתה היתה - למה הגרמנים משאירים את הגטו ביודעם שחלק מאנשיו לא מסוגל לעבודה, כמו ילדים וזקנים. אצל הגרמנים הנאצים היה כלל שאומר שצריך לרצוח את כל היהודים מלבד אלה שבינתיים דרושים לעבודה החיונית שלהם.

אנחנו, המאמינים בהשגחה עליונה, ידענו שהכל משמים ומי שנגזר עליו לחיות - יחיה, אפילו אם הוא ילד או זקן. לב מלכים ושרים ביד השם, והעובדה שנגזרו על דורנו כאלו מיתות אכזריות היא מעל שכלנו והשגתנו. אין אדם שיוכל לדעת ולהשיג דרכי שמים ומשפטי השם הנוראיים.

לצערי הגדול, אחד מהקרובים שלי נשאר יתום בגטו ולא המשיך בדרכי אבות. הוא היה אומר לי: אני יותר מבוגר ממך ויותר חזק ממך, אני אברח ליער ואשאר בחיים, ולך אין חס ושלום שום סיכוי להישאר בחיים. לדאבוני רצחו אותו אח"כ בפורט התשיעי, ואני הילד נשארתי בחיים בחסדי שמים הגדולים. הכל ברחמי שמים העצומים שאין להם גבול. כמו שאמר הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי: מי שזכה ונשאר בחיים היתה עליו גזירה מן השמים. כשם שעל אדם שנהרג היתה גזירה של מיתה, כך בזמן השואה היתה גזירת מוות על כולם ורק ליחידים היתה גזירת חיים. ואותם יחידים - למרות כל מה שהגרמנים עשו בכל רשעותם ואכזריותם כדי להרוג ולרצוח - נישארו בחיים בחסדי שמים הגדולים.

שער מחנה קלוגה באוסטניה

כל מטרת כתיבת ספרי היא לספר את מעשי ה' ואת הניסים הגדולים שעברו עלי בדרך להצלתי. הייתי בן

שתים עשרה כשפרצה המלחמה, ומכל גטו קובנה נשארו בקושי כמה עשרות ילדים בגיל שלי. לא התחבאתי אצל הליטאים והפרטיזנים, כל הזמן הייתי בגטו ובמחנות בגרמניה ועברתי את כל האקציות. בחסד השם נשארתי בחיים כדי לספר לדור אחרון שאפילו בגזירת ההשמדה הנוראה לא תמו חסדיו.

בכל פעם כשעמדנו שוב מול הנס, הרגשנו כאילו יד מושטת אלינו כדי שנאחז בה ונינצל. אנו, האחים, הרגשנו במשך כל המלחמה שניצלנו בזכות הורינו היקרים. ראינו קדושי עליון כמלאכים שנהרגו על קידוש השם וומי יעמוד במחיצתם, אנחנו מאמינים באמונה שלימה שהם היו קרבן כפרה לעם ישראל. כמו קרבן עולה תמימה ששום מום לא היה לו בו - כך היו הקדושים והטהורים צדיקי עולם נקיים וזכים.

אנחנו נהגנו בגטו כמו שהורה רבה של קובנה בעל ה"דבר אברהם", שאמר שבגטו צורת קיום המצווה שונה וצריכים לעשותה במסירות נפש. רצנו להתפלל שלוש פעמים ביום במנין, למדנו גמרא בתפארת בחורים כחמש שעות ביום ולא החסרנו יום אחד, שמרנו שבת, פסח וכשרות בתכלית והתפללנו בתחנונים ובבכי. ראינו כל יום כאילו הוא יומנו האחרון בחיים חס ושלום. קיימנו מצוות כאילו הגטו והגרמנים כלל אינם קיימים, היינו צמים ורעבים ולא אוכלים דבר איסור, ידענו שרק כך נוכל אולי לזכות לרחמי שמים.

שאבנו מהורי היקרים אמונה במצבים הכי קשים. לא היה שום שוני בהתנהגות של הורי בגטו, הם נהגו כאילו אנחנו נמצאים בביתנו בקובנה לפני המלחמה. למרות כל הרעב האיום שהיה בביתנו בגטו, לא שמעתי מעולם שהם התרעמו על מצבנו אלא קיבלו הכל באהבה. לפני כל אקציה או סכנה בגטו ובמחנות בגרמניה אבא היה חולם, ומן השמים גילו לו שהוא עומד לפני סכנה. למחרת הוא היה צם, עומד בתפילה כל היום ונותן צדקה עבור פדיון נפש. אמא כבר היתה מרגישה שאבא וידעה שקיימת סכנה. לאחר שהיינו ניצולים היה אבא מספר לנו על החלום והגילוי שהיה לו. זה היה ממש מבהיל, היו מגלים לאבא בחלום על כל סכנת חיים כל ימי חייו. אבא היה משיירי הדור הקודם בגאונותו, בצדקותו ובעיקר בענותנותו.

מחבואים – מלינות ובונקרים

בניית מחבואים - מלינות

לאחר האקציה של משלוח יהודי הגטו לאסטוניה, למדו אנשי הגטו שניתן להתחבא לפסק זמן קצר של יומיים-שלושה במחבוא עד יעבור זעם ולהמשיך אחר כך את חיי הגטו. ניתן לבנות מחבואים פשוטים כדי להינצל. באוגוסט 1943 הגיעה ידיעה שבגטו שאוולי בליטא עשו הגרמנים אקציה של ילדים וזקנים. בינתיים הקימו הגרמנים מחנה עבודה נוסף בשאנץ - פרוור של קובנה, שם היו כתשע מאות יהודים, אנשים ונשים. דיברו בגטו שמחנה זה היה מחנה עבודה טוב וראש המחנה איש הס.ס. היה טיפוס נוח. אמרו שמפקד המחנה הנאצי רצה להתחתן עם בחורה יהודיה מהמחנה ולכן העניק ליהודים יחס טוב. בכל זאת, גם שם עשו אקציה לילדים נגד רצונו. אנשי הגסטפו באו והם בעצמם הוציאו כמה ילדים להריגה.

מחנות עבודה נוספים הוקמו בעיר קושידר, בקידן ובמקומות אחרים. כמו כן, הוקמו מחנות קטנים של מאות אנשים. לפי השמועות בגטו, כשלושת אלפים אנשים ונשים הוצאו מהגטו למחנות העבודה ובגטו נשארו כעשרת אלפים איש. משרד העבודה של הגטו לא נתקל בהתנגדות למשלוח למחנות אלה, ושוטרי הגטו לא נאלצו לאסוף את האנשים מבתיהם. משרד העבודה של הגטו הודיע על המשלוח - ואנשים הצטרפו אליו מרצונם. הסיבה העיקרית לכך היתה משום שאנששים חששו להישאר בגטו מפחד האקציות וחשבו שבמחנות העבודה לא תהיינה יותר אקציות.

אחי הגדול דוב סיפר לי שביום כיפור האחרון בגטו הוא התפלל במניינו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי ושמע ממנו דברי התעוררות. הצדיק יעץ לכולם לפלג את המשפחות כמו שעשה יעקב אבינו, להוציא חלק אחד למחנות ואת החלק השני להותיר בגטו. כך, אם חס ושלום נגזרה הגזירה על מקום אחד - ישאר המחנה השני לפליטה.

אנשים פחדו להישאר בגטו שמא תערכנה אקציות נוספות והגטו יחוסל כמו גטו וילנא. הנהלת הגטו שלחה ברשות הגרמנים אנשים שינהלו את מחנות העבודה שהוקמו,

וכמו כן צירפה רופאים. בין מנהלי המחנות להנהלת הגטו היה קשר מתמיד. ההסדר ביניהם קבע שמפעם לפעם בימי ראשון שבהם לא עבדו באו חלק מאנשי המחנות לגטו כדי להתרחץ ולעבור חיטוי נגד כינמת. כמו כן, הנהלת הגטו דאגה לייצר נעלי עץ ומעט ביגוד עבור אנשי המחנות. בכל המחנות היה מטבח מרכזי שהעניק כוס תה ולחם בבקרים ומנה עיקרית של מרק כל יום. הגרמנים נתנו הקצבת מזון מינימלית שתאפשר להתקיים. הם לא נתנו שום אפשרות של מגע עם הליטאים לשם קניית אוכל. היו מחנות עבודה שבהם עבדו קשה, והיו מקומות קלים יותר. הקמת המחנות נועדה למטרה אחת – כדי שבזמן של השמדה וחיסול חס ושלום יוכלו הגרמנים לרצוח בקלות את כולם מיד כשיקבלו את הפקודה. ברחמי שמים הגדולים נשארנו לפליטה.

גם משפחתנו התלבטה מה לעשות - האם להתפלג ולהוציא חלק מהמשפחה למחנות אלה, או להשאר כולנו בגטו. דעתו של אבא היתה שאסור לאדם לקחת את גורלו בידיו במקום שיש ספק פקוח נפש, וצריך לנהוג לפי הנהגת שמים. שב ואל תעשה - עדיף. כך נשארנו בגטו.

בכל המחנות שהוקמו עבדו בעבודות יזומות ובמשך הזמן הן עמדו להיגמר. העבודה היתה יותר לשם עינוי מאשר לצורך אמיתי. גם בגטו התקיימה תעשיה קלה שבה עבדו קרוב לחמשת אלפים אנשים ונשים עבור הגרמנים, והרוצח הפושע ג'קי רצה לוותר על העבודה הזאת ולרצוח את כולם. בגטו היו עוד כאלפיים אנשים, ביניהם ילדים וזקנים שלא עבדו, ועליהם היה חשש של אקציה. בכל זאת, בגטו היתה מעלה גדולה בכך שעדיין ניתן היה לשמור על כשרות ושבת ברעב הגדול, ואילו במחנות העבודה החדשים לא התאפשר הדבר בשום אופן.

בנוסף, בגטו ניתן היה להתחבא באקציות בתוך מלינות ובונקרים לפסק זמן קצר, ואולי להינצל ולברוח בהמשך מהגטו. במחנות לא יכלו בשום אופן לברוח מפני שכולם גרו בבנין אחד או שתים, ובשטח קטן זה היתה שמירה הדוקה וגדר תיל גבוהה. הם היו סגורים ומסוגרים כמו בכלוב של חיות. אבא סבר שמדובר בספק פיקוח נפשות ואין בטחון בשום מקום, לכן צריכים לנקוט לפי דעת חכמינו שאמרו "שב ואל תעשה עדיף", - תן גורלך להנהגת דרכי שמים ואל תיקח גורלך בידיך. עשינו הכל כדי לא להישלח למחנות העבודה ברצון עצמי.

הבעיה העיקרית היתה נעוצה בעובדה שהגרמנים קיבלו מהנהלת הגטו רשימה מדוייקת של האנשים הנמצאים בגטו, וכמהמתוכם הם ילדים וזקנים. היינו בסכנה גדולה.

הגרמנים כבר הרגישו שהם מפסידים במלחמה ושליטא עומדת לפני כיבוש הרוסים, לכן הם רצו לגמור את מלאכת ההשמדה שלהם ולהשאיר בינתים רק את האנשים החיוניים עבורם.

הנהלת הגטו היתה מוכרחה לעשות רישום מדויק של אנשי הגטו. לכל אחד היתה תעודה כמין תעודת זהות עם כל הפרטים, ובעיקר - אישור עבודה או פטור מחמת מחלה או גיל. אנשי הס.ס. ראשי הגטו היו באים מפעם לפעם לגטו לבדוק את התעודות. מי שלא היתה לו תעודה היה נתון בסכנה. אנשים שלא רצו להירשם במשרדי הגטו נאלצו לוותר על הקצבת המזון המינימלית, אך יותר מכך - היו צריכים לחיות במחבוא ולא לצאת מחוץ לגטו כלל.

הפחד בגטו היה מפני אקציה של ילדים וזקנים. כפי שכבר כתבתי, גדולי החכמים בגטו כנסו תפילת ציבור נוראה עם ילדי הגטו. אנשי הגטו התחילו לחפש דרך לעשות מחבואים כדי להתחבא בזמן של אקציה פתאומית לילדים ולזקנים. בדרך כלל, היתה האקציה נמשכת יום או יומיים, הרוצחים הנאצים היו חוטפים מכל הבא ליד, ולאחר מכן הגטו נרגע. כשיצאו לעבודה הורו לילדים ולזקנים שברגע שישימו לב שישנה הגברת שמירה סביב הגטו - ירדו במהירות להסתתר במלינה, אחרת לא יספיקו להתחבא.

בניית מלינה

ברצוני לתאר את המחבואים הפשוטים שהכינו אנשי הגטו. רוב הבתים בגטו היו בניני עץ או צריפים. בתים אלו נבנו לפני המלחמה והחדרים בהם היו גדולים.

אנשים ניצלו את גודל החדר, בנו קיר עץ כפול לאורך החדר במרחק של ארבעים ס"מ מהקיר הקיים וצבעו את כל קירות החדר, כך לא יכלו להבחין בהקטנת החדר. הם השאירו פתח קטן סמוך לרצפה כדי לאפשר כניסה בזחילה למקום, וסגרו את הפתח על ידי ששמו שם ארון בגדים ועל דופן הארון שמו דיקט שסגר את הפתח. הם מילאו את כל הארון בבגדים ודרך הארון יכלו להכנס במהירות. בפנים הוכנו כיסאות קטנים ומים, מעט אוכל ונרות לשעת הצורך. במסתור יכלו לשמוע את כניסתם של הגרמנים הנאצים והאוקראינים הרוצחים ואת הדפיקות שנועדו לאתר מקום חלל. בזמן החיפושים פחדו אפילו לנשום במסתור. אחר כך, כששמעו שהם יוצאים, נרגעו קצת. בלילה לא היו חיפושים ואז היו יוצאים מהמחבוא להתרענן, לשאוף אויר ולאכול מעט.

היו שעשו מסתור פשוט שלא נדרש עבורו הרבה ידע. תחת גג הרעפים הרגיל היה חדרון קטן, ובהמשך החדרון היה שיפוע של הגג. בשיפוע הזה היה מקום להתחבא. כמובן, היה שם מקום רק לאדם אחד ובשכיבה.

המחבוא העיקרי שבו השתמשו רוב אנשי הגטו היה מרתף הבית. בתי העץ היו בנויים על בסיס של יציקת בטון בעובי עשרים ס"מ או על לבנים. נזהרו לא לבנות את קירות הבית על האדמה מפני שהלחות שבאדמה עלולה להרקיב במשך הזמן את הקירות ואת קרשי העץ. במהלך הבנייה יצקו בטון גם למטה ויצרו מרתף לשימוש הבית, אך מבחוץ לא היה ניכר שיש מרתף. המרתף שימש בעיקר לשמירת אוכל בימי הקיץ משום שהיתה בו קרירות מסוימת, ומקררים עדיין לא היו בשימוש. בחורף איחסנו שם תפוחי אדמה ושאר מיני ירקות ומאכלים, ובצד עשו מקום לכביסה.

בבתים רבים בגטו היו מרתפים כאלו. בכל מרתף היה חדר כביסה, והותקנה דלת הפרדה ומעבר מהמרתף לחדרון הכביסה. אם לא היה חדרון לכביסה - היתה הכניסה או היציאה מהמרתף דרך ריצפת הבית. חיפשו דרך להסתיר את הכניסה למחבוא וסגרו בבניה את פתח הכניסה למרתף. עשו פתח לירידה דרך הרצפה וניסו להסוות אותו כמה שאפשר. ככל שהעלימו יותר את הכניסה - היה המחבוא נחשב למוצלח יותר. היו כמה שיטות הסוואה. היו שעשו את הכניסה דרך חדרון חשוך וכל הריצפה התרוממה כך שלא יכלו להבחין בפתח, והיו שעשו פתח כניסה נסתר דרך תנור הבישול. כל התנור היה מתרומם ויכלו להכנס דרך סולם למחבוא. היה קשה מאוד לעשות את זה, אך אנשים עשו הכל כדי להציל את החיים. היו גם דברים יותר מסובכים: לכל תנור לבנים היה היה גם תנור קטן לאפיית לחם מלבד הלהבות למעלה, ודרך שם עשו מעבר למרתף. במעבר זה יכלו לעבור רק ילדים או אנשים בעלי כושר רב. לזקנים לא היתה שום אפשרות לרדת דרך שם.

רחוב בגטו

כאשר היו הגרמנים מחפשים את פתח המרתף, היו דופקים על הרצפה כדי לשמוע את ההד ולגלות חללים. ברגע ששמעו הד של חלל, היו שוברים עם גרזנים את רצפת העץ ומנסים למצוא את פתח הירידה למחבוא. הגרמנים המחפשים ידעו שרצפת העץ מונחת על עפר וכשדופקים אין הד מן הדפיקות, אך כאשר היו שומעים את ההד העולה מן החבטות על הריצפה - היו מבינים שיש חלל מתחת הריצפה ושם נמצא פתח הירידה למלינה, ואז מיד היו פורצים את קרשי הריצפה וכך היו מוצאים את פתח המלינה. אנשים הסתכנו בנפשם, נעמדו במחבוא על סולם או שולחן ובידיהם סמכו את ריצפת העץ של הפתח וכך בלמו את קולות ההד באופן שהגרמנים לא הרגישו בחלל של המלינה. הגרמנים היו זורקים לפעמים גם רימון כדי שיפוצץ את הריצפה והאנשים שסמכו בידיהם מלמטה את קרשי הריצפה יכולים היו להרג.

היו מלינות טובות יותר, אותן הרשו לעצמם אנשי המפלגות לבנות כיוון שהיו להם קשרים עם הנהלת הגטו והם קיבלו את עזרתם בהשגת חומרי בניה כמו מלט וקרשים. בנוסף, היה להם גם כוח עבודה יעיל של הנוער הצעיר שקבלו מהם הבטחה שתהיה להם זכות להתחבא ולהחביא את משפחתם במלינה שיבנו. כולם ידעו שככל שיבנו את הבונקר באופן נסתר יותר ויוכלו להיות שם יותר זמן - תהיה זו הצלת החיים.

הטוב ביותר היה לבנות את המלינה בחצר מחוץ לבית משום שבמקום כזה לא עלה על דעת הגרמנים לחפש. היו יחידים שמצאו כמה מקומות בהם היה מחסן בחצר והמקום היה נסתר מפני שאנשים לא גרו בו וכן לא היה צורך להשתמש במחסן כיוון שכבר לא נותר לאנשים מה לאחסן. היו חופרים שם בעומק האדמה מחבוא של עד שלושה-ארבעה מטרים ותומכים אותו בעצים, ובנוסף בונים גם כניסה נסתרת. הבעיה העיקרית היתה איך להעלים את העפר מהחפירה ולשפוך את העפר באופן שהגרמנים לא ירגישו בחפירות. צבע האדמה בחצר היה שחור, ואילו צבע העפר שהוצא מעומק החפירות היה קרוב לאדום. אם היו שופכים את האדמה בחוץ - היו כולם רואים מיד שבונים באיזור מלינה, וגם הגרמנים אנשי הס.ס. שהסתובבו ברחובות הגטו היו מרגישים בכך ונותנים מיד פקודה למשטרה למצוא את המלינה.

נמצאו כמה דרכים להעלים את אדמת העפר. סביב הגטו, ליד נהר הוילי, גידלה הנהלת הגטו ברשות הגרמנים ירקות עבור אנשי הגטו כדי להשלים את הקצבת המזון המינימלית לאנשי הגטו. בלילה היו זורקים לשם את האדמה שהוצאה מעומק המלינה והיו חורשים את האדמה כדי לזרוע. כך, הצבע של האדמה האדומה היה מתערב עם צבע האדמה השחורה. היו יכולים לשפוך את העפר רק בזמן חרישה וזריעה. כשהייתי הולך בגטו הייתי מבחין בכך.

דרך נוספת להעלמת העפר היתה לצרור אותו בשקים קטנים ובלילות לשפוך אותו בבור הגדול שברחוב סטוליגינסקי. בור זה היה בקוטר של כמאה מטרים ובעומק של כעשרה מטרים. היתה בכך סכנה מסוימת, שכן בבוקר היו מבחינים שאדמה נשפכה שם, ולעיתים גרם הדבר לגרמנים לחשוד ולחפש מלינות שבונים בסביבה.

רוב בוני המחבואים נקטו בשיטה אחרת: השירותים בבתי הגטו היו בביתן עץ קטן, חפרו באדמה בור של כמה מטרים ושם היו יוצאים לשירותים כל דיירי הבית. כאשר התמלא הבור - היו חופרים בור שני בחצר ומכסים בעפרו את השירותים הראשון. כמובן, הרבה עפר היה נישאר מהחפירה של הבור השני והיו שופכים אותו על השירותים מלמעלה. כך לא היו שאלות מדוע העפר אדום.

אנשים החלו לבנות מחבואים, ואת העפר היו זורקים כביכול כדי לכסות את השירותים הראשונים שהתמלאו. היו חופרים בור שני בחצר עבור שירותים ועושים גבעת חול על מקום השירותים הראשונים, וכך לא היו שום חשדות. אם היה חסר עוד מקום עבור העפר – היו בונים שירותים שלישי ומחביאים בו את העפר הנותר.

חיפשו דרכים כיצד לבנות את המחבוא הטוב ביותר שיחזיק מעמד בחיפושים. לולי ההלשנות, כפי שאכתוב בהמשך, היו נשארות הרבה מלינות באקציה של הילדים ובחיסול הגטו, ויכלו להינצל.

אני, שהייתי הולך בשליחויות מטעם משרד העבודה של הגטו, הכרתי את רוב בתי הגטו. במקום בו גרנו ליד שער הגטו היה מושב היהודים לפני המלחמה והיו באיזור בתים של שתי קומות ומרתפים גדולים. מי שהיתה לו יכולת בידו - התחיל לבנות שם מחבואים טובים, בפרט אנשי מפלגות.

בינתיים, לאחר האקציה לאסטוניה ומשלוח יהודי הגטו למחנות העבודה סביב קובנה, היה שקט בגטו. זו היתה שיטתם של הגרמנים: להרגיע את הנשארים בגטו ולהשלות אותם שאם יעבדו - יחיו, ולעשות בהפתעה אקציה פתאומית. הם חשבו שיצליחו לתפוס בבת אחת את כולם.

האקציה של הילדים התעכבה כחצי שנה לאחר אקציית הילדים בגטו שאוולי. בגטו דיברו שהגרמנים הסתפקו באקציה של הילדים והזקנים שנעשתה ליד הרכבת באלקסוט בעת משלוח לאסטוניה. ידעו בגטו שיום האיום של אקציית הילדים בוא יבוא, חיו כל הזמן בפחד והכינו מחבואים כדי שיוכלו להחביא חלק מהילדים.

שומרי התורה והמצוות תלו את העיכוב באקצית הילדים בתפילה הנוראה שנקבעה ע"י חכמי התורה בגטו עבור ילדי הגטו מגיל שלוש. כפי שכבר כתבתי, תפילה זו בקעה שחקים ובכל חיי לא זכיתי לתפילה נוראה כמו זו שהיתה שם. אחר כך, כאשר נערכה אקצית הילדים, ניצלו כארבעים אחוזים מילדי הגטו, ובודאי אם היו ממשיכים עוד תפילות כאלו - היו ניצלים עוד יותר ילדים. אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל יתייאש מן הרחמים.

כמה חדשים לאחר האקציה לאסטוניה ושליחת האנשים מהגטו למחנות עבודה בסביבה, נתנו הגרמנים פקודה להקטין את שטח הגטו כדי להקל עליהם את השמירה. הם ציוו לעזוב את כל האיזור שבו גרו יהודי סלבודקה כיובל שנים ומעלה ובו היתה הישיבה הגדולה ישיבת "כנסת ישראל", ישיבת "אור ישראל", הישיבה הקטנה "אוהל משה" ובתי כנסת שונים. המקום השתרע עד בית הקברות הליטאי שהיה באמצע הגטו. הם נתנו פרק זמן של חודש כדי לפנות את המקום. השמועות בגטו אמרו שהגרמנים לא ימסרו את השטח לליטאים מהסיבה הפשוטה שהם רוצים למנוע את השכנות של היהודים עם הליטאים ולחסום כל קשר ביניהם שמא הליטאים יחביאו אצלם יהודים. אנשים התחילו לבנות מחבואים ולגמור אותם במהירות, בפרט אנשי מפלגות, כדי שאם יצליחו להוציא את הנוער אל הפרטיזנים - תהיה להם בינתיים אפשרות להתחבא בתוך בונקר בשטח הגטו שנעזב ולא יהיו שם גרמנים ולא ליטאים. גם אחר כך, בשעת סכנה, אם יזכו לברוח מהגטו - יוכלו להתחבא לפסק זמן קטן במחבואים אלו.

בנו שם במהירות את המלינות הכי טובות בגטו. השכנים לא הרגישו בדפיקות ובעבודה כי חשבו שמפרקים ארונות ומתקנים דברים לפני ההעברה. בפרט ביומיים האחרונים בהם שטח הגטו המתפנה התרוקן מאנשים שלא חיכו לימים האחרונים - אז בנו את המחבואים הכי טובים שבהם יוכלו לשהות שבועות וחדשים.

"תפארת בחורים" בגטו היה בבנין חזק של שתי קומות שבו הקירות היו עשויים מלבנים ובפנים היו מרתפים גדולים מאד של בטון. בזמן הלימוד שמענו דפיקות עמומות ולא הבנו אז מהיכן מגיעים הקולות, במשך הזמן שמענו שבני ישיבה בנו שם מחבוא בתוך המרתפים, סתמו את הכניסה ופתחו בצד החצר כניסה נסתרת עם באר מים שתסייע לשרוד בתוך המחבוא. בלילה היו פוחדים לשבור קירות משום שקולות השבירה של הבטון השמיעו הד חזק. את זה עשו ביום, ובלילה היו עושים את החפירות.

אחד הבחורים שהיה שותף לבניה במרתף של תפארת בחורים סיפר לי שהיה להם מחסור בקורות עץ חזקות לחיזוק המחבוא. הם מצאו בגטו בנין עץ גדול וריק ששימש פעם כקולנוע, ובלילה היו מפרקים קורות עץ גדולות מגובה הבנין. מחמת הכובד, היו זורקים את הקורות מלמעלה לארץ והדבר היה מקים רעש גדול. הבנין עמד ליד הגדר של הגטו, ולאחר שהיו זורקים הם היו מתחבאים במקום נסתר בבנין מפחד ביקורת השומרים של הגטו שנבהלו מהרעש והחלו לרוץ עם נשק שלוף לחפש איזו פירצה נעשתה בגדר. הם בדקו ובדקו ולא מצאו כלום, ולאחר שנרגעו - היו הבחורים יוצאים בחושך עם קורת העץ הגדולה ומביאים אותה למחבוא שלהם כדי לבנות בעזרתה את המלינה במרתף הבנין של תפארת בחורים. הוא סיפר לי בצחוק איך שומרי הגטו הגרמנים פחדו ורצו עם הרובים למקום הרעש, אבל בשעת מעשה בגטו רעדו מפחד.

במקום בו התגוררנו ליד השער בגטו לא היה לנו שום מרתף ולא יכולנו להכין מחבוא לעת הצורך.

ידידי הנ"ל סיפר לי שהם בנו את המחבוא עבור בני הישיבה וגדולי החכמים שבגטו, אך הוא לא בא לידי שימוש כיון שהיו צריכים לעזוב את החלק הזה של הגטו.

מראה הגטו כיום

ביקור איש הס.ס. בביתנו

מידי יום היה אבא סורג את הגרביים במכונת יד. לא העלינו בדעתנו כלל כי יתכן ששומעים את הרעש הבוקע מן המכונה מחוץ לביתנו. ביתנו הלא היה ממוקם סמוך לשער הגטו אשר היה שוקק חיים והמולה, עשרות אנשים יצאו מידי יום לעבודה וחזרו, ולתומנו חשבנו שרעש המכונה הקטנה נבלע בשאון הרחוב. אולם, לאחר האקציה לאסטוניה ושילוח האנשים מהגטו למחנות העבודה, הופחתה כמות היוצאים דרך השער ואנשי הס"ס הסתובבו משועממים ליד השער.

חייל אחד, איש הס"ס, טייל בעת משמרתו ברחוב ליד השער, ובאותה עת חלון ביתנו היה פתוח לאוורור הבית. רעש מכונת הסריגה הגיע לאוזניו, והוא החל לבחון את הדרך שבה יוכל להיכנס לבית שממנו נשמע הקול. הכניסה לביתנו לא היתה מאותו רחוב ליד השער, אלא מסביב - דרך רחוב לינקובה. החייל חיפש את הכניסה לבית וחיש נכנס אל ביתנו. בהיכנסו, כאילו נדם ליבנו. נתקפנו בפחד איום. הוא נעמד בפתח הבית וסקר את הבית. קראנו את מחשבותיו: "כאן מנוהל מפעל לייצור גרבים", וידענו שעונש כבד צפוי לנו בגין זה, שהרי לפי החוק הנאצי אסור לעסוק בייצור בגטו. עיניו נתקלו במכונת הסריגה הקטנה ואז הוא הישיר מבט ושאל: "מה אתם עושים כאן?" נאלמנו דום, אך אבא לא איבד את עשתונותיו ואמר בקור רוח: "אנשים נותנים לנו גרבים ישנות וקרועות ואנו מפרקים אותן לחוטים ומייצרים גרביים באופן ידני. לפעמים נשארים למישהו גם חוטים חדשים ואנו מוסיפים אותם לישנים ומייצרים מהם גרביים".

בסיעתא דשמיא מצאה התשובה חן בעיני החייל. יתכן שהתעסוקה וניצול החומר - גרביים המיוצרים מסמרטוטים - הם שמצאו חן בעיניו. בנוסף לכך, הוא שם לב שהמכונה שברשותנו היא ידנית ולא חשמלית, כך שהבין כי נכונים דבריו של אבא. בחסדי שמים לא ערך החייל חיפוש בבית ולא ראה את השקית שבה היו חוטי כותנה לבנים וחדשים. הוא הסתפק בתשובה, התכבד בכמה זוגות גרביים חדשים ועזב את הבית. הודינו לד' על הנס הגדול ועל כך שהצילנו מן העונש הוודאי. במקרה כזה בדרך כלל היה איש הס"ס שולח אותנו להריגה בפורט התשיעי.

לאחר הביקור המפתיע התחלנו להיזהר יותר. את החלון הפונה לרחוב אטמנו כדי שלא ישמעו את הרעש מבחוץ, ואף נקטנו במשנה זהירות בכל הקשור ליצור הגרביים. כך חיינו כל הזמן בסכנת חיים.

המעבר לבית משפחת קלווריסקי

צו הגרמנים לצמצום שטח הגטו

בדצמבר 1943 הודיעו הגרמנים להנהלת הגטו על החלטתם להקטין את שטח הגטו, זאת משום שמהגטו הוצאו כשלושת אלפים איש, ובהקטנת שטח הגטו תוקל עליהם השמירה על עשרת אלפים איש הנותרים. הגרמנים רצו לרבע את הגטו בלי "בליטות", כפי שהיה עד אז. המקום שאמור היה להתפנות היה מכונה: "העיר העתיקה של סלבודקה", ובו גרו היהודים עשרות שנים. שם היו הישיבות: "כנסת ישראל", "אור ישראל", "אוהל משה" ובתי כנסיות. אמנם בעיר העתיקה היו בתי עץ קטנים, אך היו ביניהם גם בתים חדשים יחסית. בכל דירה יכלו לשכן מספר משפחות, משפחה אחת בכל חדר, והיה בזה מעט מן הפרטיות בתוך ים הצרות.

הגרמנים העניקו חודש ימים עד המעבר לשטח הגטו המותר. באמצעו של הרחוב הגדול בגטו, רחוב קריצ'וקיצ'יה, היה בית קברות ליטאי שחצה את הגטו. הגרמנים ציוו להעביר את שער הגטו עד בית הקברות הליטאי.

רחוב קריקש'וקייצויה

בגטו אמרו שאחת הסיבות שהביאו להקטנת הגטו היתה הרצון להרחיק את הליטאים דיירי סלבודקה מאנשי הגטו. הגרמנים ביקשו למנוע קשרים בין יהודים וליטאים כדי שלא יתקוממו נגדם, כדי שהליטאים לא יחביאו יהודים תמורת בצע כסף, וכן כדי לא לאפשר ליהודים לקנות מצרכי מזון אצל הליטאים. כך, למעשה, בודד הגטו מכל עבריו בגבול רחב בין היהודים לליטאים המקומיים.

השלמת בניית בנין C

כשיצאה ההוראה מהגרמנים בענין הקטנת שטח הגטו, הסכימו הגרמנים להשלמת בניית בנין C. למעשה, הבנין היה בנוי כשלד בן ארבע קומות, כשרק הקומה הראשונה ניתנת לשימוש.

בעלי המקצוע של הוורקשטטים הקטנים קיבלו את תפקיד הכנת הבניין למגורים. הורכבו חלונות זכוכית ונבנו לאורך האולמות קירות שהיוו מחיצות וכעין חדרים קטנים בתוך האולמות. כמו כן הותקנו דלתות, כדי שיוכלו לשכן שם מאות משפחות. מובן שהקירות לא טויחו והרצפה נשארה עשויית בטון. השירותים היו בחצר הבנין.

משפחת קובלסקי קיבלה חדר אחד, ואליהם הצטרף הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי. הייתי מבקר אותם לעיתים קרובות, שכן הייתי חבר של בני משפחת קובלסקי מתפארת בחורים בגטו. זכות גדולה היתה למשפחת קובלסקי בכך שזכו שהגאון הצדיק רבי מרדכי יגור אתם. אני זוכר את מיטת הברזל בעלת המזרן הדק והפשוט שעליה ישן הצדיק. משפחת קובלסקי מתחה סדין סמוך למיטתו כעין מחיצה, וכך אפשרה לו מעט פרטיות. ידידיו ותלמידיו דאגו לו למזון, וכמובן היה זה אוכל מינימלי. זכות גדולה זו עמדה להם להינצל מן התופת ולהקים לאחר המלחמה דורות של גדולי תורה.

סמוך לחדרם של משפחת קובלסקי הוקם בית כנסת קטן. הייתי בא להתפלל שם תדיר וכך ראיתי את חדרם של משפחת קובלסקי.

ליד מיטתו של הגאון הצדיק היה שולחן קטן, ועליו היו מונחים מעט לחם וקצת סוכר. הלחם הונח בתוך קופסת פח סגורה. הקופסא הונחה בתוך צלחת עם מים כדי שלא יוכלו להיכנס בה נמלים. גם ארבע רגלי השולחן היו בתוך קופסאות של מים, כדי למנוע עלייתן של נמלים על השולחן. כה גדול היה חששו של הגאון מאכילת נמלים או חרקים. לעיתים הייתי רואה שהגאון הצדיק היה תולה את האוכל על חוט שהשתלשל מן התיקרה כי חשש מתולעים. מפעים היה לראות את הנהגותיו של הגאון הצדיק רבי מרדכי בגטו, הוא התקיים במינימום צרכים ונזהר בקטנות כבגדולות.

עוד סיפרו בגטו, שהצדיק יושב על אבן ולא על כסא מפני החשש של שימוש בחפציהם של הקדושים שנרצחו. מי אני הקטן שיכול לתאר את גדלותו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי, רציתי רק לתת מבט עד כמה היה הצדיק מגדל-אור של אמונה

ומסירות בקיום תורה ומצוות גם בחיי קושי בגטו. מקורביו שהחזיקו אותו זכו לאריכות ימים ושנים, כמו הגאון רבי מרדכי צוקרמן והרב פינקלשטיין, שעליהם אכתוב בעז"ה בהמשך.

בית המרחץ

המהנדס גולדשמיד, מנהל הוורקשטטים הקטנים, בנה במרתף הבנין בית מרחץ. הותקנו שם מכשירים לחימום המים ולביעור הכינמת. על צינורות הברזל תלו המתרחצים את בגדיהם, ומפעילי בית המרחץ הכניסו לתוכם אויר חם מאד שהשמיד את הכינים והביצים שעל הבגדים. הזכות להתרחץ ניתנה רק לאנשים שעבדו מחוץ לגטו, וביום ראשון, יום החופשה, היו באים מאות אנשים להתרחץ בליווי הגרמנים. אני זוכר שהייתי תוהה איך ידעו לווסת את חום החדר בדיוק רב, כך שמצד אחד תישרף הכינמת, ומאידך לא ישרפו הבגדים.

השמירה על הניקיון וההגיינה בגטו היתה קשה מאד באין מקום רחצה בבתים. היינו מניחים קערה גדולה של כביסה באמצע החדר, מכניסים לתוכה מים חמים, נכנסים לתוכה וכך מתרחצים. שמרנו מאד על הצניעות, ואף אחד לא נכנס בזמן הרחיצה. גם את הבגדים היינו מכניסים לקערה ומרתיחים מים בתוכה כדי למנוע את התפרצות הכינמת. יש לציין שההקפדה על ההגיינה ליוותה אותנו עד המחנות בגרמניה, שם לראשונה טעמנו את טעמה של מכת הכינמת.

הצורך הוליד המצאות, בקשת הקיום הצמיחה יצירתיות, וההכרח הביא לפיתוח כושר ההישרדות גם בתנאים קשים ביותר. מצאנו דרכים מתוחכמות כיצד להתקיים גם במינימום של אוכל ובגדים, לדוגמא: הבגדים הישנים והסמרטוטים נתפרו מחדש ושימשו אותנו בימי החורף הקרים. במקום גרביים, עטפנו את כף הרגל בבגדים קרועים כעין תחבושת, ואותם רחצנו בכל פעם. אגב, "גרביים" אלה שימשו אותנו מצויין גם במחנות ההסגר בגרמניה. הסנדלרים בגטו היו עושים משני זוגות נעלים ישנות זוג נעלים חדשות, ואם לא ניתן היה לתקן את העור העליון של הנעל שנקרעה - חיברו לנעל סוליה של עץ. בגטו החלה תעשיה שלימה של ניצול חומרים נפסדים לצורכי האנשים.

הגרמנים הנאצים אנשי הס"ס התפלאו לראות איך אנשי הגטו מצליחים לשרוד בתנאי הגטו - בלי אוכל, בלי ביגוד מינימלי ובלי עצי הסקה. חסדי ד' כי לא תמנו, וברחמיו

הגדולים בכל יום ובכל רגע הצלחנו לחיות. כפי שאמר הגאון רבה של קובנה בעל "דבר אברהם": החיים הרגילים שלנו רצופים בניסים, בכל רגע אנו חיים בהשגחה עליונה בדרך הנסתר וחובתנו להבחין בניסים הנסתרים.

חיפוש מקום מגורים

את הדירה שבה גרנו, ליד שער הגטו, נאלצנו לעזוב בגין צו הקטנת הגטו. למעשה, נהנינו ממנה במשך כשנה וחצי. אני משתמש בפועל "נהנינו", כיוון שבדירה זו זכינו למעט פרטיות, כמעט שלא רעבנו בה, והעיקר - היינו יחד כל המשפחה. הגרמנים נתנו חודש ימים למעבר.

כמו תמיד, הלך אבא למחלקת הדיור של הגטו, נעמד בתור הארוך שהשתרך עד אמצע הרחוב, ונענה בהבטחה הלקונית: "חכו, נסדר את כולכם בדירות". היות שכבר הכרנו את התנהלותם ואף שבענו מתשובותיהם הקרירות, החלטנו לחפש מקום מגורים בכוחות עצמנו.

ידענו שעלולים אנו להישאר בחורף הקשה ברחוב או להיזרק לאיזה אולם גדול ולגור בו עם עשרות או מאות משפחות יחד, כפי שאכן קרה בהמשך לאותן משפחות שלא הסתדרו במקום מגורים והוכנסו לאולמות הגדולים בבנין הוורקשטטים הקטנים טרם גמר בנייתם.

כל מי שהיה אמור לפנות את דירתו בשל צו הגרמנים ניסה לחפש מכרים, ידידים או קרובי משפחה שיאותו לתת לו פינה או חדר חשוך כדי להניח מיטה לשינה. לולי החורף הקשה בליטא היינו מוכנים להיכנס ולגור אפילו במחסן פרוץ, אך בימי החורף הקשים היה זה דבר בלתי אפשרי, בלילה אחד יכלו למות מקור. אנשים התחילו להפעיל פרוטקציה במדור המגורים כדי לקבל את המינימום במצב הקשה. לנו לא היו מכרים במדור המגורים, וכאנשים חרדים לא היתה לנו אפשרות לקבל את הסידור של משרד הדיור בגטו, משום שהם היו מפרידים משפחות ומכניסים את חלקן לגור בפרוזדורים ובמטבחים, ולעיתים אף מכניסים זוג נשוי בחדר של רווק. למרות העובדה שהיו עושים מחיצות מוילון כדי להפריד בין מיטה למיטה - אדם דתי חרדי לא היה יכול לגור במקום שכזה. המחלקה למדור מגורים ראתה את תפקידה היחיד בסידור קורת גג לכל אחד, ובנושא המוסרי היא לא התענינה כלל. במצב של הגטו, לדעתם, אין להתחשב בזה. כל אחד כבר הרגיש שהגטו עומד לפני הסוף.

לאחר כל האקציות, הרציחות והמשלוחים נשארו בגטו כעשרת אלפים איש, עשרים וחמישה אחוזים ממספר האנשים שנכנסו לגטו. כל הזמן נשמעו אזעקות והתקפות אויר של הרוסים, בפרט בלילות. הם הפציצו באיזור קובנה והשמועות סיפרו שהחזית מתקרבת לליטא והגרמנים מקבלים מפלות בכל החזיתות. כבר לא חיפשו חדר לדיור לזמן ארוך אלא לזמן ביניים, לכמה חודשים. כל אחד הלך לקרוביו ושאל אם הם יכולים להצטמצם ולתת לו איזו פינה מגורים, כיוון שבכל מקרה המשרד למדור המגורים יעשה זאת ויכניס אנשים לפי ראות עיניו, וכאן - הקרובים יכולים לבחור באנשי משפחתם. תמיד היו חיכוכים בין דיירים חדשים לותיקים כיוון שכל החזקות מתבטלות. הויכוח הנצחי היה על פינה במטבח לבישול. נתאר לעצמנו: בדירה אחת גרות כבר חמש משפחות, וכעת צריכים להוסיף עוד משפחה. היה ויכוח גם על השירותים בחצר שיועדו עבור כל השכנים והיה הכרח לשמור על הנקיון, וכן היו חייבים לחפור בור נוסף לשירותים. בכל זאת, מגורים עם משפחה קרובה יצרו פחות בעיות, ועדיין היה קיים הכבוד ההדדי שנרמס כמעט לחלוטין מחמת הרוצחים הגרמנים והליטאים במרדף אחר פרוסת לחם.

בחסדי שמים הגדולים מצאנו מקום דיור נפלא אצל קרובינו - משפחת קלווריסקי - שגרה בגטו ברחוב סטולגינסקי, סמוך לבית המרקחת היחיד של הגטו.

מר קלווריסקי היה בן דוד ראשון של סבתי, הרבנית מרת מלכה רייזה כגן ה"ד. לפני המלחמה הוא היה סוחר גדול לפרוות יוקרתיות, וחנותו הגדולה היתה ברחוב הראשי והיוקרתי "לייסוועת אלייע" בקובנה. הוא היה אחד מעשירי קובנה. בחגים היינו מבקרים אותם ביקור חג, והם היו מכבדים אותנו בפירות יקרים שלא גדלו בליטא, כמו תפוזים, ענבים ובננות. הם גרו בהר הירוק בוילה בת שתי קומות. לפני המלחמה קוטג' כזה למגורים היה נחשב כארמון.

כשבקרתי לפני כעשרים שנה בקובנה ויצא לי להיות בבית של משפחת קלווריסקי בהר הירוק, ראיתי שכיום גרים שם ארבע משפחות כנראה יחסניות. הבית נראה עזוב כמו חורבה בהשוואה למה שהיה לפני המלחמה, בכל הקירות מורגשים ריחות עובש מדליפת הגשמים, כל הצינורות מתחת לגג הרעפים שבורים ואין מרזבים למי הגשמים. אין להם כסף לתקן את הבית והם חיים עם הדמיונות של העבר. בכל זאת, האנשים שגרים שם כיום מרגישים את עצמם כאילו הם גרים בארמון קטן, אף שאין לדיירים כסף להחזקת הבית. נכנסתי לשירותים וראיתי שהשירותים והאמבטיה נשארו בדיוק כמו שהיו לפני שישים שנה, וכן גם הכיור במטבח. הם שמחים שיש להם את זה.

סיפרתי להם שאני מכיר את הבית שהיה שייך לפני המלחמה למר קלווריסקי, והם עמדו נדהמים.

היינו בקשרי משפחה חזקים עם משפחת קלווריסקי. לא היו אלה רק ביקורי חג בעלמא, אלא שמחנו להפגש אחד עם השני. הורי היו עשירים בזכות עצמם ולא היתה בקשרי המשפחה נקודה כספית, היו אלה יחסים משפחתיים גרידא. אחת הסיבות לכך היא שסבתי שהיתה בת דודו גרה כל השנים איתנו, ומשפחת קלווריסקי כיבדה את זה עד מאד.

כשנכנסו בני משפחת קלווריסקי לגטו, הם החליפו את הוילה שלהם בהר הירוק בקובנה עם דירתם בגטו. מינהל מדורי המגורים הכניס בכל חדר משפחה אחת, אך בכל זאת היתה למר קלווריסקי זכות קדימה בבית בגטו שבו היו חדרים רבים למגורים. חדר אחד שימש את ההורים הזקנים, חדר שני נמסר לבנו הגדול מונה קלווריסקי שגר שם עם אשתו ובתו הקטנה שהיתה כבת שלוש, וחדר נוסף - שהיה בעצם פרוזדור שממנו יצאו לרחוב - שימש את הבן הצעיר ד"ר לייבל קלווריסקי לאחר שסגרו את הכניסה והיציאה היתה דרך המטבח. מאוחר יותר, מחמת הקטנת שטח הגטו, הכניסו אנשי מינהל מדור הגטו משפחה נוספת בחדרון בפרוזדור שבו גר ד"ר לייבל קלווריסקי ולא היו להם זכויות יתר, אך היו ביניהם יחסי שכנות טובים ותקינים. אל שאר החדרים הוכנסו משפחות נוספות, ונותר להם מחסן קטן בחצר ללא שימוש.

בבית זה היה מרתף גדול ואחר כך נודע לנו שאנשי הבית בנו בו מלינה. במרתף, לצד הרחוב, היה חדרון עם חלון קטן ששימש פעם כחדר כביסה. הם יצקו קיר בטון כדי לסתום את המעבר בין המרתף שבו בנו את המחבוא ובין החדרון הקטן, וצבעו בסיד את החדרון כך שלא יוכלו להבחין בשינוי שנעשה, שהרי ממילא כל הקירות היו יציקה של בטון. הם עשו ירידה מוסתרת בתוך רצפת חדר ללא חלונות במומחיות גדולה כך שכל הריצפה התרוממה יחד עם הפנלים בצד, ולא ניתן היה להבחין בשום אופן בסימן כלשהו של פתח בריצפת החדר.

התעניינו אצל משפחת קלוורסקי אם הם יודעים על חדר פנוי למגורים, אולי אפילו מחסן סגור, ואז מר קלווריסקי שעימו היינו כל השנים ביחסים משפחתיים קרובים ביותר, אמר לשכנים שהוא רוצה למסור לנו את חדרון המרתף למגורים. המקום היה ריק ויכול היה לשמש מסווה טוב למחבוא. השכנים הסכימו מבלי להכיר אותנו מחמת כבודו של מר קלווריסקי. אנו לא ידענו שיש בבית מחבוא ושמין השמים הכינו לנו הצלה, שמחנו שיש לנו פינה משלנו בלי שכנים למרות שזה היה מרתף. דיירי הבית

יכלו להשאיר את החדרון לשימוש כמחסן, אך מחמת מעמדו של מר קלווריסקי שהיה דודו של ד"ר יעקב גולדברג, דודו של מר משה לוין מפקד המשטרה בגטו, ואביו של קצין במשטרת הגטו, הם נתנו לו לעזור לנו ככל שניתן. היה שם תנור לבנים שבו היינו מבשלים אוכל והוא חימם את כל החדר כך שבחורף לא סבלנו יותר מקור. סידרנו שם שלוש מיטות. על מיטה אחת ישנתי עם אבא, על מיטה נוספת ישנו אחי דוב ואחי רפאל, והמיטה השלישית נועדה עבור אמא. בשלב כלשהו מסרה אמא את מיטתה לאחיה ר' מרדכי כגן, כפי שכבר כתבתי. באמצע החדר העמדנו שולחן קטן עם כסאות, אך היינו יושבים גם על המיטות כי לא היה מקום להעמיד עוד כסאות. המקום היה קטן ביותר אבל גדול בעינינו כארמון.

את הארון הקטן שהיה ברשותנו שמנו בקיר שסגר את פתח המלינה והוא הסתיר לחלוטין את קיר הפתח עד שלא יכלו אפילו לראות שבנו שם משהו. מצאנו פינה קטנה להעמיד את מכונת הסריגה שממנה התפרנסנו בגטו. שכני הבית שמחו מאד שאנחנו גרים שם משום שהיינו מסתור טוב למחבוא, ואנו שמחנו על הפינה הקטנה שלנו בים הצרות. היה זה המקום הכי טוב למגורים שהיה לנו בימי הגטו וגרנו שם כחצי שנה עד חיסול הגטו.

מול מקום מגורינו החדש, ברחוב סטולגינסקי, היה צריף ארוך שבו גרו הגרמנים אנשי

בנין משמר הגרמני בגטו

משמר הגטו. כל הזמן הסתובב שם שומר ופטרל, וברגע שראו אותם - עבר פחד בלב כל אחד. הם לא נגעו באף אחד וכולם נמנעו מלעבור לידם. הלכו סביב והאריכו בהליכה, העיקר לא לפגוש את מלאכי החבלה האלו. למזלנו, לאחר זמן קצר הם עזבו את המקום ופנו לאתר מגורים אחר. לאחר שנים שבהן גרו הגרמנים בתוך הגטו, עוררה עזיבתם פחד - אולי הגורם לכך הוא חיסולו הקרוב של הגטו והם לא מעוניינים לשהות בזמן החיסול בתוך המהומה הגדולה. ראשי הגטו פנו לברר אצל אנשי מנהל הגטו שהיו במגע עם הגרמנים ראשי הגטו מהי הסיבה לעזיבת המגורים בגטו. הגרמנים השיבו שהם נאלצים לשמור עשרים וארבע שעות על בית המגורים שלהם מאנשי הגטו משום שהם יודעים היטב שאנחנו לא ידידים שלהם, ויתכן שיש לנו נשק ואנו עלולים להתקיף אותם. מחוץ לגטו, כך הם טענו, הם יכולים לגור בלי שום משמר. הגטו נרגע קצת, אבל כולם ידעו שאי אפשר לסמוך עליהם, ויתכן שבאמת מכינים איזו אקציה או חיסול. הדבר גרם לאנשים לסיים במהירות את בניית המחבואים כדי שיוכלו להתחבא בזמן סכנה. אנו לא ידענו בתחילה שיש בביתנו החדש מלינה, אך לאחר ששכני הבית הכירו אותנו - הם גילו לנו את הסוד הגדול כדי שנוכל גם אנו להתחבא. הכל כמובן היה בזכות קרובנו מר קלווריסקי שדרש זאת עבורנו, יהיה זיכרם ברוך.

העברת החפצים מהבית הקודם הוטלה עלי ועל אחי רפאל, מפני שכמו תמיד אחי הגדול דב המשיך באופן יומיומי בעבודתו הקשה ובחיפושיו אחר מצרכי מזון תוך סכנת נפשות. לא רצינו להטיל עליו את המעמסה לעזור להעביר את מה שנשאר לנו.

בינתיים, לאחר שנתיים וחצי בגטו, גדלתי והייתי כבר בן ארבע עשרה. כפי שכתבתי, מלבד העדר הבשר - לחם ותפוחי אדמה כבר היו לנו לשובע, ולפעמים גם מצרכים אחרים כגון ביצים. כבר התחזקתי, אך נשארתי נער נמוך לעומת חברי מחמת חוסר חלבונים. לאחר המלחמה זכיתי לעלות לארץ ישראל כמעפיל, ואבא שלא ראה אותי כשנתיים לא הכיר אותי מפני שגבהתי. בשנים תש"ז-תש"ח היה קשה מאד בארץ, אך בכל זאת אכלתי לחם לשובע וכך גבהתי.

כשאני כותב שבגטו אכלתי לחם לשובע, הכוונה היא כמובן בהשוואה לאחרים. על השולחן היתה ככר לחם ויכולתי לחתוך עוד פרוסה, אך חששתי שלא ישאר מספיק למשפחה. מצב זה - שלא מקציבים בבית פרוסת לחם - כבר נחשב בגטו לשובע. בזמני רעב יכולתי לאכול פרוסת לחם נוספת.

ההעברה היתה קשה מאד. העברנו כל חפץ שהיה ברשותנו ולא השארנו כלום, ידענו שבגטו כל דבר קטן הוא חשוב ביותר.

בדירת המרתף היתה בעיה חדשה. אבא עבד בסריגת הגרביים ויכלו לשמוע את קול זמזום המכונה העובדת. ברחוב סטולגינסקי מעבר לכביש הסתובב כל הזמן חייל גרמני כדי לשמור על מדורי הגרמנים שומרי הגטו, ופחדנו שמא השומר הגרמני ישמע את זמזום המכונה ויגלה שמייצרים כאן גרביים. לפי החוק הגרמני אסור לייצר שום דבר בגטו, יש רק לעבוד עבור הגרמנים ולא לאכול. ידענו שהעונש על כך עלול להיות מוות בפורט התשיעי.

סגרנו את החלון היחיד שפנה לרחוב וכל הזמן היינו יוצאים לבדוק אם שומעים רעש. אבא הבחין שזו סכנה ובינתיים הפסיק קצת כדי לראות איך יתפתח המצב. אבא חסך מעט כסף ויכולנו בינתיים להתפרנס במינימום כדי שלא נרעב. אחי דוב עבד בעבודה טובה, כפי שכבר כתבתי, והיתה לו יכולת לקנות ולהביא מצרכי מזון. גם דודי אח אמי ר' מרדכי כגן שהיה מומחה גדול לייצור פרוות - היה מקבל במתנה מצרכי מזון מהלקוחות. את מצרכי המזון והכסף הם הביאו לקופה משותפת וכך התפרנסה כל המשפחה. יותר לא סבלנו רעב במושגים של הגטו, רק נשארנו עם פחד מוות מאקציות ומחיסול הגטו.

כמו שספרתי, לאחר זמן קצר מאז שנכנסנו לגור במרתף, עזבו שומרי הגטו את מקום הדיור שלהם בגטו ועברו לגור בסלבודקה מחוץ לגטו. מקום המגורים שלהם בגטו - הצריף הארוך ברחוב סטולגינסקי - נשאר ריק בינתיים, הגרמנים לא הרשו ליישב שם את אנשי הגטו למרות שכל הזמן חסרו דירות למגורים. לאחר יציאתם של שומרי הגטו מהבית מולנו, אבא התחיל לייצר גרביים בלי פחד. היה לו תמיד שוק טוב והשגנו חוטים חדשים מהם יכולנו לייצר גרביים.

לדודי ר' מרדכי כגן היתה הכרת הטוב לידידו מר בערל פרידמן, ממנהלי הוורקשטטים הגדולים, כיוון שבעת הכיבוש הרוסי רצו לעשות משפט לדודי ר' מרדכי ולהאשים אותו שרצה להעלים פרוות יקרות ולמכור אותן בשוק השחור ביוקר. דודי רצה להפוך לפועל כדי להיות מיוחס אצל הקומוניסטים, ולמרות שקשר עם אדם שחשוד בספסרות היה סכנה גדולה מאד - מר פרידמן קיבל אותו לעבודה בתור מומחה במפעל הפרוות שלו "טיגרה" בעיר פילווישוק, אותו עדיין לא הלאימו הרוסים.

למר פרידמן היה בן זקונים בגטו בגיל עשר, וחשבו שהילד עלול להסתכן ללא שתיית חלב. דודי היה מביא כל יום לאחר שחזר מהעבודה ליטר חלב עבור הילד, אני הייתי מחכה לדודי שחזר מהעבודה ומביא את החלב לביתו של מר בערל פרידמן.

לפעמים דודי לא היה מצליח להביא חלב והיה מבקש מאחי דוב שהוא ינסה להשיג באותו יום ליטר חלב עבור מר פרידמן. שניהם דאגו לזה.

ברצוני לתאר את טוב ליבו של ר' בערל פרידמן. לאחד ממנהלי הוורקשטטים, מר בריק, היה גם כן בן בגיל שמונה. מר פרידמן, בטוב ליבו, חילק כל יום את ליטר החלב, לקח חצי לבנו ואת החצי השני מסר לידידו עבור בנו. החלב היה יקר המציאות בגטו, ובמקום שמשפחתו תשתה את החלב הנותר - הוא חילק אותו לידידו. הם היו מחכים לי בפתח הבית ומיד מרתיחים את החלב כדי שלא יחמיץ. עשיתי זאת כדי לכבד את רצונו של דודי היקר, אחרת - היה צריך ללכת בעצמו למסור את החלב לאחר יום עבודה קשה. כך התחלקנו בגטו בפת לחמנו.

כבר כתבתי הרבה על מר בערל פרידמן ועל עזרתו לזולת בגטו, כולו היה טוב לב ורצון לסייע. במצרכי מזון הוא לא היה יכול לעזור מפני שגם עבור עצמו לא היה לו, אבל בעבודת המחלקה שלו הוא עזר לכולם כפי יכולתו ובפרט ללומדי התורה. הוא היה אחד מהאנשים הנפלאים שהיו בגטו בדאגתו הכנה לזולת ובטרחתו לעזור בכל יכולתו.

דודי היה מביא את המתנות שקיבל מהליטאים שהיו שבעי רצון מעבודתו בייצור פרוות, בפרט עיצוב פרוות שועלים. לאחר עיצובו של דודי היתה נראית הפרווה כמו שועל חי.

הוא לא סחב איתו דברים כבדים. לפעמים היה מביא לחם וביצים, ולחגים היה מצליח לפעמים להכניס לגטו עוף חי. פעם הביא תרנגול הודו גדול, בגטו היה שוחט מומחה בשם חזן והיינו שוחטים אצלו. כך זכינו לפעמים בחתיכת בשר כשר לחגים. לא חשבנו ולא פיללנו שנאכל בגטו לכבוד השבת והחג דגים ובשר עוף כשר. שמחנו שהיתה לנו חתיכת לחם עם תפוח אדמה.

חוץ מכל מה שהיה צריך לבית - היה מחלק דודי מוצרי מזון לידידיו ולאלו שעזרו לו, בפרט למי שעזר להביא אותו בזמן הגרמנים מפילווישוק והציל את חייו. את הכל חילק מבלי לקבל תמורה בתור הכרת הטוב.

אבא בעבודה

לאחר האקציה של הילדים והזקנים בגטו שאוולי ולאחר המשלוחים לאסטוניה ולשאר מחנות העבודה, הרגשנו שימי הגטו ספורים ובכל יום עלולה להערך אקציה

לילדים וזקנים. מי שנשאר בבית ולא עבד הסתכן בחייו, ואבא החליט שהוא מוכרח להתחיל לעבוד יחד עם אמא במפעלי הוורקשטטים. הם חפשו עבודה קלה כיון שהם התקרבו לגיל שישים ואבא היה חולה לב.

אבא היה מומחה גדול לעורות בזכות תעשיית הנעלים שהיתה לנו לפני המלחמה. מומחיותו היתה בעיקר בסימון דוגמא על חומר הגלם של העורות, להוציא מקסימום תוצרת ולהפחית את כמות הפסולת עד שתהיה אפסית. אם בדרך כלל יכלו להוציא מגליון עור קשה עשרים סוליות, הוא במומחיותו היה מוציא עוד שתי סוליות או אפילו שלוש. היה חשוב מאד למפעלי הוורקשטטים להוציא כמה שיותר סוליות מכל גליון כדי שישאר גם למנהלי הגטו. הדבר נדרש במיוחד אחר כך, כשיצאו הבחורים אל הפרטיזנים ביער, ואז היו צריכים להלביש אותם בכל הביגוד הנצרך וכן לייצר להם מגפי עור חזקים, מכנסיים חמות ומעילי חורף.

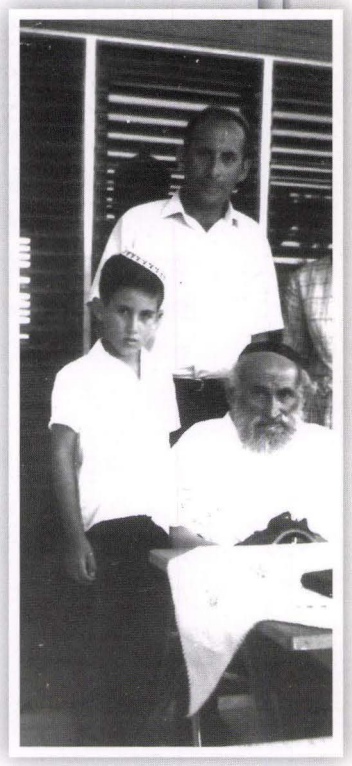

אבי המחבר בערוב ימיו במושב חמד
מאחריו האח ר' דוב

מפעלי הגטו קיבלו מהגרמנים כל חומר גלם במידה ובמשקל, והם היו צריכים להחזיר מוצרים מוגמרים לפי המידה שקיבלו. אבא היה מומחה למצוא כל פגם בעורות ולחתוך אותם מהייצור, ויחד עם זה - לא לפגום בכמות הסוליות שהם צריכים.

ניגשתי למר משה סגלסון, המנהל הכללי של מפעל הוורקשטטים, שאמר לי בעת קבלת אחי רפאל לעבודה שכל מה שמשפחת גיברלטר צריכה בגטו יסודר על ידו. כפי שכבר כתבתי, לא יכלו להכנס אליו ישירות, היו לו מזכירים ועוזרים וליד חדרו עמד שומר. רק דרכם יכלו להכנס אל מר משה סגלסון. אני, עם הסרט שלי ממשרד העבודה, נכנסתי לכל מקום, וחשבו שאני מעביר שליחות ממשרד העבודה של הגטו. עד ששאלו אותי הסגנים שלו מה רצוני למסור - כבר עברתי את חדרם ונכנסתי לחדרו של מר סגלסון. הוא הכיר אותי מיד וקיבל אותי - הנער הקטן - בידידות כבן משפחה הקרוב לליבו, ושאל אותי מה רצוני. אמרתי לו שאני רוצה לסדר את אבא ואמא בעבודה קלה בוורקשטטים. מר סגלסון הכיר את אבא מלבד קירבת המשפחה עם אשתו, כיון שהתפללנו יחד לפני המלחמה שנים רבות בבית כנסת החייטים בקובנה ואבא היה הפאר של בית הכנסת בתורה וגדולה. בית הכנסת של החייטים בקובנה היה השני בגודלו בכל קובנה והתפללו שם מאות אנשים, רובם מהשכבה העשירה של היהדות

הדתית בקובנה. אמרתי למר סגלסון שאבא מומחה גדול בתעשיית העורות ומיד הוא קיבל את אבא וסידר אותו אצל מר פרידמן במחלקת העורות. מר פרידמן קיבל את אבא כידיד ותיק ואבא הצטיין במלוא הידע שלו.

אנשי ההנהלה שמחו על כך שכעת התאפשר לייצר גם עבורם זוגות נעלים ומגפיים מבלי לפגוע בכמות העורות שקיבלו בשביל הייצור. שמו של אבא התפרסם משום שבטרם התחיל לעבוד שם - תמיד היה חסר להם חומר גלם של עורות לאחר הייצור והיו להם קשיים עם הגרמנים. הם היו צריכים לתרץ שהיו פגמים בעור, אך הגרמנים דרשו לראות את העור הפגום. מאז שאבא הגיע לעבודה נגמרה פרשיית המחסור בעורות. לפני כן, חשדו המנהלים שהיהודים גונבים חומר גלם והכניסו את משטרת הגטו לערוך חיפושים בבתים. הם אכן מצאו חומר גלם של עורות, אבל האנשים טענו שהם קנו את העורות בעיר אצל הליטאים לשם יצור מגפיים חדשים לאחר העבודה לאנשי הגטו, ומזה הם מתפרנסים בגטו.

אבא הכין לנו ולעצמו נעליים ומגפיים טובים ששימשו אותנו במחנות בגרמניה. במחלקה של מר פרידמן עבדו כל הרבנים, תלמידי החכמים ובני התורה של הגטו, ביניהם הגאון הצדיק והקדוש הרב אברהם גרודז'נסקי זצ"ל הי"ד הטהור, מנהלה הרוחני של ישיבת סלבודקה לשעבר. היו שם מנינים שלוש פעמים ביום, לימוד שיעור בגמרא ושיחות מוסר. למעשה, בעבודה לא היה צורך בכל כך הרבה אנשים והם לא היו צריכים לעבוד אלא להראות נוכחות. כל רצונם של מנהלי הוורקשטטים היה לספק לאלפי האנשים עבודה ולהוכיח לגרמנים שרוב הגטו עובד, כך לא יהיו יותר אקציות ומשלוחים למחנות. למעשה, את העבודה עשו כמה עשרות או מאות בעלי מקצוע, וכשקיבלו ידיעה שמתקרבת ביקורת גרמנית - היו שמים על שולחנות העבודה אלפי זוגות נעלים ובגדים ושאר דברים שייצרו, כולם התיישבו על מקומם כאילו הם עובדים, וכל מכונות התפירה עבדו במלא המרץ. היתה זו רק הצגה, ברגע שהסתלקה משלחת הגרמנים חזר הכל להיות כמקודם. יכלו לעשות כן רק אנשים יקרים כל כך כמו מר סגלסון ומר פרידמן.

בשבת לא היו צריכים לעבוד, אלא לשבת בבגדי שבת, להתפלל, ללמוד ולשמוע שיחות מוסר מגדול בעלי המוסר שבדור הגאון והקדוש רבי אברהם גרודז'נסקי. רק במקרה חרום - אם באו הגרמנים ונערכה ביקורת - היו הם מתיישבים על שולחן העבודה ומעמידים פנים כאילו הם עובדים.

הרב הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי הורה לכל שומרי התורה והמצוות שברגע שיש אפשרות לעבוד בוורקשטטים ולהימנע מחילול שבת - מחויבים כולם לנסות

להתקבל לעבודה בוורקשטטים ואפילו לרעוב. הצדיק עזר לכל מי שרק ביקש להתקבל לעבודה בוורקשטטים.

מר סגלסון ועוזריו הצילו את שארית הפליטה של הגטו, בפרט בזמן האחרון כאשר גמרו לבנות את שדה התעופה ולא היתה עבודה לרוב אנשי הגטו. הגרמנים לא החזיקו יהודים בחיים אם לא היו צריכים אותם לעבודה, וכאן בוורקשטטים הם בנו מחלקות ומפעלים בכל ענף עד שהגרמנים עמדו מופתעים מהייצור, מהיכולת ומהביצוע הנפלאים שנעשו ללא מכונות, הכל בזכות הידע של מהנדסי היהודים בגטו. כפי שציינתי, עבדו שם קרוב לחמשת אלפים אנשים מהגטו. אמא הסתדרה בעבודה של ייצור גרביים ותיקונם.

מר סגלסון וראשי הגטו ראו בהצלחת מפעל הוורקשטטים את הצלת כל הגטו, כפי שאכן היה. הרוצח הנאצי ראש הגטו ג'קי רצה לחסל את הגטו, אך הוא נרתע מלעשות זאת בשל הצלחת מפעלי הוורקשטטים שבהם עבדו רוב אנשי הגטו. הוא קיבל דיווח יומי מאנשיו על כל הייצור וידע שבכל ליטא לא היתה לגרמנים כזו יכולת ייצור שנדרשה במיוחד בזמן המלחמה.

מר בערל פרידמן אציל הנפש ביקש מהאנשים שעבדו אצלו, בפרט מהקבוצה של בני התורה, שילמדו את המקצוע וירכשו מעט ידע כדי שבמקרה שתבוא ביקורת - ידעו להחזיק בפטיש של סנדלר בידם ולהראות שהם עובדים.

את כל המשפחה סידרתי בעבודה: את אבא, אמא ואחי רפאל סדרתי בוורקשטטים הגדולים כפי שכתבתי, ואת אחי דוב סדרתי בפלוגות הטובות בעזרתו של קרובנו ד"ר יעקב גולדברג. דודי אח אמי ר' מרדכי כגן שגר אצלנו בגטו עבד בתור מומחה ואומן במפעל הפרוות "לאפעס".

המשכתי לעבוד בתור נער שליח במשרד העבודה של הגטו. חשבתי שהסרט שלי ממשרד העבודה הוא כמו פוליסה לחיים והייתי מהנערים היחידים שהמשיכו לעבוד בכך. חשבתי שבאקציה של הילדים אלך למשרד ושם עם הסרט שלי תהיה לי הצלה, אך לא כך היה, כפי שאכתוב.

מאחר וכולם עבדו ואת חלוקת המזון היו מקבלים בשעות היום במחסני מזון - הוטל עלי התפקיד לעמוד בתור להביא את הקצבות המזון. כעת, כשאבא עבד כל היום בוורקשטטים ורק לאחר העבודה בערב היה עובד קצת בייצור הגרבים, לא יכולנו לוותר על שום הקצבת מזון.

עומדים לקבל את קצבת המזון בגטו

הייתי עומד בתור בזמן הפסקת הצהריים כדי לקבל את ההקצבה. ראשי הגטו גידלו בשדות הריקים תפוחי אדמה, צמח יבול יפה, ויכלו לחלק לכל אחד חמישה קילוגרם. בנוסף, חילקו ירקות שגדלו בגטו. בערב, כשאמא היתה חוזרת מהעבודה, היתה מבשלת לנו מרק. מצבנו היה טוב ולא סבלנו יותר מרעב בגטו.

בימי שישי הקצרים של ימות החורף התעוררה בעיה קשה משום שאמא חזרה מהעבודה בוורקשטטים בשעה מאוחרת וכבר לא הספיקה לבשל כלום לכבוד שבת. לגברת קלווריסקי היתה אחות שגרה איתה בבית. אותה אחות היתה אשת בנו של הצדיק המפורסם בקובנה ר' יענקל'ה שהיה המנהיג של בית החסידים בקובנה. הוא נפטר לפני המלחמה בגיל 94. הוא הגיע לזקנה מופלגת, והחסידים אנשי המקום היו מספרים מצדקותו וקדושתו של ר' יענקל'ה. את שם משפחתו איני זוכר, אך את הצדיק אני זוכר מצוין. אלמנת בנו של ר' יענקל'ה היתה לבד בגטו, ולא שאלתי לשם משפחתה. היא היתה יורדת אלינו למרתף בימי שישי והיתה מדריכה אותי איך לבשל מרק לכבוד שבת כדי שיהיה משהו לאכול. היא היתה מקלפת יחד איתי תפוחי אדמה והיתה מבשלת לנו מרק עם מעט גריסים. הייתי מדליק את תנור הלבנים שבחדר המרתף שבו גרנו, וכך היינו מבשלים את המרק. כשאמא היתה חוזרת מהעבודה, היה המרק מבושל והבית חם כתוצאה מהבישול. היתה בכך תועלת רבה בחורף הקשה, בפרט משום שבמרתף נשאר החום כל הלילה.

לפעמים היא היתה עוזרת לי גם בימות החול להכין תבשיל לארוחת ערב. אמא עבדה בווקרשטטים ואילו אני, שעבדתי במשרד העבודה בגטו, הייתי חוזר הביתה בצהרים. הצדקנית היתה מדריכה אותי, מקלפת תפוחי אדמה ושמה אותם על האש כדי שיהיה לנו מה לאכול בערב. יהיה זיכרה ברוך.

כשאבא חזר מהעבודה ביום שישי היינו הולכים להתפלל קבלת שבת ומעריב אצל הצדיק רבי מרדכי יפה שגר מולנו. כשהיינו חוזרים הביתה, היה אבא מקדש על לחם והיינו אוכלים לסעודת שבת את התבשיל שבישלנו. כל המאכלים היו טעימים לנו והודינו לבורא עולם על החסד הגדול שהוא עושה עמנו. כל אחד הרגיש שהגטו עומד לקראת חיסול וציפינו לרחמי שמים.

ביקורו של איש הס.ס. מהגסטפו בדירת המרתף

כל מטרת כתיבתי היא לספר את הניסים הגדולים שקרו לנו בגטו ובחסדי שמים הגדולים ניצלנו. אספר נס נוסף שקרה לנו.

כשעברנו לגור אצל קרובנו מר קלווריסקי וקיבלנו את חדר המרתף למגורים, שמחנו מאד שיש לנו פינה משלנו בלי שכנים. בבית למעלה גר זוג מבוגר עם ביתם נשואה. לפני המלחמה היה כנראה ראש המשפחה סוחר ביהלומים, וכשמסרו בגטו את כל הזהב והיהלומים - הוא הסתכן והחביא את היהלומים ולא מסר. הבחנתי במשך הזמן שלא חסר להם אוכל, הוא היה נראה טוב ומשוחרר מדאגה לפרוסת לחם. לא חקרנו ולא התעניינו מהיכן מתפרנסים השכנים כדי לא לבדוק ולחקור אחריהם. יום אחד שמענו שהיה אצלו איש הס.ס. מהגסטפו ולקח אותו לפורט התשיעי, אך למחרת הוא חזר.

את המשך הסיפור שמענו אחר כך. הגרמנים תפסו יהודי העובד בעיר שרצה למכור לליטאי יהלום, וכנראה הליטאי הלשין על היהודי המוכר לגרמנים. אנשי הס.ס. והגסטפו נכנסו לפעולה, אסרו את היהודי המוכר והעבירו אותו לפורט התשיעי להוצאה להורג. היהודי עונה בעינויים קשים וגילה שקנה את היהלום מהשכן שלנו. הגרמנים החזירו אותו חי לגטו כדי להראות שגם אם אדם עושה פשע - אם מגלה את המקור מיד משחררים אותו. אצל הגרמנים הנאצים הכל היה מחושב בחשבון מדוקדק. איש הס.ס. שהיה אדם צעיר חזר מיד לגטו ואסר את השכן שלנו שנתן לאותו יהודי את היהלום. הוא לקח את השכן לפורט התשיעי ותחת איומים של הוצאה להורג שלו ושל כל משפחתו, הוא הבטיח שיחזיר לנאצי את כל היהלומים שיש בידו. הגרמני החזיר אותו לגטו והוא מסר חבילה עם יהלומים. הגרמני איש הס.ס. לא הסתפק בזה ואמר לו שיוציא מהמחבוא את כל היהלומים שיש לו, אחרת יוציא את כל משפחתו להורג. כך קיבל איש הס.ס. עוד ועוד יהלומים באופן יומיומי עד שהרגיש שתמו היהלומים שברשות שכני. האמת שהבחנתי גם לאחר מכן שעדיין יש לו ממה להתפרנס. כנראה

שהגרמני שדד את כל היהלומים לעצמו ולא רצה לעשות מזה רעש, ולכן הסתפק במה שקיבל והשתיק את הענין. הוא גזל ושדד יהלומים בשווי הון רב.

יום אחד, כשביקר איש הס.ס. אצל השכן כדי לקבל יהלומים, הוא הבחין שיש בבית למטה מרתף ואנשים מסתובבים שם. כנראה חשד שיש במרתף איזה מסתור והחליט לרדת למטה לדירתנו. פחד ואימה נפלו עלינו בראותנו את מלאך המוות. הוא הבחין בעוני הגדול שניכר מכל פינה, אך בקרן זוית מצא הרוצח דלי של פח עם כמה עשרות ביצים שדודי אח אמי ר' מרדכי כגן הביא מהעבודה. זה קרה לפנות ערב כאשר כולם כבר חזרו מהעבודה וכולנו היינו בבית. הרוצח הנאצי הבחין באחי הגדול דב וחשב שהוא זה שקנה את הביצים בעיר אצל הליטאים והביאן לגטו. הוא אסר את אחי דוב במקום וציווה עליו להביא את הדלי עם הביצים למכוניתו שהמתינה סמוך לבית. הוא האשים את אחי דוב כביכול הוא הגניב את הביצים דרך שער הגטו. אחי לא רצה להגיד שהביצים שייכות לדודי ר' מרדכי כגן, מפני שהנאצי היה אוסר במקום את הדוד שהיה אדם מבוגר. כך יצא אחי דוב עם דלי הביצים והביא אותו למכוניתו של איש הס"ס. לא ידענו לאן הוא רוצה לקחת את אחי וחששנו שחס ושלום הוא יקח אותו לפורט התשיעי. יצאנו כולנו ללוות את אחי. לא היתה שום אפשרות להתחנן אצל איש הס.ס. הנאצי שישחרר את אחי.

איש הס.ס. נכנס למכוניתו והכניס את אחי עימו למכונית. בגטו לא היו כמעט כבישים של אבנים, ומאחר והכביש היה חולי - התחילה המכונית של הגרמני להתחפר באדמה הרכה, ולמרות נסיונותיו החוזרים ונשנים להפעיל אותה - המכונית שקעה יותר ויותר בעומק החול. הגרמני יצא וקרא ליהודים שהיו בסביבה לעזור בדחיפת המכונית, אך המכונית המשיכה לשקוע בחול. הגרמני ציווה לחפור את האדמה מתחת לגלגלים הקדמיים ולשים קרשים תחת הצמיגים, ושום דבר לא עזר.

דודי ר' מרדכי כגן ניגש לאיזור וביקש מכולם לעמוד בצד. הוא היה גיבור עצום והצליח להרים בידיו את המכונית ולהניח אותה בצד במרחק של מטר על אדמה שטוחה וקשה. בתור פרס נתן הגרמני איש הס.ס. לדודי את הדלי עם הביצים במתנה, ובכל זאת לא ויתר על אחי, לקח אותו לבית הסוהר של הגטו ונתן לו עונש של שבוע מאסר. הודינו לבורא עולם שהמאסר היה בגטו ולא במרתפי הגסטאפו בעיר או בפורט התשיעי שממנו לא חוזרים חיים.

חשבנו שהגרמני איש הס.ס. השאיר את אחי בבית הסוהר בגטו ולא לקח אותו לגסטפו

מפני שהוא שדד את כל היהלומים לעצמו ולא רצה שחבריו אנשי הגסטפו יתחילו לחקור את כל הפרשה.

נכנסתי לפעולה. עם הסרט של משרד העבודה על שרוולי יכולתי להיכנס לבית הסוהר בכל עת שרק רציתי והייתי בא לשם שלוש פעמים ביום להביא אוכל כשר לאחי. לא נתנו לעצורים כרים ושמיכות, אלא משטח של עץ שעליו הניחו את הבגדים מתחת לראש, וכך ישנו. בדרך כלל לא נתנו להכניס לשם שום דבר, אך אני הצלחתי להכניס לאחי כר ושמיכה. הייתי גם נשאר איתו פסק זמן כלשהו כדי שלא יהיה לבד. הגרמני הנאצי לא התענין באחי יותר, לאחר שבוע שיחררה אותו משטרת הגטו מבית הסוהר והוא חזר הביתה. למדנו שצריך להיזהר ביותר מכל הפתעה ולהחביא כל אוכל שהובא מהעיר.

שכנות עם משפחת קלווריסקי

אנשי הגטו שלא יכלו ללכת ליער התחילו לחפש דרכים להתחבא אצל הליטאים. כמה עשרות או מאות אכן הצליחו להתחבא, וכל השאר תכננו לעשות מחבואים בגטו. נודע לנו שבדירת המרתף שבה גרנו אצל משפחת קלווריסקי ישנו מחבוא גדול ונוכל גם אנו להצטרף ולהתחבא אתם. משפחת קלווריסקי התייחסה אלינו כאל קרובי משפחה ועזרה לנו עד מאד. לא היתה להם אפשרות כספית לסייע לנו, ואנו לא הזדקקנו לכך משום שלא היה חסר לנו לקיום המינימלי, אבל העובדה שהכניסו אותנו למחבוא שלהם היתה הצלת חיים.

כשגרנו יחד נודע לנו שאשתו של מר קלווריסקי, גברת אֶמי, היתה בת דודה של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי, והיא התלוננה עליו שהיא מזמינה את הגאון הצדיק ר' מרדכי פוגרמנסקי לאכול אצלה מאכלים כשרים והוא בשום אופן לא מקבל את ההזמנה. היא ביקשה מאתנו שנשפיע עליו לקבל את ההזמנה שלה. היא ידעה שאין לו כלום ורצתה להנות את הצדיק.

לאחר האקציה לאסטוניה התפטר עורך הדין גולוב מעבודתו כמזכיר מועצת הזקנים ותירץ את התפטרותו בכך שהגטו הוקטן ואין צורך בכזו משרה. הוא כנראה רצה לברוח מהגטו ולהתחבא אצל הליטאים, אך אם אדם כזה חשוב שהיה במגע יומיומי עם הגרמנים מטעם הנהלת הגטו היה נעלם - מיד היו מרגישים בכך והיו מפעילים לחצים על מועצת הזקנים למצוא אותו. הוא עזב את העבודה, ואת המזכירות קבלה

הכתבנית שעבדה שם - גברת לוסיה (לאחמ"כ היא התחתנה בארץ עם מנהיג מפלגת העבודה לבון). אט אט הופסקו הקשרים שלו עם המשרדים והגרמנים והוא נעלם מהאופק. כנראה שהכמרים שהיו במגע עם הנהלת הגטו, ביחוד עם הרב שמואל אבא סנייג, מצאו לו מחבוא באיזה כפר נידח. כך ניצלו חייו והגרמנים לא חיפשו אותו יותר מתוך מחשבה שהוא עובד בפלוגת עבודה כלשהי. ליפצער נהנה מעזיבתו את המשרד משום שעל ידי כך היודען-ראט נחלש והוא יקבל יותר שליטה. גולוב כותב בספרו "יום יום בגטו" שלפני יציאתו מהגטו נפרד מד"ר אלקס ומשאר חברי מועצת הזקנים, וד"ר אלקס מסר לו את הצוואה שלו ע"מ שימסור אותה לילדיו לאחר השחרור.

שטח הגטו הצטמצם ביותר, ולאט לאט נעלמו אנשים כלא היו. כל אחד חיפש דרך להינצל. היו שהלכו ליערות והיו שיצאו למחנות עבודה וחשבו ששם ינצלו מאקציות. אנחנו נשארנו בגטו וציפינו לרחמי שמים. ישיבת תפארת בחורים הפסיקה לתפקד לאחר שנסגר השטח שבו היה בית המדרש שלנו. הייתי הולך לבנין הגדול והלא גמור, שם, כפי שכתבתי, הוקם בית כנסת מאולתר ליד חדרו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי. התפללו שם שלוש פעמים ביום ולמדו שיעורי גמרא. תמיד הייתי רואה את הצדיק הרב פינקלשטיין יושב ולומד גמרא יומם ולילה. לאחר הקטנת הגטו

ישנים מחסור מקום
בבית הכנסת

התקיים הגטו עוד ששה חדשים. עננים כיסו את שמי הגטו והעתיד היה בלתי נודע, הגרמנים קיבלו מפלות בכל החזיתות אך עדיין החזיקו מעמד. הרוסים החלו להתקיף מהאויר ונשמעו אזעקות בגטו, אם כי עוד לא שמענו הפצצות. כל אנשי הגטו חיו בפחד מהעתיד הנעלם ולא ידעו מה יעלה בגורלם כשהרוסים יתקרבו יותר לליטא.

חיי התורה בגטו

יהדות התורה חיה בגטו במסירות נפש על קיום המצוות. למרות הרעב האיום ששרר, גם יחידים נפוחי כפן נזהרו במסירות נפש לא לאכול מאכלות אסורות בכל הדקדוקים. סיפרו בגטו על בן תורה שתיאר בשמחה שעל אף שכמעט ואין לו מה לאכול - הוא זכה לעלות במשקל. לצערנו הגדול הוא לא הבין שהתנפח מרעב. כאשר נודע דבר כזה לעסקנים של יהדות התורה - מיד פעלו לעזור. כפי שכבר כתבתי, בנו של הצדיק רבי מרדכי יפה לא הסתמך על אמו הצדקנית בבדיקת גרעיני האפונה והשעועית, ואכל לחם יבש עם מים חמים.

ייסדו שיעורי תורה בעומק העיון, והוקם שיעור למדני מהגאון הקדוש רבי בנימין אזינסקי הי"ד - מגדולי תלמידי החכמים בכולל סלבודקה.

תלמיד ישיבת סלבודקה אחד סגר את עצמו במסירות נפש בעליית גג וישב ולמד יומם ולילה, ונשים צדקניות שהבחינו בכך הביאו לו מעט אוכל להחיות את נפשו. מפורסמת השלישיה של בני הישיבה, ביניהם הבן הצדיק של רבי מרדכי יפה, שהתחברו יחד בחבורה קדושה ולאחר שחזרו מהעבודה הקשה - רצו מיד ללמוד יחד בכל רגע פנוי. הכל היה תחת השפעתו, השגחתו והדרכתו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי. בגטו עשו במסירות נפש מנינים רבים לתפילה בבתים פרטיים ובתוך חדרונים קטנים שבהם התגוררו, וכמו כן נשים צדקניות בנו מקוה טהרה כשר במקום מוסתר בגטו.

חיי התורה פרחו בגטו, והכל במסירות נפש מתוך רעב איום ועבודה קשה. כשם שדאגו ללחם - כן דאגו למקום תפילה, לשיעורי גמרא ולדקדוק ההלכה. ניצלו כל רגע של חיים לקיום תורה ומצוות. אף אחד לא ידע אם יזכה לעוד ליום של חיים, רק האמונה שעוד נזכה לרחמי שמים הגדולים החזיקה אותנו. התשוקה לחיים היתה נוראה. בים הצרות הנוראות ובעקידה האיומה של עם ישראל, כל מאמר של הגאון הצדיק והקדוש של רבי אברהם גרודז'נסקי - מנהלה הרוחני של ישיבת סלבודקה - החיה את נפשותיהם של המצפים לישועה. כמו כן, לא נח ולא שקט הגאון והצדיק רבי מרדכי

פוגרמנסקי וכל הזמן השפיע מקדושתו על בני התורה והמקורבים אליו בגטו. גם שאר גדולי התורה והיראה השפיעו על כולם אמונה ובטחון, וציפינו לישועה ולרחמי שמים הגדולים.

הצלת ספרי תורה

הצלת שלוש מאות ספרי תורה בגטו קובנה

לאחרונה פורסם בעיתונות אודות כומר ליטאי שכביכול הציל בליטא שלוש מאות ספרי תורה, ומתואר כיצד הצליח להצילם בימי הכיבוש הנאצי על ידי החבאתם במנזרו. כן נודע ופורסם כי לאחר השתדלויות רבות הצליחו להוציא חלק מספרי התורה שתחת ידו ולהביאם לארץ.

מי שהכיר היטב את המצב ששרר בימי הכיבוש הנאצי, לא יכול להאמין לבדיה שכזו. האם יעלה על הדעת שכומר ליטאי יסכן את חייו עבור הצלת ספרי קודש של יהודים? כשלא ניתן היה להציל אף חיי אדם אחד, האם למעלה משלוש מאות ספרי תורה אפשרי היה להצילו?

ניתן לומר, שכמעט מכל אומה היו יחידים שסייעו ואף סיכנו את חייהם על מנת להציל יהודים. סופר על אחד מראשי הכמורה בקובנה, בריזגיס שמו, כי לקראת חיסול הגטו הוא הכניס מספר ילדים למנזרים או העביר אותם לכפריים שבסביבה. במקומות אלו ניסו להעביר את הילדים על דתם, אולם לאחר השחרור שבו אלו ששרדו את המלחמה ומסרו את נפשם כדי להציל את הילדים בעזרת קצינים וחיילים יהודים מהצבא האדום באיומי נשק. לצערנו, עשרות ילדים שלא ידעו על מוצאם גודלו כגויים לכל דבר.

הליטאים פחדו פחד מוות מן הנאצים שאיימו עליהם כי מי שיבוא במגע עם יהודי ייענש בהוצאה להורג. כאשר שהינו בגטו, אחי הגדול עבד בקובנה ופגש באחד העובדים הליטאים מחנותנו. כאשר ראה העובד את אחי - הוא החל לברוח ואמר לאחי בליטאית: "אני פוחד, אני פוחד, אל תדבר איתי".

ואם כך היה המצב, האם ייתכן כי כומר ליטאי יצליח להציל 300 ספרי תורה? סיפור שכזה ניתן לספר למי שלא עבר את הגטאות והמחנות, למי שלא עבר את הפוגרומים האיומים שערכו הליטאים והפרטיזנים. במקומות רבים המדריך לרצח היה הכומר, כמו שקרה בעיר וילקומיר.

שריפת כתבי תורה

כדי לשרש אשליה מוטעית זו, כאילו ליטאי הציל ספרי תורה, אביא בפתיחת דברי את המעשה שסיפר הרב זלמן סנדר קרמרמן ז"ל, משרידי תלמידי סלבודקה, על אביו הגאון והקדוש ר' אליהו קרמרמן זצוק"ל שהיה גיסו של הצדיק רבי אליהו לופיאן זצ"ל. יש לציין שבמשך שנים רבות היה הגאון והקדוש ר' אליהו קרמרמן ראש ישיבת וילקומיר המפורסמת. אח"כ מינהו גיסו הצדיק רבי אליהו לופיאן זצ"ל להיות ראש ישיבת תלמוד תורה בקלם שאותו ניהל. כמו כן, הוא נתמנה לרב העיירה קראויז הסמוכה לקלם.

רבי אליהו לופיאן זצ"ל בסידור חופה וקידושין
אצל רבי זלמן סנדר קרמרמן זצ"ל

בהקדמה לספרו של אביו כתוב כי כאשר נלקחו הוריו, אחיו ואחיותיו לעקידה, נטל עמו אביו הקדוש את קובץ חידושיו הגאוניים וניסה לחפש דרך להצילם. הוא הבחין בשכנה ליטאית עמה היו ביחסי שכנות טובים במשך השנים, וביקש ממנה להחביא את כתביו אצלה. הוא אמר כי כאשר תפגוש ביהודי - תמסור לו את כתביו. השכנה הליטאית הסכימה לכך, אולם לאחר זמן קצר התעורר בה פחד שמא תתפס, והיא נטלה את הכתבים ושרפה אותם בחצר. בלילה התגלה אליה הגאון בחלום וביקש ממנה לקבור את האפר הקדוש.

האמת שמאחורי הצלת ספרי התורה

בשנת תש"ד, דצמבר 1943 למניין האומות, לאחר כשנתיים וחצי של שהייה בגטו ולאחר עריכת האקציות, נותרו בגטו קובנה כעשרת אלפים איש. לגטו הגיע מפקד חדש, איש הס"ס ג'קי ימ"ש, והחליף את המפקד הקודם קרמר. המפקד החדש היה בדרגה גבוהה בס"ס והוא הגיע מוילנא לאחר שחיסל את גטו וילנא. חלק מניצולי גטו

וילנא הוא שלח למחנות נוראים שהוקמו באסטוניה ורק מעטים מהם נותרו בחיים, ואלפים מאנשי הגטו הוא הוציא להורג ביערות הפונאר, שם נרצחו כמאה אלף איש מיהודי וילנא והסביבה. בשני מחנות קטנים שהיו בוילנא הותיר כשלושת אלפים בעלי מקצוע, ובמשך הזמן נרצחו אף הם.

כאשר הגיע המפקד החדש לגטו קובנה, הוא הודיע מפורשות כי הוא מתכוון לחסל את הגטו ולהקים מחנות עבודה קטנים סביבו. הוא אף קבע כי מיום בואו ייקרא המקום "מחנה ריכוז". ידענו שלולא רחמי שמיים אנו עומדים לפני מוות.

המפקד דרש להקטין את שטח הגטו. האיזור בו שכנו בנייני הישיבות "כנסת ישראל" ו"אוהל משה" לא נכלל באיזור הגטו המוקטן. ניתן צו לעזוב את המקום תוך חודש ולעבור לשטח שנקבע.

לאחר שליחת כשלושת אלפים ושבע מאות מיהודי הגטו לאסטוניה ואכלוס כשלושת אלפים אנשים ונשים במחנות העבודה בסביבה - נותרו בגטו כעשרת אלפים איש.

מפקד הגטו החדש ימ"ש, הודיע להנהלת הגטו על סגירת הגטו ופיזור הנותרים במחנות עבודה. על פי פקודתו הזמנית יפונה חלק משטח הגטו, ותושביו יעברו לחלק שנותר בינתיים. על הנהלת הגטו הוטל לדאוג למקומות דיור למפונים מבתיהם. כל פרוזדור ומטבח אוכלסו באנשי הגטו. איש לא חיפש נוחות ורחבות, אלא רק מקום בו ניתן יהיה לישון. כפי שספרתי, אנו השגנו בס"ד חדר קטן במרתף הבית של קרובנו, משפחת קלווריסקי, שגרו ברחוב סטולוגינסקי. שמחנו על הפרטיות לה זכינו.

תפקיד העברת מעט החפצים שנותרו לנו הוטל על אחי הגדול ממני בשנתיים, רפאל, ועלי. נשאנו את החפצים למרחק של קילומטר. כאשר סיימנו את ההעברה נותרנו מחוסרי כוחות, אולם קיבלנו זאת באהבה מתוך ידיעה שאם לא אנחנו - הורינו המבוגרים היו נאלצים לשאת את הדברים בעצמם. העברנו למרתף את כל תכולת ביתנו. כל פיסת עץ בגטו הייתה אוצר שאיפשר לבשל דבר מה או לחמם מעט את הבית.

היה עלינו לשאת מיטות ברזל כבדות וארון בגדים בכביש הזרוע חול עמוק. הייתי בן ארבע עשרה בלבד, והדבר היה קשה עליי מאד. כל כמה מטרים ביקשתי מאחי: "בוא ננוח קצת, אני עייף". כתשובה העניק לי אחי היקר שיעור במוסר שאח"כ במחנות האיומים בגרמניה היה לי לתועלת רבה: "אתה חושב שאני איני עייף ושיש לי כוח?

אתה טועה. אני גם עומד להתמוטט, אבל כשאדם סובל הוא צריך להתעקש ולהמשיך בכל כוחו עוד קצת, עוד מטר ועוד מטר, ואז קל יותר. המדד בחיי הסבל איננו העייפות, אלא העקשנות לעמוד בפני הסבל".

הגרמנים העמידו שער חדש שהפריד בין הגטו המצומק לבין האיזור המפונה, ולא הניחו לעבור לאיזור המפונה. לאחר מכן הוסרה השמירה על האיזור המפונה ולא ניתנה רשות לליטאים לגור בו. בין הגטו לבין איזור מגורי הליטאים הבדיל שטח אדמה ריק. הגרמנים לא רצו שיהיה קשר קרוב בין היהודים והליטאים, לכן השאירו שטח אדמה עם בתים ריקים שנותרו מחיסול הגטו.

הנותרים בשטח המפונה

במקום עבודתי, במשרד העבודה בגטו, שמעתי שהגרמנים הקציבו פרק זמן כלשהו למנהלי משרד העבודה של הגטו כדי להביא מהאזור המפונה עצים שנותרו בו עבור בית המרחץ והמתקן להשמדת כינמת בגטו. התפלאתי מאין ימצאו שם עצים, שהרי לא נותר שם דבר.

במשך הזמן שמעתי כי בשטח העזוב בנו אנשי המחתרת בונקרים וכוונתם הייתה לשכן שם באופן זמני את אנשי המחתרת שרוצים לצאת ליער. הם הכינו את הבונקרים על מנת להתחבא בהם במשך מספר שבועות עד שיוכלו להצטרף לפרטיזנים שביער. חלק מן המתחבאים חשבו לשהות שם עד גמר המלחמה. היה זה כחצי שנה לפני שכבשו הרוסים את ליטא. בבונקרים אלו הוכנו מיטות, באר מים, צנימים ושירותים.

נערים ליטאים, שהבחינו בהסרת השמירה על המקום, התגנבו לשם בלילות וחיפשו בבתים העזובים מטמוני זהב או כסף. לפני המלחמה היו חלק מהם תושבי המקום, וכעת הם הבחינו לפתע בשינויים - קירות חדשים שהוקמו ופתחים שנעלמו. הם שברו את הקירות ומצאו את המתחבאים.

כאן החל מסע סחיטה. הנערים דרשו תשלום כופר, אחרת - ימסרו את המסתתרים לגרמנים והם יישלחו להריגה בפורט התשיעי. בבוקר הצליחו המתחבאים לשגר שליח לאנשי הקומיטט בבקשה לאפשר להם לעבור לגטו הגדול ולהצילם. אנשי המחתרת היו מקובלים על הנהלת הגטו, והם מצאו דרך לעשות זאת. למשרד העבודה היה בית מרחץ עבור אנשי המחנות. ביום ראשון, כאשר לא עבדו, היו מביאים את השוהים במחנות להתרחץ ולעבור טיפול נגד כינמת, ולשם כך נזקקו לעצים. הגרמנים לא דאגו

לעצים בעצמם, אלא הטילו זאת על הנהלת הגטו. הנהלת הגטו הודיעה למפקדים הגרמניים, כי מאחר ובגטו המפונה נותרו עצים - הם מבקשים להביא אותם בעגלות של הגטו לבית המרחץ.

לשירות משרדי הגטו עמדו חמישה סוסים רתומים לעגלות, בהם השתמשו בעיקר להבאת קיצבת הלחם לאנשי הגטו מהעיר קובנה. באמצעות העגלות הועברו המתחבאים מהשטח המפונה אל תוך הגטו, ואת העצים אספו במקום מהגטו המפונה.

כאשר ראיתי את אנשי הקומיטט נכנסים אל הגטו המפונה כשעל שרוולם הסרט המאשר את כניסתם ויציאתם, חשבתי כי אף אני אוכל לצאת לשטח המפונה ולמצוא עצים לשימוש בני משפחתי. הסרט הירוק של משרד העבודה היה ענוד על שרוול ידי ועימו ניגשתי אל השומר הגרמני, הראיתי לו את הסרט והוא פתח לי את השער. נכנסתי לבתים ולמחסנים, חיפשתי מעט עצים, אולם לא מצאתי אף קיסם עץ קטן. כאשר התכוננתי לחזור לגטו, הבחנתי ממרחק בשלושה בחורים, בני ישיבה שהכרתי. מלבדנו לא הייתה נפש חיה ברחוב. הם קראו לי לגשת אליהם וסיפרו סיפור נורא:

הליטאים היו מתגנבים בלילות לבתים המפונים, ומכיון שהכירו את מבנה הבתים שהרי גרו בהם - הבחינו שבאחת מעליות הגג נבנה קיר חדש מעץ שלא היה שם קודם לכן. הם פרצו את הקיר וגילו מאות ספרי תורה שהוחבאו שם. הם החלו להשחית את ספרי התורה, חתכו אותם עם סכינים וגוללו אותם על הרצפה. הדבר נודע בגטו באמצעות האנשים שהועברו ממחבואם אל הגטו.

ר' בן ציון לופיאנסקי ז"ל
בערוב ימיו

שכנים שגרו שם סיפרו שבבית זה גר יהודי צדיק בשם לופיאנסקי, שבזמן הכניסה לגטו סיכן את חייו ושכר תמורת כסף רב ליטאי עם עגלה שעבר בין כל בתי הכנסת ובתי המדרש בקובנה ובסביבה ואסף את כל ספרי התורה שהיו שם. למעלה משלוש מאות ספרי תורה נאספו על ידו והוחבאו בעליית הגג. מן הסתם קיוה שבמשך הזמן יימצאו הספרים על ידי יהודים, או שחשב שאם במשך שנתיים וחצי לא נמצאו הספרים למרות כל החיפושים שהגרמנים ערכו בגטו - כנראה זה מחבוא מצוין.

לאחר שנודע הדבר לבני הישיבה, הם החליטו להסתכן ולהעביר את כל ספרי התורה אל הגטו תחת מסווה של העברת עצים. הם סיפרו על כך להנהלת גטו וקיבלו את חמש העגלות לצורך ההעברה.

הבחורים פחדו ששומרי הגטו יבדקו את תכולת העגלות וימצאו את ספרי התורה, ולכן העבירה להם הנהלת הגטו שלושה סרטים צהובים עליהם מצויר "אידישע געמיינדה" - הקהילה היהודית. הבעיה הייתה שהגרמנים התייחסו בחיוב רק לשני סרטים: סרט משטרת הגטו והסרט הירוק של משרד העבודה בגטו. ראשי הגטו שהיו בקשר עם הגרמנים ענדו את הסרט הירוק. לסרט הצהוב לא היתה התייחסות מצד הגרמנים.

שאלתם הייתה האם אני מוכן להסתכן ולהעביר את העגלה הראשונה, ובאמצעותי יראו אם בודקים את העגלות. כך יעבירו את שאר ספרי התורה בשיטה שלי. הם אמרו שעלי להתחשב בהרגשה הפנימית שלי ולהחליט אם אני מוכן להסתכן לשם הצלת ספרי התורה מהביזיון הנורא. הם פנו דווקא אלי משום שעל זרועי היה ענוד הסרט הירוק.

למסור את הנפש להצלת הספרים

שקלתי בתוך תוכי את מי אוכל לשאול כיצד לנהוג. אם אחזור לגטו ואשאל את חכמי הדור - השומר לא ייתן לי לשוב לשטח המפונה, שהרי אני נער בן ארבע עשרה ואין זה מקום לטיולים. שאלתי אותם מאין ישיגו עצים לכיסוי ספרי התורה הקדושים, והם השיבו שהם ידאגו לכך.

הייתה זו אחת השאלות הגורליות בחיי, והיה עלי להחליט לבדי האם מותר לי לסכן את חיי. הם הובילו אותי למקום מחבואם הפרוץ של ספרי התורה, ולמול עיני נגלה החורבן המזעזע של מאות ספרי התורה שחלקם קרועים וזרוקים על הארץ.

כאשר ראיתי זאת, אמרתי שאני מוכן להעביר את העגלה הראשונה עם ספרי התורה הקדושים. שאלתי שוב מאין יקחו עצים להסוואת ספרי התורה כאשר האיזור ריק ומרוקן מעצים. הם הרגיעו אותי באומרם שיש להם מספיק עצים במחבואם. נרגעתי מעט וציפיתי לרחמי שמיים.

העגלות היו בעלות בית קיבול גדול. מצידיהן הונחו קרשים גבוהים שאפשרו הכנסת מצרכי מזון לאנשי הגטו. הבית בו היו ספרי התורה שכן בחצר פנימית ברחוב לינקובה. לא ניתן היה להכניס את העגלה לחצר מפני שלא היה לה מקום להסתובב, ונאלצנו להוריד את ספרי התורה דרך החצר לרחוב שהיה קרוב לבית הקברות הליטאי, שם הסתובב שומר גרמני. פחדנו שיגלו אותנו מעמיסים על העגלות את ספרי התורה באופן גלוי.

רבי אפרים אושרי זצ"ל
עם ספר תורה בגטו

עשינו זאת במהירות. עלינו לעליית הגג, והבחורים הורו לי להוריד את נעליי כאשר דרכנו על הרצפה עליה התגוללו קרעי ספרי התורה. היו שם ספרי תורה גדולים וקטנים. הורדנו אותם מעליית הגג אחד אחד, ובכל עגלה מילאנו כחמישים ספרי תורה.

כאשר לקחתי עימי את ספרי התורה בעגלה, התמלא לבי שלוה שאי אפשר לתארה. חשתי באושר שמציף אותי. תחושה כזו לא חשתי מעולם. אני נזכר בכך תמיד בשעת ההקפות בשמחת תורה.

בעודי תוהה מאין יביאו עצים לכיסוי ספרי התורה, אני מבחין שהם עוקרים דלת מציריה ומניחים אותה בתוך העגלה כדי לכסות מלמעלה את ספרי התורה. הם נזהרו שהדלת לא תישען על ספרי התורה ואפילו לא תיגע בעצי החיים. לאחר מכן הם נטלו בידיהם פטישים כבדים ופירקו את ארונות העץ שהיו במטבח הבית. היו אלו פיסות דקות מאד של עץ, אך הן עשו רושם שמדובר בעגלה עמוסת עצים.

בעל העגלה ואני התחלנו לצאת לדרכנו, והוא אמר לי: "אמנם אתה עדיין נער, אבל כאשר השומר הגרמני יערוך בדיקה בשער, אגיד לו שאתה האחראי מטעם משרד העבודה של הגטו. אני רק עגלון שעושה מה שאומרים לי. לא העמסתי את החפצים ואיני יודע דבר. אינני מציע לך להעביר את ספרי התורה, אתה מסכן את חייך הצעירים. אם חס ושלום ימצא הגרמני את ספרי התורה - הוא יוציא אותך להורג במקום, ודי לך בסכנות שבגטו".

אולם אני לא יכולתי לחשוב על הביזיון הנורא של ספרי התורה וחששתי שהליטאים ימשיכו במעלליהם. ידעתי כי אם לא אעשה זאת, לא אסלח לעצמי לעולם. היתה לי הרגשה שלא לחינם הגעתי לשטח העזוב ובדיוק פגשתי בבחורים אלו, ברור שמן השמים זימנו אותי לדבר זה הדורש מסירות נפש לכבוד שמים. השבתי לעגלון: "אני מודע לסכנה הכרוכה במעשה, אבל אני מוכן לקחת עלי את כל האחריות". הוא הביט בי והמשיך בנסיעה.

מאוחר יותר נודע לי שהעגלון היה אביו של מנהל ה"חברה קדישא" בגטו, והוא רכש

קרשים אצל הליטאים ברשות הגרמנים עבור צרכי הקבורה.

בליטא נהוג היה להניח קרשים לצד הנפטר כדי להחזיק את צורת הקבר. גם מלמעלה הניחו קרשים ומעליהם שפכו את העפר. היו סוגים של שונים עצים - חזקים יותר ופחות. בגטו חיפשו את קרשי העץ החזקים ביותר העשויים מעץ בוק. בתחילה לא התירו הגרמנים להקים מצבות על הקברים, אלא הניחו עץ ומספר.

בבית הקברות היה חדר קטן שבו נערכה ה"טהרה", ושם רשמו בפנקס את שם הנפטר ומספרו. לאחר שנים רבות נמצא הפנקס ובו פירוט שמות שבע מאות וחמישים מנפטרי הגטו.

בשלב מסוים הפך הגטו למחנה הסגר, כמו המחנות בגרמניה. מפקד הגטו הביא את אנשי הגסטאפו שחיסלו את גטו וילנא והם החלו לחקור האם גם בגטו קובנה קיימת מחתרת ליציאת פרטיזנים ליער והאם נבנים בונקרים בתוככי הגטו כמו בגטו וילנא שחוסל.

אחד מאנשי הגסטאפו מצא שיטות כיצד לתפוס אנשים ולהפכם למלשינים. הוא היה תופס אנשים ליד שער הכניסה לגטו ושאלם היכן קנו את האוכל, למי נמכר האוכל וכו', ולאחר מכן העבירם לפורט התשיעי באיום של הוצאה להורג.

היו אנשים שלא עמדו בחקירות. בתחילה הוא ביקש לדעת דברים קטנים כגון - היכן קיימות חנויות בהן מוכרים מזון. הוא החרים את המזון ולא הרג את המוכרים. אחר כך דרש לדעת גם על המחתרת ואיים במוות על מי שלא הסכים לענות.

איש הגסטאפו חקר לעומק על שני מקורות עיקריים של חומרי בניין מהם ניתן לבנות בונקרים ומחבואים שונים.

בבניין התעשייה בגטו עבדו עבור הגרמנים כחמשת אלפים איש. הגרמנים נתנו שם חומרי גלם כמו עצים, מלט, ברזל וכדו'. התנהלה שם ספירת מלאי מדויקת. אמנם ההנהלה הייתה קונה חומר עודף אצל הליטאים והוא נמכר לאנשי המחתרת, אבל בחומר שקנו מהגרמנים לא נגעו.

המקור השני היה האיש הממונה על בית הקברות, ואביו היה אותו עגלון שהסיע אותי עם ספרי התורה. מלאי קרשי העצים שרכש לצורך קבורת המתים לא התאים לחשבון של הגרמנים. הוא עבר חקירות איומות ולבסוף הודה שנקנו ממנו עצים בעבור בניית מחבואים. הוא סיפר על בונקרים שזה עתה החלו אנשי המחתרת לבנות מתוך מחשבה

שהנזק לא יהיה גדול משום שבינתיים אין אקציות ואחר כך יוכלו לבנות מחבואים חדשים. האיש הוצא להורג על ידי המחתרת של הגטו. אנשי הגסטאפו איימו על הנהלת הגטו ותבעו להסגיר את אנשי המחתרת. היו אלו זמנים קשים בגטו.

לפני הגיעי לשערי הגטו החדש עם העגלה עמוסת ספרי התורה, לא ידעתי באיזו סכנת חיים אני נמצא. העגלון רצה לשבת על הקרש עליו הוא תמיד יושב בעגלה, אולם אמרתי לו שאסור לו לשבת שם מכיון שספרי תורה מונחים תחתיו. הוא ירד מן העגלה והחל ללכת ברגל. רוב הכבישים בגטו היו זרועי חול, וגלגלי העגלה התחפרו בחול והקשו על הנסיעה. הסכנה הגדולה ביותר הייתה קצב הנסיעה האיטי סמוך לשער הכניסה לגטו, שמא יצווה עלינו השומר הגרמני להוריד חלק מן העצים כדי להקל על הנסיעה ואז עלולים ספרי התורה להתגלות.

הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל

הגענו לרחוב קריצ'וקיצ'יה מול שער הכניסה לגטו. לבי הלם בחוזקה, הייתי שטוף כולי בזיעה מחשש שמא אתגלה, ופחדי מן הביקורת שליד השער היה נורא. ידעתי כי כאן ייקבע גזר דיני וגזר דינם של שאר ספרי התורה. ידעתי גם כי הגרמנים חסים על בעלי חיים יותר מאשר על חיי אדם, לכן התחלתי לדחוף את העגלה מאחור בכל כוחי, כביכול אני מסייע לסוס לשאת את המשא הכבד. רצתי מצד לצד, דחפתי והתמלאתי זיעה. ליבי דפק מאימת מוות וחששתי שהגרמני ישמע את הלמות ליבי. הראיתי לחייל הגרמני את הסרט הירוק שעל שרווליי. התנהגותי נשאה חן בעיני השומר הגרמני, שכן חיי הסוס היו שווים בעיניו יותר מחיי. לא הייתה לגרמנים כל בעיה להבריש את עורו של הסוס, לנקות ולטפל בו היטב - ובאותה עת ממש לרצוח מאות יהודים באקציות. השומר פתח את השער מרחוק כדי שהסוס לא יצטרך להיעצר ולהמתין עד שהשער ייפתח.

עברתי את שערי הגטו מבלי להיבדק. חיי ניצלו, וחשוב יותר - היה זה אות כי ניתן לשלוח את העגלות הנוספות עם ספרי התורה מבלי שיעברו את הביקורת.

ביקשתי מהעגלון שיוביל את העגלה לסמטה הראשונה ויעצור שם. בסמטה זו, הרחק מעין השומר, עצרה העגלה, ואני התאוששתי מעט מן הפחד הנורא בו הייתי מצוי. לאחר מנוחה קצרה הוביל העגלון את העגלה לעבר בניין גדול, בניין C, בו הכינו מחבוא חדש לספרי התורה.

מקום המסתור החדש של ספרי התורה

כאשר הגענו לבניין זה, בו שיכנו הגרמנים את המפונים, המתינו לנו אנשים שסייעו לי בהעלאת הספרים למחבוא בקומה הרביעית מתחת לגג הרעפים. רצתי את ארבע הקומות כששני ספרי תורה בזרועותי כדי להעלות במהירות את ספרי התורה לפני שהגרמנים ירגישו בדבר. הכל נעשה באימת מוות.

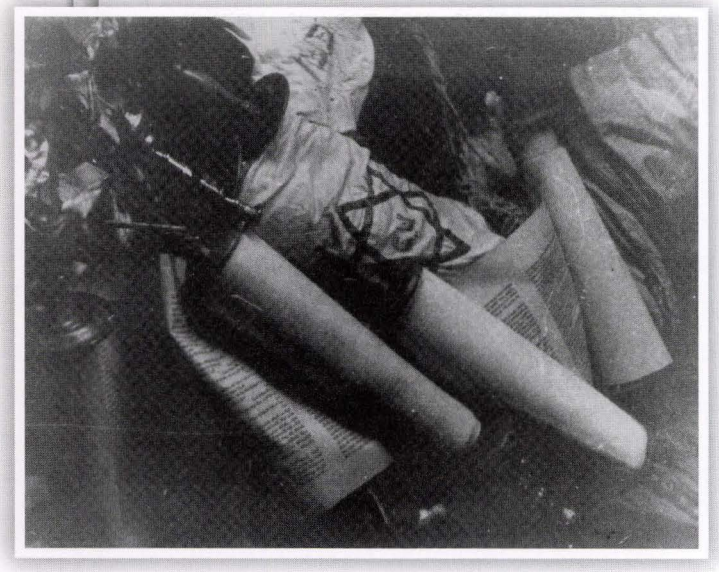

גווילין של ס"ת מחוללים ע"י הליטאים

בקרבת בניין C שכן משרד העבודה הגרמני של הגטו, בראשו עמד מפקד בעל דרגה גבוהה, הרמן שמו, ותחתיו עבדו יהודים. בעינינו הוא נחשב לגרמני שלא עושה צרות לאנשי הגטו. אמנם, לאחר המלחמה נודע כי הוא עזר ליהודי הגטו ככל יכולתו, אולם אז לא ידענו זאת ופחדנו כי בכל רגע יופיע ויראה את ספרי התורה.

עבדנו במהירות וביעילות, העלינו את כל ספרי התורה במעלה ארבע הקומות והנחנו את ספרי התורה על משטח של קרשים. לפני שעלינו על רצפת העץ הסרנו את נעלינו לכבוד התורה. בשלב זה התעוררה בעיה הלכתית: האם נניח את הספרים זה על גבי זה באופן שקל יהיה להסתירם, או אולי נעמידם זה לצד זה כבארון הקודש. אינני זוכר מה הוחלט משום שרצתי למטה כדי להעביר את העצים שעל העגלה לבית המרחץ ולמקום שבו טיפלו בכינמת. זרקתי שם את העצים ושבתי לעבודתי במשרד העבודה.

לא סיפרתי דבר לאיש, אף לא לבני משפחתי ולחברי מ"תפארת בחורים", משום שפליטת פה עלולה הייתה לסכן את חיי. אפילו לאבא - לו הייתי מספר על כל נס שקרה לי - לא סיפרתי. אבא היה אומר שקיבלנו את עולמנו בכל נס שאירע, ומי יודע באלו זכויות נמשיך לחיות בגיהנום הנוראי. לאמיתו של דבר הייתה זו טעות, משום

שאם הייתי מספר הכל לגאון הצדיק הרב מרדכי פוגרומנסקי שהיה מניצולי הגטו, או למורי ורבי הרב אושרי - עם השחרור הם היו מטפלים בהצלת ספרי התורה שנותרו בבניין ההרוס. אולם למעשה, איש מן הניצולים לא ידע על כך.

לאור ההצלחה בהעברת ספרי התורה מבלי להיתקל בביקורת, החלו להעביר באותה דרך את הספרים הנותרים. מיד ארגנו מספר בחורי ישיבה עם סרטים צהובים של הקהילה היהודית שיעבירו את העגלות לגטו. השומר הגרמני האמין כי העגלות מכילות עצים ולא בדק אותן. הם רצו להעביר מייד את העגלות משום שבכל שמונה שעות התחלפו השומרים, וייתכן שיגיע שומר חדש שירצה בכל זאת לבדוק את תכולת העגלות. אני לא עשיתי זאת בשנית, משום שעדיף שהשומר לא יראה את פניי שוב ויזהה אותי.

ליד בית המרחץ נערמה ערימה גבוהה של עצים, והם סודרו מיד כדי לא לעורר שאלות אצל הגרמנים. נזהרנו מאד, משום שלצערנו הייתה בגטו תופעה של מלשינים. לאחר העברת ספרי התורה נבנה קיר מקרשי עץ ישנים והוא הסתיר את מקום המסתור. בקומה השנייה בצד השני של בניין זה גר הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל אצל משפחת קובלסקי.

לאחר כחצי שנה, בשנת תש"ד (ב- 8/6/44 למנינם), חוסל גטו קובנה, ואנשים רבים התחבאו בבונקרים. הנאצים ערכו חיפושים ומצאו כששת אלפים איש, אותם שלחו למחנות האיומים בגרמניה, וכארבעת אלפים איש שלא נמצאו - נשרפו בתוך הבניינים כאשר הגרמנים שפכו בנזין על בתי העץ והציתו אותם. המתחבאים בחדרי הבניין נשרפו והמתחבאים במרתפים נחנקו מהעשן, הי"ד.

את בנייני הלבנים פוצצו, ובנס לא גרמה נפילת בניין C להתמוטטותו. רצפת הבטון קרסה קומה על גבי קומה כך שספרי התורה נותרו מונחים על רצפת הבטון העליונה, ואף גג הרעפים נותר - מגן על ספרי התורה. השרידים לא ידעו מכך וחשבו שזו מפולת.

מכל בתי הגטו השרוף נותרו רק הארובות של תנורי הלבנים שגובהן ארבעה-חמישה מטרים, והן נראו כמצבות על גבי קבריהם של אלפי היהודים. עד היום ניתן לראות זאת. הבניין החרב, בנין C, עמד כך מספר שנים מבלי שינקו את השטח. אבל יש מי שדואג לעולמו, והבנין התמוטט באופן שספרי התורה נשארו מוגנים על ידי גג הרעפים שנשאר שלם עליהם. כך המתינו הספרים תחת הגשם, השלג והכפור עשר שנים, משנת 1944 עד שנת 1953.

היעלמותם של ספרי התורה

בשנת 1953 רצתה הממשלה לבנות גשר חדש ורחב נוסף שיחבר את סלבודקה עם קובנה בנוסף לגשר הישן שכבר היה. בשנים אלה עברה רוב הבניה לסלבודקה ובניינים של עשרות קומות נבנו, ואילו את העיר קובנה לא בנו ורצו שתישאר כמו מוזיאון. הם בחרו את רחוב וורנוס שליד בלוק C, והיו צריכים להרחיב את הרחוב. לפני המלחמה גרו בקובנה ובסביבתה כ- 155 אלף תושבים, ועתה גרו באיזור זה למעלה מחצי מיליון תושבים. הגשר אמור היה להקל על התחבורה בין סלבודקה לקובנה.

לשם בניית הגשר היה צורך לפנות את שטח בניין C. הממשל החל לפנות את שטח המפולת הענקית וגילה את ספרי התורה, אולם ליהודים באותה עת הייתה בעיה קשה. בשנת 1953 נערך משפט סטאלין נגד הרופאים היהודים. ניצולי המלחמה ראו בסטאלין היטלר חדש, והם פחדו לבלוט ביהדותם. לכן, כאשר נתגלו ספרי התורה, הם לא ניגשו למקום על אף שידעו מכך. בזמן סטאלין שרר אצל היהודים פחד עצום, ובית הכנסת היחיד שנשאר עד היום, ה"כאר שול", היה סגור על מסגר ובריח. נפש חיה לא באה

בית הכנסת ה'כאר שול' כיום

לשם. ועד הקהילה לא פעל עוד, לא היו גבאים ולא שמש. הכל היה שמם. יהודי נזהר היה באותה תקופה מלהיפגש עם יהודי אחר בכל מקום שהוא, בעבודה, בבית וכו', זאת בשל הפחד שמא יגידו שהוא שייך למחתרת של יהודים. אימת מוות היתה על כולם. גם לאחר מותו של סטאלין היה בליטא משטר קומוניסטי חזק מאד כמו בימי סטאלין. לכן, אף ששמעו היהודים שנמצאו מאות ספרי תורה - פחדו להתעניין בהם, ומכיון שלא היה ביקוש לספרים, הממשל אכסן את ספרי התורה במנזר כלשהו.

עשרות שנים חלפו, והדבר נשכח. לאחר יותר מחמישים שנה, כאשר לא חששו יותר לנסוע לליטא, נתגלה דבר ספרי התורה. בשנת 1993, כאשר ביקרתי בליטא, רציתי ראשית כל לראות את בניין C שבשטח הגטו, שם החבאנו את 300 ספרי התורה, אולם לא מצאתיו. תחתיו גיליתי את הרחוב החדש, רחוב וורנו. בסביבתו היו בתים יפים של ליטאים, ואיש מהם לא ראה את פינוי הבניין. חשבתי אז שבפיצוץ הבנין הגדול נשרף הכל, עד שנודע לי עתה שמצאו את אותם ספרי תורה.

את הדברים כתבתי כדי למחות על השמועה כביכול כומר הציל את ספרי התורה הקדושים. הכמרים הליטאים נתנו יד לפשעי הנאצים, ואינני חושב שניתן לומר על אי מי מהם שעמד לצידנו וסייע בזמן המלחמה. היו אלה יחידים ממש.

בשנת תש"א, בשבועות הראשונים של כיבוש הגרמנים את קובנה, כשהגיעו הרוצחים הליטאים שנקראו: "אקביסטים", "שאוליסטים" ו"פרטיזנים" לבית כנסת החייטים בו התפללנו אנו עם עוד כשלוש מאות יהודים, הוציאו הפורעים מארון הקודש למעלה מעשרה ספרי תורה ועוד אלפי ספרי קודש לחצר בית הכנסת, והציתו אותם. סיפרו שהם גם רצחו את השמש שגר במקום.

זו הייתה התנהגותם של הליטאים בזמן המלחמה. כשמונים אחוז מיהודי ליטא נרצחו על ידם תחת פיקוחם של הגרמנים במשך זמן קצר ביותר. איך יעלה על הדעת שהכמרים יצילו למעלה מ- 300 ספרי תורה בשעה שבערה בהם אש של שנאה לשרוף ספרי תורה ובודאי שלא להצילם?!

הליטאים לא נתנו להוציא שום ספר קדוש מליטא אחרי המלחמה, כביכול נחשבים הספרים ל"עתיקות", אולם כשהגיעו תיירים מאמריקה והחלו להתעניין אם נותרו ספרי תורה, נודע להם שישנם כמה ספרי תורה במוזיאון והם ניסו לקנות אותם. מחיר כל ספר תורה היה 5000 דולר. פעם אחת, בהקפות שניות בירושלים, הביאו חמישה ספרי

תורה מהמוזיאון שאותם קנה יהודי מאמריקה ושילם על כל ספר תורה חמשת אלפים דולר.

כשנפלה ברית המועצות וניתנה למדינות האפשרות להתחבר יחד או להישאר עצמאיות, נודע שנותרו עוד הרבה ספרי תורה ויהודים החלו לנסוע לליטא, ביניהם יהודי יקר בשם אפשטיין שהתמסר בעיקר לשמור על בית הקברות בוילנא. יהודי זה פעל עם אנשים נוספים עד שהממשל הליטאי הסכים להחזיר את כל ספרי התורה שנותרו. "היכל שלמה" קיבל את הכל, אך הם אמרו לי שאלו היו רק שאריות של ספרי תורה. חלקם הגדול היה קרוע, פסול וטעון גניזה.

העברת ספר תורה נוסף בגטו קובנה

באחד הימים ניגשה אשה צדקנית לאחי הגדול, ר' רפאל ז"ל, שהיה נער כבן חמש עשרה, וביקשה ממנו להעביר ספר תורה ממחבוא אחד למחבוא אחר. אחי נאלץ לעבור ברחוב ליד השער הראשי של הגטו שם עמדו הגרמנים אנשי הס"ס, והייתה בכך סכנה גדולה. האישה הציעה לאחי לאחוז בספר התורה ביד שמאל ולהיצמד לכתלי הבתים משום שהשער בו עמדו הגרמנים היה בצד ימין, וכך הוא יכול להסתיר את ספר התורה. אחי הסכים. אמנם הוא יכול היה להניח את ספר התורה בתוך שק, לשאתו על כתפו כמו משא, וכך לא יבחינו שזה ספר תורה, אולם לא היה זה לכבוד ספר התורה. הוא עטף את הס"ת במפה, אחז את ספר התורה ביד שמאל כדי שלא יבחינו בו הגרמנים, ובעת הליכתו נצמד לבתים כפי שיעצה לו האישה. אני צעדתי בעבר השני של הכביש כדי שאם יזדקק לעזרה - אוכל להציעה לו מיד.

אחי החל ללכת ברחוב, וכנראה נודע לנשים שיעבירו ספר תורה ברחוב בשעה זו. הנשים ששהו באותה שעה בבתיהן סגרו את החלונות והתריסים מרוב פחד, אולם בד בבד עקבו אחר אחי דרך חרכי האשנבים, וכשאחי התקרב ועבר ליד ביתן - נפתח התריס במהירות והנשים שלחו את ידיהן דרכו, נשקו את ספר התורה ומיד סגרו את האשנב בחזרה באימה ובחשש שמא תתפסנה. כך היה בכל בית דרכו עבר אחי. תריס נפתח ונסגר במהירות. אהבת התורה של נשות קובנה!

הייתה זו מסירות נפש עצומה מצד אחי, והוא עשה זאת על אף הידיעה שאם ייתפס יהיה גורלו רע ומר, וכך אף גורלו של ספר התורה. בזכות התורה ומסירות נפשו הצליח להעביר את ספר התורה למקום חדש.

סיפור מגטו וילנא

את הסיפור הבא שמעתי בשנת 1993 עם קבוצת ניצולים שחזרו לליטא מפי הרב קלמן פרבר זצ"ל, מניצולי גטו וילנא, שבבחרותו למד בראדין והיה מתלמידיו הגדולים של הגאון ר' נפתלי טרופ.

גטו וילנא חוסל בספטמבר 1943. חלק גדול מאנשי הגטו הוצא להורג ביער הפונאר, שם נרצחו כמאה אלף יהודים, והחלק הנותר נשלח למחנות אסטוניה האיומים. שני מחנות עבודה נותרו בוילנא, ובהם אך ורק בעלי המקצוע להם נזקקו הגרמנים. אנשי מחנה אחד שוכנו בשני בניינים שבנה הברון הירש כמאה שנה קודם לכן למען עניי וילנא, ובאיזור אחר של וילנא שוכנו אנשי המחנה השני. את המחנה השני חיסלו הגרמנים במהירות, ולמחנה שנותר קראו "ה.פ.ק.". אף ממחנה זה הוצאו להורג רבים, עד שמתוך אלפיים וחמש מאות יהודים - נותרו כארבע מאות בלבד, והם נרצחו בשבוע האחרון לפני בוא הרוסים לוילנא.

במחנה ה.פ.ק. שהה יהודי צדיק שמומחיותו הייתה תפירת תיקי עור. באחד הימים ניגש אליו איש ס.ס. מראשי המחנה, ובידו קלף של ספר תורה. הוא ביקש ממנו לתפור מהקלף תיק יפה לידידה שלו. הצדיק ראה את הקלף ולא ידע את נפשו מרוב צער. הוא החל לשכנע את הנאצי שהקלף לא יתאים ליצירת תיק נשי משום שכתובות עליו אותיות. הוא הציע, כי אם ברצון הגרמני לקבל תוצר יפה - את התיק יעשה מחתיכת עור אחרת.

מחנה "ה.פ.ק"

הגרמני נתן לו תחושה שהוא משתכנע והלך, כשהוא משאיר את הקלף בידי היהודי. בינתיים, כדי להשביע את רצונו, הכין הצדיק תיק עור יפה עד מאד.

הצדיק שאל שלושה תלמידי חכמים מה

לעשות עם הקלף. אם יקבור אותו - עלול הרוצח לבקשו בחזרה ויחלל או ישרוף אותו. הוחלט כי למען כבוד התורה הם ישרפו את הקלף, ואם יבקש אותו הנאצי - יענה הצדיק שהם שרפו את הקלף וקברו את אפרו.

לאחר שבוע הגיע הרוצח וביקש לראות את התיק. התיק אכן מצא חן בעיניו, אולם הוא דרש בחזרה את הקלף שהביא. הצדיק השיב כי מפני שלא היה לו שימוש בקלף, הוא שרף אותו בחצר המחנה. הנאצי החל להכותו מכות רצח בכעסו הגדול על ששרף את הקלף של ספר התורה.

אנשי המחנה ראו זאת והתחננו לפניו שיפסיק להכות את הצדיק, אך הנאצי המשיך להכותו ואמר: "ידעתי שהוא ישרוף את הקלף שהבאתי כי הוא אינו רוצה לחלל את כבודו, ובשל כך השארתי אצלו את הקלף. עכשיו אהרוג אותו על כך". המכות נמשכו עד שהצדיק התמוטט, ורק אז עזבו הרוצח.

לאחר שהתעורר מעלפונו, אמר הצדיק: "ידעתי שהרוצח הנאצי יבוא ויבקש בחזרה את הקלף של ספר התורה **והייתי מוכן לקבל כל ייסורים שבעולם כדי ששם שמיים לא יחולל**". הצדיק לא נרפא, ולאחר שבועיים נפטר.

כשסיפר ר' קלמן פרבר את הסיפור עמדנו כולנו במקום ובכינו. גם בנו יחידו של הצדיק, שהיה בתקופת המעשה נער צעיר, עמד איתנו. הוא נותר לבדו בעולם, ומשום שלא היה מי שיחנכו - הוא לא גדל כמו שרצה אביו. לאחר ששמע את התאור על אביו קיבל על עצמו לשוב לדרך אבותיו.

שישים ספרי התורה שנמצאו לאחר השחרור בוילנא

עוד סיפרו לנו אז בוילנא, שבאחד מבתי הכנסת בוילנא הוחבאו כשישים ספרי תורה שנאספו בתחילת המלחמה מבתי הכנסת. באולם בית הכנסת הקימו הגרמנים מחסן גדול לצרכיהם, ובנס לא שמו לב למקום המסתור של ספרי התורה. גם הליטאים לא הגיעו למקום משום שידעו שלגרמנים יש שם מחסן.

לאחר כיבוש וילנא על ידי הרוסים, שבו יהודים רבים למקום, וביניהם יהודים רבים מרוסיה. לאחר המלחמה היו זמנים בהם גרו בוילנא כ- 35,000 יהודים, ולקהילה היה רב וגם שוחט.

החיים שבו למסלולם, ולפתע נמצאו ספרי התורה בבית הכנסת. הקהילות החלו לחלק ביניהן את ספרי התורה. נהג רכבת יהודי שהגיע לוילנא סיפר כי בעירו בסיביר חיים למעלה מעשרת אלפים יהודים שומרי תורה ומצוות שבמשך עשרות שנים אין להם אף ספר תורה אחד. הוא התחנן לקבל ספר תורה, וראשי הקהל בוילנא הסכימו לתרום ספר אחד.

לאחר חודש שב אותו יהודי לוילנא וסיפר על השמחה הגדולה שהייתה בעיר מגוריו. הוא אמר **שבמשך שבוע שלם רקדו האנשים ברחובות כמו בשמחת תורה.** בקהילתם היה אדם זקן שידע לקרוא בתורה, והאושר אחז בכולם. נהג הרכבת סיפר על ניסיון קשה שעבר עליו בדרכו לעיר מגוריו: בנסיעתו עבר דרך קהילה יהודית גדולה, וכאשר נודע לאנשי הקהילה שיש לו ספר תורה מוילנא, הם הציעו לו עשרים אלף רובל תמורת ספר התורה. הוא עמד בניסיון ולא מכר את ספר התורה, ועתה, כשבא שוב אל וילנא, ביקש לקבל ספר תורה נוסף כדי לתיתו לקהילה שביקשה ממנו למכור לה את ספר התורה, אולם כל ספרי התורה כבר חולקו לבתי הכנסת שבסביבה או לאנשים פרטיים, ולא נשאר להם ספרי תורה עבור הקהילה ההיא.

הפרטיזנים

פרטיזנים ביערות ליטא

כיום יצאו לאור ספרים רבים על בריחתם של יהודים מן הגטו והצטרפותם לפרטיזנים. אינני מתיימר לתאר את חיי הפרטיזנים, אלא להעלות זכרונות מתוך מה ששמעו אוזני וראו עיני בין כותלי הגטו. קרוב משפחתי, שהלך ליער הפרטיזנים, סיפר לנו על הקורות עמו, ואני חושב שאוכל להוסיף דברים על מה שכתבו ההיסטוריונים.

שמענו בגטו שישנן פלוגות של אלפי פרטיזנים שנלחמות עם הגרמנים באיזור היערות הגדולים בבילורוסיה (רוסיה הלבנה). יערות אלו היו רחוקים מקובנה מאות ק"מ, ולא עלה כלל על דעתנו שיש אפשרות ללכת לשם ולהצטרף למחנות הפרטיזנים. ראשית, המרחק מקובנה אל היערות היה עצום, ושנית, ידענו שיש שם פרטיזנים רבים, כך שאין סיכוי שיצרפו אותנו אליהם.

בהחזקת מחנה פרטיזנים היתה בעיה עיקרית של אספקת מזון. הם היו צריכים להחרים מזון אצל האיכרים, וחלק מהאספקה הגיע אליהם מן הרוסים באמצעות אוירונים. המבצעים להשגת מזון סיכנו מאד את חיי הפרטיזנים משום שהאיכרים היו מודיעים על כך לגרמנים ומיד הם היו מתקיפים אותם. החרמת המזון של הפרטיזנים היתה מוכרחה להעשות במהירות ובאיומים על האיכרים שאם יבקשו את עזרת הגרמנים - ישרפו הפרטיזנים את כל הכפר, לכן עשו מחנות פרטיזנים קטנים שאפשר לנייד אותם במהירות ממקום למקום. בשנת 1943, כשהתחילו הגרמנים לספוג מפלות בחזית הרוסית, החלה נסיגה קטנה של הגרמנים והרוסים רצו להקים מחתרת פרטיזנית בעורף, ביערות ליטא. ראשית כל הוקמו מחנות פרטיזנים ברוצניצקו סביבות וילנא, שם היו יערות בהיקף של עשרות ק"מ. את המפקדים העבירו מרוסיה, והעיקר - אל הפרטיזנים הצטרפו חיילים וקצינים רוסיים שהתחבאו בכפרים או הסתובבו כל הזמן ביערות כזאבים בודדים. כמו כן, הצטרפו אליהם גם ליטאים קומוניסטים. הגרמנים רצו לגייס את הליטאים לצבא או למשלוח לעבודה בגרמניה, ואז הם התחילו לברוח מהכפרים ולהתחבא. חלקם הצטרפו לפרטיזנים גם כדי לטהר את עצמם בעתיד מאשמת רצח העם היהודי.

הפרטיזנים

בגטו וילנא התארגנו קבוצות פרטיזנים על ידי קשרים עם הקומוניסטים במחתרת. בזמן חיסול הגטו הצטרפו מאות בחורים לקבוצת הפרטיזנים ביערות רודניצקי, ויש על כך ספרות נרחבת - בפרט ספרו של הפרטיזן קרמרמן מגטו וילנא שהוא ספר אמיתי ואוטנטי ביותר בלי שום תוספות. ניכר מספרו שהאמת היתה נר לרגליו. בוילנא התגבשה על ידי המנהיג הרוזווניסטי גלזמן קבוצה יהודית פרטיזנית עצמאית בלי עזרת הקומוניסטים, אך הם לא החזיקו מעמד וכולם נפלו בקרב. לקומוניסטים היו ידיעות מהכפרים על ניידות הגרמנים, ואם ידעו שהם רוצים להתקיף אותם - מיד היו עוזבים במהירות את המקום כדי לא לבוא במלחמה חזיתית. במקרה כזה הם היו עוברים לחלק אחר של היער, שכן המרחקים ביערות היו גדולים.

חיים ילין הפרטיזן

בגטו קובנה היה סופר בשם חיים ילין. הוא היה קומוניסט לפני המלחמה, אך לא הספיק לברוח לרוסיה בראשיתה. הוא חיפש קשרים עם חברים קומוניסטים ליטאים שירדו למחתרת. הגרמנים חיפשו את הקומוניסטים הליטאים כדי להורגם, אך יש

לציין שהליטאים לא הלשינו עליהם לגרמנים. הם ראו בהם אחים. חיים ילין היה לגיבור הגטו. הוא האמין בהשקפותיו האידיאליסטיות בכל ליבו והיה מוכן למסור נפשו עליהן.

לעיתים, היה חיים ילין מסתכן ועוזב את הגטו. הוא היה מוריד את הטלאי הצהוב, בורח מהגטו ונפגש עם חבריו הליטאים הקומוניסטים במחתרת, זאת במטרה לייסד בגטו מחתרת פרטיזנית שתילחם בגרמנים. הם הבינו שבעיר קובנה לא ניתן להלחם בגרמנים; העיר קטנה ותושביה הליטאים הרבים אוהדים את הגרמנים כך שלא ניתן להסתתר בה. הדרך היחידה להקים פלוגות פרטיזניות היתה ביער. גם בו נתקלו בקשיים רבים, כיוון שרוב העם הליטאי שנא את הקומוניזם ואהד את הנאציזם. נתונים אלו הביאו את הסופר חיים ילין להקים תחילה מחתרת קומוניסטית בגטו לכל אלו שאהדו את רעיון השוויון הקומוניסטי, ולאחר ביסוסה בגטו - להעבירה ליערות.

הקומוניסטים בגטו חברו לקבוצות בנות שלושה חברים כל אחת, זאת במטרה למנוע חשיפה של יתר חברי המחתרת. בשיטה זו הוכנה הקרקע למקרה שיתפס אחד מן הקבוצה ויעונה בעינויים קשים, ומתוך אונס ימסור את שמותיהם של חבריו. מאחר וידועים לו רק שמותיהם שני חברים מלבדו - אין באפשרותו להלשין על אחרים. על כל עשר קבוצות קטנות ייסד חיים ילין שלושה אנשים שכונו "תא", והיו אלו אנשים אחראיים ואמיצים. הם דאגו לגבש את עשר הקבוצות ולהקים את המחתרת. הקמת המחתרת ארכה זמן רב - כשנתיים, ובסופן ברח חיים ילין אל היער כדי להיפגש עם המנהיגות המחתרתית של הפרטיזנים ביער.

אני זוכר את דמותו של חיים ילין: אדם בעל חזות צעירה, מעוטר בשפם גדול, ומראהו כמראה ליטאי טיפוסי. הוא היה אמיץ ומתוחכם. ידעתי שהוא נעלם למספר שבועות אל חבריו הליטאים הקומוניסטים כדי לחפש דרכים לצאת ליער, אך מעולם לא סיפרתי את הדבר לאיש. נצרתי ידיעה זו בליבי כל ימי שהותנו בגטו וקיוותי להשתמש בה להצלתנו.

לאחר חיסול גטו וילנא חיפש חיים ילין דרכים כדי להוציא את הנוער של גטו קובנה ליער. מגמתו היתה צירוף הנערים לקבוצת הפרטיזנים שביער רודניצקי היות וביער זה התקיימו קבוצות פרטיזניות מסודרות שחלקן היו מורכבות מיהודים מגטו וילנא. לימים סיפרו הפרטיזנים על הקורות אותם ביער רודניצקי: בסביבת היער היו ביצות של טיט גדולות ועמוקות שלא ניכרו לעין. מי שלא ידע עליהן - היה עלול לטבוע בהן בלי יכולת לצאת ולא היה שייך להצילו. היתה זו מיתה קשה מטביעה במים,

כיוון שההשתקעות היתה איטית עד להחריד והביאה תמיד בסופה למוות בטביעה. הפרטיזנים סימנו שבילים מיוחדים כדי שלא יטעו, אולם הגרמנים פחדו פחד מוות מהביצות ובשל כך "נהנו" הפרטיזנים מחודשים שקטים בתוך המחנה בעומק היער. בעיה גדולה אחת היתה מנת חלקם - השגת מזון.

חיים ילין, גיבור הגטו, היה נפגש עם המחתרת הקומוניסטית בקובנה, ובעזרתה יצר קשר עם מפקדי הפרטיזנים שנשלחו ממוסקבה ליערות ליטא כדי להנהיג את הפרטיזנים. המפקד הראשי היה בורגיס. בתחילה חשבו הכל שהוא מפקד רוסי בדרג גבוה או מפקד ליטאי שנשלח ממוסקבה כדי לפתוח מחנה פרטיזני חדש ביערות הגדולים שבליטא שכונו "יערות אוגוסטובה". יערות אלו השתרעו מרוסיה הלבנה ועד לעיר המחוז לזדיי, סמוך לגבול פרוסיה הגרמנית, לאורך הצד הדרומי של ליטא. יערות אלו היו הגדולים בליטא ואורכם היה מאות קילומטרים. מגמת הרוסים היתה להקיף את הצבא הגרמני מהצד הדרומי של ליטא. הגרמנים הרגישו בכך, ועל כן החלו בבניית כבישים בתוך "יערות אוגוסטובה" תוך שמירה קפדנית מטעמם. לעומק היער הם לא העזו להיכנס בשל הפחד מן הפרטיזנים, אולם בשולי היער ובצדדים הנותרים שלטו הגרמנים בעוצמה רבה. כך לא איפשרו לפרטיזנים לצאת מן היער ולתקוף.

הסופר חיים ילין היה נראה כמו ליטאי בעזרת שפתו הרהוטה ותלבושתו הליטאית. הוא הגיע במסירות נפש ליער אוגוסטובה כדי להיפגש עם מנהיגות הפרטיזנים, ושם הכיר מיד את המפקד בורגיס שהיה בעצם יהודי מקובנה בשם זימן, ושימש כאחד מהמנהיגים הקומוניסטים הגדולים שהיו בקובנה. בפרוץ המלחמה הרוסית לקחו אותו במטוס עם שאר המנהיגים למוסקבה ואחר כך שלחו אותו להנהיג את קבוצת הפרטיזנים בליטא. ילין כמובן לא גילה לאף אחד שהוא מכיר אותו ושהוא יהודי.

המפקד בורגיס (זימן) היה מוכן לקבל את הנוער מהגטו, אך רצה שהם יבינו שלא מדובר במקום מקלט אלא במלחמה פרטיזנית קשה ויומיומית מול הגרמנים. הוא ביקש שידעו שהחיים ביער קשים ולעיתים נופלים קרבנות. ילין רצה שכל בני הנוער בגטו, אפילו אלה השייכים למפלגות ציוניות, יוכלו להצטרף לפרטיזנים, אך המפקד בורגיס דרש שהנוער בגטו יצטרף לפרטיזנים ביער אוגוסטובה שם הוא נמצא, מפני שההתקפות על הגרמנים יתחילו בשלב זה מיערות אוגוסטובה ושם צריך את כל הכוח. היתה זו בעיה משום שביערות רודניצקי בסביבות וילנא כבר היו קבוצות פרטיזניות מסודרות עם מחנות ועם אוכל, ואילו במחנה הפרטיזנים של אוגוסטובה ביערות הגדולים - עדיין לא שלט הסדר. הכלל הראשון אצל הפרטיזנים ביער: למפקדים אף

פעם לא חסר אוכל, וגם במצב הכי קשה - בישלו עבורם אוכל מיוחד. בזמנים קשים במיוחד היו שולחים להם אוכל באוירונים ממוסקבה.

הקמת מחנה חדש היתה משימה קשה ביותר. חיים ילין היה מוכן לכל, העיקר להתחיל לשלוח את הנוער הלוחם לפני שיסגרו כל הדרכים לצאת מהגטו. ילין פעל במהירות כדי לא לאחר את המועד, בפרט כשהמפקד החדש של הגטו הרוצח ג'קי ימ"ש אמר מפורשות שהוא בא לחסל את גטו קובנה.

הפעולה הכי חשובה שהצליח חיים ילין לפעול היתה מתן האפשרות לכל בני הנוער מכל המפלגות לצאת להלחם ביער. חיים ילין שהגיע לבדו ליער אוגוסטובה ועבר את כל הסכנות בדרכים, לא תפס אז שאין סיכוי שקבוצה פרטיזנית שלמה תגיע ליער אוגוסטובה בשלום. יש הבדל בין אדם יחיד בעל אומץ ובין קבוצה שצריכה ללכת ביחד, אפילו אם תתחלק לקבוצות של שניים-שלושה בחורים ותתאסף מפעם לפעם במקום מסוים. כדי להגיע ליער הם היו צריכים לעבור בערים ובכפרים עויינים ביותר ליהודים ובפרט לפרטיזנים, ובכל כפר היו שוטרים וחברי כפר שהיו מתריעים על כל חשוד. בנוסף, מסע רגלי של כ- 150 ק"מ הוא משימה בלתי אפשרית בעליל. רק יחיד מסוגל אולי לעשות את זה. במבט לאחור מבינים שהדבר הראשון והחשוב שהיו צריכים לעשות הוא לצרף לקבוצות מורה דרך שמכיר כל דרך צדדית ביער, ובשום אופן לא להסתכן ולעבור דרך כפרים, אפילו בזוגות. הליטאים בכפרים הכירו את כל האנשים מהסביבה וכל פנים חדשות גרמו להם חשד, ובפרט בחורי הגטו שלחלק גדול מהם היו פנים יהודיות טיפוסית. הליטאים ידעו שיש בסביבה קבוצות פרטיזניות משום שהן בצעו התנפלויות והחרמות מזון, והם חיפשו בכל פינה פרטיזן כדי למסור אותו לגרמנים.

ילין לא קיבל מהיער סייר או מורה דרך כדי להוביל פרטיזנים מהגטו. ילין כל כך שמח שנפתח לו פתח המאפשר את יציאת הנוער ליער, עד שלא חשב על כך. הוא סבר שכשם שהוא הגיע בעצמו ליער - כך גם אחרים יכולים להצליח להגיע אם ישמרו על כל אמצעי הזהירות, ילכו בלילות ולא בקבוצות, ויזהרו מאנשי הכפרים הליטאים. בסופו של דבר, המשלוחים הראשונים ליער אוגוסטובה לא הצליחו להגיע.

בינתיים חזר חיים ילין בחזרה לגטו, ובשמחה סיפר לחבריו על פתיחת השער לנוער של הגטו ועל האפשרות ללכת ליער, להצטרף לפרטיזנים, להלחם עם הגרמנים ולנקום את נקמתנו. הוא סיפר שקיבל ביער שקית עם סוכר כצידה לדרך חזור כדי שבדרך לא יצטרך לבקש אוכל מאנשי הכפרים אלא יאכל מעט סוכר עם מים מהמעינות בדרך. הסוכר מרגיע את הרגשת הרעב ונותן כח ללכת את מאות הק"מ.

במסירותו להציל את הנוער בגטו הוא הפך לגיבור של הגטו. רוב אנשי ראשי המפלגות בגטו שהיו קשורים למחתרת ידעו עליו וראו אותו, אך אף אחד מאנשי הגטו או מאנשי העולם התחתון לא הלשין עליו. הוא כמובן נזהר מאד מאד וכמעט כל יום היה נפגש עם חבריו הקומוניסטים במחתרת מחוץ לגטו, אך בכל זאת ראו אותו מפעם לפעם בגטו.

הייתי רואה אותו הרבה פעמים כיון שהיה גר לידינו. זכות הראשונים לצאת ליער ניתנה כמובן לחברי המחתרת הקומוניסטית בגטו, ואליהם הצטרפו יחידים משאר המפלגות כדי לראות איך תתקבל הקבוצה ביער. בהמשך נשלחו גם מעט נשים. הזכות הזאת ניתנה בעיקר לחברות קומוניסטיות.

חיים ילין סיכן את חייו יום יום וכל הזמן שהה מחוץ לגטו בלי הטלאי הצהוב כאילו אין גטו. הוא נפגש עם ראש המחתרת הקומוניסטית בעיר וביער, טיפל בכל הבעיות שהתעוררו לפרטיזנים של הגטו וכל הזמן חיפש דרך להוציא במהירות בחורים מהגטו ליער. הוא ידע שכל רגע עלולים השערים להסגר.

ניהול המחתרת בגטו וההוצאות ליער היו עבודת יחיד של ראש המחתרת חיים ילין. הוא נפגש עם הליטאים הקומוניסטים, נפגש ביער עם ראשי המפקדים, ובכל יציאה ליער הוא ליווה את הנערים במכונית שבה נסעו כדי לוודא שהכל עבר בשלום.

בתחילה, הבחורים מהגטו לא התקבלו יפה ביער ע"י שאר הפרטיזנים הליטאים והרוסים, וסבלו מאנטישמיות עד כדי כך שהרגישו סכנה לחייהם. חיים ילין סיכן שוב את חייו והלך ליערות אוגוסטובה כדי להפגש עם המפקדים הראשיים ובפרט עם המפקד זימן, והענין סודר. הם החלו לקבל יחס יפה כמו שאר הפרטיזנים. הבחורים מהגטו נלחמו במסירות נפש וחלקם נפלו כמו גיבורים במלחמתם, בניגוד לפרטיזנים הרוסים והליטאים שרק חיפשו איך להתחבא ולעבור את המלחמה בשלום.

המפקד הקומוניסט מר זימן היה הקומיסר הראשי של הפרטיזנים בליטא. אצל הרוסים נחשבת דרגת הקומיסר לדרגה גבוהה מעל כל המפקדים, ונאמנותו לקומוניזם לא היתה מוטלת בספק. מפקד היער זימן, למרות שהעלים את מוצאו יהודי, עזר רבות לפרטיזנים היהודים, ובעיקר דאג שבקרב לא יהיו טענות על יהודים.

זימן היה אחד מהמנהיגים הגדולים של הקומוניסטים בקובנה ובליטא. הוא עצמו השתדל לא להתבלט. את המשרות החשובות נתן לחבריו הקומוניסטים הליטאים,

בטענה שליטא היא מדינה של העם הליטאי ויהודי - אפילו מנהיג - צריך לעזור כפי יכולתו למדינה שהוא גר בתוכה ולא לקבל משרה רשמית חשובה.

בחלק הראשון ספרתי כיצד זימן הוציא אותנו מהרשימות של המשולחים לרוסיה.

אין לי שום ספק שלולי זימן שהיה המפקד הראשי של הפרטיזנים ביער - לא היו נפתחים שערי היער לנוער מהגטו, לא לנוער של וילנא ולא לנוער של קובנה, בפרט לבחורים שלא היו קומוניסטים. הפרטיזנים לא נלחמו ישירות עם הגרמנים אלא רק עשו פעולות פרטיזניות יחידות מפעם לפעם, ולשם כך היו להם די לוחמים ולא נדרשו כל כך הרבה פרטיזנים חדשים.

רצונו של זימן היה להציל את בחורי ישראל ולהעניק להם אפשרות להלחם במסירות נפש בחיה הנאצית ולתת כבוד לעם היהודי. ידוע שהיהודים היו הלוחמים הכי טובים בצבא הרוסי נגד החיילים הנאציים. זה היה הרקע האישי של זימן. מצד אחד - נאמנות עד אין סוף לקומוניזם ולרוסיה, ומצד שני - עזרה ליהודי הגטו באופן שלא תפגע נאמנותו למפלגה.

ואכן, הקבוצות הפרטיזניות מהגטו הצטיינו בלחימה באומץ לב והיו הראשונים בכל פעולה מסוכנת. היה זה החומר המלחמתי הטוב ביותר שהיה ביער. נוער הגטו קיבל את האפשרות להלחם בחיה הנאצית, למגר אותה ולנקום את נקמת העם היהודי. בפעולתו של זימן להצלת יהודים מחיות הטרף הנאציות והליטאיות הוא זכה למצווה גדולה, אף שהיה מדובר בהצלה של כמה מאות בלבד, שהרי כל אדם שניצול הוא עולם ומלואו.

ביער היו החיים קשים גם מלבד הסכנה הגדולה. בזמן פעולות צבאיות היו צריכים להזהר מאד מהפרטיזנים הליטאים, הרוסים והאוקראינים עצמם - שלא ירצחו אותם מאחורי גבם ויגידו שהיתה זו פליטת כדור. הפרטיזן הוילנאי קרמרמן כותב בספרו הנפלא על גטו וילנא, שכאשר היה פרטיזן ביער היה נוהג ללכת תמיד כמאסף כדי שלא יפגע על ידי פרטיזן רוסי או ליטאי שישלח בו כדור מאחור בטעות. בכל זאת הרגישו ביער חיי חופש וקיוו ליום השחרור שיגיע. בחיי היער פיתחו הפרטיזנים עירנות וזהירות יתירה כדי שלא להיפגע מהנאצים מחד, ומחבריהם הפרטיזנים מאידך.

הקבוצה הפרטיזנית הראשונה נמלטת אל היער

אט אט החלה להתגבש בגטו הקבוצה הפרטיזנית הראשונה כשפניה מועדות ליער.

אחד מחבריה היה הפרטיזן אלתר פייטלסון, שעל גבורתו ותושייתו אכתוב בפרק הבא. מפקד המחתרת חיים ילין נקט בזהירות רבה בכל פרט הקשור בבריחה. הוא לא הרשה לבורחים לשאת נשק בדרכם אל היער, וטען שיתכן שהליטאים או הגרמנים יתפסו אותם, וכשיבחינו שהם נושאים נשק - ירצחו אותם מיד. ביער כבר ידאגו להם לנשק. הוא הציע שיקחו עמם סכינים לשעת הצורך, וכך אם יתפסו אותם הגרמנים - הם יוכלו לחפות על עצמם, לומר שהם ברחו ממחנה עבודה וחשבו למצוא מסתור אצל הליטאים, וכעת הם רוצים לחזור לגטו. יש הבדל גדול בין אדם שהולך לפרטיזנים במטרה להלחם עם הגרמנים ובין אדם שברח מהגטו כדי להתחבא אצל הליטאים.

קבוצת הפרטיזנים היוצאת מאד התנגדה לשיטתו של ילין לא לשאת נשק. הם רצו שאם הם יתפסו תהיה להם האפשרות לנהל קרב לחיים ולמוות ולא ליפול בידי הרוצחים הליטאים. המנהיג חיים ילין רצה לבחון את הקבוצה הראשונה היוצאת ליער כדי ללמוד איך לנהל את המשלוחים הבאים בצורה הכי בטוחה.

וכך, בתחילה יצאו כמה קבוצות ליערות אוגוסטובה ברגל ללא נשק ונתפסו בדרך ליער. הפרטיזן אלתר פייטלסון כותב בספרו שהוא נמנה על בני הקבוצה הראשונה. מורה הדרך שלהם היה חלש, כנראה הוא היה בעברו איש צבא והכיר את הדרך לפי המצפן, אך לאחר הליכה של עשרות ק"מ הוא התבלבל והוא - הפרטיזן אלתר פייטלסון - המשיך להיות ראש החוליה. הם הלכו בקבוצות של שניים-שלושה אנשים. הבעיה העיקרית שלהם היתה העובדה שהם צעדו בסמוך לכפרים של ליטאים, והתושבים המקומיים הרגישו בהם ותפסו אותם. מאחר והם לא הלכו ביחד אלא נפגשו מפעם לפעם במקום מפגש כלשהו, חלק מן האנשים שהלכו באחרונה הבחינו שתפסו את חבריהם, וחזרו לגטו לספר על כך. לאחר שנתפסו כמה קבוצות שהלכו ליער, הבינו בגטו שזו משימה בלתי אפשרית להגיע ליערות אוגוסטובה משום שהדרך הארוכה מקובנה ליער עוברת בכבישים ובשבילים של ליטאים. כדי להגיע לשם היו צריכים סייר פרטיזן מהיער שמכיר את שבילי היער היטב ועימו ניתן ללכת בעיקר בלילות, ובימים להתחבא ביער.

ראש המחתרת חיים ילין למד מכל כשלון. הוא השפיע על מפקד הפרטיזנים בורגיס (זימן) שבתחילה ילכו נערי הגטו ליער רודניצקי ליד וילנא, שם היו פלוגות של פרטיזנים מיהודי וילנא, ומשם יעבירו אותם הפרטיזנים לאוגוסטובה דרך היערות. ואכן, לאחר כשלון הקבוצות הראשונות הוסכם שהקבוצות הבאות תצאנה מהגטו ליער רודניצקי. כמו כן, הצליח ראש המחתרת חיים ילין לשכור נהג ליטאי שעבד בחברת הובלה

של הצבא הגרמני, שם עבדו יהודים מכונאים מהגטו, ועם קשר של ראש הפלוגה היהודי ולאחר מתן שוחד רב - הסכים הנהג הליטאי להוביל מהגטו קבוצות פרטיזנים למרחקים של חמישים ק"מ מקובנה סמוך ליער. המנהיג חיים ילין היה מלווה אותם וחוזר עם הנהג בחזרה לקובנה. כך עברה בהצלחה יציאת הנוער של הגטו ליער והם הגיעו בשלום ליער רודניצקי.

תפיסת הפרטיזנים

הכרתי שני פרטיזנים שנתפסו בדרך ליער. אחד מהם היה אבא דיסקאנט שגר בסמוך אלינו, היתה להם חנות מכולת ברחוב לוקשה בקובנה, וכל יום הייתי בא לקנות אצלם. אביו היה מהמשכילים החרדים, אבל לצערי הגדול - הילדים בני הבית למדו בבתי ספר רגילים והוריהם לא הבינו אז שהדבר מרחיק את הנוער משמירת התורה והמצוות. נשאר לי זכרון ילדות מהסבא שלהם, ר' צמח. אני זוכר אותו בזיקנותו עטור זקן לבן וכולו צדקות, טוהר וזכות. ראיתי גם את אביהם מסתובב בבית ומכין את שיעורו תוך שימת לב לכל מילה שיאמר ויפרש כמו ראש ישיבה שמכין שיעור בישיבה. את הבן הצעיר אבא אני זוכר מהגטו - תמיד היה עסוק, לא בלשתי אחריו. כנראה היה חבר בנוער השמאלני. בדרך ליער תפסו אותו והעבירו אותו לפורט התשיעי.

השני שהכרתי מהקבוצה שהלכה ליער היה פיני קרקינובסקי. הם היו שלושה אחים שלמדו ביבנה; האח הגדול היה חבר בכיתה של אחי הבכור ר' יוסף, הספיק לגמור את יבנה לפני המלחמה ונכנס ללמוד בישיבת סלבודקה לזמן קצר מפני שהרוסים כבשו את ליטא וסגרו את הישיבות. האח הצעיר למד עם אחי רפאל בכיתה אחת ביבנה. אביהם היה איש ירא שמים והיתה ברשותו מסגריה שממנה התפרנס בכבוד.

סיפרו לי שלפני שפתחו את אורט - בית ספר המקצועי בקובנה - היו שולחים נערים יתומים מבית היתומים בקובנה ללמוד מקצוע. חיפשו עבור הנערים מקומות לימוד אצל חרדים והיו שולחים אותם אל אבי משפחת קרקינובסקי כדי שילמדם את מקצוע המסגרות ובתוך כך יצאו יראי שמים ומקיימי מצוות. משפחת קרקינובסקי היתה משפחה יקרה ומכובדת בקובנה. אחי הגדול ר' דוב נ"י זוכר את הסבא של משפחת קרקינובסקי שהיה חסיד והלך עם שטריימל.

כפי מה שכותב הפרטיזן אלתר פייטלסון בספרו, בפורט התשיעי היו 14 בחורים פרטיזנים שנתפסו בהליכה מגטו קובנה ליער והגיעו לגיא ההריגה.

עדות ראיה על יציאת הפרטיזנים

אנו, הנערים בגטו, ידענו על יציאת הפרטיזנים ושמענו שמועות על יציאה ליער כי הרי לכל אחד היו קרובים או מכרים שעמדו לצאת ליער, אבל שמרנו את הדבר בסוד.

בעבודתי במשרד העבודה בגטו היה תפקידי למסור הודעות. פעם נכנסתי לבית כלשהו ומצאתי שם הרבה בחורים, וכשראו אותי - שרו ושמחו. לא הבנתי מה לשמחה זו בים הצרות בגטו וברעב האיום; אח"כ הבנתי שהם התאמנו לקראת היציאה ליער, והיו ביניהם גם כמה שבנו מלינות בגטו. כשנכנסתי בפתאומיות הם רצו להעלים ממני את האמת והתחילו לשיר שירים כאילו ישנה כאן איזו מסיבה. הארגון של המפלגות הציוניות לא פחד ממנהלי הגטו משום שרובם היו ראשי מפלגות ציוניות לפני המלחמה. הם מסרו להנהלת הגטו רשימת שמות שבהם אין לגעת הן בעבודה היומית והן במשלוחים למחנות עבודה, וכך הם יכלו להתמסר לאימוני הנשק ובניית מחבואים טובים.

לאחר מספר חודשים השתכללה יציאת הפרטיזנים ליער בעקבות העובדה שקבוצות הפרטיזנים הראשונות נתפסו והובלו לפורט התשיעי. יום אחד נודע לי כי בלילה יוצאת קבוצה ליער ורציתי לראות את היציאה מהגטו. היה זה כבר לאחר שהגטו הוקטן ועברנו לגור ברחוב סטולגינסקי, והשער הראשי לגטו עבר לרחוב וורנוס. היתה קבוצת יהודים שעבדה בלילה והיתה יוצאת בשעה תשע בערב לעבודה, ודרכה היתה מסתננת קבוצה של פרטיזנים. הבחנתי שבצד עומד ראש משטרת הגטו משה לוין שהפך לאחד מגיבורי הגטו ונקרא בשם "דה-גול" על שם גנרל דה-גול מצרפת שנלחם יחיד נגד הגרמנים. אשתו של ראש המשטרה משה לוין היתה אחותו של ד"ר יעקב גולדברג, חבר מועצת הזקנים בגטו ובן דוד של אמא. אנו אף פעם לא ביקשנו את עזרתו מפני שתמיד קבלנו את כל העזרה מד"ר גולדברג. בשער עמד איש משרד העבודה יענקל'ה ורבובסקי, ובצד ראיתי את קבוצת הפרטיזנים שרצתה לצאת בלילה ליער. הבחנתי שמשה לוין מפקד המשטרה מסתודד עם איש משרד העבודה יענקל'ה ורבובסקי ומבקש ממנו לסלק אותי משם. לאחר שורבובסקי אמר לו מי אני וכנראה ציין שאני עובד אצל המהנדס רטנר שהיה מראשי המחתרת בגטו - הוא נרגע והשאיר אותי שם. המפקד משה לוין ליווה את הקבוצה ביציאה משער הגטו ובדק שלא יהיו הפתעות. הוא כנראה העמיד את אנשיו בתצפית כדי שאם יבואו אנשי הס"ס - מיד תתבטל היציאה.

בשער זה היתה יוצאת קבוצה של ארבעים אנשים לעבודת לילה. הבחנתי שאנשי הקבוצה היוצאת ליער נשאו על גבם שקים עם נשק כמו רובים. הם למדו לקח מהקבוצות הראשונות שנתפסו משום שהלכו בלי נשק, וכעת החליטו לשלוח אותם עם נשק. החידוש הכי חשוב היה שמפקד המחתרת חיים ילין השיג ע"י שוחד ליטאי שעבד אצל הגרמנים כנהג משאית גרמנית. הוא היה בטוח שמכונית משא גרמנית לא תבדק בדרך. בגטו ספרו שליד הנהג הושיבו את אחד הפרטיזנים שהיה בלונדיני ולבוש כקצין ס.ס. לשם הסוואה. הם קיבלו איתות שרכב המשא הגיע ועומד בצד השני של הרחוב מאחורי שער הגטו. בשלב זה התחיל יענקל'ה ורבובסקי איש משרד העבודה להוציא אותם דרך השער.

מפקד המשטרה משה לוין עמד בצד מרוחק מהשער, ואני עם הסרט ממשרד העבודה נעמדתי ליד יענקל'ה ורבובסקי בשער. שמעתי שיחה שהתקיימה בין הגרמני הממונה על היציאה לעבודה בשער הגטו ובין יענקל'ה. הגרמני אומר ליענקל'ה: הבטחת לי לפני כשלושה חודשים שתתפור לי כובע צבאי חדש, וכעת מתקרב החג לקראת השנה החדשה ועדיין אני הולך בכובע הצבאי הישן שלי. *יש לציין שבוורקשטטים היו מייצרים הכל עבור הגרמנים, ואם היה צריך יענקל'ה איזה שוחד טיפשי כמו כובע צבאי חדש - היו מייצרים בשבילו.* ענה יענקל'ה לגרמני: תראה אדוני, אם הייתי תופר לך לפני שלושה חודשים את הכובע - היום זה כבר היה ישן, עכשיו אתפור לך ותקבל לרגל השנה החדשה כובע חדש! הגרמני פרץ בצחוק מהחכמה של יענקל'ה. כמובן שמיד אח"כ הוא תפר ונתן לו את הכובע לרגל השנה החדשה. זו היתה השיחה לפני היציאה של הקבוצה ליער, ואז החלה לצאת הקבוצה של עבודת

שומרי השער
מימין יענקלה ורבובסקי

הלילה עם הקבוצה של הפרטיזנים. יענקל'ה ורבובסקי היה מומחה לעשות מהומה ואי סדר כדי שהגרמני לא יוכל לספור בשום אופן.

יענקל'ה התחיל לדחוף אותם, נתן ברכות וקללות על הגרמנים כמו שצריך ולא חסך גם במכות כדי לעשות סדר. זה היה כל כך מבלבל עד שהגרמני לא היה מסוגל לספור כלל וכלל. יענקל'ה הסביר לגרמני שומר השער שהם לוקחים עימם כלי עבודה בשקים כמו אתים ומקושים לחפירה מפני שיש מחסור במקום העבודה. יענקל'ה הרגיש שהגרמני מחטט יותר מדי, ולפי סימון שסוכם מראש עם מפקד המשטרה ואנשיו - נהיה לפתע קצר חשמלי סביב הגטו ובשער והכל החשיך. יענקל'ה התחיל לספור בכל השפות - גרמנית, אידיש ולשון הקודש - ובדחיפות ובברכות עזר להם מהר מהשער. לגרמני אמר יענקל'ה שהוא מיד יבקש ממשטרת הגטו שתשלח חשמלאי לתקן את הקצר החשמלי סביב הגטו.

בינתיים יצאו שתי הקבוצות. כשהסתובבתי בשעת היציאה ליד קבוצת הפרטיזנים, שמעתי אחד אומר לשני: תחביא יותר טוב את הרובה שלך, הוא בולט! הם היו במצב רוח מרומם.

הם לא נזהרו ממני מאחר וראו שאני עומד ליד יענקל'ה ורבובסקי. יתכן שאנשי הקבוצה שיצאה לעבודות לילה לא תפסו את כל מה שהתרחש שם וחשבו שיחד עימם יצאה עוד קבוצה לעבודת לילה במקום אחר. אני עמדתי ליד קבוצת הפרטיזנים ברחוב צדדי, וכנראה שגם הם הכירו אותי וידעו שאני עובד אצל המהנדס רטנר שהיה מראשי המחתרת בגטו. הם לא נזהרו ממני ודברו ביניהם שברחוב השני מחוץ לגטו הם יעלו למשאית שתיקח אותם ליער.

כך ראיתי את יציאת הפרטיזנים ליער בחודש דצמבר 1943. כמובן לא סיפרתי על כך לאף אחד והדבר נותר שמור בליבי. קינאתי בהם שהם כביכול ניצלו, ואילו אנחנו בגטו לא יודעים מה עלול להיות ביום המחרת. יותר לא הלכתי לשער הגטו. היה זה מעשה ילדות מצידי לעמוד במקום סכנה שכזה, בפרט שבאמת הפרעתי מפני שיענקל'ה ורבובסקי היה צריך להיות חופשי כדי להפעיל את כל התחבולות. יש לציין שאף פעם לא תפסו את יענקל'ה ברמאות ולא עלה על דעתם של הגרמנים שומרי השער שהוא משקר אותם. הוא היה גאון ובעל כישרונות נדירים במציאת דרכים לבלבל אותם.

לאחר שכולם יצאו הוא ניגש לגרמני ומסר לו את המספר המדויק שהיה צריך לצאת, הגרמני רשם זאת ביומן היציאה, וכשחזרו מהעבודה לפנות בוקר - התאימה כמות

השבים בדיוק למספר שנמסר לגרמני ביציאה. יענקל'ה לא נתן לאף אחד ממשרד העבודה לספור את הכל כדי שלא תהיה טעות. הוא היה נשאר בשער עד מאוחר בלילה ובבוקר השכם כבר היה שם כדי לקבל את אנשי העבודה ממשמרת לילה.

כך, על ידי ספירתו של יענקל'ה ורבובסקי, יצא מספר כפול של אנשים ממה שנרשם, והגרמני ליד שער הגטו לא הרגיש בכך מפני שהאמין ללשון החלקלקה של יענקל'ה.

גיא צלמוות - הפורט התשיעי

גיא צלמוות - הפורט התשיעי

על המאורעות המזעזעים בגיא ההריגה בפורט התשיעי העיד הרוצח המפקד הליטאי במשפט בו נידון על כל היהודים שהובאו מן האקציות בגיטאות קובנה ומשאר מדינות אירופה אל מבצר הפורט התשיעי. הוא סיפר שהיו מוציאים קבוצות של מאה איש ללא ביגוד (גם את הבגדים חמדו לעצמם) ומעבירים אותם בין שורות של פרטיזנים ליטאים כדי שלא יוכלו לברוח מן המקום. כך הובילו אותם לבורות גדולים, ועל שפת הבור ירו בקדושים שנפלו לבורות הענק. הנרצחים שנפלו חיים לתוך הבור - טבעו בו כיוון שהיה מלא במי גשמים, היו שנפצעו וגססו בתוך הבור, והיו שנחנקו. מי שמת מיד בשפת הבור - זכה במיתת חסד. הי"ד.

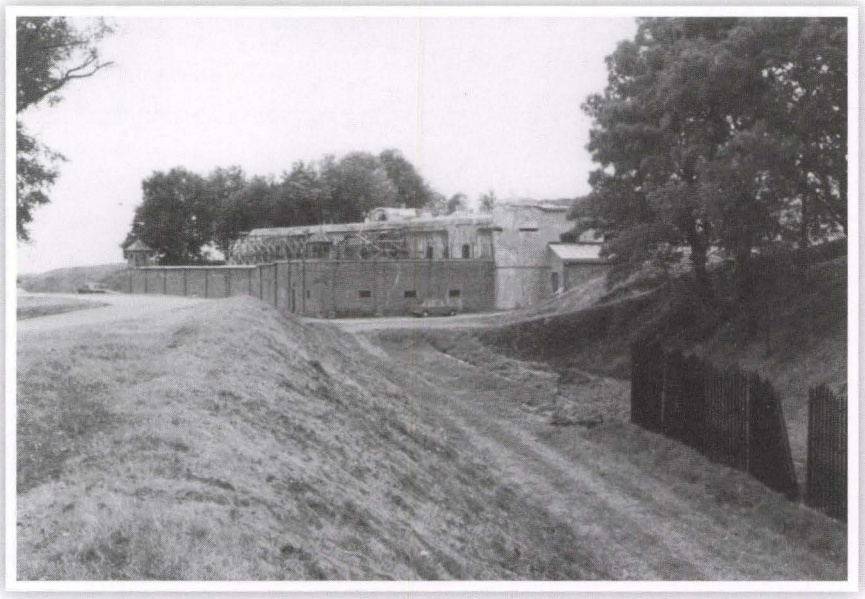

בכניסה לפורט התשיעי

בכל בור נרצחו כשבעת אלפים קדושים. לאחר הרציחה כיסו הגרמנים ימ"ש את הבור בעפר ועברו לרצוח בבור נוסף. כך רצחו ומילאו חמישה עשר בורות. היהודים המובלים לא ניסו להתקומם כלל, הם עברו בין שתי שורות של ליטאים רוצחים האוחזים בכידונים שלופים, ומי שלא התקדם בקצב שקבעו הרוצחים - נרצח מיד על ידי חרבותיהם. כך הובלו משפחות משפחות של יהודים קדושים לגיא ההריגה.

בתחילה התהלכו השמועות כאילו נרצחו "רק" כחמישים אלף יהודים, ואילו שאר ההרוגים היו שבויים רוסיים, אולם שמועות אלו אינן נכונות כלל. על פי עדויות של יהודים שעבדו אחר כך בשריפת הגופות נתגלתה האמת המרה: רוב רובם של הנרצחים היו יהודים ומספרם עלה ועלה. מתוך תיאור המראות המזעזעים נחשפת תמונה מרטיטה שבה נראים כל גופות היהודים בשלימותן, וזאת לאחר כשנתיים מיום רציחתם. הגרמנים ימ"ש כינו את הגופות "בובות", על שום שראו בפלא הבלתי נתפס שהגופות נותרו שלימות. אותם יהודים שהובאו מארצות אירופה – מווינה, מצרפת ומשאר המדינות שנכבשו על ידי הגרמנים, נהרגו בבגדיהם והיו נראים לאחר שנתיים מיום הירצחם כמו אנשים חיים. בין היהודים שהוכרחו לעבוד בשריפת הקדושים היו אחדים שזיהו בין הנרצחים את הוריהם ודימו כאילו עכשיו עזבו את העולם. במשך כשנתיים לא השתנה מראה פניהם וכל הגוף היה שלם. רימה ותולעה לא שלטה בקדושים. הפרטיזן אלתר פייטלסון, אחד מן העובדים במקום, כותב בספרו שהנרצחים נראו כישנים.

הסיבה לכך שחשבו שבפורט התשיעי נרצחו גם שבויים רוסים נעוצה בעובדה שבמקום נרצחו בעיקר יהודי קובנה, כעשרים וחמש אלף איש הי"ד, ואילו את יהודי העיירות הסמוכות לליטא - רצחו הליטאים במקום מגוריהם. התשובה לכך היא שבתחילת המלחמה ראינו שהגרמנים מעבירים קבוצות של אלפי יהודים מארצות אירופה. בתקופה הראשונה של הגטו בה גרנו ליד הגדר ראינו בלילה שיירות של אלפי יהודים המובלים אל הפורט התשיעי, ושמענו את הילדים בוכים שאין להם כח ללכת כאלו מרחקים. הילדים היו שואלים את אמותיהן: הרי הגרמנים אמרו לנו שמביאים אותנו לגטו קובנה, הנה כעת אנחנו נמצאים ליד הגדר של הגטו - למה לא מכניסים אותנו? והאמהות היו מרגיעות את ילדיהן הקטנים ואומרות: עוד מעט נגיע לשער הראשי של הגטו ויכניסו אותנו לגטו. חישבנו בגטו ומצאנו שמארצות אירופה היו עוד אלפי יהודים, לכן חשבו שרצחו כחמישים אלף חיילים רוסיים. יתכן גם שהחיילים הרוסים היו יהודים. (את שאר הנרצחים עדיין לא הוציאו, וכנראה גם הם היו יהודים מארצות השונות.)

בתחילת המלחמה הגרמנים לא היו צריכים להוציא להורג את השבויים הרוסים. בשבועות הראשונים של הכיבוש הגרמני יצאתי פעם אחת מקובנה ועמדתי ליד הנהר, ולפתע ראיתי מחנה גדול של אלפי שבויים רוסיים נפוחים מרעב. הם בקושי הלכו והגרמנים דרשו מהם כל הזמן לסחוב עצים כדי לענות אותם ולגרום להם מוות מהיר. הם כלל לא ירו בהם; במשך כשבועיים רובם מתו מרעב כי פשוט לא נתנו להם אוכל.

אחי דוב נתפס פעם בתחילת המלחמה עם עוד קבוצת יהודים מקובנה ונדרש לחפור בורות בפורט החמישי שהיה ליד קובנה. הוא יצא משם בנס. אבא נתן בתחילת הכיבוש לכל אחד מן האחים כסף בכיס כדי שאם יתפסו בידי הרוצחים הפרטיזנים הליטאים - יוכלו לשחד אותם. אם הליטאי היה מקבל שוחד - מיד היה משחרר את היהודי. גם אחי נתן לשומר הפרטיזן הליטאי שוחד והוא שיחרר אותו מיד. כשהיה אחי בעבודת החפירה סיפרו להם הליטאים שכאן בבורות זורקים את החיילים הרוסים השבויים שעדיין נותרו בחיים ושופכים עליהם אדמה. הם חסכו את היריות וכמו שכתבתי - שבועות הרעיבו אותם בלי אוכל, הם גוועו מרעב ונזרקו חיים או מתים לתוך הבורות.

בראשיתה של המלחמה עדיין לא הוקמו מחנות השמדה. הגרמנים הערימו על יהודי אירופה כאילו הם לוקחים אותם למחנה עבודה, ולמעשה רצחו אותם במקומות רחוקים מאד שהוכנו מראש, כמו הפורט התשיעי בקובנה, יערות הפונאר בווילנא, גיא ההריגה במינסק ועוד.

שריפת הגופות

כשנתיים לאחר פרוץ המלחמה בין גרמניה ורוסיה, התחילו הגרמנים להכשל בחזית מול רוסיה והחלה נסיגה. הגרמנים בברלין ובראשם צורר היהודים הרוצח הימלר ימ"ש, ראש הס.ס. והגסטפו, החליטו לשרוף את כל גופות הקדושים ההרוגים בליטא, ברוסיה הלבנה ובכל קברות ההמונים של העם היהודי, כדי לטשטש את הרציחות שעשו הגרמנים הנאצים עם עוזריהם בכל מקום.

לימים, כשחזרתי לקובנה לחוות שוב את רגעי החיים מול המוות כדי להודות לבורא עולם שהעניק לי את חיי ולשבח את ד' "ברוך שעשה לי נס", הלכתי לבקר בפורט וראיתי שיש שם מוזיאון גדול. מדריך המוזיאון שתיאר את הקורות בפורט התשיעי סיפר לנו שהיו מוציאים את גופות הקדושים מן הבורות והיו מניחים אותן בשורה לאורך הבורות. הגרמנים חייבו את היהודים שעבדו בפורט התשיעי להניח את הגופה

בשלימותה, כלומר: לכל גופה חייבים להיות כל האיברים - ידיים, רגליים וראש. כאשר היה חסר איבר כלשהו, עמדו עליהם הגרמנים ימ"ש לחפש בבור את האיבר החסר אפילו אם אינו שייך לאותו הגוף, זאת כדי שלא ישאר שום איבר בבור לאחר הריקון. הגרמנים דאגו לטשטש כל סימן של הריגה.

אנשי המוזיאון בפורט התשיעי סיפרו שלפעמים היה חסר ראש לגופה של גבר, והגרמנים היו מצווים לקחת ראש של אשה לגוף של גבר וכן להיפך - לקחת ראש של גבר עם זקן לגוף של אישה, הכל באכזריות ותוך בזיון גופות הקדושים והטהורים. לאחר שסיימו להניח במשטח לפני הבור את שלוש מאות הגופות, היה הגרמני סופר כל גופה ורושם את המספר המדויק של הגופות ומאיזה בור הן הוצאו. בשלב זה היתה קבוצה שניה של אסירים יהודים מביאה את הגופות למקום השריפה. היהודים היו מביאים קורות עץ גדולות, מניחים מעליהן את גופות הקדושים והטהורים, מעל הגופות הונחה שורה נוספת של קורות עץ, מעליה - שורה של גופות, וכך עד ששמו את כל הגופות בין העצים. לאחר מכן ניגש הגרמני איש הס"ס, שפך בנזין על קורות העץ והדליק את המוקד. האש היתה בגובה עשרות מטרים והיתה נראית ממרחק רב. הגרמנים שמו ברזנטים כגדר מסביב כדי שהליטאים לא יראו את שריפת הגופות, אבל הם ראו את להבות האש ממרחק והריחו את ריח שריפת הגופות. הליטאים לא עזבו את המקום וחיו עם ריח הגופות השרופות. האש דלקה עשרים וארבע שעות עד שהכל נשרף לפי דרישת הגרמנים, ואז הם שפכו את כל אפר הקדושים עם אדמה כדי למלא בחזרה את בורות הריקים.

שריפת הגופות בפונאר

כשביקרתי לפני כעשרים שנה בגיא ההריגה ביערות הפונאר שבוילנא, סיפרו לנו הניצולים שהרוסים הכינו לפני פרוץ מלחמת העולם השניה ארבעה בורות ענקיים לאחסון מלאי של בנזין לצורך המלחמה ולא הספיקו להשתמש בהם. הליטאים והגרמנים השתמשו בבורות הענקיים לצורך רצח יהודי וילנא והסביבה. כל בור הכיל כעשרים וחמש אלף גופות של קדושים שנרצחו במיתות אכזריות, ד' ינקום דמם הטהור. המספרים ידועים מאחר והיו יהודים מגטו וילנא שנתפסו ועבדו בהוצאת הגופות מהבורות. יחידים זכו לברוח בניסים נוראים וכך נודעו המספרים.

האנשים שעבדו בוילנא בשריפת הגופות הוחזקו בבור גדול תחת כיפת השמים. כדי

הטרנספורטר הגדול שדרכו שרפו את הגופות בפאנער

לצאת לעבודה היו צריכים למשוך אותם מהבור. כל גופה שהוצאה מבורות ההריגה היתה נספרת ונרשמת, ולמעלה היה משטח של בטון לשריפה. את הגופות היו שמים על טרנספורטר גדול מאוד שהוביל את הגופות למקום השריפה, ועד השנים האחרונות הוא היה קיים בתור מוצג. כך ידעו כמה גופות מכיל כל בור.

העובדים בפורט התשיעי

בתחילה עבדו בשריפות הגופות בפורט התשיעי קצינים יהודים רוסיים שבויים שהוצאו ממחנות השבויים. הגרמנים ראו שהעבודה לא מתקדמת לפי התכנית שלהם, ואז הם החלו לחטוף יהודים שנתפסו בקניית מזון אצל הליטאים. כל מי שנתפס ידע שחי הוא כבר לא יצא משם. אנשים שעבדו שם ירדו מדעתם לאחר מספר שבועות והיו רוצחים אותם ומביאים אחרים. הגרמנים לא נתנו להם מספיק אוכל במחשבה שבין כך הם יתמוטטו.

אתאר את השבויים הרוסים: בראשית המלחמה נפלו מליוני חיילים רוסים בשבי הגרמני. הגרמנים לא ידעו מה לעשות איתם. הם כמובן חיפשו ביניהם יהודים, בעיקר קצינים יהודים, ורצחו אותם מיד. את שאר השבויים עינו בתחילה ברעב עד מוות, ואחר כך, כאשר נפלו בידם חיילים אוקראינים ששנאו שנאת מוות את הרוסים הקומוניסטים, הקימו הגרמנים פלוגות צבא של חיילים אוקראינים ולמעשה הם היו הרוצחים של היהודים במחנות ובגיטאות. לכל אקציה ולכל הוצאה להורג בכל מקום לקחו את האוקראינים. הגרמנים כנראה עדיין לא בטחו בהם לחלוטין ולא שלחו אותם להלחם בחזית נגד הרוסים.

כשהגיעו למקום ההריגה הבחורים מגטו קובנה שנתפסו בהליכה ליער, הם ראו את

הוצאת הגופות מהבורות, את השריפה ואת האנשים העובדים שחלק גדול מהם ירד מדעתו, וידעו שאם ישארו במקום הם ימותו בוודאות גם אם יחזיקו מעמד, משום שהגרמנים הנאצים לא ישאירו אף עדות חיה ממה שהיה שם. אפילו השומרים הגרמנים אנשי הס.ס. נרצחו לבסוף כדי ששום עדות לא תשאר לעולם. מיד עלה בדעתם של הפרטיזנים לברוח מהמקום כדי להציל את חייהם ובעיקר כדי לספר לעולם עדות ראיה אישית על כל מה שהתרחש שם: איך רצחו את יהדות ליטא ויהדות העולם באכזריות ואיך טשטשו זאת לאחר מותם.

הקבוצה הפרטיזנית הגיעה לפורט התשיעי ב- 18 בנובמבר 1943, ומיד כשהגיעו לשם וראו את המוות מול העינים - החלו לעשות את כל המאמצים לברוח משם, ללמוד את השטח ולמצוא פירצה כדי לברוח.

השמירה היתה קפדנית ואכזרית. הגרמנים קשרו לעובדים את שתי הרגליים זו לזו בשרשרת ברזל כדי שלא יוכלו לברוח, ומי שהגיע לשם חי לא יצא, רק המוות גאל אותו. בקבוצה זו היו בחורים צעירים בעלי כוח ולקחו אותם לשריפת גופות הקדושים. הוותיקים, בפרט הקצינים היהודים הרוסים שכבר היו שם כשנתיים, הסתדרו בשאר העבודות. האנשים שהתחילו לעבוד בשריפת הגופות לא החזיקו מעמד, ובכל פעם שנחלשו - רצחו אותם והביאו חדשים. אנשים ירדו מדעתם כשהכירו את בני משפחתם, הורים אחים ואחיות, ובפרט כשראו אלפי גופות של ילדים קטנים. כמות האוכל שניתנה להם היתה מזערית. הפרטיזנים שהגיעו לשם רצו להחזיק מעמד כדי שיוכלו לברוח והחלו לעבוד היטב כדי שהגרמנים יהיו מרוצים, כביכול לא איכפת להם לשרוף את הגופות וכאילו זו עבודה רגילה. הגרמנים התחילו לתת להם אוכל יותר טוב כדי שיחזיקו מעמד. הם העמידו פנים כאילו הם שמחים במצבם והעיקר מבחינתם לקבל אוכל טוב. הגרמנים כנראה חשבו שהם השתגעו משום שאף אדם נורמלי לא יכול היה להחזיק מעמד במצב בו הם היו. בלילות היו כולאים אותם בתוך בית הסוהר של המבצר.

כשבקרתי שם ראיתי שהמקום נותר כמו שהיה. בתוך המבצר היו שתי קומות, והם גרו בקומה הראשונה שם היה פרוזדור ארוך וחדרים בצדדים. הקירות היו מברזלים בעובי של כלוב של אריות ופילים. בתוך החדרים היו דרגשי עץ של שתי קומות, שמו על קרשי העץ קש וכך ישנו. כל אחד קיבל שתי שמיכות צמר בחורף הקשה של ליטא, והם קפאו מקור. היה שם תנור יחיד בפרוזדור שחימם את כל החדרים, אך לא הצליח לחמם את כל האולם הגדול.

הכניסה לפורט התשיעי

מיד כאשר הגיע הפרטיזן אלתר פייטלסון לפורט התשיעי, התחיל לבלוש ולחפש דרך לברוח מהמקום הנורא. כשחזרו העובדים מעבודת שריפת גופות הקדושים היו מכניסים אותם לאולם הגדול - הפרוזדור שממנו נכנסו לחדרי המגורים - ובפרוזדור היו אוכלים לארוחת ערב מנת מרק. כשנכנסו לפרוזדור הכלא הורידו מהם את הברזלים והשרשראות מהרגלים. הם היו שם כשעתיים ויכלו לדבר קצת ביניהם בלי שמירה של הגרמנים. השומרים שמרו ביציאה. לאחר כשעתיים היו באים אנשי הס"ס, סופרים את כולם ומכניסים אותם לחדרים. המחיצה בין החדרים לפרוזדור היתה ברזלים עבים ודלת ברזל שאותה היה בלתי אפשרי לפרוץ. אחר כך היו סוגרים את דלת הברזל הראשית שגם אותה לא היתה שום אפשרות לפרוץ, ובחוץ הוצבה שמירה חזקה של אנשי הס"ס. בזמן האוכל, כאשר נפגשו כולם, הם התחילו לחשוב בסודיות מוחלטת איך ניתן לברוח מהמקום הנורא. היה ביניהם אדם שידע לשיר מאד יפה, והם ביקשו ממנו שלאחר האוכל ישיר קצת עם האנשים שירי חיזוק כדי שיוכלו לדבר על דרכי הבריחה. אלתר פייטלסון ביקש לשמור בחוג מצומצם וסודי ביותר את תכנית הבריחה כדי שלא יוודע לגרמנים מאומה אפילו בפליטת פה. הוא רצה להתקרב לקצינים הרוסים השבויים שהיו במקום כשנתיים ולקבל מהם ידיעות על מחילות מתחת לאדמה דרכן ניתן לברוח. הקצינים היהודים הרוסיים התרחקו בתחילה מהאסירים היהודים, כנראה משום שהם טענו לגרמנים שהם כלל לא יהודים וחשבו שכך יצליחו להשתחרר משם.

ההצעה העיקרית היתה שבמשך היום, בשעת העבודה, יתנפלו העובדים על השומרים

הגרמנים, יחנקו אותם, ישתחררו משרשרת הברזל שעל הרגליים, ובעזרת הנשק שיחטפו מהשומרים יפתחו באש בכיוון הבורחים. כך, חלק מהם יצליחו לברוח ואת השאר בודאי ירצחו. הפרטיזן פייטלסון כותב בספרו שהתנגד לתכנית זו. ראשית, ספק גדול אם יצליחו להתגבר על השומרים אנשי הס"ס, ושנית, תכניתו היתה להכין דרך בריחה עבור כולם. הוא חיפש דרכים להשיג קשר עם הקצינים הרוסיים כדי להיודע מהם על פירצה שניתן לברוח באמצעותה.

הוא הקים ועדה מצומצמת של חברים שידונו ביניהם על אופן הבריחה. הזמן היה קצר ביותר והם רצו שהדבר ישאר בסודיות. פייטלסון הזהיר אותם לעבוד היטב כדי שלגרמנים לא יהיו שום טענות עליהם והם לא יחליטו פתאום לרצוח אותם ולהביא יהודים אחרים לגמור את מלאכת שריפת הגופות.

לאחר שהתקרב פייטלסון לקצינים היהודים הרוסיים, הצליח לוודא שיש מקום ליד השירותים שם ניתן לחפור מחילה כדי לברוח מחוץ למבצר ולהגיע לחצר הגדולה. אולי בלילה ימצאו דרך איך לברוח מהחצר. בפורט התשיעי היו כמה מוקדים של שמירה: ראשית כל, היתה שמירה הדוקה על המבצר למניעת בריחה, ומלבד זאת - היתה שמירה יומם ולילה סביב כל האיזור של המבצר. הוא התחיל לחפור בסודיות בזמנו הפנוי והגיע לקיר היסוד של המבצר הגדול שהיה עשוי בטון. שבירת קיר הבטון היתה בלתי אפשרית הן בשל הרעש שיווצר ויגרום לגרמנים לחפש את מקורו, והן משום שלא היו להם כלים מתאימים כדי לשבור כזה עובי של בטון. בינתיים התקרב הפרטיזן פייטלסון לגרמנים, הפך למכונאי ועבד במסגריה. פעם אחת אמר לשומר הגרמני שהוא רוצה לאסוף זרדים בסביבה כדי לעשות מטאטא ולנקות את החדרים בתוכם הם כלואים. השומר הרשה להם לעשות זאת תחת השגחתו, והם התחילו להתרחק תוך איסוף הזרדים כדי לבחון דרך מסוימת בחצר שממנה ניתן לברוח בלילה. הם הבחינו שיש בחצר ירידה גדולה וסביבה חומה בגובה של שישה מטרים, והשמירה שם כמעט אפסית. בתור סימן הם ראו במקום הבריחה שני עצי ברוש. הגרמני השומר התחיל לקרוא להם בחזרה והם חזרו עם ענפי הזרדים כאילו כדי לעשות מהם מטאטא. שביל הבריחה נקבע שם לעת שיצליחו לברוח מהמבצר לחצר.

בינתיים עבר חודש נובמבר של שנת 1943 למנינם ועדיין לא נמצאה הדרך לברוח. לחץ גדול הופעל על פייטלסון מצד חבריו שאמרו לו שהזמן אוזל, הבורות עם גופות הקדושים מתחילים להתרוקן, וברור שבזמן הקרוב ירצחו את כולם. הוא עמד כצור חלמיש והתעקש למצוא דרך להציל את כולם, ואם יראה סופית שהדבר בלתי אפשרי - תופעל התכנית הראשונה להתנפל על השומרים, ומי שישאר בחיים יברח.

בינתיים, מתוך התקרבותו לקצינים הרוסיים, למד את המערות והמחילות של המבצר. נודע לו שהיה קיים מחסן גדול של עצים יבשים במערה ארוכה לאורך המבצר ומשם ניתן להתחבר עם מחילות תחת המבצר. העצים היבשים הללו שימשו לבישול, והם הציעו לגרמנים שכדי להגדיל את שריפת שתי המדורות של שלוש מאות הגופות - כדאי להשתמש בעצים היבשים. הגרמנים הסכימו ולאט לאט התחילו העובדים לרוקן את מחסן העצים.

לפני כמה שנים ביקרתי שם. רעד עובר בגוף רק ממראה אורך המחסן של התעלה. בהמשך היה מחסן של בגדים ישנים, ומשם היה מעבר לעוד מעבר כדי לצאת מהמבצר.

הם הגיעו עד שער ברזל בעובי של חמישה סנטימטרים שאותו היו צריכים לחתוך כדי לעשות פתח קטן למעבר אדם, אך הכלים המתאימים לא היו בידם. המארגן הראשי, הפרטיזן אלתר פייטלסון, מצא במסגריה מקדח ידני והיה מתגנב ביום לעשות חורים בדלת הברזל. הוא הצליח מעט. בקבוצת הפרטיזנים שנתפסו היה בחור בשם פנחס קרקינובסקי שעליו כבר כתבתי, הוא היה מסגר וקיבל עליו את התפקיד. התכנית היתה לעשות חורים צמודים בשלושה צדדים, בזמן הבריחה יוכלו ע"י מכה חזקה לפתוח את הפתח בצד שבו לא נעשו חורים, ודרך המעבר הקטן תהיה אפשרות להשתלשל. הבעיה העיקרית, כפי שכותב פייטלסון, היתה הצורך להשאיר את קרקינובסקי בתוך הכלא במבצר, שכן המקום היה ריק בשעות היום וכל החדרים הפנימיים היו פתוחים. היה שם רופא יהודי בשם פורטנוי שהיה גר לידינו בקובנה. פייטלסון השפיע על ד"ר פורטנוי להשאיר את הפרטיזן קרקינובסקי במבצר בטענה שהוא חולה, וכך יוכל לעבוד ולקדוח חורים בשער הברזל. הוא היה מוכרח לגלות לו את הסוד הגדול, ואכן, ד"ר פורטנוי הסתכן והסכים להשאיר אותו כאילו הוא חולה. כשפעם אחת חלה אחד מן העובדים באמת עד שלא היה מסוגל לצאת לעבודה, ביקש ד"ר פורטנוי מהפרטיזן המארגן פייטלסון שישפיע על החולה לצאת בכל זאת לעבודה, וגם במקרה הזה היה מוכרח פייטלסון לגלות לאיש את הסיבה.

היו אנשים שגילו את סוד הבריחה ושמרו על כך בסוד כמוס. בינתיים, בעבודה, כולם עבדו בצורה הכי טובה כדי שהגרמנים לא ירגישו בשום דבר חשוד, והתחילו לעשות כל יום שני מוקדי אש של שש מאות גופות ליום. הגרמנים אנשי הס.ס. והגסטפו היו שבעי רצון מעבודתם של האנשים ונתנו להם יותר אוכל טוב כדי שיעבדו יותר טוב. בינתיים, התקדם המסגר פיני קרקינובסקי בעבודתו הידנית, וכאשר נשברו לו המקדחות הישנות שהביא לו הפרטיזן המארגן פייטלסון - הוא הצליח לגנוב מהמסגריה מברגות פרימיטיביות אחרות. במשך כשבועיים הוא המשיך בעבודה המאומצת ובקדיחת מאות

החורים, ולקראת הסוף הוא כבר נשאר בלי כוח בידים וקיבל עזרה מעוד אחד שנשאר בתור חולה. הוא עבד רק ביום, ולקראת סוף היום - כשכולם חזרו מהעבודה - היה מכסה עם עפר ומים את החורים וזורק במקום בגדים ישנים כדי שלא ירגישו בעבודתו. המקום הזה לא שימש למעבר. הוא עבד באימת מוות אבל היתה זו הדרך היחידה לברוח מהמקום האיום. בינתיים ביקש פייטלסון מחבריו שישירו שירים לאחר האוכל כדי שהגרמנים יחשבו שהאנשים השתגעו ולא אכפת להם משריפת גופות הקדושים.

הגרמנים המשיכו לתת אוכל טוב מתוך מחשבה שמאחר והם שבעים - לכן הם שרים לאחר האוכל, ובכל זאת חשש מאד המארגן פייטלסון שהדבר יוודע לגרמנים. ערב אחד בא המפקד איש הס"ס למקום ואמר: אין לכם מה לפחד, לאחר שתגמר העבודה כאן נעביר את הקבוצה לשרוף גופות במקומות אחרים כדי שלא תפרוצנה מגפות. הם העמידו פנים כאילו הם מאמינים לדבריו.

במשך שבועיים גמרו לקדוח שלוש מאות וחמישים חורים בדלת הברזל, וכעת התחילו לתכנן את תכנית ההמשך לאחר שיצליחו לצאת מבנין המבצר. התכנית היתה להגיע לשני עצי הברוש שעמדו כסימן והיה צורך למצוא דרך לטפס על החומה שהיתה בגובה שישה מטרים. בינתיים ביקש פייטלסון מכמה אנשים שעבדו במסגריה להכין באמצעות חבלים שלושה סולמות באורך שני מטרים.

הכל היה מוכן. יום אחד לפני גמר העבודה באו באופן פתאומי שני קצינים גבוהים של הס.ס. כדי לעשות ביקורת; כנראה הגיעו אליהם שמועות והם חשדו ביהודים שרוקנו את מחסן הענק של העצים כאילו במטרה להגדיל את שריפת הגופות. חששם של הגרמנים היה שמא הוכנה דרך מילוט. כשראה אותם פייטלסון, עבר רעד בכל גופו מפני שידע שבהמשך המערות עובד כעת קרקינובסקי עם חברו, וכבר אין כל דרך להודיע לו להתחבא. היה זה מעשה ניסים: הגרמנים הנאצים בדקו את המערה הארוכה וכשהגיעו אל מחסן הבגדים הישנים - עצרו ולא המשיכו לחדור לעומק. פייטלסון ראה שלא ניתן להמשיך את הדבר מחשש שיתגלה, והחברים שלא ידעו על כך מאומה המשיכו לדרוש בריחה לפי התכנית הראשונה. הוא פחד לגלות להם שיש כבר תכנית ואפשרות לברוח לכולם, וחיפש את העיתוי המתאים. במשך שבועיים גמרו את הקידוח ועשו פתח. יום השנה החדשה למניינם היה בליל שבת. היהודים אכלו והתחילו לשיר, והגרמנים הביאו בתור פרס שלושה ליטרים של אלכוהול כדי שגם היהודים ישמחו בליל החג שלהם. פייטלסון אמר לחבריו לא לשתות בשום אופן אלא לתת הכל לרופא ד"ר פורטנוי כדי שיהיה לו חומר רפואי בעזרתו יוכל לנקות פצעים. כוונתו היתה למנוע מהם להשתכר ולגרום שיהיו ערניים בעת הבריחה. הוא התחיל לארגן לכל קבוצה

מפקד קבוצה שיהיה אחראי לאנשיו, מפני שבלתי אפשרי ללכת בקבוצה גדולה של ששים איש. התכנית היתה שכל קבוצה תלך בדרך אחרת, וקבוצת הפרטיזנים תלך עם אלתר פייטלסון.

הוא הציע שכולם יכנסו לגטו ושם ידאג להחביא אותם ואחר כך יוציא אותם ליער אל הפרטיזנים. הפרטיזן פייטלסון מארגן הבריחה היה מעונין לקחת את הקצינים היהודים הרוסים ליער משום שהיה לפרטיזנים מחסור במפקדים עם ידע צבאי, אך השבויים הרוסים לא רצו ללכת לגטו בטענתם שברגע שיזכו לברוח מהמוות מפורט התשיעי הם לא רוצים להכנס לגיהנום חדש. הם בשום אופן לא הסכימו להתחבא בינתיים בגטו.

בשבת, לאחר החג שלהם, לא יצאו לעבודה. הגרמנים אנשי הס.ס. רצו להמשיך את יום חגיגת החג שלהם. הוא קבע את הבריחה למוצאי שבת. כל לילה, לאחר ארוחת הערב, היו הגרמנים מכניסים אותם לחדרם, סוגרים במפתח ברזל את הדלתות, אחר כך היו עולים במדרגות שקיימות עד היום בתור מוצג, ושם סוגרים את שער הברזל עם מוטות ברזל. כדי להתגבר על בעיה זאת, התאים המסגר פנחס קרקינובסקי, הגיבור הראשי של ארגון הבריחה, מפתח שיפתח את דלתות החדרים, וכן מצא דרך לפתוח את מוטות הברזל. במוצאי שבת לאחר ארוחת הערב הם המשיכו לשיר במשך שעתיים כדי לבלבל את הגרמנים השומרים ולגרום להם לחשוב שהם שתו את האלכוהול שנתנו להם. כרגיל, נתנו להם זמן של שעתיים להיות ביחד, ובאותו יום נתנו להם בתור פרס ארבע שעות. פרס זה הפריע לתכנית הבריחה. לאחר ארבע שעות הם הכניסו את כולם לחדרים וסגרו במפתח מבחוץ את הדלתות ואת שער הברזל בקומה השניה.

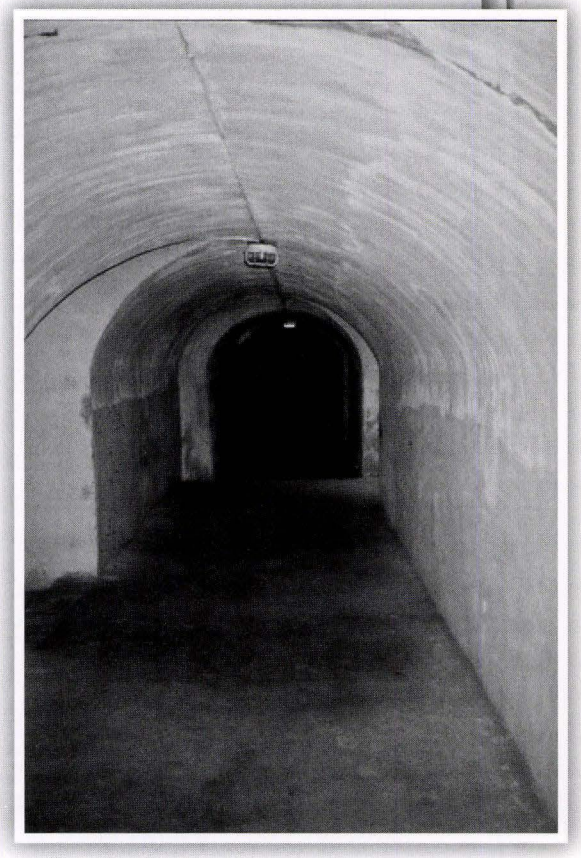

מרתף הפורט התשיעי, דרכו ברחו מהפורט

ברגע שהגרמנים עזבו את המקום, פתח הפרטיזן פיני קרקינובסקי את החדרים ואת שער הברזל בקומה השניה, ואז התחילה הבריחה הנועזת מהפורט התשיעי שדורות לא יספיקו לספר עליה. רק האדם המאמין בהשגחה עליונה מבין איך הצליחה הבריחה מהמקום ואף שומר לא הבחין בהם. מארגן הבריחה הפרטיזן פייטלסון כותב בספרו שהוא היה האחרון שיצא מהחדר ועשה זאת רק כשנודע לו שכולם יצאו לבריחה. אחד מהם קיבל לפתע פיק ברכיים ואמר שהוא מפחד לברוח, ואז ענה לו פייטלסון: כאן אף אדם חי לא נשאר, או שתברח או שנרצח אותך מיד. היה פחד גדול מהלשנה, שמא כל מבצע הבריחה יכשל בתחילתו. הקבוצות התגבשו עם ראש קבוצה לכל אחת מהן, וכך התחילו לצאת. הם עברו את מערת מחסן העצים הריק, המשיכו במערה של הבגדים הישנים, והגיעו לשער הברזל שבתוכו קדחו חורים. במכה אחת נפתח הפתח ונשאר תלוי על צד אחד, כולם עברו בו עד שהגיעו ליציאה מהמבצר, ואז התחילו לצאת לחצר וירדו לעומק שטח המבצר. הם הגיעו לחומה בת שישה מטרים, קשרו את סולמות החבלים והחלו לטפס. פייטלסון ניהל את הבריחה באומץ רב. הוא כותב שליבו הלם מרוב פחד שהכל יצליח, והוא היה האחרון שעזב את מבצר פורט התשיעי. כשהם יצאו מהמבצר לפי קבוצות עם מנהיג קבוצה, הם התפלגו: חלקם הלכו לגטו, ואחרים, בעיקר הקצינים הרוסים, ברחו ליער. היו גם כאלה שהלכו לחפש מחבוא אצל הליטאים. הקבוצה שהלכה לגטו הצליחה להגיע ולהכנס לגטו.

בגטו סיפרו שהבורחים שמו בפורט התשיעי על הארץ את השמיכות שלהם כדי שלא ישמע רעש והלכו בשקט מוחלט. בחוץ התחיל לרדת שלג ובגטו סיפרו שהלבישו עליהם סדינים לבנים לשם הסוואה. הבעיה היתה שהליכה בשלג מותירה סימני דרך, ולפי העקבות אפשר מיד לתפוס אותם. פייטלסון כותב בספרו שהם הלכו על הכביש מפני שהשלג הראשון נמס על הכביש ולא יכלו להבחין בפסיעות בני אדם. ברגע ששמעו רעש - מיד התחבאו בשולי הכביש. בגטו סיפרו על כל פרט ופרט עם כל הסודיות המוחלטת.

המרחק מהפורט התשיעי אל הגטו היה שני קילומטרים. הגרמנים לא השגיחו בבריחה עד למחרת בבוקר – אז באו לפתוח את דלתות בית הסוהר של הפורט התשיעי. בינתיים, במשך הלילה, יכלו הבורחים להכנס בהחבא לגטו משום שהגרמנים עדיין לא ידעו מאומה ולא הגבירו את השמירה. כאשר השומר הגרמני עבר לצד אחר, חיפש פייטלסון ומצא מקום להשתחל בגדר לגטו, ותיכף ומיד הם הלכו לחבריהם אנשי המחתרת שהחביאו אותם במחבואים טובים עד שיצאו ליער. ראש המחתרת הסופר חיים ילין רצה שמיד למחרת בלילה הם יצאו עם כל הקבוצה ליער. הוא הבין שהגרמנים יעשו

את כל המאמצים לתפוס אותם ויעזרו בחיפושים, במאסרים ובמלשינים. הוא פחד שהנהלת הגטו ומשטרת הגטו לא יוכלו לעמוד בלחצים ויאלצו למסור אותם לגרמנים. בינתיים, במשך החודשים הללו, השתכללה היציאה ליער. ראשית כל, המפקד בורגיס הסכים שיצאו ליער רודניצקי אליו יכלו להגיע יותר בקלות, ושם כבר היו מחנות פרטיזנים מגטו וילנא. כמו כן, ילין השיג בכסף רב נהג ליטאי שנהג במשאית גרמנית והוא הוביל את הבחורים ליער. חיים ילין היה מלווה את הקבוצות וחוזר עם הנהג חזרה לקובנה.

הוא רצה לשלוח אותם במהירות ליער כדי שתשאר עדות חיה ומוסמכת לנעשה בגופות הקדושים מגטו קובנה ומשאר ארצות אירופה. פייטלסון כותב בספרו שלא היה מסוגל - פיזית ונפשית - לצאת פעם נוספת לאחר בריחתו הנועזת מהפורט התשיעי. הוא היה מוכרח לנוח מעט לפני היציאה ליער. חיים ילין הבין אותם ולא כפה עליהם לצאת על אף שראה בכך שגיאה גדולה מצידם. העתיד היה לוט בערפל, ואיש לא ידע מה יעשו הגרמנים כשיוודע להם בבוקר דבר הבריחה.

לאחר כשבועיים הם נשלחו ליער להצטרף לפרטיזנים. בגטו נודע בסוד על הבריחה ועל כך שחלק מן הבורחים מתחבאים בגטו, אני אפילו שמעתי מחברי שהם מתחבאים בבונקר ברחוב קריצוקיציה והיתה זו אמת. כפי שכותב הפרטיזן שניצל אלתר פייטלסון - בחוג החברים שלי היתה אחריות גדולה, וכל אחד ידע שכאשר הוא מעביר ידיעות לחברו - עליו לדאוג שזה לא יעבור הלאה.

על הגטו, בעיקר על ראשי הגטו וראש המשטרה, עבר זמן קשה ביותר. כשהגיעה הידיעה על הבריחה להימלר ימ"ש בברלין, הוא השתולל בצורה מטורפת. הוא הבין שהבורחים יגיעו ליער ויועברו למוסקבה, וכך כל העולם ישמע עדות מפורטת על השחיטות והרציחות שעשו הגרמנים הנאצים. הוא נתן פקודה להוציא להורג את כל הגרמנים הנאצים אנשי המשמר והמפקדים ששמרו בפורט התשיעי, וראשי הגסטפו בקובנה קיבלו פקודה לעשות את כל המאמצים לתפוס את הבורחים.

סיפרו בגטו שההלם של השומרים היה עצום. הגרמנים באו בבוקר לפתוח את השערים ולא מצאו את היהודים. הם התחילו לחפש בכל המערות והמחילות בתוך המבצר, וכמובן לא מצאו אף אחד. הם גילו את הדרך שבה ברחו - את הפתח שעשו הבורחים בדלת הברזל ואת סולם החבלים על הגדר, והבינו שכאן בפורט התשיעי אין ענין לחפש אותם. יש לחפשם במקומות אחרים.

מבט לפורט מלמעלה

הבורחים שלא שמעו לעצתו של המארגן הפרטיזן אלתר פייטלסון ולא התחבאו בגטו - נמצאו די מהר בדרכים, מלבד כמה קצינים יהודים רוסים שהצליחו להגיע ליער ובאמת העבירו אותם למוסקבה למסור את עדותם.

ראשי הגסטפו הגיעו למשרד הנהלת הגטו והודיעו להם ששמעו שהפושעים מצאו מקלט בגטו, וכעת מוטלת עליהם החובה לעשות את כל המאמצים כדי לתפוס אותם ולמסור אותם לגרמנים, אחרת - הם מסכנים את חייהם של כל אנשי הגטו. אנשי מועצת הזקנים ענו שאין להם שום ידיעה על פושעים שהגיעו לגטו, והציעו שהגרמנים יקחו את משטרת הגטו וביחד יחפשו בכל בתי הגטו ובמחבואים, אולי ימצאו אותם. "אנחנו לא ראינו ולא שמענו ולא פגשנו אף אחד מהקבוצה. ניתן את מלוא הכוח והעזרה לחפש אותם וכל משרדי הגטו יועמדו לרשותכם".

הגרמנים אנשי הגסטפו קבלו ידיעות ברורות מהאנשים שנתפסו מהבריחה שהמארגן הראשי היה הפרטיזן אלתר פייטלסון, והוא זה שהציע לכל הבורחים להגיע לגטו והוא ידאג להחביא אותם במחבואים בגטו ולהוציא אותם ליער אל הפרטיזנים.

בברלין, אצל הצורר הפושע הימלר ימ"ש, היתה זו רעידת אדמה. הוא איים על כולם ודרש להפעיל את כל הכוח כדי לתפוס את כל הבורחים. ראשי הגיסטפו בקובנה באו כל יום להנהלת הגטו באיומים והתחילו לחפש יחד עם משטרת הגטו אך לא מצאו אף אחד. אנחנו, נערי הגטו, ידענו מיד על הבריחה מפני שרוב נערי הגטו היו במסגרת תנועתית ואחד שמע מהשני בסודי סודות. אמרו שבסביבה בה התחבאו הבורחים פוזרה אבקת פלפל כדי שכלבי הגרמנים המתלווים לחיפושים לא ירגישו בריחות של הבורחים שבשרם ומלבושיהם היו ספוגים בריח החריף של גופות המתים ושל שריפת הגופות. הם עדיין לא הספיקו להחליף את בגדיהם ביומיים הראשונים בגטו בשל שמירת הסודיות שבדבר. הכניסו אותם למחבוא כדי שאף אחד לא יראה אותם.

משטרת הגטו ובראשה המפקד הראשי משה לוין חפשה עם הגרמנים אנשי הגסטפו בעיקר בשטח הגטו שנעזב באותו זמן. הם הכירו שם כמה בונקרים טובים שנעזבו בפינוי המקום ומצאו אותם כאילו באקראי, אך הם היו ריקים מאדם. בינתיים פנו להרב הגאון אפרים אושרי שהיה מנהל בית המרחץ של הגטו ובקשו ממנו להפעיל בלילה את מתקן המים החמים כדי שהבורחים יתרחצו, ואולי יצליחו ע"י מים חמים וסבון להוריד את הריחות האיומים מגופם. הרב סיכן את חייו כדי להצילם והסכים להפעיל באמצע הלילה את המתקן שתמיד מופעל בעיקר ביום ראשון. הביאו את הבורחים באמצע הלילה והם התרחצו, ואת כל הבגדים הספוגים בריחות האיומים שרפו בתנור של בית המרחץ. הם לבשו בגדים אחרים שהושגו ע"י אנשי המחתרת וקיבלו צורת אנוש.

ראש משטרת הגטו משה לוין שסיכן את חייו כדי להוציא את הנוער ליער הפרטיזנים נפגש איתם ואמר להם שהם צריכים לצאת מיד ליער כדי לספר לכל העולם את עדותם מרצח יהדות קובנה ויהדות אירופה. "אתם העדות החיה לרצח האיום", אמר להם. הם הראו לו את שיני הזהב של הנרצחים הקדושים שהביאו בתור עדות מהפורט התשיעי.

למרות החיפושים הנמרצים של אנשי הגסטפו והמלשינים שהיו להם בגטו, לא נמצאו

הבורחים. הגטו רעש וגעש, ואיש שמע מחברו את כל החדשות שהביאו הבורחים מהפורט התשיעי.

בגטו שמעו שאחד הגיבורים מהפורט התשיעי היה פנחס קרקינובסקי שחתך כמעט ללא כלים את דלת הברזל שהיתה פתח היציאה. כיום ניתן לראות זאת בביקור במקום, ורעד עובר כשמבחינים מקרוב במקום הבריחה, במערות ובמחילות. קרקינובסקי ניצל כשהצטרף לפרטיזנים ביער והתחתן אחר כך עם אחותו של הפרטיזן אבא דיסקנט שגם הוא היה בין הבורחים. הם עלו ארצה והוא עבד כמסגר בבית חרושת דובק בבני ברק. תמיד רציתי לבקר אותו ולא התאפשר לי. הוא נפטר לפני כמה שנים. גיסו הפרטיזן אבא דיסקנט היה ידוע בגטו כלוחם פרטיזן ביער והוא הגיע מדי פעם לגטו לשליחויות מסוימות. הוא נפל בקרב ביער.

אלתר פייטלסון מנהיג הבריחה שאח"כ היה פרטיזן ביער ניצל וזכה להגיע עם משפחתו לארץ, וכתב בדייקנות על הבריחה והחיים ביער כלוחם פרטיזן. הוא הפך בגטו לגיבור באירגון הבריחה.

ימים קשים ביותר עברו על הגטו מחמת האיומים של מפקדי הגסטפו על משטרת הגטו והנהלת הגטו. במסירות נפש הם לא מסרו אותם כאילו אינם יודעים דבר. ראש המחתרת חיים ילין ניסה להשפיע על הבורחים שיעזבו מיד את הגטו משום שאי אפשר לדעת מה ילד יום, אך הבורחים היו בטוחים באנשי המינהל של הגטו שלא ימסרו אותם והיו עייפים פיזית ונפשית. הם התעכבו כשבועיים בגטו כדי לנוח עד שיצאו ליער.

לאחר שחלפו כמה שבועות מאז הבריחה מהפורט התשיעי, כשראשי הגסטפו ראו שאינם מצליחים בחיפושים שלהם למרות כל המלשינים שהיו להם בגטו, נרגע המצב בגטו. קבוצות קטנות המשיכו לצאת ליער, הובלו סמוך ליער רודינצקי ליד וילנא, ולא נתפסו. ממשפחת קרקינובסקי נותרו בחיים שלשה בנים, והבן הצעיר זכה לבן תלמיד חכם הגר בירושלים ולדורות מבורכים יוצאי חלציו.

מנהיג המחתרת חיים ילין עשה כל מה שביכולתו כדי להוציא את הנוער ליער. הוא היה מסכן את חייו הצעירים, מלווה אותם בעצמו במשאית שאירגן ומביא אותם קרוב ליער עם הדרכה טובה. כך הגיעו רובם ליער מבלי להתגלות, והוא מיד היה חוזר לגטו לשלוח קבוצה נוספת. בתחילה לקח קבוצות קטנות של שתים עשרה איש, ולאחר ההצלחות

שלח קבוצות גדולות יותר שברובן אכן הגיעו ליער. בגטו דיברו, וכן כותב גם גורפינקל בספרו, שכשלוש מאות וחמישים איש הלכו ליער והצטרפו לקבוצות הפרטיזנים.

למנהיג המחתרת חיים ילין היה איש קשר בהנהלת הגטו ושמו צבי לוין. הוא היה מנהיג רוויזיוניסטי וחבר שלא מן המנין במועצת זקני העדה. צבי לוין דאג להם לביגוד, למגפיים טובים ולשאר הדברים החיוניים, וכמו כן דאג כנראה לכסף עבור קניית נשק. אי אפשר היה לשמור הכל בסוד ולחלק מאנשי הגטו נודע מעמדו של צבי לוין. הידיעות הגיעו גם לאנשים מלשינים, והם הלשינו עליו לאנשי הגסטפו. הנהלת הגטו דרשה מראשי המחתרת ובפרט מחיים ילין: מלחמה תעשו ביער, בגטו אין לעשות שום התקוממות, עליכם להשאיר את אנשי הגטו לגורלם. הם ביקשו מהם שבגטו לא יהיה נשק כלל וכלל כדי שאם הגרמנים יעשו חיפושים בגטו – הם לא ימצאו כלום.

בתחילה עוד קנו והביאו נשק לגטו. כפי שכתבתי, ראיתי קבוצה פרטיזנית יוצאת ליער יחד עם קבוצת עובדים במשמרת לילה והבחנתי שהם סוחבים בשקים נשק. אחר כך, לאור בקשתה של הנהלת הגטו, היו מארגנים את הנשק מחוץ לגטו וכשעלו היוצאים ליער על המשאית - נתנו להם נשק מינימלי.

זה היה הנס של קיום הגטו: בכל החיפושים שעשו אנשי הגסטפו בגטו לא מצאו מעולם נשק או הכנה להתקוממות צבאית. בגטו וילנא קיבלו אנשי הגסטפו ידיעות ברורות על אגירת נשק בגטו והתארגנות פרטיזנית לצאת ליער, והם תיכף חיסלו את הגטו. גם בגטו קובנה היו להם מלשינים וידיעות ברורות שאין שום תכנית להתקוממות בגטו, הם חיפשו רק את המארגנים וראשי המחתרת שמוציאים את הנוער ליער. ראש המחתרת הסופר חיים ילין ירד למחתרת וכמעט לא ראו אותו יותר בגטו. למעשה, ברוב הזמן הוא שהה מחוץ לגטו והפעיל את פעולותיו אצל חבריו אנשי המחתרת הקומוניסטית בקובנה.

כל אחד שהיה בקשר עם המפלגות יכול היה להצטרף ולצאת ליער, חוץ מבני ישיבה חברי אגודת ישראל שלהם לא ניתנה הזכות לצאת ליער. הברירה היתה להצטרף למפלגות אחרות ואיתן לצאת ליער. היה זה כמו חלוקת הסרטיפיקטים לפני המלחמה; חברי אגודת ישראל לא קיבלו כמעט שום הקצבה. היו לי שני בני דודים אחים שהיו לפני המלחמה בקיבוץ הכשרה בליטא במסגרת של צעירי אגודת ישראל כדי להצטרף לקיבוץ חרדי בארץ. כל חברי ההכשרות של שאר המפלגות הציוניות קיבלו סרטיפיקטים לעלות לארץ, אך הם - חברי צעירי אגודת ישראל - לא קיבלו. קיבוץ ההכשרה התפרק והם נהרגו על ידי הגרמנים והליטאים הנאצים.

יום אחד הודיע אחי הגדול דוב לאמא שהוא רוצה לצאת ליער ולהצטרף לפרטיזנים כדי להציל את חייו. הוא חסך כסף רב וקנה בו רובה ובגדים חמים לשהות ביער. כשאמא שמעה על כך היא פרצה בבכי ואמרה לאחי הגדול דוב: "איך אתה משאיר אותנו, הורים זקנים עם אחים קטנים, ללא משענת בגטו? אתה האדם הצעיר היחיד בבית שיכול לדאוג לנו לאוכל ולהעביר אותנו באקציות!" כשאחי שמע את הבכי של אמא הוא נשבר ומיד החליט שלא יצא לפרטיזנים ביער. "אני קושר את גורל חיי אתכם", הוא אמר, והחזיר את הכל ולא יצא ליער.

הפרטיזנים היו מתקיפים בעוצמה את הגרמנים בעורף, ושלוותם ובטחונם של הגרמנים בעורף התפוגגו. עד שהחלו פעולות הפרטיזנים הם היו בטוחים, מפני שהעם הליטאי היה נאמן להם והמשטרה והצבא הליטאי שמרו בכל פינה בליטא. כעת, כשהחלו הפרטיזנים בפעולותיהם, שלוות העורף התמוטטה והם אף פעם לא ידעו מאיזו פינה תתחיל עליהם התקפה פרטיזנית. בעיקר התקיפו הפרטיזנים את הרכבות שבאמצעותן הובאו אל החזית נשק, תחמושת וחיילים, ואף שהגרמנים ידעו להזהר ובדקו את פסי הרכבת לפני העברת רכבת משא – תמיד התחכמו הפרטיזנים ולאחר בדיקת המסילות על ידי הגרמנים היו מרכיבים במהירות מוקש על מסילת הברזל ונעלמים, וכך היו הגרמנים ניזוקים. מפעם לפעם רצו הגרמנים לעשות התקפה על הפרטיזנים ביערות, אך הפרטיזנים היו מיד נעלמים למקומות מסתור אחרים ביער.

הגרמנים אמנם שלטו עדיין בעוצמה בכל ליטא, אבל הבטחון העצמי עזב אותם. בינתיים התקרבה החזית לליטא, והפיקוד הפרטיזני תכנן להעביר חלק מהפרטיזנים למקומות יותר רחוקים כדי להתקיף בעורף. הם הקימו מחנה פרטיזנים חדש ביערות קוזלברודה ואח"כ ביערות אוגוסטובה, ורצו להמשיך להקיף את ליטא עד פרוסיה בפלוגות פרטיזניות. הקבוצות התחילו לצאת לשם, וביניהן יצא גם קרוב משפחתנו הפרטיזן מרדכי כץ מהעיר מרינפול שהגיע אל הפרטיזנים מגטו קובנה. הוא היה חוזר מפעם לפעם לגטו קובנה בשליחויות, והיה מגיע אלינו ומספר לנו על הפרטיזנים. היינו מאד קרובים אליו בהיותנו הקרובים היחידים שלו בגטו.

הוא סיפר לנו שבתחילה נשלח מטעם המחתרת של הגטו למצוא את קבוצת הפרטיזנים ביער קוזלברודה. הוא היה מאיזור זה והכיר את השטח, אך הסתובב ביחידות שלושה ימים ביערות קוזלברודה ולא מצא אף נפש חיה. הם היו מוסתרים מאד, ויתכן שכל הזמן ראו אותו אך בדקו אם אפשר להסתמך עליו. לבסוף התגלה אליו פרטיזן זקן עם שפם גדול, כולו עטוף בנשק וברימונים, והוא החל לחקור אותו מטעם מי הוא נשלח ליער. באמצעותו נפתח מחנה של פרטיזנים לבחורי הגטו ביער קוזלברודה.

הפרטיזן – בן ישיבה

סיפר לי אחר המלחמה מכר וידיד של משפחתנו, הרב שמואל דייץ - בנו של ראש ישיבה יאנובה בליטא, שהוא היה בחוג בני הישיבה בגטו ורצה לצאת ליער אך לא נתנו לו אפשרות מפני שראו בו חבר אגודת ישראל. הוא התחכם והתחבר למחתרת הקומוניסטים כאילו הוא חבר ואוהד שלהם, ומיד הם הוציאו אותו ליער קוזבלברודה. הוא היה לוחם אמיץ והצטרף אליהם כדי לנקום מהגרמנים את נקמת משפחתו; אביו הגאון הצדיק, אימו הצדקנית בת גדולים, אחיו ואחיותיו - כולם נרצחו באקציה הגדולה בשנת 1942.

ר' שמואל דייץ שליט"א על חורבות גטו קובנה

בגטו קובנה נשארה לו רק אחות צעירה שאותה הצליח להעביר באקציה הגדולה. הוא רצה אח"כ להוציא אותה ליער אך לא הצליח, והיא נשרפה בבונקר בחיסול הגטו.

הוא היה מתפלל ומניח תפילין כל יום במקום נסתר ביער. דבר זה נודע למפקד הפרטיזנים, ולפלא היה בעיניו שאדם דתי המניח תפילין הגיע מטעם המחתרת הקומוניסטית. הוא קרא לו, והתקיים ביניהם דו שיח מאד מענין שנכתב על ידו בפירוט ונמסר ל"יד ושם" בירושלים. הוא היה אחד הפרטיזנים האמיצים ביותר ביער, ומצד שני שמר על המצוות עד כמה שהיה יכול ועמד בעוז ובגאון על יהדותו.

כחצי שנה לפני כיבוש ליטא על ידי הרוסים הוא יצא בקבוצת פרטיזנים ליער קוזלברודה, ולאחר כמה חודשים של מלחמות ביער שלחו אותו להביא קבוצת פרטיזנים מגטו קובנה. הוא ביקש מהמפקד שישחרר אותו מהמשימה משום שהיה לו

מראה של יהודי טיפוסי, והליטאים שבדרך עלולים תיכף להכירו ולהבין שזו קבוצה פרטיזנית. עדיף שילך פרטיזן לא יהודי שלא יכירו בו. שום דבר לא עזר לו וקבעו שהוא יוביל את הקבוצה מהגטו ליער.

הוא הגיע לגטו ויצא עם קבוצה של שנים עשר בחורים כדי לקחת אותם ליער. בדרך הוא התגלה על ידי כמה ליטאים והתלבט אם להרוג אותם כדי שלא ילשינו למשטרה הליטאית ולגרמנים, אך כמו תמיד הרחמנות היהודית לא נתנה לו לרצוח אדם חי שבינתים לא עשה שום דבר רע רק מספק שמא ילך להלשין לגרמנים. ליבם לא נתן להם לעשות כך. פרטיזן לא יהודי, לעומתם, היה הורג את הליטאים מיד.

הליטאים עזבו אותם, ומיד הודיעו על כך למשטרה הליטאית שהיתה בקרבת מקום. אנשי המשטרה הליטאית הגיעו במהירות, איגפו אותם מכל הצדדים ופתחו בקרב. הרבה נשק לא היה לפרטיזנים בדרך כדי למנוע את התגלותם, ורובם נהרגו במקום.

הוא נפצע והצליח להתחבא על אף פציעתו. היום כבר החשיך, ובקרבת מקום היה שדה של גידולי חיטים או שיפון. כדי לטשטש את בריחתו הוא אזר את כל כוחו והצליח לקפוץ לתוך הקמה של התבואה ולא לכופף את השיבולים, ואז המשיך לזחול על הארץ ולהתחמק לעומק השדה. הוא הכיר היטב את האיכרים הליטאים וידע שהם לא יעזו לדרוך על חיטים בגידולן. הליטאים הרגישו שאחד מהפרטיזנים נעלם והתחילו לחפש אותו. הם חשדו שהוא מתחבא בין השיבולים וחיפשו את השביל שבו הלך ודרך על השיבולים, אך ד' חנן אותו בחכמה והוא לא דרך בצדדים על שיבולי התבואה אלא קפץ מלמעלה. הם הסתובבו סביב השדה ולא מצאו אותו, אך לא נכנסו פנימה כי לא ההינו לדרוך על השיבולים.

במשך חצי לילה הם הסתובבו סביב כדי לנסות לשמוע קול רחש שיסגיר אותו. הוא לא זז, שמר על דממה והצליח לשמוע את הדיבורים של הליטאים שמחפשים אחריו. פתאום שמע שאחד אומר לשני: נעזוב אותו ונלך. הם עשו את עצמם כאילו הם הולכים, אבל הוא לא נפל במלכודת ולא האמין שהם אכן עזבו את השטח. אחר כך הוא באמת שמע שהם עדיין נמצאים באיזור. בינתיים הוא שכב על גבו בתוך התבואה ולא זז, וחיכה לרגע שיהיה בטוח שהם עזבו את המקום. היה זה ליל שבת, ותוך כדי שכיבה הוא התחיל להתפלל תפילת מעריב של ליל שבת בלי שום רחש כדי שלא יתגלה. היתה זו סכנת מוות. הוא סיפר שאותה תפילה לא ניתנת לתיאור, ואין סופר שיוכל להיטיב לתרגמה למילים.

הוא גמר את תפילתו תוך שהוא עדיין שוכב על גבו על הארץ מבלי להזיז איבר, ואז הוציא חתיכת לחם שהיתה לו לצידה לדרך ועשה קידוש. כשגמר לאכול ובירך ברכת המזון היה זה לאחר חצות הלילה, ואז שמע שהם עוזבים באמת. הוא התחיל לצאת מקמת התבואה, והשאלה היתה - לאן ילך. למחנה הפרטיזנים שלו הוא לא יכול להגיע עם פציעתו. הוא נזכר שבפעם הראשונה שהם הלכו ליער הם פגשו איכר ליטאי שנסע בעגלה רתומה לסוס, ואמרו לו שהם סטודנטים במדעי הטבע והם מבקרים ביער כדי לבדוק את השטח. הוא חשד מיד שזו קבוצת פרטיזנים שנמצאים במיצר ולקח אותם בעגלתו סמוך למחנה הפרטיזנים. כעת, הוא ניסה להיזכר וללכת לבית של הליטאי. למרות כל הקשיים מהפציעה הוא הצליח להגיע לליטאי ההוא. הוא סיפר לאיכר הליטאי שהוא נפצע בקרב והוא מבקש את עזרתו. אמר לו הליטאי: בפעם הראשונה הכרתי בכם שאתם לא סטודנטים אלא קבוצת פרטיזנים והענקתי לכם את עזרתי, וגם עכשיו אני אעזור לך. בביתי זו סכנה להחביא אותך משום שכל הזמן השוטרים הליטאים והגרמנים מחפשים אתכם, ולכן אני אחביא אותך בעומק היער לידי. יש לי שם מחסן נסתר של מצרכי מזון ואני אדאג להביא לך כמה פעמים בשבוע אוכל ושתיה.

הוא הוביל אותו למחבוא, ושם הוא הסתתר למעלה מחודש. בינתיים הפצע של הירי התרפא, והרוסים כבשו בחזרה את המקום. הוא זכה להגיע לארץ ישראל, לחם במלחמת השחרור, וזכה להקים את משפחתו לתפארת.

רואים שכאשר יהודי רוצה לשמור תורה ומצוות בכל מקום ובכל מצב במסירות נפש - הוא מסוגל לכך, ומן השמים משלמים על הכל. הבחור נשאר בחיים למרות כל הסכנות שעבר וזכה להקים משפחה, דור המשך לתפארת בארצנו הקדושה.

אקציית הזקנים והילדים

אקציית הילדים, הזקנים והחולים

בתקופה האחרונה של הגטו, לאחר ימי פורים תש"ד (27 במרץ 1944), שרר שקט מדומה בגטו. כמעט לא היו הוצאות להורג, אפילו לא של יחידים. זאת היתה שיטתם של הגרמנים הנאצים: להרדים את ערנותם של אנשי הגטו כביכול הכל מתנהל כשורה ויש רק לעבוד ולסייע במאמץ המלחמתי הגרמני כדי להתקיים, ואז - באופן פתאומי וללא הכנה - לערוך אקציה. בדרך זו הצליחו לבצע את זממם והיהודים לא הספיקו להתחבא ולברוח.

הרוסים התקדמו בכל החזיתות, והחלו להישמע אזעקות עקב התקפות האויר של הרוסים. כל הזמן חששנו מה יהיה עם שארית הפליטה בגטו - האם ישאירו אותנו בחיים או חס ושלום יוציאו אותנו להורג. השקט המדומה הפחיד את הנהלת הגטו, וראש מועצת הזקנים ד"ר אלקס נפגש עם מפקד הגטו הנאצי ג'קי ימ"ש כדי לשמוע ממנו מהי תוכניתם של הגרמנים לגבי הנשארים בגטו קובנה. הפושע הנאצי הרגיע את ד"ר אלקס ואמר שאין לו שום ידיעות מדאיגות בנוגע לאנשי הגטו. רק מסר אחד היה בפיו: "תעבדו היטב עבור המאמץ המלחמתי - ואז תשארו במקומכם בגטו".

לאחר מספר ימים הודיע פתאום הפושע הנאצי ג'קי שבתאריך 26.3.1944, בשעה שמונה בבוקר, על כל אנשי משטרת הגטו להתייצב למיסדר בוקר. עליהם להקפיד להיות מגולחים, לבושים בבגדים נקיים ומגוהצים ונעולים במגפיים מצוחצחים. לאחר דברי ההרגעה של הנאצי ג'קי, חשבה הנהלת הגטו שמדובר בקורסים לאנשי משטרת הגטו כהתגוננות נגד ההפצצות האוויריות של הרוסים. אף אחד לא העלה בדעתו שעומד להתרחש אסון בגטו.

לאורך כל שלוש השנים היו אנשי משטרת הגטו נאמנים כביכול לגרמנים, ולא היו לגרמנים שום טענות רשמיות נגדם. הם אמנם לא היו מלשינים כפי שרצו הגרמנים, אך מילאו אחר כל ההוראות שלהם, כמו אקציות ומשלוחים לריגה ולאסטוניה. במשלוחים

אלה המשטרה מילאה את פקודת הנהלת הגטו, אספה מהבתים את האנשים לפי הרשימות של אנשי משרד העבודה, והעבירה את כולם למשלוחים לריגה ולאסטוניה.

הקצינים וראשי המשטרה בגטו היו מהעילית של הציבור בגטו (רצוני לציין שאף בן תורה לא הצטרף למשטרת הגטו! הם הלכו לעבוד בעבודות הקשות ביותר והיו רעבים לפת לחם, אך לא הסכימו בשום פנים ואופן להצטרף למשטרת הגטו כדי שלא להכשל חס ושלום בדיני נפשות). בראש המשטרה עמד בתקופה זו המפקד משה לוין. לפני המלחמה הוא היה מראשי הרוויזיוניסטים בליטא. אשתו היתה אחותו של חבר מועצת הזקנים ד"ר יעקב גולדברג ובת דודה שניה של אימי. בגטו העריצו אותו והחשיבו אותו לאמיץ שסיכן את חייו בכך שהוציא בעצמו קבוצות של פרטיזנים יהודים דרך שער הגטו ליער, כפי שכתבתי. הוא עזר להחביא את הבורחים מהפורט התשיעי בגטו ועמד נגד כל הלחצים האיומים של הגרמנים, וכן דאג לשאר הדברים ההכרחיים לשהות ביער. בגטו נתנו לו שם של גיבור וקראו לו "דה-גול" על שם הגיבור הצרפתי הגנרל דה-גול. לאט לאט נודע בגטו על עזרתו הגדולה ביציאה ליער (אף לא לחברי המחתרת) וגם שני עוזריו, הקצינים זופוביץ ואיקא גרינברג, הפכו לגיבורי הגטו. הם לימדו את אנשי המחתרת שרצו לצאת ליער להשתמש בנשק (כנראה הם היו לפני המלחמה קצינים בצבא הליטאי).

המסדר האחרון של שוטרי הגטו

משטרת הגטו מילאה בכל כוחה את כל הפקודות של משרדי הגטו, אך בזמן פעולות משטרתיות השוטרים לא נגעו באף אחד, לא היכו את האנשים ולא קיבלו שוחד, עד כמה שזכור לי. היו להם בעיות קשות בשל אנשי העולם התחתון בגטו שהיו מצוידים בנשק, והמשטרה פעלה בזהירות רבה נגדם.

בבוקרו של יום 27.3.44 (ג' ניסן תש"ד) שרר שקט שגרתי בגטו. האנשים יצאו בבוקר לעבודה וסביב הגטו היתה שמירה רגילה כבכל יום. איש לא הרגיש בעתיד להתרחש. כ- 140 שוטרים התייצבו בבוקר לעבודתם ליד המשרד הראשי שלהם בבנין הבלוקים הגדולים. מישהו צילם אותם ונשארה תמונה יחידה מהם.

השעה היתה שמונה בבוקר. לפתע הגיח הנאצי ראש הגטו ג'קי ימ"ש לתוככי הגטו והורה לכל השוטרים לעלות על משאיות. היו שוטרים שחששו שתכליתה של הפקודה הינה הוצאה להורג וסרבו לעלות על המשאיות, או אז הראו להם הגרמנים הנאציים ימ"ש בברוטליות את נחת זרועם ודחפו את השוטרים, המפקדים וקציני המשטרה אל המשאיות. השוטרים ראו את המוות מול עיניהם. הרוצח הנאצי ג'קי הוציא מקבוצת השוטרים שבעה שוטרים שהיו מנגנים בקונצרטים בגטו, וציווה עליהם להמתין במשרד הראשי של המשטרה. הוא חשב לקיים קונצרטים נוספים בגטו ועל כן היה לו צורך בהם. הגרמנים הסיעו את כל אנשי המשטרה לפורט התשיעי שהיה במרחק של כשני קילומטרים מהגטו.

נשארתי בבוקר לבד בבית כשכולם יצאו לעבודה. אבא, אמא ואחי רפאל עבדו בוורקשטטים הגדולים בגטו. אחי דוב עבד בבריגדה בעיר, ודודי עבד בבית חרושת לפרוות בסלבודקה ליד הגטו.

התפללתי תפילת שחרית ורציתי לאכול דבר מה לארוחת בוקר לפני יציאתי לעבודה במשרדי הגטו. העבודה המשרדית הצטמצמה מאד ולפקידי המחלקות כבר לא היה במה להעסיקני, זאת מאחר שהגטו הצטמצם והגרמנים הפכו את הגטו למחנה הסגר. בגטו נשארו כעשרת אלפים איש ולא היה צורך בפקידים רבים כל כך, לכן התחילו לפטר את רוב הפקידים. אנשי הגטו הסתדרו במקומות עבודה קבועים ושמרו היטב על מקום עבודתם, אך כבר לא היה צורך ברוב אנשי המשרד ככוח עבודה. הרגשנו במשרד כאילו רוב המחלקות עומדות לפני סגירה, ואכן כך היה באמת.

פתאום שמעתי מהומה ברחוב. רצתי החוצה ושמעתי מהשכנים שברגע זה הם הבחינו בחיילים גרמנים ואוקראינים שמגבירים את השמירה סביב הגטו. בכל כמה מטרים העמידו שומרים כך שבשום אופן לא ניתן היה לברוח דרך גדר התיל. הבנו מיד שכל

רגע עלולה להיות אקציה בגטו. הזקנים, הנשים והילדים הורדו במהירות למרתף המחבוא (שנקרא בגטו "מלינה") וצוידו במעט מים ואוכל. הכינו פינה לשירותים הכרחיים, נרות וגפרורים.

הגברים נשארו עדיין בבית כדי לראות את ההתפתחויות. עם הסרט הירוק ממשרד העבודה הייתי בטוח בעצמי שאני מהמיוחסים בגטו, ורציתי לרוץ למשרדי הגטו לוודא מה קרה ולקבל ידיעות כלשהן. אמרתי לשכנים שמיד אחזור ואודיע להם מה שומעים במשרדי הגטו, חשבנו ששם יודעים הכל. תוך כדי שרצתי ברחוב, כמאה מטר, הבחנתי פתאום באוטובוסים גרמניים שנוסעים ברחוב שלנו - רחוב סטולגינסקי - שהיה רחוב רחב, ולפני כן היה שם ביתן ארוך שבו גרו אנשי משמר הגטו. לפני האקציה עזבו אנשי המשמר את מקום מגוריהם בגטו ועברו לגור מחוץ לגטו.

החיילים הגרמנים אנשי הס"ס, שחלק מהם היו ממשמר הגטו, הכירו היטב את המקום ועקב כך התחילו משם את האקציה. חזרתי בריצה הביתה כל עוד נשמתי בי וצעקתי לכולם שיתחבאו כי אוטובוסים גרמניים נעצרו ליד הבית שלנו. במהירות עצומה קפצו שאר האנשים למחבוא דרך סולם הירידה. לא כולם הספיקו אפילו להגיע למחבוא למטה וחלק היו עדיין בדרכם על סולם הירידה, כששמענו את הגרמנים נכנסים לבית שלנו. בדיוק בשניה הזאת סגרנו את פתח המחבוא. שמענו את הפסיעות שלהם והבנו שהם נמצאים במרחק של כשני מטרים מפתח המחבוא שלנו. חששנו שמא לא סגרנו היטב את הפתח ומששנו עם אצבעות הידיים בחושך כדי לבדוק אם הכל סגור כראוי. הפחד ממש שיתק אותנו, חששנו שהם שומעים את דפיקות הלב שלנו. הגרמנים הבחינו שברגע האחרון התחבאו אנשים. הם ראו שהיתה ברגעים אלו ריצה מהירה למחבוא וחשבו שרק יפתחו את דלתות הבית ומיד ימצאו את כולם. הם רצו מחדר לחדר בלהט ובטירוף למצוא את האנשים. הם תמיד חשבו בגאוותם שמחייל גרמני איש הס.ס. אי אפשר להמלט, וכעת לא מצאו אף אחד. דבר זה הרגיז אותם ביותר.

הגרמנים התפשטו ברחובות הגטו ובאמצעות מכוניות ורמקולים הודיעו שאסור לצאת לרחוב, כולם חייבים להכנס לבתים והגרמנים יעברו מבית לבית לבדוק את אנשי הגטו. אצלינו התחילו החיפושים בתוך שניות; היינו כולנו בחושך ובאפלה במלינה שלנו ולא ידענו מה קרה בגטו - איזו אקציה נערכת, והאם מדובר בחיסול הגטו ומוציאים את כולם להורג חס ושלום.

למר קלווריסקי היה בן בשם מונה שהיה קצין במשטרת הגטו. הוא התגורר בבית אביו יחד עם אשתו ובתו הקטנה בת השלוש, וכולם התחבאו במחבוא שלנו. אנשי

הבית ירדו במהירות ובבהלה למחבוא, ועל השולחן נשארה עדיין ארוחת הבוקר הדלה: פרוסת לחם עם קצת תה. על תנור הלבנים התבשל קצת מרק, ועוד לא הספיקו לסדר את המיטות. הגרמנים שנכנסו הרגישו שברגעים אלו אנשים הספיקו להתחבא. הם הבחינו במיטות של ילדים קטנים, והתחילו יחד עם החיילים האוקראינים לחפש במהירות מחבוא בחדרי הבית. הם הגיעו עם גרזנים ורצו לפרוץ את רצפת העץ כדי למצוא פתח למחבוא. הם דפקו ברצפת העץ וניסו לשמוע הד של קול חלול. בד"כ בליטא היתה רצפת העץ בנויה על משטח של רצפת עפר, והיה פתח לירידה למרתף הבית. הם חיפשו את חלל הפתח על ידי הדפיקות ולפי ההד שנשמע מהדפיקות היו מוצאים את הפתח. מן השמים ריחמו עלינו וסנוורו את עיניהם, כמו המלאכים באנשי סדום, והם לא מצאו את פתח המחבוא.

הם דפקו שעות על כל רצפת חדרי הבית עד שלבסוף הגיעו גם לפתח הירידה שלנו למחבוא. האנשים שנשארו עומדים עדיין בסולם הירידה למחבוא פחדו לזוז שמא יעשו רעש. הם שמו את כפות ידיהם מתחת פתח העץ של המחבוא ובלמו את הד הדפיקות, והגרמנים לא הרגישו בחלל המרתף. כשעתיים המשיכו הגרמנים לעשות חיפושים בבית. הם חיפשו בגג מתחת לרעפים אולי ישנו חדר סמוי (היה שם באמת חדר כזה אך באותו זמן לא התחבאו בו). הגרמנים תמיד חשבו שאותם היהודים לא יכולים לרמות, והם ימצאו את הנחבאים בכל מחבוא. העקשנות של הגרמני היא נוראה, בפרט של איש הס"ס. מרוב הבתים הוציאו הגרמנים אנשי ס.ס. ואוקראינים ילדים קדושים וטהורים. בבית שלנו הם הסתובבו כמו חיה טורפת ועדיין לא השיגו שום טרף.

בינתיים הלכו החיילים לבתים אחרים שיושביהם לא הספיקו להתחבא והביאו את הילדים הטהורים והקדושים. במשך כל הזמן שמענו פסיעות ודפיקות ברצפת הבית בחיפושים אחרינו. כששמענו שיצאו לפסק זמן קטן (ברצפת עץ שומעים היטב את הד הילוך האנשים), הדלקנו נר ואנשים ירדו מהסולם והתיישבו על כיסאות וספסל. ברגע ששמענו שוב את הפסיעות כיבינו מיד את אור הנר, במחשבה שמא רואים את האור דרך איזה חריץ, אם כי באמת לא יכלו לראות כלום מבחוץ שהרי הכל היה בנוי בתוך האדמה.

מי יכול לתאר את הבהלה ואימת המוות. רעדנו מפחד. יכולנו לשמוע את דפיקות הלב של האנשים היושבים בסמיכות אלינו.

למחבוא שלנו הגיעו גם דודתי מרת יהודית כגן עם בנה הקדוש ישראל הי"ד שהיה עדיין נער לפני גיל העבודה. שתי בנותיה, רבקה ופרידה, יצאו בבוקר לעבודה. אינני

יודע איך נודע לדודה שיש מחבוא אצל קרובנו מר קלווריסקי. בד"כ שמרו על כך כסוד כמוס ואפילו לקרובים לא סיפרו, בפרט אנחנו שלא בנינו את המחבוא ונכנסנו אליו רק בתור שכנים בזכות טוב ליבה של משפחת קלווריסקי. לא היתה לנו רשות להביא עמנו למחבוא שום קרובים.

בגטו היה חוק הישרדות: אם למשהו נודע על מחבוא כלשהו והוא ביקש להצטרף אליו - קיבלו אותו מחשש שמא אם ישאר בחוץ הוא עלול לגלות לגרמנים את המחבוא מרוב פחד. הגרמנים היו שומרים על הבטחתם ולא נוגעים לרעה באדם המלשין, אפילו זקן, ומשאירים אותו בחיים. היו גבורים יחידים, שאף אחד מישראל לא יתנסה חס ושלום בנסיון לפני המוות.

לתושבים בשאר איזורי הגטו היה פסק זמן קצר להתחבא במחבואים. לנו לא היה שום זמן וממש בשניה שבה נעצרו האוטובוסים הראשונים ליד הבית שלנו כבר התחילו החיפושים.

הנס שלנו היה שהזקנים והאמהות עם הילדים הורדו כבר קודם ונותרו רק כמה גברים יחידים בחוץ לשמוע מה רוצים הגרמנים לעשות. ברגע שהם שמעו את הגרמנים אנשי הס.ס. נכנסים לבית - כולם קפצו לתוך המרתף וסגרו את הפתח בשניות. אני הייתי מלא דאגה להורים ולאחי שלא הספיקו להתחבא בבונקר שלנו כיוון שיצאו בבוקר כרגיל לעבודה. חששנו שמדובר בחיסול הגטו, מפני שהחזית התקרבה לגבול ליטא ובוודאי הם רוצים לרצוח כעת את כל יהודי הגטו. חשבנו שמי שישאר בבונקר ינצל כמו נח בתיבה בימי המבול.

כל הזמן נכנסו הגרמנים והאוקראינים; חפשו ודפקו בפטישים ובגרזנים על הקירות ועל רצפת הבית כדי למצוא את פתח המחבוא, ואני ישבתי ואמרתי פרקי תהילים שזכרתי בעל פה - פרק "ממעמקים" ו"משכיל לדוד". חזרתי עליהם עשרות ומאות פעמים. ישבתי וציפיתי לרחמי שמים גדולים. במחבוא שלנו היו ילדים קטנים ומפחד החושך הם התחילו לבכות, בפרט כשזיהו את אימת המוות על פניהם של האנשים הגדולים. האמהות לא הספיקו להרדים אותם באמצעות תרופות. חלק מהאנשים ראה בילדים הבוכיים 'רודפים', משום שברגע שישמעו הגרמנים למעלה קול בכי של ילדים ותינוקות - מיד הם יזרקו רימונים כדי למצוא את חלל המרתף. היו אנשים שהתנפלו על הילדים עם סמרטוטים בידיהם כדי לחנוק אותם ח"ו ולהפסיק את הבכי, וכאן נעמדו האמהות כמו לביאות בכל כוחן ומנעו את הפגיעה בילדיהן. שערות הראש סמרו מרוב פחד עד שהספיקו האמהות להרדים את הילדים בתרופות הרגעה.

אנחנו - יושבי הבונקר - לא ידענו מה קורה בגטו. הבנו שיש אקציה או חיסול הגטו, וחיכינו כולנו שיבוא הקצין מונה קלווריסקי וידווח לנו מה קורה בגטו. היינו בטוחים שהוא יבוא משום שאשתו, בתו היחידה והוריו היו עמנו במחבוא. לא ידענו מה קורה עם כולם ואף אחד עדיין לא הגיע לספר לנו מה קורה בגטו.

למחרת שמענו שאנשים שעבדו בוורקשטטים הגדולים שהיו בתוך תחום הגטו קפצו לבתיהם, הביאו את ילדיהם למפעל הוורקשטטים, החביאו אותם בין ערימות הבגדים והשאירו להם רק פתח לכניסת אויר. נס גדול התרחש: המנהל הראשי של מפעלי הוורקשטטים, איש הס"ס וסגנו של הפושע ראש הגטו ג'קי, לא נתן רשות לחיילים האוקראינים להיכנס ולחפש בוורקשטטים ילדים, מפחד שמא הם ישדדו מהמלאי הגדול שהיה שם - מגפיים חדשים ובגדים יקרים. הוא הכיר את האוקראינים וידע שהם חבורת שודדים והוא ואנשיו לא יוכלו לשמור עליהם בחיפושים, ובזמן חרום כמו מלחמה היה ערכם של הדברים שם יקר מאד. יכולה להיות סיבה נוספת פשוטה לכך שלא נתן להם להכנס - מפני שבזמנים בהם בא המנהל הנאצי לבדוק הוא ראה רק אנשים ונשים עובדות, ולא ראה ילדים וזקנים.

הוא לא נתן לחיילים האוקראינים ולאנשי הס.ס. רשות להכנס במפעלי הוורקשטטים. זה היה נס גדול משום שמקום זה היה המקום היחיד בכל הגטו שבו לא חיפשו ילדים וכולם ניצלו. המפעלים של הוורקשטטים היו בסוף הגטו ומכונית האיסוף של הגרמנים עדיין לא הגיעה לאיזור לערוך חיפושים, כך שהיה זמן להחביא את הילדים.

העובדה שהילדים הוחבאו בוורקשטטים היתה סודית עד מאד, וההוכחה היא שאבא ואמא ואחי שעבדו שם לא ידעו ולא הרגישו מאומה. בערב חזרו כולם מהעבודה בוורקשטטים, החיפושים נפסקו בלילה, ולמחרת בבוקר יצאו כולם לעבודה. אבא לא הציע לקחת אותי להתחבא בוורקשטטים; אולי הוא חשב שהמחבוא בבית בטוח יותר. רק לאחר האקציה נודע לנו שהתחבאו שם הרבה ילדים וניצלו.

לאחרונה התפרסם בעיתונות שלגרמני הזה היתה אשה יהודיה לפני המלחמה ונולדה לו בת שגרה בארץ, לכן הוא נהג עם אנשי הוורקשטטים בצורה נאותה בתור מנהל, וזו גם הסיבה שבשלה הציל את הילדים.

נס הצלתי מהאקציה

לי היה נס גדול באותו בוקר. יצאתי במהומה החוצה לשמוע חדשות, אך לא הלכתי

למקום עבודתי במשרד העבודה בגטו. במחשבה ראשונה היה זה המקום הבטוח ביותר בגטו מפני שבשום אקציה לא נלקחו אנשי המינהל של הגטו, אך לאחר מכן שמעתי שכל פקידי מינהל הגטו ומשפחותיהם רצו למשרד הנהלת הגטו, ומשם רצו למשרד העבודה הגרמני - אל סגנו היהודי של איש הס.ס. הרמן, האיש היקר ד"ר איזה רבינוביץ. הם הלכו להתחבא שם במחשבה שאנשי הס.ס. והאוקראינים לא יגיעו לחפש ילדים ולעשות אקציה במקום בו נמצא איש ס.ס. בדרגה גבוהה כמו הרמן. הגיעו לשם כארבעים איש ולא היה מקום בחדרים, כך שחלקם עלו להתחבא בעליית הגג. ברגע שנודע לגרמני איש הס.ס. הרמן, מנהל המחלקה, שביום זה תערך אקציה של ילדים וזקנים בגטו - הוא לא הגיע למשרדו, משום שלעזור בהחבאת ילדים לא היה יכול, ומצד שני לא רצה לראות את כל המחזה הנורא.

הגרמנים והאוקראינים הגיעו למשרד שלו בגטו, מצאו את ארבעים האנשים שהתחבאו שם, ולקחו את כולם להורג בפורט התשיעי. הם לקחו מלבד הילדים גם את המבוגרים בתור עונש, כיון שהודיעו לכולם להשאר בבתים ולא להתחבא - והם לא שמעו והתחבאו.

אצלנו דפקו הרוצחים בכל חדרי הבית כדי למצוא את המחבוא, חוץ מהחדר שבו אכן היה הפתח - שם כמעט לא דפקו ולא חיפשו. כשנשמעו בכ"ז דפיקות - עמדו אנשים על הסולם והחזיקו בכפות ידיהם את מכסה העץ של הרצפה כדי לבלום את קול הדפיקה, כך נוצר הרושם כאילו המקום הוא לא חלל אלא קרקע. במשך כל היום הם נכנסו ודפקו וחיפשו כל הזמן. כפי שכתבתי, הם ראו את המצב בבית והבינו שהיתה פה בריחה חפוזה כמו מרעידת אדמה כיון שהכל היה כרגיל: קצת אוכל על השולחן, המיטות פתוחות, תנור הבישול דולק, וכו'. הם הרגישו שמתחבאים כאן ולא הצליחו למצוא את המחבוא. ברחמי שמים הגדולים סונוורו עיני הרוצחים והם נלאו מלמצוא את פתח המחבוא שהיה ממש תחת אפם. הם היו נוהגים לסמן בית שחשדו שיש בו מחבוא עם ילדים כדי לחזור בהמשך ולחפש באופן יסודי. סימנו את ביתנו, וכל הזמן - במשך שעות - חיפשו את פתח המחבוא.

סיפורה של משפחת שרשבסקי

היה לי בגטו חבר מילדות שלמד עימי בכיתה אחת ב"יבנה" בקובנה. שמו היה שרשבסקי. *אביו היה מלומדי בית המוסר בקובנה, הרב זיידל שרשבסקי. הוא היה תלמיד חכם גדול, מגדולי העילויים בישיבת "סלבודקה כנסת ישראל". הוא גם היה עשיר גדול ומגדולי*

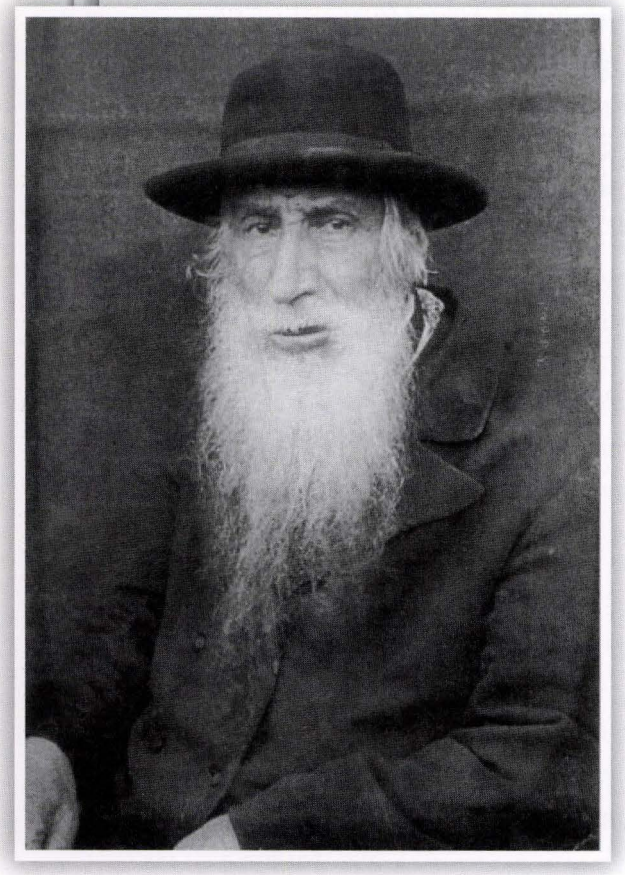

רבי מנחם מנדל שרשבסקי זצ"ל רבה של קוסובה

בעלי הצדקה בקובנה. היו אצלו תורה וגדולה במקום אחד. אביו היה רב בקוסובה יחד עם עוד רב ממשפחת ה"חזון איש". הוא היה מהמשתתפים בשיעור הגאוני של הגאון ר' יחזקאל ברנשטיין בבית המוסר. אני זוכר בתור ילד שדברו על כשרונותיו, למדנותו, שכלו התורני והיותו רך כמשי. הוא היה יושב ראש "אגודת ישראל" בקובנה ואחד התומכים הגדולים בישיבת סלבודקה. אשתו היתה נכדתו של הגאון הצדיק המופלג ר' הירש לויטן מאלקסוט שיסד את הישיבה הראשונה בסלבודקה, ממנה יסדו אח"כ את הישיבה המפורסמת "כנסת ישראל" בסלבודקה.

היו להם שני בנים: הבכור בגילי, למדנו ביחד ב"יבנה", והצעיר כבן שתים עשרה. הסבא, אבי האם, עלה לפני מלחמת העולם השניה לארץ ישראל והיה ברשותו פרדס ברעננה. חברי נסע בשנת תרצ"ז לבקר את סבו. כשחזר מהארץ לליטא, ישבנו איתו ב"יבנה" וכל הזמן היה מספר את חמדת ארצנו הקדושה. הרגשתי שאני יושב בגן עדן.

בעת כיבוש הרוסים את ליטא בשנת ת"ש, 1940 למנינם, החרימו הרוסים את כל רכושו של אביו. אביו הצליח לברוח לאמריקה ועשה את כל המאמצים להשיג תעודות ולהעביר את אשתו ושני בניו לאמריקה, אך לא הצליח. אשתו עם שני ילדיה נשארו בגטו קובנה. היינו נפגשים בגטו, למדנו ביחד ב"תפארת בחורים".

מעשה נורא שאירע באקציה של הילדים מסופר עליהם, מעשה השובר כל לב: הגרמנים הנאצים חטפו את שני בניה באקציית הילדים. בנה הבכור היה כבר גדול אמנם, אך מחמת חוסר תזונה לא התפתח והיה נראה כמו ילד. האם רצה אחריהם למכונית

רבי זיידל שרשבסקי זצ"ל
לידו שני ילדיו הי"ד

האיסוף והתחילה להתחנן לפני הקצין הנאצי שניהל את האקציה ולומר לו שהבן הגדול הוא מעל גיל ארבע עשרה וגם הבן השני הוא מעל גיל שתים עשרה. היא רצתה להראות לו את תעודות הלידה, ואז אמר הגרמני הנאצי הרוצח בזדון ליבו לאם היקרה: "אני מרשה לך לקחת ילד אחד, תבחרי במי שאת רוצה". שני ילדיה הקדושים והטהורים הושיטו את ידם לאמם ואמרו: "אמא, תצילי אותי". באלפית השניה שעמדה לה בעת ההחלטה היא ניסתה לשקול בעצמה האם מותר לה לבחור באחד מהם; היא לא היתה מסוגלת לבחור אחד ולרצוח את השני.

גדולי ישראל דיברו על סיפור נורא זה, בפרט ראש ישיבת מיר רבי חיים שמואלביץ. תמיד חושבים שזה סיפור שהומצא, אך לאמיתו של דבר זהו מקרה אותנטי ואני הכרתי את הנפשות הפועלות. מדובר בחברי מילדות מ"יבנה" המשתייך לאחת מהמשפחות המיוחסות בקובנה. איך האם החזיקה מעמד - איני יודע. היא ניצלה, ולאחר המלחמה התאחדה עם בעלה והם אימצו שני ילדים לגדלם לתורה, לחופה ולמעשים טובים.

הגאון הרב מפוניבז' זצ"ל הוסיף נופך ולימוד בסוגיה זו, ושאל מה בין רחמנות אב לרחמי אם. נאמר "כרחם אב על בנים", מדוע לא הוזכרו רחמי אם? הלוא רחמי אם מרובים מרחמי אב! והשיב, שרחמי אב הם שכליים ולעומתם רחמי אם הם טבעיים. אישה לא יכולה להתגבר על הטבע שלה, אולם במקרה נורא זה האישה הפעילה את קור רוחה והיתה שכלית מאד.

לאחר המעשה דיברו בגטו על כך שהאישה הצדקנית פעלה באופן שכלי לחלוטין. היה בידה להציל אחד מהם, את מי שרצתה, ואם כן - בבחירה שלה היא הופכת למעשה להיות הגורם למיתתו של האחר. תוך כדי דיבור כבר פסק הגרמני את פסוקו וברח עם הילד.

המקרה הזה זיעזע את כל הגטו. היתה זו רשעות שטנית של הרוצחים להתעלל באם ולגרום לה להפוך לרוצחת או לא להציל אף ילד. כך הקריבה האם הגיבורה את שני ילדיה כמו חנה ושבעת בניה. כל חטיפת ילד באקציית הילדים היתה טרגדיה, אבל המקרה שלה היה אכזריות וסדיסטיות מהשטן. היא נשארה לדוגמא ולמופת; אם בישראל שרצתה לחיות בכל מצב לפי דעת תורה. יהיה זיכרם ברוך וזכותם תעמוד לעם ישראל בכל הדורות.

תוצאות האקציה

באותו יום נחטפו באקציה כאלף ילדים וזקנים. היתה זו האקציה הקשה ביותר בגטו: קריעת ילדים מיד אמהותיהם והוצאתם להורג במיתות אכזריות. לכזו אכזריות הגיעו רק הרוצחים הגרמנים הנאצים עם עוזריהם האוקראינים והליטאים. לכל ילד שניצל היה נס שלא בדרך הטבע.

מפעים לשמוע אודות האמהות הצדקניות בגטו: כשתפסו הגרמנים בונקר ששהו בו ילדים, הם נתנו לאמהות אפשרות להציל את ילדיהן ממות - אם תגלינה בונקר אחד נוסף. האמהות בגבורת נפשן ידעו שאין להן היתר לגלות בונקרים נוספים משום שבכך הן גוזרות מוות על המתחבאים בהם. ואכן, האמהות עמדו בנסיון ולא גילו - וילדיהן נרצחו.

הגטו הפך להיות מעין בית קברות. כל אחד בכה והתאבל על יקיריו. לא נראו עוד ילדים ברחובות הגטו; מעט הילדים שנותרו בחיים התחבאו בבתים.

ביום הראשון של האקציה נחטפו כאלף ילדים וזקנים, וביום השני כשלוש מאות וחמישים.

סופם הקדוש של ילדי האקציה

מה היה סופם של הילדים באקציה איומה זו? ישנן מספר שמועות על מקום הירצחם.

ביום הראשון של האקציה ראו האנשים את האוטובוסים ומכוניות המשא יוצאים משער הגטו ופונים לצד שמאל לכיוון הרכבת של קובנה. יש שמועות המספרות שהילדים נלקחו ברכבת לאושוויץ והומתו בתאי הגזים.

ביום השני ראו את המכוניות נוסעות ימינה לכיוון הכביש של הפורט התשיעי שהיה במרחק של כשני קילומטרים מהגטו.

ניסיתי מספר פעמים לדלות מידע מניצולים שהיו באושוויץ בשנת תש"ד 1944 בחודש מרץ - האם ראו כאלף ילדים שהובאו מליטא לתאי הגזים, והם השיבו לי בשלילה.

לאחר נפילת ברית המועצות, כשהתחילו יהודים לנסוע לליטא, נודע דבר נורא.

יהודי יקר מוילנא, אוד מוצל מאש, מר אפשטיין שיחי', שמתמסר בהונו ובאונו להקים זכר לקדושי יהדות וילנא, הקים מכספו מצבות במקומות ההריגה בוילנא. הוא אף שומר על בית הקברות היהודי היחידי שנמצא בוילנא ודואג לשלימות הקברים ולגידור בית הקברות היהודי. מדי פעם הוא נוסע מארץ ישראל לוילנא למרות גילו המתקדם וחולשתו, ופועל למען בתי הקברות. הוא גם היה זה שפעל להביא את ספרי התורה לארץ ע"י קשריו עם ראשי הממשל הליטאי.

כשהחל מר אפשטיין שיחי' לנסוע לוילנא לטפל בבית הקברות, ראה ליטאי מאנשי המקום את התמסרותו הרבה, קרא לו וסיפר לו מעשה נורא.

ב- 1944 הביאו הגרמנים הנאצים במכוניות משא גוויות של כאלף ילדים. הם רוקנו מכונית אחר מכונית וזרקו את גוויות הילדים הנרצחים לתוך בור האשפה הגדול ולא כיסו אותם. אנשי המקום המשיכו לשפוך למקום זה אשפה וכך כוסו הגופות באשפה. כשהחלו הרוסים להתקרב כדי לכבוש את וילנא, פחדו אנשי המקום שיאשימו אותם ברצח והחליטו לכסות את המקום בעפר. כך נשאר המקום כחמישים שנה בלי שאף אחד ידע על כך ויתעניין במקום.

הליטאי הוסיף והסביר: "היות שעד עכשיו לא שמעתי על התענינות כלשהי מצד יהודי המקום אודות בתי הקברות - לא סיפרתי את סודי, אך כשראיתי את ההתמסרות שלך - סיפרתי לך את המעשה".

הליטאי הראה למר אפשטיין את המקום בבית הקברות ליד הגדר, שם יש חלקת אדמה ריקה. ליד המקום הוקם מנזר גדול, ולא די שהליטאים לא סיפרו על הדבר לאיש – הם גם רצו לבנות על הבור כנסיה גדולה. מר אפשטיין שיחי' חזר לארץ ומיד התייעץ עם הרבנים מה לעשות וכיצד. הרבנים הורו לו לחפור מעט בידיו במקום; אם ימצא עצמות ילדים - ידע שהכל אמת. כך הוא אכן עשה. הוא חפר מעט ומיד מצא עצמות ילדים וכיסה את המקום. הוא החל לפעול בממשל שיגדרו את המקום ובנה

שם מצבת זיכרון. כמובן, כעת כבר לא אפשרו לבנות שם כנסיה. זוהי החלקה המרגשת ביותר בבית הקברות בווילנא, הייתי במקום והתפללתי שם.

ניסיתי לחקור רבות בדבר ולגלות מיהם אותם קדושים. חושבני שאלו ילדי גטו קובנה, היות שכבר אז גטו וילנא חוסל ונותרו מחנות עבודה שבהם היו רק עשרות ילדים, וגם בגטו שאוולי לא היה מספר רב של ילדים. בשאוולי נלקחו באקציה כ- 350 ילדים וזקנים, לכן חושבני שאלו אלף הילדים מהאקציה בגטו קובנה. כנראה ביום הראשון לקחו אותם לוילנא, המיתו אותם בדרך ברעל או בגזים, ואת גופותיהם זרקו לבור זה. הכביש שבו נסעו לכיוון הרכבת הוא הכביש המוביל לוילנא.

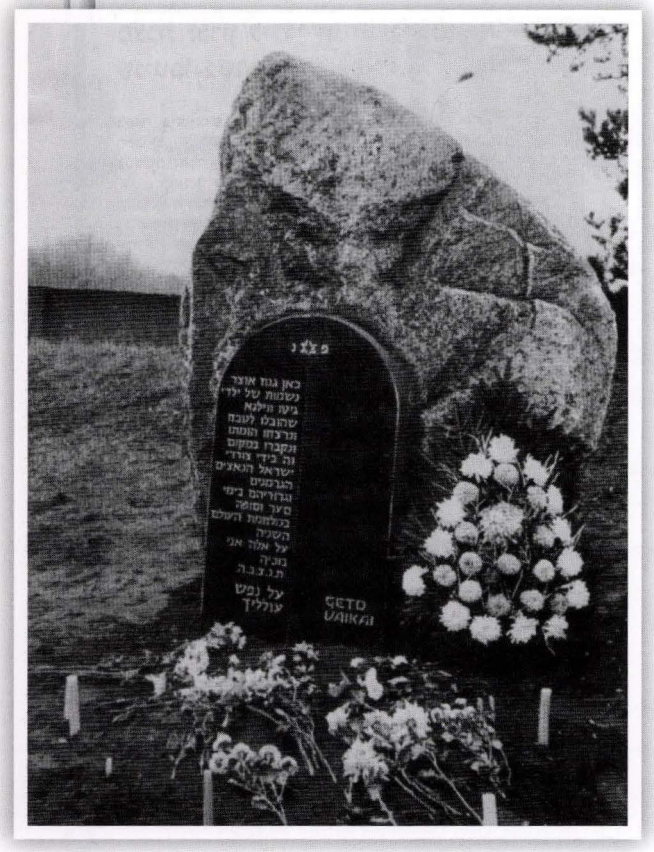

מקום קבורת הילדים

ד' ינקום את דמם הטהור ויתקיים
הפסוק "וינקום נקמת דם עבדיו השפוך, הרנינו גויים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו" וכו'.

תפיסתם של שוטרי הגטו

במהלך היום נודע כי שוטרי הגטו היהודיים נתפסו על ידי הגסטאפו הגרמני ימ"ש והובאו למבצר הפורט התשיעי.

הסודות על מעשי היהודים בגטו הובאו לידיעת הגרמנים על ידי מלשינים יהודים. מלשינים אלו היו יהודים שברחו מן הגטו כדי לקנות אוכל אצל הגויים הליטאים,

נתפסו בבריחתם והובאו ע"י הגרמנים למבצר הפורט התשיעי כדי למצות את דינם. לפני שהוצאו להורג ניתנה להם אפשרות אחרונה להציל את נפשם, וזאת ע"י שיהפכו ל'מלשינים' על אחיהם היהודים שבגטו. ואכן, היו יהודים שלא עמדו בניסיון המר למול אימת המוות והעינויים הקשים, והחלו בלית ברירה לשמש בתפקידם כ'מלשינים'.

באמצעות ה'מלשינים' נודע לגרמנים על כך שמשטרת הגטו היהודית, בפרט מפקד המשטרה, תומכים בהתארגנות של קבוצות נוער פרטיזניות ליציאה מן הגטו ליער, וכן נודע להם על כך שהשוטרים היהודים בשיתוף הפרטיזנים הורגים חלק מן המלשינים היהודים. כתגובה הם עצרו את כל אנשי המשטרה היהודית והביאו אותם למבצר הפורט התשיעי, שם החלו להכותם במכות רצח ובעינויים קשים.

הקרבן הראשון היה מפקד המשטרה מר משה לוין. הגרמנים אמרו לו כי מתוקף תפקידו הרם כמפקד המשטרה של הגטו עליו לדווח על אנשי המחתרת היהודית שהוציאו להורג חלק מן המלשינים, ועל אנשי המחתרת אשר דואגים להסתרת ילדים בבונקרים ובמקומות מסתור. בנוסף, הם דרשו ממנו לנקוב בשמותיהם של מארגני הקבוצות הפרטיזניות.

מפקד המשטרה מר משה לוין היה יכול להציל את נפשו לו היה משתף פעולה עם אנשי הגסטאפו הגרמני; הוא הרי הכיר את כולם וידע את מקומות המסתור הרבים. אולם מר לוין לא גילה דבר אודות אנשי המחתרת ומקומות המחבוא של אחיו היהודים. הוא בחר לשתוק, ובשל שתיקתו ספג מהגרמנים מכות רצח ועינויים קשים מנשוא!

אחר העינויים שספג החזירוהו הגרמנים לבית הסוהר בפורט התשיעי על מנת להראותו בפני חבריו השוטרים, כדוגמא מוחשית לעונש הצפוי למי שלא ישתף פעולה עם הגרמנים.

אך בניגוד גמור לציפיותיהם, מר משה לוין דווקא דרבן את חבריו בדברי חיזוק וביקש שיעמדו איתנים על אף המכות הקשות, העינויים הנוראים ומול פחד המוות, ובלבד שלא ילשינו על חברי המחתרת, שהרי אז יחשבו הם עצמם לרוצחי הילדים המוחבאים.

הריגתם של בכירי המשטרה

כעבור שעתיים הוציאו הגרמנים את מפקד המשטרה לחצר, ושם ירו בו מספר יריות שנשמעו היטב בחלל בית הסוהר.

לאחר חקירת המפקד לקחו הגרמנים לחקירה את שני עוזריו - אחד בשם זופוביץ ואחד בשם איקא גרינברג.

אחר כך לקחו גם את כל שאר קציני משטרת הגטו, כארבעים איש, וכולם כאחד עמדו ושתקו בגבורה עילאית ולא נתנו ידם למזימות הגרמנים.

הם נרצחו באכזריות נוראה והפכו לגיבורי הגטו היות ומסרו נפשם על קדושת ה' מתוך יסורים ופחד מוות, ובלבד שלא יעקרו הגרמנים ימ"ש עוד נפשות יהודיות טהורות. יהי זכרם ברוך וה' ינקום דמם!

היו גם בודדים מתוך השוטרים, אנשים פשוטים בסגל הפיקוד, שלא עמדו בניסיון ושתפו פעולה בגילוי מקומות המסתור של יהודים וילדים בגטו, ואז נערכה אקציה לילדים והם נהרגו למוות. אותם שוטרים הצטערו אחר כך על שלא עמדו בניסיון; שמם התפרסם בגטו לדיראון עולם בתור עוזרים ברצח זקנים וילדים מישראל. השוטרים לא ידעו אז שמוציאים את הילדים והזקנים למוות, הם חשבו שרק רוצים לחשוף מחבואים.

בנם של משפחת קלווריסקי אצלם הסתתרנו, מונה קלווריסקי, היה קצין משטרה. פחדנו מאוד שהוא לא יעמוד בנסיון הקשה ויגלה את מקום מסתורנו - המחבוא שהוא עצמו בנה עבור הוריו הזקנים וביתו הקטנה בת השלוש.

מפקדים חדשים במשטרה

ראשי הגטו הגרמנים הנאצים התייעצו עם ראש הפלוגה היהודית ליפצער, שהיה בידידות עימם, והחליטו להותיר בחיים שני קצינים ממשטרת הגטו - האחד בשם גרוסמן והשני תנחום ארנשטם. שניהם היו בדרגה משטרתית נמוכה אך היו מקורבים כנראה לראש הפלוגה ליפצער והוא השפיע על הגסטאפו להשיבם לגטו על מנת להמשיך ולנהל את ענייני המשטרה היהודית בהכוונת הגסטאפו הגרמני.

ואכן, ביום השני לרציחתם של ארבעים קציני המשטרה הוחזרו שני הקצינים הללו לגטו. הקצין גרוסמן התבקש לנהל את כל סדרי המשטרה, והקצין תנחום ארנשטם התמנה לאחראי על היציאות לעבודה מחוץ לגטו שנחשב למחנה הסגר. שניהם היו נוקשים ביותר, כמעט כמו ה"קאפו" במחנות בגרמניה.

אנשי משטרת הגטו החדשה, שנקראו מאז בשם "הסדרנים", היו שמים במאסר את כל אלו שאינם מצייתים להם.

הקצין ארנשטם היה גם בתפקידו הקודם ממונה על שער היציאה מהגטו, אבל אז הוא היה תחת פיקוחו של מפקד המשטרה מר משה לוין, ואילו כעת הוא הרגיש את עצמו משוחרר לפעול בהתאם לאופיו האכזרי והשתמש במכות ומאסרים. מפקדי המשטרה החדשים היו ממלאים את כל פקודות הגרמנים בעקביות ובנוקשות. הקצין ארנשטם מנע לגמרי את יציאתם של הפלוגות הפרטיזניות היהודיות דרך שער הגטו.

יענקל'ה ורבובסקי שהיה ממונה מטעם משרד העבודה בגטו להוציא את האנשים לעבודה והיה סופר אותם ומתאם בין כמות היוצאים לשבים, היה אחראי על הפרטיזנים. מעתה פחד לשלוח את אנשי המחתרת הפרטיזנית דרך שער הגטו הראשי, מלבד יחידים שהצליחו בכל זאת לברוח דרך שער הגטו בשל הנסיבות.

אשתו של מפקד המשטרה

אשתו של מר משה לוין (מפקד המשטרה הראשון שמסר נפשו ונהרג באכזריות למען אחיו היהודים), היתה קרובת משפחתנו. התעניינתי בגורלה, ונודע לי כי היא עלתה לארץ ישראל לאחר שבגטו הצליחה להתחבא אצל מכרים ליטאים. היא הגיעה לארץ

משה לוין הי"ד

ישראל יחד עם בנה יחידה עוד קודם קום המדינה. בא"י היה לה דוד, אח אמה, בשם קלווריסקי. הוא היה אחד מעשירי קובנה והגיע לארץ בשנת תרפ"ה (1925). בנוסף, היתה לה אחות שהתיישבה בדרום אפריקה, וכן אחיה - ד"ר יעקב גולדברג שהיה חבר מועצת הזקנים בגטו - זכה וניצל, נסע לדרום אפריקה והתיישב שם. דרום אפריקה נתנה רשות להתיישב רק למי שקנה חוות קרקע והוא בעצמו עיבד אותה. אולם היא, האלמנה, לא היתה מסוגלת ומוכשרת לנהל בעצמה חווה חקלאית.

כאן בארץ היא לא מצאה את מקומה ושאיפותיה. הדוד קלווריסקי ואשתו שהיו גרים בבת ים כבר היו זקנים, וכן היא התאכזבה מאד מכך שהניצולים מאנשי ליטא, ששמעו על מסירות נפשו של בעלה, לא דאגו לה היטב בארץ. היא התהלכה שבורת רוח, ולדאבון לב היא חלתה עקב מצב רוחה העגום ונפטרה בארץ ישראל. בנה היחיד גם כן לא מצא כאן את מקומו, והוא עזב את הארץ.

אחיה ד"ר יעקב גולדברג שהתגורר בדרום אפריקה ומצב פרנסתו היה שפיר, היה בא מדי פעם לביקור בארץ. נפגשתי עמו במהלך ביקוריו בארץ והודיתי לו על העזרה הגדולה שלו בגטו. אין ביכולת אדם להשיב לו על מה שפעל עבורנו בגטו; הוא היה שליח מן השמיים להציל את חיינו, בפרט שהיה קרוב-רחוק של משפחתנו (בן של בת דודתנו), ובגטו כלל לא התחשבו בדרגת קרבה זו. הוא תמיד היה עונה לי: "עשיתי את חובתי בתור קרוב משפחה".

חטיפת הילדים וההורים

הגרמנים שהחלו בחיפושים אינטנסיביים אחר מקומות המסתור שהתגלו לאור ההלשנות השוטרים, החלו באקציה של זקנים וילדים שהוצאו בפתע מהבונקרים ומקומות המסתור ונרצחו באכזריות. היה זה יום מר ועגום במיוחד. הצער והכאב התגלו בעיקר לפנות ערב, בשעה בה חזרו האנשים מעבודתם וגילו לחרדתם את השבר העצום של רצח יקיריהם - הנשים, הילדים והזקנים - בידי האכזרים. ברחבי הגטו החלו נשמעות יללות ובכיות מתוך לבבות רצוצים שניטל מהם מעט האור שהיה בתוך אפילת הגטו. יום זה היה יום בכי הדומה לבכיה של דורות על חורבן בית הבחירה בלילות ט' באב.

ברור היה לכולם שהאקציה תמשך גם למחרת. כאשר חזרו השוטרים הפשוטים ששרדו בחיים מהפורט התשיעי, התפרסמה גם הידיעה המחרידה על רציחתם של כל קציני המשטרה.

גם בנם הבכור של משפחת קלווריסקי, קצין המשטרה מונה קלווריסקי הי"ד, נרצח בפורט התשיעי והותיר בביתו את הוריו הזקנים, אשתו האלמנה וביתו הקטנה בת השלוש. (לאחר זמן הצליחה האלמנה להחביא את ביתם הקטנה באחד מבתי הליטאים, והבת אכן שרדה. גם האם האלמנה שרדה והן נפגשו שוב לאחר המלחמה.)

לאחר ששבו הורי ואחי מן מהעבודה, הם הוציאו אותי מהבונקר של משפחת קלווריסקי - כולי רועד מפחד ופני צהובים מרוב אימה. לא יכולתי לאכול כלום מרוב פחד וחוסר הרגיעה שמלאו את ליבי בשל המצב האיום. רעד אחזני עד כדי כך שכל השולחן לידו ישבנו התנועע מרעידות גופי.

אבא ז"ל נסה להשקיט ולהרגיע את רוחי, והחל מדבר אל לבי דברי מוסר ומידות. הוא אמר שאפילו כאשר האדם מגיע למצב של קודם מוות ודאי חס ושלום, הוא עדיין צריך לשלוט בעצמו! ואף אם החרב החדה תהא מונחת על צווארי - כשיבואו הגרמנים ויראו איך אני נראה מיד יאספו אותי לאקציה עם שאר הילדים. אסור להתייאש מן הרחמים!

האקציה השנייה

אנו, הנותרים בין החיים, המשכנו להתחבא יום יום. בלילה היה פתח הכניסה למחבוא פתוח במטרה לאוורר את המקום, ובבוקר - בשעה שיצאו כולם לעבודה - ירדנו שוב לעומק המחבוא שבו היה גם מיטה לשכיבה שיועדה עבור החולים.

הגרמנים ציינו לעצמם את המקומות בהם לא תפסו את הילדים והזקנים על מנת להמשיך לחפש שם. ביום השני, כשהלכו הגרמנים חיילי הס.ס. וחיפשו על פי ההלשנות בכל מקומות המחבוא הנותרים, הם הגיעו לביתנו וחיפשו בקדחתנות רבה. הם דפקו בכל הכוח על רצפת העץ בעזרת גרזנים והקישו על כל יתדות העץ בחיפוש אחר פתח המחבוא, אך במקומות שבהם פרצו היה החלל מלא רק חול. ברחמי שמים מרובים נסתמו עיניהם והם לא מצאו אותנו במקום מחבואנו.

בשעת החיפושים בביתנו הייתי קרוב להתמוטטות מרוב חרדה ופחד מהלמות הגרזנים ברצפת העץ, במיוחד כאשר שמענו אותם אומרים כי לבטח קיים כאן מקום מסתור והם לא יוותרו.

על אף הצפיפות והמחנק שהיו במרתף עצרנו את נשימתנו, מפחד שמא ישמעו בחוץ את קול הנשימות. התפללתי כל העת, אמרתי פרקי תהילים הזכורים לי בע"פ, והתחננתי לבורא עולם שאמשיך לזכות להנצל ברחמי שמים מרובים.

החלטתי בליבי באותה העת שאם אזכה ואכן אנצל - לא אתחבא יותר במחבוא מסוכן זה אלא אצא למחרת לעבודה יחד עם כולם.

באותו ערב נשמעו בכיות ויללות של הורים שכולים שילדיהם נחטפו ונרצחו בפורט התשיעי. הגרמנים ימ"ש פרצו באותו יום לתוך הבונקר של החסיד המפורסם הרב פייבל זיסמן. *לפני המלחמה היתה לרב זיסמן חנות סיטונאית גדולה לממכר מצרכי מזון (זכורני שהיו בפסח בחנותו מוצרים כשרים). הוא היה אחד מעמודי התווך של קהילת החסידים בקובנה, שם היו יהודים מחסידות חב"ד וקוידינוב. חסיד זה היה מפורסם עוד לפני המלחמה כבעל צדקה וחסד; ביתו שימש כבית הכנסת אורחים לנצרכים, והוא היה מחשובי החסידים.* בהיותו בגטו המשיך במסירות נפש לגדל את זקנו ופחד לצאת לעבודה, שמא יתעללו בו בגלל זקנו. הוא היה אדם גבוה וחסון כבן ארבעים, וכשהגרמנים תפסו אותו והבחינו במראהו הרבני הבולט - הוא נרצח באכזריות סאדיסטית בפורט התשיעי. הרב זיסמן הותיר אחריו שני בנים בערך בני גילי, ובחסדי שמים מרובים הם ניצלו. אחר המלחמה הם השתחררו מהמחנות בגרמניה, נסעו לארה"ב ללמוד בישיבת חב"ד והקימו בס"ד דורות מפוארים.

רבי שרגא פייבל זיסמן הי"ד

בן דודי, הנער ישראל כגן הי"ד, היה מבוגר ממני בשנה והתחבא עם אמו עמנו במסתור ביום הראשון של האקציה בלבד. (אביו, דודי הצדיק רבי שבתי כגן הי"ד, נהרג ביומיים הראשונים של המלחמה על ידי פרחי כמורה ליטאים בקובנה.) שמענו שבאקציה של הילדים נלקחים רק ילדים עד גיל שתים עשרה. הנער ישראל היה נראה כבן חמש עשרה שנה, לכן ביום השני הוא נשאר בביתו ולא התחבא בבונקר שלנו שוב. הוא לא התייצב לעבודה, וכך תפסו אותו מפקדי המשטרה החדשים גרוסמן וארנסטם ואסרו אותו בבית הסוהר של הגטו. כאשר שמע איש הגסטאפו שהמפקדים אסרו יהודים בבית הסוהר של הגטו, הוא הגיע לבית הסוהר ולקח את בן דודי הקדוש לרציחה בפורט התשיעי. בגטו סופר כי ראו אותו מתחנן לאיש הגסטאפו על חייו, אולם איש הס.ס. דרש ממנו לגלות את המחבוא בו הסתתר. הנער כמובן ידע היטב את מקום המחבוא בו שהה יחד עמנו, אולם לא רצה להסגיר אותנו ובחר למסור את נפשו ונהרג על קדוש השם הי"ד.

בערב, כאשר חזרו אחיותיו מהעבודה, הן רצו אל איש הס.ס. שאסר את אחיהן והתחננו

בפניו כי יאות לשחררו משום שהוא חף מכל פשע. הדבר לא הועיל, מהסיבה הפשוטה שהוא כפי הנראה כבר נרצח.

זו היתה דמותם של מפקדי המשטרה החדשים של הגטו אשר שתפו פעולה עם הגרמנים בהסגרת נערים יהודים. המפקדים כמובן תירצו את עצמם וטענו שלא צפו שאיש הגסטאפו יבקר בבית הסוהר על מנת לקחת את האסירים להורג.

האיום על המפקדים החדשים

ידיד (בן גדולים) סיפר לי את הסיפור הבא: הוא היה אחד מהפרטיזנים שיצאו ליער, ובאחד הימים לאחר האקציה של הילדים, הוא התגנב לגטו בשליחות מפקד הפרטיזנים במטרה להוציא עוד קבוצות פרטיזנים ליער.

הוא חדר אל הגטו דרך הגדר המקיפה את הגטו, ושם פגש בפתאומיות את קצין המשטרה היהודי תנחום ארנשטם. הקצין ארנשטם הכיר את כל אנשי הגטו, אך אותו לא ראה מזה כמה חודשים מפני שהיה ביער וכלל לא יצא לעבודה עם אנשי הגטו. הוא ביקש ממנו להציג מסמכים מזהים ולומר היכן הוא עובד, ובתגובה הוציא ידידי הפרטיזן את האקדח שהחביא בכיסו, כוון את האקדח למול הקצין, ואמר לו: "דע לך כי אם אינך מסתלק מכאן ברגעים אלו, אני יורה ישר ללבך!" וארנשטם, הגיבור המפורסם וקצין המשטרה, ברח משם במהירות. מאז למד לקח לא לדרוש מכל הבא ניירות ומסמכים, כי דמו בראשו. כך המשיך הגטו להתנהל עוד כשלושה חודשים.

הגרמנים ערכו חיפושים אחר מקומות המסתור בגטו על פי הלשנתם של שבעה שוטרים שבחרו לשמש כמלשינים בתמורה להשארתם בחיים. שוטרים אלו לא הבינו בתחילה שהם מסכנים חיי אדם משום שהגרמנים משתמשים במידע כדי לערוך אקציה לילדים וזקנים, והיה זה צער גדול עבורם לראות במו עיניהם כיצד נתנו יד לרצח ילדים בישראל.

לאחר מכן הם גילו לגרמנים רק את מקומות המסתור שהיו עדיין באמצע הבניה ולא נסתיימה הכנתם.

לדוגמא, היה בונקר ריק שכמעט נסתיימה בנייתו של מפקד המשטרה משה לוין הי"ד שנהרג בפורט התשיעי. את הבונקר בנו הנוער הרוויזיוניסטי בגטו. הגרמנים גילו את הבונקר על ידי הלשנה, אולם כפי הנראה אף אחד עדיין לא היה בו. הגרמנים חפרו

בקרקע וגילו את הבונקר, ואז הלכו כמעט כל אנשי הגטו ואני בתוכם לראות את הבונקר 'המשוכלל' שנבנה.

הבונקר הזה שכן בעומק אדמת החצר והכניסה אליו היתה דרך תעלות צדדיות. חפרו שם אולם גדול מחוזק בקירות העשויים מעצים; כמו כן חפרו גם באר מים בתוך הבונקר והכינו שירותים וחיבור לחשמל. הכניסו לשם אוכל יבש ודאגו לפתחי אוורור כדי שיוכלו להתקיים שם שבועות. הבור היה מוסווה היטב ומבחוץ לא הבחינו בשום דבר חריג. המחבוא היה נסתר לגמרי, וללא ההלשנה - לא היו הגרמנים מגיעים לשם לעולם.

אצלנו, הגרמנים לא מצאו את חלל הפתח למחבוא. הפתח היה בתוך חדר קטן חשוך, ומעליו עמדה מיטה. כל הרצפה היתה מתרוממת, ובצדדים היו פאנלים. הגרמנים לא הבחינו בחריץ של הפתח.

הרישום המדוקדק בגטו

לגרמנים האחראיים על הגטו היו רשימות מסודרות של מספר תושבי הגטו. הרשימות היו מסודרות בדקדקנות ועובדה זו היתה אסון, משום שהגרמנים ידעו על פי הרישום שישנם כאלפיים ילדים בגטו. בימים הראשונים של האקציה הם הוציאו להורג כאלף ושלש מאות ילדים, ובמשלוח לאסטוניה נשלחו כחמש מאות ילדים ושם הם הוצאו להורג. כך ידעו האחראיים שע"פ החשבון נותרו כשלש מאות ילדים המתחבאים בגטו. הגרמנים עמלו קשות למצוא את אותם ילדים מסתתרים.

הדיווח נערך ע"י מחלקת הרישום וסווג לגברים, נשים וילדים, לפי סדר הגילאים. משרד הגטו ראה בכך רישום סתמי במטרה לחשב את הקצבת המזון ומקומות הדיור, אך הגרמנים הנאצים ראו בכך סיוע למימוש התכנית השטנית להשמדת העם היהודי. התוכנית היתה לשלח את היהודים לעבודה, ואת אלו המיותרים לשלוח להשמדה, רחמנא ליצלן. הנאצים לא רצו להותיר בחיים יהודים שאין בהם צורך זמני לעבודה.

ילד אוכל בגטו

כפי הידוע, בגטו וורשה לא נערך הרישום באופן מדויק ע"י הנהלת הגטו, ולכן גם לא נערכו שם חיפושים כ"כ אינטנסיביים.

לקראת היום השלישי לאקציה החלטתי לצאת לעבודה עם דודי ר' מרדכי כגן שהתגורר עמנו בגטו. הוא היה אומן לפרוות במפעל "לאפעס" (- "שועל" בעברית). המפעל היה בסלבודקה, סמוך לגטו היהודי, וכנראה דיבר דודי עם ראש הפלוגה והוא הסכים לצרף אותי באותו היום לפלוגתו.

ראש הפלוגה שהיה יהודי הבין שזו תהיה הצלה עבורי, וכך אצליח להתחמק מהאקציה הצפויה לילדים. פחדתי מאד שמא במעבר בשער הגטו יתפסו אותי הגרמנים השומרים משום היותי עדיין נער צעיר, ולכן חבשתי כובע קסקט כשל מבוגרים וכיסיתי בו את רוב הפנים כדי שלא יבחינו בי, וכן עברתי לצד השני של הקבוצה כדי לא לעבור ממש ליד הגרמני. כך עברתי בפחד ורעדה את שער היציאה של הגטו ברחוב וורנוס והגעתי בשלום למקום העבודה של דודי.

אומנות פרוות השועל

מומחיותו של דודי ר' מרדכי היתה בעיצוב פרוות שועלים. היתה לו עוזרת ליטאית שעבדה לפי הוראותיו. דודי ביקש ממנה שאהיה כל העת בחדרה, ואם יכנסו אנשי ס"ס - שתחביאני בארון בו הכינה מסתור.

עיקר עבודתו והשקעתו של דודי היה לעצב את הפרווה עם צורת הפנים, הראש, הפה והעיניים. היה לו מתקן מיוחד ששימש כמודל לייצור תבנית הפה ע"מ להעניק לפרווה מראה של שועל חי, וכן היה צריך להתאים עיני זכוכית לצבע הפרווה של השועל. בעיני היתה העבודה קשה מאוד. דודי לא לימד את העוזרת את סוד יצירת העיצוב הסופי כדי שלא יפוטר מן העבודה, אך תמיד הוא נתן לה את התחושה שהיא עזרה לו לסיים את העבודה בכך שהוא שאל את דעתה לגבי הגימור.

הגיע זמן הארוחה. באמתחתי לא היה גרגר מזון. לא הייתי מסוגל לאכול מרוב המתח והחרדה בהם הייתי שרוי. העוזרת ערכה את השולחן לארוחה והוציאה רבע עוף כתוספת ללחם. תוך כדי כך עמדתי אני מול החלון והתבוננתי בהתענינות על מראה בית החולים השרוף ששכן בסמוך למקום. לבית חולים זה הכניסו בעבר חולים מהגטו הקטן בסלבודקה, ובעת חיסול הגטו הקטן סגרו הגרמנים את דלתות החדרים במסמרים וכך שרפו את אותם יהודים חיים. עיני לא משו מאותה חורבה בה שרפו הארורים מאות אנשים חיים.

והנה, העוזרת קוראת לי בליטאית ומציעה לי להשתתף במנת הבשר שהכינה לעצמה לאכול. עיני יצאו מחוריהן מרוב בולמוס, שהרי כבר זמן רב לא ראיתי במו עיני חתיכת בשר, אך מיד הודיתי לה בליטאית על טוב לבה והתנצלתי שמשום היותי יהודי איני אוכל בשר שאינו כשר. כתגובה, היא הליטה את פניה בשתי ידיה ואמרה בהלם: "בתקופה קשה זו, שבה אפילו בשבילי זו חגיגה להשיג מנת בשר, אתה נמנע מהתענוג הזה?! אתה יכול להתכבד במנת הבשר שחסכתי מפי למענך, ולמרות שאתה מורעב וכבר שנים לא אכלת חתיכת בשר עוף - בכל זאת אתה מתגבר על עצמך ולא אוכל את בשר העוף הטרף בגלל שמירת הדת?!". היא פשוט היתה המומה. כמובן שהודיתי לה בשנית על טוב לבה, והיא המשיכה לאכול לבדה. התפללתי שלא אתעלף מרעב.

כח חזק זה נחקק בי בזכות החינוך בבית אבא. כך לימדוני הורי היקרים - מוטב לרעוב עד שערי מוות, אך לשמור ללא פשרות על מצוות התורה הקדושה בכל מצב. אולי כך יחוס עלינו הבורא ונזכה ברחמי שמים להנצל מחיית הטרף האנושית גרמניה ומאנשי הס.ס. ימ"ש.

בסיעתא דשמיא לא היתה באותם ימים שום ביקורת גרמנית במפעל, ובערב, לאחר גמר העבודה, חזרנו לגטו ושוב לבשתי את המעיל הארוך והכובע המכסה את הפנים והאוזניים כדי להסתיר את פני הצעירות. לקראת שער הגטו התרחקתי מהשומרים הגרמנים, עברנו את שער הגטו בס"ד בשלום, וחזרתי הביתה.

בגטו נודע לי כי ביום השלישי כמעט ולא נערכו חפושים אחר הילדים בבתים, אלא רק במקומות מיוחדים בהם היו הלשנות.

לפנות ערב הופסקה השמירה הכבדה על הגטו, והגטו חזר לתפקד כבימים קודמים.

רדיפה אחר אנשי מחתרות

באופן פתאומי נעלמו כמה אנשים חשובים מהגטו, ביניהם המהנדס שמעון רטנר שאצלו עבדתי במשרד העבודה שבהנהלת המהנדס אולייסקי.

אנשי הגסטאפו פעלו בעזרת מרגלים, וקיבלו מהם ידיעות שהוא יצא ליער לפעול עם הפרטיזנים. אז נודע בגטו כי המהנדס שמעון רטנר הוא מראשי המחתרת הקומוניטסית בגטו.

אני עבדתי אצלו במשך שנתיים וחצי ולא ידעתי דבר אודותיו. הוא היה אדם אלמוני סגור ומבודד, וכנראה שבלם פיו מחשש שמא יפלוט דברים שאינם קשורים לעבודה.

אנשי המחתרת הקומוניסטית לא פעלו בתוך הגטו נגד הגרמנים כפי בקשתם של ראשי הגטו. הם פעלו יחד עם הנוער ביערות במלחמות פרטיזניות.

בנוסף, נודע לגרמנים אודות אדם בשם צבי לוין שהיה מראשי המחתרת הרוויזיוניסטית. הוא היה חבר במועצת הזקנים והמקשר בין המחתרת הקומוניסטית למחתרות ציוניות. כשנודע לצבי לוין שאנשי הגסטאפו מחפשים אחריו, הוא ירד למחתרת והצליח להסתתר מעיני הגרמנים. לאחר מכן הוא ברח מן הגטו וניצל, וזכה לאחר השחרור לעלות לארץ ישראל.

באותו זמן כבר ביררו וחקרו הגרמנים אחר כל הנעשה בגטו. הם הבינו כי רוב המחלקות של הנהלת הגטו היו בקשר סמוי עם אנשי המחתרת, וחלק מהם כבר הצליחו לברוח מידי הגרמנים ולהסתתר בבתי הליטאים. הגרמנים החלו לפעול ביד חזקה נגד הנהלת הגטו. הם ידעו בדיוק, על ידי מלשינים שנחטפו לפורט התשיעי, מי מאנשי הנהלת הגטו מסייע לאנשי המחתרת, ומי מהם אינו קשור עמם. הם הבינו שלד"ר אלקס אין שום קשר עם המחתרת ורצו להשאיר בהנהלת הגטו אדם נכבד כמוהו המקובל על כל אנשי הגטו.

אנשי הגיסטאפו הגיעו למשרדי הנהלת הגטו ואסרו את חברי מועצת הזקנים. הם אסרו את סגנו של ד"ר אלקס עורך הדין גורפינקל, את עורך הדין יעקב גולדברג ואת המזכירה החדשה של מועצת הזקנים. המזכיר הקודם, עורך הדין גולוב תורי, פיטר את עצמו עוד קודם לכן מהמזכירות וברח מהגטו, ובמקומו מונתה המזכירה לוסיה (בארץ היא נישאה עם מי שהיה שר הבטחון חיים לבון). הם אסרו גם אותה, לקחו את כל מנהלי המחלקות שהיו באותה שעה בבנין משרד הגטו, ושלחו את כולם לפורט התשיעי. הם דרשו מהם לגלות את מקום המחבוא של צבי לוין חבר המועצה וכן של המהנדס שמעון רטנר.

רטנר התחבא אצל הקומוניסטים, וכשנודע לאשתו על ידי מקורבים כי הגרמנים באים לחפשו - היא מלטה עצמה יחד עם שתי בנותיה. החוק הגרמני אומר, שאם באים לאסור אדם והוא אינו בביתו - יש לאסור את בני משפחתו כדי להפעיל עליו לחץ שיסגיר את עצמו, לכן היא נמלטה עם בנותיה וירדה למחתרת.

גם אני חששתי, כי עבדתי אצל המהנדס שמעון רטנר שהיה מראשי המחתרת הקומוניסטית קרוב לשלוש שנים. מנהל המחלקה אולייסקי רק ניהל מגבוה. לא ידעתי כי רטנר ברח מהגטו.

בספרו של עורך הדין גורפינקל, בו הוא מספר על מאסרו בפורט התשיעי יחד עם עורך הדין יעקב גולדברג, הוא כותב שהם הוכו מכות רצח במטרה לדלות מהם אינפורמציה על אנשי המחתרת ועל מקום מסתורם של לוין ורטנר.

הגרמנים חשבו שגם גורפינקל קשור למחתרת משום שהיה מראשי הציונים בליטא, לכן הוא קיבל מהגרמנים מכות רצח. עורך הדין גולדברג, לעומת זאת, היה קצין גבוה בצבא הליטאי ונלחם עבור עצמאות ליטא בשנת 1918; הוא לא היה ציוני ולא היה קשור למחתרות, לכן לא קיבל מכות כאחרים.

בספרו מספר גורפינקל, שערב קודם המאסר נערכה ישיבת מועצה בביתו של ד"ר אלקס. הם כבר חשו וידעו שאנשי הגסטאפו יפעלו נגד מועצת הזקנים עקב פעילותה למען אנשי המחתרות. ד"ר אלקס הציע שאנשי מועצת הזקנים יתחבאו ויעלמו מן השטח, והוא ישאר שם לבדו. הוא הציע עצמו כמסכים לכל עינוי גרמני ובלבד שינצלו הם, אך כמובן הם סרבו להשאירו לבדו. הוא חילק להם טבליות של רעל כדי שאם יענו אותם בעינויים קשים - יבלעו את הרעל וימותו מיד.

מאמצים להצלת גורפינקל וגולדברג

כאשר נאסרו מנהלי וראשי הגטו בעקבות שיתוף הפעולה עם המחתרות, לא נגעו הגרמנים בד"ר אלקס יו"ר מועצת הזקנים. הוא החל לפעול עם הפעילים שנשארו בגטו - ד"ר איזה רבינוביץ שניהל את משרד העבודה תחת פיקודו של איש הס.ס. הגרמני הרמן, משה סגלסון שהיה המנהל הראשי של מפעל הוורקשטטים, וכן איש הס.ס. הממונה על מפעל הוורקשטטים. הם ניסו יחדיו לשכנע את המפקדים הגרמנים הממונים שגורפינקל, גולדברג ושאר האנשים שנאסרו לא היו קשורים כלל עם המחתרת הפרטיזנית, ולא ידעו כי המהנדס רטנר שעבד במשרד העבודה הוא אחד הפעילים של המחתרת. ד"ר אלקס גם הזהיר כי אם הם לא ישתחררו - הוא ואנשיו יתאבדו ע"י בליעת כמוסות הרעל.

הגרמנים ששמעו שיש בידם רעל פעלו בזריזות בנסיון להוציא מהם את כמוסות הרעל, ובינתיים המשיכו גורפינקל וגולדברג לסבול מכות מהגרמנים. אולם, בשלב

מסוים הועילו פעולות ההשתדלות שנעשו עבור גורפינקל וגולדברג ושאר האסירים. בתחילה שוחרר עורך הדין ד"ר גולדברג. בזמן שחרורו עמו רוב תושבי הגטו ברחוב וורנוס ליד המשרדים וצפו בהתרגשות במחזה. כאשר שוחרר הוא היה נראה מוכה ושבור כולו, רועד מפחד וממרר בבכי. הוא לא האמין שיצא חי מהפורט התשיעי.

עורך הדין גורפינקל, שהיה סגנו של ד"ר אלקס, עדיין נותר בידי הגרמנים. הגרמנים לא האמינו שהוא אינו מראשי המחתרת, כי ידעו שלפני המלחמה הוא היה יושב ראש השומר הצעיר וחבר הסיים הליטאי. לבסוף הם כנראה נכנעו לכל הלחצים החברתיים והבקשות והסכימו לשחררו, אך בתנאי שישהה זמן מה בביתו של ד"ר אלקס עד שיבריא מהמכות. הם לא רצו שאנשי הגטו יראו את פניו הנפוחות מרוב המכות הקשות שספג, אך אני דווקא ראיתי את מראהו המפחיד. כולו היה נפוח מהמכות והוא רעד בכל גופו, אבל העיקר היה שחזר חי לגטו.

המשך עבודתי בגטו

כפי שכתבתי, לאחר שהחזירו את חברי זקני העדה (יודען-ראט) מהפורט התשיעי לגטו, בטלו הגרמנים מנהלי הגטו את המוסד הזה וכן את כל משרדי הגטו.

ד"ר אלקס נותר בתפקידו כראש הגטו וכונה בלשונם "אבער-יודה". מזכירו היה ד"ר גרינגוס אשר עבד במשך שנים (מתחילת ימי הגטו) יחד עם המהנדס אולייסקי במילוי דרישות הגרמנים לעובדים בבניית שדה התעופה באלקסוט.

ד"ר גרינגוס היה כנראה בעל תואר ד"ר במקצועו כעורך דין. הוא גר בבית משותף עם המהנדס אולייסקי ועם ד"ר זכרין. ד"ר גרינגוס היה אדם חביב מאד ואוהב ילדים; ראיתי בעיני כיצד היה משתובב בחורף בכדורי השלג ברחוב הגטו עם הילדים מתוך רחמנות ובניסיון לשמחם ולהנות אותם במצבם הקשה. ואכן, שמחה וגאוה ליוו את הילד אשר אחד מראשי הגטו שיחק איתו. יש לציין שלא ראיתי מלבדו עוד אחד ממנהיגי הגטו שיעמוד ברחוב בקור העז כדי לשמח ילד יהודי. ד"ר גרינגוס זכה והשתחרר מהמחנות בגרמניה, ולאחר המלחמה נסע לאמריקה ובמשך שנים שימש כיושב ראש איגוד יוצאי ליטא באמריקה.

לאחר אקציית הילדים בוטל היודען-ראט, ונותר רק משרד העבודה של הגרמנים שבראשו עמד איש הס"ס הרמן ומתחתיו מנהל המשרד איזה רבינוביץ. אני עבדתי בתור נער שליח של מנהלי המשרד החדש.

ילדי הגטו משחקים בשלג

מרגולים, לוריה ואולייסקי החלו לעבוד במשרד העבודה הגרמני אצל איש הס.ס. הרמן. המשרד היה מחולק לשני חדרים גדולים. בחדר הפנימי ישב הרמן יחד עם עמיתו ד"ר איזה רבינוביץ, ובחדר החיצוני ישבו שלושתם - כל אחד בשולחן נפרד. שולחן נוסף היה מיועד עבור הכתבנית. אני שמשתי במשרד כשליח. במשרד היו כרטיסיות שבהן רשימות של כל אנשי הגטו הכשירים לעבודה, והעובדים היו מסמנים בכל יום את מקום עבודתו של כל אחד מאנשי הגטו. כל הנתונים היו מאורגנים ומסווגים היטב, בפרט שמות בעלי המקצוע. כמעט ולא היתה דרישה למקומות עבודה חדשים, כל אחד היה מסודר בפלוגה שלו. בכל זאת, מדי פעם הם היו צריכים לדאוג לפועלים או לבעלי מקצוע. במשרד שרר שקט מוחלט; העובדים המעיטו בדיבור משום שפחדו מאיש הס.ס. הרמן שישב בחדר הפנימי. הם היו עסוקים כל הזמן משום שהם היו צריכים לעשות את כל העבודה לבדם ולא היה להם פרסונל של פקידים כבעבר. מפליא היה לראות כיצד אריות כמו מרגוליס ולוריה מסוגלים לדבר בשקט ובנחת ולא להרים את קולם, בעוד שבמשרד הקודם בו עבדו היו נשמעים קולות באוקטבות גבוהות.

היינו יושבים כולם יחד בחדרון הקטן, ואני הנער הקטן משרת אותם. כל העובדים היו מרוצים מכך שעדיין הם יושבים ופועלים במשרדי הגטו, ויש סמכות בידם לקבוע בענינים השונים. העובדים העניקו לי יחס אנושי נפלא ויצרו עימי קשרי ידידות, אולי שמחו שנותרה להם עוד נפש קרובה מהעבר. הייתי מבקר הרבה בביתו של מרגוליס במהלך השליחויות, והיו מקבלים אותי שם בחביבות ובסבר פנים יפות. הפכתי לבן בית אצלם וכך נקשרתי גם ללוריה ואולייסקי שמאז ומתמיד הייתי ביחסים קרובים עמהם.

לפני המלחמה היה מרגוליס אחראי על סוכנות של חברת "פרקר" בליטא, והחזיק

במשרד הגטו שאריות של עטים ועפרונות עם חותמת המותג "פרקר". מאחר שהרגיש שימי הגטו ספורים, הוא ביקש ממני להעביר את כל העטים והעפרונות מהמשרד לביתו. הוא בעצמו פחד כנראה להוציא חפצים מהמשרד, אך בי, בתור נער שליח, לא היה הדבר מעורר חשדות.

כאמור, המשרד היה מרוחק מאיזור המגורים של הגטו, ובסביבה החלו להתגורר הגרמנים אנשי הס.ס. אשר ניהלו את הגטו, לכן היה היתר להסתובב באזור רק במהלך שעות היום. בזמנו הייתי מתפלא על המהפך ביחסם של המנהלים מרגוליס ולוריה אלי. הם החלו מנהלים איתי שיחות ערות, אולי משום שהתבגרתי והייתי משתף פעולה עימם. היות שקרובנו, ד"ר גולדברג, כבר לא היה חבר במושב זקני העדה ובעל סמכות בעניני הגטו, ניצלתי את יחסי עם אלו שהיו כעת בעלי הסמכות בגטו. יותר לא פחדתי לשלוח את אחי למחנות העבודה שמחוץ לגטו, ובכלל - היה בידי לבחור לאחי עבודה טובה כפי רצוני. המשרד הקטן ליכד את כולנו והפך אותנו להיות מעין משפחה קטנה ומאוחדת. מסתבר שראשי הגטו הרגישו שהגטו עומד לפני החיסול ורצו להותיר רושם אנושי ביחסם לאנשי הגטו, ובפרט אלי שעבדתי איתם יום יום.

עצם העובדה שמנהל המחלקה היה ד"ר איזה רבינוביץ, אשר התייחס בצורה אנושית ונפלאה לכלל תושבי הגטו, השפיעה ונתנה דחיפה לכולם להתנהג כמוהו.

למעשה, מר משה סגלסון מנהל מפעלי הוורקשטטים הפך לאיש הקשר והמתווך העיקרי עם הגרמנים. עבדו שם כחמשת אלפים איש לצרכי הגרמנים. בכל הגטו היו כשמונת אלפים איש.

הוא וחבריו מנהלי המחלקות השתדלו מאד להשביע את רצונם של הגרמנים בייצור בוורקשטטים. הם ייצרו את הכל באופן מושלם והגרמנים מנהלי המקום היו מופתעים מהעבודות היפות שנעשו. מנהל המפעל שהיה בא מדי פעם לבקר היה סגנו של ראש הגטו הפושע ג'קי. לסגן היה כוח סמכותי וכנראה גם השפעה על הנאצי ג'קי.

בגטו התברר שהתעשיה באה בעיקר לשרת את צרכיהם האישיים של הנאצים מנהלי הגטו, זאת משום שהם שמשו כולם כקצינים בס.ס. והיו מועדים להישלח למלחמה בחזית. הם פחדו מכך מאד משום שהמלחמה בחזית מול העם הרוסי הפילה חללים גרמנים רבים, והם העדיפו שלא להסתכן בקרב. על ידי המפעלים שהוקמו בגטו הם הציגו את תועלתם המושלמת ביותר לנצחון הגרמנים, והצהירו כי בכך כביכול הם יוצאים ידי חובתם המלחמתית. הם נהגו להזמין משלחות גרמניות מברלין של בכירים

הממונים על הגטו, והיו מראים לפניהם את התוצרת בהדגשתם את התועלת שהפיקו מהחזקת היהודים ללא שום הוצאה כספית. זה מה שבעצם הגן עליהם ממשלוח לחזית, ולכן השתדל מר סגלסון ליצור איתם קשרים טובים לטובת יהודי הגטו.

בתקופה ההיא גדל מעמדו של סגלסון בגטו והוא נעשה בעל יכולת קביעה בענינים השונים. הוא השתדל כפי יכולתו לפעול לטובת אנשי הגטו, ולא היו מופנות אליו טענות כלל - לא בעבר ולא כעת. סגלסון לא פעל מתוך אינטרסים של מעמד וכבוד, ורק כתוצאה מפעליו ומהשפעותיו על הגטו לטובה השיג את כבודו.

כפי שהזכרתי, הגרמנים הנאצים ימ"ש לא הותירו יהודי בחיים אם לא השיגו ממנו תועלת כלשהי. בכך אנו רואים את יד ההשגחה העליונה בגטו קובנה, כאשר מנהלי הגטו היהודים הצליחו לפתח במקסימום את מפעלי הוורקשטטים, העסיקו עוד אלפי יהודים ונתנו מענה לדרישות הגרמנים גם ע"י התוצרת האיכותית שהפיקו.

בימים האחרונים בטרם חוסל הגטו כבר נשמע ירי תותחים והדי המלחמה הגיעו ממרחקים. ממעל חגו מאות אוירונים, ואנו תהינו מה זוממים הגרמנים נגדנו. ידענו את העובדה שהגרמנים לא מותירים יהודים חיים במקום אותו הם נוטשים, אך לנו לא גילו הגרמניים את תוכניותיהם עד הרגע האחרון. הגיעו שמועות שהרוסים כבשו את וילנא שהיתה במרחק של כמאה ק"מ מקובנה, ולפי חישוב מהירות הכיבוש הבנו שתוך כמה ימים תכבש גם קובנה. נחשבנו בעינינו ליודעי מלחמה, וכולנו חשבנו לחפש מקום מסתור למשך כשלושה-ארבעה ימים של חיסול הגטו, ואז להשתחרר על ידי הרוסים. רוב המחבואים בגטו אכן היו מאוד מוצלחים, ואילולא שרפו את כל הגטו היתה אכן התוכנית מסייעת והיו כולם משתחררים בבוא הרוסים.

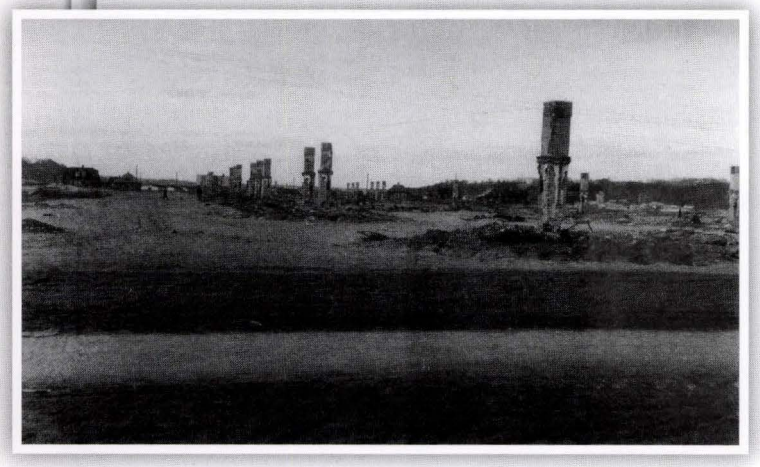

חורבות הגטו

המצב הכלכלי בחודשים האחרונים לקיום הגטו היה טוב, זאת מכיון שמעט אנשים יצאו לעבוד מחוץ לגטו וממילא כבר לא היתה ביקורת על הנכנסים והם ניצלו זאת להעברת מצרכי מזון לגטו. אחי דוב החל לעבוד בפלוגה של דודי בבית החרושת לפרוות "לאפעס". פלוגה זו היתה הפלוגה הטובה ביותר בה יכול היה לעבוד בימי הגטו. העבודה במקום היתה קלה, וכן היתה לו יכולת להשיג בקלות מצרכי מזון שהרי המפעל היה מחוץ לגטו. המקום היה קרוב ולא מרוחק מן הגטו.

לי אישית היה זה הזמן הנעים ביותר בעבודתי במשרדי הגטו. כולם התיחסו אלי בכבוד ובהערכה ומלאו את כל בקשותי. נמנעתי מלהתקרב לשערי הגטו משום שיענקל'ה ורבובסקי ניצב תדיר במקום יחד עם קצין המשטרה תנחום ארנשטם שממנו התרחקו כל אנשי הגטו ואני בתוכם. לא ידענו מהן כוונותיו והאם הפך למלשין של הגרמנים או שהוא סתם אדם רע שלא חוסך במכות לאנשים.

היציאות ליער כמעט ונפסקו. רוב המנהיגים של קבוצות המחתרת נהרגו בקרב מול הגרמנים, בפרט חיים ילין ועוזרו שמעון רטנר. נותרו כנראה עוד מנהיגים בודדים של המחתרת שחפצו להוציא ליער את הפרטיזנים המעטים שלא הצליחו לצאת עד עכשיו. יציאת עשרות הפרטיזנים נעשתה באופן רגלי תוך הסתכנות עם הליטאים בדרכים שרדפו אחר הפרטיזנים בכל מקום, אך למרות הסיכון, חלק קטן יצא ליער.

כאמור, הנותרים בגטו שיערו שרק מחבוא טוב בתוככי הגטו יוכל להציל את חייהם בעת החיסול. אף אחד לא העלה על דעתו את תוכניתם הזדונית של הגרמנים לשרוף את כל בתי הגטו בעודם חיים.

משרד העבודה הגרמני בו עבדתי היה בתחום איזור הגטו שפונה כארבעה חודשים לאחר הקמת הגטו, והגרמנים אסרו על היהודים להסתובב באזור. הם הקימו גדר תיל ברחוב וורנוס שהפרידה בין הגטו לשטח שפונה. המקום היה מוגן ללא שמירה; ביום היה מותר להסתובב שם, אך בשעות הלילה חל איסור מוחלט על השוטטות באיזור. כמובן שלאור האזהרות נזהרו היהודים מלהסתובב שם גם במשך היום. בשטח העזוב עמדו בתים יפהפיים העשויים מעץ. כמובן, בזמן שהשתכנו שם אנשי הגטו היה המקום דחוס ומוזנח, אך היה זה השטח היפה ביותר בגטו. בזמן חיסול הגטו רק מקום זה לא נשרף ע"י הגרמנים מפני שלא גרו שם, אך טרם הספיקו לחפש מחבואים במקום.

משרד העבודה הגרמני בו עבדתי שכן באיזור זה. ביום היו אנשי הגטו באים לשם לצורך חיפוש עבודה, ולקראת הלילה עזבו כולם את המקום מלבד הגרמנים מנהלי הגטו שבחרו במקום נטוש זה למגורים ועברו לגור ליד המשרד בו עבדתי.

בדרכנו למשרד העבודה היינו עוקפים את המקום כדי להימנע ממפגש עם אנשי הס.ס. אשר תמיד היו מוצאים טענות והאשמות שונות ומשונות ובלתי צפויות, ממילא היה פחד ממפגש עימם.

בתחילת עבודתי במשרד הייתי רועד כולי מפחד להסתובב באזור הגרמני, אך לא יכולתי במשך כל היום לעשות עיקופים בדרכי לשליחויות. לאחר זמן השתנה פלאים יחסם של הגרמנים אלי כפי שאספר.

מתן הירקות לגרמנים

בגטו היתה מחלקה מיוחדת שהיתה אחראית לזרוע בשטח הריק שבגטו תפוחי אדמה ושאר ירקות עבור תושבי הגטו במטרה לפטור את הגרמנים מהדאגה להקצבת המזון המינימלית.

האיש שמונה על המחלקה מטעם משרד העבודה היה אגרונום במקצועו. הוא הקים חממה לקראת סוף החורף כדי להגן על השתילים הרגישים כמו שתילי ירק, שתילי עגבניות ושתילי סלק סוכר. המשתלה היתה ממוקמת במרכז הגטו ומוקפת בגדר תיל, ואסור היה להכנס לשם מחשש לגניבות. האגרונום היה שם לבדו במשך כל היום ומאוד פחד מהשומרים מסביבו. הוא גידל במשתלה שתילי תות שדה במטרה לשחד את אנשי הס.ס. מנהלי הגטו למען יתירו את גידול הירקות לצרכי הגטו.

הייתי בא אליו כשליח להעביר לגרמנים מביכורי התותים, ובאותה הזדמנות הוא הראה לי את כל מה שעשה. הוא חפר תעלות בין הערוגות כדי שיוכל לטפל בערוגות הירק בעמידה, וכן בנה תנור לבנים במשתלה כדי לחמם את השטח בחורף. את הגג הוא כיסה ע"י חלונות מזכוכית. ביום בו זרחה השמש, אפילו בחורף, הוא נהג להוריד את מכסה הזכוכית וקרני שמש חמימות היו חודרות לחממה. מאד נהניתי לראות כיצד הוא עובד באופן מושלם, והוא נהנה מהביקורים ומהקשר עימי. נקשרנו מאוד זה אל זה. הוא היה מראה לי את שלבי הזריעה: בתחילה הוא זרע את הזרעים בתוך קופסאות עץ, וכאשר התפתחו מעט היה מעביר אותם לערוגות שחפר בתוך המשתלה עד שהפכו לשתילים שניתן להעבירם לגידול בשדה. את התותים שגידל עבור הגרמנים היה משאיר בתוך המשתלות, ועל ידי מכשירי החימום שבמשתלה היה הגידול מהיר ולקראת פסח כבר היה לו תותי שדה לשחד בהם את הגרמנים למען ישאירו אותו בחיים. הוא גידל במשתלה למטרת שוחד גם שתילי עגבניות, צנוניות ומלפפונים, וכן עלי חסה - מצרך שהיה נדיר בזמנו בליטא.

בקיץ היו לו מספיק שתילים בשדה גם ללא עזרת החממה, אך בחורף היתה לו החממה לעזר רב וסייעה לו לשתול עבור הגרמנים ירקות אשר בשווקי ליטא ואירופה עדיין לא היו מצויים.

האגרונום עשה הכל כדי להגן על חייו. הוא רצה ללמדני את שיטותיו כדי שאוכל לבנות בחצרי משתלה פרטית בהדרכתו וכך להרוויח כסף טוב לפרנסת הבית, אך הבנתי שלמרות הדרכתו המעולה לא אוכל לבנות משתלה שכזו הדורשת מומחיות וידע רב ביותר.

נשלחתי כל יום להביא לגרמנים את השוחד של הפירות והירקות. בתחילה הייתי מלא פחד למסור למלאכי החבלה הללו את המשלוח; היה זה בעיני כמו להתקרב לכלב פראי ענק אשר מי יודע מה הוא עלול לעשות בי, אבל לא היתה לי ברירה. הייתי מוכרח לעשות את תפקידי בתור השליח היחיד של משרד הגטו. פחדתי בעיקר שיאשימו אותי שאכלתי בדרך מהיבול שבמשלוח, שהרי המשלוח הכיל זנים נדירים וירקות טריים ויפהפיים שגדלו מיד אחרי החורף הקר בעזרת תכסיסי האגרונום. היה זה בהחלט ניסיון גדול שלא לטעום בדרך שום דבר מהיבול למרות הרעב הגדול.

בכל זאת, בחסדי שמים, שבתי מתפקידי בשלום. הגרמנים שמחו מאד בקבלת המשלוחים. כמובן, הם כלל לא הודו לי על השליחות והיו מכניסים אותי לתוך אורוות הנחשים שבביתם. בד"כ האשה היתה נוטלת מידי את המשלוח. במשך הזמן התרגלתי אליהם עד כדי שהייתי עובר ממש לידם ללא פחד ולא ניסיתי לבוא בדרכים עוקפות. הרגל זה סייע בהמשך להצלת חיי במחנות בגרמניה כפי שאספר אי"ה. התחלתי לדבר עם אנשי הס.ס. ללא פחד והם אהבו זאת. מצב זה דומה הוא לכלב פראי אשר מתנפל על האדם המפוחד ונסוג מהאדם הרגוע לפי הרגשת חושיו.

בבוקר, כאשר הייתי מגיע אליהם, הייתי רואה בעיני כיצד הם מרגישים מושלי עולם שממשלתם תישאר לדור ודור. לפעמים הייתי מתפלא, שהרי כבר נשמעו רעמי התותחים המסמלים על בוא הקץ לגטו - וקצין ס.ס. צעיר יושב לו על כסא נוח להשתזף בשמש?!

אנשי הס.ס. הצעירים שבגטו לא נשלחו לחזית - שם היה המוות בטוח, אלא ניהלו את הגטו ודאגו לקיום מפעלי הוורקשטטים כאילו הם בנו ועשו הכל. למען האמת הם לא עשו מאומה; הכל הוקם ונוהל ע"י יהודי הגטו בחסדי שמים הגדולים. הגטו נשאר על מכונו עד שהרוסים התחילו להתקרב לקובנה.

חיסול הגטו

חיסול גטו קובנה - יולי 1944

בתחילת חודש יולי 1944, כשהרוסים עמדו לכבוש את וילנא, הגיע הרוצח ראש הגטו ג'קי ומסר לד"ר אלקס שהוא מעביר את כל אנשי הגטו והסביבה לפרוסיה. הגרמנים חשבו ששם יעצור הצבא הגרמני את האופנסיבה של הרוסים, משום שעבור אדמת גרמניה ילחמו החיילים הגרמנים עד צאת נשמתם. הם עדיין לא הבינו שהם נוצחו במלחמה.

הנאצי ג'קי אמר לד"ר אלקס שבפרוסיה קיים גטו כמו בקובנה, ושם כל אנשי הגטו יעבדו במקצועות שבהם עבדו בתעשיית הוורקשטטים. הוא נתן פקודה לפרק את כל המכונות במפעל הוורקשטטים ולהעביר הכל לגרמניה למקום החדש, כך ירגעו אנשי הגטו ויראו שבאמת מעבירים את כולם לעבודה בגרמניה ולא להשמדה. הבעיה שלו היתה שעדיין לא היו לו רכבות משא בשל המלחמה הקשה, הכל היה מיועד להעברת אספקה לחיילים הגרמנים. הוא הודיע שכולם יצטרכו ללכת ברגל כמאתיים וחמישים קילומטרים עד לעיר טלזיט שבגבול פרוסיה, ומשם יש לו כבר רכבות. הרגשנו כולנו שהוא מעונין לחסל את אנשי הגטו; מי מסוגל ללכת ברגל כמאתים וחמישים קילומטרים?! רבים ימותו בדרך וזוהי הדרך להוציא את כולם חס ושלום להורג. השמועות בגטו היו מעורפלות. את השיחות עם הגרמנים ניהלו ד"ר אלקס ועוזריו, ביניהם מר משה סגלסון - המנהל הכללי של הוורקשטטים - שעל ידי עבודתו הפוריה התקרב מאד לגרמנים ראשי הגטו וקיבל מהם יחס טוב.

ד"ר אלקס, בפגישותיו עם רוצח הגטו ג'קי, רצה להשפיע עליו, ובאומץ גדול ממש מתוך מסירות נפש אמר לו: "אתה רואה שהמלחמה כבר נגמרת בנצחון בעלות הברית. השהה את הפקודה שקיבלת לחיסול גטו קובנה, בינתיים יכבשו הרוסים את קובנה, ואנחנו היהודים נגן עליך. העם היהודי יודע להגן על מציל נפשו!" ד"ר אלקס הבטיח לו עולם ומלואו. אלו שהיו נוכחים בפגישה, בפרט מר משה סגלסון, מתארים שהיה דרוש לכך אומץ בל יתואר. הרוצח ג'קי היה מסוגל לרצוח את ד"ר אלקס במקום על העובדה

שהוא מבקש מקצין גבוה בס.ס. לא למלא את דרישת הצורר ימ"ש, ובפרט פקודה הנוגעת לרצח העם היהודי שכל נאצי איש הס.ס. רץ למלא בשמחה וברצון.

הנאצי ג'קי התרתח ופניו נעשו אדומות, ובכעס ענה לד"ר אלקס: **"קצין ס.ס. ממלא את כל פקודותיו של הפיהרר במלואן!"**. כך ידענו שהפור נפל וגטו קובנה יחוסל שבועות בודדים לפני כיבוש העיר על ידי הרוסים. תוך כמה ימים נודע לאנשי הגטו שמחסלים את הגטו. אף אחד לא האמין לגרמנים שמעבירים את כולם למחנות בגרמניה, וחשבו שמוציאים את כולנו להורג בפורט התשיעי - ה'אושויץ' של יהדות ליטא.

הגרמנים דרשו שכל אנשי הגטו ילכו ברגל כמאתים וחמישים קילומטרים עד לעיר טלזיט בפרוסיה ליד גבול ליטא, ומשם יקחו את כולם ברכבות למחנות בגרמניה. אנשים התחילו להכין את עצמם ליציאה למצעד המוות הזה. הגרמנים הביאו לגטו משמר כבד כדי למנוע אפשרות של בריחה דרך גדר התיל מסביב לגטו. למעשה לא היה לאן לברוח; הליטאים פחדו להסתכן ולהחביא יהודים, ומחנות הפרטיזנים ביערות היו רחוקים ולא הסכימו לקבל מצטרפים נוספים. היתה דרך אחת: להסתובב ביערות ולבקש חתיכת לחם מהאיכרים הליטאים. בינתיים שמענו שהרוסים כבשו את וילנא השוכנת במרחק של כמאה קילומטרים מקובנה. הגרמנים חשבו שהצבא הרוסי הולך לכבוש את קובנה והתעוררה אצלם מהומה גדולה. באותו לילה, כשהגיעה השמועה שוילנא נפלה בידי הרוסים, רצו הגרמנים מנהלי הגטו להסתלק מיד עם אנשי הגטו וללכת רגלית לטלזיט בצפון פרוסיה. הם חשבו שבאדמת גרמניה הם יהיו בטוחים יותר והרוסים לא יוכלו לכבוש אותה. למחרת התברר שהצבא הרוסי שינה את כיוון החזית וכעת הוא רוצה להקיף את קובנה מצד דרום ולכבוש את העיר ביאליסטוק.

הגרמנים ראשי הגטו נרגעו קצת, וכעת היה להם מספיק זמן להעביר את אנשי הגטו ברכבות לגרמניה. הגרמנים ראשי הגטו אמרו למינהל הגטו ובראשם לד"ר אלקס שלוקחים את כולם לגרמניה ככוח עבודה.

אף אחד לא האמין להם. כולם חשבו שמוציאים אותנו חס ושלום להורג בפורט התשיעי, שהרי כך גם היה בעת חיסול גטו וילנא - אז הוציאו חלק גדול להשמדה ביערות הפונאר.

הצורך ביהודים במחנות

מה היתה הסיבה האמיתית לכך שהגרמנים החליטו להעביר את אנשי גטו קובנה ושאוולי למחנות העבודה בגרמניה?

כשנסעתי לפני שנים עם משלחת ניצולים ממחנות דאכאו לרגל חמישים שנה לשחרור מחנה דאכאו, הוציאו הגרמנים לאור ספרות נרחבת שנמצאה בארכיונים של ראשי הס.ס. והגיסטפו, וכך התברר לנו כיצד זכתה שארית הפליטה בגיטאות ליטא לרחמי שמים גדולים.

אמריקה הצטרפה למלחמה נגד הגרמנים. הצבא האמריקני נכנס לצרפת, התבסס במקום והחל להפציץ יומם ולילה את ערי גרמניה ובעיקר את בניני התעשיה. אלפי אוירונים ומפציצים אמריקנים הפציצו בימים וזרקו פצצות של 5 טונות, ואילו בלילות הפציצו האנגלים. המחנה שלנו היה במרחק של כחמישים ק"מ מהעיר מינכן, ובלילות ראינו את השמים הופכים לאדומים בשל ההפצצה המסיבית על העיר מינכן. כשעברנו במצעד המוות בסוף המלחמה דרך מינכן, ראינו שטחים עצומים של חורבות, וכן גם בשאר ערי גרמניה. כך הם הרסו את כל תשתית התעשיה.

בעת ההיא המציאו המדענים הגרמנים את מטוס הסילון. עד אז שלטו מטוסי המסר-שמיד הגרמניים באויר, ובנות הברית התגברו עליהם והשמידו את כולם. לא ראינו בגרמניה בזמן התקפות האויר של בנות הברית שום אוירון גרמני, כולם נעלמו. היטלר חשב שבאמצעות ההמצאה החדשה של מטוסי הסילון הוא ישלוט באויר ויהרוס את כל האוירונים של בנות הברית, ואחר כך יתקיף באוירוני הסילון את כל חיל בנות הברית וכך ינצח במלחמה.

הבעיה שלו היתה שהאמריקאים לא השאירו אף לא בנין תעשיה אחד על כנו, הכל הופצץ והוחרב. הוא החליט לבנות את התעשיה הכבדה מתחת לאדמה ולהקים בנינים שיעמדו בפני כל הפצצה. בהמשך אתאר את הבנינים שבנינו. לא היה לו כוח עבודה, ולכן הוא העביר לגרמניה מאות ואלפי אוקראינים שאהדו את העם הגרמני ושנאו את הקומוניזם הרוסי. מכל ארצות הכיבוש העבירו אנשים ככוח עבודה לגרמניה, אך הם לא עמדו בעבודה הקשה והבניה לא התקדמה. היטלר ימ"ש נתן פקודה להפסיק את רצח העם היהודי ולהעביר את היהודים המסוגלים לעבוד לגרמניה, בעיקר לבאוריה - שם בנו את התעשיה מתחת לאדמה ושקדו על הכנת המטוס הסילוני.

ליתר דיוק, הפקודה החדשה היתה להשמיד את היהודים ע"י העבודה הקשה וכל פעם למלא את שורות הנופלים ביהודים שעדיין נותרו בחיים. פקודתו של היטלר ימ"ש יצאה בחודש יולי 1944, בזמן חיסול גטו קובנה ושאוולי, אז כבר היה גטו קובנה מחנה ריכוז ורוב הנותרים בחיים היו אנשים בגיל העבודה.

זו בעצם היתה הסיבה למאמצים שעשו הגרמנים אנשי הס.ס. ובראשם ג'קי להעביר את כל שרידי גטו קובנה אל מחנות העבודה מסביב לגרמניה. אנחנו לא ידענו על כך ולא האמנו להם, חשבנו שיציאת אנשי הגטו היא למטרת השמדה. זהו גם הנס הגדול שהתרחש עם יהדות הונגריה ורומניה - הגרמנים הנאצים ימ"ש הוציאו להורג בקרמטוריום את הילדים והזקנים, ואילו את כל הגברים והנשים בגיל עבודה השאירו בחיים כדי לשלוח אותם לעבודה הקשה בבניית התעשיה המלחמתית מתחת לאדמה.

בתחילת המלחמה רצחו הגרמנים את הגברים מיד בכל מקום שכבשו כדי שלא יוכלו להתקומם נגדם, ואחר כך רצחו את הנשים והילדים והזקנים. בפקודתו של היטלר ימ"ש, הושארו יהודי הונגריה וחלק מיהודי רומניה שהובאו לאושוויץ להשמדה בחיים ככח עבודה, והילדים והזקנים נשלחו לקרמטוריום הי"ד. כפי שכתבתי, הפקודה המנחה היתה להשמיד חס ושלום את כל היהודים בעבודה הקשה תוך מתן מזון מינימלי, ולנצל אותם לבניית התעשיה הכבדה מתחת לאדמה כדי שבעלות הברית לא יוכלו להפציץ אותם.

כותבי ההסטוריה בגרמניה כותבים שבינתיים הושארו בחיים כמאתים אלף מיהודי הונגריה וחלק מיהודי רומניה שהגיעו למחנה ההשמדה אושויץ. לצערנו הגדול, רבים מהם מתו בעבודה הקשה וברעב הגדול. הם חשבו שאם יעבדו בכל כוחם - הגרמנים ישאירו אותם בחיים, וזה בעצם היה האסון שלהם. הם הגיעו בריאים וחזקים כיון שלא היו קודם בגיטאות, ולא ידעו שעם הקצבת המזון המינימלית במחנות אסור להוציא את כל האנרגיה ולעבוד באופן מאומץ אלא יש לעבוד במינימום האפשרי כדי להראות לגרמנים שהם עובדים ותו לא. הם לא ידעו שעליהם לשמור על עצמם מחולשה בעבודה הקשה. אנחנו למדנו את זה בגטו - כשהשומר הגרמני הסתובב באיזור עבדנו, וברגע שהלך לסידוריו הפסקנו את העבודה. כך שמרנו על כוחנו ולא הפכנו למוזלמנים. יהודי הונגריה באו למחנות ועדיין לא ידעו רעב מהו, ופתאום נפלו לתוך הרעב האיום של המחנות. מי שלא השגיח על עצמו נפל מיד. במשך הזמן הם למדו איך לשמור על עצמם.

הפקודה של היטלר ימ"ש בחודש יולי 1944 היתה להשאיר בחיים את כל היהודים שמסוגלים לעבוד ולשולחם לגרמניה. גם במחנות ובגיטאות של שארית יהודי פולניה הושארו בחיים מאות ואלפי יהודים. הנס היה שהפקודה של היטלר ימ"ש הגיעה בדיוק בזמן חיסול גטו קובנה ושאוולי כשהרוסים התקרבו לקובנה, וכך זכינו בינתיים לחיים במקום למוות בפורט התשיעי.

אבל כאמור, יהודי גטו קובנה לא ידעו מכך והיו בטוחים שמוציאים אותם להורג בפורט התשיעי או בגיא הריגה אחר. הכרנו את אנשי הס.ס. הגרמנים וידענו שלא ישאירו חס ושלום יהודי בחיים. רבים מאנשי הגטו התחילו לעשות מאמצים להתחבא בגטו. חלק גדול מהמלינות הטובות התגלו באקציית הילדים לפני כשלושה חדשים ונהרסו, ומחמת הטרור של קציני המשטרה החדשים בגטו - לא הספיקו האנשים לבנות בסתר מלינות טובות וחדשות. נותרו רק כמה מלינות ספורות בגטו.

היו שני איזורים שפונו ועמדו ריקים, ובהם יכלו להתחבא משום שעדיין לא גרו שם תושבים ליטאים. למעשה לא נערכו באיזורים אלה חיפושים, אבל לא יכולנו להגיע לשם בגלל השמירה ההדוקה מסביב לגטו. בגטו היו שתי דיעות - דעה אחת סברה שמוציאים את כולם חס ושלום להורג, ודעה שניה טענה שלד"ר אלקס וחבריו יש ידיעות ברורות מתוך המגעים שלהם עם הגרמנים ובפרט עם הרמן ראש מחלקת העבודה הגרמנית, ובאמת שולחים את כולם לגרמניה לעבודה. היה ברור שהילדים והזקנים מצויים בסכנת חיים. חלק גדול מאנשי הגטו חשבו להסתכן ולהתחבא כמו שעשו באקציה של הילדים והזקנים מתוך תקווה שתוך שלושה עד ארבעה ימים יכבשו הרוסים את קובנה ולא יהיה לגרמנים די זמן לחפש מלינות. אם באמת היו הולכים הרוסים ישירות לקובנה - היה רוב הגטו ניצל, אך המצב השתנה כשהרוסים לא הלכו בחזית ישירה לקובנה אלא עקפו את קובנה מצד אחר; כך נמשכה המלחמה עוד שלושה שבועות עד שקובנה נכבשה על ידי הרוסים. בינתיים, כמובן, היה לגרמנים מספיק זמן לחפש ולשרוף את כל הגטו.

לרוסים הגיעו ידיעות שהגרמנים הציבו בחזית קובנה כח צבאי גדול מאד למלחמת בלימה, שכן עדיין היו להם כוחות חזקים, טנקים, תותחים ודיוויזיות חיילים שהחזיקו מעמד. זו היתה הסיבה לכך שהם לא הלכו להלחם ישירות על קובנה. בעת כיבוש וילנא נפלו חיילים רוסים רבים ונערכו קרבות קשים בליטא. ככל שהתקרבו לגרמניה, רצו הגרמנים לבלום את הרוסים באדמת ליטא; הם חשבו שעל אף העייפות של חיילי גרמניה - כשתגיע החזית לאדמת גרמניה ילחמו החיילים בכל כוחם כדי להגן את האומה הגרמנית. הם הכירו את השנאה התהומית של הרוסים לגרמנים, שהרי הגרמנים רצחו מליוני חיילים רוסים שנפלו בשבי בתחילת המלחמה. גם הרוסים פחדו מהכוח החזק של הגרמנים ולכן לא הלכו חזיתית נגדם.

היו מקומות בליטא לאחר כיבוש קובנה שבהם נעצר הכיבוש מספר חודשים מפחד הכוח הגרמני. נשארו הרבה 'כיסים' של חיילי גרמניה בליטא ובלטביה, והרוסים המשיכו בכיבוש והשאירו אותם לכודים ולא נלחמו בהם. רק בגמר המלחמה הם נכנעו. הרוסים

רצו להגיע לכיבוש ברלין במהירות לפני האמריקאים; הם ידעו שהשטחים שיכבשו ישארו בידם ושום הסכם לא יבטל את הנוכחות שלהם.

סטלין ניהל את כללי המלחמה והורה לא רק להשמיד את הכוח הגרמני - אלא לכבוש כמה שיותר מדינות באירופה, כמו פולניה, הונגריה, רומניה, צ'כיה וגרמניה. עשרות אלפי חיילים רוסים נפלו בגמר המלחמה במאבקים מיותרים; הכל היה בשל הרצון של סטלין לתפוס נתח גדול של ארצות אירופה שישארו תחת הממשל הרוסי הקומוניסטי. בנות הברית, לעומת זאת, נלחמו בזהירות ומיעטו לסכן את חייליהן. לקראת סוף המלחמה כבר לא היה מאבק - החיילים הגרמנים נכנעו להם מרצון כדי לא ליפול בשבי הרוסי.

בינתיים הכין לנו אבא בעבודתו בוורקשטטים נעליים טובות של עור, כדי שאם נשלח לגרמניה - נוכל להחזיק מעמד ולא נקפא בקור הגדול של החורף הקשה ובגשמים הקשים באירופה.

הנהר הניימן בקובנה

בימים האחרונים של הגטו כבר כמעט לא יצאו לעבודה מחוץ לגטו וכולם חיכו לבאות.

בשישי לחודש יולי 1944 (ט"ו תמוז תש"ד), ביום חמישי, הודיע הגרמני ג'קי ראש הגטו שבינתיים הצליח להשיג שתי ספינות משא שתובלנה כאלף איש דרך נהר הניימן לעיר הגבול טלזיט בפרייסן, ומשם יובילו אותנו ברכבת משא לגרמניה.

ביום חמישי אחה"צ באתי למשרד לעבוד. עדיין לא ידעתי מההוראה שד"ר אלקס קיבל ישירות מהנאצי איש הס.ס. ג'קי, ופתאום אני רואה את כולם מבוהלים ובפרט את עורך דין לוריה שעימו עבדתי בסוף ימי הגטו במשרד הגרמני. האיש החזק בגטו שכולם

רעדו ממנו ירד מדעתו מרוב אימה. שאלתי אותו: "מר לוריה, מה קרה?", והוא ענה לי: "האם לא ראית עדיין את המודעות ברחובות הגטו? ביום שבת חייבים כולם להיות מוכנים להובלה בספינות משא בנהר הניימן לטלזיטז!" שאלתי אותו: "אם כן, מה אתם כל כך מבוהלים, זה עדיין לא מוות בפורט התשיעי!", והוא ענה לי בתמיהה: "מה אתה חושב, שלוקחים אותנו לעבודה לגרמניה?! לא כן, לוקחים את כולנו בשבת להריגה בפורט התשיעי. פרשת ספינות המשא היא רמאות מצד הגרמנים". כמו תמיד לפני כל הריגה ואקציה נפלו עלי אימה ופחד. אם לוריה, האיש החזק בגטו, מדבר כך - בודאי יש לו ידיעות מוסמכות שאין לשאר אנשי הגטו.

ביום שישי עוד הלכתי ברחובות הגטו כדי לשמוע חדשות, וכשעברתי ליד ביתו של לוריה - אמרו לי שלוריה ואשתו ובנו בן השלוש עשרה לקחו רעל והתאבדו וכעת הם גוססים. אף אחד לא נכנס לביתם להציל אותם משום שאיש לא ידע מה באמת יהיה, אולי אכן מתוכננת הוצאה להורג. המשכתי להסתובב ליד הבית. סמוך לשם גר המהנדס אולייסקי שאצלו עבדתי ורציתי לשמוע ידיעות חדשות. גם ד"ר גרינגוס שהיה עוזרו של ד"ר אלקס היה גר שם, וכן ד"ר זכרין.

בינתיים שמעתי שהילד של לוריה מת מההרעלה, ולוריה ואשתו התעוררו. לוריה ואשתו נשארו בבית. הם ממש ירדו מדעתם, בפרט לאחר שבנם יחידם מת מהרעל שנתנו לו. סיפרו בגטו שהגרמנים נכנסו להוציא אותם למשלוח והם לא זזו מהמקום עד שלבסוף הגרמנים ירו בהם למוות.

אנשים אלה, שהיו הסמכות הקובעת בגטו במשך כשלוש שנים, היו בטוחים בחייהם. הם הראו את כל כוחם מול אנשי הגטו, אך ברגע שהתמוטטה הקרקע מתחת רגליהם הם הפכו למוגי לב וירדו מדעתם. כדי להחזיק מעמד בגטו ובמחנות צריך לא להתייאש מכל הצרות, לעבור כל גל וגל של אימת מוות ולהמשיך הלאה, ולקוות לזכות לרחמי וחסדי שמים. המראה העלוב של לוריה עומד למול עיני כל ימי חיי.

מעניין לציין שמרגוליס היה רגוע לחלוטין. התפלאתי מאד על שני האנשים החזקים הללו - אחד לוקה בשגעון של פחד, והשני חש שהמצב לא נוגע אליו כלל וכלל. אח"כ נודע לי שמרגוליס וכל משפחתו הצליחו לצאת מהגטו למרות השמירה החזקה ולהתחבא אצל מכר ליטאי. סיפרו בגטו שהוא שילם הרבה כסף לאיש הס.ס. שיוציא אותם מהגטו. הגטו היה סגור ומסוגר ולא נתנו לאף אחד לצאת ממנו.

גם יענקל'ה ורבובסקי שילם כסף רב לגרמנים והצליח לצאת מהגטו עם אשתו

ולהתחבא אצל הליטאים, וכן קצין המשטרה תנחום ארנשטם. שאר ראשי הגטו נשארו בגטו עם כולם. בחנתי את כל הפרסונל של המחלקה בה עבדתי. ראיתי את ד"ר איזה רבינוביץ שהיה ראש משרד העבודה הגרמני - הוא היה רגוע ויצא למשלוח לגרמניה. כנראה הוא קיבל ידיעות ברורות מהגרמני איש הס.ס. הרמן, ראש המחלקה של המשרד, שכולם באמת נלקחים לעבודה לגרמניה. ד"ר איזה רבינוביץ לא התחבא ויצא עם כל משפחתו ועם מנהלי הגטו ובראשם ד"ר אלקס למשלוח לגרמניה. רק להם היו ידיעות ברורות, ואילו רוב אנשי הגטו לא ידעו את האמת ולא היתה להם גישה אל ראשי הגטו כדי לשאול בבירור מה הם יודעים.

תמיד כשהתעוררה שאלה של ספק חיים נהג אבא ב"שב ואל תעשה עדיף"; לא עלה על הדעת שהגרמנים ישרפו את כל בתי הגטו מחמת חוסר זמן. היות שבזמן האקציה של הילדים לא נמצאה המלינה שלנו למרות כל החיפושים - חשבנו שגם עכשיו לא ימצאו אותה, ולא העלינו בדעתנו את הסבל האיום שנסבול במלינה ואת מזימת הגרמנים לשרוף את כל בתי הגטו. דעתי האישית היא שאנשי הנהלת הגטו ידעו בבירור שהמשלוח נועד להעברת הגטו למחנות בגרמניה, וכנראה הם חשבו שהם ינהלו גם במחנות; זו היתה הסיבה לכך שהם היו רגועים. למעשה, לאחר שהביאו אנשי הס.ס. את אנשי הגטו למחנה שטוטהוף ולשאר המחנות, הם מסרו אותם לאנשי הס.ס. ראשי המחנות ומיד הסתלקו ונעלמו. כפי ששמענו, כולם נשלחו לחזית. נודע לנו שהנאצי ג'קי ראש הגטו נפל בחזית איטליה, וכותבי זכרונות כותבים שבאותו יום בו נפטר ד"ר אלקס במחנה העבודה בלאנצברג - נהרג הנאצי ג'קי בחזית באיטליה.

לאחר שהודיעו ביום חמישי אחר הצהרים בחוצות הגטו שעל כולם לבוא למגרש בשבת כדי לנסוע באניית נהר לעיר טלזיט, הודיעו גם במחנות העבודה סביב הגטו - בשדה התעופה באלקסוט שבו היו כאלף אנשים ונשים, במחנה בשאנץ שבו היו כתשע מאות איש, ובמחנות קטנים נוספים - שיתכוננו ליציאה לגרמניה. הגרמנים עדיין לא חטפו יהודים מהבתים, הם חשבו שיהודי הגטו יתיצבו לבד למשלוח. שתי ספינות משא הגיעו ליד הגטו, הוכנסו בהן כאלף יהודים, והם הובלו דרך נהר הניימן לעיר טלזיט בפרוסיה הצפונית. הנשארים חזרו לגטו כדי לצאת במשלוח השני.

הפחד ממאבק בגרמנים

כעת אני רוצה לכתוב סיפור מקורי שעד כה לא נכתב ונודע לי מפי קרוב משפחתי מרדכי כץ. הוא היה יליד העיר מרינפול וגר בקובנה, נכנס איתנו לגטו והיה חבר

המחתרת הקומוניסטית. כבר הזכרתי שהוא הציל את אחי דוב כאשר נחטפו יחד למשלוח לריגה והוא קפץ איתו מהרכבת והחזיר את אחי לגטו. הוא תמיד היה בא אל ביתנו בגטו; כל משפחתו נהרגה בתחילת המלחמה במרינפול ואנו היינו הקרובים היחידים שהיו לו בגטו. הוא היה אדם אמיץ ונטול פחד, בעל מראה ליטאי טיפוסי ודובר ליטאית רהוטה. לפני המלחמה הוא היה קצין בצבא הליטאי, שימש כסייר צבאי והכיר כל פינה בליטא. בזמן הגטו הוא הצטרף לפרטיזנים ביער קוזלברודה הסמוך לעיר מרינפול.

פעם הוא סיפר לנו שרצה לפגוש את השכנים הליטאים שגרו לידם. הוא התגנב לעיר ומצא את ביתם שרוף. השכנים הליטאים אמרו לו שהם כועסים על ההורים שלו משום שלפני שהוציאו אותם להורג עם שאר יהודי מרינפול, הם חילקו את רכושם ונתנו את כל תכולת הבית לליטאי מסוים ולא להם למרות שהיו ביניהם יחסים מצוינים. הם לא דברו על העובדה שהם לא הצילו את בני המשפחה והחביאו אותם לפני שהוציאום להורג - והיכן השכנות הטובה?! להציל את החיים לא רצו, רק חיכו לביזת הרכוש. הוא מיד עזב את המקום.

מרדכי כץ הגיע לגטו כמה ימים לפני חיסולו כדי להוציא ברגע האחרון כמה מאות בחורים אל הפרטיזנים ביער קוזלברודה דרך הגדר של הגטו, אך לא הצליח בשום אופן לצאת מחמת השמירה הכבדה.

הוא סיפר לנו שבסלבודקה הניחו לפני המלחמה צנרת גדולה לביוב ולא הספיקו לחבר את הצנרת לבתים מכיון שפרצה המלחמה. למעשה, צינורות הביוב נשארו ריקים ויבשים וניתן לעבור דרכם אל מחוץ לסלבודקה ולברוח מהאיזור. באיזור הגטו שנעזב היה פתח כניסה לצנרת הביוב, אך בחלק בו אנו היינו לא היה כל פתח. המחתרת התחילה לחפור מחילה באדמה כדי להגיע לצינורות הביוב ולהתחבר אליהם, אך כנראה היו החישובים של הזוויות מוטעים ולמעשה לא הצליחו למצוא את הפתח של הביוב. היו גם דיבורים על כך שהתעלה עברה ליד שער הגטו והמקום יכול היה להתמוטט, לכן לא יכלו לחפור יותר כי השומר הגרמני שליד השער היה מבחין בחפירה. אם היו מצליחים להגיע לפתח הביוב - מאות אנשים יכולים היו לברוח דרכו מן הגטו, כמו שאכן קרה בגטו וילנא לפני החיסול, שם ברחו מאות אנשים דרך מערכת הביוב והצטרפו לפרטיזנים. קרובנו הפרטיזן מרדכי כץ נשאר בלית ברירה בגטו משום שהיה זה בלתי אפשרי לעבור דרך הגדר עקב השמירה ההדוקה שהיתה סביב המקום. הנשק נשאר בכיסו כדי שיוכל לברוח מהמשלוח.

הוא עלה במשלוח הראשון על ספינת הנהר "הבאט". היו שם שתי ספינות משא, והוא הבחין שרק גרמני אחד שומר למעלה בפתח על האנשים במשלוח. הוא ניגש לכמה אנשים ואמר להם שהוא פרטיזן, יש לו נשק אישי עליו והוא רואה שיש כאן רק שומר גרמני אחד על כל הספינה. הוא יכול, כך אמר, להרוג את השומר תוך שניות ספורות, לקחת פיקוד על הספינה, להוביל אותה אל שפת הנהר ואז יוכלו כולם לברוח ולהנצל. הוא הודיע שהוא מוכן לקחת את כולם ליער ולצרף אותם לפרטיזנים שנמצאים בקירוב מקום. כשהאנשים שמעו מה שהוא רוצה לעשות, הם תפסו אותו ואמרו לו: "תזרוק מיד את הנשק לנהר, אחרת נמסור אותך לשומר הגרמני". הוא ראה שאין לו ברירה; לירות על אחיו לא היה מוכן. הוא התקרב לנהר, זרק את האקדח והשלים עם העובדה שעליו לנסוע עם כל האנשים לגרמניה אל הנעלם הגדול. הוא היה אדם צעיר ובריא, ובחסדי שמים הוא ניצל במחנות בלאנצברג וזכה לעלות לארץ ולהקים משפחה.

דבר זה ממחיש את הפחד והאימה שהיו על יהודי הגטו: שומר גרמני יחיד מוביל חמש מאות איש וכולם רועדים ממנו למרות שברגע אחד יכולים כולם להנצל. כאן התקיימה התוכחה של "איכה ירדוף אחד אלף". המשלוח הגיע לטלזיט, ומשם הובילו אותם ברכבת משא למחנה בלאנצברג.

המשלוח הראשון יצא בשבת מהגטו דרך נהר הניימן ומנה אלף איש. בינתיים הודיע ראש הגטו ג'קי ימ"ש שהוא השיג רכבת משא לאלפי האנשים מהגטו, ועל כולם להתאסף ביום שני בבוקר במגרש ליד רחוב וורנוס ומשם תצא הקבוצה מהגטו לגרמניה.

הכניסה למחבוא - מלינה

ביום שישי ירדנו כולנו למלינה וסגרנו את הפתח כמו שנח סגר את פתח התיבה מפני מי המבול. פחדנו מהשכנים שעדיין התהלכו בחופשיות בגטו ועלולים היו להכנס לביתנו ולגלות את פתח המחבוא, ואז בודאי יגלו את המחבוא לנאצים ולא נוכל להתחבא. כל בני המשפחה הורידו מעט אוכל, סוכר ובעיקר מים לשתיה. בנוסף, הכנו פינה לשירותים, מיטה עבור החולים, כסאות וספסלים ומעט נרות. ישבנו בחשיכה ופחדנו להדליק נר שמא יבחינו הגרמנים בחריץ אור הבוקע מלמטה ואז אנו עלולים להתפס. אני הייתי רגוע משום שכבר שלושה חדשים קודם - באקציית הילדים - התרגלתי לישיבה בבונקר, בפרט שכעת ישבתי עם הורי, אחי ודודי ר' מרדכי כגן. בשלב זה עוד לא שמענו דפיקות וחיפושים של הגרמנים.

כבר ביום הראשון הרגשנו שהשהות במלינה היא בלתי אפשרית. כשישבנו במלינה באקציה של הילדים מנינו כעשרים איש ולא הרגשנו כל כך את חוסר האויר והחום, אך כעת נכנסו למחבוא כל השכנים שלנו, כשישים איש, ולא היה שום מתקן לאוורור. על אף שהמרתף היה גדול, היה מחסור נורא באויר וחום עצום. באמצע הלילה, כששמענו שיש שקט בחוץ ולא נערכים חיפושים, פתחנו את פתח המלינה ויצאנו להתאוורר מעט.

לאחר זמן קצר ראו חלק מהשכנים שהם אינם יכולים להמשיך לשבת במלינה, ויצאו לחפש מסתור אחר. בבית אחד השכנים היה חדר מוסתר שהכניסה אליו היתה דרך ארון בגדים עם פתח קטן מוסווה, והם עברו לשם. משפחה נוספת יצאה והתחבאה במרתף קטן שהיה בכניסת הבית, ועוד זוג החליט להתחבא בין השיחים בחצר הבית. לאחר שיצאו כל אותם אנשים ירד הלחץ והוקל לכולנו. גם דודתי האלמנה מרת יהודית כגן ושתי בנותיה הגיעו למלינה שלנו.

עד המשלוח השני שיצא ביום שני, היו החיפושים של הגרמנים אחר מלינות שטחיים. אנשים הסתובבו בגטו בחופשיות כאילו הם מחכים למשלוח. מספר אנשים יצאו לשמוע מה נשמע בגטו והביאו ידיעות שאנשים משחדים את השומרים הליטאים, עוברים את הגדר של הגטו ובורחים ליערות או מתחבאים אצל מכרים ליטאים. לגרמנים נודע הדבר (הבריחה נעשתה בעיקר דרך בית הקברות הליטאי ע"י שעברו את גדר התיל והתחבאו בין המצבות), וכדי לתפוש את הבורחים ירו הנאצים בכל מי שברח. עשרות קורבנות היו באותו יום. שמענו שגם אחיו של מרגוליס ממשרד העבודה נהרג תוך כדי שעבר את הגדר של הגטו.

לדודתי מרת כגן היה מכר ליטאי שהבטיח לה שבשעת סכנה יהיה מוכן להחביא את משפחתה לפסק זמן קצר. כששמענו במלינה שיש אפשרות של בריחה מהגטו, קמו שתי הבנות רבקה ופרידה, והחליטו לברוח דרך הגדר ולהתחבא אצל אותו מכר ליטאי. כעבור זמן חזר אחד מיושבי המלינה שלנו שניסה גם הוא לעבור את גדר הגטו ולא הצליח, וסיפר לנו ששמע שירו למות בשתי בנות דודתי בעוברן את גדר הגטו. (מדהים מהי הרגשת לב אם; דודתי אמרה שאין זה נכון והיא מרגישה בליבה שהן חיות והצליחו לברוח מהגטו, ואכן כך היה - הבנות הצליחו לעבור את הגדר והתחבאו אצל המכר הליטאי שלושה שבועות עד בואם של הרוסים.)

תפיסת הגאון ר' אברהם גרודז'ינסקי

בינתיים התחילו הגרמנים לחפש מחבואים בגטו. לאחר האקציה של הילדים הם ידעו שבגטו ישנן מלינות רבות. הם חפשו גם בוורקשטטים הגדולים, שם התחבא עם חלק ממשפחתו הרב הגאון הצדיק ר' אברהם גרודז'ינסקי שהיה המנהל הרוחני של ישיבת "כנסת ישראל" בסלבודקה. הגרמנים עשו הפרדה בין הזקנים ובין הצעירים; את הצעירים שלחו למגרש היציאה, ואת הזקנים שלחו עם ליווי לבית החולים היחיד בגטו. הגאון הצדיק הרב גרודז'נסקי סבל ברגליו ולא יכול היה ללכת בקצב של המלווה הגרמני. הגרמני הנאצי בעט ברגלו בגאון ר' אברהם ושבר לו את אגן הירכיים, ואז נפל ר' אברהם על הארץ ולא היה ביכולתו ללכת.

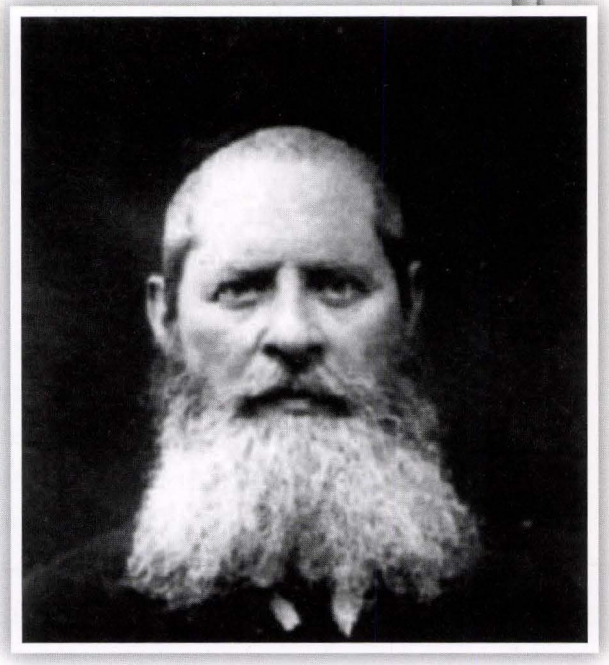

רבי אברהם גרודזינסקי הי"ד

הדבר נודע בין בני התורה היחידים שנשארו בגטו, ביניהם לגאון הרב שמואל רוז שהיה הרב של שארית הפליטה במינכן לאחר המלחמה, לרב שמעון סגל ולכמה בני תורה נוספים, והם מיהרו מיד לעזור לגאון. בינתיים עזב הגרמני הנאצי את הגאון ר' אברהם וחיפש לו טרף אחר. הם מצאו אותו שוכב על הארץ מבלי יכולת לזוז ומיד העבירו אותו לבית החולים בגטו. היה זה בליל יום שני, לפני המשלוח הגדול מהגטו, ובאותו זמן היו עדיין רופאים כירורגיים. הם ניסו לדבר על ליבם של הרופאים שינתחו את הגאון ר' אברהם ניתוח חרום כדי שיוכלו להעמידו על רגליו, אך הרופאים סרבו לנתח וטענו שהדבר בלתי אפשרי, כיוון שלאחר הנתוח עליו לשכב כמה ימים ואין שום אפשרות שהוא יוכל להצטרף לאנשי הגטו שאמורים לנסוע לגרמניה כבר למחרת. מלבד זאת, הגרמנים אנשי הס.ס. הסתובבו כל הזמן בבית החולים ושלחו את כל האנשים הבריאים מהמקום, והם לא היו נותנים בשום פנים ואופן לעשות את הניתוח.

התלמידים של הגאון הצדיק ר' אברהם המשיכו לעמוד על ידו לפני פרידתם, ושמעו את דברי הגאון רבי אברהם ברגעיו האחרונים. הוא דיבר על רבי עקיבא שהיה אחד מעשרה הרוגי מלכות וסרקו את בשרו במסרקות של ברזל, ושאלוהו תלמידיו: "מה אתה רואה", וכו'. ברגעים מרגשים אלו ניגשה לשם ילדה קטנה, אחזה במיטתו של הגאון ואמרה בבכי שעכשיו רצחו את הוריה שניסו לברוח דרך הגדר של הגטו, והיא נשארה יתומה קטנה. היא ביקשה מהגאון ר' אברהם שהוא יהיה לה לאב. לפתע התרומם ר' אברהם מהמיטה, פניו האדימו והוא אמר: "כולנו יתומים עכשיו!". הוא הוסיף את אמרתו המפורסמת מהנביא יונה שאמר למלחים: "שאוני והטילוני אל הים", נשאלת השאלה: מדוע יונה הנביא לא קפץ בעצמו לים? והסביר, שעל ידי שהם ישאו אותו ויזרקו אותו לים יהיו לו עוד מספר רגעים של חיים וברגעים כאלו ניתן לזכות לחיי נצח נצחים. הוא הזכיר את מאמר חז"ל: "יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא", ושאל אם יוכלו להחביא אותו אפילו לשעה אחת של חיים. תלמידיו יכלו להרגיש ברגעים קדושים אלו מה הם רגעים ספורים בעולם הזה אצל רבינו הקדוש הרב אברהם גרודז'ינסקי הי"ד. הצדיק ר' אברהם המשיך בדבריו וביקש להחביא אותו בפינה כלשהי או תחת גג כדי להאריך ולו בשעה אחת את חייו. תלמידיו היו חייבים לעשות זאת מפני שלא ניתן לתאר מה שאפשר להשיג בעולמנו בשעה אחת של חיים, ממש חיי נצח נצחים. הוא גם ביקש מתלמידיו שהיות והם מצטרפים מחר למשלוח לגרמניה וגם משפחתו תהיה שם - אם יש ביכולתם לעזור למשפחתו. אלו היו דבריו הקדושים של הגאון הקדוש ר' אברהם גרודז'נסקי זצוק"ל הי"ד, שזכותו תעמוד למשפחתו ולעם ישראל כמו שזכותם של עשרה הרוגי מלכות ר' עקיבא וחבריו עומדת לעם ישראל עד סוף כל הדורות. התלמידים לא יכלו להשאר במקום כיוון שהגרמנים הנאצים ציוו עליהם תיכף לעזוב את המקום.

הגרמנים כבר התחילו לחפש מחבואים, וכשגילו כאלו - העבירו את המתחבאים עם שמירה למקום ההתאספות ביציאה. האנשים שהתחבאו איתנו במחבוא יצאו ביום שני מהמלינה כדי לראות מרחוק את מגרש היציאה המלא באלפי יהודים מהגטו. עלינו על גג הבית מתחת לרעפים וראינו את אלפי האנשים שיוצאים דרך שער הגטו בתאריך 10.7.44. (י"ט תמוז תש"ד) כאלפיים איש יצאו מהגטו, ואליהם הצטרפו כאלף איש ממחנה העבודה באלקסוט וכתשע מאות איש ממחנה העבודה בשאנץ.

יחידים הצליחו לברוח בזמן היציאה מהמחנה, בפרט משאנץ. אלה שבאו סיפרו אחר כך שמפקד המחנה הגרמני בשאנץ רצה להתחתן עם יהודיה מהמחנה, ואמרו שהוא ברח יחד איתה ולא נסע לגרמניה. כך היה המחנה ללא שמירה זמן קצר, ועשרות אנשים

הצליחו בזמן הקצר הזה לברוח. היו שהתחבאו אצל מכרים ליטאים, והיו שברחו ליער וחיכו מספר ימים עד הכיבוש הרוסי.

הגרמנים ספרו בדיוק כמה אנשים יצאו מהגטו, וידעו שנשארו בגטו כחמשת אלפים איש. החיפושים בגטו החלו. הגרמנים עברו מבית לבית בשיטתיות וחיפשו בכל מקום שניתן להתחבא בו.

את האנשים מהגטו שנסעו בשני משלוחים הביאו ברכבת לעיר קטנה בגרמניה בשם טיגנהוף, ושם נערכה סלקציה. את הנשים והילדים העבירו למחנה האיום שטוטהוף, ואת הגברים העבירו למחנות עבודה בקאופירינג - שם הקימו הגרמנים אחד עשר מחנות עבודה כפי שאפרט בספרי השלישי. את יוצאי הגטו העבירו למחנה ליד העיר לאנדצברג. ראשי הגטו אנשי הס.ס. וג'קי ימ"ש שקרו לד"ר אלקס ואמרו לו שאת כל יהודי גטו קובנה יעבירו לפרוסיה עם כל מכונות התעשיה שהיו בגטו, ושם יעשו להם גטו חדש. דבר זה התברר כרמאות מוחלטת. את הגברים לקחו לעבודה קשה ביותר כפי שאכתוב בחלק השלישי, והפרידו את הילדים מההורים. הפרדת ילד מהורים פירושה הוצאה להורג של הילדים. בסלקציה זו היתה אימת מוות על כולם, וחוץ מלצעוק ולבכות לא יכלו לעשות שום דבר.

לאחר היציאה של המשלוח השני לגרמניה, ידענו שכעת יתחילו החיפושים הנמרצים אחר מחבואים בגטו.

המלינה סגורה

סגרנו הרמטית את פתח המלינה, ואף אחד לא יכול היה לצאת. העינוי הגדול בישיבה במלינה החל, והתוסף אליו הפחד האיום - כל הזמן שמענו את צעדי הגרמנים ואת הדפיקות בכלים ובגרזנים שנועדו לפרוץ את רצפת התקרה ולמצוא את המחבוא. הישיבה הצפופה במלינה גרמה לחוסר אויר מוחלט, והחום עלה בצורה דרסטית. ליד הקיר של המרתף עברה ארובת התנור שלנו העשויה מלבנים, והיה בה פתח קטן שנועד לניקוי הפיח מארובת התנור. דודי ר' מרדכי כגן הציע לנשום אויר דרך פתח קטן זה שהיה מלא בפיח. ניסינו לנשום אך לא הרגשנו כל הקלה.

הורדנו את רוב המלבושים מחמת החום הכבד. חוסר החמצן במלינה היה כה חמור עד שלא יכולנו להדליק נר מפני שמחוסר אויר הוא לא נדלק. כשהדלקנו גפרור הוא כבה מיד. כל האוכל התקלקל והעלה עובש. לפעמים, באמצע הלילה, הבאנו מעט

מים מהבית, ובתוך מספר שניות הם הפכו למי ביצה מסריחים. כשהביאו מעט סוכר ולחם, בתוך רגעים ספורים הפך הכל לעובש צהוב. לא אכלנו מאומה וסבלנו מהחום האיום ומחוסר האויר. הייתי לפני עילפון וחולשה גדולה תקפה אותי. בתחילה חשבנו שתוך ימים ספורים יכבשו הרוסים את קובנה ואנו נינצל, אך כפי שכתבתי - הרוסים לא הלכו לכבוש את קובנה חזיתית אלא שלחו את הצבא לעקוף מן הצד במרחק של מאות ק"מ מקובנה. לגרמנים היה בינתיים פנאי לחפש את המחבואים והם עשו את כל המאמצים למצוא את האנשים חיים ולשלוח אותם לגרמניה. הגרמנים החלו למצוא מלינות לאחר שלמדו את השיטות להסתרת הפתחים של המלינות, ובנוסף, היו בגטו גם הלשנות. סיפרו אחר כך שכאשר מצאו הגרמנים מחבוא עם ילדים, איימו על האמהות שאם הן לא תגלינה מלינות נוספות הם ירצחו את ילדיהן בפניהן, וכדי להפחיד ביתר שאת - שם הגרמני אקדח על ראשו של ילד ותינוק. היו אמהות שלא יכלו לעמוד בזה, ישמור ד' את עם ישראל מנסיונות אכזריים כאלו. אפשר לדון לכף זכות את אותם יהודים שגילו מחבואים משום שחשבו שגילוי מחבוא אינו בהכרח פסק דין מוות, אלא גורם לשליחת האנשים לעבודה בגרמניה. כך התחילו להתגלות מחבואים בגטו.

הפחד במלינה

כששמענו שהגרמנים אנשי הס.ס. נכנסים לבית לערוך חיפושים, בד"כ יושבי המלינה דברו ביניהם בשקט. מחשש שמא ישמעו הגרמנים שהסתובבו למעלה את הדיבורים, התחילו כולם להשתיק זה את זה. האנשים פחדו אפילו להשמיע את מילת האזהרה "שקט" והחלו ללחוש "שה, שה", אך עדיין לא שרר שקט מוחלט. הפחד היה איום, ומשום שכ"כ ציפו לשקט - כולם התחילו לומר "שה, שה" עד ששערות הראש נעמדו מפחד שמא תשמע מילת הלחש שהפכה לקולנית.

במלינה שלנו היה אדם זקן ומכובד שאינני רוצה להזכיר את שמו משום כבודו, שהיה חולה מאד ולכן כל הזמן השתעל. כשנכנסו הגרמנים לביתנו לערוך חיפושים, השתדל אותו יהודי זקן בכל הכוחות לא להשתעל. כשראה את הרעש שמשמיעים אנשים ברצונם להשתיק אחרים, צעק ואיים שאם לא ישתקו - ישתעל בקול רם ואז ימצאו את כולם. אמא, שהיתה בת דודתו, רצה אליו וביקשה בתחנונים שיתגבר ולא ישתעל כדי שלא ימצאו את כולנו, שהרי הפתח של המלינה מכוסה בשכבה דקה ביותר של עצים. כולם השתתקו מרוב פחד, העיקר שלא יתחיל להשתעל שוב ולא יוכל להפסיק את השיעול ואז ימצאו את כולנו. על החום האיום, חוסר האויר והמחסור במזון נוסף

גם הפחד הגדול שמא נתגלה ע"י הלחישות הרבות שמטרתן כביכול להשתיק. הכל ידעו שזו סכנה עצומה, ובכל זאת המשיכו להשתיק את האנשים.

סבל שכזה לא עברנו כל ימי הגטו. פחדנו לצאת להימסר לידי הגרמנים והיינו בטוחים שמי שימצא בגטו - יוצא מיד להורג. מי שיצא בתחילה לטרנספורטים עוד היו לו סיכויים לחיות.

לפעמים, באמצע הלילה, היינו פותחים מעט את הפתח כדי שיכנס אויר, אבל זה עזר רק לזמן קצר. היתה זו סכנת חנק. איך החזקנו מעמד - אני בעצמי איני יודע. כמעט חמישה ימים לא אכלנו ולא שתינו ולכן גם לא יצאנו לשירותים. אמא המשיכה לשבת ליד המיטה של האדם הנכבד ולעודדו שלא ישתעל. החום הפך לגיהנום בלתי נסבל ולא היתה טיפת אויר. לא היו מים לשתיה ועל אוכל כבר בכלל לא חשבנו. הבונקר בגטו היה סבל בל יתואר, אבל הפחד ממוות אכזרי היה קשה יותר.

בשל חוסר האויר המוחלט קבלתי חולשה איומה ולא הייתי מסוגל לעמוד על הרגלים. בשלב מסוים העדיפו אנשים לברוח מהבונקר ולהמסר לידי הגרמנים, ולא למות במלינה מחוסר אויר. יום נוסף של עינויים עבר, ובלילה של יום שלישי רצינו לצאת מהמחבוא כדי לנשום קצת אויר בחוץ. לפתע שמענו פיצוץ חזק מאוד שזעזע את כל הבית שלנו. הרגשנו שהפיצוץ היה בקרבת מקום. האנשים במחבוא אמרו שהקול נשמע מצד בית החולים של הגטו שהיה במרחק של כארבעה בתים מאיתנו. ביה"ח היה הבית הראשון בגטו אותו פוצצו הגרמנים ובו נשרפו חיים כל החולים והזקנים שנאספו במשך יומיים ע"י הגרמנים.

חברי שהתחבא במחבוא שהיה ממוקם מול בית החולים וראה בעיניו את אכזריות הנאצים, תיאר לי כיצד פוצצו הגרמנים ימ"ש את בית החולים, לאחר מכן החלו לירות לתוך החלונות, ולבסוף שפכו בנזין והציתו את הבניין. כך נשרפו חיים כל החולים שהיו שם. הבנין היה עשוי מעץ ולכן להט כמו לפיד אש, ובתוך כמה שעות הפך הבניין לאפר.

כששמענו באמצע הלילה את הפיצוץ, ראינו בזה אות לכך שהגרמנים מחפשים גם בלילה את המחבואים, או אז פחדנו לפתוח את פתח המלינה גם בלילה כדי לשאוף קצת אויר. פתאום שמענו פיצוץ נוסף סמוך לביתנו, שם היה בנין מעץ בן שתי קומות ששימש כבית המרקחת של הגטו, ובו גם היתה מלינה טובה.

רעדנו מפחד. ראינו שהגרמנים מפוצצים את כל בתי הגטו ועלתה בלבנו מחשבה שמא כדאי לצאת מהבונקר שהשהות בו היא מוות בטוח ולהמסר לידי הגרמנים. זוג

בית החולים שנשרף

נוסף עזב את המחבוא. כבר לא ישנו ולא אכלנו, ישבנו בפחד ובאימה וחיכינו כל רגע לפיצוץ הבנין שלנו. לאחר שני הפיצוצים הגדולים נפסקו הפיצוצים, ואנו נרגענו. כל העת ישבנו ואמרנו תהילים, התחננו שנזכה לרחמי שמים ונשאר בחיים. עדיין קיוינו שתוך יום-יומיים יכנסו הרוסים לקובנה ואנו נשתחרר. דבר אחד היה חשוד בעינינו - איך יתכן שהרוסים קרובים כ"כ והגרמנים אינם בורחים ועדיין יש להם פנאי לשלוח חיילים ולמצוא מאות יהודים במחבואים.

עבר לילה נוסף והגיע יום רביעי בבוקר. המצב נשאר כפי שהיה והחיפושים של הגרמנים הנאצים נמשכו. את החולשה שקבלתי לא ניתן לתאר. היה זה היום החמישי בתוך המחבוא, בלי אוכל, בלי שתיה, בלי חמצן לנשימה ועם הפחד שמשתק ממש את כל הגוף. הרגשנו כאילו אנו עומדים מספר רגעים לפני המוות. ראינו שהגרמנים לא עזבו את הגטו והם ממשיכים את החיפושים ביתר שאת. הם נעזרו רבות באנשים שנמצאו במלינות ואיימו עליהם בהוצאה להורג אם לא יגלו בונקרים. היו יהודים שלא יכלו לעמוד בזה. היתה דרושה להם גבורה עילאית כדי למסור את נפשם ולא לגלות מחבואים אחרים. לא ידענו כמה זמן נוכל לסבול את הסבל הזה. השהייה במחבוא באקצית הילדים היתה כגן עדן בהשוואה לשהייה בו בעת חיסול הגטו.

כשישבתי במלינה באקצית הילדים והזקנים, הבעיה העיקרית היתה מקום השירותים. אנו ייחדנו פינה מוסתרת עם וילון ושמנו שם דלי עבור שירותים, אך בגלל הפחד קיבל אחד מיושבי המלינה כאבי בטן עצומים ושלשולים, ואנו לא יכולנו לשהות באיזור מחמת הריח הרע. בעת החיסול, כשמנינו בתחילה שישים איש, שאלתי את עצמי איך נעמוד בזה, אך החשש שלי נמוג מפני שלא אכלנו ולא שתינו שהרי האוכל התקלקל והשתיה היתה מעופשת, וממילא לא נצרכנו לשירותים. כך ישבנו חמישה ימים בתוך

המלינה ולא אכלנו ולא שתינו מאומה, אך בשל הפחד התמידי מהחיפושים לא הרגשנו רע ורק אימת מוות אפפה אותנו כל הזמן.

תפיסת המלינה שלנו

שוטר יהודי מהמשטרה שעמדה ליד שער הגטו הלשין לגרמנים וגילה להם את מקום המלינה שלנו. השוטר הזה חשב שאם יעזור לגרמנים בחיפוש אחר מלינות - הם ישאירו אותו בחיים, אך זו היתה כסילות מכיון שלאחר שהגרמנים חסלו את הגטו כבר לא היה להם צורך בשוטרים, וכל מי שנשאר בגטו הוצא להורג בבית הקברות של הגטו. הנס שלנו היה שהשוטר הזה הכיר את המלינה, איני יודע איך נודע לו עליה, אך באקציה הילדים - אז לקחו את המתחבאים במלינות שנמצאו לפורט התשיעי - הוא לא גילה לגרמנים את המחבוא שלנו. הלשנה זו בעת חיסול הגטו הצילה בעצם את חיינו, מפני שמי שנשאר בגטו במלינות נשרף חי.

בשעה 12:00 בצהרים ביום רביעי שמענו שהגרמנים מתקרבים למלינה שלנו בבטחון, ללא דפיקות וחיפושים. הם מיד נגשו לחדרון החשוך שבו היה הפתח של המלינה ובאמצעות גרזן פתחו את פתח המלינה. ברגע הראשון היינו כולנו משותקים מפחד. חשבנו שמיד יזרקו עלינו רימונים וירצחו את כולנו. בשל אור היום שבקע מפתח המלינה עקב כניסתם, הבחנו בארבעה גרמנים עומדים ורובים אוטומטיים שלופים בידיהם. הגרמנים ציוו עלינו לצאת מהמלינה ואיימו שמי שלא יצא יהרג במקום בתוך המלינה. פחדתי שעד שנצא יתחילו לירות עלינו, והיינו בטוחים שכאשר נצא ירצחו את כולנו בחצר הבית. החלטתי לצאת מיד וקיויתי שאולי בחוץ אצליח לברוח. קפצתי לפני כולם והייתי הראשון שהסכים לעלות על הסולם ולצאת מהמלינה.

כאן עלי לספר על הנס הגדול שארע לי. הקצין הגרמני איש הס.ס. הביט בי כשעליתי בסולם כדי לצאת מהמלינה. בשל החום הנוראי ששרר במלינה, הייתי לבוש רק במכנסיים קצרים לגופי, ללא נעלים ואף ללא גופיה. כפי שכתבתי, עבדתי במשרד העבודה הגרמני בתור נער דוור, ובחסדי שמים התרגלתי לדבר עם אנשי הס.ס. בלי פחד. בעודי על הסולם וראשי מתחיל לצאת מהמלינה, הבחין בי הקצין איש הס.ס. ואמר לי: "איך יתכן שנער כה יפה לא רוצה לנסוע לעבוד בגרמניה?". ראיתי שמצאתי חן בעיניו, ופניתי אליו בשאלה תמוהה: "האם באמת לוקחים אותנו לעבודה בגרמניה ולא רוצחים אותנו?", סיפרתי לו שהליטאים אמרו לנו שהגרמנים מוציאים אותנו מהגטו כדי לרצוח את כולנו. נענה הקצין איש הס.ס. ואמר: "מה מדברים הליטאים הארורים!",

והתבטא בגרמנית - 'הלומפים', "לוקחים את כולכם לעבודה בגרמניה!". כאן קיבלתי אומץ ושאלתי את המפקד הנאצי האם עלינו להתלבש, שהרי יצאתי חצי ערום אף ללא נעליים לרגלי מחמת החום האיום. תשובתו היתה: "בודאי, כולכם חייבים להתלבש היטב כדי לצאת לדרך!". הוא נתן לי רשות לרדת בחזרה למרתף ולהתלבש. העברתי לכולם את המסר אף שלמעשה הם שמעו את השיחה שלי עם הקצין הגרמני. הגרמנים כבר הורידו את הנשק האוטומטי שכוון לעברנו, והתחלנו להתלבש.

מובא בגמרא שבעת חורבן הבית נערכה פגישה בין ר' יוחנן בן זכאי ואדריאנוס קיסר, ומחמת שמחתו של אדריאנוס על כך שהתמנה לקיסר - לא יכול היה לנעול את נעליו. אמר לו ר' יוחנן בן זכאי: "בשורה טובה תדשן עצם". גם לי קרה אותו הדבר - מחמת השמחה הגדולה של בשורת החיים לא יכולתי לנעול את המגפים שאבא הכין לי בגטו, ורק בקושי גדול הצלחתי לבסוף. עלינו על הסולם לבושים ויצאנו מהמחבוא, ואז ציווה הקצין הגרמני שכולנו נעמוד בחצר. אנשים פחדו מאד שמא בחצר יירו בנו למוות. לפתע קרה לי דבר איום: בשל העובדה שאיבדתי נוזלים לא ראיתי את אור היום, הכל היה חשוך. הרגשתי שכל רגע אני עומד להתעלף. נגשתי אל הקצין שאיתו דברתי ובקשתי לשתות מעט מים. הוא מיד פקד על השוטר היהודי שגילה את מקום מחבואנו שיגש לבאר המים בחצר וידלה לנו דלי מים לשתיה. התחלתי לשתות ולאט לאט הצלחתי לראות את אור היום.

בינתיים ניגש אחד מיושבי המלינה לשוטר היהודי ושאל אותו: "האם אתה היית האיש שגילה לגרמנים את פתח המלינה שלנו?" ואכן, השוטר הודה שבאמת הוא זה שגילה את המלינה. יתכן שאיימו עליו שאם לא יגלה יוציאו אותו להורג. למעשה, חסדי ה' כי לא תמנו. נגשתי פעם נוספת לקצין הגרמני, בקשתי שירשה לנו לקחת קצת לחם מהבית לדרך ואמרתי לו שאנחנו גרים כאן במרתף הבית. דברתי גרמנית טובה ומצאתי חן בעיניו. כך ירדתי למרתף הבית והבאתי שני לחמים במשקל קילוגרם ומסרתי לאבא. אבא ביקש ממני שאני אקח ככר לחם אחד, ועניתי לאבא שאין לי כוח להחזיק בידי את הלחם. חולשה איומה השתלטה עלי, הייתי באפיסת כוחות. שתיתי מעט מים וכך יכולתי לפסוע, אבל לא נותר בי כוח לשאת אפילו לחם.

הגרמנים שלחו חלק מאנשי הגטו לגרמניה, אך על הזקנים והחולים נגזר פסק דין מוות. לפני היציאה מהגטו ערכו סלקציה ואת הזקנים השאירו בגטו. כל מי שנשאר בגטו לאחר יציאת המשלוח שלנו נאסף בבית הקברות של הגטו ושם נרצח. במלינה שלנו היה זקן חולה מכובד ביותר שישב על כסא גלגלים. הגרמני ציווה על אחי הגדול להוביל אותו בכסא הגלגלים למקום הריכוז, וברגע שהגרמני נעלם מעיניו - הוא עזב

את כסא הגלגלים וברח. זה היה כלל החיים בגטו ובמחנות: לא להשאר עם זקנים וחולים כי אז המוות בטוח.

(את השוטר המלשין מן הגטו לא ראיתי במחנות בגרמניה, הוא כנראה נשאר בגטו. כאמור, הגרמנים שרפו אח"כ את כל הגטו ומי שנמצא בחיים הוצא לבית הקברות של הגטו ונרצח שם. גם השוטר המלשין נהרג כנראה עם שרידי הגטו הי"ד.)

צו החיים בגיטאות ובמחנות בגרמניה היה להצמד תמיד לאנשים המסוגלים לעבוד. כשיצאנו מהמלינה, אמרו לנו הגרמנים ללכת לרחוב וורנוס הקרוב למפעל המנסרה לעצים ליד שער הגטו, שם כולם מתאספים במקום היציאה. הגרמנים לא ליוו אותנו; לא היה להם אכפת שלא נלך לשם. מבחינתם, אם רצוננו להשאר בחיים - עלינו ללכת לשם, ומי שישאר בגטו ירצח. ברגע הראשון לא תפסתי איך יתכן שהגרמנים לא מלווים אותנו ונותנים לנו ללכת לבד, אך מסתבר שאנשים הרגישו שהשהייה בגטו היא מוות בטוח ויתכן שההצלה היחידה היא לצאת עם המשלוח. כולם רצו למקום האיסוף.

כשיצאנו מחצר הבית שלנו ללא ליווי גרמני רצינו לראות מה קרה בשני הפיצוצים ששמענו בסמוך לבית שלנו. ראשית רצנו לראות את בית החולים. זה היה מבהיל. מכל הבנין הגדול לא נשאר מאומה מלבד מיטות ברזל, אדמה ואפר. הבית הגדול היה בנוי מעצים, במשך הקיץ העצים התייבשו לחלוטין, וכעת הכל דלק כמו לפיד אש. לא ידענו שאספו לשם את הזקנים והחולים של אנשי הגטו ושרפו אותם חיים. משם הלכנו לראות מה קרה בבית המרקחת - הבית הצמוד אלינו. כל הבית הגדול על שתי קומותיו שכב על צידו, ולמטה התגלתה מלינה גדולה שנחפרה מתחת לבית במרתף גדול. בניית המלינה טרם הסתיימה כנראה, שכן לא מצאנו שם אנשים מתים.

הבית עדיין לא היה שרוף. מעניין לציין שלאחר הפיצוץ נשאר הבית כולו שלם כמו קוביה המונחת על צידה הנגדי. אח"כ שפכו על הבית חומר דליק והוא נשרף.

בבית ההוא היתה גרה משפחה שהגיעה מברלין. עבדתי עם בעל הבית במשרד העבודה, ותמיד הייתי נכנס לביתו. היה להם ילד בגיל חמש, ילד בלונדיני יפה תואר. אשתו היתה מקבלתי אותי בחביבות יוצאת מן הכלל. גם ההורים של אשתו גרו יחד איתם. האבא של אשתו היה יהודי מגרמניה ותמיד היה לו מצב דוח טוב. לפני המלחמה היה לו כנראה מפעל תעשיה לנרות, ובגטו הוא החל לייצר נרות לשם פרנסה. בתחילה הוא ייצר נרות מחלב והם לא דלקו היטב, ואחר כך הצליח להשיג גושים של פרפין, ערבב את שניהם ביציקה, וכך הצליח לייצר נרות שדלקו היטב. בגטו היו הרבה

הפסקות חשמל ומפעם לפעם היו צריכים להדליק נרות, וכן לכבוד שבת היו צריכים נרות. הייתי קונה כל ערב שבת שני נרות עבור אמי. כמה חדשים לפני האקציה של הילדים התרחש אצלם אסון: הילד חלה באופן פתאומי ונפטר. כפי שכתבתי, הוא היה בן יחיד להוריו. מחמת הקירבה בינינו השתתפתי בהלויה והצטערתי עד מאד. בדרך כלל בגטו לא בכו בהלוית המת, להיפך - היו מקנאים בו על כך שמת מיתה טבעית ולא על ידי הרוצחים הגרמנים הנאצים אנשי הס"ס, אך הפעם כולנו בכינו על הילד החמוד והיחיד שהלך לעולמו. לאחר כחודשיים נערכה אקצית הילדים בגטו. ראינו בכך השגחה פרטית שהילד זכה למיתה טבעית וקבורה, והוריו נדגעו במקצת.

אשתו של הפקיד שאיתו עבדתי היתה אשה שקטה ועדינה; לא ראינו אצלה שום סימנים מיוחדים של אכזריות ותמיד היא קיבלה אותי יפה. תפסו אותם כנראה בבונקר ושלחו אותם למשלוח לגרמניה. את אביה ראיתי שוכב מת ליד ביתם ולא נותר זמן לקבור אותו, שכן כל רגע של איחור בהגעה למגרש המשלוח היה עלול לגרום סכנת מוות. סיפרו לי אחר כך שהיא נשלחה למחנה עבודה של נשים בשטוטהוף והפכה לקאפו אכזרית כמו חיית טרף. היא הכתה את הנשים מכות רצח. מי היה מאמין שכזו אשה נכבדה ואצילית - כפי שהכרתי אותה כשלוש שנים בגטו - תהפוך לחיה טורפת במחנות בגרמניה. לאחר המלחמה דנו אותה כמו אישה נאצית כקאפו במחנות, ושמעתי שהיא קיבלה שלוש שנים מאסר. בעיני היה הדבר כחידה. יתכן שהסיבה לאכזריותה היתה ירידתה מדעתה עקב מות בנה היחיד בן החמש.

אלה ששמשו כקאפו במחנות בגרמניה חשבו שמצב היהודים במחנות ישאר כך תמיד, ועל ידי האכזריות שלהם כלפי היהודים - הם ימצאו חן בעיני הגרמנים הנאצים ואולי יהיה להם סיכוי להשאר בחיים. היה זה נסיון גדול לא להפוך לחיה טורפת במחנות.

רק מי שהאמין בכל כוחו שבורא העולם יצילו והוא יזכה להשאר בחיים, נשארה בו צורת אדם. כבר כתבתי כמה פעמים שבאף מחנה בגרמניה ובגיטאות לא היה קאפו ולא שוטרים בני-תורה. הם לא ירימו יד על יהודי. כאן התגלתה גדלותו של האדם המאמין, ובפרט של בני התורה.

אנו היינו הבונקר האחרון בו נערכו חיפושים. לאחר מכן לא המשיכו לחפש בונקרים אלא התחילו לשרוף את כל בתי הגטו בית אחר בית. היה לנו נס עצום בכך שהתגלינו ברגע האחרון ונשארנו בחיים. כל הקבוצה ששהתה עמנו בבונקר הלכה למקום אליו אמרו לנו ללכת.

בדרך למקום הריכוז היינו עדים למראות נוראים. ראינו אדם שוכב כאשר מחצית מגופו בתוך הבית המפוצץ והמחצית השניה מחוץ לבית, וכך הוא גוסס. ראינו אנשים פצועים וקטועי איברים שהתחננו שנציל אותם. הם היו לכודים בתוך הבתים המפוצצים. לאחר ששמענו מהגרמנים שלוקחים אותנו לעבודה בגרמניה והקבוצה מהגטו יוצאת תיכף ומיד, התעורר בנו זיק של תקווה לחיים וידענו שכל רגע מיותר בגטו הינו מוות בטוח. היינו מוכרחים לרוץ ולברוח מהמקום כדי להספיק להצטרף לקבוצת האנשים היוצאת מהגטו. אנשים קיבלו כוחות שאי אפשר לתאר; לפני כמה רגעים, כשגילו אותנו בבונקר, לא ראיתי אור ולא היה לי כוח ללכת פסיעה אחת, ואילו עכשיו ניעור בי כוח רצון של חיים. איך יכולנו לעזור לאדם גוסס כאשר כל חיינו אנו תלויים על בלימה?! הגרמנים אנשי הס.ס. שרצו בכל פינה בגטו. אם יבחינו בנו מגישים עזרה - הם יירו בנו למוות.

מי שנותר בגטו והתחבא בתוך הבית נשרף והיה לאפר, ומי שהתחבא בתוך מרתפי הבתים נחנק מעשן השריפה. אחר כך כבר לא שמענו שום פיצוצים; הגרמנים רק שפכו חומר דליק על הקירות, הדליקו את הבית ותוך זמן קצר התלקח הבית והיה ללפיד איש.

הגענו למקום הריכוז ברחוב וורנוס, ליד המנסרה שהיתה ממוקמת בסמוך לשער הגטו. מצד נהר הויליי, ליד מקום הריכוז, היו צריפים קטנים של עץ שהיו בשטח הגטו. בכל מסתור התחבאו אנשים, בפרט משפחות עם ילדים קטנים או זקנים, שכן כל אחד הבין שאף אם זו אמת ואכן ישלחו אותנו לעבוד בגרמניה - בכל מקרה ילדים קטנים וזקנים לא ישלחו במשלוח אלא ירצחו. בין אנשי הגטו היו אנשים צעירים ללא משפחה. רבים מאלה הצטרפו לבדם לטרנספורט לגרמניה.

הגרמנים הושיבו אותנו על הארץ כדי להקל את השמירה עלינו. התאספו במקום כאלף איש והגרמנים אנשי הס.ס. הסתובבו לידינו כשבידיהם נשק שלוף.

בין המתאספים היו אנשים שכבר שהו שם כיומיים מאז שנמצאו במלינות. לא היה להם אוכל ושתיה. אנשים אלה סיפרו שהגרמנים מצאו את ליפצער שהתחבא בבונקר. כאמור, הוא היה ראש הפלוגה שעבדה בגסטפו והיה איש אמונם של הגרמנים. כנראה היתה לו קצת השפעה עליהם ולפעמים הוא הצליח להציל יהודים ממות. כל אנשי הפלוגה שלו עם משפחותיהם, כשלוש מאות איש, התאספו יחד במקום עבודתם בקובנה למשלוח מיוחד לגרמניה. הם חשבו שהם יהיו יחסנים ויקבלו יחס מיוחד מהגרמנים אנשי הס.ס. במחנות בגרמניה. היתה זו טיפשות ונאיביות. בהמשך אכתוב גם על המשלוח הזה לגרמניה. איש הס.ס. שהכיר את ליפצער ניגש אליו. כנראה חיפש

אותו דווקא, כי כל הפלוגה שלו היתה במקום עבודתה. איש הס.ס. אמר לליפצער: "גם אתה ליפצער לא מאמין לנו שאנו שולחים את כל אנשי הגטו לעבודה בגרמניה?", ואז הוציא אקדח וירה בו למוות. כך תמה פרשת היהודי ליפצער מגטו קובנה.

כשישבנו כולנו על האדמה, הבחנתי בבתי הגטו שבשנתיים האחרונות אסור היה ליהודים לגור בהם, ובאיזור זה היה משרד העבודה הגרמני. הבתים עמדו ריקים ושום חיפושים לא נערכו בהם, אך שם לא עלה על דעתינו להתחבא. ביום לא יכולנו ללכת לשם משום שמיד היו הגרמנים מרגישים בנו, אך בלילות יכולנו ללכת להתחבא שם. עכשיו כבר היה מאוחר מדי. הגרמנים שמרו עלינו מסביב ואסרו אפילו לקום מהארץ. בסופו של דבר נשרפו כל בתי הגטו, אך באיזור זה לא נגעו והמקום נשאר שמם. הסיבה לכך שלא התחבאו שם היתה מפני שאסור היה לגור באיזור והוא עמד במשך שנתיים ריק בתוך הגטו.

הסיבה העיקרית לכך שרוב אנשי הגטו התחבאו במלינות היתה משום שחשבו שתוך שלושה ימים יכבשו הרוסים את קובנה ולגרמנים לא יהיה פנאי לחפש מתחבאים, אך לא כן היה. הרוסים פתחו חזית אחרת והשתהו שם כשלושה שבועות שהיו כה גורליים עבורנו. אי לכך, לגרמנים היה מספיק זמן כדי לשרוף ולפוצץ את כל בתי הגטו.

גבורת נפשו של אחי רפאל

לא הבחנתי שגרמני איש ס.ס. מסתובב כל הזמן לידינו. הוא חיפש מישהו מתוך האנשים שישבו על הארץ כדי להיעזר בו ולמצוא מלינות בצריפים שהיו בקירבת מקום. תמיד הצרה שלי היתה שהייתי בולט בגלל המראה שלי. לא שמתי לב שהגרמני קורא לי לצאת החוצה, אך אחי הגדול רפאל שהיה גדול ממני בשנתיים הבחין בכך והבין את כוונתיו של איש הס"ס. אחי רפאל יצא במקומי וממש הציל את חיי; מחמת חולשתי הרבה לא הייתי מצליח לעמוד במכות שהכה אותו אח"כ הגרמני כדי להכריחו לגלות מלינות. האמת היא שאני לא השתתפתי בבניית מחבואים בגטו ולא ידעתי איפה באמת לחפש. אחי רפאל, לעומת זאת, הכיר היטב את המחבואים בגטו משום שהשתתף עם חבריו בבניית מחבואים למקרה של אקציה. לאחר אקצית הילדים שבה מצאו את הבונקרים בעקבות הלשנה, לא יכלו יותר לבנות מחבואים בגטו בשל ההלשנות.

הגרמני התחיל לחפש עם אחי בבתים והורה לו להזיז ארונות ולחפש פתחים למלינות,

האח ר' רפאל ז"ל, פורים תש"ו

כשהרגיש אחי רפאל שהוא מגיע למקום שעלול להוות פתח של מחבוא - עשה הכל כדי להסתיר את הפתח. הגרמני הרגיש כנראה שאחי מחפה ומעלים ממנו מחבואים, ואז הוציא אותו החוצה, לקח מקל והתחיל להרביץ לאחי רפאל מכות רצח בכל חלקי גופו כדי שיגלה מחבואים. אחי רפאל היקר קיבל הכל באהבה ולא הסכים לגלות; הוא היה מוכן למסור את נפשו ולא להלשין על יהודי. הוא ידע שמי שימצא יהיה בסכנת מוות. כל העת עלה במחשבתו מאמרם של חכמינו ז"ל בגמרא: מי אמר שדמך יותר אדום מדם חברך, שאין שום רשות להציל את עצמך ברצח חברך.

אחי כמעט התעלף לאחר כל המכות, אך הגרמני לא עזבו. הוא צוה עליו לעמוד ליד הקיר, וכך אמר לו: "אני יודע ומרגיש שאתה מכיר את המחבואים, אך אתה מעלים אותם ממני. הסב פניך אל הקיר ואני יורה בך למוות". אחי היקר חשב להפרד מן העולם ובלבד שלא ילשין על יהודים ויגרום למותם. כך עמד רפאל בגבורה עילאית מול המוות, אך מן השמים רחמו עליו ולאחר מספר רגעים קרא לו הגרמני ואמר לו: "חוס על חייך הצעירים, גלה בונקרים ואני אשחרר אותך". ענה לו אחי היקר: "מי יכול לעמוד בכאלו יסורים ומכות שקיבלתי, ובפרט באיומי מוות?! אם הייתי יודע - האם לא הייתי מגלה לך אחרי כאלו מכות נוראות ואיומים שאתה עומד כל רגע לירות בי למוות?" אמר לו הגרמני: "אני יודע ואני מרגיש שאתה מעלים ממני את פתחי המלינות, אך אני חס על חייך הצעירים", ואז הוסיף: "רוץ!". אחי היקר רפאל חשב שהוא יירה בו בגבו תוך כדי ריצה, אך לאחר כמה מטרים של ריצה הוא קרא לו בחזרה ואמר לו: "בשל גבורתך העילאית אני משאיר אותך בחיים. יש כאן על הארץ שקית עם אוכל או ביסקויטים, קח ורוץ למשלוח שיוצא עכשיו מהגטו."

אחי רפאל היקר היה קרוב להתעלפות ולאיבוד הכרה. הוא היה לאחר שהיה של כחמישה ימים במחבוא בחום איום, בלא חמצן וללא אוכל ושתיה, ונוסף לכך סבל כעת מכות רצח. למרות הכל הוא אזר את כל כוחותיו והתחיל לרוץ כדי להצטרף למשלוח היוצא מהגטו. מן השמים נתנו לאחי כוחות על טבעיים כדי שיוכל לרוץ ולהצטרף

אלינו. אחי סיפר שבריצתו ברחוב וורנוס לכיוון שער הגטו כבר לא היו אנשים בגטו. השער היה פתוח ובצד עמדו זקנים שהופרדו מכל השאר בסלקציה שערכו הגרמנים לפני היציאה. לפתע הוא ראה את גברת אמי קלווריסקי, שבמרתף ביתה גרנו, מצביעה עליו וצועקת לגרמני שזהו בנה ושיתן לה להצטרף אליו. הגרמני כמובן לא נתן לה לצאת. בכוחותיו האחרונים הוא רץ לשער הגטו ומצא את אחרוני האנשים צועדים לרכבת. לאחר חיפושים אחי היקר מצא גם אותנו וסיפר לנו על הניסים הגדולים שהיו לו. הוא פתח את חולצתו והראה לנו שכל גופו שחור ומלא חבורות דם כתוצאה ממכות הרצח שקיבל.

זו היתה גבורתו של אחי שהציל את חיי והלך במקומי, כיוון שאני הייתי מתמוטט מרוב חולשה. כך חינכו אותנו בבית: כל אחד צריך להציל את אחיו, אף אם דרושה לשם כך מסירות נפש.

אחי הוכיח שהוא מוכן למסור את נפשו ולא לסכן אף יהודי. זו גבורה של נער יהודי שצריך לספרה לדורות - איך עמד בגבורה עילאית לפני המוות וקבל מכות רצח, אך לא גילה מחבואים משום שחשש שמא בגללו יוציאו יהודי למוות.

כשאני נזכר בגבורתו של אחי היקר רפאל ובצבע עור גופו לאחר המכות שקיבל במקומי, רעד עובר בכל גופי. בשמים משלמים על הכל ולא נשארים חייבים לאף אחד. כל קיום מצוה במסירות נפש מזכה לרחמי שמים עד בלי גבול, ובזכות מסירות נפשו של אחי זכינו כולנו להנצל לחיים.

אחי ע"ה זכה להקים בארץ משפחה לתפארת, והזכות הזאת תעמוד לזרעו עד עולם.

היציאה מהגטו

אנו עדיין היינו סבורים שלוקחים אותנו להוצאה להורג בפורט התשיעי. נשארנו בין האחרונים וחיכינו לראות לאן מובלים האנשים בשורה הראשונה - אם הם יוצאים משער הגטו ופונים ימינה, זו הדרך לפורט התשיעי ופירושו של דבר הוצאה להורג. במקרה כזה כולנו היינו בורחים מהמשלוח למרות השמירה הכבדה של הגרמנים. היה ברור שאנשי הס.ס. יירו בנו כשנברח, אך יתכן שבכל זאת יצליחו כמה מאיתנו להשאר בחיים. לא נלך ככבשים לטבח. הסתכלנו על הראשונים וראינו שהם פונים שמאלה לכיוון קובנה ומקרב הלב זועקים: "נצלנו!" ומתחננים לבורא עולם שנזכה בהמשך לרחמי שמים הגדולים. זה היה רגע של מעבר ממוות לחיים, מי יכול לתאר את ההרגשה ברגעים כאלו.

עברנו את סלבודקה וצעדנו בגשר שעל נהר הויליי. הובילו אותנו תחת שמירה כבדה של אנשי הס"ס. עברנו גם דרך רחוב לוקשה – הרחוב בו גרנו לפני המלחמה בקובנה. ראינו את ביתנו והכל היה כה זר לנו. חשבנו שנפגוש מכר ליטאי כלשהו בדרך.

כך הלכה כל הקבוצה לתחנת הרכבת בקובנה, ושם כבר עמדו עשרות קרונות משא של בהמות. הגרמנים הכניסו בתוך הקרונות את אנשי הגטו וסגרו את החלונות בחוטי תיל כדי שלא יוכלו לקפוץ דרך החלון. כנראה חשבו הגרמנים שיצליחו להוציא יותר יהודים מאנשי הגטו, שכן כשחילקו אותנו בקרונות לא דחסו אותנו והיה מספיק מקום לשכב על רצפת הקרון. כך יכולנו לנוח מעט לאחר הימים הקשים שעברו עלינו במלינות ולאחר מכן בעת המשלוח מהגטו. יש לציין שיחסם של השומרים אלינו היה נאות, בלי עינויים והפחדות. השומרים אנשי הס.ס. היו שומרים מהגטו; הם הכירו אותנו וידעו שאנחנו ממושמעים ולא עושים בעיות, ולא נתקומם נגדם או נברח. הם הציבו בכל קרון רק שומר גרמני אחד, ובסוף הקרונות נסעו קבוצות של שומרים אנשי ס.ס. למקרה של בריחה והתקוממות. הם ראו שאנחנו שקטים ולכן לא התערבו ולא דיברו איתנו. בכל קרון שמו דלי מלא מים לשתיה, אך אנשים פחדו לשתות וחששו שמא המים מורעלים. לא היתה בעיה של יציאות לשירותים מפני שימים רבים לא אכלנו ולא שתינו. היו לנו שני ככרות לחם שהוצאנו מהגטו, אכלנו מהם במשך הנסיעה והתחזקנו מעט. השאלה הגדולה היתה - לאן לוקחים אותנו. לא האמנו לגרמנים שאנו נוסעים לעבודה בגרמניה וחשבנו שמוציאים אותנו להורג, כיוון שכך גם חיסלו את גטו וילנא. לא חשבנו שגטו קובנה מיוחס יותר מגטו וילנא.

הרכבת החלה לנסוע ונכנסה למנהרה. נבהלנו מפני שידענו שמסילת הרכבת דרך המנהרה מובילה לוילנא, לגיא ההריגה ביערות הפונאר ששם נרצחו כמאה אלף יהודים. בכיות ויללות החלו להשמע וכולנו חשבנו שמובילים אותנו להריגה.

פתאום הרכבת נעצרה, עברה למסילה אחרת וחזרה אחורה לקובנה. קול שמחה יצא מפינו, ניצלנו. הסיבה לכך שהרכבת נכנסה למנהרה היתה כדי להחליף מסילה ולהביא אותנו לגרמניה. כך היינו שרויים כל הזמן בפחד מוות. ידענו שאי אפשר להאמין לגרמנים הנאצים. השאלה הגדולה שנקרה במוחנו היתה - לשם מה הגרמנים מביאים אלפי יהודים מגטו קובנה, אנשים שבורים ורצוצים, חלשים וגלמודים לגרמניה?

לא ידענו אז שהיטלר ימ"ש נתן פקודה לשלוח את כל היהודים ששרדו מהגיטאות וממחנות העבודה לגרמניה כדי לבנות את ערי המבצר שיעמדו נגד כל ההפצצות של בנות הברית.

בני משפחתנו שכבו בפינה כלשהי בקרון. לא ידענו מה עומד לקרות עמנו - האם באמת לוקחים אותנו לגרמניה? מה פירושו של מחנה ריכוז? הודינו לבורא עולם על שאנחנו עדיין בחיים. אם היינו נשארים ח"ו בתוך המלינה - כולנו היינו נשרפים חיים, שהרי כשיצאנו מהגטו ראינו שהגרמנים התחילו לשרוף את כל בתי הגטו. השוטר שהלשין עלינו הציל את חיינו.

שכבנו על רצפת הקרון בדומיה. לא שוחחנו זה עם זה. השתיקה היתה הסכם קולקטיבי. לאחר נסיעה ארוכה ראינו דרך החלון כפרים של ליטאים החיים בשלווה וברוגע. כמה גדול היה הניגוד בין שלוותם לפחדנו המשתק מן הבלתי נודע! במהלך הנסיעה נודע לנו מן השומרים הגרמנים שלוקחים אותנו למחנה ההסגר "שטוטהוף" הממוקם ליד העיר דאנציג. הם ידעו לומר לנו שתערך הפרדה בין הגברים והנשים. כשאמא שמעה זאת היא החלה לבכות. ברכבת היא ניסתה להגן עלינו, לאחוז בידינו כדי שלא ניפרד, אך היתה זו רק תנועת הגנה מחפה ואוהבת, כי גם ברכבת כבר לא היינו ברשותה. על קורותינו במחנה האיום שטוטהוף אכתוב אי"ה בספרי הבא - חלק שלישי.

יחס 'מיוחד' ל'חשובי' הגטו

בגטו נותרה קבוצה קטנה נוספת של יהודים שמנתה כשלוש מאות איש. אלה הגיעו למחרת למחנה. בקבוצה זו היו 'חשובי' הגטו - העובדים בבנין הגסטפו. הגרמנים אנשי הס"ס הבטיחו להם יחס מועדף ויעצו להם לבוא עם משפחותיהם למקום עבודתם בבנין הגסטפו, ומשם, כך אמרו, יקחו אותם הגרמנים ברכבת מיוחדת לגרמניה. בגרמניה הם ימשיכו לעבוד אצל הגרמנים ויזכו ביחס הגון ומיוחד כמו בקובנה. העובדים האמינו להם, וכמתוכנן התאספו ביום ראשון עם משפחותיהם בסמוך למקום עבודתם. הם שוכנו מספר ימים במרתפי הגסטפו בקובנה בהמתינם לרכבת המיוחדת שתיקח אותם לגרמניה.

ביום חמישי, 13.7.44 למניינם, עצרה רכבת נוסעים סמוך לקובנה ואספה אל קרונותיה את כל קבוצת העובדים ומשפחותיהם. הרכבת לוותה בשמירה של מעט חיילים ובה נהגו כבוד בנוסעים, אך לתדהמת הנוסעים לא היתה גבול כשראו שיעד הנסיעה אינו גרמניה, כמובטח, אלא מחנה שטוטהוף. כשנכנסו בשערי המחנה ראינו אותם לבושים בהידור, בריאי בשר ומדושני עונג, אך עד מהרה הכירו את זהותם כיהודים והושם עליהם עולו של מחנה איום כשטוטהוף. הגרמנים הערימו עליהם. אנשי הגסטפו ובראשם ג'קי מסרו אותם למפקד המחנה, ואז הלכו ונעלמו מן האופק יחד עם הבטחתם ה"קוסמת"

- גרמניה. במחנה שטוטהוף הם הכירו לראשונה את נחת זרועם של הנאצים, עונו, הוכו והושפלו בדיוק כמונו. אני זוכר שבתחילה הם חשבו שחלה טעות ביעד הנסיעה. הם חיפשו את אנשי הגסטפו של קובנה, אך לשווא - כולם נעלמו כלא היו. אז הבינו במר נפשם את עורמתם של אנשי הגסטפו שעכבו אותם עד למשלוח האחרון בגטו, כביכול "משום עינא בישא".

כשהיינו במחנה, שמענו שהזקנים שהוצאו מהמשלוח וכן כל מי שנמצא בגטו הוצא להורג על ידי הגרמנים בבית הקברות של הגטו. עד יום שישי 15.7.44 כ"ג תמוז תש"ד נשרפו כל בתי הגטו.

לאחר המשלוחים נשארו בבונקרים בגטו כארבעת אלפים אנשים, נשים וילדים. במשלוח שלנו ביום רביעי יצאו כאלף איש וזה היה המשלוח האחרון מגטו קובנה לגרמניה.

שריפת הגטו

שריפת הגטו

כשהתקדמנו לכיוון שער היציאה של הגטו ברחוב וורנוס, הבחנו שהגרמנים החלו לשרוף את בתי הגטו. ביציאת הטרנספורט שלנו ביום רביעי, הפסיקו הגרמנים לחפש אנשים במלינות והחלו לשרוף בית אחר בית.
הם אפילו לא פוצצו את הבתים, אלא שפכו חומר דליק - נפט או בנזין - על הבית, השליכו גפרור דולק, והבית הפך במהירות ללפיד אש.
מכל פינות הבית ראינו להבות. זה היה בסוף הקיץ וקורות בתי העץ היו יבשות מאד, כך היו חומר בעירה מצוין.

הגטו עולה בלהבות

לאחר המלחמה סיפרו לי ניצולים על המראה הנורא: רוב בתי הגטו נשרפו כליל תוך יומיים בלבד, ורק ארובות הבתים העשויות לבנים (שנשרפו בתנור טרום הבניה והיו חסינות אש) נותרו כמצבות - זכר לחיים שהיו ואינם.
כשעברנו את שער הגטו העפנו בבתים מבט כאוב, מעונה וחושש מפני הבאות; ידענו שבבתים הנשרפים מתחבאים אלפי אנשים, אך לא היה בכוחנו לעזור. בליבנו התאבנה אבן כבדה שהקשתה עלינו את הליכתנו, האבן הורכבה מאלפי חלקיקי פחד מן העתיד הנעלם. לא ידענו מה זוממת החיה הנאצית לעשות איתנו, מה נגזר עלינו מן שמיא.

כך הציתו הגרמנים את כל בתי הגטו, וכולם נשרפו חיים הי"ד. אלה שטיפלו לאחר שחרור הגטו בהבאת הקדושים לקבורה סיפרו שמי שהתחבא במחבוא בתוך כתלי הבית - לא נשארו ממנו אפילו עצמות, הכל הפך לאפר ולא היה מה לאסוף לקבורה,

אך מי שהתחבא בתוך המלינות במרתפים - נחנק מעשן השריפה וגופו נשאר שלם והובא לקבר ישראל בבית הקברות של הגטו.

מן הנשרפים בגטו

בחיסול הגטו נשרפו כמה מגדולי ישראל, ביניהם הגאון הרב משה סקארוטי, רבה של סלבודקה לפני המלחמה וחתנו של הגאון הרב משה מרדכי אפשטיין ראש ישיבת "כנסת ישראל" בסלבודקה ורבה של סלבודקה. יש לציין שנוסף על גדלותו של הרב סקארוטי בתורה, הוא היה גם דרשן גדול ובימי הקושי והצער בגטו הוא היה מחזק את כולם באמונה ובציפיה לישועה. שוב ושוב היה מזכיר שרק בורא עולם יכול להציל את עם ישראל, והמליץ להרבות בתפילה. שמעתי דרשה אחת מפיו בראש השנה בגטו לפני התקיעות, כפי שכתבתי. הרב סקארוטי נשרף במלינה עם אשתו הרבנית הצדקנית, בתו של הגאון ר' משה מרדכי אפשטיין, ובנו - תלמיד ישיבת סלבודקה שהיה עדיו לגאון. אני זוכר את מראה פניו האצילות. גם בתם העדינה והצנועה נספתה עם הוריה ואחיה. במחצית השנה האחרונה של הגטו הם גרו מולנו ברחוב סטולגינסקי וכך הכרתי אותם היטב. בני משפחת הרב היו למופת ולדוגמא בגטו בנועם הליכותיהם ובטוהר מידותיהם שבלטו גם בעיתות של כאב ובימים של צער. הי"ד.

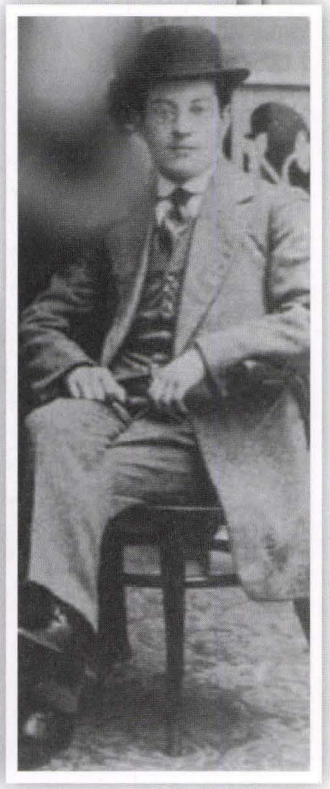

רבי משה סקרוטי הי"ד בצעירותו

הגטו בחורבנו

גם הגאון ר' בנימין אזינסקי, מגדולי תלמידי החכמים לפני המלחמה בכולל סלבודקה, נשרף במחבוא בגטו יחד עם אשתו הרבנית הצדקנית מרת לאה הי"ד. בקובנה כינו את הגאון בשם "בעל ראש הברזל" שהיה חד כתער בלמדנותו, הי"ד.

לא אוכל לשכוח את מורי ורבי בתפארת בחורים בגטו, הגאון הצדיק הקדוש רבי שמואל מארוק הי"ד, שנשרף גם הוא עם הרבנית ועשרת ילדיו בבית הצריפים בגטו. סיפרו לי חברי במחנה שטוטהוף שהם הכירו את הבית שבו התחבא וראו כיצד נתפס: כשהשהות בבונקר היתה בגדר חנק, הוציא הגאון רבי שמואל צינור מפינה כלשהי של המחבוא כלפי חוץ כדי שיכנס דרכו מעט אויר, ואז זיהו הגרמנים את הצינור וממילא גילו את הבונקר והוציאום להורג הי"ד.

אזכיר אף את הגאון רבי זלמן פרמוט, מנהל כולל סלבודקה, שהיה אחד מגדולי התורה בקובנה ובליטא. בעולם הישיבות כונה בשם: "ר' זלמן קוברינר", אשר נודע לעילוי גדול

משלחת רבנים - אמריקה תרפ"ד
יושבים מימין: רבי זלמן פרמוט, רבי אייזיק שר, רבי אליעזר יהודה פינקל,
רבי אברהם קלמנוביץ, רבי ראובן ליבוביץ
עומדים מימין: רבי אברהם חיניץ, רבי יוסף אדלר, רבי ניסן וקסמן,
רבי משה מנדלוביץ רב דוויזנא, רב מליטא ?, רבי בן ציון קליבנסקי

בישיבת סלבודקה. סיפורים רבים נכרכו בשמו ובאישיותו הגדולה. בגטו אמר שיעורים עמוקים בלמדנות עצומה. מצבם בגטו היה קשה מנשוא. הוא נסע עם משפחתו למחנה לאנצברג בגרמניה, אולם שם, למרבה הצער, נערכה אקציה לזקנים ולילדים והוא נלקח עם בנו הצעיר להשמדה באושוויץ. בנו הגדול שהיה כבן שבע עשרה מת מרעב ומעבודה קשה במחנה לאנצברג. אשתו הרבנית ובתו בת הארבע עשרה נלקחו בסלקציה משטוטהוף להשמדה לאושוויץ. כך נגדעה משפחה מפוארת הי"ד.

היו גדולי תורה נוספים בגטו, והעובדה שלא הזכרתי את שמם נעוצה בכך שהייתי בגטו רק נער צעיר ואיני זוכר עוד, ואף קטונתי לתאר במילים ענקי רוח וגדולי האומה. יתן ד' וזכותם תעמוד לעם ישראל עד ביאת משיח צדקנו.

קבורת הנשרפים

בתחילת חודש אוגוסט 1944 למניינם נכבשה קובנה על ידי הרוסים, והשרידים הניצולים החלו להתאסף בקובנה. הם נכנסו לגור בבתים של התושבים הגרמנים שעמדו ריקים. האזרחים הגרמנים ברחו עם החיילים הגרמנים מקובנה לפני כיבוש הרוסים. את האזרחים הגרמנים הללו הביאו הגרמנים בשנות המלחמה כדי ליישב את ליטא בגרמנים, מתוך מחשבה שהם ינצחו במלחמה ויש ליישב את האזור בגרמנים שינהלו את המדינה. כעת עמדו הדירות שלהם ריקות עם כל התכולה.

ראשית כל רצו הניצולים להביא את הקדושים של הגטו לקבורה – את אלה שנהרגו ברחובות הגטו, ובעיקר את מאות הנרצחים בבית הקברות של הגטו ואת עצמות אלפי יהודי הגטו שנשרפו במלינות. בשנות המלחמה רצה סטלין להתחבב על בנות הברית ובפרט על אמריקה, והיה מעונין להראות שהוא דמוקרטי. הוא הרשה ליהודים להקים קהילות לעניני דת במוסקבה ובשאר ארצות אירופה, וכך קמה בקובנה קהילת "חברה קדישא" שתפקידה היה לקבור את הקדושים שנשרפו בגטו. כפי ששמעתי, בראש מחלקת הקבורה עמד הרב ר' משה וולברשטיין ז"ל, תלמיד ישיבת סלבודקה לשעבר, שהצליח בחסדי שמים הגדולים לברוח עם קבוצה של אלף איש ממחנה העבודה באלקסוט. זה סיפור נוראי שרק הוא בעצמו צריך לכתוב ולספר. כל תפקיד מטעם הקהילה שחרר את בעליו מלהתגייס לצבא הרוסי, ואז עדיין היו קרבות גדולים עם הגרמנים בדרך לכיבוש ברלין.

הרב משה וולברשטיין זכה להקים בארץ דור של גדולי תורה המפארים את ארצנו הקדושה. הוא קיבל מהרוסים חיילים גרמנים שבויים כדי לסייע בהבאת הקדושים

שבוים מעבירים את עצמות הקדושים במרכז ר' משה וולברשטיין ז"ל

המונחים ברחובות הגטו לקבורה בבית הקברות של הגטו. המראות היו נוראים. לאחר כשלושה שבועות היו הגופות נפוחות ומפוררות. במשך הזמן היתה לו אפשרות נדירה לעזוב את ליטא ולעבור לפולניה כדי לעלות לארץ, ואז המשיך במצווה הגדולה הגאון הצדיק רבי מרדכי צוקרמן שהיה בגטו מהמקורבים ביותר לגאון וצדיק עולם רבי מרדכי פוגרומנסקי. הם ניצלו יחד במחבוא עם משפחת קובלסקי והצדיק הרב אברהם יצחק וינקלשטיין. מי שעזר בחיפוש היה הרב אפרים גוטמן מניצולי הגטו, שהיה בנו של אב"ד של קובנה הרב הגאון ר' גרשון גוטמן זצ"ל. הרב גוטמן היה תלמיד חכם וזכה לעלות לארץ ישראל ולהקים משפחה לתפארת. הגאון הצדיק רבי מרדכי צוקרמן זצ"ל סיפר לי שהם בדקו בית אחר בית ועברו בכל המחבואים כדי להוציא את הקדושים לקבורה. הם לא השאירו בית שרוף אחד שלא נבדק והביאו את כולם לקבורה.

הבאת כל הקדושים לקברות ישראל היתה עבודת קודש עצומה. לאחר עשרות שנים הרסו הרוסים את בית הקברות ונתנו רשות להעביר את עצמות הקדושים מהגטו לבית הקברות באלקסוט שנשאר שלם. העבירו לשם את קברו של הגאון רבה של קובנה רבי יצחק אלחנן ספקטור עם בנו הגדול ממלא מקומו הגאון רבי צבי ספקטור, וסביב קברו נקברו כל הקדושים השרופים מגטו קובנה.

נסיון קבורה לאחר חמישים שנה

לפני כעשרים שנה ביקרתי בוילנא ובקובנה עם משלחת ניצולי הגיטאות מליטא. סיבת נסיעתי היתה קודם כל הרצון להודות לבורא עולם בכל מקום בגטו שבו נעשה לי נס. רוב שטח הגטו היה עדיין חרב; כנראה פחדו הליטאים לגור במקומות אלו שבהם נהרגו

ונשרפו אלפי אנשים וילדים. בעת הליכתי ראתה אותי אישה ליטאית והבחינה בי שאני מכיר את המקום ויודע מה אני מחפש. היא אמרה לנו שהיא גרה במקום, ועד היום עדיין מוצאים מלינות עם עצמות הקדושים שלא הובאו לקבורה. היה זה לפלא בעיני, שהרי ידעתי שחיפשו היטב והביאו את כולם לקבורה. לא היתה לי אפשרות להמשיך לדבר איתה מפני שהאוטובוס עימו הגענו מוילנא לקובנה היה מוכרח כבר לחזור. הבנתי שבאמת מכל מחבוא שנשרף הביאו את כולם לקבורה, אך היו מחבואים שלא היו בתוך מרתפי הבתים והם לא נתגלו. בגטו ידעו שככל שהפתח למחבוא יהיה יותר מוסווה - גילויו יהיה קשה יותר. היו אנשים שעשו מחבואים לא בבתים אלא בחצרות מחוץ לבתי הגטו, וביקשו ממכרים שישפכו למעלה עפר כדי שלא ימצאו שום פתח כניסה. אחר כך הם לקחו איתם לבונקרים כלים כדי לחפור בעצמם חפירה וכך לצאת דרך מחילות העפר החוצה, או שביקשו מאנשים שהתחבאו במלינות טובות שלאחר השחרור יחפשו את הבונקר מבחוץ ויוציאו אותם.

אני זוכר שאדם אחד שם ארגז גדול בתוך האדמה מחוץ לבתי הגטו, השאיר לעצמו פתח לכניסת אויר וחשב לשהות שם כמה ימים עד שישתחרר ע"י הרוסים. הוא ביקש מידידיו שהיו להם בונקרים טובים שלאחר שלושה-ארבעה ימים, כשישתחררו, יחפרו ויוציאו אותו מארגז העץ הטמון בתוך האדמה. לאחר יום אחד הוא הרגיש שהוא מת במקום, ועל ידי איתות פרימיטיבי כלשהו שסוכם עימם מראש, התחנן שתיכף יוציאו אותו מהקבר שהוא קבור בו. הם חפרו והוציאו אותו, וכך הוא ניצל. הוא נסע למחנות בגרמניה ונשאר בחיים.

תקלות רבות התרחשו, ואנשים שהיו במלינות לא יכלו לפתוח את הפתח וכך מתו בתוך הבונקרים. בשלושת הבתים הגדולים בני הארבע קומות שפוצצו ע"י הגרמנים היו בחדרי המרתפים כמה מחבואים, ולאחר פיצוץ הבתים ומפולת הבנינים נשארו האנשים קבורים שם. כנראה עכשיו בונים שם בשטח הגטו בתים גדולים וחופרים באדמה ומוציאים מדי פעם את עצמות הקדושים.

התחלתי לארגן קבוצה מידידי יוצאי גטו קובנה שתבקש מועד הקהילה המצומצמת בקובנה לפעול אצל הממשל הליטאי שירשה לנו לחפש את עצמות הקדושים בגטו. ההסכמה מהליטאים ניתנה, וכעת רצינו להביא מיכשור אלקטרוני שיחפש הד של חלל באדמה.

תכננו לגשת לעיריית קובנה ולקבל את התכנית של כל הרחובות והבתים שהיו בגטו לפני המלחמה, שהרי עכשיו הכל חרב, וכך נלך ונבדוק בית אחר בית וחצר אחר חצר.

רצינו לחפש בעיקר בשטחים הריקים שהיו סביב הגטו ליד הבתים, ובפרט ליד שפת הנהר הוויליי ששם בנו את המחבואים הכי טובים. חשבנו שאולי כך נצליח למצוא עוד עצמות של קדושים שלא זכו להגיע לקבורה. היה לנו ברור שכל מחבוא שהיה לו פתח כניסה מוסווה ברצפת הבית - לאחר שריפת הבית כשכל התכולה נשרפה ודאי נתגלתה רצפת פתח המלינה ואז הביאו המתעסקים במצווה הגדולה את הנספים לקבורה. הבעיה יכולה להיות רק במחבואים שבהם פתח הכניסה היה מחוץ לבית דרך מחילה באדמה, כי אם לא הצליחו לצאת - נספו שם, והמתעסקים לא מצאו את המחבוא. כששמעתי מהליטאית שמוצאים עוד היום עצמות של קדושים, הבנתי שכנראה כאשר בונים בית גדול וחופרים בעומק האדמה - מוצאים עוד בונקר מזמן הגטו. כמובן מדובר במחבואים יחידים, כי את רובם מצאו.

אנו, הניצולים מהגטו, הרגשנו שזו החובה והזכות שלנו לחפש את השרידים, ואם נמצא - להביאם לקבר ישראל. יש לי קרוב משפחה, בן דוד של אשתי, שיש לו חברה גדולה בחוץ לארץ העוסקת בהעברת בתי קברות של יהודים ממקום למקום לפי דיני ישראל. זו הוצאה גדולה מאד של מאות אלפי דולרים, אך לאחר ששמע שמדובר בקדושים

הנהר הוויליה כיום

המחבר מקבל את ברכת רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל

רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א בחלוקת פרסים בישיבת 'מאור יעקב' של בני רבי שרגא פייבל גיברלטר זצ"ל, במרכז רבי יעקב אלדשטיין שליט"א

שנשרפו על ידי הגרמנים בחיסול הגטו - היה מוכן לעשות את ההעברה על חשבונו הפרטי. הוא רצה לזכות במצוה הגדולה בכספו והיה מוכן להביא לארץ את עצמות הקדושים על חשבונו; הוא רק ביקש רשות מגדולי ישראל להביאם באניה כדי להוזיל את המחיר, ולא במטוס שמייקר מאד את העלויות. פרט לכך, הוא ביקש שאת עצמות הקדושים שימצאו יכניסו עם עפר בתוך ארגזים מקרשי עץ, מה שיוזיל את ההעברה. כמו"כ בקשתו היתה שאת החיפושים אנחנו נעשה לבד, וברגע שנמצא עצמות - הוא מיד יבוא עם אנשיו ויעשה את ההעברה לפי דעת גדולי התורה ולפי דיני ישראל. הכל היה מסודר. הממשלה הליטאית עמדה לתת אישור לחפור כדי למצוא את עצמות הקדושים, והקבוצה התענינה במכשור האלקטרוני הכי חדיש שיאפשר למצוא חלל ריק באדמה. כולם רצו לזכות במצווה הגדולה של קבורת מתי מצווה לאחר כחמישים

שנה שבהן לא זכו לבוא לקבר ישראל. הלכתי לגדולי ישראל - מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל ויבדלחט"א מרן הגראי"ל שטינמן שליט"א לקבל את הסכמתם, אך הגראי"ל עורר שאם עצמות הקדושים קבורות בחלל האדמה יותר מחמישים שנה - יתכן שהמקום נקרא קבר. לכן נפסק, שאפילו הגופות והעצמות נמצאים בתוך חלל של חדר בתוך עומק האדמה כחמישים שנה ולא מכוסים בעפר - המקום הפך לקבר ואסור לגעת בו. רק אם בונים במקום וחופרים ומוצאים את עצמות הקדושים - חייבים להביא את העצמות לקבורה. וגם הליטאים עלולים לבנות בבית קברות קיימים. והאם נתחיל בשל כך להעביר את כל בתי קברות בליטא. לאחר שקיבלתי את פסק דין האומר שהמקום הפך לקבר ואסור לגעת בעצמות - התפרקה הקבוצה ולא המשכנו לטפל בזה יותר.

הנס הוא, שהליטאים אנשי המקום מפחדים לגור באיזור זה שהיה בית קברות גדול של מיתות אכזריות, אך בכל זאת, הם בנו במקום מבנים ציבוריים כמו בנין חברת החשמל. כשהייתי שם לפני כעשרים שנה היה שטח הגטו כמעט ריק, אך כיום אני לא יודע מה המצב במקום. ברור שהנסיעות לבתי קברות וההתעניינות במקומות אלה עוצרות את הסחף של החרבת בתי קברות של יהודים, בפרט בליטא - לשם חוץ משרידי יהודים יוצאי ליטא כמעט אף אחד לא מגיע.

ראיתי שבשטח בית החולים השרוף צירפו כמה מגרשים ובנו בית גדול עם עשרות דירות, אבל הבחנתי שישנה עניות גדולה במקום. כל ליטאי בעל יכולת לא רוצה לגור בגטו שנשרף בעבר מפני שהדבר מפחיד אותו. המקום הבנוי ניצב סמוך לבתי הליטאים שהיו מחוץ לגטו ברחוב סטולינגסקי, והבית הגדול שנבנה על שטח בית החולים צורף לשכונה שלהם שהיתה קיימת בזמן הגטו. הסתובבתי קצת סביב השטח שבו היה בית החולים כדי למצוא שרידים, אך לא מצאתי שום דבר ובקושי יכולתי לשער את המיקום המדויק של בית החולים השרוף.

הניצולים מהגטו

ניצולי המלינות

כשהשתחררתי לאחר המלחמה, שמעתי ששתי מלינות בגטו לא נשרפו ויושביהן נותרו בחיים. היו בגטו שלושה בנינים גדולים עשויים אבן בני ארבע קומות. באחד מן השלושה היה מרתף שבו הותקנה מכונה ששימשה את בית המרחץ בגטו בהנהלתו של הגאון הרב אפרים אושרי. במרתף היו חדרים רבים שבהם לא גרו אנשים; אלה שימשו למטרות אחרות, כגון אימון נוער בכלי נשק ועוד. היות שהמרתף היה בעומק האדמה - לא שמעו בחוץ את היריות כלל.

במרתף זה בנה מנהל הוורקשטטים הקטנים, המהנדס גולדשמיד, את המלינה הטובה ביותר בגטו. במלינה זו היו תנאים משופרים במיוחד עד שאמרו שאפשר לשהות בה מספר שבועות. במלינה היו צינורות איוורור, אוכל, מים ושירותים. במלינה זו התחבאו המהנדס גולדשמיד ומשפחתו, המתאגרף אלוף ליטא דניאל בירגר עם אביו ומשפחתו, ומשפחות נוספות שלא הכרתי. בוני המלינה הסכימו לצרף אליהם את הגאון הרב ר' אפרים אושרי; כנראה נעזרו על ידו למצוא את המקום הטוב ביותר להקמת המלינה והסתרתה על ידי מתקני בית המרחץ שבבעלותו. בחיסול הגטו פוצצו הגרמנים את הבית הגדול, ומפולת של אבנים ופסולת בנייה כיסתה כגבעה את כל שטח הבניין. כמעט בכל בונקר בגטו הוכנה מראש אפשרות מילוט במקרה של מפולת. כלי חפירה הונחו בהישג יד כדי שבמקרה של מפולת יוכלו לחפור ולצאת מהבונקר, וכן הוכן גם חדר בשביל למלא בו את העפר שיווצר מחפירת התעלה במקרה של פיצוץ ומפולת.

איני יודע במדויק איך הצליחו לצאת מהמלינה לאחר שהבית הגדול התמוטט עליהם. יש אומרים שלאחר הכיבוש הרוסי שמעו אנשים יחידים מהגטו שניצלו את קולות בקשתם לעזרה וחפרו תעלה קצרה כדי להוציא אותם מתחת המפולת, ויש אומרים שהם בעצמם הצליחו לחפור שם תעלה צרה ולצאת. המהנדס גולדשמיד זכה לעלות לארץ, וכששמע על גדלותו של הגאון הצדיק והקדוש הרב ר' אברהם גרודז'נסקי, אמר שאם היה יודע בגטו על גדלותו - היה מחביא גם אותו במחבוא שבנה.

רבי אפרים אושרי זצ"ל [במרכז התמונה] ביציאה מהבונקר

היה עוד מחבוא אחד שניצל בגטו. את הסיפור סיפר לי אחד הניצולים שעלה לארץ, אני זוכר רק את שמו הפרטי - ראובן. הם בנו את המלינה ברחוב קריצוקיציה ליד שפת נהר הוילי. בחצר שלהם היה מרתף בטון שנועד לבניית בית, אך הם לא בנו שם בית אלא כיסו את כל משטח הבטון באדמה עד שלא ניכר למעלה שהיה זה משטח בטון לבניית בית. נכנסו לשם כארבעים איש, הכינו שירותים, מזון ומים לזמן רב, ובקשו ממכרים שלאחר שיכנסו כולם למלינה - יכסו את פתח המלינה בעפר כדי שלא יעלה על הדעת שמתחת לאדמה קיים מחבוא. הם הכינו צינורות פח באורך חמישים מטר לכניסת אויר ושמו אותם בתוך שיחים של תפוחי אדמה שגדלו שם מסביב לצרכי הגטו. הם הכינו באר למים, בור לשירותים והרבה אוכל. כמו כן, הכינו לעצמם מנות רעל למקרה שיתגלו. הם לא ימסרו את עצמם לרצח ע"י הגרמנים, אלא יקחו מיד את הרעל. בנוסף, הם הכינו לעצמם כלי חפירה ופטישים כדי שכאשר ישמעו ברדיו על הכיבוש הרוסי - ישברו את קירות המקלט ויחפרו באדמה מחילה ותעלה ויצאו מהמקום. למרות כל החיפושים שנערכו בגטו, יושבי מלינה זו לא נמצאו. לקראת סוף המלחמה שמו הגרמנים על תקרת המלינה תותח כדי להפציץ את קובנה. הגרמנים לא ידעו שיש למטה מבנה. כל ירי של פגז מהתותח גרם למתחבאים לחשוב שהמלינה שלהם מתמוטטת, והם שמרו היטב על הרעל כדי שאם יתמוטט המקלט - יוכלו להתאבד ולא יאלצו למסור את עצמם לגרמנים. כמעט שלושה שבועות הפגיזו

הגרמנים ממקום זה את קובנה והסביבה, ובנס המבנה לא התמוטט. פתאום הכל השתתק. הם חיכו עוד שבוע עד שיהיו בטוחים שלא נשאר אף חייל גרמני במקום, ואז התחילו לשבור מבפנים את הקיר. הם חפרו לעצמם מחילה ותעלה באדמה וכך יצאו מהמלינה. שלושים יום הם ישבו בתוך המלינה באימת מוות. למעשה, קובנה השתחררה כשבוע לפני כן. לאחר המלחמה דיברו שהיו מלינות נוספות של יחידים שהיו חפורות ומכוסות באדמה ולא התגלו, אך אחר כך יושביהן לא הצליחו לצאת בכוחות עצמם. הניצולים הספורים לא ידעו עליהם, וכך הם מתו בתוך המלינות. על שתי המלינות שניצלו שמענו באופן מפורט לאחר המלחמה.

הצלתו של הגאון רבי מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל

אעלה בזאת את קורותיו של הגאון רבי מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל בדיוק, כפי שסיפר לי הרב הצדיק ר' אברהם יצחק וינקלשטיין.

בתחילה אכתוב מעט על רבי אברהם יצחק, מאשר שמעתי בגטו על יחידים שהתרוממו באימת מוות לצדיקי הדור. בזמן הכניסה לגטו הוא הסתכן ונשאר להתחבא מחוץ לגטו. סיפרו שאביו התגלה אליו בחלום וציווה עליו להתגנב לגטו ולהציל את הגאון הצדיק ר' מרדכי פוגרומנסקי. הוא שאל את אביו בחלום איך יוכל להכנס לגטו מחמת השמירה הגדולה של הנאצים סביב לגדר התיל, ואביו גילה לו דרך מסתורית שבה יוכל להכנס. זה היה כנראה לפני האקציה הגדולה בז' מר חשון תש"ב שבה לקחו להריגה כארבעה עשר אלף יהודים מן הגטו. הוא שאל את אביו בחלום איך יוכל למצוא את הגאון, ואביו ענה לו שהוא מסתובב בסוף הגטו ושם הוא לומד בעל פה כל היום. לפי ההדרכה של אביו בחלום הוא הצליח להכנס ומצא את הגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי. הוא סיפר לו על החלום, והגאון רבי מרדכי הסכים ללכת איתו

רבי אברהם יצחק וינקלשטיין זצ"ל

ולהתחבא. כשהגיע לביתו וראה את המצב הרוחני אצלו - מיד ביקש הגאון להחזיר אותו לגטו, ובינתיים ניצל הגאון מהאקציה הגדולה. רבי אברהם יצחק וינקלשטיין, לאחר שהכיר את הגאון ביומיים אלו, כבר לא רצה לעזוב אותו והחליט להצטרף אליו לגטו. הוא דבק בו בכל גופו ונפשו ולא עשה שום דבר בלעדיו, ובהדרכתו של הגאון רבי מרדכי הוא הפך לאיש אחר שכולו מסירות נפש לתורה ולמצוות. קראו לו בגטו "בעל תשובה" וכך נשאר שמו לאורך כל הזמן. בתחילה הוא התחנן לאנשים שילמדו איתו חומש ורש"י, ואח"כ התחיל ללמוד גמרא. במשך הזמן ראיתי אותו לומד בלילות לבד גמרא רש"י ותוס' וראשונים, וממש נפתחו לו מעינות החכמה. כנראה היו לו כשרונות נדירים. כל היום הוא היה שקוע בתפילה, כולו דבקות בבורא עולם ובלימוד התורה, והכל תחת השפעתו של הגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי, עד שאמר עליו הגאון שהוא צדיק!!! לתואר כזה מפי הגאון זכה רק מי שהיה מיחידי סגולה שבדור.

מאותו יום שבו דבק בגאון, היה משקיע יומם ולילה בתפילה, בתורה ובמעשי חסד. כאשר הבחין הצדיק ר' אברהם יצחק ברעב הגדול בגטו ובפרט אצל בני תורה, הוא החל לאסוף כסף מהיראים כדי לתמוך בתלמידי חכמים יתומים ואלמנות, והכל בהדרכתו של ר' מרדכי. בכל יום חמישי הייתי רואה אותו כשהיה בא לאבא לקבל כסף לצדקה. כך הוא גדל לאחד מצדיקי הדור.

כל מה שאמר לו הגאון התקבל אצלו כתורה מסיני. הייתי רואה אותו בגטו עסוק תמיד בתורה, בתפילה ובמעשי חסד. הוא היה בידידות עם הגאון הצדיק ר' מרדכי צוקרמן שקירב אותו ביותר עד שנחשבו כמו אחים. תמיד כשפגשתי את הצדיק ר' אברהם יצחק, הייתי שומע ממנו שאנשים שהיו בגטו הם אחים לצרה. כך צריך לראות אחד את השני. הצדיק היה רואה בי אח של ממש. משרד העבודה של הגטו שראה את כל צדקותיו פטר אותו מלעבוד כמו כולם.

וכך הוא סיפר לי: כחצי שנה לפני שחוסל הגטו, עבר הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל לגור אצל משפחת קובלסקי, עליהם כבר כתבתי. למשפחת קובלסקי היו שלושה בנים. שניים מהם למדו איתי בתפארת בחורים בגטו, ובעקבות זאת הייתי נכנס פעמים רבות לדירתם. הם גרו בחדר גדול אשר טרם הסתיימה בנייתו. בגטו היה בנין לבנים גדול בן ארבע קומות ובעל ארבע כניסות שלא הושלמה בנייתו, והיות שחלק גדול משטח הגטו חוסל - איפשרו הגרמנים להנהלת הגטו לסיים את בניית הבית, דהיינו - להתקין חלונות ודלתות. בבניין זה שיכנה הנהלת הגטו משפחות רבות. הבנין כונה בשם "בנין צ'". אני זוכר שבחדרם הונחו רק מיטות. סמוך לחלון עמדה

מיטתו של הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי, מיטת ברזל פשוטה, ולידה היה שולחן קטן. משפחת קובלסקי תלתה סביב המיטה וילון כלשהו כדי להעניק לגאון פרטיות. משפחת קובלסקי כיבדה את הגאון רבי מרדכי בכל כוחה.

הכל הכירו בגאונותו ובצידקותו של הגאון רבי מרדכי. אין ביכולתנו להכיל מעט מהשגותיו. בסמוך לדירה יסדו בית כנסת. בפרוזדור ארוך וצר התאספו עשרות יהודים שלוש פעמים ביום למניינים. בימים מיוחדים הייתי בא גם אני להתפלל שם. באותו פרוזדור התקיימו שיעורי תורה וגמרא. ניתן להגדיר את המקום כ"גן העדן של הגטו"; האור הרוחני שבקע ממנו האיר את חשכת החיים בגטו.

בסיפור הצלתו של הגאון הצדיק רבי מרדכי, כפי שסיפר לי הצדיק הרב אברהם יצחק וינקלשטיין, מתגלית גדלותו וקדושתו העצומה, כפי שכתוב: "שומר ד' את כל אוהביו". השגחה עליונה עיטרה את סביבתו של הגאון להחיותו בימי הרעה, ואף מקורביו זכו להינצל בזכות הצדיק.

להלן השתלשלות המאורעות: בדירתם של משפחת קובלסקי התכנסו הרב אברהם יצחק וינקלשטיין (שידו לא משה מיד רבו), הגאון רבי מרדכי צוקרמן, בחור נוסף תלמיד ישיבת סלבודקה ובני משפחת קובלסקי. הם באו להתייעץ עם הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי ולשמוע מפיו מה לעשות בשעות טרופות אלו - האם להצטרף מיד לטרנספורט הגדול שיוצא מהגטו כבר באותו היום, יום שני (העשירי ביולי 1944), יחד עם הנהלת הגטו וד"ר אלקס ביניהם, או אולי להתחבא בגטו. השאלה היתה גורלית. לא ידענו אם יעד המשלוח הוא למחנות עבודה בגרמניה או לפורט התשיעי, שאם כך - עדיף להתחבא במקום כלשהו בגטו. מחבוא מוכן מראש לא היה להם.

בעוד הגאון הצדיק רבי מרדכי שקע במחשבות, והנה נשמעו צעקות העולות מן הרחוב. דיירי הבית הסתכלו דרך החלון, ולפניהם נתגלה מראה איום: במגרש היציאה נאספו עשרות יהודים טיפין טיפין, וברקע נשמעו שאגות הגרמנים המחייבות את כל השוהים עדיין בבתים לצאת מיד ולהתאסף במגרש. הנאצים החלו להכנס לבתים ולערוך חיפושים ולהוציא את כל מי שניסה להתחבא. כפי שכתבתי, בגטו התחבאו לאחר הטרנספורט השני כששת אלפים איש.

כששמע הגאון ר' מרדכי שהגרמנים חוטפים יהודים מן הבתים, מיד פסק לכל השוהים במחיצתו שזו אקציה למוות חס ושלום, ולכן עליהם להתחבא במהירות האפשרית.

הגאון יעץ להם לפתוח את כל הדלתות של חדרי בית הכנסת הסמוך לדירתם וכן את דלת הכניסה שלהם, ולהתחבא מאחורי הוילון שהיה תלוי בין הדלת לארון בגדים קטן. (הוילון היה קבוע בחדר כדי שיוכלו להתלבש בצניעות.) העצה שיעץ הגאון בחכמתו התגלתה עד מהרה כנס הצלתם. הגרמנים נכנסו לבניין שלהם בסערה כשנשקם דרוך בידם, אך משראו שכל הדלתות פתוחות לרווחה - הבינו שדיירי הבית עזבו את המקום ופנו למגרש. הם עזבו את המקום ופנו לבית אחר. לאחר שהשתתקו צעקות הגרמנים הורה הגאון הצדיק רבי מרדכי לחפש מחבוא, בונקר או מקום מסתור אחר, כיוון שהשהות במחבוא המאולתר הינה בחזקת סכנה, **ולנס כפי שארע להם זוכים רק פעם אחת בחיים.**

אך יצאה ההוראה מפיו של הצדיק, וכבר יצאו הגאון רבי מרדכי צוקרמן והצדיק רבי אברהם יצחק וינקלשטיין לחפש מסתור בטוח יותר בבנין מגוריהם שהיה ריק מיושביו. כעבור דקות ארוכות מצאו השניים מקום בקומה שתחתיהם - חדר ארוך וצר שנבנה במיוחד כמקום מסתור. אורכו היה כשלושה מטרים ורוחבו כמטר וחצי. למעשה, החדר היה חלק ממטבח שהוקטן לצורך המסתור על ידי קיר, ולאורך הקיר הוכנסו כסאות. חלון לכניסת אויר לא היה בחדר. הכניסה אל המסתור היתה דרך פתח קטן שהיה סמוך לרצפה, וארון בגדים קטן הסתיר את פתח הכניסה למחבוא. כשעה לפני מציאת המסתור תפסו הגרמנים את המחבוא והוציאו את המתחבאים לטרנספורט. במסתור עוד היו שיירי לחם ודליים מלאים במים שהוכנו על ידי המתחבאים. רבי מרדכי צוקרמן ורבי אברהם יצחק וינקלשטיין חזרו אל רבם וסיפרו לו שמצאו מסתור. במהירות נכנסו כולם למחבוא, ולא שכחו לסגור את פתח הכניסה לחדר באמצעות הארון שעמד שם בסמוך. הקבוצה שמנתה תשעה אנשים שהתה במחבוא במשך חמישה ימים (לפי דברי רבי אברהם יצחק) בלא שום פתח איוורור. לא יאומן כי יסופר!

לאחר מספר ימים, כשעסקו הגרמנים בשריפת בתי העץ של הגטו, נשמע לפתע פיצוץ חזק בתוך הבניין שבו הסתתרו. הגאון הצדיק רבי מרדכי שלח את שני שליחיו - הגאון הצדיק רבי מרדכי צוקרמן והצדיק רבי אברהם יצחק וינקלשטיין לברר מה ארע לבנין שלהם. משיצאו, נוכחו לדעת שהגרמנים פוצצו את הבנין הגדול על ארבעת קומותיו. הבנין הגדול התמוטט מן הפיצוץ, אולם בחסדי שמים המקום שבו התחבאו באמצע הבנין נותר שלם. השניים שמעו את הגרמנים משוחחים ביניהם על כך שבעוד דקות ספורות הם מתכוננים לפוצץ את החלק שנשאר שלם, ומיד שבו השניים לגאון הצדיק רבי מרדכי וסיפרו לו את אשר שמעו. הצדיק אמר להם שאסור להישאר במקום וצריך מיד לברוח.

הפח נשבר והצדיק נמלט

כפי שכתבתי, הבנין עדיין היה באמצע בנייה, ולצד הבנין היה בור גדול ועמוק להמסת סיד לבניה. בזמן קיום הגטו היה הבור ריק מסיד. הגאון אמר להם לחפש מקלות כדי להעמיד פנים כאילו הם אוחזים ברובים, ובשעת דמדומי ערב יש לקפוץ מהבנין לבור הסיד. כך אכן עשו כולם, ואף גרמני לא הבחין בהם. יד ההשגחה הגנה עליהם וניסים גדולים ליוו אותם בכל צעד ושעל. כשיצאו הבחינו לתדהמתם בחוטי חשמל הקשורים לדינמיט (פצצה) ש'משום מה' לא התפוצצה. נס נוסף ארע כאשר גג הרעפים נותר שלם וכיסה את שלד הבנין שהתמוטט. בגג היו מוחבאים שלש מאות ספרי תורה, ובחסדי שמים הם לא ניזוקו. בורא עולם שלח את גג הרעפים לכסותם, וכך במשך עשר שנים הגן הגג על ספרי התורה מגשם או משמש

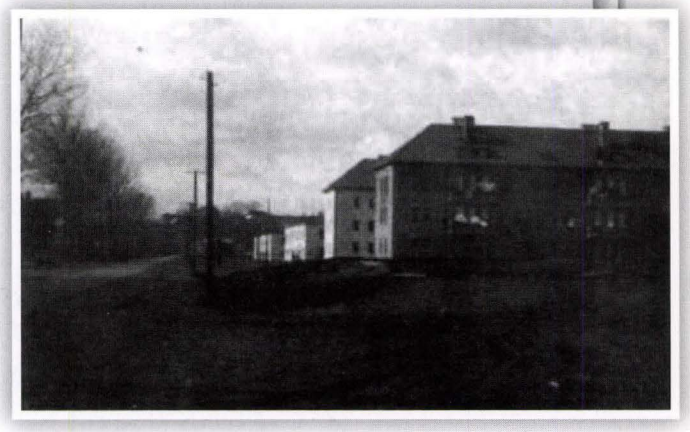

הבלוקים הגדולים - מקום ההצלה

לאחר מכן אמר הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי שגם בור הסיד מהווה סכנה, ואין להשאר בו כיוון שכאשר יאיר היום הם עלולים להתגלות. היעד הבא היה להתגנב דרך גדר התייל של הגטו ולברוח דרכו. ליד בור הסיד היה שטח ריק שבו גידלה הנהלת הגטו תפוחי אדמה. השיחים כבר היו גבוהים דיים כדי להוות הסוואה למסתתרים בינותם. הגאון הציע לזחול על האדמה בין השיחים של גידולי תפוחי האדמה כדי להגיע לגדר, ומשם יחפשו דרך לעבור את הגדר ולברוח מהגטו. מקום המפגש אחר כך יהיה שפת נהר הוילייי, שם גדלים שיחים גדולים שיסתירו אותם לבל יתגלו. הגאון הצדיק רבי מרדכי צוקרמן והרב אברהם יצחק וינקלשטיין הצטרפו כמובן לגאון הצדיק רבי מרדכי ועברו יחד את גדר הגטו דרך גידולי תפוחי האדמה. משפחת קובלסקי לא הסכימה לרעיון. מר קובלסקי טען שהוא רואה בבריחה זו סכנה גדולה, והציע ללכת בצורה גלויה לשער הגטו השני ברחוב וורנוס, ליד המנסרה (שהיתה סמוכה לנהר הוילייי), ולהציע לשומר הגרמני את שעון הזהב שלו בתמורה להיתר יציאה מן הגטו. שעון הכיס היה עשוי זהב טהור ושוויו היה רב.

הם החליטו להתפלג. ארבעה הלכו כפי שהציע הצדיק - דרך השיחים של תפוחי האדמה. הם הגיעו לגדר ועברו אותה בקלות. לאחר שראה הגאון הצדיק רבי מרדכי צוקרמן שהמעבר התאפשר בקלות, ביקש לחזור לגטו ולקרוא למשפחת קובלסקי להצטרף אליהם בדרך זו. בכל הגטו היתה עדיין שמירה חזקה שתפקידה היה לשמור על השרידים שלא יברחו. הוא לא הצליח למצוא אותם. משחזר רבי מרדכי צוקרמן, ראה לתדהמתו את הנס הגדול: במקום שבו עבר הצדיק ר' מרדכי עם מלויו, ישן גרמני איש הס"ס במרפסת הבית כשמכונת היריה בידיו.

בינתיים כבר הלכה משפחת קובלסקי בחושך לכיוון שער הגטו. הם צעקו לשומר בגרמנית, אך אף אחד לא ענה להם. הם פתחו בעצמם את שער הגטו והלכו עד לנהר הוילי כדי להצטרף לגאון הצדיק ר' מרדכי פוגרומנסקי. גם להם אירע נס נורא, שהלא הגרמנים שמרו בכל מקום בגטו. כנראה הגנה עליהם זכות הכנסת האורחים שלהם במשך מחצית השנה שבה שהה הגאון הצדיק ר' מרדכי בביתם.

הקבוצה נפגשה כולה על שפת נהר הוילי. הרב וינקלשטיין סיפר לי שכל בתי הגטו כבר היו שרופים. לפי דבריו, הדבר התרחש בסוף השבוע הראשון. אבי משפחת קובלסקי חלם חלום שבו הזהירו אביו לעזוב בדחיפות את המקום שבו שהו כיוון שהוא בבחינת מקום סכנה, והם אכן עזבו את המקום במהירות האפשרית. למשפחת קובלסקי התלווה בחור נוסף, תלמיד ישיבת סלבודקה, והוא טען שלדעתו מסוכן ללכת על שפת הנהר ולעבור דרך בתים של ליטאים. הוא הלך לצד אחר ושם נספה הי"ד.

לימים סיפר לי הצדיק ר' אברהם יצחק וינקלשטיין, שבפרשת דרכים זו שגה את שגיאת חייו וכל ימיו הוא מתחרט ומכה עצמו על כך. וכך היה המעשה: הרב אברהם יצחק וינקלשטיין הציע לכולם ללכת דגלית דרך היערות, כשנהר הוילי - שיצא מוילנא לקובנה דרך סלבודקה - מהווה סימן דרך ביער, וזאת במטרה להתקרב לרוסים וממילא להשתחרר מן הגרמנים. שהותם של שמונה אנשים במקומם העכשווי, קרי: שפת נהר הוילי, כרוכה היתה בסכנת נפשות ממשית, אולם הגאון הצדיק ר' מרדכי לא הסכים לנוע וטען שצריך להתחבא במקום עד שיגיעו הרוסים. ואכן, הם נשארו על שפת הנהר וניסו לכלכל את עצמם במעט ירקות שמצאו במקום. לאחר מספר ימים נכנסו לעומק היער בשל הפחד שמא יתגלו, כפי שמספר הרב אהרן וגשל שליט"א בספרו הנפלא על הגאון הצדיק רבי מרדכי צוקרמן זצ"ל "יחיד ודורו". למעשה, רציתי להוסיף פרט שאינו ידוע. כשנכנסו למעבה היער מצאו קבוצה של עשרים וחמישה אנשים שבראשם עמד יענקל'ה ורבובסקי מגטו קובנה. יענקל'ה היה בעבר תלמיד ישיבת טעלז וזיהה את הגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרמנסקי, ועל כן נאות לצרפם לקבוצתו ולדאוג למחייתם.

הצדיק ר' אברהם יצחק וינקלשטיין החליט להיפרד מהם וללכת לוילנא דרך היערות כפי שתכנן, אולם בדרך חלה מאד ובאפיסת כוחות הצליח להגיע בקושי רב לעיר טרוקה, בה גרו הקראים. מפליא לציין שהגרמנים לא נגעו לרעה בכת הקראים. ר' אברהם יצחק וינקלשטיין מצא לעצמו פינה כלשהי כדי לנוח מעט מן התשישות שאחזה בו, ומיד כשהתאושש החליט לשוב בחזרה לקובנה ולהצטרף לגאון הצדיק ר' מרדכי. ר' אברהם יצחק ראה בחולי שתקפו כעין עונש מן שמיא על שעזב את הצדיק. על מעשה זה היה אומר ר' אברהם יצחק: "כל הפורש מהגאון רבי מרדכי פוגרמנסקי כאילו פורש מן החיים". כך חש על בשרו. הצדיק הגן בצידקותו על כל הסובבים אותו. מני אז לא עזב הצדיק הרב וינקלשטיין את רבו כלל, למעט מקרים שבהם נשלח על ידי הגאון להציל ילדים מן המנזרים.

שבים אל הבית - לקובנה

כעבור שלושה שבועות השתחררה קובנה מן הגרמנים בחסדי שמים. הניצולים המעטים החלו לחזור לקובנה, ובתחילת אוגוסט 1944, לאחר כיבוש קובנה על ידי הרוסים, התאספו בקובנה כשלוש מאות ניצולים. חלקם היו שרידי הגטו, וחלקם הגיחו מן היערות או ממחבואים בבתי ליטאים. הניצולים השתדלו להתאחד כקבוצה כדי להגן על עצמם מן הרוצחים מבית - הליטאים ימ"ש.

במרכז העיר קובנה נצבו דירות רבות ריקות מאדם. דירות אלה נעזבו מיד כשהחלו הרוסים לכבוש את קובנה. בדירות גרו משפחות ממוצא גרמני שהיגרו מפרוסיה לקובנה. הגרמנים רצו ליישב את ליטא-קובנה באלפי גרמנים כדי לבנות תשתית גרמנית אזרחית בליטא שתסייע להם בניהול המדינה בזמן שלום. הגרמנים תכננו לנצח במלחמה ורצו להקים מדינה גדולה הכוללת את ליטא, לטביה, אסטוניה ופינלנד, ולשייכה לגרמניה הגדולה. אולם הקב"ה הפר את מחשבתם ושלח את הרוסים לכבוש את ליטא. אותן משפחות גרמניות שהתיישבו בליטא חשו בסכנה הקרבה בבוא הרוסים בשנית, ונמלטו מליטא. הם ידעו שהרוסים ינקמו בהם על מותם של מאות אלפי חיילים רוסים שבויים שנהרגו בתחילת המלחמה ע"י הגרמנים, ולכן ברחו בגפם מליטא והותירו את בתיהם הפקר. חלק מן הניצולים ששבו לליטא נכנסו לדירות אלה והחלו לשקם מעט את עצמם. (הגרמנים שהיו חברים במפלגת הקומוניסטים נשארו בליטא.)

הקשיים במגורים בליטא

הרווחה לא היתה נחלתם של הניצולים, והצעירים שבהם גוייסו מיד לצבא הרוסי. רוסיה היתה בעיצומה של מלחמה קשה ועקובה מדם, כשהיעד - כיבוש ברלין. הגרמנים מצידם נלחמו בכל כוחם ונישקם נגד כיבוש אדמתם. התכנית הגרמנית היתה לעצור את הצבא הרוסי בגבול אדמת גרמניה, אולם ברצות ד' יתברך - הם לא יכלו לכך. הרוסים לחמו בחירוף נפש ולא חסכו קרבנות של חיילים רוסיים. מגמתם היתה מוצהרת: "הראשונים בכיבוש ברלין". אף שהשאירו בדרכם מרוסיה לברלין מוקדי

מלחמה רבים שבהם אלפי חיילים גרמניים מול חיילים רוסיים, לא התעכבו אף לא במקום אחד - אלא שעטו בסערה לעבר ברלין. לאחר כיבוש ברלין תכנן הממשל הרוסי לכבוש כמה שיותר מדינות באירופה ולהשליט בהם ממשל רוסי קומוניסטי.

נוסף על בעיית הגיוס, חשו היהודים פחד רב מאנטישמיות. בליטא הסתובבו בחופשיות עשרות אלפי ליטאים שהיו פרטיזנים בתחילת המלחמה והם אלה שרצחו את רוב יהדות ליטא. הרוסים עצרו והביאו למשפט רק יחידים מן המפקדים הליטאים; הם היו מעוניינים למצוא חן בעיני הליטאים כדי לגבש תמיכה לממשל ליטאי קומוניסטי.

בעייה קיומית נוספת התעוררה אצל הניצולים: יהודי שומר תורה ומצוות לא יכול היה לנהל את חייו תחת שלטון קומוניסטי. הבעיה העיקרית היתה החיוב לעבוד בשבתות ובחגים. הניצולים ידעו שעליהם לחפש כל דרך אפשרית כדי לברוח מליטא הקומוניסטית. הם שמעו שבפולין הסמוכה החיים טובים יותר מבחינת השתלטות הקומוניסטים. הם חשבו שכל עוד קיימת באנגליה הממשלה הגולה מפולין, יתכן שסטלין ירשה לממשלה הגולה לשוב לפולין ולנהל את המדינה. בפולין עוד היו אמנם קרבות קשים בין הרוסים והגרמנים, אך כבר נודע שוורשא ולודז' נכבשו על ידי הרוסים. שמועה נוספת שהגיעה לאוזנם של הניצולים בליטא טענה שבפולין נשארו שרידים, אודים מוצלים מאש, שהחלו להשתקם בסיועו של הג'וינט.

הניצולים מליטא החלו לחפש דרכים כדי לברוח לפולין, אף שהמלחמה היתה עדיין בעיצומה. בגבול ליטא-פולין לא היתה שמירה חזקה באותה עת. היו שהבריחו את הגבול מיד, והיו שחיכו שהמלחמה תסתיים. קבוצות הבורחים היו יהודים שומרי תורה ומצוות או יהודים שנמנו על פלוגות ציוניות שפחדו מממשלת הקומוניסטים.

כשהרגישו השרידים שהתמהמהו בליטא כי ציבור הניצולים עוזב אט אט את ליטא ומתגנב לפולניה, החלו אף הם לברוח מליטא. באותה תקופה היתה ההברחה כרוכה בתשלום שוחד למבריחי הגבול, ובגמר המלחמה הושלש תעריף ההברחה בשל סגירת הגבול לפולניה והסיכון הרב הכרוך בהברחה כזו. בוילנא גרו לאחר המלחמה כשלושים אלף יהודים (חלקם הגדול היה מרוסיה). היהדות החרדית הקימה ועד הצלה עולמי שבראשו עמדו גדולי ישראל שפעלו להעביר את השרידים מפולניה ומשאר הארצות לאיזורים חופשיים באירופה. בתחילה העבירו אותם דרך צ'כיה שהיתה עדיין מדינה חופשית, ואחר כך הבריחו את גבולות הונגריה ורומניה לאוסטריה. משם התפזרו הניצולים בשאר ארצות אירופה.

מליטא לפולין ומפולין לצרפת

כפי שסיפרתי, הגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי חזר עם מקורביו לקובנה. בהכוונתו, החל הרב אברהם יצחק וינקלשטיין בהצלת ילדים מן המנזרים. כשקיבל ידיעה על ילד או ילדה מילדי ישראל שנמצאים במנזר כלשהו, מיד היה הולך עם גרזן כדי לאיים בשבירת דלתות המנזר אם לא יתנו לו להציל את הילדים. בלא מורא היה ניגש אל ראשי המנזר, בהסתמכו על תפילתו של הגאון הצדיק ר' מרדכי פוגרומנסקי להצלחתו ועל ההבטחה: "שלוחי מצוה אינם ניזוקים". הוא ראה בכמרים ובנזירות "דין רודף" וסבר שחייבים להציל את הילדים מידם, זאת בגדר "לא תעמוד על דם רעך". הוא מסר נפשו על הדבר.

כחצי שנה לאחר המלחמה הצליח ר' אברהם יצחק לגנוב את הגבול, להגיע לפולניה ולקבל פספורט פולני על שמו. הוא חזר לליטא ומסר את הפספורט לגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי, כיון שרבי מרדכי לא הסכים בשום אופן להסתכן בחציית הגבול ללא פספורט. ואכן, בסיעתא דשמיא, על ידי פספורט זה ועם שוחד מרובה הצליחו הגאון ומקורביו לעבור את גבול פולניה. משם הצליחו להעבירו לצרפת, שם עמד בראש ישיבה שהעמידה תלמידי חכמים רבים. ר' אברהם יצחק עבר בשנית את הגבול ללא פספורט יחד עם קבוצת ילדים שהוציא מן המנזרים.

רבי אברהם יצחק וינקלשטיין זצ"ל עם היתומים שהציל

כפי שפעל בליטא - כך גם בהיותו בפולניה המשיך הצדיק הרב אברהם יצחק וינקלשטיין להציל מאות ילדי ישראל מן המנזרים במסירות נפש. הוא הקים

להם מוסדות בפולין, ואחר כך העבירם בעזרתה של הרבנית ר' שטרנבוך ע"ה לצרפת ולצ'כיה. לימים דנה ממשלת פולין את ר' אברהם יצחק למוות, וזאת שלא בפניו, כיוון שפעל בניגוד לחוק על מנת להציל את היתומים היהודים מן המנזרים.

הגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי כבר היה בצרפת וציווה עליו שמחמת סכנה יעזוב את פולניה. שם הוא התחתן בזיווג שני עם משפחה חשובה ולא זכה לזרע של קיימא.

אף לאחר הבריחה המשיך כל ימי חייו לפעול במסירות נפש למען הצלת ילדי ישראל. לפני מספר שנים שמעתי על נכדים של אותם ילדים שהוצאו מן המנזרים בזכותו שהינם אברכי כוללים וממלאים את ספסלי הישיבות. זכותו לא תמה!

רבי מרדכי צוקרמן זצ"ל בקובנה אחרי המלחמה

זכורני שסיפר שראה בחוש את גדלותו ורוח קודשו של הגאון הצדיק ר' מרדכי פוגרומנסקי. כשקבוצות יהודים ניצולים רצו להבריח את הגבול מרוסיה ומהמדינות הקומוניסטיות, מי שהתייעץ עם הגאון הצדיק הרב פוגרומנסקי ושמע בקולו - הצליח בהברחה ולא נתפס, אולם מי שלא שמע למה שיעץ - נתפס בגבול.

על הגאון הצדיק הרב מרדכי צוקרמן זצ"ל, שזכה לעלות לארץ ולהקים דור של גדולי ישראל, איני צריך לפרט; הלא הכל הכירו בגדלותו וראו את משפחתו המפוארת. (בפרט לאחר שיצא אודותיו ספר נפלא בשם "יחיד ודורו".)

קטונתי מלתאר את עוצמת גדלותו של הגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי, אך הבאתי בזאת מעט מן המעט למען ידע הקורא את הקורות עמו ועם אלה אשר סבבו אותו וזכו להינצל.

הצדיק רבי אברהם יצחק וינקלשטיין אחרי המלחמה

הצדיק ר' אברהם יצחק וינקלשטיין עלה לארץ ישראל. יום אחד פגשתי אותו בתפילה בבית כנסת "זכרון משה" בירושלים, כולו רועד. שמחתי לראות שנשאר בחיים. היה זה בין מנחה למעריב; הוא עלה על הבימה וזעק בכאב לב על העברת הדת במחנות העולים. אנשים חשבו שהוא לא נורמלי. אני, שהכרתי אותו מהגטו, אמרתי להם שהוא צדיק יסוד עולם שהיה דבוק בגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי.

אנשים החלו להקשיב לדבריו ושאלו אותו מה הוא מציע לעשות. הוא ענה להם: "אני עולה חדש ובעצמי עוד אין לי מקום, אבל אתם תושבי הישוב ועליכם לשאול לגדולי ישראל ולפעול בינתיים במחנות העולים!". הוא הוסיף ואמר שהמצב בארץ הוא ממש כמו בזמן האינקוויזיציה. "איך אתם שקטים ואדישים? לי אין רגע מנוחה!".

בארץ הקודש הוא הקדיש את חייו להצלת הדור, ובעיקר פעל נגד המסיון שהתחיל לפעול במחנות העולים בכל מיני פיתויים. הוא הקים את המפעל הגדול "אחיעזר" שעסק בהצלת הילדים מהמסיונרים. הוא נסע לאמריקה כדי להשיג מימון, והוא בעצמו נשאר עני ואביון בנכסים חומריים אך עשיר במעשיו הכבירים. אפשר לכתוב ספר שלם אודות מלחמתו על כל ילד ומשפחה.

כשהייתי פוגש אותו בארץ ישראל הוא היה שמח מאוד והיה אומר לי שאנשים שעברו יחד את הצרות האיומות של הגרמנים בגיטאות ובמחנות וניצלו - עליהם להתיחס אחד אל השני כבני משפחה אחת כך באמת הרגשתי את יחסו כלפי.

בימי זקנותו, כשעדיין פעל בעבודת הקודש, חלתה אשתו והיתה צריכה להתאשפז במוסד סיעודי. עלות אשפוז זה היתה אז למעלה מאלפיים דולר לחודש וכנראה אפילו ביטוח לאומי לא היה לו. מיליוני דולרים עברו תחת ידיו, אבל לעצמו לא הותיר אף פרוטה. הצדיק לא רצה לאשפז אותה לבדה מחשש שמא יזניחו אותה, והחליט להכנס יחד איתה למוסד כדי לעזור בטיפולה. כאמור, היתה לו בעיה כספית ולא היה לו כל אמצעים. לאשתו היה אח בארץ עוד לפני המלחמה, וגם הוא כבר היה פנסיונר. בנו של אותו אח היה אברך, והוא החל לפעול בין שארית הפליטה כדי לארגן תקציב עבור המוסד שדרש למעלה מארבעת אלפים דולר לחודש.

הוא מצא תלמיד חכם גדול שניצל ע"י הצדיק מהמנזר הנוצרי וכעת היה מגיד שיעור בישיבה גדולה. לאותו ת"ח היה חסכון של שלושים אלף דולר, והוא החליט למסור

את כל כספו ולכסות חצי שנה. הם עוד לא ידעו מה יהיה אחר כך, והמצב של שניהם הדרדר. הוא פנה אלי וביקש שאפעל בין ניצולי קובנה החרדים ואשיג מהם סיוע. באותו זמן חלה חותני ע"ה במחלה קשה והחלטנו לנסוע לאמריקה לדרוש ברופאים הגדולים. נסענו לעשרה ימים, ובזכות הקשרים שלי עם ידידי וחברי מקובנה - סידרו לנו פגישות עם גדולי הרופאים באמריקה. האברך ביקש ממני לנסות להקים באמריקה קרן התחייבות של ניצולי היהדות החרדית מקובנה שהכירו את הצדיק. הייתי שם רק עשרה ימים, וכל היום הייתי עסוק בבדיקות בבתי חולים הגדולים בניו יורק. לילה אחד בקשתי מקרובי היקר הרב חיים שטיין שיחי', איש שכולו חסד, שיקח אותי פעם אחת לראות ישיבה באמריקה מפני שאיני יכול לחזור לארץ ישראל מבלי לראות מקום תורה. היה זה בעשר בלילה, כאשר חותני ע"ה כבר נח. לקחו אותי לישיבת ר' חיים ברלין. למעשה, הגאון רבי יצחק הוטנר העביר את הישיבה לארץ, ומקום הישיבה הפך לאיזורם של השחורים. התלמידים הקימו את הישיבה במקום חדש בפלטבוש, שם קנו כמה בתים וייסדו בית מדרש וישיבה קטנה. נכנסנו לבית המדרש שהיה כמעט ריק. בפינה ישב יהודי תלמיד חכם עטור בזקן לבן ולמד בחברותא. הוא כמובן נתן לי שלום ושאל אותי מהיכן אני, וספרתי לו שאני מארץ ישראל ובאתי לכאן לשם טיפול רפואי. הוספתי ואמרתי לו שאני מקובנה.

כשהוא שמע שהגעתי מקובנה ושעברתי את הגטו והמחנות, שאל אותי האם הכרתי את הגאון ר' מרדכי פוגרומנסקי. השבתי לו: "בודאי ובודאי, הייתי מאוד קשור אליו עוד לפני המלחמה". הוא שאל אותי על המקורבים שלו, וכמובן הכרתי את כולם - הם היו מהחוג החרדי שלנו.

הוא התעניין אצלי על הצדיק ר' אברהם יצחק וינקלשטיין, ואמרתי לו שהוא ידיד נפש שלי. ראיתי מן השמים שהגעתי בהשגחה מיוחדת למקום הנכון, וסיפרתי לו שהוא ואשתו נמצאים במוסד סיעודי שעלות השהייה בו היא מעל ארבעת אלפים דולר בחודש. כמו כן סיפרתי לו שאחד מאלה שניצלו ע"י הצדיק ר' אברהם יצחק תרם את כל כספו - שלושים אלף דולר - עבור האשפוז, אך הזמן עובר ואין פרוטה נוספת להמשך. אדם זה היה תלמיד חכם בעל יכולת, כנראה למד לפני המלחמה בישיבת נובהרדוק. הוא אמר לי שזה מאד משונה; אדם בא לעשרה ימים לאמריקה בענין רפואי, ובשעה אחת עשרה בלילה נכנס לישיבה ריקה, פוגש אדם בלתי מוכר ומספר לו כזה סיפור. "עם כל הכבוד אליך", אמר, "אני מוכרח לאמת את הדברים. יש לי בארץ חבר נעורים בשם ר' אפרים פוטולסקי, ואם הוא יאשר לי את כל הסיפור - אני נותן את כל הכסף הנצרך. עבור צדיק כזה אני מוכן לתרום מהוני".

עניתי לו שמחר אני חוזר לארץ ישראל, ולפני הכל בכוונתי לפנות לר' אפרים פוטולסקי שאותו מכיר אני היטב ויש לי קשרי ידידות עימו. הוא היה אחד מהיקרים בבני ברק ובין מקורביו של ה"חזון איש".

כשחזרתי לארץ מיד בקרתי אצלו, והוא מיהר לשלוח לחבר נעוריו מכתב המאמת את כל הסיפור. ואכן, אותו יהודי יקר החזיק את הצדיק ר' אברהם יצחק ואת אשתו במוסד על חשבונו במשך כל חייהם. מן השמים זיכו אותם לכך. לזאת זוכים רק צדיקים גמורים.

חתימה

טרם אעזוב את הקסת הטבולה בדם נשמתי, אעלה הרגשה שהתחדדה בי לאחר המלחמה. בגטו הטלטלנו ממקום למקום בלא מנוחה. במבט רגעי אפשר היה לראות בחוסר השלווה - יסורים, קושי ומכאוב, אך לימים, כשהגענו למחנות וראינו את הדברים במבט לאחור, גילינו שיד ההשגחה הרחומה דאגה לכך שנידודינו מבית לבית בגטו ותפיסתנו לבסוף במלינה יהוו קרש הצלה; כך נשלחנו למחנה עבודה קל יחסית בגרמניה והצלחנו בחסדי שמים להינצל.

בזאת סיימתי את כתיבת החלק השני של ספרי, בו סיפרתי את שעבר עלי ועל משפחתי מפרוץ המלחמה העולמית השניה בגטו קובנה ועד שריפת הגטו והעברת משפחתי למחנה האיום שטוטהוף.

רצוני רק להוסיף ולומר שכל מה שעבר עלינו אצל הגרמנים הנאצים בגטו קובנה, מלבד האקציות האיומות ושריפת הגטו עם אנשים חיים, היה כאין וכאפס לעומת מה שעבר עלינו במחנות האיומים בגרמניה, בפרט במחנה האיום שטוטהוף. סבלנו ממכות רצח ומעינויים מהקאפו ומהגרמנים. העבודה הקשה, הרעב וחוסר הביגוד בקור בחורף הקשה בגרמניה, גרמו לכך שהיו מחנות שבהם מתו כששים וחמשה אחוזים מאנשי המחנה בתוך שלושה-ארבעה חודשים. התקיימה בנו התוכחה הכתובה בתורה בפסוק: "בבוקר תאמר מי יתן ערב", ופרש"י שמתחננים שיחזרו לצרות של אמש, וכמו כן בערב מתחננים לצרות של הבוקר. כל יום גדלו הצרות, וכך כשהגענו לשטוטהוף התחננו לחזור לצרות שהיו בגטו. יותר טוב היה לסבול את צרות הגטו, ולא ניתן לשער מה היה במחנה שטוטהוף כפי שאכתב אי"ה בספרי. בחסדי שמים הגדולים זכינו לרחמים אינסופיים ולניסים גלויים, וזכינו להשתחרר מהחיה הגרמנית הנאצית שרצונה היה רק להשמיד את היהודים ולהורגם בכל מיני מיתות משונות ואכזריות.

אסיים בפסוק "שומר ה' את כל אוהביו", הכל בהשגחה פרטית ובניסים נוראים שאין לתאר. חסדי הבורא אפפוני כל ימי חיי.

נזכה במהרה לגאולה שלימה בביאת משיח צדקנו ובבניית בית מקדשנו ושתתגלה

מלכות שמים עלינו במהרה בימינו אמן ואמן. "הטוב כי לא כלו רחמיך והמרחם כי לא תמו חסדיך, מעולם קיווינו לך".

עלי להודות ולהלל לה' על העבר ולבקש על העתיד, שלא תמוש התורה מפינו ומבנינו ומבני בנינו ומכל יוצאי חלציו עד עולם.